

JONÆ SLICHTINGII à BUKOWIEK,

Equitis Poloni,

O P E R U M

Exegeticorum Posthumorum

Tomus alter.

C O M M E N T A R I U S

I N

priorem Epistolam Apostoli

P A U L I

A D

C O R I N T H I O S.

C A P U T I.

P *Aulus vocatus Apostolus.* Docet se vocatum, nempe a Jesu Christo, ad hoc esse, ut ejus esset Apostolus, & sic non a se ipso vel ab hominibus intra sum, sed verum ac legitimum esse Jesu Christi Apostolum. Hinc ad Galatas vocem *vocati* non addit, quia se non ab hominibus neque per hominem, sed per Jesum Christum & Deum Patrem Apostolum dicit cap. I. I.

Per voluntatem Dei. Adjungit & hic Dei ipsius voluntatem, ut doceat, se Deo volente Apostoli munus a Christo accepisse, ne quis Paulum aliquid divinæ voluntati contrarium docere suspicetur.

Et Sothenes frater. Non jam Apostolus, sed frater, nempe in Christo Jesu, propter communem Christianorum fidem, quem Apostolus adjungit tanquam virum eximium, & sibi tunc comitem, de quo vide Act. XVIII. 17.

Verf. 2. Ecclesia Dei qua est Corinthi. Non hominum Ecclesiæ seu concioni, sed Dei, in quam nemo jus habet præter Deum, & quæ non alios in usus, quam in divinos congregatur.

Sanctificatis in Christo Jesu. Docet quos homines Ecclesiæ Dei nomine designet. Ideo *sanctificatis* dicit, non *sanctificatæ*, *καὶ ὁ ὁμοῦνός μιν* Christianos intelligit, qui in Christo Jesu, quatenus scilicet sanctissimam ejus disciplinam amplexi sunt, sanctificati, id est, a profanis hominibus & moribus & institutis, ad veri Dei cultum & vitam Deo dignam segregati sunt. Hæc Christianorum vocatio & professio est. Significat solos Christianos Ecclesiam Dei esse, eosque non semper sparsos manere; sed subinde Ecclesiam, id est, concionem & congregationem facere debere, quo tanto melius & divinæ gloriæ, & sibi invicem possint consulere, & mutuo amoris vinculo tanto fortius constringi.

Vocatis sanctis. Sanctum esse sanctificationis effe-

ctus est: sancti sunt Christiani, quatenus religionem Christi & dictis & factis seu opere ipso exercent Vocati autem sunt, nempe a Deo & Christo ad hoc ipsum per Euangelium. Non ipsi arripuerunt Christi fidem & religionem Deo invito ac nolente, sed volente & ad eam vocante. Hoc imprimis gentium & incircumcisorum causa additur.

Cum omnibus &c. Adjungit Corinthiorum Ecclesiæ omnes alios Christianos, non quod epistolam hanc ad eos dirigat, sed quod eos in sequenti gratiæ & pacis precatione ac voto simul includat.

Invocantibus nomen Domini nostri Jesu Christi. Id est, Jesum Christum, nomen rei pro re, sic nomen Dei pro Deo ipso, idque etiam in hac ipsa locutione. Respicit enim Apostolus ad Joëlis dictum, omnis qui invocaverit nomen Domini salvabitur: quæ verba de Deo dicta, merito Apostolus ad Jesum Christum, tanquam Dominum nostrum, nobis a Deo datum, refert. quod & in epistola ad Rom. cap. x. 13 facit, quia qui Dominum hunc invocatur, ipsum Deum, qui eum Dominum effecit, invocatur. Unde etiam apparet, invocare nomen Domini nostri Jesu Christi, hoc loco esse ad ipsum preces & vota dirigere. Neque enim alio sensu hæc verba de Christo dicuntur, quam de Deo. Et quo alio fine Dominus noster esset Jesus Christus, nisi ut a nobis invocaretur in necessitatibus constitutis, & maxime ut nos servaret.

In omni loco. Significat se locorum omnium Christianos intelligere, simulque docet, Christum omnibus in locis invocari posse, & ubicunque sunt Christiani, invocari.

Et ipsorum & nostri. Explicat illud *Domini nostri Jesu Christi*: quasi dicat, & ipsorum, inquam, & nostri Domini. Non alienum dominum invocant, sed & suum. Communis enim Dominus est omnium Rom. x. 12. Descripsit Christianos a proprio ipsorum facto. Neque enim ulli alii mortales Jesum Christum tanquam Dominum a Deo factum invocant, præter Christianos: ad quod faciendum nihil est opus ut ullis stringantur præceptis. Ipsa Jesu Christi,

(A)

nobis

nobis tot vinculis conjuncti cognita majestas & cujusque necessitas, & certissima omnia ab ipso obtinendi spes, cuique maximo est incitamento, & majori quam ullum præceptum.

Verf. 3. *Gratia vobis.* Scilicet Corinthiis Christianis, cum omnibus aliis Christianis, per pleonasmum jam enim nominaverat quos salutare vellet.

Et pax. Effectus gratiæ, scilicet obtingat, eveniat.

A Deo. Nempe simpliciter & absolute sic dicto, proinde illo uno.

Patre nostro. Docet quis sit unus ille Deus, non alius quam pater noster, a quo etiam merito, nec frustra, gratiam, ejusque effectum, quippe a patre nostro, precatur & vovet. Pater autem noster dicitur, quod nos respectu fidei nostræ genuerit, & sic genitos pro filiis & hæredibus suis adoptarit.

Et, intellige *ἐκ τοῦ κυρίου, a domino Iesu Christo.* Deo patri nostro adjungit dominum Iesum Christum, ob id ipsum, quod sit dominus omnium a Deo effectus, in cujus manu & gratiam & pacem & omnia gratiæ suæ effecta Deus esse voluit, & in quo solo Deus noster pater est. Qui Christi invocationem impugnant, verbis istis in Græco textu Deum patrem nostrum & domini Iesu Christi dici ajunt, sed illis locis refutantur, in quibus pronomen *ἐμῶν* ad vocem patris non apponitur 2 Tim. 1. 2. Tit. 1. 4.

Verf. 4. *Gratias ago Deo meo.* Nam, qui omnium Deus communis est, etiam suus cujusque est. Cæterum ista gratiarum actione pro beneficiis in Corinthios fratres collatis, testatur suum singularem erga illos amoris ac benevolentiae affectum.

Semper. Id est, quoties istius rei tempus & occasio est.

Pro vobis. Nempe ut statim explicat,

Super gratia Dei. Hactenus enim pro iis gratias agebat, quatenus id faciebat super gratia, id est, pro gratia Dei illis data. Intelligit enim gratiæ divinæ effecta, per metonymiam, Dei dona ac munera spiritualia. Ideo gratiam hanc datam esse dicit.

In Christo Iesu. Id est, per Christum Iesum, tanquam dominum & caput nostrum.

Verf. 5. *Quia* &c. Explicat hanc gratiam ipsis datam per Christum Iesum, *quia*, inquit, *in omni*, nempe, ut mox ipsemet exponit, *in omni sermone & cognitione.* Particula *in* redundat more Hebræo.

Ditati estis in ipso. Id est, per ipsum, nempe per Christum Iesum. Significat eos omnia edoctos esse, quæ ad Dei & Christi cognitionem pertineant: quæ profecto veræ & maximæ sunt divitiæ. Sermonem & cognitionem conjungit tanquam causam & effectum; sermo est eorum qui docent, cognitio eorum, qui docentur.

Verf. 6. *Sicut testimonium Christi.* Id est, de Christo, per genit. objecti. *Confirmatum est in vobis.* Id est, inter vos: quasi dicat, tam plene & perfecte edocti estis omnia, quam plene & perfecte testimonium de Christo inter vos est confirmatum.

Verf. 7. *Adeo ut non deficiatis in ullo dono.* Exponit quomodo, seu quam plene & perfecte id factum sit, adeo, inquit, ut non deficiatis in ullo dono, nempe Spiritus Sancti. Omnia vobis Spiritus Sancti munera contigerunt per manuum Apostolicarum impositionem. Nulla enim re magis confirmabatur Apo-

stolorum de Christo testimonium, quam quod per manus illorum variæ Spiritus S. distributiones fierent inter eos, qui testimonio & prædicationi eorum fidem adjugebant, & in Iesu Christi nomen baptizabantur Heb. 2. 4. Pertinet huc & locus 2 Cor. xii. 11, 12, 13.

Expectantes. Quasi dicat, interea dum expectatis revelationem Iesu Christi, habetis a Deo per eundem Iesum Christum hæc Spiritus Sancti pignora.

Revelationem Domini nostri Iesu Christi. Nempe quando veniet cum gloria patris sui, omnibus sanctis Angelis stipatus

Verf. 8. *Qui.* Nempe Deus, de quo principaliter loqui cœperat vs. 4. *Et confirmabit vos usque ad finem.* Quasi dicat. Idem qui bonum opus in vobis cœpit, & confirmabit vos in eodem bono opere, nempe in fide, & quæ fidem consequitur, pietate Christiana.

Usque ad finem. Qui idem est cum fine vitæ & sæculi præsentis.

Irreprehensibiles. Id est, ut sitis irreprehensibiles.

In die Domini nostri Iesu Christi. Quo scilicet revelabitur. Illi enim demum irreprehensibiles erunt in die Domini nostri Iesu Christi, qui ad extremum persistunt constantes in fide ac pietate.

Verf. 9. *Fidelis Deus.* Intellige est. Causam asserti istius asserti. Quasi dicat, quia Deus est fidelis.

Per quem. Non tanquam per causam mediam, sed tanquam per causam primam & principem. Neque enim est ulla causa Deo superior, & particula *per* omne genus causæ significandi vim habet.

Vocati estis in communionem filii ejus Iesu Christi Domini nostri. Id est, in societatem, & consequenter ut communionem regni ejus cælestis, quod filio suo Iesu Christo Domino nostro dedit habeatis. Vel, ut communionem filii ejus Iesu Christi habeatis: eo nimirum modo quo subjecti communionem habent regis. Summa fide vos in hanc communionem vocavit, summa fide etiam ager, ut vocationis istius effectum potiamini, dummodo vosmetipsi vobis non desitis.

Verf. 10. *Rogo autem vos, vel admonéo,* *ῥαροῦμαι.* Divinæ gratiæ & fidei erga ipsos, recte subjicit quod ad illorum spectat officium. Neque enim quisquam putare debet, Deum ita omnia in nobis perfecturum esse, ut nobis ipsis interea otiosi, vel quidlibet aliud agere liceat.

Fratres. Quippe communem patrem Deum in Christo mecum habentes.

Per nomen Domini nostri Iesu Christi. Quasi dicat, quod vobis sanctum & inviolabile debet esse, violaturi illud & temeraturi graviter, nisi meæ obsecrationi & admonitioni morem gesseritis.

Ut idem dicatis omnes. Nempe id quod verum est. Verum enim unum est.

Et non sint in vobis. Id est, inter vos, *schismata*, scissiones, in partes nimirum & factiones diversas.

Sitis autem perfecti in eadem mente. Id est, perfecte unanimes, communi bono unice studentes.

Et in eadem sententia. Id est, perfecte consentientes, ut quæ unius est vera sententia, eadem sit & omnium, in omnibus, idque constanter. Ex animorum unitate facile & sententiarum consequitur unitas, ex *ἁμυνία* consequitur & *ἁμωδία*. Merito ad hæc per Iesu Christi Domini nostri nomen obsecratur Christianos. Nihil enim Christi nomine dignius est, quam

quam hæc unitas animorum & sententiarum inter Christianos, nihil eodem nomine indignius, & Christianis perniciosius, quam animorum & sententiarum inter ipsos dissidia. Hinc Christus nihil magis discipulis suis à Patre precatus est, quam perfectam & animorum & sententiarum unitatem Joan. xvii. Sed proh dolor! privati commodi & vanæ laudis amor, Christianos in infinitas egit dissensiones & sectas.

Verf. 11. *Significatum est enim mihi &c.* Causam affert istius moniti.

Fratres mei. Quamvis inter vos studiis & sententiis scissi.

A domesticis Chloës. Ἐκ τῶν χλόης, ellypsi græca intelligi possunt vel liberi vel alii Chloës domestici.

Quod rixæ in vobis. Id est, inter vos sint, quæ certe non aliunde, quam ex animorum & sententiarum diversitate oriuntur. Dum quisque suam rem agit, suam sententiam adversus alterum vanæ laudis amore propugnat.

Verf. 12. *Dico autem hoc.* Explicat quid sibi velit, & quas rixas designet.

Quod quisque vestrum dicit. Non quisque ipsorum dicebat quæ sequuntur omnia, sed quisque ipsorum dicebat unum aliquod ex illis:

Vel: *Ego quidem sum Pauli.* Intellige discipulus et sectator:

Vel: *Ego vero Apollo,* vel, *ego vero Petri,* vel, *ego vero Christi.* Nimirum omnes in Ecclesia illa morbus hic pervaserat, & prout quisque ducem ac magistrum erat nactus in fide Christiana, sic se illius esse discipulum ac sectatorem contra alium ferebat. Ascendit autem Apostoli oratio, & se in primo, id est, infimo gradu collocat: ut hoc ipso doceat, quam exiguum sibi esset aliis præponi aut etiam postponi ab hominibus.

Verf. 13. *Divisus est Christus?* Coarguit hoc ipsorum factum. Quasi dicat, quid dividitis & in partes scinditis Christum? Nam cum omnes Christi sitis, quid vos alii aliis sub nomine vel Pauli, vel Apollo, vel Petri, vel Christi opponitis, & ex uno corpore partes, animis studiisque diversas, facitis.

Num Paulus crucifixus est pro vobis? Alio argumento ipsos redarguit. Se quidem solum nominat, quia de humiliatione agit, sed ex se exemplum vult sumi de aliis. Ratio enim quam affert, aliis cum ipso communis est. Quasi dicat, quid vos Pauli esse dicitis, & hoc nomine vos contra alios Christianos effertis & jactatis? An Paulus pro vobis crucifixus est? Id est, an se pro peccatis vestris in crucem agi passus est, ut pro iis victima factus, vos eorum reatu ac poena solveret, & in æternæ vitæ jus assereret? Hoc solus Christus fecit, ut vos suos faceret, & suo sanguine sibi soli Emeret ac vindicaret, quippe ex morte revocatus in vitam, & rerum omnium Dominus effectus. Significat omnes esse Christi, proinde neminem se dicere debere Pauli aut Apollo, aut Petri, aut etiam ipsius Christi, ita ut se hoc nomine ab aliis distinguat, quibus postremis simillimi aut iidem potius sunt, qui communi & vulgata Christianorum appellatione fastidita, societatis Jesu nomen præ cæteris Christianis peculiariter sibi usurpant.

Aut in nomen Pauli baptizati estis? Alio adhuc argumento idem factum confutat. Baptismus erat ritus, quo discipuli in nomen ducis & magistri sui

initiabantur, & hoc nomine sese ab aliis omnibus distinguabant, hujus solius sese discipulos ac sectatores ferentes, hunc præferentes cæteris omnibus magistris, & consequenter sese etiam propter ipsum, omnium aliorum discipulis. An igitur, inquit, in Pauli nomen baptizati estis? An non omnes in nomen Christi, seu quodidem est, in nomen Patris & Filii & Spiritus Sancti, quorum ille docuit per Filium, Filius in cælum assumptus per Spiritum Sanctum cælitus demissum, cujus organa & instrumenta tantum erant Apostoli, aliique primi Christianæ veritatis & pietatis doctores. Proinde non illorum nominibus, ac ne quidem Christi ipsius, inter sese distinguere debent discipuli, sed omnes sese Spiritus Sancti, qui in omnibus idem erat, proinde Patris & Filii solius discipulos & sectatores ferre, & hoc solo nomine sese a cæteris omnibus hominibus distinguere. Diversos adhibuit Christus doctores, sed quia omnes unius Spiritus Sancti instinctu locuti sunt, diversis eorum nominibus in diversas appellationes, multo vero minus partes & factiones, haudquaquam scindi voluit discipulos. Unde apparet, quam perperam faciant qui sese Papistarum aut Lutheranorum, aut Dominicanorum, aut Franciscanorum, aliorumque similium nominibus distinguunt, vel, solius Christi discipulos, soliusque Christi nomen professos, variis aliorum auctorum nominibus infamant. Docemur etiam hoc Apostoli loco, baptismi ritum in Ecclesia retinendum esse, quo sciant omnes, in cujus nomen initiati sint, & coargui possint si quid contra baptismum peccent. vid. Rom. vi. 3, 4. Col. 2. 12.

Verf. 14. *Gratias ago Deo, quod neminem vestrum baptizavi.* Intellige meis manibus.

Nisi Crispum & Gajum. De Crispo vide Actor. xvi. 8. de Gajo Rom. xvi. 23.

Verf. 15. *Ne quis dicat.* Causam addit, cur hoc nomine Deo gratias agat, quia hoc eo facit, ne quis dicat.

Quod in meum nomen baptizaverim. Istorum enim qui baptizarunt testimonio facile hæc calumnia refelli posset.

Verf. 16. *Baptizavi autem & Stephanæ domum.* Hoc addit per correctionem, non dubium, quin & ipso Stephanæ incluso. vid. cap. xvi. 16, 17.

Reliquum, de cætero, nescio si quem alium baptizavi. Non simpliciter negat se ullum alium baptizasse, sed negat se scire & meminisse.

Verf. 17. *Non enim misit me Christus baptizare.* Nempe propriis manibus, cum nec ipse propriis baptizaverit manibus. Causam superioris dicti addit, ne quis putet Apostolum in officio suo negligentem fuisse, & eo nomine Deo gratias haud debuisse agere. Non negat se missum a Christo ut baptismi curam habeat; (Videmus enim illum a baptismo argumentum ducere; & unde factum esset ut omnes baptizarentur?) sed negat se missum esse, ut tam propriis manibus baptizaret, quam missus erat ut proprio ore Evangelium prædicaret.

Sed Evangelium prædicare. Docet se Christi Apostolum esse; proinde Petro muneris & officii dignitate nihilo inferiorem, Apollo autem etiam superiorem.

Non in sapientia sermonis. Id est, non per sapientiam quæ in sermone consistat: ut nimirum in Evangelii

prædicatione, sermone seu oratione utar docta, ornata, ex rhetorum præceptis composita. Tangit causam, ob quam Apollo a quibusdam præferretur Paulo. vid. 2 Cor. xi. 6. *Ut non evacuatur crux Christi.* Docet quo fine in hac sermonis sapientia Evangelium non prædicet, ne scilicet crux Christi evacuatur, id est, vi sua privetur, quam habet in aliis aver- tendis, in aliis convertendis.

Verf. 18. *Sermo enim crucis &c.* Rationem adfert dicti, quia, inquit, *sermo crucis*, id est, de cruce, nimirum Christi, ut modo dixit.

Iis quidem, qui pereunt. Propterea scilicet quod Evangelio credere nolint.

Stultitia est. Id est, eorum qui pereunt, iudicio ac sententia stultam rem continet. Stultitia ponitur pro re stulta, per metonymiam causæ. Nihil illis stultius videtur, quam Christum illum Dei crucifixum esse, & eum qui crucifixus sit, ex mortuis suscitatum, & Christum Dei ac omnium rerum Dominum, ab omnibus colendum, adorandum, invocandum effectum esse. Significantur autem maxime sapientes hujus seculi, quorum sapientia facit, ut stultitiæ aliquid dam- nent, quia scilicet cum sapientiæ eorum principiis non congruat.

Qui vero servamur nobis. Nempe propterea, quod credimus, id est, nostro iudicio ac sententia.

Potentia Dei est. Id est, rem continet maximæ Dei potentiæ, similiter per meton. causæ. Sic Rom. i. 16 Evangelium dixit esse Dei potentiam, sicut hic sermonem crucis. Sermo enim de cruce Christi simul continet sermonem de ejusdem resurrectione ex mortuis, & super omnia exaltatione, qua in re immensa Dei potentia cernitur, de qua vide Eph. i. Ne igitur vim istam crux Christi utramque in partem amittat, & ut discrimen inter probos & improbos appareat, utque pereant qui perire sunt meriti, & serventur qui servari sunt digni, idcirco in Evan- gelii prædicatione sermone utor simplici. Nam sermo doctus & ornatus, seu sapientia sermonis, rei illam, quæ sapientibus hujus seculi in Christi cruce videtur, stultitiam posset tegere, & illi qui servantur, vi- deri possent, non tam Dei, quam in Christi cruce agnoscunt & admirantur virtute ac potentia, quam sermonis sapientia ad fidem adduci.

Verf. 19. *Nam scriptum est &c.* Causam affert, ob quam Deus rem hujus mundi sapientibus stultam annunciari velit. *Quia*, inquit, *scriptum est*: quasi dicat, quia Deus hoc sese facturum prædixit, quæ Dei verba scriptura sacra consignata sunt.

Perdant sapientiam sapientum &c. Recitat Dei verba. *Perdant*, id est, per meton. effecti, inanem & stultam faciam, quæ enim talia sunt perdenda sunt. *Sapientiam sapientum*, nempe hujus seculi, ut sequenti comma- te additur, sapientia sapientum hujus seculi in eo est, ut rem deducant ex principiis naturalibus, consen- tanea ex consentaneis. Deus res contrarias, crucem & gloriam, eamque cælestem, in Christo combinatu- rus erat: hoc dum sapientibus hujus mundi stultum videtur, quia id nec vident, nec istius rei naturales ullæ causæ sunt: ipsimet cum omni sua sapientia stulti facti sunt.

Et intelligentiam intelligentum rejiciam. Quippe stultam & inanem: quid enim stultius est, quam col-

ligere, Christus est, ergo crucifixus non est, aut, crucifixus est, ergo Christus non est.

Verf. 20. *Ubi sapiens?* Id est, quid juvat sapien- tem sua sapientia? fidebat suæ sapientiæ, ubi nunc est? insipientissimus omnium effectus est.

Ubi scriba? γραμματικός. Literatus, doctus; quid juvat doctum sua doctrina?

Ubi disputator hujus seculi? Id est, qui in hoc seculo pro disputatore habetur, qui omnia ex principiis nat- uralibus disputat, nec quidquam admittit, nisi quod vel sensibus percipit, vel ex principiis natura- libus concludit. Seculum hoc opponit alteri se- culo.

Nonne infatuavit Deus sapientiam mundi hujus? Causam affert superiorum, quia scilicet Deus infatua- vit seu fatuam reddidit sapientiam mundi hujus, id est, quæ in hoc mundo pro sapientia habetur, dum ea vera & ad salutem creditu necessaria fecit quæ sapi- entia mundi hujus vana & fatua judicat. Mundum hunc opponit mundo alteri, & sapientiam mundi hujus sapientiæ mundi alterius.

Verf. 21. *Quandoquidem enim &c.* Docet merito id Deum fecisse.

In sapientia Dei. Id est, per opera Dei sapien- tissima, per metonymiam causæ: per mundi totius opi- ficium.

Non cognovit mundus. Id est, homines, per synecdo- chen partis, & hominum maxima ac præcipua pars, paucis, illorum respectu, exceptis.

Per sapientiam. Nempe suam, qua unum ex alio, & imprimis causam ex effectis colligunt, quam ja- ctant, cujus se amatores dicunt.

Deum. Id est, Deum esse rerum omnium sapien- tissimum ac potentissimum opificem, proinde æter- num, unum, beatum, bonum, omnium provi- dum, omnium dominum, ab omnibus colendum, nullis simulacris ab hominibus effingendum, qui bo- nis bene faciat, malos puniat & perdat.

Bonum censuit Deus, εὐδαιμονία ὁ θεός, per stultitiam, id est, rei iudicio sapientum hujus mundi stultæ, per me- tonymiam causæ & mimesin.

Prædicationem, servare credentes. Nempe huic præ- dicationi. Explicat τὸς σωζομένους, eos qui servantur. Unde consequitur τὸς ἀπολλομένους eos qui pereunt, esse prædicationi non credentes. Egregie ultus est Deus mundi perversitatem, ut quia per sapientissima Dei opera, sapientia duce ad Dei notitiam pervenire nolu- it, quo salvus fieret, rei secundum suam sapientiam stultæ, si salvus esse velit, necesse habeat credere. In- venit tamen mundus modum ac rationem, ne in ho- minem in crucem actum, crederet, Deum esse dixit, qui sibi humanam naturam adjunxerit. Ita nihilomi- nus Dei consilium conatus est eludere.

Verf. 22. *Quandoquidem & Judæi &c.* Probat prædicationem suam mundo videri prædicationem rei stultæ, *quandoquidem*; inquit, & *Judæi & Græci*, in quos mundus dividitur, (nam Græcorum nomine per synec. omnes profanæ gentes intelliguntur) præ- dicatione nostra minime contenti sunt.

Nam & Judæi signum petunt. Id est, aliquod factum, quod divinæ potentiæ esse nullo modo negari queat, ideo signum ex cælo postulant.

Et Græci sapientiam querunt. Id est, sermonem qui

rem ex principiis naturalibus docte, eleganter & copiose deducatur.

Nos vero predicamus Christum crucifixum. Proinde Christum illum Dei crucifixum esse, & postquam crucifixus esset, a Deo ex mortuis suscitatum, & rerum omnium Dominum, mundique servatorem factum esse, ab omnibus colendum, & divinis afficiendum honoribus.

Judeis quidem scandalum. Quasi dicat, quæ res Judæis adeo longe a signo quod petunt, & divinæ potentiæ indubitabili facto videtur abesse, ut eo vel maxime offendantur, & animos ab illius prædicatione avertant. Adeo autem hæc res scandalosa & stulta visa est hominibus, ut etiam tandem ipsi Christiani, ne hominis ejusque crucifixi cultores essent, Christum simul Deum ab æterno existentem fuisse credant.

Græcis autem stultitiam. Id est, Græcis autem hæc res stultissima, & ab omni veri specie aliena videtur. Intelligit autem Judæos & Græcos in commune, a fide alienos.

Vers. 24. *Ipsis autem &c.* Docet quam diversum imo plane contrarium sit eadem de re Christianorum judicium.

Ipsis autem vocatis. Id est, ipsorum autem vocatorum judicio ac sententia, qui rem hanc ex veritate expendunt. Vocati dicuntur, qui divinæ vocationi per Evangelium parent, id est, Evangelio credunt.

Et Judeis & Græcis. Id est, qui ex Judæis & Græcis vocati sunt.

Christum. Intellige *dominus* predicamus. Includit omnia quæ de Christo prædicabant.

Dei potentiam & Dei sapientiam. Id est, per meton. causæ, rem Dei potentia & Dei sapientia plenissimam, vel, Dei potentiæ & Dei sapientiæ maximum opus & effectum; potentiæ quidem, quod Christum crucifixum ex mortuis suscitaverit, & ad cœlestem evexerit majestatem, sapientiæ autem quod eum prius crucifigi, id est, morte affici, eaque ignominiosissima & acerbissima passus sit. Id enim divino illius consilio vel maxime expedivit, quo per mortem, per afflictiones & ignominias pios ducit ad vitam & gloriam cœlestem; ut & illorum fides, constantia, patientia habeat in quo se explicet & exercent, & Dei potentia, sapientia, bonitas tanto fiat illustrior, tantoque major in Deum gloria redundet. Quid igitur magis conveniebat, quam ut maximus piorum seu filiorum Dei ductor & princeps Filius, eadem viâ perduceretur ad destinatam sibi ante secula in cœlis vitam & gloriam? ut inquam & moreretur, & si moriendum esset, ut moreretur pro veritate morte violenta & cruenta, quo simul & victima fieret pro peccatis mundi, & si cruenta, ut etiam morte moreretur ignominiosissima, quo & metu rerum istarum omnium sectatores suos solveret, & ipsemet earum expertus, certissimam auxilii fiduciam suis adferret, & victima pro peccatis omnium factus, omnes ad se traheret, & simul ut in ipso essent, quæ sicut probos, sic & prævios animos, a veritate ac pietate aversos, ostenderent & detegerent. vid. Heb. ij. a vs. 10. ad fin. cap. & supra vs. 18. Conjunxit autem Apostolus in vocatis utrosque, & Judæos & Græcos, quia utrisque Christus est utrumque, & Dei potentia & Dei sapientia. Cæterum quia potentia opponitur scandalo &

infirmati, ut mox dicitur, respondet autem illi signo, quod petebant Judæi. Apparet hinc per signum illud intelligi, ut diximus, ingens aliquod & certissimum divinæ potentiæ opus & factum. Significat autem signum illud Jonæ Prophetæ, resurrectionem scilicet Christi tertia die ex mortuis, quod illis datum iri dixit ipse Christus, quo certe nullum majus & certius divinæ potentiæ argumentum dari potuit. Sapientia opponitur stultitiæ. Cæterum Dei potentiam & Dei sapientiam hic sumi per meton. causæ pro re vel opere seu effectu divinæ potentiæ & sapientiæ, totus contextus & Apostoli mens ac scopus, ut vidimus, docet. Sic supra opera Dei sapientissima in mundi opificio, sapientiam Dei dixit Apostolus. Similiratione sermo crucis, aliis stultitia, aliis potentia Dei, & ipse Christus crucifixus, Judæis quidem scandalum, Græcis autem stultitia dicitur. Et mox, sapientiæ Dei stultitia Dei, & potentiæ Dei infirmitas Dei opponitur, ut mirum sit, Christianis videri potuisse, Christum hoc loco sapientiam illam, quæ apud Salomonem celebratur, dici. Atqui hic non sapientia tantum, sed & potentia Dei dicitur Christus, cujus apud Salomonem nulla mentio, & scandalo ac infirmitati opponitur, idemque etiam & scandalum Judæis, & stultitia Græcis dicitur. Et quæ Dei stultitia sapientiæ illi apud Salomonem potest opponi? Quis porro concedet Salomonem de sapientia per propositam non loqui, cum Apostolus de Christo vera persona loquatur? Nec Salomon sapientiam Deo insitam, qua sapiens est, intelligit, unde nec Dei sapientiam illam dicit: sed sapientiam intelligit quæ docetur & traditur a Deo hominibus, & per quam homines vere fiunt sapientes. Paulus autem Christum insitam Dei sapientiam & potentiam appellat, quatenus illius opus & effectus est. Nimirum unica sapientiæ vox homines induxit, ut res conjungerent diversissimas, & quia, ipsis quoque scandalum & stultitia videbatur Christus, nisi idem Deus, ante secula ex Deo genitus seu a Deo factus (nam & hoc de sapientia illa dicit Salomon) esse crederetur.

Vers. 25. *Quia stultum Dei &c.* Rationem affert tantæ contrarietatis inter vocatos & alios homines, & qui fiat ut quod aliis, iisque sapientibus, videatur stultitia & scandalum ac infirmitas, vocatis videatur ipsa Dei sapientia & potentia. *Quia*, inquit, *stultum Dei*, id est, stultitia Dei, more Græco, neutrum adjectivum pro substantivo. Loquitur autem Apostolus per mimesin, & ex Græcorum hujus mundi sapientum sensu, & intelligit stultitiam, qua Deus stultus esse & stulte aliquid agere videatur.

Sapientius est quam homines. Quasi dicat, stultitia Dei nihil minus est, quam stultitia, sed stultitia hominibus videtur, quia sapientior est quam homines, etiam qui sibi & aliis videntur sapientissimi. Tanta enim est, ut eam homines ob suam stultam sapientiam capere non possint. Unde mirum videri non debet, quod Christus Dei sapientia sit vocatis, qui Græcis sapientibus est stultitia. Vocati enim ex rei veritate judicant, Græci ex sua inani opinione.

Et infirmum Dei. Id est, infirmitas Dei, qua Deus infirmus esse, & aliquid indignum pati videatur, eadem loquendi ratione.

Robustius quam homines est. Eodem sensu, & eadem

eadem consequentia. Robustior enim Dei infirmitas dicitur quam hominis, propter effectum qui Dei infirmitatem hanc consequitur, omnibus hominum viribus multo majorem. Homines, quia crucifixum & mortuum in vitam revocare, & ad cælestem majestatem extollere non possunt, ideo illis infirmitas videtur in crucem agi & morte affici. Ex suis enim viribus divinas vires metiuntur. At Deus etiam crucifigi & in mortem agi suos patitur, quia sibi vires esse novit, quibus eos & vitæ restituat, & cælesti gloria & honore afficiat.

Verf. 26. *Videte, vel videtis enim &c.* Rem sic se habere ex eventu oculis subjecto demonstrat.

Vocationem vestram. Id est, rationem & conditionem vocationis vestræ.

Fratres. Propter communem in Christo Patrem, Deum.

Quod non multi &c. Rationem & conditionem istam vocationis Christianorum exponit.

Quod scilicet non multi sapientes secundum carnem &c. Intellige vocationem Christianorum admiserint, illique paruerint. Unde enim hoc, unde, inquam, quod Dei sapientiam stultitiam, & Dei potentiam infirmitatem & scandalum putent? nisi quod sapientes secundum carnem Dei sapientiam affecuti non sint, & potentes ac nobiles Dei potentiam animo & cogitatione non comprehenderint. Cum dicit, *non multos*, significat fuisse aliquos: unde patet non ipsam sapientiam secundum carnem, per se, & suo vitio, non ipsam potentiam & generis nobilitatem obstare, quo minus homines veniant ad Christum, sed per accidens & hominum ipsorum vitio et culpa, qui sibi ignominia et dedecori putent, si Christianam vocationem suscipiant. Hinc culpæ suæ varios prætextus quærunt, et scandalum, infirmitatem, stultitiam dicunt, quod ipsa Dei potentia ac sapientia est. Occurrit Apostolus egregie illorum objectioni, qui veritatem Christianam ideo contemtu habent, quod plerisque Christianorum viles et infirmæ fortis homines videant. Sapientes secundum carnem opponuntur sapientibus secundum spiritum. Sapientia secundum carnem est, quæ à carne proficiscitur, et ad carnem ac vitam præsentem spectat. Sapientia secundum spiritum est quæ a Deo proficiscitur, et ad spiritum ac vitam spiritualem et æternam refertur. Sapientes secundum carnem sunt Philosophi, Philologi, Oratores, Politici, Jurisperiti: sapientes secundum spiritum soli sunt Christiani, ut et infra vs. 30 dicitur.

Non multi potentes. Id est, magnates, divites, in honoribus et dignitatibus positi.

Non multi nobiles. *Εὐγενῆς*, bene nati, splendidis natalibus, qui genus ducant ex multis majoribus claris et illustribus.

Verf. 27. *Sed stulta mundi.* Neutro genere pro communi, id est, homines qui in mundo pene pro stultis habentur, quod sint idiotæ, indocti, rudes, simplices. Opponit eos sapientibus secundum carnem.

Elegit Deus. Nempe sibi, ut iis veram conferat beatitudinem et vitam æternam. Elegit autem quod vocationi et Euangelio paruerint. Docet Apostolus, quid

Deus fecerit, cum sapientes Euangelium et vocationem fastidirent et respuerent. An ideo Euangelii et vocationis suæ opus reliquit? Nihil minus, sed elegit stulta mundi, quæ divinæ vocationi sese submittebant.

Ut sapientes pudefaciat. Exponit quo fine Deus id fecerit, ut pudefaciat sapientes. Ingens enim illorum pudor erit, cum videbunt stulta mundi a Deo electa esse, se vero rejectos ac repudiatos esse. Hinc apparet eos qui a Deo rejiciuntur, sua culpa, suo vitio rejici: nisi enim hoc esset, quis hic illorum esset pudor? Quem enim sapientem pudet immeritæ calamitatis? Vacare culpa magnum est solatium.

Et infirma mundi. Id est, homines in mundo nullius potentia, privatos, pauperes.

Ut pudefaciat robusta. Id est, homines in mundo potentes, ob magnas divitias & dignitates.

Et ignobilia mundi. Homines in mundo nulla natalium dignitate præstantes.

Et pro nihilo reputata. Mundi sæcem, ancillas, servos.

Et quæ non sunt. Propter obscuritatem & paucitatem Christianorum.

Ut ea quæ sunt. Propter nobilitatem & claritatem & infinitam multitudinem. *Destruat.* Id est, in nihilum redigat, puniat, perdat. At huic pœnæ nullus esset locus, nisi ut non eligerentur ipsi in causa essent. Ponit autem Apostolus effectum, sed simul includit & causam: quasi dicat, ut tanto majorem causam ipsos perdendi habeat, proinde & perdat. Nam dum isti inobsequentes Deo sese præbent, tanto major illorum malitia & contumacia apparet. Eleganter autem iis quæ sunt, ea quæ non sunt opponit, & istos quidem qui non sunt, in æternum futuros, illos autem qui sunt, in nihilum redactum iri asserit.

Verf. 29. *Ut non gloriatur &c.* Docet quo fine Deus istos elegerit, ut illos perderet. Diceret enim aliquis, potuisse Deum istos quidem eligere, sed tamen nec illos præterire & rejicere, homines tantæ sapientiæ, tantæ potentiæ, tantæ nobilitatis et dignitatis, et qui fere soli in mundo sunt et apparent. Hoc Deus fecit, inquit, ut non gloriatur ulla caro coram ipso. Dixissent enim isti, Deum ad ipsorum sapientiam, potentiam, dignitatem, nobilitatem, multitudinem respexisse.

Ut non gloriatur. Id est, suam dignitatem et præstantiam prædicet et sese jactet.

Ulla caro. *Πάντα σαρκί*, omnis caro ex Hebræorum idiotismo, id est, ullus homo mortalis, per synecdochē partis. *Omnis enim caro sicut gramen, & omnis gloria ejus sicut flos agri. Exaruit gramen, & flos ejus cecidit.* Coram ipso, in oculis ejus, qui nusquam non adsunt. Loquitur autem de gloriatione vitiosa, cum de rebus gloriamur caducis et inanibus, qualia sunt ista quæ recensuit. Alioquin enim de veris et cælestibus bonis gloriari justum et sanctum est, ut mox dicitur.

Verf. 30. *Ex ipso enim vos estis &c.* Docet quæ sit ex altera parte Christianorum dignitas, illorum dignitati opposita: quasi dicat, jactent illi suam sapientiam, suos natales:

Vos autem. Nempe Christiani, *ex Deo estis*, nempe fidei

fidei vestræ respectu, ex Deo tanquam ex causa prima.

In Christo Jesu. Id est, per Christum Jesum, tanquam per causam intermediam.

Qui factus est vobis &c. Docet, quæ bona sint a Deo per Christum consecuti, ea nimirum, cum quibus universa aliorum omnium hominum bona ne conferri quidem possunt.

Qui, scilicet Christus Jesus, factus est vobis sapientia, id est, sapientiæ causa, per metonymiam effecti, sapientiam vobis attulit. Sic idem Apostolus de lege; *bonum igitur mihi factum est mors?* Rom. 7. 13. Sapientiam nimirum divinam, cœlestem & veram, quæ in divinæ voluntatis cognitione consistit, per quam scimus quæ credere, quæ confiteri, quæ facere, quæ sperare a Deo debeamus.

A Deo. Tanquam a causa prima. Omnia enim ex Deo, & nos in illum, & eadem omnia per Christum et nos per illum 1 Cor. viij. 6.

Et iustitia. Per eundem Christum a Deo iustitiam sumus adepti, dum nobis fides imputatur ad iustitiam, et sic nobis peccatoribus iustitia gratis adscribitur.

Et sanctificatio. Dum per Christum a Deo sanctificamur, Spiritu Sancto accepto, et sic ex profanis sancti reddimur, et purgamur a vitiis omnibus.

Et redemptio. Dum denique per Christum a Deo liberamur ex morte et interitu, et vitæ æternæ asserimur. Quid tantis bonis majus ac divinius cogitari potest? Quæ mundi sapientia, quæ dignitates, quæ opes cum illis comparari? Eleganti autem et naturali ordine hæc omnia collocavit Apostolus. Nam primo Dei voluntatem cognoscimus et Deo credimus, qua in re sapientia est; deinde iustitia nobis imputatur; hanc consequitur sanctificatio cum suo effectu, id est sancta vita, sanctis moribus; hanc tandem excipiet redemptio et vita æterna.

Verf. 31. *Ut sicut scriptum est.* Finem tantorum Dei beneficiorum exprimit: quasi dicat, illi non habent de quo gloriantur, nec illis gloriari fas est: vos autem habetis ut, intellige gloriemini, in Deo et Christo.

Sicut scriptum est. Scripturæ divinæ conformiter.

Qui gloriatur &c. Recitat scripturæ dictum.

In Domino. Id est, de Domino, per Hebrais. intelligitur autem unus ille Deus, ex sensu veteris scripturæ Græcæ, sed ex usu novi testamenti adjungendus est Christus, unus ille dominus, et cui absolutus domini titulus proprius est factus. De domino gloriari est gloriari quod sis domini, quod ad illum pertineas, proinde quod illum cognoscas, quodque verorum ac cælestium bonorum per gratiam illius factus sis particeps.

C A P U T. II.

Verf. 1. **E**T ego. Redit ad id quod superiori capite vs. 17 dicere cœperat, se missum esse a Christo ad Evangelium prædicandum, non in sapientia sermonis, causasque istius rei exposuerat. Quasi dicat: et ut ad propositum revertar, ego &c. Particula & ex Hebræorum usu poni potuit pro igitur, ut cap. 6. vs. ult.

Postquam veni ad vos fratres. Nempe Corinthum. *Veni non secundum excellentiam sermonis.* Exponit

quomodo venerit. Id est, non cum excellenti sermone. *Kαὶ pro cum.* Sic Marc. 1. 27. Rom. xiv. 22. Excellentia sermonis per duo substantiva pro sermone excellenti, id est, eximio, docto, ornato, qualis rhetorum & oratorum esse solet.

Aut sapientiæ. Id est, aut cum excellenti aliqua sapientia, nempe ut eam vos docerem. Nam alioquin Paulo vel maxime excellens inerat sapientia, ipso Petro teste 2 Pet. 3. 15. Intelligit enim sapientiam rerum divinarum, ut ex seqq. patet vs. 5. & cap. 3. 1, 2. Non negat se cum sapientia venisse, nam & principia Christianæ veritatis magnam continent sapientiam, sed cum excellenti, & ultra prima principia multum provecta sapientia. Addit excellentiæ sermonis & sapientiæ excellentiam. Nam duo desiderabantur in Paulo apud Corinthios, unum, quod sermone uteretur indocto, alterum quod illis principia tantum & elementa Christianæ veritatis tradidisset, cum Apollo, forte & alii, sublimiora quædam mysteria, & sermone doctiore, illos docuissent. Hinc apud quosdam Pauli fastidium & hæc emulationum dissidia.

Annuncians vobis testimonium Dei. Id est, Evangelium vobis primum prædicans, docens vos quid Deus ipse & quomodo testatus sit de Jesu, nempe, quod Jesus sit Christus ejus, dum eum crucifixum resuscitavit ex mortuis. Recte Evangelium de Jesu Christo, testimonium Dei appellat, nisi enim Deus ipse illius auctor esset, quis illud excogitasset? Et nisi ipse de eo testatus esset, quis ei credidisset?

Verf. 2. *Non enim judicavi.* Id est, decrevi, constitui, illo videlicet tempore.

Scire aliquid. Nempe sic ut vos id docerem, nam qui aliquid alios non docent, quamvis id sciant, nescientibus similes se gerunt.

In vobis. Id est, inter vos: quasi dicat, inter alios magis capaces multa alia scio, sed non inter vos, quibus tum primum initia Evangelii tradenda erant.

Nisi Jesum Christum. Proinde Jesum esse Christum.

Et hunc crucifixum. Quasi dicat, & quidem Christum crucifixum. Nunquam crucem sejungo vel reticeo, propter causas superius explicatas. Causam his verbis adfert, ob quam illis sublimiora mysteria non tradiderit. Quia nimirum non decreverit aliquid aliud inter ipsos scire, quam prima Christianæ veritatis elementa, quamvis etiam non decreverit aliquid aliud nescire, si res et tempus, et captus ac profectus illorum tulisset. Merito autem illud non decreverat Apostolus, quia incipientibus initia tradi par est disciplinæ, quæ in Christiana veritate hæc sunt, Jesum esse Christum eumque crucifixum, quæ firmiter credita tanquam fundamentum sunt cæterorum, et hominem spirituales efficiendi vim habent. Notum est Christi vocem significare unctum, ex Hebraica Messia, quæ significat Regem populi divini, a Deo constitutum, quod Reges populi divini ungi solerent Dei nomine, et ex divina constitutione. Absolute autem et *ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ* dicitur de Rege illo eximio, Prophetarum oraculis celebrato, mundi Salvatore, quem Jesum esse, christiana fides habet, quippe ex morte revocatum in vitam, et a dextris Dei in cælestibus collocatum, omniumque dominum et caput Ecclesiæ effectum, et vivos ac mortuos judicaturum, qui ut tanti muneris

muneris capax esset, a Deo Spiritu Sancto & virtute unctus fuit. Neque enim ex mensura Deus spiritum largitur. Ideo idem Apostolus Jesum Christum secundum carnem quidem Davidis fuisse filium dicit, at secundum spiritum sanctitatis Dei filium, id est, regem definitum esse ex resurrectione ex mortuis. Rom. i. 3.

Verf. 3. *Et ego &c.* Exponit consequenter, quo in statu & ipse apud illos tum egerit, & qualis illius sermo ac prædicatio fuerit.

In infirmitate. Id est, in afflictionibus, per metonymiam causæ.

Et in metu ac tremore multo. Id est, in præsentissimis periculis, per metonymiam effecti, qua de re vide Act. xvi. 11. Metui tremorem adjungit, per *αὐχον*, pro rei magnitudine.

Fui apud vos. Versatus sum apud vos. Quasi dicat, talis mea conditio fuit, qualis Apostolum Christi crucifixi decebat, & quæ evidenti argumento essent, me a Deo & Christo missum esse. Cur enim alioquin me ultro, & mendacii ac imposturæ causâ, sciens prudens tantis calamitatibus objicerem? Tacite significat aliis qui se secuti sunt doctoribus, plus pacis apud Corinthios fuisse, quod & cap. iv. 8 & seqq. indicat.

Verf. 4. *Et sermo meus.* Quasi dicat, & quod ad sermonis excellentiam attinet, qualis erat mea inter vos conditio, talis erat et sermo meus.

Et prædicatio mea. Nempe de Jesu Christo et hoc crucifixo.

Non in suavoriis humana sapientiæ sermonibus. Intellige, erat vel consistebat, *ὃν περὶ λόγους*. Multi notant *περὶ* Græcum non esse, & legendum *περὶ*. At qui *πειθὲς* qui persuadet, a verbo *πειθω*, dicitur. Sic et *φειδὲς* qui parcit, et *μιμῶδες*, qui imitatur. Per *humanam sapientiam* hoc loco intelligit orandi scientiam, ab hominibus inventam et traditam, et quam qui habent, sapientes ab hominibus judicantur: quasi dicat, si Christus vellet me illa uti, facile illi fuerat hoc efficere.

Sed in demonstratione. Id est, sed sermo meus et prædicatio mea posita erat in *ἀποδείξεις*, demonstratione certissima & evidentissima, me vera loqui & annunciare, quatenus scilicet talem demonstrationem continebat, seu adjunctam sibi habebat. Quæ autem fuerit ista demonstratio, exprimit per genitivos causæ efficientis.

Spiritus & virtutis. Nempe Dei, ut mox additur: nulla enim major dari potest rei demonstratio, quam si cui loquenti & prædicanti spiritus & virtus Dei evidenter adsit. Per spiritum intelligitur afflatus divinus, quo Apostolus in prædicatione manifeste agebatur, linguis loquebatur, prophetabat, per quem variis ac cælestibus donis præditus erat, de quibus infra agit cap. xii. Per virtutem Dei intelliguntur divina & stupenda opera, quæ Deus extra Paulum, fidem prædicationi illius faciens, patrabat, quæ virtus appellantur per metonymiam causæ. Sic & 2 Cor. vi. 6, 7 Spiritum Sanctum a virtute Dei distinxit.

Verf. 5. *Ut fides vestra &c.* Docet quo fine sapientia humana usus non sit in suo sermone et prædicatione. Ut, inquit, fides vestra, qua scilicet creditis

id quod ego prædicavi, nempe Jesum esse Christum, qui fuerit crucifixus:

Non sit. Id est, non sese fundet in sapientia hominum. Id est, in rhetorum arte et orandi scientia.

Sed in virtute Dei. Quæ scilicet sermoni et prædicationi meæ adfuit, tanquam in solidissimo fundamento. Hic simul et Spiritum Sanctum includit Apostolus. Nam et divinus ille afflatus Dei virtus est, quatenus ex Deo in homines manat, et ea per homines ac in hominibus facit, quæ nulla humana vis præstare queat.

Verf. 6. *Sapientiam autem.* Hactenus de sermonis excellentia egit, nunc venit ad sapientiam. quasi dicat, quod autem ad excellentiam sapientiæ attinet, neque nobis excellens deest sapientia.

Sed eam loquimur in perfectis. Id est, inter perfectos, quales vos tum non eratis, ac ne nunc quidem estis, ut cap. i. 11. 2 dicitur. Sapientiam absolute nominat, quia excellentem sapientiam intelligit. Sapientiam autem appellat res occultas, quarum cognitio sapientia est. Perfecti opponuntur *νηπίαις*, de quibus cap. iij. 1. Sic et Auctor ad Hebr. perfectos *νηπίους* opposuit cap. v. 13, 14. Et idem Apostolus infra cap. xiv. Fratres ne sitis pueri sensibus, sed malitia, *νηπιόζεις*, sensibus autem perfecti estote *ψ.* 20. Nam et infantes perfecti homines nondum sunt. Similitudo traducenda est ad animum, & ad profectum in veritatis christianæ notitia, qui adhuc parum profecerunt in christiana veritate & pietate, *νηπιό* seu infantes & pueri sunt, qui ad maturitatem pervenerunt *τέλει* seu perfecti.

Loquimur. Id est, loquor, per enallagen numeri: de se enim solo agit *ψ.* 1. & cap. i. 11. 1, 2.

Sapientiam autem non seculi hujus. Docet quam sapientiam intelligat, non arcana hujus seculi, Philosophorum puta, aut oratorum & similium.

Neque principum hujus seculi. Id est, neque arcana hujus seculi principum.

Qui destruuntur. Id est, destruentur a Deo, per enallagen temporis. Respicit ad id quod superiori cap. *ψ.* 28 de illis dixerat. Ex hoc autem effectu patet, eos veram sapientiam non habere, quæ scilicet illos a destructione & interitu conservaret.

Verf. 7. *Sed loquimur sapientiam Dei in arcano.* Id est, arcanam, per Hebraïsmum. Intelligit Dei arcana, per metonymiam causæ. Deum opponit hominibus, eorumque Principibus, æternum & immortalem, perituris. Ut vel hinc appareat, quantum inter ipsorum & Dei arcana ac sapientiam interfit.

Illam absconditam. Exprimit quam Dei arcanam sapientiam intelligat, illam nimirum absconditam.

Quam præfiguravit Deus. Id est, longe ante decrevit ac constituit.

Ante secula. Exprimit quam longe ante, nimirum antequam secula, id est, mundum hunc, cum quo dies & menses & anni & secula fluere cœperunt, conderet.

In gloriam nostram. Quæ est gloria illa filiorum Dei Rom. viij. 21, cælestis & æternus splendor, honor, beatitas nostra, qui scilicet credimus in Jesum Christum: quasi dicat, cujus sapientiæ Dei finis & scopus est nostra gloria. Opponit tacite nostram gloriam Principum hujus seculi gloriæ, quæ inanis est & evanida, nostra solida & æterna.

Verf.

Verf. 8. *Quam*. Id est, quæ Dei decreta, seu res a Deo decretas.

Nemo principum seculi hujus cognovit. Nemo ea exploravit & cogitatione sua affectus est.

Si enim cognovissent. Probat quod asseruit.

Non utique dominum gloriæ crucifixissent. Quasi dicat, cognovissent utique Jesum, saltem postquam venit, esse dominum gloriæ istius omnibus qui in ipsum credant a Deo destinatæ, & in ipsius manibus ac potestate eam a Deo positam esse: hoc enim arcanum Deus ipse jam tum vulgabat. At si hoc cognovissent, anne illum crucifixissent? Jam si hoc non cognoverunt, quanto minus illa, quorum effectus in Dei consilio latet adhuc abditus? Hic apostoli locus docet oracula Dei de Christi cruce & morte non eam vim habuisse ut homines ad Christum crucifigendum adigerent, aut illis arbitrium id faciendi vel non faciendi adimerent. Hoc enim si verum foret, quamvis Jesum, Christum Dei esse cognovissent, tamen eum necessario crucifixissent. Nimirum non quia Deus prædicit homines male acturos, ideo male agunt; sed quia male acturi sunt, ideo Deus id prædicit. Liberum autem illis erat male non agere. Neque si male non agerent falleretur Dei præscientia; cum Deus non ita hæc præsciat & prædicat, ut homines male non agere posse nesciat, imo non malit. Ex rerum quæ a Deo prædicuntur natura, prædictionis & præscientiæ ratio intelligenda est, non ex prædictionis ac præscientiæ ratione, rerum natura perversa.

Verf. 9. *Sed*, intellige, *loquimur* ex verf. 6, 7, *sicut scriptum est*. Uberius sapientiam hanc describit, verbis ex scriptura petitis.

Quæ oculus non vidit & auris non audivit. Oculos & aures nominat, quia ex visu & auditu potissimum omnis hominum sapientia oritur.

Neque super cor hominis ascenderunt. Id est, ulli homini unquam in mentem venerunt. Nec mirum, quæ enim non fuerunt in sensu, neque etiam possunt esse in intellectu: Philosophorum est scitum.

Quæ paravit Deus diligentibus ipsum. Nempe cælestia illa & futuræ vitæ bona. In dilectione Dei omnia continentur pietatis officia, & imprimis fides in Christum sub novo fœdere, sine qua Deus vere diligere non potest. Nimirum dilectionem dilectione repensat Deus. Dilectio nostra erga Deum est ex nostris viribus ac modo, dilectio Dei erga nos, est ex divinarum virium, quæ infinitæ sunt, modo.

Verf. 10. *Nobis autem Deus revelavit*. Docet quo pacto ipse ad istarum rerum, quæ nunquam in sensibus hominum, proinde nec in mente fuerunt, notitiam pervenerit. Loquitur autem semper in plurali numero, modestiæ causa, immiscens sese aliis. *Deus*, inquit, *hæc nobis revelavit*. Videmus Dei mysteria ab hominibus intelligi non posse, nisi a Deo revelentur; sed revelata posse intelligi, cum in id ipsum revelentur, ut intelligantur & cognoscantur.

Per spiritum suum. Exprimit medium quo Deus usus sit in mysteriorem istorum revelatione: *per spiritum*, inquit, *suum*, quem scilicet nobis communicavit.

Spiritus enim, nempe Dei, cum scilicet in aliquo est, *omnia scrutatur*. Causam affert, ob quam spiritui Dei tanquam medio & instrumento mysteriorum divinorum revelationem tribuat, *quia*, inquit, *omnia scrutatur*, id est, quamvis abdita & latentia, cognitione deprehendit. *Scrutari* pro *cognoscere*, per metonymiam metaphoricam causæ pro effectu. Sic Apoc. 2. 23. *Omnia*, quæ scilicet scire nos vult Deus.

Etiā profunda Dei. Quasi dicat, non hominum tantum profunda, seu penitus latentes & abditas cogitationes & consilia ac facta, sed etiam Dei ipsius profunda, id est, abdita & occulta consilia ac decreta. Spiritui tribuit, quod proprie loquendo facit is in quo spiritus est Dei, quia id facit per Dei spiritum. Sic & paulo ante, quæ oculus non vidit, auris non audivit verf. 9, id est, homo per oculum & aurem. Nec de eo agitur an Deus profunda sua cognoscat, quis enim de eo dubitat, sed causa affertur, cur is qui spiritum Dei habeat, mysteria Dei cognoscat.

Verf. 11. *Quis enim novit hominum*. Exemplo ab homine ducto rem illustrat, & docet spiritu Dei opus esse ad cognoscenda mysteria Dei. *Quis novit hominum*. Recte addit vocem *hominum*. Nam alioquin & Deus novit ea.

Quæ hominis sunt. Id est, hominis cogitationes, consilia & decreta, intus in animo abdita.

Nisi spiritus hominis. Id est, nisi hominis animus, mens, intellectus, & si cui animum, mentem ac intellectum suum velit communicare. Spiritui hominis tribuit quod ipse homo, proprie loquendo, facit per spiritum suum.

Qui in ipso est. Nempe non alius quam qui in ipso est, id est, illius proprius. Sic & ea quæ Dei sunt, id est, Dei arcana, consilia, decreta.

Nemo novit. Non hominum tantum, sed & angelorum.

Nisi spiritus Dei. Id est, nisi Deus spiritu suo, sua mente & intellectu.

Verf. 12. *Nos vero non spiritum mundi accepimus*. Ne quis dicat, quid hoc ad rem quod Dei spiritus, ea quæ sunt Dei noverit? Nos vero, inquit, non spiritum mundi accepimus, *sed spiritum qui ex Deo est*. Quasi dicat, quo Deus nobis mentem suam revelavit. Ideo infra dicit:

Nos vero Christi mentem habemus. verf. 16. Non dicit Apostolus, nos vero spiritum qui in Deo est, sed spiritum qui ex Deo est, accepimus, ne quis spiritum Dei essentialem hic cogitet, qui non magis cuiquam communicari potest, quam ipsa Dei essentia. At spiritum, id est, afflatum, ex Deo profectum accepimus, per quem Deus & arcana sua revelat, & omnia quæ vult in nobis efficit. Spiritus mundi, id est, hominum mundanorum, animi significat affectionem hominibus mundanis propriam, per metonymiam metaphoricam, quod spiritu & afflatu animus soleat affici.

Ut sciamus. Usus & finem spiritus istius qui ex Deo est, exprimit, cum nimirum finem de quo agitur. Vide admirabilem divini istius spiritus vim, qui sine ullo exteriori sermone

& signo divinarum rerum scientiam animis nostris inferat.

Ea quæ a Deo donata sunt nobis. Id est, cælestia illa bona, quæ nobis, nempe credentibus in Christum, donata à Deo sunt, quatenus scilicet ea nobis donare decrevit ac constituit, per metonymiam effecti pro causa.

Verf. 13. *Quæ & loquimur.* A rebus divinis transit ad sermonem quo res istas ipse prodat & enuntiet aliis.

Non in doctis humana sapientia. Id est, ab humana sapientia, ab arte rhetorica vel perorandi scientia, per genitivum causæ.

Sermonibus. Qui scilicet sint compiti, ornati, concinni. *In sermonibus,* pro *per sermones*: Vel simpliciter, sermonibus, redundante particula *in*, ex Hebraismo.

Sed in doctis Spiritus Sancti. Id est, per sermones à Spiritu Sancto doctos, quales menti & ori nostro inserit idem ille Spiritus Sanctus, qui nobis res ipsas divinas earumve notitiam inseruit. Quem antea dixit spiritum ex Deo, nunc Spiritum Sanctum appellat. Unde videmus Spiritum Sanctum afflatum esse sanctum ex Deo in homines profectum.

Spiritualia spiritualibus conjungentes. Quasi dicat, sic enim omnino decet, ut spiritualibus rebus spiritualia verba, id est, rebus à Spiritu Sancto revelatis, verba à Spiritu Sancto dictata conjungantur.

Verf. 14. *Animalis autem homo.* Docet hæc Dei mysteria sublimiora, quæ nunquam in ullius hominis sensu fuerunt, animali homini tradenda non esse. Animalis homo est, qui nullo Dei spiritu afflatus est: sic enim Judas animales homines definivit verf. 19. Summum quod est in ipsis anima est humana.

Non capit. Id est, non recipit.

Ea quæ sunt spiritus Dei. Id est, sive res sive sermones à spiritu Dei doctos, *diducit*.

Stultitia enim ipsi sunt. Causam adfert cur illa non recipiat, quia ipsi sunt stultitia, id est, res stultæ & sermones stulti, indocti, ineruditi.

Et non potest cognoscere. Id est, approbare, per metonymiam causæ. Plus adhuc dicit, non tantum non recipit & approbat, sed ne recipere quidem & approbare potest.

Quia spiritualiter dijudicantur. Causam adfert cur non possit, quia ista quæ spiritus sunt divini, spiritualiter, id est secundum spiritum & per spiritum dijudicantur, id est, cognoscuntur qualia sint; quem cum animalis homo non habeat, quomodo cognoscere potest qualia sint, quod nimirum sint vera & sancta & divina.

Verf. 15. *Spiritualis autem.* Id est, homo divino spiritu non tantum præditus, sed illi etiam totus deditus.

Dijudicat quidem omnia. Id est, omnia quæ dicuntur cognoscit, qualia sint, an divina sint, an profana, de omnibus judicandi habet facultatem.

Ipsæ vero a nemine. Eorum scilicet qui Dei spiritum non habent.

Dijudicatur, Id est, cognoscitur, qualis vere sit, nempe spiritualium rerum respectu, nullius iudicio subest.

Verf. 16. *Quis enim cognovit mentem Domini?* Rationem adfert ob quam spiritualis homo à nemine profano & spiritu Dei destituto dijudicari queat, quia *nemo cognovit mentem Domini.* Id est, arcanas Domini cogitationes & consilia. Quia locus hic ex veteri depromitur scriptura, Deus intelligendus est, sed ex Novi Fœderis sensu Christus, tanquam Dominus ab ipso factus, illi est conjungendus.

Qui instruet ipsum. Limitat dictum. Quasi dicat, nemo ita cognovit mentem Domini ut eum instruat, proinde nemo de illa judicandi facultatem habet, multi enim Domini mentem cognoverunt, sed qui a Domino sunt instructi, non qui Dominum instruerent consilio.

Nos autem. Nempe nos spirituales, *mentem Christi*, id est, mentis Christi sensum, cogitationes, consilia, decreta, per metonymiam causæ.

Habemus. Id est, animo tenemus & possidemus. Mens autem Christi eadem est quæ Dei, proinde sicut Dei mens nullius iudicio subiecta est, sic neque nostra. Habemus autem hanc mentem per spiritum Dei ac Christi. Seneca de virtute Epist. LXXI: *Virtus de omnibus rebus judicat, de hac nulla.*

C A P U T. III.

Verf. 1. *Ego fratres.* Quasi dicat: & propterea ego, fratres.

Non potui loqui. Causam exprimit, ob quam illis abdita Dei mysteria nec ullis sensibus percepta non tradiderit.

Ego, inquit. Quasi dicat, si forte alii potuerunt, ego non potui, qui primum vobis Euangelium prædicavi.

Loqui vobis tanquam spiritualibus. Id est, occulta Dei & sublimia mysteria vobis tradere, quæ spirituales requirunt auditores. Non hoc factum est quod illa nesciverim, sed quod vos illorum non essetis capaces.

Sed tanquam carnalibus. Intellige, *vobis locutus sum*, vel, loqui necesse habui, id est, non multum ultra prima veritatis Christianæ principia & elementa, quarum veritas ipsis sensibus percepta est, & propterea omnibus traduntur hominibus, puta, Jesum esse crucifixum, ex mortuis esse suscitatum, & Dominum ac Christum à Deo effectum. Carnales homines sunt inter animales & spirituales medii, neque animales, neque etiam vere spirituales; animales non sunt, quia jam divini spiritus participes sunt facti per fidem Euangelio adhibitam; Spirituales etiam vere ac mere non sunt, quia necdum Spiritus ductum in omnibus sequuntur, seu, ut alibi loquitur Apostolus, secundum spiritum, non secundum carnem ambulant, nondum carnem & carnis opera mori fecerunt spiritu divino Rom. VII. 9, 10, 12, 13. Cum igitur Corinthii adhuc carnales essent moribus, nondum erant capaces sublimium Dei mysteriorum, quæ homines sanctis & spiritualibus moribus requirunt.

Tanquam infantibus in Christo. Tanquam iis qui recens eratis nati in Christiana fide, per metonymiam causæ: Christus enim fidei Christianæ author est.

Lacte

Laſte vos potavi. Γάλα ὡμῶς ἐπιβρασθὲν Sicut ſcilicet de-
cui & oportuit infantes & recens natos, id eſt,
res vobis tradidi quas facile poſſetis capere & con-
coquere.

Non cibo. Ὁν βρώμα, non cibum. Intellige, vobis præ-
bui, nempe ſolidum. Vide Hebr. v, 12, 13, 14. Id
eſt, non res captu & concoctu difficiles.

Nondum enim poteratis. Nempe illo tempore, in-
tellige, cibum ſolidum capere & concoquere ſicut in-
fantes & recens nati.

Sed neque adhuc nunc poteſtis. Quasi dicat, adeo tum
non poteratis, ut neque adhuc nunc, haud parvo
tempore interpoſito, poſſitis.

Verſ. 3. *Adhuc enim carnales eſtis.* Rationem ad-
fert dicti, quia adhuc carnales ſint. Carnales enim
hactenus animales ſunt quatenus carnis affectibus
& cupiditatibus indulgent, quæ animum degravant
& ad ſublimia myſteria attolli non ſinunt, neque ta-
libus ea prodere conſultum eſt.

Quandoquidem. Græcum ὅτε hoc loco id ſignifi-
cat, *enim in vobis*, id eſt, inter vos, intellige ſunt.

Æmulatio, & rixa & ſciſſura &c. Demonſtrat
illos adhuc eſſe carnales ex carnis operibus.

Æmulatio ἔρις. Quod alter alteri concedere nol-
let de inani gloria.

Et rixa. Ut fieri ſolet inter inanis gloriæ æ-
mulos.

Et ſciſſura. Huc tandem deſinunt rixæ, in partes
& factiones ſoluto unitatis vinculo, maximo cum
Eccleſiæ & gloriæ divinæ detrimento. Eſt hic gradat-
io, ex æmulatione rixa, ex rixa ſciſſuræ.

Nonne carnales eſtis? Quasi dicat, non poteſtis vos
carnales eſſe negare, veſtro ipſorum iudicio id per-
mitto.

Et ſecundum hominem ambulatis? Hominem hic
opponit Deo & ſpiritu divino, proinde intelligit
hominem in commune: quasi dicat, talis eſt veſtra-
rum actionum ratio qualis cujuſque in commune
hominis, non qualis homines ſanctos & ab aliis ho-
minibus Deo ſegregatos decet. Ambulare, per meta-
phoram, ſicut & converſari, agendi mores ſigni-
ficat.

Verſ. 4. *Cum enim dicat aliquis.* Nempe ex vobis.
Indefinite notat quemlibet qui ſe Pauli dicebat. Ex-
plicat & confirmat ſuperius argumentum manifeſto
& ſpeciali ipſorum facto, ne forte negarent id quod
ipſis in genere obiectum eſt.

*Ego quidem ſum Pauli, alius vero: ego Apollo, non-
ne carnales eſtis?* Id eſt, nonne carni indulgetis &
à carne non à ſpiritu agimini? quid enim hac in re
quæritis, niſi vanam & inanem alii præ aliis laudem &
gloriam, idque cum divinæ gloriæ jactura & Eccleſiæ
maximo detrimento?

Verſ. 5. *Quis igitur eſt Paulus, quis vero Apollos,
niſi miniſtri per quos credidiſtis.* Redarguit hoc ipſo-
rum factum uberius: quasi dicat, quandoquidem
alius veſtrum ſe Pauli fert, alius Apollo, quis igitur
eſt Paulus, quis vero Apollos, præterquam mini-
ſtri &c. An Paulus vel Apollos domini ſunt veſtri?
an non potius non tantum Dei & Chriſti, ſed etiam
veſtri ſunt miniſtri? 2 Cor. iv. 5. Non igitur decet
& convenit ut vos illorum eſſe feratis, & illorum
nominibus alii ab aliis vos diſtinguatis tanquam

dominorum, cum illi ſint veſtri miniſtri.

Per quos credidiſtis. Docet quales miniſtri ſint,
nempe quorum opera & miniſterio ad fidem in
Jeſum Chriſtum adducti eſtis vel in illa proſeciſtis:
nam alioquin & Chriſtiani omnes alii aliorum invi-
cem miniſtri & ſervi ſunt. Hic locus oſtendit cauſam,
ob quam alius ſe Pauli diceret, alius Apollo: nempe,
quod alius à Paulo, alius ab Apollo converſus ad fi-
dem Chriſtianam eſſet, vel in ea majores proſectus
feciſſet, nec eo nomine alter ab altero inferior, quin
potius ſuperior videri vellet. Non meminit hoc loco
Petri, ne videretur ex æmulatione, tanti Apoſtoli
laudibus ac dignitati quicquam detrudere, ſed ſolum
Apollo ſibi tanquam magis familiarem & muneris
præſtantia inferiorem commemorat. Cæterum idem
de Petro & quovis alio ſpirituſ Chriſti miniſtro vult
intelligi.

Et unicuique, intellige, miniſtro ſicut Dominus.
Nempe omnium noſtrum communis, id eſt, Chri-
ſtus, dedit, id eſt, quales nos Dominus eſſe voluit &
fecit, tam muneribus & muneri cujuſque conveni-
entibus donis quam effectis ipſis. Si qua in re alter
alteri præcellat, Domini donum & gratia eſt. Ne
quiſquam id imputaverit, ſed Domino ferat ac-
ceptum.

Verſ. 6. *Ego plantavi, Apollos potavit.* Docet
qua potiffimum re ſuum & Apollo miniſterium di-
ſtinctum fuerit. *Ego*, inquit, *plantavi*. Id eſt, vos
primum ad fidem adduxi, & ſic vos agro Eccleſiæ
inferui, ſicut Apoſtolo conveniebat.

Apollos potavit. Solent enim plantæ vel olera
terræ inſerta potari, id eſt, rigari, ut ex affuſo hu-
more incrementa ſumant, id eſt, Apollos mihi ſuc-
ceſſit, qui, tanquam Prophetam decebat, id docen-
do egit, ut in fide majus ſubinde robur & incremen-
tum ſumeretis.

Sed Deus incrementum dedit. Hoc Dei proprium
eſt, qui occulta naturæ vi facit ut plantæ creſcant
& ad maturitatem veniant, & fructum ferant, ſine
qua quid juvaret vel plantatio vel irrigatio, vel omnis
alia hominum cura? Idem fit & in plantis iſtis ſpiri-
tualibus, qui Chriſtiani ſunt.

Verſ. 7. *Itaque neque qui plantat eſt aliquid, neque
qui potat.* Ex dictis inferit, neque ſe aliquid eſſe, ne-
que Apollo, nec ullum alium Eccleſiæ Chriſti do-
ctorem, ac ne ipſum quidem Petrum, loquitur
enim in genere hic de omni plantante & rigante.
Aliquid hic ſumitur pro eo quod magnum
eſt, quod celebrandum, ut in illo, *ſi vis eſſe aliquid*.
Hinc nihili dicuntur quæ in nulla ſunt æſtimatione.
Nihil ſe dicit eſſe Apoſtolus & omnes alios, ſive Apo-
ſtolos, ſive Prophetas, ſive Euangelistas &c. qua-
tenus ſine Deo nihili ſint omnes illorum labores &
conatus, & hoc ipſum quod laborent & conentur,
& quicquid laborent & conentur, ex Deo habeant &
illi acceptum ferant.

Sed qui incrementum dat Deus. Nempe eſt aliquid.
Hic ſolus eſt magnus, hic ſolus laudibus & omni præ-
dicatione extollendus.

Verſ. 8. *Qui plantat autem & qui rigat.* Nempe
omnis, *unum ſunt*. Ne quis inter illos diſcrimina quæ-
rat & alterum alteri præferat, & ex illis qui unum
ſunt, diverſas in Eccleſia ſectas faciat. *Unum ſunt*.

quatenus unum scopum et finem propositum habent, ad eumque contendunt, licet diversis viis ac mediis. Uterque Dei gloriam & hominum salutem unice spectat & procurat, nec, si bene & fideliter agant, ullus est inter eos dissensus, ulla discordia, ulla æmulation, ulla factio.

Unusquisque autem. Nempe tam plantantium, quam rigrantium.

Propriam mercedem accipiet secundum proprium laborem. Docet cuique videndum esse, quomodo suo labore defungatur, sive in plantando, sive in rigan-do, propriam enim mercedem quisque accipiet, a Deo nimirum & Christo.

Secundum proprium laborem. Id est, proprio cujusque labori convenientem, si bene laboraverit, bonam, si male, malam, & pro laboris magnitudine majorem ac illustriorem. Loquitur enim de peculiari mercede eorum qui laborant in ecclesia, imprimis sermone & doctrina 1 Tim. v. 17.

Verf. 9. *Dei enim sumus administri.* Rationem adfert dicti: quasi dicat, quia Deus ipse nostra opera ac labore utitur, Deo laboramus & operamur, ideo & ab ipso mercedem cujusque nostrum labori convenientem accipiemus. *Συμμεργυς* dicit, tum quod Deo, tum quod inter sese operas sociant, ut Deo ministrent. Et Deum operari dicit, & homines illi operam conjungere, sicut & in herbis ac fructibus homines naturæ operam commodant, Deus enim dat incrementum, ut Paulo ante ab Apostolo dictum est.

Dei ager, Dei ædificium estis. Quasi dicat: nos doctores Dei administri sumus, vos autem auditores estis Dei ager proprius, quem Deus opera nostra excolit, & conferit & irrigat, ut Deo fructus ferat quam uberrimos; Dei ædificium estis proprium, quod Deus opera nostra sibi extruit, Dei domus ac templum, in quo per spiritum & gratiam suam habitat. Paulo ante Christianos plantis comparavit, hic comparat agro, &, ut sequenti similitudini viam aperiret, ædificio.

Verf. 10. *Secundum gratiam Dei qua data est mihi &c.* Docet quæ suæ partes fuerint in hoc ædificio, earumque rationem & causam. Gratia, inquit, Dei mihi est data. Munus Apostolicum designat, per metonymiam causæ: huic igitur gratiæ, id est, muneris convenienter.

Ut sapiens architectus. Id est, sicut sapientes architecti solent facere.

Fundamentum posui. Id est, fundamentalem doctrinam, cui tota Christiana pietas innititur, vobis tradidi & stabilivi, ut esset immota. Ædificium enim intelligit quod docendo extruitur. Sane merito a tali doctrina fecit initium, nisi enim fundamentum primo omnium ponatur, frustranea est omnis alia ædificatio, & fundamentum hoc ponere Apostolis maxime compete-bat. Atque has fuisse partes suas dicit.

Alius autem. Nempe quisquis post me venit.

Superædificat. Docet quæ aliorum post se partes sint, hæ nimirum, ut fundamento a se posito superædificent, id est, ad doctrinam fundamentalem a se traditam & confirmatam addant alias doctrinas, & sic ædificium istud promoveant, & subinde reddant absolutius, tandemque & absolvant. Pulchre cau-

sam reddit, ob quam principia Christianæ veritatis tradidisse contentus, a sublimioribus mysteriis tradendis abstinerit, & nihilominus rem præstiterit multo majorem quam cæteri qui se secuti sint, licet a se non tradita doceant.

Unusquisque autem videat. Monet sequentes doctores, ut eorum quisque etiam atque etiam videat, id est, animo dispiciat & attendat,

Quomodo superædificet. Id est, quas doctrinas huic fundamentali doctrinæ addat.

Verf. 11. *Fundamentum enim aliud nemo potest ponere &c.* Rationem adfert, ob quam aliis superædificationem tribuat. Nam, inquit, aliud fundamentum nemo potest ponere, nempe quod Christianæ religioni sit proprium, et verum sit ac solidum. Nam alioquin non desunt qui aliud ponant fundamentum, nempe Jesum esse illum unum Deum.

Præter id quod positum est. Nempe a me et aliis Apostolis.

Quod est, Jesus Christus. ὁ Χριστός. Articulus emphasin habet, ad designandum in lignem illum et singularem Dei unctum, qui etiam ideo absolute Christus nempe Dei dicitur. Docet quæ sit fundamentalis ista doctrina a se tradita et stabilita, hæc nimirum, quod Jesus crucifixus, ex mortuis sit a Deo suscitatus, & in cælum erectus, et dominus ac Rex ille promissus a Deo effectus, et Judex vivorum ac mortuorum constitutus. Huic doctrinæ, tanquam solidissimo fundamento, omnis Christiana sapientia et pietas superstructa est. Hanc Apostoli prædicabant et confirmabant, et pro fundamento immobili ponebant. Simul autem intelligi debent et huic doctrinæ annexa, nempe de fide in Christum, de poenitentia et novitate vitæ, de peccatorum remissione et justitiæ imputatione, de vita æterna et futuro mundi judicio, et quæ sunt alia Christianæ pietatis principia.

Verf. 12. *Si vero quis etc.* Docet huic fundamentali doctrinæ varias posse a variis superaddi doctrinas, et veras ac solidas pretiosasque, et futes ac inanes nulliusque pretii, et quod tandem, qualiscunque doctrina sit, si forte id ab initio non pateat, apparituum sit.

Superædificet super fundamentum hoc. Id est, huic fundamentali doctrinæ addat.

Aurum, argentum, lapides pretiosos. Id est, doctrinas veras, solidas, saluti perutiles, et fundamento tam præstanti correspondentes. Sicut autem inter aurum et argentum et lapides pretiosos præstantiæ gradus sunt, sic etiam inter doctrinas. Congruè similitudini aurum, argentum, lapides pretiosos commemorat. Solent enim templa vel magnorum principum palatia auro et argento radiare, et ex marmoribus aliisque pretiosis lapidibus extrui, vel illis exornari.

Ligna fœnum, stipulam. Id est, doctrinas futes, inanes, fundamento haudquaquam respondentes, et alias aliis futiliores. Fœnum enim futilius est quam ligna, et stipula futilior quam fœnum, servit et hoc similitudini, nam et hæc in ædificiis vilioribus, præsertim in tectis et tuguriis, adhiberi solent, sed in tam præstanti ædificio, cujus fundamentum est au-

rum

rum purissimum, et ipsum similiter totum ex auro et argento et lapidibus prætiolis constare debet, lignis et sceno et stipulis nullus erat locus. Docemur hinc, etiam Prophetas, et homines Spiritu Sancto præditos, quales erant Corinthiorum ecclesiæ doctores, posse errare & decipi in dogmatis, nisi sibi diligenter caveant. Neque enim cuilibet Prophetæ omnia revelantur. Ideo infra præcipit Apostolus, ut si alteri reveletur, prior taceat. Nimirum hoc est, ne quisquam sapiat ultra quam sapere oportet, seu supra mensuram & analogiam fidei quam adeptus est Rom. xii. 3. Quod si quispiam ex revelatis aliquid deducat vel deduci videat, nisi diligenter attendat, facile decipi & errare potest.

Verf. 13. *Uniuscujusque opus manifestum fiet.* Id est, doctrina, quam ad hoc ædificium adferat, seu id quod in hoc ædificio exstruat, manifestum fiet, si forte ab initio statim non omnibus pateat, quale sit: solent enim sæpe falsa dogmata pro veris, sicut & vera pro fallis accipi, sed non semper latebit fucus, detegetur.

Dies enim manifestabit. Sunt qui per diem tempus absolute intelligant, quod scilicet cum tempore tandem detegatur falsum non minus quam verum. Nam & veritas temporis dicitur filia, & falsa dogmata non male comparantur meretricibus, quæ cum juvenulæ sunt, multos habent amatores, ubi consenuerint, fastidiuntur. Sed Apostolus solita phrasi diem illum singularem adventus Christi designare videtur, de qua etiam quod reveletur, & quod in igne reveletur dicit, quod utrumque diei illi Christi optime congruit. Nam & igne Christus veniet, & dies illius, quamvis nondum reipsa existat, revelari dicitur, quatenus jam Dei decreto constituta est. Sic de Christo ipso dixit Apostolus Petrus, quod præcognitus sit ante constitutionem mundi, revelatus autem ultimis temporibus propter nos I Pet. i. 20. Revelatus dicitur Christus quia fuit præcognitus. Adde, quod multa falsa dogmata duratura videantur ad ipsum Christi adventum, qui suo demum adventu finem illis faciet, videturque etiam Apostolus eidem diei salutem simul ipsorum hominum adscribere infra verf. 15. Docet igitur Apostolus diem illam adventus Christi manifestaturam quale cujusque opus sit seu qualem quisque doctrinam inædificet.

Quia in igne revelatur. Causam istius rei addit, quia, inquit, *in igne*, id est, cum igne *revelatur*, id est, revelabitur seu revelanda est. Respicit Apostolus ad id quod Christus sit venturus in flamma ignis 2 Theff. i. 8, qui ignis, sicut omnibus aliis male factis, sic & falsis dogmatibus finem faciet. Qui tempus absolute intelligunt, per *ignem* hunc, vim temporis, falsorum dogmatum consumtricem intelligere habent necesse: cum tamen apertum sit ad ignem illum quem diximus, nempe in quo Christus veniet, respici.

Et uniuscujusque opus, quale est, ignis probabit. Rationem reddit consequentiæ, similitudini ædificiorum insistent. Ignis enim probare solet ædificiorum soliditatem & firmitatem.

Verf. 14. *Si cujus opus manet.* Id est, mansurum est, quod superædificavit. Docet quomodo ignis probabit, cujusque opus & quid secuturum sit. Id est,

si cujus dogmā ignis ille non perdet, non abolebit, Christo nimirum illud approbante.

Mercedem accipiet. Nempe singularem illam, doctoribus pro cujusque opera a Deo constitutam versu. 8.

Verf. 15. *Si cujus opus comburetur.* Id est, doctrina, improbante & damnante Christo, igne illo tolletur & abolebitur. Quæ enim Christus tum improbabit & damnabit, similitudinem quandam habebunt cum iis quæ proprie loquendo ignis ille comburet & abolebit.

Damno afficietur. Per amissionem scilicet illius eximæ mercedis & gloriæ, quæ doctoribus Ecclesiæ constituta est.

Ipse autem servabitur. Nempe eodem illo die, non peribit ipse homo, ne quis eum periturum putet, quod malus esset doctor, quamvis bonus esset Christianus. Unde patet, hominem hic intelligi qui non ulla malitia vel pertinacia, sed mera ignorantia, animo tamen simplici & candido, falsum aliquod dogma inædificaverit fundamento illi ab Apostolis posito, cæterum ipse fuerit fide in Christum præditus & fidei fructibus abundaverit, nec hæresi aliqua perniciofa fidem & pietatem Christianam aperte demolitus sit. Profecto non magis, imo multo minus convenit, dogma de Christo quod sit unus ille Deus, cum dogmate fundamentali ab Apostolis posito, quod sit unius illius Dei Christus; quam ligna & stipulæ conveniunt cum auro aut pretiosis lapidibus, & tamen si quis illud doceat animo simplici, nec habeat à quo revocetur in viam, nec damnet eos qui præter fundamentum ab Apostolis positum aliud non ponant, nec ipse illud expresse tollat, quin imo verum agnoscat, & contradictionem non videat, & vir præterea pius sit (si modo hæc omnia simul possint consistere,) an is propterea damnandus sit?

Sic autem tanquam per ignem. Docet quomodo servandus sit, propositæ similitudini convenienter. *Tanquam per ignem*, inquit, id est, tanquam si per ignem servaretur, aut eo modo quo servatur, qui per ignem, id est, per medium ignem servatur, seu qui ex ipsis flammis eripitur: ægre nimirum et cum maximo periculo, & ambustus, & omnibus amissis, sola vita retenta: sic & iste ægre & cum maximo periculo servabitur, & pudore amburetur, cum dogmata sua damnari audiet, & omnem suam operam, quam docendo impenderat, perdet, damnoque illo afficietur, de quo dictum est. Explicat enim his verbis id quod dixerat: *damno afficietur.* Itaque significat, nisi singularis Christi gratia & clementia accederet, doctoribus istis una cum suis dogmatis pereundum esse. Habet igitur causam quisque ut diligenter sibi caveat, ne fundamento ab Apostolis posito, ligna, scenum, stipulas, & quicquid illi non congruat, superædificet. Locus hic ad purgatorium demonstrandum nihil facit: nam Apostolus loquitur de die adventus Christi, nec dicit hominem servatum iri per ignem, sed tanquam per ignem, ut diximus.

Verf. 16. *Nescitis quod templum Dei estis?* Redit ad reprehendenda illa schismata & schismatum auctores, argumento sumto ex proposita & tractata ædificii Dei, quod templum Dei est, similitudine: quasi dicat, probe scitis quod templum Dei sitis, spirituale nimirum,

mirum, & Hierosolymitano illo multo sanctius & perfectius.

Et (intellige, *ἐν ὑμῖν*) quod Spiritus Dei habitat in vobis. Hoc addit tanquam certissimum argumentum prioris: quasi dicat, scitis probe, imò sensibus ipsis percipitis spiritum Dei in vobis habitare. Habitat ergo Deus in vobis per spiritum suum. At si Deus in vobis habitat, templum Dei vos esse necesse est. Docet non ipsam Dei personam in hominibus proprie loquendo habitare, sed Dei spiritum, Dei afflatum, per quem Deus cælestia sua dona & sic veluti seipsum hominibus communicat. Manifestum hic & discrimen, & in hoc discrimine conjunctionem videmus inter Deum & inter Dei spiritum, qui Spiritus sanctus est.

Verf. 17. *Si quis &c.* Infert hinc quam gravis pœna maneat schismatum auctores eorumque sectatores.

Templum Dei corrumpit. Id est, destruit, dissolvit, quod per schismata fieri necesse est.

Corrumperet hunc Deus. Id est, destruet, dissolvit per ignem illum æternum. Nam et iste discordiarum ignem immittit templo Dei illudque devastat.

Templum enim Dei sanctum est. Rationem reddit consequentiæ, id est, sacrum et inviolabile, non tantum non destruendum, sed nec ullo modo profanandum ac polluendum.

Qui estis vos. Repetit quod dixerat, ut se hic quoque de ipsis, non de Hierosolymorum templo loqui ostendat. Pronomen relativum sequitur numerum sequentis pronominis demonstrativi, pro quod (scilicet templum) estis vos.

Verf. 18. *Nemo seipsum decipiat.* Monet schismatum istorum duces et auctores, ut sibi diligenter caveant, et primum, ne quisquam seipsum decipiat, nempe vana opinione sapientiæ, seu sapientem se putans cum vere non sapiat: apparet enim sapientulos quosdam in Corinthiorum ecclesia fuisse, quod et cap. 1. vs. 26 significaverat, qui cum essent ambitiosi et vanæ gloriæ cupidi, ut sapientibus istis usu venire solet, alii hunc, alii alium magistrum sibi legebant, et alii hos, alii alios sectatores sibi allegebant, et se suumque gregem cæteris Christianis præponebant et opponebant.

Si quis &c. Exponit quo pacto nemo seipsum decipere debeat.

Existimat sapiens esse. Id est, quod sit sapiens.

In vobis. Id est, inter vos Christianos.

In seculo hoc. Id est, in mundo hoc, quod non sit unus de vulgo, propterea quod sit doctus, quod Philosophus, quod literis et disciplinis humanis probe tinctus.

Stultus fiat. Id est, sapientiæ suæ renuntiet eamque nihili ducat, si scilicet Deo se opponat et peccandi causa sit, nam alioquin etiam humana sapientia Dei donum est.

Ut fiat sapiens. Nempe per Christi disciplinam: nam si sapientem esse se putaverit, veram sapientiam non discet.

Verf. 19. *Nam &c.* Rationem reddit dicti & moniti sui.

Sapientia mundi huius. Id est, hominum.

Stultitia apud Deum est. Id est, Dei iudicio & sententia, quoties scilicet Deo se opponit.

Scriptum enim est. Rem sic se habere Scripturæ dictis demonstrat.

Qui comprehendit sapientiam in versutia eorum. Unum Scripturæ dictum est quo docetur Deum esse qui comprehendat sapientes in versutia, id est, per versutiam eorum. Ipsi sua versutia, & cum maxime suam sapientiam intendunt, Deo serviunt, ut ab ipso comprehendantur & teneantur. Sapientes & astuti erant Judæorum sacerdotes & Pharisei cum Christum in crucem agerent, hac enim ratione putabant sese fidem in ipsum penitus abolituros esse; sed per hanc ipsam suam astutiam a Deo comprehensi sunt, dum eum suscitavit ex mortuis, & eo rem deducit ut vel ipsi cogerentur contra omnem animi sui sententiam in crucifixum credere, vel si id facere recusarent, æterno contumeliam suam luerent exitio.

Verf. 20. *Et rursus.* Aliud scripturæ dictum refert. *Dominus novit cogitationes sapientum quod sint vana.* Id est, quod nihil solidi, nihil veri in se habeant, quoties scilicet Deo sese opponunt. Hinc idem Apostolus Philosophiam vanam dixit deceptionem, quod maxima ex parte talis sit. ô quam bene sibi consulerent mortales, si in divini sermonis cognitione sese quam maxime exercerent! Sermo enim Dei, ipso Christo dicente, veritas est.

Verf. 21. *Itaque &c.* Concludit monitum de vitandis illis schismatis.

Nemo, intellige, vestrum. Proinde Christi fidem amplectentium.

Glorietur in hominibus. Id est, se huius vel illius hominis esse dicat, ut hoc nomine sese præ cæteris Christianis efferat iisque præponat & opponat. *In hominibus.* Id est, de ullo homine.

Omnia enim vestra sunt. Causam adfert sui moniti: quasi dicat, indignum est & prorsus absurdum ut vos huius vel illius hominis esse dicatis, & hoc nomine alii præ aliis gloriemini, cum omnia sint vestra, id est, vestris usibus, quoties opus est, inserviant.

Verf. 22. *Sive Paulus &c.* Quod in genere dixerat, speciatim & per enumerationem singulorum exponit, & primo seipsum nominat, de ipso enim agebatur & de Apollo & de Cepha. In iis quæ ad humilationem pertinent semper Paulus vult esse primus. *Sive Paulus,* inquit: nemo Paulum exceptum putet. Et hic vester est, quia salutis vestræ minister est 2 Cor. IV. 5.

Sive Apollos. Etiam hic vester est non minus quam ego.

Sive Cephas. Id est, Petrus. Et hic quoque vester est eodem modo. Quam igitur absurde facitis, dum vos alii Pauli, alii Apollos, alii Petri esse dicitis, & ex eo gloriam alii præ aliis captantes, in partes & factiones scindimini? Vide quid Paulus de Petro senserit! an eum crediderit sanctissimum esse dominum nostrum, & papam, & caput, & Christi in dominatu vicarium, & universalem omnium Apostolorum & Episcoporum Episcopum, magis quam cuivis alii & Apostolo & Episcopo fas esset? Unde igitur Romano Episcopo tanta majestas qui se Petri successorem esse dicit, si ea in Petro nequitiam fuit nec esse debuit?

Sive mundus. Nulla causa est ut solos homines intelligamus in tam universali dicto. Itaque & homines in mundo omnes, et mundum ipsum nostrum esse dicit Apostolus

Apostolus. Homines quidem omnes nostri sunt, etiam reges & maximæ potestates, quatenus omnes quoties opus est, usibus, & imprimis salutis nostræ inservire, eamque promovere coguntur, & nisi perire velint, nostri fieri, suscepta in Christum fide, necesse habeant: Mundus autem ipse noster est, quatenus nobis & vitam & spiritum & lucem & domicilium & res omnes huic vitæ necessarias præbet, quod etiam si & aliis fiat hominibus, tamen hoc ex accidente est, & in piorum gratiam, qui quamprimum ex hoc mundo transferentur in mundum illum novum, protinus hic mundus cum omnibus aliis hominibus interibit.

Sive vita. Tam temporaria quam æterna. Soli pii & temporariæ & æternæ vitæ jus habent. Alii omnes usurpatores sunt vitæ præsentis, non iusti possessores. Usurpant vitam, sed nullo jure: pii enim omnia pura, pollutis autem & non credentibus nihil est purum, proinde nec vita Tit. 1. 15.

Sive mors. Et hæc nostra est, quatenus nobis non interitum adfert, sed ad vitam multo meliorem & æternam transitum, nosque multis liberat molestiis.

Sive præsentia. Id est, quæ nunc usquam sunt.

Sive futura. Id est, quæ usquam futura erunt, quamvis nunc non sint, inter quæ & ipsius mundi interitus.

Omnia vestra sunt. Quasi dicat, omnia, inquam, a me commemorata & enumerata vestra sunt, quatenus vestro bono sunt, & vestris usibus inserviunt, ad vos tanquam ad suum finem & scopum, tanquam ad dominos & Dei filios, directa sunt.

Verf. 23. *Vos autem Christi.* Ostendit Christianos omnium quidem rerum esse finem, sed non ultimum: Christianos enim esse Christi tanquam Domini sui, ad Christum, tanquam ad finem ac scopum suum tendere, & ad ejus cultum ac gloriam referri. Hinc videmus omnia & mundum ipsum esse propter credentes in Christum, sed credentes in Christum esse propter Christum, non Christum propter ipsos. Hunc enim Deus in rerum omnium creatione primo ac principaliter spectavit, tanquam illorum scopum ac finem. Docet Apostolus, nos in solo Christo gloriari debere, et omnibus aliis hominibus nos longe anteferre, quod Christi simus.

Christus autem Dei. Quasi dicat, nec Christus ultimus est rerum omnium et nostri finis. Et ipse Christus habet finem suum, nempe Deum, cujus est totus, quippe ipsius Filius, ab ipso genitus, & quantus quantus est, Dei opus est, Deum Patrem et auctorem sui habet, proinde etiam totus in Dei gloriam tendit & fertur, & consequenter nos quoque, qui in Christum ferimur, in Christo non conquiescimus, sed per Christum ferimur in ipsum Deum, qui ultimus rerum omnium & nostri & Christi finis est. Vide hic discrimen inter Deum & inter Christum.

CAPUT. IV.

Verf. 1. *Si nos putet &c.* Pergit Apostolus & docet quid de se & Apollo & Petro existimandum sit, ut tanto magis schismata illa et factiones coërceat. Nos. Me scilicet et Apollo et Pe-

trum modo nominatos, et ex quibus factiones ducitis.

Sic putet. Id est, reputet, homo, id est, quisque, per Hebraismum.

Tanquam ministros Christi. Id est, non pro aliis nos ducat quam pro ministris Christi, proinde nemo de nobis diversas ducat familias.

Et dispensatores mysteriorum Dei. Explicat in specie ministerium istud: nam ministerium Christi esse generale est: quasi dicat, tales sumus ministri Christi, quibus commissa est dispensatio mysteriorum Dei, id est, arcanorum Dei, de salute generis humani decretorum. Non nostra dogmata docemus, sed Dei mysteria dispensamus, docendo videlicet et communicando aliis ex rerum et temporum usu: proinde non est ut diversas de nobis sectas ducatis. Dei mysteria sunt quæ docemus omnia, non nostra. Nec in illis nostrum ullius sapientiam, nostras opes miremini, sed Dei; quidquid in nobis conspiciatis et suscipiatis, Dei donum est.

Verf. 2. *Quod reliquum,* intellige est. Nempe quod ad aliquam laudem et commendationem dispensatorum pertineat.

Queritur in dispensatoribus ut fidelis aliquis reperitur. Hoc si in dispensatore fuerit repertum, laudatur et præmio dignus judicatur. Fidelis autem est mysteriorum Dei dispensator, qui ea sic docet sicut illi sunt concedita, nihil illis addit, nihil demit, nihil in illis mutat, nec ullam eorum pro rei exigentia dispensandorum occasionem negligit.

Verf. 3. *Mihi vero &c.* Occurrit objectioni, ne quis dicat; hoc ipsum est Paule quod in te admiramur, et ob quod te merito magnificamus. Mihi vero, respondet Paulus, *In minimum est.* Id est, pro minimo est, sic fides in justitiam reputari dicitur, id est, pro justitia, per Hebraismum.

Ut a vobis dijudicer. Id est, per diligentem inquisitionem pro fidei agnoscar et statuar, per metonymiam causæ pro effectu.

Aut ab humana die. Id est, aut ab hominum ulorum judicio. Dies ponitur pro judicio, quod judicio certa dies soleat constitui. Hinc illud, diem alicui dicere. Humana dies est judicium quod ab hominibus peragitur. Addit hoc Apostolus de quorumvis hominum judicio, ne putarent suum tantum judicium a Paulo parvi pendi.

Sed neque meipsum dijudico. Addit aliis hominibus etiam seipsum: quasi dicat, non tantum aliorum omnium hominum judicium, quo me absolverent, pro minima re duco, sed neque meipsum, qui mihi multo melius notus sum quam aliis, dijudico, id est, absolvo, justum et infontem pronuntio.

Verf. 4. *Nullus enim mihi conscius sum &c.* Rationem reddit dicti, per prolepsin: poterat enim aliquis inferre. An ergo Paule male tibi conscius es? Haudquaquam, inquit: Quasi dicat: nam etiam si mihi nullius malefacti sim conscius, tamen non in hoc etc.

Sed. Sed pro tamen ut 2 Cor. IV. 16, non in hoc, id est, per hoc et propter hoc, quod nullius rei malæ mihi sim conscius.

Justificatus sum. Id est, absolutus et justus pronuntiatus, absolute nimirum et simpliciter. Non negat Apostolus justificatum iri hominem Christianum, qui

qui sibi nullius culpæ sit conscius, cum alter Apostolus dicat; dilecti, si cor nostrum nos non accusat, fiduciam habemus ad Deum &c. I Joh. III. 21, 22. Sed negat ullum per hoc & propter hoc, id est, istius solius rei vi & efficacia, quod nullius delicti sibi conscius sit, iustificatum iri, cum aliqua in nobis delicta asse possint a nobis non animadversa, unde Psaltes, *Ab oculis, inquit orans Deum, munda me.*

Qui vero dijudicat me, Dominus est. Docet cui vere competat, ut Paulum, & consequenter omnes alios dijudicet, id est, vel absolvat vel damnet, quique etiam id omnino facturus est. *Dijudicat*, id est, dijudicandi ius & facultatem habet, & per enallagen, dijudicaturus est. Hunc Dominum esse dicit, id est, Christum, qui sub novo Testamento absolute Dominus dicitur, et hoc titulo a Deo, qui absolute Deus appellatur, distinguitur. Christus enim Dominus et iudex omnium a Deo effectus est.

Vers. 5. *Itaque ne ante tempus aliquid iudicate.* Ex dictis monet Corinthios, ne ante tempus aliquid, id est, aliquid magnum et eximium de quoquam iudicent, id est, ne quenquam absolvant et iustum pronuncient. Solet enim *aliquid* rebus opponi vulgaribus 2 Cor. III. 5.

Donec veniat Dominus. Exprimit hoc tempus, ante quod aliquid iudicare non debeant, idque dicit esse tempus adventus Domini, id est, Christi, ad iudicandum vivos et mortuos: quasi dicat, cuius solius est iudicare de omnibus.

Qui & illuminabit occulta tenebrarum. Per genitivum causæ. Tenebræ enim rem occultant, lux ostendit. Docet Christum in suo iudicio etiam occultissima facta et opera cuiusque in lucem prolaturum, ut omnibus pateant. Solent enim et pii multa clam bona opere tacere, ut se soli Deo approbent, et mali mala, ut hominum censuram et notam effugiant. Hæc omnia Christus palam faciet.

Et manifestabit consilia cordium. Id est, animorum deliberata proposita, quamvis in facta et opera non exierint, ostendet, quid quisque spectarit, quid intenderit: quod amplius etiam est quam illud prius. Locus hic docet, Christum omnia nobis conscire, proinde divinam plane sapientiam illi inesse, quam etiam nisi haberet, quo pacto iudicium illud perfectum et universale de omnibus posset agere? Corda ponuntur pro animis, solita scripturæ phrasi, per metonymiam continentis, et consilia pro consultiis seu cum consultiis, per metonymiam synecdochicam.

Et tunc laus erit unicuique a Deo. Effectum seu consequens exprimit facti Christi. *Et tunc*, quasi dicat, nunc quæ laus est, ab hominibus est, sed tunc, cum scilicet facta cuiusque et consilia patebunt, laus erit unicuique a Deo. Deum ponit pro Christo, quia Deus iudicabit in Christo, et Deum opponit hominibus, qui in laudandis aliis sæpe vani sunt.

Unicuique. Intellige probo & fideli, de talibus enim loquitur vs. 2.

Laus erit a Deo. Deum ipsum & Christum laudatorem habebit, & consequenter omnes sanctos & homines & Angelos. Hæc vera & solida laus erit. De sola laude loquitur Apostolus, nulla mentione facta vituperii, quia etiam de sola laude agebatur vs. 3 & seqq. Cæterum ex contrario facilis est intellectus

contrarii. Fieri enim potest, ut multi nunc laudibus evehantur in cælum, quos in adventu Christi apparebit nihil minus fuisse quam fideles & sanctos, proinde quorum laus vertet in sempiternum opprobrium. E contra etiam multi nunc hominum premuntur invidia & vituperiis, quos infantes & sanctos fuisse dies ille detegit, & breve opprobrium, æterna gloria compensabit.

Vers. 6. *Hæc autem, fratres, transfiguravi in meipsum & Apollo.* Docet quo fine & consilio tam humiliter de se & Apollo loquatur, (idque etiam de Petro vult intelligi, quamvis eum non nominet) ne quis existimet Paulum de industria sese demittere, ut perversa via gloriam capteret, vel Apollo laudibus aliquid ex invidia & obrectatione detractum ire.

Transfiguravi in meipsum & Apollo. Id est, in mea ipsius & Apollo persona vobis proposui, non in genere locutus sum, quod poteram. *Propter vos.* Id est, vestri causa. *Ut in nobis.* Id est, in exemplo nostro, qui vobis tanti viri, tantæ dignitatis videmur, ut a nobis nomina vobis faciatis & in partes scindamini.

Discatis non supra quam scriptum est. In superioribus, videlicet cap. III. 5 & seqq. et hoc ipso cap. vs. 1.

Sentire. Nempe sive de vobis ipsis, sive de ullo alio in Ecclesia Christi doctore, etiam de Petro ipso.

Ut non unus pro uno. Id est, alter pro altero, alter videlicet pro alterius laude et gloria.

Inscemini adversus alterum. Id est, per metonymiam causæ, adversus alterum studiis et factionibus certetis, quod ex vano animi tumore supra cæteros eminere volentis proficiscitur. Nam qui pro alterius gloria, studiis et factionibus certant, et ipsi privatim suæ gloriæ in eo velificantur; alienam in speciem laudem quarunt, revera captant suam. Hoc Apostoli monitum si expendissent Christiani, nunquam vanos homines, Philosophos, imitati, in tot sectarum pudenda nomina discessissent.

Vers. 7. *Quis enim te discernit?* Alio argumento coarguit factiosos, qui se discernebant ab aliis, oratione ad factionis quemlibet conversa: quasi dicat, non Deus, non Christus te discernit et segregat a cæterorum christianorum grege, unde ergo vel tu, vel ullus alius hoc sibi juris usurpat?

Quid vero habes quod non acceperis? Nempe a Deo, ex Dei dono et gratia. Ne factiosus dicat se habere quæ cæteri non habeant, et se multum præstare aliis, respondet Apostolus, hæc omnia Dei dona esse.

Si vero & accepisti. Id est, si vero non solum habes, sed et accepisti quæ habes, et quibus præstas cæteris, omnia ex Dei dono & gratia.

Quid gloriaris tanquam non acceperis? Id est, nullam causam habes ut ob ea te jactes & animo afferaris, tanquam si ea ex te ipso haberes, tuis viribus, tua industria parta, non ex Dei gratia accepta, quid se jactat cornicula plumis alienis ornata? Gloriari hoc loco in vitio ponitur pro jactantia, & per metonymiam effecti, pro animi elatione & tumore sectarum & factionum causa sumitur. Nam qui animo sunt elati ac tumidi libenter gloriantur, & suas laudes prædicant.

Vers. 8. *Jam saturati estis, intellige, ut video.* Exagitat gravi ironia istas ipsorum factiones & schismata: quasi dicat, video vobis jam nihil ad vitam beatam deesse, quandoquidem vobis vacat ambitione & studiis

diis & factionibus certare ac partes facere. Metaphoram ab hominibus saturis sumit, qui nihil amplius ex cibis & potu expetunt, & ex saturitate lascivunt.

Sic divites facti estis. Alia metaphora idem significat, video vos nullo defectu, nulla premi paupertate, omnia vobis ex voto affluere.

Sine nobis regnastis. Id est, regnatis, per Hebraicum. Video vos sine me regnum adeptos esse. Nam cum vobiscum essem, procul adhuc a regno aberatis, variis injuriis & vexationibus mecum expositi. Tertiā usurpat metaphoram. Surgit autem in istis metaphoris apostoli oratio, plus enim est divitem esse quam saturum, & regnare quam esse divitem: quasi dicat, regum enim est de gloria certare. Significat autem apostolus, tempus aliquando fore ut saturemur. ut divites fiamus, ut regnemus, sed nondum esse; quod ubi venerit, omnes simul saturabimur & divites fiamus & regnabimus, non alii sine aliis.

Et utinam quidem regnaretis. Quasi dicat, & sane hoc ita se habere cuperem ex animo.

Ut & nos vobiscum regnaremus. Quasi dicat, fieri enim non posset, quin & ego una vobiscum regnarem, quam enim hoc iniquum foret ut vos in regno sine me essetis, at ego nunc a regno longissime absum. Unde colligere licet, & vos haudquaquam regnare, & tamen sic agitis tanquam si regnum obtineretis. Loquitur apostolus de se in numero plurali, ut apparet ex sequentibus.

Verf. 9. *Existimo enim &c.* Negaverat se regnare, nunc id probat, quasi dicat, tantum enim abest ut regnem, aut regnare me existimem,

Ut existimem quod Deus nos apostolos ultimos. Id est, me, qui Petri et ceterorum apostolorum respectu sum ultimus, quippe post omnes ad apostolicum munus vocatus. Loquitur autem de se, ut dictum est, numero plurali, et per communicationis figuram, modestiæ causa. Innuere videtur apostolus id sibi objectum fuisse ab ambiciosiis et factiolis, quod esset ultimus apostolorum, et hoc nomine Petro longe postponendus.

Exhibuerit tanquam morti damnatos, ἡμᾶς ὡς θανάτους. Bestiarii seu ad bestias damnati. *καὶ ὡς θανάτους* hoc nomine vocabantur: quasi dicat apostolus, tantum absum a regno, quantum bestiarii a regibus, infimæ et calamitosissimæ fortis homines a beatissimis. Non dicit se esse damnatum ad bestias, sed similem illis. Nam et in morte seu vitæ periculo perpetuo versabatur, et tandem mortem, eamque truculentam, pro Christo erat obiturus.

Quia spectaculum facti sumus mundo. Causam adfert cur hac similitudine sit usus. Solebant enim a principibus *ἐν θεατρικῷ* exhiberi ad spectandum populo, ideo et verbum exhibendi usurpavit. Et ego, inquit, spectaculum sum factus, idque non unius alicujus urbis aut civitatis populo, sed toti mundo, id est, totius mundi incolis, per metonymiam continentis pro contento.

Et angelis & hominibus. Explicat hos mundi incolas, eosque dicit esse & angelos & homines, angelorum nomine tam bonos quam malos intelligit. Nam & mali in aëre habitant, & boni in hunc mundum a Deo mitti, & utrique inter homines versari solent. Ait igitur apostolus, & angeli & homines, tam boni quam mali, meos spectant labores, mea certamina, meas calamitates, quas ubique pro Christo sustineo; hic lapidor, hic virgis cædor, hic fuste percutior, hic in carcerem conjicior, hic expellor, aut alia aliqua calamitate afficior, & angelis & hominibus ad hoc spectaculum in-

tentis & attonitis. Nimirum Deus ipse est, qui me talē exhibuit, ut me vere suum apostolum esse ostenderet.

Verf. 10. *Nos stulti propter Christum &c.* Pergit in describenda sua sorte calamitosa, eique beatam Corinthiorum sortem continuata ironia opponit. Ego, inquit, stultus, id est pro stultissimo mortalium a mundo habeor.

Propter Christum. Id est, propterea quod Jesum crucifixum credam & profitear & prædicem esse Christum illum Dei, ex mortuis suscitatum a Deo & dominum ac regem cælestem effectum.

Vos autem prudentes in Christo. Dispar est vestra conditio meæ & plane contraria, id est, vos a mundo pro prudentibus habemini in eo quod Christi fidem & disciplinam estis amplexi. Ironice, ut cœperat v. 8, hoc & sequentia de Corinthiis enunciat, Christus hic per metonymiam ponitur, pro fide & disciplina quam tradidit.

Nos infirmi. Id est, ego injuriis omnibus expositus et afflictissimus, per metonymiam causæ.

Vos autem robusti. Id est, earum virium ut sitis extra omne injuriarum et afflictionum periculum, nemo vos tangere auit.

Vos gloriosi. Id est, gloria inclyti apud mundum, ob Christi nomen & fidem in ipsum susceptam.

Nos autem sine honore, ἄδουλοι. Id est, despecti, contempti, omni honore privati, infames, proscripti propter Christum ejusque disciplinam et fidem.

Verf. 11. *Ad præsentem horam.* Ne quis eum dudum præterita et transacta mala commemorare putet.

Et esurimus & sitimus. Pro eo quod vos jam saturi sitis.

Et nudi sumus. Pro eo quod vos jam divites evaseritis.

Et colaphis cadimur. Ab adversariis veritatis.

Et incertis sedibus vagamur. Pro eo quod vos jam regnetis, nusquam habemus ubi consistamus, seu ut Christus ipse de se loquitur, ubi caput reclinemus, propter continua itinera et pericula, ob euangelii prædicationem.

Verf. 12. *Et laboramus.* Quem laborem intelligat statim exprimit.

Operantes propriis manibus. Nempe ut nobis vitæ et vitæ necessaria quæramus, euangelium gratis prædicantes, ne videamur illius prædicatione victum & opes quærere, qua de re infra cap. ix. Hæc nos patimur, & vos interea jam regnatis.

Conviciis affecti benedicimus. Docet etiam qua modestia & innocentia agat in maximis injuriis, quod vere Christianum est. Nam affigi & premi & malis istis quæ dixit omnibus affici possunt & alii homines, quanquam non ultro, sicut apostolus, qui hæc ultro patiebatur propter Christum, sed inviti: at injurias summa cum modestia perferre soli possunt & norunt Christiani. *Λοιδορούμενοι*, quia mox blasphemiarum meminit, intelligit hoc loco voces & dicta, acerbæ quidem & iniqua, cæterum magis vulgata, & ideo famæ minus noxia.

Benedicimus. Id est, bene precamur pro imprecationibus, quas regerere solent impetiti convitiis, precamur, inquam, conviciatoribus nostris veniam a Deo & pœnitentiam.

Persecutionem patientes, toleramus. Id est, vim vi non repellimus, malum pro malo non reddimus, persecutionibus & persecutoribus solam et innoxiam opponimus tolerantiam.

Verf. 13. *Blasphemias affecti*. Id est, dictis probrosis & contumeliosis, famam & existimationem lædentibus, cum, verbi causa, malefici, seductores, apostatæ, impii, facinorosi, perfidi &c appellamur.

Rogamus. Id est, nihil aliud quam deprecamur blasphemias, & nos infontes esse testamur, non tam nostræ in eo famæ, quam divinæ gloriæ & muneris quod gerimus, & fidei quam prædicamus, consulentes.

Tanquam purgamenta mundi facti sumus. Id est, vilissimis hominibus similes, quorum sanguine urbes & populi lustrabantur. Sic nos non in una aliqua civitate aut populo, sed ubique & in toto mundo habemur, nostro sanguine & cæde, nostra morte se maxime lustratum iri totus mundus putat. Iterum opponit mundum uni alicui populo, sicut yf. 9.

Omnium everriculum. Ab omnibus & undique everrimur, tanquam sordes & quisquilæ.

Usque nunc. Ne quis putet me vetera, non præsentia referre. Vide yf. 11.

Verf. 14. *Non pudefaciens vos scribo ista*. Purgat se, id est, non eo animo ista scribo ut vos pudefaciam, quod scilicet conditionem & sortem vestram non expendatis, & quod, dum ego talia ac tanta patior, vos interea studiis & factionibus certetis, & de inanissima gloria dimicetis, tantaque inter me & vos fortis & conditionis sit disparitas, quæ debebat esse communis.

Sed tanquam filios meos dilectos moneo. Id est, monendi causa hæc scribo, idque merito, quippe filios meos dilectos. Particula *tanquam*, hoc loco vim habet causæ: Filii mei, iique dilecti estis, ideo, ut patrem decet, vos moneo, abstinete ab istis contentionibus & schismatis, vestram & meam & communem omnium Christianorum sortem expendite, quæ est affligi in mundo, ut per istiusmodi afflictiones tandem æternam & cælestem adipiscamur gloriam.

Verf. 15. *Nam etiam si decies mille pædagogos haberetis in Christo, non tamen multos patres*. Causam adfert ob quam ipsos filios suos appellaverit, per prolepsin. Dicere aliquis poterat, habemus nos alios præter te patres, qui nos moneant. Respondet Paulus, quod dixi merito dixi: non enim patres isti sunt, sed pædagogi, quorum si vel decies mille haberetis, at non multos patres habere potestis, id est, non potestis habere nisi unum patrem qui vos genuit. sed per *personam* loquitur, invidiæ vitandæ causa. Egrege apostolus doctores qui successerant, pædagogos appellat. Solent enim pædagogi patrum vicem fungi in filiis instituendis.

In Christo Jesu. Id est, in Christi Jesu disciplina, per metonymiam causæ, ut supra yf. 10.

Nam in Christo Jesu per Evangelium ego vos genui. Quia se patrem illorum esse significaverat, causam addit. *Nam*, inquit, *in Christo Jesu*. Id est, in fide Christi Jesu, seu fidei Christianæ respectu.

Per Evangelium. Id est, per bonum nuntium de Christo Jesu, quem vobis primus attuli, & divinis operibus confirmavi.

Ego vos genui. Dum scilicet vos ad fidem huic nuntio habendam adduxi, & vos effeci Christianos. Non peccat autem apostolus contra præceptum illud Christi: *Et patrem non appelletis vestrum in terris*. Unus enim est pater vester, qui in calis est Matth. xxiii. 9. Neque enim apostolus semper & absolute pater vult appellari à Christianis, aut ab illis appellatus est, quod

Christus vetat, sed ex occasione tantum & è re nata patrem se illorum esse certo quodam respectu significat, quod Christus non prohibet.

Verf. 16. *Rogo igitur vos*. Infert admonitionem paternam ad filios.

Imitatores mei estote. Ut filii patris: animo estote humiles, neminem spernite, ab æmulationibus & contentionibus, & vanæ gloriæ studiis, & consequenter a schismatis abstinete, unitatem & concordiam in Christo Jesu, & quidquid bonorum & sanctorum operum usquam est, totis viribus consecramini. Idem monitum repetit infra cap. xi. 1.

Verf. 17. *Propter hoc*. Ut scilicet me imitemini.

Misi vobis Timotheum. Quasi dicat, cum ipse venire non potuerim, vestri tamen singularem curam gerens, misi vobis Timotheum.

Qui est filius meus dilectus & fidelis. Singularem nimirum ratione. vid. 1 Tim. iv. 6. 2 Tim. iiii. 10, 11, proinde quasi alter ego.

In Domino. Id est, Christo, qui ab apostolo dominus absolute appellari solet, & hoc titulo ab uno illo Deo patre suo distingui. Explicat qua ratione Timotheum filium suum dilectum & fidelem appellet, nempe *in domino*, quatenus scilicet eum ad fidem in dominum Jesum adduxerat, & tanquam pater filium in opere domini comitem à puero habebat.

Qui vobis in memoriam revocabit vias meas. Id est, actiones & conversationes meas, consueta Hebræis metaphora.

Quæ in Christo. Intellige, *sunt*, id est, quæ ad Christi sanctissimam religionem pertinent.

Sicut ubique in omni ecclesia doceo. Explicat quid per vias istas intelligat, catholicam doctrinam, & consequenter suos mores doctrinæ isti conformes, quorum Timotheus optime gnarus erat. Significat apostolus, Christianis proponenda esse catholica, id est, omnium locorum et temporum ab apostolorum prædicatione dogmata. Ad salutem necessarium non est, quod non ubique nec in omni ecclesia semper fuit prædicatum, si vero etiam iis, quæ semper et ubique prædicata fuerunt, adversetur, hæreticum est. Id autem quod catholicum et apostolicum est, ex scriptis evangelistarum et concionibus apostolorum, in eorum actis a Luca proditis, et ex propriis apostolorum, quæ extant, epistolis ostendi debet, non ex narrationibus eorum qui ipsi jam in partes abiverant, et ut suis dogmatis ex prava scripturæ interpretatione haustis, fidem facerent, ea male confutis historiis ad apostolos revocabant, seque in possessione catholicismi, exclusis veris possessoribus, quippe docti et eruditi, simplices et idiotas collocabant.

Verf. 18. *Tanquam non veniente*; id est, non venturo, per enallagen temporis, *autem me ad vos*. Notat schismatum incentores, qui Pauli absentia abutebantur, quasi Corinthum ipse rediturus nunquam esset, ut immorigeros coerceret.

Inflati sunt quidam. Id est, animo tument & eminere volunt, videntur sibi aliquid esse, & ideo ut emineant, schismata ista excitant.

Verf. 19. *Veniam autem cito ad vos*. Promittit iis suum adventum, idque brevi.

Si dominus, id est Christus, *voluerit*. In cujus videlicet manu consiliorum et propositorum meorum effectus

effectus et eventus est. Hanc conditionem semper ad-
dere, aut animo saltem complecti debent, qui aliquid
sefe facturos dicunt Jac. 2. 13, 14, 15. Locus hic argu-
mentum continet Christi providentiæ, qua suorum
consilia & proposita omnia spectat, eaque pro suo ar-
bitratu vel promovet vel impedit.

Et cognoscam. Nempe ex effectis.

Non sermonem inflatorum. Quasi dicat, scio enim
illos disertos, & ideo etiam inflatos esse, meque ipsum
ab iis, quod sibi disertus & eloquens non videar, con-
temni & fastidiri 2 Cor. x. 10. xi. 6.

Sed potentiam. Id est, non quid verbis, sed quid
factis & rebus ipsis possint. Intelligit autem potentiam
seu spiritum divinum, cujus effectus erant varia opera
divina, quæ nullis naturæ viribus, nulla arte perfici
possunt, qualis humana eloquentia non est.

Vers. 2. *Non enim in sermone,* intellige, *con-*
sistit. Causam addit dicti.

Regnum Dei. Id est, regni Dei, quod per Chri-
stum exercet, effectus, cum multi etiam extra Christi
regnum & ecclesiam eloquentiæ gloria excellent.

Sed in potentia. Nimirum divina, ut diximus, per
quam fiunt quæ nullis naturæ & ingenii humani
viribus fieri possunt.

Vers. 21. *Quid vultis?* Significavit sibi divinam
vim & virtutem inesse, qua etiam immorigeros cas-
tigare, vel satanæ tradere possit, de qua etiam vide
2 Cor. x. 8. xii. 20, 21. xiii. 2, 3, 4, 6, 10, & mox
cap. v. 5. Ideo hac occasione quærit quid velint Co-
rinthii? significans id in ipsorum positum esse arbitrio
ac voluntate.

In virga. Id est, cum virga, cum pœnis & casti-
gationibus, per varias corporis afflictiones. Loquitur
per metaphoram metonymicam. Virgis enim casti-
gatur corpus.

Veniam ad vos? Adventum enim suum illis pollicetur.

An in charitate. Id est, cum charitate.

Et spiritu mansuetudinis? Hoc addit, ut charitatis
vocem restringat. Nam etiam in virgis & castigatio-
nibus charitati locus est, & esse debet. Ideo eam se
charitatis partem vel speciem intelligere dicit, quæ
in spiritu mansuetudinis cernitur, cum omnis ira,
omnis severitas, omnis pœna & virga abest, cum om-
nia sunt dulcia, omnia læta, nihil amarum & triste.
Spiritus mansuetudinis; Hebræa phrasi, ponit pro
ipsa mansuetudine. Nam quibus rebus quasi afflati
dici possumus, iisdem spiritus appellatio per eandem
metaphoram convenienter tribuitur. Sic dicitur spiri-
tus sapientiæ, timoris, fidei, & similia, & hoc loco
spiritus iste mansuetudinis charitati conjungitur. Si-
gnificat igitur apostolus, se utroque modo cum illis
agere posse, & utro modo agat, in illorum esse vo-
luntate. Si bene se gerant & ex Christianæ pietatis præ-
scripto, summa se mansuetudine cum illis acturum,
sin exorbitent, & castigari opus habeant, in promptu
sibi virgam fore, eaque se non sua sponte, sed illis ipsis
sic volentibus adversus ipsos usurum.

CAPUT V.

Vers. 1. *O* *Mnino auditur.* Virgæ mentione facta
commemorat enorme inter ipsos fa-
ctum, ut doceat, se non frustra virgam
illis comminari. *Omnino ὅλος,* quasi dicat, ut nequid
celem:

Auditur. Id est vulgi rumoribus fertur.

In vobis. Id est, inter vos, qui Christi nomen ipse
profitemini.

Scortatio. Id est, illicitus concubitus. Solet enim
scortationis vox, per synecdochen speciei, pro quovis
illicito concubitu accipi.

Et talis scortatio qua neque in gentibus nominatur.
Quasi dicat, nec communis illa inter gentes scorta-
tio, quæ tamen a Christianis, sancto Dei populo lon-
gissime debet abesse.

Sed quæ nec in gentibus. Id est, inter gentes profanas;

Nominatur. Id est, narratur proinde nec auditur.
Non negat apostolus esse inter gentes, sed negat vulgo
ferri, ut si sit, valde occultetur propter turpitudinem
ac sceditatem. Nam si qua exempla erant, vulgo nota
non erant. Nec negat unquam nominatam fuisse, sed
nominari, illo videlicet tempore. At iste Christianus
etiam id imputabat, credo, quo se liberum & libertatis
suæ gnarum esse ostenderet. Hinc infra scortationem
haudquaquam ad libertatem Christianam pertinere
docet cap. vi. 13. *Adeo ut uxorem quidam patris habe-*
at. Exprimit rem, quasi dicat, adeo nefanda scortatio,
ut quidam ex vobis Christianis uxorem patris, seu
novercam suam habeat, id est, ea pro uxore utatur.
Rem turpem & inhonestam honesto sermone velavit.

Uxorem patris. Id est, quæ fuit uxor patris, patre
jam vita functo, vel etiam quæ a patre divertit aut re-
pudiata est, aut in patris thalamo hærens cum filio
consuefcebat. En sanctitatem vestram, ut ea inter vos
Christianos perpetrentur, quæ etiam impuræ gentes
horreant.

Vers. 2. *Et vos inflati estis.* Dicere poterant, quæ
ab uno aliquo fiant, omnibus non debere objici. Ideo
docet quo pacto & ipsi hujus criminis sefe fecerint
participes, quod scilicet, cum hæc inter ipsos fiant,
illi inflati sint, id est, animo tumidi, studiis & factio-
nibus inter se de gloria certent.

Et non potius. Intellige, quam ut inflaremini.

Luxistis. Id est, cum mœrore & luctu in eccle-
siam convenistis.

Ut tollatur è medio vestrum qui opus hoc fecit. Id est,
ut excommunicetur. Solebat enim ecclesia in luctu
esse quoties aliquem excommunicabat. Et sane meri-
to, nam si eos qui secundum carnem moriuntur lu-
gemus, quanto magis lugendi & deflendi sunt, qui
secundum spiritum moriuntur. Sed Corinthiis fratri-
bus, vana sua existimatione tumentibus, & vanæ lau-
dis certamine occupatis, non vacabat aliorum crimina
lugere, & ad purgandam ecclesiam animum advertere.

Vers. 3. *Nam ego.* Rationem addit ob quam illi
hominem istum excommunicare debuerint, a suo
sumtam exemplo. *Nam,* inquit, *ego quidem tanquam*
absens corpore, præsens autem spiritu. Particula *quidem*
in apostoli verbis transposita est, cujus proprius situs
erit si legamus,

Nam ego, tanquam absens quidem corpore, præsens
autem spiritu. Id est, sed præsens spiritu. Δὲ pro αὐτῷ,
quasi dicat, nil refert quod corpore a vobis absim,
sufficit si spiritu, id est, animo præsens sim. Animo
enim, mente & cogitatione aliquis ibi potest esse. ubi
corpus non est, præsertim in Prophetis, qui etiam
longe distita per spiritum divinum videre, & iis ve-
luti interesse possunt, cujus rei exemplum in Elizæo &
Gihezi legimus 2 Reg. v. 26. (C 2) Jam

Jam judicavi. Id est, decrevi et apud me constitui.

Tanquam præsens. Id est, non aliter ac si corpore vobis adessem.

Hunc qui sic. Id est, contra omne fas, omnem pudorem & honestatem. Exaggerat factum, ut decreti tam severi justitiam et æquitatem demonstret.

In nomine domini nostri Jesu Christi. Id est, auctoritate domini nostri Jesu Christi, qui id mihi juris dedit, ut nomen et auctoritatem suam, in rebus ad gloriam ejus et ecclesiæ salutem spectantibus, possim interponere.

Congregatis vobis & meo spiritu. Id est, in congregatione vestri, seu cum ecclesia vestra convenierit, cui etsi non corpus meum, tamen spiritus meus aderit. Merito congregationis meminit, quia in ecclesia excommunicatio fiebat. Apparet autem Corinthiorum ecclesiam, quamvis schismatis istis laboraret, nihilominus convenire solitam, et in ipsis conventibus studia ista partium exercuisse; quod et cap. xi. 17, 18, et seqq. expresse iis objicit apostolus.

Cum potentia domini nostri Jesu Christi. Quasi dicat, aderit et haud dubie potentia domini nostri Jesu Christi, quæ effectum dabit id quod ego in nomine ejus tum patrare decrevi. Locus hic docet, potentiam et consequenter providentiam Christi, ecclesiis adesse, quem et idcirco dominum nostrum hoc loco expresse appellat, ut istius rei causam et rationem insinuet. Et si Prophetæ per spiritum divinum dissitissimis in locis adesse possunt, quanto magis ipse Christus, qui secundum spiritum sanctitatis, quo scilicet a Deo sanctificatus est, filius Dei, id est, rex populi divini constitutus est Rom. 1.4. Etiam mens humana in somnis sola naturali facultate, dissitissima, imo et futura videt, aliquando et citra somnum.

Tradere hunc talem satana. Exprimit quid decreverit. Necdum enim tradiderat istum satanæ, sed id decrevisse se scribit. Tradebantur autem isti tales satanæ, sicut malefici tradi solent carnifici. Nam sicut carnifex nullum jus ac potestatem habet in maleficum & facinorosum, antequam in manus ejus a magistratu tradatur, sic neque satanas in hominem, præsertim Christi nomen professum. Porro is tantum aliquem satanæ tradere potest, cui satan hac in parte subiectus est, sicut carnifex subiectus est magistratui, id est, cui hac in parte adest Christi potentia, quæ satanam obsequi cogat: quæ res, quia pertinet ad miracula, ideo ecclesia id sibi arrogare non debet, ut aliquem satanæ tradat. Apostolicum hoc erat, qui divina Christi potentia instructi & hoc & alia miranda opera facere poterant. Sic idem Apostolus Hymenæum & Alexandrum a fide Christiana apostatas & blasphemos tradidit satanæ, ut discerent non blasphemare 1 Tim. 1. 20. Ecclesiæ nihil amplius est juris, quam Christiano nomine indignos è medio sui tollere, id est, excommunicare, & ab apostatis, qui se ab ecclesia separarunt, vicissim sese separare. Cætera Christo committenda sunt, ad quem etiam preces ab ecclesia fundi fas est, ut quosdam, præsertim apostatas, blasphemos & persecutores, satanæ tradat, si id & gloriæ suæ et istorum ipsorum aut saltem aliorum salutem expedire videat, quæ excommunicatio preces ejusmodi adjunctas habens, vocabatur *anathema maran atha*, cujus et apostolus facit mentionem infra cap. xvi. 22.

In exitum carnis. Docet quo fine eum tradere satanæ velit, nempe eodem fine quo maleficus tradi solet carnifici, ut caro ejus perdat, & consequenter ipse præsentem amittat vitam, quod satanas facit per morbos & varias corporis afflictiones acerbis, cujus rei specimen in Jobo videre est, citra mortem tamen. Nam eousque satanæ progredi permissum non fuit: at hic, ut & vita privet satanæ mandatur, ita tamen ut & ulteriori, quem statim apostolus addit fini, locus relinquatur, nempe,

Ut spiritus servetur in die domini Jesu. Non poterat istius hominis & caro exfors esse meriti exitii, & spiritus servari in die domini Jesu. Satanæ non traditus, aut saltem istius rei comminatione non perculsus, poenitentiam non egisset, & tantum facinus ea qua par est animi contritione non deflevisset: ideo apostolus satius duxit carnem illius perire, quam spiritum in die domini Jesu; id est, maluit ut vita præfenti, quæ alioquin etiam per se interitura est, privaretur, quam vita illa immortalis: maluit, inquam, ut caro ejus subiceretur exitio, & spiritus ejus carni superstes servaretur, id est, non perderetur, & in ignem illum æternum conjiceretur, sed cælesti & spiritali corpore amiceretur ad æternæ vitæ adeptionem.

In die domini Jesu. Id est, illa insigni, qua veniet tanquam dominus & judex ad judicandum vivos & mortuos. In hac enim die & impiorum tam caro quam spiritus æternis afficientur poenis, & piorum, quique vera animi poenitudine, & morum emendatione, & divina castigatione priores eluerunt vitæ maculas spiritus, depositis vel abolitis carnis exuviis, cælestibus amicientur corporibus, & servabuntur ad vitam mortalitatis & omnis mali exsortem. Docemur hoc loco, poenis quas in carne patimur expiari peccata, cum per eas peccasse nos agnoscimus & ex animo dolemus, tanto vero magis si poenæ sint lentæ, & spaciū nobis concedant emendandæ vitæ. Pertinent hæc apostoli verba cap. xi. 30, 31, 32. Qui purgatorium extra carnem statuunt, hoc apostoli loco egregie refutari possunt. Docemur etiam carnis perditione non amitti salutem & vitam æternam, dummodo spiritus maneat carni superstes, & resurrectionem ex mortuis citra carnem fieri posse, imo & futuram esse ad vitam immortalem 1 Cor. xv. 50. Docemur denique spiritum non ante vitæ æternæ fieri participem, quam in die domini Jesu, quo mortui resurgent incorruptibiles, & vivi fient immortales, id est mortuorum spiritus cælestia induent corpora, vivorum autem superinduent, ut mortale absorbeatur à vita 1 Cor. xv. 52, 53, 54. 2 Cor. v. 2, 3, 4.

Verf. 6. Non pulchra gloriatio, vestra. Epiphonema. Gloriabantur, ut apparet, Corinthii de sapientia, aliisq; donis divinis, & hinc captabant laudem & gloriam. Dicit igitur non pulchram esse ipsorum laudem, dum hominem inter se & in communione ecclesiæ fovēt qui satanæ sit tradendus. Gloriationem, καύχησις posuit pro laude vel gloria, per metonymiam causæ.

Nescitis quod parum fermenti totam massam fermentat? Quasi dicat, sapientiam jactatis, an ergo nescitis quod omnes sciunt? Similitudine docet unum aliquem probrosum & vitiosum hominem posse totam ecclesiam inficere, non minus quam paulum fermenti totam fermentet massam, proinde hinc argumentum capit,

capit, illos debuisse hominem istum excommunicare.

Verf. 7. *Expurgate igitur vetus fermentum.* Infert monitum, ut hominem hunc excommunicent. Quasi dicat, ejicite igitur vetus fermentum, id est, & hunc & quemvis alium veteribus moribus, Christiano nomine indignis, inquinatum hominem. Fermentum enim expurgari dicitur, quatenus ejicitur: sic & sordes expurgari dicuntur, quia sordium ejectione domus purgatur.

Ut sitis nova massa. Id est, novus populus, nova & sancta societas hominum, vitiosis & impuris hominibus carens, sicut Judæi, à quorum more exemplum sumit, ejecto omni quo utebantur fermento, novam & infermentatam conficiebant massam appetente festo Paschatis.

Sicut estis azymi. Rationem adfert moniti. Quasi dicat, quandoquidem estis azymi. Particula *sicut* hoc loco, ut & alibi sæpe, vim habet insinuandæ rationis & causæ. Dicit autem illos esse azymos, id est, sine fermento, quia esse debeant, quia hoc illorum officium, hæc obligatio & professio sit.

Etenim pascha nostrum &c. Probat Christianorum officium esse ut sine fermento sint, exemplo a Judæis sumto: quasi dicat, cum Judæorum pascha mactatur. Judæi sunt azymi & sine fermento: sic & vos Christiani, quia pascha nostrum, qui Christiani sumus, pro nobis mactatum est Christus, sine fermento esse debetis, & Judæi quidem sine corporali fermento, vos autem sine spirituali, id est, sine vitiis & vitiosis. Nam illorum pascha erat agnus proprie dictus. Nostrum autem pascha est Christus, Dei filius, per pascha Judæorum præfiguratus. Illorum pascha mactatur in memoriam illius paschatis in Ægypto mactati; nostrum autem pascha Christus, mactatus est pro nobis, id est, pro salute nostra, non secus ac illud pascha in Ægypto mactatum erat pro salute populi Israëliti. Angelus enim Ægyptiorum primogenita trucidans, Israëlitarum domos transibat, quia postes earum sanguine paschatis signatæ erant. Unde & agno illi nomen paschatis a transitu fuit impositum. At hæc salus temporaria erat, & tandem in mortem exibat; sed quam nobis pascha nostrum Christus attulit, in vita sempiterna consistit. Nam qui Christi sanguine signati sunt (signati autem sunt omnes qui in ipsum credunt) ex morte eripientur in vitam æternam. Unde etiam tanto tum Christi, tum Dei ipse qui Christum dedit, beneficio obstricti sunt, si fructu illius potiri velint, ut vetus fermentum, id est, veteres mores prorsus ejiciant, & novis ac sanctis moribus penitus sese dedant.

Verf. 8. *Itaque feriamini &c.* Infert ex supra dictis convenientissimum monitum: quasi dicat, Judæi mactato paschate feriabantur toto octiduo: nos mactato nostro paschate Christo, ferias & festos dies agitemus toto vitæ tempore, a sabbato ad sabbatum, omnes dies nobis sint sabbata & festa solennia; quæ causa etiam est, ut præceptum illud de sabbato ipsum per se tanquam lucerna evanuerit ad solem perfectionis evangelicæ. Nam pro uno festo die, omnes Christus vere festos & sacros fecit.

Non in fermento veteri. Id est, non per mores veteres, seu moribus veteribus indulgendo.

Neque in fermento malitiæ & nequitie. Id est, neque per fermentum, quod est malitia & nequitia, solita phrasi, per genitivum speciei vel differentię. Exprimit mores veteres, qui erant malitia & nequitia. Per

malitiam, quia illi mox opponit sinceritatem, intelligit malitiam occultam, seu fraudes, per nequitiam, *πονηρίαν*, cui mox opponit veritatem, intelligit malitiam & injustitiam omnem. Sunt enim qui aperte male faciunt, sunt qui cum maxime fallunt, id tamen agunt ut viri boni esse videantur. Christiani & hanc & aliam omnem malitiam abjicere debent. Si quis oppositionem attendi non putet, malitia, *κακία*, iracundiam & iracundiæ effecta significare potest, *πονηρία* omnia alia mala facta, etiam citra iram & odium, quale erat hoc incesti factum, quod etiam infra vs. 13 appellatur *πονηρία*.

Sed in azymis. Id est, per azyma *sinceritatis & veritatis*: id est, eadem qua ante phrasi, per azyma quæ sunt sinceritas & veritas. Sinceritas est fuga omnis deceptionis & fraudis. Veritas continet omne id quod verum, id est, justum, rectum & honestum est. Sic veritatem injustitiæ opposuit infra cap. xiii. 6. Hic est verus modus, quo Christiani feriari semper debent, hæc illorum sunt azyma, hoc paschatis festum perpetuum.

Verf. 9. *Scripti vobis.* Occasione excommunicationis istius incesti commemorat quædam sua verba de scortatoribus excommunicandis, ad Corinthios fratres scripta, quæ, ut apparet, illi de omnibus in universum scortatoribus scripta putabant.

In epistola. Nempe quam ante hanc a me accepistis.

Ut non commisceamini scortatoribus. Nempe conversatione & convictu, ut vos ab iis quam maxime separatis. Intelliguntur autem hoc loco in genere omnes qui concubitus illicitos exercent, quo sensu & supra vs. 1 scortationis voce usus est.

Verf. 10. *Et non omnino.* Explicat sua verba, quasi dicat, & nullo modo, intellige *scripti*, *ἀπὸ τοῦ γράμματος*.

Scortatoribus mundi hujus. Intellige similiter *ἀπὸ τοῦ γράμματος*, ne commisceamini. Scortatores mundi hujus sunt qui nihil ad ecclesiam & nomen Christianum pertinent, mundus enim hic, id est, homines profani, quorum plenus est mundus, Christianæ ecclesiæ opponuntur.

Aut avaris. *Πλεονέκταις*, intellige similiter *ἀπὸ τοῦ γράμματος* mundi hujus. Addit scortatoribus & aliis vitiis pollutos. Solent scortatores & avari in scriptura conjungi, nam illi libidinis sunt avidi, hi lucri. Intelliguntur autem qui in commutationibus et contractibus et promissis fraudant alterum, præsertim qui lucro et numis satiari nunquam possunt.

Aut raptoribus. Qui aliena vi rapiunt: quibus et fures accensendi sunt, quorum illi aliena rapiunt invito sed non inscio domino, isti vero et inscio et invito, sicut avari non invito quidem, sed inscio et decepto.

Aut idololatriis. Id est, ut ipsius vocis etymon docet, specierum et simulacrorum cultoribus, in quibus, si verum Deum repræsentant, et cælesti cultu afficiunt, contra secundum decalogi præceptum peccant; si alium a vero, peccant contra primum et contra secundum simul. Vir magni nominis H. Grotius nuper, et alibi et hoc ipso in loco docuit, secundo præcepto Christianos non obligari; docuisset sane eadem opera eosdem nec obligari primo. Neque enim minus contra Dei peccant majestatem, qui eum mortalibus effingunt formis, quam qui alium ab ipso cælestibus afficiunt honoribus. Solus enim Christus est in quo et per quem Deus cælesti cultu vult affici. Et cum et hic et alibi Christianis præcipiatur ut idola et idololatriam fugiant, quomodo secundo decalogi præcepto non obligari dicendi sunt, in quo nihil aliud vetatur quam idola et idololatria. (C 3) *Alio-*

Alioquin deberetis certe ex mundo exire. Causam adfert, cur verbis suis plane non significaverit, ne conversatione & convictu commisceantur cum scortatoribus, & aliis vitiosis mundi hujus. Nam alioquin, inquit, deberetis certe ex mundo exire, id est, ab hominibus hujus mundi vos separare, non minus, quam Judæi faciunt, qui ab omni familiaritate & convictu cum aliis gentibus abstinent: at hoc Christiani facere non debent, familiaritatem & convictum cum aliis hominibus servant, solis moribus sese ab iis separent, et pravis eorum actionibus non intersint. Sic Christianorum vita comparata esse debet, ut eos amare & imitari discant omnes alii homines, non odisse, & vicissim averfantes averfari ac fugere. In mundo & cum mundo Christianis manendum est, ut mundum Christo lucrifaciant. Mundus hic, ut & supra *ys.* 10, pro hominibus accipitur, & Christianæ ecclesiæ opponitur. Qui hæc Apostoli verba sic interpretantur, quasi necesse foret ut Christiani alium orbem quæerent, cum hic orbis scortatorum & aliorum vitiosorum hominum sit plenus, Judæorum refutantur exemplo, qui in eodem cum cæteris gentibus orbe, imo in eadem urbe manent, & tamen earum familiaritatem & convictum vitant.

Verf. 11. Nunc vero scripsi vobis. Docuit quo sensu plane non scripserit, nunc etiam quo sensu scripserit docet. Particula *nunc*, hoc loco non habet significationem temporis, quasi nunc aliud scribat priori contrarium, sed voces *nunc vero* significationem hic habent particulæ adversativæ *sed*, vel *atqui*, fatis usitata phrasi tam Græcis, quam Latinis. Vide inter alia loca infra cap. VII. 14. XV. 20. & Hebr. XI. 16.

Ut non commisceamini, si quis qui frater nominatur, vel nominabatur. Nempe frater in Christo, seu Christianus. Solebant enim Christiani fratrum nomine sese invicem compellare. Non dicit, qui frater est, sed qui nomen habet vel habebat fratris: (utrumque enim significat participium *ὁνομαζόμενος*.) Nam vere fratrem esse in Christo, & simul esse scortatorem, aut avarum &c, una consistere non possunt.

Sit scortator, aut avarus, aut idololatra, aut maledicus. Addit & alia vitia, ut hinc intelligamus eum, qui frater seu Christianus sit, nullo vitio infectum esse debere, & si sit, ferendum eum in Christiana communione non esse.

Maledicus, μωδός est qui morem habet conviciandi proximo. Vide supra cap. IV. 12.

Aut ebriosus. Qui potui indulgere solet ultra quam sobria mens permittit. *Aut rapax.* Intellige, & sic de cæteris vitis.

Ut cum tali neque comedatis. Explicat quid sit cum talibus non commisceri, id nimirum, ut neque cum illis cibum capiamus, non quod cibus illorum sit impurus, sed quod illi sint impuri, qui Christi sanctissimum nomen professi, illud vitis conspurcant & profanant. Nihil magis Christianæ ecclesiæ observandum est, quam ut sanctitatis existimationem apud omnes homines conservet, ideoque tales in sua communitate ferre non debet, qui ei labem aliquam adspargant. Docet Apostolus, neque hoc quod in

familiaritate & consuetudine minimum est, cibum cum aliquo capere, istis exhibendum esse, & quia, ut diximus, non cibi eorum sed illi ipsi impuri sunt, ideo ubicunque sint, si id in nostra sit potestate, cibus cum illis sumendus non est. Hinc videmus excommunicationem esse omnem familiaris conversationis & convictus cum aliquo averfationem. Porro quia hoc apostolus non uni alicui, sed toti ecclesiæ præcipit, non unius alicujus arbitrio excommunicatio fieri debet, sed totius ecclesiæ sententia, quod & ipsa excommunicationis vox docet. Unde & mox omnibus in eos qui intus sunt judicium tribuit, & omnibus ut malum hunc ex seipsis tollant præcipit. Quærat hic aliquis, quid sit faciendum, si mundus iisdem quibus antea vitis deditus Christianum nomen summat, proinde tali excommunicationi locus non sit? Existimo si qui adhuc restent pii, eorum officii esse aliquam, si queant, in tam corrupta ecclesia, veram colligere ecclesiam & societatem in Christo sanctam, in qua hæc excommunicationis lex vigeat, quod & factum esse videmus.

Verf. 12. Quid enim etc. Nova ratione docet se de excommunicandis iis qui sunt extra, non loqui. *Quid mihi, intellige, juris est, aut, quid ad me pertinet.*

Et eos qui extra sunt. Nempe extra Christianorum ecclesiam & societatem.

Judicare? Id est, excommunicare. Neque enim excommunicatio potest esse sine judicio. Mihi sufficit, quod eos judicare & excommunicare possim, qui intus in ecclesia sunt.

Verf. 13. Nonne eos qui intus sunt vos judicatis, eos vero qui extra sunt Deus judicat? Quasi dicat, ex vobis ipsis exemplum & argumentum sumite, nonne vos ipsi judicatis eos tantum qui intus sunt? nempe in ecclesia, quod vero ad eos attinet qui extra sunt, nempe extra ecclesiam, hos Deo judicandos relinquitis, qui etiam illos judicat, id est; sententiam de iis fert, eamque executioni mandat. Idem ergo & de me censete, quod mihi in eos qui extra sunt judicium non arrogem.

Et tolletis. Concludit rem. Et hoc loco Hebr. phrasi pro *igitur*, supra cap. 2. 1. & VI. 2. 2 Tim. 2. 19. Sic & *tolletis*, futurum pro imperativo *tollite*,

Malum hunc. Id est, incestum istum, qui tam male & nequiter egit.

Ex vobis ipsis. Id est, ex medio vestri. Excommunicate & amovete scelestum, ne scandalo & dedecori sit ecclesiæ.

C A P U T VI.

Verf. 1. A Udet aliquis. Quasi dicat, non veritus Dei pœnas. Pergit in censendis inter ipsos vitis, ut spiritus illorum altos quos gerebant contundat, & quam non frustra iis virgam comminetur ostendat.

Vestrum, qui Christiani & fratres estis.

Negotium habens ad alterum. Nempe christianum similiter, & fratrem.

Judicari apud injustos? Id est, apud profanos, qui omnes injusti sunt. Stultitiam simul istorum fratrum notat,

notat qui apud injustos judicari volebant, cum in iudiciis maxime iustitia quæretur.

Et non apud sanctos? Id est, Christianos, qui non tantum iusti sunt, sed etiam sancti, quod amplius est.

Verf. 2. *Nescitis quod sancti &c?* Docet quanta sit sanctorum, id est, Christianorum dignitas.

Mundum. Id est, omnes gentes & populos, qui sunt extra ecclesiam.

Judicabunt? In Christi videlicet adventu, id est, damnabunt, assensu & facto suo, quod ipsi crediderint in Christum, mundus credere noluerit, eosque etiam hoc nomine persecutus sit. Nam sancti cum iudice Christo in summa gloria erunt, & unum cum ipso reputabuntur; mundus autem universus stabit coram iis iudicandus. *Et pro igitur.*

Si in vobis. Id est, per vos Christianos, iudicatur, id est, iudicabitur, per enallagen temporis, vel iudicandus est.

Mundus. Universum humanum genus.

Indigni estis tribunalium minimorum. *Καὶ οὐκ ἐστὶν ἰσχυρὸν*, id est, iudiciorum minimorum, per metonymiam continentis pro contento, iudiciorum inter privatos de rebus minimis. Apparet istos qui ad profanos ibant iudices, sanctorum iudicia contempsisse, eosque pro tam dignis non habuisse, ut sese illorum subicerent sententiæ.

Verf. 3. *Nescitis quod angelos iudicabimus?* Id est, damnabimus, nempe nos Christiani. Quasi dicat, quod multo majus est quam iudicare homines. Angelos nimirum malos, per synecdochen generis, qui itidem coram Christo & coram nobis iudicandi stabunt, & per nos damnabuntur, quod nos homines Deo fuerimus obedientes, ipsi vero cum angeli essent, Deo sint adversati.

Nedum res hujus vitæ? *Βεβαίως*. Id est, nedum ut digni non simus de rebus hujus vitæ iudicare? quid sunt res hujus vitæ comparatæ cum angelis? quas merito paulo ante res minimas dixit esse Apostolus.

Verf. 4. *Igitur tribunalia quidem de rebus hujus vitæ si habeatis.* Ex superioribus infert monitum, ut si quidem tribunalia, id est, iudicia habeant inter se fratres.

Eos qui pro nihilo reputati sunt in ecclesia. Id est, minimos seu minimæ dignitatis, & qui cæteris comparati nihil sint in ecclesia, iudices faciant.

Hos collocate seu sedere facite. Nempe tanquam iudices, intellige, siquidem dignitas spectanda sit. Infimi in ecclesia tantæ sunt dignitatis ut sedere possint pro iudicibus in causis ad hanc vitam spectantibus. Nihil fuerit opus, imo indignum sit hæcenus, præstantes ac præcipuos in ecclesia viros ad hæc minima iudicia adhibere.

Verf. 5. *Ad pudorem vobis dico.* Id est, dico hoc vobis, ut vos istius rei vehementer pudeat, quod sanctos contemnatis, & tanti non ducatis ut iudices in causis vestris de rebus hujus vitæ sedeant, quorum sententiæ & decreto stetis.

Sic non est &c? Occurrit ei qui diceret, non hoc fieri contemptu sanctorum, sed quod non sint inter ipsos huic rei apti. *Sic*, inquit, seu *adeo non est in vobis*, id est, inter vos,

Sapiens, neque unus. Quasi dicat, nam vel unus sufficeret.

Qui poterit dijudicare inter fratrem suum? Intellige, & alium itidem suum fratrem. Exprimit quam sapientiam intelligat, id est, qui poterit jus & æquum inter utrumque dicere, ne ulli fiat injuria.

Verf. 6. *Sed frater cum fratre iudicatur.* Nempe in foro publico, non intra fraternos parietes.

Idque apud infideles. Quasi dicat, si istic sederent fideles; tamen indignum erat fratres in foro publico inter se litigare & iudicari; quanto indignius & turpius fratrem cum fratre, fidelem cum fidei apud infideles iudicari, & sanctissimam Christi fidem infidelium sannis objicere?

Verf. 7. *Igitur.* Ex superioribus de iis pronuntiat sententiam.

Jam quidem omnino. Quasi dicat, jam quidem elabi nullo modo potestis quin teneamini,

Defectus. Nempe Christianæ pictatis & sanctitatis,

In vobis est. Multum vobis deest ad sanctitatem Christianam.

Quia iudicia habetis vobiscum? Nempe in foro publico, idque coram infidelibus, de talibus enim iudiciis agit.

Quare non potius injuria afficimini? Nempe sine injuriæ persecutione & vindicatione. Nam injuriæ vindicatione tollitur injuria.

Quare non potius defraudamini? Itidem sine fraudis & damni illati vindicatione. Nam alioquin jam erant injuria affecti, jam erant defraudati, & ideo iudicia ista habebant & exercebant inter se, quod injuriam & detrimentum pati nollent. Quærit igitur Apostolus, quid causæ sit, ut non potius injuriam & defraudationem patienter ferant, intellige, quam ut in jus alii alios vocent, & coram iudicibus a Christi fide alienis, injurias suas disceptent? Significat apostolus, multo satius esse ut Christianus injuriam & detrimentum ab alio Christiano sibi illatum ferat, quam ut Christianus Christianum, frater fratrem hoc nomine ad iudicem infidelem trahat, & coram illo litiget. Nam injuria affici & defraudari peccatum non est: at si Christianus Christianum publice accuset, & cum illo iudicetur, quia id sine maximo Christianæ religionis opprobrio fieri non potest, magnum in se crimen habet. Injuriam & detrimentum illatum si pati malis, quam illius vindicatione Dei gloriam vituperiis hominum objicere, quia magnam continet virtutem, magnum etiam secum feret a Deo præmium, quo injuria & damnum illatum abunde compensabitur. Adde, quod impensæ litium & moræ, majus sæpe detrimentum adferunt, quam illud erat de quo causa fuit instituta. Quid dicam de tot molestiis, cursitationibus, inimiciis, (quæ sæpe ex lite civili in iudicium desinunt criminale) & tandem incerto iudicii eventu? Quæ causæ faciunt, ut Christiani etiam ab extraneis illatam injuriam pati malint, quam jure et litibus cum illis experiri. Nimirum ex duobus malis minus malum eligendum est, adeoque etiam in bonum et virtutem vertendum. Occurrit Apostolus iis qui dicerent se injuria affectos et defraudatos esse, neque se alia ratione posse ad injuriæ et damni compensationem et reparationem

hem pervenire. Porro, quia apostolus hoc loco injuria affici & defraudari tanquam diversa ponit, priori verbo intellexit injurias per vim illatas, posteriori, per fraudem & circumventionem. Illæ etiam ad dignitatem referri possunt, hæ ad solas fortunas & facultates.

Verf. 8. *Sed vos injuria afficitis & defraudatis.* Quasi dicat, sed tantum abest ut injuria affecti & defraudati a juris persecutione abstineatis, ut vos inquam Christiani, non homines extranei, *profani* & a fide Christiana averfi, injuria afficiatis & defraudetis.

Et hæc fratres. Id est, & hoc qui fratres sunt. Neutrum pro communi, sic & infra vs. 11, Christiani Christianos. Heu quantum nefas! Alienum hominem si Christianus injuria afficiat & defraudet, magnum crimen est, magna pietati & fidei Christianæ injuria: at si hoc faciat fratri, quanto majus crimen id erit? Ita triplicem in illis defectum notat, primum, quod jure persequantur suas injurias, secundum, quod ipsi injurias inferant, tertium, quod utrumque fratres inter sese faciant.

Verf. 9. *An nescitis quod injusti Regni Dei non erunt hæredes?* Quasi dicat, nam si scitis, cur injusti estis? Docet quanto damno constabit injustis sua injustitia. Regni Dei exsortes erunt, immensi & infiniti boni propter rem levissimam, quam ex illatione injuriæ adepti sint.

Ne erretis. Errorem vocat, nempe mentis, si quis sibi Christianorum, quisquis tandem sit, & quæcunque alioquin illius sit dignitas, Regnum Dei despondeat, cum injustus sit, seu injuste cum proximo agat, nisi ex injusto justus fiat. Injustus autem est non tantum qui injuste agere solet, & in usu habet, sed etiam qui actum injustum commisit, idque se fecisse sciens, eum compensare negligat. Non remittitur peccatum nisi restituatur ablatum, habet ecclesiæ dictum. Hinc Zachæus quadruplum restituere vult pro ablato, & ne quid injusti sibi per ignorantiam adhæreat, dimidium facultatum suarum dare pauperibus. Quamvis autem apostolus ab hoc errore cavendo Christianos monuerit, adeo tamen in illum delapsi sunt, ut se, quæcunque sit sua injustitia, per multos alios modos Regni Dei hæredes fore firmiter sibi persuadeant.

Neque scortatores. Addit & alios vitiosos. Omnium enim vitiosorum hætenus par est ratio. Deus sanctus est, ideo qui Regni ejus hæres esse velit, sanctus & ipse ut sit oportet. Per scortatores hoc loco intelligit eos qui se cum scortis miscant, & tanto magis ipsa scorta. Quibus accensendæ sunt omnes scæminæ citra vinculum matrimonii usum sui præbentes.

Neque idololatræ. De his vide cap. v. 10.

Neque mœchi. Mœchus est ex Christi disciplina, non tantum qui alienum matrimonium polluit; sed etiam qui polluit suum, alii se miscens scæminæ quam propriæ uxori. Sub Christo enim hætenus æquatum est jus uxoris cum marito, ut, sicut uxor thorum conjugalem violat si misceatur alii viro, sic & maritus, si misceatur alii scæminæ. Geminatur autem adulterii crimen, si utrinque sint conjugati. Porro in mœchis includuntur & adulteræ.

Neque molles. Id est, pathici.

Neque masculi concubitores. Scelus *ἀρσενοφιλίας* præcedentis.

Verf. 10. *Neque fures, neque avari, neque ebriosi, neque maledici, neque rapaces.* De his omnibus vide cap. v. 10, 11. Notandum autem est, cuilibet vitiosorum generi distincte Regni Dei hæreditatem negari, sicut & supra cap. v. 11. Quilibet vitiosus distincte excommunicationi subjicitur, ne quis putet unum vitium damnationi non sufficere. Ad cernendam Regni Dei hæreditatem una virtus non sufficit, necesse est ut omnes adsint; sed ad amittendam, unum vitium satis est. Sunt autem vitia quædam enormia, quorum unus actus vitiosum facit, scortatorem facit unus scortationis actus, & idololatræ unus idololatriæ actus, et mœchum, et mollem, et draucum, et furem, et avarum, et maledicum, & raptorem suus quemque facit actus, quamvis unus.

Regni Dei hæredes non fient. Nimirum, ut ex sequentibus intelligitur, nisi pœnitentiam agant, & ab omni ejusmodi actu penitus abstineant, quin & a quolibet alio actu vitioso, quantum in se est. Sic enim fiet, ut nec enormiter unquam peccent, nec in levioribus ullum peccandi usum & morem habeant.

Verf. 11. *Et hæc quidem eratis.* Hoc addit, ne quidam talium sibi ante fidem et baptismum conscii, in se ista dici, & se a regno Dei proscribi putarent. *Hæc*, neutrum pro communi, id est, hi, vel tales *quidam*. Non omnibus hoc objicit, sed quibusdam, *eratis*, nempe olim, ante fidem in Christum & baptismum.

Sed abluti estis. Quasi dicat, sed nunc amplius tales non estis. Abluti estis ab istis sordibus. Respicit ad baptismum, qui ablutionis istius erat professio & sacramentum.

Sed sanctificati estis. Aliquid amplius quam abluti, quasi dicat, non tantum a vitiis purgati, sed etiam sancti effecti, id est, omnibus virtutibus exornati, et Deo penitus dicati & consecrati estis. Non tam respicit apostolus ad factum ipsum, quam ad Christianæ religionis vim & efficaciam. Nam alioquin ex antecedentibus & sequentibus constat, illos omnes haudquaquam facto ipso tales fuisse: sed hæc ipsorum propria culpa erat. Sufficit quod possent & deberent ex ipsa professione & officio tales esse. Docemur hoc loco, quales Christiani post fidem & baptismum esse debeant, si regni Dei hæredes fieri velint, ne scilicet sibi, in vitiis hærentes, ob seram aliquam pœnitentiam, (quæ nec vera esse potest in iis qui se regni Dei hæredes fore putant, quamvis vitiis indulerint) aut ob Christi justitiæ imputationem et applicationem, aut ob alios aliquos ritus, et nescio quæ remedia, regni Dei hæreditatem despondeant. *Sequitur* *pacem cum omnibus & sanctificationem*, inquit auctor ad Hebræos, *sine quo nemo videbit dominum* Hebr. xii. 14.

Sed justificati estis. Id est, justi a Deo pronuntiati estis. Consequens puritatis a vitiis, & sanctificationis justificatio, quæ a fide in Christum initium sumit, puritate et sanctitate, fidei fructibus, conservatur ac retinetur et continuatur. Hoc addit apostolus, ne quem Christianorum præterita, et ante fidem in Christum commissa crimina turbent. Jam ab illis liber pronuntiatus est, quisquis ablutus et sanctificatus est.

est sed etiam nisi hoc sit, frustra se justificatum iri sperat.

In nomine domini Jesu. Id est, per nomen domini Jesu.

Et in spiritus Dei nostri. Id est, per spiritum Dei nostri, in pro per, solito Hebraismo. Docet per quid tanta bona sint adepti. Primo per id quod in nomen Domini Jesu crediderint, illud profiteantur et invocent, hinc factum est ut ab omnibus vitiis abluerentur, et sancti fierent, et iusti pronunciarentur. Nomen domini Jesu posuit, per metonymiam subiecti, pro fide in illud, et professione ac invocatione illius. Deinde per spiritum Dei nostri, quem Christus in nomen suum credentibus, et baptizatis, et nomen suum profitentibus ac invocantibus, a Deo nostro acceptum largitur, cujus efficacia homines vitia deponunt et sancti fiunt, et consequenter justificantur: cujus justificationis etiam signaculum et arrhabo est spiritus iste Dei nostri, nempe spiritus ille seu afflatus sanctus, qui nequitiam Deus noster, sed Dei nostri dicitur, quia Deus noster est illius fons et origo, et auctor ac dator. Deum nostrum vocat Deum illum unum, rerum omnium creatorem, Deum et Patrem domini nostri Jesu Christi. Nec enim Christiani alium Deum habent. Nam Christus alius ab ipso Deus hactenus non est, quatenus ab ipso dominus effectus est, per quem et in quo se vult coli. Alioquin enim Jesum etiam hoc loco Apostolus tanquam dominum, a Deo nostro aperte distinguit, nempe tanquam Christum, id est, unctum ab eo qui eum unxit, et Regem fecit, et tanquam Filium a Patre.

Verf. 12. *Omnia mihi licent.* Docuit apostolus quanta Christianorum debeat esse sanctitas, nominatim in abstinentia a scortationibus, contra quam, ne aliquis Christianam inserat libertatem, ostendit quæ illius sit ratio, & quousque non debeat extendi. Loquitur autem de quolibet Christiano sub sua persona.

Omnia mihi licent. Id est, omnium rerum a Deo creatarum usus mihi licitus est, non sum in istis lege Moysis circumscriptus, ex cujus servitute in libertatem me vindicavit Christus. Antiquavit hac in parte Christus Mosaicam Legem.

Sed non omnia conducunt. Hoc primum dicit Apostolus, ut libertati huic modum ponat, ne in licentiam degeneret: quasi dicat, verum quidem hoc est, omnia mihi licere, sed videndum tamen etiam est an omnia semper conducant. Nam si non conducant, si non sint utilia, imo noxia, si scandalum & offendiculum pariant, quamvis alioquin per se liceant, tamen ab hominibus sanctis & piis omittenda sunt. *Non omnia conducunt.* dixit, per *μὴ πάντα*, id est, multa sunt aliquando noxia, si iis utaris.

Omnia mihi licent. Repetit dictum, ut aliud adhuc frænum licentiæ injiciat.

Sed non ego in servitutem redigar ab ullo. Id est, ab ulla re: quasi dicat, omnia mihi serviunt, omnium usus est in mea potestate, sed non ego me in servitutem dabo ulli rei, ut mihi etiam ab illa abstinere, si velim & expedire videam, non liceat. Hæc enim esset in ipsa libertate summa servitus. In Græco elegans est *παρρηγορία* inter *ἔστιν* & *ἐξυπακούω*.

Verf. 13. *Esca ventri &c.* Quia Apostolus in hac libertatis Christianæ ratione & explicatione ad ciborum usum respicit, idcirco de iis nunc agit, quasi di-

cat, quod igitur ad cibos vel escas attinet, verum quidem est, quod *esca*, nempe quælibet, natura sua *ventri*. Oratio elliptica, id est, referuntur ad ventrem ut ei servant, eumque impleant.

Et venter, Id est, stomachus cum intestinis, *escis*. Id est, refertur ad escas, ut eis dominetur, & iis sese impleat, easque digerat, & sic jus est ventri natura sua in escas quælibet.

Deus autem & hunc & has destruet. Quasi dicat, cogitandum autem simul est quid Deus & ventri & escis sit factururus, nempe quod & ventrem & escas sit aboliturus, & effecturus ne amplius extent, nempe in Christi adventu & huius seculi fine. Unde consequitur ventrem & escas tanti nobis esse non debere, ut ventris & escarum causa, cuiuspiam offendiculum aliquod præbeamus, & gloriæ Dei obstemus, & sic libertate nostra in ciborum usu abutamur. Docemur hoc loco corpora in quibus resurgemus, & olim victuri sumus, non magis ventrem habitura quam tunc locus erit escis. Unde pari ratione consequitur, nec alia membra in corporibus illis futura, quorum tunc cessabit usus & officia. Caro certe & sanguis corpora illa non erunt, nam carnis & sanguinis natura est ut corrumpi possint infra cap. xv. 50, & supra cap. v. 5. Forma igitur & ratio & natura corporum illorum prorsus erit alia, quid attinet eandem esse materiam, & non multo præstantiorem, id est, spirituales & cælestes? cap. xv. 44, 45, 46, 47, 48, 49.

Corpus autem non scortationi. Venit ad scortationem, quam gentes non minus rem natura sua licitam putabant quam ciborum quorumvis usum. Atque hinc factum est ut Apostoli Act. xv. 29 abstinentiæ ab idolothytis, a sanguine & suffocato, adderent abstinentiam a scortatione. Nihil dicunt de abstinentia a stupris, ab adulteriis, quia hæc omnes norant esse natura sua turpia, ideo & legibus prohibebantur: at scortationem quia tam liberam gentes putabant, quam idolothytis & sanguine & suffocato vesci, ideo abstinentiam a scortatione cum abstinentia ab istis conjunxerunt, aliam licet ob causam: ab istis quidem propter scandalum Judæorum; a scortatione vero propter naturalem turpitudinem. Nam idolothytis citra scandalum & per se licuisse vesci docet Apostolus 1 Cor. x. 27, 28, exceptis convivii in idolorum templis ibid. 1 Cor. 10. 20. Negat igitur Apostolus, Christianam libertatem eousque extendi ut scortari liceat: quasi dicat, venter quidem escis, *corpus autem*, intellige, tam viri quam sceminæ, *non scortationi*, id est, non refertur ad scortationem, ut scortetur & scortationi inserviat. Scortationem hic dicere maluit, quam scortum, ut tam virile quam scemineum corpus includeret.

Sed Domino. Id est, ad dominum qui Christus est, refertur ut illi serviat.

Et Dominus corpori. Id est, refertur ad corpus, ut ei dominetur, idque suis usibus adhibeat. Ideo enim & Dominus est omnium, qui certe illud scortationis instrumentum esse non vult. Diceret aliquis, virum natura sua non minus referri ad sceminam & sceminam ad virum, quam ventrem ad cibos & cibos ad ventrem. Hoc quidem verum est, sed ad scortationem non pertinet. Virum et sceminam fecit Deus, at scorta et scortationem non fecit. Viro concessus est sceminæ

minæ usus et fœminæ vicissim usus viri, sed interposita honesti conjugii et matrimonii lege. Vaga et promiscua inter homines libido, itemque scortatio natura turpis et fœda est, et humano genere indigna, eique valde noxia. Nam et conjugali societati, quæ maxime naturalis est, et liberorum educationi, et hominum inter se conjunctioni ac sanguinis propinquitati multum officit.

Verf. 14. *Dens autem &c.* Docuit quæ ventris et escharum conditio sit: nunc etiam docet quæ ipsorum futura sit conditio qui corpora sua Domino in servitutem dederunt; eadem nimirum quæ Domini, conditioni ventris et escharum prorsus opposita. quasi dicat, corpus quidem Domino et Dominus corpori.

Dens autem & Dominum suscitavit. Id est, ex mortuo vivum fecit.

Et vos suscitabit. Id est, ex mortuis vivos faciet, nihil vobis mors oberit ad vitæ æternæ adeptionem, sicut nec Domino obfuit. Non frustra hoc loco pro corporibus ipsos homines posuit, ne quis etiam ventres et alia membra, hujus mortalis vitæ usibus destinata, suscitatum iri, et sic Apostolum dissona et contraria loqui putaret. Nimirum docere voluit Apostolus corpora nostra hactenus resuscitatum et vivificatum iri, (quod alibi affirmat) quatenus nos ipsi resuscitabimur et vivificabimur, quod sine corporibus, licet materia et forma multo præstantioribus, haudquaquam fiet. Nam et illa eadem sunt quæ susceptione sunt eadem, quod in ipsis etiam hisce mortalibus nostris corporibus videmus.

Per potentiam suam. Ne quis ideo dubitet quod ea res omnes naturæ vires superet. Potest id Deus quod natura non potest, qui omnia quæ vult potest, & qui naturam ipsam fecit, qui etiam istius suæ potentiae documentum & experimentum in ipso domino nostro jam dedit.

Verf. 15. *Nescitis quod corpora vestra membra Christi sint?* Confirmat quod dixit, corpus cujusque Christiani esse domino & dominum corpori: quasi dicat, optime scitis, aut saltem scire debetis, quod corpora vestra membra sint Christi, quæ Christus regat, & quibus tanquam suis membris utatur. Non tantum quod cujusque Christiani corpus unum sit membrum; (hoc enim respectu totius ecclesiæ dicitur, quæ ex multis Christianorum corporibus tanquam unum corpus conficitur) sed etiam quod cujusque Christiani membra Christi sint membra, corpus enim cujusque ex multis membris est compositum, quæ omnia non minus Christi sunt membra, quam ipsum corpus est Christi membrum in tota ecclesia. Nam apostolum sic corpora Christianorum considerare, ut cujusque Christiani distincte membra, Christi sint membra, sequens illatio docet.

Tollens igitur membra Christi faciam scorti membra? Loquitur in persona cujusque Christiani, & quærit an igitur deceat & ullo modo conveniat, ut ipse qui Christianus sit, & cujus membra Christi sint membra, ea tollat acumat, & faciat scorti membra? id est, fœminæ quæ sui usum præbet mari, qui suus vir, honesto copulatus conjugio non sit, quæ si etiam pluribus vulget corpus pro mercede, seu meretrix sit, tanto turpior ac fœdior est.

Abst. Intellige, ut hoc faciam, & tantum sceles patrem, quod omnibus sacrilegiis multo fuerit atrocius.

Verf. 16. *An nescitis quod qui adglutinetur scorto, unum corpus est?* Quasi dicat, scitis optime, vel scire omnino debetis, ut modo §. 15. Confirmat eum qui se scorto misceat membra sua, proinde si Christianus sit, membra Christi facere scorti membra. Nam si is qui adglutinetur scorto, miscens se scorto, unum cum scorto corpus est, & consequenter unum se cum scorto corpus facit, etiam sua membra, ex quibus corpus compositum est, facit omnino scorti membra, ut pro iisdem cum scorto membris reputentur. *Erunt enim*, inquit, intellige scriptura. Confirmat in parenthesis quod asseruit, scripturæ testimonio. *Hi duo.* Nempe mas & fœmina corpora inter se miscentes. *In carnem unam.* Id est, caro una, Hebræa phrasi, pro una carne, pro uno homine reputabuntur.

Verf. 17. *Qui vero adglutinetur Domino, unus spiritus est.* Altera pars argumenti apostolici ex adverso. *Qui vero adglutinetur Domino.* Per fidem nimirum in Dominum, qui Christus est. Fides enim nostra in Christum gluten est quo adglutinamur Christo.

Unus spiritus est. Dominum opponit scorto, & spiritum carni. Dominus enim spiritus est non caro, proinde qui ei adglutinetur & ipse spiritus sit cum ipso unus, id est, ita suum spiritum seu animum cum domino conjungit, ac si unus & idem cum ipso esset, quatenus se totum illi regendum tradit, & consequenter omnia corporis sui membra illius membra facit. Sic amici dicuntur iidem, cor unum, anima una, propter constantem concordiam, amorem & perpetuum consensum. Est in hac loquendi ratione, partim metaphora, partim metonymia causæ pro effectu.

Verf. 18. *Fugite scortationem.* Docuit quam fœda et pernitiola res sit scortatio, nunc monet non tantum ab ea penitus abstinendum esse, sed etiam ab ea fugiendum, quippe quæ ubique instet et nos persequatur, inter media scorta et scortatores viventes, ubi scortari in morem abiit, nec pro vituperio ullo, sed pro laude potius habetur. Hoc inter profanas gentes fuisse adeo mirandum non erat, quam nunc mirandum & deplorandum est, idem fieri inter Christi nomen professos!

Omne peccatum quod faciat homo, extra corpus est. Instat adhuc & magis explicat scortationis sceditatem, ostendens ex superius dictis quid scortatio fœdum ac turpe præ omnibus aliis quibuscunque peccatis habeat.

Omne, inquit, *peccatum quodcumque faciat homo extra corpus est.* Non quod corpore non peragatur, sed quod animum tantum polluat, corpus non polluat, quippe quod omnes aliæ res per se puræ sint & a Deo creatæ, præsertim hominibus puris & per se sanctis, id est, Christianis, idque adeo, ut etiam infidelis vir per Christianam mulierem, & infidelis mulier per Christianum virum in conjugio, eorumque communes liberi sanctificentur. Unde & apostolus alibi mentem tantum & conscientiam pollui dixit eorum qui rebus utantur a Deo creatis, cum ipsi sint impuri & a fide in Christum alieni Tit. 1. 15. Ebrietas & intemperantia non polluitur corpus, quia vinum

& cibi res per se puræ sunt, sed polluitur animus qui in eis abutitur; non furtum, non homicidium corpus polluit, nam forma, quæ sola facit furtum & homicidium, non materia, tota refertur ad animum non ad corpus. Nec idololatria corpus polluit: idolum enim nihil est in mundo cap. VIII. 4. Neque adeo dæmonum cultus ullum corpori inquinamentum adfert, omnis turpitudine in animo residet. Neque enim corpus miscetur cum dæmonio, sicut miscetur cum scorto. Animus miscetur cum dæmonio & qui illud colit unus spiritus est cum ipso, sicut qui Christum colit unus spiritus fit cum Christo 1. Cor. 17. Eadem ratio est & aliorum omnium peccatorum.

Qui vero scortatur, in proprium corpus peccat. Id est, proprium suum corpus foedat & polluit, quia nimirum nihil est per se impurum, & corpus inquinans præter scortum, sive sit privatum, sive publicum. Foeda res est mulier impudica, quæ corpus suum prostituit, sive per scortationem sive per stuprum, id est, ulli præbet qui vir suus non sit, honesto conjugio sibi copulatus. Solius legitimi matrimonii pretio apud honestos communitas corporis emitur.

Verf. 19. *An nescitis quod corpus vestrum templum est ejus qui in vobis est spiritus sancti.* Novum adfert adversus scortationem argumentum, quod etiam per eandem cum superioribus interrogationem proponit: quasi dicat, quid ulli vestrum in mentem venire possit, ut scortationem inter res natura sua licitas & indifferentes referat? An nescitis quod corpus vestrum templum sit ejus qui in vobis est spiritus sancti? Hoc sane non mente tantum intelligere, sed sensibus etiam ipsis percipere potestis.

Corpus vestrum. Id est, corpus cujusque vestrum.

Qui in vobis est. Proinde quem in vobis esse ipsi sentitis. An ergo corpora vestra spiritus sancti templa scortis applicare fas putabitis? Quid commune habet spiritus sanctus & templum ejus cum scortis? Hæc non tantum corporum vestrorum, sed ipsius etiam spiritus sancti indignissima foret contumelia.

Quem habetis a Deo. Quasi dicat, proinde etiam Dei ipsius. Spiritus enim sanctus ex Deo est, & habetur a Deo, & vicem Dei in nobis implet, ideoque etiam illi templum tribuitur. Deus vos tanto munere affecit, & corpora vestra sui sancti spiritus, adeoque sui ipsius templa effecit, & vos ea scortis immergeretis? Cur vero non dicit Apostolus, qui est ipse Deus? Hoc enim hic dicere par erat, si verum erat. *Quem habetis a Deo.* Quasi dicat, qui etsi Deus ipse non est, tamen Dei spiritus et afflatus sanctus est, & non aliunde quam ab ipso Deo habetur.

Et non estis vestri ipsorum. Aliud contra scortationem argumentum, id est, & non estis vestri juris ulla ex parte, ut vobis pro arbitrio sive spiritu sive corpore liceat uti.

Verf. 20. *Nam empti estis pretio.* Causam adfert dicti. Qui pretio emitur sui juris non est, sed in ejus est potestate a quo emptus est. Vos etiam empti estis pretio, nempe a Deo, ut in sequentibus exprimitur. Non est necesse ut verbum ἐμψυχοῦντες (empti estis) synecdochice accipiamus, pro acquisiti estis, cum adjecta vox τιμῆς (pretii) melius respondeat

emptioni quam acquisitioni, & utraque conjuncta plenior efficiat metaphoram. Significat apostolus Deum sanguinem & vitam filii sui, nullo pretio æstimabilem, dedisse pro nobis, ut scilicet nos servaret, & sic vere servos (qui a servando dicuntur) ac mancipia sua faceret. Nam servandi nos causa filium Dei traditum in mortem esse, Christianis omnibus constabat. Hæc est ista nostri redemptio, hoc pretium pro nobis datum. Quod utrumque per metaphoram ac similitudinem dicitur. Nam nemo nos Deo vendidit, & vita ac sanguis filii Dei proprie loquendo pretium non est, sed superat & excedit omne pretium. Nec Deus in ullius aliis gratiam sanguinem & vitam filii sui effundi passus est, præterquam in gratiam nostri et sui, non ut sibi debita nostra, (quæ condonavit omnia) solvi faceret; (qui inter alia in hoc ipsum filii sui sanguinem effundi voluerit, ut remissionem peccatorum sanciret, & se nobis ad ea condonanda penitus obstringeret:) sed ut ex morte filii sui gloriam consequeretur maximam; dum & filius tantam præstat patri obedientiam, & Deus pater pro tanta obedientia immensum filio suo confert præmium Phil. 2. 6, 7, 8, 9, 10, 11, et omnibus in ipsum credentibus vitam æternam Rom. v. 18.

Glorificate igitur. Infert conclusionem ex eo quod emti simus tanto pretio, id est, gloria igitur et laudibus Deum afficite, & ut ab omnibus gloria & laudibus afficiatur efficit.

Deum. Qui scilicet vos emit, quique nullum alium ex vobis servis & mancipiis suis capere potest usum, præter laudes & gloriam.

In corpore vestro & in spiritu vestro. Id est, per corpus vestrum & per spiritum vestrum, quicquid per corpus vestrum & per spiritum vestrum facere potestis, ex quo Deus gloriam consequatur, hoc facite, proinde ab omnibus peccatis, quæ spiritum contaminant, et a scortatione, quæ etiam contaminat corpus, penitus abstinete. Nam sicut per vestra sancta opera Deus consequitur gloriam, tum ex vobis ipsis, tum ex causa vestri ab aliis hominibus; sic ex vestris vitiosis actionibus et turpibus factis maxima redundat in Deum contumelia.

Quæ sunt Dei. Causam addit cur per utrumque, id est, corpus et spiritum, glorificare debeamus Deum, quia, inquit, utraque sunt Dei. Significat aliam esse rationem servitutis humanæ, aliam divinæ. In humana servitute animus est liber, quamvis corpus serviat; sed in servitute qua Deo sumus obstricti, animus æque servire debet quam corpus. Servavit, nimirum Deus, et animos nostros & corpora, ideo etiam utraque servituti suæ asseruit. Locus hic docet, non solo spiritu serviendum esse Deo, (quod satis esse putant, qui homines magis quam Deum timeant vel respiciunt; credunt veritati, sed eam ore profiteri nolunt, averfantur animo idola, sed iis corpus inclinant:) nec solo corpore, id enim faciunt hypocritæ; sed utroque pariter, et spiritu et corpore, cum utrumque sit Dei.

CAPUT. VII.

Verf. 1. **D**E iis autem. Respondet ad ea de quibus per literas ab ecclesia Corinthiorum interrogatus fuerat.

Qua scripsistis mihi. Nempe ut ex seqq. apparet de cœlibatu, de matrimonio, de viduis, de virginibus, de idolothytis, de spiritualibus. Nam ad hæc omnia respondet, & suam de iis sententiam exponit.

Bonum homini mulierem non tangere. Recte hic quæstionem de cœlibatu, post tractatum de scortationis fœditate argumentum, aggreditur.

Bonum homini. Intellige, est, nempe bonum absolute, propter puritatis et sanctitatis perfectionem, qualis & in ipso Christo fuit, quæque habet peculiare apud Deum præmium, & propter multo minora quam in matrimonio incommoda Matth. XIX. 11, 12.

Mulierem non tangere. *Συμῶς*, per synecdochen generis, id est, ab usu mulieris prorsus abstinere. *Homini* voce solum quidem hic designat virum, ut ex oppositione mulieris patet, sed ex rei natura id ipsum vicissim intelligendum est de muliere, si abstineat ab omni viro.

Verf. 2. *Propter scortationes autem.* Id est, scortationum causa, ne scilicet quis in scortationem incidat, cujus, ut modo audistis, tanta fœditas ac turpitudine est. Sic dicimur remediis uti propter morbos. Scortationes dicit in plurativo, quia non unum aliquem, sed unumquemque, sive virum sive mulierem intelligit. In scortationibus autem hoc loco comprehendit & adulteria, & quosvis illicitos concubitus.

Quisque suam uxorem habeat. Videlicet tanquam remedium contra mortem. *Suam.* Id est, suam propriam, honesto matrimonio sibi copulatam, non communem, nec alienam. Excluditur communicatio uxorum contra Stoicos, quæ turpior est scortatione simplici.

Et quæque suum virum habeat. Idem remedium datur & mulieri, id est, suum proprium similiter virum habeat, non communem nec alienum. Excluditur polygamia, quam & ipsam Christiana perfectio & sanctitas, si sub Christo, seu a Christiano jam facto fiat, adulteriis annumerat Matt. XIX. 9. Videmus matrimonium, si cum casto cœlibatu comparetur, esse bonum *κατὰ τὸ*, secundum quid, nempe tanquam remedium mali, sed ipsum per se peculiare non habet in cælis præmium. Ipsum sibi præmium est, quanquam etiam crux & afflictio est *ψ. 28*. Videmus itidem neminem a conjugio arcendum esse, neminem votis eo adstringendum, sive ultro sese debere adstringere, nedum major affectatur castitas & puritas, fœdissimis locus detur scortationibus, quod, proh dolor! evenisse videmus, ut jure meritoque idem apostolus prohibitionem nuptiarum inter dæmoniorum dogmata retulerit 1 Tim. IV. 1, 2.

Verf. 3. *Uxori vir debitam benevolentiam reddat.* Proinde etiam sui corporis copiam faciat.

Similiter & uxor viro. Mutui enim sunt hæc inter conjuges officii.

Verf. 4. *Uxor suo proprio corpori non dominatur, sed vir.* Rationem subjicit moniti. Hinc enim consequitur uxori jus non esse ut corpus suum viro subtrahat.

Similiter vero & vir proprio corpori non dominatur, sed uxor. Hinc vicissim consequitur nec viro jus esse ut corpus suum subtrahat uxori. Jam vero si non minus uxor dominatum habet in corpus mariti quam maritus in corpus uxoris, consequitur etiam omnino ut non magis viro liceat plures habere uxores, quam uxori plures viros. Neque enim servo plures habere dominos licet. Sic hæc æquata sunt viri & uxoris a Christo jura.

Verf. 5. *Ne defraudate vos invicem.* Denegando videlicet vobis invicem corporum copiam. Conjuges enim alloquitur.

Nisi quid. Intellige, a vobis fiat.

Ex condito. Proinde ex mutuo consensu.

Ad tempus. Nempe breve, nam ubi consensus mutuus accedit istic nulla est defraudatio, cum sui quisque juris sit dominus.

Ut vacetis jejuniis & orationi. Amat jejunium castitatem, & oratio amat jejunium. Finem ostendit istius inter conjuges mutui pacti. Loquitur autem de oratione quæ fiat tempore jejunii; quod in spirituali Christi disciplina, ad certos & statos dies non adstringitur; sed ab arbitrio cujusque privatim, si privatim sit, vel totius ecclesiæ, si publicum sit, & ab incidentibus causis ac necessitatibus pendet. Neque enim res tam sancta in ritum & cæremoniam apud Christianos abire debet.

Et rursus simul, in & de Act. III. 1, convenite. Nempe peracto jejunio, & oratione, & tempore, de quo inter vos convenit elapso, rursus vos vobis mutuo reddite.

Ne tetet vos satanas. Id est, ad illicitum aliquem concubitus proritet, & suo potiatur conatu. Sic tentare accipit idem apostolus 1 Thess. III. 5. Nempe cum tentationis effectu, per metonymiam synecdochicam.

Propter incontinentiam vestram, & uxorem. Notat in illis quod se non satis continere possent, ideoque satius esse ut secum sint.

Verf. 6. *Hoc autem dico.* Nempe de usurpatione juris mutui.

Secundum veniam, vel concessionem. Id est, per veniam vel concessionem, *κατὰ* pro *διὰ*, concedendo id vobis, seu tanquam rem vobis a Deo concessam profero.

Non secundum imperium. Id est, non imperando, seu tanquam rem vobis a Deo imperatam trado, quasi vobis aliter facere, & de jure vestro ejusque usu decedere mutuo non liceat. Non videtur apostolus hoc tam de ipso conjugio dicere, quod remedium adversus scortationes esse vidimus *ψ. 1*, quam de conjugali corporum usu. Aliud enim est remedium adversus morbum vel mortem in promptu habere, aliud remedio uti. Habere consultum est; uti quid attinet ubi non est opus?

Verf. 7. *Volo enim.* Id est, vellem enim, per enallagen. Rationem dicti adfert.

Omnes homines. Sive viros, sive fœminas.

Esse sicut meipsum. Id est, continentes & abstinentes a rei conjugalibus usu, ex mutuo videlicet consensu conjugum, proinde non possum illis contrarium imperare. Paulo alioquin uxorem fuisse, sed quæ una cum ipso, ex quo factus esset apostolus, consenserit in

in mutuam castitatem, locus cap. ix. v. 5 arguit. Et alter ad Phil. iv. 3, ubi *σὺν ἡμῶν* alloquitur, mulierum autem adjectio verisimile facit scēminam intelligi, id est, *Conjugem germanam*. Proinde non aliam, quam uxorem Pauli. Quam etiam merito rogat, ut parem officii vicem reponat istis mulieribus, quarum fidelem operam & auxilium expertum se dicit in Euangelio.

Sed quisque proprium donum habet ex Deo. Causam addit, cur quamvis id vellet, id tamen non magis imperet quam ejus contrarium: quasi dicat, sed hoc imperari nemini potest, cum quisque proprium donum ex Deo habeat, id est, non eadem omnes habent ex Deo, tanquam omnium bonorum unico fonte.

Hic quidem sic, hic autem sic. Hic quidem, id est homo, sive mas sive scēmina, habet donum continentiae, hic autem aliud aliquod habet donum, quamvis donum continentiae non habeat. Videmus hic continentiam ab iis exigendam non esse qui donum non habent continentiae.

Verf. 8. *Dico autem innuptis.* Egit de conjugibus, nunc agit de iis qui in conjugio non sunt.

Innuptos, Ἀγάμους, vocat, tam eos qui semper sine nuptiis fuerunt, nempe viros, (nam de virginibus infra v. 25 agit) quam viduos.

Et viduis. Nempe mulieribus.

Bonum ipsis est. Nempe ob singulare a Deo prae-mium & multo minora incommoda v. 1.

Si maneant sicut ego. Id est, continentes ab usu rei conjugalis, proinde si conjugium non ineant, cum conjugibus soluti sint. Non sequitur Paulum viduum fuisse, non magis quam cœlibem aut viduam, cum tanto magis sese illis pro exemplo castitatis & continentiae exhibere potuerit, quanto magis arduum est conjugem habenti re conjugali abstinere, quam non habenti, huic enim prius foret uxor ducenda.

Verf. 9. *Si vero sese non continent.* Id est, continere difficulter possunt. Effectum posuit pro causa, per metonymiam. Apostolus ergo non pro cœlibatus aut viduatus exemplo sese illis proponit, sed pro exemplo continentiae.

Nuptias faciant. Ineant conjugium

Melius enim est nubere, quam uri. Non quod uri bonum sit; (malum enim est) sed quia in comparationibus boni & mali non infrequens est hujusmodi locutio: perinde enim est atque si quis diceret, melius est remedium adhibere, quam ægrotare aut ex morbo mori. Etiam uri ægrotare est, & exustione in scortationem incidere, est ex hoc morbo mori. Tristior autem est multo animi ægrotatio & mors, quam corporis. Conjugium adversus utrumque remedium est. *Uri*, per metaphoram, est vehementi cupiditate ad concubitum sollicitari, quam sustinere fere tam difficile sit quam ustulationem. Quid ergo istis fiet qui homines ustioni subjectos arcent a conjugio, id est, animo ægrotos a remedio, quamvis in aperto sit, ægrotationem eorum in mortem animi, nempe scortatio-

nem, quam mors consequitur æterna, desinere?

Verf. 10. *Iis vero qui nupserunt.* Redit ad eos qui in conjugio vivunt, illisque non suum, ut antea, sed Domini praeceptum tradit.

Denuntio non ego. Quasi dicat, antea quæ conjugibus dixi, ut sibi invicem conjuges conjugale præstent officium, ne sese defraudent, sed secum sint, & sui copiam sibi invicem faciant, mea erant denuntiata, non Domini, proinde, ut dixi, concessionis, non imperii vim habentia, seu simpliciter & absolute obligantia.

Sed Dominus. Id est, Christus, quasi dicat, cui soli in salutem nostram jus est; nec Apostolis, nec ullis aliis hominibus, nec ipsi ecclesiae concessum est, ut æternam ullius salutem suis astringat legibus, quippe quæ suæ potestatis non est, sed caput & Dominum habet Christum.

Ne uxor a viro se separet. Id est, divertat.

Verf. 11. *Si vero & separetur.* Id est, diverterit a viro. Ostendit non ita absolute divortium a Domino prohiberi, ut ei nullum omnino locum relictum esse velit, etiam in justissimis & æquissimis causis.

Maneat innupta. Quasi dicat, si causa sit justa, sit locus divortio, sed tamen absit, ut uxor, quæ a viro divertit, alteri nubat, maneat innupta.

Aut viro reconcilietur. Quasi dicat, hoc illi relictum est ut viro reconcilietur, id est, cum viro redeat in gratiam.

Et ne vir uxorem dimittat. Id est, repudiet, nisi forte uxor fidem conjugalem fregerit & sic uxor esse desierit, ut in hac Christi lege a Matthæo descripta videre est cap. v. 32. xix. 9. Nihil hic Apostolus dicit de reconciliatione. Nam in tali repudio reconciliationi conjugali locus non est, & uxor hac de causa repudiata censetur pro mortua. Divertere ab uxore, viri non est, sed tantum uxoris a viro, nec repudiare virum, uxoris est, sed tantum viri uxorem.

Verf. 12. *Reliquis autem.* Id est, quorum alter conjugum extra Dominum & ecclesiam est, ut ex sequentibus patet.

Ego dico, non Dominus. Vice superiori contraria: Significat nimirum in eo quod sequitur absolute obligari, ut ei aliter facere non liceat, hoc enim solius Domini dictis & præceptis debetur.

Si quis frater. Id est, Christianus,

Uxorem habeat infidelem. Id est, non Christianam, sive Judæam, sive paganam.

Et ipsa consentiat habitare cum ipso. Nolit ab ipso divertere, quod Christianus sit factus.

Ne dimittat ipsam. Nempe per repudium, ne Christianus factus, sit Judæa vel pagana muliere immitior & iniquior. Et tamen quia hoc non Dominus dicit, quis Christianum vel Christianam hac lege sic ausit adstringere, ut ei aliter facere sit nefas? si sibi cum infideli & impuro, conjugale nolit esse consortium, & tam

arctam societatem? Nam superior Christi lex ad eos tantum conjuges pertinet, quorum uterque fidelis est. Ceterum si fidelem cum infideli in conjugio manere fas est, cur etiam illud inire absolute sit nefas? Nam lex Moysi, quæ vetabat conjugia inire cum vicinis illis septem populis idololatricis, & a Deo devotis, (nam de aliis id non legimus,) etiam inita dissolvi imperabat. Sed quia tale & tam dispar conjugium, multa secum trahit incommoda, ipsiusque salutis pericula, ideo hæcenus jure meritoque inhiberi debet in Christianorum ecclesiis. Polygamix diversa ratio est, quæ cum per se & natura sua conjugali societati non bene respondeat, toleratur quidem in iis qui ante fidem in Christum polygami extiterunt, sed ut Christiani facti polygami fiant, a Christo non conceditur, vide supra §f. 2.

Verf. 13. *Et uxor.* Nempe soror, seu Christiana. *Quæ habet virum infidelem.* Sive Judæum, sive pagani.

Et ipse consentit habitare cum ipsa. Non vult eam repudiare.

Ne relinquat ipsum. Nempe per divortium: idem vice versa dicit Christianæ uxori quod dixit viro Christiano.

Verf. 14. *Sanctificatus enim est &c.* Rationem dicti sui addit, per prolepsin. Poterat enim vel uxor sancta seu Christiana, vel vir sanctus seu Christianus dicere, nolo cum homine profano & impuro corporis communionem habere, cui propter infidelitatem nullum est jus in ulla Dei creaturas, multo vero minus in corpus meum Deo sacrum, & per fidem in Christum ac spiritus ejus participationem sanctificatum. Quique proinde me faciat mœcham vel scortum cum ipse pro mœcho vel scortatore censendus sit. Amovet hanc objectionem Apostolus, & ait sive virum sive uxorem infidelem, sanctificari per fidelem conjugem.

Sanctificatus est. Id est, purus factus, hæcenus ut ei jus sit in Dei creaturas, earumque usum, utque mœchi & scortatoris rationem non habeat.

Vir infidelis. Qui alioquin quod fidem in Christum Dei filium non habeat, impurus & pollutus est, nec ullum jus in Dei creaturas habet, præsertim ut sancto utatur corpore conjugis.

In uxore. Id est, per uxorem, nempe sanctam & Christianam, dum scilicet cum ea habitare consentit, ita fit, ut Deus illi, quia sanctæ uxoris societatem & cohabitationem non averfatur, in sanctæ uxoris gratiam, jus in creaturarum suarum ipsiusque sanctæ uxoris usum concedat. Cibi impuri dicebantur, quibus uti fas non erat: homines autem impuri dicuntur, quibus, ut cibis, aliisve Dei creaturis utantur, fas non est, quales sunt omnes idololatræ, & a fide in Christum alieni.

Et sanctificata est uxor infidelis. Vice versa eodem quo dictum est modo.

In viro. Id est, per virum, nempe fidelem & sanctum, dum cum illo habitare consentit.

Alioquin igitur nati vestri. Eos alloquitur qui infidelem conjugem habebant, cum ipsi fideles essent.

Impuri sunt. Quasi dicat, nam si hoc non est ut conjunx infidelis sanctificetur per conjugem fidelem, nati vestri impuri sunt, illegitimi, ex impuro quippe connubio, & tanquam ex stupro vel adulterio nati; proinde nec vitæ nec ullius rei a Deo creatæ jus habent.

Fam vero sancti sunt. Quasi dicat, atqui hoc non ita est, sed sancti sunt nati vestri, etsi non ex utroque, tamen ex alterutro fidei conjugum procreati. Sanctificatus igitur est & alter conjugum per alterum. Nam alioquin ex impuro conjugio sancti procreari non possent.

Verf. 15. *Si vero infidelis.* Sive vir, sive uxor, *Separatur.* Ille per repudium, hæc per divortium.

Separetur. Id est, habeat sibi res suas, valeat.

Non subjectus est servituti frater aut soror. Id est, Christianus aut Christiana.

In his talibus. Id est, rebus, vel viris, & uxoribus; ut scilicet frater vel soror, infideli sese separanti adhærere cogatur, nec jus habeat alterius, idque cum fidei, conjugii: quasi dicat, alia res est inter fideles conjuges, quibus hæc non licet ut §f. 10, 11, dictum est.

In pace autem vocavit nos Deus. Opponit fideles & Christianos infidelibus, quasi dicat, infidelis se separet, ut dixi, nos autem qui fidem in Christum habemus, in pace vocavit Deus, proinde conjugem infidelem nobiscum habitare volentem ne aversemur, ne nos ab infideli conjugem separemus, pertinet enim hoc ad pacem; cum ejus contrarium inimicitias, turbas & bella excitet.

In pace. Id est, per pacem, seu hac conditione ut pacem cum omnibus colamus, nullis inimiciis, nullis turbis & bellis ullam causam & occasionem ullis hominibus præbeamus, quanto minus illis quicum concordii conjugio etiam ante fidem in Christum devincti eramus? Non est fides in Christum discordiarum causa, sed pacis & concordix vera mater.

Vocavit nos. Nempe Christi fidem amplexos, *Deus*, ad Regnum videlicet suum & salutem æternam. Sic Petrus dixit Deum nos vocasse per gloriam & virtutem, id est, ea conditione ut gloriam & virtutem, seu gloriosam virtutem consequemur 2 Pet. 1. 3. Sic recte quis dixerit, Deum nos ad vitam æternam in omni sanctitate & pietate vocasse, id est, ea conditione, ut omni sanctitati & pietati simus dediti.

Si quis malit, *in pace*, alio Hebraismo, interpretari *ad pacem*, non repugnabimus, nisi quod vocati esse dicamur potius ad salutem æternam quam ad illius consequendæ mediæ, etiam illo ipso in loco, ubi ad pacem vocati esse ab eodem Apostolo dicimur Col. 1. 15. Pacis enim nomine beatitas illa sempiterna recte potest intelligi, tanquam bonum ac præmium respondens paci, ad cujus studium nos istic Apostolus hortatur. Quomodo & alter Apostolus Petrus, benedicere nos jubet maledicentibus: *Scientes*, inquit, *quoad in id vocati sumus, ut benedictionis heredes fiamus* 1 Pet. 1. 9. Nimirum pax debetur paci, & bene-

benedictio benedictioni. Porro dicto ad Colofenses loco, simili ratione loquitur Apostolus.

Vocari, inquit, estis ad pacem, in uno corpore. Id est, per unum corpus, seu unum corpus facti. Cæterum pronomini *nos* transpositio quædam, neminem turbare debet, quæ circa finem posita, naturalem situm habuit in initio. Nimirum *nos* conjunxit cum Deo, personas cum persona, cum dicere posset; nos autem (infidelibus oppositos) in pace Deus vocavit. Cujusmodi transpositionis ubique fere occurrunt, & mox sequitur exemplum, *1. 17.* Potest & hic esse sensus.

Nos autem in pace vocavit Deus. Id est, ita ut in pace simus. Similem phrasin habes cap. xvi. *11.*

Verf. 16. Quid enim scis uxor si virum servabis? Novam rationem adjungit, ob quam Christiana separari non debeat a viro infideli, si is cum ea habitare consentiat. Nimirum quod per sanctam conversationem sanctæ uxoris vir possit servari, id est, ad fidem in Christum adduci, ex qua salus consequitur *1. Pet. 1. 1.* Servare enim recte dicitur omnis qui alteri salutis est aliqua causa. Proponit Apostolus interrogationem affirmative, quia simul intelligitur & negativa. Nam qui nescit an alterum servaturus sit, simul etiam nescit, an eum servaturus non sit? proinde conandum omnibus modis est ut servet, quem conatum etiam si non sequatur effectus, qui in conantis non est potestate, at suum illi manebit illibatum præmium. Solent ejusmodi interrogationes indifferenter proponi.

Aut quid scis vir si uxorem servabis? Eandem machinam adhibet & viro.

Verf. 17. Nisi. *Εἰ μὴ*, pro *sed*, ut *Joh. v. 19. xv. 4.* Generale subjungit præceptum speciali, quasi dicat, sed quicumque futurus sit exitus, sive fervet, sive non fervet alter alterum, hoc vobis dico in genere omnibus,

Cuique sicut, in verso ordine, pro sicut cuique impartitus est Deus. Id est, sicut cuique Deus partem in vita dedit. Omnia Apostolus ad Dei providentiam & curam revocat.

Unumquemque sicut. Iterum inversus ordo, pro, *sicut unumquemque vocavit Dominus.* Id est, sicut unusquisque erat in vitæ suæ statu & conditione (malis moribus exceptis, quæ nullo in statu vitæ locum habere debent) cum vocaretur a Domino, id est, a Christo per Euangelium.

Sic ambulet. Id est, sic agat, Hebræa phrasi. Neque enim Christi religio in mundum venit, ut status & conditiones vivendi turbet, sed tantum ut malos mores & vitia ex unoquoque vitæ statu auferat, proinde nec venit ut conjugia dissolvat, sed ut ea, si per infidelem non steterit, fortius amicitia & concordia constringat.

Et sic in ecclesiis omnibus præcipio. Ne Corinthii putarent se solos gravari. Catholicum hoc erat præceptum.

Verf. 18. Circumcisos quis vocatus est. Exempli causa commodè allegat circumcisos & præputiatis, cum hæc res soleret agitari inter Christianos ex Ju-

dæis & paganis conversos. Id est, vocatus est aliquis a Christo ad salutem, circumcisos existens.

Ne attrahi sibi curet. Intellige, *ἀκροβυστίας* præputium, signum Judaismi abolere volens ex corpore.

In præputio, id est, cum præputio, seu præputiatus existens, *aliquis vocatus est, ne circumcidatur.* Turbas enim utrumque istorum daret, & neutrum ad salutem quicquam pertinet. Ideo addit:

Verf. 19. Circumciso nihil est. Id est, nihil valet in re salutis.

Et præputium nihil est. Eodem modo.

Sed observatio mandatorum Dei. Nempe per Christum datorum, quorum summa est fides per charitatem operans, nova creatura, ambulatio secundum spiritum, non secundum carnem. Intellige autem, *omnia potest, & sola valet apud Deum & Christum.* Docemur hoc loco fidem sine aliorum Dei mandatorum observatione nihile esse, & nihil valere. Nam si dicas: veram fidem sine aliorum Dei mandatorum observatione esse non posse, hæc quidem veræ fidei vis & efficacia est, etiam si non semper hominum culpa sequatur effectus: sed profecto meritorum Christi applicatio vera fides non erit, quæ sine mandatorum Dei observatione non tantum datur; sed etiam nullam vim ad eam efficiendam habet, imo habet ad tollendam. Vera fides est Christi verbis credere, quibus affirmantur & asseruntur æterna ac cælestia bona bonis, & æterna mala malis & improbis. Hæc vere credita sola vim habent ut bonos & mandatorum Dei servantes efficiant.

Verf. 20. Quisque in vocatione. Id est, in vitæ statu & conditione, quæ vocatio dicitur, per metonymiam effecti, quod ex ea quisque vocari, id est, appellari & denominari soleat.

Qua vocati estis, pro, in qua vocati estis. Id est, in qua vos offendit vocatio per Christum facta. Est *παροργισία*.

In hac maneat. Vitæ suæ statum & conditionem non deferat, quiete & pacate agat. Superiori exemplo iterum generale præceptum subjicit.

Verf. 21. Servus vocatus es. Id est, in servili statu versans vocatus es à Christo per Euangelium. Aliud exemplum generali regulæ subnectit.

Ne sit tibi cura. Boni consule hanc tuam conditionem, non est ut ob eam animum despondeas & curis te dedas, noli ob tuam sanctam vocationem res novas moliri, & Christi fidem invidiæ obicere.

Sed si etiam potes liber fieri, magis utere. Addit hoc in parenthesi, ne videatur vetare ut servus libertatem sibi procuret, si licitis & honestis mediis possit. *Liber fieri,* id est manu mitti.

Magis utere. Id est, potius hac occasione & facultate utere, quam ut in servili maneat conditione.

Verf. 22. Qui enim in Domino vocatus est servus &c. Absoluta parenthesi causam reddit cur servus extra curam esse debeat quod servus sit,

sit, quia, inquit, servorum & liberorum conditio æquata est apud Dominum, servi facti sunt liberi, & liberi facti sunt servi.

In Domino. Id est, per Dominum, qui Christus est. Addit hæc verba, ut Dominum servis opponat. Christus absolute vocatur Dominus, quia Dominus omnium a Deo factus est, non hominum tantum, sed etiam angelorum.

Vocatus est. Ad salutem nimirum per Euangelium, *servus*, id est, in servili conditione positus.

Libertus Domini est. Id est, manumissus est a vero omnium Domino, nempe Christo, vindicatus est in veram libertatem, a lege & damnatione, a vitiis omnibus, assertus est in jus filiorum Dei & cælestis hæreditatis. Sic Dominus iste manumittit servos a se vocatos & vocationi suæ parentes, id est, in se credentes.

Et qui liber vocatus est. Id est, liber & ingenuus statum ac conditione, vocatus est a Domino per Euangelium.

Servus est Christi. Nempe, pro vera libertate, quam a Christo accepit, factus est Christi mancipium, ut mandatis ejus in omnibus alacriter obtemperet, quæ sunt iustitia, charitas, lege illa libertatis & regia comprehensa.

Verf. 23. Pretio empti estis. Alludit ad servos qui pretio solebant emi, & causam exprimit ob quam Christiani servi sint Christi. Iterum hoc cap. VI. 20 dictum hic inculcat, quia Christianis ea res alte debet esse infixa. Vide dicto loco.

Ne sitis servi hominum. Monitum ex hac emptione, tanto pretio & impendio facta infert. Monet ne Christiani sint servi hominum, in iis nimirum rebus quæ sunt contra mandatum aliquod Christi. Christum opponit hominibus, quamvis Regibus & Imperatoribus. Nam & isti homines sunt, aliorum hominum mortali conditione similes. Christus cælestis Dominus est, non caro, sed spiritus vivificus, quique in omnes dominos imperium habet æternum & absolutum, vivorum pariter & mortuorum iudex. Hujus mandatum in ullius hominis gratiam transgredi fas non est. Officium nostrum est mori potius, quam aliquid facere contra Christum, qui talis est Dominus, ut mortuis vitam reddere possit, imo pro vita mortali vitam conferre immortalem. Empti sumus quantovis pretio ab hominibus, at hoc conferri non potest cum sanguine Christi pretiosissimo, quem pro nobis fudit, ut nos sibi assereret.

Verf. 24. Quisque &c. Jam tertio præceptum hoc repetit, nec satis inculcare potest, quippe quod in eo plurimum esset situm, ne Christianæ religionis novitas ullas res innovaret præter mores, nec quicquam commoveret præter ignorantiam Dei, idololatriam, superstitionem, impietatem, & quicquid malorum ac vitiorum est. Satis hinc invidia Christianæ fidei erat, sed injusta.

In quo. Id est, in quo vitæ statu, *vocatus est*, nempe a Deo vel Christo per Euangelium.

Fratres. Non enim alloquitur alios quam fratres, id est, Christianos, simul autem includit & sorores. Christianorum inter se sueta compellatio, charitatis symbolum & æqualitatis, dominatum in christianos quatenus Christiani sunt vetans, & omnes ex Deo

genitos & Dei filios ac hæredes esse arguens, hæc enim omnes fratres & sorores sunt, quatenus omnes communem Patrem habent Deum.

In hoc maneat apud Deum. Id est, Dei factus domesticus.

Verf. 25. De virginibus autem. Venit ad virgines, interrogatus, ut ex responsione colligitur, an in virginitate perpetua servanda essent *vs. 37.*

Præceptum Domini non habeo. Respondet ad questionem, se præceptum Domini non habere, proinde nullum Domini præceptum de eo esse ut virgines in virginitate perpetua conserventur, quippe qui libertatem conjugii cuique indulserit.

Sententiam autem do. Id est, dicam autem quid hac dere sentiam.

Tanquam misericordia affectus a Domino, ut fidelis essem. Causam addit cur sibi potestatem sumat dandæ hac in parte sententiæ. Particula *sic* tanquam hoc loco vim habet causæ, quasi dicat, quippe qui singulari misericordia affectus sum a Domino, ut scilicet fidelis essem; nempe per fidem in ipsum, qui me singulari sua erga me misericordia ad fidem in se adduxit. Designat admirabilem illam sui conversionem in Actis descriptam cap. IX. XXII. XXIV, & simul Apostolicum munus sibi demandatum insinuat. Ideo enim tanto miraculo tantaque misericordia a Christo conversus est, ut eum etiam Apostolum suum faceret 1 Tim. I. 12 & seq. sed tanta modestia agit, ut omnem suam Apostolicam dignitatem ad solam Domini misericordiam revocet.

Verf. 26. Existimo igitur. Exponit sententiam suam, talis ac tantus.

Bonum esse. Id est, commodum, utile, quid autem id sit, paulo post explicat causa prius inserta.

Propter præsentem necessitatem. Id est, propter multa adversa, quibus in hac præsentī vita premimur, nos inprimis Christiani. Nunquam enim in Christo Jesu pie vivere volentibus persecutiones defunt 2 Tim. III. 12. Neque Corinthiis ipsis sua defuit persecutio cap. X. 13, ea quæ necesse est ferre, recte necessitas vocantur.

Quod bonum sit homini sic esse. Exprimit quid existimet bonum esse, quasi dicat, quod inquam bonum sit homini, sive sit virgo, sive juvenis.

Sic esse. Id est, virgini sine viro, juveni sine uxore permanere. Minus enim necessitas feriet & affliget, id est, nec tam facile, nec tam valde solum, quam conjugii & liberis illigatum, quorum adversa æque sunt acerba, quam nostra propria.

Verf. 27. Alligatus es uxori. Alloquitur interrogando utrosque & uxoratos & uxoribus carentes, & docet utrosque, & primum uxoratos.

Ne quæres solutionem. Id enim fas non est *vs. II.*

Solutus es ab uxore? Passivum pro neutro, Hebræo more, id est, cares uxore. Alloquitur enim nunc cælibes.

Ne quæras uxorem. Quasi dicat, si meæ sententiæ vis obsequi, mane cælebs & sine uxore, ne quæras alligari uxori cum liber sis. Non addit de virginibus, quia & virginum par est ratio.

Verf. 28. Si autem & duxeris uxorem, non peccasti. Hoc addit ne quis paria putet, quærere solutionem ab

ab uxore, et quærere uxorem. Illud enim peccatum est, hoc peccatum non est. Illud ne fiat, Christus prohibet, hoc ne fiat, Apostolus consultum putat.

Et si nupserit virgo non peccavit. Idem docet de virgine.

Afflictionem autem carni habituri sunt huiusmodi. Quasi dicat, non peccaverunt quidem, at afflictionem carni suæ sunt habituri.

Huiusmodi. Id est, qui duxerint uxores, et quæ nupserint, ita ferente conjugii natura.

Carni. Tanquam afflictionum objecto, per res ad carnem spectantes, per adversa conjugis et communium liberorum, morbos puta et mortes, et alia tristitia, sine quibus vita humana non est. Jam si accedunt mores vel ex utraque vel saltem ex altera parte, ut fere fit, incommodi, si conjugium sit discors, si insuper urgeat inopia, quanta et hinc orietur afflictio? Si vero etiam ingruat persecutio, cui verus Christi populus semper est subiectus, quis afflictioni carnis modus erit, marito de uxore, uxore de marito, parentibus de liberis, liberis de parentibus anxii et sollicitis, aut ab invicem divulsis? Ego ipse qui hæc scribo quantis divexor carnis afflictionibus, ab uxore & liberis adversariorum iniquitate divulsus, amissis etiam tribus filiis, quorum duo in captivitate Tartarica perierant, unus ab adversariis sæva morte peremptus est? An ullum in conjugio gaudium tantum esse potest, ut cum ejusmodi malorum acerbitate comparari queat? Hoc in itinere Stetinum tendens scripsi, anno sequente, Stetini, conjugem charissimam quam istic exilium meum secutam receperam, & senex, & exul, et a liberis omnibusque meis longe remotus amisi.

Ego autem vobis parco. Quasi dicat, ego autem nollem vos affligi, et hæc causa est, ob quam, etsi peccatum non est conjugio copulari, ut tamen a conjugio abstineatis, consultum vobis putem.

Verf. 29. Hoc autem dico fratres. Quasi dicat, si sententiæ meæ de non ineundo conjugio, vel nolitis vel etiam non possitis obsequi.

Tempus contractum, intellige, est. Quasi dicat, hoc saltem expendite & semper cogitate, tempus contractum esse, id est, breve admodum & concisum esse vitæ nostræ tempus. Singulis momentis mortem nobis imminere, & consequenter judicium illud ultimum.

Reliquum est. Quasi dicat, rerum naturam mutare non potestis, necessitati parendum est, hoc solum restat et reliquum est.

Ut. Hæc particula ad omnia sequentia refertur membra.

Et qui habent uxores. Particula & hoc loco distribuendi vim habet, ut ex sequentibus membris constat: hos *qui habent uxores*, primo loco ponit, quia de iis sermo erat. Intelliguntur autem & vice versa quæ maritos habent.

Tanquam non habentes sint. Id est, similes sint non habentibus uxores. Qui uxores non habent, animum iis prorsus non adjiciunt: qui autem eorum sunt similes, animum iis non ita adjiciunt, ut earum amissionem æqua mente ferre non possint. Idem de maritos habentibus intelligendum est.

Verf. 30. Et qui lugent. Hoc alterum est membrum, cui præcipue locus est in conjugio.

Tanquam non lugentes. Intellige, *ἀλλ' ὅτι οὐκ ἔσονται* sint. Id est, similes sint non lugentibus, moderate lugeant, cum scirent et sciant breve esse & incertum cuique vivendi tempus.

Et qui gaudent. Tertium membrum eorum qui gaudent, quod etiam conjuges peculiari quodam jure sibi vendicant.

Tanquam non gaudentes, intellige, *οὐκ ἔσονται* sint. Id est, similes sint non gaudentibus, moderate gaudeant, cum sciant gaudia sua mox præteritura.

Et qui emunt. Etiam hic matrimonii fructus solet esse, opes colligere, bona ac possessiones emere.

Tanquam non possidentes, intellige, *οὐκ ἔσονται* sint. Id est, similes sint iis qui nihil possident, animum ad possessiones suas non ita adjiciant, ut earum jacturam non facile ferre possint, cum sciant vitam se sortitos brevem, cujus amissione etiam opes amittendæ sint, licet casus aliquis ea ante mortem non auferret. Locus hic docet Christianis, sicut uxores & maritos habere, sic & lugere & gaudere et opes acquirere, et possessiones emere ac possidere concessum esse, dummodo in his omnibus ea moderatione utantur, quæ homines vitam adeptos brevi perituram, et æternam unice spectantes deccat.

Verf. 31. Et qui utuntur hoc mundo. Hoc imprimis divitum ac opulentorum est, uti hoc mundo, id est, hujus mundi voluptatibus, et quæ alia hic mundus habet bona.

Tanquam non abutentes, intellige, *οὐκ ἔσονται* sint. Id est, sic utantur, ut abutentes seu mali utentes non sint. Particula & in hoc postremo membro non similitudinem significat, sed modum ac rationem utendi hujus mundi, seu vitæ bonis, quæ ipsa per se mala non sunt, quippe a Deo condita (ideo nec Christianis vetita, quin imo soli Christiani eorum utendorum jus habent:) sed tantum eorum abusus malus est.

Præterit enim figura mundi hujus. Ratiohem adfert ob quam mundo hoc abuti non debeamus.

Quia præterit. Id est, stabilis non est, brevi præteribit, per enallagen præsentis pro futuro.

Figura mundi hujus. Id est, hujus mundi bona, quæ figuram appellat, quia mundo huic figuram & speciem conciliant, cæterum nihil habent in se veri ac solidi.

Pergula pictorum, veri nihil, omnia falsa.

Cavendus igitur est illorum abusus. Illis enim per-euntibus remaneret mala conscientia, & pœnarum metus atque acerbitas.

Verf. 32. Volo autem vos sine cura esse. Nova ratione castum cælibatum & virginitatem commendat, tacite occurrens iis qui dicerent, se hac quam modo docuerit moderatione ufuros, et sic nihil impedire quominus conjugium ineant.

Volo autem. Inquit, id est, vellem autem, per enallagen modi, ut supra verf. 7.

Vos sine cura esse. Intellige de rebus ad hanc vitam spectantibus, quasi dicat, obstat adhuc aliquid aliud ineundo conjugio, nempe cura et sollicitudo de rebus ad hanc vitam spectantibus, quæ conjugii comes esse solet, a qua liberos vos vellem esse, tanquam ab impedimento non exiguo rerum spiritualium & ad

salutem spectantium, nempe si id citra scortationis periculum queat esse.

Qui uxorem non duxit. Nempe quia ducere noluit nec vult, idque in animum induxit. Docet quantum hac in parte inter sit inter non uxoratum et uxoratum.

Curat ea quæ sunt Domini. Id est, Christi, totus in rebus Domini seu ad Dominum spectantibus occupatus est, nempe in precibus, in laudibus Domino dicendis, in piis et sanctis lectionibus et meditationibus et sermonibus et actionibus, quibus illius promoveatur gloria.

Quomodo placeat Domino. Id est, id tantum curat ut Domino placeat, nempe ea sola curando quæ Domini sunt.

Verf. 33. *Qui vero duxit uxorem curat ea quæ mundi sunt.* Id est, etiam ea quæ mundi sunt, quæ mundus seu homines hujus mundi pro bonis habent, quæque etiam hujus vitæ bona sunt, opes nimirum, honores, voluptates & varias commoditates.

Quomodo placeat uxori. Id est, etiam uxori, non tantum Domino, nempe curando etiam ea quæ hujus mundi sunt. Uxoribus enim placent viri solertes & navi in acquirendis hujus vitæ bonis, quippe quod ad uxores pertineat eorum communicatio ac societas.

Verf. 34. *Divisa est & uxor & virgo.* Quod dixit de viris nunc etiam dicit de mulieribus, quasi dicat, eodem modo differt etiam uxor & virgo, quo differt uxoratus a cælibe. Aliis in codicibus deest particula & ante vocem uxor, quæ tamen nexum orationis Apostolicæ facit evidentior.

Quæ non nupsit. Id est, virgo, quia scilicet non nubere & in virginitate permanere in animum induxit.

Curat ea quæ sunt Domini. Id est, ea sola.

Ut sit sancta. Nempe καὶ ἁγία.

Et corpore. Id est, corpus habens a viro intactum.

Et Spiritu. Id est, animo, animum habens a cura rerum mundanarum plane vacuum, & totum in Domino defixum.

Quæ vero nupsit curat ea quæ mundi sunt. Admissa est viro in quærendis hujus vitæ bonis.

Quomodo placeat viro. Viris enim maxime placent uxores sedulæ, & rem œconomiam bene curantes.

Verf. 35. *Hoc autem ad vestri ipsorum commodum dico.* Cavet Apostolus ne quis id quod dixit in perniciem suam vertat. Hoc, nempe quod de cælibatus & virginitatis laude ac commendatione dico, eo fine dico, ut id vobis ipsis conferat & conducat, nempe ad salutem. Commendare vobis ipsis per id volo, non ulla ex parte nocere. Nemo meis sermonibus ad noxam suam abutatur.

Non ut laqueum vobis injiciam. Amovet a dictis suis contrarium τὸ συμπέγναι, id est, ejus quod ipsis conferat & conducat. Non dico hoc eo fine ut vos capiam & perdam. Per metaphoram & metonymiam, id est, ut vos in scortationem & illicitos agam concubitus, dum affectatis cælibatum & virginitatem, cui pares non sitis. Neque enim hoc vobis præcipio, aut a vobis ullo modo exigo, illibatam vobis semper conjugii relinquo libertatem. Ex his Apostoli verbis apparet, quam male & contra Apo-

stoli, imo Christi ipsius disciplinam faciant, qui votis ad cælibatum ac virginitatem perpetuam vel se ipsos obstringunt, vel ab aliis obstringuntur & arcantur a conjugio. Laqueum hoc est injicere hominibus eosque capere ac perdere, non servare, quod satis superque experientia docuit ac docet.

Sed ad decorum. Amoto contrario, repetit illud commodum, & συμπέγναι, ad quod, seu, cujus causa hoc dicat, ejusque duas facit partes. Una est, cum ait *ad decorum*, id est, ut decore agatis. Intelligit autem decorum κατ' ἐξοχήν. Nam & conjugium decorum est Hebr. xiii. 4. Sed castus cælibatus & virginitas res est magis decora, & sanctitati Christianæ magis conveniens yf. 1. Hanc igitur decentiæ & sanctitatis perfectionem spectare se dicit Apostolus, nimirum si ad eam contendere velint vel etiam possint, nemini necessitatem illius imponendo.

Et bene assidendum Domino. Hæc altera illius συμπέγναι pars est. ἐνυπόσχεσθαι, vel ut alii codices eadem significatione legunt, ἐνυπόσχεσθαι τῷ κυρίῳ. Neutrum adjectivum ponit, more Græco, pro substantivo denominato. Sensus est, ut bene assideatis, id est, adhæreatis & vacetis Domino, nempe Christo, quod in conjugio tam commode fieri nequit, ut yf. 32, 33, 34 docuit. Simili ratione infra, eos qui vacant altari τῷ θυσιασθείᾳ ἀνυστέδενοντις dixit.

Sine distractione, ἀνεπιστάτως. Explicat istud ἐνυπόσχεσθαι τῷ κυρίῳ, qui in matrimonio vivunt, multis distrahi curis habent necesse, circa conjugem, circa liberos, circa rem familiarem: at qui cælibatum & virginitatem elegerunt, toti vacare possunt Domino, & Mariam illam imitari Luc. x. 39, 40, 41, 42.

Verf. 36. *Si vero quis indecorum super virgine sua existimat si sit superadulta.* ὑπεργαμύει, id est, ultra maturitatem provecta. Commendata tantopere virginitate, docet nemini tamen legem sese ferre, ut virginem suam in virginitate contineat, quin imo si quis virginem habere, ultra maturitatem provectam, & sibi & virgini dedecori putet, sese haudquaquam obstare quominus eam tempestive elocet. Solet enim probro duci si virgo maritum reperire non potuerit.

Et sic oportet fieri. Nempe ut virgo nubat. Addit hoc, quia probum illud minus curandum foret, præsertim si virgo non nupsit, non quod non potuerit, sed quod noluerit habere maritum.

Quod vult faciat. Id est, virginem nuptum det.

Non peccat. Nempe contra Christi leges.

Nuptias ineant. Nempe et is qui virginem ducturus est & virgo, per Christum ejusque leges id utrique licet.

Verf. 37. *Qui vero stetit firmus in corde.* Ex adverso etiam explicat sententiam suam de eo qui contrarium faciat.

Qui stetit. Id est stat, per Hebraismum. *Firmus in corde.* Id est, in animo suo, de non elocanda nuptum virgine, nihil eum movet dedecus illud & probum virginis ultra maturitatem provectæ, & in paterna domo consenscentis.

Non habens necessitatem. Nempe ex parte virginis, cui parentes nubere volenti vim facere non possunt.

Potestatem autem habens. Pro, sed potestatem habens, ἢ προἰστα.

De propria voluntate. Ut eam scilicet exequatur, virgine nimirum ipsa libere ac benevola & maturo iudicio consentiente.

Et hoc iudicavit. Id est, re bene deliberata & expensa decrevit.

Servare suam virginem. Ita nimirum ut eam nuptum non elocet.

Bene facit. Id est, non tantum similiter ut prior ille non peccat, sed etiam rem facit eximiam *ys.* 1.

Verf. 38. Itaque & qui nuptum dat. Rem concludit de utroque, *bene facit*, quatenus scilicet non peccat.

Qui autem nuptum non dat, melius facit. Propter rationes nimirum supra dictas *ys.* 26 & sequentibus ad *ys.* 36.

Verf. 39. Mulier vineta est lege. Docuit de virginibus manentibus innuptis, tradit etiam, idque expressius quam supra *ys.* 10, legem earum quæ nupsere.

Mulier. Nempe quæ nupsit.

Vineta est lege. Ne scilicet possit alteri viro nubere. Intelligit autem legem per Moysen latam, quam hac in parte Christus non tantum non solvit, sed etiam virum ea vinxit, ne possit alteram uxorem ducere *ys.* 2, 4.

Quamdiu vivat vir ejus. Nempe fidelis, ut & mulier fidelis. Nam si infidelis sese separet, non subiectus est servituti in his talibus frater aut foror, ut dictum est *ys.* 15.

Si vero dormiat vir ejus. Id est, moriatur, per metaphoram Scripturæ consuetam. Mortui enim similes sunt dormientibus; quippe in die novissimo per Christum ex morte tanquam è somno suscitandi.

Libera est cui vult nubere. Id est libertatem habet ut cui velit possit nubere. Viri morte soluta est illa lege.

Tantum in Domino. Restrigit libertatem illam fidelis viduæ nubendi cui velit, quatenus non nisi in Domino, nempe Christo, id facere debeat, id est, in nubendo sese intra Christi leges & disciplinam contineat, Domini legibus et disciplinæ adhæreat, nihil adversus illam aut cum illa non conveniens faciat, extra Dominum non nubat, proinde nec extra Ecclesiam. Dominus, per metonymiam, ponitur pro disciplina a Domino tradita, vel per synecdochen, qua capite nominato, simul intelligitur et corpus.

Verf. 40. Beatior autem est si sic maneat. Ita ei libertatem cui velit nubendi concedit, ut nihilominus supra dictorum memor, beatior eam pronunciet, si sic, id est, in statu viduo maneat, tum propter eximium decorem, tum quod magis vacare possit Domino, et vitam agere multo tranquillior, qua de re in superioribus ab Apostolo actum est.

Secundum meam sententiam. Modeste, quasi dicat, sicut ego sentio.

Existimo autem quod & ego spiritum Dei habeam. Auctoritatem sententiæ suæ cociliat, sed eadem modestia. Non dicit simpliciter se Dei Spiritum habere, sed se id existimare, haud dubiis tamen argumentis, nec sibi soli Spiritum Dei arrogat, sed se et aliis hac in parte associat, et alios sibi: quasi dicat, si alii Spiritum Dei habent, cur non et ego Christi Apostolus

eum me habere existimem? proinde sententia mea spernenda non est, nec tanquam alius vulgaris hominis accipienda, sed tanquam eius qui Dei spiritum habeat, per quem Deus sapientiam & rectos de rebus sensus hominibus inspirat, nec mihi ullus alius qui Dei Spiritum habeat opponendus est. Notari debet Spiritum Sanctum ab Apostolo non Deum ipsum sed Dei Spiritum dici. Nec Apostolus aut ullus alius ipsum Deum, regem illum regnantium & Dominum dominantium, qui lucem habitat inaccessam, proprie loquendo in se habebat, sed habebat ejus Spiritum seu afflatum sanctum.

CAPUT VIII.

Verf. 1. DE carnibus idolis immolatis. Aliam nunc materiam aggreditur, nempe de idolothytis, de quibus agitabatur quaestio, an per se & absolute fas esset iis vesci.

Scimus quod omnes scientiam habemus. Id est, scimus nos omnes scire de idolothytis, quod iis vesci per se nullum peccatum sit. Intelligit autem Apostolus se & sui similes omnes, & Corinthiorum aliarumque ecclesiarum doctores, quique supra vulgus divinarum rerum notitia eminebant. Nam alioquin infra *ys.* 7 dicit, non in omnibus esse hanc scientiam. Non frustra vero non simpliciter dixit, de idolothytis omnes scientiam habemus, sed scimus nos omnes scire seu scientiam habere. Nimirum quia erant qui scientia hac inflarentur, ut statim addit, eaque ad aliorum scandalum abuterentur. Nam qui modeste agunt, & scientia aliisque donis non efferuntur, videntur quasi dignitatem suam nescire. At eos qui ob scientiam suam aliaque dona divina superbiunt, scire dicimus quod scientia & aliis Dei donis præcellant. Loquitur Apostolus per communicationis figuram se quoque includens aliis, licet minime scientia sua inflaretur 2 Cor. xii. 7.

Scientia inflat. Egregia & utilis ex occasione parentthesis ad versum usque 4, id est, scientia inflare homines solet, non suo vitio sed ipsorum hominum.

Charitas autem aedificat. Charitati tribuit quod hominum est charitate erga alios homines prædicatorum, quia nimirum charitas impellit & incitat ut aedificent, nempe alios homines, id est, iis omni ratione adiumento sint ad salutem, nec quidquam faciant quod iis causa possit esse peccati alicujus & exitii. Aedificationi huic opponitur dissolutio et destructio Rom. xiv. 15, 19, 20. Tacite dicit Apostolus scientiæ jungendam esse charitatem, quæ homini soliditatem indat, ne scientia inflatur et superbe agat, sui tantum, et non multo magis aliorum, in adiaphoris rationem habens, et suæ cupiditati ac voluptati aliorum salutem, ipsamque Dei et Christi gloriam postponens.

Verf. 2. Si vero quis existimat se scire aliquid. Id est, si quis autem ob scientiam inflatur & superbe agit, per metonymiam causæ pro effecto. Nam qui scientia præditi modeste agunt, existimare videntur se nihil scire.

Nondum quidquam cognovit quomodo oportet cognoscere.

cere. Proinde nihil vere scit & cognovit, et plane inscius ac insipidus est. Ita enim quod quisquam cognoscit, oportet cognoscere, ne eo nomine infletur & superbiat, ne alios contemnat, ut sciat se hoc Deo debere, suaeque scientia sibi ad alios juvandos utendum esse, ut cogitet scientiam suam puerile quiddam esse veræ & divinæ scientiæ respectu cap. XIII. 9, 10, 11, 12, & ea quæ sciat nihil esse, si cum iis conferantur quæ nesciat. Hæc omnia qui ignorat, pro sciente stultus & rerum omnium ignarus est.

Verf. 3. *Si vero quis diligit Deum.* Commendat charitatem, sed pro hominibus reposuit Deum, eo ipso docens, charitatem erga homines, esse charitatem erga Deum. Homines enim qui diligit & ædificat, id est, eorum salutem omnibus modis promoveret, & ab iis quæ sibi alioquin licita & jucunda forent, hoc sine abstinet, ipsum Deum in hominibus diligit, quos ad suam condidit imaginem & servari vult, & qui homines propter Deum diligit, ipsum Deum ut multo magis diligit, oportet.

Hic cognitus est ab ipso. Quasi dicat, quod omni humana cognitione & scientia multo melius & optabilius est. *Cognitus est*, pro cognoscitur, per Hebraïsmum, id est, probatur, amatur, & diligitur a Deo, per metonymiam causæ pro effecto. Nimirum dilectionem sui dilectione sua pensat Deus, quæ omnium bonorum fons est.

Verf. 4. *De esu igitur idolothytorum.* Absoluta tam necessaria parenthesi redit ad materiam propositam, de carniū idolis immolatarum esu.

Scimus quod idolum nihil (est) in mundo. Explicat illam scientiam, cujus meminit v. 1. *Scimus*, inquit, *quod nihil est idolum.* Id est, Deus, quem gentes profanæ colunt per idola, per species, per simulachra & imagines. Significato tribuit significantis nomen, sicut & significanti tribui solet nomen significati. Nam & statua seu signum Jovis, Jupiter appellatur, sicut hic ab Apostolo Jupiter aut alius aliquis similis Deus, appellatur idolum & statua. Ponit autem Apostolus singulare pro plurali, seu genus pro omnibus individuis, id est, pro quovis quem gentes in idolis colebant, Deo.

In mundo. Id est, in rerum natura, nusquam exstant gentium Dii. Hoc scire se & alios sui similes docet. Nempe quia istius rei causam noscebant, quæ erat, quod Dii gentium mortui erant homines, jam denati & in sua resoluti principia. Docemur hoc loco mortuos non esse. Nam quamvis principia illorum sint, ex quibus iterum a Deo restitui possint, ipsi tamen quamdiu sunt mortui non sunt, & qui eos colunt, adorant, invocant, vani sunt, & falforum cultores Deorum, & idololatræ, si eos colant in idolis & simulachris, etiam si Deorum nomen illis tribuere defugiant. Neque enim vitiatione nominis effugient crimen, quod reipsa committunt. Tanto vero gravius peccant, si sanctos & Deo charos homines vita functos istius profanæ superstitionis objecta faciant, & sic pro maximo honore maxima afficiant contumelia. Ex hac porro scientia idolum nihil esse in mundo, consequetur scientia de idolothytis, quod eorum esus reipsa nihil differet ab esu aliarum quarumvis carniū, & consequenter per se licitus & indifferens esset.

Et quod nemo Deus alius nisi unus. Absolute nimirum & subjective, seu *κατ' ἐξοχήν* dictus, & consequenter divini ac religiosi cultus ex se ipso capax. Cujus rei causa est, quod unus tantum sit Deus a seipso, cæteri omnes qui Dii sunt, deitatem suam habent ab ipso, quam quia idolum ab ipso non habet, ideo ut nihil sit necesse est.

Verf. 5. *Etenim etsi sunt qui dicuntur Dii.* Confirmat quod dixit unum tantum esse Deum, per amotionem objectionis. Poterat enim aliquis objicere, multos esse qui dicantur Dii.

Sive in calo. Ut angeli.

Sive super terram. Ut supremi iudices. Nam & angelos in cælis, et summos iudices in terris Deorum (Elohim) nomine appellare scripturis est usitatum.

(*Sicut sunt Dii multi & Domini multi.*) Etiam objectionem hanc fortiolem facit Apostolus per parenthesin, quasi dicat, nec tantum multi sunt qui dicantur Dii, sed etiam reipsa sunt Dii multi & domini multi, & rei ipsi plane congrue ac convenienter dicuntur non minus Dii quam domini. Addit hic dominorum nomen, ut sibi aditum ad Christum aperiat. Negat Apostolus eos per metaphoram aut æquivoce dici Deos vel dominos, et solum tantum Deorum & dominorum nomen habere, non etiam rem ipsam conveniente sibi sensu. Qui contra tendunt, in Deum ipsum unum injurii sunt, quasi Deorum non verorum (prout hæc veritas in illos cadere potest) & auctor & Deus sit. Appellatur enim Deus Deorum, & Deus altissimus. Eadem opera negent oportet etiam multos esse veros suo sensu dominos, quandoquidem Apostolus æque multos Deos esse dicit quam dominos, ut si domini sint multi etiam multi sint Dii, et si multi non sint Dii, neque etiam multi sint domini, proinde quatenus unus dominus non præjudicat multis veris dominis, hætenus neque Deus unus præjudicat multis veris Diis.

Verf. 6. *Nobis tamen.* Id est, Christianis. *Αλλά* hoc loco pro *tamen*. Præcessit enim *ἡμεῖς ἐστὶν*. Sic & vetus convertit interpres.

Unus Deus. Intellige, *est*. Quasi dicat, nihil hoc impedit quod fassus sum, multos dici & esse Deos ac Dominos. *Nobis tamen*, Christianis, *unus est Deus.* Nempe absolute & subjective seu *κατ' ἐξοχήν* dictus. Cæteris omnibus prædicative tantum, nec tam excellenti ratione, Deorum nomen tribuitur, nec ullus eorum divini ac religiosi cultus, (uno Christo excepto, de quo mox,) capax est. Hinc est, ut nos Christiani unum tantum colamus, adoremus, invocemus & divinis honoribus inconspicuum, et a sensibus longe remotum, tanquam præsentem afficiamus Deum, quippe rerum omnium auctorem & conditorem. Itaque Deos multos dici & esse, sententiæ nostræ nihil obstat. Omnes enim illi ex gratia unius illius Dei Dii sunt.

Pater. Docet per appositionem quis sit unus iste Deus, Pater nimirum, quem nos Christiani absolute Patrem appellamus, primum quidem & præcipue Christi, deinde omnium nostrum in Christum credentium. Hæc Apostoli verba docent aperte, solum Jesu Christi Patrem Deum illum unum esse. Est enim vox Patris ad unum Deum designandum apposita, proinde non magis extra Patrem quam extra

unum

unum Deum, unusdarii potest Deus. Et sane unus Deus non minus unum singulare individuum significat quam Pater. Qui diceret unum esse Romanorum Imperatorem Cæsarem, profecto significaret præter Cæsarem nullum alium Imperatorem esse Romanorum: eademque vis est & omnium aliarum huiusmodi locutionum. Qui Filium nihilominus hic intelligi volunt, præter id quod diximus, etiam sequentibus Apostoli verbis refutantur, in quibus separatim agit de Filio, nempe Jesu Christo, eumque ab uno illo Deo manifeste distinguit, quod & res ipsa docet. Nam qui Pater non est sed Filius, quomodo unus ille Deus esse potest? qui nemini suam debet originem nullius esse potest Filius.

Ex quo omnia, & παρ' οὗ, intellige, sunt. Articulum addit, ut se de rebus loqui indicet Christianorum propriis, quo eadem & ad Jesum Christum referre mox possit, vide 2 Cor. v. 17, 18. Describit Patrem, ut causam indicet ob quam cum unum illum Deum nobis esse dicat, quia nimirum ex Patre non quædam tantum, sed omnia in nos Christianos promanarunt & promanant, tanquam ex primo fonte & auctore divina ac cælestia bona & munera. Nam de his solis Apostolum loqui, quæ nobis Christianis divinitus contigerunt, sequens comma docet, atque etiam id solum pro argumento adferri debuit, quod in aperto erat, nec ab ullo in dubium vocari poterat.

Et nos. Nimirum Christiani; unde apparet eum de rebus Christianorum propriis loqui.

In ipsum, intellige, sumus. Hoc consequens est prioris. Nam si omnia quæ nobis Christianis propria sunt, ex Patre sunt tanquam ex primo fonte & auctore, consequitur etiam, ut nos Christiani vicissim in ipsum, nempe Patrem, referamus, tanquam in ultimum finem ac scopum universæ pietatis Christianæ.

Et unus Dominus, intellige, ὁ κύριος, nobis Christianis est. Nempe absolute & subjective, seu κυρ' ἰσοχρῆς dictus, quippe ab uno illo Deo omnium Dominus factus, & ex ejus gratia ac dono divini honoris capax effectus Philip. 2. 9, 10, 11: quem proinde nos Christiani una cum Deo, & ad gloriam ejus colimus, adoramus, invocamus, ac divinis honoribus afficimus.

Jesus Christus. Declarat quis sit unus iste Dominus, Jesus nimirum Christus, qui ob hoc ipsum Christus, nempe Dei, appellatus est, quod unus iste Dominus a Deo factus sit. Idem enim in Jesu appellatio Christi significat quod unius istius Domini. Ideo Apostolus Petrus, Certo sciat, inquit, *universa domus Israël, quod Deus hunc Jesum, quem vos crucifixistis, fecit Dominum & Christum* Act. 2. 36. Qui unum illum Deum & unum hunc Dominum eundem putant, ii eadem opera licet Patrem esse Jesum Christum, & Jesum Christum esse Patrem dicant, & universam Apostolorum prædicationem, qua nobis unum Deum Patrem, rerum omnium creatorem, & unum Dominum ab ipso factum, seu Christum ejus annunciarunt, expungant.

Per quem omnia, intellige, sunt. Causam addit ob quam Jesum Christum unum hunc Dominum dicat, quia nimirum per ipsum, tanquam per causam me-

diam, a Patre, non quædam tantum, sed omnia in nos profecta sunt, quæ nobis Christianis sunt propria, ideo & hic dicuntur & παρ' οὗ, non παρ' αὐτοῦ simpliciter.

Et nos per ipsum, intellige, in Patrem sumus. Consequens ex priori. Nam si omnia nobis per Jesum Christum tanquam per causam mediam contingere; sequitur etiam ut nos vicissim per ipsum, tanquam per scopum & finem intermedium, referamus in Patrem, id est, in Christum credamus, Christum colamus, adoremus, invocemus, Christo gratias agamus, laudes dicamus, ad Dei Patris gloriam, qui & Christi & Christianorum, quæque iis contingere bonorum omnium, & primus auctor est, & ultimus finis. Hic iterum videmus quantum discrimen sit inter unum Deum & unum Dominum, quamque Jesus Christus unus ille Deus non sit. Hinc est ut Jesus Christus non dicatur unus ille Deus, sed unus Dominus, titulo non tam augusto quam titulus est Dei, nec usquam vox Dei subjective & absolute de Christo usurpetur, sed tantum vox Domini. Refutat hic Apostoli locus eos qui Spiritum Sanctum tertiam unius Dei personam statuunt. Nam si unus ille Deus una tantum persona est, nempe Pater, nec Jesus Christus Filius, secunda unius Dei persona est, quis tertiæ personæ unius Dei relinquetur locus? & quomodo Apostolus illam reticere potuisset? Includitur quidem Spiritus Sanctus & in Patre, & in Filio, sed tanquam Patris & Filii divinissima virtus & afflatus, qui communicatur credentibus, non vero tanquam tertia ab iis proprie dicta persona, proindeque pertinet ad illa omnia, quæ ex Patre per Christum conferuntur credentibus. Docet præterea locus hic, Christianis fas non esse ullum alium cælestibus honoribus afficere, sive vivum sive mortuum, sive cælitæm sive non cælitæm, præterquam unum Deum Patrem, & unum Dominum Christum ejus: proinde qui angelos vel sanctos vita functos, vel Christi Matrem adorent & invocent, adversus Christi disciplinam & primum Decalogi præceptum peccare, & Deo æmulum inducere, quod de Christo dici nequit, qui non ab hominibus seu eorum decretis, sed ab ipso Deo Dominus omnium factus est, proinde in divino cultu pro uno eodemque cum Deo reputandus est, quatenus omnis Christi cultus referatur in Deum. Notari vero debet Apostolum non dicere, Christianis duos esse Deos, vel duos esse Dominos, ne quis duos summos & independentes intelligeret, sed unum Deum dixit & unum Dominum, ut illum doceret summum, hunc à summo dependentem et factum.

Verf. 7. *Sed non in omnibus (est) scientia.* Accedit ad ulteriorem tractationem de idolothytis: quasi dicat, ut revertar ad rem propositam, dixi nos scire idolum nihil esse in mundo, proinde carnes idolis immolatas nihil reipsa differre ab aliis carnibus: sed non in omnibus est scientia, non omnes rerum scientes sunt, non omnes etiam sciunt idolum nihil esse in mundo. ἡ γνῶσις, cum articulo, nempe de qua supra dictum est yf. 1, 4. Nam alioquin unum esse Deum Patrem, & unum esse Dominum Jesum Christum, omnes Christiani sciebant & scire debebant. Loquitur enim de Christianis, ut ex verf. 11, 12, 13 apparet.

Quidam autem. Pro, sed quidam, nempe Christianorum & fratrum. Est enim prioris confirmatio per affirmationem contrarii.

Conscientia idoli. Id est, conscientia ob idolum, per genitivum causæ, quod existiment idolum aliquid esse.

Usque nunc. Quamvis Euangelium non parvo jam prædicetur tempore.

Tanquam idolothyrum manducant. Id est, non tanquam alias carnes sine ulla conscientia, sed tanquam carnes quibus vesci sit nefas, propterea quod idolis sint immolatæ.

Et conscientia ipsorum cum sit infirma. Id est, nondum ita roborata, ut nihil dubitet carnes idolis immolatas haud differre ab aliis carnibus.

Polluitur. Esu nimirum idolothyti. Quicquid enim ex fide non est, peccatum est Rom. xiv. vers. 23.

Vers. 8. Esca autem nos non commendat Deo. Addit hoc Apostolus, ne quis dicat, quid ad rem pertinet infirmorum istorum conscientia, suo malo & vitio sunt infirmi, cur ego non debeam ostendere conscientiam meam infirmam haud esse? Respondet Apostolus: *Esca autem*, ne quis id quod dictum est objiciat, *nos non commendat Deo.* Quasi dicat, si quem esca commendaret Deo, haberet causam escis utendi. Nunc vero res aliter habet.

Neque enim. Confirmat quod dixit, *si manducamus, abundamus.* Nempe in Dei gratia, nihil nobis ad Dei gratiam accedit, quod edamus idolothyrum, aut alium aliquem certum cibum.

Neque si non manducemus deficimus. Nempe in Dei gratia, nihil nobis per id de gratia Dei decedet.

Vers. 9. Videte autem. Quasi dicat, hoc autem potius quam ut escis indifferenter utamini, *videte*, id est, providete, curate, operam unice date.

Ne quo modo. Id est, ne ullo modo, ulla ratione.

Potestas vestra hæc. Manducandi nimirum quosvis cibos, etiam idolothyta.

Offendiculum, αἰσχροπύημα. Id est, causa offendiculi, per metonymiam effecti. Intelligit autem peccatum & factum contra conscientiam, per metaphoram a corpore ad animum.

Fiat infirmis. Quorum conscientia adhuc est tenera, necdum ita roborata, ut idolothythorum manducationem rem indifferentem esse prorsus non dubitet.

Vers. 10. Si enim aliquis videat te qui habes scientiam. Explicat quo pacto scientia & potestas ista offendiculum fieri queat infirmis, conversa oratione ad fratrem scientia præditum.

In idolo accumbentem. Nempe ad epulas invitatum ab idololatriis, ad convivia in idolorum templis celebrari solita, ubi carnes præberi idolis immolatas res ipsa docebat, quibus conviviis ne sese adhiberi paterentur Christiani, scientiam istam de qua dictum est habentes, monendum erat.

Nonne conscientia ipsius cum infirmus sit. Id est, quamvis sit ac maneat infirmus, & adhuc dubitet an idolothytis vesci liceat.

Edificabitur? Id est, erigetur & excitabitur,

quæ enim ædificantur erigi solent.

Ad manducandum idolothyta? Id est, ad id ut sibi infirmus iste permittat manducationem idolothythorum, præsertim extra idolum. Magna enim vis exemplorum est, inprimis si veniant ab iis qui scientia præcellere videantur cæteris.

Vers. 11. Et peribit qui infirmus est frater. Docet quantum malum hinc secuturum esset, interitus nimirum ejus qui infirmus est fratris, id est, cujus conscientia etiam adiaphoris offenditur, quippe cum dubitatione & sine fide, contraque conscientiam edentis idolothyta, & sic peccantis: peccati enim consequens est interitus. Addit vocem fratris, ut crimen exaggeret, fratrem enim perdere gravius est crimen quam hominem simpliciter: quanto magis fratrem in Christo.

Super tua scientia. Id est, ex causa & occasione tuæ scientiæ.

Propter quem Christus mortuus est. Nempe ut eum ad se adduceret & servaret. Magis adhuc crimen exaggerat Apostolus: quasi dicat, peribit frater quem ut servaret Christus, diram mortem oppetiit, & tu ne illi pereundi causa sis, a carnibus idolis immolatis non abstinebis? Locus hic docet, fratrem pro quo Christus mortuus est, & consequenter electum, perire posse, atque adeo periturum esse, ni sibi diligenter à peccato caveat.

Vers. 12. Sic autem peccantes in fratres. Docet quantum malum etiam redundet in eos qui scientia sua fratribus causa sint & occasio pereundi: quasi dicat, dum autem hac ratione peccatis adversus fratres, perditionem nimirum iis afferentes,

Et verberantes ipsorum conscientiam. Id est, & dum verberatis, plagis afficitis, vulneratis ipsorum conscientiam. Conscientia enim verberatur & vulneratur, quoties adversus illam aliquid committitur. Proinde qui aliquid contra conscientiam suam committit, suam verberat & vulnerat conscientiam; qui autem istius rei causam & occasionem aliis præbet, verberat & vulnerat alienam.

Quæ infirma est. Causam adfert cur adiaphoris conscientia vulneretur, quia nimirum infirma est, & necdum robur suum, id est, scientiam certam est adepta.

In Christum peccatis. Hoc habetis inde emolumentum, Christum ipsum gravissima afficitis injuria, dum ei eripitis homines, idque fratres vestros, quos ipse vitæ suæ impendio & acerbissima morte sibi & salutis æternæ asseruerat. Unde quid consequatur, & quanta vos ultio maneat, facile perspicitis. Peribunt quidem illi, sed et vos certum manet exitium, qui fratribus exitii causa sitis. Hæc Apostoli verba significant Corinthios fratres eo per suam illam scientiam provectos fuisse, ut etiam in ipsis idoliis idololatriarum epulis accumberent. Facere enim eos id dicit, non tantum ut supra vs. 10, quid secuturum sit, si faciant. Cæterum hic locus iterum docet, homines non perire propter æternam aliquam reprobationem et rejectionem eorum nominatim, sed propter suam propriam et aliorum culpam, quin imo Christum pro iis mortuum esse ut servarentur, atque adeo multos servasse, nisi ipsimet sibi et inter se causa perditionis exstitissent.

Vers.

Verf. 13. *Propter quod.* Infert ex dictis conclusionem, eamque in sua proponit persona, ut suo exemplo Corinthios fratres & omnes alios doceat quantopere cavendum sit a præbendo fratribus scandalo.

Si esca. Qua scilicet vescar.

Scandalizat. Id est, ad peccatum adducit & perdit.

Fratrem meum. Qui scilicet mecum credit Jesum esse Christum, proindeque in ipsum credit & nomen eius proficitur, *meum*, inquam, fratrem, non alienum.

Non edo, & μὴ φάγω. Per duplicem negationem, & per præfens, utrumque emphatice: quasi dicat, absit, absit ut edam, protinus non edo sine ulla dilatione *carnem*. Carnem dicit, quia de carne idolis immolata agebatur. Apostolus autem etiam cuilibet carni renunciat, si fratrem scandalizet, non carni tantum idolis immolata, qui solum requirebatur à Corinthiis, qui si carni, multo magis cuivis alii cibo, cum caro inter cibos præcipuo sit loco. Non simpliciter escæ renunciat Apostolus, sed escæ cuilibet quæ scandalizet.

In seculum. Non ad breve aliquod tempus, quod ut Corinthii facerent satis erat, sed in seculum, proinde quoad vixero. Nam post hanc vitam nullus erit escis locus.

Ne fratrem meum. Quasi dicat, cui omnem debeo charitatem, adeo ut etiam animam meam pro illo ponere Christi legibus obstringar.

Scandalizem. Id est, in peccatum & æternum exitum præcipitem. Præstat enim me carnem nunquam edere, quam fratrem meum, quia ego carne vescar, perire: quæ profecto haud parva res fuerit, nec hætenus media & indifferens, quatenus parum interfit sive fiat sive non fiat, sed quæ magnum & molestum onus contineat: proinde nonnisi excellentis & ultra communem Christianæ charitatis mensuram sit. Notandum autem est, tantam charitatem præcipue fratribus deberi, qui alioquin jam sunt in via salutis, & aliis, de quorum per hanc charitatem ad Christum conversione spes est, etsi præterea ex altera parte nihil etiam decedat aliorum ædificationi, nec ullum per id detrimentum Christiana libertas, & consequenter vera pietas & sanctitas patiatur, quale erat in præsentia infirmorum à carnibus idolis immolatis abstinere.

C A P U T IX.

Verf. 1. **N**on sum Apostolus? Pergit Apostolus, & suo exemplo docet, libertate ac potestate utendum non esse cum aliorum aliquo scandalo. *Non sum Apostolus?* id est, nonne sum Apostolus? Christi legatum se esse affirmat, proinde jura sibi Apostoli seu legati Christi competere.

Non sum liber? Id est, nonne sum liber? quasi dicat, qui non tantum Christianus sum, sed & inter Christianos Apostolus, ac in primo Christianorum ordine sum positus? Libertatem intelligit Christianam, qua Christiani ab omni legis jugo & ab omnibus ritibus ac cærimoniis, & omni eo quod suapte natura ac per se honestum non est, exempti sunt, ad id solum quod per se turpe & vitiosum est, vitan-

dum, quod autem per se rectum ac bonum est, sectandum adstricti, quæ regia & libertatis lex est, cui scilicet etiam Reges & liberrimi quique subjecti sunt, imo citra quam nullus est veræ libertatis locus, sed turpissima vitiorum servitus.

Nonne Jesum Christum Dominum nostrum vidi? Commemorat hoc tanquam rem necessariam ad munus Apostolicum. Apostoli enim debebant esse testes oculati Jesum post mortem vivere, & consequenter Christum illum Dei ac Dominum nostrum esse, cui etiam idcirco titulum hunc Christi Domini nostri tribuit, præsertim quod eum viderit jam cælesti gloria refulgentem, qua de re Act. IX. XXI. XXVI. Ponit autem hoc tanquam omnibus notum minimeque dubium. Nec sane aliter tantus Jesu adversarius factus fuisset ejus Apostolus & præco.

Non opus, id est, nonne opus, *meum vos estis in Domino?* Effectum muneris sui Apostolici exprimit, ipsos Corinthios ad Christi fidem conversos, ut se Apostolum esse ostendat. Opus suum vocat Corinthios fratres, quatenus ipsius opera facti erant Christiani.

In Domino. Hoc est, per Dominum, nempe Christum, qui me tanta vi Spiritus Sancti instruxit, ut vos ad fidem adducerem, & prædicationem meam firmarem, ut Apostolum ejus oportebat, divinissimis & admirandis operibus. Itaque facta ipsa & effecta docent, me Apostolum esse Jesu Christi Domini nostri.

Verf. 2. *Si aliis.* Id est, aliorum sententia, qui meæ prædicationi adversantur, & quos non converti.

Non sum Apostolus ac certe vobis sum. Id est, vestra sententia sum Apostolus quos converti.

Signaculum enim, id est, confirmatio, per metaphoram, *mei Apostolatus vos estis,* à me scilicet conversi, *in Domino,* id est, per Dominum, qui nisi mihi suo Spiritu adfuisset, & me tam divina opera patrare fecisset, & cujus ego nisi Apostolus essem, quo pacto vos convertere & Christi discipulos facere potuissem?

Verf. 3. *Mea defensio iis qui me dijudicant.* An scilicet sim Apostolus, hæc est, quod scilicet vos & alios vestri similes per Dominum ejusque spiritum ac potentiam ad fidem in ipsum adduxerim. Neque enim id sine Domini virtute ac potestate facere potuissem. At si Apostolum ejus me esse mentirer, quo pacto mihi Dominus sua virtute adesset?

Verf. 4. *Num non habemus potestatem edendi & bibendi?* Superiora præfatus Apostolus, iis inædificat, & ostendit se non minus quam alios Apostolos & Evangelii præcones potestatem habere edendi & bibendi.

Num non habemus? Id est, num non habeo? per enallagen pluralis pro singulari, ut ex sequenti comate patet.

Potestatem. Id est, jus *edendi & bibendi*, intellige apud eos, quos prædicatione nostra convertimus ad fidem, & quibus verorum ac cælestium bonorum causa fuimus? Cibumne & potum non mereamur apud eos, qui per nos & ministerium nostrum in jus æternæ vitæ à Deo adscripti sunt?

Verf. 5. *Num non habemus.* Id est, ego non habeo: loquitur enim de re à qua ipse solus abstinebat.

Potestatem. Id est, jus è facultatem.

Sororem. Nempe in Christo.

Uxorem. *ἡ γυναῖς*, non mulierem hoc loco : quod enim attinet mulierem dicere, postquam dixisset sororem, cum omnis soror sit mulier. Adde quod circumducere sororem quæ uxor non esset, indecorum fuerit, & suspicionibus ac criminationibus subjectum. Nam Christus non circumducebat sanctas illas & pias mulieres, earumve comitatu quemque onerabat, sed ipsæ ultro comites se addiderant Christo, ut ei de propriis ministrarent facultatibus, qui pietas impedienda haud erat. Nec uxorem dixisse sat erat : nisi enim soror, id est, Christiana simul fuisset, magnum attulisset impedimentum Evangelio, quod nimirum is qui alios ad Christi fidem convertere velit, suam uxorem convertere non possit. Ideo Apostolus in Episcopo requirit, ut domui suæ bene præsit, & liberos habeat fideles, quanto magis uxorem 1 Tim. III. 4. Tit. I. 6.

Circumducere. Nimirum in Evangelii prædicatione ex uno loco in alium, ut mihi prædicationis opi intento ministeria & officia exhibeat uxoria, & mecum simul alatur sumptibus eorum qui fidem amplexi sunt. Locus hic docet Paulo uxorem fuisse, sed ab eo non fuisse circumductam. Nam alioquin obijci poterat, cum uxorem non circumducere, non quod id facere noller, sed quod uxorem non haberet. Ducenda prius est uxor quam circumducenda. Nam si quis dicat, Paulum potuisse uxorem ducere. Hoc quidem verum est, sed hoc etiam dicendum erat, non illud, præsertim cum aliis de causis potuerit ab uxore ducenda abstinere, quam ne eam circumduceret. Apparet ab Apostolo cum ad Evangelii prædicationem a Christo vocatus esset, uxorem ipsa consentiente, apud ecclesiam aliquam collocatam fuisse, ut & eunuchum se faceret propter regnum cælorum, & ad illius annunciationem magis expeditus esset, & minus gravaret ecclesiam, & adversariis magnam criminationem subtraheret. Conjugem Pauli apud Philippensem ecclesiam, Apostolo tam charorum etiam vixisse, verisimile facit locus ad Phil. IV. 3. qua de re etiam diximus cap. VII. 7.

Sicut & reliqui Apostoli. Exemplo reliquorum Apostolorum vindicat sibi jus & potestatem circumducendæ uxoris. Unde constat cæteros Apostolos non tantum uxores habuisse, sed etiam secum circumduxisse, & ecclesiarum stipendiis & se & uxores familiamque suam sustentasse.

Et fratres Domini. Quasi dicat, faciunt hoc ipsius Domini, id est, Christi fratres inter Apostolos, neque hoc iis indignum est. Jacobus recensetur inter fratres Christi, puto consobrinus Matth. XIII. 55. xxvii. 56. Confer Joan. XIX. 25. Et Judas se dicit fratrem Jacobi Jud. 1. Poniturque etiam inter fratres Christi dicto Matt. XIII loco. Jacobus item appellatur frater Domini Gal. XI. 19. Qui Marco est, Jacobus minor Marc. xv. 40. Idemque credo est cum Jacobo, de quo Act. XII. 17. xv. 13. XXI. 18.

Et Cephas. Id est, Petrus ipse, cur idem & mihi non liceat? Cepham ad extremum & singulariter nominat, quod illius esset præcipua auctoritas. Clemens Alexandrinus Strom. I. III. *An etiam repro-*

bant Apostolos? inquit. Petrus enim & Philippus filios procreaverunt, Philippus autem filias quoque suas viris tradidit. Et Paulus quidem certe non veretur suam appellare conjugem, quam non circumferebat &c.

Vers. 6. *Num solus ego & Barnabas.* Pro num nos soli, ego & Barnabas, per enallagum singularis pro plurali, *non habemus pietatem.* Id est, jus & licentiam, *non operari?* Nempe propriis manibus ad victum nobis comparandum. Ergo aliis Apostolis omnibus licebit ex Evangelio vivere, nobis non licebit?

Vers. 7. *Quis militat propriis stipendiis unquam?* Id est, militare tenetur, lectus nimirum ab Imperatore in militiam. Alio exemplo sibi & uxori & suis pietatem illam edendi & bibendi vindicat. Exemplo nimirum militum, qui stipendia accipiunt ab iis quibus militant. Nam & Evangelium prædicare dura militia est, & multo utilior ac salutarior omnibus, quam quæ secundum carnem dicitur.

Quis plantat vineam, & ex fructu ejus non edit? Id est, edere jus non habet? Aliud exemplum, sic quis plantat ecclesiam, & jus non habet ut ejus facultatibus ad necessariam vitæ suæ suorumque sustentationem utatur?

Aut quis pascit gregem, & ex lacte gregis non edit? Aliud item exemplum. Sic quis pascit ecclesiam, quæ Christi grex est, & ex lacte, id est, facultatibus ecclesiæ non participat, id est, participandi jus non habet?

Vers. 8. *Num secundum hominem hæc dico?* Ne quis obijciat, hæc dici secundum hominem, id est, homines, singularis pro plurali, non secundum Deum. Hominum hanc esse consuetudinem ac morem, sed aliter se res habet in Dei consilio & lege.

Annon & lex hæc dicit? Etiam id ipsum & legem nempe divinam dicere affirmat. Lex enim Mosis *καὶ ἡ νόμος* & per antonomasiam dicitur lex.

Vers. 9. *Nam in Mosis lege scriptum est, non obstrues os bovi trituranti.* Citat legis verba, quibus assertum demonstrat. Vetabat lex, bovi trituranti os obstruere, quominus sumere posset ex frumento quod triturabat, eoque inter triturandum vesci.

Num de bobus cura est Deo? Ne quis dicat hoc ad boves pertinere non ad homines. Intelligit autem eam curam boum, ut homines iis pabulum suppeditent. Hactenus & boves curat Deus, quatenus & pro iis pabulum producit, sed ut pabulum præbeatur bovis, hominum esse debet cura.

An propter nos, id est, homines, *omnino dicit?* Nempe Deus in lege sua. Ne scilicet homines fraudentur cibo & mercede quam meriti sunt. Exemplum istius rei dare Deus omnino voluit in bovis, proinde non boum causa per se hæc lege prodi, sed hominum.

Vers. 10. *Nam propter nos scriptum est.* Alio scripturæ loco dictum confirmat. Nam, inquit, propter nos homines, non propter boves scriptum est.

Quod super spe. Id est, cum spe, fructus nimirum percipiendi, quæ non cadit in boves.

Debet arans arare, & triturans de sua spe. Id est, de fructu quem ex tritu ratione speravit, per metonymiam adjuncti pro subjecto, spes pro re sperata.

Participare super spe. Hæc postrema verba *super spe* trans-

transposita sunt, & proprium situm habent juxta trituranterem.

Et triturans super spe. Id est, cum spe, fore nimirum ut etiam de pane ex frumento quod triturat participet. Nec enim omnis qui triturat cum ea spe triturat, fore ut etiam panem ex frumento quod trituravit edat. Ut si quis ex debito aliquo aut mercede conductus id faciat.

Vers. 11. *Si nos vobis spiritualia seminamus.* Loquitur de se in plurali, id est, dogmata de Deo & Christo ad spiritum pertinentia animis vestris infundimus, ex quibus æterna & cælestia vobis nascuntur bona.

Magnum, id est, magnum est.

Si nos vestra carnalia. Id est, ad carnem spectantia, frumentum puta, vinum, oleum, & similia.

Metemus? Pro metamus, per enallagen temporis & modi, id est, partem aliquam ex eorum messe capiamus. Hoc dicit, ne quis obijciat superiora exempla rei non convenire, siquidem Apostoli nullam operam impenderent rebus ad victum necessariis. Fatetur id Apostolus, sed docet ea quæ ipsi seminaverint illis spiritualia, sine comparatione majora esse carnalibus.

Vers. 12. *Si alii hujus potestatis in vos, & vestrum,* per genitivum objecti, *participes sunt.* Id est, si alii doctores & ministri ecclesiæ vestræ, ea in vos utuntur potestate, ut vestra metant carnalia.

Non pro nonne magis nos? Apostolus nimirum, & ecclesiæ vestræ fundator?

Sed non usi sumus potestate hac. Hic jam docet, se sua potestate, quam sibi tot argumentis vindicavit, usum non esse, Corinthiis exemplum proponens, ne & ipsi semper sua utantur libertate & potestate, si magis interfit divinæ gloriæ & salutis aliorum, ea non uti.

Sed omnia sustinemus. Nempe omnia quæ inde proveniunt incommoda, & laborem manuum nostrarum & vigilias, dum noctu laboramus, ut interdiu Evangelio vacare possimus, & inopiam ac multarum rerum ad vitæ usum defectum, quæ certe omnia nos non premerent, si vestra uteremur copia.

Ne quod impedimentum demus Evangelio Christi. Dicerent enim adversarii, nos Evangelium prædicare gentibus, idque sine circumcissione & legis Moisaicæ ritibus, planeque solvere vim legis peccatores damnantis, ideo ut gentium perfruamur opibus, & laute vivamus: quæ si de nobis spargerentur, magnum impedimentum adferre possent Evangelio Christi, quominus prosperum haberet cursum, & pronis ubique susciperetur animis. Hoc igitur impedimentum ne demus Evangelio Christi, ipsi rerum omnium inopia & variis premi malumus incommodis.

Evangelio Christi dicit. Id est, Evangelio quod Christus nos prædicare jussit. Neque enim unquam gentibus, idque sine lege prædicaremus Evangelium, nisi auctore Christo. Quis enim tantam Dei gratiam non tantum annunciare, sed mente & cogitatione concipere queat, nisi ab ipso Christo instructus & missus?

Vers. 13. *Nescitis quod qui sacra operantur.* Id est, victimas cadunt, oblationes faciunt, & ea quæ huc pertinent administrant.

Ex sacro edunt. Id est, ex victimis & oblationibus. Alio adhuc argumento potestatem illam sibi adstruit. Quasi dicat, ego rem vere sacram, Evangelium, operor, id est, prædico, & totus circa illius prædicationem occupor, cur non etiam eorum qui sacra operantur exemplo, ex sacro, id est, ex Evangelio vivere mihi sit licitum?

Qui altari assident. Id est, perpetuo vacant, ab altari non recedunt, ne unquam oblationibus deficiant.

Cum altari participant. Id est, partem etiam accipiunt victimarum, sibi ab altari veluti, pro assiduo collatam ministerio, exceptis holocaustis. Sic qui Evangelio toti vacant, ex Evangelio etiam habere debent res ad victum necessarias.

Vers. 14. *Sic & Dominus ordinavit iis qui Evangelium annunciant.* Hunc ad ultimum cuneum adhibuit omnium validissimum, ipsius Domini, id est, Christi constitutionem, qua tamen non uti cuique sit liberum.

Ut ex Evangelio vivant. Exprimit hanc Christi ordinationem, ut scilicet ex Evangelii annunciatione victum suum habeant & sumant, quæ Christi ordinatio magis obligat eos qui per Evangelium convertuntur ad fidem & salutem, ut scilicet iis per quos conversi & tanta bona sunt adepti, de omnibus suis facultatibus communicent Gal. vi. 6, quam eos qui Evangelium prædicant, quibus non tantum liberum, sed etiam valde gloriosum est, si id sine Evangelii detrimento, imo maximo cum incremento fiat, ut ex propriis facultatibus vel manuum suarum labore vivant, quod Paulum fecisse videmus.

Vers. 15. *Ego autem nullo usus sum istorum.* Quasi dicat, quamvis Christus sic ordinaverit & mihi jus dederit istis omnibus quæ fideles habent ad vitam necessaria, utendi. Non sum usus vestro frumento, vino, oleo, veste, pecunia, ulla re vestra ad vitæ meæ sustentationem.

Non scripsi autem hæc ut sic fiat in me. Amolitur suspitionem. Poterat enim aliquis suspicari, Paulum hæc eo fine scripsisse, ut Corinthii in ipsius persona ordinationem illam & mandatum Christi exequerentur, ut scilicet illi de facultatibus suis communicarent, & in posterum aliter haberent & tractarent. Absit, inquit, ut sic fiat in me vel mecum. In aliis & cum aliis sic fiat per me licet, sed non in me nec mecum.

Bonum enim mihi magis. Confirmat quod dixit, id est, melius enim est mihi,

Mori. Id est, ut moriar,

Quam gloriationem meam ut quis inanem reddat. Pro, quam ut quis gloriationem meam; de prædicatione nimirum gratis & sine ullis ecclesiæ stipendiis Evangelio;

Inanem reddat. Quod fieret si a quoquam vel ab aliqua ecclesia pro Evangelii prædicatione stipendium acciperem. Loquitur autem Apostolus de regionibus Achaïæ, in quibus id maxime factum necessarium putabat, vide 2 Cor. xi. 10. Non frustra vero Apostolus hanc gloriationem tanti fecit. Erat enim cum maxima Dei gloria & incrementis Evangelii conjuncta. Ne quis existimet Apostolum vanæ gloriæ cupidum fuisse, & cupidiorum quam vitæ. Non

uam ille in hac gloriatione quæsit gloriam, sed Dei, & quamplurimorum hominum salutem, quæ dicitur 1. Cor. 12.

Verf. 16. *Si enim Evangelium prædicem.* Rationem addit, cur tanti gloriationem hanc faciat, ut vitam contra non æstimet, per prolepsin. Poterat enim aliquis dicere, satis illum habere gloriationis ex ipsa Evangelii prædicatione. Negat hoc Apostolus.

Non est mihi gloriatio, inquit. Id est, non habeo ullam gloriandi causam ex sola Evangelii prædicatione. *Gloriatio pro gloriationis materia & causa,* per metonymiam effecti.

Necessitas enim mihi incumbit. Probat quod dixit, quia, inquit, non mea propria voluntate, sed necessitate urgeor ut Evangelium prædicem. At quæ necessitate coacti facimus, de iis non est ut gloriemur.

Væ autem mihi est. Quasi dicat, gloriatio mihi non est in eo quod Evangelizem. *Væ autem mihi est,* id est, gravis me manet pœna, per metonymiam effecti. Nam gravis pœna exprimit *Væ*, id est, gemitus & miserandas voces ac ejulatus.

Si non evangelizem. Essem enim Christo Domino meo refractarius, qui mihi tanto peccatori, & tanto suo adversario, & extrema omnia commérito, tantam exhibuit gratiam, ut me non solum ad fidem in se converterit, sed etiam Apostolatus tanto munere dignum censuerit. Essem igitur extreme nequam, si me voluntati ejus non subjicerem. Docemur hoc loco Paulum non suo proprio motu & instinctu, non imposturæ alicujus & lucris causa, sed divina necessitate compulsus Evangelium prædicasse, quæ nisi accessisset, nec voluntatem, nec facultatem, nec denique cogitationem ullam, ut Apostolus Christi esset, Paulus habuisset.

Verf. 17. *Si enim volens hoc facio.* Rationem adfert dicti, iterum per prolepsin. Poterat enim aliquis dicere: atqui Paule, te manet peculiaris merces, tanquam Christi Apostolum Matt. XIX. 28, aliosque Evangelii præcones Dan. XII. 3. Verum hoc est, respondet Apostolus, sed si volens hoc facio. *Si enim volens hoc facio.* Quod scilicet Evangelizem, id est, ita ut mihi liceret nolle sine pœna gravissima, & si in Evangelii prædicatione ultra mandatum aliquid facio, quod ad illius pertineat promotionem maximam.

Mercedem habeo. Nempe peculiarem, & quæ manet Apostolum ac Evangelii præconem. Præsens ponit pro futuro. Ponit se Paulus infra alios Apostolos & præcones Evangelii hætenus, quatenus illis Christus proposuerit & promiserit maxima & peculiaris præmia, se vero indignum putet ullo singulari præmio, sed tamen maxima pœna dignum eique obnoxium, si non prædicet Evangelium. Nimirum se primum esse peccatorem semper meminerat 1 Tim. I. 13, 15, 16.

Si autem invitatus. Id est, ita ut nisi faciam pœna me maneat gravissima, nec amplius quidquam faciam quam ad quod faciendum obligatus sum.

Dispensatio mihi est concedita. Id est, nihil aliud est in me, quam quod mihi dispensatio Evangelii sit concedita. Quæ vero in eo gloriatio est, quæ merces peculiaris, quod quis aliena dispenfet, nihil in al-

terius bonum & commodum faciens & elargiens de suo?

Verf. 18. *Quæ igitur mihi est merces?* ὅτι μισθός, id est, illa singularis merces. Mercedem autem ponit pro causa mercedis, per metonymiam, id est, quid igitur est quod mihi peculiarem illam mercedem conciliare queat, ut dignus sim inter Apostolos & Evangelii præcones capere præmia?

Ut evangelizans sine impensa ponam Evangelium Christi. Hoc, inquit, solum restat ad peculiarem illam mercedem mihi conciliandam, *ut evangelizans ponam*, nempe in animis hominum, *Evangelium Christi*, non meum sed a Christo mihi commissum.

Sine impensa, ἀδωδευτός. Ita ut nullam pro eo impensam faciant qui illud amplexi sunt, & per quod tanta & tam ingentia bona sunt adepti: ut inquam gratis per meam prædicationem tanta bona habeant, nullos in me sumptus faciant, nihil in victum & necessitates meas impendant, me ipso, dum illorum saluti inservio, meis manibus mihi victum & amictum parante. Hoc est quod me mercedis illius compotem possit efficere. Ideo mirum videri nemini debet, quod melius esse mihi duxerim mori quam hac gloriatione privari. Privari enim malo vita quam illo singulari præmio, illudque mihi melius esse, id est, minus malum esse (minus enim malum rationem habet boni) quam hoc, jure meritoque affirmo.

Ut non abutar potestate mea in Evangelio. Docet quo fine Evangelium sine impensa ponat, seu quid in eo sit tantum boni, ut singularem illam mereatur mercedem, ne, inquit, abutar potestate mea in Evangelio. Potestas ejus in Evangelio erat ex Evangelio vivere, ecclesiæ stipendiis una cum suis ali. Hac igitur potestate ne aliqua ratione abuteretur, id est, cum scandalo aliquo, etsi accepto tantum non dato, vel impedimento aliquo Evangelii uteretur, maluit prorsus non uti, & sic sibi metipso suisque magnam facere injuriam, ne quisquam ex usurpato jure Apostolico sibi fumeret aut aliis adferret obstaculum ad salutem. Magna profecto res & tanto Apostolo digna.

Verf. 19. *Liber enim cum sim ex omnibus.* Rationem adfert tantæ suæ demissionis in privando se suisque hoc tanto jure & commodo, aliorum & promovendi Evangelii causa. Poterat enim aliquis dicere, non esse hunc verum potestatis in Evangelio abusum, si quis Evangelio inserviens ex Evangelio vivat, & si quod inde scandalum oriatur, non esse datum scandalum, sed tantum animo maligno assumptum et acceptum. Nihil refert, respondet Apostolus, hoc cum totius vitæ meæ plane convenit instituto.

Liber enim cum sim ex omnibus. Pro ab omnibus, ex pro ἀνδ, id est, nam cum nullius sim servus.

Omnibus me ipsum servum feci. Quatenus scilicet apud me constitui omnium obsequii voluntati citra Dei offensam, et rebus in mediis.

Ut plures lucrifaciam. Docet quo fine voluntariam hanc inierit apud omnes servitutem, id est, ut plures ad fidem adducam, & sic eos Christo lucrari, per metaphoram. Mercatorem ago Christi, non mea capto lucra sed Christi, nec ea quæ hominum sunt mihi lucrari volo, sed ipsos homines Christo, ut ab illo vitam consequantur æternam, quasi dicat, non satis est mihi aliquos lucrari Christo, quam plurimos

mos volo. Ideo nec quorundam tantum servum me feci, sed omnium, ut ex omnibus aliquos, proindeque tanto plures lucrificiam.

Verf. 20. *Et factus sum Judeis.* Species aliquot exprimit eorum quorum servum se fecit, quamvis ab iis liber sit. Et primum ponit Judæos, qui in Judaismo nati, in eodem perseverabant.

Tanquam Judeus. Ita me iis eorumque institutis attempero, quoties locus ac tempus est, atque si adhuc Judæus essem, nec fidem in Christum essem amplexus, qui me ex Judæo Christianum fecit, & liberavit ab omnibus Judaicis ritibus. Docet hoc inter alia Timothei circumcisio in gratiam Judæorum facta.

Ut Judeos lucrificiam. Finem exprimit, Judæi enim alioquin avertissent se a Paulo, si vidissent eum Judæum natum Judaicos ritus contemnere.

Iis qui sub lege (sunt.) Nempe Mosaica. Latius hoc patet quam Judæum esse, cum & profelyti, & ex Judæis Christiani, temporibus illis multi sub lege essent, non quidem Dei, sed sua propria voluntate.

Tanquam sub lege. Id est, tanquam is qui sub lege est, intellige *factus sum*: quasi dicat, & ipse legis ritus, à qua me Christus manumisit, in eorum gratiam, quoad per Dei gloriam & communem salutem licet, observo. Docuit hoc Pauli votum, tonsio capitis, purificatio cum aliis votum habentibus, oblatio Actor. XVIII. 18. XXI. 26.

Ut eos qui sub lege (sunt) lucrificiam. Eundem exprimit finem, putarent enim me à lege ideo apostatam esse, ne ritus ejus & instituta observem, atque pro lubitu meo vivam.

Verf. 21. *Iis qui legem, nempe divinam, non curant, &c. ἀνόμους.* Id est, Ethnicis. Tertiam speciem exprimit.

Tanquam legem non curans, &c. ἀνόμους. Id est, tanquam Ethnicus. Converfor cum Ethnicis, cibum cum iis capio, nihil per se impurum duco eorum quæ Deus creavit in hominum usum, circumcisionem ab illis non exigo, & similia.

Cum non sim legem non curans Deo, sed legi deditus Christo, καὶ ὁ ἀνόμους ὄντων, ἀλλ' ἵνα τοὺς Χριστῷ. Causam inserit cur dixerit *tanquam legem non curans.* Cum in ritibus & cerimoniis vere non curaret legem, quia, inquit, *non sum legem non curans Deo*, id est, quominus Deo in omnibus obtemperem,

Sed (sum) legi deditus Christo. Id est, ut Christo in omnibus obtemperem. Utrobique finem exprimit *cui*. Significat Deum per Christum perfectam & spiritualemente tradidisse legem, in qua ritibus & cerimoniis nos exsolverit, cæterum veram ac solidam justitiam & sanctitatem nobis præceperit. Itaque videri poterat Apostolus Ethnicis legem divinam non curare, quod non curaret Mosaicos ritus, sed vere legem Dei curabat, & quidem multo magis quam Judæorum ulus, qui totis viribus curaret legem Christi, Mosaicâ longe diviniorem.

Ut lucrificiam legem non curantes, ἀνόμους. Si enim viderent me eos averfari qui circumcisi non essent, cæterosque legis ritus non observarent, me vero iis deditum esse, abhorrerent & ipsi à me, & prædicatione mea, non minus quam ab ipsis legis Mosaicæ ri-

tibus & sic eos non lucraret Christo.

Verf. 22. *Factus sum infirmis.* Quartam ponit speciem, infirmierant qui fidem non habebant firmam in adiaphoris, ut in idolothytorum esu & similibus.

Tanquam infirmus. Eorum infirmitati me attempero, abstineo in illorum gratiam ab indifferentibus.

Omnibus factus sum omnia. Enumeratis aliquot speciebus, iterum genus ponit, non aliquibus tantum sed omnibus, nec quiddam tantum omnibus, sed omnibus omnia sum factus: nihil est in quo me cuilibet non accommodem ex rebus mediis.

Ut omnino aliquos servem. Supra dixit, ut plures, nunc dicit, ut cum omnes non possim, omnino tamen aliquos servem: quasi dicat, fieri enim non potest, quin tanto meo studio, tanta contentione, & omnibus memet submissione, non aliquos servem ex omnibus, id est, ad fidem in Christum adducam, & sic iis salutis auctor sim. Exemplo suo docet Apostolus, quam in omnes formas circa res medias nosmet vertere ac convertere debeamus, prout requirit Dei gloria & aliorum ædificatio: qua in re id quoque spectandum est, ne dum aliquos offendere veremur, multo plures offendamus, aut Christianam prodamus libertatem, quem Petri Apostoli fuisse lapsum docemur Gal. 2. 2.

Verf. 23: *Hoc autem facio propter Evangelium.* Docet quo fine totum hoc quod dixit faciat. Hoc, inquit, facio propter Evangelium, id est, bonum nuncium de vita æterna, de regno cœlesti.

Ut particeps ejus fiam. Explicat quo pacto hoc faciat propter bonum nuncium, nempe *ut particeps ejus fiat*, id est, vitæ æternæ & regno cœlesti communicet. Nuntius ponitur pro re nunciata, per metonymiam adjuncti pro subiecto, ut spes pro resperata. Significat se omnibus servire in rebus mediis, per quas sibi nec decedat nec accedat multum, non jam propter peculiarem illam mercedem, sed propter commune vitæ æternæ bonum.

Verf. 24. *Nescitis quod qui in stadio currunt.* Occasione tanti sui studii & contentionis in adipiscenda vita æterna, monet Corinthios fratres eleganti similitudine, ut & ipsi Christianæ pietatis officio non perfunctorie defungantur. Poterat enim aliquis cogitare, nihil opus esse Christiano hominī tanto ad vitam æternam adipiscendam labore, multo vero minus tanto Apostolo. Huic cogitationi perniciosissimæ occurrens Paulus: *Nescitis*, inquit, *quod qui in stadio currunt omnes quidem currunt, unus autem accipit brabæum?* Quamobrem vero? quia unus tantum ita cucurrit ut oportuit, ad brabæi adeptionem.

Sic currite. Quasi dicat, proinde & vos sic currite, id est, sic Christianæ pietatis officio defungimini.

Ut comprehendatis. Nempe brabæum æternæ vitæ. Non satis est currere in stadio, id est, Christianum esse, & Christianam pietatem exercere, sed Christianum esse & Christianam pietatem sic ut par est ac convenit exercere, requiritur.

Verf. 25. *Omnis autem qui certat ab omnibus se continet.* Quasi dicat, ut sciatis exemplo certantium, quis

quis sit Christianæ pietatis verus ac legitimus modus, quæ conveniens ratio. Hæc nimirum, ut vosmet ab omnibus contineatis, id est, summa continentia agatis, proinde non tantum ab iis quæ per se turpia ac vitiosa sunt, sed etiam a rebus mediis, quoties Dei gloria & aliorum salus requirit, abstineatis, sicut ii qui cursu vel lucta certant, summa agunt continentia, ut vires & agilitatem corporis quam maxime augeant & conservent.

Illi quidem igitur ut corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptibilem. Vox igitur docet hoc inferri ex superioribus, quasi dicat, igitur si illi, nempe qui cursu vel lucta certant, ab omnibus sese continent, ut coronam accipiant corruptibilem, id est, ex arboris alicujus foliis confectam: quanto magis nos ab omnibus nosmet continere debemus, ut coronam accipiamus incorruptibilem, id est, vitam & gloriam & beatitudinem corrumpi nesciam. Et si illi coronam corruptibilem & evanidam sine summa continentia non possunt adipisci, quanto minus nos, nisi eandem adhibeamus continentiam, æternæ vitæ coronam obtinere poterimus? Non paratur tantum bonum per luxuriam, molliem & delicias.

Verf. 26. *Ego igitur.* Admonitis fratribus redit ad seipsum, & dicit se eandem ob causam omni conatu certare, ne corona ista excidat.

Sic curro. Id est, Christianæ pietatis officiis defungor. Per metaphoram, ab iis qui cursu certant in stadio.

Tanquam non obscure, ut & ἀδύλας. Id est, tanquam ii qui ita currunt, ut eos vicisse obscurum ac dubium non sit. Nam qui ἀδύλας cucurrerant, corona frustrabantur.

Sic pugno non tanquam aërem verberans. Id est, non tanquam is qui pro adversario diverberat auras.

Verf. 27. *Sed contundo meum corpus.* Quasi dicat, qui meus est adversarius. *Spiritus enim concupiscit adversus carnem, & caro adversus spiritum.* Hæc enim sibi invicem adversantur, ut non quæ velitis ea faciatis Gal. v. 17. Contundebat Apostolus suum corpus seu carnem spiritui adversantem, dum eam abstinebat ab iis quæ contra spiritum concupiscebat, & ad illa exequenda vel patienda agebat, a quibus contra spiritum abhorrebat. Per huiusmodi actus caro contunditur, non per flagella illa, quibus superstitioni in cassum & contra Dei legem discindunt sua corpora. Videmus enim post istiusmodi flagellationes, nihilo factos illos esse meliores, quin ideo sese flagellant, ut iterum licentius peccent.

Et in servitutem redigo. Effectus est consequens contusionis. Nam sicut antagonista crebris & continuis ictibus tandem in servitutem redigitur victoris, ut sese jam sine ulla repugnantia dedat ad illius arbitrium: sic etiam caro spiritui adversans, continua recte agendi consuetudine, ita tandem spiritus fit serva, ut sese ei penitus submittat, & iussa ejus exequatur sine murmure.

Ne quo modo. Exprimit finem quem unice spectabat in hoc spirituali certamine. *Ne quo modo.* Qua ratione. Omnem rationem qua reprobis fieri queam sublatam volo.

Postquam aliis predicavi. Nempe vitæ æternæ nuncium.

Ipse reprobus sum. Id est, a Deo & Christo reprobber, & sic vita æterna excidam. Ingens hæc esset mea calamitas, si postquam aliis mea prædicatione Dei gratiam & vitam conciliaissem æternam, ipse ea indignus judicaretur. Hinc docemur quanta cuicunque contentione, quanto studio & diligentia sit opus, quanto cursu, quanta carnis contusione & in servitutem reductione, id est, perpetua & continua sanctitate, continentia, patientia, omniumque consecratione virtutum, si ad æternam vitam velit pervenire; etiam quam falsum sit vel maxime electos, (inter quos haud dubie fuit Apostolus) nisi sibi diligenter caveant, non posse fieri reprobos. Neque Deus quicquam antefecula nominatim elegit præter solum Christum: fides in Christum & fide digna conversatio facit ut eligamur, illa durante durat electio cessante cessat.

C A P U T. X.

Verf. 1. **N**olo autem vos ignorare. Quasi dicat, quippe rem vobis cognitu & considerato dignissimam. Pergit in admonendis Corinthiis fratribus, ne sibi propter tanta quæ a Deo per Christum adepti sunt bona, salutem æternam despondeant, nisi simul sibi diligenter a peccatis caveant eaque vitent.

Fratres. Quippe mecum ex uno Patre Deo perfidem in Christum progeniti.

Quod patres nostri. Nempe nostrum Judæorum majores qui ex Ægypto exiverant.

Omnes. Nullo excepto, quamvis eorum ingens esset multitudo.

Sub nube fuerunt. Nempe illa quæ eos texit & ab Ægyptiis divisit, ne ad Israëlitas possent accedere Exod. xiii. Ingens hoc erat Dei beneficium, quod omnibus fuit exhibitum: cui respondet peculiaris Dei cura circa omnes qui sunt in ecclesia Christiana.

Et omnes per mare transieverunt. Diviso nimirum Dei potentia mari & siccato fundo, undis dextrorsum & sinistrorsum instar muri consistentibus. Quantum & hoc erat Dei erga omnes beneficium! Cui respondet quod et nos Deus divina sua virtute per medium mare, id est, infinitam errantium multitudinem perduxerit ad ecclesiam Christi. Solet enim in Scripturis populorum multitudo maris undis & fluctibus comparari.

Verf. 2. *Et omnes in Moysen baptizati sunt in nube & in mari.* Ut alludat ad baptismum nostrum in Christum, initiationem Israëlitarum in Moysen per nubem & per mare, baptismum in nube & in mari appellat, per ἀνάληψιν, cui maxime in comparationibus & allusionibus est locus. Populus enim nube contactus, & mare divisum ingressus, tanta Dei potentia conspecta, penitus auctoratus est Moysi, eumque pro duce sibi divinitus dato suscepit, ipsa scriptura teste, quæ hujus divini facti consecutum notans effectum, ait: & credidit populus in Deum & in Moysen servum ejus Exod. xiv. 31. Tanto autem allusio & comparatio ad baptismum qui fit in aqua, plenior est, quod etiam nubes ac mare sit aqua.

Respicit

Respicit igitur Apostolus, ut diximus, ad id quod omnes Christiani baptizati simus in Christum, eique per baptismum tanquam Domino & duci nostro auctorati simus.

Verf. 3. *Et omnes eundem cibum spirituales manducaverunt.* Id est, manna, quod spirituales appellat cibum, quia spiritualis cibi, quem nos Christiani manducamus omnes, erat figura, id est, sermonis divini quem Christus ex cælo a Patre detulit de vita æterna, deque gratia ac veritate Joan. I. 17. VI. 32, 35. Hoc enim sermone pascuntur & nutriuntur animi nostri ad omnem sanctitatem & vitam æternam. Manducamus autem hunc sermonem credendo. Neque enim aliter iste cibus manducatur

Et omnes eundem spirituales potum biberunt. Id est, aquam ex petra profluentem, ut statim explicat, & dicti causam adfert:

Biberunt enim, inquit, *ex spirituali qua sequebatur petra.* Quasi dicat, cum ex spirituali petra biberent, etiam spirituales potum bibebant. Sicut igitur petram illam in deserto spirituales appellat petram, quod esset spiritualis petra figura, sic & aquam illam quæ profluxit ex petra, spirituales appellat potum, quod esset spiritualis potus figura. Usitatum enim est figuras appellare figurarum nominibus. Hoc autem loco tanto fit commodius, quod ad nos Christianos fiat allusio, qui spirituali vescimur omnes cibo, & spirituales omnes bibimus potum, quam causam etiam fuisse vidimus, ut initiationem Israëlitarum in Moysen, appellavit Apostolus baptismum. Petra autem illa in deserto sequebatur Israelitas, quatenus iis per desertum vadentibus profluentes ex se suppedirabat aquas, non secus atque si ipsa eos sequeretur, & illis ubique præfens adesset, eleganti metaphora. Nam & spiritualis petra Christianos ubique sequitur, licet ipsa semper sit in cælo, quatenus iis nusquam defunt spirituales aquæ, & omnia quæ ex illa uberrime promanant bona ac beneficia.

Hæc autem petra erat Christus. Nunc docet quam spirituales petram hæc spiritualis petra figura designaverit. *Erat, inquit, Christus.* Id est, erat Christi figura, qui spiritualis est petra. Usitatissimo tropo, quo figuræ nominibus appellantur figurarum, ut paulo ante diximus. Oportet spirituali petra qui Christus est, jam intelligimus etiam quis sit spiritualis potus quem Christiani bibimus omnes. Spiritus nimirum ille sanctus, qui ex Christo summa profluit abundantia Tit. III. 6, adeo ut flumina de ventre cuiusvis qui in ipsum credit profluant aque vivæ Joan. VII. 38, 39, et quam ipse dat aquam, fiat in quovis fons aquæ salientis in vitam æternam Joan. IV. 14. Nimirum sicut aqua viva & saliens reficit hominum corpora, sic Spiritus Sanctus reficit animos nostros in spem æternæ vitæ & in omne bonum opus, & sicut flumine abluuntur corporis sordes, sic per vim & efficaciam Spiritus Sancti abluuntur omnes sordes animi, imo homines regenerantur & renovantur penitus Tit. III. 6. Sicut autem petra illa in deserto non profudit aquarum vim antequam esset percussa, sic neque Christus Spiritus Sancti flumina, quam esset percussus & morte affectus, & consequenter in vitam revocatus, & cælesti coronatus gloria Joan. VII. 40. XVI. 7. Act. II. 33:

Verf. 5. *Sed non in pluribus ipsorum acquievit Deus,* ἡ δὲ οὐκ ἔστιν ἡ θεός. Accedit jam propius ad scopum Apostolus, quasi dicat, sed quamvis omnes illi majores & proceres nostri tanta essent a Deo adepti, quid hoc illos tandem juvit? *In pluribus eorum non acquievit Deus.* Id est, plures eorum improbavit & aversatus est, idque adeo, ut ex tanta illorum multitudine duo tantum essent qui sese ad extremum approbaverunt Deo, tantum abest ut omnes in Dei gratia permanerent.

Nam prostrati sunt in deserto. Ex effectu docet Deum illis offensum & indignatum fuisse, quia prostrati sunt, a Deo nimirum, per varias diversis temporibus clades, prout sese dabat & offerebat illorum pervicax & inobediens animus.

In deserto. Et sic exciderunt terra illa promissa, in quam a Deo ducebantur per desertum.

Verf. 6. *Hæc autem typi nostri fuerunt.* Ne quis dicat, quid hæc ad nos? Attingit jam ipsum scopum Apostolus eorum quæ de patribus illis memoravit. *Hæc,* inquit, quæ scilicet patribus illis evenerunt a Deo vel bona vel mala, *typi nostri fuerunt.* Id est, nostrum Christianorum, quatenus & populus ille Israëliticus typus ac figura fuit populi Christiani, & quæ populo illi contigerunt a Deo bona, typi ac figuræ fuerunt eorum quæ Christiani sunt adepti; similiter & quod populo illi evenit malum, ut prostratus sit in deserto, nec in terram illam promissam propter sua peccata sit ingressus, typus ac figura fuit ejus quod Christiano populo sit eventurum, si se populo illi similem, id est, inobedientem & contumacem adversus Deum gerat. Etiam desertum illud typus ac figura fuit præsentis seculi, & terra illa promissa Chanaan illius futuri.

Ne simus concupiscentes malorum. Docet illa non fuisse nostros typos hæcenus, ut necesse sit eadem nobis quæ illis evenire mala, sed ut vitemus similia peccata, ne similibus involvamus malis. Typis illis præmonere nos & instruere voluit Deus, non prædamnare. Nam nec illi periissent in deserto si Deum peccatis suis gravissimis non offendissent. Illorum igitur exemplo discere nos vult ne simus concupiscentes malorum: quasi dicat, quid nos juvabit ex Ægypto hujus seculi liberatos esse, quid in Christum baptizatos, quid sermone cælesti pastos, quid Spiritu Sancto refocillatos, quid omnibus aliis divinis beneficiis per Christum affectos, si malorum simus concupiscentes? Per mala intelligit Apostolus omnia quibus nobis a Deo interdictum est, & quatenus interdictum est. Huc pertinent & carnes idolis immolatæ, si scilicet iis vescamur aliorum cum scandalo.

Sicut & illi, nempe patres, *cupiverunt.* Carnes nimirum, & pepones, et cucumeres Ægyptios, et in terram illam reditum ex qua Deus illos tanta potentia, tot signis et portentis eduxerat: quæ cupiditas illis male expetiit, et nobis expetet si eos imitemur.

Verf. 7. *Neque idololatras sitis.* Id est, falsi alicujus Dei, aut simulacri ad Deum effigendum ab hominibus facti, cultores. Nam fuisse adhuc inter Corinthios fratres qui idololatriam nondum penitus excussissent, locus cap. V. 11 docet. Ad idololatriam

referri potest, ullius alius religiosus cultus præter unum illum Deum & unum illum Dominum ab ipso factum Christum. Qua de re supra cap. viii. 6. Vide quam Christiani hujus Apostolici moniti prorsus immemores, idolis eorumque cultibus omnia sua templa replevere. Et tamen quod multo magis dolendum est, idololatrias se negant esse, idque modis omnibus defendunt. Initium sanitatis est morbum agnoscere, & poenitentiam agnoscere peccatum, quod quia non fit, nulla poenitentia, nulla sanitas speranda est.

Sicut quidam illorum, intellige, fuerunt. Quosdam opponit omnibus. Nam alioquin ex illis complura fuerunt idololatrarum millia.

Sicut scriptum est. Scripturæ testimonium de illorum idololatria adducit, rei de qua agitur valde congruum.

Sedit populus edere & bibere, & surrexit ludere. Nimirum postquam idolo operatus esset, ut habetur Exod. xxxi. 6. Sedit ad convivium idololatricum, & postquam epulatus esset ac bibisset vina libaminum, (quæ pars erat idololatrici cultus, Israëlitis enim ea bibere fas non erat Deut. xxxii. 38. Esth. xiv. 18. Levit. x. 9. Ideo & infra Apostolus vs. 18 solum victimarum esum de Israëlitis commemorat;) surrexit ad tripudia & choreas, qui mos erat post sacrificia. Significat Apostolus ejusmodi convivia in idoliis partem esse idololatriæ. Instituebantur enim in honorem idolorum. Proinde tacite monet Corinthios Christianos, ut ab ejusmodi conviviis penitus abstineant, quod infra facit aperte vs. 21, 22, si divinam iram velint effugere.

Verf. 8. *Neque scortemur.* Pergit in admonitione, se quoque includens, & eidem legi subjectum esse significans. Dehortatur a vitio gentibus communi, adeo ut et inter ipsos Christianos essent qui illud pro re media ducerent.

Sicut quidam ipsorum scortati sunt. Iterum quosdam opponit omnibus. Nam ex ipsa poena quæ statim subicitur, constat scortatorum istorum ex populo multa fuisse millia. Scortati autem sunt, quatenus cum mulieribus, quæ uxores legitimæ non erant, congressi sunt.

Et ceciderunt in una die viginti tria millia. Ex poena tam atroci apparet, quantopere Deus scortationem detestetur, tot millia, idque uno die cecidisse. Quod vitium si in illo carnali populo tolerare non potuit Deus, quomodo feret in populo Christi nomen professio, qui totus esse debet spiritualis? Et tamen, proh dolor! scortorum & scortatorum inter Christianos plena sunt omnia. Unde nec mirum est, eos divinis actus judiciis, inter se cædes & strages hominum facere innumeras. Promiscuam exercent libidinem, promiscuis etiam cadant cædibus.

Verf. 9. *Neque tentemus Christum.* Jam variis interpretibus notatum est, in multis manuscriptis antiquis, & aliis codicibus, pro *Christo* legi *Deum*. Etiam Sclavonicus codex legit Deum, & Epiphanius existimat a Marcionitis pro Deo Christum insertum esse. Sed merito monuerit Apostolus, ne Christiani tentemus Christum, quippe cujus in nos divina sit potestas, ipsi tanquam Domino nostro cælesti a Deo collata, & cujus tentatio ita cum Dei conjuncta est tentatione, ut a Christianis nec Christus tentari

possit quin tentetur Deus, nec Deus vicissim quin tentetur Christus. Deus autem in nos divinitus dominatur per Christum. Hinc infra idem monitum, licet aliis repetens & efferens verbis, Dominum, id est, Christum nominat vs. 22. Est autem tentare Christum, sicut & Deum, divinam ejus potentiam, vel diffidentia, vel temeritate, vel indigno aliquo & contumelioso in ipsum facto provocare. Diffidentia vocabant Israëlitarum Dei potentiam in deserto. Ut temerario facto Christus idem faceret volebat diabolus, Corinthii Christiani irritando Christum, dum illius mensæ & mensæ dæmoniorum, illius calici & calici dæmoniorum, indignissimo facto communicare audebant. Christianis constare debet satis superque de divina Christi potentia & suorum cura. Qui id agunt tam animi intentione quam vi facti sui, ut experiantur quid possit Christus, sive in bonam sive in malam partem, tentant Christum & in ipso Deum.

Sicut & quidam ipsorum tentarunt, intellige, Deum. Nam & supra Deus intelligitur qui tentatur in Christo: nam si dixit Apostolus: *neque tentemus Christum*, perinde est ac si addidisset, & *consequenter ipsum Deum*. Qui putant Christum hoc loco ab Israëlitis in deserto tentatum asseri, ii prius necesse habent demonstrare, Messiam seu Christum non solum jam tum fuisse, sed etiam Deum illum Israëlitis esse, & ab Israëlitis illis habitum fuisse. Israëlitarum enim Deum suum, qui unus ille Deus est, nec ullum alium tentarunt, & se tentare sciverunt, Scriptura teste, ad quam sese refert Apostolus, ut ex sequenti poenæ commemoratione manifestum est: nec quidquam aliud hîc de Israëlitis narrat, nisi quod in Scriptura proditum exstat. Illud igitur nisi prius demonstrant, recte hic intelligitur ipse Deus immediate. Christiani cum Christum tentant, simul tentant & Deum: sed Christiani tentant Deum in Christo, Israëlitarum tentabant sine Christo. Etiam in omnibus istis quæ Apostolus adducit exemplis, alia numero sunt omnia, quæ ad nos Christianos spectant, ab iis quæ ad Israëlitas spectabant. Nos non debemus concupiscere mala, illi concupiscebant pepones & cucumeres Ægyptios. Illorum idolum erat aliud quam nostri temporis idola. Alia erant illorum scorta quam quæ nunc sunt. Illi murmurabant adversus Moysen & Aaronem, nobis alii sunt adversum quos ne murmuremus ab Apostolo monemur. Verum est, inquires, hæc omnia numero diversa esse, genere tamen convenire. An igitur in hac loquendi ratione plus valebit unitas generis, quam Christi cum Deo unitas, qui omnem suam divinam a Deo potestatem accepit, eamque Dei nomine exercet in nos, nec tentari a nobis potest, quin tentetur a nobis ipse Deus? Ideoque cum in priori membro monemur ne tentemus Christum, perinde est atque si expresse moneremur ne tentemus Deum, & sic huic monito etiam subicitur:

Sicut & illi tentarunt. Nempe Deum. Docet hic locus, si *Christum* posuit Apostolus, divinum Christi in ecclesiam imperium, & quod ecclesiam curet, illi numine suo præfens adfit, illius facta omnia cognoscat, illam pro meritis tractet, & suam declaret potentiam. Unde consequitur omnem illi cultum & honorem & adorationem & invocationem tanquam divino

divino & cælesti Regi ab ipso Deo constituto a nobis deberi.

Et à serpentibus perierunt. Pœnam exprimit atrocem, quæ Israelitis ob Dei tentationem fuit irrogata, ne si nos idem faciamus, ullam a pœnis immunitatem speremus.

Verf. 10. *Neque murmurate.* Nempe adversus Dei & Christi servos, tentatio Deum ipsum & Christum proxime petit, murmuratio ministros ejus, & per hos ipsum Deum & Christum. Monet Apostolus ne Christiani rebus in adversis propter Christianam pietatem aut aliis de causis conflictantes, aut aliis aliquibus Christianæ pietatis officiis gravari, adversus duces suos murmurent, iis indignantur, & vocibus impetant asperis ac plenis impatientiæ. Ut omnia tolerant æquo animo & in omnibus sese divinæ Christi voluntati submittant, & curæ ac providentiæ permittant, certo consili fore, ut tandem ex omnibus malis & adversis liberati, in cælesti illa patria æternum requiescant.

Durate, dicebat ille, & vosmet rebus servate secundis.

ô passi graviora, dabit Deus his quoque finem.

Tendimus in cælum, sedes ubi fata quietas

Promittunt.

Et perierunt ab exterminatore. Id est, ab Angelo illo, quem Deus Israelitis addiderat, ut in eos pro meritis vindicaret: quem credibile est etiam Ægyptiorum primogenita omnia interemisse. Pœnam addit murmurantium, ut nos a simili peccato absterreat. Qui parva mala & incommoda patienter ferre nolunt, & murmur nihil eos allevaturum opponunt, exterminationem sibi accersunt.

Verf. 11. *Hæc autem omnia*, id est, omnes istæ pœnæ, *typi contigerunt illis.* Ne quis cogitet, jam cessarunt istæ pœnæ, ista miracula, quibus populus ille rudis fuit coërcitus: ignis absorbens, aut terra dehiscens, aut serpentes igniti, aut exterminator Angelus. Fatetur Apostolus hæc omnia illis contigisse typos, id est, tanquam typos, per ellipsin particulæ similitudinis, Hebraica phrasi, typos inquam nostræ pœnæ, quæ in populo spiritali multo gravior erit, quam fuerant illæ in populo carnali.

Scripta autem sunt. Ne quis dicat, cur ergo scripta sunt, si nobis nunc nihil contingat istorum?

Ad admonitionem nostram, inquit. Ut scilicet nos per hæc admoneremur ad vitanda consimilia peccata.

In quos fines seculorum devenerunt. Id est, qui seculis in ultimis vivimus, & post quos nullus alius erit in terris Dei populus, cujus nos typi sumus, ut ex nobis tanquam ex sui suarumque rerum typis & figuris exempla & monita capiat. Christianorum enim temporibus & seculis veniet mundi finis, cui succedet novus ille mundus, novum cælum, nova terra, in quibus justitia habitat 2 Petr. III. 13. In hoc seculorum & mundi fine pœnarum illarum antitypi, & figurarum illarum figurata, suum sortientur effectum, & justi quidem omnes in novum illum mundum, in quo justitiæ solius habitaculum est, transferentur, ubi nec mors erit, nec ulla adversitas, injusti autem omnes in ignem conjicientur æternum.

Fines. In plurativo dixit, pro fine, & deve-

nerunt, per enallagen temporis, pro devenerunt sunt. Nisi quis finem seculorum dici putet totum id tempus quod a Christi exortu ad finem fuit mundi, quia scilicet extrema sit pars seculorum.

Verf. 12. *Itaque qui existimat quod stet.* Concludit superiora, & ex illis insert hoc monitum, id est, qui existimat se salvum esse, procul se abesse a casu & interitu. Stare enim dicuntur qui salvi sunt, per metonymiam effecti.

Videat ne cadat. Id est, ne in Christi adventu pereat, & sic sua spe & existimatione multum frustretur. Proinde ita quilibet Christianorum agat, ut omnia peccata quam diligentissime & longissime vitet.

Verf. 13. *Tentatio vos non apprehendit nisi humana.* Apparet Corinthios fratres extra tentationem non fuisse, idolorum causa, quam ut aliquo modo declinarent, nunc hoc, nunc illud in gratiam idololatrarum faciebant, & præsertim cum idolum nihil esse scirent, ad epulas & sacrificia invitati, in idoliis accumbere solebant. Huic tentationi ne succumbant Corinthii fratres, monentur ab Apostolo.

Tentatio. Id est afflictio, per metonymiam effecti, quia per eam tentantur homines an possint ad peccatum adduci.

Non apprehendit vos nisi humana. Id est, nihil grave & insolitum & ultra communem hominum sortem patimini, exiguum & consuetum est hominibus omnibus quod vos affligit, hominum scilicet odia, convicia, subsannationes, insectationes. Quis talia non experitur etiam si Christianus non sit? Homo sum, inquebat ille, humani a me nihil alienum puto. Non est igitur ut istis quidquam commoveamini, & aliquid indignum Christiana pietate faciatis.

Fidelis autem est Deus. Ne quis dicat. At verendum est ne majora & graviora nos corripiant. Neque hæc majora quidquam vereamini, sed Deo confidite.

Fidelis est Deus. Fidem vicissim præstat suis sibi que fidentibus, non deserit unquam suos.

Qui non permittet vos tentari supra quod potestis. Effectum exprimit fidelitatis divinæ: quasi dicat, novit ille virium vestrarum modum, supra hunc nunquam permittet ut vos tentemini & ullus suorum tentetur. Si quas permittit tentationes, eo fine permittit, ut vestra fides clarior evadat & spectatior, & præmium illam consequatur majus, non ut in tentatione succumbatis. Vestra hæc foret maxima culpa, si quod Deus facit vestro maximo bono, vosmetipsi in propriam perniciem vobis converteretis.

Sed faciet cum tentatione & exitum. Rem priorem per contrarii positionem declarat, id est, fecit vos tentari, permittendo nimirum ut tentemini, faciet & tentationis exitum ac finem lætissimum.

Ut possitis sustinere. Exprimit hunc exitum, quasi dicat, efficiet Deus ut possitis omnia sustinere, nulli tentationi succumbere, victores evadere, & pietatem constanter ad extremum, conservare, maxima vestra & Dei cum gloria. Hujus rei memores semper esse debent Christiani, et hac Dei fide in quibusvis tentationibus niti et sese solari.

Verf. 14. *Propter quod.* Infert admonitionem ex dictis. *Propter quod*, nempe propter hanc Dei fidem, ejusque effectum quem dixi.

Dilecti mei. Suum erga illos tam blanda compellatione testatur amorem, ut vicissim etiam illorum amorem provocet, & sic in amantium animo melius admonitionem suam defigat.

Fugite ab idololatria. Longe a vobis absit ut idolis sacrificetis, aut eorum sacrificiis intersitis, ad eorum epulas & viscerationes concurratis, eorum idolia frequentetis. Vide 1 Petr. iv. 4.

Verf. 15. *Ut prudentibus loquor.* Prudentiam illi & scientiam jactabant. Igitur & Apostolus cum iis ut prudentibus & scientibus loqui se dicit, quo facilius illos per propriam illorum prudentiam & intelligentiam in hoc argumento de idolothytorum in idoliis esu coarguat. Qui dicunt rationem esse repudiandam in percipiendis Euangelii mysteriis, hoc loco refutantur. Adeo enim ratione ad illa intelligenda est opus, ut ne hoc quidem quod dicunt, sine ratione vel dici possit vel intelligi.

Judicate vos quod dico. En Apostolus auditorum judicio permittit quod dicit. An vero sine ratione & judicio poterant judicare? An eos simpliciter & non adhibito in consilium judicio dictis suis vult credere? Imo credere quod non intelligerent, aut non aliter quam falsum & contradictorium intelligerent? Nimirum non brutis animantibus, sed hominibus ratione & mente præditis Deus misit Euangelium.

Verf. 16. *Poculum benedictionis.* Incipit proponere quod ipforum tanquam prudentium permittit judicio. Intelligit poculum illud, in cujus sumptione Deus & Christus singulariter benedicitur, id est, laudatur, celebratur & gratiarum actionibus extollitur. Unde eadem ratione & Eucharisticum absolute dicitur. Neque enim tum pro solo pane & vino Deus laudibus & gratiarum actionibus afficitur, sed etiam pro carne & sanguine, id est, pro morte Filii sui, cujus commemoratio panis & calicis istius usu peragitur. Unde & ipsi Filio laudes & gratiarum actiones tribuuntur.

Quod benedicimus. Nempe nos Christiani simul in sacris conventibus. Benedici dicitur poculum, sicut & mensa, id est, cibi & potus, per metonymiam continentis pro contento, cum iis appositis, antequam sumantur Deus pro illis benedicitur, & ut hæc dona sua nobis benedicat, rogatur.

Nonne communio sanguinis Christi est? Id est, nonne est causa societatis ad sanguinem Christi pertinentis seu sanguini Christi sacræ? *Koinonia* enim hoc loco societatem significat, ut ex sequenti argumentatione *ys. 17* manifestum est, & societas pro causa societatem efficiente, per metonymiam effecti ponitur. Nam calix ille in societatem nos jungit sanguini Christi sacram. Per illum enim a nobis communiter & conjunctim, memoria sanguinis ejus pro nobis ex corpore effusi, & ad bibendum habilis effecti celebratur. Rem sic se habere res ipsa loquitur, eamque fateri necesse habebant fratres Corinthii.

Panem quem frangimus. Pro panis quem frangimus, id est, fractum manducamus, per metonymiam antecedentis pro consequente. (Unus enim

tantum frangebat panem & cæteris fractum dabat ad manducandum, exemplo Christi.) *Quem frangimus*, inquit, nempe in eodem sacro ritu simul & conjunctim nos Christiani.

Nonne communio corporis Christi est? Id est, nonne est causa societatis ad corpus Christi pertinentis, seu corpori Christi sacræ, ad celebrandum illius pro nobis facti & transfixi, lacerati & exanimati ac exsanguis facti memoriam?

Verf. 17. *Quia unus panis, unum corpus multi sumus.* Probat panem illum sacrum societatem efficere, id est, quia unus societatis panis, unum societatis corpus, seu quod idem est *συνσῆτοι καὶ συνσώμυοι*, companes seu companions & concorporcs.

Multi sumus. Neque enim ab uno panis hic sumebatur, sed a pluribus simul Christianis. Unum corpus & alibi vocantur Christiani, hoc loco & unus panis, quia de pane agebatur. Nam ut unus panis ex multis granis, sic societas Christiana ex multis Christianis componitur.

Omnes enim ex uno pane participamus. Rationem adfert cur multos unum societatis panem dixerit, & unum societatis corpus seu companes & concorporcs: quia, inquit, omnes, quotquot scilicet simul sumus Christiani, ex uno pane participamus, quod nos fecit companions & concorporcs, seu in unum societatis panem, in unum societatis corpus conjungit. Docemur hoc loco, Apostolicis temporibus non panem tantum, sed & calicem in sacro ritu usurpatum fuisse, proinde usurpari semper debere ab omnibus Christianis. Docemur in eodem hoc ritu panem frangendum esse, & fractum ab omnibus sumendum. Est enim hic ritus in commemorationem mortis Christi institutus: proinde panis est signum memoriale, non vivi corporis Christi, sed per crucis mortem exanimis & exsanguis facti. Quod ipsum docet, calicem ab hoc ritu amovendum non esse, qui sanguinis Christi effusi signum est memoriale seorsim. Docemur in hoc ritu panem manere panem, & quemlibet illius partem capere, non totum, proinde panem illum non aliter esse corpus Christi, quam quatenus illius est memoriale signum. Docemur ex hoc sacro pane non unum aliquem solum participare debere, sed omnes simul quotquot in uno loco sunt Christianos. Docemur denique eos qui ritum hunc sacrum contemnunt & negligunt, ad unum societatis Christianæ panem & corpus non pertinere.

Verf. 18. *Videte Israël secundum carnem.* Quasi dicat, dedi vobis exemplum Israël secundum spiritum, qui sumus nos Christiani, videte etiam Israël secundum carnem, qui sunt Judæi. Israël pro Israëlitis dicitur. Christiani spiritualiter Israëlitis sunt Filii, propter fidei similitudinem: Judæi carnaliter propter carnalem ex illo propagationem.

Omnes qui edunt victimas. Nempe in templo & coram altari.

Socii sunt altaris? Id est, focii sunt ad altare pertinentes? Negare hoc non potestis.

Verf. 19. *Quid igitur dico?* Explicare incipit quid sibi exemplis istis velit, quid ex illis inferat.

Quod idolum aliquid est? Id est, an hoc volo ex illis concludere idolum aliquid esse?

Aut quod idolothytum aliquid est? Id est, quod re ipsa differat ab aliis carnibus? intellige, nequaquam id mihi volo, aut id dico.

Verf. 20. *Sed quod quæ immolant gentes, demoniis immolant, non Deo.* Exprimit quid sibi velit, & quo allatis illis in exemplis spectet. Eo nimirum quod quæ gentes profanæ, ut veri Dei ignoræ immolant, demoniis immolent & non Deo: quasi dicat, gentium quidem intentio est idolis & diis quos sibi opinionis errore finxerunt, immolare: sed quia dii isti nihil sunt, demonia seu mali spiritus eorum in locum sese ingesserunt, Deo aspernante profanorum hominum victimas, qui cum agnoscant Deum esse, falsos Deos colere malunt quam verum, cujus immensa divinitas & potentia sese ubique sensibus eorum ingerit. Hinc erat ut apud idola miracula quædam fierent, malis illis spiritibus eorum auctoribus, quo tanto magis auctoratas sibi gentes, iusto Dei iudicio permittente, tenerent,

Nolo autem vos socios demoniorum esse. Quasi dicat, ex eo quod dixi consequitur illos qui edunt in idolis victimas, quas demonia & mali spiritus fecerunt suas, sibi que vindicarunt, demoniorum esse socios, seu socios ad demones pertinentes. Illorum enim edunt victimas, ego autem nolo vos, qui Christo dicati estis, demoniorum esse socios. Atque hoc est ad quod exemplis illis collimavi.

Verf. 21. *Non potestis.* Nempe per jus & fas.

Poculum Domini. Id est, Domino sacrum, & celebrandæ sanguinis ejus memoriæ dicatum.

Bibere, & poculum demoniorum. Id est, poculum ad dæmonia pertinens, seu quod dæmones possessione & usurpatione fecerunt suum.

Non potestis mensa Domini participes esse & mensa demoniorum. Eodem modo. Poculum autem sumitur pro vino in poculo, & mensa pro pane mensæ imposito, per metonymiam continentis, sed mensam dixit, quia non aliter quam ab accumbentibus ad mensam, seu simul & conjunctim a Christianis edendus est, sicut & victimæ solebant edi in templo Dei & in idolis. Negat autem Apostolus hoc posse, id est, licere fieri unquam, non tantum simul & uno eodemque tempore. Nam Christo cum demoniis nulla est communicatio, nulla societas, proinde nec Christianis fas est ut ullam unquam cum demoniis & malis spiritibus communicationem habeant, tantum abest ut unquam poculum illorum bibant, aut mensæ illorum assideant & participent.

Verf. 22. *An irritamus Dominum?* Admisset se iis per figuram loquendi, ut rem duram mollius audiant: quasi dicat, quid nobis volumus? aut quid agimus, cum in idolis calicem demoniorum bibimus, & mensæ illorum accumbimus & participamus? an irritamus Dominum? Nam ego quidem nullum alium istius usum rei video. Verbum *ἡμεῖς* affectum exprimit viri qui uxorem vel tponfam suam in alieno, & quidem æmuli sui conspiciatur thoro. Zelator est Christus, non patitur sibi tantum

dedecus & contumeliam fieri à suis. Nam Domini nomine Christum intelligit. Hic locus iterum docet Christum præsentem suis adesse, eorum facta omnia spectare, & in eos, si quid male faciant, severe vindicare.

Num fortiores ipso sumus? Stultitiam arguit Christum ad iram & zelum provocantium. Quasi dicat, si fortiores & robore validiores illo essemus, mirum non erat, nunc cum nihil simus ad illius vires & robur, quid insanimus? Ita evicit Apostolus, ne utique licere Christianis ut in idolis ad epulas idololatrarum accumbant, nec Corinthii, quia prudentes erant, aliter judicare poterant.

Verf. 23. *Omnia mihi licent.* Iterum hic, ut cap. vi. 12, per mimesin redarguit eos qui sibi omnia licere dicebant.

Omnia. Nimirum quæ per se & natura sua mala & turpia non essent, quale tamen non erat in idolis accumbere. Redit enim Apostolus ad ea quæ natura sua sunt media. Verum hoc est, inquit, Apostolus;

Sed non omnia. Intellige, quamvis per se & natura sua licita,

Conducunt. Id est, si fiant utilia semper sunt & nobis & aliis, adeo ut ea quandoque omittere valde sit bonum & utile.

Omnia mihi licent. Repetit dictum, ut illud magis explicet.

Sed non omnia adificant. Hoc est quod dixit, *non omnia conducunt.* Quæ enim non ædificant, id est, salutem aliorum, & inprimis fratrum, non promovent, sed illam destruunt, quamvis natura sua media, valde non conducunt nec nobis qui ea facimus, nec aliis qui ea vident fieri.

Verf. 24. *Nemo quod suum est querat, sed quod alterius est, quisque,* intellige *ἑκάστους*, querat? Hoc addit Apostolus, ne quis reponat, sed hoc meo cum commodo conjunctum erit, mihi satisfaciam. Nemo, inquit Apostolus, quod suum est querat, id est, suum commodum, intellige in his talibus, quæ si fiant, exiguum tibi commodum adferant, alteri autem scandalum seu destructionem & perniciem; si vero non fiant, exiguum tibi causent molestiam, alteri autem ædificationem & æternam salutem. In his talibus nemo quod suum est querere & sectari debet, sed quisque quod alterius est. Neque enim hic commoda cum commodis et incommoda cum incommodis ullam comparisonem habent. Hoc quod hic cuique præcipit, ipse præstitit. Vide infra *ψλ. 33.* et cap. ix. 19 et sequentibus.

Verf. 25. *Omne quod in macello veniit.* Id est, quasvis carnes quæ in macello vaneunt, non quæ in idolis apponuntur.

Edite. Regulam tradit de esu idolothytorum extra idolia, et convivia illa in sacrificiis gentium profanarum.

Nihil inquirentes. Nempe an carnes istæ idolis fuerint immolatæ nec ne?

Propter conscientiam. Id est, conscientiæ causa; verentes nimirum ne eam polluant. Idolothyta enim postquam ex idolio in macellum delata sunt, omnem illum ad demones respectum amittunt, non secus ac victimæ extra templum respectum ad altare, aut

panis ille sacer & calix extra ecclesiam & sacrum illum ritum, respectum ad Dominum. Jam ista communia fiunt, & sacra sacramque societatem facientia definunt esse.

Verf. 26. *Domini enim.* Id est, Dei. Adducuntur enim hæc verba ex veteri scriptura.

Est terra & plenitudo ejus. Causam adfert cur sibi nemo conscientiam facere debeat propter carnes illas quæ vaneunt in macello, quia nimirum & terra & ea quibus terra repleta est Dei sunt, ad Deum tantquam ad suum auctorem & creatorem, qui ea condidit in usum hominum, pertinent, cum nullum amplius ad dæmones respectum habeant. Iis igitur uti & vesci quæ Dei sunt nullum est peccatum. Videant igitur qui ex usu donorum Dei peccata faciunt, & hominum adstringunt conscientias. Nam diebus jejunii a cibis delicatioribus abstinere, non peccatum ullum facit, sed natura jejunii, quod tamen & ipsum per se cuique liberum est, & cuiusvis cibi esu finitur. At nunc jejunium factum est quod olim erat finis jejunii, & cum sese piscibus carniū aliisque etiam delicatissimis cibis, dummodo extra carnes terrestrium animantium, et vino ac potu replevere, jejunare et jejunasse dicuntur. Omnia invertit superstitio, et pro vero jejunio inanem nobis jejunii speciem induxit.

Verf. 27. *Si vero quis vocat vos infidelium.* Egit de carnibus quæ ex macello domum deferuntur cuiusque Christianorum, et istic parantur: nunc docet quid hic sit faciendum Christianis si ab aliquo infidelium invitentur, non in idolum sed in privatam domum ad epulas.

Et vultis ire. Relinquit hoc cuiusque voluntati ut ab infideli ad epulas invitatus eat vel non eat. Neque enim Christiani homines ipsos eorumque epulas vitare debent, sed hominum pravos mores et vitia. Ideoque si quis non satis sit firmus adversus vitia, quod tamen Christiano indignum est qui Christi spiritum habet, domi maneat potius, quam ad convivium progressus et sibi scandalo sit et aliis, contumeliamque faciat sanctæ Christi ecclesiæ.

Omne quod apponitur vobis. Quippe in privata domo, non in idolio, *edite*, edere vobis nullam ducite religionem.

Nihil inquirentes propter conscientiam. Videant omnes vos haudquaquam esse superstitiosos.

Verf. 28. *Si vero quis dicat.* Nempe ex infirmis quibus idolothytis vesci crimen est, aut saltem dubium ne crimen sit.

Hoc immolatum est idolis, non edite propter illum qui indicavit. Quasi dicat, non propter rem ipsam, sed propter eum qui indicavit infirmum.

Et propter conscientiam. Nempe, ut statim explicat, non tuam sed illius. Ne scilicet te in sua conscientia tanquam hominem impium & irreligiosum condemnet, aut aliquo modo læsam a te conscientiam suam referat.

Domini enim est terra & plenitudo ejus. Quasi dicat, ut non liceat plenitudine terræ ad alterius offendiculum, & sic ad detrimentum gloriæ Domini abuti. Vel etiam, *Domini est terra &c.* Non idolorum. Argu-

mento quo pugnabat pro edendis, cum nemo obstat, idolothytis, nunc pugnat cum aliquis infirmus obstat pro non edendis: quasi dicat, in hoc quem dixi casu abstinete ab idolothytis, ob eandem illam causam quod Domini sit terra & plenitudo ejus, ex qua Domini plenitudine, quia idolo carnes istas nullo jure & contra Deum asseri putat is qui idolum esse aliquid existimat, ideo ab iis abstinete, ne videamini aliquid cum idolo adversus Dei communionem habere, & quia non licet plenitudine Domini ullo modo abuti. Jam igitur in tali casu illa ratio. *quia Domini sit terra &c.* pugnat pro non edendis idolothytis, non pro edendis. Egregie Apostolus illam ipsam rationem hic attulit, ut eam in tali casu non tantum non valere, sed etiam in contrarium valere ostenderet.

Verf. 29. *Conscientiam autem dico non tuam.* Explicat cujus conscientiam intelligat quam modo nominavit. Non tuam, inquit, qui scis idolum nihil esse, & idolothytum nihil esse. Tua enim conscientia te non accusabit nec damnabit quod vescaris idolothyto.

Sed alterius. Nimirum illius qui tibi indicavit hoc idolothytum esse, infirmi fratris, cujus conscientia damnat idolothytorum esum.

Ut quid enim libertas mea judicatur ab alia conscientia? Rationem adfert cur ob alterius conscientiam ab idolothyti esu sit abstinendum. Loquitur autem per mimesin, persona sumpta ejus qui monitus sit hoc idolothytum esse, id est, quo enim fine, cuive bono *libertas mea*, quam habeo ad edendum idolothyta, *judicatur*, id est, judicari & damnari debet, aut causam dem ut judicetur ab alia conscientia? cur committam ut id fiat? Actus ponitur pro causa actus, ut & in sequenti commate videbimus.

Verf. 30. *Si vero ego gratia.* Id est, grato erga Deum animo.

Participo. Nempe ex cibis, ne quis dicat me Deo gratias egisse pro cibis, etiam proposito idolothyto, ideoque me nihil curare debere, quamvis sim admonitus idolothytum hoc esse.

Quid blasphemor? Iterum actus ipse pro causa actus, id est, ob quid causam & occasionem dem ut blasphemor, nempe ut audiam homo profanus irreligiosus, in Deum contumeliosus, quodque aliorum conscientiam nihil curem nec reverear.

Pro quo ego. Per ellipsin, id est, *propter id pro quo ego gratias ago?* Nempe Deo, propter esum cibi, pro quo ego gratias egi Deo. An patiar ut idem ille cibis qui ex me gratias & gloriam attulit Deo, mihi blasphemiam afferat, quæ consequenter ex me in ipsius Dei contumeliam redundet? Absit ut hoc committam.

Verf. 31. *Sive igitur editis.* De edendo enim agebatur.

Sive bibitis. Bibitur enim etiam cum editur.

Sive quid facitis. Ne quis solas edendi & bibendi actiones hic intelligat, omnes intelligendæ sunt. Ex superioribus infert conclusionem monitoriam.

Omnia in gloriam Dei facite. Id est, omnia eo fine facite, ut Deus ex omnibus actionibus vestris habeat gloriam, quod fiet si omnes vestre actiones ab omnibus hominibus probabuntur et laudabuntur. Hæ enim laudes in Deum ipsum referuntur, cujus vos cultores esse profiterimini. Pertinent huc verba Christi Matth. v. 16.

Verf. 32. Sine offendiculo estote. Dehortatur a re contraria: quasi dicat, nolite ullam offendiculi, id est, peccati causam præbere:

Et Judæis. Avertendi nimirum sese à Christiana religione: Quicquid in gratiam Judæorum facere vel non facere potestis salva Christiana pietate, hoc facite vel non facite.

Et Græcis. Id est, ethnicis omnibus, per synecdochen speciei; eodem quo Judæis modo.

Et ecclesiæ Dei. Id est, fratribus, seu aliis Christianis omnibus, qui soli vera sunt ecclesiæ Dei. Ecclesiæ dicuntur, quod evocari et convenire soleant ac debeant ad sermonem divinum audiendum, et omnia alia peragenda quæ in sacris istis conventibus Christus fieri præcepit. Monet ne cui ex fratribus causam et occasionem dent impingendi in Christianæ pietatis cursu, multo vero minus etiam à Christiana fide deficiendi.

Verf. 33. Sicut & ego. Exemplum suum iterum proponit, ut se non tantum hæc illis præcipere, sed et ipsum facere ostendat, et sic præceptum suum efficacius reddat.

Per omnia. Id est, secundum omnia, vel per omnia, ellipsis præpositionis, Græca phrasi, ut mox cap. sequenti v. 2. Intelliguntur autem omnia ex materia subjecta, quæcunque Christiana pietate salva fieri vel non fieri possint. *Omnibus,* id est, hominibus, & Judæis, & Græcis, & ecclesiæ Dei.

Placeo. Id est, me attempero & accommodo, per metonymiam effecti. Placent enim qui aliorum obsequuntur voluntati. Obsequium amicos &c.

Non quærens meum commodum. Quod scilicet talibus ex rebus in me secundum carnem redundare possit. Modum & causam ostendit superioris facti.

Sed multorum ut serventur. Exprimit hoc multorum commodum, nimirum æternam salutem: quasi dicat, id ago ut servem multos, & in illis me ipsum, non ut rebus in mediis & indifferentibus cupiditati meæ satisfaciam.

CAPUT XI.

Verf. 1. Imitatores mei estote. Exemplo suo proposito, monet ut se imitentur.

Sicut & ego Christi. Quasi dicat, nam & ego Christum Dominum meum imitor, qui adeo non quæsit suum commodum, ut etiam acerbam mortem salutis nostræ causa oppetierit, quod Christi exemplum in hac ipsa materia commemorat etiam Rom. xv. 2. 3. Videmus quantopere fallantur, & suæ aliorumque salutis noceant, qui non tantum Apostolorum & Christi sanctitatem non imitantur, sed etiam negant quenquam illius imitorem esse posse. Ad æquare quidem Christi sanctita-

tem nemo potest, sed imitari quisque non tantum potest, sed etiam debet, si servari velit.

Verf. 2. Laudo autem vos fratres. Quasi dicat, hæc quidem vos moneo: laudo autem vos in eo,

Quod omnia. Id est, secundum vel per omnia, nempe vobis à me tradita, ut statim Apostolus sese explicat. Eandem ellipsin præpositionis paulo ante habuimus cap. x. 33.

Mei memores sitis. Fratrum appellationem crebro repetitam legimus, charitatis non aliorum in alios dominatus tesseram.

Et sicut tradidi vobis traditiones tenetis. Explicat superius. Hactenus sui per omnia eos meminisse dicit, & eo nomine laudat, quatenus traditiones suas tenebant, id est, observabant. Intelligit ea quæ ad externum in congregationibus decorem spectantia tradiderat, ut sequentia docent.

Verf. 3. Volo autem vos scire. Quasi dicat, ut tanto magis servetis ea quæ vobis tradidi de virorum adaperitis, mulierum autem coopertis cum orant vel prophetant capitibus.

Quod omnis viri caput Christus est. Docet quo ordine ac serie omnis vir cum Christo, mulier cum viro, Christus cum Deo conjunctus & connexus sit. Quod ad virum attinet, *omnis viri,* inquit, nullo excepto etiam si summus in terris sit Rex vel Imperator,

Caput Christus est. Id est, hoc habet Christus, nempe a Deo, ut super omnem virum habeat potestatem.

Caput autem mulieris vir. Id est, hoc autem habet vir similiter à Deo, ut super mulierem habeat potestatem. Hoc dicit ratione sexus virilis, qui semper est muliebri præstantior, non ratione ejus quod accidit. Neque enim semper vir mulierem habet, aut mulier virum, aliquando etiam mulier summum in regno aliquo, etiam supra viros omnes, habet imperium. Ideo nec Apostolus mulieris voci particulam *omnis* apposuit.

Caput autem Christi Deus, intellige, *est.* Hoc habet Deus, nimirum ex seipso, ut supra Christum habeat potestatem, quatenus nimirum Christus illius est, & omnem suam potestatem Deo debeat, nec illa unquam utitur aut uti potest contra Dei voluntatem, eamque etiam suo tempore, id est, salutis nostræ opere perfecto, Deo redditurus est 1 Cor. xv. 24, 28. Docemur hinc Christum non tantum Deum illum unum non esse, sed etiam Deum illum unum caput Christi esse, quod & ipsa Christi appellatio per se docet. Christus enim, id est, unctus, respectu dicitur illius qui eum unxit, id est, regem ac Dominum fecit. Qui hoc ad humanam Christi naturam referunt, recte faciunt. Sed dum simul Christum unum illum Deum esse dicunt, non tantum Apostolo, sed etiam sibi ipsis contradicunt: Apostolo quidem; quia dicere Christi caput esse unum illum Deum, est Christum unum illum Deum esse diserte negare: sibi autem, quia dum Christum hominem fuisse fatentur, eo ipso Christum Deum illum unum fuisse negant. Homo enim & Deus ille unus valde sunt disparata. Nam dicere, Christum esse hominem, quatenus est homo, & esse unum illum, quatenus est unus ille Deus, quid aliud est quam nugari, & id ipsum

ipsum pro responsione adferre quod contradictionis arguitur.

Verf. 4. *Omnis vir.* Ex hoc ordine rerum à se descripto, confirmat suam traditionem de virorum non velandis, mulierum autem velandis, cum orant vel prophetant, capitibus.

Omnis, inquit, *vir orans.* Ad Deum vel Christum vota & preces faciens. *Aut prophetans.* Id est, aut Dei & Christi oracula proloquens, per synecdochē speciei & generis.

Velato capite, καὶ τὸ κεφάλαιον ἔχον, *super caput habens.* Intellige velamentum, subjectionis & servitutis signum.

Dedecorat caput suum. Id est, Christum, cuius decus & gloria in eo est quod habeat potestatem super liberos, id est, naturæ sexu nemini subiectos, quam Christi gloriæ notam tollunt, cum orantes vel prophetantes viri capita non aperiunt. Non prohibet Apostolus quominus aliis temporibus velata capita gerant, sed ne hoc faciant cum orant & prophetant, id est, cum Christum alloquuntur, vel Christi proloquuntur oracula. Et alioquin etiam viris consuetum est aperire capita cum alicui deferunt honorem. Locus hic docet Christianos dum orant ad Christum accedere. Quomodo enim dum orant dedecorarent Christum, nisi orando accederent ad Christum? At si orando accedunt ad Christum & per Christum ad Deum, cur non etiam, quoties volunt, orationes suas dirigunt ad Christum, id est, alloquantur ipsum Christum? Res enim eodem reddit, & qui Christum orat, Deum ipsum orat in Christo.

Verf. 5. *Omnis autem mulier.* Quasi dicat, quod autem ad mulierem attinet, *omnis mulier*, nulla excepta,

Orans aut prophetans. Solebant enim etiam mulieres Spiritu Sancto afflari & prophetare.

Non velato capite. In signum scilicet subiecti sexus fœminei sexui virili.

Dedecorat caput suum. Id est, virum. Æquat enim se virili sexui, & subjectionis notam tollit, quæ saltem cum sibi res cum Deo est, vel Dei loquitur oracula, tolli non debuit.

Unum enim est & idem vasa. Quasi dicat, perinde enim est atque si rasisset caput, quod certe signum foret æqualitatis & paritatis cum sexu virili. Vide cap. xiv. 34.

Verf. 6. *Si enim non velatur mulier.* Probat quod dixit. Nam si non velatur mulier, nempe caput, id est, si non est indecorum mulieri caput non velare,

Etiam tondeatur. Id est, nihil etiam prohibet quominus tondeatur, paria sunt ista natura sua.

Si vero turpe mulieri tonderi aut radi, veletur. Nempe caput. Velatio enim capitis apertius etiam est signum subjectionis quam coma.

Verf. 7. *Nam vir quidem non debet velare caput.* Nempe cum orat vel prophetat. Confirmat dictum, diversam hac in parte viri & mulieris ostendens esse rationem, ne quis objiceret, quid ergo prohibet, quominus & viri velent capita, cum non minus quam mulieres Christo subiecti sint.

Vir quidem, inquit, *non debet velare caput, cum sit imago & gloria Dei.* Id est, cum virilis sexus refe-

rat ac repræsentet Deum in omnia dominantem. Deus enim cum ipse sit inconspicuus, virum creavit, eique servire fecit universa, ut Dei creatoris sui maiestatem referret. Quatenus autem Dei refert ac repræsentat maiestatem, hætenus etiam est Dei gloria, id est, Dei gloriæ causa, per metonymiam effectus. Gloriam enim Deus maximam habet ex hac sui imagine, cum per eam agnoscatur supremus ejus in universa & in ipsum virum dominatus ac imperium.

Mulier autem gloria viri est. Id est, causa gloriæ viri, quod scilicet viro subiecta sit, quamvis alioquin cæteris omnibus creaturis dignitate præstet, & cui non minus quam viro cæteræ omnes creaturæ infervant. Hoc igitur discrimen inter virum & mulierem facit, ut vir quidem orans aut prophetans velare caput non debeat, mulier debeat, & consequenter etiam vir tonderi vel radi possit, mulier non possit.

Verf. 8. *Non enim est vir ex muliere, sed mulier ex viro.* Rationem adfert ob quam viro prærogativa ista tribuatur, quod scilicet vir sit imago Dei & gloria, mulier autem sit viri gloria, quia nimirum Deus in prima creatione viri & mulieris, non virum creavit ex muliere, sed mulierem ex viro, sic ut mulier viri quoddam sit auctuarium, vir principale opus Dei, mulier ex viro & propter virum. Mulier viro sui debet originem, non vir mulieri. Argumentum hoc valet in iis quæ sunt ejusdem generis seu cæteris paribus. Nam alioquin terra foret præstantior quam vir qui est ex terra, non terra ex viro.

Verf. 9. *Etenim non creatus est vir propter mulierem, sed mulier propter virum.* Causam exprimit propter quam Deus non ex muliere virum, sed ex viro mulierem creaverit, quia scilicet mulier viro tanquam principi socio in adiutorium creabatur.

Verf. 10. *Propter hoc debet mulier potestatem super capite habere propter Angelos.* Ex eo quod dixit rem suam infert, id est, debet habere signum potestatis, nempe in se, super capite suo, quod indicio sit capiti suo esse aliud superius caput, nempe virum. Potestatem posuit pro signo potestatis, per metonymiam causæ. Sic corpus Christi, sanguis Christi, Novum Testamentum in ritu eucharistico, pro signo memoriali corporis & sanguinis Christi & Novi Testamenti, & in ritu azymorum pascha vel transitus pro signo memoriali transitus, & multa alia similia.

Addit Apostolus, *propter Angelos.* Quod homines interdum naturæ leges moribus suis mutant, at coram Angelis semper sunt immutabiles, quorum Christiani rationem habere debent, si alii homines id quod naturæ consentaneum est, negligant. Locus hic docet Angelos esse spectatores humanarum actionum, præsertim inter Christianos, maxime vero cum orant vel prophetant, & in sacris eorum conventibus. Christus etiam de suorum Angelis meminit Matth. xviii. 10 & Hebr. i. 14: ministratorii spiritus appellantur, quod in ministerium mittantur eorum causa qui salutis sint hæredes futuri. Nimirum in societatem & familiam & consortium adsciti sumus Angelorum per fidem in Christum Eph. i. 15. Hebr. xii. 22. Apoc. xxi. 9. Cavendum igitur est ne Angelos indecoris factis offendamus, in quorum conspectu versari solemus, quamvis homines ea indecora esse non existiment.

Verf.

Verf. 11. *Veruntamen &c.* Inferit hoc ad mulierum solatium, quasi dicat, quanquam verò res ita se habeat ut dixi. *Veruntamen neque vir sine muliere, neque mulier sine viro in Christo.* Id est, & vir & mulier insiti sunt Christo, per fidem nimirum in ipsum, proinde gratiæ divinæ sunt ex æquo participes.

Verf. 12. *Sicut enim mulier ex viro.* Nempe in prima creatione orta est.

Sic & vir per mulierem. Nempe in sequenti generatione oritur, & sic viri sequentes omnes post Adam mulieri debent ortum suum. Causam exprimit cur Christus pariter gratia sua complexus sit tam mulieres quam viros.

Omnia autem ex Deo. Pondus addit causæ: quasi dicat, omnia autem, ut rei tanto majus pondus addam, & vir & mulier, & quod mulier sit ex viro, & quod vir sit per mulierem, & quod mulier subjecta sit viro, Deum habent auctorem. Merito igitur etiam & vir & mulier pariter Christum Dei Filium habent servatorem. Particula universalis *omnia*, ut semper, ex subjecta materia intelligenda est.

Verf. 13. *In vobis ipsis judicate.* Redit ad rem propositam: quasi dicat, re in animum vestrum revocata etiam me tacente. Vide quam Apostolus rationem & judicium humanum non tantum non arceat adjudicandis suis dictis, sed etiam illud pro se suisque dictis advocet. Qui rationis & judicii humani defugiunt examen, aperte dictorum suorum veritati non fidunt. Veritas examinari cupit. Nam quanto magis examinatur, tanto solidior apparet.

Decorum est, pro decorumne est. Per ellipsin particulae interrogativæ.

Mulierem non velatam. Nempe capitis respectu, id est, relecto capite. Nam de reliqui corporis velatione, tam in viris, quam in mulieribus, agere non erat necesse.

Deo preces facere? Quasi dicat, & hac capitis refectione ac denudatione virili sexui semet æquare.

Verf. 14. *An nec ipsa natura docet vos.* Quasi dicat, si nemo alius vos doceat, ipsa certe natura vos docet. Argumentum petit ex ipsius naturæ testimonio.

Quod vir quidem si comam alat dedecus ipsi est? Quia hoc molle quiddam ac muliebre est. Et tamen tot populi consuetudine naturam vicere, & turpitudinem istam sexusque sui virilis dedecus & contumeliam non agnoscunt.

Verf. 15. *Mulier autem si comam alat gloria ipsi est.* Id est, ornamentum ac decus. Et hæc quidem naturæ vis in mulieribus nusquam ut arbitratur est abolita.

Quia coma pro velamento data est ei. Causam adfert cur coma mulierem deceat, quia ipsa natura mulieri dedit comam pro capitis velamento, id est, eo fine ut caput semper velatum habeat, & sic natura ipsa mulieri dux & magistra est, ut dum reliquum corpus tegit, etiam naturali capitis velamento, artificiale seu manufactum adjiciat.

Verf. 16. *Si quis autem vult contentiosus esse, &c.* Solet verbum *δοξάζω* aliquando accipi pro volo Matth. 111. 9. Occurrit ei cui hæc non satisfaciunt, quique de his amplius disputare velit, & dicat sibi contrariam etiam in partem argumenta non deesse, quibus doceat hæc non in hominum natura, sed in sola consuetudine fundamentum habere. Apostolus primum talem hominem φιλονεικῶν, amantem litum

appellat, qui superioribus argumentis non cedit, & demonstrationes requirat ultra materiæ ipsius quæ tractatur naturam.

Nostalem consuetudinem non habemus. Addit rationibus auctoritatem, quasi dicat, si quem rationes nostræ non movent, at moveat auctoritas. *Nos*, inquit, Apostoli Christi, *talem consuetudinem non habemus.* Ut scilicet mulieres cum orant aut prophetant, relectis capitibus esse patiamur.

Neque ecclesia Dei. Apostolorum auctoritati addit ecclesiarum Dei auctoritatem, quæ cum omnes ab Apostolis edoctæ consuetudinem hanc receperint, ut mulieres cum orant vel prophetant velatis sint capitibus, nemo unus ex Christianis sese debet omnibus opponere. Et siquidem hæc non natura fieri debere, sed sola consuetudine fieri dicat, cedat ecclesiarum Dei consuetudini.

Verf. 17. *Hoc autem præcipiens.* Nempe de velandis cum orant vel prophetant mulierum capitibus. Ad aliam transit materiam Apostolus.

Non laudo. Quasi dicat, adhuc vos laudavi, sed in eo non laudo, id est, per *παύω* valde reprehendo. Videtur Apostolus de industria laudem præmiis, ut vituperationem æquiore susciperent animo.

Quod non in melius sed in deterius conveniatis. Nempe ad sacra communia. Exprimit quid non laudet, imo valde vituperet, quod scilicet non eo eventu conveniant, ut melior ipsorum fiat status & conditio, sed ut fiat deterior, dum sibi Dei & Christi iudicia conventibus suis magis magisque accerferunt &c. 34. non autem illius consequuntur gratiam, qui Christianorum conventuum unicus debebat esse effectus. Particula, *ἐν*, in, hoc loco eventum notat non finem. Neque enim Corinthii finem hunc intendebant.

Verf. 18. *Nam &c.* Confirmat quod dixit, exponens quæ in suis conventibus sacris faciebant mala.

Primum quidem. Quasi dicat, hoc quidem primum est, sed non solum, est & aliud valde improbandum.

Convenientibus vobis. Id est, cum convenitis.

In ecclesia. Ut ostendat se de sanctis conventibus loqui, quibus ecclesiæ nomen apud Christianos factum est proprium, quod Latine concionem sonat, id est, homines Christianos ad audiendum Dei sermonem & alia sacra officia obeunda concitos & evocatos.

Audio scissuras in vobis, id est, inter vos, esse. Hoc est primum quod faciebat ut in deterius non in melius convenirent. Schismatis enim & scissuris Christianorum valde Deus & Christus offenditur. Christiani enim omnes unum esse debent Joan. xvi 11. 21.

Et partem aliquam credo. Quasi dicat, si non omnia credo quæ mihi de scissuris vestris dicuntur, at tamen partem eorum aliquam credo. Ostendit quam nollet quidquam mali de illis credere nisi cogeretur. De quibus scissuris quia cap. 1 satis egit, nunc eas non exprimit.

Verf. 19. *Oportet enim & hæreses in vobis esse.* Causam exprimit cur aliquid de scissuris eorum credat, quia nimirum etiam hæreses, rem scissuris deterio-rem, inter eos oporteat esse. Intelligit autem Apostolus non solam Corinthiorum ecclesiam, sed & alias Christianorum ecclesias, quod, pro dolor! eventus nimium docuit. Scissuræ sunt eadem doctrinæ

doctrinæ Christianæ sanitate manente orta dissidia. Hæreses autem sunt dogmata, sanam & ab Apostolis traditam doctrinam corrumpentia. Horum utrumque oportere dicit inter Christianos esse, non quod Deus velit ut sit, sed quod cum ea sit hominum malitia, Deus eam impedire nolit. Quo sensu & Christus dixit, oportet ut veniant scandala Matth. xviii. 7. Luc. xvii. 1.

Ut probati. Finem exprimit istius divinæ permissionis, id est, ut in veritate & pietate constantes, per metonymiam effecti,

Manifesti fiant. Qui alioquin non apparerent, si nulla esset causa & occasio a veritate & pietate deflectendi. Schismata & hæreses probatio sunt in veritate & pietate constantis animi.

In vobis. Id est, inter vos, nempe Christianos. Hæc verba in fine posita sunt, quia ad utrosque & probatos & manifestos factos referri possunt. Nihil igitur mirum, si ecclesia Christi plena sit schismatum & hæresium, nos id agamus interim ut nos probatos esse ostendamus.

Verf. 20. *Convenientibus igitur vobis in unum.* Nempe ad celebrandam simul cœnam Domini: quasi dicat, igitur ut ulterius progrediar, & alterum exponam per quod in deterius non in melius convenitis.

Non est Dominicam cœnam edere. Nempe hoc quod vos facitis: quasi dicat, profitemini vos convenire ut Dominicam cœnam edatis eamque edere, sed hoc quod facitis non est Dominicam cœnam edere. Cœnabant Christiani simul, & hanc cœnam vocabant Dominicam, quod esset in honorem Domini, id est, Christi instituta, & ad imitationem illius cœnæ, quam cum suis celebravit discipulis illa nocte qua traditus fuit. Quas cœnas, quia simul contestandæ & exercendæ charitatis inter Christianos fiebant, agapas vocabant Christiani. Quia vero Christus ad cœnam illam suam, fractionis panis & calicis ritum in corporis & sanguinis sui sacrauit memoriam, idem etiam Christiani Dominum suum imitati ad cœnas istas ritum hunc sacrum obibant. Curabant autem has cœnas Diaconi sumptibus ecclesiæ. Culpat igitur hic Apostolus Corinthios fratres, quod Dominicam cœnam non ederent convenienti ac competenti modo, & cœnam Dominicam ipsam deformarent.

Verf. 21. *Unusquisque enim.* Probat quod dixit, & vitium istud exponit. Intelligit autem unumquemque ditiorum fratrum, & qui habeat, ut sequentia docent.

Propriam cœnam præcipit. Quasi dicat, vos ad Dominicam cœnam, quæ communis omnibus debet esse, convenitis, & interim quisque ex vobis ditioribus propriam cœnam prius edit, quam Dominica & communis cœna incipiat.

In edendo. Intellige, cœnam Dominicam. Sic & infra v. 3: quasi dicat, hoc vobis liceret facere domi, sed ut id fiat in publica illa & Dominica cœna, in qua per ritum fractionis panis & calicis memoria mortis Christi communiter ab omnibus celebratur, ferendum non est.

Et hic quidem esurit. Nempe pauper et qui non habet.

Hic autem ebrius est. Nempe qui suam præcepit cœnam lautam & opiparam. Neque enim aliam in publicum adferri curasset. Exponit effectum istiusmodi propriæ cujusque cœnæ, valde indignum & in-

decorum, præsertim, in sacro Christianorum conventu, eoque ad cœnam Dominicam celebrandam instituto, ut dum alius adhuc nihil ederet, proinde nec biberit, alter jam ebrius sit. Eleganter autem esurienti opponit non saturum, sed insuper & ebrium, falsa quadam & ad pudorem excutiendum apta hyperbole. Nam si ditiores isti etiam ad ebrietatem usque propriis sese satiabant cœnis, idque in sacris ad cœnam Dominicam celebrandam Christianorum conventibus, tanto scelerius illorum esset crimen. Sed non videntur eousque turpitudinis fuisse prolapsi, illis præsertim in locis, in quibus ebrietas publice verebatur conspici, & Apostolus mox cum monet ut domi faciant quod in sacro conventu faciebant, edendi tantum & bibendi mentionem facit. Addit enim:

Verf. 22. *Num enim domos non habetis ad edendum & bibendum?* Probat Apostolus turpiter illos facere, per prolepsin, quasi dicat, nam si quis dicat cœnam illam publicam, & pro pauperibus potius quam pro se instructam, sibi non sufficere, ideoque sibi propria cœna opus esse, hoc eum non juverit. An enim domos non habetis privatas in quibus proprias vobis apponi curetis cœnas, & ad satietatem edatis ac bibatis? Non edendi & bibendi causa istuc convenimus, sed ut mortem Domini celebremus, & mutuam nobis contestemur dilectionem.

An ecclesiam Dei contemnitis? Quasi scilicet indignam, ut cum ea communem capiat cœnam? At ecclesiam Dei contemnere & despiciari, qua nihil in terris majus & augustius, & in qua contemnitur ac despicitur ipse Deus, quantum foret crimen!

Et pudefacitis eos qui non habent. Id est, pauperes Christianos, qui non habent unde sibi proprias cœnas in publicum adferri faciant: quasi dicat, nam non video qua alia de causa quam ex ecclesiæ Dei contemptu, & quo alio fine quam ad pudefaciendum pauperes, illisque suam exprobrandam paupertatem id faciatis? Egregiam sane rem & laude dignam pro contestatione mutue charitatis! Docet hic locus quam nos æqualiter cum cæteris Christianis gerere debeamus, & ad humilitatem eorum nos humiliare, ne videamur illos contemnere & pudefacere.

Quid vobis dico? Id est, dicam, per enallagen temporis, nempe ob hoc vestrum factum.

Laudabo vos? Quasi dicat, quod quidem libenter vellem, & cœperam.

In hoc non laudo. In aliis paratus sum laudare, at non in hoc vestro facto. *Non laudo*, pro valde vitupero, sed molliter & per *meiwa*, ut appareat acer quidem, sed tamen & blandus pater.

Verf. 23. *Ego enim accepi a Domino &c.* Causam adfert cur hoc illorum factum laudare non possit, imo vehementer improbet. Quam ut concludat, primum refert quid a Domino ad hanc rem de qua agitur spectans acceperit. Docet se hoc quod narraturus est, non ab aliis Apostolis aut discipulis accepisse, sed ab ipso Domino ex illius proprio ore, ut se Apostolum esse ostendat, & ritui fractionis panis tanto majorem auctoritatem conciliet, Domini quoque præceptum esse doceat.

Quod & tradidi vobis. Ne quis vestrū ignorantiam aliquam prætexat. Mihi Dominus tradidit, ego vobis nomine Domini: ego a Domino accepi, vos a me.

Quod

Quod Dominus Jesus. Referre incipit id quod accepit a Domino, iisq; vicissim tradidit. Dicere poterat, *quod ipse*, nempe Dominus, sed maluit nomen ejus exprimere, ut quis sit iste Dominus appareat, Hebræa phrasi nominis pro pronomine, nempe eum esse Dominum Jesum hunc ipsum qui pro nobis mortem oppetiit.

In nocte qua tradebatur. Nempe a Juda in manus Sacerdotum & Seniorum populi Judaici, suorum adversariorum. Temporis circumstantiam notat, ex qua cœna, & nocturna celebratio mortis Dominicæ ad lumina & candelas apud veteres primosq; Christianos.

Accepit panem. Nempe ad cœnam illam suam ultimam cum discipulis suis ante mortem suam, in qua edit agnum Paschalem Matth. xxvi. Luc. xxi. Fecit hoc Christus antiquo Judæorum more ac ritu in festis solennibus, in quibus pater familias ad finem solennis cœnæ cum gratiarum actione pro pane ac vino, & cum commemoratione divini beneficii, cujus celebratione solennis ille dies institutus esset, de communi pane decerpebat & distribuebat convivis: deinde & calicem cum vino porrigebat, ut omnes ex illo biberent. Hunc igitur morem imitatus est Christus, sed illum cœnam illam paschalem tum peragens, ad commemorationem sui, qui verum est Pascha pro nobis mactatum, cujus sanguine servamur ab interitu æterno, & vitæ asserimur æternæ, jure meritoque & simul convenientissime convertit. Videmus panem in illa cœna communem a Domino Jesu fuisse acceptum. Unde igitur istæ tenuissimæ farinaceæ laminulæ orbiculatæ, figura Christi crucifixi signatæ? Nimirum, ut & alia multa, ex errore ac superstitione, quæ vix usquam major quam in hoc sacro ritu conspicitur.

Verf. 24. *Et postquam gratias egisset.* Nempe pro pane, panem enim acceperat. Mos erat in hoc ritu pane accepto gratias agere, sed Dominus Jesus nusquam panem sumpsisse legitur quin gratias ageret, vel quod idem est, benediceret, nempe Deo. Quod imitari debent non in hoc ritu tantum, sed ubique & semper Christiani, ut panem vel cibum ac potum sumpturi gratias prius agant ac benedicant. Sanctificatur enim cibus per gratiarum actionem & preces 1 Tim. iv. 4, 5.

Fregit. Nempe panem, ut quisque particulam de illo caperet.

Et dixit, accipite, edite. Nempe vos mei convivæ & discipuli.

Hoc meum est corpus quod pro vobis frangitur. Vel panem quem frangebatur suum corpus esse dixit quod pro nobis frangebatur, (pronomine *ἐγώ* imitante genus nominis sequentis *σώματις*) sicut mox calicem dicit esse suum sanguinem, seu novum Testamentum in suo sanguine: vel, eodem sensu, id quod cum pane fiebat, seu ipsum hunc fractionis panis ritum, corpus esse suum dixit: quasi dicat, hoc est mei corporis quod pro vobis frangitur memoriale signum. Usu enim receptum est ut signa memorialia nominibus appellentur earum rerum quarum sunt signa. Cujus rei exemplum in ipso Paschali ritu, quem tum obibat Christus, habemus. Nam & Agnus ille, & ritus ipse Agni, Pascha, id est, transitus appellatur, quod transitus illius in Ægypto signum esset memoriale, ad celebrandam divini illius beneficii memoriam, quod Angelus primogenita Ægyptiorum omnium occidens domos transiverit Israëlitarum. Sic hodieque eodem in argumento signa memorialia crucis Christi, li-

cet hominum instituto facta, crux appellantur Christi.

Quod pro vobis frangitur. Id est, frangetur, per enallagen præsentis pro mox futuro. Frangi autem suum corpus dixit per *κλάσας*, pro lacerari, crucifigi, vita privari, quia respexit ad fractionem panis. Unde apparet fractionem panis in hoc ritu necessariam esse ad repræsentandam corporis Christi fractionem, & ritum hunc esse ritum repræsentativum mortis Christi, ut in signis memorialibus fieri solet. Omnia nimirum pulcherrime sibi respondent, panis refert corpus Christi, quia sicut panis vitam nobis adfert temporariam, sic corpus Christi vita privatum vitam nobis adfert æternam, fractio panis refert Christi corporis cruciatus & mortem, datio panis dationem qua Christus suum corpus pro nobis & sic nobis dedit, manducatio panis respondet manducationi qua nos Christi carnem manducamus & sanguinem bibimus, eo nimirum modo quo talis cibus manducari, & talis potus bibi potest, qua de re paulo post. Dum vero dicit corpus suum pro nobis frangi, causam insinuat cur sui corporis memoriale signum nobis det, quia nimirum pro nobis frangendum erat, atque adeo fractum est, id est, maximo nostro bono, ut scilicet per Christi mortem & corporis ejus cruciatus, omnes qui credimus in Christum, a peccatorum nostrorum reatu liberemur & vitæ asseramur æternæ: qui effectus si locum non habet in omnibus, non id mortis Christi sit defectu, quæ efficax est ad omnes servandos, sed ipsorum propria culpa, quod non veniant ad Christum, nec credant in Christum, eique se mancipient. Merito igitur memoriale signum corporis sui nobis Christus dedit, quandoquidem pro nobis fractum est. Porro notari debet Christum hic corpus suum, quod tum quidem frangendum adhuc erat, sed mox insequenti noctem illam die fractum, id est, cruci affixum, & sic sanguine & vita privatum est, nobis proponere. Ideoque etiam distincte a corpore sanguinem suum nobis proponit (quippe effusum ex corpore) per calicem, & Apostolus mox rem hanc explicans 1 Cor. x. 16, mortis Christi simpliciter annunciationem hic fieri dicit. Sicut igitur mors Christi pridem præterit, sic nec corpus Christi quod vita cassum sit, nec sanguis Christi qui ex corpore effusus sit, amplius est. Et tamen non aliter Christi corpus seu caro edi nisi Christo occiso, non aliter sanguis ejus bibi nisi effusus ex corpore potest. Ideo enim occidi se passus est Christus, ideo vitam pariter cum sanguine suo effundi, ut nobis carnem suam ad manducandum daret, & sanguinem suum ad bibendum. Hoc si notatum & observatum fuisset, ut sane debuit, quippe per se clarum & apertum, caruissemus nunc in hoc sacro ritu tot superstitionibus & absurdis, torque contradictionibus refertis transubstantationibus, & carnis Christi ubiquitatibus seu consubstantiationibus, & per panis manducationem inexplicabilibus Christi corporis manducationibus, suusque huic sacro ritu mansisset verus & a Christo institutus usus, quem ipse statim explicat. Tanto autem magis illa concidunt omnia, si Christus ipsum panis ritum seu fractionem & manducationem, corpus esse suum dixit. Solebant quidem veteres Christiani de pane & vino loqui, quod fiant corpus & sanguis Christi, sed id

hactenus tantum est verum, quatenus panis & vinum repræsentativa fiunt signa corporis & sanguinis Christi. Sicut & agnus fiebat Pascha, quatenus fiebat signum Paschatis repræsentativum: idemque evenit & in omnibus signis aliis etiam profanis. Sic lignum fiebat Mercurius, cum fiebat signum repræsentans & exhibens Mercurium.

Hoc facite in meam commemorationem. Convenienter plane signo memoriali: quasi dicat, panis hic & ritus hic signum est memoriale corporis mei quod mox pro vobis frangetur. Hunc igitur ritum diligenter observate & obite in meam commemorationem. At si vera essent quæ hodie de sacro hoc pane & calice, ritusque istius usu traduntur, quo pacto dixisset Christus usum istius ritus exponens: *Hoc facite in meam commemorationem*: et non multo magis dixisset, hoc facite in mei corporis manducationem? Quod Christus apud Joannem dicit, *panis quem ego dabo caro mea est* Joan. vi. 51, nihil pertinet ad panem huius sacri ritus qui proprie dictus est panis: et Christus apud Joannem carnem suam per metaphoram appellat panem, comparans carnem suam pani illi quem Moyses Israëlitis in deserto dederat: quasi dicat, Moyses vestris majoribus dedit panem qui erat manna, ego vobis dabo panem qui est caro mea, quam certe in ritu illo non dabat, necdum enim erat occisus, sed eam dedit cum se occidi passus est: per mortem enim suam effecit ut caro ejus cibus fieret & sanguis ejus potus, id est, per mortem demum suam nobis vitam attulit æternam, sicut ipse ibidem addit, *quam* (id est, carnem meam) *ego dabo pro mundi vita*. Quem cibum comedere & potum bibere non aliter possumus, quam quatenus nos Christi morte, ab æterna morte liberatos, & vitæ æternæ assertos esse credimus. Nam sicut caro Christi cibus, & sanguis Christi potus improprie ac per metaphoram dicitur, sic non minus carnem Christi edere & sanguinem bibere, necesse est ut improprie & per metaphoram ac *ἡμῶν* dicatur, ut in comparationibus solet. Dicit igitur Christus:

Hoc facite. Nempe fractum panem accipite, manducate, & ritum hunc obite, non nunc tantum, sed etiam in posterum, neque vos tantum, sed omnes quicumque sunt & futuri sunt mei discipuli.

In meam commemorationem. Exprimit quo fine ritum hunc obire & celebrare, & ipse mandet, & illi debeant, proinde ritus istius præcipuum ac principalem usum: quasi dicat, eo fine ut ritum hunc obeuntes me commemoletis quod pro vobis mortem oppetierim accerbam, me virgis cædi & cruci affigi & indignissimis modis tractari passus sim, proinde mihi gratias agatis pro tanto beneficio tantoque mei in vos amore, & omnia faciatis quæ cum tali commemoratione natura sua conjuncta sunt. Commemorationis usus iste docet præceptum hoc Christi spectasse simul in omne futurum tempus, quo in cælum profectus corpore nobiscum non versatur. Eos enim commemorare solemus, qui corpore inter nos non sunt. Ideo infra docet Apostolus sacrum hunc ritum inter Christianos duraturum donec veniat Christus *1 Cor. 11. 26*.

Verf. 25. Similiter & poculum. Intellige, accepit & dedit, & bibere præcepit discipulis suis omnibus,

ut addit Matthæus, Paulus autem tacite intellexit. Intelligitur autem continens cum contento, nempe cum vino. De gratiarum actione pro poculo seu vino, non addit, sed addit Matthæus *xxvi. 27*. Vide hinc quanta sit impietas & quantum sacrilegium calicis ex hoc sacro ritu ablatio! Nimirum non intelligebant, ut diximus, sanguinem hic designari ex corpore Christi effusum, sicut per panem designatur corpus Christi ex sanguine & ex anime, ut sic mortis illius memoria celebrari hinc possit. Si igitur illis fas fuit calicem auferre, solum panem relinquere, eodem jure liceat illis & panem auferre, solum relinquere calicem! En quo tandem erroris deveniant homines, ubi semel a via veritatis, & quæ secundum pietatem est doctrinâ, discessere!

Post cœnam. Id est, cœna solenni peracta, ut mos erat. Docemur hoc loco pietatis olim nihil interfuisse, ut ritus iste non jejuno & vacuo obiretur stomacho, cum Christus ipse post cœnam calicem hunc sanguinis sui præbuerit discipulis, & veteres Christiani in cœna Dominica, seu agapis illis idem sint imitati, quæ si nunc etiam apud Christianos essent in usu, ritum hunc sacrum similiter præcederent, non sequerentur.

Dicens. Intellige, postquam prius dixisset, ut poculum omnes ipso porrigente fumerent & biberent.

Hoc poculum Novum Testamentum est in sanguine meo. Similiter ut prius in pane. Causam his verbis exprimit Christus, cur poculum hoc sumi & bibi velit etiam in posterum ab omnibus suis discipulis, quia nimirum hoc poculum est signum memoriale Novi Testamenti seu Fœderis, quippe cum sit signum memoriale Christi sanguinis, quo Novum Testamentum seu fœdus est sancitum, & nobis secundum illud peccatorum remissio parta. Vinum autem in poculo repræsentat nobis sanguinem ex corpore eductum. Videmus hinc nihil in re ipsa differre, sive poculum dicatur Christi sanguis, ut habet Matthæus, sive dicatur novum Testamentum in sanguine Christi, ut habet Lucas, & hic Apostolus Paulus. Utroque enim modo perinde significatur poculum esse signum memoriale sanguinis Christi, nisi quod hoc modo etiam Novi Testamenti simul memoria expresse subjiciatur animis. Sicut igitur poculum istud non aliter est Novum Testamentum, quam quatenus est memoriale signum Novi Testamenti, quod sanguine Christi fuit sancitum: sic etiam non aliter est sanguis Christi, quam quatenus illius itidem est memoriale signum. Neque enim aliter Novi Testamenti memoriale signum est, nisi quatenus sanguinis Christi ad sanciendum Novum Testamentum fusi memoriale est signum. Vide quam hic iterum locum non habeat transubstantiatio sanguinis in Novo Testamento, aut sanguinis Christi præsentia in, cum, & sub Novo Testamento, quamque bibendo calicem non bibamus inexplicabili modo Novum Testamentum. Omnia ista seclusa hinc sunt, proinde & cum panis dicitur corpus Christi, aut calix sanguis Christi, non minus excludi debent. *Novum Testamentum*, dicit, *in meo sanguine*. Elliptice, id est, per meum sanguinem sancitum, in pro per, vel cum, Hebræa phrasi. Christus enim suo sanguine & Deum & nos ad servandas

servandas novi Fœderis condiciones validissime devinxit, & peccatorum insuper remissionem fœdere isto comprehensam tanquam piacularis victima nobis peperit Matth. xxvi. 28. Luc. xxi. 20.

Hoc facite. Quia non expressit quid facere debeant cum poculo, addit, *quoties bibatis*, quibus verbis significat quod poculum istud bibere debeamus, & simul temporis & loci arbitrium in hoc ritu obeundo nobis relinquit, dummodo eum obeamus & serveamus diligenter. Non frustra Christus locum & tempus indefinitum reliquit. Neque enim semper facultas est communicandi pro ista sacra symbola. Ut si quis versetur solus inter homines a fide Christi alienos, aut inter sectas, quæ nomen quidem Christi profiteantur, cæterum illos qui veriora de Christo ejusque dogmatis sentiunt, condemnent. Cum talibus enim communicare quid aliud fuerit quam abnegare id quod sentias, & eorum cum quibus sentis communitatem? Qui quidem veriora sentientes, quia solam retinent seu retinere debent fidem catholicam, quam omnes Christianorum sectæ veram esse agnoscant, pro sectariis habendi non sunt, præsertim si non ipsi ultro in partes cedant, sed ab aliis exigantur, ob id solum quod acatholica dogmata recipere nolint. Proinde nullum est periculum ne qui cum iis communicat, sectariorum sese faciat socium ac participem, imo nisi cum talibus communicet, ipse se faciat sectarium. Adde quod etiam cum malis & acatholicis communicare fas sit, dummodo inter eos malum & acatholicum tibi non esse, id est, & facere & profiteri liceat quod sanctum & justum & verum est. Quanto vero magis communitas eorum fugienda non est, qui etiam si quædam adhuc retineant acatholica dogmata, tamen ob dissensum alios non damnent nec rejiciant, sed Christiana completantur charitate, & sanctis moribus ac pietati diligenter studeant. Cæterum hæc verba, *quoties biberitis*, ut & sequentia, *quoties ederitis*, significant ritum istum jam alioqui observari fuisse solitum, ex Judæorum nimirum, ut jam ante monuimus, consuetudine, ut necesse non fuerit observationem illius per se peculiariter præcipi, sed tantum juberi, ut quotiescunque ritus hic observaretur, jam alioquin observari solitus, toties a Christi discipulis observaretur in Christi commemorationem. Ritus autem hic à Judæis ad gentes per Christianos est traductus, & iidem forte temporibus, quibus apud Judæos ab initio observatus, donec Christiani libertate sua usi, constituerent illi dies ac tempora quæ vellent & commoda judicarent. In iis enim quæ non facere nihil per se & natura sua turpe est, tempora & loca observari ex usu & commodo possunt, quo et pedes aliorum lavare pertinet.

In meam commemorationem. Eundem in calice finem & usum exprimit quem in pane, ut scilicet repræsentatum habentes, sicut in pane corpus suum pro nobis fractum, & vita ac sanguine privatum, sic in poculo vini sanguinem suum ex corpore eductum & effusum, commemorationem sui faciamus, quod nos tantopere dilexerit, tantamque rem nostri & salutis nostræ causa fecerit. Errant qui hic recordationem intelligi volunt: quis enim Christianorum non semper meminerit mortis Christi? Laudes hic intel-

liguntur, celebrationes, deprædicationes, gratiarum actiones, & significationes animi Christo æternum devoti.

Verf. 26. *Quotiescunque enim edatis panem hunc.* Causam exprimit cur utrobique dixerit Christus, hoc facite in meam commemorationem, quia, inquit, *quotiescunque edatis panem hunc, & poculum hoc bibatis, mortem Domini annuntiatis*, id est, deprædicatis, celebratis, laudibus & gloria in cælum fertis, quod fieri non potest sine Christi ipsius commemoratione. Videmus igitur & pane & poculo nihil aliud significari quam Christi mortem, proinde & mortuum Christi corpus & sanguinem ex corpore effusum.

Annuntiatis. Quia annunciare debetis.

Donec veniat. Docet quousque id durare debeat, ut quotiescunque ritum hunc obeant, mortem Domini annuncient: tamdiu, inquit, donec Dominus veniat, qui ubi venerit, tunc alium panem edemus, & aliud poculum bibemus in regno Patris nostri, ubi nec commemoratione Domini erit opus, quem semper præsentem oculis nostris contuebimur, æternis & inenarrabilibus cum ipso perfruentes gaudiis. Nunc autem illius commemoratione, & mortis ejus annunciatione animos nostros consolemur & oblectemur. Notandum est Apostolum, cum exposuerit diligenter quid acceperit à Domino, & Corinthiis jam ante tradiderit, nullam fecisse mentionem communis Christianorum cœnæ, quæ huic sacro ritui præmittebatur, tanquam a Domino præceptæ. Unde apparet Domini præceptum non fuisse, sed ecclesiarum Christi laudabile institutum, & cœnæ illius Dominicæ voluntariam imitationem. Proinde tacite significat Apostolus cœnas illas Corinthiorum accessorium quiddam esse ad institutum Domini, longeque præstare ut prorsus cœnas illas communes omittant, quam earum occasione sacrum illum ritum a Domino mandatum profanent ac polluant.

Verf. 27. *Itaque qui edat panem hunc.* Expósito Domini mandato, nunc ex illo argumentum suum concludit, & docet quam male sibi consulant qui ritum hunc obeant indigne, proinde quam merito Corinthios fratres in eo non laudet, quod in hoc sacro ritu obeundo cœnas suas præcipiant. *Itaque*, id est, quandoquidem igitur sic se res habet, ut dictum est.

Qui edat panem hunc. Qui scilicet memoriale signum est corporis Dominici pro nobis fracti & vita privati, ab ipso Domino constitutum, & in cujus manducatione Domini commemoratio facienda est, & mors ejus annuncianda semper & usque ad Domini ipsius adventum.

Aut bibat poculum Domini. Quod scilicet ad Dominum pertinet, quippe ab ipso suæ commemorationi, & mortis suæ annuntiationi tanquam memoriale signum sanguinis sui fusi sacratum.

Indigne. Id est, indigno modo, nec ea qua par est religione, quod faciebant Corinthi, cœnas proprias præcipientes in ecclesia.

Reus erit corporis & sanguinis Domini. Intellige, *lesi & profanari*. Sic dicimus aliquem majestatis esse reum. Docet Apostolus panis istius & calicis contemptum, in ipsius corporis & sanguinis Dominici con-

temptum & contumeliam tendere. Merito, cum panis iste & calix corporis & sanguinis Dominici signum sit, idque non ab hominum profana superstitione inductum, sed ab ipso Domino corpori & sanguini suo sacratum. Signum Cæsaris si quis violet, reus violati Cæsaris erit, & hæc humana sunt, quanto magis qui signum corporis & sanguinis Dominici violet ab ipso Domino institutum, corporis & sanguinis Dominici reus tenebitur. Notetur autem hoc loco discrimen inter panem & calicem, & inter corpus & sanguinem Domini. Neque enim reum esse corporis & sanguinis Domini educeret Apostolus ex eo, quod panem hunc edendo & calicem bibendo annunciemus mortem Domini; sed ex eo quod panis transubstantiaretur in corpus, aut consubstantiaretur corpori Christi, si verum erat. Notetur panem edi & calicem bibi indigne posse, at carnem Christi edere & sanguinem ejus bibere nemo potest indigne; implicatur enim contradictio. Ideo & omni carnem suam edenti & sanguinem suum bibenti addicat Christus simpliciter & absolute vitam æternam Joan. vi. 54, 56, 58, per quæ non solum transubstantiatio, et carnis Christi ubiquitas, seu pani consubstantiatio, sed etiam quæ panis manducatione fiat, nescio quæ supernaturalis & incomprehensibilis carnis Christi manducatio penitus excluditur. Idem enim seu necessario conjuncta non possunt esse, quorum unum fieri queat etiam indigne, alterum fieri nequeat nisi tantum digne. Nam si dicas dignam ad hæc requiri manducationem, perinde est atque si aliquid ad salutem requiri dicas, ultra quod nihil ad eam requiratur amplius. Digne enim edere, id est, seipsum probare et dijudicare, et sic ex hoc pane edere, id omne complectitur quod ad salutem necessarium est 1. Cor. 11. *Caro non prodest quicquam*, inquit, Christus, *verba quæ loquor vobis spiritus sunt & vita sunt* 1. Cor. 13: docens qua in re consistat salutaris suæ carnis manducatio, nempe ut verbis suis et in se credamus, et sic credamus se pro mundi vita mortuum esse. Qua de re vide Comment. Joan. cap. vi. 53, 63.

Verf. 28. *Probet autem homo seipsum*. Docet quomodo igitur quisque ex hoc pane manducare debeat. *Probet*, inquit, *homo*, id est, quisque, Hebræe phrasi.

Seipsum. Id est, seipsum diligenter examinet, an vitam Christiano homine dignam agat, an mores et facta sua omnia cum præceptis Christi congruant, an nihil in se ab hoc sacro ritu discrepans sit?

Et sic ex hoc pane manducet. Quasi dicat, et postquam semetipsum quisque probaverit, tum demum ex hoc pane edat, qui sic comedit, digne comedit, hic rectus et legitimus modus est ex hoc pane manducandi: & qui tanta cum religione ad hunc panem et poculum hoc accedit, haud dubie simul in illius usu summa cum religione versabitur. Quid ergo, inquires, faciendum est illis qui in probatione et examine sui, delicta sua deprehendant, vel etiam sine probatione et examine sua delicta norint? Pœnitentiam agant, et culpam coram Domino deprecantur, et vitam in posterum emendatam polliceantur, et sic ex hoc pane edant. Quid vero si pollicitis non steterint, et priora vitia continent? In-

digne manducabunt et bibent absque dubio.

Et ex hoc poculo bibant. Vides non tantum cuique Christiano ex hoc pane manducandum, sed etiam ex hoc poculo bibendam esse.

Verf. 29. *Qui enim edit & bibit indigne*. Causam adfert cur seipsum quisque probare debeat, antequam ex hoc pane manducet, et ex hoc poculo bibat. Nam, inquit, qui indigne manducat et bibit, id est, non eo modo quo dignum est, proinde qui seipsum non probat antequam edat et bibat.

Judicium. Id est, gravem pœnam, per metonymiam causæ,

Sibi ipsi edit & bibit. Per *ἑαυτοῖς* ex respectu ad panem qui editur & calicem qui bibitur, id est, sibi accersit, quasi dicat, cum ipso sacro pane & calice edit et bibit sibi gravem pœnam. Præstat igitur, inquires, non edere et bibere, si quis indignum se sentiat. Imo vero præstat ut dignum se faciat, id est, peccatis valedicat, vitam Christo dignam instituat. At quamdiu hoc non facit, inquires? Neque sic iudicium effugiet, quin imo gravius incurret. Perinde enim facit atque filius, qui sciens se patris iram & pœnam commeritum, fugitat patrem. An ideo pœnam evadet, & non potius hoc ipso graviores pœnam faciet? Addit enim priori delicto aliud, & quidem majus, præsertim si illi pateat apud patrem venia, dummodo amplius non peccet. At hic mavult patrem fugere quam frugi esse filius. Et si igitur panem hunc non edendo, & poculum hoc non bibendo, iudicium non edet nec bibet, tamen ipsi comedetur & bibetur, id est, consumetur & perdetur à iudicio. Ego certe nollem ut ecclesia quemquam abstinere ab hoc pane & calice sacro qui sit in ecclesiæ communione, ne iudicium ac pœnam illius in se recipiat. An autem Christianorum ullus, cui fas erat cœnæ Dominicæ communicare, ab hoc sacro pane & calice arcebat? An non eodem jure illum usurpabat quo ad cœnam illam communem accesserat? Et cui fas est quenquam prohibere, ne rem obeat à Christo omnibus mandatam? Indigne obibit, inquires. Ipse igitur viderit, & pro se Domino respondeat. Neque in Apostolorum scriptis quidquam legimus de abstinendis à panis & calicis istius communione iis qui adhuc sunt in communione ecclesiæ. Edat & bibat quisque, operamque det ut digne edat. Si indigne ederit & biberit, aut quia se indignum videat abstinuerit potius, quam dignum se fecerit, suo damno id faciat, quin hoc nomine castigetur etiam ab ecclesia, sique id facere perrexerit, ab illius communione arceatur. Neque enim Christianus est qui de pane hoc & calice Dominico sese abstinet, cujus usus non solum à Domino præceptus est omnibus, sed etiam communionis ac societatis Christianæ tessera est, ut supra docuit Apostolus: *Unus panis, unum corpus multi sumus: Omnes enim ex uno pane participamus* cap. x. 17.

Non dijudicans corpus Domini. Attegit causam affert, quia nimirum is qui comedit indigne, corpus Domini non dijudicat. Merito igitur pro hac non dijudicatione corporis Dominici iudicium sibi metipso edit & bibit. Si corpus Domini dijudicaret, quam scilicet sanctum fuerit, quam pretiosum, quam pro peccatis nostris morte fuerit affectum, idque etiam hoc

hoc fine ut & nos peccatis moreremur omnibus, etiam illius memoriale signum ab ipso Domino sacramentum & institutum magni faceret, proinde dijudicaret semetipsum, ne indignus ad illius participationem accederet.

Verf. 30. Propter hoc. Nempe quod non dijudicetis corpus Domini, & sic indigne edatis & bibatis panem & calicem hunc sacrum.

In vobis. Id est, inter vos, qui Christi constituitis ecclesiam.

Multi debiles. Nempe viribus ac valetudine.

Et infirmi. Id est, ægroti & plane decumbentes.

Et dormiunt multi. Id est, mortui sunt, sed iterum à Domino tanquam ex somno excitandi, hæc enim Christianorum spes est. Intelligit autem mortuos ante naturæ tempus, pœna divina morte adfectos. Per gradus pœnas istas recenset Apostolus: debilitas prima est, hanc sequi solet morbus, morbum mors. Nimirum pro meritis quemque tractat Dominus, graviores pœnas gravius peccantibus infligens, & qui levioribus emendari nolunt, graviores addens pœnas, & si sit opus, etiam vita privans. Proprio Corinthiorum exemplo comprobatur verum esse quod asseruit; tot debilitatum, tot morborum, tot mortuum inter ipsos causam ad id revocans, quod corpus Domini non dijudicantes, indigne sacrum hunc panem ederent, & calicem biberent. Hoc non intelligebant Corinthii, quibus idcirco aperit oculos.

Verf. 31. Si enim nos ipsos dijudicaremus. Quam scilicet Christianè in omnibus agamus, quam secundum Christi præcepta vivamus.

Non judicaremur. Confirmat quod asseruit, propter hoc Corinthiis ista infligi quod non dijudicarent corpus Domini, quia, inquit, si nos ipsos dijudicaremus, nos inquam Christiani, (se quoque aliis admiscens omnibus) dijudicaremus autem si corpus Domini dijudicaremus. *Non judicemur,* nimirum a Domino, & sic a pœnis istis essemus liberi. Pœnæ enim judicii sunt effectus. Dijudicat seipsum qui seipsum probat, ut supra dixit *vs. 28*, qui diligenter mores suos examinat, vitia agnoscit, damnat, emendat, Dominum pro iis deprecatur, & vitam ad ejus voluntatem componit. Omnia enim in hac dijudicatione continentur quæ illius effecta sunt & esse debent, per metonymiam synecdochicam. Sic in peccatorum confessione includitur & poenitentia & poenitentiae fructus. Solent homines hoc sacrum adituri, confessionem peragere peccatorum, & offensas mutuas deprecari, sed quid hoc juvat si nulla sequatur emendatio? si ad eadem relabimur vitia? si ob id ipsum peccamus ut sit quod confiteamur? an hujus sacri panis & calicis commemoratio nos a judiciis Domini defendet, & non potius illis reddet multo magis obnoxios?

Verf. 32. Dum judicamur autem, a Domino castigamur. Docet quid fiat nobiscum cum judicamur & punimur, ne quis nostrum animum despondeat, & de gratia Domini suaque desperet salute.

Castigamur, inquit, *a Domino.* Castigatio pœnam quidem notat, sed quæ sit in bonum ejus qui punitur, non in malum.

Ne cum mundo condemnemur. Exprimit hoc bonum & castigationis Dominicæ finem. Significat

Apostolus mundum, id est, homines qui sunt extra Christum ejusque ecclesiam damnatum iri, ad ignem nimirum & mortem æternam. Quamobrem vero, nisi propter opera tenebrarum & inobedientiam? *Eph. v. 6.* Dominus ergo suos castigat, ut ab operibus & moribus mundi abstineant, ideo punit suos debilitatibus, morbis & aliis calamitatibus, ut per hæc puniti resipiscant. Infert & mortem, ut temporaria morte peccata sua expient, neve longius viventes plura peccent, & in æternam mortem unum cum mundo præcipitent. Vide Domini, qui Christus est, circa suos curam, vide amorem, imperium ac potestatem.

Verf. 33. Itaque fratres mei. Concludit hoc quod adhuc tractavit argumentum.

Cum convenitis ad edendum. Nempe sacrum panem, et consequenter ad cœnam Dominicam.

Alii alios expectare. Propriam cœnam nemo præcipiat, communem expectet.

Verf. 34. Si vero quis esurit, in domo edat. Nemo mihi esuriem hic obtendat, licebit domi, si quid in publica defuit cœna, farcire.

Ne in judicium. Id est, pœnam, eamque gravem, per metonymiam causæ,

Conveniat. Quæ certe non aberit, nisi vitium quod dictum est emendatis, & majori cum religione ritum hunc sacrum mortis Dominicæ celebretis.

Reliqua autem cum venero disponam. Nempe quæ ad ordinem pertinent ecclesiasticum. Nam in doctrina quæ fidei salutare sufficeret, nihil illis defuit.

CAPUT XII.

Verf. 1. DE spiritualibus autem fratres. Transiit ad aliam materiam Apostolus. *De spiritualibus,* nempe hominibus, qui per spiritum, id est, afflatum loquuntur. Sic spiritualis vocem usurpat cap. *xiv. 37.*

Nolo vos ignorare. Nempe quod dicam et quod scire vestrum interfit.

Verf. 2. Scitis quod gentes eratis. Id est, homines profani, Dei veri ignari, qui absoluta gentium voce à Dei populo solent appellari.

Ad simulachra muta, prout duceremini, abducebimini. Explicat quæ fuerit ipsorum conditio cum gentes essent, quod scilicet abducerentur ad simulachra muta, ut scilicet illa adorarent & colerent prout ducerentur, nempe ab aliis hominibus seductis & Dei veri ignaris, nunc ad hoc, nunc ad aliud simulachrum, nunc ad hunc, nunc ad illum Deum, simulachro suo non magis vocaliorem ac vivum, imo qui minus esset suo simulachro. Simulachrum enim est vel aurum, vel argentum, vel æs, vel lapis, vel lignum, vel alia aliqua materia, forma aliqua signata; sed Deus simulachro significatus nihil est in mundo cap. *viii. 4.* Hanc præteritam illorum conditionem miseram præstruit tanquam fundamentum sequenti illationi. Vide vero quam deplorata fuerit conditio gentium; sed quis deplorare satis queat eos qui Christi nomen profiteantur, similiter ad simulachra muta prout ducantur.

cantur abduci. Neque enim arbitror Christianorum simulacra gentium simulacris esse vocaliora, aut hæc illis magis muta. Nec quidquam refert quod Christiani simulacra Deo, vel Christo, vel Angelis, vel sanctis mortuis, seu vere, seu opinione sancti fuerint, faciant. Nihilominus enim omnia ista simulacra sunt muta, et Deus ne homines sibi ipsis, id est, suo arbitratu ac voluntate simulacra faciant ulla, quæ adorent & quibus serviant, severa lege vetuit, quam in catechesibus eximere Decalogo sunt ausi (proh facinus!) simulacrorum & imaginum auctores ac defensores. Deus certe & Christus qualis nunc est, simulacro hominum manu facto exprimi non potest, ideo nec vult nec debet. At solus Deus per Christum adorandus & colendus est inconspicuus, nec ullis hominum sensibus expositus: solus enim omnibus & ubique & semper numine suo præsens adest, & animos omnium introspectit, omniumque rerum habet et notitiam et potestatem. Angelos qui colit inconspicuus, contra primum Decalogi peccat oraculum, quanto magis qui sanctos homines rebus exemptos humanis? quos qui adorant et invocant, quid differunt a profanis gentibus, quæ homines rebus humanis exemptos in numerum referebant deorum, iisque et simulacra & templa & religiones dicabant? Nos, inquiunt, non facimus illos Deos. Sive Deos sive divos faciatis, quid refert, cum eos cælestibus afficiatis religionibus? Merito id facimus, ajunt. Atqui cælestis religio nulli debetur nisi Deo, & si quem ipse velit ad eius participationem evehere, si homines ipsi id audent, magno piaculo, magno crimine se obstringunt. Doceant igitur cælitus promulgatum esse, ut ulli homines rebus humanis exempti cælestibus colantur religionibus, & non ab hominibus inventum & publicatum. Sancti fuerunt, inquis, tanto minus igitur per ejusmodi cultus profanandi erant.

Verf. 3. *Propter quod notum facio vobis.* Quasi dicat, hoc quod dixi de vestra priore conditione miseranda, tanquam fundamento præstructo,

Notum facio vobis. Id est, fundamento illi superstruens, tanquam rem certam minimeque dubiam vobis trado, vosque doceo:

Quod nemo in spiritu Dei loquens dicit anathema Jesum. Quasi dicat, an enim per Evangelium & doctrinam & spiritum Jesu ex tam miserrando statu & ab idolis mutis ad vivum & verum Deum fuissetis conversi, si Jesus esset anathema, id est, res devota & detestanda, seductor scilicet & impostor? Unde cognoscere & pro certo scire debetis, quod nemo qui in spiritu Dei, id est, per spiritum seu afflatum Dei loquitur, dicit Jesum esse anathema, proinde omnem qui Jesum anathema dicit & damnat ac rejicit, per spiritum & afflatum Dei non loqui. Quid igitur de iis censendum qui Jesum nisi simul unus ille Deus sit, idolum esse dicunt si colatur & adoretur: idolum enim anathema est? At Jesum dicunt summum Deum. Quid tum, si honor ille non sit verus Jesu honor: cum & Jesus hominem significet ex Spiritu Sancto conceptum, & ex Maria virgine natum, & honorem ejus exprimens mox, ut & alibi Apostolus, dicat eum esse Dominum a Deo factum, Christum Dei, caput ecclesiæ à Deo datum. An ergo quia

Jesum unum illum Deum esse dicunt, contumeliam elucent, qua Jesum secundum id quod vere est afficiunt, quique ob id ipsum tum summum Deum faciunt, quod illi suum verum honorem & cultum tribuere nolint. Cum igitur Jesum unum illum Deum esse dicere tendat ad id ut Jesus dicatur idolum & anathema, consequitur hinc neminem qui in Spiritu Sancto loquatur, dicere Jesum esse unum illum Deum. Et qui hoc dicit, hæcenus eum unius illius Dei Christum seu unctum esse negat.

Et nemo potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu Sancto. Docuit qui per spiritum Dei non loquantur, nunc docet qui loquantur, nempe qui Jesum dicunt Dominum, id est, Christum Regem à Deo factum, proinde ex mortuis suscitatum, a dextris Dei in cælestibus collocatum, subjectis ipsi etiam Angelis & potestatibus & virtutibus. Hanc ipsam regulam tradit & Apostolus Joannes dignoscendis spiritibus 1 Joan. iv. 2. Loquitur autem Apostolus de spiritualibus, ut diximus vs. 1, id est, de iis qui per spiritum seu afflatum loquuntur: quasi dicat, nemo eorum qui spiritu aliquo afflati loquuntur, potest in illo afflatu dicere Dominum esse Jesum, nisi per Spiritum Sanctum. Alioqui enim nullo miraculoso afflatu opus est ad hoc dicendum & profitendum iis qui veritatem hanc de Jesu ab aliis per Spiritum Sanctum loquentibus edocti sunt. Hæcenus tamen & hi in Spiritu Sancto Jesum & Dominum dicunt, quatenus dicunt rem à Spiritu Sancto proditam. Neque etiam sequitur omnia alia quæ talis dicit, per Spiritum Sanctum dici, cum fieri possit, ut etiam citra Spiritus Sancti afflatum loquatur. *Dominum Jesum*, id est, Dominum esse Jesum, per ellipsin verbi substantivi, sicut & *anathema Jesum*, id est, anathema esse Jesum. Dominus à Deo factus, & super omnia evectus, ac benedictus in secula, opponitur anathemati. Vides omnes illos qui Jesum confitentur Dominum vel per Spiritum Sanctum loqui, vel loqui rem a Spiritu Sancto proditam, nec posse quenquam hoc loqui nisi in spiritu, vel ex Spiritu Sancto. Spiritus Deo adversarius nunquam hoc suggeret hominibus, quo agnito & credito diaboli regnum penitus evertitur, qui etiam si vellet id facere, ut sibi fidem præstrueret ad fallendum in aliis, non permetteret Deus. Vides Spiritum Sanctum non id suggerere Jesum esse unum illum Deum, sed esse Dominum ab ipso factum, seu, quod idem valet, esse Christum Dei, universo contestante Evangelio, & Spiritus Sancti prædicatione, a qua adeo alienum est Jesum esse unum illum Deum, ut qui hoc profiteatur, hæcenus certe Jesum neget esse unius illius Dei Christum, & ab ipso factum Dominum. Proinde qui spiritus hoc loquitur, Spiritus Sanctus esse non potest. Nam quid attinuit aut opus fuit Jesum facere Dominum qui ipse unus ille Deus sit? imo qui id fieri potuit? Secundum humanam naturam, inquit. Id equidem verum est, sed dum hominem esse Jesum statuis, eo ipso unum illum Deum esse negas. Non nego, inquis. Ais ergo Jesum esse unum illum Deum & non esse, hominem esse & rursum non esse. Secundum distinctas, inquis, naturas. Tu igitur & leonem dic esse equum, & equum leonem, & tenebras lucem, & lucem tenebras, & quid non contra-

contradictorium secundum distinctas naturas. Sed factus sit Deus ille unus homo, & homo unus ille Deus, quod tamen quid sit nemo intelligit: profecto ex quo homo unus ille Deus factus est, ut Dominus a Deo distinctus, & a dextris ejus sedens constitueretur opus non habuit, imo nec constitui potuit. Nos igitur maneamus in Apostolica veritate, & Jesum confiteamur Dominum ab uno illo Deo factum, qui tamen alius ab ipso Deus non est, quia absolute & subjective seu *κατ' εἶδος* non dicitur Deus, sed omnem suam divinitatem ab ipso habere ad gloriam ejus. Non tantum Christus unus Dominus, sed nec quod multi Dii sint, uni illi Deo quidquam præjudicat, quia omnes illius sunt, ab ipso facti sunt, & ab ipso dependent cap. VIII. 5, 6. Videmus etiam Spiritum Sanctum non tantum a Deo distingui, quatenus Dei dicitur esse spiritus non ipse Deus, sed etiam quod & ipsum spiritus docet nomen Dei afflatum constitui, quo homines afflati proloquantur Dei oracula. Cum hæc scriberem, allatus est liber recentium quorundam prophetarum, quem ubi inspexi, vidi prophetas istos dicere Deum esse unum & trinum. Unde concludere licuit spiritum hunc ex Deo non esse, qui non dicat Jesum esse Dominum a Deo factum, quique Deum nobis inducat Spiritui Sancto, Prophetis & Apostolis incognitum. Et tamen is qui prophetarum istorum trinuno (ut ipse loquitur) volumini, quod trinum Deum referat ac repræsentet, præfationem præmisit, tam stolidos ac væcordes fore nos putavit, ut existimaverit nos istorum somniis ab Apostolica veritate seduci posse. Egregii prophetae, quorum prophetiæ post rerum eventus in lucem sunt editæ, & cum vix editæ essent, & aliquid porro futurum prædicerent, statim pro iis eisdem isti laudatori apologia scribenda fuerit, quod eorum prædictiones in contrarium cecidissent.

Verf. 4. *Divisiones autem donorum sunt.* Postquam docuit omnes spiritu afflatos, qui Jesum dicant Dominum, in Spiritu Sancto loqui, proinde Spiritu Sancto non spiritu Deo adverso vel diaboli vel mundi, vel antichristi afflatos esse; nunc docet diversa esse dona spiritualia. *Divisiones autem donorum sunt.* Intellige, quamvis idem sit Spiritus Sanctus, ne quis ex donorum diversitate colligat non omnes habere eundem spiritum.

Divisiones donorum sunt. Per duo substantiva, prodivisa vel diversa & differentia sunt dona. *Idem autem spiritus.* Intellige, qui hæc omnia dona efficit & adfert. Dona spiritualia refert Apostolus ad spiritum, quia per spiritum & afflatum divinum a Deo & Christo conferuntur hominibus, proinde spiritui tribuuntur tanquam medio per quod, ut *1. Cor. 7, 8, 9* aperte dicitur. Spiritus autem idem dicitur in toto. Nam alioquin Spiritus Sanctus distribuitur *Heb. 2. 4.* & cuique datur Spiritus Sancti portio: Apostolis datæ sunt Spiritus Sancti primitiæ, quarum portionum respectu Spiritus dicuntur in plurativo. *Spiritus Prophetarum Prophetis subjunguntur* cap. XIV. 32. *Probate spiritus an ex Deo sint.* *Omnis spiritus qui confitetur Jesum Christum qui in carne venit, ex Deo est* *1. Joan. IV. 1, 2.* Sic, verbi causa, aer est idem, aqua est eadem, ignis est idem in toto, quamvis non in partibus.

Verf. 5. *Et divisiones ministeriorum sunt.* Hoc addit, ut ostendat non magis ex diversis donis colligendam esse diversitatem spiritus, quam ex diversis ministeriis spiritualibus & ecclesiasticis (nam de talibus loquitur) diversitatem Domini.

Et idem Dominus. Quasi dicat, quamvis diversa sint ministeria. Intelligit autem Christum Dominum illum unum, nobis a Deo datum, qui Jesus est, ut paulo ante docuit *1. Cor. 3.* ad cujus gloriam omnia ista ministeria referuntur.

Verf. 6. *Et divisiones operationum sunt.* Alio exemplo instat, id est, & divisa ac differentes sunt operationes, intellige, miraculosæ & naturæ vires supergressæ, quæ scilicet ab Apostolis aliisque Christianorum fiebant.

Idem autem est Deus. Intellige, quamvis operationes miraculosæ non sint eadem, sed inter se differentes ac divisa.

Qui operatur omnia. Nempe ista miraculosa.

In omnibus. In quibus videlicet aliquid admirandum conspicitur. Intelligit Apostolus unum illum Deum, Jesu Christi Domini nostri Patrem, ad quem merito omnia in omnibus refert, tanquam primum auctorem. Eleganter & congrue Apostolus, cum eundem spiritum, eundem Dominum, eundem Deum commemorare vellet, dona ad Spiritum Sanctum retulit, cum & ipse sit donum, ministeria ad Dominum, ex vi relatorum, operationes admirandas & supra naturam, ad Deum, quia ille solus est supra omnem omnium naturam, quippe auctor omnium et omnia in omnibus, & in ipso Christo Domino nostro operans. Hic Habemus *τὸ αἶψαν ἡγιασμένον*, sed qualem Apostoli tradiderunt. Vides hic Spiritum Sanctum distingui a Deo, vides eum nec Domini nec Dei titulo insigniri, et ut ex *1. Cor. 3* et *7, 8, 9*, ipsaque spiritus appellatione manifestum est, Dei afflatum esse significari. Vides Jesum Dominum appellari a Deo distinctum. Vides Deum qui omnia in omnibus operatur, solum Patrem dici, proinde Patris nomine apud Apostolos Deum illum unum, quantus quantus est, designari, Filii nomine designari Christum et Dominum ab illo factum, Spiritus Sancti nomine divinissimum ejus afflatum, eumque Patri et Filio merito adjungi, quod sit vicaria vis Filii, quæ discipulis ejus infusa operetur omnia quæ velit Filius.

Verf. 7. *Unicuique autem datur manifestatio spiritus ad utilitatem.* Quasi dicat, quamvis idem spiritus omnibus detur, tamen non omnibus datur eadem spiritus manifestatio. Manifestat quidem se spiritus in omnibus qui eum accipere, sed non eodem modo. *Unicuique*, inquit, *datur*, nempe a Deo vel Christo, *manifestatio spiritus*, id est, divinum donum, per quod spiritum alicui inesse manifestum fit, per metonymiam effecti.

Ad utilitatem. Id est, prout & illi ipsi qui spiritum accepit, & aliis utile est, quod Deus & Christus Spiritus Sancti dator & dispensator novit optime. Hæc igitur est causa ob quam etiamsi omnes eundem habent spiritum & afflatum divinum, non tamen omnes eadem vel paria habeant dona, sed diversi diversa, alii majora, alii minora. Utilitatem hic spectat

Deus & Christus tum singulorum tum omnium.

Verf. 8. *Nam huic quidem* &c. Probat rem ita se habere ut dixit, ex effectu, enumerans diversa dona diversis per Spiritum Sanctum a Deo & Christo collata.

Huic quidem, inquit, *per spiritum datur*. Nempe a Deo & Christo. Vides quod proprie loquendo non spiritus det dona cælestia, sed Deus & Christus per spiritum, id est, dando & communicando alicui Spiritum Sanctum, qui communicatus dono aliquo hominem beat.

Sermo sapientia. Per duo substantiva pro substantivo cum adjectivo, sermo sapiens, de rebus videlicet divinis, loco & tempori & aliis circumstantiis omnibus, ipsique rei aptus, accommodatus & valde efficax, quales fuerunt conciones Petri, Pauli & aliorum Apostolorum in Actis descriptæ: qualis fuit sermo ille Pauli coram Felice Actor. xxiv, & ad Regem Agrippam Actor. xxvi. Quod donum non frustra primo posuit loco: nihil enim illo dari posse videtur homini præstantius.

Quid voveat dulci nutricula majus alumno, dixit ille,

Quam ut sapere & fari possit quod sentiat?

Alii autem sermo cognitionis. Id est, sermo tradens cognitionem profundiorum videlicet mysteriorum divinarum, quod donum in Paulo præsertim Apostolo illustre fuit.

Secundum eundem spiritum. Intellige *ἐν τῷ αὐτῷ*, datur, id est, per eundem spiritum. *καὶ* pro *ἀλλ*. Nisi quod hæc loquendi ratio, *datur secundum spiritum*, ut & sequentes, *datur in spiritu*, clarius adhuc docent Spiritum Sanctum esse medium per quod ista dona a principe causa, qui Deus & Christus est, dantur.

Verf. 9. *Alii autem fides*. Non simpliciter fides in Christum, quæ Spiritus Sancti communicationem antecedit. Neque enim Spiritus Sanctus communicatur ullis nisi in Christum credentibus Actor. 2. 38. Eph. 1. 13. Sed fides illa qua ingentia patrantur miracula, qua Moses divisit mare, qua ex petra percussa elicit aquæ flumina, qua Josue stare fecit solem, qua & montes transferantur, & mortui suscitentur, & omnia fiant quæ nullis naturæ viribus fieri possint, qua Petrus & Joannes hominem illum qui ex utero matris claudus fuerat sanarunt Actor. 3. 11, Petrus Tabitham mortuam suscitavit Act. 19, & Paulus alique Apostoli stupenda opera fecerunt, id est, Deus ipse potentia sua immensa fide illorum secundum suam promissionem provocatus fecit, quæ fides merito donum Dei per Spiritum Sanctum dicitur, quia in nemine potest esse, præsertim efficax, nisi Spiritus Sancti accedat operatio in homine sequaci. Ad hanc fidem excitat Christus Apostolos Marc. xi. 22, 23, 24, 25.

In eodem spiritu. Id est, per eundem spiritum, intellige, datur.

Alii autem dona sanationum. Id est, dona quæ sunt sanationes, per genitivum differentia vel speciei. Ideo in plurativo dixit *dona*, quia sicut morbi multi sunt, & venena, aliaque sanitati noxia, sic & multæ sanationes sunt, de quibus ipse Dominus Marc. xvi. 17, 18.

In eodem spiritu, intellige, datur. Spiritus enim qui in illis erat, faciebat ut solo contactu sanarent. Hic idem spiritus exiverat ex Christo ad sanandam mulierem illam fluxu sanguinis continuis duodecim annis laborantem Marc. v. 30, imo & ad sanandos omnes qui Christum tangebant Luc. vi. 19. Subinde spiritum eundem Apostolus inculcat, ut differentibus donis præditi, scirent tamen eodem se præditos esse spiritu, & sic unitatem inter se conservarent.

Verf. 10. *Alii operationes potentiarum*. Id est, potentes, per duo substantiva pro substantivo cum adjectivo. Potentes autem dicuntur, quod divina potentia singulariter in illis appareat. Latius hoc patet quam sanationes miraculosæ. Nam cum Paulus Elymam Magum cæcitate percussit, non sanaverat illum, sed nihilominus potentem operationem in illo peregerat. Ad has potentes operationes & dæmonum pertinet ejectio.

Alii autem prophetia. Id est, futurorum quorum necdum ullæ apparent causæ prædictio, occultorum patefactio, remotiorum notitia, veterum Prophetarum interpretatio, & mysteriorum divinarum cognitio, quod donum a sermone cognitionis distinguitur, quia non omnes pariter effari poterant quæ sciebant.

Alii autem dijudicatio spirituum. Id est, peculiaris quædam ad spiritus dijudicandos, an ex Deo sint, dexteritas.

Alii autem genera linguarum. Id est, ut linguis loquatur variis quas nunquam didicit. Linguis enim tribuuntur genera. Unde dicimus, quod genus linguæ? Ponitur autem lingua pro sermone, per metonymiam causæ.

Alii autem interpretatio linguarum. Id est, id ut linguas varias, quarum intellectum nunquam didicerat, vernacula lingua reddat, quamvis ipse variis linguis loqui non possit. Hæc tot dona inter varios distribuebat Deus, ut alter alterius indigeret opera, & sic omnes in unum corpus coalescerent, & mutuo inter se devincerentur amore; quamvis essent etiam nonnulli omnibus istis donis instructi, quales erant Apostoli: id enim illorum munus exiebat.

Verf. 11. *Omnia autem hæc operatur unus & idem spiritus*. Quia in posterioribus aliquot, id est, quatuor donis non addiderat ea dari per spiritum, idcirco in genere subjicit, quod omnia hæc quæ numeravit, unus & idem operetur spiritus & afflatus divinus, ut qui donis differunt, & alii aliis præstant, unitate spiritus & afflatus divini sese solentur. Operatur autem tanquam medium per quod Deus operatur verf. 6.

Dividens sorsim cuique sicut vult. Quia verbis istis operatio spiritus exprimitur, ideo necesse est, ut intelligantur eo sensu qui medio & afflatui divino per quem Deus operatur, conveniat: quasi dicat Apostolus, ita spiritus unus idemque operatur hæc omnia, ut non cuilibet det omnia, sed ex omnibus istis dividat ac distribuat singulis sicut vult. Qui ex verbis istis colligunt Spiritum Sanctum personam esse divinam, proinde ipsum Deum, haud considerant non ex verbis istis colligendam esse Spiritus Sancti naturam, sed ex Spiritus Sancti natura verborum

borum istorum intellectum petendum esse. Spiritum Sanctum ipsum Deum esse clarissimis & disertissimis Scripturæ verbis constare debet. An enim multis quæ personæ non sunt, distributio tribui non potest, quod per illa persona distribuat? An dicere non possumus Dei manum vel providentiam nobis omnia distribuere? An non natura nobis varia distribuit? Annus ipse nonne nobis distribuit varia munera, & vere, & æstate, & autumno, & hyeme? Sic quia persona per oculum videt, per aurem audit, per os & linguam loquitur, nonne dicimus oculum videre, aurem audire, os & linguam loqui, & similia plurima? Scripturæ ipsi nonne tribuitur quod prævideat, quod loquatur, & quæ non alia quæ personarum sunt propria? Et quis enumeret omnia hujus generis alia? Quid igitur mirum spiritui tribui quod distribuat, quia per illum & illum distribuendo Deus & Christus omnia spiritualia dona distribuunt? Voluntatem etiam tribui iis quæ personæ non sunt, per elegantem metaphoram, vel Christus ipse docet, cum ait, *Spiritus*, (ventum intelligens) *flat quo vult, & vocem ejus audis, & nescis unde veniat & quo vadat* Joan. III. 8: & Jacobus voluntatem tribuit impetui navem dirigentis Jacob. III. 4: & Petrus voluntatem Dei velle dixit I Petr. III. 17. Quoties per prosopopœiam loquimur, toties voluntatem tribuere possumus iis quæ personæ non sunt. Qui dixerit manum Dei seorsim cuique distribuere varia dona sicut vult, rectissime dixerit. Idem & de Spiritu Sancto recte dicitur, qui in distribuendis cælestibus donis manus est Dei & Christi, quique in nobis locum ac vicem Dei & Christi occupat, quippe sanctissimus ejus afflatus. Quis non intelligat, nisi qui nolit, Christum apud Joannem de Paraceto, (qui Spiritus est Sanctus,) invitatum comparatione sui Joan. XIV. 16, per prosopopœiam loqui? Quo & ipsum Paracleti spectat nomen. Spiritum enim Sanctum talem personam inducit, quæ haudquaquam ipse Deus sit, quippe quæ *a seipsa non loquatur, sed loquatur ea quæcunque audiat*, & propterea, *omnem veritatem loquatur, quod a seipsa non loquatur, sed ea quæcunque audiat loquatur* Joan. XVI. 13, aut cum Christus dicit: *non enim vos estis loquentes, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis* Matth. X. 20, aut cum Spiritum Sanctum distinctum ab Apostolis testem inducit Joan. XV. 26, 27, aut cum Apostolis interpellare eum dicit pro sanctis, gemitibus inenarrabilibus Rom. VIII. 26, 27, aut clamare in cordibus nostris Abba Pater Gal. IV. 6, quis non perspicit figuratum in his esse loquendi modum, cum Spiritus Sanctus nonnisi hominum ore locutus & testatus sit de Christo, nonnisi hominum cordibus seu animis suspiret, interpellat, clamat. Unde Apostolus alibi nos ipsos clamare dicit Abba Pater in spiritu, id est, per spiritum Rom. VIII. 15. Ibidem eundem spiritum spiritui nostro attestari dicit quod simus filii Dei. At quomodo attestatur nisi per nostram propriam mentem & cogitationem? Et si personæ proprie dicta esset, isque Deus ipse, an interpellaret pro nobis? an pro nobis gemeret & suspiraret? Et quem alium obsecro clamaret Patrem, si ipsemet Deus ille unus esset? Similem huic nostro locum habemus

Act. 2. 4: *Et impleti sunt omnes Spiritu Sancto, & cœperunt loqui peregrinis linguis, sicut Spiritus dabat illis eloqui.* Atqui spiritus iste divinus erat afflatus vs. 2, quo impleti sunt omnes, quatenus quisque ex illo tantum hausit quantum capere potuit, quique etiam in specie ac forma divinarum & flammantium linguarum ipsis visus est. An vero hæc in personam proprie dictam cadunt? Quomodo igitur dedisse dicitur eloqui pro suo arbitrio ac voluntate, nisi improprie? Et miremur Christum, postquam ante suam mortem de Spiritu Sancto tanquam de Paraceto & Magistro vicem suam obituro locutus esset, & post resurrectionem iterum se eum a Patre missurum promitteret, cum jam ascensurus esset in cælum mandasse Apostolis ut discipulos facerent, eosque in nomen Patris, qui unus ille Deus est, & Filii, qui ipse is est, & Spiritus Sancti, Paracleti istius & Magistri, baptizarent, non quod is ab Apostolis, multo vero minus a Patre & Filio persona distinctus esset, sed quod Apostoli Spiritu Sancto afflati docerent, & sic constaret Christi doctrinam Spiritum Sanctum habere auctorem, non homines, qui ideo plures erant, ut eos ab uno spiritu regi constaret. Non igitur ex talibus locutionibus inferendum est Spiritum Sanctum esse proprie dictam personam, ipsumque Deum. Quid enim ex talibus loquendi modis non concluderemus? quorum non scripta tantum sacra, sed & profana omnia tam scripta quam dicta plena sunt? Cur loci antecedentia non considerant, in quibus Apostolum de Spiritu Sancto tanquam de divino afflatu loqui omnia docent, ut ostendimus? Cur tam repente divinam personam ex illo faciunt, & non potius figuratum loquendi eumque usitatissimum modum agnoscunt? Cur non meminerunt longe plura de Spiritu Sancto dici, quæ personæ divinæ, ac ne personæ quidem ulli competunt? Cur inquam non meminerunt, eum virtutem ex alto nominari, eum effundi, aut ex illo effundi, eum in partes dividi, distribui, exstingui, Prophetis subjici, & secundum plures Prophetas plures spiritus appellari, dici eum arrhabonem futuræ hæreditatis, signaculum in diem redemptionis, eum nondum fuisse quia Jesus nondum esset glorificatus, eo homines ungi, & quæ non alia in sacris literis de Spiritu Sancto affirmari? Ut et mox infra loquitur Apostolus nos in uno Spiritu baptizatos & potatos esse? vs. 13. Quis vero sic de persona proprie dicta loquatur, ut eam aquæ in qua baptizemur & potui quem potemus assimilet? An vero & ipsius Joannis Baptistæ discipuli interrogati, num Spiritum Sanctum acceperant, ne quidem se audivisse an Spiritus Sanctus sit, responderant? An Christus ipse sufflans in discipulos dixisset, accipite Spiritum Sanctum? Neque enim Christi afflatus ille alius opinor fuit quam sanctus & divinæ virtute imbutus, qui etiam in illorum sermonibus, Christo in cælum recepto, protinus sese prodidit, cujus deinde exundantem copiam in die Pentecostes acceperunt cælitus à Christo in se effusam. Cur Christus dixisset, nemo novit Filium nisi Pater, & Patrem nisi Filius, & cui voluerit Filius revelare, si Spiritus Sanctus distincta à Patre & Filio persona proprie loquendo esset, & idem qui Pater & Filius Deus? Cur idem in Patris &

in sui cognitione vitam æternam sitam esse dixisset, omiſſa tertia Spiritus Sancti proprie dicta persona? Cur ſolum Patrem diem iudicii ſcire dixiſſet, ſemotis ab iſtius diei notitia & hominibus & Angelis & ipſo Filio? an tertiæ iſtius perſonæ non meminerat? Aut cum ſe coram Patre & ſanctis Angelis confeſſurum dicit eos qui ſe confiterentur coram hominibus, an debuerunt Angeli nominari, & tertia Spiritus Sancti perſona omitti? Quod & aliis fit in locis, in quibus inter enumerationem omnium cæleſtium, imo & terreſtrium perſonarum, nulla fit mentio Spiritus Sancti tanquam proprie dictæ perſonæ. Nec mirum: eſt enim vel inſita Dei virtus, vel ex Deo profecta & aliis communicata. Spiritui Sancto tribuitur quod ea quæ Dei ſunt norit, quod ſcrutetur Dei profunda, ſed ſimul ab ipſo Deo diſtinguitur, & cum ſpiritu hominis qui in homine eſt confertur, & ex Deo eſſe & communicari hominibus dicitur; proinde ſpiritus hætenus ea quæ Dei ſunt noviſſe dicitur, quatenus illa Deus novit per ſpiritum ſuum, ſicut & ſpiritus hominis novit ea quæ ſunt hominis, quatenus illa novit homo per ſpiritum ſuum, hætenus profunda Dei ſcrutatur, quatenus homines per ſpiritum quem ex Deo acceperunt, illa ſcrutantur, quæ de re pluribus egimus ſupra cap. 2. 10, 11. Qui Spiritum Sanctum divinam proprie loquendo perſonam ipſumque Deum eſſe dicunt, vel unum proferant ex univerſa Scriptura locum quo diſerte Deus ſit dictus? An rem tantam ex conſequentiis aut loquendi modis, qui omnes rectiſſime divino competunt afflatui, volunt adſtruere? Scripturane quæ nihil aliud loquitur quam Deum, eum qui Deus ſit, aperte & ſemper non dixiſſet Deum? Quam hoc abſurdum foret, ut ſciremus eum qui Deus ſit Deum eſſe, oportere ut id ex conſequentiis & certis loquendi modis Scripturæ diſceremus? Tanto vero magis, quod longe frequentius, ut dictum eſt, Scriptura iis loquendi modis de Spiritu Sancto utatur, ex quibus illum non tantum divinam perſonam proprie loquendo ipſumque Deum haud eſſe, ſed ne perſonam quidem ullam eſſe luculenter appareat. Sed quid mirum homines deſerta ſemel veritate magis magisque ruere in devia, qui ſi verum Dei Filium agnoviſſent, vel potius in illius cognitione permanſiſſent, nunquam tertiam hanc unius Dei perſonam induxiſſent. Hæc igitur ut concludamus, Apoſtoli verba de Spiritu Sancto dicta ſunt eo ſenſu, qui divino afflatui conveniat, proinde per metaphoram & per figuratam locutionem, qua instrumento tribuitur actio cauſæ principalis, aut qua in modum perſonæ inducitur qui perſona non eſt, quippe qui in nobis inſtar ipſius Dei & Chriſti ſit, cujuſque operationes omnes & donorum diſiſiones à Dei & Chriſti voluntate dirigantur. Itaque Spiritus Sanctus diſtribuit cuique ſicut vult, quia Deus per ipſum diſtribuit ſicut vult, ſic gladius Dei interimit quem vult, quia Deus per illum occidit quem vult, oculi aſpiciunt quo volunt, pedes eunt quo volunt, manus faciunt quod volunt, lingua loquitur quæ vult, & ſimilia multa, manus etiam dicuntur oculare, credunt quod vident, quia hæc omnia facit cauſa principalis, cujus instrumenta ſunt oculi, pedes, manus, lingua. Significat Apoſtolus ita Spiritum San-

ctum omnia operari, ut in diverſis operetur diverſa, & in his hæc non illa, in illis non hæc ſed illa, & agat ad ſimilitudinem eorum qui dona ſua cuique ſeorsim diſtribuant ſicut volunt, ut omnes quidem habeant omnia, ſed non quilibet omnia, & ut quiſque habeat id quod illum habere ſuorum donorum auctor & diſtributor voluit.

Verſ. 12. *Sicut enim corpus unum eſt.* Merito hoc fieri docet Apoſtolus, ſimilitudine ſumpta a corpore, cui eleganter comparat eccleſiam Chriſti.

Et membra habet multa. Omnia autem membra corporis unius quamvis ſint multa, unum ſunt corpus, ſic & Chriſtus. Id eſt, ſic & Chriſti corpus, quod eſt ejus eccleſia vſ. 27. Chriſtus ponitur pro ſuo corpore, per ſynecdochen totius metaphoricam. Intelligitur enim corpus Chriſti myſticum & improprie dictum. Chriſtus etiam pro Chriſtianis non minus recte dicitur, quam Iſraël pro Iſraëlitis: quaſi dicat Apoſtolus, ſic & eccleſia Chriſti unum ſociale corpus eſt, & multa habet ſocialia membra, ſeu Chriſtianos multos diverſis donis inſtructos & uſibus diverſis aptos. Omnia autem hæc membra quamvis ſint multa, id eſt, omnes autem Chriſtiani quamvis ſint multi & diverſis inſtructi donis, uſibusque diverſis apti, unum ſociale corpus ſunt.

Verſ. 13. *Etenim in uno ſpiritu.* Probat omnes Chriſtianos unum corpus eſſe. Quia, inquit, *inos omnes*, nempe Chriſtiani, *in uno ſpiritu*, nempe ſancto,

Baptizati ſumus. Tanquam in flumine. Spiritus Sancti copiam & abundantiam notat. Hinc idem Apoſtolus Spiritus Sancti lavacrum dicit, quem Deus effudit in nos abundanter per Jeſum Chriſtum Servatorem noſtrum Tit. 111. 6. Et Joannes Baptiſta de ſe & de Chriſto, *Ego*, inquit, *baptizo vos in aqua, ſed qui poſt me venit, baptizabit vos in Spiritu Sancto & igne* Matth. 111. 11. Quaſi dicat Apoſtolus, tantam copiam Deus per Chriſtum Spiritus Sancti in nos profudit, ut in illo tanquam in flumine baptizati & merſi fuerimus. Vide hic loquendi modum de Spiritu Sancto, qui an de perſona proprie dicta, & quæ Deus ipſe ſit, uſurpari queat, cuius ſorbio iudicandum relinquo. Ad dona hic conſugere non datur, agitur enim de uno eodemque ſpiritu, non de ſolis donis quæ varia ſunt & multiplicia. Et ſi hoc & aliis locis ſimilibus Spiritus Sanctus, quæ perſona ſit divina ipſeque Deus, intelligi non poteſt, nulla cauſa erit ut uſquam intelligatur, cum omnia alia loca non minus quam iſte de divino accipi poſſint afflatu.

In unum corpus. Id eſt, ut unum ſimus corpus, ut in unam ſocietatem omnes coeamus, ideo in uno ſpiritu baptizati & merſi fuimus. Hic unus ſpiritus in unum corpus ac ſocietatem conjungere & unire nos debet, ut alii aliorum membra ſimus, & pro ſuo quiſque dono alii aliis inſerviamus. Notetur hic aliquem baptizari poſſe in id quod perſona non eſt. Sic & Joannis Baptiſtæ diſcipuli dicebant, ſe in baptiſma Joannis baptizatos eſſe, id eſt, ut illius eſſent ſectatores. Notetur & vis phraſeos baptizari in aliquem, eſſe baptizari ut ejus ſectator & diſcipulus ſis. Notetur & baptizari non eſſe leviter aut aliquatenus adſpergi, præſertim baptizari in aqua, ſed eſſe in aqua mergi, & ſic totum ablui, atque hunc debere eſſe

esse baptismi ritum integræ puritatis symbolum.

Sive Judæi sive Græci, sive servi sive liberi. Quasi dicat, nihil refert quod alii simus Judæi gente, alii Græci, alii conditione servi, alii liberi, omnes in uno spiritu sine discrimine sumus baptizati, omnes etiam unum corpus, una societas, una ecclesia debemus esse. Duas tantum gentes & duas condiciones hic nominavit; (alibi plures nominat) sed, per synecdochē, omnes intellexit. In Christo Jesu omnes sunt unus, & omnia in omnibus Christus Gal. III. 27, 28. Col. III. 11. Non attenditur ad hæc discrimina in Christi ecclesia, una fides, unum baptisma, unus spiritus, unus Dominus, unus Deus & Pater omnium, una spes & hæreditas spectatur.

Et omnes in unum spiritum. Id est, in uno spiritu. *Et* pro *et* usitate, idque redundat, utrumque Hebræa phrasi.

Potati sumus. Quasi dicat, non tantum omnes in uno spiritu baptizati, & sic illo largissime profusi in eoque merfi sumus, sed omnes illo potati sumus. Transivit hæc cælestis aqua penitus ad animas nostras, non in solis exterius hæsit corporibus, qua animæ nostræ potatæ & repletæ sunt, adeo ut hæc aqua facta sit in animis nostris fons aquæ salientis in vitam æternam Joan. IV. 14. Intellige autem *ἐν ἑνὶ πνεύματι*, in unum corpus. Cum autem istius cælestis aquæ tanta sit vis, tanto magis per illam omnes in unum corpus conjungi debemus. Hic iterum vide modum loquendi de uno Spiritu Sancto. An verò persona proprie dicta bibi dicitur unquam ab omnibus, eo nimirum sensu, ut quilibet partem illius hauriat, sicut Spiritus Sancti cælestis istius aquæ quisque partem hausit, & spiritui animæque suæ conjunctam habet?

Verf. 14. *Etenim corpus non est unum membrum.* Rationem adfert ob quam omnes in uno spiritu baptizati eoque potati sumus in unum corpus, quia scilicet, si corpus esse debuit, unum esse membrum non debuit, sed multa, proinde etiam non unus aliquis in spiritu baptizari & illo potari debuit, sed multi, adeoque omnes qui corpus erant constituturi.

Sed multa. Scilicet est, membra, id est, ex multis membris constituitur, non ex uno.

Verf. 15. *Si dicat pes.* Ex eadem hac similitudine occurrit porro illis qui tristenter & animum despondent vel indignentur, quod non æque præstantia dona sint adepti quam alii, & sic aliis invident. *Si dicat pes quia non sum manus:* Quasi dicat, quæ me præstantior est.

Non sum ex corpore? Id est, ideo non sum ex corpore, per ellipsin particulæ illativæ: quasi dicat, frustra me corporis membrum putem. Introducit pedem, ut & aurem in sequentibus loquentem, ad majorem emphasin, ut fieri solet in ejusmodi Apologis, inter quos erat & insignis ille Menenii Agrippæ de ventre & aliis corporis partibus, quo populum Romanum a secessione reduxit in urbem, & senatui reconciliavit.

Non propter hoc non erit ex corpore. Id est, non propter hoc quod manus non sit, non erit membrum corporis idque valde necessarium. Erret vehementer si propterea se corporis membrum esse non existi-

met, & sic vel tristetur, vel suæ fortī succenscat & manui invidet. Ostendit male pedem argumentaturum esse, si ex eo quod manus non sit concludat se membrum non esse corporis.

Verf. 16. *Et si dicat auris, quia non sum oculus, non sum ex corpore, non propter hoc non erit ex corpore?* Quod in pede ad manum collato monstravit, etiam in aure monstrat ad oculum comparata. Oculus enim aure videtur nobilior. Hac similitudine docet eos qui in ecclesiæ corpore pedis non manus, auris non oculi rationem habent, id est, minus præstantia quam alii Spiritus Sancti dona sunt adepti, idcirco corporis Christi quæ ecclesia est membra non esse, eaque valde utilia & necessaria, ideoque nihil ob id animo turbari debere.

Verf. 17. *Si totum corpus oculus, ubi auditus?* Docet quam hoc absurde fieret si omnes idem donum haberent quod cæteris videretur præstantius, id est, si omnium corporis membrorum quodlibet esset oculus, *ubi esset auditus?* Usus exprimit auris, eumque valde necessarium, atque haud scio an visu utiliorem & magis necessarium, cum magis per auditum animus excoli possit disciplinis, & inprimis Christi notitia quam per visum. Fides enim est ex auditu, inquit idem hic Apostolus. At auditus instrumentum est auris. Si igitur auditus in corpore debuit esse, debuit etiam & auris esse.

Si totum corpus auditus, id est, auris, ubi olfactus? Id est, instrumentum olfactus, qui itidem corpori & ad sanitatis conservationem, & ad recreationem valde utilis & necessarius est. Iis occurrit Apostolus, qui si non prima adepti sint dona, attamen proxima primis habere se debuissent existiment, si non sint oculi, at aures saltem ut essent æquum fuisse.

Verf. 18. *Nunc vero Deus.* Quasi dicat, nunc vero non sic Deus egit, ut totum corpus esset oculus vel auris.

Sed posuit membra, unumquodque ipsorum in corpore sicut voluit. Id est, posuit in corpore membra diversa ac varia, & unumquodque eorum sicut voluit, id est, quod voluit esse oculum fecit oculum, quod aurem fecit aurem, quod manum manum, quod pedem pedem, & sic in cæteris omnibus. Sic & in ecclesiæ corpore varia & diversa posuit membra, unumquodque ipsorum sicut voluit: quem voluit esse Apostolum fecit Apostolum, quem Prophetam Prophetam: eodem modo in reliquis membris, quale quemlibet membrum esse voluit tale ipsum fecit.

Verf. 19. *Si autem essent omnia unum membrum.* Quasi dicat, si autem non sic fecisset Deus ut fecit, omnia membra unum essent membrum, puta oculus vel auris.

Ubi corpus? Id est, ubi esset corpus quod ex diversis & multiplicibus constat membris?

Verf. 20. *Nunc vero.* Quasi dicat, non ita se res habet, ut omnia membra unum sint membrum, sed contrario modo.

Multa quidem membra, intellige, sunt, unum autem corpus, intellige, est. Ex multis membris compositum.

Verf. 21. *Non potest autem oculus &c.* In eadem perseverans similitudine docet eos qui præstantia dona

dona consecuti sunt, nullo jure contemnere posse & negligere minus præstantia adeptos. *Non potest autem oculus*, intellige, quamvis sibi videatur præstantior. *Non potest*, intellige ullo jure ac veritate. Nam quæ nobis contraria sunt, ea facere non posse dicimus. Nam alias in hac similitudine ponitur oculos & reliqua membra posse loqui.

Dicere manui: non indigeo tui. Quantos enim usus corpori præstat manus, qui etiam in oculos redundant.

Aut iterum. Quasi dicat, rem eandem explicando.

Caput pedibus. Quasi dicat, quamvis caput sit summum in corpore, pedes imum, caput omnibus aliis præstet membris & emineat, pedes reliquis omnibus subiecti sint.

Non indigeo vestri. Intellige *ἀνδρῶν*, non potest dicere. Quam enim capiti male esset sine pedibus? Sic & præstantissimis in ecclesia membris male esset sine iis quibus minora & non æque præstantia sint dona.

Vers. 22. *Sed multo magis quæ existimantur membra corporis infirmiora esse, necessaria sunt.* Quasi dicat, non tantum hoc verum non est, ut membra quæ minus existimantur præstantia non sint necessaria, sed etiam multo magis sunt necessaria quam quæ existimantur præstantissima, verbi causa, quod oculus inter membra præstantius, & tamen podex magis est necessarius quam oculus?

Infirmiora dixit, pro minus præstantibus, per metonymiam causæ. Infirmitiora enim minus solent esse præstantia. Nec frustra existimari dixit infirmiora seu minus præstantia esse, quia plus sæpe in talibus valet existimatio & opinio quam res ipsa.

Vers. 23. *Et quæ existimamus inhonoratiora esse corporis.* Docet quomodo agamus cum membris, quæ putamus inhonoratiora in corpore esse, ut eadem ista similitudine doceat, quomodo erga fratres, quibus minor tributus a Deo videatur esse honor, gerere nos debeamus, id est, quæ corporis membra minus honoris à natura adeptæ esse censemus.

Iis honorem abundantiorum circumponimus. Intellige, quam aliis membris, quæ putamus ab ipsa natura magis esse honorata. Sic faciei & manibus honoratissimis membris nullum accessorium circumponimus honorem, at reliquum corpus ejusque membra contegimus, non tantum ad necessitatem sed etiam ad honorem & dignitatem.

Et indecora nostra. Id est, quæ habemus natura sua in corporibus nostris indecora.

Decorem abundantiorum habent. Intellige quam ea quæ per se decora sunt in corpore nostro. Habent autem nostro studio & cura, dum ea decore contegimus.

Vers. 24. *Decora autem nostra*, ut facies, ut manus, *opus non habent.* Intellige, ut ea condecoremus.

Sed Deus contemperavit corpus. Id est, omnia illius membra inter se coæquavit.

Deficienti. Nimirum naturali decore.

Abundantiorum dans honorem. Intellige, quam illi quod natura decorum est. Ita enim paria sunt reddita inter se membra, dum illud naturalem deco-

rem habet, artificialem non habet, hoc artificialem habet quamvis naturalem non habet. Deo tribuit etiam illa quæ instinctu naturæ & per artem fiunt, quale est inhonestiores corporis partes contegere, quia & ars a Deo est, & materia in qua exercetur ars, quæ hominum artificio fieri non poterant, ut animalia, herba & similia, hæc Deus ipse fecit, sed quæ ab hominibus fieri poterant, ad ea faciendâ hominibus intellectum dedit, & manum & materiam. Equum, verbi causa, cum homo facere non potuit, sed potuit facere currum, illum ergo Deus fecit, hunc homini faciendum reliquit. Triticum fecit Deus, sed homo ex tritico facit farinam & panem. Lanam Deus fecit, sed homo ex lana facit vestem, & sic in omnibus. Ex Deo tamen sunt omnia, sive quæ natura fiunt, sive quæ per artem ad hominum usum.

Vers. 25. *Ut non sit scissura in corpore.* Si nimirum unum membrum esset honoratum, alterum sine ullo honore. Inæqualitas enim nimia scissuras, id est, seditiones & secessiones facit hominum inter se confociatorum.

Sed idem. Id est, sed ut idem, particula *ut* *ἀνδρῶν* intellecta.

Pro se invicem sollicita sint membra. Id est, ut commune inter se bonum curent, & societatem ament mutuam. Idem enim curant qui commune bonum curant, diversa curant quorum quisque neglecto alio sibi tantum privatim consulit ac prospicit.

Vers. 26. *Et sive patitur unum membrum, simul patiuntur omnia membra.* Effectum exprimit istius mutuae membrorum inter se sollicitudinis, ex æqualitate illa & contemperatione membrorum provenientis.

Sive glorificatur. Id est, honoratur, ornatur. *Unum*, membrum.

Simul gaudent omnia membra. Cujusque membri sive malum sive bonum, omnia membra ad se revocant & suum esse putant.

Vers. 27. *Vos autem estis corpus Christi.* Intellige, ne quis dicat, quid hæc ad nos quæ fiunt in corpore? Maxime pertinent hæc ad vos Christianos qui conjunctim omnes estis corpus Christi, non vulgare aliquod corpus, sed Christi corpus, cujus caput est ipse Christus, corpus & societas omnium sanctissima.

Et membra ex parte. Id est, & particulatim quisque vestrum membra estis istius corporis. Talis igitur & inter vos æqualitatis contemperatio debet esse, talis amor, talis concordia, tale in commune studium, communia debent esse vestra & mala & bona.

Vers. 28. *Et hos quidem posuit Deus in ecclesia.* Enumerat diversa ecclesiæ membra, ut ecclesiam corpus, quemlibet autem in particulari membrum esse appareat. *Et hos quidem.* Quasi dicat, non omnes.

Posuit Deus in ecclesia. Id est, constituit tanquam membra in corpore.

Primum, id est, primo loco, *Apostolos.* Id est, homines ab ipso Christo immediate ad prædicandum Evangelium missos, id enim vox Apostoli significat, proinde resurrectionis & vitæ ejus post mortem oculatos testes, ac præ cæteris omnibus virtute Spiritus Sancti instructos. Locus hic docet Aposto-

los officii dignitate pares inter sese fuisse, nec ullum inter ipsos fuisse Papam, cui cæteri tanquam suo capiti subiecti essent. Si enim tale aliquod caput inter Apostolos fuisset, quod in eos & consequenter in ecclesiam universam dominatum haberet, an illius hoc loco mentionem Apostolus omittere potuisset? Tanto vero magis, si etiam ultra Apostolos caput istud omnibus ad mundi finem seculis duraturum erat? Unde igitur hoc inter Episcopos caput enatum est? Unus est ecclesiæ Dominus & caput & sponsus ac maritus Christus, qui nullum hæcenus vicarium habet nec habere potest. Qui hoc sibi arrogat, & ecclesia quæ se illi ut tali subicit, eumque admittit, viderint quid agant.

Secundo Prophetas, pro *hos vero*, ἑ, δὲ, *secundo Prophetas*. Per ellipsin particulæ distributivæ. Præcessit enim ἑ, ἑ, idque etiam ut intelligatur, scopus requirit Apostoli, qui est docere alios non esse Prophetas, sed alia aliqua ecclesiæ membra: proinde & in sequentibus membris eadem distributiva particula debet intelligi. Prophetis secundum post Apostolos locum tribuit, quod illi post Apostolos maximam rerum divinarum notitiam haberent. Unde etiam in ecclesiæ fundamento conjunguntur Apostolis Eph. 2. 20.

Tertio Doctores. Qui scilicet ea quæ ab Apostolis & Prophetis didicerunt aliis proponunt & exponunt, quorum in numero etiam Euangelistas includit Eph. 4. 11.

Deinde virtutes, *δυνάμεις*, potentias. Id est, opera stupenda, quæ potentias appellat, per metonymiam causæ, quod ad ea patranda maxima requiratur potentia. Intelligit autem simul & ipsos homines per quos opera ista patrabantur, per metonymiam effecti. Vide quam non tantum Prophetis sed etiam Doctoribus postposuerit Apostolus stupenda opera. Nimirum utiliora præposuit speciosioribus, ut & Corinthios fratres hac in re sapere doceret. Vide cap. XIV.

Pest, dona sanationum. Quinto loco ponit sanationes miraculosas & solo contactu. Dona sanationum dixit, ut supra 1. 9, pro donis quæ sunt sanationes, per genitivum speciei vel differentiæ. Simul & hic intelligit ipsos homines miraculose sanantes, per metonymiam effecti, vel habentes dona sanationum, ut 1. 30 loquitur, per metonymiam adjuncti.

Opitulationes. Sexto loco, per eandem metonymiam, designat homines opitulantes, Diaconos ut arbitror. Nam & hoc officium requirebat singulare Spiritus Sancti donum. Unde septem illi Diaconi eliguntur ex viris Spiritu Sancto & sapientia plenis Act. 6. 3, 5.

Gubernationes. Septimo loco significantur homines gubernandæ ecclesiæ idonei, eadem metonymia effecti pro causa. Gubernant ecclesiam qui ecclesiæ semper adfunt auctoritate & consilio, ut jam salvam & incolumem ac bene constitutam præstent, & rebus in dubiis prudenter expediant, quod etiam peculiare Spiritus Sancti donum erat.

Genera linguarum. Ultimo loco ponit hoc donum, quod Corinthii fratres ambibant inter prima, ut ex cap. XIV videre est. Intelligit linguas diversorum generum, & consequenter homines donum hoc ha-

bentes ut varii generis linguis loquerentur, aut saltem eas interpretarentur, quamvis eas nunquam didicissent.

Verf. 29. *Num omnes Apostoli? Num omnes Prophetæ? Num omnes Doctores? Num omnes potentia?*

Verf. 30. *Num omnes dona habent sanationum? Num omnes linguis loquuntur? Num omnes interpretantur?* Intellige haudquaquam. Docet hæc omnia diversos inter Christianos esse divisa, ut non omnes sint vel Apostoli, vel Prophetæ &c, sed aliqui tantum horum singula, & sic alii hoc sint, alii aliud, alii hæc habeant dona, alii alia, ut sit in membris corporis, quorum quodque suam habet peculiarem operationem Rom. XII. 4, ubi etiam eandem tractat ecclesiæ cum corpore comparisonem. Hæc omnia eo pertinent, ut Christiani intelligant sic omnino fieri debuisse, quo alii aliorum indigentes ope, in mutuam societatem & amorem conspirent.

Verf. 31. *Ambite autem dona præstantiora*. Quasi dicat, cum omnia dona nemo vestrum habere possit, hoc vobis liberum est, ut minora adepti dona, ambiatis majora & præstantiora. *Ζηλέτω*, per metonymiam causæ, pro ambite. Zelus enim seu affectus ille quo posteriores esse nolumus, causa est ambitus qui in Christianis sanctus est: neque enim in vana tendit, neque ut alium bonis aliquibus dejiciamus, sed ut & nos iis potiamur. Ambiuntur autem hæc dona non apud populum & homines, sed apud Deum & Christum, precibus ac votis ardentibus & sanctis moribus.

Et adhuc, id est, insuper, *secundum excellentiam*, id est, excellentem, *viam*, intellige, dona præstantiora consequendi, *vobis monstro*, nempe in sequentibus. Charitatem intelligit, quæ vere excellens via est. Nam non tantum via est excellentissima divina dona consequendi, sed etiam ipsam salutem æternam, adeo ut etiam omnibus spiritualibus donis, & aliis Christianæ pietatis partibus, fide nimirum ac spe, multo sit præstantior.

CAPUT XIII.

Verf. 1. *SI linguis*, id est, sermonibus, per metonymiam causæ, *hominum*, intellige omnium, *loquar*, nempe quoties velim & opus sit. Quia charitatem in sequentibus commendat, & omnibus spiritualibus donis anteponit, hinc apparet viam istam excellentem, quam se monstrare dicit, charitatem esse.

Et Angelorum. Quasi dicat, non hominum tantum. Angelorum linguas dicit, non quod Angelorum aliqua sint linguæ; (linguæ enim in futuro seculo etiam in hominibus cessabunt 1. 8) sed si essent. Loquitur per sermonis excessum quendam, & ad homines comparate. Loquuntur quidem etiam Angeli, cum speciem sumunt hominum aut homines alloquuntur, sed humanis vocibus. Apostolus autem dicit, etiamsi loqueretur linguis Angelorum propriis, & ab hominum linguis & sermonibus distinctis, si nimirum essent *ἰσχυροί*, tamen in cælis dari hominibus *ἁπλοῦς* docet locus 2 Cor. XII. 4.

Charita-

Charitatem autem non habeam. Id est, benevolum erga homines affectum cum ejus effectis. Neque enim charitas esse debet, aut etiam esse potest, si vera sit, simulata, sterilis.

Factus sum æs sonans. Id est, sicut æs sonans, æri sonanti similis, per ellipsin particulæ similitudinis, Hebræa phrasi. Intelligit tubam aut aliud aliquod instrumentum musicum ex ære factum.

Aut cymbalum tinniens. Eadem phrasi, id est, aut cymbalo tinnienti similis. Docet si charitatem non habeat, quavis omnes linguas non humanas tantum sed etiam Angelicas, si darentur, haberet, iisque loqueretur, nihil aliud in se laudari posse, quam voces & sonum seu sermonem, tantundemque hac ex re utilitatis & emolumenti, quod ad salutem æternam attineat, se sensurum esse, quantum æs sonans vel cymbalum tinniens quod sonet vel tinniat. Charitas igitur est illa excellens via, quam se monstrare Corinthiis fratribus dixit. Ita Apostolus a speciosis & sonoris Corinthios fratres ad vera ac solida bona vocat. Eleganter autem de seipso potius quam de aliis & hic & in sequentibus loquitur, ne aliis facere videatur injuriam, cum tamen quilibet exemplum ejus ad se revocare debeat, & cogitare, si hoc in tanto Apostolo verum sit, quanto magis quolibet in alio?

Verf. 2. *Et si habeam Prophetiam.* Ad alia progreditur Spiritus Sancti dona, & idem de iis pronunciat. Prophetia donum ingens erat Spiritus Sancti, & ipso per se linguarum dono præstantius. Ideo & Prophetas secundo post Apostolos loco collocari vidimus cap. XII. 28: quid autem hoc donum continuerit, statim explicat.

Et sciam mysteria omnia. Prophetia igitur in scientia mysteriorum seu arcanorum, nempe Dei, posita erat. Apostolus autem prophetiam in summo gradu accipit, nempe pro scientia omnium Dei mysteriorum. Et tamen neque hanc effecturam ait ut ipse sit aliquid, si charitatem non habeat: quanto minus igitur id efficiat prophetia, quæ infra hunc summum gradum longe subsistat.

Et omnem cognitionem, intellige, *habeam.* Ita ut nihil usquam sit quod me lateat.

Et si habeam omnem fidem. Tertium commemorat Spiritus Sancti donum, fidem admirabilium operum effectricem, de qua cap. XII. 9, qua scilicet credimus Deum ad dictum aut factum aliquod nostrum ingens aliquod miraculum patraturum esse, quæ fides ut vera non vana sit, nemini potest inesse nisi per inspirationem Sancti Spiritus, & consentientem huic inspirationi cujusque animum. Nam animo repugnante fides hæc nulli inerit. *Omnem fidem,* dicit, propter plurima quæ fidei hujus esse possint objecta. Nam aliud atque aliud objectum, aliam atque aliam numero requirit fidem.

Ita ut montes transferam. Quasi dicat, ita ut non tantum alia miraculosa opera per fidem faciam, sed etiam montes per eam ex uno loco in alium transferam, aut in profundum maris dejiciam. Accepit hoc Apostolus ex ipsius Christi verbis Marc. XI. 23. Etiam si vero loquatur Apostolus de fide per quam patrantur miracula, tamen multo magis id intelligendum est de fide per quam Christiani reddimur, qua

scilicet ex Dei verbo credimus datum nobis a Deo per Christum iri vitam æternam, & quamvis interea moriamur, etiam ex morte resuscitatum nos iri ad capeffendam vitam æternam, dummodo malis operibus valedicamus, & charitatem in omnes exerceamus. Res enim ipsa docet, hanc fidem, charitatis conditionem annexam habentem, nisi in charitatem & conditionis annexæ executionem abeat, non fore etiam ad afferendam nobis vitam æternam efficacem. Itaque cum fidei justificatio & salus adscribitur, semper id cum secuturæ charitatis & sanctitatis conditione intelligitur, si nimirum post auditum Evangelium, & causam habendæ fidei præbitam, vita etiam ad mores emendandos suppeditet. Nam opera quæ a comparanda nobis justificatione excluduntur, partim opera significant ante fidem Evangelio adhibitam facta, partim etiam opera per fidem & post fidem facta, quatenus nullius opera tanti sint & tam perfecta, ut iis debeat ex Lege justificatio, nisi summa Dei accederet gratia, justitiam imputantis ob fidem sibi habitam, & pro virili cujusque, per charitatem & bona ac sancta opera, idque longe ultra Legem litalali seu exercitum. Atque hac ratione pulchre conciliantur Scripturæ, quarum aliæ hominem ex operibus justificari negant, aliæ affirmant. Utrumque enim verum est, sed alio atque alio sensu. Nam qui simpliciter & quocunque sensu bona opera excludunt a causis salutis, Scripturæ contradicunt universæ, & egregio compendio tollunt omne serium & ardens bonorum operum studium, quod tamen omni sua gratia per Evangelium patefacta nobis inferere Deus voluit I Tim. I. 5. Tit. 2. 14. III. 8.

Charitatem autem non habeam. Proinde charitatis opera non faciam.

Nihil sum. Quasi dicat, etiam si montes transferam, & admiranda alia faciam opera omnia, tamen nihil sum. Nimirum & diabolus miracula facere potest, sed quia malus est, & charitatem non habet, nihil est, quia nihil futurus est. Vere omnia nihil sunt quæ aliquando interitura & nihil futura sunt. Talia omnia & Salomon vanitatem vanitatum esse dixit. Significat Apostolus nihil sibi fidem omnem, miracula omnia, ad salutem æternam profutura, si sibi charitas & bona opera desint. Præstant igitur hætenus charitatis opera miraculis omnibus. Nec immerito. Miracula enim Dei sunt opera: at Deus ad obtinendam a se salutem requirit a nobis nostra. Huc pertinet & ipsius Domini dictum Matth. VII. 22, 23.

Verf. 3. *Et si erogem in cibos pauperum (ψάμω) omnia quæ habeo.* Miraculis seu Dei operibus acidit & sua, eaque valde ardua, & tamen docet, neque hæc si ea faciat & charitatem non habeat, sibi prodesse. Quisque sua diligit, nec iis facile se privat, ut ea concedat & quidem omnia aliis, præsertim pauperibus, a quibus nullam compensationem speret, ipse vero interea proprio labore vitæ necessaria sibi quærat. Ideo qui hoc faciat arduum & præclarum, & ab ipso Christo laudatum & imperatum opus, faciat ad habendum in cælis thesaurum Luc. XII. 33, cui & in adolescentis illius exemplo singulare præmium in cælis proposuit Matth. XIX. 21. Quod & Pharisæos

risæos facere iussit ad purganda delicta Luc. IX. 41.

Et si tradam corpus meum. Aliud opus commemorat magis adhuc quam prius arduum, Magnum est tradere suas facultates in pauperum usum : at majus est tradere suum corpus, & illo sese privare. Corpus enim cuique gratus est quam facultates quæ sunt propter corpus, & quo amisso facultates nullius sunt usui.

Ut ustuler. Quasi dicat, non tantum ut eo priver leviori aliquo modo, sed etiam ut eo priver per ustulationem, & sic per maximos cruciatus. Non intelligit autem temerariam & stultam traditionem, qualis Gymnosophistarum fuit, sicut nec temerariam & inutilem omnium facultatum abjectionem, sed hanc quidem ut vidimus in pauperum usus, illam autem pro Christo, pro veritate divina, pro iustitia.

Et charitatem non habeam. Nempe post istud utrumque patratum opus. Unde intelligitur traditionem istam corporis ad ustulationem sic intelligendam esse, ut eam non sit effectus consecutus. Alioquin enim omnia huic operi delicta donarentur. Sed si quis erogatis in pauperes omnibus facultatibus, & proprio etiam corpore tradito, ut pro Christo ustuletur, Dei tamen providentia conservatus supervivat, & charitatem tantis operibus reliquo vitæ tempore non superaddat.

Nihil juvor. Intellige ad salutem. Ideo cum tantis operibus præmia in cælis singularia promittantur, hoc cæteris, ut ajunt, paribus intelligi debet, sic nimirum ut tantæ fidei tantisque operibus conformis etiam in posterum adsit erga omnes charitas.

Verf. 4. *Charitas longanimis est.* Post tantam charitatis commendationem explicat illius naturam, & docet quantarum virtutum sit mater, ut mirum non sit eam tantopore commendari, & simul ut intelligatur quid ista charitas in se contineat, & continere debeat.

Longanimis est. Charitati longanimitatem ac sequentia omnia tribuit, vel per prosopopoeiam, vel quod charitas faciat ut homo longanimis sit, & sic in cæteris quæ sequuntur omnibus. Ita charitati tribuitur quod homini proprie competit propter charitatem. *Μακροθυμεί*, procul a se arcet iram & furorem, tarda est ad iram. Nam quos amamus, iis non libenter nec facile irascimur ac indignamur. Et amoris affectus contrarius est affectui iræ. Amor vult prodesse, ira vult obesse & lædere, quæ tamen si charitate sit temperata, lædit & obest ut proffit. Docet Apostolus homines irasci faciles seu iracundos charitatem non habere, proinde nihil esse.

Benigna est. *ἡμεστέ*, benigne agit & affectu & effectu : benignitas apparet in vultu, in sermonibus, in actionibus omnibus. Recte benignitatem longanimitati conjunxit, quia iracundi & irati benigne non agunt. Vere quos amamus, in eos & benigni sumus. Quid enim charitate benignius ? quid suavius ? quid amore amabilius ?

Charitas non emulatur, & *ζηλοῖ*, Affectum notat prævum erga æmulos laudis & dignitatis. Hunc affectum procul arcet charitas, quæ aliorum laudes &

incrementa ducit pro suis, & in eorum quos complectitur gratiam, etiam de suis laudibus ac dignitate libenter concedit. Sub hoc zelo & invidia recte intelligitur.

Charitas non agit perperam, & *μεγαλύνει*. Solent enim perperam agere qui zelo pravo ducuntur, dum scilicet aliorum laudibus & dignitati & incrementis obstant. Hoc charitas non facit, quæ potius aliorum laudes & dignitates & commoda promovet quantum potest.

Non inflatur. Id est, non superbit, non se præfert aliis propter aliqua Dei dona & dignitatem. Nam qui tales sunt, eos inflatos & tumidos dicimus. Charitas enim omnia, si quæ præ cæteris habeat, in eorum usus convertit, & habere se credit. Ideo nescit quid sit tumere & alios contemnere. Servit omnibus, neminem despicit.

Verf. 5. *Non agit indecore.* Solent inflati indecore agere, dum alios contemnunt, nec eum quem par est aliorum respectum habent. At charitas sicut ab omni fastu longissime abest, sic & ab omni indecora actione, quæ contemptum alterius aliquem sapiat, vel aliquem possit offendere, omnia decenter agit, ut omnibus placeat.

Non quarit sua. Charitas erga nos ipsos quærit sua : sed charitas erga alios quærit aliena, non sua, id est, aliorum ædificationem, salutem, commoda. Nimirum charitas erga alios, de qua hic agitur, charitatem erga nos ipsos ita temperat ac moderatur, ne nostra commoda quæramus aliorum cum incommodis, nec ita nobis profimus ut aliis noceamus, aut salutem nostram procuremus ut aliorum negligamus vel impediamus.

Non exacerbat, & *ἀνεγείρει*. Id est, controversias, si quæ sunt, placide tractat, non patitur sese ad contentionis fervorem & acerbiteriam adduci.

Non cogitat malum. Nempe alteri, ut fieri solet ex acerbis contentionibus. Charitas semper innoxia est, & non tantum à repræsentatione, sed etiam a cogitatione nocumenti alicujus alienissima. Si alicui non facit bene, certe non facit nec cogitat male.

Verf. 6. *Non letatur super iniquitate.* Id est, non tantum ipsa nihil iniqui facit, sed etiam non letatur si quid iniqui fiat ab aliis, si quis ab aliis injuria afficiatur : non dicit, ô quam bene huic homini factum ! omnem iniquitatem a quocunque & in quocunque exercitam tristi & dolente animo accipit.

Gaudet autem cum veritate. Rem priori contrariam facit charitas. Veritatem inducit gaudentem Apostolus, cum scilicet aliquid sit verum, id est, justum, rectum, bonum. Veritas enim hic iniquitati seu injustitiæ opponitur, sicut supra malitiæ cap. v. 8. Charitas igitur gaudente veritate & ipsa gaudet, id est, gaudet super omnibus vere dictis & juste factis. Scit enim injuste facta hominibus esse mala, vera autem & recta hominibus esse bona. Charitas autem omnia averfatur quæ hominibus mala sunt. Cupit enim ac desiderat quæ hominibus bona sunt.

Verf. 7. *Omnia tegit.* Quæ scilicet detecta noxam alicui possent adferre, quamvis meritam.

Omnia credit. Quæ scilicet aliquis de se pollicetur, vel alii de aliquo narrat bona. Nam quæ volumus ea libenter credimus. Charitas enim vult & cupit ut omnes boni sint, ideo & libenter id credit.

Omnia sperat. Nempe bona de aliis, etiam si pollicitationibus vel etiam narrationibus delusa sit, non protinus in posterum adhuc fore melius desperat.

Omnia sustinet. Si omnis spes destituat, superare tolerantia & patientia, qua tanquam scuto omnia adversa, omnes injurias excipit, ne animum ad ultionem & mali pro malo redditionem sollicitent.

Verf. 8. Charitas nunquam excidit. Commendat charitatem & omnibus donis Spiritus Sancti præfert ex eo quod nunquam excidat, nempe ex rerum censu, id est, semper maneat & duret, etiam in futuro seculo *vers. 13.* Verbum præsentis temporis continuationem notat perpetuam. Homines quidem moriuntur, & per mortem fit quædam charitatis in illis pausa, sed vita recepta reviviscet in illis & charitas, quæ cum vita æterna durabit & ipsa in æternum.

Sive autem prophetiæ, destruentur. Contrariam rationem dicit esse donorum Spiritus Sancti, quorum quædam insignia enumerat, ut ex iis ratio sumatur de cæteris.

Sive. Quasi dicat, nihil refert. *Autem.* Quasi dicat, charitas non excidit, Prophetiæ autem excident, id est, rerum futurarum & occultarum annunciationes.

Destruentur ὡς ἀνεμίσθηται. Id est, evanescent, passivum pro neutro, cessabunt, ut mox de linguis dicit.

Sive lingua. Id est, sermones omnes.

Cessabunt, sive cognitio. Ne quis hanc saltem mansuram dicat, etiam si omnes linguæ, & consequenter etiam prophetiæ cessent.

Destruentur. Etiam hæc evanescet & cessabit. Loquitur de futuro seculo, in quo nec prophetiis, nec linguis, nec cognitione quæ nunc est, locus erit: at charitas eadem vel maxime vigeat in futuro seculo, licet alia tum illius erit operatio, & futuro illi seculo accommodata. Intelligit autem Apostolus cognitionem rerum, in primis divinarum, quæ in hoc seculo habetur, & per Spiritum Sanctum hominibus communicatur. Nam ut ex sequentibus intelligitur, cognitio in genere & absolute non tantum non cessabit in futuro seculo, sed tum demum vera erit. Jam vero si hæc cessabunt in futuro seculo, multo magis cessabunt sanationes & alia miracula.

Verf. 9. Ex parte enim cognoscimus. Rationem adfert cur dixerit cognitionem destructum iri, quod alioquin paradoxum videatur. Ubi enim major locus erit cognitioni quam olim in seculo futuro? Ob hoc ipsum, inquit, cognitio quam nunc habemus & habere possumus, destruetur & evanescet, quod in locum illius succedet vera & solida cognitio, quæ præsentem hanc abolebit.

Ex parte cognoscimus. Id est, non cognoscimus res perfecte & in solidum.

Et ex parte prophetamus. Quasi dicat, sicut non cognoscimus res perfecte & solide sic neque eas perfecte & solide enunciamus. Neque enim plus esse potest in enunciatione quam in cognitione & scientia.

Verf. 10. Quando autem venit perfectum. Id est, perfectio, cognitionis nimirum. Neutrum pro substantivo, more Græco: quasi dicat, quando autem veniet perfecta & solida rerum cognitio, quod in futuro fiet seculo.

Tunc quod ex parte. Intellige est, cognitio nimirum imperfecta nec solida.

Destruetur. Id est, abolebitur & evanescet, sicut sole veniente lucerna.

Verf. 11. Quando eram parvulus. Exemplo rem illustrat hac ipsa in re, id est, in cognitione & ejus enunciatione.

Quando eram parvulus. Nunc hoc loco non prorsus infantem, sed jam balbutientem notat. Ideo vetus interpres bene vertit parvulum. Exemplum sui proponit Apostolus, sed eadem & omnium est ratio.

Tanquam parvulus loquebar. Balbutiebam.

Tanquam parvulus sapiebam. Sicut parvuli sapiunt.

Tanquam parvulus cogitabam. Eas habui cogitationes quales parvuli habent.

Quando autem factus sum vir. Quando parvulus esse desii, & non tantum in puerum, in adolescentem, in juvenem, sed in virum ætate & intellectu plane maturum adolevi,

Destruxi ea quæ parvuli, intellige, *fuerunt.* Id est, ea quæ parvuli fuerant, & illud loqui, illud sapere, illud cogitare, penitus evanuerunt omnia, adeo ut neque meminerit quisquam suum illud loqui, & sapere & cogitare. *Destruxi,* ἀνιέμενα, *evanescere feci,* sibi tribuit quod naturæ est in quolibet.

Verf. 12. Videmus enim nunc per speculum. Rationem adfert ob quam præsentem cognitionem parvulorum cognitione comparaverit, quia, inquit, *nunc,* id est, in hoc seculo,

Videmus. Nempe animo & cogitatione res divinas,

Per speculum. Id est, tanquam per speculum, elliptici Hebraica particulæ similitudinis: quasi dicat, videmus res divinas non ipsas sed earum tantum imagines. Neque enim ipsarum splendorem mens nostra in hoc mortali corpore posset capere. Speculo nunc habemus opus, quod nobis imagines tantum quasdam rerum divinarum, ipsiusque Dei & Christi referat.

In ænigmate. Id est, tanquam in ænigmate, eadem elliptici. Aliam similitudinem apponit: quasi dicat, sic videmus res divinas tanquam in ænigmate, cujus solutionem nobis seculum illud futurum & nostra virilis ætas adferet. Quibus ænigma propositum est, vident quidem rei occultatæ similitudinem quandam, sed rem ipsam non vident nisi dissoluto ænigmate.

Tunc autem. Id est, in futuro seculo, *tunc,* opponit præsentem, *nunc.*

Faciem ad faciem, ὡς ὁμοῦς ὡς ὡς ὡς ὡς, intellige *videbimus.* Quasi dicat, non per speculum videbimus Dei & Christi faciem, sed *faciem ad faciem,* Id est, facie faciei opposita, sic ὡς ὡς ὡς ὡς, 3 Joan. 6. 14. *Nunc cognosco ex parte.* Nempe Deum & res divinas, non cognosco perfecte & in solidum.

Tunc autem cognoscam sicut & cognitus sum. Nempe a Deo & Christo qui me perfecte novit. Deus & Christus me perfecte novit, ego etiam aliquando Deum & Christum & res divinas perfecte cognoscam.

Verf. 13. Nunc autem manet. Quasi dicat, perfecta

fecta cognitio olim erit in futuro seculo, nunc autem in hoc seculo

Manet fides. Manere nunc fidem dicit, quia manere debet, & illi locus est in hoc seculo. *Fides*, quæ Euangelio credimus.

Spes. Quam ex fide Euangelio adhibita concipimus de vita æterna.

Charitas. Quæ ex fide oritur, & partim spem generat, partim a spe generatur. Quanto enim charitas est major, tanto & spes certior, vicissim etiam, quanto spes certior, tanto & charitas ardentior. Charitas nimirum erga omnes homines, de qua egit, & quam supra sic descripsit, ut omnium virtutum sit compendium, quamque & alibi Legis impletionem esse dicit Rom. XIII. 8, 9, 10.

Tria hæc, intellige, *manent.* Quia manere debent, ut diximus, in hoc seculo omnia. Hæc tria tantum commemorat, quia omnes virtutes ad illa referuntur tanquam ad virtutes cardinales.

Major autem istorum charitas, intellige, *est.* Id est, major quam fides & spes, non tantum se junctim, sed etiam spe & fide conjunctim. Vide charitatis præstantiam, & an charitas excludenda sit a causis salutis, quamque nihil nobis ad salutem prodesset ipsa per se fides & spes, nisi utrique accederet & charitas! non quia veram fidem necessario sequatur charitas, sed quia etiam charitas suam peculiarem vim habeat efficiendæ salutis I Joan. III. 14. Egregie Jacobus exemplo Abrahami Deo credentis & Isaacum offerentis, & sic justificati, adducto, *vides*, inquit, *quod fides cooperabatur operibus ejus.* Quasi dicat, non sola operabatur justificationem, sed cum operibus simul, & ex operibus fides consummata est, seu perfecta reddita, ne scilicet in comparanda justificatione inefficax esset cap. 2. 22. Est quidem ea veræ fidei vis ac natura, ut charitatem generet, quis enim Deo credens se vitam æternam adepturum esse si proximum diligat, non totum se charitati & dilectioni proximi daret? sed tamen quia res hæc laboriosa est, fieri potest ut homo laborem fugiat, & magis moveatur præsentis labore quam olim futuro bono. Ideo ad fidem charitas requiritur tanquam promissioni divinæ appositæ conditio, ut ejus impletionem consequamur salutem. At qui fidem apprehensione & applicatione meritorum Christi definiunt, non mirum est quod charitatem & omnem in vita moribusque sanctitatem a causis salutis arceant; sed hoc est mirum quod talem fidem sine charitate & bonis operibus esse non posse dicant, cum inter talem fidem & charitatem aliaque bona opera omnia, nullum aliud sit, nisi forte solius grati animi vinculum: at hoc quam sit infirmum ac debile quis non videt? præsertim si etiam citra grati animi officium salus possit consistere, & applicatio meriti Christi non minus hanc labem quam omnes alias possit eluere. Rem sic se habere quotidiana testatur experientia. Nam cum omnes fidem istam habeant, vix quisquam est qui habeat charitatem. Veræ quam diximus fidei & ad charitatem promovendam efficacissimæ non semper nec in omnibus succedit conatus, quid statuendum erit de ista fide, quæ multo plus virium habet ad id, ut qui ea præditi sunt, negligant charitatem, quam ut eam summo studio consecutentur: cum longe magis expeditam rationem adipiscendæ salutis habere se putent, quam ut per

charitatis maximos labores, eosque nihil ad salutem profuturos, quin obfuturos etiam, semet fatigent? Deus misereatur hominum, ut tandem quid sit vera fides, & quæ sit vera ratio consequendæ salutis, quæque sit illa salutaris Dei gratia quæ per Christum omnibus hominibus affulsit, intelligant. Sed nimirum tenebras magis amant quam lucem, quia operibus tenebrarum dediti sunt, Et hinc sunt tanta Dei judicia, tot cædes & bella, pulsa prorsus charitate. Nimirum mercedem quam oportuit erroris sui, & aversi a luce veritatis & doctrinæ quæ secundum pietatem est animi, in seipsis recipiunt. Majorem autem, id est, præstantiorem dicit charitatem quam est fides & spes, respiciens ad id quod dixerat vs. 8, charitatem nunquam excidere. Nam in futuro seculo nec fidei nec spei locus erit: at charitati semper erit, fides cessabit, ubi Deus quæ promisit præstiterit. Nec spei locus erit, præsentibus bonis omnibus. At Deus est charitas, & omnes qui cum Deo vivent, charitas erunt. Habet & hoc charitas præ fide & spe quod nos Deo similes reddat, quod fides & spes non facit.

CAPUT XIV.

Verf. 1. *Scetamini charitatem.* Post tantam charitatis commendationem hortatur Christianos ut eam consecutentur, id est, in omnibus suis actionibus observent, neque eam sibi ullo modo elabi & effugere patiantur, tanquam rem ad salutis consecutionem prorsus necessariam.

Ambite spiritualia. Ζηλεῖτε, idem verbum quod supra cap. XI. 31 in eadem admonitione. Post adhortationem ad sectandam charitatem, monet eos ut ambiant spiritualia, nempe dona, id est, ut ea quærant cum zelo seu æmulatione quadam, sed sancta & charitatis plenissima, proinde omnis invidiæ & obtræctionis vacua, qua scilicet habere cupimus quæ habent alii, sed quod habeant, non dolemus. Quæruntur enim & ambiuntur spiritualia dona apud Deum, non apud homines: ideoque non malis artibus, sed sanctissima ratione ac modo, per assiduas & arduas preces vs. 13, & imprimis per charitatem. Illi enim demum dignos se reddunt cælestium bonorum, id est, spiritualium donorum, qui quammaxime charitate abundant. Ideo & prius ad sectationem charitatis hortatur quam ad quærenda spiritualia, quippe quod charitas via sit excellentissima, ut cap. XI. 31 dixit, eorum assequendorum. Et charitas pertinet ad necessitatem, spiritualia dona ad utilitatem & ornatum. Ideo ut illam sectemur jubet, hæc ut ambiamus monet. Charitas enim nostri officii est, spiritualia dona divini sunt arbitrii & dispensationis. Sine charitate salvi esse non possumus, sine spiritualibus donis in ecclesia ornati & eximii. Cæterum vocem Ζηλεῖτε infra vs. 12 exprimit per ἐκζητεῖτε, quærite.

Magis autem ut prophetetis. Docet quod donum magis quam ulla alia debeant ambire.

Magis. intellige, quam alia spiritualia.

Ut prophetetis. Ut Prophetiæ donum, id est, occultarum rerum, imprimis arcanorum Dei ad salutem spectantium cognitionem habeatis, quam sermone vernaculo exponatis in ecclesia.

Verf. 2. *Qui enim loquitur lingua*, intellige, *exotica.* Causam in specie adfert, ob quam Prophetiæ donum magis debeant ambire quam linguarum.

Unde apparet Corinthiis præ cæteris donis linguas maxime placuisse, quod speciosa res esset linguis loqui peregrinis. Monet igitur Apostolus, ut speciosis præponant utilia.

Non hominibus loquitur. Qui scilicet linguam exoticam non intelligunt: ideo hominum respectu perinde est atque si nihil loqueretur.

Sed Deo. Qui linguas omnes intelligit. At Deus sine cuiusquam locutione sua novit arcana, hominibus loquendum erat non Deo, ut ea homines cognoscerent.

Nemo enim audit. Id est, cum intellectu, ita ut perinde sit atque si nihil audiret. Causa ponitur pro effectu, per metonymiam. Audimus enim ut intelligamus.

Spiritu autem. Id est, per spiritum divinum, illo actus, abrepta simul mente humana.

Loquitur mysteria. Non suæ mentis lingua, sed exotica & ab eodem spiritu dictata: quasi dicat, res quidem egregias loquitur, *mysteria*, id est, arcana, nempe Dei, sed sine ullo auditorum usu. Vide Spiritum Sanctum esse medium quo homines acti loquuntur, non divinam personam seu Deum ipsum.

Verf. 3. *Qui vero prophetat.* Docet ex adverso quam prophetare sit res utilis. *Qui vero prophetat*, id est, sua mente a Spiritu Sancto ducta & illustrata, proinde & suo sermone vernaculo loquitur.

Hominibus loquitur ædificationem. Id est, ea per quæ homines ædificantur, per metonymiam effecti. Intelligit ea per quæ in fide Christi confirmantur & proficiunt.

Et exhortationem. Id est, ea per quæ excitantur ad omne opus bonum.

Et consolationem. Id est, ea per quæ solatia maxima capiunt in afflictionibus & animi ægritudine, omnia per eandem metonymiam.

Verf. 4. *Qui loquitur lingua*, nempe *exotica*. Discrimen adhuc ostendit inter loquentem exoticam lingua & inter prophetantem.

Seipsum ædificat. Ne quis putet rem prorsus inanem esse lingua exotica loqui. Non quidem est inanis, sed usus istius rei solum intra loquentem consistit, seipsum ædificat non alios. Hinc colligitur eos qui spiritu acti lingua loquebantur peregrina, ipsos linguam eam intellexisse, & ex iis quæ loquebantur, fructum & ædificationem accepisse.

Qui autem prophetat ecclesiam ædificat. Quasi dicat, non seipsum tantum sed totam ecclesiam. Solebant enim Prophetæ in ecclesia & concione Christianorum loqui yf. 23, 26, 29.

Verf. 5. *Volo autem omnes vos loqui linguis.* Quasi dicat, hoc autem non eo fine dico quod nolim vos omnes linguis loqui: volo & cupio.

Magis autem, intellige volo, ut prophetetis. Nempe omnes. Idem & Moses olim dixerat: *Utinam omnis populus prophetet.*

Major enim est qui prophetat quam qui loquitur linguis. Causam adfert dicti & voti sui, proprium illorum commodum. *Major*, id est, præstantior, quippe utilior ecclesiæ.

Excepto nisi interpretetur. Exceptionem adjungit dicto, significans se exceptum velle eum qui simul

habeat & interpretandi donum, ut sermonem quem lingua peregrina per Spiritum Sanctum loquutus erat, per eundem spiritum lingua interpretetur vernacula.

Ut ecclesia ædificationem habeat. Talis enim simplici Propheta major esset. Nam supra prophetiam haberet & linguarum & interpretationis donum: prophetat enim & is qui linguis loquitur, quia loquitur mysteria yf. 2, & magnalia Dei Act. 2. 11.

Verf. 6. *Nunc autem fratres.* Quasi dicat, absente interpretatione seu sermonis intellectu.

Si veniam ad vos linguis. Nempe peregrinis, vobis ignotis, *loquens*. Seipsum adducit in exemplum.

Quid vos juvabo? Quam utilitatem ex me habebitis?

Si vobis non loquar. Cum scilicet veniam.

Aut in revelatione. Id est, per revelationem, exponendo vobis lingua vernacula quam revelationem a Deo & Christo habuerim. Sic Petrus revelationem sibi factam exponit Act. xi, & Paulus xx i. xxvi.

Aut in cognitione. Id est, per cognitionem, exponendo vobis cognitionem mysterii alicujus divini.

Aut in prophetia. Id est, per prophetiam, annuntiando vobis rem aliquem futuram. Vocem enim prophetiæ strictius hoc loco videtur accipere, cum præcesserit cognitio.

Aut in doctrina? Id est, per doctrinam docendo vos Christianæ pictatis officia, quæ omnia fiebant non exotica lingua, sed cuique vernacula.

Verf. 7. *Enimvero inanimata vocem dantia.* Etiam ab ipsis inanimatis vocem dantibus exemplum & argumentum sumit rei de qua agitur.

Sive tibia, sive cithara. Nominat quædam inanimata sonum edentia, idemque intelligendum de cæteris similibus.

Si distinctionem sonis non det. Id est, modulationem. Tibiæ vel citharæ tribuit quod homo facit per tibiam vel citharam. Eadem phrasi tribuitur Spiritui Sancto quod homo facit per Spiritum Sanctum.

Quomodo cognoscetur id quod tibia canitur aut citharizatur? An sit hymnus, an nœnia, an alia aliqua cantio.

Verf. 8. *Etenim si incertam vocem tuba det.* Illustrat quod dixit exemplo tubæ: *si incertam vocem*, *ἄβηλον φωνῆς*, vocem quæ non intelligatur quid sibi velit.

Tuba det. Iterum tubæ tribuitur quod est hominis per tubam.

Quis preparabitur. Id est, præparabit se, passivum pro reciproco.

Ad bellum? Si nimirum non intelligat belli signum esse tuba datum. Bellum tubæ conjunxit, quia tuba bellicum est instrumentum.

Verf. 9. *Sic & vos.* Similitudini propositæ rem de qua agitur applicat, *per linguam*, tanquam instrumentum naturale.

Nisi manifestum, *ἔσθηται*. Id est, qui rem bene manifestet, & ita significet ut ab omnibus intelligatur.

Sermonem detis, quomodo cognoscetur, ab auditoribus

toribus nimirum, quod dicitur? Nemo intelligit quid dicatur.

Eritis enim in aëra loquentes. Id est, aërem tantum diverberabitis vocibus, sed auditorum animos significatu rerum non implebitis.

Verf. 10. *Tam multa*, vel *tot*, indefinite, id est, innumera ferme: *ut puta*, *ἡ πύξ*, idem valet quod Latinum *verbi*, vel *exempli causa*. Sic cap. xv. 37.

Instat adhuc Apostolus, *genera vocum*. Id est, vocabulorum: quasi dicat, non tantum tam multæ sunt voces & vocabula, sed tam multa vocum & vocabulorum genera, nomina, pronomina, verba &c: vel genera vocum distinguit secundum genera linguarum.

Sunt mundo. Id est, populis & gentibus in mundo.

Et nullum. Id est, nullum genus, *earum*, id est, vocum.

Mutum, *ἄφωνον*. Id est, carens est significatu. Nam *φωνή* vere est *ἄφωνος*, vox muta & sine voce, si nihil significet. Tantundem enim efficit in animo quantum si muta, id est, nulla esset.

Verf. 11. *Sigitur.* Ex eo quod dixit infert argumentum, *nesciam vim vocis*, id est, vocis significatum: quasi dicat, nihil refert quod vox significationem suam habeat, si ego significationis istius sim ignarus, nihilominus mei respectu nullam habebit significationem, & erit mihi *φωνή ἄφωνος* vox muta.

Ero loquenti Barbarus. Quod scilicet suam linguam non intelligam.

Et qui loquitur mihi Barbarus, intellige *erit*. Quod loquatur lingua mihi ignota. Græcus textus habet pro *mihi ἡ ἑρμῆς*, per pleonasmum particulæ *ἡ*, Hebræo more.

Verf. 12. *Sic & vos.* Quasi dicat, imitantes vocum omnium naturam.

Quandoquidem sectatores estis. *ζηλωταί*, sectatores cum zelo & æmulatione.

Spirituum. Id est, ut spirituum fiatis participes. Spirituum dicit in plurativo, propter plures Spiritus Sancti portiones: quasi dicat, Spiritus Sancti plurium portionum, & consequenter plurium spiritualium donorum, Sic Elisæus olim duas tertias spiritus Eliæ sibi petiit, cum totum petere non auderet, & plus tamen quam dimidium illius habere cuperet. Hic vide an Spiritus Sanctus divina persona ipseque Deus sit. Non effugiunt qui spirituum voce dona sola dicunt intelligi. Nulla enim est causa ut id dicant, nisi præconcepta sua opinio. Quis vero Deos dicit, dona Dei significans? At æque fuerit absurdum spiritus dicere, cum velis sola spiritualia dona designare, si Spiritus Sanctus divina persona seu Deus ipse sit?

Ad ædificationem ecclesiæ quærit ut abundetis. Nempe in Spiritu Sancto & ejus donis. *Ad ædificationem ecclesiæ*, ut scilicet ecclesiæ inde habeat ædificationem, proinde non linguas peregrinas ambite, ex quibus nulla redundet ad ecclesiæ utilitas.

Verf. 13. *Propter quod.* Nempe propter ædificationem ecclesiæ, *qui loquitur lingua*, nempe peregrina. Docet ex superioribus quid faciendum sit illi qui donum linguarum habeat.

Oret ut interpretetur. Id est, oret ut etiam interpretandi donum habeat. Ostendit modum consequendorum plurium donorum & majorem Spiritus Sancti copiam. Is vero est oratio, nimirum ad Deum & Christum, vel ad Deum per Christum.

Verf. 14. *Si enim orem lingua.* Nempe peregrina. Rationem adfert moniti.

Spiritus meus orat. Id est, Spiritus Sanctus qui est in me orat, quem idcirco etiam suum dicit, quod sibi sit datus & suæ sit possessionis. Nam Spiritum Sanctum intelligi, non spiritum naturalem, propter rem ipsam qua de agitur distinctio spiritus istius a mente cujusque docet.

Mens autem mea sine fructu est. Id est, nullum adfert fructum auditoribus: spiritus enim sanctus rapit secum mentem meam in sermonem exoticum, & antea menti meæ incognitum, qui non intelligitur ab auditoribus. Spiritui tribuitur oratio, tanquam medio per quod, seu quo acti oramus. Sic Rom. vii. 26, 27. Hic iterum vide, an Spiritus Sanctus divina persona & Deus ipse sit? An Deus orat cum nos oramus? An Deus medium est quo acti oramus Deum?

Verf. 15. *Quid ergo est?* Quasi dicat, quid ergo hic faciendum est?

Orabo spiritu, orabo autem & mente. Quasi dicat, utrumque faciam. *Orabo spiritu*, id est, Spiritu Sancto impulsus & actus in sermonem & verba mihi antehac ignota.

Orabo autem & mente. Id est, mente a Spiritu Sancto non abrepta in sermonem ignotum, sed tantum ducta & illuminata, verbis loquente propriis & auditoribus notis ac vernaculis, hoc autem fiebat ab iis qui donum interpretandi linguas habebant.

Psallam spiritu, psallam & mente. Orationi qua vota & desideria nostra exponimus Deo & Christo, psallum seu canticum addit spirituale, quo Deus & Christus laudibus extollitur, & beneficia ejus celebrantur. Loquitur autem Apostolus de orationibus & psalmis publicis seu in ecclesia: nam privatim cuique licebat orare & psallere solo spiritu. Deus enim omnes linguas intelligit, qui per spiritum suum facit ut nos iis loquamur easque intelligamus.

Verf. 16. *Alioquin si benedicas spiritu.* Rationem adfert per apostrophem, cur non spiritu tantum, sed & mente orandum ac psallendum sit in ecclesia.

Benedicas. Nempe Deo & Christo. Intelligit hic & vota & laudes.

Spiritu. Proinde lingua peregrina.

Qui implet locum idiota. Id est, qui sedet inter idiotas, proinde idiota est, homo nullius alius linguæ gnarus, nisi suæ propriæ seu vernaculæ.

Quomodo dicit amen. Ecclesiæ more, publicam orationem hac voce comprobantis.

Super tua gratiarum actione. Id est, absoluta tua gratiarum actione. Hic iterum includit omnia, & preces seu vota, & psalmos & benedictiones. Omnia enim hæc solent esse conjuncta.

Siquidem quod dicis nescit? Qui aliquid debet approbare, necesse est ut prius intelligat quid sit. Et tamen sunt qui nos credere jubent quæ nemo intelligat.

telligat. Vide verò quam immemor sit Romana ecclesia istorum Apostoli verborum, quæ omnes orationes, cantiones, benedictiones, gratiarum actiones lingua peragit peregrina, & idiotis, qui maximam ecclesiæ partem faciunt, ignota.

Vers. 17. *Nam tu quidem bene gratias agis.* Confirmat rem per prolepsin: quasi dicat, nam si mihi rege-
ras, te bene Deo gratias agere, verum quidem hoc est;

Sed alter non edificatur. Id est, nullus eorum qui linguam non intelligunt. Docemur hoc loco in ecclesia omnia fieri debere non tantum ad Dei & Christi gloriam, sed etiam ad hominum omnium ædificationem. Ideoque lingua utendum esse in omnibus communi & vulgari.

Vers. 18. *Gratias ago Deo meo, quam omnes vos magis linguis loquens.* Suum illis exemplum proponit, qui magis quam illi omnes linguis loqueretur: nempe quia pluribus quam ullus Corinthiorum, ut Apostolum omnium gentium decebat. Hoc autem donum ita commemorat, ut Deo gratias pro illo agat, non sibi laudem inde sumens, sed Deo tribuens.

Vers. 19. *Sed.* Intellige, quamvis omnibus vobis linguarum dono præcellam,

In ecclesia. In credentium congregatione. Nam inter eos qui nondum credant locus esse posset linguarum miraculo, ut adducantur ad fidem, sicut factum erat in festo Pentecostes, præsentibus diversarum linguarum hominibus.

Volo, id est, malo, *quinque verba,* πέντε λόγους. Vox λόγος, pro verbo, per synecdochen totius pro parte,

Per mentem meam loqui. Id est, mente mea per spiritum non abrepta in verba exotica, sed tantum ducta & illuminata & suis propriis utente verbis.

Ut & alios, non tantum meipsum, per spiritum loquens, *instituam,* quam decies mille verba. δέκα χίλις λόγους, iterum λόγους, ut supra pro verbis. *In lingua,* id est, per linguam, intellige peregrinam. Meum igitur exemplum imitami.

Vers. 20. *Fratres ne pueri sitis sensibus.* Admonet Corinthios sub amabili fratrum nomine, ne sint pueri, id est, similes pueris.

Sensibus. Id est, intellectu & iudicio. Loquitur enim de sensibus animi. Vere enim puerilis erat iudicii lingua velle loqui peregrina, & quam nemo intelligat in ecclesia sine ullo interprete, & hoc donum Prophetiæ præferre. Ambitio hæc erat vanissimæ gloriæ, pueris potius quam maturi iudicii viris congrua.

Sed malitia parvuli estote. Id est, parvulis similes, ut sitis sine malitia, id est, sine fraude, sine noxa.

Sensibus autem. Nempe mentis, intellectu ac iudicio,

Perfecti estote. Id est, perfectis hominibus, qui jam ad maturitatem pervenerunt similes, qui de rebus rectum ferunt iudicium, & quid cuique præstet norunt.

Vers. 21. *In Lege scriptum est.* Etiam ex Lege sumit argumentum. *Quod in aliis linguis & in labiis aliis loquar populo isti.* Citat verba Dei apud Esaiam xxviii. 11, quæ in Lege scripta dicit, quia vocem Legis, per synecdochen partis, accipit pro sacris libris omnibus, quod & Christus fecit Joan. x. 34, & haud dubie usitatum fuit.

Dicit igitur Deus, se in aliis, id est, peregrinis, linguis, & in labiis aliis, id est, peregrinis. Sermones intelligit peregrinos, per metonymiam causæ pro effecto. Linguis enim & labiis loquimur, & in ponitur pro per, vel etiam Hebraïco idiotismo redundat.

Loquar populo isti. Nempe per Prophetas & Apostolos meos.

Et neque sc. Id est, tanto conspecto miraculo, ut linguis loquantur peregrinis idiotæ, qui linguas istas nunquam didicerant, nec una tantum loquantur, sed variis pro varietate gentium & auditorum. Evenit hoc in die Pentecostes Act. 2.

Exaudient me. Id est, dicto audientes mihi erunt. Non credent, non facient quod ipsis prædicabitur.

Dicit Dominus. Unus ille Deus, nomine tetragrammato, quod Græci Veteris Testamenti interpretes reddunt voce Domini.

Vers. 22. *Itaque linguae in signum sunt.* Ex citatis Dei verbis infert argumentum, linguas nempe peregrinas, in signum, id est, signum esse, eodem quo paulo ante Hebraïsmo. Miraculum intelligit, ex quo cognoscere debeant Dei esse oracula quæ dicantur.

Non credentibus. Quid enim opus est signo iis qui jam credunt? Fine posito, cessant media.

Sed non credentibus. Intellige, signum sunt, ut scilicet tanto miraculo adducantur ad habendam dictis fidem, cæterum ut & ipsi suam linguam audiant,

Prophetia autem. Id est, profundiorum Dei arcanorum enarratio lingua propria.

Non iis qui non credunt. Neque enim illa caperent Cap. 2. 14.

Sed credentibus. Qui principiis Christianæ doctrinæ jam crediderunt, & hæcenus spirituales facti sunt. Hinc igitur concludi vult Apostolus peregrinis linguis in ecclesia credentium locum non esse, sed Prophetiæ locum esse.

Vers. 23. *Si ergo conveniat ecclesia tota simul.* Ex dictis infert quam futurum sit absurdum si omnes in ecclesia linguis loquantur.

Omnes. Nempe qui in ecclesia loquantur, alii post alios, linguis, nempe exoticis, loquantur: *ingrediantur autem,* nempe in ecclesiam, ad quam cuilibet patere solet accessus, cum Dei verbum prædicatur & Deo laudes dicuntur, aut preces ad Deum funduntur.

Idiotæ. Id est, homines suæ tantum vernaculæ linguæ gnari.

Aut non credentes. Intellige Evangelio. Docet quales idiotas intelligat, nempe non credentes. Nam credentes, quamvis idiotæ, tamen eos insanire non dicerent.

Non dicent. Id est, nonne dicent, quod insanitis? Si cut evenit Apostolis in die Pentecostes ab illis qui linguam aliquam non intelligebant Act. 2. Videntur enim insanire, qui verbi causa Græcis audientibus, Arabice iis loquantur sine interprete, quo enim fine?

Vers. 24. *Si autem omnes prophetent.* Docet è contrario quanta futura sit ædificatio, si omnes, nempe quotquot loquantur alii post alios,

Prophetent. Id est, occulta hominum prodant. Idem enim spiritus qui Dei arcana patefaciebat, etiam hominum patefaciebat arcana facta: ut in Christo & Apostolis & veteribus Prophetis videmus Joan. iv. 39. Act. v. 3. 2 Reg. v. 26.

Ingrediantur autem qui non credit, intellige Evangelio, aut *idiotæ.* Docet qualem non credentem intelligat, nempe idiotam. Nam si non sit idiota, sed linguæ gnarus peregrinæ, idem etiam per linguam peregrinam in eo consequeretur effectus qui sequitur.

Redargui-

Redarguitur ab omnibus. Qui scilicet loquuntur. Docet quid fiat a prophetantibus lingua loquentibus vernacula, id nimirum ut infidelis aut idiota redarguatur ab illis ob sua facta clandestina.

Dijudicatur ab omnibus. Nempe loquentibus Prophetis, id est, qualis sit ostenditur, per metonymiam causæ. Hic enim dijudicationis est effectus.

Vers. 15. *Et sic occulta cordis ejus.* Consequens prioris. *Occulta cordis ejus*, id est, occulta facta, quorum cor tantum ejus erat conscium.

Manifesta fiunt. Nempe omnibus hominibus.

Et sic cadens in faciem adorabit Deum. Ulteriorem effectum notat. Nesciet quo se vertat occultis suis Dei spiritu patefactis. Negare non poterit, ideo se reum agnoscat, & summa cum animi contritione procidet in faciem, & Deum rerum omnium conscium adorabit, ei que gloriam dabit, veniam delictorum petet.

Annuncians. Id est, publica confessione prædicans.

Quod Deus vere in vobis. Id est, inter vos Christianos, nimirum, est, vere vobis Christianis adest per spiritum suum, per quem vobis rerum occultarum notitiam largitur. Hunc effectum videmus in Samaritide illa Joan. iv. 39. Ita per prophetiam & Deus consequitur gloriam, & ecclesia Christiana pro Dei ecclesia agnoscitur, & infidelis ad fidem adducitur, & idiota ædificatur.

Vers. 26. *Quid igitur est fratres?* Ut supra 15. Infert quæstionem ex superioribus, quasi dicat, quid igitur hic consilii, aut quid facti est opus?

Cum convenitis. Respondet ad quæsitum. *Cum convenitis*, inquit, nempe vos fratres in ecclesiam.

Quisque vestrum psalmum habet &c. Id est, aliquid istorum habet, vel psalmum, vel doctrinam, vel linguam &c, per ellepsin particulæ distributivæ. Similem locutionem habuimus cap. i. 12. Non habet quisque hæc omnia, sed quisque habet aliquid ex istis omnibus.

Psalmum habet. Id est, canticum aliquod a Dei spiritu inspiratum.

Doctrinam habet. Quam in ecclesia proponat, vel de mysteriis Dei, vel de moribus Christianis.

Linguam habet. Nempe peregrinam a Spiritu Sancto dictatam.

Revelationem habet. De rebus scilicet futuris aut abditis.

Interpretationem habet. Nempe linguæ exoticæ per Spiritum Sanctum.

Omnia ad ædificationem fiant. Exprimit quomodo sese in omnibus istis gerere debeant, nempe sic ut omnia fiant ad ecclesiæ & cujusvis qui sit in ecclesia ædificationem, proinde ut omnia proponantur lingua omnibus communi. Ex iis enim quæ non intelliguntur nulla potest esse ædificatio.

Vers. 27. *Sive lingua quis loquitur.* Docet quomodo se gerere debeat qui lingua peregrina loquitur in ecclesia, ut inde consequatur ædificatio. Particula *sive* distributionem notat, quæ in sequenti membro de Prophetis non exprimitur sed intelligitur.

Secundum duo, &c. & De. Id est, duo loquantur, aut plurimum tres, id est, aut tres ad summum.

Et per vices, &c. & De. Ne simul loquantur.

Et unus interpretetur. Id est, semper sit aliquis interpres, qui uno locuto lingua peregrina interpretetur ejus sermonem.

Vers. 28. *Si vero non sit interpret taceat in ecclesia, sibi autem loquatur & Deo.* Proinde taceat. Nam taceat loquens a se potest intelligi & a Deo.

Vers. 29. *Propheta autem.* Quasi dicat, quod autem ad Prophetas attinet lingua loquentes omnibus communi, quæ altera distributionis illius 15. 27 significatæ pars est.

Duo aut tres loquantur. Quasi dicat, sufficit duos aut tres ad summum loqui, ne ultra modum detineatur concio seu ecclesia, & obruatur rerum multitudine.

Ceteri, nempe Prophetæ, dijudicent. Docet quid alii Prophetæ debeant facere si plures sint quam duo vel tres in ecclesia.

Dijudicent, inquit, an ea quæ dicantur vere sint divini spiritus oracula. Non enim omni spiritui credendum est, sed probandi spiritus an ex Deo sint, & qui se Prophetas Dei dicunt, an vere sint tales cap. xii. 3. i Joan. iv. 1. i Thess. v. 21. Ita habebunt & alii Prophetæ quod agant, etiam si non loquantur. Docemur hoc loco nihil temere arripiendum esse, sed omnia cum probatione & dijudicatione suscipienda. Nam si jam traditis & confirmatis Dei oraculis, præsertim illi doctrinæ fundamentali Jesum esse Christum & Dominum a Deo factum non respondeant, rejicienda sunt.

Vers. 30. *Si vero alii, nempe præter eum qui loquitur, revelatum sit.* Videlicet aliquid a Spiritu Sancto ut id proferat in publicum.

Sedenti. Intellige inter Prophetas ad populum docendum, proinde Prophetæ, & consequenter ipse loqui cœperit.

Primus. Id est, qui primo loco locutus est.

Taceat. Det locum sequenti. Docet Prophetas non debere simul loqui, sed unum post alium, & alterum alteri locum dare dicendi. Plures enim simul audire possunt, sed plures simul loqui non possunt, nisi in confusione & tumultu. Docemur uni Prophetæ non omnia revelari, proinde unum Prophetam alteri debere cedere, & locum dicendi dare, nec illi obstrepere, multo minus contradicere. Ubi enim hoc est, ibi regnat non Dei spiritus sed invidia, æmulatio, ambitio, & vanissimæ laudis amor ac studium, per quæ ecclesiam discerpi & lacerari necesse est, quod proh dolor! nimium nunc experimur, dum illi qui antecesserunt, soli omnia scivisse & sibi revelata fuisse videri volunt, nec sequentibus cedunt, ut per eos in divinarum rerum cognitione proficiant.

Vers. 31. *Potestis enim.* Rationem reddit cur nolit Prophetas simul loqui. Nam, inquit, *potestis*. *Kαὶ ἑῷ, unus post alium omnes prophetare.* Ut minime sit necesse plures simul loqui, ne quis putet sibi non fore prophetandi locum.

Ut omnes discant. Aliquid scilicet in rebus divinis.

Omnes admoneantur. Seu exhortationem accipiant, nempe ad faciendum officium Christianæ pietatis. Quod certe non fieret si plures simul loquerentur & alter alteri obstreperet. Neque enim omnes

omnes scire possunt quid in ista confusione dictum esset a quolibet. Exprimit finem prophetandi, eum nimirum esse, ut omnes discant, omnem adhortationem accipiant. Hinc igitur videmus qui Prophetas agant in ecclesia, ii nimirum qui docent, qui exhortantur.

Verf. 32. *Et spiritus Prophetarum Prophetis subjiciuntur.* Hoc addit ne quis dicat, cur deberem alii cedere, cum & ego spiritum Dei habeam, & spiritu Dei sic agar ut meæ potestatis non sim? Debes, inquit Apostolus, alii Prophetæ cedere, si spiritum Propheticum habes. Nam spiritus Prophetarum Prophetis aliis subjiciuntur, cedunt illis, locum dicendi lubenter dant, non obstrepunt illis, non contradicunt, sciunt illorum spiritum secum esse unum & eundem spiritum, quin etiam suis Prophetis subjiciuntur. Non sic suos agunt Prophetas, ut suæ potestatis non sint, nec tacere possint si velint. Non agunt in furorem suos Prophetas, hoc dæmoniacy spiritus faciunt. Spiritus sacrosanctorum Prophetarum pacati sunt, tranquilli, placidi. Qui linguam habebat, certe Spiritum habebat Sanctum, & tamen tacere jubetur in ecclesia, si nullus adsit interpretes yf. 28. Ut igitur taceret, & consequenter spiritus ille linguæ, in sua erat potestate. Docemur hoc loco multos dici spiritus secundum numerum Prophetarum, nempe quia unius Spiritus Sancti multæ sunt portiones inter Prophetas distributæ. Docemur etiam spiritus istos Prophetis subjectos esse, quod utrumque de donis ipsis, multo vero minus de persona divina quæque Deus ipse sit, dici non potest. Relinquitur ergo Spiritum Sanctum divinum esse afflatum Prophetis communicatum, cui utrumque istorum recte competit.

Verf. 33. *Non enim est seditionis Deus sed pacis.* Probat quod asseruit: quasi dicat, nam si spiritus Prophetarum Prophetis non essent subjecti, Deus, qui spiritus istos Prophetis immittit & inspirat, esset seditionis ac tumultus, per genitivum effecti, id est, seditionem ac tumultum procuraret in ecclesia, quod procul abest a Deo.

Sed pacis. Similiter per genitivum effecti. Sed procurat pacem, quia pacis amator est maximus. Hinc videmus seditionum & dissensionum & tumultationum auctores in ecclesia nequaquam Dei spiritum habere, & illos solos Dei spiritu agi, qui pacis auctores sunt, pacem spirant & spectant, proinde tolerant & tolerandos esse docent errantes (citra errorem tamen, quo Jesus negatur esse Christus, aut præceptum ejus aliquod tollitur & violatur:) & sola catholica temporum & locorum omnium proponunt dogmata, quæ Christiani omnes vera esse judicant, quæque disertis Scripturæ verbis tradita sunt: difficiliora loca vel secundum clarissima Christianæ religionis principia clarissimis Scripturæ verbis prædita interpretantur, vel si cui hæc interpretatio non sufficiat, Deo id relinquunt, qui suo tempore revelabit omnia. Ut autem eorum interpretationem recipiant, quæ nullis apertis Scripturæ verbis firmetur, imo illis contraire videatur, nullo se jure cogi posse putant. *Quotquot*, inquit Apostolus alibi, *perfecti sumus hoc sentiamus, & si quid aliter sentitis, & hoc Deus vobis revelabit. Veruntamen ad quod pervenimus, ea-*

dem regula incedamus, idem sentiamus Phil. III. 15, 16.

Sicut in omnibus ecclesiis sanctorum. Id est, Christianorum. Exemplo Christianarum omnium ecclesiarum docet Deum esse pacis non seditionis, tacite monens ut & Corinthiorum ecclesia illarum ad exemplum sese conformet in omnibus, quo argumento & supra cap. XI. 16 usus est, & mox utitur yf. 36.

Verf. 34. *Mulieres vestra in ecclesiis taceant.* Novum præceptum tradit similiter ad ecclesiam seu conventum publicum Christianorum pertinens. Apparet autem etiam prophetides mulieres intelligi. Nam si linguam habens cum nullus est interpretes in ecclesia tacere jubetur yf. 28, nulla causa est ut & mulier in ecclesia prophetet, cum id extra ecclesiam facere possit, nec Deus ipse adstruat quod indecorum sit.

Non enim permittitur ipsis loqui. Nempe a Deo & Christo, intellige in ecclesia, proinde nec spiritu Prophetico instruuntur a Deo, ut non permitta agant. Idem & quod sequitur docet.

Sed subjici. Intellige debent, nempe maritis. Cum igitur subjectionem opponat locutioni in ecclesia, & prophetides non minus subjici debeant maritis quam aliæ mulieres, consequitur neque prophetides jus habere loquendi in ecclesia. Nisi quis viduarum aliam esse rationem dicat: sed & viduæ, quamvis viris non subjiciantur quia viris privatæ sunt, tamen mulieres non desierunt esse, id est, ejus sexus qui virili sexui natura subjectus est. Opponit autem subjectionem, quæ debetur ob sexum, locutioni in ecclesia, quod mulier loquens in publico et in ecclesia virili sexui semet æquare, & sui sexus veluti oblita esse, imo in virum auctoritatem quandam sumere videatur.

Sicut & Lex dicit. Quasi dicat, non tantum Christi disciplina quæ Lege perfectior est, sed & Lex jubet, ut mulier viro subjecta sit. Lex autem id dicit Genef. 2. Nam Legis nomine, per synecdochen partitis, significantur omnes libri veteres Scripturæ sacræ, ut & yf. 21. præsertim libri Moysi, in quibus Lex descripta est.

Verf. 35. *Si vero aliquid discere volunt.* Quasi dicat, docendi in ecclesia jus non habent, 1 Tim. 2. 12, si vero discere aliquid volunt, non in ecclesia discendi loquantur causa.

Sed in domo proprios viros interrogent. Quasi dicat, non in ecclesia & in publico viros alienos interrogent.

Turpe est enim mulieribus in ecclesia loqui. Quia scilicet id & sexui & pudori mulierum est contrarium, quod non minus in viduis & prophetissis locum habet.

Verf. 36. *Num à vobis sermo Dei, id est, Evangelium, exiit? aut ad vos solos devenit?* Apparet Corinthiorum ecclesiam id ausam, ut permetteret & linguis loqui absque interprete, & Prophetas ordine non observato, & mulieres etiam in ecclesia loqui. Hoc illorum ausum reprehendens & increpans quærit, *num ab illis sermo Dei exiiverit?* Quasi dicat, ut a vobis aliæ ecclesiæ capere debeant exemplum tanquam ab ecclesiarum matrice?

Aut ad vos solos pervenit? Quasi dicat, ut non debeat vos aliis conformare ecclesiis? Quid vobis tantum præsumitis, ut nec Apostolorum institutis, nec aliarum ecclesiarum exemplis vosmet submitatis?

Verf. 37. *Si quis videtur Propheta esse.* Nempe inter vos, aut spiritualis. Id est, spiritum Dei habens.

Cognoscat quæ scribo vobis quod Domini sint mandata. Quasi dicat, proinde idem dicat quod ego. Non submittit hæc Apostolus alicujus Prophetæ aut spiritualis censuræ & judicio, an sint Domini mandata, sed cum ipse Apostolus esset, & divino spiritu præ cæteris instructus, vult ut & quilibet alius qui Propheta sit, aut Spiritu Sancto præditus, rem ita se habere agnoscat & dicat: non futurus alioquin verus Propheta nec spiritualis si aliter sentiat & doceat.

Verf. 38. *Si vero quis.* Nempe Dei spiritu non præditus,

Ignorat. Videlicet hæc quæ scribo vobis Domini esse mandata.

Ignoret. Maneat in sua ignorantia, siquidem non vult sapere, & ignorantiam habeat pro pœna.

Verf. 39. *Itaque fratres.* Concludit hunc tractatum de spiritualibus donis.

Ambite ut prophetetis. Quippe præstantius quam alia sunt donum.

Et loqui linguis nolite prohibere. Si nimirum interpretes adsint.

Verf. 40. *Omnia decenter & secundum ordinem fiant.* Nempe eo decore & ordine qui in superioribus descriptus est, qui linguis loquuntur habeant interpretem, qui si non adsint sileant in ecclesia, non loquantur autem linguis in ecclesia multi, nec loquantur simul: qui prophetant similiter nec multi nec simul prophetent, alii aliis cedant, altero loquente prior taceat: mulieres in ecclesia in summo sint silentio ac verecundia.

CAPUT XV.

Verf. 1. **N**otum autem vobis facio fratres. Quasi dicat, ut ad aliud argumentum veniam.

Euangelium quod prædicavi vobis. Perstringit Apostolus Corinthios fratres, significans opus esse ut illis Euangelium semel prædicatum & ab iis susceptum denuo prædicet & notum faciat. Verendum enim erat, ne illud quidam everterent. Illud igitur repetit, & tanquam solidissimum ponit fundamentum, ad refutandos eos qui inter ipsos negabant mortuorum resurrectionem. Quid Euangelii a se prædicati nomine intelligat vs. 3 & seqq. declarat.

Quod & accepistis. Nempe a me, illud vobis per prædicationem meam tradente, id est, cui credidistis.

In quo & steteristis, inquit. Id est, statis, per enalla-

gen præteriti pro præsentis Hebraicam, cui etiam adhuc creditis & adhæretis.

Verf. 2. *Per quod & servamini.* Id est, cui credendo & servabimini, per enallagen præsentis pro futuro.

Quo sermone prædicavi vobis, si retinetis. Id est, si retinetis, nempe animo & memoria, quo sermone prædicavi vobis, per transpositionem vocum si retinetis.

Quo sermone. Id est, quas res. Sermo ponitur, per metonymiam adjuncti occupati pro subjecto occupante.

Nisi frustra credidistis. Nam *ἡμεῖς* in Græco redundat: quasi dicat, servabimini haud dubie per fidem Euangelio adhibitam, eo excepto, nisi frustra credidistis, deferendo nimirum fidem, vel etiam frustraneam & otiosam habentes fidem, quæ non exeat in charitatem & omnis generis sancta opera.

Verf. 3. *Tradidi enim vobis.* Per explicationem eorum quæ ipsis tradiderit confirmat superiora.

In primis. Id est, inter prima & præcipua. Significat se nolle recensere omnia etiam prima ac præcipua a se tradita, sed quædam tantum ex primis ac præcipuis ad rem præsentem spectantia.

Quod & accepi. Nempe ab ipso Domino. Non tradidi vobis mea aut hominum aliorum commenta, sed ab ipso Domino, qui Christus est Dei Filius, accepta.

Quod Christus mortuus est pro peccatis nostris. Hoc unum est quod vobis tradidi, Christum nimirum Dei Filium mortuum esse, non minus quam omnes alii homines moriantur. Unde certe consequitur Christum non fuisse nec esse unum illum Deum simul & hominem. Alioquin enim nullo modo æque mori potuisset quam alii homines. Morti enim suæ adeo supervixisset ut semetipsum posset ex mortuis suscitare, frustra que mors ejus commemoraretur ut ex morte nostra similem ad vitam speraremus reditum, quod hic facit Apostolus. Neque sane apparet quo fine Christus simul unus ille Deus credatur esse, nisi ad obscurandam, aut potius elidendam veritatem de Christo vero homine, vera illius morte, resurrectione, exaltatione, in Sacerdotem, Regem, Judicem unctione, & ad Christi sanctissimam religionem multis contradictionibus involvendam, & omnem lucem ex Sacris literis tollendam: ita ut mirum non sit exinde omnes errores in ecclesia profectos, & tandem etiam religionem omnem ex multorum animis pullam, & athæismum inventum esse. Docet autem Christum pro peccatis nostris mortuum fuisse, id est, ut esset victima pro peccatis nostris & mundi totius, & sic ut omnis qui credat in ipsum non pereat propter peccata sua, sed habeat vitam æternam propter Christi mortem Joan. III. 16. Unde etiam tanto magis apparet, Christi personam verè fuisse mortuam. Talem enim mortem oppetere necesse fuit eum qui pro peccatis omnium est mortuus.

Secundum scripturas. Docet hoc quod Christus Dei Filius pro peccatis nostris sit mortuus, convenienter Scripturis antecessorum Prophetarum factum esse, quod & Christus ipse docuit Luc. xxiv. 26, 27. Ideo nullam causam habebant Judæi ut morte illius scandalizarentur: quin potius causam habebant maximam ut in ipsum crederent, quo a peccatis liberarentur.

Verf. 4. *Et quod sepultus est.* Ut scilicet eum vere fuisse mortuum constaret.

Et quod excitatus est. Ex morte videlicet ad vitam.

Tertia die. Quia ut longius in sepulchro & in morte detineretur, ad mortis ostendendam veritatem, nihil erat opus. Excitatus autem est ex morte, ut regnum sibi destinatum à Patre capefferet.

Secundum scripturas Docet & hoc in Scripturis prædictum fuisse, ut Christus excitaretur ex morte tertia die, & sic scripturas Prophetarum cum Apostolorum Euangelio egregie concordare. Vide Act. 2. 31. 111. 18, 24. IV. 11. x. 43. xiii. 33, 34, 36, 37. xxvi. 22, 23. Jonas Propheta typus istius rei fuit illustris Matth. xii. 40.

Verf. 5. *Et quod visus sit Cepha.* Id est, Petrum adhuc viventem & testanti, intellige, tradidi vobis, tanquam oculato & indubitato testi resurrectionis ejus futuro. Mulierum non meminit, quod illarum in testimonio non soleat haberi ratio.

Deinde illis duodecim. Plerisque tum adhuc viventibus. Neque enim unus sufficebat testis. Sufficiunt duo vel tres, sed Christus plenum numerum testium quadruplicavit, ut tanto certior esset illorum fides. Intelliguntur autem duodecim illi discipulorum omnium præcipui, perpetui Christi comites, Apostolice ejus ad omnes gentes futuri, sanctissimæ vitæ, divinissimis Spiritus Sancti donis instructi, qui etiam pro testimonio resurrectionis Christi innumeris laboribus & calamitatibus & morti truculentæ semet objecerunt. Duodecim dicit, solita appellatione, non habito respectu ad id quod unus ex illorum numero Judas excidisset, in cujus tamen locum alius postmodum surrogatus est Act. 1. 26.

Verf. 6. *Deinde visus est plusquam quingentis fratribus simul.* Ne quid ad fidem resurrectionis ejus deesset. Tot enim homines simul falli nulla ratio permittit. Fratres appellat ob Christianæ fidei consortium.

Ex quibus plures manent, nempe in hac vita, usque adhuc. Nempe ad illud tempus quo hæc scribebat Apostolus, ex quorum adhuc superstitum ore proprio resurrectionis Christi testimonium peti poterat.

Quidam vero etiam obdormiverunt. Ex illis quingentis, id est, vita functi seu mortui sunt, propter similitudinem mortis cum somno, præsertim in Christianis & sanctis hominibus.

Verf. 7. *Deinde visus est Jacobo.* Alphæi scilicet, qui tum adhuc supervivebat, de quo in Actis cap. xv, & in epistola ad Galatas, insigni viro & Apostolo.

Deinde Apostolis omnibus. Credo præter illos

duodecim, præcipuos. Vide quot quantisque testibus oculatis, & quam diversis temporibus adhibitis, munita sit resurrectionis Christi fides.

Verf. 8. *Ultimo vero omnium.* Id est, post omnes alios testes oculatos.

Tanquam abortui visus est & mihi. Ad extremum sui ipsius testimonium commemorat, idque summa cum animi demissione & humilitate. Ultro prævenit eos qui se indignum & inidoneum dicendo ducerent testimonio. Fatetur indignitatem suam, sed tamen simul significat illibatam testimonii sui veritatem. Quomodo vero & quando visus fuerit ipsi Christus, narratur Actor. ix. xxi. xxvi.

Verf. 9. *Ego enim sum minimus Apostolorum.* Rationem adfert cur se *ἄρτις* seu abortui comparet, quia sit minimus Apostolorum? Nam & illi qui per abortum & ante tempus projiciuntur, minores aliis esse solent. Hinc & Senatorum minimi dicebantur abortivi.

Quod non sum dignus vocari Apostolus. Quasi dicat, adeo minimus ut non sim dignus vocari Apostolus. Magis adhuc similitudinem explicat. Nam & abortu editi digni non solent esse ut vocentur homines, quippe naturalem maturitatem in matris utero non adepti, nec naturæ ordine progeneriti, sed vi quadam ejecti, sicut & Paulus non eo modo quo cæteri Apostoli edoctus & generatus est, sed cælestissima quadam vi in Apostolum protusus & propulsus.

Propterea quod persecutus sum ecclesiam Dei. Causam exprimit ob quam se tantopere humiliet, ne quis eum in ipso Apostolico munere cæteris Apostolis imparem fuisse putet. Semet indignum tanto munere & nomine dicit, non suum munus aliorum Apostolorum munere indignius. Indignum autem se & munere & nomine dicit Apostolico, & tanti criminis, quo nullum atrocius fuerit reum, ideo quod persecutus sit ecclesiam Dei, id est, Christi discipulos, qui soli ecclesiam Dei constituunt. Qua de persecutione legimus Act. vii. & ix. xxvi. 9, 10, 11. 1 Tim. 1. 13; 15. Dum autem tantam suam profiteretur culpam & indignitatem, eo ipso tanto magis asserit testimonii sui de Christi resurrectione veritatem. Quomodo namque ex tanto persecutore factus esset non solum Christianus sed etiam Apostolus, nisi Christum vidisset, & ab ipso munus accepisset Apostolicum, quod sine divinissimis donis geri & administrari non poterat? Illene fidem Christi prædicasset, & propter illius prædicationem omnibus calamitatibus & mille mortibus semet objecisset, qui alios ob hanc ipsam fidem atrocissime persequebatur, nisi oculis propriis convictus Christum vivere & in cælis regnare cognovisset, utque fidem in ipsum prædicaret ab ipso met missus esset?

Verf. 10. *Gratia autem Dei.* Docet quid igitur factum sit ut Apostolus fieret?

Gratia, inquit, *Dei.* Id est, summa Dei erga me misericordia & singularissimo favore. Quam Dei & Christi gratiam celebrat etiam & extollit, causam

causamque illius indicat dicto 1 Tim. I. 14, 15, 16 loco.

Sum quod sum. Id est, Apostolus; sed rem ipsam maluit dicere, Apostoli nomen ex humilitate & prædictis convenienter subicere.

Et gratia ejus in me. Quod scilicet me tantum peccatorem & ecclesiæ suæ persecutorem ad Christum converterit, & Apostolum fecerit.

Inanis non fuit. Id est, suo fructu & effectu non caruit.

Sed abundantius illis omnibus, nempe Apostolis, *laboravi.* Exponit quo pacto gratia Dei erga se non fuerit inanis, quatenus nimirum abundantius laboraverit quam omnes alii Apostoli, non puto simul sumpti, sed quam quilibet eorum seorsim, quatenus plura fecit itinera, plura adierat pericula, plura perpessus sit, plures ad Christum converterit quam ullus alius ex omnibus Apostolis. Ita cum se infra omnes Apostolos dejecisset, iterum ad asserendam Apostolatûs sui auctoritatem supra omnes sese extollit.

Non ego autem. Iterum dictum suum moderatur & modestiæ ac humilitatis viam pergit, non se id fecisse dicens, non sibi hoc tribuens, id est, non suis viribus. Neque enim ullius hominis vires sine divina ope tantæ fuissent.

Sed gratia Dei qua mecum, intellige, *est.* Gratia Dei, favor ejus qui mecum est, id est, quem mihi perpetuo exhibet, quique me semper comitatur, hoc fecit. Ex hoc favore & gratia, & alacritas, & vires omnes ad tantos labores mihi suppeditatæ sunt, & meis laboribus tanti contigere successus. Deo igitur omnis debetur gloria, non mihi, quod ipsum argumentum est me Dei Apostolum esse. An enim mecum esset Dei gratia? an tantum potuissim laborare & perficere? Notetur autem hominum labores & opera hominum esse negari & Dei gratiæ tribui, non quod ea hominum non sint simpliciter, id enim contradictorium foret, sed quod ea homines nullo modo possent præstare, nisi Dei gratia accederet, & in illorum effectione multo potiores haberet partes. Sic Christus dixit: non vos estis loquentes, sed spiritus Patris mei qui loquitur in vobis. Doctrina mea non est mea, sed ejus qui misit me Patris. Opera quæ ego facio, non sunt mea sed Patris. Qui credit in me, non credit in me, sed in eum qui me misit Patrem & similia. Notetur & ei quod persona non est, tribui actiones personæ, quia medium est per quod persona operatur. Sic Spiritui Sancto sæpe tribuuntur actiones personarum, quia & Deus & homines per Spiritum Sanctum multa operantur.

Verf. 11. *Sive igitur ego, sive illi.* Nempe Apostoli omnes. Redit ad institutum, id est, ad Evangelii commemorationem, & docet sive se sive alios omnes Apostolos, idipsum quod dixit prædicare.

Sic prædicamus. Nempe sicut exposui, Christum esse mortuum, sepultum, resuscitatum, a tot testibus visum.

Et sic credidistis. Quippe prædicatione nostra & tantis testimoniis convicti.

Verf. 12. *Si vero.* Nunc ad eam rem Apostolus venit, cujus causa Evangelium repetiit, nempe ad refutandos quosdam inter Corinthios Christianos qui resurrectionem mortuorum dari negabant.

Christus prædicatur. Nempe tanta cum efficacia & testimoniis, quibus nemo probus queat refragari.

Quod ex mortuis suscitatus sit. Nempe a Deo Patre suo.

Quomodo dicunt quidam in vobis. Id est, inter vos Christianos, qui Evangelio credidistis.

Quod resurrectio mortuorum non est. Id est, non datur, tanquam res contradictionem implicans, quæ natura sua fieri nequeat, ut scilicet semel mortuus iterum vivat: quasi dicat, si hoc dicerent a fide alienis Christiana, mirum non erat: ut vero hoc dicant iis qui crediderunt Evangelio, nullum modum, nullam rationem video v. 13.

Si enim resurrectio mortuorum non est. Quasi dicat, si enim verum dicunt, & resurrectio mortuorum non datur:

Neque Christus excitatus est. Nam resurrectio nem mortuorum non dari, & Christum ex mortuis excitatum esse, contradictoria sunt.

Verf. 14. *Si autem Christus non est excitatus.* Postquam docuit resurrectionem mortuorum non dari, & Christum ex mortuis excitatum esse sibi invicem contradicere, nec simul posse consistere; nunc docet quæ secutura essent absurda si Christus non esset excitatus, ut Christi resurrectione stabilita tollat & evertat illud dogma, resurrectionem mortuorum non esse.

Vana igitur, id est, falsa, *prædicatione nostra.* Quasi dicat, hoc consequetur nostram prædicationem esse falsam. Prædicavimus enim Christum ex mortuis suscitatum esse. At qui fieri potest ut non mei tantum unius, sed nostrum omnium prædicatione, tot divinissimis operibus confirmata, vana sit & falsa? Num igitur non tantum nos omnes, sed & Deus ipse prædicationem nostram confirmans, mendacii est arguendus?

Vana autem & fides vestra. Quasi dicat, quæ ex prædicatione nostra est orta, rei vanæ & falsæ credidistis, ac turpiter vos decipi passi estis.

Verf. 15. *Invenimur autem & falsi testes Dei.* Quasi dicat, non tantum autem invenimur deceptores vestri, sed etiam falsi testes Dei, id est, de Deo, per genitivum objecti, sic 1 Petr. I. 11 *spiritus Christi in prophetis*, significat spiritum de Christo, qui Christum habuit pro principali objecto.

Quia testati sumus contra Deum, quod suscitaverit Christum, quem non suscitavit, siquidem igitur mortui non resurgunt. Quasi dicat, sicut isti dicunt. Probat omnes se falsos testes esse Dei, si verum sit quod isti dicant. At quæ nostra foret insania adversus Deum falsos testes agere? Ita non tantum adversus homines, sed etiam adversus Deum ipsum peccaremus? Cui bono, & qua spe obsecro? Falsum igitur est quod isti dicunt, cum testimonium nostrum sit verum. Notandum est Apostolos nequitiam testatos esse Christum semet suscitasse ex mortuis (quo testimonio profecto totum

totum suum Evangelium evertissent) sed quod Deus Christum suscitaverit ex mortuis. Neque enim dicunt se falsos esse testes adversus Christum, sed adversus Deum, quod Christum suscitaverit, si verum sit mortuos non resurgere.

Verf. 16. *Si enim mortui non excitantur.* Rationem adfert consequentiæ, id est, si mortuos excitari unum est ex contradictoriis.

Neque Christus excitatus est. Proindeque nos falsa testati sumus & testamur adversus Deum quod Christum excitaverit.

Verf. 17. *Si vero Christus non est excitatus.* Docet quid adhuc secuturum sit, si Christus non sit excitatus.

Frustranea est fides vestra. Qua creditis Jesum excitatum ex mortuis, & Christum factum, proinde qua creditis in ipsum. *Mazaia*, id est, inutilis, nullius usus, nullius effectus in re salutis. Supra dixit *vana*, quatenus esset rei vanæ & falsæ. Nunc exprimit consequens, quod esset nullius usus & effectus in re salutis. Quam enim salutem adferret falsa fides, & in eum qui mortuus non sit excitatus ex mortuis?

Adhuc estis in peccatis vestris. Exponit quam esset frustranea, quia illis scilicet non imputaretur ad justitiam, & sic quamvis crederent Jesum esse suscitatum & esse Christum, & crederent in ipsum, nihilominus essent in peccatis suis, id est, neutiquam a peccatorum suorum liberati reatu. At hoc absurdum est, cum Spiritum Sanctum acceperint tanquam arrhabonem futuræ hæreditatis, & illo obsignati sint in diem redemptionis Eph. 1. 13, 14.

Verf. 18. *Igitur & qui obdormiverunt in Christo, perierunt.* Aliud ex priori infert de mortuis in Christo, fore nimirum ut & qui obdormiverint, id est, mortui sint, ut supra v. 6.

In Christo. Id est, in fide Christi, per metonymiam subjecti occupantis pro adjuncto occupato, perierint, quippe in falsa mortui fide, nec unquam ex mortis excitandi somno, si Christus ipse non sit excitatus. Videmus Christum haudquaquam Deum illum unum esse. Nam etiamsi ut homo mortuus ut homo non fuisset excitatus, tamen ut Deus ille unus servare nos posset. Videmus etiam mortuos, nisi suscitentur ex morte, nihil esse. Nam si animæ corporibus superstites aliquid agere, & cælestibus affici gaudiis possunt, & Christi anima juvare nos potuisset, & nostræ animæ gaudiis fruerentur æternis citra resurrectionem.

Verf. 19. *Si in vita hac sperantes sumus in Christo tantum.* Probat absurdum esse ut qui sperent in Christo pereant: quasi dicat, si hoc tantum habemus, ut in hac vita in Christo speremus, sine ullo istius spei nostræ fructu & effectu post hanc vitam, ut inquam spe vanæ nos ludamus, quod certe esset si Christus non viveret, at non viveret si non esset excitatus ex mortuis. Spes autem hæc oritur ex fide de Christi resurrectione, quæ si vana sit, etiam spem esse vanam oportet.

Miserissimi omnium hominum sumus. Quid enim miserius quam vana spe deludi, & istius vanæ spei causa extrema quæque perpeti? quod nobis Christianis eveniret. At hoc absurdum est, ut homines optimi,

sanctissimi, innocentissimi, omnium etiam pessimorum essent miserrimi & calamitosissimi. Virtus certe non amplius bonum esset. Bona enim dicitur, quod iis qui illam sectentur bene sit. Vitium dicitur malum, quod vitio deditis male sit; at hic omnia forent contraria.

Verf. 20. *Nunc vero Christus resuscitatus est ex mortuis, primitia eorum qui obdormiverunt factus est.* Quasi dicat, nunc vero hoc falsum est nos omnium hominum esse miserrimos, & hoc tantum habere ut in hac vita in Christo speremus, post hanc vitam nihil simus. Christus enim suscitatus est ex mortuis, primitiæ eorum qui obdormiverunt factus est.

Primitia. Videlicet in resurrectione ex mortuis, primus omnium mortuorum suscitatus est ad vitam immortalem & æternam.

Eorum qui obdormiverunt, intellige ex v. 18 in Christo. Proinde qui Christi sunt v. 23. Loquitur enim Apostolus de resurrectione beata, non ad ignis supplicium æternum, sed ad vitam æternam. Non sunt autem a resurrectione beata excludendi qui ante Christum obdormiverunt in fide in Deum Christi Patrem, sed hac in parte cum omnibus in Christum credentibus computandi. Fides enim in Christum nos servat, quia est fides in Deum. Per Christum enim credimus in Deum, qui Christum suscitavit ex mortuis, & gloriam ei dedit, ut fides & spes nostra in Deum esset 1 Petr. 1. 21. Sed Apostolus contentus est nunc de solis in Christum credentibus loqui, quorum evicta post mortem vita facile iudicium est de cæteris omnibus piis qui ante Christum obdormiverunt. Comparat Apostolus eos qui obdormiverunt sanctos messi cuidam magnæ, ex qua Deus Christum tanquam primum omnium manipulum demessuit, & sic reliquam omnem messem sanctificavit, id est, omnibus aliis sanctis qui obdormiverunt jus beatæ resurrectionis fecit. Ideoque sicut primitias demessas & Deo consecratas sequebatur omnium frugum messis, sic resurrectionem Christi sequitur resurrectio omnium qui obdormiverunt. Eodem sensu Christum ex mortuis primogenitum appellat idem Apostolus Col. 1. 18, quod Christus primus quidem ex mortuis a Deo genitus sit ad vitam immortalem, sed cui in eadem generatione successuri sint alii multi Dei filii, ut Christus sit primogenitus inter multos fratres Rom. VIII. 19. Vides Apostolum omnem, & Christi mortui, & eorum qui obdormiverunt in Christo, vitam & beatitatem referre ad resurrectionem, quæ si non esset, actum esset de vita & beatitate mortuorum: ut merito Christus ex verbis illis Dei, quibus se Abrahami, Isaaci & Jacobi Deum, iis jam pridem vita functis appellat, resurrectionem illorum evicerit, quod scilicet Deus eorum qui mortui sint, nisi aliquando resuscitentur, Deus esse non possit. At hoc falsum foret si mortui citra resurrectionem viverent, & cælestibus fruerentur voluptatibus. Hinc idem Apostolus jam pro Christo moriturus, justitiæ coronam illam quæ vita continetur immortalis, nunc quidem sibi repositam esse, sed in illo die a justo iudice Christo datam iri, simulque omnibus apparitionem ejus diligentibus dixit 2 Tim. IV. 8. At enim, inquis, qui moriuntur in Christo protinus beati sunt, cum Christo sunt, apud Dominum habitant,

habitant, in paradyso sunt, requiescunt a laboribus suis, & opera illorum sequuntur eos. Certe quia ad vitam immortalem resuscitandi sunt, & mortis illud interstitium, mortuorum, imo & Dei respectu, nihil est. Mortui enim non sentiunt, & apud Deum mille anni sunt sicut dies unus, & dies unus sicut anni mille 2 Petr. 111. 8.

Verf. 21. *Quoniam enim per hominem mors.* Rationem adfert ob quam Christum dicat primitias esse factum eorum qui obdormiverunt, id est, Christum sua resurrectione aliis resurrectionem attulisse. Nam, inquit, *quoniam per hominem mors.* Intellige, in homines venit, quippe qui peccato suo morti obnoxium se fecit, amisso in perpetuum vivendi privilegio, & sic eidem conditioni posteros suos, qui omnes homines sunt, subiecit.

Etiā, quasi dicat, merito etiam, per hominem resurrectio mortuorum. Quippe qui obedientia sua adeptus est ut ex morte resurgeret ad vitam immortalem, & sic idem beneficium propagavit in omnes qui in ipso moriuntur. Nam si malum, id est, mors, communis facta est per unum hominem multis, quidni etiam bonum, id est, resurrectio ex morte ad vitam per unum hominem communis fieret multis? An enim Deus severior est quam benignior? Imo nihil magis decuit Dei bonitatem & clementiam, quam ut per hominem inductam mortem, per hominem inducta tolleretur ex morte resurrectio.

Verf. 22. *Sicut enim in Adamo.* Id est, cum Adamo, quia per Adamum & Adami delicto,

Omnes moriuntur. Quippe ex ipso nati. Confirmat per declarationem quod dixerat.

Sic in Christo. Id est, cum Christo, quia per Christum & Christi obedientiam: nam Christi potentia, qua vivificandi sumus, in hac similitudine non attenditur. Recte autem Christum opponit Adamo, tanquam hominem homini, & ultimum Adamum seu secundum hominem primo vs. 45.

Omnes. Nempe qui in ipso moriuntur.

Vivificabuntur. Id est, ex morte revocabuntur in vitam eamque immortalem, quæ vere vita est. Unde apparet mortuos non vivere, sed victuros esse. Vides Christum hominem esse, proinde Deum illum unum non esse. Disparata enim inter se contradictorie opponuntur. Et si simul Christus unus ille Deus esset, omnis a Christo ad nos elideretur consequentia, id est, non sequeretur, quia is qui non tantum homo sed etiam unus ille Deus est, resurrexit, ergo etiam nos resurgemus; aut quia ille resurgere potuit, ergo etiam nos poterimus, & sic unicum resurrectionis nostræ fundamentum penitus everteretur.

Verf. 23. *Unusquisque autem in suo ordine, intellige, vivificatur.* Quia dixit omnes in Christo vivificatum iri, occurrit objectioni, Christum jam pridem vivificatum esse, sed præter Christum adhuc neminem. Verum hoc est, inquit, sed hoc ideo fit, quod ad alios ordo nondum pervenerit. Qui verborum istorum cum superioribus nexus facit, ut in Christo potius interpretandum sit cum Christo, quam per Christum, quamvis res eodem redeat, proinde & in Adamo, interpretandum sit cum Adamo; nam ordo iste continet etiam Christum ipsum. Adicitur enim:

Primitia Christus. Exponit hunc ordinem: Christus primus omnium vivificatus est, quia per ipsum omnes alii vivificandi sunt, & in ipso istius rei exemplum ad spem suam firmandam habere debuerunt.

Deinde qui Christi (sunt.) Qui in ipsum tanquam ex morte vivificatum & Christum factum credunt, ad ipsum pertinent, in ipso vivunt, in ipso moriuntur.

In adventu ejus. Igitur ante adventum ejus nemo. Ubi Christus venerit cum Patris sui gloria, tum demum tanget ordo eos qui Christi sunt, ut etiam vivificentur, idque per ipsum Christum. Quo tempore etiam qui inveniuntur vivi, mortem non experti, fient immortales vs. 52, 53. Hactenusque etiam & isti vivificabuntur, non quidem ex mortuis; sed ex mortalibus immortales facti. Docemur hoc loco sanctos vita sanctos nondum aliter vivere, nisi quatenus in Christi adventu vivificandi sint: proinde qui eos invocant, non tantum superstitiose agere, sed etiam Dei legem, qua se solum religiose coli iussit, violare, dumque etiam eorum imagines adorant & colunt, idololatriam exercere.

Verf. 24. *Deinde finis,* intellige, *erit seculi huius.* Docet post pios & mortuos & mortales in vitam immortalem, per adventum Christi assertos, seculi demum istius venturum finem. Id ipsum docet prolixè Petrus Apostolus 2 Epistola 111. 7, 10, 11, 12, 13: quasi dicat Apostolus, nemo mundi finem expectet ante illorum qui Christi sunt vivificationem. Tum demum erit finis mundi.

Quando tradet, intellige Christus, *regnum Deo & Patri.* Quia hæc traditio regni Deo & Patri, cum seculi huius consummatione, & piorum in cælestem patriam & regnum introductione, tanquam proximum consequens erit conjuncta. Docet nos hic locus; 1. Christum Deum illum unum non esse. An enim regnum traderet alii? 2. Deum illum unum solum Patrem esse, quandoquidem vox Patris ad declarationem ejus adjicitur. 3. Christum habere regnum ex Dei gratia. Ideo enim illud Deo tradit, quia id a Deo accepit, ut ad auctorem suum redeat. Christus enim regnum accepit a Patre piorum causa, ut eos regat, defendat, ex morte eripiat, in cælestem patriam deducat, mundum hunc cum omnibus impiis aboleat, quo Deus & suam gloriam tanto magis amplificaret, & pios omnes tanto certiores redderet suæ salutis: quibus omnibus perfectis, quid aliud restabit quam ut regnum tradat Deo & Patri a quo illud ad hæc perficienda acceperat. Intelligitur autem regnum non felicitatis & dignitatis, sed regnum supremæ in omnia potestatis. Nam regnum felicitatis & dignitatis nunquam tradet Christus, quin potius istius regni pios omnes participes faciet, quemque pro suo modo: ipse vero tanquam Filius unicus, tanquam ecclesiæ maritus & Servator semper in hoc felicitatis & dignitatis regno primas ac præcipuas obtinebit partes. Nec obstat Apostolo Scriptura, qui Christum super domum Jacob regnaturum dicit in secula Luc. 1. 33. Hoc enim de domo Jacob, proinde de regno Christi ad hoc seculum spectante dicitur, quod profecto tamdiu durabit quamdiu secula erunt, nec finis istius regni seculo hoc durante fu-

turus est: quo sensu etiam Christus in seculo Sacerdos esse dicitur, & Sacerdotium habere *ἀειδις* & æternum. Nam in altero illo seculo Sacerdotio, sicut nec peccatis, ullus erit locus.

Quando destruet omnem principatum. Docet quando Christus traditurus sit regnum Deo & Patri. *Quando nimirum destruet*, id est, perdet & abolebit,

Omnem principatum. Id est, omnes principes & Angelorum & hominum, intellige, Christo & Christianis inimicos & adversantes.

Et omnem potestatem. Id est, omnes potestatem in alios habentes, quamvis forte non summam nec principem.

Et virtutem. *Δυναμιν*, id est, *δυναμεις*, quibus magnæ sunt vires, magna potentia. Abstracta ponuntur pro concretis. In istorum autem destructione & perditione comprehenduntur simul omnes illorum subjecti, qui iis in oppugnando Christo & Christianis operam navant & addicti sunt: sicut & cum Christo quatenus oppugnatur, intelligendi sunt omnes Christiani.

Vers. 25. *Oportet enim ipsum regnare.* Probat Scripturæ testimonio Christum non antè regnum traditurum Deo & Patri, quam aboleat prius omnem principatum & potestatem & virtutem sibi adversantem.

Oportet ipsum, id est, Christum, *regnare.* Loquitur de regno Christi quod exerceat in hoc seculo, de regno supremæ potestatis in omnia.

Donec ponat omnes inimicos sub pedes suos. Proinde donec destruat omnem principatum & potestatem & virtutem inimicam. Tum demum enim destruuntur inimici, cum sub pedibus jacent victoris, seu scabellum fiunt pedum Regis in throno sedentis, cui sunt adversati. Sed hac similitudine major est in Christo veritas, qui penitus tollet & perdet omnes suos inimicos ut nulli sint amplius. Citatur hoc testimonium ex Psal. cx, ubi Deus Christum alloquens dicit, sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Ubi primum Apostolus *regnare* substituit pro *sedere à dextris Dei*. Merito. Christus enim ita jussus est à dextris Dei sedere, ut istius seculi respectu, in quo multos habet inimicos, simul regnet ad eorum destructionem quo suos liberet. Nam sedere, idque tam honorato loco, quo nullus esse possit honoratior apud Deum, non otium aliquod significat, sed summam dignitatem ac thronum vere regalem, quod & scabellum pedum evincit thronis Regum apponi solitum. Non frustra vero maluit Apostolus hoc modo loqui, quia Christus dignitatis & gloriæ respectu etiam in futuro seculo à dextris Dei sedere non desinet. Deinde, cum in Psalmo Deus subjecturum se Christo dicat inimicos, Apostolus Christum ipsum eos sibi subjecturum affirmat. Nimirum quia utrumque re ipsa idem est. Neque enim Deus ulli Regi ita subjicit inimicos ut ipse interea otiosus sit & nihil agat, quorsum enim regnum à Deo accepisset? sed quatenus id perficiendi vis omnis à Deo est. Sic & Davidi, Christi secundum carnem patri & typo, Deus omnes inimicos sub pedes dedit, quatenus ut

eos David debellaret effecit 3 Reg. v. 3.

Vers. 26. *Ultimus inimicus destruitur mors.* Hæc verba addit, ne quis dicat, ergo quando Christus devicerit & destruxerit omnes inimicos, tradet regnum Deo & Patri, & finem faciet mundo: non igitur opus erit ut prius mortuos resuscitet, quid enim hoc ad destructionem inimicorum facit? Imo vero multum facit, inquit Apostolus. Mors enim destruitur, id est, destruetur, per temporis enallagen præsentis pro futuro.

Ultimus inimicus. Id est tanquam ultimus inimicus (per ellipsin particulæ similitudinis, more Hebræo:) piorum omnium, qui ultimum cuique piorum nocumentum adferre solet, proinde & maximum: vitam enim aufert. Non igitur mundo finis erit, nec Christus regnum Deo & Patri tradet, quam & mortem devicerit & destruxerit, suis ex morte liberatis & immortalibus effectis.

Vers. 27. *Omnia enim subjecit sub pedes ejus.* Confirmat quæ dixit, per prolepsin. Poterat enim aliquis objicere, nimium verba illa Psalmi extendi, & ad illa etiam quæ personæ non sunt referri, cum tamen neque vox *omnium* extet in Psalmi cx verbis. Respondet Apostolus, hoc merito fieri, cum alibi, nempe Psal. viii. 8 scriptum sit, Deum omnia subjecisse pedibus Christi, neque ullam causam apparere, cur ea quæ universaliter sint dicta, non etiam universaliter debeant intelligi. Hæc verba Psal. viii. 8 dicta sunt de homine primo, sensu literali, sed mystico & recondito sensu, proinde multo perfectiore, referuntur ad secundum hominem & ultimum Adamum Christum, qui quanto primo homine Adamo factus est excellentior, tanto etiam hæc omnium subjectio respectu illius major est & amplior, imo cum omnium factus sit excellentissimus, & tantæ dignitatis quanta nemini major à Deo conferri queat, necesse est ut & omnium illi facta subjectio maxima sit & amplissima, adeo ut nihil ab ea sit eximendum: proinde neque mors ipsa, quæ si Christi pedibus non subjiceretur, & sic tandem ab ipso perderetur, immane quantum deesset & Christi potestati ac regno, & piorum beatitati ac saluti! Sunt autem Christi pedibus subjecta etiam bona omnia: nam & in hæc potestatem habet absolutam. Verum aliter exercet potestatem in bona, aliter in mala; in illa quidem ut ea donet ac largiatur, & ut bonis ac sibi charis bene sit; in hæc vero ut ea tandem aboleat & perdat.

Quando vero dicit. Nempe Scriptura Psal. vii. 8.

Quod omnia subiecta sunt. Intellige, Christi pedibus.

Manifestum, intellige, est, quod excepto eo qui subjecit ipsi illa omnia. *Τὰ πάντα*, nempe quæ hic sunt intelligenda. Addit hoc Apostolus, ne quis cavilletur: Ergo etiam Deus ipse subjectus est Christo, si vox *omnia* sit adeo universaliter accipienda. Haudquaquam, inquit, manifestum enim est ex ipsa re, illum qui subjecit Christo omnia, excipiendum esse: Nempe Deum illum unum, qui semper manet altissimus, nec ulli unquam vult ac potest esse subjectus, ut ita intel-

intelligi hic debeant reliqua omnia præter unum illum Deum, proinde nec mors hic fit excipienda.

Verf. 28. *Quando autem subjicietur ipsi*, nempe Christo, *illa omnia*. Id est, reliqua omnia, sic nimirum ut nihil restet illi non subjectum, nullus restet inimicus, inimicis omnibus devictis & perditis, mundo etiam isto sublato, & piis omnibus in alterum illum mundum deductis.

Tunc & ipse Filius subjicietur illi qui subjecit ipsi illa omnia. Docuit Christum regnatum donec ponat omnes inimicos sub pedes suos. Nunc iterum repetit quod hoc perpetrato traditurus sit regnum Deo & Patri, tantumque abesse ut Deus inter illa omnia quæ Christo subjecta sunt comprehendere debeat, ut etiam Filius rebus iis perfectis, quarum causa tantam in omnia potestatem accepit, ipsi subjiciendus sit.

Et ipse Filius. Id est, Christus: quasi dicat, qui regnum habet in omnia.

Subjicietur. Tradito nimirum regno.

Ei qui subjecit ipsi omnia. Id est, Deo & Patri, scilicet illum hoc pacto describere maluit quam simpliciter nominare, ut causam istius subjectionis Filii exprimeret. Unde enim Filio subjecta sunt omnia, nisi quia Deus & Pater ejus subjecit illi certum in finem omnia, idque sic ut seipsum illi non subjecerit, sed semper maneat altissimus. Oportet igitur ut Filius finem illum adeptus, redeat & ipse ad Dei ac Patris sui subjectionem, cum Filius natura subjectus sit Patri. Quid ergo, inquis, an Filius nunc non est subjectus Patri? Hoc ex mente Apostoli & re subjecta intelligendum est, quantus scilicet Filius nunc ad salutis humanæ peragendum & perficiendum opus, summam & sine provocatione in omnia potestatem obtinet & exercet, quam opere illo perfecto deponet, & Deo ac Patri tradet. Nam quatenus ex Patre & ipse est, & ex gratia illius omnia habet, & secundum voluntatem ejus potestatem suam omnem exercet, & non ultra quam ad tempus a Patre definitum exerciturus est, & Patris majestatem supra se agnoscit, & illius nomine regnum suum administrat, & omnia quæ Christo subjecta sunt, eo ipso Deo sunt & manent subjecta, hæcenus etiam nunc subjectus est Patri. Unde cap. xi. 3. 111. 23 & Deus dicitur esse Christi Deus & caput, & Christus dicitur esse Dei. Ipsaque vox Christi, id est, uncti Dei, eam quam diximus subjectionem designat. Vides Christum omnia à Patre habere, & quantus quantus est, Dei opus esse. Vides Filium subjectum iri Deo & Patri suo: quomodo igitur unus ille Deus est? Secundum humanam naturam inquis. Sane sic est. Nam homo est, non Deus ille unus. Est, inquis, & unus ille Deus, & homo. An ergo Deus ille unus esse unquam desinet? Non desinet inquis, sed regnum quod ut homo accepit, Deo & Patri tradet, & hæcenus ei subjicietur. At quo alio regno opus habeat, quid illi ab aliquo subjici possit qui unus ille Deus sit? & quæ subjectio in eum unquam cadat? Nam etiam si dato sibi à Patre regno se abdicet, (cui tamen dando nullus in ipso locus erat) Deus tamen ille unus esse nunquam desinet. Et si hæc absolute & simpliciter vera non sunt de Filio, cur simpliciter & abso-

lute de illo enunciantur? Nihil enim de aliquo simpliciter & absolute potest affirmari quod ei simpliciter & absolute non competat, idque secundum illam ipsam naturam quæ in enunciatione sit expressa, ut hic sit, ubi de Filio ista dicuntur, qui illis qua Filius unus ille Deus est, si Filio qua Filius est non conveniant. Hac enim ratione aliquid dicitur quod ex parte tantum sit verum, multo vero majori ex parte, imo absolute loquendo sit falsum. Adde quod aliquem simul esse & hominem & unum illum Deum tam verum sit, quam contradictoria simul esse vera, cum homo & Deus ille unus opponantur sicut homo & non homo, unus ille Deus & non unus ille Deus.

Ut sit Deus omnia in omnibus. Finem exprimit in quem & ipse Filius subjicietur ei qui subjecit ipsi omnia, postquam Filio subjecta erunt omnia, ut nullus supersit inimicus, ac ne præsens quidem mundus.

Ut, inquit, sit Deus omnia in omnibus. Id est, ut Deus ipse per se omnia gubernet & regat, non amplius per Filium. Vides hic Filium distingui a Deo: vides Deum esse omnia, etiam in Filio, nec Filium quidquam habere, ac ne esse quidem nisi ex Dei beneficio & gratia, hæcenusque parem illius esse conditionem aliis cum omnibus.

Verf. 29. *Alioquin quid facient qui baptizantur pro mortuis?* Digressus aliquantum etiam ad resurrectionis consequentia, rei tanto magis firmandæ causa, redit ad argumentum de resurrectione, quam dari confirmat etiam illorum testimonio qui pro mortuis baptizabantur. *Alioquin*: quasi dicat, ut ad propositum revertar.

Quid facient qui baptizantur pro mortuis? Id est, qua causa? quo fine? Sic enim solet in ejusmodi interrogationibus usurpari particula & vel quid, ut & mox usurpatur bis. Erant qui baptizarentur pro mortuis, qui fide in Christum suscepta morte præventi baptismum ipsi suscipere non poterant. His vicario baptismum quidam ferebant opem. Nec enim pro omnibus baptismum inibant mortuis. Ideo nec dicit Apostolus *ὀπίρ νεκρῶν*, sed *ὀπίρ τῶν νεκρῶν*, certos mortuorum designans.

Si omnino mortui non resurgunt? Id est, si nulli mortui resurgunt, si mortuos resurgere est *ἀδύνατον*.

Quid & baptizantur pro mortuis? Id est, quo fine, qua causa baptizantur etiam pro mortuis? quasi dicat, non tantum pro se, (particula & paulum transposita, nisi particula & redundet,) si mortuorum nulla datur resurrectio? Hinc apparet mortuorum omnes opes in resurrectione sitas esse. Alioquin enim dici posset, ut mortuorum animabus citra resurrectionem omnem bene esset. Cæterum non dicit Apostolus baptismum pro mortuis medium esse aliquod legitimum & efficax, (neque enim ipse illud usurpabat:) sed tantum ostendit eos qui etiam pro mortuis baptizantur nihil dubitare de mortuorum resurrectione, proinde justas de illa non dubitandi causas habere, alioquin enim nunquam hanc subirent molestiam, ut etiam pro mortuis baptizari se sustinerent, quis terræ viscera rimaretur, si non daretur in illis aurum invenire? quis naves fabricaret

caret, & se fluctibus committeret, si non daretur maria transire? Quis alas sibi facit ut in aëre volitet, cum talis in aëre volatus homini non detur?

Verf. 30. *Quid & nos periclitamur omnem horam?* Id est, qua causa, quove fine? *Et nos.* De se loquitur in numero plurativo, ut apparet ex sequentibus. Sed eadem est ratio in aliis Apostolis & Pauli similibus.

Periclitamur. Quasi dicat, quod multo plus est quam baptizari pro mortuis, ut alii faciunt. Tacite negat id se facere, & sic mortuorum quidem resurrectionem probat, ceterum factum istud supervacaneum esse significat, cum credentes in Christum per solam fidem servantur, si quominus baptizarentur per ipsos non steterit. Latro certe cruci suffixus & in cruce mortuus, sine baptismo servatus est. *Periclitamur*, de vita nimirum.

Omnem horam. Singulis pene momentis. Consequens prædicationis Evangelii notat, perpetua vitæ amittendæ & mortis adeundæ pericula, quæ tandem etiam Apostolo ab adversariis veritatis illata est. At quo fine & cui bono id facimus, si vita amissa & morte adita, mortui non resurgunt? An ergo tam stulti sumus, ut nisi certissima resurrectionis argumenta & documenta haberemus, nosmet continuis vitæ periculis & mortibus objiceremus? Iterum excluditur beatitas animarum citra resurrectionem ex mortuis.

Verf. 31. *Quotidie, καὶ ἡμεῖς, morior.* Id est, quotidie sum in præsentissimo moriendi periculo, per metonymiam effecti pro causa. Undique mihi propter Evangelii prædicationem imminentibus capitalissimis Christi & Evangelii hostibus.

Affirmo per nostram gloriationem, καὶ τὴν ἡμετέραν καύχησης. Est modus jurandi Græcis. Sic Genes. XLII. 15, 16, καὶ τὴν ὑψίστην Φαυλά, ita sit salvus Pharaon. Hoc modo & Paulus: ita sit vera gloriatio nostra, quam verum est nos quotidie mori. Multum enim in eo situm erat ut crederent Corinthii fratres Apostolum singulis diebus in morte propter Evangelii prædicationem versari.

Quam habeo in Christo Jesu. Exprimit quam gloriationem notet, eam nimirum quam habeat in Christo Jesu, id est, in eo quod Christi sit servus: quasi dicat, tam hoc verum est me quotidie mori, quam verum est me in Christo Jesu gloriari. Puto Apostolum de sua, seu de communi loqui gloriatione Christianorum, non de Corinthiorum tantum: ideoque in antecedentibus verbis legendum esse ἡμετέραν non ὑμετέραν, nostram non vestram.

Domino nostro. Causam insinuat cur gloriatur in Christo Jesu, quia est Dominus nostrum omnium, & id quod dicitur esse, nempe Christus ille Dei, cujus pedibus omnia à Deo subiecta sunt, & mors ipsa 1. 26, 27.

Verf. 32. *Si secundum hominem cum bestiis pugnavi Ephesi.* Id est, pugnavissem, per enallagen Hebraicam. Si mihi soli relictus fuisset, divina non contextus providentia, ut fieri solet illis qui humano more pugnant cum bestiis, proinde si occidisset, per metonymiam synecdochicam, ubi causa tantum ponitur, sed simul & effectus intelligitur. Intelligit autem inconditam illam & concitatam adver-

sum se multitudinem, quæ omnibus bestiis tetrior ac truculentior est, per metaphoram. Qui plebis Ephesinæ furor adversus Paulum describitur Actor. XIX, quo in furore Paulus desperaverat de vita 2 Corinth. I. 8, 9, 10.

Quæ mihi. Intellige, in frustra, à plebe furente bestiarum more discerpto ac lacerato, *militas*, intellige, esset.

Si mortui non resurgunt? Vides hic iterum animarum beatitatem in cælestium gaudiorum censu positam post mortem citra resurrectionem non dari. Diceret enim aliquis: imo vero Paule, maximum haberes emolumentum anima tua cælestibus perfruente gaudiis citra ullam resurrectionem! Hanc Philosophiam, ut apparet, non intelligebat Apostolus.

Edamus & bibamus. Docet quid faciendum sibi & aliis sit resurrectione mortuorum sublata. Edamus, inquit, & bibamus, id est, perfruamur vitæ præsentis bonis ac voluptatibus, per synecdochen partis. Moderate tamen ac citra neglectum temperantiæ aliarumque virtutum, sine quibus non datur ulla vera hujus vitæ bonorum perfructio, quod & docuit Epicurus.

Cras enim morimur. Id est, nam singulis diebus mors nobis imminet, post mortem autem nulla voluptas erit, intellige, si mortui non resurgant. Et sane qui mortuus est vivus esse non potest, nisi quatenus Deo vivit, id est, à Deo in vitam revocandus est.

Verf. 33. *Ne errate.* Id est, ne vos patiamini à fide resurrectionis abduci aut vobis persuaderi, citra resurrectionem dari mortuis aliqua vitæ cælestis bona ac præmia, aut homine mortuo nullam ei vitam aliam superesse. Maximus enim hic foret error.

Corrumpunt mores bonos colloquia prava. Causam superioris moniti exprimit: quasi dicat, nam colloquia prava, qualia sunt eorum qui mortuorum negant resurrectionem, corrumpunt bonos mores, id est, bonas sententias, & bonis sententiis, quæ ad bonos mores plurimum conducunt, corruptis, etiam ipsos bonos mores. Sola enim honestas invalida est ut homines semper in officio contineat, præsertim in Christiana sanctitate, nisi certissima resurrectionis accedat fiducia.

Verf. 34. *Evigilate.* Nimirum ex somno præteritarum opinionum, & inprimis istius opinionis, nullam dari resurrectionem ex mortuis.

Iuste. Id est, sic ut somnum penitus excutiat, & de mortuorum resurrectione nihil dubitetis.

Etiam non peccate. Nempe non credendo prædicationi Evangelii: quasi dicat, sicut evenit illis, qui adhuc somno sopiti sunt aut adhuc semisomnes sunt, ne Deo resurrectionem promittenti diffidite, quod gravissimum peccatum est.

Ignorantiam enim Dei quidam habent. Causam adfert moniti: quasi dicat, non frustra moneo. Sunt enim quidam inter vos qui Dei habent ignorantiam. Unde enim hæc resurrectionis quibusdam negatio 1. 12, nisi ex Dei ignorantia? vel quia Deum ignorant esse, quamvis eum profiteantur ore, vel quia ignorent ejus voluntatem ac potentiam. Hinc & Christus Sadducæis resurrectionem impugnantibus:

Erratis, inquit, non cognoscentes Scripturas neque potentiam Dei Matth. xxi. 29.

Ad pudorem vobis dico. Id est, hoc dico ut vos istius rei pudeat, esse nimirum inter vos Christi nomen profitentes quosdam qui Deum ignorent. Dari tales alibi mirum non est, sed inter Christianos locus illis non debebat ullus esse.

Verf. 35. *Sed dicit quis.* Firmata resurrectionis fide, inducit aliquem, quisquis sit, contra disputantem.

Quomodo resurgunt mortui? Id est, quis modus dari potest ut mortui qui vivere & esse desierunt iterum & sint & vivant?

Quali vero corpore veniunt? Loquitur ille tanquam de re præsentis, quæ affirmatur esse certo futura: quasi dicat, quod si mortui veniunt & redeunt, necesse est ut in aliquo corpore veniant. Quali autem obsecro corpore? an eodem quo præditi erant? an alio? an simili? an dissimili?

Verf. 36. *Inspiciens.* Redarguit hæc objicientem, in quibus tamen omnia continentur quæ contra mortuorum resurrectionem objici queant. Sic & ille impius qui dicit in corde suo, non est Deus, appellatur insipiens & stultus Psal. iv. 2. Et cum hæc objiciens mera sapientia sibi videatur uti, audit insipientis appellationem, eamque meritissimam. Nam id posse fieri divina potentia negat, quod ipsemet in natura quodammodo fieri singulis annis videt & experitur. Negat primum eum qui sit mortuus iterum divina potentia posse vivere, quæ magna insipientia est.

Tu. Quasi dicat, tu ipse, ne longe exempla petamus.

Quod seminas. Quod mittis in agrum, puta triticum, aut aliud aliquod granum.

Non vivificatur. Id est, non fit gramen nec culmus, res vivens & viva.

Nisi moriatur. Id est, esse desinat, corrupto priore ejus antequam vivificaretur corpusculo. Loquitur de eo quod fit per naturam. Nam si supra naturam per divinam potentiam momento granum mutaretur in gramen & culmum, vivificaretur citra mortem. Sic & homo mortalis, si naturæ partes aliquæ in eo debeant esse, non fit immortalis, quæ vera vivificatio est, nisi moriatur & esse desinat, priore ejus corrupto corpore, tantum abest ut mors ad illius vivificationem impedimentum aliquod adferre valeat divinæ potentiæ. Mors igitur via est ad vitam, & corpus solvitur prius ut locum det sequenti meliori. Hinc dici solet, corruptionem unius esse generationem alterius. Nec refert quod spiritus grani non sit sine aliquo corpore, hoc enim naturaliter requiritur, & ad illius conservationem, & ut ex uno corpore naturali formetur aliud corpus naturale. Unde nec in grano talis est mors, ut spiritus grani separaretur ab omni corpore, si granum vivificari debeat. Sed quod natura non potest in mortuis, quorum spiritus separatur a corpore, hoc Deus naturæ auctor & natura major potest, ut spiritum a corpore separatum sua divina conservet potentia, eumque per resurrectionem seu vivificationem futuram novo conjungat corpori. Nam in mortuis, qui adhuc revixerunt, etiam in ipso Christo, spiritus reversus est ad pristinum corpus, unde scriptum legimus de Elia: clamavit Elias ad Dominum,

& ait, revertatur obsecro anima pueri hujus in viscera ejus: & audivit Dominus vocem Eliæ, & reversa est anima pueri intra eum, & revixit 3 Reg. xvi. 22. Hinc fit ut morituri spiritum suum Deo commendent, quod & Christus ipse fecit. Sicut igitur granum non vivificatur, id est, non fit gramen & culmus, nisi prius moriatur, sic neque mortalis homo fit homo immortalis, nisi prius mortale corpus deponat, quod si fiat citra mortem, mutatio est hominis mortalis in immortalem, si per mortem, locum dat resurrectioni mortui in vitam immortalem.

Verf. 37. *Et quod seminas non corpus quod oriturum est seminas, sed nudum granum, ut puta tritici aut alicujus cæterorum.* Nunc etiam secundam objectionis illius partem insipientiæ coarguit eodem exemplo grani: quasi dicat, & ut ad alteram objectionis partem veniamus, quid opus est querere quo in corpore venturi sint mortui, an in eodem, an in alio, an in simili, an in dissimili? & hinc nescio quos nodos velle nectere, cum res sit in aperto. Nam quod seminas, non corpus quod oriturum est seminas, non seminas gramen vel culmum, sed nudum granum, orituro corpore haudquaquam amictum.

Ut puta tritici aut alicujus cæterorum. Intellige, semen, ut sequenti commate additur. In specie granum tritici nominat, aut aliud quodcunque cæterorum semen animo subjicit. Sicut igitur corpus culmi quod oriturum est non est corpus nudi grani quod seminas, longe illud ab hoc præstantia differt, sic neque corpora in quibus reviviscunt & veniunt mortui, ea sunt corpora in quibus mortales vixerunt, & quorum corruptione mortui sunt, sed illa longe istis sunt præstantiora. Nimirum si mortuus ad hanc præsentem vitam resurgere debeat, necesse est ut animus ad pristinum revertatur corpus: sed ut resurgat ad multo meliorem & immortalem vitam, oportet ut animus ad multo melius ac præstantius corpus veniat. Quam rem in sequentibus egregie pertractat & explicat Apostolus. At corpus tamen culmi ex corpusculo grani oritur, inquires? quid tum? non tamen propterea illud ipsum est corpus, quin potius ob id ipsum aliud ac diversum, quod unum ex alio sit ortum. Adde materiam novam quæ accessit ex terra, cujus respectu exiguum quoddam est illa materia qua constabat grani corpusculum. Et in culmo quidem materiam inesse grani mirum non est, cum spiritus grani sine corpore non sit, & corpusculum grani cum orituro corpore principiis conveniat: at spiritus mortuorum ab omni corpore separatus est, & ex sequentibus Apostoli verbis manifestum est futura corpora ex cælo fore, non ex terra: quid igitur attinet, ut cælestibus illis corporibus terrestrium istorum corporum materia, toto genere ab illorum materia ac principiis differens, maneat admixta? Non enim propterea magis eadem forent corpora. Nam corpore aliquo in cineres redacto, quod ex iisdem cineribus formabitur, præsertim si multo plus aliunde accedat materiæ, aliud erit a priore corpus.

Verf. 38. *Deus autem illi dat corpus.* Nempe nudo grano, eique prius mortuo, Deo tribuit quod natura facit, quia Deus est auctor naturæ, ut hinc intelligamus eundem Deum, quod facit per naturam,

etiam facere posse, atque adeo facturum esse, supra naturam, ut scilicet homini mortali & mortuo det novum corpus, priore multo etiam præstantius, & in quo vivat perfectius.

Sicut voluit. Intellige, dare, ab ipso creationis rerum omnium principio. Voluntatem ejus secutus est & perpetuo sequitur effectus, ut nihil etiam in mortuis de voluntatis ejus effectu dubitemus. Dabit nimirum Deus & mortuis corpus sicut volet, & quale iis dare constituit. Potest hoc facere & facit per naturam in seminibus, poterit etiam facere & faciet supra naturam in mortuis.

Et unicuique seminum proprium corpus. Ostendit quam dives sit Deus in variandis corporibus. Quis enumeraverit diversas seminum species? quis item enumeraverit diversas corporum species, quæ singulis seminum speciebus sunt propriæ? Notat hoc Apostolus, ut doceat esse Deo facultatem præter hæc mortalia corpora dandi hominibus & alia corpora longe diviniora.

Verf. 39. *Non omnis caro.* A seminum corporibus tam variis, ut varietatis eorum numerus iniri vix possit, etiam in ipsis corporibus carneis eandem ostendit varietatem ac multipliciter. *Non omnis caro,* nempe in genere,

Eadem caro. Intellige, specie, tanto vero minus numero. Nam & quæ specie sunt eadem, numero tamen sunt alia.

Sed alia quidem caro est hominum. Negationem prioris illustrat & confirmat per positionem contrarii: quasi dicat, sed alia quædam est species carnis hominum.

Alia autem caro pecudum. Intelligit omnia animalia terrestria, quæ cum homine terræ semper sunt affixa, quorum item diversas inter se species, & consequenter carnes, quis enumeraverit?

Alia autem piscium. Et istorum rursus quot sunt genera, proinde & genera carniū?

Alia autem volucrum. Quæ itidem sicut ipsæ innumeris inter se distant speciebus, sic & illorum carnes. Quis non miretur tantam Dei in producendis istis omnibus, tamque multiplicem sapientiam? & negabimus Deum homini mortali, quique sit mortuus, dare posse corpus novum, homine æque dignum ac prius, imo etiam multo priore dignius? Sique spiritum rerum conservare potest in seminibus eorumque receptaculis, ut in novis & eximiis prodeant corporibus, quanto magis idem præstare potest spiritibus eorum qui moriuntur, suæ divinæ curæ & providentiæ & omnipotentiae commendatis? efficereque ut in multo pulchrioribus mortui revertantur corporibus, & sic iterum sint qui esse desierant. Resurgunt quodammodo parentes in filiis per naturam, cur in seipsis proprie resurgere non possint per divinam naturam majorem potentiam?

Verf. 40. *Et corpora caelestia, & corpora terrestria.* Intellige, sunt, per ellipsin consuetam verbi substantivi. Etiam aliud longe remotius corporum genus commemorat, corpora distribuens in caelestia & terrestria. Valde opportune: cum paulo post dicturus sit, & mortuis caelestia fore corpora in resurrectione 1. 47, 48, in terrestribus corporibus non tantum seminum & herbarum & animalium omnium quæ

enumeravit, sed eorum etiam quæ anima carent vegetativa corpora continentur.

Sed alia quidem caelestium gloria. Quasi dicat, sed quamvis in genere corporum convenient, multum tamen inter se caelestia & terrestria corpora differunt.

Caelestium quidem corporum alia est gloria. Id est, pulchritudo & decor, proinde & ratio ac natura.

Alia autem terrestrium. Habent & hæc suam gloriam, suam pulchritudinem & decorem, sed aliam. Ideo mirum non est si etiam in resurrectione alia sit futura gloria corporum in quibus mortui resurgent, alia istorum in quibus ante mortem vixerunt.

Verf. 41. *Alia gloria solis.* Etiam ipsis caelestibus inter se corporibus aliam atque aliam esse gloriam dicit. *Alia gloria,* id est, splendor ac pulchritudo solis,

Et alia gloria lune. Quasi dicat, & lunæ est sua propria gloria, suus splendor proprius, non idem qui solis.

Et alia gloria stellarum. Intellige, non tantum à sole & luna, sed etiam inter se.

Stella enim a stella differt in gloria. Confirmat quod dixit, etiam stellarum inter se aliam atque aliam esse gloriam, quia alia ab alia differat.

In gloria. Id est, in splendoris magnitudine & claritate, quæ omnia eo adducit Apostolus, ut ostendat quam varia & multiplex etiam in caelestibus corporibus sit, sicut gloria, sic & ratio ac natura.

Verf. 42. *Sic & resurrectio mortuorum.* Explicata similitudine de seminato grano, deque diversis ac multiplicibus corporibus, eorumque consequenter diversa ac multiplex gloria, nunc ad similitudinem istam applicat mortuorum qua de agitur resurrectionem: quasi dicat, sic se habet resurrectio mortuorum, seu res in resurrectione mortuorum, quod quo pacto & quatenus intelligi debeat, sequentibus explicat, cum addit:

Seminatur. Nempe corpus, de corporibus enim agit 1. 35, & Apostolus ipse in sequentibus addit corpus 1. 44, cujus etiam respectu sequentes qualitates insunt. Consequenter tamen etiam ipse homo seminari intelligitur, sicut & suscitari. Seminari dicit corpus & consequenter hominem, cum scilicet nascitur, de ortu enim hic agitur, non de morte ac sepultura, ut 1. 44 videbimus, respiciens ad similitudinem grani, quia cum homo nascitur intrat in mundum, sicut & granum cum seminatur intrat in terram. Nam ut homines appellantur semen mulieris, semen Abrahami, Davidis &c, & homines dicuntur feri, dicuntur sati.

In corruptione. Id est, cum corruptione, corruptibile natura sua, ut apparet ex sequenti oppositione.

Suscitatur. Nempe in resurrectione, post hominis mortem, suscitatur postquam fuerit mortuum. Suscitatur, inquit, in præsentem, pro suscitabitur, rem veluti oculis exponens. Suscitari dicit non resurgere: homo enim resurgit. Nam & homo proprie loquendo moritur: corpus suscitatur, quod etiam de iis dicitur quæ producuntur nova Luc. 1. 69. Joan. vii. 52 & alibi. *In incorruptione.* *Et a corruptione,* id est, natura sua corruptibile, & sic longe quàm fuerat aliud, sicut & grani corpus suscitatur longe quàm fuerat aliud.

Verf.

Vers. 43. *Seminatur in ignominia.* Ἐν ἀνυμῳ, in pro cum, cum vilitate & cum ignominia, quippe cum certis partibus pudendis & ignominiosis, quæ idcirco & tegere oportet.

Suscitatur in gloria. Id est, cum gloria, jam claritate, splendore radiabit sicut sol, nihil habens pudendum ac vile.

Seminatur in infirmitate. Id est, infirmum, invalidum, imbecille, quod facile fatigari, morbis affici, ab innumeris externis lædi & tolli potest.

Suscitatur in potentia. Id est, maximæ potentia, nulli fatigationi, nullis injuriis obnoxium.

Vers. 44. *Seminatur corpus animale.* Hic addit expresse corpus, ut appareat & in superioribus corpus intelligi.

Corpus animale. Id est, quod animali convenit, rei quidem viventi, sed a respiratione & a cibo & potu aliisque externis vitam capienti, variis organis ad vitam, ad motum, ad sensum præditæ, proinde corpus crassum ac terreae molis.

Suscitatur corpus spirituale. Id est, quod spiritui convenit, qui vitam in seipso habet, nullis ad eum externis indigens adminiculis, nec corpore organico ac crassæ molis, proinde corpus sine ulla mole terrea. Ex hac quam videmus apodosi, ad protasin superioris similitudinis ab ipso Apostolo relata, patet Apostolum id agere, ut ostendat: Primo, quod sicut granum seminatum in terram, & deinde mortuum vivificatur ac resurgit: sic etiam homo in mundum ingressus, & in eo vivens, ac deinde mortuus vivificabitur ac resurget. Secundo, quod sicut granum resurgit in alio corpore, sic & hominem resurrecturum. Tercio, quod sicut granum seminatur, corpus habens vilius, suscitatur corpus longe præstantius, sic & homo nascatur corpus habens vilius, homine autem mortuo suscitetur corpus longe præstantius. Unde constat Apostolum non alio fine de tam multiplici corporum diversitate eorumque gloria locutum esse, quam ut diversitatem corporum eorumque gloriam in quibus mortui resurgunt, a corporum diversitate & gloria in quibus mortales vivunt ac moriuntur, exemplis astrueret. Sunt qui putent Apostolum in exemplis corporum cælestium, solis, lunæ ac stellarum, inter se lucis gloria differentium, respexisse ad diversos in vita futura gloriæ gradus. Sed hoc ex apodosi non colligitur, in qua ea tantum enumerantur quæ omnibus qui resurgent ex æquo erunt communia. Nec Apostoli scopus est diversitatem gloriæ inter pios in futura vita, sed simpliciter piorum resurrectionem asserere. Nam Apostolum de resurrectione piorum hic loqui manifestum est, idque scopus Apostoli requirit, ut ex vs. 18, 19, 20 & seqq. appareat. Et piorum resurrectione stabilita ad capeßenda cælestis vitæ præmia, sua sponte consequitur & resurrectio in piorum ad subeundas æterni pœnas ignis; cum Christus vitam post mortem prædicaverit, non tantum iustis ad beatitudinis æternæ perfruitionem, sed etiam iniustis ad punitionis æternæ perpeßionem. Porro non tantum ex ista apodosi, sed etiam ex ipsa protasi similitudinis manifestum est, seminari in Apostoli verbis non esse sepeliri. Sepelitur enim homo post mortem, ut granum, unde Apostolus metaphoram hanc sumit, seminatur ante mortem,

& seminatum demum moritur: sic & homo prius seminari intelligendus est, deinde mori, proinde seminatio hominis non de morte sed de ortu illius debet intelligi. Nec granum seminari debet emarcidum & suo spiritu cassum, (neque enim exoriretur & fructum ferret) sed vigen ac vividum. Corpus denique sepelitur non corruptibile sed jam corruptum, nec inhonestum tantum est cum sepelitur, sed etiam non vivum. Et hominis cadaver quis adhuc dicat infirmum, aut anima jam amissa animale?

Est corpus animale, & est corpus spirituale. Hoc addit dictum suum veluti confirmans, ne quis neget dari corpus aliquod spirituale: quasi dicat, sicut corpus est animale, sic est corpus spirituale. Per ellipsin particulæ similitudinis in priori membro, in posteriori particula & ponitur pro sic, ut infra vs. 49, utrumque Hebræa phrasi.

Sic & scriptum est. Scripturæ testimonio confirmat rem ita se habere sicut dixit.

Factus est primus homo. Quasi dicat, perinde & consequenter omnes ex illo prognati.

Adam. Declarat appositione nominis quis primus iste sit homo.

In animam viventem. Id est, anima vivens, Hebræa phrasi. Porro anima vivens Hebræis animal significat. Anima enim per se non vivit, sed animal. Et in Hebræo est Nephe'sch, corpus: corpus autem vivens seu animal corpus habet animale, & sic etiam ex Scriptura verum esse apparet seminari & dari corpus animale, per quod scilicet animal respirat, loco movetur, alitur, sentit, aliud sibi simile generat, & operationes suas exercet. Hoc Scripturæ testimonium sumptum est ex Gen. 2. 7.

Ultimus Adam. Christum intelligit, quem Adam appellat, quia & ipse homo fuit. Adam enim Hebræis hominem significat. Ultimum autem, ut eum primo homini opponat tanquam secundum, uti mox 47 dicitur, sed simul & ultimum novi hominum generis auctorem & fatorem, quippe hominum quæ non animalia sint futuri, sed spiritus vivifici, proinde quibus nullum aliud hominum genus dari possit perfectius, & sic ulterius.

In spiritum vivificantem. Id est, spiritus vivificans, eadem phrasi, intellige πνεῦμα, factus est. Loquitur de Christo glorificato, nam ante glorificationem & Christus erat anima vivens. Necessè igitur est ut per corpus factus sit spiritus, quandoquidem cum corpus haberet animale spiritus non erat. Datur ergo & corpus spirituale. Factus autem est Christus non tantum spiritus, sed etiam spiritus vivificans: quia non tantum ipse in æternum vivit, quæ spirituum quædam natura est, sed etiam aliis vitam æternam conferendi vim habet, quippe secundus & ultimus Adam, id est, hominum in æternum viventium progenitor ac parens. Et Adam quidem quia mortales generabat, ideo & in alios vim generandi transmisit, ut quia ipsi perpetuo vivere non possint, generis sui propagatione vitam aliis conservarent: at Christus quia æternos & immortales generat, idcirco solus spiritus vere vivificans factus est. Hoc posterius de Christo non citat Apostolus ex scriptura, sed simpliciter asserit ex Evangelio. Disputare de corporibus, an scilicet corpus hoc animale, & corpus illud spirituale idem numero sit corpus, supervacaneū

puto, cum res ipsa loquatur, ea & naturis & qualitatibus & temporibus (prius enim animale, deinde spirituale, ut statim addit Apostolus) quin & materia, ut mox *ψ. 47* & seqq. docemur, a se invicem differre. Sive autem quis dicat corpus spirituale ex corpore fieri animali, addita cælesti materia, (cælestem enim materia adfuturam sequentia docent Apostoli verba) sive corpori animali successurum spirituale corpus ex sola cælesti constans materia, quod ad corporum istorum unitatem attinet, perinde est aut exiguum refert. Neque enim solius materiæ unitas, multo vero minus unius ejusdemque materiæ ad aliam & novam, eamque toto genere diversam, ac multo copiosioris materiam aliqua admixtio, aliter quam successione idem cum priore corpus facit. Nec est ut dicas etiam hominem qui sit animal, & hominem qui sit spiritus hominem mortalem & immortalem, cælestem ac terrestrem alium atque alium, nec aliter quam successione unum & eundem fore. Nam omnis ista diversitas & differentia ex corpore alio atque alio oritur: cæterum spiritus & mens una eademque manet, in cujus unitate unitas hominis consistit. Corporis differentia qualitatibus tantum differentem facit hominem, cum corpus hactenus tantum ad hominem constituendum faciat, quatenus animæ domicilium est, & operandi instrumentum. Ipsum hominis mortalis corpus in perpetuo quodam consistit fluxu, quatenus quia a calore naturali absumitur, iterum per nutrimentum reparatur, & tamen unus idemque manet homo, an si quis per morbum aliquem vel inedia totum amittat corpus, & iterum morbo vel inedia liberatus ad pristinam redeat corporis habitudinem, alius erit homo numero? Cur igitur cedente corpore animali, & succedente spirituali, alium numero credamus esse hominem, & non unum eundemque, sed multo quam ante perfectiorem ac divinissimum, seu pro anima vivente spiritum in seipso vitæ fontem habentem, pro mortali immortalem, pro terrestri cælestem?

Verf. 46. Sed non primo spirituale. Intellige *ὅτι πρῶτον*, corpus est: quasi dicat; est igitur hoc verum dari corpus animale & dari corpus spirituale, & hoc illo præstantius esse, sed quod ad temporis ordinem attinet, non primo esse spirituale in homine, ne quem turbet quod non statim in homine factum sit corpus spirituale.

Sed animale. Intellige, corpus est primo.

Deinde spirituale. Sane merito, homines enim animales ac mortales, sive vivant sive moriantur, semen sunt immortalium, seu ex quo immortales oriuntur & fiunt. Deus ab imperfectiori tendit ad perfectius. Par fuit ut homo prius fieret animal, deinde, si Deo sese præberet obsequentem, fieret spiritus.

Verf. 47. Primus ex terra terrenus. Persequitur comparisonem utriusque hominis, id est Adami & Christi, ut hinc magis doceat qualia simus habituri corpora in resurrectione.

Primus homo, nempe Adam, *ex terra terrenus.* Intellige erat: quasi dicat, quia ex terra corpus habuit formatum, erat etiam terrenus ac pulvereus.

Ex terra. Id est, ex terræ particula. Nam in totis

homogeneis quælibet pars & rationem & nomen habet totius.

Terrenus, *γῆινος, ἀ γῆς* pulvis Marc. vi. 11. Hinc & cum peccasset dici sibi audivit, pulvis es & in pulverem reverteris Gen. 111. 19.

Secundus homo. Hic secundum dicit quem prius ultimum appellavit *ψ. 45*.

Dominus, *ὁ κύριος*. Cum articulo emphatico, ad designandum Christum illum Dei singularem, cui titulus Domini *καὶ ἐξ ὧν* & absolute ac subjective tribuitur, vide supra cap. viii. 6. Explicat ipse per appositionem, quem secundi hominis appellatione designet. Similem appositionem habuimus *ψ. 45*, ad declarandum primum hominem.

Ex calo. Intellige, respectu nimirum corporis sui: de corporibus enim nunc agitur, sicut primus homo respectu corporis sui erat ex terra. Cælum opponit terræ, tanquam materiam materiæ. Intelligitur cælum illud tertium seu supremum in quo Christus degit. Loquitur enim de Christo jam glorificato. Nam & in Christo primo fuit corpus animale, deinde spirituale, proinde primo terrenum, deinde cælesti. Non addit Epitheton *cælestis*; sed illud ex consequentis & oppositionis ratione intelligit, idque etiam in sequentibus effert. Sicut enim primus homo ex terra terrenus factus erat, sic secundus homo ex cælo cælestis factus est. Docet nos hic locus corpora illa spiritualia fore ex cælo non ex terra. Nec mirum, cum & habitatio nostra & hæreditas futura sit in cælis. Hinc idem Apostolus ad eosdem Corinthios, *scimus*, inquit, *quod si terrestris nostra domus tabernaculi dissolvatur*, (corpus hoc animale & terrenum designat) *adificium ex Deo habemus, domum non manu factam, æternam in cælis*, quippe ex cælo structam: *etenim in hoc suspiramus, domicilium nostrum quod ex cælo est superinduere desiderantes*, id est, corpus illud spirituale ac cælesti, quod non est ex terra, sed ex cælo 2 Corinth. v. 1, 2.

Verf. 48. Qualis terrenus. Intellige, homo erat, vel factus erat, respectu nimirum corporis ac naturæ suæ.

Tales & terrei. Intellige, homines sunt, vel facti sunt, sibi enim natura & corpore similes produxit.

Et. Quasi dicat, similiter etiam, per ellypsin particulæ similitudinis, vel & pro sic, utrumque more Hebræo.

Qualis cælestis. Intellige, homo est vel factus est, nempe Christus. Hic exprimit epitheton cælestis oppositum terreo. Sicut ergo Adam erat terrenus, quia corpus habuit ex terra, sic Christus est cælestis, quia corpus habuit ex cælo tanquam ex materia.

Tales & cælestes. Intellige, homines erunt vel fient, corporis nimirum sui respectu. Nam animus seu spiritus manebit idem: sibi similes producet, sicut terrenus ille produxit.

Verf. 49. Et sicut portavimus imaginem terrei. Ne quis putet nos Christo glorificato non futuros corporibus similes. *Portavimus*, inquit, licet adhuc portemus ac portabimus, quamdiu in hac mortali vita sumus, seu præteritum ponit pro præsentī, quia respicit ad illud tempus quo imaginem hanc portare definemus.

Imaginem terreni. Quæ in similitudine corporis & naturæ consistit.

Portabimus. Id est, sic portabimus, per ellypsin particulæ similitudinis, portabimus nimirum suscitati ex mortuis & immutati.

Et imaginem celestis. Nempe nos Christiani, imaginem Christi, id est, cælesti corpore Christo similes erimus.

Vers. 50. Hoc autem dico fratres. Nempe de longæ aliis in resurrectione corporibus.

Quia caro & sanguis. Quasi dicat, quæ sunt nostra quæ nunc habemus corpora.

Regnum Dei. Id est, beatum illum cælestis vitæ & gloriæ statum.

Hæreditate possidere. Id est, æternum ac per naturam suam possidere,

Non possunt. Hoc natura carnis ac sanguinis non fert. Necesse igitur est ut corpora nostra, qui regnum Dei sumus hæreditate possessuri, tum non sint caro & sanguis, & consequenter nec cutis, nec ossa, nec cartilagines, nec venæ, nec nervi, nec arteriæ, & quæ aliæ sunt corporis istius nostri partes: sed ut sint corpora spiritalia & cælestia, quorum beneficio fiamus cælestes homines & spiritus ad regni Dei hæreditatem idonei. Hinc patet Apostolum hic non loqui de vitiis & carnis operibus, quæ nec caro nec sanguis usquam appellantur. An enim quia regnum Dei possidere non possunt homines carni dediti, idcirco dicendum Apostolo fuit de longe aliis in resurrectione corporibus? An porro Deus carnem & sanguinem mutaturus sit in spirituale corpus, & an hanc mutationem ferat carnis & sanguinis natura, an vero carne & sanguine, in sua resolutis principia vel absorptis, ex cælo dabuntur corpora cælestia ac spiritalia, disputare, ut supra diximus, nil refert. Nam si hoc siue illo modo res fiat, nihil salutis nostræ interest, dummodo corpora nos habeamus hæreditati regni Dei apta, id est, non carnem & sanguinem, sed corpora spiritalia & cælestia. Hoc certum est cælum non defuturum illis corporibus, sicut hisce, id est, carni & sanguini, non deest terra. Sed hac de re *ys. 53* plura.

Neque corruptio incorruptibilitatem hæreditate possidet. Id est, possidere potest. His verbis veluti causam insinuat ob quam caro & sanguis regnum Dei hæreditate possidere non possint, quasi dicat, corruptio incorruptibilitatem hæreditate possidere non potest. Sunt enim contraria, & alterum pellit alterum, longeque a se arcet. At caro & sanguis sunt ipsa corruptio, id est, res natura sua non tantum corruptibilis, sed etiam corrumpi valde facilis. Abstractum ponit pro concreto, seu substantivum pro adjectivo, ut fieri solet in exaggerationibus, ut effectum pro causa, corruptionem pro corruptibilitate. Nam si vita carni & sanguini inest perpetuo, naturali calore consumuntur, si abscedit, continuo putrescunt: quid facilius scinditur ac dividitur quam caro? quid facilius effunditur quam sanguis? Jam vero regnum Dei ipsa est incorruptibilitas, seu incorruptibilitatem in se continet. Quo pacto igitur caro & sanguis regnum Dei hæreditate possideat? Non negat Apostolus carnem & sanguinem ad tempus aliquod in Dei regno posse versari per divinam poten-

tiam, sed hæc foret vis non jus, proinde nec hæreditas, quæ non violenta, sed juridica & perpetua est possessio.

Vers. 51. Ecce mysterium vobis dico. Opportune mysterium hoc exponit, ne dicerent, an ergo moriendum omnibus erit, ut corpora hæc corruptibilia per mortem deponant? Quid nobis fiet qui carnem & sanguinem per mortem non deposuimus, seu qui vivi proinde in carne & sanguine deprehendemur per adventum Christi? An nobis omnibus prius erit emoriendum?

Ecce, inquit, ut animum advertant,

Mysterium. Rem arcanam, quam nemo novit nisi a Deo revelatam.

Vobis dico. Nempe ut eam cognoscatis. Neque enim Dei mysteria sunt, quæ quid sint intelligi non possint, seu quæ non aliter quam tanquam contradictoria, proinde tanquam falsa possent intelligi; (Nam quid juvaret talia nobis proponi) sed quæ scire non possunt nisi revelentur & nobis dicantur: at revelata & enunciata sciri & intelligi possunt, summaque cum animi voluptate cognoscuntur. Quale & hoc ipsum est, quod nobis hic expositum est Apostolus.

Omnes quidem non obdormiemus. Id est, non moriemur, consueta metaphora.

Omnes autem immutabimur. Quotquot scilicet non obdormiemus. Loquitur de solis Christianis. Intelligit autem omnes quotquot non obdormient, seu non morientur ante Christi adventum. Nam mortuorum non immutatio erit sed resuscitatio, ut sequenti dicit commate. Ostendit igitur nihil referre etiam si non omnes carnem & sanguinem per mortem deponant, esse modum alium quo citra mortem carne & sanguine sint exolvendi, nimirum immutationem *ys. 52*.

In momento. *Ἐν ἀέρι*, in puncto temporis.

In ictu oculi. Docet quanta futura sit mutationis istius celeritas, ne quis in ea mortem aliquam vel vitæ privationem, & spiritus a corpore separationem cogitet, simul caro & sanguis seu corpus animale aberit, simul corpus spirituale & cæleste aderit. Eodem puncto utrumque fiet. Ita mortis exfortes erunt qui mutabuntur divina potentia. Mutationes quæ per naturam fiunt, temporis aliquo tractu fiunt: at hæc mutatio supra naturam fiet. Ideo nec ex uno corpore fiet in aliud, nec in depositione prioris corporis ulla mors interveniet, nec vita mutabitur in mortem aut mors in vitam, sed vita mortalis in immortalem.

In ultima tuba. Docet quo tempore immutatio ista sit futura, cum scilicet ultima clanget tuba. Tubam ponit Apostolus pro clangore tubæ, per metonymiam causæ, & simul metaphoram. Neque enim vox illa divina & Archangelica 1 Thess. iv. 16 proprie dictus tubæ clangor erit, sed quiddam omnium clangore tubarum multo magis sonorum. Hinc & Christus tubam hanc dicit vocis magnæ Matth. xxiv. 31. Ultimam dicit, quod omnibus hominum tubis, ut & toti mundo hæc tuba finem imponet.

Canet enim tuba. Nempe Archangelus Christi venturi tubicen, Dei ipsius habiturus tubam. Dicto loco ad Thessal. confirmat Apostolus quod dixit

de ultima tuba. Nam & Christus ipse de adventu suo agens, tubæ istius meminit dicto loco apud Matthæum. Solent Reges multis millibus comitati cum clangore tubarum venire, & tubis signum solet dari. Etiam Christus Rex Regum omnium, multis Angelorum myriadibus stipatus, cum clangore tubæ veniet, quæ una præ omnibus tubis erit, & ideo una, quia pluribus non erit locus, ut in hominum fit tubis, quæ tanto magis clangunt quanto sunt plures. Et tuba signum dabit ut mortui resurgant incorruptibiles & vivi immutentur.

Et mortui, inquit, excitabuntur incorruptibiles. Ἀφθάρτοι, corrumpi nescii, quippe in corporibus spiritualibus & cælestibus: quasi dicat, sicut supra jam docui. Respicit ad supra dicta 1. 43, 44, 47, 48. Neque huic rei superius jam explicatæ immutatur.

Et nos. Nempe qui non moriemur ante Christi adventum & inveniemur vivi.

Immutabimur. Nempe pro carne & sanguine habituri in momento corpora spiritualia. Prius mortuorum resurrectionem ponit Apostolus quam vivorum immutationem, quia & prius in ultima tuba fiet 1. Thess. iv. 6. Hoc habebunt in solatium mortis qui mortui sunt. Et sane merito a pluribus magisque a vita remotis opus suum Christus incipiet. Solet autem Apostolus de se & aliis sui temporis loqui tanquam ad Christi adventum victuris, non quod id opinaretur, quod Christi ecclesiam multa per secula duraturam esse nosset Eph. i. 21. Sed ut doceret nos in adventum Christi semper debere esse intentos, & sic vivere tanquam si hodie Christus venturus esset. Neque enim salutis nostræ sicut & damnationis quidquam refert, si nos Christus mortuos siue vivos inveniat, qui rationem ac modum inveniet quo & impiis sua det corpora ad ignis æterni supplicium. Et quod Deus in visione repræsentavit Ezechiel, poterit etiam repræsentare in re ipsa, non tantum in sensu locutionis tropicæ & metaphoricæ, ut fecit populo Judæorum ex Babylonica captivitate in patriam & regnum restituto, sed etiam in sensu locutionis propriæ Ezech. xxxvii. 1. 53.

Oportet enim. Causam istius immutationis eandem affert in viventibus quam attulit in mortuis, non in carne & sanguine, sed in corporibus spiritualibus & cælestibus resuscitandis, ipsamque simul mutationem exponit. Oportet nempe ad regnum Dei hæreditate possidendum

Ut corruptibile hoc. Nempe corpus quod habemus. Veluti manu id tangit & monstrat Apostolus, caro scilicet & sanguis,

Induat incorruptibilitatem. Quod qua ratione futurum sit, an quod Deus carnem & sanguinem facturum sit corpus incorruptibile, an quod carni & sanguini siue corruptibili huic corpori superventurum sit ex cælo corpus incorruptibile nobis, ut 1. 50 diximus, perinde sit. Posteriori certe sententiæ magis favent quæ supra Apostolus de corporibus in qua resurrecturi sint mortui disseruit. Neque enim alia futura est ratio corporum in immutatione quam in resurrectione. Deinde nec minus aliud futurum esset corpus, si caro & sanguis define-

ret esse id quod est, & fieret spiritus, scilicet corpus toto genere differens, id est, incorruptibile ex corruptibili, ex terreno cæleste. Ipsum etiam induendi verbum posteriori sententiæ propius videtur. Cur enim non dixisset simpliciter, oportet corruptibile hoc ut fiat incorruptibile, & mortale hoc fiat immortale? Quid hic faciat vox induendi? Neque enim accidentia seu qualitates indui per se possunt. Et quæ hac ipsa de re iisdem pene verbis posteriore docet epistola cap. v, huc magis inclinant. Nam terrestri huic nostro tabernaculo, id est, corpori mortali, opponit domum æternam in cælis 1. 17. *que nos in hoc*, id est, ob hoc, *suspirare, quo cupiamus domicilium illud nostrum quod ex cælo est*, superinducere 1. 2, nempe super hoc mortale corpus. Ubi videmus idem induendi verbum, nisi quod pro simplici ponat compositum, ex occasione aliorum nudorum, aliorum corpore mortali indutorum. Sed tamen & superinducere est induere. Addit enim 1. 3: *si modo etiam induti*, id est, corpore hoc mortali amicti, *non nudi*, deposito nimirum per mortem hoc mortali corpore, *reperiamur*, a Christo nimirum adventuro: quasi dicat, nam si nudi reperiemur, non superinduemus cæleste domicilium, sed tantum induemus. Ideo subjicit: *et enim qui sumus in tabernaculo*, id est, in corpore mortali, *suspiramus gravati*, afflictionibus nimirum, *eo quod nolumus exui*, nempe hoc corpore, *sed superindui*, nempe supra hoc mortale corpus immortali corpore.

Ut absorbeatur hoc mortale a vita. Ne quis dicat, quid ergo, an duo corpora sicut duas vestes unam supra aliam gestaturi sumus? Non, sed ut absorbeatur mortale corpus,

A vita. Id est, a corpore immortali, quod mere vita est, per metonymiam effecti exaggerativam, ut supra carnem ac sanguinem eadem phrasi, sed sensu contrario dixit ipsam corruptionem, & φθόρον 1. Corinth. xv. 50. Vitam intelligit ἡ ζωὴ dictam, nempe æternam. Nimirum nolumus absorberi a morte, malleus ut absque morte corpus nostrum mortale absorberetur a vita in atomo, ut supra dixit 1. 52. Sic igitur & hic corruptibile hoc induet incorruptibilitatem, & mortale hoc induet immortalitatem, quatenus induet corpus quod ipsa erit incorruptibilitas & immortalitas, eadem qua modo metonymia adjuncti pro subiecto, qualitates tamen ipsas dicere maluit, quod id facilius intelligatur, & tamen res ipsa doceat qualitates ipsas istas a corruptibili & mortali corpore indui non posse, nisi simul induatur ipsum qualitibus istis præditum corpus. Qualitates enim supponunt corpus. Et si quamdiu sumus in hoc corpore, tamdiu peregrinamur a Domino 2. Cor. v. 6, necesse profecto est ut migremus ex hoc corpore, quo cum Domino esse, & apud Dominum habitare possimus 1. 8. Jam vero si in viventibus corpus mortale, proinde caro & sanguis absorbebitur a vita, quid attinet ut mortui ad eandem vitam resurrecturi, in carne & sanguine resurgant, quorum caro & sanguis jam absorpta sunt a morte?

Et mortale hoc, nempe corpus, induat immortalitatem. Eandem rem verbis exprimit propinquiorebus. Corruptio enim & incorruptio eorum etiam esse potest quæ non vivunt, at mortalitas & immortalitas eorum tantum est quæ vivunt. Mortale autem & immortale dicitur corpus, quatenus mortalitatis vel immortalitatis est causa. Nam alioquin mortalitas & immortalitas proprie competit toti subiecto. Hinc patet quomodo debeant intelligi similia Apostoli verba, vivificabit Deus mortalia corpora nostra Rom. VIII. 2, transfigurabit Christus corpus nostrum humile, ut fiat conforme corpori ejus glorioso Phil. III. 21. Loquendi modi ex rebus intelligendi sunt, non contra.

Verf. 54. *Quando autem corruptibile hoc induerit incorruptibilitatem, & mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet sermo ille scriptus: absorpta est mors in victoriam.* Docet hanc mutationem corruptibilis & mortalis corporis, ut scilicet induat incorruptibilitatem & immortalitatem in Scriptura prædictam esse, nimirum Esa. xxv. 8. Hof. XII. 14, & sic se Scripturæ consentanea loqui. Nam cum hæc mutatio fiet, tum demum etiam fiet, id est, effectum suum fortietur sermo ille scriptus:

Absorpta est mors in victoriam. Hoc enim sermone dicitur mortem absorptam esse ab hominibus, ita ut cum penitus & momento vicerint, quo pacto vinci solent quæ deglutiuntur & absorbentur. Dicitur, inquam, homines idipsum morti fecisse, quod mors faciebat hominibus. Ideo addit,

In victoriam. Nam alias mortem deglutiunt qui mortiferum aliquid deglutiunt, velut ex Hebræo constat, *in æternum*, victoria ponitur in textu Græco pro æternitate, per metonymiam effecti, quod æternitas omnia vincat, Hebræi enim lenatzach dicunt in sempiternum, in perpetuum. At hoc nondum impletum est, nec ante impleri poterit, vere nimirum & perfecte, quam cum mortales momento fient immortales & incorruptibiles. Ponitur autem jam præteritum quod adhuc futurum est, Prophetarum more, rem futuram tanquam jam factam oculis subjicientium. Sensum verborum istorum mysticum exponit Apostolus. Nam literalis de liberatione populi a cædibus agit.

Verf. 55. *Ubi tuum est mors spiculum? ubi tua inferne victoria?* Plura addit Scripturæ verba idipsum confirmantia. Continet enim sensu itidem mystico epinicion eorum qui ex mortalibus momento fient immortales, quo victores insultant morti & inferno, per prosopopoeiam inductis.

Ubi tuum est mors spiculum? Intellige, est? Solebas hominibus spiculum tuum infigere, id est, homines vita privare, per metaphoram ab animalibus, quorum spicula sunt venenata & lethalia. Ubi nunc est tuum spiculum? Cur nobis id non infigis? Nimirum quia non potes, quia jam de te actum est. Absorbere nos solebas, ipsa nunc a nobis in æternum absorpta & in nihilum est redacta.

Ubi tua inferne victoria? Solebas, ô inferne, omnes vincere, uno & altero tantum excepto, nemo tibi poterat resistere, etiam ex sanctissimis, etiam ipsi Dei Filio jura tua subire fuit necesse, ubi nunc est tua victoria, quare non vicisti? Nimirum

quia ipse a nobis victus & penitus abolitus es? Morti jungitur infernus, quia qui moriuntur descendere dicuntur in infernum, in locum infimum & immensæ voraginis ac tenebricosissimum, (unde & ᾅδης Græcis dicitur) in terram oblivionis & silentii, qua metaphora declaratur mortuos in eum devenire statum, ex quo nullus ad vitam & superos naturæ viribus pateat reditus.

Spiculum autem mortis peccatum. Intellige, est. Docet Apostolus peccatum simul abolitum esse: quasi dicat, cum autem spiculum mortis sit peccatum, necesse est ut spiculo mortis abolito peccatum sit abolitum. Peccatum dicitur mortis spiculum, quatenus mors nullam hominibus nocendi vim & facultatem habeat, nisi peccati fiant rei. Peccando homines morti spiculum inferunt ipsimet quo perimantur. Quia ergo mors mordere non poterit homines, necesse est ut spiculum illi sit exemptum, id est, homines omni peccati reatu sint soluti, & sic peccatum sit ablatum & abolitum.

Vis autem peccati Lex. Consequenter docet etiam Legem nostri respectu qui spiritu agimur sublatam & abolitam esse Gal. v. 18. Nam si hæc maneret, peccatum suam vim retineret. Lex enim quæ peccatores morti damnat, peccato vim largitur. Nam peccatum non imputatur Lege non extante Rom. v. 13, & ubi Lex non est, ibi nec transgressio IV. 15. Cum igitur peccatum vim omnem amiserit in hominibus morti subjiendis, necesse est ut Lex amiserit suam in nobis.

Verf. 57. *Gratia autem Deo, qui dedit nobis victoriam per Dominum nostrum Jesum Christum.* Non potuit se continere Apostolus, quin tanto Dei beneficio commemorato, in gratiarum actionem erumperet.

Gratia autem, intellige, fit. Hoc loco habeatur & agatur,

Deo qui dedit nobis victoriam. Id est, qui nos tanto & tam ingenti beneficio affecit, dando nobis victoriam mortis & inferni, proinde & a peccati reatu, & a Legis dominatu nos liberando. Dedit nobis Deus victoriam mortis & inferni dicitur, quia certo daturus est, & ea jam fecit ex quibus hæc victoria necessario, dummodo nos officium nostrum faciamus, consequetur.

Per Dominum nostrum Jesum Christum. Docet per quem & Deus tantum nobis beneficium dederit, & nos vicissim Deo gratias reddere debeamus. *Per Dominum nostrum Jesum Christum*, inquit, per quem videlicet Deus nos in ipsum credentes, & peccatorum omnium reatu exsolvit, & Legi, quæ litera est, penitus exemit, ut nos legi, quæ spiritus est, subjiceret, & mortuos suscitaturus est incorruptibiles, & viventes momento immutaturus, ut ex mortalibus fiant immortales: quem eo fine Dominum nostrum effecit, tradita illi omni in cælo & in terra potestate, ut & nos vicissim per eundem Deo gratias habeamus & agamus. Omnia enim ex Deo per Jesum Christum, & nos vicissim in Deum per ipsum cap. VIII. 6. Vides hic distingui Jesum Christum Dominum nostrum a Deo, & alium esse Deum illum unum, alium Jesum Christum Dominum nostrum. Vides Deum esse primam salutis nostræ

stræ causam & nostri finem ultimum. Jesum Christum autem Dominum nostrum, intermediam causam, & finem intermedium.

Verf. 58. *Itaque fratres mei dilecti.* Ex supra dictis infert adhortationem cum amabili compellatione, quo tanto sit acceptior & efficacior: quasi dicat, cum igitur certum sit nos in Christum credentes, si moriamur, resuscitatum iri incorruptibiles, si vivamus ad Christi adventum, immutatum iri, ut fiamus immortales.

Stabiles estote. Nimirum in fide in Christum, qua resurrectionem & immortalem vitam vobis per ipsum despondetis.

Immobiles. Nulla res, nulla dubitatio, nulli sophistarum paralogismi, nulla pravorum hominum colloquia vos ab hac fide dimoveant.

Abundantes in opere Domini semper. Recte fidei addit opera. Frustra enim creditur nisi fides exeat in opera. Neque enim otiosis vita æterna a Domino promissa est, sed in opere ejus abundantibus. *Opus Domini*, id est, Christi, est omne id quod ut operemur, qua verbis, qua factis, Christus præcepit, verbis, ut nomen ejus confiteamur, factis, ut alii alios amemus, & omnem justitiam & sanctitatem exerceamus. Abundare in opere Domini est nullam recte faciendi occasionem prætermittere, & ad omne bonum opus promptum & alacrem esse. *Semper*, id est, quovis tempore, nec intermisso studio.

Scientes, ex superius dictis nimirum, quod labor vester non est inanis in Domino. Docet quare fides in Christum faciat ut in opere Domini abundemus, quia nimirum scientia quædam est, fore ut labor noster non sit inanis in Domino, id est, Christo. Videmus, justis de causis credere, quales supra exposuit Apostolus, scientiam quandam esse. Ideo enim Corinthios hoc vult scire, quod eis tam solidas istius rei causas ac rationes exposuerit. Unde credere & scire etiam alibi apud hunc ipsum Apostolum non raro permutantur. Verum quidem est ad fidem non requiri mathematicam demonstrationem, sed requiri tamen persuadentes seu justas & graves credendi causas, ne temeraria sit fides, & viro prudente ac sapiente indigna, requiri præterea ut intelligas quid sit id quod credas. Est quidem fides credere quod non vides, sed haudquaquam fides est credere id quod quid sit plane nescias: (fidem enim intelligo vivam & ad charitatem efficacem:) multo vero minus fides est credere quod non aliter quam contradictorium intelligas & intelligere possis.

Quod labor vester. Hæc verba docent in opere Domini abundare laborem esse, eumque Christianis proprium, quem vero alium quam virtutis, justitiæ, charitatis, temperantiæ, sanctitatis, patientiæ, & in omni bono opere constantiæ? Christianorum laborem aliis opponit laboribus.

Non est inanis. Id est, non est sine fructu & emolumento infinitis partibus quam ipse est majore, ut nulla causa sit illius defugiendi, maxima autem sit causa illius indefesso studio exantlandi. Videmus sine labore Christianis proprio nemini patere aditum ad præmia cælestia.

In Domino. Id est, per illum ipsum Dominum, id est, Christum, in cujus opere abundatis, & cui

laboratis, & in quem creditis. Hic est qui vos post exhaustos Christianæ pietatis labores ex mortuis suscitabit incorruptibiles, aut corpora vestra vilia & mortalia transformabit, ut fiant conformia corpori ejus gloriosissimo, secundum efficaciam qua potest sibi subicere omnia Phil. 111, 21. Possunt hæc verba, *in Domino*, etiam laborem nostrum definire. Labor nimirum vester, non quivis, sed qui est in Domino, id est, qui Domini causa & ad mandatum ejus suscipitur, ut respiciat Apostolus ad id quod dixit, abundantes in opere Domini: quasi dicat, non de quolibet labore vestro loquor, sed de labore vestro in Domino.

CAPUT XVI.

Verf. 1. **D**E collecta autem in sanctos. Nempe Hierosolymitanos, ut patet ex v. 3.

Post superius monitum, ut abundemus in opere Domini semper, recte mentionem facit collectæ in sanctos, id est, Christianos Hierosolymitanos. Erat enim hoc singulare & eximium opus Domini præceptis valde conforme, ut inter fratres ex gentibus ad fidem in Christum conversos, & omnium Evangelii bonorum factos participes, numarium subsidium pro pauperibus fratribus Judaicæ gentis Hierosolymis degentibus colligeretur, contribuentibus ad id & certatim conferentibus fratribus ex gentibus ad fidem conversis. Nam & justum id erat, ut qui Judæis fratribus tantis in bonis communicabant, vicissim & Judæis fratribus de suis facultatibus communicarent. Erat hic insignis a gentibus suscepti fructus Evangelii, qui & gloriam Christo maximam adferret, & Judæorum animos gentibus in Christum credentibus, inprimis Apostolo Paulo & aliis qui gentibus prædicabant, mirum in modum conciliaret, & plane redderet obnoxios. Unde & inter Paulum & Barnabam, & inter Petrum aliosque Apostolos ita convenit, ut Paulus & Barnabas gentibus prædicantes pauperum essent memores Gal. 2. 9, 10, quod & Paulus summa cura fecit. Ideo & hic collectæ istius meminit.

Sicut ordinavi ecclesiis Galatiæ. Ne se solos gravari dicerent.

Sic & vos facite. Habetis exemplum quod imitemini.

Verf. 2. *Secundum unam Sabbatorum.* Exponit ordinationem ecclesiis Galatiæ datam, quam & ipsi observare debeant, id est, prima quaque Sabbatorum. Diem primum in septimana intelligit, qui Dominicus dicitur, quo Christiani sacros conventus agere solebant, quod hoc die Christus ex mortuis suscitatus esset, & primam cum suis redivivus congregationem celebraret Dominus, quasi Domino facer & dicatus.

Unam, pro prima dicit, Hebræa phrasi.

Secundum unam. Phrasi Græca, pro prima quaque, sic κατὰ ἡμέραν, quotidie.

Sabbata dicuntur & reliqui dies, per communicationem nominis quod septimæ diei proprium est.

Unusquisque vestram apud se ponat. Non vult ul-

lum

lum ex fratribus hujus tam pii & sancti operis exfortem esse. Vult ut quisque sanctorum die illo sacro sacram rem faciat, nempe ut *apud se*, id est, domi suæ, *ponat*, id est, reponat, numos nimirum: ipse sit apud se exactor & custos istius contributionis sacræ.

Recondens, θησαυρίζων. Vere thesaurum colligit qui recondit quæ in sanctorum usus eroget.

Quicquid prospereur, ὅτι ἐν ἐποδῶν. Non definit quantum quisque apud se reponere & recondere singulis diebus Dominicis debeat ad hanc sacram collectam, cujusque voluntati & prosperitati totum hoc relinquit. Sacrificium enim hoc debebat esse voluntarium cui sua cujusque pietas & facultas præscriberet modum.

Ut non cum veniam tunc collectæ fiant. Intellige, rebus non præparatis. Nam alioquin tamen sine collecta pecunia colligi & in unum conferri non poterat. Causam attexit ordinationis istius. Quam pium & sanctum esset si Christianorum quisque morem hunc observaret, & singulis diebus Dominicis aliquid pro rerum suarum facultate & successu recondere in usus pios, & thesaurum haberet paratum, ex quo cum opus esset depromeret quod elargiretur!

Verf. 3. *Cum autem præsens fuero.* Docet quid cum collecta sit facturus ubi advenerit.

Quos probaveritis per epistolas. Id est, quos epistolis ad fratres Hierosolymitanos instruxeritis, dantes illis in epistolis istis fidei & probitatis testimonium, iisque negotium hoc deferendæ collectæ demandantes.

Hos mittam. Quasi dicat, non mittam quos ego voluero, sed quos volueritis vos, hæc res non meo stabit arbitrio, sed vestro, quippe vestra erit hæc pecunia, id est, a vobis collata, non mea.

Ut deferant gratiam vestram. Id est, collatam & collectam ex gratia & charitate vestra pecuniam, per metonymiam causæ pro effecto, gratiam pro gratiæ fructu.

In Jerusalem. Ubi sancti isti habitabant in quorum usum hæc collecta fiebat.

Verf. 4. *Si vero sit dignum ut & ego eam.* Id est, si sit tanti, si sit & collectæ tanta magnitudo, & is divinæ gloriæ usus, ut dignum sit & me proficisci,

Mecum ibunt. Non ibo solus, sed adjungam illos mihi comites, tanquam pecuniæ istius custodes, ne me criminationibus malorum & malevolorum objiciam 2 Cor. VIII. 20, 21.

Verf. 5. *Veniam autem ad vos.* Quia sui ad ipsos adventus mentionem fecit, addit quando sit venturus.

Quum Macedoniam transivero. Id est, peragrata Macedonia cum Evangelio.

Macedoniam enim transeo. Id est, in eo sum ut Macedoniam transeam, per enallagen temporis. Nam nondum ingressus erat Macedoniam hæc scribens. Vide Act. XIX. 21, & XX. 1, & mox versus octavus arguit epistolam hanc Epheso scriptam,

proinde ex Asia, non ex Macedonia. Quam igitur verum est eam Philippis esse scriptam? ut epistolæ subjicitur.

Verf. 6. *Apud vos autem forte permanebo.* Nempe ad tempus aliquod, ut vsf. 7 addit: quasi dicat, in Macedonia nusquam morabor, apud vos autem forte subsistam ad tempus. Non affirmat id pro certo. Neque enim sciebat quid eventurum esset, sed se ab eo alienum non esse ostendit, dummodo id res ferant & Dominus permittat, ut sequenti commate additur.

Vel etiam hyemabo. Quasi dicat, nec alienus ab eo sum ut etiam totam sequentem hyemem apud vos transigam. Singularem in hoc affectum suum testari voluit Corinthiis.

Verf. 7. *Nolo enim vos nunc in transitu videre.* Quasi dicat, ne quis existimet mihi satis fore si vos in transitu videam. Nolo id nunc facere.

Spero autem tempus aliquod me mansurum apud vos, si Dominus permittat. Docet qua ratione speret fore ut tempus aliquod apud ipsos maneat, si nimirum Dominus, id est, Christus, permittat: quasi dicat, in ejus manu sunt sicut omnia mea, sic & consilia & temporum ac itinerum meorum dispensationes. Recte hoc addidit: nam ad Corinthios non venit 2 Cor. I. 17, 23. Vide autem Christi providentiam & curam de servis suis.

Verf. 8. *Manebo autem Ephesi usque ad Pentecosten.* Ergo nondum abierat in Macedoniam, sed Ephesi erat cum hæc scriberet, ubi se mansurum etiam dicit ad festum usque Pentecostes.

Verf. 9. *Janua enim mihi aperta est magna & efficax.* Causam addit suæ istius in Epheso mansionis & commorationis, quod istic sibi a Deo data esset magna & efficax, id est, valde commoda occasio promovendi Evangelii. Utitur locutione metaphorica.

Et adversarii multi. Quasi dicat, sicut multi sunt Evangelii audiendi cupidi, & ad illud suscipiendum proni, atque adeo multi illud jam susceperunt, (quod per januam illam apertam, magnam & efficacem significat) sic & multi sunt qui se opponunt Evangelio, qui proinde sunt coarguendi & amovendi, ne januam illam obstruant. Vide Act. XIX.

Verf. 10. *Si autem veniat Timotheus.* Commendat illis Timotheum si ad illos veniat, haud dubie quod sciret Timotheum id in animo habere, aut quod etiam mandatum ea de re a Paulo accepisset, & in locis Corintho vicinis versaretur. Nam si per ipsum Timotheum epistola hæc missa esset, ut habet addita a quodam subscriptio, non dubitanter loqueretur Apostolus *si veniat*; sed venientem & missum iis commendaret.

Videte ut sine timore sit apud vos. Apparet Timotheo peculiariter infensos & insidiari solitos fuisse Judæos ob Evangelii prædicationem, quod scirent ejus patrem fuisse Græcum, (M) quæ

quæ causa etiam erat Paulo ut eum, quippe matre natum Judæa, circumcidi curaverit Act. xv. 1, 2, 3. Monet igitur fratres Corinthios Apostolus, ut Timotheo suis præfidiis, sua custodia, & laterum suorum oppositu omnem timorem demant, qui maximum impedimentum adferret in Christi ministerio.

Opus enim Domini operatur sicut & ego. Causam adfert sui moniti, quia, inquit, non minus quam ego opus Domini operatur. *Opus Domini*, id est, Christi, erat Evangelii prædicatio, quippe a Domino demandata & in gloriam Domini tendens. Quod opus cum juxta Apostolos operaretur & perageret Timotheus, dignuserat ut etiam juxta Apostolos maximæ curæ esset omnibus qui Christum pro Domino suo habent & colunt.

Verf. 11. *Ne quis igitur ipsum contemnat.* Intelligence, quasi minus dignum cura & custodia quam vel ego sim, vel alius aliquis Apostolus. Conclusionem infert ex præmissis. Credo respicit ad Timothei tum temporis juventutem, quæ non tam solet esse in honore & auctoritate quam senectus. Vide 1 Tim. iv. 12.

Deducite autem ipsum. Nempe abeuntem: quasi dicat, non tantum quamdiu apud vos erit sine metu sit; sed etiam abeuntem a vobis deducite, nempe per aliquos fratres, ad id a vobis delectos ac deputatos.

In pace, Id est, ut in pace sit, & tutus ac securus ab improbis hominibus.

Ut veniat ad me. Finem deductionis istius exprimit. Ne quis dicat, si maneat Corinthi deductione non habebit opus. Volebat nimirum Apostolus ut commoditatem omnem haberet Timotheus veniendi ad se.

Exspecto enim ipsum cum fratribus. Causam istius rei addit, quia ipsum expecto, inquit, cum fratribus, credo qui Corintho reversuri erant ad Apostolum, per quos etiam epistolam hanc missam fuisse credibile est, & quibus ut Apollos comitem se adderet contendebat Apostolus, ut statim addit.

Verf. 12. *De Apollo autem fratre.* Mentione facta Timothei meminit & Apollo, ne cogitarent, si volebas Timotheum ad te venire, cur non egisti ut Apollo cum fratribus istis ad nos veniret, & nobiscum ad tempus permaneret? Quasi dicat, quod autem attinet ad Apollo fratrem:

Multa rogavi vel hortatus sum ipsum. Id est, multis modis & rationibus cum ipso egi.

Ut veniret ad vos cum fratribus. Habens tam commodam ad vos veniendi occasionem in tali comitatu.

Cum fratribus. Nempe istis qui a nobis ad vos profecti sunt, & cum quibus a vobis redeuntibus Timotheum expecto.

Et omnino non erat voluntas ut nunc veniret. Et pro sed, per Hebraismum: quasi dicat, sed nullo modo impelli potuit ut nunc veniret.

Veniet autem cum opportunitatem nactus fuerit. Ne putarent eum nunquam venire velle: ideo & prius addidit particulam *nunc*, & his verbis ex-

presse promittit adventum ejus Corinthiis, cum opportunitatem nactus fuerit. Apparet Apollo non ipsam per se voluntatem defuisse veniendi ad Corinthios fratres, sed opportunitatem, quod aliis impediretur illo tempore negotiis.

Verf. 13. *Vigilate.* Paulus aberat, Timotheus ad Paulum venire debebat, Apollos ad Corinthios ire tunc nolebat. Inferit igitur monitum memorabile quo Corinthios exstimulat ut ipsi per se Christianæ pietatis officia gnaviter impleant. *Vigilate*, inquit: exemplum sumit a militibus, militaria præscribens officia. Nam & Christiani milites sunt, sed sancti non profani, spirituales non carnales, Christo militant non mundo. Militum est vigilare & diligenter excubias agere, ne imparati & vino somnoque sepulti ab hostibus opprimantur. Idem facere debent & Christiani, quorum vigiliæ sunt preces assiduæ, mens in Deum & Christum perpetuo intenta & sobria, non cibo nec potu, nec curis hujus seculi, nec vitiis ullis depressa ac depravata Luc. xxi. 34, 35, 36.

State in fide. Milites adversus hostem stare solent, idem & Christianis faciendum est. Stare nimirum debent in fide, id est, in fide constantes esse, non labascere in fide. Fidem intelligit Christianam, qua credimus Jesum ex mortuis suscitatum esse, & Christum ac Dominum esse nostrum cælestem, qui nos etiam ex mortuis sit suscitaturus & immortales effecturus si præceptis ejus conformiter vivamus. Hanc fidem quamdiu retinent Christiani, tamdiu stant immoti & inconcussi.

Viriliter agite. Et hoc militum officium est ut viros se præsent, id est, animo sint forti, intrepido, non muliebri. Idem & Christianorum animus esse debet, ne ullis adversariorum minis, ullis adversis, ac ne morte quidem ipsa quamvis atroci & truculenta terreantur. Nam si milites secundum carnem mortis esse debent contemptores, quanto magis Christiani, quorum Dux mortem resurrectione devicit, eandemque victoriam suis militibus certissima fide pactus est?

Corroboramini. Etiam robore præditi debent esse milites, nec minus Christiani, illi secundum carnem, hi secundum spiritum, ut scilicet animus ad omnia perferenda & perpetienda & peragenda quæ Christiani sint officii, probe penitusque inducant, idque re ipsa præsent.

Verf. 14. *Omnia vestra in charitate fiant.* Commilitonum inter se mutua debet esse charitas, non minus imo multo magis Christianorum, qui etiam inimicos diligere debent non odisse.

Omnia vestra, id est, omnes vestræ actiones, *in charitate*, id est, cum charitate fiant. Nusquam exsit charitas, nihil agite quod cum charitate pugnet, omnes vestras actiones temperet & moderetur charitas, tam erga vos invicem, quam erga alios omnes homines, etiam hostes & inimicos. Vide quam Christiani debeant abhorrere a bellis & cædibus! Et hoc maximum inter Christi & mundi milites discrimen est.

Verf.

Verf. 15. *Rogo autem vos fratres.* Nempe id quod sequente versu dicitur. Admonitioni generali subjicit specialem.

Nostis domum Stephanæ. Quia de domo ista aliquid moniturus erat, propterea iis in memoriam revocat id quod de domo ista noverant. Domum Stephanæ dicit, quod non solum ipse Stephanas, sed tota cum ipso domus ejus laudis istius quam statim exprimit particeps esset. Domum ponit pro domesticis, per metonymiam continentis.

Quod primitiæ est Achajæ. Exprimit quæ domus istius laus sit Corinthiis fratribus bene nota, quod scilicet inter eos sit qui primi in Achajæ nomen dederunt Christo, similitudine sumpta a primitiis frugum quæ Deo sacrabantur. Idem tribuit & Epæneto Rom xvi. 5.

Et in ministerium sanctis ordinarunt seipsos. Hæc altera eaque etiam major ipsoz laus est, præsertim si ministerium sermonis intelligatur, ut sequentia docent 1. 16.

Ordinarunt seipsos. Non expectato ut ordinarerentur ab aliis, suus illos proprius zelus & gloriæ divinæ hominumque salutis amor egit, cum se huic ministerio viderent aptos. Videremus non semper ordinationem ab aliis expectandam esse, si res & tempus præsentem requirat opem. *Sanctis*, id est, Christianis. *Seipsos*, in plurali, quia respicit ad significatum, non ad ipsam vocem domus.

Verf. 16. *Ut & vos subjiciamini talibus.* Post domus istius tantam commendationem exponit quid roget a fratribus Corinthiis: quasi dicat, ut sicut illi in ministerium sanctis, & consequenter etiam vobis, semet ordinarunt, sic & vos vicissim talibus subjiciamini, sermonibus scilicet & admonitionibus eorum obtemperando, iis honorem exhibendo, & omnibus officiis inserviando.

Et omni c operanti & laboranti. Nempe in sermone & doctrina 1 Tim. v. 17: quasi dicat, non tantum talibus & tam eximiis ac singulari laude præcellentibus, sed & omni qui operam suam confert cum aliis in sermonis divini prædicatione, & laborat in docendo. Magnus enim est docendi labor, & magnam animi contentionem intentionemque requirens.

Verf. 17. *Gaudeo vero super præsentia Stephanæ.* Nempe illius ipsius qui suam domum tam bene instituit, ut eam exempli sui protinus haberet imitatricem in omnibus. Intelligit autem præsentiam seu adventum Stephanæ ad Corinthios.

Et Fortunati & Achaici. Comitum & cooperariorum Stephanæ. Hinc apparet quam verum sit epistolam hanc per viros istos scriptam esse, ut subscriptio habet, qui cum eam scriberet Apostolus, apud Corinthios jam erant.

Quia vestrum defectum isti suppleverunt. Causam addit sui gaudii ex adventu virorum istorum ad ipsos, quia, inquit, defectum vestrum, seu id quod vobis deerat, nempe in ministerio ad salutem spectante, isti tam egregii viri abunde suppleverunt, ita ut vobis jam hac in parte nihil desit.

Verf. 18. *Refocillarunt enim spiritum meum & vestrum.* Rationem adfert cur quia viri isti defectum eorum suppleverint, lætetur & gaudeat, quia, inquit, defectum vestrum supplendo refocillarunt & quietum reddiderunt spiritum meum & vestrum. Meum quidem, quod jam non sum animo sollicitus & anxius ob defectum illum vestrum. Vestrum autem quod jam defectu illo plane sitis liberati. Testatur Apostolus suam erga illos singularem charitatem: Primo, dum refocillari dicit spiritum suum ex illorum bono. Secundo, dum refocillationem illorum spiritus causam sibi dicit gaudii. Ideo spiritui suo & illorum spiritum addidit. Spiritus voce animum intelligit.

Cognoscite ergo hos tales. Id est, amate, colite, observate, per metonymiam causæ, quæ simul includit effectum.

Verf. 19. *Salutant vos ecclesiæ Asiæ.* Venit ad salutationum officia: quasi dicat, non una tantum ecclesiæ Ephesina, sed & aliæ ecclesiæ quæ sunt in Asia. Locus hic docet epistolam hanc ex Asia, in qua Ephesus erat, scriptam esse.

Salutant vos in Domino. Id est, Christo, proinde salutatione qualis Christianorum est, inter se sacro & singulari charitatis affectu sese invicem complectentium.

Multum, multa. Id est, multis verbis.

Aquila & Priscilla. Notum & celebre par conjugum in ecclesiis, quod agebat Ephesi Act. xviii. 26, ut & hinc indicium sumi possit epistolam hanc Epheso scriptam esse.

Cum ea qua domi ipsorum est ecclesiæ. Id est, cum ecclesiæ quæ domi ipsorum solet congregari. En conjugum istorum singularem pietatem & gloriæ Christi studium.

Verf. 20. *Salutant vos fratres omnes.* Nempe reliqui, sed Aquila & Priscilla & volebant, ut apparet, & meriti erant singulariter nominari.

Salutate alii alios. Ἀλλήλους, intellige, meo nomine.

In osculo sancto. Id est, cum osculo sancto. Solebant enim inter se osculari Christiani, sed osculo sancto non profano, osculo quod non carnalis figebat amor, sed amor erga Christum iis qui nobiscum amatores sunt Christi.

Verf. 21. *Salutatio mea manu.* Quasi dicat, cum ego ipse vos osculo salutare non possim, mea manu vobis salutationem adscribo.

Pauli. Ne quis aliis manum hanc esse cogitet, mea est Pauli, quam & nostis. Apparet epistolam ipsam aliena manu scriptam fuisse, cui salutationem sua propria manu subscripsit, ut eam suo more consignaret Col. iv. 18. 2 Thess. i. 11. 17, 18.

Verf. 22. *Si quis non diligit Dominum Jesum Christum, sit anathema maran-atha.* Salutationi eadem manu sua adscribit decretum adversus omnes quinon diligant Dominum Jesum Christum, præmittens illud merito sequenti voto, quo gratiam Domini Jesu Christi Corinthiis fratribus precatur. Justum enim est ut qui

Christi gratiam habere velit, & ipse vicissim Christum diligat.

Siquis. Nempe eorum qui Christo nomina dederint, & ecclesiæ fuerint aggregati. Nam eos qui extra sunt, nec ad ecclesiam unquam pertinuerunt, non iudicabat Apostolus, nec ecclesia iudicat cap. v. 11, 12, 13.

Non diligit Dominum Jesum Christum. Non diligere Dominum Jesum Christum late patet. Nam & qui mandatum aliquod ejus non observat eum non diligit Joan. xiv. 23, 24. 1 Joan. v. 3. Sed ex pœna seu anathemate Maran-atha patet Apostolum in strictiore quodam & graviore sensu non dilectionem Domini Jesu Christi hoc loco accipere, qui alius esse non potest quam ut intelligamus eum qui Christianus factus deficit a fide in Christum, seu credere desinit Jesum Christum esse vere Christum Dei, & Dominum nostrum cælestem, qui nostri salutisque nostræ curam gerat, & tandem æternæ vitæ nos asserturus sit, qui-que proinde suo sanguine nos a peccatorum reatu redemerit & sibi emerit ac mancipaverit. Hinc enim privationem dilectionis ejus consequi necessarium est. Videtur Apostolus notare eos qui resurrectionem negabant, aut a Christi gratia ad Legem deficiebant, qua de re agit 2 Cor. xi. 3.

Dominum. Hunc titulum addit, ut causam insinuet ob quam Jesum Christum diligere debeamus, & nisi id faciamus merito simus anathemate feriendi. Quis enim non debeat amare suum Dominum a dextris Dei sedentem, suum Redemptorem ac Servatorem? Quis si hoc non faciat, non mereatur ut anathema sit? & si eum etiam Dominum suum esse abneget, ut anathema sit maran-atha?

Jesum Christum. Nomine & cognomine exprimit Dominum istum de cujus dilectione loquitur. Nam vox *Christi* vim cognominis habet hoc loco.

Sit anathema. Nempe ab ecclesia Christiana, sit is quem omnes Christiani defugiant, cujus conversationem & convictum omnem vitent, & sicut ille se separaverit à Christo & illius amore, sic vicissim Christi cultores & amatores sese separent ab illo. Apostatæ à Christo ejusque dilectione non sunt habendi eorum in numero qui nunquam fuerunt in ecclesia: hos enim ecclesia non ferit anathemate, ut ante dictum est, sed apostatas vel maxime ferire debet. At quid attinet, inquires, excommunicare homines qui jam ipsimet ultro abiverunt ex communione ecclesiæ? Multum; ut intelligant deteriori sese conditione apud ecclesiam, & consequenter apud Deum & Christum esse, quam sint extranei qui nunquam fuerunt ecclesiæ membra, & ut ecclesia semet præservet ab omni per illos infectione. Illi abiverunt ex ecclesiæ communione sacra, ecclesia sibi interdicit omni eorum communione, etiam profana.

Maran-atha. Id est, non vulgare anathema quo ecclesia ferit minora delicta, sed anathema maran-atha, quo nomine vocabatur anathema cum invocatione Dei conjunctum, ut iudiciis & pœnis suis firmet ac sanciat ecclesiæ decretum ad nominis sui gloriam, ecclesiæ conservationem, & hominis istius qui hoc anathemate percutiatur emendationem

& conversionem. Apostatæ enim ecclesiam contemnunt, nec illius excommunicationem quidquam curant. Ideo Deus orandus est ut ecclesiæ auctoritatem corporali aliqua pœna in illis asserat ac stabiliat, qua de re vide plura cap. v. 5. Cæterum *Maran-atha* voces sunt Syræ, quarum significatio est, *Dominus venit.* Appellationem autem induerunt anathematis, quod execratio quæ in hoc anathemate fiebat vocēs istas contineret. Anathematis enim usus a Judæorum synagoga ad ecclesiam Christianorum traductus est. Docemur hoc loco Dominum Jesum Christum amandum esse, proinde pro Domino & Servatore nostro agnoscendum, quæ fidei in ipsum & amoris erga ipsum unica causa est, consequenter etiam cælesti cultu & honore afficiendum, adorandum, invocandum, omnibus obsequiis demerendum esse, qui fidei & charitatis in ipsam necessarius effectus est. Nec mirum, cum in Christo Domino, nobis à Deo dato, ametur ipse Deus. Quid iis fiet qui Jesum Christum ipsum Deum esse dicunt, & sub Jesu Christi nominibus neutiquam Dominum a Deo factum amant, quin imo idolum dicunt, qui-que Christianos qui Dominum hunc amant & in ipso Deum, anathemate feriunt? quid item iis qui à Domini istius cultoribus ad illos priores deficiunt? an & illi vere Dominum Jesum Christum amare dicendi sunt, & isti defectores anathemate digni non sunt? Neque enim amant Dominum Jesum Christum qui amant id quod is non est, id autem quod is est non amant, aut qui falsos honores Christo tribuunt, veros fastidiunt. An enim fando auditum est unquam ut Domini Jesu Christi nomine Deus ille unus significetur, & non homo ex Spiritu Sancto conceptus, a Deo unctus, & hinc Christus appellatus, ex mortuis suscitatus & in cælum evectus, rerum omnium Dominus a Deo factus? Et quo alio fine ageret Apostolus de amore Jesu Christi Domini, quam ut doceret frustra Deum amari, nisi ametur & Jesus Christus Dominus ab ipso factus? Hoc porro ita decernit Apostolus in eos qui Dominum Jesum Christum non amant, ut idem & ecclesia faciat, & Apostoli decreto obtemperet.

Vers. 23. Gratia &c. Stabilito erga Christum amore vicissim ejus gratiam vovet & optat Corinthiis fratribus, significans gratiam Domini Jesu Christi nemini adesse, nisi ipsum constanter diligenti. Hinc & ad Ephesios gratiam precatur omnibus diligentibus Dominum nostrum Jesum Christum.

In incorruptione. Id est, incorrupte, qui scilicet amorem suum erga Dominum Jesum Christum corrumpi non sinunt, proinde eum constanter pro Domino suo agnoscunt, in illum credunt, illum colunt, illius præceptis parent, ab illo non deficiunt, nec illius gratia deserta ad Legem (quæ neminem servare potest) refugiunt aut confugiunt. *Domini Jesu Christi.* Nempe illius ipsius qui diligendus est. Non addit utrobique pronomen *nostri*, ut eum non nostri tantum, sed & omnium esse Dominum tanto magis appareat, qui quia Dominus est omnium, merito gratiam ejus precatur Apostolus.

Vobiscum, intellige, sit. Quasi dicat, hoc ex animo voveo & opto & precor, ut vos gratia sua perpetuo complectatur & prosequatur Dominus Jesus Christus. Vide Christi curam circa eos qui nomen ipsius

ipſius profitentur, nec mirum, cum ob id ipſum omnium ſit à Deo factus Dominus & eccleſiæ caput, & maritus & Servator. Hinc etiam patet Apoſtolum non ab alio quam ab ipſo Jeſu Chriſto gratiam Jeſu Chriſti voviſſe & precatum eſſe Corinthiis, ſecus quam Apocal. 1. 4 gratia vovetur eccleſiis a ſeptem illis ſpiritibus, ſed quam Deus & Chriſtus eccleſiis conciliet. Cæterum hoc erat votum quod Apoſtolus epistoſis ſuis propria manu ſolebat adſcribere 2 Theſſ. 111. 18.

Verſ. 24. *Charitas mea* (intellige, eſt,) *cum omnibus vobis in Chriſto Jeſu*. Hoc adhuc adſcribit ſua manu, ut ſua manu ſuum erga illos amorem exprimat & conteſtetur: quaſi dicat, amo vos omnes quotquot eſtis, nemine excepto, nemo veſtrum ſe putet a me non amari. Gratiam Chriſto tanquam Dômino tribuit, amorem ſibi tanquam fratri.

In Chriſto Jeſu. Addit hæc verba ut doceat ſe de charitate qualem Chriſtiani Chriſtianis debeant loqui.

Amen. Hac enim voce, quæ veritatem ſignificat, omnes ſacri ſermones & orationes & vota claudi ſolebant, more a Judæis traducto, qua veritas eorum quæ

dicta ſunt aſſeritur, aut eorum quæ petuntur & ventur à Deo optatur.

A M E N.

Ad Corinthios prima ſcripta eſt Philippis per Stephanam & Fortunatum & Achaicum & Timotheum. Hæc ſubſcriptio, quam antiquam eſſe conſtat, exemplum nobis præbet, quantopere traditionibus, quamvis antiquis, quamvis & Scripturæ auctoritatem præferentibus, fidendum non ſit. Hæc enim ſubſcriptio ſumpta eſt ex ipſis Apoſtoli verbis, ſed non bene conſideratis & expenſis. Nempe ex yſ. 5, 10, 17, cum potius ex Apoſtoli verbis contrarium colligendum eſſet, ut ſupra ſuis locis diximus, nempe epistolam non ex Macedonia, ſed ex Asia, non Philippis, ſed Epheso, nec per ullum ex viris iſtis ſcriptam ſeu miſſam eſſe, ſed per fratres alios. Jam ſi traditiones quæ Scripturam præferunt falſæ poſſunt eſſe, ob non expenſam & intellectam probe Scripturam, quid de illis cenſendum eſt quæ nullam præferunt Scripturam, imo quæ Scripturæ contradicunt? Non igitur ex traditionibus Scriptura interpretanda eſt, ſed ex Scriptura de traditionibus judicandum eſt. Hæc lapis eſt lydius, ad quem omnia dogmata examinanda ſunt, Amen.

C O M M E N T A R I U S

I N

posteriores Epistolam Apostoli

P A U L I

A D

C O R I N T H I O S.

C A P U T I.

Verf. 1. **R** *Aulus.* Eadem ferè inscriptio quæ in epistola priore, nisi quod pro Sosthene hic ponatur Timotheus, qui ad Paulum redierat 1 Cor. XVI. 11. Sosthenes autem

alio missus erat: illic cum ecclesia Corinthiorum salutantur voto omnes in omni loco sancti, id est, Christiani, hic omnes qui sunt in Achaja.

Verf. 2. *Gratia.* Eadem plane quæ in priore salutatio.

Verf. 3. *Benedictus*, intellige, *sit*. Id est, laudibus & gloria afficiatur.

Deus. *ὁ θεός* cum articulo emphatico, nempe unus ille & altissimus.

Et Pater Domini nostri Jesu Christi. Ostendit quis sit unus ille Deus, nempe Domini nostri Jesu Christi Pater. Tam igitur Jesu Christi unus ille Deus est quam sui ipsius Pater, neque enim unus ille Deus minus singulare individuum est quam Domini nostri Jesu Christi Pater: nec ulla sit causa ut ad unum illum Deum designandum solus ponatur Domini nostri Jesu Christi Pater, si unus ille Deus latius pateat, & ut Dominus noster Jesus Christus ab illo distinguatur tanquam Filius & Dominus ab ipso factus, si is non minus Deus ille unus sit quam Pater. Dum enim hoc modo ab uno illo Deo distinguitur, eo ipso unus ille Deus esse negatur. Hinc apparet Patris vocem apud Apostolos & sacris in Scripturis Domino nostro Jesu Christo tanquam Filio oppositam, non significare primam aliquam unius Dei personam, sicut nec Filii vocem significare secundam ejusdem unius Dei personam, (quod ipso contradictionem implicat auditu) sed Patris quidem voce significari personam, extra quam non sit unus ille Deus, Filii autem voce significari Dominum nostrum Jesum Christum, id est, hominem illum a Deo Spiritus Sancti virtute genitum, & ex Maria virgine natum, & Jesum Dei jussu appellatum, a Deo Spiritu Sancto

& virtute unctum, & ideo Christum dictum, a Deo ex mortuis suscitatum & Dominum omnium effectum, qui quia totus ex Deo est, & Deo charissimus ac simillimus est, & omnium Dei filiorum præstantissimus, idcirco non tantum Dei Filius, sed absolute & cum emphasi Dei Filius appellatur. Hæc Scripturæ Sacræ de Patre & Filio sententia est, quæ si tertiam etiam unius illius Dei personam Spiritum Sanctum agnosceret, (quod quidem nemo dicet qui Patris & Filii significationem ex mente & sensu Scripturæ intelligit) quid fieret ut non etiam ab illa gratiam & pacem Apostolus precaretur? Spiritus Sancti communicationem precatus est Apostolus Corinthiis fratribus, non a Spiritu Sancto gratiam 2 Cor. XI. 13. Spiritus Sanctus donum Dei & arrhabo nobis a Deo datus dicitur in Scripturis vs. 22, non ipse Deus. Nec refert quod de ipso tanquam de persona Scriptura nonnunquam loquatur, hoc enim pluribus aliis quæ personæ non sunt est commune, nec quidquam ejusmodi figuratis locutionibus est magis usitatum. Neque enim si proprie loquendo Spiritus Sanctus persona esset, eaque Deus ipse, unquam de eo tanquam de non persona, aut de persona quæ non sit ipse Deus, Scriptura loqueretur, quod tamen facit longe frequentissime. Ipsa vox Spiritus cum epitheto sancti non ipsum Deum, sed Dei afflatum quo sanctificentur homines, significat. Neque enim omnis spiritus & afflatus sanctus est, nec omnis ex Deo est.

Pater miserationum. Per genitivum adjuncti: quasi dicat, in quo sunt omnes commiserationes.

Et Deus omnis consolationis. Per genitivum effecti: quasi dicat, omnis consolationis auctor. Ponuntur substantiva pro adjectivis, Hebræo more, id est, Pater summe misericors Deus, maximus & perfectissimus consolator. Describit Deum illum unum Patrem Domini nostri Jesu Christi, ut doceat quam merito benedictionibus & laudibus sit extolendus.

Verf.

Verf. 4. *Qui consolatur.* ὁ ὑπομιμνήσκων, participium pro verbo.

Nos. De se solo loquitur in plurativo, ut patet ex *ψλ. 8* & sequentibus, & ex *ψλ. 15* & seqq. Effectu probat Deum illum unum, Domini nostri Jesu Christi Patrem, Patrem esse miserationum & Deum omnis consolationis, quem in seipso experiebatur.

In omni afflictione nostra. Quasi dicat, quæcunque tandem nobis incidit. Consolatur autem inprimis spe haud dubia, & cælesti quodam gustu futuræ vitæ & gloriæ, & admirabili sua pace, quæ superat omnem humanam mentem *Philip. iv. 7.* Afflictio enim parit patientiam, patientia probationem, probatio spem, spes autem non pudefacit, quia charitas Dei in cordibus nostris est effusa per Spiritum Sanctum *Rom. v. 3, 4, 5*, per quem Deus gratiæ suæ notitiam & sensum, & cælestia sua gaudia ac solatia animis hominum infundit. Et afflictiones nostræ quid aliud sunt quam demonstratio iusti iudicii Dei, ut digni reputemur regno Dei, propter quod & patimur. Siquidem iustum est apud Deum, ut reddat affligentibus nos afflictionem, & nobis afflictis relaxationem in revelatione Domini nostri Jesu Christi de celo, cum Angelis virtutis suæ *2 Thess. i. 5, 6, 7.*

Ut possimus nos consolari eos qui in omni afflictione, (intellige, sunt,) per consolationem qua consolamur ipsi a Deo. Quasi dicat, ita nos consolatur Deus in omni afflictione nostra, ut non tantum ipsi abundemus solatio, sed etiam per eandem consolationem abunde consolari possimus alios in omni quæcunque tandem sit illorum afflictione. Particula *eis, ut*, hoc loco non tam causam finalem, quam mensuram & magnitudinem consolationis significat, quod ratio subiecta docet.

Verf. 5. *Quia sicut abundant.* Rationem adfert dicti ab abundantia consolationis, quam illustrat exemplo abundantiae perpeffionum suarum pro Christo.

Afflictiones Christi in nos, παθήματα ἡμεῶν ἕνεκα. Id est, afflictiones quæ ob Christum seu Christi causa eveniunt, per genitivum causæ. Sic *vinctus Christi* ad Philemonem *ψλ. 1, 9.*

Sic per Christum abundat & consolatio nostra. Non quod non major esset abundantia consolationis quam afflictionum. Erat enim multo major, quippe quæ afflictiones obrueret, sed quod sicut afflictiones abundarent, sic abundaret & consolatio, illæ sua abundantia, hæc item sua. Erat afflictionum propter Christum illustre Paulus exemplum, sed erat & illustre exemplum consolationis per Christum. Modo consolationem hanc tribuebat Deo, nunc tribuit Christo, Deo tanquam primæ causæ, Christo tanquam mediæ, quippe tanquam Domino nobis a Deo dato. Ideo dicit *per Christum*: quasi dicat, propter Christum patimur, per Christum etiam consolationem accipimus a Deo.

Verf. 6. *Sive enim affligimur.* Ratio superiorum per Prolepsin, ne quis dicat, quid hæc ad nos? Multum hæc ad vos, respondet Apostolus; tam afflictio nostra quam consolatio nostra in vestrum cedit maximum bonum: quod attinet ad afflictionem,

Pro vestra consolatione & salute, intellige, af-

fligimur. Id est, affligimur ut vos consolationem & salutem ex afflictionibus nostris habeatis. Consolationem quidem, dum videtis nullis nos cedere pro Christo afflictionibus, proinde veros ejus Apostolos esse, salutem autem, dum nostro exemplo incitati & confirmati, nullas etiam defugitis pro Christo afflictiones, unde salus consequitur, sicut ipse rationem veluti reddens consequentiæ addit,

Quæ efficitur. τῆς ἀντιλήψεως, passive hoc loco, sic & *2 Thess. 2. 7,*

In patientia. Id est, per patientiam vel tolerantiam.

Earundem afflictionum, nempe propter Christum, quas & nos patimur. Nam qui cum Christo & propter Christum affliguntur, etiam cum Christo & per Christum regnabunt. Hinc infra cap. iv. 17: *Momentanea levitas,* inquit, *afflictionis nostræ excellenter excellens æternum pondus gloriæ operatur nobis.* Pertinent huc & illa ejusdem verba: *Propter hoc omnia patior propter electos. ut & ipsi salutem consequantur eam quæ est in Christo Jesu cum gloria æterna.* *Fidelis sermo,* si enim simul morimur etiam simul vivemus, si simul patimur etiam simul regnabimus *2 Tim. 2. 10, 11, 12,* & alter Apostolus, sicut communicatis Christi afflictionibus gaudete, ut & in revelatione gloriæ ejus gaudeatis exultantes *1 Pet. iv. 13.*

Sive consolamur. Quasi dicat, quod vero attinet ad consolationem.

Pro vestra consolatione & salute. Intellige, consolamur: quasi dicat, eundem etiam fructum percipitis ex nostra consolatione quem ex afflictione, consolationem nimirum & salutem; consolationem quidem, dum videtis nos in maximis pro Christo afflictionibus solatio abundare, (hinc enim colligitis nos pro veritate pati, & Deum nobis adesse, qui tanta solatia in animis nostris operetur, eademque & vobis similiter afflictis nunquam defore) salutem autem, cum consolati, alacres & fortes redimini ad omnia pro Christo sustinenda.

Et spes nostra firma (intellige, est) *super vobis.* Id est, de vobis, ut mox *super afflictione*, id est, de afflictione *ψλ. 8.* Hoc addit, ne quis dicat ista quidem eo fine fieri, meque id de vobis sperare, sed spem hanc meam infirmam, id est, dubiam & incertam esse, nullo stabili fundamento niti. Firma est, inquit, hæc nostra de vobis spes, nimirum esse vos consolationis plenos, & consequenter salutis etiam æternæ participes futuros.

Verf. 7. *Scientes quod sicut socii estis afflictionum, sic & consolationis,* intellige, estis. Ostendit spei suæ fundamentum, scientiam nimirum, quod sicut socii sint afflictionum, id est, societatem secum habeant in afflictionibus pro Christo, sic & socii sint consolationis, id est, societatem & communionem secum habeant in consolatione, proinde & in æterna salute habituri sint. Nihil hac scientia certius, quæ nititur Dei & Christi iustitia & æquitate ac bonitate. Firma igitur & spes est quæ huic scientiæ superstruitur.

Verf. 8. *Non enim volumus vos ignorare fratres.* Causam reddit ob quam de suis afflictionibus tam multa

multa dicat, idque ab ipso expistolæ initio. Nam, inquit, nolumus vos ignorare fratres,

Super afflictione, id est, de afflictione, *nostra que facta est*, id est, evenit nobis in Asia. Nimirum, ut dicitur, ubi dolet ibi manus est. Protinus erupit Apostolus in narrationem maximi sui periculi, cujus recens adhuc animo suo obversabatur memoria. Intelligit, ut puto, populi Ephesini adversum se furibundam illam commotionem & tumultuationem, quæ describitur Act. XIX à v. 23, ad capitis finem.

Quia supra modum, καὶ ὑπερβολῶν, *gravati fuimus*. Nempe vitæ periculo: quasi dicat, si levius aliquod periculum fuisset, nunc illius narratione neque me neque vos detinerem.

Supra vires, nempe humanas, καὶ ὑπὲρ δυνάμιν. Neque enim totius populi furentis impetum Paulus poterat sustinere.

Adeo ut desperaremus etiam de vita. Quasi dicat, non tantum de incolumitate, fore ut integri & illæsi evadamus.

Vers. 9. *Sed ipsi in nobis ipsis decretum mortis habuimus*. Rem illustrat per contrarium: quasi dicat, pro spe aliqua vitæ habuimus ipsi in nobis ipsis decretum mortis. Non tantum alii me habebant pro jam mortuo, sed ego ipse, quamvis alioquin nemo facile de seipso desperet. Comparat se Apostolus damnatis, quibus in iudicio decretum mortis, ἀπὸ κριμῆς τῷ θανάτῳ, datum est.

Ut non fidentes simus in nobis ipsis. Docet se in eam vitæ desperationem, & ad tam certam mortis sententiam fuisse adductum, ut nunquam sibi ipsi, suis viribus, suæ prudentiæ fidat, videns quam facile hæc omnia hominem destituere & fallere possint.

Sed in Deo qui suscitavit mortuos. Quasi dicat, cujus tanta potentia est ut mortuos resuscitet, quod illustrissimo exemplo in Christo omnibus exhibito testatum fecit.

Suscitavit mortuos. Id est, suscitare potest, & suscitavit Christum, & suo tempore pios omnes suscitaturus est. Ideo nec in præsentissimis vitæ periculis, & ubi omnia humana cessant remedia, de divina potentia desperare debemus. Nam si Deus vere ac reipsa mortuos resuscitare potest, quanto magis sua tantum & aliorum hominum sententia mortuos, id est, in extremo vitæ periculo constitutos, à morte potest conservare: quin nec de facto dubitandum est, si id gloriæ divinæ & salutis nostræ expediat. Eripiet nos Deus ex morte jam mortuos, quanto magis ex mortis periculo adhuc vivos? Si vero mors omnino subeunda sit ad Dei gloriam, non debet illa nobis esse terrori, cum sciamus Deum nos suscitaturum esse ex mortuis ad vitam sempiternam. Ita desperaverat Paulus de se, ut tanto magis in Deum speraret.

Vers. 10. *Qui ex tanta morte eripuit nos*. Exponit Dei erga se tanto in periculo beneficium, accommodat ad descriptionem Dei quam attulit.

Ex tanta morte. Id est, ex tanto & tam ingenti periculo, per metonymiam effecti pro causa.

Eripuit nos. Id est, me, divina sua potentia & providentia, cum mihi nulla superessent salutis media furente adversum me universo populo.

Et eripit. Quasi dicat, imo singulis fere diebus ac momenti me ex morte eripit. Neque enim unquam sum extra vitæ periculum propter Christi Euange-

lium. Habeo igitur causam ut Deo confidam, quamvis mihi in meipso nullum sit præsidium.

In quam speravimus, quod & adhuc eripiet. Exponit spem suam in Deum ex tot tantisque divinæ potentiae & providentiæ circa se argumentis & experimentis ortam.

Quod & adhuc eripiet. Non patietur adhuc me vita privari, ut gloriæ ejus & hominum ac vestræ salutis adhuc interservire possim. Cum mortis meæ major usus erit ad Dei gloriam quam vitæ, tum erit tempus ut pro Christo moriar, nunc Deus faciet ut pro Christo adhuc vivam. Non sperat Apostolus fore ut semper illum Deus à morte eripiat, sed ut adhuc eripiat.

Vers. 11. *Simul adjuvantibus & vobis*. Id est, cum simul contuleritis operam & auxilium & vos, intellige, una cum aliis ecclesiis.

Pro nobis. Ut scilicet adhuc eripiamur a morte.

Oratione. Modum ostendit quo operas conjungere & se juvare debeant, conjunctis nimirum pro se precibus & orationibus sanctorum, quibus si Apostolus indiguit, quanto magis quisque nostrum? Nimirum Deo vim faciunt, eamque gratissimam, sancti, cum eum coitione facta precibus & supplicationibus invadunt.

Ut ex multis personis. Id est, ut ob multarum personarum preces.

Donum in nos. Intellige, collatum, nempe ex morte ereptio.

Per multas, intellige, personas, *gratiarum actione celebretur*. Id est, ut sicut multi donum hoc mihi impetrarunt, sic etiam multi gratiarum actione illud celebrent.

Pro nobis. Id est, ideo quod nos Deus ex morte eripiat & in vita conservet.

Vers. 12. *Gloriatio enim nostra hac est*. Causam adfert cur velit pro se orari & gratias agi: quasi dicat, quia de hoc gloriari possum ac debeo,

Testimonium conscientia nostra. Per appositionem, ut doceat suam quam mox exponit gloriationem, simul esse testimonium suæ conscientiae. Ne quis putet eum contra conscientiam suam gloriari.

Quod in simplicitate & sinceritate Dei. Exprimit suam gloriationem & suæ conscientiae testimonium, id est, quod in simplicitate & sinceritate summa, (Hebræa phrasi, qua Dei dicuntur quæ sunt vulgariibus & consuetis majora, ut montes Dei, ventus Dei, & similia, vel cujus ipse Deus est auctor & effector) quod nihil admiscuerit fraudis & mendacii, sive in dictis, sive in factis, nulla in re impostorem aut deceptorem egerit.

Non in sapientia carnali. Id est, cum sapientia, quæ Deum non habet auctorem, sed humanum ingenium & carnem, seu affectus carnales, hujus seculi spectantes commoda.

Sed in gratia Dei. Id est, cum gratia Dei, quæ mihi semper adest tanquam Dei Apostolo 1 Cor. xv. 10.

Versati sumus in mundo. Inter varias gentes.

Abundantius autem apud vos. Propter plura divinæ gratiæ effecta, & miracula, & Spiritus Sancti per manus suas in Corinthios fratres collata abundantiora dona. Nam & diutius inter illos commoratus est Act. xviii. 11, 18, quæ haud dubio arguunt

gumento erant Paulum non in sapientia humana, sed in Dei gratia versari in mundo. Respicit Apostolus imprimis ad suam prædicationem de gratia Dei & justitiæ imputatione per fidem in Christum sine circumcissione & Legis ritibus, omnibus exhibenda populis, de libertate a Lege Moisaica peccatores omnes damnante. Hæc enim videri alicui poterant a sapientia carnali proficisci, & multum a simplicitate & sinceritate abesse, quod & Apostolo objectabant adversarii. Cum igitur, inquit, de eo quod dixi merito glorier, merito etiam a vobis & aliis Christianis postulo, ut pro me vitæque mea unanimiter & oretis & gratias agatis Deo.

Verf. 13. *Non enim.* Causam addit cur tam confidenter hæc de se scribat.

Alia scribimus vobis quam qua legitis. Id est, legendo vera esse cognoscitis, per metonymiam causæ. Alioquin enim simpliciter loquendo, alia non possunt scribi, alia legi. Scriptio enim eorum quæ leguntur est scriptio, & lectio eorum quæ scripta sunt est lectio.

Aut etiam. Quasi dicat, sine mea scriptione,

Cognoscitis. Id est, jam nota habetis. Nihil de me affirmo quod cum mea vel vestra conscientia & scientia non conveniat.

Verf. 14. *Spero autem quod etiam usque ad finem cognoscetis.* Nempe nos non esse impostores, sed Apostolos Dei & Christi.

Sicut etiam cognovistis nos. Id est, quandoquidem nos etiam cognovistis, nempe qui simus, & quod Apostoli simus Christi. Particula *sicut* hoc loco vim habet causæ, ut & alibi non raro.

Ex parte. Significat Apostolus Corinthios ex parte tantum non ex toto cognovisse qui sit & quantus sit Paulus. Nam & in ipsa hac epistola ea de se scribit quæ Corinthiis fratribus nondum erant nota, & tamen ex iis quæ ipsis nota essent jam illos cognovisse quod Apostolus esset Christi. Merito igitur sperat fore ut etiam ad extremum id cognoscant.

Quia gloriatio vestra sumus. Argumentum adfert Corinthios fratres se cognovisse, *quia*, inquit, *gloriatio vestra sumus*, id est, quia de nobis gloriamini, deque nostra prædicatione & vestra per nos ad Christum conversione. Unde apparet quam me cognoveritis. Gloriationem posuit pro gloriationis causa, per metonymiam effecti.

Sicut & vos nostra. Videbatur sese supra Corinthios multum extulisse, nunc vicissim miro temperamento Corinthios eodem modo supra se extollit.

In die Domini Jesu. Nempe illa singulari, cum veniet in gloria Patris sui ad judicandum vivos & mortuos. In illa die etiam ego de vobis gloriabor coram Deo & Christo & sanctis omnibus, tam Angelis quam hominibus, quod vos ad fidem in Dominum Jesum converterim, & vobis æternæ salutis causa per ipsius gratiam factus sim. Huc pertinent ejusdem verba Phil. 2. 16. iv. 1. 1 Thess. 2. 19, 20.

Verf. 15. *Et hac fiducia.* Quod scilicet & ego sim vestra gloriatio & vos mea in die Domini Jesu:

Volui ad vos venire prius. Nempe cum ea de re vobis scriberem 1 Cor. xvi. 2, 3, 4, 5, 6, 7.

Ut secundam gratiam habeatis. Nempe a Deo, quod scilicet ego Dei Apostolus ad vos secundo veniam. Neque enim Apostoli tanti adventus sine

multis ac variis divinæ gratiæ effectis in ecclesiam redundantibus esse poterat.

Verf. 16. *Et per vos transire in Macedoniam.* Nempe iterum 1 Cor. xvi. 5. *Et iterum a Macedonia venire ad vos, & a vobis deduci in Judæam.* Nempe per fratres ad collectam deferendam ab ecclesia Corinthiorum deputatos 1 Cor. xvi. 4, 6.

Verf. 17. *Hoc igitur consultans.* Id est, hoc consilii capiens, per metonymiam causæ.

Nunquid ego levitate usus sum? Quod scilicet consilium istud non sim executus. Apparet fuisse inter Corinthios fratres, qui eo nomine Paulum carperent, & levitatem ac in dictis inconstantiam hanc esse dicerent, ut per hoc & prædicationis ejus fidem elearent. His ergo nunc se purgat Paulus. Interrogando negat hanc levitatem esse. Neque enim semper est in manu nostra consilia, optima intentione & animo facta, quamvis alioquin vel maxime vellemus, exequi.

Aut qua consulto. Intellige, & consequenter facienda mihi propono.

Secundum carnem consulto. Id est, ut carni satisficiam & commoda mea quæram.

Ut sit apud me, Ne, Ne, & Non, Non. Nempe de una eademque re: ut sim homo in dictis inconstans, & qui modo ajat modo neget ac reneget, quæque nunc dixit ac redixit mox iterum revocet? Notat eos demum qui in consiliis carnem & carnalia spectent commoda, in dictis suis inconstantes esse. Nam ea mutant prout major vel minor carnalis commodi spes affulserit. Hoc sibi negat Apostolus jure posse obijci, qui suis in consiliis, non carnem sed spiritum, non sua sed aliorum commoda unice spectet, proinde nemini suum adventum sic addicat, ut sibi non veniendi, si id magis è re sit divinæ gloriæ & salutis aliorum, jus & facultatem adimat.

Verf. 18. *Fidelis autem Deus.* Quasi dicat, quod autem isti etiam prædicationem meam vocant in dubium. *Fidelis est Deus*, id est, testor Dei fidem, qui omne mendacium ac perfidiam odit, & atrocibus poenis ulciscitur. Modus jurandi ellipticus.

Quod sermo noster qui apud vos (intellige, erat) id est, nostra prædicatio, *non fuit ne & non.* Id est, unam & eandem rem nunc affirmans nunc negans, proinde dubia & incerta. Prius posuerat geminatum *ne & non*, hic ponit simplex, quia res eodem redit.

Verf. 19. *Nam Dei Filius.* Rationem reddit dicti.

Jesus Christus. Exprimit nomen Dei Filii, proinde & eum qui Dei Filius est. Intelligit autem Dei Filium singularem illum & eximium, nempe Christum illum Dei, qui quia Jesus est ideo & Christi cognomen obtinuit. En Dei Filium singularem illum & eximium, ante vel præter Jesum Christum non quærendum. Jesum Christum autem dicere fuisse antequam esset, id est, antequam ex Spiritu Sancto conciperetur, & ex virgine matre sua nasceretur, quid aliud est quam *ne & non* de una eademque re, (quod hic amolitur Apostolus) in Evangelium inducere. Qua de re paulo post.

Qui, proinde & ejus sermo, *in vobis*, id est, inter vos, Hebræa phrasi, *per nos prædicatus est*, *per me, & sylvanum, & timotheum.* Adjungit sibi Sylvanum

vanum & Timotheum, tanquam Euangelistas & prædicationis suæ ministros. Videtur autem Sylvanus is esse qui Lucæ in Actis Silas. Nam cap. xviii. 5 dicitur Silas & Timotheus ad Paulum ex Macedonia Corinthum venisse.

Non fuit nã & non. Nempe ratione sui sermonis & Euangelii, non fuit in suo sermone & Euangelio seu doctrina dubius & inconstans, nunc affirmans, nunc iterum quod affirmaverat negans.

Sed nã in ipso, nempe ratione sui sermonis fuit. Id est, constans affirmatio. Cum igitur (dicere vult Apostolus) nos non alium prædicaverimus inter vos sermonem quam Dei Filii Jesu Christi, necesse est ut sermo noster inter vos non fuerit nã & non.

Verf. 20. *Quotquot enim promissiones Dei,* intellige, *sunt.* Nempe in Jesu Christi Euangelio, de hoc enim agitur. Causam & rationem adfert cur dicat in Christo nã fuisse, quia nimirum quotquot sint Dei promissiones, in ipso sint nã, & in ipso sint amen: quasi dicat, est quidem & non in Christo, ubi negat id quod falsum est, sed ratione promissionum Dei est tantum nã & amen in Christo.

In ipso nã, intellige, *sunt.* Id est, in ipsius sermone affirmantur. *Et in ipso sunt amen.* Id est, in ipsius sermone asseruntur & asseverantur. Est enim *amen* asserendi & asseverandi particula. Ex eo autem quod Apostolus tam solícite *nã & non* à Christo amolitur, perspicimus nullis dogmatibus contradictoriis locum in Euangelio esse, proinde nec Deum unum tres personas esse, nec unam personam Deum illum unum & hominem esse, nec genitum esse & genitum non esse, nec semper generari, nec fuisse Christum antequam esset, nec mortuum esse & mortuum non esse, nec seipsum resuscitasse, nec Patrem & Filium inter se unum eundemque numero Deum esse, peccata remissa & non remissa, nec plene perfoluta esse, sanctitate vitæ opus ad salutem esse & non esse, & complura alia quæ hodie Christianæ pietatis maxima creduntur esse mysteria.

Deo ad gloriam. Docet Dei promissiones affirmari & asseverari Deo ad gloriam, ut scilicet ex iis appareat Dei bonitas, clementia, misericordia, sapientia, potentia, & ob has virtutes laudibus & gloria Deus ab omnibus hominibus evehatur.

Per nos. Id est, per nostrum ministerium, quippe quod sermonem & Euangelium Christi prædicatione nostra per omnes gentes differimus & celebramus. Ita Deus gloriam ingentem ex Euangelio Christi consequitur interveniente nostro ministerio: ut vel hinc appareat nos veritatis divinæ præcones & ministros esse.

Verf. 21. *Qui vero confirmat nos.* Intellige, ne quis dicat, unde certi esse possimus hanc affirmationem & asseverationem veram esse? Deus ipse est, inquit, in cuius gloriam prædicamus, qui vicissim nos confirmat.

Vobiscum. Nempe per divina sua opera & miracula Hebr. 2. 4. Marc. xvi. 20. In Christum. Id est, ut Christo credamus.

Et qui unxit nos. Nempe spiritu suo. Deus, intellige, est.

Verf. 22. *Qui & obsignavit nos.* Nempe eodem

suo spiritu, ut Spiritum Sanctum tanquam signaculum Dei in nobis cernentes certi simus de futura redemptione nostri Ephes. 1. 13, 14.

Et dedit arrhabonem spiritus. Id est, arrhabonem qui spiritus est, per genitivum speciei vel differentię. Intelligit autem eundem Spiritum Sanctum. Arrhabo dicitur id quod in antecessum datur, & sic pignus quoddam est promissionis exsolvendæ. Deus igitur ut nos certos reddat de ea quam nobis promisit hæreditate, Spiritum Sanctum nobis in antecessum largitur, & veluti oppignerat.

In cordibus nostris. Id est, cordibus nostris indidit, proprie nimirum loquendo, non tropice Gal. iv. 6. Ita Spiritum Sanctum primum oleo & unguento quo nos Deus unxit, deinde sigillo quod nobis impressit, tertio arrhaboni quem cordibus nostris indidit, Apostolus comparat. Hinc quisque colligat, an Apostolus Spiritum Sanctum ipsum esse Deum crediderit, quem non modo tam aperte distinguit à Deo, dum eum a Deo dari, & cordibus nostris proprie loquendo indidit, sed etiam unguentum, sigillum, arrhabonem appellat.

Verf. 23. *Ego autem.* Quasi dicat, ut revertar ad id quod ad vos non venerim, & causam istius rei vobis exponam.

Testem Deum appello super animam meam. Id est, ut si fallo, si mentior, Deus qui rerum omnium est conscius & in testimonium rei falsæ haud unquam impune potest appellari, vindicet hanc culpam in anima mea, eamque perdat.

Quod parcens vobis nondum veni Corinthum. Quasi dicat, vos me eo nomine accusatis et levitatis arguitis, at ego hoc vestri amore feci, vobis parcens, ne si advenirem, necesse haberem virga adversum vos uti, quam vobis in priore minatus sum epistola 1 Cor. iv. 21. Itaque malui adhuc qua per Timotheum 1 Cor. xvi. 10, qua per Titum 2 Cor. vii. 7, & alios, qua per hanc ipsam epistolam vos adnovere officii vestri, & ad poenitentiam exhortari, ut cum ipse veniam, tales vos inveniam quales oportet & ego unice cupio. Videtis igitur quam male de me judicetis, & quantam mihi vestri amantissimo & cupidissimo faciatis injuriam? Multum in eo situm erat, & plurimum tam divinæ gloriæ quam Corinthiorum salutis referebat ut hoc crederent Corinthii: ideo cum istius rei certam fidem ipsis aliunde facere non posset, haud dubitavit testem appellare Deum super animam suam. Neque enim hoc juramento Deum contumelia ulla affecit, sed maxima gloria. Quo Pauli facto & exemplo docemur, juramenta quidem simpliciter omnia vetari a Christo, non tantum perjuria, sed juramenta quæ temere & sine gravi causa fiant, quorumque in sermonibus quotidianis consuetus & vulgaris est usus. Unde & Christus ipse quod vetuit per contrarii iussum illustrans, *sit autem,* inquit, *sermo vester,* nempe quotidianus & familiaris, *in quo juramenti nulla necessitas est, nã nã, non non, abundantius autem his ex malo est* Matth. v. 34, 37. Et cur iurjurando famam suam si sit opus purgare nolit innocens, cum etiam per suam infamiam divinæ gloriæ non parva labe & macula possit adspergi?

Verf. 24 *Non quia dominamur vestra fidei.* Amovet

vet objectionem Apostolus. Poterat aliquis cogitare Apostolum dominari Christianorum fidei, dum sibi puniendi jus in Christianos usurpat. Non hoc dicimus, inquit, quia dominamur vestræ fidei, absit ut id fiat, id est, ut carnalem habeamus in vestram fidem potestatem puniendi, si quid contra fidem Christianam faciatis. Notent hunc locum qui affe-
stant in fidem & conscientias dominatum.

Sed administri sumus gaudii vestri, συνεργοί. Nempe Dei I Cor. III. 9, id est, Deo ministramus in gaudio vestro, nempe spirituali & Christiano, alendo, fovendo, conservando, augendo & promovendo: dum scilicet videtis nos Spiritus Sancti virtute, non carnali aliqua potestate, poenas irrogare posse delinquentibus.

Fide enim statis. Εστησθε, per Hebraicam enallagen præteriti pro præsentii. Causam adfert gaudii Christianorum, quia, inquit, *fide statis*, id est, salvi estis, seu in salutis statu versamini. Unde vobis maximam & iuge gaudium oritur & manat. Per fidem enim & iustitia vobis a Deo imputatur, per fidem omnis sanctitas in vobis efficitur, per fidem vita æterna vobis confertur. Quanto magis igitur fides vestra augetur, tanto magis augetur & gaudium. At fidem vestram proinde & gaudium vestrum maxime augeri oportet, cum in nobis Spiritus Sancti virtutem videtis a fide & pietate Christiana defectores puniendi, quæ vero fides Christianorum sit alibi non semel est explicatum, quæ certe non in eo consistit ut nobis iustitiam Christi applicemus, & sic ipsi iustitiæ steriles simus; sed ut Christo confidamus æternam vitam nobis pollicenti, & sic mandatis ejus exequendis totis viribus incumbamus. De *standi* verbo vide I Cor. x. 12.

CAPUT II.

Verf. 1. **J**Udicavi autem. Intellige, ne quis mihi dicat, cur ergo non venisti ut gaudii nostri & fidei ageres administrum? *Judicavi*, id est, decrevi, per metonymiam causæ.

In meipso, ἐν ἐμοί. Per ellipsin particulæ *ei*, id est, apud animum meum constitui.

Hoc. Nempe quod sequitur.

Ne iterum veniam in tristitia ad vos. Id est, ne iterum ad vos veniens in tristitia veniam. Necdum enim ad eos iterum venerat cap. I. 15, & XII. 21. XIII. 2, primus autem adventus non erat

In tristitia. Id est, cum tristitia. *In pro cum.* Hoc, inquit, apud animum meum constitui, ne iterum ad vos veniens, & secundo mei adventu vos beans, veniam ad vos cum tristitia, id est, ut vos contristem, & virgas in vos expediam, per correptiones scilicet & excommunicationes & poenas & satanæ traditiones cap. XII. 20, 21. XIII. 2, 10. I Cor. v. 5. Licet enim hæc tristitia tendat in lætitiā, ego tamen id ago, ut ex secundo meo ad vos adventu merum & sine ulla tristitiæ commistione capiatis gaudium.

Verf. 2. *Si enim ego contristo vos, & quis est qui lætificet me nisi qui contristatur ex me?* Quasi dicat, quod fieri non potest. Ita vos contristando meipsum

privarem omni ex vobis lætitiā. Rationem hic adfert sui quod dixit decreti.

Verf. 3. *Et scripsi hoc ipsum.* Nempe quod ad vos iterum venire nolum cum tristitia. *Ne veniens tristitiam habeam ex quibus oportebat me gaudere.* Quasi dicat, proinde ut interim mores vestros emendetis, & ex Christi præscripto vivatis: alioquin enim veniens tristitiam haberem ex vobis, ex quibus me singulare gaudium oportebat percipere.

Confidens in omnibus vobis quod meum gaudium omnium vestrum est. Quasi dicat, nec mirum est me hoc eo fine scripsisse, cum in omnibus vobis, non in uno tantum & altero vestrum confidam, eam de vobis & in vobis omnibus fiduciam habeam, quod meum gaudium sit vestrum gaudium, proinde sicut in proprio vestro gaudio, sic in meo procurando diligentes & gnavi eritis, quod fiet si vos omnes sancte & Christiane viventes inveniam.

Verf. 4. *Nam ex multa afflictione & anxietate cordis.* Confirmat superius dicta per prolepsin: quasi dicat, nam ne putetis me non affici tristitia ex vestris malis moribus & poenis,

Scitote quod ex multa afflictione. *Ἐκ πολλῆς θλίψεως* ex multa pressura,

Et anxietate, σπουχίᾳ, constrictione,

Cordis. Id est, multis modis seu valde compressum & constrictum cor habens. Solet enim in animi dolore & ægritudine cor veluti comprimi & constringi.

Scripsi vobis. Nempe de illius incesti excommunicatione & poena I Cor. v.

Per multas lachrymas. Id est, cum multis lachrymis, *per pro cum*: quasi dicat, quæ corde compresso & constricto abunde profluebant. Nimirum id fecit Apostolus quod Corinthii non fecerant, nempe ut lugerent I Cor. v. 2. Hinc infra de excommunicatione & poenis agens: *Metuo*, inquit, *ne iterum venientem me humiliet Deus meus apud vos, & lugeam multos qui ante peccarunt &c* cap. XII. 21. Solebat enim ecclesia in luctu esse cum aliquem excommunicaret, ut alibi diximus.

Non ut contristemini. Docet quo fine non scripserit. Nolebat enim eos contristare vs. 2, non negat eos fuisse contristatos, (erant enim cap. VII. 8, 9) sed negat se eo fine scripsisse.

Sed charitatem ut cognoscatis quam habeo. Docet quo fine scripserit, ut scilicet charitatem suam erga illos testaretur, admonens eos in rebus ad salutem ipsorum plurimum spectantibus, quæ ex re lætitiā potius capere debebant quam contristari.

Quam habeo abundantius erga vos. Id est, abundanter. Comparativus pro positivo vel pro superlativo abundantissime, nisi quis putet Apostolum Corinthiorum ecclesiam præ aliis ecclesiis dilexisse, idque hoc loco testari. Neque enim absurdum est, ut sicut singulares homines sic & ecclesiæ aliæ præ aliis nobis sint chariores, certis & iustis ex respectibus ac causis.

Verf. 5. *Si vero quis contristavit.* Quasi dicat, quod ego non feci. *Contristavit*, injuria & dedecore afficiendo cap. VII. 12. Notat incestum illum.

Non me contristavit. Tollit ejus erga se delictum ex singulari charitate, id est, non me affecit injuria: quasi dicat, proinde in me nulla est mora quin cum amore fraterno complectar. Nam alioquin peccato suo magna fuerat Apostolo tristitiæ causa, ut vidimus *yl.* 4.

Sed ex parte, ut non aggravem omnes vos. Nempe contristavit omnes vos cum quibus vivit & versatur, vos omnes, quorum ecclesiæ membrum est, injuria & dedecore affecit. Loquitur autem Apostolus comparate: quasi dicat, non tam me quam vos, ego sum ab hac injuria & contumelia remotior. Solemus enim ejusmodi comparationibus simpliciter negare quod minus est. Sic Christus, doctrina mea non est mea, sed ejus qui me misit Parris, & similia.

Ex parte. Id est, aliqua ex parte, non ex toto cap. 1. 14. Neque enim culpam unius præstare debet ex toto universa ecclesia, sed tamen aliqua ex parte tenetur rea, si id non protinus expuret, quod ecclesiæ Corinthiorum usu venerat 1 Cor. v. 2.

Ut non aggravem. Quasi dicat, ex parte dico, ne miserum istum aggravem. Itaque si ex hac parte quisque vestrum iterum partem aliquam in se recipiat, exiguum erit quod quisque misero isti condonandum ac remittendum habebit. Extenuat quantum potest hominis istius adversus singulos delictum, ut omnium animos illi tanto facilius reconciliet. Mira profecto charitas & benignitas, paterna magis quam fraterna.

Verf. 6. Sufficit huic tali increpatio quæ a pluribus, intellige, facta est. Docet illos increpatione a compluribus in ecclesia adversus hominem istum facta contentos esse debere, quippe quod fuerit in ipso ad summum animi dolorem & pœnitentiam efficax, ut ex sequentibus apparet. Quid enim ulteriori curatione & acrioribus remediis est opus ubi morbus jam curatus est, & tam ecclesiæ quam divinæ gloriæ satisfactum? Præsertim si periculum sit, ne morbo jam expugnato, graviorum insuper adhibitione remediorum non salus adferatur sed perniciēs.

Verf. 7. Ita ut è contrario magis donetis & consolemini. Quasi dicat, tantum abest ut ulteriorem rigorem ac pœnam in eum extendatis, ut contrarium potius vobis sit faciendum.

Magis donetis. Nempe delictum, quam ut illud adhuc excommunicatione puniatis.

Et consolemini. Nempe non tantum delicti condonatione & pœnæ remotione, sed etiam pro ulteriori objurgatione, animum ejus salutaribus erigendo sermonibus, ne de venia peccati sui apud Deum & Christum propitiorem desperet, dummodo in posterum sanctum & vere pœnitentem se præbeat. Hujusmodi consolationi mirum in modum inserviunt illa Joannis Apostoli verba 1 Joan. 2. 1, *Filioli mei hac scribo vobis ut non peccetis, & si quis peccet, advocatum habemus apud Patrem Jesum Christum justum. Et ipse propitiatio est pro peccatis nostris, non pro nostris autem tantum, sed etiam totius mundi.* Si totius mundi peccata Christi sanguis mundare potest, dummodo in Christum credat, quanto magis cujusque nostrum, dummodo tenebrarum

operibus abdicatis in luce ambulet 1 Joan 1. 7.

Ne forte abundantiore tristitia absorbeatur hic talis. Apparet illum valde contristatum fuisse ob suum peccatum, quo se tot sanctorum hominum & totius ecclesiæ correptionibus, tantæque infamiae ac dedecori objecisset. Ideo non vult Apostolus cum majore tristitia gravari. *Ne forte per eam absorbeatur,* id est, pereat, in desperationem salutis actus, & consequenter in Christum credere, Christum amare, de vera pœnitentia & vitæ emendatione cogitare desinat.

Verf. 8. Itaque rogo vos ut sanciat in ipsum charitatem. Nunc deprecatores pro ipso agit Apostolus, cum antea gravem illius accusatorem egisset & tristem judicem. Nimirum aliter tractantur peccantes, aliter pœnitentes. Viri sancti adversus peccantes asperi sunt, adversus pœnitentes mites & benigni.

Ut sanciat. Nempe decreto publico.

In ipsum charitatem. Id est, ut quandoquidem tanta peccati sui pœnitentia ducatur, membrum maneat ecclesiæ, cui omnes fraternam debeant charitatem, & eo loco habeant atque si nunquam peccasset. Nimirum ecclesia Deum Patrem suum imitari debet, qui itidem in omnes peccatores pœnitentes sancit charitatem suam, eamque sanguine Filii sui unici voluit obsignatam, & quem ob id ipsum pro peccatis nostris in mortem dedit, ut nos de illorum venia ac remissione plane certos redderet, simulque etiam sibi ac Filio suo penitus manciparet.

Verf. 9. In hoc enim & scripsi. Urget adhuc rem: quasi dicat, nam et jam assecutus sum finem meæ ad vos scriptionis de isto homine. Tacite simul occurrit iis qui dicerent, antea tam graviter in istum invehes, nunc te tam mitem & benignum erga illum præbes, & ut nos idem faciamus contendis.

Ut cognoscam probationem vestram. Docet quo fine de isto homine ex ecclesiæ communione tollendo scripserit. *Ut cognoscam,* inquit, *probationem vestram.* Id est, effectum probationis vestræ, per metonymiam causæ: quasi dicat, probandi vos causa scripsi, ut cognoscam quam probati sitis.

Si ad omnia obedientes estis. Nempe mihi Apostolo Christi. Exprimit hanc probationem: quasi dicat, hoc igitur nunc cognovi, & mihi jam a vobis satisfactum est, ultra non tendo.

Verf. 10. Cui autem aliquid donatis, & ego, intellige, dono. Ne quis putet me non condonaturum vobis condonantibus.

Etenim ego si quid donavi, cui donavi, propter vos, intellige, donavi. Probat illis donantibus & se donare: quasi dicat, ego propter vos donare soleo delicta, proinde vobis donantibus in me non erit mora.

Si quid donavi, cui donavi. Intellige, inter vos, vel, in vestra ecclesia, propter vos, vestri causa, in vestri gratiam & commodum.

In facie Christi. Id est, coram Christo, tanquam omnium actionum nostrarum spectatore. Metaphora ab hominibus, proinde condonavi sincere, candide & ex animo. Neque enim in Christi conspectu auderem aliquid falsum & simulatum facere. Locus hic docet Christi providentiam & inspectionem

nem, non actionum tantum nostrarum, sed etiam cogitationum & animum.

Ne circumveniamur a Satana, *παραγχεσθῶμεν ἀπὸ τοῦ Σατανᾶ*. Quæstui habeamur a Satana. Exponit quo fine & commodo ipsorum & nunc condonet istud delictum sublata illius poena, & antea condonaverit si quid cuiquam condonaverit. Eo nimirum ne quæstui habeamur a Satana, quod fieret si nobis fratrem eriperet & salutem alicui nostrum extorqueret. Extorqueret autem si animos nostros injectis pravis cogitationibus & consiliis aut desperatione a fide in Christum & poenitentia aut debita charitate alienaret. Loquitur autem Apostolus in prima persona plurali per communicationis figuram, se quoque cæteris includens.

Verf. 11. Non autem ipsius cogitationes ignoramus. Causam addit cur Satanæ vereatur artes & insidias: quasi dicat, non enim ignoramus quam Satanas perpetuo cogitet, quamque varias artes excogitet & adhibeat, ut nobis salutem adimat. Inter quas non postrema est peccatum extenuare & elevare, ut nos ad peccandum inducat, ubi vero peccaverimus, adeo gravitatem ac magnitudinem illius exaggerare, ut nos in salutis desperationem aut alias pravas opiniones agat, & a veræ poenitentiae studio & cogitatione profusus avertat. Loquitur & hic in plurali, quia & alii Christiani omnes ignorare non debent, quam Satanam sibi habeant infestum & suæ salutis imminentem & inhiantem. Vide 1 Petr. v. 8.

Verf. 12. Cum autem venissem Troadem. Docet quid porro factum sit, se ex illo Asiatico præsentissimo periculo servato cap. I. 8, 9, 10. Cum, inquit, venissem Troadem, Epheso nimirum.

In Euangelium Christi. Id est, eo fine ut bonum nuncium de Christo adferrem & prædicarem, per genitivum objecti. Notat unicum suorum itinerum finem & scopum.

Et janua mihi aperta esset. Id est, commoditas & facultas oblata Euangelii prædicandi, per metaphoram 1 Cor. xvi.

In Domino. Id est, per Dominum, per Christi ipsius qui iste Dominus est providentiam & potentiam.

Non habuit relaxationem spiritus meus. Id est, animo sui compresso & tristi. Lætitia enim animus veluti relaxatur, tristitia comprimitur.

Eo quod non invenerim Titum fratrem meum. Quem scilicet Corinthum ad Corinthios fratres miserat cap. vii. 6, 7, & sibi Troade in reditu occurreretur, ut apparet, sperabat.

Verf. 13. Sed valedicens iis, nempe Troadensibus fratribus, exivi in Macedoniam. Quasi dicat, occurrurus Tito a vobis redeunti, ut quamprimum nuncium de vobis acciperem. Testatur suum amorem singularem erga fratres Corinthios, quod quamvis Troadem in Euangelium Christi venisset, quamvis istuc sibi januam haberet apertam in Domino, nihilominus nulla animo suo esset relaxatio, quod istuc Titum & de ipsis nuncium non invenisset; sed Troadensibus fratribus valedixerit, & in Macedoniam in occursum Tito profectus sit, ut de Corinthiis tantocius nuncium acciperet. Act. xx scribit Lucas Apostolum Macedonia profectum fuisse Troadem vs. 3, 6: nempe quia loquitur de alia profectioe, quæ

posterius accidit cum Paulus non Epheso tenderet in Macedoniam vs. 1, unde etiam jam venerat in Græciam vs. 2. Sed cum ut vitaret Judæorum insidias ex Græcia repeteret iter per Macedoniam vs. 3, tum ex Macedonia venit Troadem vs. 6.

Verf. 14. Deo autem gratia. Commemorat quo successu ubique agat, Euangelium prædicans cum debita erga Deum gratiarum actione. Sic enim decet commemorare Dei beneficia, præsertim magna & ingentia.

Deo autem gratia, intellige, sit. Id est, & debetur & habetur & agitur a me.

Qui semper triumphat nos. Id est, triumphare nos facit, Hebræa phrasi, qui semper nobis victoriam & triumphum de hominibus largitur, quocumque nos cum Euangelio vertimus, semper & ubique vincimus ac triumphamus. Nam si homines Euangelio credant, vincimus eos Christo ad consequendam vitam æternam, si non credant, effectum suæ contumaciæ habent mortem æternam. Ita, si per Euangelium nostrum vivant homines, si pereant, nos semper vincimus & triumphamus. Nam & Imperatores triumphabant ob alios conservatos, alios, nempe hostes peremptos ac neci datos.

In Christo Jesu. Id est, per Christum Jesum. Omnia enim Deus dat & facit per Christum Jesum 1 Cor. vii. 6.

Et odorem cognitionis suæ. Id est, odorem qui est sui cognitio, per genitivum speciei vel differentiæ. Alia metaphora rem explicat. Cognitionem Dei quæ per Euangelium traditur comparat odori.

Manifestum facit. Nempe quia de odore, qui Dei cognitio est, loquitur: magis attendit ad rem quam ad similitudinem. Odor enim proprie loquendo non manifestatur, sed Dei cognitio manifestatur per Euangelium.

Per nos. Apostolos videlicet.

In omni loco. Quocumque venimus.

Verf. 15. Quia Christi bona fragrantia sumus. Rationem reddit cur odoris utatur metaphora.

Quia, inquit, sumus Christi bona fragrantia. Id est, id quod bonam fragrantiam, bonum odorem ex se fundit, per metonymiam adjuncti pro subiecto. *Christi.* Quatenus ad Christum protinemus, quippe qui effecit ut hanc bonam fragrantiam ex nobis fundamus.

Deo. Docet cui ad delectationem & placitum bonam hanc fragrantiam profundant, Deo nimirum. Significat hac metaphora se veros Christi Apostolos & ministros in prædicatione sua esse.

In iis qui servantur & in iis qui pereunt. Quasi dicat, non tantum in iis qui servantur, sed etiam in iis qui pereunt prædicatione nostra & bonæ istius fragrantiae profusione delectatur Deus. Intelligit autem credentes & non credentes ab effectu. Vide 1 Cor. i. 18.

Verf. 16. His quidem odor mortis in mortem, illis autem odor vitæ in vitam, intellige, sumus. Id est, odorem afferimus, per metonymiam adjuncti pro subiecto, vel effecti pro causa. Afferbant enim istum odorem sua prædicatione. Docet quam vim & effectum habeat hic odor cognitionis Dei animis hominum oblatus, in iis qui pereunt, & in iis qui servantur, ut hoc ipso doceat quam sint bona fragrantia Deo.

His

His quidem, inquit. Nempe qui pereunt, *Odor mortis*. Per genitivum effecti, vel per duo substantiva per substantivum & adjectivum, Hebræo more, odorem significat mortiferum.

In mortem. Id est, ut moriantur, nimirum æterna morte, quæ vere mors & interitus est.

His autem. Nempe qui servantur,

Odor vitæ. Eadem phrasi, id est, vitalis, vitæ adferendæ vim habens, nempe æternæ, quæ itidem vere vita est.

In vitam. Id est, ut vitam adipiscantur æternam. Ita utrumque Deo fit ad placitum, dum & illi contumaciæ suæ meritas dant poenas, & isti obedientiæ suæ debitum ferunt præmium. Nam & illi ideo moriuntur ac pereunt, quod Euangelio audito non credant, & isti servantur quod ei fidem abhabeant.

Et ad hæc quis idoneus? Nempe ut talem doctrinam prædicet, quæ tanquam odor hominum animis oblata, his quidem, nempe non credentibus, mortem & exitium, illis vero, nempe credentibus, vitam & salutem adferat, æternam intellige, nisi quem Deus ipse ad hæc faciat idoneum, id est, sua ad homines legatione cum tali nuntio instruat.

Vers. 17. *Non enim sumus sicut multi cauponantes sermonem Dei*. Confirmat id quod de se asseruit per prolepsin: quasi dicat, non enim, ne quis id nobis objiciat,

Sumus sicut multi cauponantes. Id est, adulterantes hominum commentis & traditionibus cap. IV. 2,

Sermonem Dei. Sicut caupones aquæ vel aliarum rerum admixtione adulterare solent vinum. Nam hoc si faceremus, non haberet eam vim & effectum prædicationis nostræ quam diximus. Significat se ex prædicatione sua non quærere lucrum, proinde sermonem suum non attemperare hominum placitis & affectibus. Nam & caupones variegatum vinum adulterant lucri causa.

Sicut multi. Quasi dicat, quamvis multi sint qui hoc faciant, quos ego non imitor. Vide etiam Apostolorum temporibus fuisse, idque multos, qui Dei sermonem adulterarent, & negemus post Apostolorum tempora caupones ejusmodi extitisse plurimumque profecisse? Notat Apostolus eos qui gratiæ Evangelii circumcisionem & ritus Legis admiscebant, ut Judæorum genti placerent, vel gratiam Evangelii & libertatem ita extenderent, ut ea etiam ad scortationes & vitæ carnalis licentiam abuterentur.

Sed sicut ex sinceritate. Id est, sed sicut sinceritas & candor animi, omne mendacium, omnem fraudem ac imposturam averfantis exigit.

Sed sicut ex Deo. Id est, sicut Deus requirit & jubet, *coram Deo*. Quasi dicat, qui prædicationis nostræ inspector est, & acerrimus foret vindex si quid admisceremus fraudis. *In Christo*, id est, in Christi Evangelio, per metonymiam causæ, loquimur.

CAPUT III.

Vers. 1. **I**ncipimus iterum nosipsum commendare? Respicit enim ad ea quæ supra cap. I. 12,

13, 14 de se dixerat, ideo hic dicit, *iterum*, propter proxime dicta: quasi dicat, non hæc propria nostra laus est, quæ modo, quæque supra de nobis diximus. Res ipsa de nobis id loquitur.

Nisi indigemus, sicut quidam, commendatitiis epistolis apud vos aut ex vobis. Id est, a vobis, & pro vobis.

Commendatitiis epistolis. Quasi dicat, nam si hoc sit, tum nobis vere queat objici quod nosipsum commendemus. Qui aliorum indigent commendatione, seipsum commendare non debent.

Sicut quidam. Irridet eos qui commendatitiis epistolas apud ecclesias emendicabant, cum seipsum factis & operibus suis commendare non possent. *Apud vos*. Quæ nos vobis commendaret. *Ex vobis*. Quæ nos commendarent alii.

Vers. 2. *Epistola nostra vos estis*. Quasi dicat, non indigeo ulla epistola commendatitia, habeo satis superque epistolarum vos ipsos, id est, vestram ecclesiam, quæ me commendat, & Christi Apostolum esse docet.

Inscripta. Nempe a nobis, seu nostro ministerio.

In cordibus vestris. In quibus videlicet Evangelium Christi inscripsimus.

Quæ cognoscitur & legitur ab omnibus hominibus. Omnibus enim hominibus constabat eos ad fidem in Christum per Paulum fuisse conversos, ita ut Paulus nulla epistola, nullo testimonio chartæ inscripto haberet opus. Res ipsa docet legendum esse, *in cordibus vestris* ὑμῶν, non ἡμῶν nostris. Neque enim in Paulo cognoscebant & legebant omnes homines Corinthiorum conversionem, sed in ipsis Corinthiis Paulo in commendationem & testimonium.

Vers. 3. *Manifestati, φανερόι, quod sitis epistola Christi*. Explicat quod dixit, quatenus nimirum omnibus hominibus manifestierant quod essent epistola Christi, id est, Christum auctorem habens.

Inscripta non atramento. Quasi dicat, neque enim de proprie dicta loquor epistola.

Sed spiritu, id est, afflatu Dei viventis. Quo scilicet fuimus instructi, & sine quo epistolam hanc inscribere nunquam potuissimus. Deum appellat viventem, quia ei spiritum tribuit efficacissimum, quem ministris suis ad opera divina efficienda communicat. Vide distinctionem inter Deum ipsum & inter spiritum ejus, & spiritum opponi atramento tanquam medium medio, quorum hoc scribitur in chartis, Spiritu autem Sancto in cordibus.

Non in tabulis lapideis. Alludit ad Legem in tabulis lapideis olim inscriptam.

Sed in tabulis cordis carnis. Id est, in tabulis carnis, quæ sunt cor, per genitivum differentię vel speciei. Intelligit autem Corinthiorum cor, id est, animum. Unde etiam apparet vs. 2 legendum esse *in cordibus vestris, non nostris*, ut monuimus. Inscripserat nimirum Apostolus eorum animis Christi Evangelium per divini spiritus efficaciam quæ sese & in sermonibus ejus & in operibus divinis exercebat.

Vers. 4. *Fiduciam autem talem habemus per Christum ad Deum*. Intellige, ne quis nobis objiciat quod nobis nimium confidamus, talia de nobis affirmantes. Talem fiduciam, inquit, non in nobis habemus.

Sed per Christum ad Deum. Id est, erga Christum & per Christum erga Deum. Solus Deus & Christus ex Dei dono, ad Dei gloriam, eas in se naturaliter habent vires ac facultatem.

Verf. 5. Non quod idonei simus a nobis ipsis cogitare aliquid. Explicat magis quod dixit, nempe se non ideo talia sibi ipsis tribuere quod idonei sint a se ipsis, id est, natura sua, cogitare aliquid, nempe talium rerum: quasi dicat, nedum perficere.

Tanquam a nobis ipsis. Id est, tanquam propria & naturali nostra virtute & facultate: quasi dicat, cogitamus quidem aliquid etiam nos ipsi, sed non tanquam ex nobis ipsis

Sed aptitudo (ἡγερέτης) nostra ex Deo. Quasi dicat, sed Deus est qui nos ad talia cogitanda & perficienda reddidit idoneos per spiritum suum.

Verf. 6. Qui etiam idoneos effecit nos, ut essemus ministri Novi Testamenti. Quasi dicat, ut mirum non sit nos ea quæ diximus in vobis potuisse præstare, cum pertineant ad Novi Testamenti ministerium, ad quod nos idoneos Deus effecit, id est, ut Novum Testamentum humano generi annuntiaremus & promulgaremus, ea virtute & efficacia quæ probis mentibus ad illud firma fide amplectendum & suscipiendum abunde sufficeret. Novum Testamentum, *νένη διαθήκη*, novam dispositionem, nempe Dei ad homines spectantem, tacite opponit priori Testamento seu Fœderi per Moysen lato, hoc vetus esse, proinde & antiquatum, novo inducto, significans. Ideo & infra Vetus Testamentum id diserte nuncupat *ἡ* 14. Nec mirum, cum hoc multo melius sit priore, quippe super melioribus promissionibus latum Hebr. viii. 6. Continet enim apertam promissionem de vita æterna, de resurrectione ex mortuis, de peccatorum omnium remissione, de imputatione iustitiæ per fidem, de liberatione a Legis, omnes qui peccarunt damnatis, maledictione, & ab omnibus ejus ritibus: continet, inquam, gratiam illam Dei salutarem & ipsam veritatem, qua Deus homines pro filiis & cælestis Regni sui hæredibus adoptat, iis spiritum adoptionis largitur, cum iis tanquam cum filiis agit, sola spirituali & tanta gratia sua, non indigna vita in illis contentus. Quod quia solidissimam & verissimam Dei continet gratiam, ideo etiam non ad unum populum, ut prius illud, sed ad omnes populos & homines pertinet, & ad finem usque mundi duraturum est. Hujus igitur Testamenti ut essent ministri, idoneos se a Deo effectos esse dicit Apostolus. Et sane quis hominum tale Testamentum Dei nomine promulgare, ejusque fidem haud dubiam hominibus facere posset, nisi ab ipso Deo ad id faciendum instructus?

Non litera sed spiritus. Ut quantum discrimen sit inter Legem & Novum Testamentum seu Evangelium ostendat, apponit hæc, Legem appellans literam, Novum Testamentum seu Evangelium spiritum. Legem seu Testamentum Vetus literam appellat, quod ejus Decalogus seu decem præcepta potissima Legis pars, literis contineretur, tabulis lapideis inscriptis. Novum Testamentum autem appellat spiritum, quod contineatur spiritu adoptionis efficacissimo, qui Dei præcepta cordibus & animis

hominum inscribat, id est, efficiat ut homines eorum semper sint memores, & executioni totos se dedant Hebr. viii. 8, 9, 10 & sequentibus. Hic enim spiritus partim ex ipso hoc Novo Fœdere manat, & hominum animos qui illud amplexi sunt imbuat, partim cælitus iisdem immittitur Rom. viii. 2 & seqq. 9, 11, 14, 15. Gal. iv. 6. Tit. iii. 5, 6.

Nam litera occidit, spiritus autem vivificat. Rationem addit cur Deus litera, id est, Lege abdicata, spiritus, id est, Novi Testamenti ministerium ipsis demandaverit. *Nam*, inquit, *litera*, id est, *Lex occidit*, quatenus nimirum transgressoribus sui mortem minatur & infert, vires autem sui servandi non largitur, jubet non juvat. Eodem sensu idem Apostolus alibi, *Lex iram operatur*, inquit, Rom. iv. 15. viii. 3.

Spiritus autem vivificat. Quatenus nimirum facit ut præcepta Dei servemus, & simul nos a Lege liberat, ne ei obnoxii simus, ut ab ea vel propter antea peccata, vel propter accidentes aliquos lapsus, qui tamen spiritualem & sanctam vitam non tollant, damnemur & morti adjudicemur, utque circa ritus laboremus, & quidquam aliud præter spiritualem Dei cultum, justitiam, charitatem, temperantiam, seu quicquid naturæ rectum & honestum est, consectemur, aut præter id quod natura malum ac turpe est evitemus Gal. v. 5, 18, 22, 23.

Verf. 7. Si autem ministerium mortis. Infert porro ex dictis per comparisonem quanta gloria maneat Novi Testamenti ministros. *Ministerium mortis.* Id est, *Lex*, quia per Legem ministrabatur mors. Ubi enim lex non est, ibi nec transgressio, & peccatum non imputatur non extante lege Rom. iv. 15. v. 13: & spiculum mortis peccatum, vis autem peccati lex 1 Cor. xv. 56. Hoc autem ex eventu factum est non ex Legis fine, seu hominum culpa non divina intentione. Neque enim Lex data erat quæ posset servare, id est, vitam æternam asferre Gal. iii. 21. Nam literali & externo sensu servata (quod tamen a paucis fiebat) vitam temporariam adfert, sed non æternam: mystico autem & interiore sensu qui eam ita servet, etiam post spiritum adoptionis acceptum, ut extra omne peccatum sit, nullus est. Unde qui hoc sensu per Legem servari velit, ipse sibi damnationis causa sit. Lex data erat ut transgressionibus & facta enormia coerceret, donec veniret semen cui hæreditas æternæ vitæ promissa erat Gal. iii. 19, nempe Christus & credentes in Christum, qui spiritu reguntur divino nec ulla lege opus habent *ἡ* 25. v. 18. 23.

In literis. Id est, quod constabat in literis. *Litera autem occidit*, ut dictum est.

Insculptum in lapidibus. Legis enim Decalogus in tabulis lapideis erat insculptus, cum contra Evangelium inscribatur cordibus *ἡ* 3. Et hæc erat causa ob quam Lex esset ministerium mortis, quod Lex solis literis constaret & in lapidibus insculpta esset, non cordibus hominum inscripta.

Fuit in gloria. Id est, cum gloria, cum magno splendore & dignitate.

Ita ut non possent intueri Filii Israël in faciem Moysi propter gloriam, id est, splendorem faciei ejus. Exponit gloriam illam Legi conjunctam, quod scilicet

scilicet Mosis qui Legem promulgabat, facies tanta gloria & splendore radiaret, ut eam oculi non ferrent Israëlitarum, sicut solis splendorem hominum oculi ferre non possunt.

Quæ peribat. Nempe gloria, id est, quæ ipsa per se sensim disparebat & disparuit. Addit hoc, ut gloriam illam, cui tantum Judæi tribuebant, respectu futuræ illius & æternæ gloriæ, quæ Christianis omnibus, & inprimis Apostolis destinata est, elevarer.

Verf. 8. *Quomodo non magis ministerium spiritus.* Id est, Novum Testamentum, seu Evangelium quo spiritus qui vivificat ministratur,

Erit in gloria. Id est, cum gloria, ita nimirum ut maxima gloria afficiantur Novi Testamenti ministri seu Evangelii præcones, imo omnes qui illud amplexi sunt.

Verf. 9. *Si enim.* Rationem reddit consequentiæ,

Ministerium condemnationis. Id est, Lex qua ministrabatur condemnatio, etsi non per se; tamen ex eventu. Condemnantur enim qui legem transgrediuntur, quod ne fieret, Lex in literis posita & lapidibus insculpta, hominum vitio invalida erat ut præstaret. *Gloria*, id est, tantam gloriam sibi habuit adjunctam.

Multo magis abundat ministerium justitiæ. Id est, Novum Testamentum quo justitiæ ministratur, nempe ut & homines justii sint ac divinæ voluntatis servantissimi, & ut iis insuper justitiæ propter fidem à Deo imputetur, ac vita æterna conferatur.

In gloria. Quasi dicat, si Lex damnationem adferens abundavit in gloria, multo certe magis Evangelium justitiam & vitam adferens in gloria abundat, intellige, erga omnes Evangelii & præcones & participes. Ponitur autem præsens pro futuro, *abundat pro abundabit*, ut ex v. 8 & 12 patet, & res ipsa docet Apostolum loqui de gloria & claritate illa filiorum Dei, qua olim radiabunt in adventu Christi, quod & sequentia docent verba.

Verf. 10. *Etenim neque glorificatum est glorificatum illud.* Quasi dicat, merito id conclusi. Tanta enim erit Evangelii seu eorum qui Evangelium prædicarunt & amplexi sunt gloria, ut neque glorificatum sit glorificatum illud, nempe Lex, de cujus gloria loquebatur.

In hac parte. Nempe in comparatione cum Evangelio, id est, ut Lex omnem suam gloriam amittat.

Propter excellentem gloriam. Nempe Evangelii, quæ adeo erit excellens, ut illam Legis gloriam penitus obscuret & tollat.

Verf. 11. *Si enim:* confirmat quod dixit, *quod aboletur.* Nempe Lex quæ abolenda & antiquanda erat per Evangelium? cujus rei judicium erat & illa sensim evanescens in vultu Mosis gloria v. 7, 13. Ponitur autem præsens pro futuro, *quod aboletur*, pro eo quod abolendum erat & jam tum abolebatur.

Per gloriam. Id est, cum gloria, intellige, fuit, per pro cum.

Multo magis quæ manet. Nempe Novum Testamentum. Hoc enim manet & mansurum est quamdiu mundus manet, nulla nova lege à Deo antiquandum.

In gloria. Id est, cum gloria, intellige, erit.

Verf. 12. *Habentes igitur talem spem.* Docet quam libere & intrepide agat in Evangelii ministerio, tali quam dixit & evicit spei confusus. *Talem spem.* Id est, tantæ gloriæ & tam certam. Unde apparet eum de futura loqui gloria.

Multa fiducia utimur, nāpōda, loquendi libertate. Id est, libere & intrepide Evangelium prædicamus, non pudet nos Evangelii Christi Rom. 1.16. Scimus qualem quantamque gloriam Evangelium Christi nobis allaturum est, & quam nihil in se contineat quod ullo unquam tempore sit antiquandum.

Verf. 13. *Et non sicut Moses ponebat velamen super faciem suam.* Respicit ad historiam notam.

Ut non intuerentur filii Israël in finem ejus quod aboletur, intellige, sic nos facimus. Est enim oratio Pauli *ἀνανιδός*, cujus apodosis demum v. 18 significatur: quasi dicat, non latemus, non abscondimus nos, cuivis nos & Evangelium quod prædicamus spectandum exhibemus. Notat Apostolus effectum positi super faciem Mosis velaminis. Nam alioquin Moses id faciebat, quod Israëlitarum claritatem vultus ejus ferre non possent v. 7, & historia teste. Cæterum dum hoc Moses alia de causa facit, iste sequebatur effectus,

Ut filii Israël non intuerentur in finem ejus quod abolebatur. Id est, in finem illius gloriæ & claritatis quæ sensim evanescerebat. Videbant quidem tandem extinctam, sed eam extingui velamine illo obiecto non videbant: quasi dicat, at gloria nostra stabilis est & æterna, ideoque nullum velamen nobis apponimus, resecta & revelata coram omnibus hominibus facie versamur v. 18. Ita Apostolus id quod Judæis in Mose summum videbatur, in argumentum capit imperfectionis Legis Mosaicæ: nempe Legem ipsam tandem etiam aboleri debuisse, sicut gloria illa in facie Mosis sensim evanuit & abolita est. Et quæ teguntur, solent aliquid imperfectionis habere, quam hic fuisse, effectus, id est, gloriæ illius abolitio docuit.

Verf. 14. *Sed occalluerunt sensus eorum, νίμωδες αἰσῶν.* Sensus nimirum animi, id est, eorum mens & intellectus. Concise loquitur Apostolus, suo more, plura intelligens quam verbis promens, quæ ex orationis contextu sunt evolvenda. Nam id cui adversativa hæc oratio debeat opponi expressum non est, sed ex superioribus intelligendum relictum: quasi dicat, Lex non minus aboleri tandem debuit quam gloria illa in Mosis vultu abolita est, eratque hæc evanida Mosis gloria illius rei certissimum signum & argumentum.

Sed occalluerunt sensus eorum. Id est, vim intelligendi rem istam amiserunt, sua nimirum culpa. Evanida illa quæque jam pridem evanuit in Mosis facie gloria, & velamen illud ei obtentum, ita oculos eorum præstrinxit & detinet, ut Legem abolitam & antiquatam esse non videant. *Eorum*, id est, Israëlitarum, non eorum qui Mosis tempore vixerant, sed eorum qui vivebant tempore Christi & Apostolorum, proinde eorundem genere, non eorundem numero. Sic & Petrus Christum spiritibus in carcere prædicasse dicit, qui quondam, id est, tempo-

ribus Noë fuerunt inobedientes 2 Petr. III. 19, 20, ad idem genus respiciens, non ad eadem individua.

Usque in hodiernum enim diem. Confirmat quod dixit, Israëlitarum sensus occalluisse, quandoquidem in hodiernum usque diem, Euangelio in terrarum orbe jam publicato, & gentibus ad Christum converfis, nihilominus

Idem velamen super lectione Veteris Testamenti. Id est, simile velamini illi quod erat super facie Veteris Testamenti promulgatoris. Similia enim aliquomodo sunt eadem. Sic infra, *in eandem cum Domino imaginem transformari* dicimur, quia in similem, *vs. 18*, vel, *idem velamen*, quatenus ejus figuratum,

Manet. Manere id dicit, quia idem esse dixerat.

Non revelatum. Id est, non ablatum. Velamen revelari dicitur, sicut sordes expurgari: quasi dicat, ad hunc usque diem Vetus Testamentum legunt & legi audiunt, nec vident illud jam abolitum & antiquatum esse. Vetus Testamentum opponit Novo.

Quod, nempe velamen, in Christo, id est, per Christum, aboletur. Id est, tollitur. Per Christum enim omnibus patefit, qui oculos non habent occaecatos, & sensus animi callo obductos ac induratos, Legem jam nulli esse usui in iis qui spiritu aguntur, non magis quam lucernam, solis luce exorta.

Vers. 15. Sed ad hodiernum diem. Quasi dicat, quamvis Christus jam venerit & ubique prædicetur,

Quum legitur Moses. Id est, Lex à Mose lata, per metonymiam causæ.

Velamen super cor, id est, animum, ipsorum jacet. Quasi dicat, sicut olim quum videbatur Moses, super facie ejus jacebat: id est, non vident nec intelligunt finem Legis jam venisse Rom. x. 4. Gal. III. 17, 24.

Vers. 16. Quum autem convertitur ad Dominum. Nempe Israël, vel aliquis Israëlitarum, quum fidem in Dominum, id est, Christum, suscipit. Dominus opponitur Mose tanquam servo Hebr. III. 5, 6.

Tollitur velamen illud. Tum videt & agnoscit quid Lege factum sit, quamq; jam exoleverit & antiquata sit.

Vers. 17. Dominus autem, id est, Christus, spiritus est. Id est, spiritus illius vivifici dator *vs. 6*, per metonymiam effecti. Sic & vita & resurrectio dicitur Christus. Hoc addit, ne quis dicat: quid ergo homines ad Christum conversos in officio continebit Lege sublata.

Dominus, inquit, spiritus est. Qui sicut ipse spiritus vivificus est factus, (cum contra Moses tantum caro fuerit) sic spiritum vivificum abunde largitur & suppeditat.

Ubi autem spiritus Domini, id est, Christi, ibi libertas. Nempe primum a peccato, spiritus enim Christi carnem mortificat cum concupiscentiis & affectibus Rom. VIII. 2, 9, 10, 13. Gal. v. 24, deinde a Lege Gal. v. 18, denique a damnatione Rom. VIII. 1: hæc enim omnia sese consequuntur. Significat Apostolus omnes qui Christi spiritum habent & eo reguntur, hanc tantam libertatem adeptos esse. Est autem spiritus Domini, spiritus dominicus, non servilis, spiritus adoptionis, in quo clamamus Abba Pater Rom. VIII. 15, 16. Gal. IV. 5, 6. Hic spiritus facit, ut & tanquam filii Dei nos geramus, &

a Legis servitute ac damnatione liberi & immunes simus.

Vers. 18. Nos vero omnes. Quasi dicat, Dominus quidem spiritus est, *nos vero omnes*: quasi dicat, non ut olim solus Moses ad Deum accedens. Intelligit autem omnes credentes in Christum, non tantum Apostolos & Evangelii ministros.

Revelata facie. Quasi dicat, sicut liberos decet, non velata ut Moses cum ad populum veniret *vs. 13*, & a cordibus ablato velamento *vs. 15*, 16.

Gloriam Domini speculantes, *vs. 18* *vs. 19*. Mose hac in parte similes, nisi quod ille gloriam Angeli Dei sub nomine secum loquentis intueretur; nos autem gloriam Domini Angelorum, id est, Christi, Dei Filii unici, speculemur, nondum intueamur, sed tanquam in speculo oculis mentis videamus 1 Cor. XIII. 12, cum tanta sit ejus gloria, ut corporeis & mortalibus oculis cerni non possit; & Moses solus gloriam Angeli intueretur, nos autem omnes gloriam Domini speculemur.

Eandem imaginem transformamur. Id est, in eandem, per ellipsin particulæ *in*. Nam & Moses Angelum intuens in eandem cum Angelo transformabatur imaginem. Eadem dicitur, quia similis Rom. VIII. 29.

A gloria in gloriam. Exponit quomodo in eandem cum Domino imaginem transformemur, a gloria nimirum Domini in gloriam Domini gloriæ similem, sicut & Moses ab Angeli gloria transformabatur in gloriam Angeli gloriæ similem. Nimirum communicatione Christi gloriæ transformamur, id est, naturam & corpora adipiscimur Christi naturæ & corpori similia: non ut Mose evenerat, qui eandem mortalis naturæ conditionem retinens externum tantum splendorem mutuabatur ab Angelo. Gloria significat splendorem, claritatem. Ponuntur autem abstracta pro concretis, gloria pro glorioso seu gloria prædito. Loquitur autem Apostolus de transformatione nostri in eandem cum Christo imaginem, seu eandem naturæ & corporum gloriam, tanquam de re præfenti. Ea enim est vis assiduæ speculationis gloriæ Christi, quæ animis nostris peragitur, quæque cum fide in Christum & illius ardentissimo amore conjuncta est, ut nobis transformationem istam conciliet, & certo sit exhibitura. Ita Christiani facti non tantum libertatem habemus maximam, sed etiam ejusdem cum Domino gloriæ jus & hæreditatem.

Tanquam a Domini spiritu. Medium ostendit quo ista fiat transformatio, spiritum nimirum Domini, id est, virtutem ejus efficacissimam, qua ex se emissæ cuncta potest perficere. Idipsum enim hic dicitur quod ad Philipp. de Christo, *qui transfigurabit corpus humile nostrum, ut fiat conforme corpori ejus glorioso, secundum efficaciam qua potest & subjicere sibi omnia* cap. III. 21. Particula *tanquam* non similitudinem hoc loco, sed causam significat, & idem valet quod quippe, vel utpote. Habet igitur Dominus potentissimum spiritum, quo nos etiam ex mortuis resuscitet, & sibi similes ac conformes efficiat. Vide hic distinctionem inter Dominum ipsum, & Domini spiritum: Dominus est subjectum, spiritus Domini est adjunctum: Dominus est causa principalis efficiens, spiritus Domini est medium.

CAPUT IV.

Verf. 1. **P**ropter hoc, id est, propter tantam gloriam, habentes ministerium hoc, nempe Apostolatus, sicut misericordiam consecuti sumus. Id est, sicut Deus nostri misertus est, qui me persecutorem ecclesie acerrimum non tantum ad Christum convertit, sed etiam Apostolum Christi fecit.

Non deficiamus. Id est, sic non deficiamus, per elipsin particulæ similitudinis. *Ἐνεχομένους*, veluti malis evicti non deferimus ministerium nostrum, nec aliter nos in eo gerimus quam a Deo iussi sumus.

Verf. 2. *Sed abdicavimus.* Longe à nobis alienavimus ac rejecimus,

Occulta pudoris. Id est, occulta pudenda, duobus substantivis pro substantivo & adjectivo, quæ ideo occultantur seu occulte fiunt, quod pudenda sint, seu pudorem afferant & incutiant.

Non ambulantes in astutia. Hebræa phrasi, id est, non agentes astute. Explicat ista occulta pudoris, astutias nimirum, fraudes, imposturas.

Neque adulterantes sermonem Dei. Id est, sermoni Dei non admiscentes humani ingenii dogmata, quæ omnia facere solent qui terrena quærunt, vel hominum odia & persecutiones defugiunt. Vide cap. 2. 17.

Sed manifestatione veritatis. Quæ Dei sermo purus putus est,

Commendantes. Id est, commendamus nos ipsos, id est, a Deo missos ostendimus, dum scilicet nil nisi veritatem & Dei sermonem prædicamus, & rem ita se habere divinis operibus ad oculum demonstramus.

Ad omnem conscientiam hominum. Id est, ita ut omnem hominum, vel omnium hominum conscientiam convincamus, etiamsi forte non omnes fateri velint nos nil nisi vera docere, & a Deo missos esse. Sed si quis illorum conscientiam interroget, redderet nobis veritatis testimonium,

Coram Deo. Id est, Deo spectante, qui omnis fraudis & imposturæ & mendacii vindex est, præsertim in rebus tam sanctis, id est, ad religionem, ad Dei cultum & hominum salutem spectantibus. Quibus in rebus nulli mihi majorem astutiam videntur adhibere, quam qui sub speciosissimo pacis & concordie in ecclesia prætextu, vel errores gravissimos elevant, vel veritatem maxime salutarem supprimunt. Veritatis manifestatione commendare se debent Christi servi, ad omnem conscientiam hominum coram Deo, non ad hominum placitum loqui, cum jactura salutaris veritatis. Quæ enim erit ista ecclesie concordia, a qua salutaris exulet veritas?

Verf. 3. *Si vero etiam est opertum Evangelium nostrum.* Quasi dicat, si vero etiam non omnium hominum conscientia sit convicta, sed sit in aliquibus opertum Evangelium nostrum, quatenus scilicet illius veritatem non videant nec agnoscant. *Evangelium nostrum.* Id est, quod ego prædico de Christo ejusque gratia sine Lege & Legis ritibus.

In iis. Id est, apud eos vel in eorum animis,

Qui pereunt, id est, qui perituri sunt, præsens pro futuro, *est opertum.* Quasi dicat, isti non multum curandi sunt. Homines sunt ob contumaciam suam pereuntes ac perituri.

Verf. 4. *In quibus Deus seculi hujus excæcavit sensus non credentium.* Docet qui fiat ut homines isti veritatem Evangelii non percipiant. *Deus*, inquit, *hujus seculi*, id est, diabolus, qui in hoc seculo adoratur & colitur per idololatriam & varias superstitiones, & omnis generis mala opera.

Excæcavit in iis sensus. Nempe animi. Habet autem ille varios hominibus ipsis sic volentibus excæcandi modos.

Non credentium, τῶν ἀπίστων. Exprimit magis quorum hominum sensus diabolus excæcaverit, ut doceat quinam sint isti qui pereunt: eorum nempe qui Evangelio tot divinissimis operibus & argumentis confirmato non credunt, & isti sunt qui tantam ob contumaciam & improbitatem suam pereunt.

Ne illucescat ipsis lumen Evangelii gloriæ Christi. Finem & effectum excæcationis exponit: cæcis enim nullum quamvis maximum lumen illuscere potest. *Lumen Evangelii*, per genitivum differentie, lumen quod est Evangelium.

Gloriæ Christi. Vox gloriæ ad Evangelium pertinet. *Evangelium gloriæ Christi* dicitur, consueto Hebraismo, pro *Evangelio Christi gloriosissimo, qui est imago Dei.* Hoc opportune additur: Christus enim nobis omnia Dei arcana de salute nostra per Evangelium suum refert ac repræsentat. Nam quod ad ipsam Christi majestatem & gloriam attinet, hæc tam nobis nunc est inconspicua quam ipsius Dei. Cum in terris olim ageret, & verbo virtutis suæ ferret omnia, ἀπαύλας ἦν erat gloriæ, & character hypostaseos Dei, etsi non ipse Deus ille unus Hebr. 1. 3. Contradictorie enim opponuntur Deus ille unus & character, ut & imago ejus.

Verf. 5. *Non enim nos ipsos prædicamus.* Causam addit cur Evangelium ad Christum retulerit.

Non enim, inquit, *nos ipsos prædicamus.* Non ego me prædico Dominum.

Sed Christum Jesum Dominum. Intellige, prædico.

Nos ipsos autem servos vestros. Quasi dicat, tantum abest ut me Dominum vestrum prædicem. Servum vestrum esse me prædico.

Propter Jesum. Quasi dicat, non tantum Jesu servum, sed etiam vestrum propter Jesum, id est, in Jesu gratiam, & ut vos Jesu servos una mecum faciam. Non dominari ecclesie, sed inservire debent episcopi?

Verf. 6. *Quia Deus.* Causam adfert cur Christum Jesum Dominum prædicet, se autem servum ipsorum propter Jesum, qui tantopere averfaretur antea Jesum & omnes in Jesum credentes persequeretur.

Quia, inquit, *Deus qui dixit ut ex tenebris lux splenderet.* Nempe in mundi creatione. *Hic*, ὅτι, pro *ἐπεὶ*, vel *ὅτι* redundat, Hebræo more.

Splenduit in cordibus nostris. Nempe per spiritum suum: loquitur enim de cordium, proinde de spiritali, & aliis etiam secum communi luce.

Ad lumen cognitionis. Id est, ad lumen quod est cognitio, per genitivum speciei, ut lumen cognitionis inesset cordibus nostris.

Gloriæ Dei in facie Jesu Christi. Alludit ad gloriam Dei quæ olim in facie Moysis apparuit, de qua supra cap. 111. 13. Ideo per metaphoram & catachresin loquitur, ut fieri solet in allusionibus &

comparationibus. Intelligit autem mysteria Dei gloriosissima, in Evangelio Christi comprehensa, cujus etiam respectu Christus est imago Dei *vs.* 4, quo respicit Apostolus.

Verf. 7. Habemus autem thesaurum hunc in testaceis vasis. Redit ad mala & afflictiones quibus affidue propter Evangelium premebatur, & causam istius rei exprimit, ne quis putaret continuas Apostoli vexationes & miseriam tanta cum dignitate quam dixit simul non posse consistere.

Habemus, inquit, *thesaurum hunc*. Nempe cognitionis Jesu Christi, quam vere thesaurum per metaphoram dixit. Nihil enim est illa pretiosius, nihil utilius, quippe cujus possessione vita æterna acquiritur.

In testaceis vasis. Notat per hanc metaphoram conditionem suam secundum carnem, vilem, infirmam, proinde non solum continuis injuriis & vexationibus, sed etiam occisioni subjectam. Nam & testacea vasa vilia sunt, & infirma, & fractu facilia, nec in ullo habentur honore.

Ut excellentia potentia sit Dei & non ex nobis. Ostendit quo fine Deus talem ipsorum conditionem esse voluerit, id est, ut excellentia potentia, seu excellens potentia Dei, locum habeat, & soli Deo tribuatur, in conservandis nimirum testaceis vasis, quamvis assidue atterantur, tundantur, pulsentur, deiciantur. Omnes id agunt ut ea frangant, & tamen ea frangere non possunt. Quis hic excellentem Dei potentiam non agnosceret?

Et non ex nobis, nempe sit. Quod salvi & incolumes simus, quod fieret si nos Deus dignitate & opibus & potentia secundum carnem munivisset.

Verf. 8. In omni affligimur, *ἐν παντί ὀφθαλμοῖς*. Id est, premimur: quasi dicat, premunt nos homines quibus possunt modis. Explicat excellentiam potentia Dei.

Sed non coarctamur. Quasi dicat, sed semper invenit Deus rationem & viam qua nos pressuræ cuicunque subducatur, nunquam redigimur ad incitas, patet semper exitus.

Dubitamus. Nempe de vita, videntes nos in præsentissimis periculis.

Sed non desperamus. Intellige, quin Deus nos liberare possit, & si id gloriæ suæ & nostræ saluti expediat, omnino liberaturus sit.

Verf. 9. Persecutionem patimur. Dum omnibus ex locis exigimur.

Sed non derelinquimur. Nempe a Deo, qui nobis semper locum aliquem ostendit in quem nos recipiamus: *Amen*, inquit ipse Dominus, *non consummabitur civitates Israël donec veniat filius hominis* Matth. x. 23, semper erit locus & civitas in quam fugiatis.

Dejicimur. Id est, morti plane tradimur ab adversariis. Respicit ad vasa testacea, quæ in præceps dejecta frangi necesse est.

Sed non perimus. Nempe admirabili Dei potentia & providentia conservati. Hoc ipsi etiam tum evenit, cum lapidatus vivus tamen evasit. Vide quanta tum Dei potentia in hoc fictili & testaceo vase apparuerit, ut neque lapidum summa vi incidentium nimbis frangi posset.

Verf. 10. Semper mortificationem Domini Jesu in corpore circumferimus. Explicat quod dixit, *dejicimur*. *Mortificationem Domini Jesu*, id est, mortificationem mortificationi Domini Jesu similem, per metaphoram. Nam & mortificationem violentam, & eandem ob causam propterque ipsum Dominum Jesum, ut sequenti commate dicitur,

In corpore. Nempe nostro, ut mox additur,

Circumferimus. Quocunque nos vertimus cum Evangelii prædicatione, nullum tempus, nullus locus nobis & corpori nostro vacat a mortificatione Domini Jesu.

Ut & vita Jesu. Docet quo fine illud fiat. *Ut*, inquit, *& vita Jesu*, id est, vita, Jesu vitæ similis, per eandem ut supra metaphoram, vita nempe ex morte. Sic opprobrium Christi Hebr. xi. 26, spiritus Christi 1 Petr. i. 11, spiritus Antichristi 1 Joan. iv per eandem metaphoram dicitur.

In corpore nostro manifestetur. Dum scilicet nos Deus ex præsentissima morte eripit cap. i. 9, 10. Ita corpus nostrum sicut mortificationis Jesu, sic & vitæ Jesu subjectum est.

Verf. 11. Semper enim nos qui vivimus in mortem tradimur propter Jesum. Declarat quod dixit, ne quis ambigat quo pacto mortificatio Domini Jesu in corpore circumferri queat, id est, aliquis mortuus esse possit & tamen vivere: quasi dicat, merito id asserui:

Nam nos qui vivimus semper in mortem tradimur propter Jesum. Hæc est quam dixi mortificatio Domini Jesu, continua nimirum & præsentissima mortis pericula.

Propter Jesum. Id est, propterea quod Jesum annunciemus esse Christum & prædicemus ejus Evangelium. Tradi se dicit in mortem, nempe a Deo, quatenus Deus permittebat ut in præsentissimis mortis periculis perpetuo versaretur. Nam & Christum ipsum sic Deus in mortem tradidit, quatenus eum morte passus est affici.

Ut & vita Jesu. Priore parte explicata eundem finem repetit.

Manifestetur in mortali carne nostra. Prius dixerat, *in corpore nostro*, eodem sensu. Corpus enim nostrum quid aliud est quam mortalis caro nostra? nisi quod magis emphatice dicatur vitam Jesu manifestari in mortali carne: quasi dicat, in mortem continuam tradimur in mortali nostra carne propter Jesum, eo fine; ut & vita Jesu, dum nos Deus ex hac continua morte eripit, & sic mortuos resuscitat, in eadem mortali nostra carne manifestetur: quæ alioquin non manifestaretur, nisi nos in morte propter Jesum versaremur. Omnia eo pertinent, ut sicut dixit *vs.* 7, excellentia potentia sit Dei & non ex nobis. Habemus hinc resurrectionem carnis, sed mortalis, non mortuæ.

Verf. 12. Itaque mors quidem in nobis operatur, vita autem in vobis. Id est, itaque nos quidem assidue pro Christo morimur, vos autem citra mortis pro Christo periculum vivitis. Mors Christi vim suam in nobis sibi assimilandis, vita vero Christi in vobis itidem sibi assimilandis vim suam exerit. Ex superioribus infert hanc conclusionem de ipsorum diverso & secundum carnem multo quietiore & pacatiore statu.

Verf.

Verf. 13. *Habentes autem eundem spiritum fidei.* Intellige, nihil hoc nostro statu turbamur quominus loquamur & Euangelium prædicemus.

Eundem, nempe vobiscum, *spiritum fidei.* Id est, spiritum qui est fides eximia, per genitivum differentiae. Solent enim vehementes quædam animi qualitates & extraordinariæ constitutiones spiritus vocari, per metonymiam metaphoricam, quasi spiritu & afflatu quodam animis illatæ. Vide 1 Cor. IV. 21. Sed nihil obstat quominus spiritum intelligamus, qui etiam ultra ipsius verbi divini efficaciam inspirat fidem, quo tanto sit major & potentior. Intelligit autem fidem qua creditur Euangelio Christi.

Secundum id quod scriptum est. Ei quod scriptum est conformiter:

Credidi propter quod locutus sum. Citat id quod scriptum est Psal. cxvi. *Credidi*, nempe Deo, *propter quod & locutus sum.* Nempe id quod credidi, non celavi fidem meam.

Et nos credimus. Quasi dicat, & nos inquam credimus. Est enim repetitio ejus quod dixerat. Intellige autem, non minus quam vos, quam David, cujus hæc sunt verba.

Propter quod & loquimur. Id est, prædicamus Euangelium, cui credimus, quæcunque tandem pericula & mala nos maneant. Docet hic locus fidem verbo Dei salutari adhibitam intus in animo premendam non esse, sed verbis & sermonibus promendam ad Dei gloriam & aliorum salutem Rom. x. 10.

Verf. 14. *Scientes quod qui excitavit Dominum Jesum.* Exprimit quam re animum suum firmet tantis in periculis & continuis in mortibus ad loquendum. *Scientes inquit.* Id est, cum sciamus: firmam persuasionem justis de causis scientiam vocat.

Quod qui excitavit Dominum Jesum. Nempe ex morte. Deum intelligit, quem apposite ad rem subjectam describere maluit quam simpliciter nominare. Vide Dominum Jesum a Deo excitatum esse, non semetipsum excitasse.

Et nos per Jesum excitabit. Quasi dicat, potuit Dominum Jesum excitare, poterit & nos: nam de voluntate ejus cum id promiserit nihil est dubitandum. Intelligit autem hoc loco suscitationem ex continua illa periculorum morte, de qua in antecedentibus locutus est, idque indicant & sequentia, non tantum suscitationem ex proprie dicta morte, qua nobis jam vere mortuis vitam reddet, idque sic ut pro mortali hac vita donet nobis vitam immortalem.

Per Jesum. Quippe cui ex mortuis suscitato omnem in cælo & in terra dedit potestatem. Addit hoc Apostolus, ut potestatem hanc in manu Domini Jesu videntes, tanto certiores simus de potestatis istius effectu, id est, excitatione nostri. Vide hic inter Deum & Jesum discrimen. Deus est qui nos excitabit per Jesum, id est, Jesus quidem nos excitabit, sed accepta a Deo istius rei potestate & facultate. Deus est causa prima, Jesus intermedia Joan. v. 26, 27.

Et sset vobiscum. Non tantum in cælo, cum Dominus Jesus veniet, sed etiam Corinthi in ecclesia vestra.

Verf. 15. *Omnia enim propter vos*, intellige, fi-

unt. Causam addit ctt certus sit fore ut Deus conservet & sistat eum ipsis,

Quia, inquit, *omnia fiunt propter vos.* Id est, vestrum in bonum & salutem, Deo per Christum sic omnia moderante, & hunc in finem ducente. Intelligit autem non solam Corinthiorum ecclesiam, sed omnes in commune Christianos. Vox *omnia* ex subjecta materia debet intelligi, quod & articulus *τι* voci *πάντα* prepositus indicat, restringens eam ad certa quædam omnia: & hoc quidem in loco ad ea quæ cum Evangelii ministris ad eorum fiunt conservationem.

Ut gratia. Finem indicat in quem omnia propter Christianos fiant. *Ut gratia*, id est, divinum aliquod beneficium, quale erat Pauli conservatio & ad Corinthios fratres reductio, per metonymiam causæ pro effectu.

Quæ abundavit. Id est, quæ multos affecit & complexa est, *πλεονάσασα.*

Per plurimum gratiarum actionem abundet in gloriam Dei. Finis divinatorum beneficiorum est Dei gloria, id est, laus ac celebratio. Quanto autem plures beneficium aliquod Dei complectitur & afficit, tanto etiam abundantior Deo adfert gloriam, per plurimum gratiarum actionem. Quanto enim plures Deo gratias agunt, & nomen ejus concelebrant, tanto gloria divina sit auctior ac celebratior,

Verf. 16. *Propter quod*, nempe vs. 14, expressum, certam nimirum de auxilio Dei persuasionem, *non deficiamus.* Non frangimur ullis malis & periculis vs. 1, cum sciamus Deum nos erepturum esse ad vestrum commune bonum & suam maximam gloriam.

Sed etsi qui exterius est (ὁ ἔξω, intellige ὁ) *noster homo.* Id est, corpus nostrum,

Corrumpitur. Nempe per mala continua, tandemque etiam corrumpatur. Occurrit iis qui dicant: interim Paule multum tibi quotidie per hæc mala decedit de corporis viribus & integritate, sensimque tendis ad interitum. Quid tum? inquit, corpus hoc meum corrumpitur, & sane tandem etiam corrumpatur ac desinat.

Sed qui intrinsecus est, ὁ ἐνδον, intellige *homo.* Id est, animus noster,

Renovatur. Per nova gaudia & continuam accessionem spei, & consequenter novi subinde vigoris & alacritatis, nihil illi decedit per hæc mala, sed multum accedit.

Quotidie, ἡμέρας καὶ ἡμέρας, *die & die.* Hebræa phrasi.

Verf. 17. *Nam.* Causam addit cur animus & spiritus noster quotidie per mala & afflictiones istas renovetur. *Confestim*, intellige, *præteriens levitas*, ὁ ἱλαφεῖς, neutrum adjectivum pro substantivo, phrasi Græca,

Afflictionis nostræ. Id est, levis & confestim præteriens afflictio nostri, propter Christum nimirum. Recte hæc duo de afflictione nostræ dixit. Nam si magna est, brevis est & momento definit, si longior ac diuturnior, levis est ac toleratu facilis, quanquam utrumque comparate intelligendum est, ad futuram illam ex afflictione nostri povenientem gloriam, cujus respectu & mora & magnitudo cujuslibet afflictionis nostræ pro nihilo reputanda est.

Secundum excellentiam in excellentiam. Hebræa phrasi,

phrasi, id est, excellenter excellens, seu excellentissimum, ingens, immensum.

Æternum. Quasi dicat, non tantum ingens & immensum, sed etiam æternum;

Pondus gloriæ. Id est, gloriam immensi & æterni ponderis. Gloriam opponit afflictioni, pondus, idque excellentissimum, levitati, æternum momentaneæ brevitati. Gloriæ nomine intelligit beatitatem illam cælestem, quam immensæ magnitudinis & æternæ durationis fore dicit.

Operatur nobis. Quatenus afflictio nostri propter Christum causa est ut gloriam istam consequamur. Quomodo igitur animus noster quotidie renovari per afflictionem istam non debeat? quomodo non semper exultare? cum sciat se pro levissimis & momento perituris malis, pro vanissimis hominum opprobriis & contumeliis, & illata nobis morte, æternum & immensum cælestis vitæ & gloriæ pondus habiturum esse. Pertinent huc illa Christi apud Lucam verba: *Gaudete in illa die* (nempe afflictionis) *& exultate: ecce enim merces vestra multa est in calis* Luc. VI. 22, 23. & Rom. VIII. 18.

Verf. 18. *Non spectantibus nobis ea quæ videntur.* Occurrit iis qui dicant gloriam istam non videri. Quid tum? respondet Paulus: non spectamus ea quæ videntur, quæque ipsa per se oculis sese ingerunt: non curamus ea, non quærimus, animum ad ea non adjicimus.

Sed quæ non videntur. In hæc animi nostri oculos intendimus, quæ corporeis oculis & sensibus percipi non possunt. Hæc unice quærimus & ambimus.

Nam quæ videntur temporaria, intellige, sunt. Causam istius facti reddit: *nam quæ videntur*, opes nimirum, honores, voluptates, ipsaque vita præsens, *temporaria sunt*, ad tempus aliquod durant, quod ubi venerit, ita prætereunt atque si nunquam fuissent, proinde indigna sunt ut in iis mentis oculos defigamus.

Quæ vero non videntur. Vita nimirum & gloria illa cælestis,

Æterna, intellige, sunt. Quasi dicat, non tantum sunt, sed etiam æterna sunt, semper durant, nullo unquam tempore finiuntur, ideoque sola digna sunt quæ a nobis unice spectentur, & omni contentione etiam per quævis dura & aspera quærantur.

CAPUT V.

Verf. 1. *Scimus enim quod si terrestris nostra domus tabernaculi dissolvatur.* Rationem adfert, per prolepsin, cur ea quæ sunt æterna spectet: quasi dicat, nam si quis mihi objiciat, corpore nostro mortali dissoluto nullam nobis amplius spem superesse. *Scimus*, nempe ex Dei verbo & illius confirmatione, & ex Spiritu Sancto quo sumus afflati. Scientiam appellat fidei nostræ persuasionem: quod notandum est contra eos qui ex rebus fidei rationem & intellectum tollunt, sine quo nulla datur scientia.

Quod si terrestris nostra domus tabernaculi. Id est, corpus nostrum, quod domum vocat, quia in illo spiritus noster habitat: terrestrem domum, quia corpus nostrum maxima sui parte ex terra & terreum est: *domum tabernaculi*, id est, domum quæ tabernaculum est, per genitivum speciei. Tabernaculo comparat corpus nostrum ob infirmitatem & instabilitatem.

Dissolvatur. Ut tabernacula solent. Dissolvitur autem corpus nostrum per mortem.

Ædificium. Quasi dicat, non tabernaculum sed ædificium.

Ex Deo, tanquam ex causa efficiente & ædificatore, *habemus*, in præsentem. Nam etsi illud nondum possidemus, tamen illud jam paratum habemus.

Domum non manu factam. Describit uberius hoc ædificium. Appellat illud *domum*, ut domum domui opponat, corpus corpori, *non manu factam*, ut eam opponat domibus hominum manu factis, significans talem esse domum quæ nulla humana manu possit effici, quale & hoc mortale corpus nostrum est, quod tamen humana manu per imitationem naturæ effingi potest, at illa domus ne quidem in speciem hominum manibus & artificio potest efformari.

Æternam. Quasi dicat, qualia non sunt quæ sunt vel efformantur hominum manu, domum quæ nunquam dissolvetur, & æternum durabit, nec ullis unquam seculis ullam labem accipiet.

In calis. Docet ubi domum hanc habeamus: nimirum non in terris, sed in cælis, quippe nec ex terra, sed ex cælo factam 1 Cor. xv. 47, & hîc 1. 2. Vide quale corpus nobis a Deo paratum sit in cælis. Non est igitur verendum ne corpore hoc mortali dissoluto, nulla nobis bona supersint.

Verf. 2. *Etenim in hoc ingemiscimus.* Confirmat dicta per prolepsin: quasi dicat, nam si quis nobis objiciat, quid igitur ingemiscamus in corporis istius mortalis angustiis & afflictionibus? *In hoc*, inquit, id est, *ob hoc*, Hebræa phrasi,

Ingemiscimus, domicilium nostrum quod ex cælo (intellige, *est*,) *superinduere cupientes.* Id est, quia domicilium nostrum quod ex cælo est, superinduere cupimus. Hæc est causa gemituum nostrorum. Cupimus illud cæleste corpus super hoc terrestre induere. Quid hoc sit, in sequentibus explicat.

Quod ex cælo est. Id est, ex cælo non ex terra factum 1. 1, & quod ex cælo nobis dabitur in Christi adventu. Domicilium superindui dicit, quia respicit ad metaphoram aliam, propter sequentia, corpus illud cæleste comparans amictui quo spiritus noster amiciendus est, sicut nunc amicitur corpore hoc mortali.

Verf. 4. *Si modo & induti, non nudi reperiemur.* Docet quid requiratur ad id ut superinduamus illud cæleste corpus, id nimirum ut reperiamur a Domino, scilicet cum veniet ad judicandum vivos & mortuos,

Induti. Id est, corpore hoc mortali amicti.

Non nudi. Corpore nimirum hoc mortali per mortem deposito: quasi dicat, nam si reperiemur nudi, non superinduemus corpus corpori, sed tantum corpus induemus.

Verf. 4. *Etenim qui sumus in hoc tabernaculo.* Rem nunc clarius explicat iis quæ dixit præmissis: quasi dicat, etenim, inquam, qui sumus in hoc tabernaculo, id est, in hoc mortali corpore, quod & Petrus Apostolus tabernaculum appellavit 2 Petr. 1. 13, 14.

Ingemiscimus gravati. Nempe variis afflictionibus nostri corporis.

Eo quod nolumus, id est, nollemus, ex Hebraismo, *exui.* Nempe mortali hoc corpore. Est enim corporis & animæ grave divortium.

Sed superindui. Intellige, vellemus, si nimirum per tempus adventus Domini queat fieri.

Superindui. Nempe cælesti illo corpore super hoc terrenum corpus.

Ut absorbeatur mortale à vita. Addit hoc ne quis putet duo corpora fore, si unum induatur super aliud, sicut duas vestes, si alia induatur super aliam. Ut, inquit, hoc mortale, nempe corpus: de corpore enim agit, non de mortalitate sola,

Absorbeat a vita. Quasi dicat, a vita non a morte. Vitam opponit morti: quasi dicat, absorbebitur quidem hoc mortale corpus, sed nos vellemus illud a vita absorberi non a morte, quod fieret in superinductione cælestis corporis super hoc corpus mortale, qua de re vide 1 Cor. xv. 51, 52 & seqq. Locus hic docet, quantum sit discrimen inter hæc corpora nostra & inter illa futura. Hæc dissolvuntur, illa sunt æterna, hæc ex terra, illa cælestia, hæc à natura formantur, illa ab ipso Deo, hæc sunt in terris, illa in cælis, hæc si exuantur illa induuntur cælitus, hæc si non exuantur illa superinduuntur itidem cælitus, hæc absorbentur, illa absorbent, ita ut vita mortalis in ictu oculi transeat in immortalem, nullo mortis interventu.

Verf. 5. *Qui vero effecit nos in ipsum hoc Deus,* intellige, est. Addit hæc ut istius rei certitudinem ostendat: quasi dicat, ne quis autem de istius rei certitudine dubitet.

Deus est qui nos in hoc ipsum effecit. Deus, inquam, rerum omnium effector & opifex, infinitæ potentiae & sapientiæ & veritatis, ille qui nos non tantum effecit, sed in hoc ipsum effecit, ut nos sive mortuos sive vivos in vitam æternam & immortalem asserat. Effecit autem & creatione, (Deus enim hominem creavit ad immortalitatem,) & regeneratione ac renovatione, seu nova creatione per Christum. Novæ enim creaturæ per Christum finis & scopus est vita æterna. Hoc fine credimus in Christum, hoc fine Christianam ducimus vitam, hoc fine pro Christo variis afflictionibus & perpeffionibus subijcitur. Nullum igitur hac de re potest esse dubium, quæ Deum ipsum habet auctorem & effectorem.

Qui & dedit nobis arrhabonem spiritus. Urget adhuc istius rei certitudinem: quasi dicat, qui non tantum nobis immortalem vitam in Evangelio suo promisit, & in hanc spem renovavit, sed ne ullum nobis ea de re dubium restaret, etiam arrhabonem istius rei nobis dedit pretiosissimum. *Arrhabonem spiritus.* Id est, arrhabonem qui est spiritus seu affla-

tus Dei sanctissimus. Quodere vide cap. 1. 21, 22. Hic iterum vide quæ fuerit Apostolorum de Spiritu Sancto fides.

Verf. 6. *Confidentes igitur semper,* intellige, *sumus.* Participium ponit pro verbo præsentis temporis *confidimus*: quasi dicat, cum igitur tam certa sit nostra salus, confidimus & bono animo sumus.

Semper. Sive vivamus sive moriamur.

Et scientes. Nempe *sumus*, eodem modo, id est, *scimus*,

Quod incolentes in corpore peregre absumus a Domino. Scimus hoc ex præmissis, quod quamdiu corporis istius nostri mortalis incolæ sumus, tamdiu peregre absumus a Domino. Dominus enim est in cælo, corpus nostrum est in terra, quippe terrenum & inhabile prorsus, ad lucis illius in qua Dominus est hæreditatem. Ita corpus hoc nostrum nos detinet quominus apud Dominum esse possimus.

Verf. 7. *Per fidem enim ambulamus non per speciem.* Causam addit cur Deus velit ut corpus incolamus, & consequenter a Domino peregre absumus.

Nam per fidem, inquit, *ambulamus.* Id est, conversamur.

Non per speciem. Quasi dicat, nam hæc est ratio conversationis nostræ Christianæ, credere non videre. Species enim videntur. Non vult Deus ut adhuc videamus Dominum Jesum, & vitam illam immortalem, id est, ea potiamur, sed vult ut non videntes Dominum Jesum diligamus, & vitam æternam speremus. *Spes enim qua videtur,* idem Apostolus ait, *non est spes.* Quodenim quis videt, quid & sperat? Rom. vii. 24. Non vult inquam Deus, ut habeamus hypostasin jam præsentium, sed eorum quæ sperantur, id est, fidem, quam auctor ad Hebræos hypostasin esse dicit eorum quæ sperantur, proinde quæ non videntur, nec nobis sunt præsentia. Ideo & addit, elenchus rerum quæ non videntur cap. xi. 1: *per fidem*, id est, fide duce, *ambulamus non per speciem*, id est, non specie duce. Ambulantibus enim dux convenit.

Verf. 8. *Confidimus autem, & appropinquamus.* Id est, bono & præsentis sumus animo: quasi dicat, quamvis non videamus, nihil hoc animi nostri turbat fiduciam.

Et malumus, id est, & appropinquamus, peregre abesse ex corpore. Quasi dicat, adeo sumus præsentis & confidentis animo, ut si nobis ante Christi adventum ex hoc corpore sit migrandum, multo malimus ex illo peregre abesse quam illud incolere, id est, mortui jam esse quam adhuc vivere.

Et incolere apud Dominum. Nempe mortis itinere confecto, quod momento temporis iis qui moriuntur conficitur. Id ipsum dicit & ad Philippenfes: *Cupio solvere*, id est, ex hoc corpore migrare, & cum Christo esse, qui migrationis istius est terminus: *multo enim,* inquit, *melius,* quippe liberarer jam ab omnibus vitæ hujus incommodis, & essem cum Christo. *Ut autem maneam in carne,* magis necessarium est propter vos cap. 1. 23, 24: quasi dicat, ut moriar multo mihi melius est, ut vivam adhuc vobis.

Verf. 9. *Propter quod etiam contendimus.* Docet quem effectum in eo producat tantæ rei fiducia, & quod malit ex corpore peregre abesse & apud Dominum

num incolere, quam incolere in corpore. *Contentimus*, inquit, *φιλονεικεῖμεθα*, flagrantissima contentione, qua solent qui honores amant & ambiunt.

Sive incolentes. Nempe in corpore,

Sive peregre absentes. Nempe ex corpore, id est, sive vivi, sive mortui simus, nempe in Christi adventu, *accepi ipsi*, nempe Domino esse, *ἐνδεσθὲν δευτέρῳ εἰναί*: quasi dicat, hi nostri sunt honores & dignitates maximæ, quas omni studio & contentione ambimus, ut Domino, id est, Christo placeamus, sive vivi simus, sive mortui in ejus adventu. Vivi Domino placent, qui in fide & omni sanctitate vivunt: mortui, qui in eadem fide & sanctitate ad extremum vixerunt. Nam mortui à contentione placendi Domino jam cessant. Videmus hinc Dominum, qui sequenti commate Christus dicitur, sua providentia nobis omnibus præsentem esse, & omnes actiones & cogitationes nostras spectare. Nisi enim hoc esset, frustranea foret omnis ei placendi nostra contentio.

Verf. 10. *Omnes enim manifestari oportet coram tribunali Christi*. Rationem reddit illius placendi Domino, id est, Christo, contentionis ac studii: quia, inquit, *omnes nos*, id est, sive vivos, sive mortuos,

Manifestari, id est, comparere & præsentem adesse, *oportet*. Nempe per Dei decretum & infinitam potentiam, qua etiam mortui præsentem sistuntur, proinde iterum erunt & vivent.

Coram tribunali Christi. Tanquam Judicis a Deo constituti omnium & vivorum & mortuorum, qui in sulimi æthere tribunal suum cælestissimum constituet, omnium Angelorum exercitibus stipatus. Apparet hinc mortuos nondum ita esse cum Christo & apud Christum, ut vivificandi & coram tribunali Christi statuendi ac judicandi non sint.

Ut reportet, *ἀπολογησάτω*. Portet, ferat,

Quisque ea per corpus ad quæ egit. *Τὰ ὑπὲρ τοῦ σώματος αὐτοῦ ἐποίησεν*. Est transpositio quædam in verbis istis, quorum proprius situs est, *Τὰ ὑπὲρ τοῦ σώματος αὐτοῦ ἐποίησεν*, id est, *ea ad quæ per corpus egit*. Docet quo fine quisque nostrum coram tribunali Christi comparere debeat, ut, nimirum, *quisque reportet ea ad quæ per corpus egit*, id est, ea quibus convenienter per corpus egit, seu actionibus corporis sui congrua. Corpus enim est instrumentum animi nostri per quod operatur & agit. Hinc patet cuique nostrum sive vivo sive mortuo prius coram tribunali Christi comparendum esse, quam iis quæ per corpus suum egit congrua & correspondentia reportet. Patet etiam iterum omnes nostras actiones a Christo cognosci, quandoquidem secundum eas nos judicaturus est.

Sive bonum, sive malum. Explicat ipse per appositionem quid intelligat per ea ad quæ quisque per corpus egit, quæque reportare debeat, *sive bonum*, inquit, *sive malum*: quasi dicat, ut si bene egit, bonum reportet, si male egit, malum reportet: bonum enim bono convenit, malum malo. Significat quinam sint qui Domino placeant, nempe qui bene agunt, quique sint qui Domino displicant, nempe qui male agunt. Frustra modis & artibus aliis quisquam Domino placere conetur,

quam bene agendo, & qui male agit, nunquam effugiet quin Domino displiceat. Est quidem in iudicis istius favore & gratia salus nostra posita, sed hæc gratia sola bonitate & probitate comparatur. Sapientissimus est iste iudex & sanctissimus, nec imponi sibi patitur adulatione & hypocrisi, nec quidquam aliud amat præter virtutem. Vide Rom. 2. 6, 7, 8, 9, 10.

Verf. 11. *Scientes igitur hunc timorem Domini*. Docet quem porro effectum in ipso producat istius iudicii notitia. *Scientes*, nimirum ex Dei sermone & Spiritus Sancti inspiratione. Vide v. 1.

Hunc timorem Domini. Id est, hoc timendum ac tremendum Domini iudicium, per metonymiam effecti. Eadem phrasi utitur & Petrus de hujus seculi iudiciis ac potestatibus 1 Petr. 111. 14.

Hominibus persuademus. Nempe ut Euangelio credant: quasi dicat, non tantum ipsi omni studio contendimus ut Domino placeamus, sed etiam omnibus hominibus ut idem faciant persuademus, proinde ut in Christum credant, poenitentiam agant, & fructus fide ac poenitentia dignos ferant, id est, à malo desinant & bonum faciant 1 Petr. 111. 21.

Deo autem manifestati sumus. Id est, nos agere candide, nihil loqui nisi quæ loquenda Deus nobis commisit, & ipsos ea omni studio facere quæ aliis facienda suademus, ac veros Christi Apostolos esse.

Spero autem & in conscientiis vestris manifestatos esse. Id est, id mihi polliceor, etiam conscientias vestras hoc ipsum in me agnoscere.

Verf. 12. *Non enim iterum nos ipsos commendamus vobis*. Confirmat quod dixit per prolepsin, ne quis objiciat, cur ergo te nobis iterum commendas, si speras & existimas te nostris in conscientiis manifestatum esse? Non enim, inquit, quod iterum de me testor ea de causa hoc facio, ut iterum me vobis commendem quibus jam satis superque commendatum esse me spero.

Sed occasionem dantes. Id est, damus, per participium pro verbo,

Vobis gloriationis de nobis. Docet quo fine dicat ea quæ ad sui spectent commendationem: quasi dicat, non ut me vobis commendem, sed ut vobis occasionem dem, id est, materiam & causam & incitamentum præbeam gloriationis, *super nobis*, *ὑπὲρ ἡμῶν*, id est, de nobis, quod scilicet per verum Christi Apostolum conversi sitis.

Ut habeatis adversus eos qui in facie gloriantur & non corde. Exprimit gloriationis istius finem: quasi dicat, non ut gloriemini de nobis sine causa, sed ut habeatis quod opponatis iis,

Qui in facie. Id est, de facie, de externa sanctitatis specie, de circumcissione & aliis Legis ritibus. *In pro de*, usitata Apostolo phrasi cum de gloriatione agit.

Et non corde, intellige, *ἀπὸ καρδίας*, in. Id est, de corde, nimirum circumciso, seu de animo pravis affectibus & vitiis vacuo, de quo non gloriantur, quia de illo gloriari vere non possunt.

Verf. 13. *Sive enim mente excedimus*, *ὑπερβύνομεν*. Quasi dicat, non debet autem hoc nobis vitio verti quod id agamus, ut de nobis gloriemini, & hac in parte

parte habeatis quod opponatis iis qui de facie gloriantur, quo vobis circumcisionem & Legis ritus obtrudant. Nam sive hac in parte mentis excessu aliquo laboramus & insanimus,

Deo. Intellige, id facimus in gloriam Dei, & gloriæ illius amor nos abripit in hanc mentis ecstasi.

Sive sobrii sumus. Id est, sive in eo mente sumus sobria & composita,

Vobis. Id est, vestrum in usum, vestro bono & commodo id facimus.

Vers. 14. Charitas enim Christi. Rationem reddit cur ipse circumcisionem & Legis ritus non prædicet, nec in iis gloriari velit: & sic superiora confirmat per prolepsin.

Nam, inquit, charitas Christi. Qua scilicet Christus nos complexus est,

Constringit nos. Id est, constrictos nos tenet, ne scilicet nostri juris simus, & aliter quam Christus velit, facere possimus.

Vers. 15. Qui judicavimus hoc. Id est, decrevimus hoc, & apud animos nostros plane constituimus.

Quod si unus pro omnibus mortuus est, ergo omnes mortui sunt. Exprimit quid judicaverit & ipse, & Christiani omnes qui Christum & charitatem ejus cognoverunt, nempe si unus pro omnibus mortuus est, omnes mortuos esse. Alterutra particula, vel *quod* *h.* vel *ergo* *deus* in Apostoli verbis redundat, *Si unus*, qui Christus est, *pro omnibus est mortuus*: quatenus nimirum pro peccatis omnium tanquam victima piacularis sese mactandum dedit, ut omnes omnium peccatorum reatu solveret, & ab eorum poenis liberatos in jus æternæ vitæ assereret.

Ergo omnes. *Οἱ πάντες*, cum articulo, nempe omnes qui hanc tantam charitatem agnoscunt.

Mortui sunt. Jure nimirum & obligatione, mortui inquam sunt sibi ipsis, ne amplius sui sint juris & potestatis, sed ejus qui pro ipsis est mortuus. Hoc decretum profecto omni ex parte justum & debitum est. *Cum Christo crucifixus sum*, inquit alibi eodem sensu Apostolus, *vivo autem, non amplius ego, sed vivit in me Christus, qui dilexit me & seipsum tradidit pro me* Gal. 2. 20.

Et pro omnibus mortuus est. Quasi dicat, & fano pro omnibus mortuus est hoc ipso fine.

Ut qui vivunt, non amplius sibi ipsis vivant. Explicat quid sibi verbis illis velit: *ergo omnes mortui sunt.* Nempe se non loqui de morte proprie dicta, sed qua proprie loquendo viventes non amplius sibi ipsis vivant, id est, suo lubitu ac voluntate,

Sedei qui pro ipsis mortuus est. Id est, ad ejus voluntatem ac placitum, qui eos tantopere dilexit, & tam ingenti beneficio obstrinxit, ut pro eorum peccatis victima sit factus: quasi dicat, quid mihi amplius cum Lege quæ me damnat. Illi me totum tradidi, qui ne damner sua morte effecit.

Et resuscitatus. Addit hoc ut eum qui pro omnibus mortuus est, vivere post mortem doceat. Nisi enim viveret, neminem sibi teneret obligatum. Includit autem in resurrectione Christi non solum vitam post mortem, sed etiam in omnia dominatum & potestatem. Christus enim in hunc finem ex mortuis est suscitatus, ut omnium esset Dominus. Et sunt hæc natura sua conjuncta, pro omnibus mortuum esse & Christum esse, & ex mortuis suscitatum esse, ut a se invicem divelli non possint. Quis enim alius pro

omnibus mori potuisset nisi Christus? Et Christus quomodo in morte manere potuit, & non ex morte ad vitam & regnum suum pervenire? Tanto magis igitur obstringimur, ut Christo vivamus, qui non solum pro nobis mortuus est, non solum post mortem vivit, sed etiam Dominus omnium nostrum factus est. Quis enim Domino suo non viveret, a quo etiam sanguinis ac vitæ pretio sit quæsitus? Docemur hoc loco mortuos non vivere nisi resuscitentur, cum Christus ideo sit resuscitatus ut viveret, & vivens dominaretur omnibus Rom. xiv. 9.

Vers. 16. Itaque nos. Nempe qui Christum cognovimus. Infert conclusionem ex præmissis;

A modo. Αὐτὸ ἔτι νῦν, nunc, habet hic suam latitudinem, & includit totum tempus cogniti Christi, ut & paulo post,

Neminem novimus. Id est, spectamus & consideramus, per metonymiam effecti, vel curamus, per metonymiam causæ.

Secundum carnem. Id est, secundum carnalem Dei cultum & circumcisionem, per metonymiam subiecti pro adjuncto. Sic eandem carnis vocem accipit Gal. i. 11. 3, cui opponit spiritum, id est, spirituales Dei cultum, eadem phrasi Gal. iv. 5, 6: quasi dicat, nullam in quoquam carnalium rerum & rituum Legaliū rationem & æstimationem habemus, quandoquidem Christus carnalia ista nihil curat.

Si vero et. Id est, etsi vero: occurrit objectioni,

Cognovimus secundum carnem Christum. Id est, spectavimus & consideravimus aliquando, cum scilicet in carne viveret.

Secundum carnem Christum. Id est, secundum circumcisionem & alios carnales Legis cultus.

Sed nunc non amplius cognoscimus. Quasi dicat, jam sunt in Christo omnia illa penitus abolita, postquam spiritus vivificans est factus 1 Cor. xv. 45, nec ullum rerum istarum in Christo mansit vestigium. Cognoscere hinc propriam habet significationem. Particula *nunc* totum tempus a glorificatione Christi comprehendit.

Vers. 17. Itaque si quis in Christo (intellige, est,) nova creatura (intellige, est.) Ex eo quod Christum nunc non cognoscamus secundum carnem, infert omnem qui in Christo sit, novam esse creaturam. *Si quis in Christo est*, id est, per fidem in Christum, Christo & ecclesiæ ejus est inlitus.

Nova creatura est. Quasi dicat, non amplius est Judæus vel Græcus, sed Christianus, homo novus, noviter a Deo per Christum creatus, secundum imaginem ejus qui condidit ipsum Coloss. i. 10, in justitia & sanctitate vera Eph. iv. 24, cujus novi hominis tota ratio consistit in fide Christiana per charitatem operante Gal. v. 6, seu ut secundum spiritum ambulet, non secundum carnem, & in spiritu Deum colat, non in carne, quique omni cultore Legis longe est perfectior. Dicit autem omnem qui sit in Christo novam creaturam esse, quia esse debet, hoc illius est officium, hæc professio, & hæc spiritus Christi vis & efficacia, & nisi quis nova creatura sit, frustra se in Christo dicit esse. Nam reipsa non est. Qui autem in Christo non est, extra salutem est, quisquis sit.

Vetera transferunt, ecce facta sunt nova omnia. Insistit dicto: quasi dicat, nemo alleget ea quæ ante Christum fuerunt. Omnia illa vetera sunt quæ transferunt, quatenus scilicet

antiquata sunt. *Vetera, τὰ παλαιά* cum articulo, nempe vetera quæ ad subjectam pertinent materiam.

Ecce facta sunt nova omnia. Τὰ πάντα, similiter cum articulo, qui itidem vocem *omnia* restringit ad rem subjectam. Intelligit autem inprimis novam hominum creationem, seu novos homines & ecclesias Christianas ex omnibus gentibus collectas, quæ omnia nova facta etiam veluti digito monstrat, quippe oculis omnium exposita. Nam & alibi Apostolus novam hominum creationem intelligens, neutrum genus, ex comparatione ac respectu ad veterem creationem, usurpat Col. 1. 16, 20. Dicit autem omnia facta esse nova, non ratione effecti, multi enim sunt qui contumaciam suam opponunt, sed ratione efficaciz. Sic mundus per Christum factus dicitur, quamvis eum non cognoverit. Sic idem Christus dicitur illuminare omnem hominem Joan. 1. 9, 10. Sic omnia Deo reconciliata & inter se pacificata esse dicuntur Col. 1. 16. Eph. 1. 10, & similia alia. Habemus hic illustre testimonium novæ creationis omnium, ut frustra sint qui creationem Christo in Sacris Literis tributam de veteri accipiunt, & hac ratione Christum faciunt etiam non Christum. Nec enim is qui veterem creationem peregit, Christus, id est, Unctus Dei est, cum hæc appellatio non alii quam homini competat. Ejusdem novæ creationis respectu Christus λόγος, id est, sermo Dei dicitur, per allusionem ad λόγος seu sermonem illum quo vetus creatio peracta fuisse a Mose narratur.

Verf. 18. *Omnia autem ex Deo. Τὰ πάντα* iterum cum articulo, vocem *omnia* ad novas creaturas restringente. Docet novas istas creaturas auctorem habere Deum.

Qui reconciliavit nos sibi ipsi. Ostendit modum novæ istius creationis. Quatenus enim Deus nos sibi reconciliavit, id est, ex inimicis amicos sibi effecit, ex peccatoribus sanctos & justos, ex carnalibus spirituales, ex refractariis obsequentissimos, hæcenus nos effecit novas creaturas.

Per Jesum Christum. Per quem nos omnium peccatorum reatu solvit, & paterna gratia complexus est, & sic sibi obsequentissimos in omnibus effecit.

Et dedit nobis ministerium reconciliationis. Ut scilicet hanc reconciliationem promoveret. Ipse auctor est nostri ministerii.

Verf. 19. *Quippe quod, vel ut postea quod, αἰς ὧν.* Sic αἰς accipitur 1 Petr. 1. 19, & mox verf. 20.

Deus erat in Christo. Ostendit jure se reconciliationem nostri ad Deum auctorem referre. Erat in Christo per spiritum suum, & quatenus Christus Dei vicem in sermonibus & operibus suis obibat,

Mundum. Id est, homines, per synecdochen,

Reconcilians sibi. Amicos sibi ex inimicis faciens.

Non imputans ipsis transgressionem ipsorum. Modum & rationem ostendit qua Deus homines sibi reconciliabat in Christo, nimirum ingenti sua gratia & misericordia, quod illis transgressionem ipsorum non imputaret, in rationes non referret, remitteret & condonaret, id est, non solum hoc se facere velle declararet & publicaret, sed etiam ad se conversis ipso facto per Christum exhiberet.

Et posuit in nobis sermonem reconciliationis, τὸν κηρυγμὸν. Nempe reconciliationis dictæ, id est, ser-

monem quo homines ad istam reconciliationem adhortarentur, immensam Dei gratiam illis exponentes, Christo scilicet in cælos evecto: quasi dicat, non noster est sermo iste quo homines ad reconciliationem cum Deo hortamur, sed ipsius Dei. Non tribuit sibi Apostolus potestatem peccata remittendi quam tribuit Christo, sed sermonem tantum de peccatorum remissione iisdem exhibenda qui sese converterint ad Deum.

Verf. 20. *Pro Christo igitur legatione fungimur.* Infert ex dictis se *pro Christo, ὑπὲρ Χριστοῦ*, id est, Christi vice legatione fungi. Non dicit hoc loco se Christi legatum esse, sed majorem ob emphasin, Christi in legatione vicarium, quippe quod Christus etiam Dei legatum egerit, cujus in locum, ipso in cælos profecto, Apostoli successerint.

Tanquam Deo rogante per nos. Causam addit cur se pro Christo & Christi loco legatione fungi dicat, utpote quod Deus roget per nos, sicut per Christum rogavit. Quid roget statim explicat.

Oramus pro Christo. Id est, Christi vice & Dei nomine.

Reconciliamini Deo. Deponite erga Deum inimicitias, animum a Deo aversum & operibus Deo adversis deditum Col. 1. 21, 22. Hoc vos orat Christus cujus vicem sustinemus, hoc vos rogat per Christum & per nos ipse Deus creator vester. Docet hic locus quam sit alienum a vero Deum humano generi iratum a Christo fuisse placatum & hominibus reconciliatum. Contra se res habet: nempe Deum homines sibi iratos placasse & reconciliare per Christum & Apostolos omnibus modis conatum fuisse, non tantum publicatione remissionis omnium præteritarum transgressionum & paternæ suæ gratiæ cum vitæ æternæ hæreditate, sed etiam admirandæ prorsus & ineffabilis erga humanum genus charitatis edito opere, quod statim etiam ab Apostolo ponitur. Verum quidem est Deum non remittere pœnam antequam homines ad ipsum convertantur; sed eum hominibus irasci & reconciliatione opus habere, cum ipsemet illorum conversionem & reconciliationem omnibus modis quærit, adeo ut etiam unicum Filium suum eorum conversioni ac saluti impendat, manifestæ contradictionis est. *Sic Deus dilexit mundum, inquit ipse Christus, id est, usque adeo dilexit, ut Filium suum unigenitum daret, ut omnis qui credas in ipsum non pereat, sed habeat vitam æternam.* Quis in tanta charitate quærat iram, & animum a mundi salute aversum, placationis ac reconciliationis egentem? Hanc eandem charitatem Apostolus sequentibus verbis exponit.

Verf. 21. *Eum enim qui non cognovit peccatum.* Causam exprimit qua homines validissime vult impellere ut Deo reconcilientur, ingentem nimirum Dei erga homines eosque inimicos suos charitatem, seu ingentis charitatis opus.

Eum enim, inquit, qui non cognovit peccatum. Id est, omnis expertem peccati, ab omni peccato purum & infontem, Christum nimirum Filium suum unigenitum,

Pro nobis. Id est, nostro bono & pro salute nostra, *Peccatum fecit.* Id est, peccatorem fecit: ponit substantivum pro adjectivo, Hebræa phrasi, non tantum

tantum ob concinniorē oppositionem, sed etiam ut maximum peccatorem significet, qui ipsum veluti peccatum sit. Quem Deus Christum fecit, quatenus eum innocentissimum & sanctissimum, ut maximum peccatorem tractari, id est, morte omnium dirissima & ignominiosa, morte crucis, inquam, affici permisit. Solet victima pro peccato peccatum appellari in sacris Literis, & Christus victima pro mundi peccato factus est, idque si rem ipsam spectes hic dicitur: sed is qui peccatum non cognovit, non tam commode victimæ opponitur, quæ & ipsa pura & insons debet esse, quam ei qui ut peccator maximus tractatur.

Ut nos simus, vel fiamus iustitia Dei. Exponit quo pacto pro nobis Christus peccatum sit factus, nempe ut nos, qui ipsum peccatum sumus, id est, innumerabilem peccatorum coram Deo rei,

Fiamus, vel simus iustitia Dei. Id est, ut nobis iustitia a Deo imputetur, & consequenter ut nos tanquam iustissimi & omnis peccati puri tractemur, id est, (quod Christus ipse dixit,) ut non pereamus, sed vitam habeamus æternam: quæ iustitia Dei dicitur, quia Dei donum est, non nostrum opus ac meritum. Quatenus igitur iustitia nobis a Deo imputatur, hæc iustitia Dei esse vel fieri dicimur, per *ἀντιθέσιν* elegantem ex comparatione & oppositione ortam. Iustitiam enim, idque Dei, fieri, & peccatum fieri, eleganter inter se opponuntur. Imputatur enim nobis iustitia a Deo, seu ut alibi hac ipsa de re & charitate Dei loquitur Apostolus, justificamur per mortem & sanguinem Christi Rom. v. 8, 9, 10, quatenus Christus pro peccatis nostris ex Dei voluntate mortuus est, & sanguinem suum fudit. Hac enim ratione nobis jus quæsitum est ad peccatorum remissionem & iustitiæ imputationem ac justificationem, & Deus semetipsum ad eam nobis conferendam, ipsamque consequenter æternam vitam dandam obstringit, nosque de ea plane certos reddit, non solum tanto pignore charitatis suæ, sed etiam quod damnationi nullus sit locus postquam Christus pro peccatis nostris ex Dei voluntate mortuus est, eaque sanguine suo expiavit. Et si peccati insons mortem subiit solis peccatoribus debitam, idque pro peccatoribus, multo magis peccatores iustitiæ imputationem & vitam æternam ex Dei gratia adipiscuntur, solis iustis & insonibus destinata. Ita Apostolus in hac tanta Dei charitate illiusque opere, simul inclusit & peccatorum remissionem, & iustitiæ ac vitæ æternæ donum, hominibus per Christum Dei nomine oblatum & annunciatum: ex Christi enim morte consequuntur omnia, qua de re vide dictum ad Romanos locum. Nec quidquam validius & efficacius ad hominum animos expugnandos, & Deo reconciliandos, & certiores de æterna salute reddendos adferri potest, quam hoc tantum divinæ charitatis opus in Christo pro peccatoribus & inimicis suis tradendo. Hoc nimirum est quod alibi, licet aliis verbis idem Apostolus dicit, *Christus nos redemit ex maledictione Legis, factus pro nobis maledictio, ut in gentes benedictio Abraami veniret in Christo Jesu* Gal. III. 13, 14.

In ipso. Nempe in Christo, id est, ea conditione ut in Christo simus, in Christum credamus,

in ipso, qui pro salute nostra & pro peccatis nostris mortuus est, salutem & peccatorum remissionem & justificationem, non in Lege & operibus Legis quæramus, & consequenter per ipsum tanquam Dominum & Servatorem nostrum eam obtineamus. *Traditus enim est propter peccata nostra, & resuscitatus est propter justificationem nostri* Rom. IV. 25. Quia vero mortis Christi effectus, id est, iustitiæ imputatio ex conditione fidei in Christum pendet, quæ & reconciliationem cum Deo & omnem iustitiam & sanctitatem, ea quam Lex in quoquam efficere possit, multo maiorem ac perfectiorem complectitur, hinc necessario consequitur Christum haud esse mortuum in debitorum nostrorum persolutionem, qua facta nullus conditioni relinquitur locus, sed ut Scriptura ubique testatur, in eorum remissionem, quæ ex conditione fidei in Christum & penitentiam ac emendationis vitæ merito suspendi potest & suspensa est. Neque etiam tanta Dei charitas ullo modo cum retentione juris, nec ullius dimissione nisi exacto debito, potest consistere. Tantum enim abest ut Deus debitum suum ab hominibus exegerit, ut etiam insuper eorum saluti rem sibi pretiosissimam, id est, Filium suum unigenitum impenderit. Et cum Deo debitum sit pœna, pœna autem ab innocente jure non possit exigi, quis Christum innocentissimum proprie loquendo punitum a Deo dicet? quis non potius mortem ejus ingentis opus obedientiæ agnoscat? quod etiam Deus immenso præmio remuneratus est Phil. 2. 9, 10, 11. At remuneratio contra naturam & rationem est proprie dictæ pœnæ. Habuit quidem mors Christi similitudinem quandam pœnæ, quatenus per illam impunitas nobis quæsitæ est, sed neutiquam veram pœnæ rationem, quæ in victimis nullum habet locum. Porro cum Deus rem tantam fecerit, ut homines sibi reconciliaret & ad fidem in Christum adduceret, hinc simul apparet quanta Dei ira, & quam atrox exitium maneat omnes qui contumaces & Deo inimici esse perexerint,

CAPUT VI.

Verf. I. **A**dministrantes autem. Pergit in exponendo suo munere & ministerio. *ὑποτάσσας δὲ*, nempe Deo & Christo, in mundi scilicet reconciliatione.

Etiā exhortamur. Nempe vos & omnes vestri similes qui jam ad Deum conversi estis, & gratiam ejus receperitis: quasi dicat, etiam hæc est pars nostri muneris ac ministerii vos exhortari.

Ne in vanum gratiam Dei receperitis. Id est, ut omnem detis operam, ne sit in vanum ac sine ullo salutis æternæ fructu, quod gratiam Dei, *τὴν χάριν*, nempe de qua agitur, receperitis & amplexi fueritis, quatenus Evangelio credidistis, ad Deum vos convertistis, & in Christum fidem suscepistis, ac pro iustis a Deo reputati estis. In vanum autem hoc factum esset & sine salutis æternæ fructu, si in vitis perseveraretis, & vitam justam, novam, Deo & Christo tantaque sua gratia dignam non ageritis. Vide yf. 14, & quæ sequuntur, item

cap. VII. 1. I Cor. x totum caput. Idem & universa testatur Scriptura. Conversionis enim nostræ ad Deum & fidei in Christum, ipsiusque istius Dei gratiæ de qua agimus, finis & scopus est, ut abnegata omni impietate & mundanis cupiditatibus, sobrie, iuste, pie vivamus in hoc præsentī seculo, & quæ sequuntur Tit. I. 1 a vs. 11 ad finem capitis, & cap. III ab initio ad vs. 9. *Scētāmini pacem cum omnibus & sanctificationem*, inquit ad Hebræos auctor, *quo si nemo videbit Dominum* Hebr. XII. 14.

Vers. 2. *Dicit enim*. Nempe Deus ipse, cuius nos administrī sumus. Rationem & causam addit istius suæ exhortationis, per prolepsin, ne quis dicat, semper nobis esse receptum ad Dei gratiam, non posse eam unquam in vanum & irritum cadere, quocunque tempore peccator invocabit Deum, nunquam in cassum mittet preces. Negat hoc Apostolus, ut superiorem adhortationem confirmet, allegans ipsius Dei dictum.

Tempore accepto exaudivi te, & in die salutis auxiliatus sum tibi. Recitat Dei verba ex Esa. XLIX. 8, quibus Deus pronunciat se *tempore accepto*, sibi nimirum, id est, tempore quo servare vult, hominem exaudire.

Et in die salutis. Id est, qua servare vult. Explicat tempus illud sibi acceptum. Diem ponit pro tempore, per syncdochen. Sic & Christus ipse in illis ad Phariseos verbis Joan. VIII. 56, 58: *Abraham exultavit ut videret diem meum*, id est, tempus adventus mei in mundum, & in eo conversationis meæ, quod & omnes alii Prophetæ exoptarunt, & vidit, nempe spiritu Prophetico, vidit me venturum in mundum, & gavisus est, nempe eo nomine, quod ut confirmaret & verum esse ostenderet, (Judæorum non curans manifestam calumniam, quam & alibi non curavit Joan. x. 33 collato cum vs. 36,) dixit, *Amen amen dico vobis, priusquam Abraham fieret ego sum*, nempe *Messias ille*. Hoc enim sensu Christus verbis istis absolute prolatis ubique utitur, & in hoc ipso cum Judæis sermone bis jam ususerat Joan. VII. 24, 28. Et ex eo quod ipse esset Messias ille priusquam Abraham fieret, recte consequebatur Abrahamum exultasse ut diem ejus videret, & vidisse & gravissimum esse. Prophetæ enim, inter quos præcipuus erat Abraham, exultabant, ut Messias viderent diem, & videbant & gaudebant. Quomodo autem erat Messias ille priusquam Abraham fieret, nisi divina destinatione, & eodem illo modo quo dies illius erat. Sed hæc obiter & ex occasione vocis diei, pro tempore multos dies completente, qua significatione & Apostolus hæc verba Dei imitatus eandem vocem statim usurpat. Redeamus ad Dei verba.

Auxiliatus sum tibi. Hic effectus est exauditionis. Significat his verbis Deus se non semper hominem exaudire, non semper homini auxilio esse, eumque servare, sed id se facere tempore sibi accepto & in die salutis. His Dei verbis prolatis, ut argumentum suum perficiat, Apostolus addit:

Ecce nunc tempus valde acceptum, & ecce nunc dies salutis. Quasi dicat, quod tempus & quem diem si passi fueritis elabi sine vitæ emendatione & renovatione Christianæ professioni congrua, invanum erit quod Dei gratiam receperitis, fructu divi-

næ gratiæ, id est, æterna salute exciditis. Invocabitis & Deus non exaudiet, nec vobis auxiliabitur. Hinc alibi idem Propheta: *Quærite Dominum dum inveniri potest, invocate eum dum prope est*. Quod quomodo fieri debeat, statim explicat: *Derelinquat impius viam suam, & vir iniquus cogitationes suas &c.* Esa. LV. 6, 7. Nimirum expectandum non est donec nos peccata derelinquant, sed ipsi ea derelinquere debemus. *Pro impietate peccati sui orabit ad te omnis sanctus tempore opportuno*, inquit David peccatum suum deprecans Psal. XXXII. 6. Illud igitur quod communiter dicitur, peccatorem exauditum & salvatum iri, quocunque die & tempore invocaverit Dominum, ultra tempus acceptum & opportunum ultraque salutis diem extendendum non est. Etiam Reges mortales, quoties edicto gratiam suam & veniam delictorum publicant, certum tempus definire solent pœnitentiæ, quo elapso claudi solet aditus ad gratiam. Sic & Esau olim reprobatus est, nec ad pœnitentiam patrem permovit alienata a se principalis benedictionis, quamvis eam cum lachrymis exquireret Hebr. XII. 17. Huc pertinent verba Christi Matth. VII. 2 vs. 21 ad cap. finem, & parabola illa de virginibus decem Matth. XXV, & alia Scripturæ dicta innumera. Porro cum Apostolus ait: *Ecce nunc tempus valde acceptum, ecce nunc dies salutis*, tempus ostendit Evangelii, quo Deus non tantum gratiam suam, eamque plane paternam omnibus hominibus offerri & publicari facit, & ipsemet eos ad se invitat, ut ab omni impietate & injustitia desistant, sed etiam Filium suum unigenitum pro omnium peccatis victimam dedit, & morte crucis omnium detestabilissima passus est affici, sanguine ejus æternum & universale scdus gratiæ faciens, & omnium ad se converforum ac vitam emendantium peccata penitus expians & expiata esse declarans: sed vere & efficacis pœnitentiæ & renovationis vitæ conditione inclusa.

Vers. 3. *Nullam in ullo*. Docet quomodo etiam se in omni vita gerat. *Nullam in ullo*, id est, in ulla re

Dantes offensionem. Id est, offensionis causam & occasionem, per metonymiam effecti.

Ne vituperetur ministerium, & diabolus. Nempe quod obimus in reconciliando Deo mundo cap. V. 18, & iis qui crediderunt ad omnem sanctitatem exhortandis vs. 1, ne quis ministerium nostrum ulla ex parte taxet & exagitet.

Vers. 4. *Sed in omni*. Id est, in omni re, seu per omnia. Per positionem contrarii illustrat priorem negationem.

Commendantes nos ipsos. Id est, bonam nobis estimationem concilians.

Tanquam Dei servi. Id est, tanquam Dei servos decet. Particula *ut* *tanquam*, significationem habet hoc loco causæ, ut supra cap. V. 19, 20. Oportet enim Dei servos omni ex parte sanctos & commendatos esse, cum Deus ipse sanctus sit.

In patientia multa. Enumerat per quæ seipsum commendat, nimirum non per verba inania & per laudes proprias, sed per res ipsas & opera. *In patientia multa*. Id est, per patientiam, eamque multam, id est, magnam, multiplicem & continuam, quod nullis malis, nullis adversis, quæ magna sunt & continua,

continua, cedant & frangantur. Tales enim decet esse Dei servos qui Deo confidunt, & sciunt omnia in bonum sibi cessura, ut constanti adversorum omnium tolerantia fidem suam in Deum, & Deo & hominibus approbent.

In afflictionibus. Id est, per afflictiones, quod scilicet propter Euangelium affligar. Nisi enim Dei servus essem, & illud a Deo accepissem, profecto me illius causa afflictionibus non objicerem.

In necessitatibus. Id est, per necessitates, in quas scilicet crebro incidimus Christi & prædicationis nostræ causa, dum cogimur esurire, sitire, frigere, nudi ac male vestiti incedere, & rebus ad vitam necessariis carere.

In angustiis. Id est, per angustias, undique pressi ab adversariis Euangelii, ut evadendi non sit locus.

Vers. 5. *In plagis.* Id est, per plagas quibus afficimur & à Judæis & à Gentibus propter Euangelium Christi. Vide infra cap. x. 23, 24, 25.

In carceribus. Id est, per carceres, in quos Christi causa conjicimur.

In seditionibus. Id est, per seditiones quæ adversum me concitantur ob Euangelium, ut Ephesi cap. 1. 8.

In laboribus. Id est, per labores quos in Euangelii prædicatione suscipio, & dum mihi propriis manibus victum comparo, ut gratis Euangelium prædicem, ne insimul me lucri causa Euangelium prædicare.

In vigiliis. Id est, per vigiliis, ne ullum tempus etiam nocturnum rebus pro Christo agendis prætermittam.

In jejuniis. Id est, per jejunia, ut me hominem ventri minime deditum esse ostendam, ut precibus & rebus sacris vacem, & me coram Deo humiliem.

Vers. 6. *In castitate.* Id est, per castitatem, dum ut tanto sanctior sim, & ad Euangelii prædicationem solutior, ab omni mulieris contactu abstineo 1 Cor. vii. 1, 7. Merito jejuniis castitatem conjunxit, ad hanc enim faciunt jejunia, & in jejuniis observanda castitas est 1 Cor. vii. 5.

In cognitione. Id est, per cognitionem, rerum nimirum divinarum & Dei mysteriorum, qua Paulus præ cæteris omnibus excelluit.

In longanimitate. Id est, per longanimitatem, & ab ira abstinendam.

In suavitate. Id est, per suavitatem, in actionibus videlicet & sermonibus, totaque vitæ conversatione.

In Spiritu Sancto. Id est, per Spiritum Sanctum, cujus varia in me apparent effecta, de quibus vide 1 Cor. xii. 4 & seqq.

In charitate non simulata. Id est, per charitatem erga omnes homines, etiam inimicos, sinceram & minime simulatam, quæ omnibus donis per Spiritum Sanctum à Deo & Christo collatis præstantior est 1 Cor. xii. 31. xiii. 1 & seqq.

Vers. 7. *In sermone veritatis.* Id est, per sermonem semper veracem, in quo nullum unquam est mendacium, per duo substantiva pro substantivo & adjectivo.

In virtute Dei. Id est, per maxima miracula, per metonymiam causæ. Intelligit ea opera quæ Deus ipse patrabat sua virtute, ad confirmandam Pauli

prædicationem. Nec enim omnia Apostoli Spiritu Sancto quo afflati erant, perficere poterant, ad quædam solum tantum adferebant fidem, licet & hæc Spiritus Sancti donum esset.

Per arma justitiæ. Hic jam Apostolus ipse particulam *in* mutat in *per*. Quasi dicat, non commendamus nos per arma carnalia, quibus nobis adversantes subjiciamus, qua in re magna persæpe injustitia est, sed per arma quæ sunt justitia, per genitivum differentia.

Justitiâ nos armans, *dextra & sinistra*. Nempe arma. Dextra arma sunt quibus dextrum armatur latus, sinistra quibus sinistrum: quasi dicat, ab utroque latere nos justitia armavimus, à dextro quidem, quatenus nemini ullam injuriam inferimus, dextrum enim latus armatur gladio, à sinistro, quatenus injuria affecti malum pro malo non referimus: sinistrum enim latus armatur scuto, quod nobis injuriarum patientia est.

Vers. 8. *Per gloriam & ignominiam.* Miscet inter se hic & in seqq. contraria, quæ in servis Dei apparent, per gloriam, quatenus servi Dei à probis & veritatis amantibus gloria & honore attolluntur, imo etiam ab improbis eorum vita & conversatio laudatur.

Per ignominiam. Quatenus ab improbis & a veritate averis ignominia & dedecore ob doctrinam afficiuntur.

Per infamiam & bonam famam. Eodem modo.

Tanquam seductores, intellige, *sumus*. Quod verbum etiam in sequentibus omnibus intelligendum est. Quatenus scilicet habemur pro seductoribus a mundo.

Et veraces. Quasi dicat, & interim veraces sumus, veritatem docemus.

Vers. 9. *Tanquam ignoti.* Quatenus scilicet tractamur tanquam ignoti, contemnimur, rejicimur, non curamur.

Et cogniti. Quasi dicat, & interim bene cognoscimur, sumus tanquam ignobiles, & interim sumus valde nobiles, prædicatione nimirum nostra & divinis miraculis.

Tanquam morientes. Id est, videmur mori, cum scilicet in præsentissimis vitæ periculis constituimur, nec ulla spes reliqua est vitæ.

Et ecce vivimus. Divina scilicet conservati providentia, & toties ex morte erepti, in qua semper versamur, & semper ex ea à Deo eripimur.

Tanquam castigati. Quatenus scilicet virgis cædimur, fuste percutimur, & alia aliqua poena afficimur, non secus atque si id essemus commeriti.

Et non morte affecti. Quasi dicat, Deus tamen non permittit ut morte afficiamur, ad exemplum Jobi, qui etiam erat tanquam castigatus & morte non adfectus, quia id Deus Satanæ non promiserat yf. 10.

Tanquam tristes. Quatenus continuas secundum carnem tristitiæ causas habemus, & hætenus etiam tristamur, & gemimus, & suspiramus & lachrymamur.

Semper autem gaudentes. Nempe secundum spiritum, ob spem certissimam vitæ æternæ, quæ spes in nobis, & consequenter gaudium, tanto majores sumit

sumit auctus, quanto major est secundum carnem tristitia.

Tanquam pauperes. Quatenus scilicet nullas habemus secundum carnem opes.

Multos autem ditantes. Quatenus secundum spiritum adeo divites sumus, ut multos ditemus, nec tamen quidquam nobis ex divitiis nostris depereat. Intelligit divitias cognitionis Evangelii divinorumque mysteriorum, & omnium quæ inde consequuntur bonorum spiritualium.

Tanquam nihil habentes. Quatenus scilicet nullam habemus possessionem, & incertis sedibus vagamur.

Et omnia possidentes. Quatenus scilicet omnia nostris usibus inservire coguntur quoties opus est, & nos solum tanquam Dei filii jus omnium habemus. Egregie descripsit Apostolus veros Dei servos ex hac contrariorum inter se commixtione. Nimirum non vitæ continua prosperitas, sed tolerantia multa, non opes & honores & voluptates, & secundum carnem potentia & victoriæ commendant Dei servos, quibus rebus commendabilem se fecit Machomet, sed afflictiones, necessitates, angustia, plagæ, carceres, & quæ ab Apostolo enumerata vidimus alia: non unum ex contrariis, sed contraria secum eo quo audivimus modo composita, non secus quam & ipsi servi Dei ex animi & corporis conjunctione sunt compositi.

Verf. 11. *Os nostrum apertum est.* Quia torrentem hunc orationis admirabilem effudit, merito suum os apertum esse dicit.

Ad vos Corinthii. Nempe fratres,

Cor nostrum dilatatum est, intellige, *ἀνένοιγται*, ad vos, vel erga vos. Merito, nam ex cordis dilatatione etiam oris hæc apertio consecuta est. Significat autem prolixum animi sui erga illos affectum.

Verf. 12. *Non coarctamini in nobis.* Id est, in animo nostro, patet vobis amplissime. Insistit superiori metaphoræ.

Coarctamini autem in visceribus vestris. Nempe erga me: angustus est mihi in visceribus vestris locus. Viscera ponit pro interno animi affectu, sueta Hebræis metaphora. Perstringit Corinthios fratres quod minus quam pro merito ab iis ametur.

Verf. 13. *Eandem autem remunerationem, ἀντιμισθίαν, tanquam filiis dico.* Quasi dicat, a quibus parentes amorem pro amore merito exigunt. Filios appellat, quia eos per Evangelium genuerat, id est, Christianos fecerat 1 Cor. iv. 15. Dicebat autem illis eandem remunerationem, quatenus eam ab illis postulabat.

Dilatamini & vos. Intellige, erga nos: quasi dicat, non minus quam nos dilatati sumus. Exprimit *ἀντιμισθίαν* & remunerationem illam quam iis dicit. Dilatationem intelligit viscerum & cordis, id est, interni amoris affectus.

Verf. 14. *Ne sitis jugum trahentes cum infidelibus.* Postquam exposuit quomodo se gerat in suo munere ac ministerio, simul & amoris sui patientem erga Corinthios affectum est contestatus, ad quorum utrumque veluti digressus erat a cæpta exhortatione vs. 1, nunc patefactis sibi vicissim & consequenter suis admonitionibus Corinthiorum animis, redit ad eos admonendos & retrahendos ab iis rebus, per quas in va-

num Dei gratiam receperissent. *Μὴ συνδέσθε ἑταροῦν ἡνίκά ἐσιν*, id est, ne vos conjungite & confociate infidelibus, in factis scilicet & actionibus illorum propriis, & a vestra sancta vocatione alienis, quale erat cum infidelibus delubra ingredi, sacrificiis eorum & conviviis idololatricis interesse, cumque iis in delubris epulari, & alia infidelibus solita, fidelibus autem minime convenientia facere, qua de re egit etiam in priore epist. viii. 10. x. 21. Metaphora est a iugo quod animalia conjungit & confociat, quæ si alterius sint inter se generis, *ἑταροῦν* sibi dicuntur. Lex olim vetabat ejusmodi iuga, sensu mystico ad hoc ipsum respiciens, ne fideles & Deo sacri homines cum profanis sese jungant in rebus & actionibus a sancta sua vocatione prorsus alienis. *Sancti estote*, inquit ipse Deus, *quia ego sanctus sum* 1 Petr. i. 15, 16.

Qua enim participatio justitiæ & iniquitati? ἀνομιᾶς. Rationes subjicit sui moniti. *Participatio*, *μετέχῃ*, consortium: quasi dicat, nullum est justitiæ & iniquitati consortium. Vestra autem actiones omnes debent esse justæ, omnes legi divinæ congruæ, proinde nulla iis inesse debet iniquitas, nihil quod a lege divina discrepet.

Qua autem communio luci ad tenebras? Id est, cum tenebris: quasi dicat, vestra actiones debent esse lux mera, quid igitur tenebræ in illis faciant?

Verf. 15. *Qua autem concordia, συμπάσις, Christo ad Belial?* Id est, cum Belial, qui Satanam hoc loco significat: quasi dicat, Christo cum Belial nulla est concordia. Vos autem estis Christiani & ex Christi præscripto vobis omnia sunt agenda. Quid igitur vobis est rei cum diabolo & actionibus diabolicis?

Aut qua pars fidelis cum infideli? Nempe in rebus & actionibus infidelium propriis.

Verf. 16. *Qua vero consensio templo Dei cum idolis?* Quasi dicat, templum Dei nulla pati potest idola, nullum idolorum cultum. Ne vero quis dicat, quid hoc ad nos? Multum, inquit Apostolus: *Vos enim templum Dei estis viventis.* Quasi dicat, merito argumentum a templo Dei duco. Vos enim estis verum & spirituale Dei viventis templum, ideoque cum idolis & eorum cultu, quæque in honorem aliquem illorum fiunt, & cum eorum delubris ac idolis, nihil vobis debet esse commune. Deum appellat viventem, ut cum Diis gentium opponat, tam viventibus quam eorum vivebant idola. Sicut igitur Deo viventi nulla est consensio cum Diis falsis & omni vita cassis, & qui nihil sunt, eorumque cum idolis, sic neque Dei viventis templo, quod estis vos.

Sicut dixit Deus. Allegat Dei ipsius dictum, ut eos Dei templum esse demonstraret.

Quoniam inhabitabo in ipsis & inambulabo. Hoc suo dicto significat Deus populum suum, qui hodie Christiani sunt, esse templum suum, in quo Deus tanquam in templo suo velit inhabitare & inambulare, similitudine sumpta ab hominibus domum suam inhabitantibus & in ea ambulantis. Habitat nimirum Deus in populo suo per verbum & spiritum suum, perque numinis sui præsentiam populo suo providens eumque curans, & illi sese præsentem ubique gratia & potentia sua exhibens.

Et ero ipsorum Deus, & ipsi erunt mihi populus. Rem eandem Deus per relatum & correlatum exprimit. Signi-

Significat se eos qui suus sint populus omnibus beneficiis affecturum & tanquam populum suum curaturum.

Verf. 17. *Propter quod exite ex medio ipsorum.* Infert admonitionem Apostolus similiter Dei verbis, quamvis alio ex Scripturæ loco acceptam.

Propter quod. Nempe tantam sui cum Deo conjunctionem.

Exite ex medio ipsorum. Id est, nolite interesse malis infidelium & profanorum hominum actionibus.

Et separamini. Nempe ab eorum factis & actionibus pravis.

Dicit Dominus Esa. LII. II.

Et immundum non tangite. Similitudine ab antiquo Dei populo sumpta. Christianis autem novo Dei populo nihil est immundum præter errores & actiones pietati Christianæ contrarias, inter quas erant idololatræ convivia. Locus hic non agit de conjugio inito cum infidelibus & idololatræ. Sanctificatur enim infidelis per fidelem conjugem, nec Christiani ipsos homines per se ducunt impuros, sed illorum errores & pravas actiones.

Et ego recipiam vos. Quasi dicat, præcepto suo addit Deus promissionem valde rei accommodatam. Poterant enim dicere fideles: atqui hac separatione offendemus alios homines, nec locum inter ipsos habebimus, erimus in summo odio, expellent nos & persequentur. Huic incommodo Deus occurrens, & ego, inquit, si vos officium feceritis, recipiam vos: quasi dicat, nihil curate hominum eo nomine odia & persecutiones, ego vos recipiam, apud me receptum & refugium habebitis, ego vobis propiciam ne quid vobis defit.

Verf. 18. *Et ero vobis in Patrem, & vos eritis mihi in filios & filias.* Exponit ipse Deus quomodo suos sit recepturus, sic nimirum ut iis futurus sit in Patrem, id est, Pater, & illi futuri sint ipsi in filios & filias, id est, filii & filiæ, Hebræa phrasi. Porro voces patris, filiorum & filiarum, per metaphoram accipiuntur: quasi dicat Deus, sicut Pater amat & curat suos filios & filias, sic ego vos amabo & curabo, & hæredes meos faciam.

Dicit Dominus omnipotens. Quasi dicat Propheta, non dicit hæc homo aliquis mortalis, sed dicit ipse Deus, nomine tetragrammato designatus, quod Græci Veteris Testamenti, interpretes nomine *Domini* efferunt, religione prohibiti illud proprio significato efferre. *Omnipotens*, in cuius manu sunt omnia, & qui potest præstare quæcunque vult, contra quem nihil sunt omnes omnium hominum conatus: cuius proinde promissiones, & fideles sunt, est enim veracissimus, & effectum habituræ, est enim omnipotens.

CAPUT VII.

Verf. 1. **H**As igitur habentes promissiones. Ex his talibus & tantis quas Deus ipse dedit promissionibus infert admoni-

tionem Apostolus, superiori cap. vj. 14, 17, conformem. *Dilecti.* Respicit ad id quod de sua dilectione dixerat cap. vi. 11, 12.

Mundemus nos ipsos. Se quoque conjungit omnibus aliis Christianis. Vide ut mundi simus, nostram etiam operam requiri.

Ab omni inquinamento. Mundum enim & inquinatum inter se opponuntur.

Carnis & spiritus. Id est, à scortatione, vulgatifimo inter gentes vitio, & à quovis alio peccato. Nam scortatio & carnis & spiritus inquinamentum est 1 Cor. vi. 18. Alia enim peccata omnia spiritus tantum sunt inquinamentum, qui non solum ipsis pravis factis inquinatur, sed etiam pravis propositis & cogitationibus.

Perficientes sanctitatem. Id est, id agentes ut perfecta sit nostra sanctitas, nullo vitii inquinamento contaminata. Sanctitatem inquinamento opponit, à quo mundari est sanctum esse. Sanctum enim & pollutum opposita sunt. Proinde ab omni inquinamento mundari est sanctitatem perficere. Ita posterius prioris est illustratio.

In timore Dei. Id est, per timorem Dei. Admoveret hunc alterum veluti cuneum, Dei timorem, significans Deum esse talem Patrem qui vitiorum inquinamenta in filiis & filiabus suis non ferat, eaque vel temporariis, vel æternis, vel etiam utrisque pœnis ulciscatur Apoc. xxi. 7, 8, 27. xxi. 15. Proinde si quem divinæ promissiones non moveant, pœnarum moveat metus. Locus hic docet fidei Christianæ rationem in eo sitam esse, ut divinis promissionibus & comminationibus credamus, iisque credendo ab omni vitiorum inquinamento nos ipsos mundemus, perficientes sanctitatem, sine qua nemo videbit Dominum Hebr. xij. 14. 1 Joan. iii. 3. Sanctus & mundus est Deus, profanos & immundos non patitur 1 Joan. 1. 5, 6, 7. Frustra igitur qui seipsos non mundaverint nec sanctitatem perfecerint Christianam, cum satis superque temporis habuerint, ut id facere possent, frustra, inquam, vel in Dei gratia, vel in Christi sanguine, vel ullis in aliis mediis ac remediis spem ponent impunitatis. Est autem Christiana sanctitas non secundum carnem ambulare, sed secundum spiritum Rom. viij. 1.

Verf. 2. *Recipite nos*, *καὶ ἐσθίετε ἡμᾶς*. Redit ad id quod dixerat supra cap. vi. 13, id est, date nobis locum in animis vestris, proinde & admonitionibus nostris. Ideo & dilectos appellaverat, ut eorum vicissim dilectionem erga se patefaceret ac dilataret.

Neminem injuria affecimus. Quasi dicat, ut me non debeatis recipere, & amore ac benevolentia complecti.

Neminem destruximus. Id est, neminem facultatibus suis privavimus.

Neminem quaestui habuimus, *οὐκ ἐπὶ κερδαλεῖς ἦν*. Quod solet fieri per fallaciam & deceptionem.

Verf. 3. *Non ad damnationem dico.* Id est, non animo damnandi vos hæc dico, tanquam homines erga me injustos & iniquos & ingratos, ac vestri amantissimum non redamantes. Admonendi & exhortandi vos causa hæc dico.

Predixi enim. Id est, præfatus sum, supra nimirum cap. vj. 11, 12. Loquitur hic in singulari numero Aposto-

Apostolus, ut appareat eum etiam in superioribus de se solo per numerum plurativum esse locutum.

Quod in cordibus nostris estis ad simul moriendum & simul vivendum. Id est, quod vos ita animi mei complectar affectu, ita amem, ut vobiscum mori, vobiscum vivere cupiam; nolim à vobis, nec in morte, nec in vita divelli. *Tecum vivere amem, tecum obeam libens*, dixit ille, suum amorem amico contestari volens. Cum igitur vos tantopere diligam, quomodo quidquam ad damnationem vestri dicere possim?

Verf. 4. *Multa mihi fiducia, πρὸς ὑμᾶς, erga vos, (intellige, est.)* Causas tanti sui erga ipsos amoris subicit. Primò, quod confidenter ac libere eos alloqui & cum iis agere queat, nec dubitet illos omnia facturos quæ ab ipsis fieri velit.

Multa mihi gloriatio de vobis, ἐν ὑμῖν. Secundò, quod multum de illis gloriaretur, Corinthios nimirum, opera ac ministerio suo ad fidem in Christum adductos, esse sibi rebus in omnibus obsequen- tissimos ac plane frugi filios.

Repletus sum consolatione. Tertiò, quod repletus sit consolatione, ad quam Corinthii maximam partem contribuerint, ut infra v. 7 exponit.

Superabundo gaudio in omni afflictione. Quartò, quod superabundet, id est, plus quam abundet gaudio, itidem ex Corinthiorum causa potissimum, in omni afflictione sua, quam scilicet tum patiebatur: ideo afflictioni articulus in Græco præfigitur. Hic de se partim in singulari, partim in plurali loquitur. Vide Christi servos affligi & premi secundum carnem v. 1. sequente, & tamen superabundare gaudio secundum spiritum & animum.

Verf. 5. *Etenim cum venissimus in Macedoniam.* Nempe ex Asia. Explicat rem quam dixit, & primum suam afflictionem exponit.

Nullum habuit relaxationem caro nostra. Id est, remissionem ab afflictione & pressura.

Sed in omni afflicti eramus, ἀνταρῶμεν, intellige, ἅμω, in omni, intellige, tempore. Id est, continuo & sine intermissione, vel omni ex parte afflicti eramus.

Foris pugna, intus timores. Ostendit qua ratione continuo seu omni ex parte afflictus esset secundum carnem. *Foris*, inquit, *pugna*, id est, ea quæ exterius fiebant erant pugnae cum adversariis Evangelii, externæ nimirum corporis mei afflictiones: (neque enim aliter servi Christi cum adversariis veritatis pugnant quam patiendo, non inferendo nec referendo mala) si quid autem ab externis afflictionibus cessatum esset, non desinebant tamen timores, qui intus carnem meam affligebant, estque timor mali ipso malo sæpe deterior.

Verf. 6. *Sed qui consolatur humiles.* Deus nimirum, ut mox addit, quod id soleat facere, imo semper faciat. *Humiles*, id est, afflictos, per metonymiam effecti, afflictiones enim humiliant. Intelligit autem afflictos propter divinam veritatem & iustitiam, aut fidei illorum & constantiae & patientiae explorandæ causa.

Consolatus est nos Deus. Nunc consolationem suam exponit,

In adventu Titi. Id est, per adventum Titi, quem scilicet Paulus ad Corinthios fratres miserat. Hic ergo Corintho a fratribus redux magnam Paulo con-

solationem attulerat. Hunc Titi adventum Deo tribuit Apostolus, ob divinam curam & providentiam qua omnes piorum actiones & itinera etiam diriguntur. Magnum afflictis adfert solatium pii & chari hominis adventus & præsentia.

Verf. 7. *Non solum autem in adventu Titi.* Id est, per adventum Titi, intellige, consolatus est nos Deus. Hoc addidit, ne dicerent Corinthii: quam ergo partem nos in tua consolatione habemus?

Sed etiam in consolatione. Id est, per consolationem,

Qua consolatus est super vobis. Nempe Titus, id est, Titus maximam super vobis, proinde ex vobis cepit consolationem, quæ ipsius super vobis & ex vobis consolatio maximam & nobis attulit consolationem. Est enim nobis maximo solatio cum ex vobis viri tam sancti consolationem capiunt.

Annuncians nobis. Tanquam consolationis suæ super vobis causam,

Vestrum desiderium. Intellige, mei. *Vestrum ejulatum.* Ex desiderio mei profectum, quod ad vos nunc venturus non sim, quodque existimetis me per vos esse contristatum.

Vestrum zelum pro me. Nempe contra meos adversarios, qui auctoritati muneris mei aliquid eunt detractum. Hic iterum ut & in sequentibus singulari numero utitur.

Ita ut magis gaudeam. Nempe nunc quam antea gaudebam.

Verf. 8. *Quia etsi contristavi vos.* Causam addit cur magis nunc gaudeat,

In epistola. Id est, per epistolam, nempe priorem in qua vos reprehendi & castigavi. Solent enim homines ex reprehensione & castigatione contristari.

Non me pœnitet. Nempe quod vos contristaverim.

Etsi pœnitebat. Nempe vos à me fuisse contristatos. Ita non solidum antea meum erat gaudium.

Nam video quod epistola illa, etsi ad horam, contristavit vos. Ex eventu probat merito se pœnituisse quod eos contristaverit, cum videat illos fuisse contristatos.

Video. Id est, cognosco & intelligo, per metaphoram.

Quod epistola illa. Nempe quam innui,

Etsi ad horam. Id est, ad breve tempus, per synecdochen,

Contristavit vos. Quasi dicat, ego autem ob amoris mei teneritudinem erga vos, nollem vobis unquam, ne ad momentum quidem temporis, tristitiæ causa esse.

Verf. 9. *Nunc*, postquam scilicet talia de vobis audio, gaudeo. Quasi dicat, omni dempta pœnitudo, proinde multo magis quam antea, quando gaudio meo admixta esset pœnitudo.

Non quod contristati sitis. Nempe simpliciter, hoc enim esset contra charitatem, gaudere ex alterius contristatione simpliciter.

Sed quod contristati sitis in pœnitentiam. Id est, quod hæc contristatio vobis verterit in pœnitentiam, eis μετανοήσαντες, in aliam mentem, alios mores, in correctionem & emendationem. Vide hic contristationem, ut & in sequenti v. 10 tristitiam, à pœnitentia,

tentia (μυστήρια) distingui. Nimirum non satis est ob admissa peccata tristari, sed requiritur etiam ut ab iis in posterum abstineas & vitam a vitiis repurges. Aliud est μυστήρια, aliud μυστήρια, illa dolore post factum finitur, hæc etiam aliam mentem, alios mores & fructus se dignos postulat.

Nam contristati estis secundum Deum. Confirmat quod dixit: quasi dicat, nam non estis contristati ut a me animum averteretis, ut mihi male velletis, & in iis quæ reprehendi magis vos obfirmaretis, sed secundum Deum, id est, secundum Dei voluntatem, seu eo modo quo Deus homines, cum reprehenduntur & castigantur, vult contristari, nempe contristari non ideo quod reprehendantur & castigentur, sed quod peccaverint & reprehendi ac castigari sint commeriti.

Ut in nullo. Id est, nulli in re,

Dammum patiamini ex nobis. Quasi dicat, quod fieri potuisset, vel etiam factum esset nisi a me fuisset reprehensi & contristati: damnum intelligit in re salutis. Docemur hoc loco parcendum non esse admonitionibus & reprehensionibus aliorum quoties opus est, ne ex nobis damnum & jacturam patiantur salutis, id est, ne iis, neglecta admonitione, causa simus ut in peccato maneant, & sic incidant in damnum quod ex peccato consequitur.

Verf. 10. Nam secundum Deum tristitia. Rationem adfert cur qui secundum Deum contristentur, admoniti & castigati, damnum non patiantur in salutis negotio ex illis qui eos moneant & castigent. *Nam*, inquit, *secundum Deum tristitia*, id est, tristitia ex eo quod peccaveris & castigari sis meritis,

Pœnitentiam, μυστήρια. Vitæ emendationem & vitiis abdicatorem.

In salutem. Quippe pœnitentiæ finem.

Cujus non pœnitet, αὐμωμένης. Describit salutem, ut eam tacite vitiis illecebris opponat. Post vitia enim semper subit dolor & cura, nec ullus est qui peccato peracto non malit se non peccasse, præsertim cum pœnam peccati ante oculos habet & subit: At salus, præsertim æterna, verum ac solidum est bonum, cujus neminem pœnitet.

Operatur. Nam qui reprehensus tristitia ducitur ex peccato, protinus de vita cogitat emendanda, & sic tristitia ista pœnitentiam operatur, pœnitentia autem adfert salutem, cujus neminem pœnitet. Vide vim pœnitentiæ, sed veræ, quæ in vitæ extat emendationem. Et hæc est totius Evangelii summa.

Mundi autem tristitia mortem operatur. Tristitiæ secundum Deum, qua probi homines afficiuntur reprehensi & castigati, opponit tristitiam mundi, id est, hominum profanorum, qui mundus dicuntur, & Christianis ac sanctis hominibus hoc nomine opponuntur.

Mortem operatur. Nempe ipsi mundo, qui cum reprehenditur & arguitur errorum ac vitiis, irascitur iis a quibus reprehenditur & arguitur, eosque etiam odiis & injuriis omnibus persequitur, suos autem errores & prava mores defendit, & modis omnibus propugnat, & sic mortem, id est, damnationem sibi accersit, quam pœnitentia poterat effugere, & salutem adipisci. Mundus quoties tristatur, semper

peccat vel impatientia, vel alio aliquo vitio, non regens ut oportet affectus. At qui secundum Deum tristantur, semper ad pœnitentiam & in melius proficiunt.

Verf. 11. Ecce enim ipsum hoc quod secundum Deum contristati fueritis. Proprio illorum exemplo demonstrat, quod tristitia secundum Deum operetur pœnitentiam, & magnam vim habeat in hominibus reducendis ad frugem.

Ecce. Rem oculis subjicit.

Quantum operatum est vobis studium! Nempe mihi obtemperandi & satisfaciendi in omnibus.

Imo defensionem, ἀλλὰ ἀπολογία. Particula ἀλλὰ hoc loco significat imo, ut Joan. xvi. 2: quasi dicat, non studium tantum sed etiam defensionem, & ideo utitur particula ἀλλὰ sed. Defensionem intelligit, qua se aliquomodo Apostolo purgare conabantur.

Imo indignationem. Adversus illum videlicet qui tanta labe affecerat ecclesiam.

Imo metum. Nimirum à Pauli virga I Corin. iv. 21.

Imo desiderium. Nempe Pauli, quo præsentem præsentibus liceret deprecari.

Imo zelum. Nimirum pro Paulo v. 7.

Imo vindictam. Nempe sanctam, qua puniuntur in ecclesia delicta, ne noceant exemplo. Vide quantas res complectatur vera pœnitentia! Hæc enim omnia Paulus retulit ad pœnitentiam v. 9, 10 nominatam.

In omni, id est, omni ex parte, *exhibuistis vos puros esse in hoc negotio.* Quasi dicat, jam mihi prorsus à vobis satisfactum est, jam video vos nulla teneri culpa in hoc negotio, nempe de quo egi I Cor. v. & vi.

Verf. 12. Igitur etsi scripsi vobis. Concludit rem, & ostendit quem scopum habuerit in scribendo ipsis de hoc negotio.

Non propter eum qui injuria affectus est, neque propter eum qui injuria affectus est, intellige, ἀλλ' ὅτι scripsi. Id est, non injuriæ alicujus in hoc negotio rationem habui, ut omnino velim alterum puniri, quo alteri satisfiat, incestum ut satisfiat ecclesiæ, injustum ut satisfiat injuria affecto.

Sed propter hoc ut manifestetur studium nostrum pro vobis apud vos. Id est, ut vobis seu apud vos manifestum fiat quantum studium pro vobis habeam, quantum saluti vestræ studeam, admonendo vos in iis quæ vestram ad salutem pertineant: quam admonitionem, quia vos eo quo par est animo & effectu suscepistis, jam mihi plane satisfactum est a vobis. Non tendo ulterius, nullam pœnam exigo & exproscō.

Coram Deo. Qui scilicet omnium nostrarum actionum & cogitationum spectator est. Proinde ita vobis studium nostrum pro vobis approbatum & manifestatum volumus, ut id ipsum Deus videat. Non agimus simulate sed candide, cum sciamus nos omnia coram Deo agere, quem fallere nemo potest, etiamsi homines fallat.

Verf. 13. Propter hoc. Nempe quia eo fine scripsimus quem dixi, *consolati sumus*, consolationem magnam cepimus.

Super consolatione vestra, ἐν τῇ ὑποκαλίσει ὑμῶν. Per genitivum causæ, qua scilicet me affecistis, quod studium istud nostrum agnoveritis, & contristati sitis secundum Deum in poenitentiam. Factum hoc ipsorum, consolationem ipsorum, id est, consolationem ab ipsis profectam appellat, per metonymiam effecti. Nam quia scriptionis suæ finem in hoc Corinthiorum facto assecutus erat, ideo eum super hoc facto magnopere consolatum fuisse oportebat.

Abundantius autem magis gavisi sumus super gaudio Tui. Quasi dicat, abundanter quidem valde consolati & lætati sumus super vestra consolatione, sed accedens Titi ipsius gaudium, effecit ut abundantius magis lætaremur.

Quia refocillatus est spiritus ejus ab omnibus vobis. Causam gaudii Titi exprimit, quod scilicet spiritus, id est animus Titi, ita fuerit ab omnibus Corinthiis refectus & refocillatus, ut plane iis acquieverit, & omni ex parte contentus discesserit.

Ab omnibus vobis. Quasi dicat, non ab aliquibus tantum vestri, sed ab omnibus. Nihil habuit quod de ullo vestrum conquereretur. Nimirum quia Corinthii omnes in omnibus obsequentes sese Tito præbuerant, ut infra vs. 15 dicitur.

Vers. 14. *Quia si quid ipsi super vobis gloriatus sum, non pudefactus sum.* Causam exponit cur super gaudio isto Titi tantopere & ipse lætatus sit, quia nimirum, inquit, non pudefactus sum.

Si quid ipsi. Id est, coram ipso, ut mox loquitur,

Super vobis, id est, de vobis, *gloriatus sum.* Corinthios scilicet meos homines esse probos & Christi ministris obsequentissimos, & illi ipsi nempe Tito faciles ac morigeros sese præbituros. Non deprehensus sum in hac mea gloriacione ullius mendacii cujus me certe pudere oportuisset. Hic iterum singularem de se numerum usurpat, mox pluralem.

Sed. Quasi dicat, sed nimirum, *Sicuti omnia in veritate*, id est, vere, Hebræa Phrasi,

Locuti sumus vobis. Prædicationem suam intelligit, in qua omnia fuerint vera, nihil falsum.

Sic & gloriatio nostra qua coram Tito, intellige fuit, nempe gloriatio de nobis, *veritas fuit*, id est, vera fuit. Substantium pro adjectiuo, more Hebræo.

Vers. 15. *Et viscera ejus abundantius in vos sunt.* Exprimit Titi vicissim erga Corinthios singularem affectum. *Et viscera ejus*, id est, intimus amoris affectus, per metonymiam continentis.

Abundantius. Id est, valde abundanter,

In eos sunt. Id est, erga eos propensa sunt.

Commemorantis omnium vestrum obedientiam. Exprimit istius affectus causam, quam ipse Titus commemoret, nimirum omnium Corinthiorum non aliquorum tantum obedientiam, quam Tito, tanquam Christi ministro & ab Apostolo delegato, unanimiter præstabant. Vide quam ecclesiæ obedientia ministrorum Christi viscera ad se trahat: Contra, si immorigeram se præbeat, suspiria eorum excitat Hebr. 13. 17. *Quomodo cum timore & tremore suscepistis illum.* Nempe venientem & inter vos versantem. Magnam sibi reverentiam a Corinthiis habitam fuisse significat, id agentibus ne ulla in re Tirum offende-

rent Ephes. vi. 5. Phil. 2. 12. Vide quomodo se debeat ecclesia gerere erga Christi ministros.

Vers. 16. *Gaudeo igitur quod in omni confido in vobis.* Quasi dicat, cum igitur ita se res habeat, gaudeo,

Quod in omni, ἐν παντί, neutro genere, id est, in omni re, *confido in vobis.* Id est, confidere possum in vobis. Effectum ponit pro causa: quasi dicat, quod nulla in re fiduciam meam in vobis destituitis.

C A P U T VIII.

Vers. 1. *Significamus autem vobis Fratres gratiam Dei, quæ data est in ecclesiis Macedonia.*

Scripturus ad Corinthios de collecta in pauperes Hierosolymitanorum fratrum, commemorat ecclesiarum Macedonicarum hac in parte summam liberalitatem & largitatem, ut illarum exemplo Corinthiorum ecclesiam ad consimilem beneficentiam provocet.

Gratiam Dei. Id est, gratiæ Dei effectum, collectam nimirum largam & abundantem.

Quæ data est. Nempe à Deo. Deus enim est qui & animos movet ad largitatem ac beneficentiam, & media suppeditat.

In ecclesiis Macedonia. Apud quas tum agebat Apostolus cap. vii. 5.

Vers. 2. *Quod &c.* Explicat istam Dei gratiam in ecclesiis Macedonia datam. Particula *quod*, hoc loco ἐκείνῃ accipitur.

In multa probatione afflictionis. Id est, in multa probatione quæ fit per afflictionem, per genitivum causæ vel medii.

Abundantia gaudii ipsorum. Nempe ex eo profluentis, quod non tantum Christum agnoscerent & in eum crederent, sed etiam digni haberentur pro Christo affligi, & per istas afflictiones se probatos exhiberent. Sic spirituale gaudium Zachæum movit, ut dimidium facultatum suarum addiceret pauperibus Luc. xix. 8, & primos Christianos ut omnia in medium & commune conferrent Act. xi. 45. iv. 24. 35.

Et quod secundum profunditatem, intellige est, id est profunda, *paupertas ipsorum abundavit in divitias simplicitatis.* Id est, in divitem simplicitatem ipsorum, duobus substantivis, Hebræo more. Beneficentiam & liberalitatem uberrimam intelligit, simplicitate siquidem animi opus est ad benefaciendum & elargiendum sua pauperibus. Nam quibus prudentia carnalis inest, haudquaquam animum inducent ut id faciant. Vide fratres istos & summe afflictos fuisse, & in istis, imo ex istis afflictionibus summo gaudio præditos, & summe pauperes, & tamen ex illo sancto & spirituali gaudio, nihil obstante sua paupertate, in divitem beneficentiam & collectam in alios fratres pauperes exundasse? Singulare prorsus & eximium Christianæ pietatis & fidei exemplum, & dignum omnino quod proponeretur ab Apostolo Corinthiis ad imitandum. Paupertatem Macedonum comme-

commemorat, ut divites Corinthios ad æmulationem liberalitatis excitet.

Verf. 3. *Quia secundum potentiam.* Id est, pro viribus. Causam addit ob quam paupertas abundaverit in divitias simplicitatis, quia nimirum etsi pauperes, pro viribus,

(*Testor.* Ne quis dubitet,)

Et supro potentiam. Id est, & supra vires, non tantum pro viribus,

Voluntarii, intellige fuerunt. Id est, ad conferendum prompti: quasi dicat, non inviti & coacti contulerunt, non tantum parem facultatibus attulerunt animum, sed etiam viribus & facultatibus superiorem, ideo mirum non erat a pauperibus tantum collectam esse factam.

Verf. 4. *Cum multa exhortatione rogantes nos.* Quasi dicat, non tantum ultro & animo promptissimo contulerunt, sed etiam cum multa exhortatione rogarunt nos,

Ut hanc gratiam. Id est, donum, per metonymiam causæ,

Et hanc communionem. Id est, societatem.

Hujus ministerii, id est officii, erga sanctos. Id est, Christianos pauperes Hierosolymitanos,

Reciperemus. Id est, ne se hoc indignos ducemus officio. Erat hoc eximium quoddam tanti muneris condimentum, beneficio addiderunt maximam comitatem, pro beneficio ducentes si a se acciperetur beneficium. Vide quid possit vera & genuina fides in Christum.

Verf. 5. *Et non sicut speravimus.* Nempe parvam & pauperem apud pauperes habituros esse nos collectam, intellige, sic evenit.

Sed seipsos dederunt primum. Id est, ante omnia & ante numos.

Domino. Id est, Christo, & nobis. Id est, mihi ejus Apostolo ac ministro, qui Christi negotium ago, Christi & meæ voluntati ac potestati semel permiserunt, ut sese Christi nomine uterer pro arbitrio. Quid igitur mirum est suas dedisse facultates eos qui se ipsos primum dedissent? Adjungit se Domino, tanquam eum qui Domini nomine & per quem Dominis cuncta agebat.

Per voluntatem Dei. Id est, Deo hoc volente obsecuti sunt in hoc ipsius Dei voluntati.

Verf. 6. *Ita ut rogaemus Titum.* Quasi dicat, quæ tanta ipsorum promptitudo & beneficentia incitamento nobis fuit ut rogaemus Titum, de cujus erga vos amore paulo ante meminimus.

Ut sicut cepit sic & perficiat in vos, *in vobis,* id est, inter vos, in pro inter, gratiam hanc. Id est, collectam hanc, per metonymiam causæ, intellige, ne forte, si nobis in hac gratia conficienda idoneus aliquis dux deesset, vinceremini in ea a fratribus Macedonicis, quod nolim.

Verf. 7. *Sed,* intellige cupio, sicut in omni, id est, omni ex parte cap. vii. 5, abundatis fide. In Christum scilicet.

Et sermone. Quo docemini mysteria divina, & omnia ad salutem pertinentia.

Et cognitione. Quod prioris est consequens.

Et omni studio. Nempe in præstandis Christianæ pietatis officiis.

Et qua ex vobis (est) in nos, *in vobis,* pro eis *in vobis,* charitate. Id est, vestra in nos charitate, sic infra, qui ex vobis est zelus cap. ix. 2, id est, vestra zelus.

Ut & in hac gratia. Id est, collecta, ut supra verf. 6.

Abundatis. Convenit enim ut qui in illis omnibus abundant, etiam in hac gratia abundant.

Verf. 8. *Non secundum imperium dico.* Id est, non pro imperio vel imperando dico, voluntarium hoc est sacrificium, vide Apostolum non imperare quantum quisque conferre debeat, ac ne quidem ut conferat, tantum abest ut præceperit omnia in commune conferre, & ex communione vivere, propriis facultatibus in aliorum dispensationem traditis. Et sane, quis ejusmodi collectis locus esset qualis hæc erat, si nemo privatim quidquam haberet?

Sed per aliorum studium, nempe in hoc officio præstando, etiam vestra charitatis genuinum. Id est, etiam vestram charitatem genuinam, nempe erga fratres pauperes.

Probans. Id est, probō, participum pro verbo: quasi dicat, per aliorum genuinam charitatem tanquam per lapidem lydium, vestram etiam genuinam charitatem probō & exploro, & probatam & exploratam reddere cupio, per metonymiam effecti pro causa.

Verf. 9. *Nostis enim gratiam Domini nostri Jesu Christi.* Quasi dicat, non mirum est autem quod genuinam vestram charitatem in hoc etiam erga pauperes sanctorum Hierosolymitanorum officio exploratam & spectatam cupio. *Nostis enim gratiam.* Id est, charitatem & charitatis effectum,

Domini nostri Jesu Christi. Qui non unus ex nobis, sed Dominus noster est, quippe Christus ille Dei, a Deo in Dominum & Regem nostrum cælestem evectus. Ideo & charitatem ejus convenienter gratiam appellat. Charitas enim superioris, & præsertim Domini erga servos & subjectos proprie gratia dicitur.

Quod propter vos pauper fuit. Explicat hanc gratiam, propter vos, nimirum quia & propter omnes in ipsum credentes, id est, vestro maximo bono & commodo,

Pauper fuit, *in vobis.* Sicut tota vita sua, sic in primis cum se potestati adversariorum permetteret, cum vinciretur, raptaretur, ludibriis omnibus exagitaretur, conspueretur, colaphis caderetur, verberibus afficeretur, virgis laceraretur, vestitu dispoliaretur, in crucem ageretur, & ipsa vita privaretur, quistum Christo pauperior esse potuit?

Cum dives esset, *in vobis.* Quasi dicat, non fuit pauper necessitate, sed fuit pauper voluntate: erat enim dives, quatenus erat Dei Filius unicus, quippe ex Spiritu Sancto & virtute Altissimi conceptus & genitus, & quatenus erat Christus ille Dei, ad regnum cæleste designatus, immensa Spiritus Sancti vi præditus, cui in terris omnia parebant: sed pauperem egit vitam,

Ut vos, quia & Christiani omnes, illius paupertate divites fieretis. Nisi enim enim pauperem egisset vitam, quomodo non perpeffionibus ac morti, unde nobis maximæ divitiæ, fuisset obnoxius? Exponit quo

pactō propter nos pauper fuerit, nempe quia hunc in finem pauper fuit, ut nos per illius paupertatem divites fieremus, vere nimirum divites, & veris, id est, spiritualibus & æternis divitiis abundantes. Per Christi namque paupertatem istam adepti sumus peccatorum remissionem & vitam æternam, illiusque spem certissimam, quæ maximæ sunt divitiæ, & omnibus huius mundi opibus infinitis partibus majores. Paupertatem enim hanc subiit, ut Novum Fœdus sanciret, ut victima pro peccatis omnium fieret, & consequenter ut omnis qui credit in ipsum non pereat sed habeat vitam æternam, ut in se ipso patere ex morte quamlibet atrocissima exitum ad vitam cælestem & immortalem ostenderet, ut denique per omnia adversa exercitus, misericordem sese Pontificem & Regem esse exhiberet, & multis aliis maximis bonis, ex hac paupertate & perpeffionibus ac morte ejus manantibus, nos bearet. Hoc igitur exemplo Christi Domini nostri docet Apostolus, Christianos debere ex facultatibus suis aliquid decidere, ad sublevandam aliorum inopiam, & imprimis ex gentibus collectos, ad sublevandam inopiam fratrum ex Judæis collectorum: siquidem Christus ex Judæorum gente secundum carnem ortus pauper fuit, ut etiam gentibus hac sua paupertate maximarum divitiarum auctor esset.

Verf. 10. *Est consilium in hoc do.* Quasi dicat, non impero, non præcipio, sed consilium in hoc do, dum scribo ut in hac gratia abundetis vs. 7. Vide hic iterum consilium tantum esse, non præceptum in aliqua collecta abundare, tantum abest ut præceptum sit omnia in commune conferre, ita ut nihil pro te tuisque privatim retineas & reserves.

Hoc enim vobis confert. Causam istius contilii sui addit, quia hoc ipsis conferat & utile sit, nimirum ad famam & existimationem apud alias ecclesias, & ad gratiam apud Deum, ut in hac sua gratia abundant.

Qui non solum facere sed & velle ab anno proxime elapso. Quasi dicat, jam pridem hoc negotium molimini, non nunc primum id agitis, proinde consultum est ut tam diuturnæ molitioni respondeat effectus. *Non solum facere sed & velle,* intellige *facere, cœpistis.* Possumus enim aliquid facere, sed inviti, & veluti nolentes; at Corinthiis & voluntas animique promptitudo adfuit.

Verf. 11. *Nunc vero & facere perficite.* Quasi dicat, velle jam pridem in vobis fuit, nunc autem & facere, quod & jam pridem a vobis cœptum est, perficite.

Ut sicut promptitudo animi ad volendum, intellige, *fuit, vel est, sic & perficere,* intellige *sit, ex eo quod habetis.* Id est, ut sicut prompte voluistis collectam hanc facere, sic eam & perficiatis ex facultatumstrarum modo, non supra vires & facultates vestras.

Verf. 12. *Si enim promptitudo animi prius adsit,* intellige *ad sit.* Nempe tanquam fundamentum beneficentiæ, quod a vobis jactum est.

Secundum id quod habeat quis acceptus, non secundum id quod non habet. Causam adfert cur nolit eos supra facultates quidquam facere. Quia nimirum

si promptitudo animi seu propensa voluntas ad dandum adsit, verendum non est ne parvus & restrictus sit aliquis in dando, & longe infra suas facultates. Jam vero nemo ultra suas facultates in alios liberalis esse debet, cum quisque acceptus sit, nempe Deo, si secundum id quod habeat largiatur, & liberalitatem exerceat, non secundum id quod non habeat. Largietur enim de alieno, non de suo. Nam & id quo vel nos ipsi vel nostri, quorum nobis privatim incumbit cura indigemus, alienum est, nec a proximis charitati transferendum est ad remotiores. Nec Macedones supra facultates suas contulerant, sed supra vires prompti fuerunt vs. 3. Miro artificio utitur Apostolus ad persuadendam Corinthiis fratribus liberalem & abundantem collectam, dum eos pro viribus collaturos tanquam rem minime dubiam ponit, veretur autem ne ultra vires & facultates suas ad eam conferant.

Verf. 13. *Non enim (intellige æquum sit,) ut aliis relaxatio (intellige sit,) vobis autem afflictio,* ὀλίσυς, pressura. Rationem reddit dicti, quia nimirum æquum non sit, ut aliis paupertate alioqui pressis & oneratis, relaxatio sit per vestram liberalitatem, vobis autem qui liberalitatem hanc exercetis, sit per eam pressura, id est, ut vos liberalitate vestra in eandem illam paupertatem redigatis ex qua alios relevatis.

Sed ex æqualitate. Intellige res agi debet. Æqualitas hic unice spectanda est, ne aliis multum desit, aliis multum superfit.

In præsentis tempore vestra abundantia in illorum defectu, intellige *sit.* Ut ex sequenti commate patet, id est, ad illorum defectum explendum. Explicat hanc æqualitatem: quasi dicat, in præsentis tempore vos abundatis, illis deest. Vestrum igitur est, nunc ex vestra abundantia illorum defectum supplere.

Verf. 14. *Ut & illorum abundantia sit in vestrum defectum.* Intellige si quando usus ferat. Nam in temporum mutatione magna solet & rerum fieri commutatio.

Ut sit æqualitas. Nempe inter vos & illos, & consequenter inter omnes Christianos, non ut omnes facultatibus sint pares, sed ne aliis abundantibus ullus sit qui rebus necessariis egeat.

Verf. 15. *Sicut scriptum est.* Scripturæ testimonio rem confirmat.

Qui multum, non abundavit, & qui parum, non minus habuit. Scripturæ dictum est de iis qui Manna colligebant ante diem Sabbathi, quo illud colligere fas nos erat. Qui ergo multum ejus collegerant, non abundabant. Nam quod usibus Sabbathi superaret corrumpebatur, cum novum ac recens singulis post Sabbathum diebus colligi posset. Et qui parum collegerant, minus tamen quam ut pro usibus Sabbathi sufficeret non habebant Exod. xvi. 18. Hujus rei mysticum nobis ostendit Apostolus intellectum. Christi populum, qui spiritualis est Israël, carnalis illius Israël antitypus, in colligendis hujus vitæ bonis ita comparatum esse debere, ut qui multum ex eis collegit, non abundet, sed ea in beneficentiam exhauriat, & qui parum collegit, minus quam opus est non habeat, aliorum qui opulentiores sint liberalitate sublevatus.

Verf. 16.

Verf. 16. *Gratia autem Deo*, intellige, *sit*, qui dedit idem studium, nempe quod in me est, pro vobis, ut scilicet in hac collecta abundetis magno vestro bono, in corde, id est, in animo, Titi. Redit ad Titum, de quo vs. 6 agere coeperat. Vide hinc, Deo omne bonum opus adscribendum esse in animis hominum sequacibus. Nam ut bene agat, nemini Deus vim facit.

Verf. 17. *Quia petitionem quidem nostram*. Eundi scilicet ad vos, de qua vs. 6, *Suscepit*, id est, in animum admisit.

Studiosior autem cum esset. Nempe quam ut petitione & exhortatione nostra opus haberet:

Voluntarius exiit ad vos. Id est, ultro ad vos profectus est. Probat nimirum Apostolus quod dixit, Deum ipsum, non suas preces, studium istud pro Corinthiis in animo Titi effecisse. Varias admovet machinas Apostolus, ut Corinthiorum fratrum animos expugnet.

Verf. 18. *Misimus autem cum ipso fratrem*. Nempe in Christo, qui jam non ipse ultro comitem se Tito addidit, sed a nobis missus est.

Cujus laus in Evangelio per omnes ecclesias, intellige est. Quique propterea extra omnem suspensionem est. Lucam designari putant, cujus magna laus esset per omnes Christianorum ecclesias, qua de re vs. 19, 23.

In Evangelio. Id est, in historia seu descriptione Evangelii a Christo & Apostolis prædicati, per metonymiam subjecti pro adjuncto occupato. Nam ut intelligatur frater aliquis, *cujus laus esset per omnes ecclesias*, in sola prædicatione Evangelii, ratio non permittit: (nam & Titus talis erat, & Timotheus & multi alii) hic autem Apostolus singulari descriptione fratrem designet, quæ aliis communis non sit.

Verf. 19. *Non solum autem*. Pergit in fratris istius descriptione, quod non solum laudem illam per omnes ecclesias habet;

Sed etiam (frater sit) ordinatus ab ecclesiis. Nempe Macedonicis.

Socius peregrinationis nostra, συνδημιος ἡμῶν. Quasi dicat, quique etiam nostræ peregrinationis est comes, & Evangelii causa mecum peregrinatur, qui patriam ac suos deseruit, ut mihi in Evangelii prædicatione administret. Quæ descriptio virum sanctum ac omni suspensione vacuum ostendit, & in Lucam alias quadraret, Pauli Sectatorem & comitem, nisi quod hæc eadem ratio exigere videretur ut Paulus non minus Lucam quam Titum nominaret, nec eum qui Tito par esset officii dignitate, communi fratris nomine nuncuparet, & cum alio fratre magis conjungeret quam Titum vs. 23, & Legatum privatim ecclesiarum faceret Macedonicarum vs. 23.

Cum gratia hac. Nempe ordinatus ab ecclesiis, ut proficiscatur cum gratia hac, id est, cum hac collecta, Hierosolyma videlicet.

Quæ procuratur a nobis. Id est, cui nos ministerium nostrum commodamus.

Ad ipsius Domini, id est, Christi, *gloriam*. Id est, ut ex hac collecta Christus Dominus noster maximam consequatur gloriam, qui gentes ad se convertit, & iis hunc beneficiendi Judæis fratribus animum indidit.

Et promptitudinem animi vestram. Id est, ad ve-

stræ promptitudinis animi declarationem & ostensionem, per metonymiam subjecti pro adjuncto occupato, ut scilicet pateat quanta sit in vobis animi promptitudo adjuvandos fratres pauperes qui ex Judæorum gente sunt.

Verf. 20. *Devitantes hoc*. Ostendit quam caute & circumspecte agat in collectæ istius administratione, ideoque viros sanctos & ab omni suspicionē intactos ad illius tractationem, quin & ab ecclesiis ordinatos, ad illius custodiam & deportationem adhibeat.

Ne quis nos vituperet in abundantia hac. Id est, in collecta hac abundante, per metonymiam adjuncti pro subjecto.

Quæ procuratur a nobis. Ut supra vs. 19. Ostendit quid vitet & caveat, id nimirum, ne quis nos vituperet, quasi in hac abundantia infideliter agamus, & partem aliquam ex ea usus in nostros privatim sublegamus.

Verf. 21. *Providentes honesta*. Dixit quid caveat & vitet: dicit nunc quid provideat & spectet ac procuret. *Honeste*, nimirum, non tantum coram Domino, ut scilicet Dominus nos bene agere videat,

Sed etiam coram hominibus. Ut & homines idem nos agere videant & agnoscant, nec turpis & inhonesti quicquam nos facere suspicentur & criminentur, licet injuria.

Verf. 22. *Misimus autem cum ipsis*. Nempe cum Tito & fratre illo altero,

Fratrem nostrum. Nempe germanum, qui mei sit loco, & veluti alter ego. Neque enim si alium aliquem in Christo fratrem designaret, distingui posset hac appellatione ab aliis. Vide cap. xii. 18.

Quem probavimus in multis sæpe studiosum esse. Id est, gnavum, & res sibi commissas diligenter curantem: quasi dicat, non eum adjunximus quod frater noster sit tantum, sed quod sit expertæ virtutis & industriæ.

Nunc autem multo studiosiorem fiducia multa, erga vos. Quam ut apparet collegerat & conceperat cum Tito prius versans apud Corinthios cap. xii. 18: quasi dicat, qui multum vobis & probitati vestræ confidere didicit. Ideoque multo alacrior & studiosior est factus. Vestra virtus experta fecit illum multo alacriorem, & maximos illi stimulos addidit.

Verf. 23. *Sive de Tito &c*. Rem de fratribus istis in summam colligit: quasi dicat, sive igitur de Tito agatur, per ellipsin.

Socius meus (intellige est,) & erga vos administer. Id est, qui meum socium egit & administrum in salutis vestræ negotio.

Sive fratres nostri. Nempe cum Tito profecti, intellige simili ut prius ellipsin.

Apostoli ecclesiarum, intellige sunt. Legati sunt ecclesiarum, Macedonicarum videlicet vs. 1.

Gloria Christi. Id est, viri insignes, ex quibus Christus singularem habet gloriam, sive dotes eorum ac cœlestia dona spectes, sive mores & facta ac opera eximia. Nulla igitur tam de Titi quam de eorum fide dari potest dubitatio. Hic fratrem illum cum alio fratre conjugit, & a Tito tanquam magis singulari viro sejungit, quod, ut supra diximus, in Lu-

eam quadrare non videtur, qui non minus quam Titus Euangelista erat.

Verf. 24. *Igitur.* Ex dictis adhortationem infert. *Demonstrationem charitatis vestrae.* Id est, ea omnia quibus charitatem vestram demonstretis, per metonymiam effecti pro causa.

Et nostrae gloriationis de vobis. Nempe demonstrationem *ἀντιγραφῆς*, id est, veritatem, per eandem metonymiam. Veritate enim gloriatio demonstratur. Gloriamur autem de vestra erga omnes sanctos charitate, hospitalitate, facilitate, & ad omne bonum opus summa promptitudine.

Erga ipsos demonstrata & erga personam ecclesiarum. Quasi dicat, non tantum erga ipsos, sed quod amplius est, erga personam ecclesiarum, quam isti viri tantum ecclesiarum legati sustinent. Quicquid viris istis officii & obsequii praeiteritis, non tantum ipsis, sed etiam in illorum persona ecclesiis praeestabitis. Intelligit autem ecclesias Macedoniæ, ut dictum est *ψ. 23.* Vide hic multarum personarum, id est, ecclesiarum, unam personam dici, figurata locutione, qua ecclesia sub una persona inducitur.

CAPUT IX.

Verf. 1. **N**am de ministerio quidem quod est erga sanctos, superfluum mihi est scribere vobis. Quasi dicat, nam de ministerio quidem ipso erga sanctos, id est, de collecta in sanctorum Hierosolymitanorum pauperes, ut vobis scribam, id est, ut eam vobis commendem & ad eam vos excitem, mihi superfluum est. Mihi sufficit viros istos, qui ministerii huius peragendi causa ad vos profecti sunt, vobis commendasse.

Verf. 2. Scio enim promptitudinem animi vestram. Rationem reddit: quasi dicat, ut minime sit opus me vos ad eam excitare.

Quam, id est, ob quam, seu cuius nomine, de vobis glorior Macedonibus. Id est, coram Macedonibus: quasi dicat, tantum abest ut eam nesciam.

Quod Achaja parata est ab anno proxime praterito. Exprimit hanc gloriationem de Corinthiis & aliis Achaicis ecclesiis. Nam & ad alias Achajæ ecclesias pro cuiusque respectu dirigitur hæc epistola cap. 1. 1. Paratam autem dicit Achajam, non tantum quod animo parata sit ad conferendum, sed etiam quod quicque in promptu & in parato jam habeat quod conferat 1 Cor. xvi. 1, 2.

Et qui ex vobis zelus. Id est, vester zelus, simili qua supra phrasi cap. viii. 7, vester ardor animi in tam sancto opere,

Provocavi complures. Ne scilicet inferiores essent, ac paterentur se vinci. Vide quid sancta possint exempla!

Verf. 3. *Misi autem fratres.* Nempe ante dictos, ut articulus in Græco indicat, ne quis dicat, cur ergo fratres istos misisti?

Ne, inquit, gloriatio nostra de vobis vana sit in parte hac. Vos scilicet esse paratos, proinde id agant.

Utsicut dixi. Nempe Macedonibus *ψ. 4.* parati suis.

Verf. 4. *Ne forte si veniant mecum Macedones,* ad vos videlicet, & inveniant vos imparatos. Nempe ad hanc collectam.

Pudeamus nos. Id est, ego Paulus *ψ. 2.*

Ne dicamus vos. Inferit hoc, ut innuat pudori hoc verius Corinthiis ipsis fore quam sibi. Paulus enim deceptus tantum foret a Corinthiis, at Corinthii Paulum decessissent, Paulus mendacium dixisset, at Corinthii mentiti fuissent, in quo plus pudoris est quam in illo.

In substantia hac gloriationis. Id est, in substantia hac gloriatione, per duo substantiva: intelligit gloriationem firmam, præidentem, & omnem excludentem dubitationem. Hinc auctor ad Hebr. xi. 1 fidem definit *substantiam rerum quæ sperantur*, quod sit pro ipsa rerum quæ sperantur substantia, quatenus nos sic de iis reddit certos atque si jam sua nobis adessent substantia, & *elenchum rerum quæ non videntur*, quod nobis sit pro elencho seu argumento, id est, tam certos nos de iis reddat, quam elenchus seu argumentum de iis quæ arguuntur & ex argumento concluduntur.

Verf. 5. *Necessarium igitur duxi.* Nempe ob causam allatam.

Rogare fratres. Eisdem nimirum illos quos dixi *ψ. 3.*

Ut præveniant ad vos & prius absolvant. Quam scilicet nos veniamus, prænunciatam nimirum a nobis Macedonibus.

Benedictionem vestram. Id est, largitatem & abundantiam vestram, ut supra dixit cap. viii. 20, per metonymiam causæ. Benedictio enim solet esse largitatis & abundantiae causa. Intelligit autem largam & abundantem collectam: sic mox versu sequente benedictionem pro largitate & abundantia usurpat.

Ut hæc parata sit. Exponit quo pacto eam antequam ipse veniat absolvere debeant, nempe ita ut parata sit, collatis nimirum jam in unum ab unoquoque symbolis.

Sic tanquam benedictio & non tanquam avaritia. Hoc simul cavet Apostolus ut sic parata sit tanquam benedictio, id est, tanquam largitas & abundantia, & non tanquam avaritia. *πλοονεία*, id est, tanquam avaritiæ eorum qui exigunt effectus & extorsio, tanquam collecta, qui liberali & munifico fiat animo, sine ulla cuiusquam noxa & detrimento.

Verf. 6. *Hoc autem,* intellige addo. Quasi dicat, ne quis ex altera parte nimium sit parvus & restrictus, audiens in ejusmodi benedictionibus & liberalibus factis omnem avaritiam & extorsionem abesse debere.

Qui seminat parce, parce etiam metet, qui seminat in benedictionibus. Id est, cum benedictionibus, largiter nimirum & abundanter:

In benedictionibus metet. Eadem phrasi & eodem sensu. Exemplo seminantium docet, unumquemque in benefaciendo largum ac liberalem esse debere. Nam & beneficentia satio est, quam Dei curâ & providentiâ messis, id est, remuneratio correspondens consequitur. Et eleemosynæ semen sunt quod cælo concreditur, multo certius in messem exuberaturum quam semina terræ commissa.

vers. 7.

Verf. 7. *Unusquisque sicut proposuit corde*, id est, animo, intellige *conferat*. Vides hic iterum non præcipi ut in commune conferamus omnes nostras facultates. Fecerunt hoc olim primi Christianorum Hierosolymis, quanquam non omnes puto, sed voluntaria pietate & incredibili quodam animi ardore, citra Christi & Apostolorum præceptum, cui factio nec semper nec ubique locus est.

Non ex tristitia. Id est, ex animo tristi ob id quod aliquid conferat.

Aut ex necessitate. Ut solent qui tributa conferunt: quasi dicat, necessitas carnalis absit in sanctis collectis & eleemosynis, quæ voluntarium debent esse sacrificium.

Hilarem enim datorem diligit Deus. Causam addfert dicti: quasi dicat, eleemosynæ fiunt ut nos Deus diligat; at si propter eas diligi volumus a Deo, necesse est ut eas hilari demus animo, proinde non ex tristitia, nec ex necessitate. Nam quæ ex necessitate fiunt, cum lætitia non fiunt.

Verf. 8. *Potens autem (est) Deus*. Nequis dicat, unde autem nobis tantum suppedabit, ut possimus liberalitati in omnes sufficere?

Potens est Deus, inquit, *ut omnem gratiam*. Id est, omnem gratiæ suæ fructum & effectum, per metonymiam causæ,

Abundare faciet in vos. Πλεονεύσας active posuit, sic & 1 Thess. III. 12.

Ut in omni, nempe quo indigeatis,

Semper omnem sufficientiam, ἀποδεύσαν, habentes. Id est, nullis unquam rebus ad vitæ sustentationem necessariis defecti,

Abundetis in omne opus bonum. Quasi dicat, ut non tantum habeatis quod vobis ipsis omni ex parte semper sufficiat, sed etiam abundetis in omnem erga alios beneficentiam.

Verf. 9. *Sicut scriptum est*. Scripturæ testimonium adducit ad dicti sui confirmationem.

Dispersit, dedit pauperibus. Nempe vir iustus & Dei timens. Hæc scripturæ sunt verba, quibus notatur liberalis & munifica facultatum in pauperes & egenos distributio. *Dispersit*, nempe opes suas tanquam semen. *Dedit pauperibus*, explicat hanc dispersionem, pauperes sunt ager in quem semen istud spargitur & conjicitur.

Justitia ejus. Loquitur enim de viro iusto, qui maxime iustus dicitur ob beneficentiam, *manet in seculum*. Quasi dicat, nihilominus justitia ejus, id est beneficentia, manet seculum, semper habet unde benefaciat. Nimirum quia ex hoc semine & agro semper nova messis divina benedictione succrescit. Magna & potissima pars justitiæ est beneficentia. Nihil enim est justius quam ut ex iis quæ nobis & nostris necessitatibus supersunt, aliorum defectum & egestatem suppleamus, nec quidquam ex adverso injustius quam alterius necessitati denegare quod superest tuæ, neque enim jam tuum est illud quo alter indigeat, cum tu eo non indiges. Egenus suo jure id sibi vindicat, ut non tam peccet qui ex necessitate furetur, quam qui necessitati alterius non subveniat cum possit. Illum enim necessitas agit ut furetur suum, hunc avaritia & malitia ut retineat alienum, sitque causa furti.

Verf. 10. *Qui autem suppeditat semen seminanti*. Jam votum subjicit Apostolus, ut eos tanto magis ad beneficentiam exstimulet: quasi dicat, vos ergo justitiam exercete, is autem qui suppeditat &c. Describit Deum ex re huic materiæ accommodata, & in exemplum jam adducta vs. 6, 9: quasi dicat, Deus qui ita dives est, ut semen seminanti suppeditet,

Et panem in cibum. Ut habeat etiam longe ultra semen quo vivat, & se suosque sustentet, non tantum quod seminet.

Suppeditet & multiplicet semen vestrum. Quasi dicat, id ipsum & vobis seminantibus, id est, justitiam & liberalitatem exercentibus faciat, *suppeditet*, nempe vobis, *semen*, id est, id quod in alios liberaliter erogetis.

Et multiplicet semen vestrum. Id est, id quod in alios liberaliter erogatis, sicut multiplicat semen ejus qui seminat, ut ex uno modio plures accipiat; sic faciat Deus ut unum quod datis fiat vobis centuplum.

Et augeat fructus (γνημῶς) justitiæ vestræ. Nempe istius de qua agit, id est, faciat ut hæc justitia vestra, (respicit enim ad allegata scripturæ verba vs. 9) quæ semen & satio est, fructus vobis progeneret uberrimos.

Verf. 11. *In omni ditati, παντοδύναμος*. Participium præsentis temporis, id est, ut sitis, *in omni*, nempe bono *ditati*. Exprimit quantam illis aucionem fructuum istius justitiæ precetur & voveat, divitias nimirum omnis generis. Vide divitias per se malas non esse, cur enim eas Apostolus precaretur Corinthiis? Vides eas Dei donum esse, & justitiæ ac beneficentiæ fructum, & earum usum & finem esse bonum, ut statim additur.

In omnem. Proinde & erga omnes, non tantum erga pauperes fratres Hierosolymitanos.

Simplicitatem. Id est, liberalitatem ac beneficentiam cap. VIII. 2. Hic verus divitiarum usus & finis est, qui si absit, divitiæ in perniciem vertunt. Nempe quicquid divitiis inest mali, non divitiarum est vitium sed hominum, & nisi divites essent, quis juvaret pauperes? Hinc sapiens: *Deus fecit pauperem & divitem*, ut nimirum esset qui beneficio indigeret, & qui beneficeret. Et Christus ipse beatius esse dixit dare quam accipere Act. xx. 35. Datio enim præmium a Deo habet, acceptio non habet.

Quæ operatur per nos gratiarum actionem Deo. Docet quis sit effectus istius de qua agitur illorum erga pauperes ecclesiæ Hierosolymitanæ justitiæ. Nam ad eam hic in specie respici, & illi Apostolum inhærere, hæc ipsa & sequentia verba docent.

Operatur, inquit, per nos. Agit ergo de justitia illa singulari erga pauperes Christianos Hierosolymis & in Judæa. Nam hæc erat quæ per Apostolum administrabatur & procurabatur.

Gratiarum actionem Deo. Docet justitiam istam in Deum ipsum redundare, ut causam insinuet ob quam votum suum non sit futurum inane: quia nimirum justitia ista operetur gratiarum actionem Deo, & sic Deus ipse fructum ex ea consequatur, quem vicissim benedictionis suæ divinæ fructu uberrime repenset. Habet hoc beneficentia, ut beneficiis affecti, & in necessitatibus suis sublevati, pro suis benefactori-

nefactoribus & illorum animo benefico gratias agant Deo. Quod stimulum nobis addere debet ad omnem beneficentiam, cum ex ea non tantum in homines fructus redundet, sed etiam in ipsum Deum.

Verf. 12. *Quia ministerium liturgia huius.* Demonstrat quod dixit, id est, quia ministerium hoc nostrum, quo pro pauperibus Christianis in Judæa, colligimus in Gentium ecclesiis publice subsidium; est enim liturgia publica functio:

Non tantum est adimplens defectus sanctorum. Quasi dicat, quod ipsum per se magnum & eximium est sanctorum necessitatibus subvenire, & eorum inopiam supplere, & magnam remunerationem a Deo allaturum, quæ hæc sibi vult imputari, quæ in sanctos suos erogantur.

Sed etiam abundans (est) per multas gratiarum actiones Deo. Id est, abundat multis gratiarum actionibus quæ fiunt Deo.

Verf. 13. *Per probationem ministerii huius.* Explicat rem, id est, per probatum & laudabile ministerium hoc, seu illius interventu. Duo ponit substantiva pro substantivo & adjectivo, Hebræa phrasi.

Glorificantes. Nempe sancti in Judæa, per enalagen casus, pro *glorificantium*: cohæret enim cum voce *sanctorum* vs. 12, sed Apostolus non tam attendit ad constructionem vocum, quam ad cohærentiam rerum. Exponit istas gratiarum actiones Deo, quod scilicet glorificent Deum, id est, laudibus & gratiarum actionibus ferant Judæi fratres.

Super, id est, pro *subjectione confessionis vestræ.* Id est, ex causa subjectionis vestræ, quæ vestra confessio est, per genitivum differentiæ. Confessionem autem intelligit veritatis & fidei Christianæ, seu, ut addit:

Erga Evangelium Christi. Exprimit enim erga quid seu cui facta sit ista subiectio, quæ subiectio erga Christi Evangelium in eo posita est ut Christi Evangelio credamus, & fidem hanc confiteamur. Glorificabant ergo fratres illi Deum, quod gentes Evangelio Christi crederent, & hanc fidem suam palam & publice confiterentur, Dei enim erat hoc opus, quanquam tale, ut neque credentium tolleretur virtus ac præmium, neque non credentium propria culpa, & merita poena.

Et, intellige *ἀντὶ τοῦτο* *super*, id est, pro *simplicitate communicationis.* Nempe glorificantes Deum, id est, ex causa simplicitatis quæ est communicatio, nempe bonorum & facultatum.

Erga ipsos & erga omnes. Eadem phrasi qua supra dixit, *super subjectione confessionis erga Evangelium Christi.* Neque enim solis sanctis in Judæa communicabant, sed & omnibus aliis qui eorum indigebant beneficentia: qui subjectionis eorum erga Christi Evangelium effectus erat, & dignus ob quem Deus non minus quam ob priorem gloria & laudibus afficeretur a sanctis in Judæa.

Verf. 14. *Et ipsorum oratione pro vobis*, intellige, *ἀντὶ τοῦτο* *glorificantes Deum.* Dum enim orabant Deum pro fratribus ex Gentibus conversis, ut illis hunc tantum amorem ac beneficentiam omnibus modis remuneraretur, eo ipso Deum glorificabant. Glorificatur enim Deus nostris precibus & orationibus, quas & ideo exaudit. Nam qui Deum invo-

cant, eo ipso rerum omnium potestatem, & infinitam sapientiam ac bonitatem Deo tribuunt.

Desiderantium vos. Describit fratres illos, ut causam indicet orationis illorum pro fratribus ex Gentibus conversis: quasi dicat, quippe qui vos desiderant, id est valde ament. Desideramus enim & cupimus eos quos amamus.

Propter excellentem gratiam Dei super vobis. Id est, erga vos. Causam addit istius ipsorum desiderii: quasi dicat, vident quod Deus vos gentes excellenti gratia complexus sit, & omnia vobis donaverit quæ sibi donata sint. Hinc illorum quoque erga vos amor & vestri maxima cupido, præsertim cum & vos Deum imitati gratiam quam vobis exhibuit eminentissimam, vestro in populum ejus peculiarem amore pendere conemini.

Verf. 15. *Gratia autem Deo super inenarrabili ejus dono.* Non potest se continere Apostolus, quin excellentis gratiæ Dei erga Gentes mentione facta, Deo pro illa gratias agat, & sic fratrum in Judæa animum, Deo pro Gentium conversione gratias agentium, exhibeat & repræsentet.

Gratia autem Deo, intellige, *sit.* Id est, pro *inenarrabili ejus dono*, quo scilicet vos Gentes affecit, dum vos ad se & ad Christum suum convertit, & omni inter vos & populum suum discrimine sublato, regni sui hæredes effecit, & arrham istius hæreditatis Spiritum suum Sanctum vobis largitus est, quod Dei donum tantum est, ut nullius lingua sufficienter enarrari queat.

CAPUT X.

Verf. 1. *Ipse autem ego Paulus rogo vos.* Quasi dicat, & illi quidem fratres in Judæa pro vobis Deum rogant; ipse autem ego Paulus rogo vos, non per alium aliquem rogatos volo, sed ipse ego, non alius aliquis, sed ego Paulus, ego inquam Paulus, Christi Apostolus.

Per mansuetudinem & æquitatem Christi. Quasi dicat, si vobis chara est mansuetudo & æquitas Christi, qua in vobis per suos ministros & Apostolos regendis utitur, & si eandem in posterum & semper experiri vultis, date petitioni meæ locum. Mansuetudo Christi quatenus ad iram tardus est, æquitas quatenus de suo jure in vobis puniendis multum remittit.

Qui secundum faciem quidem humilis in vobis. Describit seipsum, id est, qui quidem cum præsens adsum, ut mox vs. 2 loquitur, *humilis in vobis*, id est, inter vos, intellige *sum*, humilem me gero, quasi nihil possem, & omnium essem minimus, nimirum quia & vos tum humiles vos geritis.

Absens autem confido in vos. Id est, fidenti sum animo in vos, ostendo me multa in vos posse, nimirum quia & vobis me absente plus animi est.

Verf. 2. *Rogo autem ne præsens confidam ea fiducia qua cogito audere super quosdam.* Explicat quid roget, nempe ne præsens & secundum faciem, seu cum venerit, confidat ea fiducia qua cogitet audere super

super quosdam, id est, ne cogatur esse severus, & pœnas irrogare, per metonymiam causæ pro effectu. Vide infra §. 6. Docemur hic non semper locum esse mansuetudini & benignitati, cum res severitatem & pœnam exposcit, ideo & 1 Cor. IV. 21 mansuetudini virgam opposuit. Nimirum cuique virtuti suus locus, suum tempus est.

Qui arbitrantur nos tanquam secundum carnem ambulantes. Designat istos quos punire cogitet, id est, quibus videmur secundum carnem ambulare, homines esse carnales seu carni deditos, ex ea causa quod circumcisionem & Legem Mosaicam non prædicemus; cum interea prædicemus fidem in Christum, vitæ & ambulationis secundum spiritum fontem unicum. Particula *tanquam* hic veritatem significat, non similitudinem. Sic cap. XI. 16, 17.

Verf. 3. In carne enim ambulantes, non secundum carnem militamus. Rationem adfert ob quam illos punire velit. Nam, inquit, in carne ambulantes, (quippe carne præditi) non secundum carnem militamus, nempe pro Christo & Euangelio quod prædicamus. Unde colligere debebant nos etiam haudquaquam secundum carnem ambulare. Notetur hic omnem secundum carnem militiam pro Christo & ejus Euangelio haudquaquam esse adhibendam, ut omni ex parte manifestum fiat Euangelium Christi rem spirituales esse.

Verf. 4. Arma enim militia nostræ non carnalia, intellige sum. Probat se non secundum carnem militare. Quia nimirum arma militiæ nostræ, quæ scilicet homines Christo subijcimus, non sunt carnalia, non sunt ensis & similia.

Sed potentia Deo. Id est, quorum vis & potentia Deus & spiritus ejus est. Intelligit divinissima facta in sermone & opere, quæ certe Paulo non adessent, si in Euangelii prædicatione secundum carnem ambularet, seu Euangelium prædicaret ex hominibus non ex Deo: secundum carnem illi militandum esset. Nam arma potentia Deo non haberet. Potest & Hebraismus hic esse, ut *arma potentia Deo*, dicantur pro armis potentissimis. Sic *venustus Deo*, id est venustissimus Act. VII. 2. Sic *Ninive* dicitur fuisse *magna Deo*, id est maxima Ionæ III. 1.

Ad destructionem munitionum. Nempe spiritualium, quæ nullis armis & machinis corporalibus destrui possunt, sed solis armis Deo potentibus. Alludit Apostolus ad munitiones corporales.

Verf. 5. Ratiocinationes destruentes. Explicat quid per munitiones illas intelligat, nempe ratiocinationes adversus Christum & ejus Euangelium, quas arma non tollunt corporalia, sed ubi divina potentia conspicitur, protinus humanas ratiocinationes destrui necesse est. Intelliguntur enim ratiocinationes adversus cognitionem Dei, ut & res ipsa docet, & mox addit Apostolus. Nam alioquin etiam Apostoli ratiocinationibus utebantur, sed solidis, non ut homines illis adversantes vanis.

Ex omnem altitudinem extollemur sese adversus cognitionem Dei. Solent munitiones in altis locis exstrui, aut etiam tures in illis & muri in altum educi. *Omnem*, inquit, *altitudinem quæ sese extollit adversus cognitionem Dei*, id est adversus Euangelium quod a nobis prædicatur. Euangelio enim Dei cognitio traditur. Intelligit Apostolus omnem aucto-

ritatem & antiquitatem Euangelio & cognitioni Dei adversantem.

Et captivum abducentes omnem intellectum in obedientiam Christi. Solent in bello non tantum munitiones destrui, sed etiam homines captivi adduci in obedientiam Imperatoris. Et nos, inquit, captivum abducimus, non corpus omne, sed intellectum omnem in obedientiam Christi, dum scilicet intellectum Christo contrarium armis Deo potentibus subigimus, & vanum esse ostendentes Christianæ veritati cogimus obedire. Solent hoc abuti loco qui cum dogmata manifestæ contradictionis credere jubent, captivandam esse rationem dicunt. Captivent igitur si possunt, & arma Deo potentia expendant, id est contradictionem tollant, & hæc dogmata divina esse evincant. Faciant quod fecit Paulus, qui non ipse suum intellectum captivum ducebat, sed alienum armis Deo potentibus. Intellectus intellectu captivus ducendus est, id est, intellectus deceptus & vanus, intellectu vero & solido.

Verf. 6. Et in parato habentes, nempe per Dei spiritum, vindicare, id est punire omnem inobedientiam. Nempe Christianorum hominum. Nam eos qui extra sunt Deus judicat & punit. Hoc igitur modo & illi si possunt intellectum captivum ducant, Spiritus Sancti virtute contradicentes puniant, non magistratum adversus eos instigent, quod dum faciunt, manifeste ostendunt se veritate divinitus destitutos esse, & secundum carnem militare. Videmus ex hoc loco vindictam dari sanctam, nimirum si merita sit, & fiat ab iis qui jus & vires illius exercendæ a Deo habent boni publici causa. Magistratui sane nullum est jus pœnæ in eos qui Christianæ veritati sese nolunt subijcere, cum hæc subjectio voluntaria prorsus esse debeat. Quod tamen non ita late accipimus, ut etiam facinorosos & athēos excipi velimus, cum homines facinorosi & athēi haud esse possint, quamvis Christiani non sint. Minimè autem in hæreticos pœna civilis extendi debet, cum hæretici aliqua ex parte sint Christiani, vel aliqua tantum ex parte non sint Christiani. Christiana pietas omni civili conversatione multo sanctior est ac perfectior, ideo civilis & carnalis potestas nullum jus habet ad eam cogendam: quod si sibi sumat, multo sæpius sub pietatis & veritatis Christianæ nomine veritas & pietas Christiana patietur. Qua de re vide Rom. XII.

Cum impleta fuerit vestra obedientia. Quasi dicat, nam nunc quidem punire aliquem nolim quoad vestra obedientia non impleatur, ne quis mihi objiciat: quare ergo etiam non punis tuos Corinthios? Ego vero nollem vos punire; sed ubi vestra obedientia impleta fuerit, ubi vobis ad obedientiam nihil deerit, tum videbitis quam mihi in promptu sit omnem inobedientiam plectere. Vos me adhuc retinetis ne alios puniam. Perficite igitur quamprimum obedientiam vestram, ut mihi solvatis manus in alios. Ita & Corinthiorum obedientiam agnoscit, & defectum in ea notat, & suam erga illos singularem charitatem testatur, & nisi obedientiæ complementum maturent, vim & potestatem punendi iis ostendit, quam ne in eos exerceat, tam sancte eos supra obsecratus & obtestatus est.

(R)

vers. 7.

Verf. 7. *Quæ secundum faciem (sunt) videtis?* Id est, quæ ad faciem meam & externum corporis seu carnis meæ habitum spectant, *videtis*, id est, observatis, notatis, animadvertitis: quasi dicat, & me secundum carnem non ambulare non simul videtis? Non videtis me secundum carnem non militare? Non videtis arma mea non esse carnalia, sed Deo potentia, & me divinorum operum quæ dixi patratores esse? Atque hæc non minus sunt in propatulo, quam quæ secundum faciem sunt.

Si quis confidit sibi (se) Christi esse, hoc cogitet rursus a se, quod sicut ipse Christi, sic & nos Christi. Quasi dicat, neque enim plura de se argumenta istius rei habere poterit quam de me.

Verf. 8. *Si etenim & abundantius quid glorier.* Confirmat se Christi esse per prolepsin, ne quis dicat me inaniter gloriari. Si etenim & abundantius quid glorier, intellige quam gloriatus sum,

De potestate nostra quam dedit Dominus nobis. Id est, quam ego non ex me habeo, sed ex Domini dono, ἡς ἰδωκεν, pro ἡν ἰδωκεν, propter antecedentes genitivos, τῆς ἐξουσίας ἡµῶν.

In ædificationem & non in destructionem vestri. Ne quis vereatur ne ea abutar, ædificare vos eā debeo, ut majora sumatis incrementa in fide, charitate, sanctitate, non destruere, non perdere & vobis æternam adimere salutem. Absit ut hunc in finem potestas ista mihi sit data, & ego illa sic abutar, me ipsum citius hac ratione perditurus, quam ullum alium.

Non pudefiam. Non convincar in hac gloriatione ullius vanitatis, unde me pudefieri oporteat.

Verf. 9. *Ut non existimer quasi exterrere vos per epistolas.* Hæc pertinent ad sequentia, nempe ad v. 11. Docere enim vult, quid cogitare debeat is qui Paulo objiciat, quod vanis terroribus epistolas suas repleat.

Quasi exterrere vos. Id est, non vere exterrere, sed quasi exterrere, cum in re ipsa nullus sit metus, sed tantum terroris quædam larva & ostentatio, ac inanes pœnarum in epistolis denunciationes.

Verf. 10. *(Quoniam quidem epistole inveniunt graves sunt.)* Causam inserit cur velit occurrere huic existimationi. Nam hæc & sequentia verba in parenthesis legi debent usque ad versum sequentem, id est, undecimum. *Quoniam inveniunt*, nempe adversarii mei, *epistole quidem graves sunt & valide.* Propter comminationes nimirum, & quia speciem quasi ab homine divina virtute & potestate puniendi prædicationis profectæ, habent.

Præsentia autem corporis infirma. Id est, cum autem præsens adest corpore, nullum in eo apparet divinum robur, obnoxius est injuriis & contumeliis.

Et sermo contemptus, ἐκδεσµπτόν. Propterea quod non sit ornatus, comptus, elegans, ex Rhetorum præceptis elaboratus, sed simplex & vulgaris. Quare vide I Cor. 1. 17. cap. 2. 1, 4, 13, & infra XI. 6.

Verf. 11. *Hoc cogitet talis.* Nempe ut non existimer quasi exterrere vos &c, v. 9. *Talis*, nempe quales isti sunt qui talia dicunt, seu quisque ex talibus.

Quod quales sumus in sermone per epistolas absentes. Id est graves & validi, ut ipsi dicunt v. 10.

Tales & præsentis, intellige erimus, opere, seu facto. Comminationes nostras exequimur, & opere ac facto implebimus præsentis.

Verf. 12. *Non enim audeamus adungere aut comparare nos ipsos quibusdam, qui seipso commendant.* Causam adfert, per ironiam, cur se sibi similem futurum dicat, seu talem opere qualis sit sermone. *Quia*, inquit, *non audeamus nos ipsos adungere aut comparare quibusdam.* Qui vero sint isti statim exponit:

Qui seipso commendant. Suos notat adversarios, quo ipso vanitatem eorum redarguit. Nam qui laudari merentur, ipsi se laudare & commendare non solent. His, inquit, tantis viris, quia nos ipsos adungere aut comparare non audeamus, malumus intra nosmetipsos consistere.

Sed ipsi in seipsis seipso metientes & comparantes seipso seipso, non intelligunt. Notat istorum hominum incitiam: quasi dicat, sed non intelligunt quantum sibi desit, & quam parvi sint, dum *seipso in seipso*, id est per seipso, *metiuntur*, & *comparant seipso sibi ipsis*. Alios debebant respicere se multo majores ac præstantiores, & tum demum quantum sibi deesset intelligerent.

Verf. 13. *Nos autem non in immensa gloriabimur.* Quasi dicat, quod isti faciunt, qui in labores omnium involant v. 15, 16.

In immensa. De immensis, sic v. 16 *in parata*, id est de paratis gloriari.

Sed secundum mensuram regule. Continebimus nos intra mensuram & canonem, μέτρον ἡ κανὼν, per genitivum speciei, pro mensura qui est canon.

Quam mensus est nobis Deus mensuram. Exprimat secundum quam mensuram gloriari velit, nempe secundum eam quam ipsi Deus est mensus. ὅς ἡµῶν ἐστιν μέτρον, pro ὃ ἐµέτρεται µέτρον, propter antecedentem genitivum κανὼν.

Ut pertingerem etiam usque ad vos. Mensuram quam ipsi mensus sit Deus exponit, quæ tanta erat, ut etiam ad Corinthios usque pertingeret. Notat quanta spatia terrarum continuo tractu, initio ab Hierosolymis sumpto compleverit prædicatione Evangelii, qua de re vide Rom. xv. 19, 20.

Verf. 14. *Non enim quasi non pertingentes ad vos superextendimus nosmetipsos.* Confirmat quod dixit, ne quis putet Paulum multis regionibus in medio relictis transfiliisse ad Corinthios, quod cum mensuræ & canonis ratione non conveniret.

Usque enim etiam ad vos pervenimus in Christi Evangelio. Id est cum Evangelio Christi. Per contrarii positionem probat contrarii negationem. *Pervenimus*, nempe non desultorie, sed continuo tractu.

Verf. 15. *Non in immensa gloriantes.* Repetit quod dixit v. 13, ut illud explicet.

In alienis laboribus. Id est, de alienis laboribus. Sic infra v. 17 in Domino gloriari, est de Domino gloriari. Qui enim de alienis laboribus gloriantur, nempe de ecclesiis jam ab aliis collectis, de immensis gloriantur, seu gloriationem suam extendunt in immensa.

Spem autem habentes. Ne quis putet Apostolum ultra Corinthios & Achajam nolle tendere.

Crescente fide vestra. Id est, cum vestra fides crescet, & majora

& majora in dies fumet augmenta. *In vobis.* Id est, per vos, non per os nostrum & jactantiam nostram.

Magnificari. Id est, celebres fieri,

Secundum regulam nostram. Id est, non recedendo usquam a nostra regula & canone.

In abundantiam. Id est, abundanter, magnificari scilicet:

Vers. 16. *In ea quæ ultra vos sunt Evangelium prædicare.* Id est, in iis locis & regionibus quæ ultra vos sunt Evangelium prædicando. Effectum notat prioris.

Non in aliena regula. Id est, in alieno tractu.

In parata. Id est, de paratis gloriari. Quod isti solebant facere, ecclesias ab Apostolis collectas & constitutas invadebant, & si quid in illis fecissent, vel potius destruxissent, de eo gloriabantur.

Vers. 17. *Qui autem gloriatur, in Domino, id est de Domino, gloriatur.* Docet qua de re quisque gloriari debeat, nempe de Domino, de eo quod Dominum, id est, Christum cognoscat, quod in eum credat, quod illius sit, dummodo hæc gloriatio sit vera, & rebus ipsis respondeat. Vide 1 Cor. 1. 31.

Vers. 18. *Non enim qui seipsum commendat ille est probatus.* Rationem superioris dicti reddit per prolepsin. Poterat enim aliquis dicere: nihil impedire quominus etiam aliquis seipsum commendare possit. Nihil hoc juvat, inquit Apostolus: *non enim qui seipsum commendat, & multa dicit quæ ad suam laudem pertineant, ille probatus est,* id est, talis qualis esse debet, & qualem sese dicit & præfert. Sic aurum dicitur probatum, quod non tantum auri speciem præfert, sed & aurum, idque putum purum re ipsa est.

Sed quem Dominus, id est Christus, commendat. Intellige *ἀπὸ κυρίου*, probatus est. Dominus enim nec fallitur nec fallit. Demus ergo operam ut a Domino commendemur, quod fiet si nulla alia de re quam de Domino, idque vere gloriabimur. Sic Dominus commendabat Paulum, dum per eum tam longe lateque sine ulla carnali potentia, imo contra omnem carnalem potestatem, Evangelium promovebat.

CAPUT XI.

Vers. 1. **U***Tinam toleretis meam parum quid insipientiam.* Cum vellet Apostolus etiam aliquid ad sui commendationem dicere, non ob studium inanis gloriæ, sed ad Dei gloriam, & compulsus necessitate quadam (ne scilicet adversarii, dum seipsum commendabant, ecclesiam seducerent) præfatur hoc voto. Agnoscit in eo suam insipientiam, quamvis per concessionem tantum, non vere *ψ. 16. cap. xii. 6,* si ipse aliquid ad suam gloriam dicat; sed optat ut eum parum quid, id est aliquantulum tolerant: quasi dicat, non nimium vos hac insipientia mea urgerem. Significat gravem esse sapientibus hanc insipientiam & toleratu molestam, cum aliquem suas laudes prædicantem audiunt. Oblique perstringit adversarios, & ut eos

stulte agere ostendat, dum seipsum commendant, ipse idem quamvis ex necessitate facturus, insipientiam in hoc suam deprecatur.

Sed & tolerate me. Quasi dicat, sed quid voveam ut meam insipientiam toleretis, toleratis alios *ψ. 4, 19, 20,* etiam tolerate me.

Vers. 2. *Ardeo enim vos Dei ardere, ζῆλὸς ὑμῶν θεοῦ ζήλου.* Rationem adfert cur se tolerare debeant, quia in vos ardenti feror amore & affectu, ut rivalem pati non possim. Proinde etiam si ex tanto amore aliquid insaniam, ut fieri solet, tolerandus a vobis sum. Sed hic zelus est Dei zelus, id est, ex Deo profectus, non ex carne. Proinde & hæc insania sancta est insania, non carnalis & stulta.

Aptavi enim vos, ἀρροτίζω. Probat hunc zelum esse Dei zelum, quia vos aptavi, id est conjunxi, composui, per Evangelium videlicet & fidem quam Evangelio a me prædicato adhibuistis. Alludit ad compositionem Evæ ex carne & ossibus Adami ut ei traderetur in uxorem *ψ. 3.*

Ut vos uni viro virginem castam exhibeam Christo. Sicut & Eva uni viro Adamo virgo casta fuit exhibita: quasi dicat, proinde nollem virginitatem vestram violari. Quod fieret si Christo non contenti admitteretis Legem Mosaicam & circumcisionem, quam isti laudum suarum buccinatores annunciant. Notetur hic locus, ecclesiam esse debere virginem castam, quæ uni viro sit exhibenda Christo. Proinde ita regendam, ne ullis dogmatibus falsis aut vitiis polluitur, sed ut in sola veritate & sanctitate Christiana maneat. Quod an à multis jam seculis fiat, veritatis & pietatis amatores facile judicabunt.

Vers. 3. *Timeo autem, ne forte sicut serpens Evam decepit in astutia sua.* Id est, per astutiam suam,

Sic corrumpat mentes vestras, ὥς νοήματα ὑμῶν. Cap. 1v. 4,

A simplicitate in Christum. Id est, ne simplices erga Christum mentes vestræ maneant, sine ulla falsi & pravi dogmatis, & consequenter morum mixtura. Alludit ad historiam notam de Eva, quam Satanas astutia sua seduxit a simplicitate nativa, dum illi persuasit ut ex arboris scientiæ boni & mali fructu ederet. Cum igitur exemplum tale haberet in Eva, merito metuebat ne idem spirituali Evæ, id est, ecclesiæ Christo desponsatæ eveniret. Quod sane evenisse, etsi non per inductam Legem Mosaicam, at per alia prava dogmata & mores a Christiana sanctitate alienos, ah nimium quam verum est! Christiani audimus, sed si dogmata spectes Christiana, vix ullum est quod non falsi admixtione sit plane corruptum. Nam ad mores quod attinet, nihil minus quam Christiani sumus. Nec mirum. Mores enim doctrina meliores esse non possunt.

Vers. 4. *Nam siquidem qui venit.* Rationem insinuat sui metus: quasi dicat, nam toleratis eos qui veniunt, & siquidem qui venit, nempe quicumque qui vos docent. Venire enim dicit absolute eum qui docendi causa venit.

Alium Jesum prædicat quam nos prædicavimus, aut spiritum alterum accipitis quem non accepistis, nempe per nos, *aut Evangelium alterum,* intellige *auditis quod non recepistis.* Nempe ex nostra prædicatione.

Reſte toleretis. Nempe hominem iſtum, etiamſi ſeiſpſum commendat, etiamſi vos ſervituti ſubjiciat, comedat, a vobis accipiat, ſeſe efferat, vos in faciem cædat ꝑſ. 20. Alia enim omnia vobis adfert, alium Jeſum, alium ſpiritum, aliud Euangelium. Atqui hoc falſum eſt. Nam lex quam adferunt res vetuſta eſt, non novum Euangelium, ac ne Euangelium quidem ullum.

Verſ. 5. *Exiſtimo enim me nihil poſtერიorem fuiſſe ſupra modum Apoſtoliſ.* Nempe Petro, Joanne, Jacobo Gal. 2. 9, quibus iſti adventitii doctores fretos ſe putant. Quasi dicat, nam ſi nec Jeſum alium, nec ſpiritum alium, nec Euangelium aliud affectatis, & illi obijciant mihi excellentes illos Apoſtolos, qui nihil contra Legem & circumciſionem prædicarint, exiſtimo me nihilo illis inferiore ſuiſſe, nempe in miraculoꝝ magnitudine & rerum omnium ad muneris Apoſtoliſ dignitatem ſpectantium. Proinde nec illos mihi contrarios eſſe certum eſt, licet inter Judæos agentes & prædicantes, mallent Legem & circumciſionem per ſeiſpſam potius & fidei in Chriſtum virtutem & efficaciam, perque Dei ſalutarem gratiam, quam ſua aperta prædicatione in iis qui Chriſti ſpiritu aguntur, antiquatam eſſe oſtendi. Vide quam ſe Apoſtolus Petro nihilo dicat inferiore, quod & infra XII. 11 facit. Ubitum igitur erat Papa? aut quomodo Petrus muneris reſpectu Paulo fuit ſuperior?

Verſ. 6. *Eſt vero rudis ſermone, ἰδιώτης.* Occurrit adverſariis, quibus Paulus ſermone videbatur rudis & idiota cap. x. 10.

Sed non cognitione. Nempe rerum divinarum, intellige rudis ſum, quæ multo pluris eſt quam ſermo, & quæ tanta fuit in Paulo, ut etiam Petrus admiraretur & celebraret Pauli ſapientiam 2 Petr. 1. 11. 15, 16, & fanè admirabilis elucet in omnibus ejus ſcriptis, & inprimis in cognitione myſterii de vocatione & ſalute gentium, deque Legis Moſaica antiquatione, de gratia Dei & Juſtificatione per fidem Ephes. 1. 3 & ſequentibus.

Sed in omni maniſeſtati. Aliud opponit ſermonis ruditati. *In omni*, id eſt omni ex parte cap. VI. 4. VII. 5, *maniſeſtati*, nos Apoſtolos eſſe, *in omnibus*, nempe ad tanti muneris dignitatem ſpectantibus, *erga vos*, tanquam ſpectatores & teſtes.

Verſ. 7. *An peccatum feci meipſum humilians ut vos exaltaremini? quia gratis Dei Euangelium prædicavi vobis.* Quasi dicat, nam nullam aliam inter me & excellentes illos Apoſtolos, & hos adventitios doctores diguitatis & præſtantia differentiam video XII. 13, *ſed an peccatum feci me ipſum humilians*, nempe in hoc, *quod gratis Dei Euangelium vobis prædicavi*, ſine ullo veſtro ſumptu & impenſa.

Ut vos exaltaremini. Id eſt, ut vos liberi eſſetis à falſis doctolibus, qui prædicare gratis non ſolent ꝑſ. 12, & ut vobis oſtenderem me nulla privata commoda quærere, ſed ſolam Dei gloriam & ſalutem veſtram. Certe hoc nomine magis adhuc a vobis amari & æſtimari deberem quam ſperni & aliis poſtponi, non quia ego meipſum humilio, propterea a vobis contemni debeo, præſertim cum me humiliem, ut vos per humiliationem mei exaltaremini.

Verſ. 8. *Alias Eccleſias ſpoliavi.* Nempe Macedonias ꝑſ. 9,

Accipiens ſtipendium. Exponit quo pacto eas ſpoliaverit, nempe improprie & per κατὰ χρεον, quod ſcilicet cum pauperes eſſent cap. VIII. 2, acceperit ab iis ſtipendium.

Ad veſtrum miniſterium. Id eſt, ut vobis miniſtrarem per Euangelii prædicationem. Alii mihi ſtipendium pendebant, iique pauperes, ut vobis divitiis inſervirem.

Et curi eſſem apud vos & egerem, non fui oneri ulli, ἡ καὶ ἐγὼ ἐκ νόμου εἰς δυνάμειν. Non obtorpei adverſus ullum. Solent enim torpidi aliis oneri eſſe.

Verſ. 9. *Deſectum enim meum ſuppleverunt fratres venientes ex Macedonia.* Ita factum eſt ut quamvis egerem, vobis oneri non eſſem, veſtri vicem aliis ſubſeuntibus.

Et in omni. Id eſt, omni ex parte verſ. 6,

Non oneroſum vobis me ſervavi & ſervabo. Non tantum vobis oneri non fui, ſed nec ero.

Verſ. 10. *Eſt veritas Chriſti in me.* Aſſeverandi modus. Vera loquor per Chriſtum. Veritas Chriſti eſt veritas à Chriſto præcepta.

Quod gloriatio hac. Prædicati nimirum gratis Euangelii,

Non obſtruetur in me, ἐν ἐμῷ pro ἐν ἐμῷ. Quod fieret ſi ſtipendium acciperem.

In regionibus Achaja. Credo quod iſtic divites eſſent multi, & hinc facilis ſuſpicio Paulum prædicatione ſua quæ homines legis jugo ſolvebat, divitias quærere.

Verſ. 11. *Quare?* Ipſe quæſtionem ejus rei movet.

Quia non amo vos. Nam & hæc videri poterat cauſa.

Deus novit. Nempe quod vos amem animitus.

Verſ. 12. *Quod autem facio & faciam.* Intellige, facio & faciam, per ellipſin reduplicationis, ut in illis Chriſti verbis, *priuſquam Abraham fiat*, intellige Abraham, ſeu pater multarum gentium, *ego ſum*, intellige Meſſias, per ἀποστολῆς Chriſto ſolitam.

Ut amputem occaſionem. Nempe colligendarum opum & avaritiæ. Veram exponit conſilii & facti ſui cauſam. *Volentium occaſionem.* Eam nimirum quæ dicta eſt.

Ut in quo, id eſt, de quo, *gloriantur.* Se nimirum eſſe Chriſti miniſtros & Apoſtolos.

Inveniantur ſicut & nos. Id eſt, gratis prædicent, ſicut nos prædicamus.

Verſ. 13. *Tales enim pseudo-Apoſtoli.* Cauſam facti ſui aſſert, quia *tales pseudo-Apoſtoli*, qui ſe Apoſtolos eſſe mentiuntur, *operarii doſoſi*, qui aliud præferunt, aliud ſpectant, præferunt Dei gloriam, hominum ſalutem, ſpectant ſua commoda.

Transfigurantur in Apoſtolos Chriſti. Figuram & ſpeciem externam Apoſtolorum Chriſti ſumunt. Hoc igitur ne facere poſſent ego id feci, quod ut illi faciant natura & ratio pseudo-Apoſtolatus & eorum doli non permittit: idque etiam voſiſpi experiimini. Nam eos haudquaquam gratis vobis prædicantes habetis ꝑſ. 20. Hinc ergo colligite, quandoquidem tales non ſunt qualis ego, eos veros Chriſti

Apostolos non esse, sed pseudo-Apostolos, qui se mentiuntur a Christo missos, ut Legem & circumcisionem prædicent.

Verf. 14. *Et non mirum.* Nempe quod Pseudo-Apostoli se transfigurent in Apostolos Christi: ne quis id fieri posse dubitet aut miretur.

Ipsenim Satanas transfiguratur in Angelum lucis. Rationem adfert dicti. Satanas opponitur Angelo lucis, quia Satanas est Angelus tenebrarum, id est, ad tenebras damnatus. *Satanas autem transfiguratur in Angelum lucis.* Id est, in Angelum bonum & sanctum, (qui in luce illa inaccessiblei cum Deo habitant) cum se Angelum lucis præfert. Hinc patet quam facile fieri possit, ut qui Angelum se bonum vidisse & audivisse putet, Satanam vel Angelum ejus viderit & audiverit. Soli Dei sermoni fidendum est, qui solus veritas est.

Verf. 15. *Non magnum igitur si & ministri ejus,* nempe Pseudo-Apostoli & falsi doctores, *transfigurantur velut ministri justitiæ.* Id est, ita ut speciem ministrorum habeant, qui pleni sint justitiæ & veritatis. Conclusionem infert ex priori. Nam quod Dominus facit, ut homines decipiat, idem & ministros ejus eundem in finem facere mirum non est.

Quorum finis est secundum opera ipsorum. Docet quem finem sint habituri, (nam præsens ponitur pro futuro,) finem nimirum operibus suis consentaneum. Opera illorum sunt mala, & finis illorum erit malus. Recte operum meminit, & ea mala esse significat. Neque enim sunt ministri justitiæ, sed eos tantum adsimulant, cum reipsa ministri sint injustitiæ. Hinc & ipse Christus ex fructibus eos cognoscendos esse monuit Matth. vii. 16. Opera illorum sunt mentiri, falsa docere lucri causa, voluptatibus indulgere, honores ambire, veritatis doctores & sectatores odisse, & modis omnibus insectari, oves præferre, lupos agere, mordere, rapere, dilaniare, occidere, dissipare.

Verf. 16. *Iterum dico.* Gloriarī aliquantum volens, cum id & vere facere posset, & necessarium videret, revertitur ad suam præfationem, digressus ad alia a gloriandi proposito. *Iterum, inquit, dico,* nempe id quod dixit vs. 1.

Ne quis me putet insipientem esse. Nempe quod aliquid de me ad meam laudem & commendationem pertinens dicam. Hoc quidem expresse non dixit, sed intellexit. Nam qui vera de se loquitur, & justa de causa, vere non est insipiens cap. xi. 6. *Si vero non,* id est, si vero id fieri nequeat, quin pro insipiente habear,

Quamvis tanquam insipientem suscipite me. Id est, suscipite me tamen, quamvis tanquam insipientem. Hoc est quod dixit, tolerate meam insipientiam verf. 1.

Ut parum quid & ego glorier. Id est, ut aliquantulum & mihi liceat, quod aliis apud vos plurimum licet, nempe gloriari.

Verf. 17. *Quod loquor.* Nempe in hac substantia gloriationis, ut mox dicit.

Non loquor secundum Dominum. Id est, secundum Domini voluntatem & præcepta, quanquam nec contra illa, quippe non vanæ gloriæ studio inductus, sed necessitate gloriæ Dei & salutis hominum compulsus.

Sed tanquam in insipientia. Intellige loquor,

In hac substantia gloriationis. Id est, id quod in hac substantia loquor gloriatione. Vide ix. 4. Notandum est quam solícite deprecetur Apostolus ea quæ in suam laudem dicere cogatur. Jam & insipientiam suam in eo agnoscit, jam non secundum Dominum ea se loqui fatetur. Ut hinc discamus, quantum a propriis laudibus abhorreere debeamus.

Verf. 18. *Quoniam multi gloriantur secundum carnem.* Id est, ex rebus ad carnem spectantibus.

Et ego gloriabor. Nempe tanquam in insipientia, dummodo vos videatis me nihil etiam istis in rebus cedere meis adversariis.

Verf. 19. *Libenter enim toleratis insipientes.* Rationem reddit facti sui, quia libenter tolerant insipientes. Unde futurum sit ut etiam se insipientem, id est gloriantem, idque de rebus carnalibus, quæ major adhuc est insipientia, toleraturi sint.

Sapientes cum sitis. Causam affert istius tolerantiae, sapientiam Corinthiorum, per ironiam. Sapientum enim alioquin est insipientes ferre. At in eo non valde sapienter faciebant Corinthii, quod Pseudo-Apostolos tam libenter tolerarent, quos insipientes Apostolus hic appellat, non tantum quod gloriarentur de rebus carnalibus, sed etiam cætera insipienter agerent, veritatem divinam inficientes mendaciis, & ecclesiæ graves.

Verf. 20. *Toleratis enim.* Probat quod dixit.

Si quis vos in servitutem redigit. Nempe Legis Moisaicæ, à qua vos Christus liberavit. Non enim estis sub Lege sed sub gratia Rom. vi. 14.

Si quis vos devorat. Vestris nimirum impendiis laute vivens.

Si quis accipit. Nempe aurum, argentum, vestes, & alia pretiosa, tanquam mercedem suæ prædicationis & ministerii.

Si quis extollitur. Nempe longe supra vos sese ferens.

Si quis vos in faciem cedit. Quod quo sensu dicat, addit

Verf. 21. *Secundum ignominiam, & aliam, dico.* Id est, hoc dico respectu ignominiae & contemptus quo vos afficit, proinde per metaphoram. Magno enim dedecore & contumelia afficit, qui alterum in faciem cedit.

Quasi quia nos infirmi fuimus. Id est, quasi in vicem nostræ infirmitatis, & quasi ideo quia nos infirmi fuimus inter vos, ut sibi veluti vindicet quod nobis defuit. *Infirmi fuimus,* id est injuriis obnoxii, modesti, patientes, humiles, per metonymiam causæ.

In quo autem aliquis audet. Quasi dicat, quod vos autem non pari modo tractaverimus, non ideo id factum est, quasi ulla in re illis essemus inferiores. *In quo,* id est, per quod, *aliquis audet,* id est, audacem se gerit & confidentem.

(*In insipientia dico.*) Nempe quod sequitur, furore & insania abreptus.

Audeo & ego. Audacem & confidentem & ego me gero. Loquitur enim in insipientia, non enim id faciebat, sed quia id habebat per quod alii audaces & confidentes essent. Vide Phil. i. 4 & seqq.

Verf. 22. *Hebraei sunt, (sunt) & ego.* Enumerat
(R. 3) ista

ista in quibus audebant. Et primum in eo quod Hebræi essent, id est, quod & gente & lingua Hebræi essent. *Et ego.* Intellige Hebræus sum & gente & lingua, Hierosolymis educatus & edoctus.

Isrælita sum. Id est, ex Isræle prognati.

Et ego. Intellige Isrælita sum, ex Isræle prognatus, ex tribu Benjamin, non sum ad Isrælitas profelytus.

Semen Abraham sum. Id est, Abrahami posteritas, & ego, intellige, unus sum ex Abrahami posteris.

Verf. 23. *Ministri Christi sum.* A carnalibus transit ad spiritualia: quasi dicat, gloriantur in eo quod ministri Christi sint? Esto jam, sint ministri Christi:

(*Desipiens dico.*) Nempe quod sequitur:

Super ego. Intellige minister Christi sum. Excellentius se ministrum esse Christi dicit. Quod quia magnam continet laudem, propterea desipientem se hoc dicere præfatur; interim verum dicit, idque ut diceret opus erat.

In laboribus. Nempe pro Christo, præcipue sermonis

Abundantius. Id est valde abundanter, intellige verfor, vel etiam abundantius quam illi. Nam & alibi abundantius etiam quam omnes Apostoli dicit se laborasse 1 Cor. xv. 5.

In plagis. Itidem pro Christo,

Supra modum. Proinde longe ultra illos verfor, cum forte illi ne unam plagam tulerint pro Christo, sed nunc largitur illos etiam plagis pro Christo affici, sicut & pro Christo laborare.

In carceribus. Similiter pro Christo,

Abundantius. Id est valde abundanter, vel abundantius quam illi, cum fieri potuerit ut illorum ne semel quidem ullus in carcerem coniectus fuerit pro Christo.

In mortibus. Id est, præsentissimis mortis periculis, pro Christo nimirum, sæpe, cum illi credo ne semel quidem in morte versati essent pro Christo.

Verf. 24. *A Judæis quinquies quadraginta,* intellige plagas, præter unam accepi. Solebant enim Judæi ex Legis instituto fuste percutere, & 40 plagas secundum numerum Lege definitum infligere, unam remittere, ut aliquid de jure pœnæ demerent. Hoc fustuarium Paulus pro Christo se quinquies perpessum esse dicit.

Verf. 25. *Ter virgis casus sum.* Itidem pro Christo, nempe a Romanis magistratibus, quorum hic mos erat. Cujus rei exemplum habemus Philippis Actor. xvi. 22.

Semel lapidatus sum Act. xiv. 19.

Ter naufragium feci. Nempe mare transiens propter Evangelium Christi. Naufragium illud quod in Actis describitur cap. xxvii, post hæc tria accidit. Nondum enim Paulus erat captivus cum hæc scriberet.

Noctem & diem in profundo egi. Nempe naufragus, antequam appelleret ad terram in tabula aliqua fluitans. Videmus Deum permittere ut servi ejus etiam in ipso pietatis officio versantes, in præsentissimam mortem incidant, ex qua deinde liberati, tanto evidentius exemplum sint divinæ providentiæ. Dum vero Evangelii causa tanta pericula, tantos labores in-

defesso studio citra ullum præsentis vitæ emolumentum tolerant, eo ipso non impostores, sed veros Christi Apostolos se esse docent.

Verf. 26. *Itineribus sæpe.* Id est, in itineribus sæpe egi, intellecta particula *in*, & verbo *egi*, ἐποίησα. Loquitur de itineribus propter prædicationem Evangelii.

Periculis fluminum. Id est, in periculis fluminum sæpe egi, eadem quæ & in sequentibus est ellipsi. Nempe cum flumina transirem propter Evangelii prædicationem, per genitivum causæ.

Periculis latronum. Qui irruere solent in itinera facientes, itidem per genitivum causæ.

Periculis ex genere. Nempe meo, id est, ex Judæis, qui mihi ubique insidiantur & imminet propter Evangelium Christi. Cujus rei exempla habemus in Actis cap. xx. 3. xxi. 11, 12, 13.

Periculis ex gentibus. Itidem propter Christum.

Periculis in civitate. Indefinite, ut non unam civitatem intelligas. Opponitur enim civitas deserto, ut sequitur.

Periculis in deserto. Quasi dicat, five in civitate & inter homines vivam, five in deserto agam, ubi alioquin homines non sunt, tamen nusquam mihi defunt pericula.

Periculis in mari. Intellige, ab hominibus mihi infestis, & me ubique, seu terra marique persequentibus propter Christum. Nam de periculis ab aquis ipsis jam dixit vs. 25.

Periculis in falsis fratribus. Id est, inter falsos fratres: quasi dicat, etiam fratres, id est Christiani me persequuntur, & vivere me nolunt, sed falsi fratres, falsi Christiani, qui gratiæ & Evangelio Christi Legem cupiunt adjungi.

Verf. 27. *In labore.* Nempe manuum mearum, ne Evangelium prædicans aliis sim oneri Act. xx. 34. 1 Cor. iv. 12.

Et molestia. Quæ laboris est comes.

In vigiliis sæpe. Id est, somno necessario sæpe me privo, ut Evangelio vacem, vel eodem fine victum mihi & meis quæram. Noctu laboro, interdum prædico.

In fame & siti. Intellige, & hic & in sequentibus, sæpe ago vel verfor, cum scilicet non suppetit quod edam vel bibam, & hæc omnia propter Christum.

In jejuniis sæpe. Quamvis non desit cibus & potus, tamen a cibo & potu ultro abstineo sæpe, ut me coram Deo humilem, & precibus aliquid ab eo esflagitem, & ventris mancipium haud esse ostendam.

In frigore & nuditate. Cum scilicet non est unde me ut oportet tegam & vestiam. En verum Christi servum, tot adversis exercitum, ut appareat eum sua non quærere, sed ea tantum quæ Dei sunt! Nisi enim ea tantum quæ Dei sunt quæreret, nec malis istis subiectus esset, nec iis semet objiceret. Sic Deus commendat Evangelii & veritatis ministros.

Verf. 28. *Præter ea quæ extrinsecus.* Id est, aliis ex locis, intellige superveniunt: quasi dicat, ne commemorem ea quæ non tantum illis ex locis me premunt in quibus verfor, sed etiam aliunde mihi superveniunt.

Coitio in me quotidiana, ἡ ἐπιούσα ἐν ἐμοὶ ἡμετέραν. Id est, quæ quotidie fit, qualis est hominum aliunde variis

variis ex partibus venientium, sive amicorum, sive inimicorum, quæ tantum non obruor, illorum quidem, ut aliquid ex me boni capiant, horum autem ut mihi mali aliquid inferant. *Solicitude omnium ecclesiarum*, id est, de omnibus ecclesiis, per genitivum objecti. Hoc alterum notat extrinsecus & aliunde veniens, nempe quod perpetua cura & solitudine agitur de omnibus ecclesiis, non de una tantum aut altera in qua versabatur.

Verf. 29. *Quis infirmus est, & ego non infirmus sum?* Explicat hanc curam & solitudinem. *Quis* inquit, usquam infirmus est, id est, infirmam fidem habet in rebus per se licitis.

Et ego non infirmus sum? Id est, & ego illius causa non ita me gero atque si & ipse infirmus essem? *Infirmus sum*, id est, similis infirmo, per metaphoram.

Quis scandalizatur. Id est, aliorum factis ita læditur, ut ab ecclesia Christiana deficiat.

Et ego non uror? Id est, & ego gravissimo animi dolore non afficior? itidem per metaphoram.

Verf. 30. *Si gloriari oportet.* Quasi dicat, ut quidem video apud vos oportere, quandoquidem illi soli apud vos multum valent qui gloriantur & se ipsos laudant cap. x. 12.

Quæ infirmitatis meæ (sunt) gloriabor. Id est, de iis gloriabor quæ ad meam pertinent infirmitatem, nempe de meis afflictionibus, quarum causa est infirmitas mea secundum carnem. Ita forte invidiam effugero. Non solet enim miseris invideri.

Verf. 31. *Deus & Pater Domini nostri Jesu Christi novit, qui est benedictus in secula, quod non mentior.* Testem invocat Deum se non mentiri. Ne quis cogitet, quis scit, an omnia sint vera quæ Paulus de suis pro Christo afflictionibus prædicet? Vide hic unum illum Deum non alium dici quam Jesu Christi Patrem, & Jesum Christum non minus ab uno illo Deo quam a Patre distingui, nec Deum illum unum, sed Dominum nostrum, nempe ab uno illo Deo factum, (Act. 2. 36) dici.

Novit. Quippe qui omnia novit.

Qui est benedictus in secula. Quasi dicat, proinde coram quo mentiri summum nefas.

Quod non mentior. Quod omnia quæ dico, quæque de me affirmavi & adhuc affirmabo, vera sunt.

Verf. 32. *Damasci Ethnarcha Areta Regis &c.* Ad ea quæ in genere de suis infirmitatibus & afflictionibus pro Christo dixit, adjicit in specie rem memorabilem quæ sibi Damasci evenit, ex qua & quanto in periculo Paulus fuerit, & quanta Dei providentia servatus sit apparet. Damasci erat in civitate muris cincta & clausa.

Ethnarcha. Id est, gentis rector.

Areta Regis. Quasi Prorex. Omnes suas vires & industriam ad Paulum capiendum, quod Jesum prædicaret, converterat: custodiebat Damascenorum civitatem, dispositis videlicet in omnibus portis & civitatis exitibus custodiis, comprehendere me volens, haud dubie dimissis in omnes urbis domos & angulos satellitibus.

Verf. 33. *Et per fenestram.* Exposito summo periculo exponit quomodo servatus sit, per homi-

nes quidem & per humana media, sed a Deo provisâ & inspirata, & optato successu & effectu donata. *Per fenestram*, inquit, quæ ut apparet in domo erat muro adstructa. *In sporta*, id est, sportæ impositus, & sporta funi alligata,

Demissus sum per murum. Supra quem fenestra illa erat.

Et effugi manus ejus. Deo nimirum custode & duce. Vide quantis in periculis conflictatus sit Paulus propter Christum, & dubitabimus adhuc illum vere à Deo & Christo missum fuisse?

CAPUT XII.

Verf. 1. *Gloriari sane non conducit mihi.* Id est, nullum sane ex eo quod glorier, ad me ipsum redundat commodum, ad vos redundare potest, ut scilicet in fide confirmemini; sed mihi ex mea gloriatione nulla merces apud Deum quæritur, & vestra de me existimatio ex mea gloriatione profecta nihilo me facit beatiorem.

Veniam enim ad visiones & revelationes Domini. Causam adfert cur illud præfatus sit. Quia nimirum venire velit ad visiones & revelationes Domini, quæ sibi contigerint; in quarum commemoratione magnam esse gloriationem, sed quæ sibi nihil conducant. Proinde se eas commemoraturum, non sui, sed ipsorum causa, idque facturum quam modestissime.

Veniam. Nimirum scriptione seu calamo,

Ad visiones, nempe meas, & revelationes Domini. Id est Christi. Visiones & revelationes ad se invicem referuntur. *Visio enim est eorum quæ revelantur visio, & revelatio est eorum quæ videntur revelatio.* Paulus videbat, Christus revelabat. Loquitur autem de visionibus & revelationibus miraculosis, quæ non solent contingere, nisi iis quos Deus ad revelandam adhibet veritatem, Apostolis nimirum & prophetis.

Verf. 2. *Novi hominem in Christo.* Venit ad exponendam insignem præ cæteris visionem & revelationem Domini, quam singulari modestiæ narrat artificio, quasi de alio homine, non de seipso.

Novi hominem in Christo. Id est, Christianum, qui Christo per fidem est insitus: ut hinc appareat fidem in Christum ex Deo esse, propter quam adeo divinæ revelationes contingant.

Ante annos quatuordecim. Quo tempore nimirum hoc evenit quod narraturus est.

Sive in corpore nescio, sive extra corpus nescio. Id est, sive id quod dicam fuerit in corpore, nescio, sive extra corpus, in spiritu tantum & visione, nescio. Sic Ezechiel olim in visione raptus fuit & in Jerusalem adductus cap. VIII. 3. XI. 3. Sic & alii prophetae, & Joannes in Apocalypsi in spiritu & in visione fuit, ubi corpore non fuit, non quod tum mens sit extra corpus, sed quod corpore sopito homo mente & cogitatione ibi sit ubi corpore non est. Hinc & ecstasis dicitur, cui multa similia & in somnis fiunt.

Deus scit. Qui mihi hoc non revelavit.

Raptum

Raptum fuisse hunc talem. Nempe qualem dico, id est Christianum.

Usque ad tertium calum. Id est in paradysum, ut ipse mox declarat. Hebræis enim primum cælum dicitur æther usque ad sydera, secundum cælum in quo sunt omnia sydera: tertium cælum quod est supra omnia sydera, in quo Deus est & Sancti Spiritus Angelici, in quo & Christus est a dextris Dei sedens, ubi & nostrum olim futurum est habitaculum, quod & per metaphoram paradysus appellatur.

Verf. 3. *Et novi hunc talem hominem.* Repetit quod dixit, majoris asseverationis causa: quasi dicat, novi inquam hunc talem hominem.

Sive in corpore, sive extra corpus. Nempe raptus hic evenerit.

Nescio, Deus scit. Et hoc iterum inculcat, ut si raptus ille in corpore factus non sit, talem tamen visionem fuisse doceat, quæ ipsum Apostolum suspensum ac dubium reddat, an hoc reipsa, an in visione tantum evenerit. Cæterum hac sua dubitatione significat, aliquem etiam reipsa & in mortali corpore in paradysum rapi posse, quod haud dubie Christo Dei Filio evenit Joan. 11. 13. Neque enim putandum est Dei Filium *καὶ ἔρχομαι* dictum hac in parte inferiorem fuisse Paulo suo servo. Nam etsi mortale corpus, naturæ suæ vi, cælestissimam illam lucem ferre non potest, ideo nec illam hæreditate consequi potest 1 Cor. xv. 50, tamen id Deus sua virtute præstare potest, quod natura non potest, & mortale corpus conservare, ne per lucem illam cælestissimam pereat, non secus quam potuit, ne periret ab igne flagrantissimo Dan. 11. 23.

Verf. 4. *Quod raptus sit in paradysum.* Pro tertio cælo ponit hic paradysum. Ideoque non intelligit paradysum illum in quo primus homo fuit; (paradysus enim iste in terris fuit, non supra terras & supra omnia sydera) sed paradysum per metaphoram dictum, id est Dei & Christi & sacro sanctorum Angelorum sedem, in qua immortalitas, & veræ ac cælestes habitant voluptates, ubi vera illa arbor vitæ plantata est, & ejusdem vitæ perennia fluunt flumina. Quo sensu & Christus ipse vocem hanc usurpavit Luc. xxi. 11. 43, & Joannes in Apocalypsi Apoc. 2. 6.

Et audivit ineffabilia verba, ἀρρητὰ ῥήματα. Videtur esse contradictio in adjecto. Nam si sunt ῥήματα, quomodo sunt ἀρρητὰ? Nimirum quia erant ῥήματα divina, quæ hominibus sunt ἀρρητὰ. Sensum quidem haud dubie verborum istorum intelligebat hic homo, qui Paulus est; (cur enim illa audiret, nisi eorum intellectum Deus illi dedisset?) sed ipsa verba erant talia, ut humana lingua exprimi nullo modo possint. Ideo seipsum explicans addit,

Quæ non concessum est, οὐκ ἔστιν, homini loqui. Id est, quæ loqui & effari est ultra omnem humanarum virium modum. Nam sicut cæteris animantibus negatum est hominum sequi voces, sic hominibus cælestium, *οὐκ ἔστιν, non est licitum*, propter impotentiam nimirum. Nam & hic usurpamus non licet, ut in illo quod pro me huc spectat: *nobis non licet esse tam disertis.* Non dicit quid viderit in paradiso, aut quas voluptates ibi senserit, nimirum quia neque

hoc humanis exprimi verbis poterat. Nam si verba non possunt, quantum res ipsæ? Vidit nimirum & audivit & sensit ineffabilia bona & gaudia.

Verf. 5. *De hoc tali, nempe homine, gloriabor.* His verbis significat se hunc hominem esse. Cur enim alioqui de illo gloriaretur?

De me ipso autem non gloriabor. Id est, non dicam me in paradysum raptum fuisse.

Nisi in infirmitatibus meis. Intellige gloriabor, id est, nisi de meis afflictionibus, per metonymiam causæ synecdochicam. Causam enim ponit, sed simul intelligit & effectum. Vide cap. xi. 30: quasi dicat, nihil aliud de me affirmabo, quam quæ patiar & passus sim.

Verf. 6. *Si enim voluero gloriari, non ero insipiens.* Occupat objectionem: quasi dicat, nam si mihi aliquis objiciat, me fore insipientem si velim gloriari de me ipso, errat. Nam non ero insipiens, si voluero gloriari, id est, de me multa eximia & sublimia affirmare. Vide cap. xi. 16.

Veritatem enim dicam. Rationem adfert asserti: quasi dicat, qui vera loquitur insipiens non est, quamvis ea de se loquatur, cum justam ea de se loquendi causam habet, quam ego certe habeo.

Parco autem. Nempe auditoribus.

Ne quis in me, id est de me, cogitet supra quod videt me, aut audit aliquid ex me. Docet qua in re parcat & consulat auditoribus, nimirum, ne quis divina & cælestia de me audiens, falsam aliquam de me concipiat opinionem, & existimet me esse supra id quod me videt esse, id est, supra hominem mortalem.

Aut audit aliquid ex me. Id est, aut supra id quod ex me ipso audit me esse, nempe ne existimet & me esse supra Apostolum, & sic plus de me suæ credat opinioni, quam suis oculis & meis verbis. *Audit aliquid ex me,* pro, quod audit ex me, & pro ὅ. Vide quam prona mens sit mortalium in pravas opiniones! Sed nimirum plus oculis & sensibus & ipsis Scripturæ sacræ disertis verbis credendum est, quam causa & occasione aliqua etiam ex ipsa Scriptura arrepta, propriis opinionibus indulgendum, quod & in Christo usu venit, quem hominum opinioniones ipsum illum unum Deum fecerunt. Significat in genere Apostolus tantas sibi contigisse revelationes ac visiones, ut si eas speciatim recensere velit, verendum sit ne quis eum supra hominem mortalem & supra Apostolum Christi putet esse.

Verf. 7. *Ex excellentia revelationum.* Id est, excellentibus revelationibus, per duo substantiva.

Ne supra modum efferar, ἵνα μὴ ὑπερηφανώμαι. Ne me hominem esse mortalem obliviscar, & ipsemet in eam de me opinionem incidam, in quam ne alii de me incidant vito, aut superbe & insolenter agam.

Datus est mihi stimulus carni, σκῆλον τῆς σαρκί. Paulus præacutus carni, vel crux carni, quæ carnem meam perpetuis doloribus & vexationibus afficiat, quod per metaphoram dici sequentia docent.

Angelus Satan. Explicat per appositionem hunc scolopa carni, *Angelus*, inquit, non homo, nec bonus Angelus, sed Angelus Satan, hic est iste palus præacutus qui infigitur carni, aut crux cui caro affigitur.

Datus

Datus est mihi. Id est, Dei iussu mihi est adjunctus perpetuus affectator *vs. 8.*

Ut me colaphis cædat. Iterum per metaphoram loquitur, id est, ut me doloribus & contumeliis afficiat. Nam colaphis cædi dolorem & contumeliam in se habet. Hoc autem præstabat Angelus Satan, quatenus ubique adversus Paulum homines improbos & veritati infestos incitabat, & omnium afflictionum quibus Paulus premebatur auctor erat. Nam afflictiones hic intelligi, quæ infirmitatis vel infirmitatum nomine designantur, *vs. 9 & 10* docet.

Ne supra modum efferar. Hunc finem habet Deus continuarum mearum afflictionum & vexationum, quæ mihi semper in memoriam revocent me hominem esse, & in tantum vicissim me deprimant, in quantum me divinæ revelationes extollunt. Nulla re melius animi elatio quam colaphis contunditur, & hæc est causa ob quam Apostolus hac metaphora est usus, cum de cohibenda animi elatione loqueretur: *Vide quam salutare sint afflictiones, etiam maximis & sanctissimis Deoque charissimis viris!* & si Paulus, ne supra modum efferretur, afflictionibus & colaphis intra modum contineri habuit opus, quis tandem erit qui hoc tam salutare medicamento non indigeat? Merito igitur etiam pro afflictionibus, tanquam pro maximo beneficio, gratiæ sunt agendæ Deo.

Vers. 8. De hoc, ὡς ἐπὶ αὐτοῦ. Sic & supra *vs. 5* particula *ὡς* usurpatur, id est, de hoc Angelo,

Ter Dominum, id est, Christum, *rogavi.* Nota exemplum precum ad Christum directarum. Nam Domini absoluto nomine seu subjective posito, idque etiam cum articulo emphatico, præter perpetuum Pauli usum & institutum *1 Cor. vii. 6*, Christum designari docent sequentia *vs. 9*, in quibus pro hoc Domino ponitur Christus.

Ut discedat a me. Exprimit quid ter precibus repetitis a Domino rogaverit de hoc Angelo. *Ut,* inquit, *absistat a me,* ut me missum faciat, recedat a me, quo a continuis malis & vexationibus respirationem aliquam habeam.

Vers. 9. Et dixit mihi. Nempe Dominus. Docet quid responsi tandem & post tertias preces retulerit a Domino.

Sufficit tibi gratia mea. Hac contentus esto. Proinde quod petis, ut scilicet Angelus Satan a te recedat, non obtinebis.

Nam potentia mea in infirmitate perficitur. Causam addit cur id illi neget: quasi dicat, gratiam meam habes, sed tamen quod petis non obtinebis. Nam hic mea vertitur gloria. *Potentia enim mea in infirmitate,* nempe tua & aliorum meorum omnium, & consequenter in illis omnibus quæ infirmitatis vestra sunt effectus,

Perficitur. Id est, perfecte exeritur & ostenditur, dum scilicet vos ex maximis periculis eripio, & quamvis perpetuo premamini & affligamini, conservo. Non debes igitur mihi invidere gloriam meam, pro ea qua te prosequor gratia, & quam tibi semper in conservatione tui exhibeo. *Vides causam ob quam Christus suos affligi patiatur, non tantum ut eos in modestia conservet, sed etiam ut suam gloriam attollat, & maiorem ac potentiores habeat*

campum potentiæ suæ exerendæ & ostendendæ. Hic locus aperte declarat infirmitatem Pauli, & illius effecta, quæ *vs. 10* commemorat, id est ea quæ pro Christo patiebatur mala, esse colaphos illos quibus cædebatur a Satana. Neque enim aliud Christus a Paulo non vult auferri quam id quod Paulus ut a se auferretur petebat. At Paulus petebat auferri colaphos & illum carni scolopa, id est Angelum Satan. Dum igitur Christus respondet se velle ut maneat in infirmitate, & Apostolus, ut statim videbimus, libenter sese in eo submittit voluntati Christi, eo ipso docetur illum carni scolopa, Angelum Satan, & colaphos quibus Paulum cædebat, ad infirmitates Pauli spectare & referri.

Libentissime igitur magis gloriabor in infirmitatibus meis. Ex hoc responso Christi sibi dato infert, se libentissime, idque magis quam unquam antea, gloriaturum in infirmitatibus, id est, de infirmitatibus, & consequenter de afflictionibus suis. Vide Paulum etiam ipsum hic & in sequenti commate Angeli Satan adversum se facta ad suas infirmitates referre.

Ut habitet (ἡσυχῶσθαι) super me potentia Christi. Id est, eo fine ut super me tabernaculum suum expandat, & in eo super me habitet potentia Christi, nempe secundum responsum suum. Meæ infirmitates protinus super me potentiam Christi attrahunt, ut me protegat, & in tabernaculo super me habitet, quomodo igitur non libentissime de illis gloriatur, & propter eas me beatum feram? Hic expresse Christum esse dicit, quem antea dixerat Dominum. Respicit enim ad illa verba, *Potentia mea in infirmitate perficitur.* Hæc autem potentia hic Christi dicitur.

Vers. 10. Propter quod. Nempe propter præsentiam & habitationem super me potentiæ Christi.

Acquiesco (ὑποτάσσω) in infirmitatibus. Quippe quæ mihi præsentiam & habitationem super me potentiæ Christi conciliant.

In contumeliis. Explicat infirmitates istas, & primo ponit contumelias, id est, cum ut facinorosus capior, cum in carcerem dedor, cum virgis cædor, cum fuste percutior, cum expellor & tractor quam ignominiosissime.

In necessitatibus. Cum famem, sitim, nuditatem, & nuditatis incommoda perfero.

In persecutionibus. Cum nusquam tutam sedem inveni, cum mihi undique infesti instant adversarii.

In ignis. Cum nusquam patet effugium.

Pro Christo. Nempe Dominum illi, cum hæc omnia patior pro Christo, pro illius gloria. Martyrem enim non pœna facit, sed causa, quæ Christus est.

Quando enim infirmus sum, tunc potens sum. Rationem reddit cur in omnibus istis infirmitatibus pro Christo acquiescat. *Quia,* inquit, *quando infirmus sum,* id est infirmitatis meæ effectus perfero & perpetior pro Christo, *tunc potens sum.* Nempe per Christum, qui mihi sua potentia adest, & me ex omnibus malis eripit. Vide quam potentes sint qui pro Christo sunt infirmi, imo quam sint omni humana potentia potentiores? quippe quam per suas infirmitates vincant. Sic Christiani Reges & Imperatores vicere.

Verf. 11. *Factus sum insipiens glorians.* Id est dum glorior. Per concessionem hoc dicit. Nam aliòquin re ipsa nihil minus erat quam insipiens.

Vos me coegistis. Excusat hanc suam insipientiam, quod non ultro gloriatur & suas laudes proferat, sed ab ipsis Corinthiis adactus, qui tantum aliorum se ipsos commendantium laudibus crediderant, ut eos Paulo pene praeferrent.

Ego enim debebam a vobis commendari. Rationem adfert dicti: quasi dicat, ego enim debebam a vobis commendari coram aliis, non me ipsum commendare coram vobis.

Nihil enim posterior fui iis qui super quam valde sunt Apostoli. Probat quod dixit, videtur cap. XI. 5. Quod si ergo illi commendantur a suis discipulis, non minus & ego debebam commendari a vobis. Hic iterum videmus Paulum nulla in re inferiorem fuisse Petro.

Etsi nihil sum. Postquam se summis Apostolis æquasset, iterum se in tantum dejicit, ut se nihil esse dicat. Nimirum intelligebat omnem suam magnitudinem Dei donum esse, se vero miserum mortalem, & sic nihil esse, per hyperbolen elegantem. Ita igitur se Paulus efferebat ut humilitatis non oblivisceretur, id est, Deum & Dei dona in se efferebat, non se ipsum, quæ vera gloriationis est ratio.

Verf. 12. *Signa quidem Apostoli.* Quasi dicat, ad minimum, id est ea ex quibus tanquam ex signis certissimis cognoscendum sit, quis sit Apostolus Dei & Christi,

Perpetrata sunt. Nempe a me,

In vobis. Id est inter vos.

In omni patientia. Id est, quæ consistunt in omni patientia rerum adversarum. Hanc certe vidistis in me.

In signis. Id est in miraculis, quæ certe inter vos patravi,

Et prodigiis. Id est in miraculis stupendis, quæ itidem mihi non defuerunt.

Et potentiis. Id est miraculis & operibus multiplicis divinæ potentiæ, per metonymiam causæ pro effecto, quæ non minus quam reliqua omnia in me conspexistis. Vide quæ signa sint Apostoli, ut hinc conjecturam capias de eo qui se Petri successorem dicit, & omnibus aliis præfert Apostolis.

Verf. 13. *Quid enim est quo inferiores facti estis præ reliquis ecclesiis?* Id est quam reliquæ ecclesiæ? Ut confirmet nullum sibi signum defuisse veri Apostoli, quærit quam in re fuerint inferiores reliquis ecclesiis?

Nisi, inquit, *quod ipse ego non oneravi vos.* Quasi dicat, hic fateor vos inferiores ecclesiis aliis esse, quæ Apostolorum sustentandorum onus ferre coactæ sunt. Vide XI. 7.

Ipse ego. Quasi dicat, potuerunt vobis oneri esse alii, sed ipse ego non fui.

Donate mihi injuriam hanc. Hoc & prius per ironiam dicit. Nam per id non tantum injuria nulla facta est Corinthiis, sed etiam peculiaris illis causa data, ut tanto magis æstimarent Apostolum & amarent.

Verf. 14. *Ecce tertium paratus sum venire ad vos, & non onerabo vos.* Docet se constantem fore in hoc proposito. Non dicit se tertio ad ipsos venturum; (non enim venerat nisi semel,) sed se tertio paratum esse ad

ipsos venire. Nam cum secundo paratus esset venire, non venerat cap. I. 15, 16 & seqq.

Non enim quero vestra, sed vos. Causam adfert sui propositi. Quia non quæro vestras facultates, sed vos ipsos, ut scilicet vos Christo lucrificiam.

Non enim debent Filii parentibus thesaurizare, sed parentes Filii. Causam adfert cur ipsorum non quærat facultates, quia, inquit, Filii non debent parentibus opes recondere, sed parentes Filii: quasi dicat, ego autem vester sum parens in Christo, vos estis mei in Christo Filii I Cor. IV. 15. Ideoque meum foret potius vobis opes colligere, si hæc mea foret vocatio, sed cum hoc facere non possim, ad minimum vestras facultates nolo. Vide nihil in eo iniqui esse, quin imo jus fasque esse, ut parentes Filii opes recondant, dummodo citra omnem injustitiam, & beneficentia erga omnes salva. Illud enim naturalis parentum erga Filios amor, hoc Christiana pietas requirit.

Verf. 15. *Ego vero.* Quasi dicat, qui vobis thesauros colligere non possum,

Libentissime impendam. Nempe omnia quæ habeo.

Et expendar. Id est, & vitam etiam meam profundam,

Pro animabus vestris. Id est, pro animarum vestrarum salute. Moriar libens, ut animas vestras servem, quod & præstitit ipso facto. En verum parentem! Plus enim hoc est quam thesauros colligere.

Etsi abundantius. Id est abundantissime, per e-nallagen comparativi pro superlativo.

Vos diligens minus, nempe quam par est, & quam meus erga vos maximus amor meretur, *diligar.* Hoc mihi non obstat, quominus in meo erga vos abundantissimo amore pergam, spem habens fore ut tandem etiam pari amore mihi respondeatis.

Verf. 16. *Esto autem,* nempe quod sequitur, *ego non oneravi vos.* Occurrit obrectatoribus suis.

Sed cum essem astutus, dolo vos cepi. Nempe dicent obrectatores mei. Hoc enim de se dicit non ex suo, sed ex adversariorum suorum sensu, per mimesin.

Dolo vos cepi. Id est, per alios a me missos vos emunxi.

Verf. 17. *Num aliquem eorum quos misi ad vos, per eum quæstui habui vos?* Id est, num per aliquem eorum quos misi ad vos quæstui habui vos? per pleonasmum pronominis *vos*. Respondet ad obrectationem istam per interrogationem, quæ vim habet negationis: quasi dicat, dicite si potestis.

Verf. 18. *Rogavi Titum.* Nempe ut iret ad vos. Loquitur de rogatione qua antea Titum rogaverat, non de qua scribit cap. VIII. 6, 17.

Et simul misi fratrem. Nempe meum germanum, de quo VIII. 22, qui antea etiam cum Tito missus erat. Nam in ista missione, de qua dicto loco agitur, præter fratrem & Titum additur tertius, cuius laus erat in Evangelio per omnes ecclesias *ys.* 18, qui cum hæc scriberet Apostolus, nondum ad Corinthios venerant. Per eos enim hæc mittebat ut epistola.

Num quæstui habuit vos Titus? An ullum quæstum & lucrum ex vobis tulit? ullam pecuniam quam ad me deferret?

Non, id est nonne, eodem spiritu ambulavimus? Id est, eodem spiritu Dei ductore & impulsore egimus omnes, & ego, & Titus, & frater meus.

Non, id est nonne, iisdem vestigiis? Respicit ad ambulationem, id est eodem plane modo: quasi dicat, nonne omnes gratis vobis & vestrae saluti per Euangelium inservivimus?

Verf. 19. Iterum putatis quod vobis apologiam demus? Vide 111. 1. v. 12: quasi dicat, nolite hoc putare. Non defendimus nos apud vos. Scimus enim quod a vobis non accusemur.

Coram Deo, id est, Deo inspectante & teste, *in Christo*, id est, sicut decet Christianos seu eos qui Christo sunt infiti, *loquimur*. Loquimur vera, per metonymiam causae: quasi dicat, hoc tantum spectamus ut loquamur vera, quidquid contra dicant aut dicere possint adversarii. Non vestrae sunt istae objectiones aut suspensiones, sed adversariorum.

Omnia autem dilecti pro vestri adificatione. Docet quo fine loquatur omnia.

Omnia autem. Intellige quae loquimur. Vox enim omnia ex subjecta materia debet intelligi, quod & articulus *καί* in Græco, voci *πάντα* præpositus indicat. Quod notandum est contra eos, qui *πάντα*, quae per Christum facta vel creata esse dicuntur, prorsus absolute accipiunt, nec ea interpretantur ex Christo, quem Deus Christum & Dominum fecit, sed Christum ex illis; quae sane Scripturam interpretandi perversa ratio est.

Dilecti. Ubique testatur suum erga illos amorem, etiam cum poenas illis minatur.

Pro vestri adificatione. Id est, ut aedificemini, ut auctus ac perfectionem sumatis in fide, in charitate, in omnibus Christianae pietatis officiis, per metaphoram ab aedificiis sumptam. Aedificationi opponitur destructio.

Verf. 20. Metuo enim. Causam subjicit cur omnia dicat pro illorum aedificatione.

Ne forte cum venero non quales volo inveniam vos. Nempe sanctos & Christianis moribus omni ex parte praeditos.

Et ego inveniar vobis qualem non vultis. Nempe, severe agens & puniens.

Ne forte. Intellige, sint inter vos

Contentiones, *ἔρις*. Acerbae verborum pugnae.

Zeli. Affectationes vanae gloriae.

Excandescuntiae, *θυμὴ*. Iræ vehementes, quales esse solent inter vanae gloriae æmulos & zelotypos.

Lites, *ἁγῶναι*. Coram iudicibus praesertim infidelibus, de meo & tuo malignae & inimicae disceptationes 1 cor. vi.

Detractiones, *καταλαλίας*. Cum alter adversus alterum loquitur, alter alterum palam infamat.

Susurraciones. Cum id facit clanculum.

Inflationes. Cum alter alteri se praefert, utri inflato ac tumido similis.

Seditiones. Cum in partes scinditur ecclesia, & sacram inter se communionem ac pacem rumpit.

Verf. 21. Ne cum iterum venero. Id est, secundo, *πάντα ἰδούσα με*. Vox *πάντα* cum *ἰδούσα με* cohæret, non cum sequentibus

Me humiliet Deus apud vos. Id est, contristet. Nam qui contristantur fiunt humiles.

Et lugebo multos. Id est, excommunicabo & poenis afficiam, Satanæ tradam, per metonymiam effecti. Luctus enim ex talibus consequebatur apud Christianos. Vide 1 cor. v. 2. Recte autem cum tristitia luctum conjunxit.

Qui ante peccarunt. Nempe ante meum, quem in animo habeo, secundum adventum, quamvis jam tertio veniam ad vos cap. xiii. 1, proinde satis temporis habuerunt ad poenitentiam.

Et poenitentiam non egerunt super impuritate. Vitia impura designat.

Et scortatione. Explicat impura vitia. Unum est scortatio, id est, omnes virorum & fæminarum illiciti concubitus.

Et lascivia. Alterum est lascivia, *ἀσέλγεια*, concubitus, & supra virorum infer se.

Quae operati sunt, *ἢ ἡμετέρας*. Per enallagen casus dativi pro accusativo, propter antecedentes dativos. Loquitur Apostolus de poenitentia, qua non tantum male nos egisse agnoscimus & dolemus, sed etiam a malefactis desistimus, & vitam emendamus. Hæc enim demum est vera & ad salutem efficax poenitentia, in iis quibus ad hoc præstandum tempus post fidem non defuit, & sine qua non datur ante peccantibus poenas effugere.

CAPUT XIII.

Verf. 1. Tertium hoc, id est tertio, *venio ad vos*. Id est, paratus sum venire ad vos, seu id ago ut ad vos veniam cap. xii. 14: quasi dicat, habetis & habuistis satis superque temporis ad poenitentiam agendam.

Super ore duorum testimonij & trium stabit omne verbum. Id est, omnis delatio seu accusatio duobus testibus vel tribus ad summum suffulta, vim suam habebit ad damnationem accusati. Non attendam illius negationem, defensionem, deprecationem, melioris vitæ pollicitationem. Habuit satis temporis & admonitionis ut vitam emendaret, nec emendavit. Poenam non effugiet. Vide quanta sit emendandae necessitas vitæ si velimus salvari & exortes damnationis esse, quod & Christus docuit Matth. vii. 21, 22 & seqq. xxii. 12, 13. xxv. 11, 12, & ubique. Nam quæ magis expedita esset salutis adipiscendae ratio, si cuique sufficiat dolere quod peccaverit, & simul ut iustitiam Christi sibi applicet, aut aliud aliquid factu facillimum exequatur? Imo quod vere & ex animo quisque possit dolere, si sciat peccata nemini nec sibi ad salutem obesse? Non hæc est illa angusta porta & arcta via quæ ducit ad vitam Matt. vii. 14. Hac porta & via nihil est latius, nihil magis expeditum.

Verf. 2. Pradixi. Nempe cum primo apud vos essem.

Et pradico, nempe nunc, *tanquam praesens secundo.* Id est, tanquam si secundo praesens essem.

Et absens, id est & cum absim, *nunc scribo.* Quia ore dicere non possum.

Iis qui ante peccarunt. Id est, a tanto jam tempore, nec poenitentiam qualem oportet egerunt xii. 21.

Et reliquis omnibus. Quamvis noviter in peccata prolapsi.

Quod si veniam iterum, ἡ εὐκαιρία. Hebræa phraſi,

Non parcam. Id est, omnino puniam, ne quis sibi non dictum, non scriptum putet.

Verſ. 3. *Quandoquidem probationem in me queritis loquentis Christi.* Cauſam adfert ob quam parcere nolit.

Quandoquidem, inquit, id queritis, ut probetis & experiamini quid poſſit in me, id est per me, loquens Chriſtus, an ſcilicet poſſit peccata punire. Ideo omnino oportet, ut quod queritis inveniatis, id est, ut videatis & experiamini quid poſſit. Modeste loquitur Apoſtolus. Non dicit probationem queritis mei quid ego poſſim, ſed quid poſſit Chriſtus in me loquens.

Qui erga vos non est infirmus, ſed potens est in vobis. Quasi dicat, cujus quidem potentiam in vobis & erga vos experimini, ſed nimirum vultis experiri quid etiam in me & per me poſſit.

Verſ. 4. *Etenim ſi crucifixus est ex infirmitate.* Cauſam addit dicti per prolepiſin: quasi dicat, nam verum quidem est eum ex infirmitate, nempe mortalis naturæ crucifixum eſſe.

Sed vivit. Nempe poſt mortem & vivit in æternum, nulli amplius infirmitati ſubjectus.

Ex potentia Dei. Per quam ex morte revocatus eſt in vitam immortalem, accepta omni in cælo & in terra poteſtate. Vide auctorem reſurrectionis & vitæ & regni Chriſti Deum.

Etenim & nos infirmi ſumus in ipſo. Quasi dicat, nec mirum ita Chriſto eveniſſe. Nam & nos ipſius Apoſtoli infirmi ſumus in ipſo, id est, per ipſum & illius cauſa affligimur, crucifigimur, occidimur, per metonymiam cauſæ pro effectu.

Sed vivemus cum ipſo. Sicut ille crucifixus vivit, ſic & nos vivemus.

Ex poteſtate Dei, nimirum eadem, in vos. Ut ſcilicet vos puniamus, quamvis ab adverſariis Chriſti affligamur. Neque enim hic de vita illa immortalis & beata reſurrectione ſanctorum loquitur.

Verſ. 5. *Vos ipſos tentate ſi eſtis in fide, vos ipſos probate.* Quasi dicat, me tentatis & probatis, vel Chriſtum in me loquentem. Non me, non Chriſtum tentate & probate, ſed vos ipſos ſi eſtis in fide, quod ex eo cognoscetis, ſi peccata depoſuiſtis, & in omni ſanctitate vitam agitis. Nam qui fidem habet in Chriſtum, habet ſpem vitæ æternæ, qui vero hanc habet, purificat ſemetipſum ſicut Deus purus eſt 1 Joan.

III. 3.

An non cognoscitis vos ipſos, quod Jeſus Chriſtus in vobis eſt? Id eſt, cognoscitis omnino: quasi dicat, qui ſit igitur ut in peccatis hæreatis?

Quod Jeſus Chriſtus in vobis eſt. Nempe per ſpiritum & virtutem ſuam divinam, qua peccata omnia poſſitis excutere.

Niſi quid reprobis eſtis. Id eſt, niſi forte vos Chriſtus reprobaverit, & ſpiritum ſuum vobis ademerit.

Verſ. 6. *Spero autem quod cognoscetis, quod nos non ſumus reprobi.* Quasi dicat, etiamſi forte non cognoscatis vos ipſos, quod Jeſus Chriſtus in vobis ſit, & vos ſitis reprobi,

Spero autem, nempe in Deo, quod cognoscetis. Ex factis noſtris & ex pœnis quas vobis ſpiritu Chriſti infligemus, niſi interim pœnitentiam agatis.

Quod nos non ſumus reprobi. Quod nos Chriſtus non reprobaverit, nec rejecerit.

Verſ. 7. *Vota autem facio ad Deum,* ὑποκατατάσσω. Id eſt, vota & preces ad Deum dirigo: quasi dicat, quamvis illud ſperem.

Ne faciatis malum ullum. Proinde ne mihi cauſam ullam præbeatis in vos per Spiritus Sancti virtutem animadvertendi. Malo ut vos boni ſitis. Docet Apoſtolus poſſe Deum efficere ne Chriſtiani ullum faciant malum, ſi nimirum & ipſi obſequentes ſeſe Deo præbeant. Nam alioquin Deus nemini vim faciet ut ſit bonus & abſtineat a malo.

Non ut nos probati appareamus. Intellige, à Deo opto & voveo, infligentes nimirum vobis per Spiritum Sanctum pœnas.

Sed ut vos bonum faciatis, nos autem tanquam reprobi ſumus. Id eſt, reprobis hac in parte ſimiles, quasi nullam in nobis divinam virtutem plectendi malos habeamus, quam Apoſtoli habent.

Verſ. 8. *Non enim poſſumus quidquam adverſus veritatem.* Id eſt, adverſus ea quæ ſunt vera, quæ juſta, quæ ſancta, quæ divinæ voluntati conformia: ſubſtantivum poſuit pro adjectivo.

Sed pro veritate. Intellige, poſſumus omnia, id eſt, pro illius confirmatione & deſenſione, quod & Elymas Magus & alii ſenſere.

Verſ. 9. *Gaudemus enim quando nos infirmi ſumus, vos autem potentes ſitis.* Probat ſe nihil adverſus veritatem poſſe,

Infirmi ſumus. Id eſt, infirmi appareamus, quasi nullam vim divinam puniendi delinquentes habeamus,

Vos autem potentes ſitis. Juſtitiam nimirum exercendo & ab omni pœna immunes & intacti. Cum igitur ex eo gaudium capiamus, quomodo aliquid adverſus gaudium noſtrum facere poſſimus?

Hoc autem & vovemus. Quasi dicat, non tantum ex eo gaudemus: vovemus, à Deo nimirum, ut dixit vſ. 7,

Veſtram perfectionem, τελειότητα. Explicat per appoſitionem quid voveat, id nimirum ut vos perfecti ſitis, ne quid vobis ad Chriſtianam deſit pietatem.

Verſ. 10. *Propter hoc.* Nempe quod veſtram perfectionem voveo, & ex ea gaudium capio,

Hæc abſens ſcribo. Quibus vos ad pœnitentiam & Chriſtianam ſanctitatem excito.

Ut præſens. Cum ſcilicet ad vos venero,

Non præſe. Id eſt, vobis non antea commo- nitis,

Ut ar, ὑποτασσάμενοι. Intellige ex re ſubjecta, ſeveritate, ſecundum poteſtatem quam dedit mihi Dominus. Poteſtatem intelligit puniendi inobedientes per Spiritus Sancti virtutem, quam ſibi a Domino, cui juſ pœnæ eſt, datam dicit. Dominus, id eſt Chriſtus. Unus enim eſt qui nobis absolute dicitur Dominus, nempe Chriſtus, & unus qui absolute dicitur Deus, nempe Chriſti Pater. Neque enim nobis ſunt duo Dii vel duo Domini absolute ſic dicti, ſed unus Deus & unus Dominus 1 Cor. VIII. 6.

In adificationem & non in destructionem. Docet quo sine sibi dederit hanc potestatem Dominus, ut simul doceat eam ea præcise nolit uti, quia nimirum ea sibi data sit *in adificationem*, nempe credentium, id est, ut per eam credentes ædificentur, meliores & sanctiores in dies evadant.

Et non in destructionem. Id est, & non ideo ut per eam credentes destruantur, quod facile fieri posset, si ea præcise & sine prævia ac diligenti commonefactione ac obtestatione uteretur. Quod dum facio, id est, adhortor & obtestor & commoneo; habent tempus & causam peccantes vitia deponendi, & vitam emendandi, ut ita per hanc potestatem mihi a Domino concessam ædificentur, & non destruantur, & si quis destruat, non meæ potestatis abusu, sed sua culpa & suo vitio destruat.

Verf. 11. *Reliquum.* Id est, quod reliquum est, per ellipsin, eorum nimirum quæ vobis dicenda habeo,

Fratres. Nempe in Christo.

Gaudere. In Domino videlicet, & ex spe certissima salutis æternæ.

Perficimini. Ne quidquam ulli vestrum desit ad pietatem & sanctitatem Christianam. Alioquin ad gaudium verum ac solidum non pervenietis.

Admonitionem suscipite, ὑπακούετε. Patimini vos admoneri, & grato animo admonitionem ab omnibus accipite, alioquin ad perfectionem non pervenietis.

Idem sentite. Nullæ sint inter vos dissensiones.

Pacem colite. Quasi dicat, si forte sit dissensio aliqua, tamen pacem colite, & inter vos, & cum omnibus, alii alios tolerantes Rom. xii. 18. Hebr. xii. 14. Col. iii. 13.

Et Deus charitatis & pacis erit vobiscum. Si illud fecerint quod dixit, pollicetur eis Dei præsentiam, & consequenter auxilium, defensionem & salutem. Quibus enim Deus adest, illis adsunt omnia, nec quidquam deest quod ad vera bona spectet. Aderit autem charitatem & pacem colentibus, quia Deus est charitatis & pacis, id est, qui charitatem & pacem amat, eamque modis omnibus promovet, contraria vero charitati & paci odit ac detestatur. Porro Deus adest piis sua providentia & cura paterna.

Verf. 12. *Salutate alii alios,* intellige meo nomine, *in sancto osculo.* Id est, per sanctum osculum, a quo scilicet omnis abest impura & profana cogitatio.

Salutant vos sancti omnes. Nempe cum quibus tunc versabatur Apostolus. Semper enim vox omnis & omnia ex subiecta materia debet intelligi. Sanctorum autem nomine Christianos intelligit, appellatione consueta, in quibus nihil esse debet impurum, nihil profanum ac vitiosum: falsum enim est aliquem esse posse vere Christianum qui hæcenus non sit. Christianum esse & sanctum esse æquipollent.

Verf. 13. *Gratia Domini Jesu Christi.* Finit epistolam voto. Et primum illis precatur Jesu Christi gratiam, quippe Domini, nempe omnium. Est

enim Dominus omnium a Deo factus Actor. 2. 36. x. 36.

Et charitas Dei. A Jesu Christo ascendit ad Deum, & precatur illius dilectionem & charitatem, quippe Patris, cujus proprium est diligere filios. Christiani enim Dei sunt filii.

Et communio Spiritus Sancti. Exprimit præcipuum in hac vita gratiæ Domini Jesu Christi & charitatis Dei erga Christianos effectum, quique cum adeptione vitæ æternæ conjunctus est: nempe Spiritus Sancti communionem, qua scilicet Spiritus Sanctus hominibus communicatur.

Cum omnibus vobis, intellige sit. Quasi dicat, nemo vestrum sit expers gratiæ Domini Jesu Christi & charitatis Dei, & communionis Spiritus Sancti, qui est arrhabo futuræ hæreditatis. Vide hic veram Christianorum Triada, (si hac voce hic uti fas est) Dei absoluto nomine solus Pater significatur, & tam a Jesu Christo quam a Spiritu Sancto distinguitur. Jesus Christus non Deus ille unus, sed Dominus, nempe ab illo factus dicitur, Spiritus Sancti nec gratia, nec charitas, sed communio vovetur, quam in Spiritus Sancti communi participatione consistere, & res ipsa, & universa Scriptura testatur, & quidem in tali quæ rerum est non personarum. Communicatur enim nobis Spiritus Sanctus, quatenus quisque nostrum portionem aliquam illius accipit, ut ex historia communicati Spiritus Sancti in die Pentecostes patet, & in domo Cornelii, & in communicatione Spiritus Sancti 70 senioribus, & spiritu Moysi, & in duabus tertiis de spiritu Eliæ communicatis Elisæo, & ubicunque Spiritus Sanctus communicatus legitur. Unde & Deo Spiritum Sanctum communicanti partitiones Spiritus Sancti tribuuntur Hebr. 2. 4, & Apostoli Spiritus Sancti primitias accepisse dicuntur Rom. vii. 23. & Danieli eximius & amplior præ cæteris Dei spiritus tribuitur Dan. vi. 3, & Deus ipse de spiritu, vel ex spiritu suo effundere legitur Actor. 2. 17, 18. Hinc quamvis unus alioqui sit spiritus, tamen ex eorum qui eum acceperunt pluralitate, plures esse spiritus affirmantur, iique etiam Prophetis subjiunguntur 1 Cor. xiv. 12, 32. 1 Joan. iv. 1, 3. Nimirum Apostoli non a Spiritus Sancti gratia vel charitate quidquam petierunt; sed a Christi gratia & Dei charitate, ut Spiritus Sanctus omnibus Christianis communicaretur, voverunt & precati sunt.

Amen. Quasi dicat, hoc ut verum sit, & effectum suum in vobis omnibus habeat, ex animo precor & opto.

A M E N.

Subscriptio epistolæ hujus, quæ habetur, sumpta est ex cap. viii. 1, 6, 17, 18, nisi quod Philippis scriptam dicant, cum certius in genere dixisset, ex Macedonia scriptam, & quod Lucam forte & falso nominet, quem Apostolus non nominavit, & fratris Pauli nullam mentionem faciat. Nimirum traditionibus semper aliquid vel deest, vel falsi aliquid subest. Tutissimum est solis sacris Scripturis insistere. A M E N.

In Epistolam ad Galatas ante complures annos, editus est mihi [qui priori volumini J. Crellii operibus exegeticis est insertus] commentarius, ut nunc alium scribere nihil attinuerit. Hoc tantum monuisse lectorem suffecerit, in verbis Apostoli, cum justitiam nobis ex gratia imputari aut fidem ad justi-

tiam imputari dicit, vocem justitiæ proprio sensu accipiendam esse, id est, non pro justificatione, sed pro justificationis causa. Imputare alicui justitiam, seu aliquem pro justo ducere ac declarare, illud demum justificare est.

COM.

C O M M E N T A R I U S

I N

Epistolam Apostoli

P A U L I

A D

E P H E S I O S.

CAPUT I.

Verf. 1. **P**aulus Apostolus Jesu Christi, per voluntatem Dei. Sic & 1 Cor. 1. 1. Col. 1. 1. 2 Cor. 1. 1. Addit hoc, ut ostendat ita se Apostolum Jesu Christi esse, ut Dei ipsius voluntas ad hoc accesserit. Nec mirum, Jesus enim est Christus ille Dei, & ab ipso suscitatus ex mortuis Gal. 1. 1. Ideo Jesus Christus nihil facit nisi ex voluntate & per voluntatem Dei. Vide Jesum Christum Deo illi uni tanquam diversum opponi.

Sanctis qui sum Ephesi & fidelibus in Christo Jesu. Exegetis prioris. Vere enim sancti sunt qui fideles sunt in Christo Jesu. Similem Christianorum descriptionem habes in epistola parallela ad Col. 1. 2. *Sanctis & fidelibus fratribus in Christo.* Παῖδες ἐν Χριστῷ dicitur, qui fiduciam collocat in Christo, & omnes qui hoc faciunt per hanc fiduciam fratres sunt.

Verf. 2. *Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro.* Sumus enim omnes fratres. Ideo communem Patrem habemus Deum, a quo proinde gratia & pax vera nobis nunquam deerit, nec mihi, quamvis huic arci, nullo meo merito, incluso.

Et Domino Jesu Christo. Deo & Patri nostro adjungit Jesum Christum, quippe Dominum a Deo factum Act. 2. 36. Non addit nostro, quia Jesus Christus non tantum nostri, sed etiam omnium est Dominus Act. x. 36. In utraque tamen ad Timotheum, in eodem voto addidit. Nam qui omnium est Dominus, etiam est nostrum. Ideo mox sequenti commate dicit, *Domini nostri Jesu Christi.*

Verf. 3. *Benedictus*, intellige sit. Benedicitur Deus cum laudibus & gratiarum actionibus celebratur.

Deus & Pater Domini nostri Jesu Christi. Descriptio illius unius Dei, seu ejus qui absolute & subjective, & κατ' ἰσχύος Deus dicitur & dici debet. Proinde Jesus Christus ab illo distinguitur, tanquam Filius à Patre.

Qui benedixit nos. Non verbis, sed rebus, id est qui nos ditavit, per metonymiam causæ.

In omni benedictione. Id est opulentia, per eandem metonymiam. Particula *in*, Hebræorum idiomate, redundat.

Spirituali. Id est, ad spiritum pertinente.

In supercaelestibus. Hac appositione declarat quibus in rebus hæc spiritualis benedictio consistat, nimirum non in rebus terrenis, sed in rebus quæ supra omnes cælos originem suam habent, & inde veniunt, nempe in peccatorum plena remissione, in imputatione justitiæ, in spe vitæ æternæ, in Spiritus Sancti donis, inter quæ præcipuum est arcanorum Dei ad salutem nostram spectantium notitia.

In Christo. Id est per Christum, Hebræa phrasi. Deus & Pater Domini nostri Jesu Christi est ex quo omnia, Jesus Christus noster Dominus est per quem omnia, καὶ πάντα 1 Cor. viii. 6, nempe ad salutem nostram spectantia.

Verf. 4. *Sicut elegit.* Id est, eligere constituit, per metonymiam effecti pro causâ. Eligere constituit, nimirum ad benedictionem istam, *nos*, nempe credentes in Christum Jesum.

In ipso. Id est per ipsum, ut paulo ante: quasi dicat, convenienter fecit suæ de nobis per Christum eligendis constitutioni.

Ante foundationem mundi. Docet electionem credentium in Christum non esse rem aliquam novam ac nuperam, divinæ constitutionis respectu; sed mundo ipso antiquiorem. Eodem sensu & Christus ipse, & credentes in Christum, mundo sunt antiquiores 2 Tim. i. 9. 1 Petr. i. 20.

Ut essemus sancti & inculpati coram ipso. Finem exprimit electionis divinæ, quæ sicut ante mundi foundationem fuit a Deo constituta; sic per Euangelium est in effectum deducta. Omnia Dei beneficia quibus per Christum cumulati sumus, huc tendunt, hanc vim habent, hoc operantur efficaciter, dummodo ex nobis ipsis nullum objiciatur impedimentum.

Ut nos. Quicredimus in Christum Jesum, *Simus sancti.* Id est, secreti à profanis moribus.

Et inculpati. Consequens prioris.

Coram ipso. Nempe Deo. Parum est inculpatum esse coram hominibus: Christianorum est inculpatos esse etiam coram Deo; quod tamen κατ' ἐπιείκειαν τῷ θεῷ intelligendum est, quam præstat liberaliter, liberali obedientia sibi penitus deditis.

In charitate. Id est per charitatem. Medium exponit per quod sancti & inculpati coram Deo simus, nempe per charitatem, non per circumcisionem & ritus Mosaicæ Legis. Charitas est vera legis divinæ impletio Rom. xii. 8, 9, 10. Gal. v. 13, 14. Nec in Christo Jesu aliud quidquam valet nisi fides per charitatem operans Gal. v. 6.

Verf. 5. *Prædestinans, προορισας,* prædefinîens. Nempe ante mundi foundationem, nos, nempe credentes in Christum.

In adoptionem. Ἐν υἱοθεσίᾳ,

Per Jesum Christum. Exponit quo pacto nos elegerit Deus per Jesum Christum ante foundationem mundi, quatenus nimirum ante mundi foundationem definivit & destinavit nos in id, ut in filios adoptemur per Jesum Christum.

In seipsum. Notat ὑποταγῆς correlatum, id est, ut sui essemus filii, proinde ut nos liberaliter, non tanquam dominus servos, quod sub Lege fiebat, sed tanquam pater filios ac liberos tractaret, nec nos servili, sed liberali obedientia, Deo Patri nostro officium præstaremus, & tandem etiam hæredes ejus & Christi cohæredes fieremus Rom. viij. 15, 16, 17. Gal. iij. 26. iv. 1 & seqq.

Secundum beneplacitum voluntatis suæ. Ne quis miretur, peccatores & profanos antehac homines, quia credant in Jesum Christum, in filios à Deo adoptari, Judæos autem Legi deditos ac veri Dei cultores, quia in Jesum Christum non credant rejicit. Factum est hoc, inquit, secundum beneplacitum voluntatis divinæ, sic Deo placuit. Nemo tantam Dei meretur mererive potest gratiam. Ideo ejus dispensatio tota est in Dei beneplacito ac libera voluntate.

Verf. 6. *In laudem gloriæ.* Id est, in laudem gloriosam, per duo substantiva, Hebræa phrasi.

Gratiæ ejus. Id est, ut gratia ejus maximis laudibus glorificaretur ac celebraretur. Docet quid spectarit Deus in hoc suo beneplacito.

In qua. Id est qua, particula in hic iterum redundat, ut vs. 3, Hebræa phrasi.

Affecit nos, ἐκράτησεν ἡμᾶς. Nos credentes in Christum.

In dilecto. Id est, per dilectum, excellenter nimirum. Nam & in Græco articulus apponitur, ὁ τῷ ἐκκλησίᾳ, Christum intelligit, qui excellenter & summe a Deo dilectus est Joan. xvi. 24, & unigenitus seu unicus Dei Filius dicitur, quod summe a Deo diligatur Joan. i. 14, 18. iij. 16, 18, ut propterea mirum non sit eos qui in ipsum credant, tanta gratia per ipsum a Deo affectos esse.

Verf. 7. *In quo,* id est, per quem, ut supra, habemus. Nos scilicet credentes in ipsum, habemus inquam a Deo, tanquam primo auctore seu principe causâ, ut mox sequitur vs. 8, 9.

Redemptionem; τὴν ἀπολύτρωσιν, c. 1 articulo emphatico. Redemptionem nimirum singularissimam & præstantissimam. Exponit in specie singularem effectum gratiæ Dei, qua nos per Christum affecit & complexus est.

Per sanguinem ejus. In redemptione solet aliquid impendi ut aliquis liberetur. In hac redemptione impendit Deus sanguinem unci seu summe dilecti Filii sui, cujus rei typus erat sanguis victimarum.

Remissionem transgressionum. Exponit hanc redemptionem. Cum enim nobis transgressionem remittuntur a Deo, liberamur ab æterna morte, & asserimur in jus vitæ æternæ. Transgressionum nomine intelliguntur etiam gravissima peccata, à quibus nulla erat in Lege justificatio Act. xij. 39. Impendit ergo Deus sanguinem Filii sui in remissionem transgressionum nostrarum, non in eorum persolutionem. Remissio enim & solutio adversa fronte inter se pugnant. Quare igitur, inquires, Filium suum pro peccatis nostris dedit? An si ea remittere volebat, sine hoc ea remittere non poterat, imo non debebat? Videtur enim & hoc cum remissione peccatorum simul non posse consistere. Poterat sane, idque etiam ipse Filius in deprecatione hujus tam acerbi calicis significat Marc. xiv. 36, sed quo minus id faceret in causa erat, quia nostræ saluti modis omnibus consultum ibat. Ideoque mors Christi pro peccatis nostris, non tantum cum remissione peccatorum simul consistit; sed etiam ingens & immensam illius est auctarium. Nam, (ne nunc memorem alios mortis Christi maxime salutare fructus, citra respectum ad id quod eam subierit pro peccatis nostris, qua de re vide Heb. 2. a versu 10 ad capitis finem, & iv. 15, 16, & v. 2, 7, 8, 9. xij. 2, 3) dum Deus Filium suum unicum victimam dat pro peccatis nostris, eo ipso sese nobis inæstimabili pignore obstringit, fore ut nos non tantum impunitos dimittat ac justificet, sed etiam vitam æternam nobis donet, qua simul tanta nostri, idque cum adhuc inimici essemus, dilectione, nos efficaciter ad se traxit, sibi que reconciliavit: quibus de rebus vide Rom. v. 8, 9, 10. viij. 32. 2 Cor. v. 20, 21. Dum etiam non aliter nobis peccata vult remittere, quam ut Filius suus pro iis victimam se præbeat, eo ipso nos Filio suo id in se suscipienti, penitus obstringit ac mancipat, simulque declarat quantopere peccata aversetur, quippe quæ Filii sui sanguine duxerit expianda, & quantopere nos eadem in posterum averfari debeamus, nisi contemptores esse velimus mortis, & sacratissimi sanguinis Christi. Atque hinc fit, ut si peccatorum remissione per Christi sanguinem parta velimus frui, in Christum credere & peccatis in posterum mori debeamus. Cui conditioni cum tanta Dei gratia & peccatorum remissione egregie convenit: at cum eorum persolutione non convenit. Hinc fit ut qui pro suis peccatis Deo jam satis superque solutum credunt, magis hujus suæ fidei vim, quam omnes ad vitæ sanctitatem exhortationes attendant & observent. Verum quidem est, quod Deus ob mortem Filii sui pro peccatis nostris omne nostrum debitum nobis ferat acceptum; sed ista acceptilatio fit ex mera gratia, ut proinde si ea in perpetuum gaudere velimus, peccatis in posterum renuntiare debeamus. Si in luce ambulaverimus

bulaverimus, inquit Apostolus Joannes, *sanguis Jesu Christi, Filii Dei, mundat nos ab omni peccato* 1 Joan. 1. 7. Tam admirabile temperamentum Deus in morte filii sui adhibuit, ut ea nec ad consolandos ac refovendos peccatores quicquam esse possit efficacius, nec ad eosdem a peccatis avertendos quidquam validius. Simile temperamentum & in fidei qua Deo confidimus, eique nos totos damus, ad iustitiam imputatione videmus; ut profecto Christiana religione nihil sit divinius.

Secundum divitias gratiæ ejus. Nempe Dei, qui hac in redemptione causa principalis & primaria est. Divitias gratiæ dicit, per duo substantiva, pro divite & copiosa gratia, Hebræa phrasi, ut supra *ψλ. 6, & 12, 14.* Docet quid Deum impulerit ut credentibus in Christum, non tantum omnes transgressiones liberaliter remitteret, sed etiam in id filii sui sanguinem imponderet, quo sic omnis qui credat in ipsum non pereat, pro transgressionibus suis, quippe filii Dei sanguine expiatis, sed hebeat vitam æternam. Nam quia Dei Filius pro peccatis nostris Dei voluntate passus est, fieri nequit ut ullus nostrum in ipsum credentium pro iisdem patiatur. Et si iustus pro iniustus ut maximus peccator tractatus est, quanto magis omnes iniusti per ipsum & in ipso tractabuntur ut iusti? Hoc effecit ditissima & copiosissima Dei gratia. Vide quam longe omnia absint ab accepta pro debitis nostris proprie dicta eaque plena solutione! Nam alioquin solvit ac luit delicta nostra Christus, quatenus eum Deus pro delictis nostris victimam dedit, & obedientiam ejus usque ad mortem, mortem autem crucis, tanti ducit & æstimat, ut omnibus in ipsum credentibus peccata condonet. Sed hæc omnia non alium fontem habent præterquam divitias gratiæ Dei, quæ quanto majores sunt, tanto magis omnem proprie dictam, eamque plenam debiti exsolutionem tollunt & excludunt. Et sane cum Filius sit proprius Dei, per id quod suum proprium erat, Deus sibi debita propria, proprie loquendo, solvere non poterat. Ab hac veritatis via, quam diximus, sumptum est errandi diverticulum, de pœnarum omnium a nobis debitarum per Christum facta proprie dicta solutione, & iis quæ opinionem hanc continuatis, ut solet, erroribus consequuntur. Est enim ab initio breve veri & falsi confinium, sed in exitu ingens distantia.

Verf. 8. Quæ abundavit. Congruenter cum divitiis. Non ergo parcum ac rigidum, multo vero minus injustum exactorem se præbuit, pœnas proprie loquendo ab innocentissimo filio pro nocentibus exigendo. *ἡ ἐμπλοκή*, enallage casus, propter antecedentem genitivum *χαρίτος*. Similem constructionem habes infra cap. 2. 10, *in nos*, nempe credentes, non tantum peccata nobis gratis remittendo, sed etiam filium suum pro peccatis nostris dando, Legi nos eximendo, spiritum adoptionis nobis conferendo, & per eum variis cælestibus donis nos replendo, nullo habito ad gentem, ad conditionem, ad vitam ante actam respectu, denique ut secundum spiritum non secundum carnem ambulemus, & ut sic vitam æternam adipiscamur, efficiendo. *In omni sapientia & intelligentia.* Id est cum omni &c, *in pro cum* ex Hæbræorum idiotismo: quasi dicat, ita in nos abundavit gratia sua Deus, ut simul nobis omnem daret sapientiam, id est scientiam & intelligentiam, arcanorum nimirum suorum, quæ scire & cognoscere salutis hominum intererat. Sunt enim hæc generalia semper

ad subjectam materiam referenda Joan. xvi. 30. Coloss. 2. 2. 1 Joan. 2. 28.

Verf. 9. Notum faciens nobis mysterium voluntatis sue. Nempe de vocandis ad fidem in Christum, & servandis omnibus in universum gentibus, & sic, ut mox ipse exponit, omnibus in summam colligendis sequenti commate. Nam hoc magnum divinæ voluntatis mysterium seu arcanum fuisse patet ex cap. 111. 3, 5, 6, 9. Rom. xvi. 25. Ex effectu probat quod dixit de omni sapientia & intelligentia nobis a Deo communicata. *Nobis.* Id est mihi primum, deinde per me omnibus aliis cap. 2. 9, 10.

Secundum beneplacitum suum. Ostendit Deum liberrime agere quæ velit, & quæ sibi placeant, ne quis Judæorum obmurmure.

Quod proposuit in seipso. Nempe jam olim & a multis retro seculis, ne quis hoc rem novam putet, divini consilii & propositi respectu.

Verf. 10. In dispensationem plenitudinis temporum. Exponere incipit hoc propositum. *In dispensationem,* id est ad dispensationem, seu conformiter dispensationi, *in*, pro *ad*, ut cap. iij. 19, vel *secundum* cap. iij. 4, 16. Luc. xii. 42. 2 Cor. v. 10. Gal. 2. 14. Dispensationem intelligit, qua Deus certam temporis plenitudinem assignavit ad cuiusque operis a se designati & constituti exhibitionem & præsentationem. Docet cur tum demum mysterium hoc in effectum sit deductum, cur non multis ante seculis. Sic & Filium suum misit Deus quando venit plenitudo temporis, seu cum impletum est tempus huic rei a Deo designatum Gal. iv. 4. Sic & Christus dicit: *impletum est tempus, & appropinquavit regnum Dei* Marc. 1. 15.

In summam colligere omnia, &c. Articulus restringit vocem *omnia* ex materia subjecta: loquitur enim Apostolus de solis intellectu præditis creaturis. Sic infra cap. iij. 9. Col. 1. 16, 20. Est igitur hoc mysterium voluntatis divinæ secundum beneplacitum ejus, quod proposuit in seipso; ut, ubi tempus a se constitutum & huic rei destinatum impleretur, omnia in summam colligeret, id est omnia inter se pacaret, uniret sub uno capite Christo Col. 1. 20, in unam familiam redigeret infra cap. iij. 15, & sic omnia crearet cap. iij. 9. Col. 1. 16. Creari enim dicuntur quæ in novum & meliorem statum rediguntur. Nec sane in Epistola ad Coloss. huic parallela aliud de Christo majus dici potuit, quam quod in hac ad Ephesios dictum est. Vox *ἀνωθεωωμένων* eodem modo accipitur Rom. xiiij. 9.

In Christo. Ist est, per Christum cap. iij. 9.

Quæ & in cælis (sunt) & quæ in terris. Omnia illa distribuit in duas partes, in ea quæ in cælis sunt, id est Angelos sanctos, & in ea quæ in terris sunt, id est homines. Neutrum sumitur pro communi, sic & Col. 1. 2. Deus Angelos & homines in summam collegit & univit per Christum, dum & Angelos sanctos, & homines omnes inter se fecit amicos & unam familiam suam per Christum. *In ipso,* id est per ipsum. Repetit per pronomen, in distributione omnium, quod dixit per nomen, in genere omnium. Cæterum hæc non tam de effectu sunt intelligenda quam de efficacia. Sufficit quod Deus efficacissimas causas hominibus omnibus dederit, ut in Christum crederent; qui non credunt, ipsi sibi causa sunt æterni interitus, nec attendi debent.

Verf. 11. In quo. Id est per quem, solita phrasi. Pergit in commemorandis Dei beneficiis quæ per Christum sumus adepti.

Et sortem adepti sumus. Nempe omnes credentes, sine ullo gentium discrimine, ἐκκληρώθημεν, κληροῦσθαι est possessionem accipere, voce a fortibus sumpta, quod in divisione possessionum fortibus uterentur, quam quisque partem acciperet: hinc & cuiusque pars fors appellatur. Igitur per Jesum Christum etiam sortem accepimus, id est, jus ad sortem seu possessionem & hæreditatem cælestem, de qua mox vs. 14, quæ etiam a fortibus κληρονομία dicitur, Jesu Christi typus, & ob hoc ipsum cognominis erat Jesus filius Nun, per quem Israëlita fortiebantur possessionem terræ Cananæ.

Prædefiniti. Nempe ad hanc hæreditatem. Vide vs. 5. Quia credentes in Christum Deus prædefinit, nempe ante mundi constitutionem ad hæreditatem cælestem, idcirco etiam postquam Christus venit & a Deo est exhibitus, omnibus in ipsum credentibus jus ad eam dedit per eundem Christum.

Secundum propositum ejus qui omnia operatur secundum consilium voluntatis suæ. Supra versu 5 dixit, prædestinavit nos in adeptionem, secundum beneplacitum voluntatis suæ, eodem sensu. Nimirum credentes in Christum Deus ante secula definivit ad regni cælestis possessionem. Quare? quia sic facere proposuit. Et hoc quare? quia sic voluit, seu quia omnia operatur secundum consilium voluntatis suæ. Est enim Dominus absolutissimus. Maluit Deum hoc modo describere quam nominare, ut causam insinueret istius propositi divini. Τὸ πρῶτον dicit, cum articulo, ut intelligamus illa omnia, quæ Deus operatur: quasi dicat, qui omnia quæ operatur secundum consilium voluntatis suæ operatur.

Vers. 12. Ut effemus. Finem indicat tanti Dei beneficii in admissione gentium ad sortem Regni cælestis.

In laudem gloria, id est, in laudem gloriosam, ut supra vs. 6, & mox vs. 14, *ejus.* Id est, ut eum gloriosissimis laudibus afficeremus.

Nos qui ante speravimus in Christo. Nempe antequam gentes in eum sperare inciperent, ut nos, inquit, Judæi, qui primi in Christo sperare cœpimus, quippe quod nobis esset promissus, maximis laudibus & gloria Deum afficeremus, quod etiam Gentes vocavit ad Christum, & iis sortem dedit una nobiscum per fidem in ipsum. Non invidemus Gentibus tantam felicitatem, sed summopere gaudemus, & iis congratulamur, & Deum omni genere laudum eo nomine cumulamur. Vide Act. xi. 18.

Vers. 13. In quo, id est, per quem, & vos. Quasi dicat, non tantum nos Judæi, sed & vos Gentes. Aliud Dei beneficium maximum commemorat in Judæos & Gentes per Christum ex æquo collatum, priori beneficio annexum, ut ex vs. 14 apparet.

Audito sermone veritatis. Id est, verissimo & qui veritas est ipsa, Hebræa phrasi, per duo substantiva, eadem qua laus gloria dicitur vs. 6, 12, 14.

Euangelio salutis vestra. Id est de salute vestra, de vita æterna vobis per Christum danda, per genitivum objecti. Appositione declarat quid per sermonem veritatis intelligat.

In quo, nempe Euangelio, & credentes. Hebræa phrasi dicitur credere in Euangelio Marc. i. 15, pro credere Euangelio. Particula in respondet lamed, notæ dativi casus.

Obsignati estis spiritu promissionis sancto. Quasi dicat, non minus quam nos Judæi. Vide Act. xi. 15, 16, 17. Neque hoc tantum donum Spiritus Sancti, vobis gentibus denegavit Deus, obsignati estis, nempe ut paulo post additur,

In redemptionem acquisitionis. Sigillo, quod Spiritus Sanctus est, & vos obsignati estis a Deo per Christum, nempe ut & vobis certo constet vos salvatum iri, & ut Deus vos omnino salvet per Christum. Sigillum enim & confirmat literas quibus adpressum est, & obligat obsignantem. Spiritus promissionis dicitur, more Hebræo, pro spiritu promisso, ut sermo veritatis, laus glorie. Christus enim hunc spiritum promisit omnibus in se credituris. Ideo etiam dicitur baptizaturus in Spiritu Sancto Act. xi. 16. Epitheton sancti definit hunc spiritum, quod & ipse sanctus sit, & eos quibus datur sanctos efficiat. Progreditur autem Apostolus ad hoc donum suis gradibus, primum enim audire Euangelium necesse est, deinde Euangelio credere; fides autem est ex auditu, auditus per verbum Dei Rom. x. 17. Post fidem demum Euangelio adhibitam obsignamur Spiritu Sancto, ut etiam ex sacra historia constat Act. i. 8. 11. 1, 2, 3, 4, 38. v. 32. viii. 15, 16, 17. xix. 5, 6.

Vers. 14. Qui est arrhabo hæreditatis nostræ. Hæc verba in parenthesi sunt legenda: quasi dicat, quid mirum est vobis etiam Spiritum Sanctum esse datum, qui est arrhabo hæreditatis nostræ, cum & vos ad hanc hæreditatem admisi sitis? Quid mirum inquam est arrhabonem hæreditatis datum esse iis, quibus ipsa hæreditas dabitur? Nam quia per Christum ἐκκληρώθημεν, etiam accepimus arrhabonem τῆς κληρονομίας. Arrhabo dicitur quod ad fidem faciendam in antecessum datur, & pars est conditi seu promissi. Nam pignus prævalens aut saltem æquivalens solet esse promisso vel condito. Quia ergo Deus nondum nobis de facto dat κληρονομίαν nostram, quam κληρώθημεν per Christum; dat ejus arrhabonem, Spiritum nimirum suum Sanctum, quem per Christum promisit.

Hæreditatis nostræ. Quasi dicat, qui credimus in Christum sive sumus ex Judæis sive ex gentibus.

In redemptionem acquisitionis. Intellige, obsignati estis. Nam & infra cap. iv. 30 dicit, nos in Spiritu Sancto obsignatos esse in diem redemptionis, hic dicit in redemptionem acquisitionis, id est in id ut cum redimetur acquisitio, etiam vos redimamini. Redemptio hic liberationem significat corporis nostri Rom. viij. 23, ut non tantum animo nostro bene sit, sed etiam corpori, cum liberabimur ab omnibus afflictionibus & a morte, & ex morte ad vitam beatam & immortalem. Acquisitio Hebræa phrasi ponitur pro acquisito populo, Christiano nimirum, quem Deus Filii sui impensa & per sanguinem ejus acquisivit Act. xx. 28. Acquisitionem enim hanc suam tanto impendio partam haud dubie redimet Deus, ad quam quia & vos pertinetis, quippe Spiritu Sancto obsignati, haud dubie & vos redimemini. Sic præputium pro præputiatis, circumcisio pro circumcisis cap. 2. 11.

In laudem gloria, id est, in laudem gloriosam ut vs. 6, 12, *ejus* nempe Dei. Docet quem in finem Deus etiam profanas gentes, postquam crediderunt annunciatum sibi Euangelio, Spiritu Sancto obsignaverit, in hunc nimirum, ut ex eo laudem consequeretur gloriosissimam,

ssimam, tam a Judæis qui primi sperarunt in Christo, tantam Dei gratiam erga gentes ammirantibus *ŷl. 12. Act. x. 45. xxi. 18, 20,* quam ab *ŷl. 12.* gentibus tantam gratiam adeptis, & Judæis etiam in hoc tam eximio Spiritus Sancti dono exæquatis *Act. x. 46, 48. xi. 15, 17.*

Verf. 15. Propter hoc. Nempe quod Deus laudem ex tanto munere in gentes collato quærat gloriosissimam, & ego: quasi dicat, quem id vel maxime decet.

Audiens quæ secundum vos est fidem in Domino Jesu. Id est, vestram in Domino Jesu fidem, constantem nimirum & firmam.

Et charitatem in omnes sanctos. Id est Christianos, quæ fructus est fidei in Domino Jesu, & fidem reddit non vanam & inanem. Fidei addit charitatem, sine qua fides nihil est *1 Cor. xii. 2.*

Verf. 16. Non cesso. Nempe debito tempore, *Gratias agens.* Id est, gratias agere & Deum gloriosissimis laudibus afficere,

Pro vobis. Quod scilicet vobis sortem dederit inter sanctos, & Spiritu Sancto vos obsignarit in redemptionem acquisitionis, cum videam hanc tantam Dei gratiam in vos tam bene collatam esse.

Mentionem vestri faciens in precibus meis. Quasi dicat, gratiarum actioni pro vobis addo etiam preces meas pro vobis. Hoc enim vestra fides in Domino Jesu & charitas ergo omnes sanctos meretur.

Verf. 17. Ut Deus Domini nostri Jesu Christi. Id est ille unus, Deus absolute seu subjective & *ŷl. 17.* dictus, qui sicut omnium sic & Domini nostri Jesu Christi Deus est *Joan. xx. 17. Apoc. iij. 12,* & caput Christi *1 Cor. xi. 3,* & sicut nos Christi sumus, sic Christus est Dei *1 Cor. iij. 23.* Patet hinc Christum Dominum nostrum, non magis Deum illum unum esse, quam Domini nostri Jesu Christi Deum.

Pater gloria. Id est, Pater gloriosissimus, per duo substantiva, Hebræa locutione. Per appositionem magis declarat Deum illum unum, Pater, inquit, ille gloriosissimus, intellige, tam Christi ipsius quam nostrum omnium qui credimus in Christum. Gloriosissimus dicitur, quod habitet in summa gloria, & quod illi debeatur omnis gloria, tanquam & Christi, & omnium bonorum quæ sunt in Christo & per Christum unico Auctori. Vides hic unum illum Deum non alium dici quam Deum & Patrem Christi.

Dei vobis spiritum sapientia. Id est, spiritum qui vos sapientes reddat, per genitivum effecti, sapientiam intelligit multo majorem ac plenior. Loquitur enim de rebus ad salutem spectantibus.

Et revelationis. Id est, qui vobis revelet arcana & abdita. Explicatio est prioris, nam qui arcana & abdita novit, sapiens est.

In cognitione, id est per cognitionem, *ejus.* Nempe Dei. Declarat quam sapientiam quam revelationem intelligat, nempe eam quæ fit per cognitionem Dei, seu quæ in cognitione Dei posita est, proinde in cognitione arcanorum Dei ad salutem nostram spectantium.

Verf. 18. Illuminatos oculos mentis vestra. Non corporis, sed mentis, per metaphoram a corpore. Rem eandem magis exponit per species.

Ut videatis, vel sciatis. Oculi enim mentis vident cum sciunt.

Quæ sit spes vocationis ejus. Nempe Dei, id est, quanta & simul quam certa ac firma sit spes quæ ex Dei vocatione qua vocati estis proficiscitur, per genitivum causæ.

Et quæ divitiæ gloriæ. Id est, quæ divitiæ gloriosæ, ut paulo ante *ŷl. 17,* vel quæ divitiæ gloriæ, id est splendoris, honoris, dignitatis, beatitatis sint.

Hæreditatis, & æternæ gloriæ ejus, in sanctis. Id est, possessionis quam fortibus dividet inter sanctos. Hæreditas Dei dicitur per genitivum datoris, vel ejus cujus hæredes futuri sumus. Erimus enim hæredes Dei & cohæredes Christi *Rom. viij. 17.*

In sanctis. Id est, inter sanctos. *In pro inter,* ex Hebræorum usitato idiotismo. Inter sanctos enim ista dividetur hæreditas.

Verf. 19. Et quæ excellens (sit) magnitudo potentia ejus erga nos credentes. Ad dandam scilicet nobis hanc hæreditatem, ut immensam Dei potentiam cognoscentes, nihil de vocationis & promissionis divine, & fidei ac spei nostræ dubitemus effectu. Hanc optime noverat ipse Apostolus, ideo alibi ait, *persuassum quod neque mors, neque vita nos separare possit* &c. *Rom. viij. 38, 39.*

Secundum efficaciam roboris virium ejus. Exponit causam nostræ fidei, seu quid faciat ut credamus, fore ut nos Deus ex mortuis résuscitet & ad vitam immortalem & hæreditatem cœlestem. Efficacia nimirum roboris virum ejus.

Verf. 20. Quam operatus est in Christo. Exponit hanc efficaciam, id est efficaciam istius effectum. Neque enim ipsam efficaciam operatus est, sed eam exercuit per effectum in Christo.

Suscitans eum ex mortuis. Exponere incipit hunc effectum, quod scilicet eum suscitaverit ex mortuis, cur igitur non credamus Deum etiam nos ex mortuis suscitaturum esse, cum id se facturum nobis per Euangelium promiserit, & ad hanc fidem ipse nos vocarit, idque etiam ipsa nostri cum Christo tanquam membrorum cum capite conjunctio reponcat?

Et sedere fecit in dextera sua. Id est, ad dextram suam, Hebræa phrasi,

In supercælestibus. Intellige locis. Cur ergo non itidem credamus fore ut etiam nos Deus in eadem supra cælos omnes loca transferat, ubi est dux fidei nostræ & caput nostrum Christus? Potuit Christum a dextris suis collocare, & in eum locum evehere, quo nullus in cælis dari cuiquam a Deo potest excelsior ac sublimior; quanto magis poterit nos in Christum credentes multo infra, in supercælestibus collocare?

Verf. 21. Supra omnem principatum. Docet quam sublimis & excelsus sit iste locus, proinde & Christi dignitas ac majestas, id est supra omnes principes, quorum prima est dignitas supra alios sui generis.

Et potestates. Id est, supra omnes qui potestatem habent in alios.

Et potentiam. Id est, supra omnes qui præ cæteris potentia & viribus excellunt.

Et dominationem. Id est, supra omnes aliorum dominos. Abstracta ponuntur pro concretis.

Et omne nomen. Proinde supra omnem dignitatem quocunque nomine significatam.

Quod nominatur. Ad exprimendam videlicet aliqujus dignitatem.

Non solum in seculo hoc. Nempe præsenti, in quo nunc vivimus, id est in terris, quale est nomen Regum & Imperatorum.

Sed etiam in futuro. Nostri nimirum respectu, id est in cælis. Docet Christum sedere longe sublimius & excelsius, non solum quam omnes quotquot sunt in terris, & inter alios homines; sed etiam quotquot sunt in cælis inter Angelos sublimes & excelsi. Hoc est quod alibi idem Apostolus dicit, *Deus Christum regni sui superexaltavit, & donavit ei nomen supra omne nomen, ut in nomine Jesu omne genua flectat supercælestium, & terrestrium, & inferorum, & omnis lingua confiteatur, quod Dominus (sit) Jesus Christus, ad gloriam Dei Patris Phil. 2. 9, 10, 11.*

Verf. 22. Et omnia scilicet sub pedes ejus. Id est, non tantum eum omnibus longe fecit excelsiorem ac sublimiorem; sed etiam omnia absolutæ potestati ejus subjecit, per metaphoram ab hominibus. Hinc Petrus, *Christus est a dextris Dei, profectus in cælum, subiectus ei Angelis & potestatibus & virtutibus* 1 Pet. iij. 22. Quod si ergo Deus absolutam in omnia potestatem Christo dedit, quæ dubitatio esse potest, fore ut nos per Christum servet, & sicut promisit, ex morte eripiat, & in cælestium bonorum possessionem inducat? An Christus id non faceret, qui omnia facere potest? an mortem ultimum inimicū pedibus suis non subderet, qui regnare jussus est donec omnes inimicos suos scabellum pedum suorum faciat, id est, eos perdat & exterminet? 1 Cor. xv. 24, 25.

Et ipsum dedit caput super omnia ecclesiæ. Hoc in specie addit. Si enim Deus Christum dedit caput ecclesiæ, fierine potest ut ecclesiā, & consequenter ullum ecclesiæ membrum deferat & perire sinat? Et cum ipsum Christum caput ecclesiæ dederit, ut eam curet, regat, salvet, quis dubitet, quod & possit, & omnino velit ecclesiā & omnia membra ejus servare ac porro servaturus sit? Ecclesiā significat omnes in Christum credentes: qui ecclesiā dicuntur, quod evocari & convenire soleant ac debeant, ad Dei & Christi laudes dicendas, ad preces conjunctim faciendas, ad sermonem divinum audiendum, ad mutuam ædificationem & communem curam, seu sacram inter sese communionem ac societatem exercendam.

Caput super omnia. Id est, caput tale quod super omnes & omnia longe eminet ac potestatem habet; ne quis putet illius curam & servandæ ecclesiæ voluntatem ab ullo vel ulla re impediri posse. Neutrum usurpatur pro communi, ut & supra yf. 10, & mox sequenti commate.

Verf. 23. Quæ est corpus ejus. Nempe singulari & magis propria ratione quam Angeli, quorum etiam caput est Christus Col. 2. 10. Sed cum ecclesiā Christus communionem habet generis, & ecclesiā est os ex ossibus & caro ex carne ejus, non tantum ejusdem generis respectu, sed etiam quatenus originem suam ratione fidei & conversationis suæ ex illo traxit. Cujus rei typus erat Eva ex Adami ossibus & carne formata, vide cap. v. 30. An ergo fieri potest ut Chri-

stus hoc corpus suum & ullum hujus corporis sui membrum deferat & perire sinat?

Plenitudo ejus qui omnia in omnibus implet. Appositio, qua ecclesiā Christi magis describit, ut quantopere Christus ecclesiā suam curet appareat. Ecclesiā dicit plenitudinem, quod plena sit rerum ad salutem pertinentium, & imprimis rerum divinarum cognitione. Est enim plenitudo earum rerum quibus impletur ab eo qui omnia in omnibus implet, id est, a Christo. At is non aliis rebus omnia in omnibus implet, quam ad salutem pertinentibus. Describere sic maluit Christum quam nominare, quia enim ecclesiā dixit plenitudinem, recte & convenienter ad plenitudinis istius explicationem dicit *plenitudo ejus qui omnia*, id est omnes, ut paulo ante, vel omnia membra,

In omnibus. Id est omnibus, nempe ad salutem pertinentibus pro cujusque ratione. Particula *in*, more Hebræo redundat,

Implet. Ne quidquam ulli ad plenitudinem sibi convenientem desit, vel etiam, qui etsi nemini uni conferat omnia, tamen omnibus confert omnia, quibus alii aliis inserviant, & sic mutuis inter se conjungantur officiis. Quo ex effectu manifestum est quam sibi charā habeat ecclesiā suā, & quam diligenter salutem ejus procuret. Unde certissimo argumento colligere licet quod eam tandem & omnia ejus membra servaturus sit!

CAPUT II.

Verf. 1. E *T*vos. Commemorata resurrectione & exaltatione Christi, docet ipsos etiam simul cum Christo resuscitados & in cælis collocatos esse, extollens & deprædicans hac in re Dei gratiam. *Et vos*, ex gentibus nimirum,

Cum essetis mortui. Id est, morti æternæ damnati. Nam ad mortem damnati merito dicuntur jam mortui, per metonymiam effecti.

Transgressionibus & peccatis. Id est, propter transgressionem & peccata. Articuli in Græco additi transgressionem & peccata notant gravia, qualia gentium erant profanarum, quæ porro describit,

Verf. 2. In quibus quondam. Cum scilicet nondum essetis ad Christum conversi,

Ambulastis. Id est versati estis, quæ continuo perpetrabatis. Per ambulationem enim Hebræi continuas & consuetas vitæ actiones significant: quia mortalibus ambulando vita teritur.

Secundum seculum mundi hujus. Id est secundum hujus mundi mores. Seculum pro moribus, per metonymiam continentis,

Secundum principem potestatis aëris. Id est secundum eum qui principem agit potestatis in aëre habitantis, per genitivum loci, spirituum nimirum malorum in supercælestibus seu superaëreis locis cap. vi. 12. Potestatis voce, Angelos seu spiritus significat huic principi subiectos, propter eorum potestatem.

Spiritum qui nunc operatur in Filiis inobedientiæ.
Appo-

Appositione declarat istum principem, & eum Diabolum esse ostendit, quem spiritum dicit propter spirituales ejus essentiam. In Græco ὁ πνεύματος, pro ὁ πνεύματος, per enallagen casus, propter antecedentes genitivos: *Qui nunc operatur in Filiis inobedientiae*, id est, in hominibus qui persuaderi sibi non patiuntur tam illustrem veritatem Evangelii: quos Filios inobedientiae Hebræa phrasi appellat. Hoc ipsum in iis operabatur diabolus ne obedirent Evangelio, & ea quæ hinc sequi solent, odium veritatis & eorum qui eam profitentur; hinc persecutiones sanctorum, & in vitiis ac erroribus obstinata pertinacia. Nimirum Deus operatur in probis, diabolus in improbis. *Nunc* dicit, propter notabilem ejus in tanta luce Evangelii operationem.

Verf. 3. *In quibus*. Id est inter quos, nempe filios inobedientiae,

Et nos omnes. Qui scilicet ex Judæis sumus, nemine excepto.

Conversati sumus quondam. Nimirum antequam fidem in Christum susciperemus,

In cupiditatibus carnis nostræ. Exponit conversationem priorem.

Facientes ea quæ volebat caro & cogitationes. Prioris declaratio. Cogitationes intelligit carni ministrantes, sine quibus caro nihil faceret.

Et eramus Filii naturæ iræ sicut & reliqui. Consequens prioris. Unde patet hic agi de peccatis actualibus, non de peccato aliquo cujus nulla culpa sit in nobis, quod proinde peccatum nominare etiam contradictio est. Filius naturæ, est Filius naturalis, proinde verus. Itaque Filii naturæ iræ, sunt Filii veri iræ, nempe divinæ, id est, iræ divinæ subjecti & obnoxii, ut Filii solent. Sic paulo ante Filii inobedientiae, id est inobedientiae dediti, quod Filiorum est erga parentes. Metaphora est, & in vocibus *Filiorum naturæ*, quibus significatur subjectum & obnoxium esse, & in vocibus *Filiorum iræ*, quibus significatur iræ subjectum & obnoxium esse. Egregie docet Apostolus etiam naturam Judæos fuisse naturam Filios iræ. Vide Gal. 2. 15, 16, 17.

Sicut & reliqui. Sive Judæi non credentes Evangelio, sive reliqui homines, id est gentes. Tam Judæi quam gentes obnoxii & subjecti erant iræ & damnationi propter peccata sua, nullo excepto Tit. 1. 3. Rom. 1. 18 & sequentibus.

Verf. 4. *Deus autem*. Docet quid Deus utrisque & gentibus & Judæis fidem in Christum amplexus fecerit.

Dives cum esset in misericordia. Id est misericordiâ, vocula in ex Hebræorum idiotismo redundante. Notat quid Deum commoverit.

Propter multam dilectionem suam, qua dilexit. In Græco ὡς quam, propter antecedentem accusativum, ut 1. 2 & 10 nos. Postquam nimirum in Christum credidimus, tam Judæos quam gentes. Dilectio plus est quam misericordia.

Verf. 5. *Et cum essemus mortui*. Nempe tam nos Judæi quam vos gentes, id est, cum essemus æternæ morti damnati. Particula & hoc loco Hebræa phrasi redundat.

Transgressionibus. Id est propter transgressionibus.

Vivificavit cum Christo. Id est, sicut Christum

vivum fecit vitæ æternæ & immortalis, sic & nobis vitam dedit æternam, quatenus nobis dedit jus vitæ æternæ. Sicut enim mortuos nos dixit, quod essemus ad mortem damnati, sic merito dicit vivificatos, quod mortis reatu soluti jus vitæ æternæ sumus adepti. Dedit autem nobis jus vitæ æternæ, quia eam nobis in Christum credentibus promisit, & ut nobis promissionis suæ fidem faceret, Christum & in mortem tradidit, & ex mortuis vivum & rerum omnium Dominum effecit. Itaque Christo vivificato, simul omnes cum ipso vivificati sumus.

Gratia estis servati. Inscrit hoc epiphonema, & infert ex superioribus: quasi dicat, quia ergo cum peccatis essetis mortui & nunc vivificati sitis cum Christo, patet hinc, idque vobis semper infixum esse debet, vos gratia, nimirum Dei, servatos, id est in jus æternæ vitæ assertos esse.

Verf. 6. *Et simul suscitavit*. Nempe cum Christo. Post insertum epiphonema redit ad orationis cceptæ contextum. Resuscitados esse nos cum Christo diserte dicit, ne quis mortem intervenientem reformidet. Sicut enim Christus ex morte suscitatus est, sic & nos una cum ipso suscitati sumus, quatenus jus suscitationis certissimum adepti sumus. Mortuus enim est Christus propter transgressionibus nostras, & suscitatus est propter justificationem nostri Rom. 1. 25.

Simul collocavit in supercaelestibus. Cum Christo nimirum. Nondum quidem ipso facto, sed jure certissimo. Nam ubi Christus est nostrum caput cap. 1. 23, ibi ut & nos corpus ejus, & singuli corporis ejus membra simus necesse est.

In Christo Jesu. Id est per Christum Jesum, cui potestatem nos vivificandi & suscitandi & in supercaelestibus locis collocandi dedit.

Verf. 7. *Ut demonstraret in seculis supervenientibus excellentes divitias gratiæ suæ, in benignitate*, id est per benignitatem, erga nos in Christo Jesu. Id est, quam erga nos per Christum Jesum exercuit. Quæ sane benignitas quia ingens & immensa est, vere Deus per eam demonstravit excellentes divitias gratiæ suæ in seculis supervenientibus, ut scilicet in iis constaret nullum esse peccatorem, cui ad fidem in Christum tempestive converso via ad salutem æternam non pateat. Simile quid Paulus de benignitate sibi per Christum exhibita dicit 1 Tim. 1. 16.

Verf. 8. *Gratia enim estis servati*. Nunc intexit quod antea tantum inferuerat 1. 5. Rationem reddit cur tantopere Dei benignitatem per Christum nobis exhibitam extollat.

Gratia enim, inquit, *servati estis*. Quasi dicat, vos maximi peccatores & jam ob peccata mortui.

Per fidem. Nempe in Deum per Christum: quasi dicat, per hoc tantum quod in Deum per Christum credideritis, quod quàm facile ac primum factum vobis fuit.

Et hoc non ex vobis, Dei hoc donum est. Quasi dicat, & hoc ipsum ut crederetis vobis donavit Deus. Ita omni ex parte Dei gratia elucet. *Non ex vobis*, nempe tanquam fidei istius auctoribus.

Dei hoc donum est. Fides enim est ex auditu, auditus per verbum Dei Rom. x. 17: quasi dicat,

Deus vobis misit verbum suum, & audire vos fecit Evangelium suum, tot tantisque divinitatis argumentis confirmatum. Ita vobis donavit fidem & assensum; id tantum egistis, ut fidem quam vobis donabat non excuteretis, sed acciperetis, quod in omni dono locum habet.

Verf. 9. *Non ex operibus.* Illustrat dictum per negationem contrarii. *Non ex operibus*, nempe *servati estis*. Opera intelligit iustitiæ, quibus adeo carebant & Judæi & gentes, ut essent ob peccata mortui.

Ne quis gloriatur. Nempe se servatum esse ex operibus. In genere dicit, *ne quis*: quasi dicat, sive sit Judæus sive Græcus. Et si enim multi erant qui secundum literalem & externam Legis disciplinam essent inculpati, inter quos & ipse Paulus ante fidem in Christum Phil. iij. 6, tamen quantum hoc erat ad veram iustitiam! etiam si vero iustitiæ veræ iustificatio deberetur; tamen & vita æterna & vera illa animarum salus neutiquam deberetur; nisi & hic accederet ingens & immensa Dei gratia. Est enim sine ulla comparatione majus bonum vita æterna, quam ulla potest esse hominum iustitia.

Verf. 10. *Ipfus enim sumus opus, τοῦτο.* Confirmat dictum per occupationem, ne quis dicat, atqui Christiani bonis operibus plane sunt dediti & iis abundanti. Verum hoc est, inquit, sed hæc opera accepta ferri debent Deo. Quidquid enim nos Christiani bonis in operibus sumus, Dei *τοῦτο*. Dei opus sumus. Hoc sensu Israëlita dicunt, *Deus nos fecit*, & non nos Psal. c. 3, vel Deus fecit Moysen & Aaron: sic fecit & Christum Hebr. iij. 2.

Creata in Christo Jesu. Id est renovati per Christum Jesum. Renovare enim etiam creare est yf. 15, cap. iij. 19. Sic Psal. l. 12: *Cor mundum crea in me Deus*, id est, renova cor meum ut mundum sit.

Super bonis operibus. Id est, propter bona opera, seu bonorum operum causa, sic accipitur 1. Luc. 1. 29. Act. xxvi. 6, vel ad bona opera, ut 1. Thess. iv. 7. Spiritus Christi ex fide in Christum profluens, maximus est bonorum operum magister & effector.

Quæ preparavit Deus. Nempe ante secula, in suo consilio ac decreto. Hinc sapientia, quæ lege divina, multo vero magis Evangelio continetur ac docetur, apud Deum, antequam mundum conderet, fuisse dicitur Proverb. viij: quam qui de Christo interpretantur, non intelligunt sapientiam istic, orationis figura, tanquam personam, eamque muliebrem, & stultitiæ oppositam induci. Græcus textus habet *ὅτις ἀπορρίψαμεν*, propter antecedentes dativos, *ἡμεῖς ἀπορρίψαμεν*.

Ut in iis ambulemus. Nempe tanquam in via a Deo præparata, & ad vitam æternam ducente. Similem phrasin habuimus in re contraria, id est, in peccatis yf. 2. Locus hic docet bona opera Christianorum quæ post fidem & per fidem in Christum fiunt, sicut gratiæ divinæ nihil præjudicent; quippe quæ Dei potius sint in nobis opera quam nostra; sic nisi in iis ambulemus, nos ad vitam æternam haud esse perventuros. Nec mirum, via enim sunt ad vitam a Deo præparata, & fructus sunt fidei in Christum & spiritus Christi, ac renovationis nostræ seu novæ creationis potissima pars. Nec vero Deus

eam perfectionem a nobis requirit quæ supra nostras sit vires; sed ut ambulemus in bonis operibus. Qui ambulat, cavet quidem sibi quantum potest ab omni cespitatione, multo vero magis ab omni lapsu; sed tamen si cespitare contingat, mox corrigit gressum; si vero etiam prolabi, mox se erigit & ambulationem continuat. Idem fit & fieri debet in ambulatione spirituali. Hinc iis qui secundum spiritum non secundum carnem ambulant, in Christo Jesu, id est per Christum Jesum, (qui istius ambulationis effector est in nobis,) nulla dicitur esse damnatio Rom. viij. 1. Deus nobiscum agit paterne, clementer ac liberaliter, dummodo & nos liberaliter, & ut Filios obediens decet agamus. At si nos carni dedamus, & secundum carnem ambulemus, seu ambulemus in vitiis ac peccatis, Dei Filii non sumus, nec hæredes erimus Rom. viij. 13, 14. Ita patet quomodo ex operibus servati, & jus vitæ æternæ adepti non simus, & rursus quomodo post fidem opera cooperentur fidei in nobis ad salutem perducendis; quod asserit Jacobus, cum hominem ex operibus iustificari docet, non ex fide tantum cap. 2. 24.

Verf. 11. *Propter quod.* Nempe a me dictum, de vobis Dei gratia per fidem servatis

Memineritis. Quasi dicat, id enim vos semper in officio Christianæ pietatis continere poterit.

Quod vos quondam. Nempe ut yf. sequenti dicit, in tempore illo, sine Christo. Proponit iis plenius præteritum eorum miserabilem statum, ut ejus perpetuo memores, tanto magis Deo gratias agant & Deum ardentius ament. Suspendit hic orationem, quam yf. 3 sequenti resumit ac continuat.

Gentes in carne. Describit eos quos alloquitur, vos gentes in carne, id est, qui gentes in carne estis: quasi dicat, nam in spiritu non amplius gentes estis.

Qui dicimini præputium. Rem magis declarat, præputium pro præputiatis ut cap. 1. 14, acquisitio pro acquisitis, & mox circumcisio pro circumcisis.

Ab ea qua dicitur circumcisio in carne, manufacta. Id est, ab iis qui dicuntur circumcisi, propter circumcisionem in carne, manufactam: quasi dicat, a nobis Christianis non amplius dicimini præputium; sed ab ea quæ dicitur circumcisio in carne, manufacta: quasi dicat, quæ & ipsa non vera est circumcisio, in spiritu scilicet, non in carne, nec manu humana, sed spiritu Dei facta.

Verf. 12. *Quod eratis.* Redit ad cœptam orationem: quasi dicat, quod inquam eratis,

In tempore illo sine Christo. Id est, in tempore illo quo sine Christo eratis, quo nondum Christum habebatis cognitum nec in eum credebatis.

Alienati a republica Israël. Id est ad rempublicam ac politeiam Israël non pertinebatis, tanquam alieni & extranei.

Et peregrini foederum promissionis. Id est nihil pertinentes ad fœdera quibus Deus promissionem de Messia Israëlitis sanxit.

Spem non habentes. Nempe venturi Messiae, quæ ex fœderibus promissionis manabat.

Et athei in mundo. Quasi dicat, quod omnium pessimum erat. Eratis in mundo sine Deo, vero nimirum & vivo, rerum omnium creatore, quatenus eum non habebatis cognitum, nec colebatis.

Servie-

Serviebatis iis qui non natura, nempe rei, sed opinione tantum sunt Dii Gal. 1v. 8. Si veri Dei cultores fuissetis, etiam si ad Israëlitis politeiam & fœdera promissionis, & spem non pertinuissetis, non tam miserandus fuisset vester pristinus status. At atheum esse in mundo, quem Deus creavit, ut ex suo officio cognosceretur ab hominibus, mente hunc ipsum in finem præditis ab Opifice, id vero omnium erat maxime miserandum & extremum malorum.

Verf. 13. *Nunc autem.* Præterito illorum miserrimo statu opponit statum præsentem. *Nunc autem*, inquit, *in Christo Jesu.* Id est, postquam Christo Jesu inferti estis per fidem in ipsum, nec amplius estis sine Christo. Opponuntur enim inter se *χωρὶς Χριστοῦ* & *ἐν Χριστῷ*, sine Christo & in Christo.

Vos qui quondam eratis longe. Seu procul, nempe a politeia Israëlitis, a fœderibus promissionis, a spe de Messia, a Deo.

Prope facti estis. Nempe & ab Israël, ac bonis omnibus Israëlitis promissis & exhibitis, & à Deo.

In sanguine Christi. Id est per sanguinem Christi: quasi dicat, quem non minus pro vobis gentibus, quam pro Judæis in remissionem peccatorum fudit, & peccata vestra expiavit, & quo Novum Fœdus omnes gentes complectens sanxit ac ratum fecit, & vos ad se adduxit.

Verf. 14. *Ipsa enim est pax nostra.* Id est, causa & effector pacis nostræ, per metonymiam effecti. Confirmat quod dixit, illos Christo infitos prope factos esse. Pacem intelligit inter Judæos & gentes, quæ quamdiu non erat, utrisque a se invicem moribus & religione dissidentibus, tamdiu alii ab aliis proculerant. *Qui fecit utraque*, id est utrosque, ut paulo post vs. 16 dicit, neutrum pro communi, *unum.* Exegetis prioris. Quia enim & Judæos & gentes unum fecit, ideo pax est nostra. Unum autem fecit in religione, in cultu veri Dei, in vita ac moribus, per communem utrisque in se fidem. Hic non duo tantum, sed multi sunt unum.

Et intermedium parietem septi. Per genitivum effecti, id est, quo gentes & Judæi a se invicem separabantur & dissapiebantur, ut in unum ovile convenire possent.

Solvit. Id est, sustulit, amovit.

Verf. 15. *Inimicitiam.* Id est, causam inimicitiae inter Judæos & Gentes, per metonymiam effecti. Rem magis declarat.

In carne sua. Id est per carnem suam, quam scilicet hunc in finem solvi ac destrui passus est.

Legem mandatorum. Id est, Legem quæ sunt mandata, per genitivum differentiae.

In placitis. Id est, circa placita vel de placitis: quasi dicat, non de rebus per se ac natura sua iustis, sed de placitis, id est, de rebus quæ non aliud fundamentum habent quam quod sic placuerit legislatori. Non habent fundamentum in naturali honestate & iustitia. *Destruens*, ne scilicet amplius ullam vim haberet obligandi. Legem intelligit de circumcisione, de ritibus ac cærimoniis, qui vere intermedium paries septi erat, & causa inimicitiae & abalienationis maximæ inter Judæos & inter gentes. Hanc Legem destruxit Christus per mortem suam, & tam Judæos quam gentes illa solvit Act. xv. 10 11. Col. 2.

14. Novum enim Fœdus morte sua panxit & sanxit, in quo nihil de istis ritibus, & in quo nihil valet nisi fides per charitatem operans, seu nova creatura Gal. v. 6. vj. 15. Et quia pro nobis carnem suam destrui passus est, quis sese ei totum non dedat & applicet? Legem moralem non tantum non solvit, sed maxime stabilivit Rom. iij. 13, & implevit Christus Matth. v. 17, 21 & sequentibus, quatenus nimirum multo uberiores ac pleniores discipulis suis iustitiam præcepit, & in iis per fidem in se ac spiritum suum effecit, quam Lex exterior & literalis sensu præcipiebat aut præstare poterat: etsi suos hæcenus Lege prorsus solvit, quatenus ei omnem vim damnandi suos ademit Gal. v. 18. Nec mirum; cum suos multo iustiores quam Legis disciplina poterat, & secundum spiritum ambulantes effecerit. Iusto enim Lex posita non est 1 Tim. i. 9, nec contra fructus spiritus, quibus Christi discipuli abundant, Lex est Gal. v. 22, 23.

Ut hos duos crearet in seipso in unum novum hominem. Docet quo fine Christus superius dicta fecerit, *ut hos*, inquit, *duos*, nempe Judæos & gentes, *crearet in seipso*, id est dum utrumque sibi per fidem in se unit, *in unum novum hominem.* Id est, unum novum hominem. Particula *in* apponitur ex Hebræorum idiotismo. Hic unus novus homo est Christianus, fide in Christum præditus, secundum spiritum non secundum carnem ambulans Rom. viij. 4. Gal. v. 24, Deum in spiritu & veritate colens Joan. iv. 23, 24, qui unus dicitur quia unus specie est, etsi numero sint multi. *Omnes vos unus estis in Christo Jesu*, inquit Apostolus alibi Gal. iij. 28. En creationem quæ per Christum facta est! De eadem creatione, id est de nova, loquitur Apostolus & infra cap. iij. 9, & in Epistola ad Coloss. huic parallela cap. i. 15, 16. Hinc etiam principium creaturæ Dei dicitur Christus Apocal. iij. 14. Ideo & articulus vocis creaturæ additur in Græco, ut eam ad certam, id est novam referat creaturam.

Faciens pacem. Quasi dicat, non ita pacem fecit & Legem ceremoniam sustulit, ut nos in pristinis moribus ac vitiis relinqueret, sed ut nos per ritus ac ceremonias discretos ac separatos, vitiis ac malis moribus conjunctos & unitos, unum novum hominem crearet, pro ritibus ac cærimoniis sanctissimis moribus præstantem. Ideo addit:

Verf. 16. *Et reconciliaret utrosque in uno corpore.* Id est unum corpus factos tam Judæos quam gentes.

Deo. Hoc fine Christus Legem ceremoniam, & sic inimicitiae inter Judæos & gentes causam destruxit ac pacem fecit, ut utrosque Deo reconciliaret, id est ex inimicis & a Deo ab alienatis animo, in operibus malis, Deo faceret amicos, & ejus voluntati sese in omnibus subjicientes. *Ego*, inquit Paulus, Christianum verum repræsentans, *per Legem Legi mortuus sum, ut Deo vivam, cum Christo crucifixus sum*, nempe Legi, quandoquidem & ille se pro me passus est crucifigi, *vivo autem, non adhuc ego, vivit autem in me Christus: quod autem nunc vivo in carne, in fide vivo Filii Dei, qui dilexit me & seipsum tradidit pro me* Gal. 2. 19, 20.

Per crucem. Quam scilicet pro utrisque Dei Filius subiit. Nihil enim nos magis ad Deum adducit, quam cum agnoscimus quod Filium suum unicum & summe dilectum, Christum illum suum, pro nobis in crucem dederit & maledictionem fecerit, ut nos ex maledictione redimeret Gal. iij. 13, quod eum qui peccatum non noverat, peccatum pro nobis fecerit, ut nos fieremus iustitia Dei in ipso, id est per fidem in ipsum 2 Cor. v. 21. Hoc enim dum facit, plane nos certos reddit de peccatorum remissione & de vitæ æternæ adeptione; ne alios mortis Christi tam diræ ingentes & maxime salutares fructus in nos redundantes nunc commemorem. Hæc tanta Dei charitas, hoc tantum, amore salutis nostræ idque cum adhuc inimici ejus essemus, factum, etiam contumacissimorum hominum animos expugnare potest, ut depositis erga Deum inimicitiiis, totos se ei dedant, & ardentissimo vicissim amore eum complectantur. Vide 2 Cor. xi. 20, 21. Col. i. 21, 22.

Occidens inimicitiam. Nempe utrorumque erga Deum, & alterorum erga alteros.

In ipsa. Id est per ipsam, nempe crucem Col. i. 20. Dum enim utrique considerant, Filium Dei pro utrisque crucis mortem subiisse, deponunt inimicitias inter sese, idem & Angeli in cælis erga utroque faciunt. Ita Christus dum in cruce occiditur simul in eadem cruce inimicitiam occidit.

Verf. 17. *Et veniens.* Docet quid amplius fecerit Christus. *Et veniens,* inquit, nempe per suos Apostolos, maxime per me Paulum.

Annunciavit pacem vobis qui longe, scilicet eratis, & *eis qui prope,* scilicet erant. Lætum nuncium prædicavit de pace, de vobis gentibus, & Judæis, sublatas nimirum esse omnes inimicitias inter vos causas, contra vero pacis & amicitiae causas vobis datas maximas.

Verf. 18. *Quia per ipsum,* id est Christum, habemus accessum utrique in uno spiritu ad Patrem. Quæ major causa pacis & Judæis & Græcis inter se dari potuit, quam quod utrique per Christum accessum habeant in uno spiritu ad Patrem? Utrique per Christum unum spiritum acceperunt, & hoc tanto dono inter se sunt exæquati, utrique per eundem Christum, in hoc uno spiritu, proinde ex æquo, accessum habent ad Patrem, id est ad Deum, quem hic Patrem dicere maluit, ut significaret Deum Patrem esse singulari ratione, omnium in Christum credentium; quippe quos adoptavit in Filios, quibus proinde & spiritum adoptionis dederit, in quo clamamus Abba Pater Rom: viij. 15, quos & hæredes suos, ac Filii sui unici cohæredes facturum est vs. 17. Utrique & Judæi & gentes communem habent Patrem Deum, quid igitur restat quo minus inter se pacem colant & fraternam amicitiam exercent?

Verf. 19. *Ergo igitur non amplius estis peregrini & extranei.* Conclusionem infert ex superioribus. *Peregrini & extranei,* nempe respectu politeiæ Israël vs. 12.

Sed concives συμπολίται sanctorum. Ejusdem cum sanctis reipublicæ cives. Sympolitas opponit alienatis a politeia. Sanctorum nomine intelligit veros Israëlitas, qui non tantum secundum carnem, sed etiam fidei respectu Israëlitis sunt posteritas, id

est qui credant in Christum, quos solos Deus habet pro sanctis.

Et domestici Dei. Οἰκίοι quos opponit παρεπίδητοι, pertinetis ad domum, ad familiam Dei, tanquam illius pars, non minus quam Israëlitis credentes.

Verf. 20. *Superædificati.* Quasi dicat, non tantum domestici Dei, sed etiam ipsius domus seu templi Dei pars.

Super fundamentum Apostolorum & Prophetarum. Id est, quod sunt Apostoli & Prophetæ, nempe Novi Fœderis. Nam in hac structura & ædificio Dei, quod est ecclesia, Apostoli & Prophetæ sunt primi lapides, quibus cæteri superstuntur.

Cujus angularis lapis est Jesus Christus. Alludit ad verba Psalmi quibus continetur vaticinium de Christo, quod & Petrus in hac ipsa materia allegat de Christo 1 Petr. 2. 5, 6. Lapis enim angularis præcipuus est lapis in fundamento, quod utrinque parietes sustineat. Ita simul superædificati erant ipsi Christo, qui primus ac princeps in hoc fundamento lapis est.

Verf. 21. *In quo.* Id est per quem, nempe Christum, *omne ædificium,* ὁ οἰκοδομῆς, cum articulo, certum ædificium, nempe Christianum ecclesiam designante.

Omne ædificium, id est universa ecclesia, *coagmentatum.* Ut lapides inter se in ædificio solent. Coagmentantur autem Christiani communionem sacrorum & mutua charitate. Non sunt lapides dispersi, sed in unum ædificium coagmentati.

Crescit. Per Christum crescit hoc ædificium, quia Christus non tantum est lapis angularis in fundamento, sed etiam istius ædificii structor.

In templum sanctum, id est ut fiat templum sanctum, *in Domino.* Id est in Christo, qui absolute Dominus dicitur, ut Pater ejus absolute dicitur Deus 1 Cor. viij. 6. Addit hoc ad distinctionem a templo materiali, quale Hierosolymis erat. Sic dicimus frater in Domino, ut fratrem spiritualemente a fratre secundum carnem distinguamus.

Verf. 22. *In quo,* id est per quem vs. 21, & *vos.* Qui scilicet Ephesi estis sancti & fideles in Christo Jesu cap. i. 1.

Coadificamini, nempe cum sanctis vs. 19, *in domicilium Dei.* Id est ut sitis domicilium & habitaculum Dei, non minus quam alia singularis quælibet ecclesia. Est enim οἰκοδομήσεως minus quiddam quam οἶκος, ut ita οἶκος universalem, οἰκοδομήσεως particularem significet ecclesiam.

In spiritu. Id est per spiritum, per spiritum enitæ & afflatum suum Deus habitat in ecclesia 1 Cor. iij. 16. vi. 19. Joan. xiv. 23.

C A P U T III.

Verf. 1. **H**ujus gratia, nempe quod dixi de vobis Israëlitis penitus consociatis.

Ego Paulus. Quasi dicat, quem nostis.

Qui vinctus sum, ὁ δεσµευµένος Christi Jesu. Nempe nunc, id est vinctus sum propter Christum Jesum, (est enim genitivus causæ,) & consequenter ad Christum

Christum Jesum, tanquam servus ad Dominum pertinens, qui scit mihi summam fieri injuriam, & hæc vincula immerito pati. Ideo nec me deferet, & ego id mihi maximæ gloriæ duco, quod ipsi serviens, & propter ipsum, in hæc inciderim vincula, de quibus infra cap. vi. 20. Hæc & ego scribens non quidem victus, sed captivus sum Christi Jesu, nullo meo merito, salvo conductui, quia mihi nullius culpæ conscius eram, me credens. Sed Dominus Jesus Christus captivum suum curæ sibi habet. Novit enim me non tantum infontem esse, sed etiam nulla alia re magis quam invidia veritatis divine, cujus professor sum, urgeri.

Pro vobis gentibus. Id est pro vestro maximo bono ac commodo, ut scilicet ex meis vinculis argumentum capiat certissimum, me non mea sponte sed a Christo missum vobis Euangelium prædicasse, & sic in fide confirmemini: cur enim me vinciri paterer, & vincula tolerarem quod vobis gentibus Euangelium prædicaverim & prædicem, si ad id faciendum a Christo missus non essem?

Verf. 2. *Siquidem audivistis dispensationem gratiæ Dei, quæ data est mihi erga vos.* Nempe gentes: quasi dicat, proinde non ignoratis me pro vobis gentibus victum esse. Munus suum Apostolicum gratiam Dei vocat, ut & infra v. 8, per metonymiam causæ. Sensus est, siquidem audivistis dispensatum esse mihi ex Dei gratia singulare munus Apostolicum, ut vobis gentibus Euangelium prædicem. Diu enim Paulus vixerat Ephesi munus suum peragens Act. xix. 10. xx. 31. Cæterum hic incipit digressio Apostoli a re v. 1. cepta, & durat usque ad v. 14, ubi Apostolus resumit quod v. 1. dicere cepit.

Verf. 3. *Quia secundum revelationem.* Id est per revelationem, credo cum raptus esset in tertium cælum 2 Cor. xij. 1 & seqq. *propter id,* ut & infra v. 7.

Notum fecit, nempe Deus, mihi mysterium. De vocandis nimirum in universum gentibus, ut infra explicatur. *Sicut ante scripsi paucis.* Nempe cap. i. 9, 10, 11, 13 & sequentibus: quasi dicat, non ego mysterii hujus notitiam hausi ex meis meditationibus, sed Deus id mihi per revelationem expressam notum fecit.

Verf. 4. *Ad quod.* Nempe a me scriptum, tanquam ad specimen, licet exiguum,

Potestis legentes. Id est dum legitis ea quæ de hoc mysterio scribo cap. i. 9, 10. cap. 2. 13 & sequentibus,

Intelligere scientiam meam in hoc mysterio Christi. Id est ad Christum pertinente; quam longe lateque scilicet sese effusura esset gratia Dei in Christo Jesu, nimirum tam longe & tam late quam humanum genus pateret. Potestis ex eo quod scripsi intelligere, quam sim edoctus in hoc Christi mysterio, quamque mihi probe sit notum & exploratum; nec mirum, cum ejus cognitionem non per me, sed per singularem revelationem habeam. Hæc eo fine per parenthesin dixit Apostolus, ut gentibus omnem de ipsorum per fidem in Christum salute scrupulum & dubitationem eximeret.

Verf. 5. *Quod in aliis generationibus non notificatum est Filiis hominum.* Redit post parenthesin ad mysterium sibi revelatum ut dicere cepit v. 3. Docet quantum hoc fuerit mysterium & arcanum Dei, tantum nimirum, ut in aliis generationibus, quæ scilicet a mundo condito fuerant ad illud usque tempus, non

fuerit notificatum ullis hominibus, imo nec Angelis, ut infra dicitur v. 10.

Sicut nunc revelatum est sanctis Apostolis ejus, id est Christi, & Prophetis. Intellige ejusdem Christi. Nam quod attinet ad veteres Prophetas, illis mysterium hoc non fuit ita notificatum, ut illud cognitum haberent, sed tantum per eorum Scripturas ita fuit notificatum & proditum, ut nobis nunc rem tantam in effectu videntibus, ea notificatio plurimum esset ad fidem usui Rom. xvi. 26. 1 Petr. i. 12. Ideo Apostolus dicit: *Sicut nunc revelatum est sanctis Apostolis & Prophetis Christi.* Quasi dicat, fuit quidem & veteribus prophetis revelatum, sed non ita ut iis notum fieret, nec sicut Apostolis & prophetis Christi revelatum est.

In spiritu. Id est per Spiritum & afflatum Sanctum, ne scilicet Paulo contradicerent, sed cum eo conspirarent, quod etiam apparuit in Concilio Hierosolymitano Act. xv, Paulo per revelationem apertam, cæteris per inspirationem.

Verf. 6. *Esse gentes.* Exponit hoc mysterium seu arcanum. *Esse gentes,* nempe promiscue & sine ullo discrimine, quamvis Dei & Legis ejus essent ignaræ, imo ab ea penitus averſæ, idolis & omni impietati deditæ. *Cohæredes.* Nempe Israëlitis.

Et concorpores. Iisdem Israëlitis, ut una cum Israëlitis unum ecclesiæ Christi corpus constituent.

Et simul-participes. Itidem cum Israëlitis, sine ullo discrimine.

Promissionis ejus, id est Dei, in Christo. *Ἐν Χριστῷ,* illo singulari videlicet, promissionis quam in Christo exhibiturus erat, & exhibuit: promissionis nimirum de imputatione justitiæ per fidem, de vita æterna, de Spiritu Sancto, de adoptione in Filios, de libertate a Lege, & paterna gratia.

Per Euangelium. Ut scilicet iis non minus quam Judæis Euangelium prædicaretur, per quod ad Dei gratiam & promissionem in Christo vocarentur, illiusque per fidem in Christum participes fierent, sine Lege & circumcisione & ullis Legis ritibus.

Verf. 7. *Cujus,* nempe Euangelii, non minus gentibus quam Judæis prædicandi, *factus sum minister, secundum donum,* id est per donum, *gratiæ Dei quod datum est mihi, secundum efficaciam,* id est per efficaciam, *virtutis ejus.* Hebræa phrasi, id est per efficaciam virtutem ejus: quasi dicat, donavit id mihi Deus, ut Euangelii etiam gentibus prædicandi minister essem, donavit autem per efficaciam virtutis suæ. Nam ego alioquin tanti ministerii capax nullo modo essem.

Verf. 8. *Mihi minimo omnium sanctorum.* Rem eandem cum admiratione repetit & celebrat. Minimum sanctorum, id est Christianorum se dicit, quod persecutor eorum fuerit 1 Tim. i. 13, hinc & primum peccatorum se appellat v. 15, & minimum Apostolorum, nec dignum ut vocetur Apostolus 1 Cor. xv. 9.

Data est gratia hac. Id est hoc munus, per metonymiam causæ. *In gentibus.* Id est inter gentes, vel gentibus, per Hebraismum, gentibus nimirum quibuscunque sine discrimine.

Annunciare impervestigabiles divitias Christi. Id est quod Christus dives sit in omnes cujuscunque gentis & conditionis homines, dummodo in ipsum credant

Rom. x. 12, 13, quæ res nulli hominum nec Angelorum fuit pervestigabilis, ut & ipsa gratia quam attulit ac prædicavit.

Verf. 9. *Et illuminare omnes.* Ut scilicet veluti illata per meam prædicationem luce, credant & agnoscant omnes, etiam alii Apostoli, & Petrus ipse:

Quæ (sit) communio mysterii absconditi a seculis in Deo. Mysterium absconditum a seculis in Deo erat, quod vellet gentes sine circumcissione, sine Lege, una cum populo suo servare, per fidem in Christum: quæ autem esset istius mysterii communio, id est, quod ad omnes omnium gentium homines promiscue pertineret, etiam ad impios ac penitus profanos, Paulo datum erat, ut in hoc omnes illuminaret. Petrus quidem etiam ante Paulum gentibus incircumcisis prædicavit Act. xxv. 7; sed istæ gentes erant Cornelius cum domo sua, isque valde pius & Dei timens Act. x. 12. Paulus quibuslibet in universum gentibus prædicavit Evangelium, & quicumque ex iis crediderunt, omnibus fides imputata est ad iustitiam, & in Filios à Deo sunt adoptati, ac Spiritum Sanctum non minus quam Judæi in Christum credentes acceperunt. Ita per Paulum demum cognitum & intellectum est, quæ sit communio istius in Deo a seculis absconditi mysterii Act. xv. 4, 12.

Qui omnia creavit per Jesum Christum. Ex effectu communionem mysterii istius ostendit. Quia enim Deus omnia creavit per Jesum Christum; hinc patet ad omnia, id est ad omnes mysterium istud pertinere. *Omnia* dicit, neutro genere pro communi. Vide cap. 1. 10, 11, 14. Voci etiam *πάντα* addit articulum qui certa omnia, nempe homines designet, quos Deus creavit per Jesum Christum, quia eos per Jesum Christum renovavit ac restauravit cap. 2. 10, 15, hinc & nova dicuntur creatura 2. Cor. v. 17. Gal. vi. 15. Dicit Apostolus omnia esse creata, sicut & omnia nova facta 2 Cor. v. 17, omnia in summam collecta supra cap. 1. 10, omnia reconciliata, pacata Col. 1. 20. Non tam respiciens ad effectum, qui impeditur in plerisque hominum, ipsorum obstinatione & contumacia, quam ad efficaciam Evangelii. Hic iterum docemur quæ creatio per Jesum Christum sit facta.

Verf. 10. *Ut nota facta sit nunc.* Nempe ex hac nova creatione omnium per Christum. *Principatibus & potestatibus in supercaelestibus.* Quasi dicat, non Angelis tantum simplicibus, sed etiam eorum Principibus ac potestatibus.

Per ecclesiam. Quippe quæ ista in terris creatura est, & quotquot fideles continet, tot novas continet creaturas.

Multiformis sapientia Dei. Quæ scilicet in hoc Dei mysterio continetur, seu hoc arcanum Dei consilium quod multiplicem ac multiformem Dei continet sapientiam. De qua re vide Rom. xi. 30, 31, 32, 33 & sequentibus.

Verf. 11. *Secundum propositum seculorum.* Docet hoc quod Deus fecit, & in quo tam multiformis Dei sapientia continetur, esse secundum propositum seculorum, id est, antiquum & multorum seculorum vide cap. 1. 9.

Quod fecit. Id est & ad effectum produxit & executus est. Hoc enim est perpositum facere. Aliud est proponere, aliud propositum facere.

In Christo Jesu Domino nostro. Id est per Chri-

stum Jesum Dominum nostrum.

Verf. 12. *In quo,* id est per quem, *habemus.* Nempe omnes, cujuscunque gentis & conditionis & vitæ antea. *Libertatem.* Παύτητα, audaciam liberalem, qualis in libere loquentibus cernitur, nempe erga Deum. *Et accessum.* Nempe ad Deum.

Infiducia. Id est cum fiducia, fore ut a Deo admittamur & omnia ab ipso consequamur.

Per fidem ejus. Id est ideo quod fidem ejus, Christi nimirum, habeamus. Fides Christi est fides in Christum, per genitivum objecti, sic & fides Dei est fides in Deum. Confirmat quod dixit, antiquum Dei propositum per Jesum Christum esse ad effectum perductum.

Verf. 13. *Propter quod.* Nempe ob res tantas a me per Evangelium administratas.

Oro, nempe Deum, *ne deficiam in afflictionibus meis pro vobis.* Id est quas imprimis pro salute vestra, qui gentes estis secundum carnem, patior, ut scilicet in fide confirmemini. Quam enim aliam ob causam etiam in hæc vincula incidi, nisi quia vobis gentibus Evangelium prædicavi? At si ego in afflictionibus meis pro vobis deficerem, quod Deus longissime avertat, quid aliud sequeretur quam vestra in fide nutatio, & a fide defectio? *Quæ est gloria vestra.* Nempe quod ego Christi tantus Apostolus pro vobis tot afflictiones sustineam. Est hæc causa gloriæ vestræ, per metonymiam effecti, potestis ex eo maxime gloriari, quod & veritati credideritis, & tanti a Deo & Christo fiatis, ut me vestri boni & salutis causa tot afflictiones velit sustinere. Non igitur debetis vobis afflictiones & vincula mea pudori ducere, sed potius maximo honori. Vide 2 Tim. 1. 8, 12, 16.

Verf. 14. *Hujus gratia.* Postquam digressionem suam eo deduxit unde digressus erat, nempe ad afflictiones suas pro gentibus, fidem in Christum amplexis, redit etiam ad id quod initio capitis dicere coeperat. *Hujus,* nempe tanti boni, quod a Deo per Evangelium a me prædicatum adepti estis, *gratia,* ne scilicet eo unquam privemini aut excidatis.

Flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Jesu Christi. Id est ad Deum illum unum. Includit orationem ac preces per synecdochen, ut sequitur. Notetur Christianorum orantium habitus Act. xx. 5.

Ex quo omnis familia. Πάντα, ex uno patre cognatio.

In calis & super terra nominatur. Id est nomen & appellationem suam habet; quem auctorem & parentem suum fert. Significat Apostolus & Christum Dominum nostrum & sanctos Angelos in calis habitantes, eandem esse *πατρίαν*, ac familiam cum Christianis in terra degentibus, & communem habere patrem Deum, licet is multo potiori ac singulari jure sit Christi pater. Hæc est illa *ἀνακαταστάσις* omnium in Christo cap. 1. 10. Neque enim magis omnia in summam & in unum colligi poterant, quam ut una *πατρίς* & familia fierent. Sic describit Deum ut preces suas non inanes fore significet, & credentes consoletur. Facile enim exoratur pater pro iis & ab iis qui ad ejus *πατρίαν* pertinent. Cæterum hinc docemur unum illum Deum non alium esse quam Jesu Christi patrem.

Verf. 16. *Ut det vobis secundum divitias gratiæ suæ.* Id est, secundum divitem & abundantem gratiam suam. Vide cap. 1. 7. Non tantum est Pater sed etiam ditissimus gratiæ, quod etiam satis testatus est in nobis.

Dicit

Dicit enim hoc Apostolus tanquam rem notam.

Virtute roborari. Ad superandas nimirum omnes tentationes.

Per spiritum suum. Tanquam per medium quo nos Deus virtute roborat.

Ad internum hominem. Id est secundum, vel quod ad internum hominem attinet. Animum intelligit; hujus non corporis respectu, virtute roborari nos a Deo Patre nostro petit.

Verf. 17. *Vt habitet Christus per fidem in cordibus vestris.* Alterum est quod petit, ut scilicet Christus in cordibus nostris habitet, id est ut Christum perpetuo in cordibus nostris habeamus.

Per fidem. Docet quomodo id fiat, nempe per fidem in ipsum constantem ac perpetuam. Itaque fidei in Christum constantiam nobis a Deo petit.

Verf. 18. *In charitate radicati & fundati.* Fidei addit charitatem, fides enim si charitatem non gignat, nihil est, & charitas fide major est 1 Cor. xiii. 2, 13. Petit a Deo ut in charitate simus radicati & fundati, id est ut non leviter & superficie tenus alii alios diligamus, sed ut charitas aliorum erga alios altas agat radices & bene sit fundata, ne levibus de causis labefactari & everti possit; vel etiam, ut per charitatem mutuam simus radicati & fundati. Mutua enim inter Christianos charitas facit ut firmiter stent, nec ullis adversis concuti possint. Alta radix & firmum fundamentum ecclesiæ est mutua Christianorum charitas.

Vt valeatis comprehendere. Animo videlicet & intellectu, intellige *an* *non* ex *ys.* 16 *det vobis.* Tertium est quod iis a Deo petit, augmentum nimirum & incrementum quam maximum, in rerum divinarum scientia, quod merito post fidem & charitatem illis precatur 2 petr. 1. 5.

Cum omnibus sanctis. Id est Christianis aliis.

Quæ latitudo & longitudo & profunditas & altitudo. Intellige mysterii Dei & Patris & Christi Coloss. 2. 2, cujus magnitudinem ut exprimeret, omnes illi dimensiones tribuit, per metaphoram a corporibus apte ad comprehensionem. Dicto ad Colossenses loco *ys.* 3 eodem sensu, licet alia metaphora ait: *In quo sunt omnes thesauri sapientiæ & cognitionis absconditi.* Mysterii enim vocem hic ita late accipit ut omnia arcana ad salutem nostram spectantia, seu totum pietatis mysterium (1 Tim. iij. 16) completatur. Ita hoc uno mysterio de gentium vocatione, & salute per fidem in Christum, Apostolus profunditatem divitiarum & sapientiæ & cognitionis Dei quantopere admiratur! Rom. xj. 33. Qui gratiæ Dei latitudinem & longitudinem & profunditatem & altitudinem intelligi putant, sine causa dimensiones tantas coarctant. Nam qui totum salutis nostræ mysterium animo comprehendunt, etiam vel imprimis gratiam Dei comprehendunt.

Verf. 19. *Cognoscereque superiorem cognitione dilectionem Christi.* Qua scilicet Christus nos omnes dilexit ac diligit, quam superiorem cognitione dicit, si nimirum mens nostra a Deo non illustretur & adjuvetur. Nam alioquin frustra peteret Apostolus a Deo ut nobis daret cognoscere dilectionem Christi, si ea etiam Deo adjuvante, & mentes nostras illuminante cognitionem nostram excederet ac superaret. Nisi

quis tantam dilectionis Christi cognitionem ab Apostolo peti dicat, quanta maxima hominibus dari possit. Nam ut detur tanta quanta Christi dilectio in seipsa sit, humanæ mentis capacitatem omnem excederet. Et hoc verum est. Nam cujus mens satis capere, cujus lingua satis effari potest, quantopere Christus suos diligit, qui pro iis, etiam cum adhuc inimici essent, mortem eamque omnium ignominiosissimam ac dirissimam oppetere non recusaverit! Ideo Apostolus in Epistola ad Romanos: *Quis nos separabit, inquit, a dilectione Christi? Afflictio, aut angustia, aut persecutio, aut fames, aut nuditas, aut pericula, aut gladius? Sicut scriptum est, quod propter te occidimur tota die, reputati sumus sicut oves mactationis. Sed in his omnibus supervincimus propter cum qui dilexit nos,* id est Christum cap. viij. 35, 36, 37.

Vt impleamini. Quasi dicat, ut sic impleamini, nimirum rerum divinarum & ad salutem spectantium cognitione. *Ad omnem,* id est usque ad omnem, *plenitudinem Dei.* Id est qua Deus homines implet per Christum, ne quidquam vobis ad hanc plenitudinem desit. Solebat Christianis ab Ethnicis, & imprimis a Philosophis objici simplicitas & inscitia. Apostolus ergo precatur iis veræ sapientiæ & cognitionis, quæ in Christiana continetur pietate, plenitudinem, cujus comparatione & respectu, omnis hujus mundi & Philosophorum omnium sapientia meræ sunt nugæ. Notetur etiam Christianis tribui omnem plenitudinem Dei, proinde Deitatis Col. 2. 9.

Verf. 20. *Ei vero qui potest super omnia facere.* Expositis iis quæ ipsis a Deo petat, doxologia concludit. Describere maluit Deum, suis petitionibus convenienter & accomodate, quam nominare.

Super ex abundanti, id est plus quam abundanter, *quæ petimus aut cogitamus.* Non tantum potest super omnia facere quæ petimus, aut quod plus est, quæ cogitamus, sed etiam plus quam abundanter super ea potest facere. Proinde & hæc quæ vobis peto, & his multo majora & abundantiora faciet.

Secundum virtutem quæ operatur in nobis. Id est convenienter virtuti quæ operatur in nobis. Virtutem Dei, quæ in Apostolo, & in ipsis, aliisque Christianis, tam admirabilia operabatur, ut linguis loquerentur, futura prædicerent, morbos sanarent, mortuos excitarent, ponit eis ante oculos, ut ex hac virtute, quæ Spiritus Sanctus est, argumentum capiant immensæ Dei potentiæ.

Verf. 21. *Ipsi gloria,* intellige *sit.* Ipse laudibus celebretur & gloria extollatur. Pronomen *ipsi* redundat, more Hebræo. *In ecclesia.* Id est in concione & congregatione Christianorum, ubi convenientissimus est locus, & tempus maxime idoneum, ad Deum laudibus & gloria efferendum.

In Christo Jesu. Id est per Christum Jesum, tanquam Dominum ac caput ecclesiæ ab ipso constitutum, ut in ipso & per ipsum glorificetur Deus Philip. 2. 11.

In omnes generationes seculi seculorum. Id est quamdiu generationes & secula hæc erunt. Locus iste docet, Paulum non ita propinquum mundi finem esse censuisse, ut non per multa adhuc secula sub Christi regno durare posset; quod etiam evenisse videmus. Docet idem locus ecclesiam & gloriâ Dei in ecclesia,

in Christo Jesu, proinde & Euangelium ad omnes mundi hujus quæ securæ essent generationes pertinere.

Amen. Quasi dicat, sic se res habet & habeat.

CAPUT IV.

Verf. 1. **H**ortor igitur. Ex dictis de tanta Dei gratia inferat adhortationem; vos, quos tanta sua gratia Deus complexus est, & tam sancta vocatione vocavit, ego: quasi dicat, ego Paulus gentium Apostolus.

Qui vincit sum, ὁ νικῶν, in Domino. Id est Domini, nempe Jesu Christi causa. Particula in vim causæ hic obtinet: quasi dicat, accesserunt ad muneris mei dignitatem etiam vincula propter Dominum, quod in prædicando gentibus Euangelio ministrum ejus agam, quæ ego propter vos lubens sustineo. Vide cap. iij. 1. Tanto igitur magis admonitioni meæ debetis obtemperare.

Ut digne ambuletis. Id est vitam agatis, ambulando enim vita transigitur: vide cap. 2. 2, 10.

Vocatione qua vocati estis. Quasi dicat, vocati estis ad hæreditatem vitæ æternæ & regni cælestis, ambulate igitur sicut hac vocatione dignum est. Nam alioquin vocationis istius fructu exciditis. Dignum autem omnino est ut omnia vitia abdicetis & omnibus virtutibus vos dedatis.

Verf. 2. *Cum omni humilitate.* Generalem admonitionem per specialia præcepta exponit. Humilitas, ἐπειροφροσύνη, prohibet ὁ ὑψηλὰ φροῦν, alta sapere Rom. xij. 16. Vult ergo Apostolus ut humilia cogitemus, nempe quo pacto alii aliis inserviamus, non quo pacto alii in alios dominemur. Indignum enim est ad cæleste regnum vocatis ulla rerum terrenarum ambitione vexari.

Et mansuetudine. Omni scilicet iracundiæ feritate deposita. Cur enim iracundia & affectibus agitur qui ad cælestis regni possessionem vocatus est & adspirat totus?

Cum longanimitate. Hæc virtus facit ne patientia, quamvis sæpius læsa, unquam erumpat in furorem, quod certe vel maxime decet ad regnum Dei vocatos, qui tanti boni æstimatione omnes injurias pro nihilo ducunt.

Sustinentes alii alios. Quasi dicat, si forte, ut in societate sit, alter alteri aliquid molestiæ exhibeat aut ulla in re sit oneri.

In charitate. Id est per charitatem mutuam. Magna enim onera sustinet charitas, ac ne quidem onera sentit esse. 1 Cor. xij. 7.

Verf. 3. *Studentes servare unitatem spiritus.* Id est animi, ne scilicet unquam animo alii ab aliis abalienemini.

In vinculo pacis. Id est per vinculum, quod est pax, pace enim inter se vinciuntur & conjunguntur animi. Monet ne ulli pacem turbent, & alios infestent, aut causas discordiarum præbeant.

Verf. 4. *Unum corpus*, intellige estis. Exponit causas ob quas Christiani unitatem spiritus inter se debeant servare.

Et unus spiritus. Nimirum in hoc corpore & in omnibus ejus membris est. Corpus hoc est ecclesia cap. 1. 23. Spiritus istius corporis est Spiritus Sanctus, qui unus in omnibus est membris 1 Cor. xij. 4, 8, 9, 11.

Sicut & vocati estis in una spe vocationis vestra. Quasi dicat, merito omnes unum corpus estis & unum spiritum omnes habetis; nam & vocati estis omnes,

In una spe. Id est unam spem habentes,

Vocationis vestra. Id est quam vobis fecit vocatio qua vocati estis, per genitivum causæ, spem nimirum vitæ æternæ seu regni Dei. Quia ergo una vobis spes est, per divinam vocationem facta, proinde certa minimeque dubia, spes nimirum ejusdem in cælis hæreditatis; ideo unum etiam corpus estis, corporis enim omnibus membris idem est bonum; & Spiritus Sanctus, quia ejusdem spei in omnibus signaculum est, idem etiam in omnibus est. Particula sicut hoc loco vim causæ habet.

Verf. 5. *Unus Dominus.* Nempe omnium, qui Christus est. Hunc enim Deus omnium fecit Dominum Act. 2. 36.

Una fides. Idem omnium. Omnes enim credimus Jesum ex mortuis esse suscitatum & Dominum ac Christum factum Act. 2. 34. Rom. x. 9, 10.

Unum baptisma. Omnes enim in Jesum Christum baptizati sumus Act. 2. 38.

Verf. 6. *Unus Deus & Pater omnium*, intellige est. Deo illi uni titulum addit Patris, quia non tantum Deus nostrum omnium est qui credimus in Christum; sed etiam Pater. Nam nos suscepit pro filiis & pro hæredibus. Dei nomine qui nostrum omnium unus est, Deum intelligi absolute seu subjective & ὁ ἑὸς, dictum, id est, summum illum & altissimum, nemini dubium est. Quis autem is sit, declarat addita vox Patris. Itaque Deus ille unus est solus Pater, ex Pauli sententia: contra communis sententia Deum illum unum dicit esse Patrem, Filium & Spiritum Sanctum. Nam qui voce Patris hic etiam Filium & Spiritum Sanctum intelligi dicunt, non considerant jam ante Filium, qui Christus est, tanquam peculiare Christianorum vinculum, sub vocibus unus Dominus, & Spiritum Sanctum, sub vocibus unus spiritus nominatum esse. Nec fieri potest, ut inter hæc vincula non etiam solus nominaretur Pater, à Filio & Spiritu Sancto distinctus, cum hoc vinculum omnium sit maximum & efficacissimum.

Qui super omnes, intellige est. Ita nimirum ut etiam sit supra Christum 1 Cor. iij. 23. xi 13.

Et per omnes. Quia per omnes sua providentia & cura diffunditur, interest & adest omnibus.

Et in omnibus vobis. Nempe per verbum ac spiritum suum, ut si supra Spiritus Sanctus nominatus non esset, hic intelligeretur.

Verf. 7. *Unicuique autem nostrum.* Quasi dicat, quod autem diversa ac differentia inter nos sint dona.

Unicuique nostrum data est gratia. Id est gratiæ effectus, per metonymiam.

Secundum mensuram doni Christi. τὸ δῶκον, insigne donum Christi designat, Spiritum nimirum Sanctum, secundum igitur mensuram Spiritus Sancti

eti, quam cuique Christus admensus est, data gratia est unicuique. Spiritus Sancti datio non est quidem ad mensuram adstricta, quatenus non omnibus eadem mensura Spiritus Sancti datur, sed datur aliis multo quam aliis, prout Deo libeat, copiosius Joan. III. 34. tamen etiam secundum mensuram datur, quatenus quisque certam ejus portionem accipit Hebr. 2. 4. Notetur Spiritum Sanctum donum Christi vocari, & secundum mensuram dari dici. Cum igitur cuique data sit gratia secundum mensuram doni Christi, non debent dona differentia ullius discordiæ inter nos esse causa, non debemus alii aliis invidere, vel alii alios contemnere, & hinc communem amicitiam dissolvere: hoc enim foret impium in ipsum Christum, imo & insanum. Nam sicut in uno corpore diversa membra eorumque officia esse necesse est ad totius corporis conservationem, sic non minus & in ecclesia, quæ Christi corpus est.

Vers. 8. *Propter quod*, nempe quia Christus daturus erat dona, *dicit*. Intellige Scriptura Psal. LXVIII. 19:

Ascendit in altum &c. Mystico sensu ad Christum respiciens. Nam alioquin sensu primario & aperto, verba hæc dicuntur de Deo, quibus triumphus ejus de populi sui hostibus celebratur, ut sequentia Psalmi verba docent. *Ascendit in altum, captivavit captivitatem, & dedit dona hominibus.* Metaphora sumitur a Regibus & Imperatoribus, qui devictis & debellatis hostibus reduces, ascendunt triumphantes in excelsas suas arces aut templa, captivant captivitatem, id est captivos, per Hebraismum substantivi pro adjectivo, quos in triumpho civibus suis ostentent. Captivitas pro captivis, ut circumcisio pro circumcisis, electio pro electis, & similia, dant dona hominibus, civibus nimirum & militibus. Hæc quia Christo magis proprie conveniunt quam Deo, mysticum in iis, Spiritu Sancto monstratore, observat & annotat Apostolus sensum, ad Christum collimantem: quasi dicat, quia Scriptura aut Spiritus Sanctus in Scriptura loquens, ad Christum respexit, ideo tanto magis talibus verbis de Deo usus est.

Ascendit in altum. Christus, cum ascendit supra omnes cælos, ut 1. 10 dicitur.

Captivavit captivitatem. Seu captivos, principatus nimirum & potestates malorum spirituum, qui omnes captivi sunt Christi. Ideo in Epistola ad Coloss. huic parallela cap. 2. 15 dicitur exuisse principatus & potestates, ut victores solent victos exuere & spolia de illis legere, ostentasse eas in publico, ut solent captivi ostentari, triumphans de iis per crucem, per crucem enim vicit Diabolum & captivum sibi fecit, ac omni potestate privavit, dum non tantum ex morte resurgit, sed etiam omnem in cælo & in terra potestatem accipit. Jam non est ut Diabolum metuamus, cum & ipsius mortis metu plane soluti simus, qua maxime terribilis Dei cultoribus Diabolum erat Hebr. XI. 14, 15.

Et dedit dona hominibus. Accepto nimirum Spiritu Sancto a Patre Act. 2. 33. In Hebræo est *lakach*, quod accipere ad dandum sæpe significat Gen. xxxviii. 6. Exod. xxv. 2. 3 Reg. x. 11. Os. xiv. 2.

Nam *in hominibus*, per Hebraismum, dicitur, pro hominibus, vel inter homines.

Vers. 9. *Istud vero ascendit, quid est?* Quid sibi vult, quam vim in se habet? quid significat? quid innuit?

Nisi quod & descenderit primum. Merito. Nam & Deus de quo hæc dicta sunt sensu primario, cum dicitur ascendisse in altum, significatur prius ex alto descendisse. Deus enim semper in excelsis habitat, & ibi locus ejus est proprius. Ergo & Christus, cum dicitur ascendisse in altum, significatur prius descendisse. At quo descendit? non ex cælo in terram, tanquam ex suo proprio & naturali loco, cum in terris natus & educatus sit. Nam quod Christus ascenderit ex terra in cælum ante suam prædicationem, huc non pertinet. Hic enim descensus intelligi debet qui ascensionem præcesserit, non qui eam secutus sit, & locus hic significatur naturalis ac proprius, ex quo descensus sit factus, non in quem aliquis sit supra naturam omnem, extraordinaria Dei potentia raptus, quo igitur inquam primum descendit Christus, quam in altum ascenderet?

Non alio quam *in inferiores partes terræ*. Id est in infernum, quo descendere dicuntur omnes mortui: vide Ezech. xxvi. 20. xxxi. 14. xxxii. 10. Hinc & in symbolo quod Apostolicum dicitur, articulus est de Christi descensu in infernum, id est in naturalem mortuorum statum, & Christus ipse in persona Davidis, *Non derelinques*, inquit, *animam meam in inferno* Act. 2. 27, 31. Et sane, quia Christus exemplum resurrectionis nostræ debuit esse, vere eum mori & plane in naturalem mortuorum statum devenire oportuit: idque hic commemorat, & hunc ipsum in finem inferit Apostolus, ne quidquam de exitu ex morte & inferno dubitemus, cum istius rei exemplum habeamus in duce & capite nostro Christo. Non dicit Apostolus, descendit in terram, sed in inferiores terræ partes, in quas descendit Christus cum descendit in infernum, quo nullæ inferiores terræ partes cogitari possunt. Inferiores terræ partes opponit superioribus. Nam Scriptura in voce inferni metaphora utitur, nihil aliud significans, quam eum esse mortuorum statum, ut ad superos, id est viuentes redire, nullis naturæ viribus possint. Sunt qui ex hoc loco colligunt, Christum ex cælo, loco suo naturali, descendisse in terram, ut hic conciperetur & nasceretur. At quia hoc Apostolus non dicit, sed solum ejus descensum per mortem in infernum, seu ex superioribus terræ partibus in inferiores commemorat, manifestum est nullum alium Christi descensum qui huc pertineat Apostolo fuisse notum, alioquin enim illum commemorasset. Dicitur quidem & uterus maternus inferiora terræ, per metaphoram Psal. cxxxix. 13, sed cum descensus inferioribus terræ adjungitur, semper infernus in quem mortui descendere dicuntur designatur, nec ullo modo verisimile est ut Paulus descensum Christi in infernum omitteret, ex quo ad nos maxima consolatio proficiscitur, quique solus in Apostolico symbolo memoratur, & resurrectioni ac exaltationi Christi immediate opponitur. Addit enim Apostolus.

Vers. 10. *Qui descendit.* Nempe in infernum & natura-

naturalem mortuorum statum, ita ut inter eum & inter alios mortuos, quod ad naturæ vires ex morte & inferno redeundi, nullum discrimen esset.

Ipse est etiam qui ascendit supra omnes cælos. Proinde nulla superest dubitatio, fore ut omnes qui Christi sunt, licet moriantur & descendant in infernum, etiam ascendant ad Christum supra omnes cælos. Hoc tam firmum & certum argumentum mire labefactant imprudentes, qui Christum ita hominem ita mortuum fuisse dicunt, ut etiam simul unus ille Deus sit. At nobis sufficit unum illum Deum fuisse in Christo, & Christum in uno illo Deo, quo summa inter Deum & Christum significatur conjunctio. Hæc effecit ut Christus ex mortuis resurgeret, & supra omnes cælos ascenderet: hæc eadem efficiet ut idem & omnibus qui Christi sunt eveniat. Locum omnium infimum & locum omnium excelsissimum inter se opponit.

Ut impleret omnia, & c. Certa omnia, nempe omnes in se credentes, neutro genere pro communi, vide cap. I. 10, 23. II. 14. III. 9. *Impleret Spiritus Sancti donis & rebus ad salutem æternam pertinentibus.* Respicit enim ad id quod dixerat, & dedit dona hominibus & c. Huc & sequentia faciunt. Vide cap. I. 23. III. 19. Hunc in finem Christus ex mortuis suscitatus & supra omnes cælos exaltatus est. Hinc & Col. I. 18, 19 dicitur Christus esse principium, & primogenitus ex mortuis, ut esset in omnibus ipse primatum tenens, quia nimirum bonum duxit (Deus) ut in ipso omnis plenitudo habitaret, quæ scilicet ex ipso derivaretur in omnes Ephes. I. 23. iij. 19. Coloss. 2. 9, 10.

Verf. 11. Et ipse dedit, hos quidem Apostolos. Id est Legatos, quatenus ipse eos misit, & donis instruxit Apostolicis. Apostoli primum ordinem ducebant in ecclesia, & fundamentum erant ecclesiæ cap. 2. 20. Ex effectis ostendit quomodo Christus omnia impleverit.

Hos autem Prophetas. Viros Apostolis munere & dignitate proximos, qui profundiora mysteria divinæ veritatis exponebant, & futura etiam annuntiabant. Hos dedit Christus quatenus eos implevit spiritu Prophetico, & donis huic muneri convenientibus.

Hos autem Evangelistas. Qui circumeuntes prædicabant, Apostolorum Legati, ut Apostoli Christi, & hos peculiaribus instruxit & implevit donis.

Hos vero Pastores & Doctores. Qui certis ecclesiis affixi & adherentes eas regebant & docebant, & hi pro muneris sui ratione acceperunt a Christo Spiritus Sancti dona.

Verf. 12. Ad perfectionem sanctorum. Id est eo fine ut sancti, qui Christiani sunt, perficiantur in cognitione, nimirum veritatis divinæ & Christiana pietate.

Ad opus ministerii. Id est, ad opus quod ministerium est, ut scilicet aliis in promovenda & curanda eorum salute ministrarent; non ut in eos dominarentur.

In ædificationem corporis Christi. Id est ecclesiæ Christianæ, quæ ædificatur cum crescit & rerum divinarum profectu, & pietate & numero. Ædificationi opponitur destructio. Ædificanda est ecclesia

non destruenda, quam corpus Christi hic dicere maluit, ut tanto magis quam destruenda ac lædenda non sit appareat.

Verf. 13. Donec deveniamus omnes, & c. Certi omnes, nimirum Christiani.

In unitatem fidei, & c. Nempe Filii Dei, ut sequitur. Vide Gal. 2. 20, id est, ne ullus inter nos in Christiana fide sit dissensus,

Et cognitionis Filii Dei, & c. Absolute nimirum & subjective seu *ὑποκειμένη* dicti, qui Christus est, ne scilicet ullæ in cognitione Filii Dei sint inter nos diversæ sententiæ, sed in omnibus una fides, una Filii Dei cognitio, nempe vera. Ita enim unitatem fidei & cognitionis Filii Dei intelligit, ut veritatem includat, quid enim alias unitas juvaret, si veritas abesset? Nam nec falsa fides est Filii Dei fides, sed vana deceptio, nec falsa Filii Dei cognitio est ejus cognitio, sed inscitia & ignoratio. Cognitio Filii Dei continetur imprimis in cognitione eorum quæ Filius Dei a nobis cognosci, & credi, & fieri vult. Cæterum ex hoc ipso tam sublimi titulo patet, quam excellens sit hæc fides & cognitio.

In virum perfectum. Nempe omnes, proinde quisque nostrum. Metaphora est a corpore. Sicut enim homines ex infantia deveniunt in viros perfectos; sic & Christiani, respectu scientiæ rerum divinarum, (de hac enim nunc loquitur,) devenire debent.

In mensuram staturæ. Exponit prius, id est, ut deveniant in mensuram staturæ. Nam & viris sua mensura staturæ est. Cujus autem staturæ?

Plenitudinis, inquit, Christi. Id est, ne quid ulli ad plenitudinem a Christo proveniente desit. Hanc qui pro suo statu & conditione adeptus est, ad mensuram staturæ virilis in Christo pervenit. Neque enim omnes viri æqualis staturæ sunt, sed qui jam justam staturam adeptus est vir est. Idem sit & in spiritali virorum in Christo statura. Justam quisque & suam staturam habere debet, etiam si alios statura non æquet.

Verf. 14. Ne amplius simus infantes. Illustrat prius per negationem contrarii. Infantes enim opponuntur viris. Quasi dicat, eramus infantes, id est infantibus similes, cum primum nati sumus ex semine verbi Dei, eramus parvuli & adhuc infirmi in divina veritate; sed non amplius esse debemus.

Fluctuantes, & qui circumferamur omni vento doctrinæ. Id est undæ similes, quæ instabilis fluctuat & circumfertur omni vento. Hoc facit infantia in Christiana veritate, ut facile impellatur quovis doctrinæ vento 2 Petr. III. 16.

In alea hominum. Id est per aleam hominum. Seductores comparat aleatoribus qui per aleam seu artem jaciendi talos, homines decipiunt & emungunt pecuniā.

In astutia. Id est per astutiam. Declarat prius.

Ad circumventionem erroris. Id est, qua quis in errorem abducitur, per Genitivum effecti. Scopum istius astutiæ exprimit. Significat Apostolus non desuisse astutos seductores, qui artem circumveniendi & seducendi homines in varios errores calerent.

Verf. 15. *Vere autem agentes.* Quasi dicat, contra autem vere agentes, (*ἀληθινῶς*) in charitate. Id est sincere & sine fūco, sine hypocrisi, in charitate alii erga alios agentes, & vos gerentes. In charitate semper esse debet veritas, etiamsi forte nondum omnes ad veritatem fidei & cognitionis Filii Dei pervenerint in omnibus. Medium ostendit ad id quod sequitur. Charitate enim vera ac sincera manente, non difficulter ad veritatem & unitatem fidei, & cognitionis Filii Dei pervenitur.

Crescamus in ipsum. Id est, ad modum ac proportionem ipsi respondentem.

Secundum omnia, *τὸ πᾶν*. Phrasi Græca, per ellipsin particula *καὶ*, nempe secundum omnia ad incrementum cujusque nostrum spirituale pertinentia.

Qui est caput, *ἡ κεφαλὴ*. Ecclesiæ nimirum. Membra capiti debent respondere commensu.

Christus, *ὁ Χριστός*. Ille insignis & *αὐτὸς ἐξ ὧν* dictus. Appositio est qua caput ecclesiæ declaratur, sic 2 Cor. viii. 6, ad unum Deum declarandum apponitur Pater.

Verf. 16. *Ex quo.* Tanquam ex communi capite, *Omne corpus.* Univerſa ecclesia,

Coagmentatum & compactum. Ex diversis videlicet membris.

Per omnem commissuram suppeditationis. Docet nullam commissuram membrorum huic corpori deesse, qua membra inter se committuntur, quam vocat *suppeditationis*, per genitivum effecti, quod commissura membrorum fiat ut alterum alteri suppeditet.

Secundum efficaciam. Quam scilicet quodque membrum in se habet.

In mensura uniuscujusque membri. Id est, in mensura unicuique membro convenienti

Augmentum corporis, id est quod toti corpori convenit, *facit*. Dum enim membra, quodque in sua mensura, augentur & crescunt, eo ipso totum corpus augmentum suum facit, ut justum corpus fiat; quod augmentum in Epistola ad Colossenses augmentum appellat Dei cap. 2. 19.

Ad adificationem sui. Quia de augmento scientiæ & cognitionis rerum divinarum loquitur; ideo hic docet quo fine augmentum istud membrorum, & consequenter totius corporis fiat. *Ad adificationem,* inquit, sui, id est corporis, non ad destructionem sui.

In charitate. Id est, per charitatem membrorum inter sese. Charitas enim ædificat, scientia inflat, si scilicet charitas absit, proinde magis destruit 1 Cor. viij. 1.

Verf. 17. *Hoc igitur dico.* Quasi dicat, ut igitur ad rem & admonitionem cceptam revertar, vide yf. 5.

Hoc dico & testificor in Domino. Id est coram Domino, ne quis id sibi non dictum dicat.

Ne amplius ambuletis sicut & reliquæ gentes, quæ scilicet Christi fidem amplexæ non sunt, *ambulant.* Quasi dicat, nam si id facitis, nihil vobis proderit fides in Christum, in vanum gratiam Dei accepistis 1 Cor. vi. 1. Omnia enim quæ Deus in Christo & per Christum fecit, eo spectant ut nos a peccatis abduceret, & sibi sanctum ac peculiarem po-

pulum faceret. Omnis Dei grātia, omnes tam ingentes promissiones, & ipsa Christi mors huc pertinet 2 Cor. vii. 1. Tit. 2. 11 & sequentibus. Hunc finem si Deus in nobis non assequitur. nec nos promissionum ejus effectum, mortis Christi fructum, qui peccatorum remissio est & vita æterna, consequemur. Significat Apostolus eos antea ambulasse sicut & reliquæ gentes ambulent; sed non amplius debere. Vide 1 Petr. iv. 23.

In vanitate mentis suæ. Id est, pervanitatem vel ob vanitatem mentis suæ, vanissimis opinionibus & cogitationibus imbutæ, quod quia in vobis locum non habet, quorum mens Dei & Christi cognitione ac divina veritate repleta est; non debet etiam in vobis habere locum illorum ambulatio, id est, illorum vivendi & agendi ratio ac mores.

Verf. 18. *Obtenebrati intellectu,* *τῇ διανοίᾳ*. Quasi dicat, non quidem oculis corporis, sed mente & intellectu, quia non admiserunt lucem Evangelii, quæ tenebris istis opponitur Act. xxvi. 18.

Abalienati a vita Dei. Nullum ad eam habent jus, nullum accessum. Sic cap. 2. 12 *eratis*, inquit, *abalienati a Republica Israël.* Vita Dei est vita quam Deus ipse vivit, nempe æterna, & quam largitur credentibus in Christum.

Propter ignorantiam quæ est in ipsis. Ignorantiam nimirum Evangelii.

Propter duritiem cordis eorum. Ignorant Evangelium; sed sua culpa, hoc facit cordis eorum durities & callum. Evangelium enim audiunt, & divinissima illius argumenta vident, sed iis non afficiuntur nec moventur.

Verf. 19. *Qui dedolentes,* *ἀπαρηγόνητοι*. Excussa nimirum conscientia, continuo male agendi usu,

Seipsos tradiderunt lascivia, id est libidini, *ad operationem impuritatis omnis.* Quæcunque ab iis excogitari potuit.

In avaritia. Id est cum avaritia, *ἐν φιλονεικίᾳ*. Duo notat in gentibus. Unum quod se dederint libidinibus, alterum cupiditati habendi, sine ullo æquitatis respectu: id enim significat *φιλονεικία*. Nec mirum, aliud enim bonum ignorabant præter voluptates corporis & opes, quibus existimabant se ad omnia & ad honores pervenire posse. Nam ipsa per se virtute pauci contenti erant. Et sane, nisi virtus aliud aliquod bonum adferret, voluptatibus corporis, & operibus & honoribus majus ac certius, ne virtus quidem esset. Evangelium Christi verum ex virtute bonum manans ostendit, vitam nimirum immortalem & Regni cælestis hereditatem. Sed quia gentes non credebant Evangelio, non mirum est quod neglecta virtute toti sese darent libidinibus & cumulandis opibus.

Verf. 20. *Vos autem non sic didicistis Christum.* Quasi scilicet id in Christiana religione ullo modo liceat. Christum ponit pro Christi doctrina, per metonymiam causæ. Sic Moses, sic Prophetæ, sic Apostoli, sic & auctores profani sæpe solent accipi.

Siquidem eum, id est ejus doctrinam, *audivistis, & in illo,* id est in ejus doctrina, *edocti estis,* nempe etiam a meipso.

Sicut est, id est non aliter quam *sicut est veritas in Jesu.* Qui Christus ille Dei est. Veritati divinæ, quæ

quæ in Jesu Doctrina est conformiter in omnibus, doctrinam ejus audivistis & in ea edocti estis. Significat Apostolus doctrinam Jesu proponi posse, sed non sicut est veritas in ejus doctrina. Multa posse affingi doctrinæ ejus & sub nomine Jesu tradi quæ frænosc hominibus laxent ad vitia; quod etiam, ah nimum, evenisse experimur & dolemus!

Verf. 22. *Ut deponatis.* Exponit quomodo Christum audiverint & didicerint, & quomodo sit veritas in Jesu, *ut deponatis*, inquit, vos Christiani,

Secundum priorem conversationem. Quasi dicat, non secundum animam & corpus, sed *secundum priorem conversationem*, id est, secundum priores vivendi mores, libidinosos, impuros, avaros,

Veterem hominem. Judæum in commune & Ethnicum hominem intelligit, non secundum humanam naturam, sed secundum priorem conversationem, & consequenter secundum priorem mentis habitum, cum adhuc spiritu Christi destitueretur; qui mentis habitus proprie veterem hominem constituit. Nam vetus homo a suis actionibus distinguitur Col. III. 9.

Qui corrumpitur. Exponit veteris hominis conditionem & statum, quod scilicet corrumpatur & intereat Gal. v. 8. Nam & ratione morum corrumpitur 2 Petr. I. 4.

Secundum cupiditates deceptionis. Docet quomodo corrumpatur, cum scilicet secundum cupiditates deceptionis agit, non secundum rectam rationem aut Dei voluntatem, vel, *secundum* ponitur pro *per*. Corruptur per cupiditates deceptionis, id est, quæ hominem decipiunt, per genitivum effecti, & in perniciem abducunt, dum ei malum sub specie boni exhibent, vel deceptrices, per Hebraismum duorum substantivorum pro substantivo & adjectivo.

Verf. 23. *Renovemini autem.* Docet quomodo sit deponendus & exuendus vetus homo, cujus tam misera est conditio.

Renovemini autem, inquit, *spiritu mentis vestra.* Id est, spiritu quem mens vestra ex Christo & Evangelio ejus hausit. Spiritus enim istius tanta vis est, ut hominem plane renovare possit, novas illi cogitationes, nova consilia & instituta, novos mores indere, ut veteris hominis nulla vestigia remaneant. Hinc Christiani jubentur secundum spiritum, non secundum carnem ambulare, & caro dicitur esse mortua in iis in quibus est Christi spiritus Rom. viij. 1, 9, 10, 12, 13.

Verf. 24. *Et induatis novum hominem.* In textu sunt infinitivi, phrasi Græca. Rem declarat per magis expressam oppositionem. Veteri homini opponit novum, ille deponendus & exuendus, hic induendus est. Alludit ad baptismum, in quo aliæ exuebantur ac deponebantur vestes, aliæ induebantur, in signum & sacramentum istius ipsius rei de qua hic loquitur Apostolus. Ad hoc ipsum enim nos baptismo obstringimus, ut veterem hominem exuamus, & induamus novum, hic novus homo Christianus est.

Qui secundum Deum creatus est. Describit novum hominem, quod scilicet sit secundum Deum, id est ad imaginem & similitudinem Dei creatus Coloss. III. 10, ab ipso nimirum Deo per Christum cap. 2.

10, 15. Alludit Apostolus ad veterem creationem hominis, per quam etiam homo est ad imaginem Dei creatus, sed hæc imago est dominatus hominis in omnia; Apostolus autem aliam intelligit ad institutum suum pertinentem. Addit enim:

In justitia & sanctitate veritatis. Exponit quomodo sit secundum Deum creatus, seu qua in re similitudo ista & imago Dei consistat. Justitiam opponit avaritiæ, sanctitatem impuritati. Sanctitas veritatis dicitur pro sanctitate & puritate vera, Hebræa phrasi, per substantivum pro adjectivo. Sanctitas nimirum quæ non in ritibus & ablutionibus, sed in sobrietate & castitate & vera animi puritate consistat. Hic iterum exemplum habemus creationis per Christum factæ. Creavit Deus hominem per Christum, sed novum, fecit & secula per Christum, sed nova, cælum novum & terram novam, secundum prædictiones Prophetarum, & mundus per Christum factus est Hebr. 1. 2, quia per eum renovatus ac restauratus est, ut propter istiusmodi dicta necesse non sit Filium Dei *γεννησθαι*, & absolute seu subjective dictum, mundi servatorem quærere ante vel præter Jesum Christum hominem, ex Spiritu Sancto conceptum & ex virgine genitum. Hic omnibus ad salutem sufficit: Deus enim est qui nos per illum salvat.

Verf. 25. *Propter quod.* Nempe a me dictum, Infert varias admonitiones in specie,

Deponentes mendacium. A mendacii depositione incipit. Nam qui mendacium deposuit, omnia fere vitia deposuit. Homines enim peccant in spem mendacii, & per mendacia maxime injustitiam & alia peccata exercent.

Loquimini veritatem quisque cum proximo suo. Sive proximus iste sit Christianus, sive minus.

Quia sumus alii aliorum membra. In uno scilicet civitatis aut humanæ societatis corpore, quanto vero magis in uno ecclesiæ Christianæ corpore! Membra inter sese sincere & candide agunt, nec alterum decipere vult alterum, quia commune bonum quærunt. Hoc si extranei non attendunt, at Christiani debent attendere.

Verf. 26. *Iraſcimini.* Id est, si contingat vos irasci, quod quidem in vita humana frequens est,

Et non peccate. Quasi dicat, & hoc protinus adde ut non peccetis, id est ut iram cohibeatis, ne in peccatum aliquod, sive per verba sive per opera Christiana pietate indigna erumpat. Docemur hoc loco iram per se peccatum non esse. Est enim affectus naturæ nostræ ab ipso Deo inditus, proinde & utilis, dummodo a recta ratione regatur. Hinc & Christus ipse iræ non fuit exfors Marc. III. 5.

Sol ne occidat super iram vestra. Monet ut protinus iram abigamus, non ut quidam faciunt, qui iram quidem ad tempus frænant & cohibent, sed ut postmodum oblata occasione validius erumpat.

Verf. 27. *Neque date locum Diabolo.* Quippe qui se iram foventibus libenter insinuat ut eos in peccatum agat.

Verf. 28. *Qui furabatur.* Nempe ante fidem in Christum,

Non amplius furetur. Id enim Christianum nullo modo

modo decet, & qui furatur ipso facto Christianus non est.

Magis autem laboret. Remedium ostendit contra furacitatem, laborem nimirum: quasi dicat, hoc autem potius agat ut laboret.

Operans bonum manibus. Declarat hunc laborem, ut scilicet operetur bonum manibus, quibus antea malum operabatur, furans.

Ut habeat quod communicet opus habenti. Non tantum quibus ipse indiget & opus habet. Ita fiet pro malefico beneficus, quem Christianum esse decet.

Verf. 29. *Nullus sermo putridus.* Id est nullius usus, sicut lignum putridum aut arbor putrida nullius est usus.

Ex ore vestro egrediatur. Vide quomodo etiam in sermonibus sese gerere debeant Christiani, si Christiani velint esse, & vitam æternam adipisci.

Sed si quis bonus, intellige, hic egrediatur, *ad ædificationem usus.* Id est alicujus usus. Declarat quis sermo sit bonus, nempe qui sit utilis ad aliorum ædificationem.

Ut det gratiam audientibus. Id est, ut audientibus beneficium aliquod adferat, per metonymiam causæ, nec sit insipidus & insulfus, sed cum gratia conjunctus Col. iv. 6.

Verf. 30. *Et non contristate Spiritum Sanctum Dei.* Spiritus Sanctus contristari dicitur, quo pacto & animus noster dicitur contristari: animus enim noster Spiritu Sancto afflatur & afficitur. Contristatur autem animus noster, & consequenter Spiritus Sanctus in animo residens, cum aliquid dicimus vel facimus Spiritui Sancto & Christiana pietate indignum, nec ei satis conveniens. Semper enim mœrorem aliquem inde referimus, qui in Spiritum Sanctum redundat.

In quo, id est quo, ut Ephes. i. 13, vel per quem, *obsignati estis.* Id est, qui sigilli Dei rationem & vim in vobis habet,

In diem redemptionis. Id est, liberationis ex morte & malis omnibus ad vitam æternam, ut scilicet in illa die certo redimamini, quippe sigillo Dei obsignati, & vos redemptum iri ex hoc sigillo certo sciatis. Vide cap. i. 13. Causam adfert ob quam spiritum S. contristare non debeamus: nam alioquin facile fieri potest ut eum contristando a nobis abigamus, & sic obsignati in diem redemptionis esse definamus.

Verf. 31. *Omnis amaritudo.* Id est, morum asperitas & insuavitas.

Et excandescencia, θυμός. Ira vehemens, quæ brevis est furor. *Et ira.* Hic iram ponit in vitio, vel quia injusta est, vel quia non satis cohibetur, etiam si θυμός non sit,

Et clamor. Iræ non satis moderatæ effectus vociferatio, res Christiana mansuetudine indigna. Hinc de Christo, *non litigabit, neque clamabit, neque audiet aliquis in plateis vocem ejus* Matth. xii. 19, *sicut ovis ad maculationem ductus est, & sicut agnus coram tondente ipsum mutus est, sic non aperuit os suum* Act. viii. 32.

Et blasphemia. Sermo & verba famam lædencia, quæ ira suggerit non cohibita.

Tollatur a vobis. Christi videlicet discipulis, quos ista omnia nullo modo decent,

Cum omni malitia. Ne ullo modo cuiquam malefaciatis. Ira enim vitiosa ad malefaciendum impellit.

Verf. 32. *Estote autem alii erga alios benigni, xeni,* suaves non amari. *Misericordes.* Misericordia, non ira commoveamini.

Condonantes alii aliis. Non ulciscentes injurias.

Sicut & Deus in Christo, id est per Christum, *condonavit vobis.* Habetis exemplum Dei in vobis ipsis exhibitum. Deus enim vobis per Christum condonavit omnia vestra delicta. Vide Matth. xvi. 23 & seqq.

CAPUT V.

Verf. 1. **E**stote igitur imitatores Dei. In condonandis videlicet aliorum delictis. Nam nisi id faciatis, revocabit Deus erga vos gratiam suam. Vide Matth. xviii. 23 & seqq.

Sicut filii dilecti. Id est sicut decet filios, eosque dilectos, patris virtutes imitari. Vos enim Deus in filios suscepit & valde diligit, qui eratis tot peccatorum adversus ipsum rei.

Verf. 2. *Et ambulate in charitate.* Tanquam in via totius vitæ vestræ, id est, charitatem & dilectionem alii erga alios unice sectamini.

Sicut & Christus dilexit nos. Habetis Christi exemplum quod imitemini, Christus enim etiam dilexit nos.

Et tradidit seipsum pro nobis. Nempe in mortem. Vide cap. v. 25, quanta dilectione nulla est major. Tradidit autem ut esset victima pro peccatis nostris, & ut aliis maximis bonis per suam mortem nos afficeret.

Oblationem & victimam Deo, in odorem bonæ fragrantiae. Appositione declarat quam Christus hoc faciens Deo fuerit gratus & acceptus, metaphora est ab oblationibus & victimis olim pacificis, ex quarum incenso dicebatur odor ad Deum ferri bonæ fragrantiae, proinde acceptus Deo. Similem appositionem habes Philip. iv. 18. Adeo autem hoc Christi factum, & hæc erga nos dilectio fuit grata & accepta Deo, ut ob eam omnibus qui sese Christo per fidem applicant, & eum imitantes in charitate ambulant, eandem cum Christo hæreditatem largiri velit, quem etiam ob id ipsum pro nobis in mortem tradidit, ut sanguine ejus hoc sese omnino facturum inscriberet. Non loquitur hic Apostolus de oblatione qua sese Christus in cœlis offert Deo, de qua Auctor Epistolæ ad Hebræos agit. Imitemur ergo Christum in dilectione mutua, ut similiter opera dilectionis, quæ alii erga alios exercemus, vere sint oblationes & victimæ Deo, in odorem bonæ fragrantiae. Nam victimas illas & oblationes proprie sic dictas, & incensum ex illis non amplius curat Deus Hebr. xii. 16.

Verf. 3. *Scortatio autem.* Cum scortis concubitus, cui accenseri debent stupra & adulteria, alibi distincte nominata Gal. v. 19. 1 Cor. vi. 9. *Et omnis impuritas.* Cujuscunque sit generis & quocunque nomine vocetur, impuritas enim longe latius patet quam scortatio & stupra.

Aut avaritia πλεονεξία plus habendi. Sine ullo æquitatis respectu cupiditas, inordinatus amor lucri & opum.

Neque nominetur in vobis. Id est inter vos. Adeo ab his vitiis abstinete, ut ne nomen quidem eorum inter vos exister.

Sicut decet sanctos. Quasi dicat, qui vos estis, sanctificati Deo per fidem in Christum & fidei istius professionem. Itaque vobis aut sanctitas deferenda est, aut hæc vitia, sanctitati penitus adversa.

Verf. 4. *Et turpitudine, αἰσχρότης.* Nempe sermonis, αἰσχρολογία Col. iij. 8. Christiani non tantum turpitudinem in factis, sed etiam in dictis, sermones videlicet obscenos vitare debent. Hinc infra v. 12 dicit, ea quæ gentes in occulto faciant turpe esse etiam loqui.

Et stultiloquium μωρολογία. Sermones stultitiæ affectatæ, ad risum & cachinnos commovendos, Christiani moros nec agere debent, nec alere.

Aut urbanitas εὐσηπλία. Honestior ratio movendi risus; sed tamen & hæc Christianis vitanda, si nimia sit, & si quis professionem ejus faciat, camque exercent.

Quæ non conveniunt. Nimirum Christianis, sunt enim contra Christianam gravitatem & sanctitatem: intellige, proinde a vobis absint.

Sed magis gratiarum actio. Nempe postquam epulis exempta fames est, quo tempore homines hujus seculi maxime sermonibus obscenis & morologiiis, & jocis ac risui indulgere & vacare solent. Quid diceret Apostolus de choreis & tripudiis, qui etiam jocosos sermones Christianis non permittit! Gratiarum actio Christianos decet, res gravis & sancta, postquam Dei donis refecti & recreati sunt. Vide infra v. 19, 20.

Verf. 5. *Hoc enim scitote, quod omnis scortator aut impurus, aut avarus, qui est idololatra, non habet hæreditatem in regno Christi & Dei.* Causam addit ob quam tantopere hæc vitia vitare debeant Christiani. Itaque aut hæc vitia omnino deponenda & abjicienda sunt, aut Regni Dei hæreditas amittenda. Nam qui dicunt verum hoc esse, nisi quis pœnitentiam agat; quam pœnitentiam intelligunt? Si vitæ emendationem & vitiorum istorum depositionem, verum dicunt, & hoc ipsum est quod hic urget Apostolus. Si id tantum ut vitiis istis dediti, antequam moriantur, dicant se peccatorum pœnitere, ii profecto omnibus scortis, & scortatoribus & impuris & avaris, Regni Dei hæreditatem addicunt, & vi suæ sententiæ faciunt, ut ne quidem ex animo vitia sua dolere unquam possint, qui sciant ea sibi ad salutis ademptionem nihil obfutura. Nam quod mortui non amplius peccent, non hoc fit ipsorum virtute, sed mortis necessitate, nec ipsi vitia reliquerunt, sed a vitiis relictæ sunt. Avarum Apostolus idololatram dicit; ut quantum crimen sit avaritia doceat, & quam merito avari sortem in Regno Christi & Dei non ha-

beant, quæ enim fors esse potest idololatriæ in Regno Dei? Avarus dicitur idololatra per Metaphoram, ob similitudinem avari cem idololatra. Quod enim est idolum idololatræ, hoc est aurum avaro. Idololatra confidit idolo, avarus confidit auro, ille servit idolo, hic servit auro, sicut autem idolum servare non potest idololatram, sic neque aurum servabit avarum.

In Regno Christi & Dei, τῷ Χριστῷ καὶ Θεῷ. Non posito ante vocem Dei articulo. Neque enim Græci semper apponunt articulos distinctivos, præsertim cum in rebus ipsis manifesta distinctio est. Christus enim est Dei absolute & subjective dicti Christus, & Deus absolute & subjective dictus est Christi Deus. Vide supra cap. 2. 20. Hinc Gal. 1. 7 dicit Apostolus, *si autem filius es, etiam hæres es Dei per Christum.* In loco nostro ideo addit Dei vocem, ut ostendat quodnam sit regnum Christi, nempe quod sit regnum ipsius Dei, quo nulla major, nulla perfectior dari potest beatitas. Hac tanta beatitate excidunt scortatores & impuri & avari. Vide Hebr. xii. 16. Non sine causa Apostolus hic tacet de turpiloquio, stultiloquio, urbanitate, credo quod ista vitia, quæ in solis dictis, indecoris quidem, sed tamen innoxii consistunt, castiget Deus aliis pœnis, nec eo pro gratia sua & clementia paterna semper progreditur, ut propter illa hæreditatem adimat Regni sui.

Verf. 6. *Nemo vos decipiat vanis sermonibus.* Id est, non patiamini vos ab ullo decipi. Neque enim hoc deceptoribus dicit Apostolus sed fidelibus. Sic Thimotheum monet: *Nemo tuam juventutem contemnat*, id est, id age & operam da ne te quispiam propter juventutem tuam contemnat 1 Tim. iv. 12.

Vanis sermonibus. Docet vanos & mendaces esse sermones illorum, qui scortatoribus, & impuris, & avaris, nisi hæc vitia deponant & excutiant, Regni Dei hæreditatem pollicentur, & deceptores agere qui hoc faciant. Confirmare magis voluit dictum superius. Merito autem hoc monuit. Nam nullum Christianæ pietatis articulum magis vexarunt & exercuerunt hominum ingenia, quam ut liceret his & similibus vitiis, per veram vitæ emendationem non depositis, Regni cælestis hæreditatem adire. Huc traxerunt justificationem ex Dei gratia non ex operibus, huc pœnitentiam & remissionem peccatorum, huc Christi obedientiam & pro peccatis nostris mortem, huc ipsam in Christum fidem, huc confessionem peccatorum & a peccatis absolutionem, huc baptismi & eucharistiæ sacros ritus, huc unctionem ægrotis olim adhiberi solitam, huc sanctorum in unius ecclesiæ corpore communionem, huc Adami lapsum, huc divinam prædestinationem & electionem, per varia pietati noxia hisce de rebus commenta, huc latronis in cruce morientis, huc publicani peccata sua deprecantis exemplum, huic fini reperta sunt sanctorum merita, & opera quæ vocant supererogationis, itemque opera quæ dicuntur satisfactoria, in quibus nulla vera est sanctitas; & his contraria opinio, quod nemo etiam ex illis qui Christi spiritu sunt præditi, legem Dei servare possit eo modo quo Deus eam servari vult, hinc in-

vocationes potius quam imitationes sanctorum, hinc imaginum & reliquiarum adorationes, hinc & alii varii externi & superstitiosi cultus ac ritus, hinc sacrificium quod vocant Missæ, pro vivis & mortuis, hinc & falsæ de Deo, de Christo, de Spiritu Sancto opiniones, veluti repensandæ per adulationem pierati & sanctis moribus, quin & piorum persecutiones ac cædes, & quæ non alia? In hoc tamen verecundiam illorum laudo, qui peccata ante mortem non deponentibus per vitæ emendationem & renovationem, non aliter in cælum patere viam dicunt, quam per purgatorium; quod profecto verum est Hebr. xii. 14. Apocal. xxi. 27. xxi. 15. 2 Petr. i. 9. Sed quia purgatorium hoc statuunt post mortem, non ante mortem, etiam hoc ipsum purgatorium ad destruendum istud Apostoli pronuntiatum repertum est. *Propter hac enim venit*, id est veniet, per temporis enallagen, *ira Dei*, id est, æternum exitium, per metonymiam causæ, *super filios inobedientia*. Id est, super eos qui Euangelio non credunt, qui illud sibi persuaderi non sinunt. *Filii inobedientia*, Hebræa phrasi dicuntur pro inobedientibus, per metaphoram. Confirmat Apostolus superius monitum: quasi dicat, propter hæc & his similia peccata Deus iram suam effundet super eos qui Euangelio non credunt, eosque perdet; quomodo vos effugietis, qui Euangelio credidistis, si vitia hæc non exuatis?

Vers. 7. *Ne igitur sitis participes illorum*, *συμμέτοχοι αὐτῶν*. Socii ipsorum, nempe filiorum inobedientiæ, ne partem cum illis habeatis, nempe in vitiis & in ira Dei seu æterno exitio.

Vers. 8. *Eratis enim quondam tenebræ*. Id est, tenebris ignorantiae veri Dei & divinæ voluntatis penitus obsiti, antequam Euangelium vobis esset allatum. *Nunc autem*. Postquam scilicet Euangelio credidistis, *lux in Domino*. Id est, luce clarissima, nempe Evangelii, collustrati estis per Dominum, qui vobis Euangelium misit. Hic Christus ille Dei est, cui titulus Domini absolute tribuitur a Christianis, sicut titulus Dei tribuitur Patri i Cor. viii. 6. In utroque membro substantivum ponit pro adjectivo, exaggerationis gratia: quasi dicat, eratis ipsæ tenebræ, nunc estis lux ipsa. Causam nimirum affert ob quam nullo modo socii eorum qui non credunt, quique sunt ipsæ tenebræ, debeant esse, cum ipsi sint lux ipsa in Christo. *Sicut filii lucis ambulate*. Infert ex dictis monitum: sic vos in omnibus vestris actionibus gerite, sicut homines decet in luce clarissima constitutos, seu qui sunt lux ipsa, in qua protinus apparent omnes maculæ. Homines in tenebris ambulant sine cura, sed qui in luce sunt, decoris rationem habent. Idem & vos agite, & operam date ne quidquam indecorum vestræ vocationi, & Christiana sanctitate indignum faciatis Rom. xii. 12, 13, 14. i Thess. v. 5, 6, 7, 8. Filii lucis, eadem phrasi dicuntur qua supra filii inobedientiæ vs. 6: quos antea dixit lucem, nunc se ipsum declarans, dicit filios lucis, id est, homines luce collustratos & in ea agentes.

Vers. 9. *Fructus enim spiritus*, nempe sancti, quem scilicet vos habetis, & cuius participes facti estis per fidem Evangelii, *in omni beneficentia &*

justitia & veritate. Intellige est, vel positus est. Causam in specie adfert contra crimen avaritiæ: quasi dicat, nullo modo vobis convenit ut avari sitis. Nam fructus spiritus, quem vos adferre debetis, (in hunc enim finem Spiritum Sanctum accepistis:) positus est in contrariis avaritiæ virtutibus.

In beneficentia. Ut cuique pro viribus beneficiamus.

In justitia. Ne cuiquam injuriam faciamus.

In veritate. Ne unquam mentiamur, sed semper verà loquamur, nec quidquam sit in nobis simulatum: quæ omnia penitus excludunt avaritiam. Avari enim non libenter beneficiunt, nummos malunt quam benefacere, accipere beatius ducunt quam dare, injusti etiam sunt & mendaces & fallaces, quoties per hæc rem suam augere possunt.

Vers. 10. *Probantes*, id est probate, participium pro verbo, Hebræa phrasi, sic vs. 21, *quid sit beneplacitum Domino*. Id est Christo. Monet ut studiose exploremus & inquiramus quid sit beneplacitum, *ἡ θέλησις*, Domino, ut scilicet id faciamus. Hoc enim decet fideles & frugi servos, qui id unice agunt ut Domino suo placeant. Non semper expressum expectant mandatum, sed ipsi sagaciter indagant, quæ plane ad mentem & placitum Domini sint, eaque faciunt & exequuntur alacriter, vicissim etiam diligenter cavent, ne pro rebus Domino gratis, faciant quæ is non curet, imo aversetur. Vide vs. 17. Rom. xii. 2.

Vers. 11. *Et non communicate operibus infructuosis tenebrarum*. Quasi dicat, illud facite, & hoc non facite ut communicetis operibus infructuosis tenebrarum. Nunc etiam in specie ab impuris vitiis dehortatur. Opera tenebrarum, sunt opera quæ in tenebris fiunt, & animi & corporis, opera nocturna, quæ pudor & metus facere prohibet in luce. His certe communicare non debent Christiani, qui lux ipsa sunt, & quorum lux ne noctu quidem ac in tenebris corporis cessat. Eo ipso igitur quod opera tenebrarum sint, in Christianis locum habere non debent: quæ appellat infructuosa, per *μελαινά*, quod non solum fructuosa non sint, sed etiam valde damnosa. *Quem fructum*, inquit Apostolus alibi, *habebatis tunc*, *quorum vos nunc pudet?* *finis enim illorum mors* Rom. viii. 21. Voluptas quæ percipitur ex illis, momento perit & pro nihilo ducenda est: at pudor & turpitudine, & acerba mortis æternæ poena manet. Tanto magis ergo Christiani ab illorum communitate debent abstinere.

Magis autem etiam redarguite. Quasi dicat, quam ut iis communicetis. Redarguuntur cum eorum ostenditur sceleritas & turpitudine & noxa.

Vers. 12. *Quæ enim occulte fiunt ab ipsis, turpe est etiam dicere*. Quasi dicat, non tantum facere. Docet quam merito redarguenda sint quæ occulte fiant a gentibus. Ea nimirum tam scæda tam turpia esse, ut etiam ea dicere & effari sceleratum ac turpe sit.

Vers. 13. *Hec autem omnia cum redarguuntur a luce, manifestantur*. Id est, in lucem veluti protrahuntur, ut turpitudine eorum appareat, cum à luce, qui Christiani sunt, redarguuntur.

Omne enim quod manifestat. Quod tecta tenebris ostendit & exhibet,

Lux est. Quis videret quam hæc sint turpia, quam damnosa, nisi id per Christianos, qui lux mundi sunt, fieret?

Verf. 14. *Propter quod.* Nempe quod hanc vim habeat lux, & quod Christiani sint lux,

Dicit. Nempe Scriptura,

Excitare qui dormis. Somno nimirum vitiorum,

Et surge ex mortuis. Nempe ex mortuis secundum spiritum, seu qui animo sunt mortui, licet vivant corpore, ut de vidua lasciviente loquitur Apostolus 1 Tim. v. 5. *Ἐκ τῆς νεκρώσεως*, cum articulo, spiritualiter mortuos designans.

Et illucsesse tibi Christus. Nimirum per Euangelium & suos discipulos. Jam lucet, jam exortus est, jam radios suos ubique spargit, ideo excitare ex somno, & surge ex mortuis. Hæc quidem verba si literam spectes, non reperiuntur in Vetere quam habemus Scriptura, sed reperiuntur si spectes rem & sensum. Vide Esaia xxvi. 19. LII. 17. LII. LX. 1, 2, 3.

Verf. 15. *Videte igitur quomodo accurate ambuletis.* Occasione redargutionis & manifestationis vitiorum & turpitudinum mundi, quæ per Christianos tanquam per lucem fieri debet, monet Apostolus Christianos ut caute admodum & circumspicte agant.

Non tanquam insipientes, ἀνοήτοι. Qui circumstantias loci, temporis, personarum non considerant, nec quid & quomodo dicant,

Sed tanquam sapientes. Qui hæc omnia probe considerant, & operam dant ut sermo eorum semper sit cum gratia, sale conditus, non insipidus, utque sciant quomodo unicuique & loqui & respondere debeant Coloss. iv. 6, ubi etiam hoc ipsum monitum sic effert 1. 5, *in sapientia ambulate adversus eos qui sunt extra.*

Redimentes tempus. Quod posterius & hic addit, id est, non obijcientes vos periculo. Tempus enim redimere & lucrari, per metaphoram dicuntur, qui pericula differunt ut interea transeant. Phrasin hanc habes Dan. 2. 8. *Quid facies lucri?* inquit Philosophus, Seneca Ep. xij, *tempus.* *Multa interveniunt quibus vicinum periculum, vel prope ad mortem, aut subsistat, aut desinat, aut in alienum caput transeat, aliquando gladius ab ipsa cervice revocatus est, aliquis carminis suo superstes fuit.* Patiamur mortem venire ad nos, non nos curramus ad ipsam.

Quia dies mali sunt. Tempora mala, propter malos homines & veritati ac pietati Christianæ valde infensos. Etiam si Christiani verbis ac sermonibus mundi mores non redarguant; (nec enim semper possunt,) tamen exemplo redarguunt, & tanquam exprobrantes adspiciuntur.

Verf. 17. *Propter hoc.* Nempe quod dies mali sint.

Ne sitis imprudentes, ἀφρονες. Qui improvide & non necessario zelo ruunt in pericula & tentationem ac mortem.

Sed scientes quæ sit voluntas Domini. Multi enim voluntatem Domini putant esse quæ non est. Ipse Dominus, etiam si nos jubet esse simplices tanquam

columbas, tamen etiam jubet nos esse prudentes sicut serpentes, quæ artem norunt momento ex periculis elabendi Matth. x. 16. Idem etiam jubet ne margaritas projiciamus ante porcos, aut sanctum demus canibus, ne forte, inquit, conculcent eas pedibus suis & conversi lacerent vos Matth. vii. 6.

Verf. 18. *Et ne inebriemini vino.* Pertinet hoc ad prudentiam, ut semper simus sobrii. Vinum nominat tanquam notissimum, si eo abutaris, ebrietatis instrumentum, sed per synecdochen includit & alia omnia.

In quo. Id est qua in re, nempe in ebrietate, est luxuria αἰσῆς, ebrietas a Regno Dei excludit Gal. v. 21. 1 Cor. vi. 10. 1 Petr. iv. 3. Et merito, quæ enim pars est afoto cum salute?

Sed impleamini in spiritu. Id est spiritu, particula in redundante phrasi Hebræa. Vino si repleamur, inebriamur, at spiritu nempe sancto pro vino repleti, id vero sanctum & vere Christianum est. Replemur autem Spiritu Sancto cum eum in nobis excitamus, consideratione rerum divinarum, & tantæ Dei gratiæ quanta nos Deus affecit per Christum.

Verf. 19. *Loquentes alii aliis.* Nempe in conviviis Christianorum, ut scilicet alii alios doceatis & admoneatis Col. iii. 16.

Psalms & hymnis & canticibus spiritualibus. Talia enim dicat Spiritus Sanctus cum eo replemur: at qui replentur vino, alia loquuntur & canunt, profana nimirum, amatoria, obscena.

Canentes & psallentes in corde vestro. Quasi dicat, etiam si modulata vox absit, sufficit si cor adsit, hoc etiam vobis sit pro plectro & omnibus instrumentis musicis. *Domino,* id est Christo, qui tali Musica delectatur, præfertim cum in illa laudes ejus continentur. Ita fiet ut & ad vos summa redeat utilitas, & ad Dominum delectatio.

Verf. 20. *Gratias agentes.* Id est gratias agite, participium pro verbo, vide 1. 21.

Semper. Etiam extra conviviorum tempus, & qualibet occasione.

Pro omnibus. Quæcunque vobis obvenierunt & obveniunt, etiam si videantur adversa ac tristia bona sunt, Deus enim omnia in bonum convertet.

In nomine, id est, per nomen, Domini nostri Jesu Christi. Nomen Domini nostri Jesu Christi ponit pro ipso Domino nostro Jesu Christo, Hebræa phrasi. Nam in Epistola ad Colossenses huic parallela dicit: *Gratias agentes Deo & Patri per ipsum.* Id est, Dominum Jesum Christum cap. iij. 17. Gratias agere per nomen Domini nostri Jesu Christi, vel per Dominum nostrum Jesum Christum, est ipsius vel nominis ejus, tanquam Domini nostri nobis a Deo dati, in gratiarum actione mentionem facere, sæpe etiam ipsi Jesu Christo directe gratias agere 1. 19. Nam & ista gratiarum actio non consistit in Christo, sed tendit & refertur in Deum.

Deo. Nempe absolute & κατ' ἰσχυρὸν dicto, proinde illi uni & absolute summo, ex quo omnia & nos in illum; a quo hic Dominus noster Jesus Christus manifeste distinguitur.

Et Patri. Declarat quis sit unus ille Deus, nempe is qui Pater est omnium nostrum, & ipsius Christi Domini.

Domini nostri. Is quī nullius est Filius, nec ulli quidquam debet, sed omnes illi debent omnia.

Verf. 21. *Subjicimini uno anotheri.* Per participium, Hebræo more.

Alii alius. Unus enim est nostrum omnium Dominus in cælis, Iesus Christus; nos inter nos alii alii subjecti debemus esse, in omnibus illis de quibus secundum Domini nostri Jesu Christi voluntatem monemur. Vide 1 Petr. v. 5. Nam et si juniores senioribus se debent subicere, tamen & seniores recusare non debent quo minus se junioribus subjiciant, si juniores rectora moneant.

In timore Dei. Id est per timorem Dei. Nam timor hominum in ecclesia Christi locum non habet; quæ sola religione regitur & continetur. Unde patet neminem timore hominum ad Christi fidem ac religionem cogendum & in ea retinendum esse. Christi religio res plane spiritualis est, & spiritualibus tantum mediis propagari & conservari debet. Neque enim civitas cum ecclesia Christi debet confundi. Civitas suis legibus ac modis regitur, ecclesia Christi itidem suis, quæ tamen civilem societatem non tantum non tollit, sed etiam perficit.

Verf. 22. *Uxores propriis viris subjicimini.* Occasione subjectionis monet uxores, iisque præcipit ut se propriis viris subjiciant: *tanquam Domino*, id est Christo.

Verf. 23. *Onia vir est caput uxoris, sicut & Christus caput (est) ecclesia.* Causam addit præcedentis præcepti: quasi dicat, quia vir similis est Christo, in eo quod huc pertinet. Nam vir est caput uxoris, sicut & Christus caput est ecclesiæ, unde mirum non est quod uxor viro suo debeat esse subjecta, tanquam Domino. Nam quatenus est uxor virum habet pro capite, quatenus est membrum ecclesiæ habet pro capite Christum: sicut ergo Christo se subicit tanquam ecclesiæ membrum, sic etiam viro se debet subicere tanquam uxor. Non quidem hic paritas subjectionis debet intelligi; (multum enim distat vir a Christo;) sed subjectionis conjunctio: ut scilicet viro convenientem subjectionem præstet, non minus quam convenientem præstat Christo; præsertim quod in eo ipso se etiam subiciat Domino, cum se subicit viro. Hæc enim etiam est voluntas Domini, ut se uxor subiciat viro. Unde & præmium a Domino debet expectare si id faciat, & pœnam si non faciat. Vide simile præceptum servis datum infra cap. vi. 5.

Et ipse est Servator corporis. Addit hoc, ut ostendat quod commodum habitura sit ecclesia ex capite suo. Hoc nimirum, quod eam tanquam corpus suum servaturus, id est ex omnibus malis & ex ipsa morte liberaturus, & in Regnum cæleste asserturus sit. Nam ubi caput est, ibi & corpus erit.

Verf. 24. *Sed*, intellige ut ad uxores revertar, *sicut ecclesia subicitur Christo.* Nempe si officium suum faciat, & veram ecclesiam se præbeat; facere eam dicit, quod ut faciat ipsius officii est, & si id non faciat, nihil minus erit quam Christi ecclesia.

Sic & uxores propriis viris. Intellige subjiciuntur, id est subicere se debent, ut supra.

In omni. Nam & ecclesia in omni subicitur Christo. Ponit enim viros nihil velle contra Christum.

Nam alias Christo potius subicere se debet quam viro; cui & vir subjectus esse debet, nec quidquam velle quod Christus nolit & vetet.

Verf. 25. *Viri diligite uxores vestras, sicut & Christus dilexit ecclesiam.* Monuit ut uxores ab ecclesia exemplum capiant subjectionis erga viros; nunc vicissim monet & præcipit, ut & viri exemplum dilectionis erga uxores capiant a dilectione Christi erga ecclesiam.

Et seipsum tradidit pro illa. Nempe in mortem. Exprimit dilectionem istam Christi, qua nulla major dari potest. Vidit plurimum interesse salutis ecclesiæ ut ipse se traderet in mortem, eamque crucis, omnium dirissimam & ignominiosissimam. Non recusavit igitur id facere pro amore ecclesiæ suæ, licet tum adhuc maxima ex parte futura.

Ut eam sanctificaret. Id est sanctam redderet. Tantus enim Christi amor erga ecclesiam facit ut se totam Christo addicat & sancta sit.

Purificans lavacro aquæ in verbo. Docet quid Christus fecerit ut hunc mortis suæ pro ecclesia consequeretur finem, & ut fieret ecclesia. Verbum nimirum illi suum curavit prædicari, cui postquam credidit, purificavit eam, lavacro aquæ, qui baptismus est, & sic fecit ut esset ecclesia. Baptismus enim puritatis & initiationis Sacramentum est. Nam baptizati in Christi nomen initiantur Christo, & peccatorum remissionem consequuntur a Christo, & ipsi vicissim se Christo obstringunt ad omnem vitæ puritatem per baptismum. Alludit ad sponsarum morem, quæ etiam lavacris aquæ ab omnibus fordibus purificari solent.

In verbo. Id est per verbum, Evangelii nimirum, tanquam per unicum medium quo Christus ecclesiam colligit & lavacro aquæ purificat. Ut per lavacrum aquæ spirituale lavacrum intelligamus, quod appositione vocum *in verbo* explicetur, nihil cogit; præsertim quod Apostolus non simpliciter dicat, *verbo*, sicut dixit lavacro, vitata, ut in appositionibus fieri solet, omni loquendi variatione, sed dicat *in verbo*.

Verf. 27. *Ut sisteret eam sibi ipsi.* Nempe & mortuus est pro ecclesia, & eam purificavit lavacro aquæ, per verbum. Post additum hunc alium amoris Christi effectum, sine quo prior ille, nempe quod mortuus sit pro ecclesia, infructuosus esset, explicatius proponit finem illum quem Christus intendit in ecclesia.

Gloriosam. Id est laudibus & gloria virtutum omnium celeberrimam, vel omni virtutum genere splendidam & radiantem. Alludit enim ad Regum sponsas, & ecclesiam comparat sponsæ seu uxori, Christum sponso seu marito, ut vidimus supra. Regum autem sponsæ seu uxores auro & gemmis radiare solent. Ideo etiam dicit ut eam *sibi* tanquam scilicet sponso ac marito sisteret gloriosam. Huc enim maxime facit mors Christi pro nobis & pro peccatis nostris, ut nos Christo penitus mancipet & addicat, & sic virtutibus reddat gloriosissimos. Quis enim totis viribus non amaret eum qui nos sanguine suo ab omnium peccatorum reatu redemit, præsertim si sciat non aliter sibi sanguinem hunc ad salutem profuturum esse? Quis puritati se non dedat, qui

fese purificatum lavacro aquæ, per verbum Euangelii, maxima Christi gratia & curâ meminerit?

Ecclesiam. Vocem ecclesiæ repetit emphaseos gratia.

Non habentem maculam. Quasi dicat, toto etiam corpore pulcherrimam, non ornatu tantum.

Aut rugam. Quæ senectutis est index.

Aut aliquid istorum. Quæ scilicet pulchritudini & gratiæ aliquo modo officiant. Id vult ut ecclesia omni vitio ac turpitudine vacet, ut omni ex parte sit pulchra & gratiosa in oculis Regis Christi, sponsi ac mariti sui. Cur enim tantus Rex amaret & duceret sponsam aut uxorem non omni ex parte pulcherrimam? Cur maculas & nævos in corpore habentem, seniculam, cui jam frons & facies rugis arata sit, & aliquid adhuc ex vetere homine infideat?

Sed ut sit sancta & irreprehensibilis. Explicat metaphoram per verba propria, *sancta*, nihil profani habens, *irreprehensibilis*, nihil in se habeat quod mereatur reprehendi. Nam lapsus, qui nihil improbitatis ac malitiæ conjunctum habent, mortalis naturæ conditio, coram Deo & hominibus excusat. Vide qualem Christus ecclesiam suam velit esse! Proinde quæ ecclesia talis non est, nec vera Christi ecclesia est. Nam invisibilis, quam dicunt ecclesia, nusquam est; ut nec mirum sit quod a nemine videri queat.

Verf. 28. *Sic viri debent diligere suas uxores sicut sua corpora.* Redit ad dilectionem uxorum, & comparat eas corporibus. Uxor enim est corpus viri ob similitudinem. Sicut & maritus est caput uxoris. Caput & corpus mutuam inter se relationem habent, nam corpus est capitis corpus, & caput est corporis caput. Si ergo vir est caput uxoris, etiam uxor erit corpus viri. Merito igitur viri suas uxores sic diligere debent sicut sua corpora.

Qui diligit suam uxorem seipsum diligit. Quia nimirum corpus suum diligit.

Verf. 29. *Nemo enim unquam suam carnem odio habuit.* Causam reddit cur a corpore dilectionis argumentum sumat. Quia nemo unquam suam carnem odio habuit. Nemo ergo etiam uxorem suam odisse debet.

Sed enutrit & fovet eam. Duo sunt quæ carni seu corpori debentur; unum est ut nutriatur, alterum ut foveatur, & ab injuriis exterius advenientibus protegatur. Horum utrumque carni suæ quisque præstat quantum potest. Idem & uxori suæ maritus præstare debet.

Sicut & Dominus ecclesiam. Iterum exemplum Domini adfert, & ex illo sumit argumentum. Quia enim viri id sunt uxoris quod Dominus ecclesiæ; debent etiam Dominum imitari. Exponit curam Domini quam habet de ecclesia sua, quæ non tantum ad corpus extenditur, sed multo magis ad animum & salutem æternam ecclesiæ.

Verf. 30. *Quia membra sumus corporis ejus.* Causam adfert tantæ dilectionis & curæ quam Christus exhibet ecclesiæ, ex comparatione nostri, seu ecclesiæ, cum Eva. Unde fit ut de Christo & de nobis loquatur per metaphoram & catachresin; quod in comparationibus, non

tantum locum, sed etiam elegantiam habet.

Quia membra sumus. Id est, quisque nostrum qui ecclesiam constituimus, est membrum, *corporis ejus*, non secus ac Eva fuit membrum, & consequenter Evæ membra fuerunt membra corporis Adami.

Ex carne ejus, & ex ossibus ejus. Explicatio est superioris: quasi dicat, quia sicut Eva fuit ex carne & ex ossibus Adami; sic ecclesia, & consequenter quisque nostrum, est ex carne & ossibus Christi, id est ex Christo. Ecclesia enim & quisque in ecclesia originem suam habet ex Christo secundum spiritum, seu fidem ac pietatem Christianam. Transferendum enim hoc est a corpore ad spiritum, & a typo ad antitypum, ab imagine & figura ad rem ipsam. Ideo verba quæ figuræ proprie conveniunt, de Christo & Christianis sensu conveniente debent intelligi.

Verf. 31. *Propter hoc.* Nempe quod Eva mater nostra ex Adamo viro suo sit.

Derelinquet homo. Id est hæc lex esto perpetua & immutabilis, *ut homo*, id est vir omnis ex Adami & Evæ natus conjugio, derelinquant

Patrem & matrem. Id est separet se habitatione a patre & matre, si nimirum commode, ut fieri solet, cum iis habitare amplius non possit.

Et adglutinetur ad uxorem suam. Ut scilicet ei semper cohabitaret. Hæc sola societas separationem cohabitationis non novit. Parentes liberos, postquam adoleverunt, in aliam Coloniam mittunt, nec fratres & sorores diu simul versari possunt, nec ulla est tam beata societas. Solius concordis conjugii nullum est tedium, nullum fastidium.

Et erunt. Nempe dum vivent,

Hi duo. Nempe vir & uxor,

In carnem unam. Hebræa phrasi, id est caro una, corpus unum, & consequenter homo unus, cujus hominis caput est vir, corpus uxor. Hoc Deus ut significaret & in perpetuum sanciret, Evam ex Adami carne & ossibus fecit, qui primi conjuges & parentes nostri fuerunt. Hinc docemur inter virum & uxorem ullam esse debere separationem, non magis quam unius carnis, aut corporis, aut hominis a seipso. Docemur etiam non tres vel plures, sed duos tantum unam carnem esse factos, & revera, si tertius, aut etiam plures accedant, nunquam una caro, unum corpus erunt, nec in eam quæ unius hominis est concordiam conspirabunt. Nam & hoc est quod nos viri & uxoris in unam carnem conjunctio docet, ad polygamiam arcendam.

Verf. 32. *Mysterium hoc magnum est.* Nempe quod Eva ex Adamo esset, & quod vir & uxor inseparabiliter conjungantur & una caro fiant. Mysterium, seu arcanum magnum hoc esse dicit, per metaphoram, quia est mysterii seu arcani magni typus & figura. Addit enim seipsum explicans,

Ego vero dico in Christum & in ecclesiam. Quasi dicat, non in virum & in uxorem; nam quis nescit

nescit Evam ex Adamo formatam esse & virum uxori cohabitare debere, & utrumque unam esse carnem? nullum in hoc arcanum est. At hanc esse Christi & ecclesiæ figuram ac typum, id vero magnum erat arcanum; quod nunc in Christo & ecclesia exhibitum ac manifestatum est. Unde patet supra *mysterium magnum* dici, pro figura ac typo magni mysterii, per usitatum tropum. Sicut & in ritu Eucharistico panis & vinum dicitur corpus & sanguis Christi, calix Novum Testamentum in sanguine Christi, quia sunt istorum omnium signa memorialia. *In Christum, in ecclesiam*, dicitur pro, *de Christo, de ecclesia*, ut 2 Cor. xij. 6.

Verf. 33. *Veruntamen & vos singuli quisque suam uxorem sic diligat sicut seipsum.* Quasi dicat, quamquam hæc quæ dixi, maxime in Christo & in ecclesia tanquam antitypo & figurato impleantur.

Et vos singuli. Non in genere tantum. *Quisque*, nemine excepto:

Suam uxorem sic diligat sicut seipsum. Est enim una cum uxore sua caro, unum corpus, unus homo. Et si proximum quisque diligere debet sicut seipsum; quanto magis uxorem! Quia nemo nobis est propinquior.

Uxor autem ut timeat virum. Intellige, præcipio. Nam & superius præceptum est. *Timeat*, nempe eo modo quo quisque timet seipsum, quo corpus timet caput suum, id est nihil viro suo contrarium faciat, viro suo semper concors maneat, semper adhæreat, a viro se regi & gubernari in omnibus patiat. Nam si aliter faciat, unus homo, unum corpus, una caro cum viro non erit. Proinde nec vera uxor erit, sicut nec ecclesia est ecclesia Christi, si Christo non obtemperet. Et sicut tum ecclesiæ timendum esset ne Christus suo in eam uteretur jure ac potestate; sic & uxori refractariæ idem timendum esset a viro. At si vere uxorem agat, non magis timere debet a marito, qui idem vere maritum agat, quam ecclesia timet a Christo, corpus a capite, quisque a seipso. Huc pertinet locus Petri 1 Epistola iij. 6, in charitate enim non est metus, & perfecta charitas expellit metum 1 Joan. iv. 18.

CAPUT VI.

Verf. 1. **F** *Ille obedite parentibus vestris in Domino.* *Tὰ τέκνα*; quo nomine includuntur & Filia. Voces *in Domino*, referuntur ad *τὸ κύριον*, ne videretur Apostolus iis qui extra Dominum sunt præcepta dare. Extra Dominum sunt qui in Dominum non credunt, non quod sint extra illius dominatum, sed quod sint extra salutem æternam, quæ a Domino proficiscitur.

Hoc enim est justum. Nempe ut iis a quibus generati & educati sumus obediamus.

Verf. 2. *Honora Patrem tuum & Matrem.* Recitat præceptum ex Decalogo. In honore includitur & obedientia, & omnia quæ parentes juste poscere possunt a filiis & prole sua.

(*Quod est præceptum primum in promissione.*) Id est cum promissione, singulari nimirum, & singulari-

ter sibi annexa. Nam nec primum, nec secundum, nec tertium, nec quartum quæ antecedunt, ullam promissionem singulariter sibi adjunctam habent, imo nec sequentium in Decalogo ullum. Est hæc singularis præcepti istius commendatio.

Verf. 3. *Ut bene tibi sit, & sis longævus super terram.* Recitat hanc promissionem, id est ut vitam agas beatam & longævam. Significat Deus, eum qui auctores vitæ suæ non honoret, indignum esse ut ei bene sit in vita, imo ut vivat. Ingratus est indignus quem terra alat, quippe quæ gratam se præbeat conferentibus. At quæ major ingratitudo potest esse quam erga parentes!

Verf. 4. *Et vos patres*, includit & matres, *non irritate*, nempe erga vos, *Filios*, iterum *& τέκνα*, qua voce includuntur & Filia, ut jam diximus, *vestros*. Hoc fit cum a parentibus inclementer & non paternè tractantur, cum illorum cura non habetur, & causa iis datur ut animum avertant a parentibus, nec tam pro beneficio ducant quod a parentibus progeneriti sint, quam pro infelicitate ac miseria. Non debent quidem nati eo desperationis ac furoris devenire; sed nec parentes illis causam eo deveniendæ præbere. Patribus nominatim hoc præceptum datur: nam matres ut plurimum indulgentiores esse solent.

Sed educate eos in institutione & admonitione Domini. Id est quæ Dominum auctorem habet, Christum intelligit. Educate eos a teneris in veritate & pietate Christiana, quod multo magis fit per exempla parentum, quam per verba. Nihil amplius addit Apostolus; sed in hoc uno, quod omnium maximum est, cætera omnia includit, quæ a parentibus in liberos proficisci possint.

Verf. 5. *Servi.* Includit & servas,

Obedite dominis secundum carnem. Sic discriminat dominos hujus seculi a Christo, qui Dominus est etiam secundum spiritum. Domini hujus seculi nullum habent in spiritum seu animum nostrum citra carnem dominatum; at Christus habet, vide Matth. x. 28. Quod ideo videtur Apostolus addidisse, ne servi dominis secundum carnem sic obediant, ut aliquid Christi præceptis contrarium faciant, qui Dominus etiam secundum spiritum est: proinde omnibus dominis longe major, imo dominorum omnium Dominus absolutissimus.

Cum metu & tremore. Hoc addit, quia id jam servorum est, non filiorum. Domini enim servos tractant ut servos, parentes filios tractant ut filios. Metus & tremor custos est in servis obedientiæ, in liberis erga parentes amor. Non vult Apostolus ut servi metum & tremorem erga Dominos exuant, sed ut eum potius induant, si eum antea, ut sæpe fit in servis, deposuerant. Christiana pietas fortes quidem & constantes facit; sed projectos in desperationem & servilem contumaciam animos, etiam a servis arcet.

In simplicitate cordis vestri. Id est non in simulatione & hypocrisi.

Sicut Christo. Id est sic in simplicitate cordis dominis secundum carnem obedite, sicut obeditis Christo.

Verf. 6. *Non secundum servitium quod ad oculos exhibetur.*

exhibetur. Declarat prius per remotionem contrarii. Nam qui secundum servitium obedit quod ad oculos exhibetur, haud obedit in simplicitate cordis.

Sicut ii qui hominibus placere student. Quos animum inspicere haud posse sciunt.

Sed sicut servi Christi. Id est sicut servos Christi decet.

Facientes voluntatem Dei ex animo. Exponit prius; ut scilicet voluntatem Dei, cuius pars est ut servi Dominis obediant, ex animo faciant, non ad oculum, & homines deludendo.

Verf. 7. *Cum benevolentia per iuvencos.* Id est benevole & prompto cum animo.

Servientes Domino & non hominibus. Etiam in hoc cum servitis hominibus, seu Dominis vestris secundum carnem. Christum opponit hominibus, sicut & Gal. 1. 1, quia ita homo est, ut simul sit rerum omnium cælestis Dominus a Deo effectus.

Verf. 8. *Scientes.* Causam adfert cur serviendo hominibus, servire debeant non hominibus sed Domino.

Scientes, inquit, quod quidquid quisque fecerit bonum. Proinde & hoc quod Domino suo secundum carnem servierit sincere fideliter & ex animo, & sicut ipsi Christo.

Reportabit a Domino. Id est Christo; (qui simpliciter & absolute Dominus dicitur;) quatenus nimirum reportabit boni istius retributionem a Domino, quæ regni Dei hæreditas est, per metonymiam causæ pro effectu. Bonum enim hoc fecit, non hominum, sed Christi respectu & causa. Vide Col. iij. 22, 23, 24. Κομισῆται, simplex pro composito, Hebræa phrasi.

Sive servus, sive liber. Non erit ad hoc quod aliquis fuerit servus aut liber, in retributione boni, sicut & mali, ullus apud Dominum respectus.

Verf. 9. *Et Domini eadem facite erga ipsos.* Eadem in genere, non in specie. Bona nimirum vicissim facite erga servos, licet Dominorum alia sint bona erga servos, alia fervorum erga Dominos.

Remittentes minas. Id est non semper minantes, nec semper quæ minati estis exequentes, nec stricto jure cum servis agentes, benignitatem & clementiam erga eos exercentes. Hoc enim inter alia bonum est Dominorum erga servos.

Scientes quod & vestri ipsorum. Quasi dicat, non tantum fervorum Dominus, ὁ κύριος. Cum articulo emphatico, id est Christus.

Est in calis. Causam addit ob quam Domini clementer & benigne cum servis agere debeant.

Et personarum respectus non est apud ipsum. Non respicit in retributione malorum & irrogatione poenarum ad id quod aliquis fuerit Dominus, aut Princeps, aut Rex, aut Imperator. Est enim Dominus in cælis habitans, & Dominus absolute seu ὁ κύριος dictus. Docemur hoc loco, Christum fervorum & Dominorum statum religione sua non sustulisse, quanto minus civium & magistratuum, subiectorum & potestatum? Civium enim ac subiectorum status multo liberalior est quam fervorum; & magistratus ac potestates liberalius exercent imperium in cives & subiectos, quam Domini in servos; multo etiam facilius humana societas sine ser-

vili & herili statu consistere potest, quam sine magistratibus & summis potestatibus, quod docuit experientia, abrogato inter populos plerosque Christianos servili illo & herili, qualis olim fuit, & qualem Apostolus hic intelligit, statu. Nimirum Christus, legibus & præceptis suis, non ullum statum humanæ societati utilem, multo vero minus necessarium, tollere voluit; sed tantum perficere & sanctificare: quod solum totius mundi servatorem & lucem facere decuit.

Verf. 10. *Quod reliquum est, fratres mei, corroboramini.* Id est sumite animum & vires animo. *In Domino.* Id est per Dominum, freti Domino.

Et in robore virium ejus. Id est per robur virium ejus, freti robore virium ejus, qui vos non deseret, nec vinci ac succumbere patietur in fidei ac pietatis certamine.

Verf. 11. *Induite omnem armaturam Dei.* Non sufficit Deo fretum esse, ejusque viribus invictis confidere, ipsi etiam manum operi debemus admoveere, & ad certamen nos parare, illudque cum opus est inire. Huc facit ut omnem armaturam Dei induamus, non partem tantum armaturæ, sed omnem armaturam, nec hominum armaturam, sed Dei, id est quam Deus ipse suppeditat, quippe in spirituali non in carnali certamine.

Ut possitis stare adversus insidias diaboli. Qui ex improviso solet adoriri. Ideo semper omni armatura Dei induti debemus esse, neque enim gravis aut onerosa est, nec alia armatura diabolo resistere possemus, præterquam Dei.

Verf. 12. *Quia non est nobis lucta, & πύλη cum articulo: quasi dicat, lucta quam hic intelligo, adversus carnem & sanguinem.* Causam addit cur dixerit ut possitis stare adversus insidias diaboli, ac proinde, cur Dei armaturam eamque omnem jusserit induere.

Quia, inquit, non est nobis, Christianis scilicet, lucta. Quam hic intelligo, nempe, ne nos ullis modis, ac ne morte quidem ipsa, a fide in Christum, a veritate ejusque confessione, a pietate ac iustitia patiamur dimoveri. Neque enim hic Apostolus agit de lucta carnali.

Adversus carnem & sanguinem. Ut scilicet carnem nobis adversantem ferro cædamus, & sanguinem fundamus, & vicissim ejus ictus a carne & sanguine nostro carnalibus armis avertamus, & sic victoriam referamus. Alioquin enim etiam in hac lucta spirituali nobis cum carne & sanguine, id est cum hominibus res est, quorum opera diabolus adversum nos utitur; sed quia nobis in hac lucta non carnalibus armis utendum est, nec præcipuum certamen est cum hominibus, ideo nobis adversum carnem & sanguinem hæc lucta negatur esse.

Sed adversus principatus. Id est principes: quasi dicat, qui superari nulla alia nisi Dei armatura, eaque omni, possunt. Nec principes intelligit humanos: nam & hi caro & sanguis sunt; sed Principes spirituum, proinde qui & ipsi spirituales habent naturam. Cæterum principatus dicit, plurale pro singulari, unus enim tantum est in hoc exercitu princeps, diabolus, ut modo dixit Apostolus 1. 11.

Adversus potestates. Id est potestate præditos, qui omnes

omnes Principi suo subſtent, licet in alios ſibi ſubjectos poteſtatem habeant.

Adverſus mundi potentes, 195 *μὲν τοῦ κόσμου*. Qui mundum, id eſt homines ſuo robore complectuntur, & ſibi mancipatos tenent.

Tenebrarum huius ſeculi. Quod in tenebris huius ſeculi id faciant. Si ſeculum hoc Euangelii lucem admitteret, facile vim & imperium illorum excuteret. ſeculum hoc dicitur, pro hominibus huius ſeculi, per metonymiam.

Adverſus ſpiritualia malitia. Id eſt adverſus eos qui ſpiritualem habent naturam, & ſumme mali ſunt, per genitivum adjuncti, Hebræa phraſi: totum exercitum illorum designat.

In caeleſtibus, intellige *locis*. Id eſt in ſublimi aëre, qui etiam cælum appellatur Hebræis. Vide cap. 2. 2. Nota ſpiritualium iſtorum locum, in quo verſantur & degunt. Unde patet quam eorum natura longe abſit a carne & ſanguine, & ab omni craſſitie ac pondere, quantamque illorum celeritatem ac vim eſſe neceſſe ſit. Non mirum autem eſt quod Apoſtolus dicat, Chriſtianis luctam eſſe cum Diabolo & univerſo illius exercitu. Nam quia Chriſtiani Diabolum mundi dominatu volunt expellere, ut Chriſtus regnet; hinc fit ut Diabolus cum ſuo exercitu, idque per mundum quem ſibi tenet addictum, Chriſtianos oppugnet.

Verſ. 13. *Propter hoc*. Nempe quod dixi, de tantis talibusque veſtris adverſariis cum quibus vobis certamen ac lucta eſt. *Assumite*. Nempe ita ut induatis vſ. 11,

Omnem armaturam Dei. Nulla parte illius omiſſa. Semper hac armatura induiti debemus incedere.

Vi poſſitis reſiſtere. Conſtantiâ nimirum ac patientiâ.

In die mala. Id eſt tempore quo vobis calamitates & vexationes variæ, vel etiam mors ipſa intentetur, vel inferatur, propter Chriſti nomen ac veritatem & juſtitiam. *Et omnibus perfectis*. Id eſt omnibus temptationibus victis & ſuperatis.

Stare. Tanquam victores qui adverſarios fugarunt aut proſtaverunt. Chriſtiani tum maxime ſtant, cum pro Chriſto cadunt & occumbunt.

Verſ. 14. *State igitur*. Nempe ſicut milites in acie collocati, & ab Imperatore ſignum exſpectantes pugnæ, ſemper eſtote parati & inſtructi. Vocem *ſtandi* nunc alia ſignificatione & metaphora accipit.

Circumcincti lumbum veſtrum. Singulare pro plurali, id eſt lumbos veſtros. Alludit ad militum armaturam. Solebant milites lumbos corporis circumcingere, Chriſtiani lumbos animi debent habere circumcinctos. *In veritate*. Id eſt veritate. Particula *in* redundat, Hebræo idiotiſmo. Lumbi præcingebantur, ut homo eſſet agilis & expeditus. Idem & animo præſtat veritas, in qua nulli ſunt ſcrupuli, nulla dubitatio, nihil quod illam coarguere, & profeſſores ejus conſuſos ac dubios poſſit reddere. Sciunt, non opinantur tantum ſe pro veritate pati. Ideoque ſunt agiles & expediti ad quævis pro veritate patiendâ.

Et induiti thoracem juſtitia. Id eſt thoracem qui juſtitia eſt, per genitivum ſpeciei vel differentia. Veritati addit juſtitiam, ut Chriſtiani pectus animi, juſtitia tanquam thorace munitum habeant. Ita enim non tantum nullius culpæ ſibi erunt conſcii, ſed etiam ſcient ſe pro juſtitia pati. Vacare culpa magnum eſt ſolatium, nil conſcire ſibi, nulla palleſcere culpa, hic

murus ahæneus eſto. Juſtum & tenacem propoſiti virum, Non civium ardor prava jubentium, non vultus instantis tyranni, Mente quatit ſolida, ſi fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinæ. Habet internam animi pacem, ideo exterius accidentia minus curat. At vero quorum vita non reſpondet veritati, cogitant necquiquam ſe pro veritate paſſuros, ſecundum quam non vivant, proinde ſi veritatis profeſſionem deferant, hoc ſaltem in lucro habituros eſſe ut perſecutionibus liberentur. Præterea ſi avaro divitiæ, ambicioſo honores, intemperanti voluptates propter veritatem deferendæ ſint, quis dubitet eum veritatem potius, quam vitiorum ſuorum oblectamenta relicturum eſſe? Juſtitiâ igitur, & omnium virtutum robore pectus muniendum eſt.

Verſ. 15. *Et induiti pedes in promptitudinem*. Id eſt promptitudinem, ut paulò ante vſ. 14. *ἔτοιμα*, id eſt ut pedes prompti & parati ſint. *Euangelii pacis*.

Declarat quam promptitudinem intelligat, nimirum quam Euangelium pacis, id eſt de pace poſtulat, ut ſcilicet pedes noſtri prompti ſint & parati, non ad pugnam carnalem cum adverſariis, ad ſanguinem fundendum, ſed ad fugam ex una urbe in aliam ſi liceat; aut ire in exilium, in carcerem, ad ignem, ad crucem ac mortem pro veritate & juſtitia, ſeu pro Chriſto. Pax æternæ ſalutis Chriſtianis eſt annunciata, & ad eam conſequendam, pacis cum omnibus hominibus colendæ maximum ſtudium. Hinc fit ut injurias pati malint quam inferre aut propulſare Matth. v. 39, 40, 41. Rom. xii. 18, 19. 1 Cor. iv. 12, 13. Hebr. xii. 14. Col. iii. 15. Ita ergo milites huius ſeculi prompti & parati ſunt ad ulciſcendas & propulſandas injurias; at ſpirituales iſti milites, de quibus hic agitur, ad perferendas, ſecundum pacis Euangelium.

Verſ. 16. *Super omnia*. Id eſt iis omnibus aſſumptis quæ dixi. Ad ea *Aſſumentes*. Id eſt aſſumite, participium pro verbo. *Ἐν παντί*. Vide Luc. xvi. 26.

Clypeum fidei. Τῆς πίστεως, nempe Chriſtianæ, qua credimus in Chriſtum, fore ut nos etiam ex morte reſuſcitet ad vitam æternam. *Clypeus fidei*. Clypeus qui eſt fides, per genitivum differentia, ut ſupra, thorax juſtitia. *In quo*. Id eſt quo, ut verſu 14, 15,

Poteritis omnia tela illius mali. Τὰ πονηρὰ, cum articulo emphatico, id eſt Diaboli,

Ignita extingueri. Quippe quod in hunc clypeum incidentia extinguantur, ut ſi incidant in ferrum aut in lapidem. Tela ignita ſunt maxime noxia & periculofa, & ſignificant omnes maxime terribiles & pernicioſas Diaboli tentationes, etiam cum ignibus noſ adoritur & vivos comburit: quæ tela ignita clypeo fidei extinxerunt innumeri martyres, & effecerunt ne in iis a confeſſione veritatis & a juſtitia avertendis ullam vim & efficaciam haberent. Cur enim fide hac præditi formidemus etiam ignis ſupplicium, cujus ſenſus momento tranſiturus, æternum pondus gloriæ nobis adferet? 2 Cor. iv. 17. Cur inquam recuſemus ullas pro Chriſto perpeſſiones, ſi credimus ac ſcimus eas nullo modo comparari poſſe cum æternis illis ac cæleſtibus, quæ nos per Chriſtum & in Chriſto manent gaudiis? Rom. viij. 18. Immo quis ultro non expetat, ſi huc tandem res deveniat, fieri particeps perpeſſionum Chriſti, ut fiat particeps etiam regni Chriſti? Rom. viij. 16. 2 Tim. 2. 12. 1 Petr. iij. 12, 13.

(Y)

Verſ.

Verf. 17. *Et galeam salutis, &c. omnibus.* Sic *omnes* accipitur Luc. 2. 30.

Accipite. Ut scilicet eam capiti imponatis. Hanc galeam ipse dicit spem salutis 1 Theff. v. 8. Ideoque hic salus accipitur pro spe salutis, per metonymiam. Nam & spes accipitur pro salute quam speramus Tit. 2. 13. Rom. viii. 24. Col. i. 5. Spem æternæ salutis apponit fidei: ex fide enim nascitur, si fides exeat in opera, præsertim in patientiam constantem omnium afflictionum Rom. v. 3, 4, 5. Hinc fit ut in media morte, & jam victores, propter istam spem exultent pii. Paulus ipse morti vicinus; quem triumphum canit! 2 Tim. iv. 6, 7, 8. Eleganter hanc spem galeam dicit & capiti imponit, quia spes hæc facit ut capita audacter attollemus in maximis etiam terroribus ac periculis, scimus enim ea nihil nobis nocitura, imo salutem allatura esse.

Et gladium spiritus. Id est spirituales, substantivum pro adjectivo, Hebræa phrasi.

Quod est verbum Dei. Exponit ipse quem gladium spirituales intelligat, quo adversariorum, veritatem divinam aut fidem nostram impugnantium, aut ad quidpiam Christianæ pietati contrarium nos adducere conantium, animos vulneramus & confodimus. Cujus rei habemus exemplum in Christo, qui cum tentaretur, Diabolum hoc gladio confecit Matth. iv. Est enim Dei verbum ita comparatum, ut qui in eo versati sunt, ad omnes adversariorum objectiones & impetitiones paratam responsionem & veluti ictum in promptu habeant, quo eos feriant & conficiant.

Verf. 18. *Per omnem precationem & orationem.* Id est omni precatione & oratione, quæ scilicet digne potest adhiberi, *precantes.* Neque enim sufficit nos armatos esse & pugnæ paratos ac intentos, etiam Dei auxilium omnibus precibus & orationibus expetendum est. Non exprimit ad quem preces & orationes dirigendæ sint, quia id Christianis notum est: quid etiam precari debeamus res ipsa docet, nempe id imprimis ut in hac spirituali lucta victoriam reportemus, & officia Christianæ pietatis digne obeamus, & sic æternæ vitæ præmium a Christo propositum consequamur.

In omni tempore. Non sufficit semel atque iterum omnem precationem & orationem adhibuisse; nulum precum & orationis tempus negligendum & prætermittendum est. Est enim cuique rei suum tempus, ut sapientissime dixit sapiens. Et Apostolus cum hæc scriberet, scribebat ista non orabat.

In spiritu. Id est spiritu, non nostro tantum naturali, sed etiam sancto ut Judas ait yf. 20 spiritu, de quo supra cap. v. 18. Nimirum Spiritum Sanctum in precibus adhibere debemus, non sola lingua præcipitare verba, aut ex charta legere, vel memoriter, sine mentis intentione, & Spiritus Sancti in nobis excitatione & commotione preces recitare.

Et in hoc ipsum, nempe ut precemini, *vigilantes.* De somno aliquid detrahentes, vel saltem cum è somno evigilatis, in hoc ipsum vigilate ut preces ad Deum fundatis.

In omni, id est cum omni, *perseverantia.* Nulla in hoc molestia lassati, nullis adversitatibus victi.

Et oratione. Id est cum oratione.

Pro omnibus sanctis. Vult ut precibus pro nobis adjungamus orationem pro omnibus sanctis, id est Christianis, fratribus nostris in Christo, eandem iis precantes victoriam, & quidquid è re salutis eorum est. Nimirum salus omnium aliorum sanctorum tam nobis curæ cordique debet esse quam cuique nostrum sua propria. Unum enim corpus sumus omnes in Christo Jesu, & facilius communes omnium preces exaudiet Deus.

Verf. 19. *Et pro me.* Eorum & communibus omnium precibus & ipse vult includi tantus Apostolus. Vide quantum precibus istis tribuerit!

Ut mihi detur sermo in apertione, id est per apertionem, *oris mei, in parrhesia.* Id est cum parrhesia seu libertate loquendi. Exponit qualem sermonem sibi dari a Deo cupiat, nempe sermonem per apertionem oris sui cum loquendi libertate, vide versum sequentem.

Ut notum faciam mysterium Evangelii. Nempe gentibus omnibus patere viam ad salutem per solam in Christo fidem, & fidei istius fructus, de quo mysterio supra cap. iii. 3 & seqq.

Verf. 20. *Pro quo,* ut illud scilicet prædicem & notum faciam, *legatione fungor in catena.* Id est catena vinctus ac religatus ad manum militis mihi custodiæ causa appositi. Et hæc vincula Paulo præcipue erant ob id injecta, quod gentibus Evangelium annuntiaret Act. xxii. supra cap. iii. 1. Legati Regum ac principum hujus sæculi catenis aureis ornati incedunt, ut se magnorum Principum Legatos ostendant: at Legatus Christi, Regum omnium Regis, legatione suaungebatur in catena ferrea, ut se a Christo missum esse testaretur. Cur enim alioquin catenam hanc ferret, si missus a Christo non erat? An eam ipse sibi sciens prudens indueret, & tot calamitatibus ultro sese subjiceret? Neque enim nescire poterat se missum a Christo non esse, si missus non erat? Impostores & pseudo-Prophetæ catenas aureas quærunt, non ferreas, opes, non inopiam, voluptates, non carceres & mortem.

Ut in illo. Id est, in illius prædicatione & manifestatione, per metonymiam,

Libere loquar. Id est sine metu ac trepidatione, sine animi ulla consternatione, ob vincula quæ porto, & ob adversariorum splendorem, potentiam, ac Cæsaris majestatem.

Sicut oportet me loqui. Id est nullius conspectu teritus & conturbatus, sed omnia securo & libero animo, eaque sapientia ac decore proferens, qui Dei & Christi legato, tantoque mysterio conveniat.

Verf. 21. *Ut autem sciatis & vos res meas.* Ταῖς ὑμῶν, intellige &c., per ellipsin.

Quid faciam. Hac scilicet in legatione mea.

Omnia vobis nota faciet Tycheius dilectus frater & fidelis minister in Domino. Id est & frater & minister in Domino, sunt enim fratres & ministri etiam extra Dominum. Vide Col. iv. 7.

Verf. 22. *Quem misi ad vos.* Onesimi non meminit, credo quia istantum ad Colossenses fuit missus, quod esset ex ipsis Col. iv. 9.

In hoc ipsum ut cognoscatis res nostras. Ταῖς ὑμῶν.

Et consoletur corda vestra. Tum nuncium vobis optatum

optatum adferens de rebus ad promotionem mysterii Euangelii pertinentibus Philip. 1. 12, 13, haud dubie enim ob vincula mea in tristitia estis; tum sermonibus ex Euangelio Christi summum solatium adferentibus, vide Col. 1v. 8.

Verf. 23. *Pax fratribus*, intellige *fit*. Fratres enim decet ut pacem inter se habeant, non litigent, non dissideant.

Et charitas. Pacis mater & nutrix.

Cum fide. Quæ mater charitatis est. His tribus omnia complexus est quæ ad officium nostrum pertinent, ut tacite circumcisionem & ritus Legis excluderet, & de iis contentiones.

A Deo Patre, & Domino Jesu Christo. Qui bonorum omnium in nobis auctor est; Deus ille unus, qui solus Pater est, tanquam is ex quo omnia; & Dominus a Deo factus, unus ille qui Jesus Christus est, tanquam is per quem omnia 1 Cor. viij. 6.

Verf. 24. *Gratia cum omnibus*, intellige *fit*. Hic

jam precatur id quod ad felicitatem eorum pertinet. Nam superius votum ad officium pertinebat.

Qui diligunt Dominum nostrum Jesum Christum. Eleganter gratiæ Christi erga nos, respondentem facit ex parte nostra dilectionem nostram erga Christum. Christum diligit qui gratiam ejus habere velit.

In incorruptione. Id est constanter & incorrupte, Hebræa phrasi. Ita scilicet ut se in dilectione Christi Domini nostri corrumpi non sinant, per eos qui circumcisionem & Legem ei volunt adjungere, quasi gratia ejus, & fides in ipsum per charitatem operans ad salutem non sufficiat 2 Cor. xi. 3. Respicit Apostolus in utroque voto ad mysterium illud Euangelii pro quo legationeungebatur vs. 19, 20.

Amen. Hoc votum haud dubie sua manu adscriperat. Vide 2 Theff. iij. 17, 18.

Deo gloria per Jesum Christum Dominum nostrum. A M E N.

C O M M E N T A R I U S

I N

Epistolam Apostoli

P A U L I

A D

C O L O S S E N S E S.

C A P U T I.

Verf. 1. **P**aulus Apostolus Jesu Christi, per voluntatem Dei, & Timotheus frater, iis qui Colossis sunt sanctis & fidelibus fratribus. Epistolam hanc Epistolæ ad Ephesios parallelam esse etiam ipsa inscriptio & salutatio docet; hoc uno tantum excepto, quod hic addatur Timotheus; quippe qui Epistolam hanc scribenti Apostolo adesset; quem fratrem tantum nominat, quamvis alioquin Evangelistæ munus gereret, credo quod nullus alius titulum muneris sui tunc scriberet præter Apostolos. Vide 1 Cor. I. II. 2 Cor. I, quod neque hi semper fecere, ubi jam satis erant noti Philip. 1. 1 Thess. 1. 2 Thess. 1.

Verf. 2. Gratia vobis & pax, a Deo Patre nostro, & Domino Jesu Christo.

Verf. 3. Gratias agimus Deo, τὸ θεῷ. Cum articulo emphatico, nempe illi uni.

Et Patri Domini nostri Jesu Christi. Declarat quis Deus ille unus sit, nempe Pater Domini nostri Jesu Christi:

Semper pro vobis orantes. Testantur & exprimunt amoris sui effectum erga fratres istos, & simul occasionem gratiarum actionis pro ipsis, ut sequitur.

Verf. 4. Audientes fidem vestram in Christo Jesu. Hebræa phrasi, pro in Christum Jesum. Exponit quid se ad gratiarum actionem impulerit, proinde gratiarum istam actionem esse pro ipsis. Et hic veri amoris Christiani effectus est, gratias agere Deo pro bonis in aliquem collatis, iisque maximis, & ad salutem æternam spectantibus.

Et charitatem erga omnes sanctos. Id est, fratres in Christo, quæ charitas fidei fructus & effectus est, sine quo fides vana est.

Verf. 5. Propter spem repositam vobis in cælis. Id est, propter æternæ vitæ præmium vobis in cælis repositum: quod spem vocat per metonymiam, ut Tit. 2. 13. Rom. vii. 24. Nimirum amore cælestis

præmii amamus omnes sanctos, ut autem præmium istud nobis despondeamus pro charitate erga sanctos, facit fides in Christo.

Quam prius audivistis. Nempe antequam ego ad vos venire & vobis prædicare potuerim. Vide cap. 1.

In sermone veritatis. Id est, per sermonem verissimum, Hebræa phrasi, per sermonem qui veritas est ipsa.

Evangelii. Exponit hunc sermonem, nempe qui Evangelio continetur. Commendat Evangelium a veritate, ut doceat Christianos ipsi veritati credidisse, & solidissimam illorum spem esse.

Verf. 6. Quod adest apud vos, τὸ παρόν ἐν ὑμῖν. Sequitur enim,

Sicut & in toto mundo. Intellige adest, per synecdochen hyperbolicam, ut infra vs. 2, sic ἐν ὑμῖν, mox significat apud vos. Ex tanta Evangelii diffusionem & propagationem, sine ulla carnali potentia, imo contra omnem carnalem potentiam & sapientiam, sumi vult Apostolus argumentum veritatis & operis divini. Sane merito. Neque enim id ulla alia ratione fieri potuisset, nisi Deus ipse manum suam admo- visset.

Et est fructum ferens. Nempe in toto mundo.

Sicut & in vobis. Id est apud vos. Fert eandem sicut apud vos fidem & charitatem & spem, hi enim Evangelii sunt fructus, quæ Evangelii efficacia item divinitatem ejus arguit.

A qua die audivistis & cognovistis gratiam Dei in veritate. Intellige fructum fert. Gratia Dei audita & cognita in veritate protinus fert fructum, ab illa ipsa die qua auditur & cognoscitur.

In veritate. Id est, qualis vere est in seipsa, sine ulla admixtione falsi, quod vim & virtutem ejus impedit; quæ gratia in eo est, quod Deus omnes homines velit servare, qui fidem habeant in Christum per charitatem operantem, non attendens ad Legem, nec ullos Legis ritus. Notat enim hic Apostolus eos qui Legem adjungebant Evangelio. De hac Dei gratia idem Apostolus alibi, gratia Dei apparuit sa-

lutaris omnibus hominibus, crudiens nos ut abnegantes impietatem & mundanas cupiditates, temperanter & iuste & pie vivamus in presenti seculo &c. Tit. 2. 11, 12, quis enim tanta Dei gratia cognita, non totum sese dedit Deo, sciens aliter sese fructu seu effectu ejus, id est æterna vita potiturum non esse? Gratiam enim Dei non cognoverunt in veritate, qui eam ad homines secundum carnem ambulantes, seu vitiis deditos extendunt, sine vera emendatione vitæ, qualis hic describitur, ut scilicet abnegata impietate & mundanis cupiditatibus, temperanter & iuste & pie vivant in præsentī seculo. Hoc est gratia Dei abuti in perniciem, non uti ad salutem, & unicam animorum medicinam convertere in venenum præsentissimum.

Verf. 7. *Sicut etiam didicistis.* Nempe in veritate: quasi dicat, ut mirum non sit vos gratiam Dei in veritate cognovisse, quandoquidem etiam eam in veritate didicistis. Particula *sicut* causam hic notat.

Ab Epaphra. Notat a quo primum Euangelium didicerunt, eique testimonium præbet.

Delecto conservo nostro. Non eum suum vocat servum, licet ad ipsos a se missum, sed conservum, quod una secum unī Dominico, id est Christo serviat.

Qui est fidelis pro vobis. Id est in usum vestrum.

Minister Christi. Qui Christo in vobis docendis fideliter ministrat & servit, ut hactenus perinde sit atque si ex me ipso Euangelium audivissetis. Nihil ille vos docet, nisi quod ab ipso Christo profectum est. Argumentum ejus fidelitatis erat, quod Paulinæ captivitatis esset socius Philem. 13.

Verf. 8. *Qui etiam significavit nobis vestram dilectionem.* Nempe erga omnes sanctos v. 4. Non tacuit hoc Apostolus, ut ei etiam amorem conciliaret apud Colossenses, sicut superioribus conciliavit auctoritatem.

In Spiritu. Id est per Spiritum, nempe Sanctum, ex fide in Christum profectum. Nam Spiritum Sanctum qui visibiliter & miraculose dabatur per impositionem manuum Apostolicarum, nondum acceperant, quia Apostolum non viderant cap. 2. 1, & Epaphras illis erat pro Apostolo. Declarat medium per quod fiat ut Christiani sese invicem diligant, nempe per Spiritum Sanctum, quem qui non habent, nec eo sese implent, quid mirum est si nec dilectionem hanc sanctam & spiritualement habent. Vide Rom. viii. 7, 8, 9, 10.

Verf. 9. *Propter hoc.* Nempe propter hanc vestram dilectionem.

Et nos. Nempe vicissim, ego & Timotheus v. 1.

Aqua die audivimus. Nempe vos tales esse.

Non cessamus. Suis nimirum temporibus, vide Eph. vi. 18.

Pro vobis precantes & petentes. Id est precari & petere, per participia more Hebræo, ut scilicet vobis dilectionem dilectione rependamus, & vestram pietatem ac salutem promoveamus.

Ut impleamini cognitione voluntatis ejus, nempe, Dei. Exponit quid iis precetur, id est, ut nihil

vobis ad plenitudinem cognitionis divinæ voluntatis desit. πληροῦν τὴν ἐπίγνωσιν, verbum passivum regit casum sui Activi.

In omni sapientia & intelligentia spirituali. Id est, per omnem sapientiam & intelligentiam spiritualement. Exponit qua ratione id fiat quod dixit, nempe cum alicui datur omnis sapientia & intelligentia spiritualis, id est, ad spiritum non ad carnem pertinens, vide locum parallelum Eph. i. 16, 17. Videmus cognitionem Dei, & omnem sapientiam & intelligentiam spiritualement in eo consistere, ut Dei voluntatem cognoscamus, quid nimirum Deus nos scire, quid credere, quid facere velit.

Verf. 10. *Ut ambuletis digne Domino.* Finem exprimit superioris petitionis. Hoc enim facit plena voluntatis divinæ cognitio, ut ambulemus digne Domino, id est Christo, quod sit cum in omnibus vitæ nostræ actionibus Christo & ejus Euangelio conformiter nos gerimus. Locum huic parallelum vide Eph. iv. 1.

Ad omnem complacentiam. Id est, ut omni ex parte placeatis, Deo nimirum, & Christo,

In omni opere bono. Id est, per omne bonum opus.

Fructum ferentes. Ne in fructibus quos fertis ultimum boni operis genus desit.

Et crescatis. Nempe in pietate, tanquam arbores & plantæ.

Ad cognitionem Dei. Id est, ut vestra pietas par & æqualis fiat cognitioni Dei v. 9. Ne scientia superet conscientiam, sed utriusque idem isque summus sit modus.

Verf. 11. *In omni.* Id est omni, per Hebraismum,

Robore corroborati. Id est, ut omni robore corroboremini, intellige ex versu 9, non cessamus precari & petere.

Secundum, id est per *robur gloria.* Id est gloriosum, Hebraismus, *ejus*, quo etiam Christum suscitavit ex mortuis & supra omnia exaltavit. Vide locum parallelum Eph. i. 19, 20.

Ad omnem patientiam. Id est, ut omnia pro veritate & justitia, & quæcunque alia inciderint adversa, constanter patiamini.

Et longanimitatem. Quamvis afflictiones pro Christo & adversa diutius durent & protrahantur; ad quas virtutes magno & divino robore opus est.

Cum gaudio. Ut etiam in adversis omnibus præfertim pro Christo gaudeatis. Probatur enim & exploratur per hæc vestra fides, & vobis egregius datur campus exercendæ patientiæ constantiæ, & reportandæ victoriæ, proinde & cælestis illius ingentis præmii, tanto vero magis si pro Christo patiamini. Sicut enim cum Christo communicatis in afflictionibus, sic communicabitis in gloria; & afflictiones vestræ quas pro Christo sustinetis, demonstratio sunt justiiudicii Dei, ut digni habeamini Regno Dei, pro quo non tantum pie vivitis, sed etiam patimini. Siquidem justum est apud Deum, retribuere affligentibus nos afflictionem, & nobis afflictis relaxationem in revelatione Domini nostri Jesu Christi 2 Thess. i. 5, 6, 7. Philip. i.

28, 29. Quomodo igitur in afflictionibus & adversitatibus nostris non etiam gaudere & exultare debeamus? quod & Christus monet Luc. vi. 23, & pii fecerunt Actor. v. 41. 1 Thess. i. 6.

Verf. 12. *Gratias agentes Patri.* Nempe Christi & nostro per Christum. Adhuc locutus est de suis pro ipsis precibus, nunc etiam venit ad suas pro ipsis gratiarum actiones. Locum huic parallelum vide Ephes. i. 15, 16.

Qui idoneos fecit vos. Legendum est *ἱκανοὺς*, non *ἰκανοὺς*, neque enim de eo agebatur an Paulus & Timotheus pro se gratias agerent,

Ad partem sortis, id est hæreditatis, *sanctorum.* Id est, Judæorum in Christum credentium, vide locum huic parallelum Eph. i. 13. 2. 11 & seqq. 111. 6. Significat Apostolus Gentes valde fuisse ad partem hæreditatis sanctorum inidoneas & inhabiles, & penitus ea indignas, quod explicatur dicto loco ad Eph. 2. 12. Hæreditas sanctorum est vita æterna & regnum cæleste.

In luce. Id est per lucem, Euangelii nimirum, ut sequentia docent. Locum hunc egregie declarat quod dicitur Actor. xxvi. 10.

Verf. 13. *Qui eripuit vos*, (nam & hic legendum est *ῥύσας* non *ῥήσας*, de gentibus enim hic agitur,) *ex potestate tenebrarum.* Id est Diaboli, per metonymiam continentis, quod Diaboli regnum sit in tenebris Eph. vi. 12, & locus hic parallelus est loco ad Eph. 2. 2, & potestati tenebrarum mox opponit regnum Filii Dei. Possunt tamen & ipsæ tenebræ, id est ignorantia veri Dei intelligi, quæ ita Gentes tenebat constrictas, ut ex ejus potestate non aliter quam solius Dei virtute potuerint eripi.

Et transfudit in regnum Filii dilecti sui. Id est, in ecclesiam, in qua regnat dilectus ejus Filius, idque ita ut in cælestis regni possessione suos omnes collocaturus sit. *τῷ υἱο τοῦ ἀγαπῆς*, phrasi Hebræa, ut supra, *Sermo veritatis* *ῥῆς* 5. Christus absolute Filius Dei dilectus dicitur, quod omnes alios dilectione apud Deum longissime excellat. Hinc & unigenitus dicitur. Ex quo ipso patet quanta sit istorum beatitas qui transferuntur in regnum tam dilecti & unice chari Filii Dei, qui etiam ideo Rex & hæres omnium a Deo factus est.

Verf. 14. *In quo habemus.* Nempe utrique, & nos Judæi, qui etiam peccatores eramus Eph. 2. 3, & vos Gentes,

Redemptionem per sanguinem ejus, remissionem peccatorum. Ne quem scilicet præterita peccata sub potestate tenebrarum commissa turbarent. Nam postquam ex potestate tenebrarum erepti, & in regnum Christi translati sumus, non amplius peccatis servimus. Per hoc enim idonei facti sumus ad partem capiendam in sorte sanctorum, quod Deum verum cognoscamus, & peccatis abdicatis totos nos justitiæ & sanctitati dedidimus Eph. 1. 4. Locus hic ad amussim parallelus est loco ad Eph. 1. 7, quem fusius istuc explicatum vide.

Verf. 15. *Qui est imago Dei inconspicui.* Effert Christum summis laudibus, ut Christianos in ejus sanctissima religione retineat. Christum esse Deum illum inconspicuum, quem scilicet nemo hominum vidit neque videre potest 1 Tim. vi. 16, dicere non

potuit; dixit id quod verum & proximum est, quod sit ejus imago, in qua scilicet Deus ille inconspicuius videatur. Hinc patet Christum hic non considerari, quatenus & ipse nunc est inconspicuius; sed quatenus conspici & videri, id est cognosci potest. Agitur enim de visione quæ fit oculis animi, non corporis, qualem & Christus ipse intelligit Joan. vi. 40. xiv. 9 coll. cum *ἡ* 2 & 10, & hæc sola salutaris est. Videtur autem ac cognoscitur Christus, cum ejus Euangelium cognoscitur 2 Cor. iv. 4, & in hujus cognitione cognoscitur ipse Deus, quatenus nimirum in hac mortali vita a nobis videri & cognosci potest, ac si salvi velimuseffe, cognosci debet. Hoc nimirum est quod Joannes dicit cap. i. 18, *Deum nemo vidit unquam, unigenitus Filius qui erat in sinu Patris* (proinde solus vidit Patrem Joan. vi. 46.) *ille enarravit.* Enarratione igitur hac sua factus est imago Dei, omnibus aliis inconspicui. Unde etiam, dicto loco, audivisse a Patre, & didicisse dicuntur, qui præbent assensum Euangelio. *Non quod quis Patrem viderit*, addit ibidem Christus, *nisi qui est a Deo, hic vidit Patrem*: quasi dicat, sed qui hunc audit & ab illo discit, perinde est atque si Deum ipsum docentem audiret, & ab eo disceret. Erat quidem Christus in terris versans & Euangelium prædicans imago Dei inconspicui, etiam quatenus illius divinam sapientiam & potentiam & bonitatem ac majestatem factis & operibus divinissimis referebat, quo respexit Paulus Philip. 2. 6, & Auctor ad Hebr. 1. 3, sed hætenus jam ex oculis nostris sublatus est; se tamen nobis reliquit in Euangelio, & hætenus etiam imaginem Dei inconspicui. Docet Apostolus, frustra alibi veram & salutarem Dei cognitionem quæri. In solo Christo quærendam esse. In hoc solo gratia illa Dei salutaris omnibus hominibus apparuit Tit. 2. 11, in hoc solo bonitas illa & *φιλανθρωπία* ejus ineffabilis manifestata & conspecta est Tit. 111. 4, & ut Joannes loquitur, *Lex per Moysen data est, gratia & veritas per Jesum Christum facta est* Joan. 1. 17. Qui hic differunt de imagine Dei inconspicui, quæ non minus sit inconspicua quam ipse Deus, imo quæ sit ipse Deus, patiantur nos hæc tam sublimia & in se ipsa incurrentia tantisper ignorare, donec illa claris Scripturæ testimoniis aliunde prius evicerint, præsertim cum hæc ad fidem illam qua credimus Jesum esse Christum, (Rom. x. 9. 1 Joan. v. 1.) & ad charitatem ac mandatorum Dei observationem ex hac fide manantem, (1 Cor. vii. 19. vi. 15, 16) quæ sola in Christo Jesu æstimantur, adeo nihil faciant, ut eam potius, ne quid gravius dicam, plurimum obscurent.

Primogenitus omnis creatura. Pergit in extollendo Christo; quem quia & hic Creatorem illum principem & solum increatum dicere non potuit, creaturamque ipsum etiam esse fateri necesse habuit; quod itidem proximum erat, primogenitum omnis creaturæ appellat, id est inter omnes creaturas & tempore & dignitate primum. Primogenitus enim semper est ex eorum numero quorum dicitur primogenitus, ut primogenitus filiorum, fratrum, regum, mortuorum, nec ullum dari potest dissimile exemplum, ipsaque ratio ac relatio manifesta id requirit, & frustra sunt qui tam evidentem veritatis lucem defugi-

defugiunt, & conantur obscurare. Aliud enim est dicere genitum ante omnes creaturas, (quod illi, quanquam & hoc frustra, arripiunt, cum etiam generari creati sit, hinc & liberi dicuntur a parentibus procreari, & sic ante omnes creaturas genitum esse, principii privationem non ponit, sed tollit) aliud primogenitum omnis creaturæ, seu inter omnes creaturas. Illud aliquomodo, saltem ex numero istarum creaturarum ante quas genitus dicitur, illum eximit: at hoc in numerum earum illum reponit, eique etiam primum inter illas locum assignat. *πρωτόγονος* recte vertitur *primogenitus*, licet derivetur a verbo *γενω*, quod significat pario. Nam non marres tantum, quæ proprie loquendo pariunt, sed & Patres dicuntur *γενε*, parentes. Cæterum non dicit Apostolus primo creatus; (quod poterat; nam Apocal. III. 14 dicitur idem Christus principium creaturæ Dei, quod ille primus a Deo sit creatus. Nam & hic paulo post principium ex mortuis dicitur, quod ille primus ex mortuis ad vitam immortalē evaserit:) sed primogenitus; nec dicit, omnium filiorum vel fratrum, (quo eum vox primogeniti invitabat,) sed omnis creaturæ, seu omnium creaturarum; (nam vox *παντων* hic non creandi actionem, sed *creatum* significat, & *omnis creatura* in singulari idem valet, quod omnes creaturæ in plurali;) illud quidem, ut ostendat Christum sic a Deo creatum esse ut ejus creatio fuerit ejus generatio, quatenus illum Deus sic creavit, ut illum sibi similem, id est Regem ac Dominum omnium fecerit. Deus enim per metaphoram ab hominibus generare dicitur. Nam proprie loquendo, non cadit in Deum unicum & immortalem generis propagatio, quæ solis mortalibus in remedium mortalitatis propria est; & hinc fit ut generationem Christi ad creationem Apostolus referat. Deinde, quod primo creatus, dignitatem præ cæteris non tam significat, quam primogenitus. Primogeniti enim cæteros prærogativa dignitatis antecellunt. Hinc & David primogenitus Regum appellatur, quod apud Deum esset Regum omnium, etsi non tempore, tamen dignitate primus: Hoc vero, nempe Christum esse primogenitum omnis creaturæ, non filiorum vel fratrum Apostolus dicit, quia non omnium talis facta est hæc creatio, ut propter vel per eam Filii Dei & Christi fratres fierent, Angelorum puta, quorum ea de qua hic agitur, seu quæ per Christum facta est creatio, ut in seqq. videbimus, ad filiationem non pertinet.

Verf. 16. *Quia in ipso*, id est per ipsum, ut mox dicitur, *creata sunt omnia*. Rationem reddit cur dixerit Christum inter omnes creaturas esse primum tempore. Hoc enim mirari poterat aliquis qui sciret Christum non ita pridem genitum & exortum fuisse. Ostendit igitur Apostolus se ideo sic loqui, quod per Christum creata sint omnia; quod quia de nova creatione per Christum facta intelligendum est, idcirco nec alias hic intelligi creaturas quam novas. Nam novam omnium creationem secundum Prophetarum vaticinia per Christum esse factam, non Apostolica tantum scripta tot locis clarissime docent, sed etiam res ipsa. Et si Augustus Imperator, Christo præludens, (ejus enim tempore Christus

est natus,) omnia fecit nova & secula nova, quanto magis id de Christo vero Augusto & Imperatore dicendum est! De Augusto Philo, legatione ad Cæjum: Hic est qui & aperta & occulta bella per prædonum insidias sustulit, hic est qui mare piraticis quidem navibus vacuum fecit, onerariis autem implevit, hic est qui civitates omnes in libertatem vindicavit, qui confusionem in ordinem reduxit, *ὁ τῆς ἀτάξιας ἐν τῇ θάλασσᾳ ἀγέρων*. De Numa Historicus, *qui, inquit, regno ita potitus, urbem novam, conditam vi & armis, jure eam legibusque ac moribus de integro condere parat*. Lib. 1: nam quæ in novam formam & ordinem redigantur, condi & creati dicuntur, idque etiam *κτίεν* significat. Christus nimirum est sermo Dei, per quem omnia facta, omnia creata sunt in creatione hac nova Joan. 1. 3, quam creationem novam, quia non observarunt Christiani, sicut oportuit, in has de Christo opiniones inciderunt, ut eum, non contenti homine Jesu, personam fecerint quæ ante veterem creationem reipsa extiterit, & per quam vetus creatio peracta sit; ulteriusque etiam progressi, ex Christo fecerunt ipsum unum illum Deum, & hunc rursus numero unicum in plures personas, id est, in Patrem & Filium & Spiritum Sanctum aperta contradictione distinxerunt. At si de veteri creatione loquitur Apostolus, dicant quicquid velint, Arianis ut concedant necesse est. Cum omnis primogenitus ex numero sit eorum quorum primogenitus est, ut supra diximus. Sed absit ut homini Jesu non acquiescentes, Deum illum unum, aut personam antequam homo Jesus nasceretur pridem existentem, ipsum esse dicamus. Manebimus in creatione nova, & Prophetarum vaticiniis, & Apostolorum testimoniis tantopere celebrata, & rerum eventu clarissime exhibita, tantisper, donec claris Scripturæ verbis aliunde doceamur Jesum Christum duo hæc esse quæ ab aliis dicitur. Neque enim ex his intelligendus est Christus, sed hæc intelligenda sunt ex Christo. Nos hominem Christum, quantis possumus maximis honoribus extollimus. Nam & Deus ipsum sic extulit, ut sublimius efferre neminem possit. Ut vero his non contenti dicamus insuper Christum hominem, Deum illum unum esse, id est unum tollamus per alterum, & nisi sit idolum esse, ac divinis indignum honoribus, scripturæ disertæ verba merito petimus: quid enim scriptura clarius & apertius diceret quam hoc, si ab hominibus credendum erat? Omnes loci circumstantiæ, ut videbimus, creationem hic intelligi novam evincunt, & hoc ipsum comma. Agitur enim de creatione quæ facta est per intermediam personam, (id enim & ratio primogeniti omnis creaturæ, & verba ipsa requirunt,) hoc est per Christum, quod novæ creationi proprium est. Nam vetus Creatio a solo Deo per jussu ac voluntatem ejus, sine ullius intermediæ personæ opera perfecta est. Et cum Apostolus his verbis rationem adferat, cur Christum tempore primum inter omnes creaturas dixerit, patet a nemine tum fuisse creditum, Christum inter veteres creaturas tempore fuisse primum. Cur enim alioquin id probatum iret Apostolus, idque per id quod æque, imo magis, foret dubium: Sed quia non protinus aliquis animadvertere poterat novam intelligi

intelligi creationem, ideo commate hoc rationem dicti reddit, & lectorem ad novam rerum omnium creationem per Christum factam revocat, quam unusquisque Christianorum animo complecti facile poterat. Ait ergo per Christum creata esse omnia, id est in novum reducta statum, seu renovata ac ordinata. Eodem sensu Apostolus idem, in epistola ad Ephesios, huic parallela, dicit *Deum omnia creasse per Jesum Christum*, quod istius loci docent circumstantiæ, ut ibi vidimus, & hæc creatio in terris per ecclesiam istic explicatur cap. 111. 9, 10, sic & nos dicimur *ministerium, opus Dei, creati per Christum Jesum ad bona opera* cap. 2. 10, sic Judæus & Græcus dicitur a Christo creatus in unum novum hominem *ψ. 15*, sic dicitur & nova creatura Gal. vi. 15: *Si quis est in Christo*, inquit idem Apostolus, *nova est creatura, vetera transierunt, ecce nova facta sunt* omnia 2 Cor. v. 17, ita, Apostolo teste, omnia creata sunt dum nova facta sunt. Nam & infra cap. 111. 10 renovationem pro creatione posuit. Hinc & Jacobus de Deo, *volens*, inquit, *genuit nos, verbo veritatis, ut essemus primitia quedam creaturarum ejus* cap. 1. 18, id est Christianorum, qui nova sunt creatura. Nam ut homines simpliciter, non Christianos homines in specie, intelligens, tam generali creaturarum voce hic uteretur, causa non erat: dixisset potius primitias hominum ut Apoc. xiv. 4. Et primitias Christianorum esse, seu ecclesiam primogenitorum, in cælis descriptorum Hebr. xii. 23, singularem habet prærogativam. Hinc & magistratus cum ordinantur creari dicuntur, & Apostolus Petrus, ordinatos magistratus humanam appellat creaturam 1 Petr. 2. 13, sic Psal. civ. 30 creari dicuntur a Deo quæ per spiritum ejus reficiuntur ac renovantur. Hinc & Augustus Masgabam *מִשְׁבֵּת*, id est conditorem insulæ dixit, quam in novum statum reduxerat, id est incolis frequentaverat & restaurarat, ipso Augusto auctore, qui eam fecit, *יְהוֹשֻׁעַ*. Quin & ait Strabo, Romani conditor imperii & Romanæ gentis Augustus erat, quatenus Romanum Imperium & gentem Romanam novum in statum, pacatis & compositis rebus omnibus sub se uno principe reduxerat. Cuncta bellis civilibus fessa, inquit Tacitus, nomine principis sub imperium accepit. Et Apostolus ipse, creationem hanc omnium per Christum factam eodem modo infra exponit *ψ. 20, 21*. Atque hinc etiam est, ut quia non omnia in universum seu absolute intelligit, dicat *τὰ πάντα* cum articulo, certa omnia designans, id est, mente & intellectu prædita, Angelos nimirum & homines, ut ipse docet in sequentibus. Sic & infra dicuntur reconciliata esse omnia, *τὰ πάντα*, & Apoc. 111. 14 Christus dicitur esse principium creaturæ Dei, *ἡ ἀρχὴ τῶν κτιστῶν*, cum articulo certam designante creaturam Dei, nempe novam.

Quæ sunt in cælis & quæ sunt super terram. Ipse Apostolus docet quæ omnia intelligat, nempe non cælum nec terram, proprie loquendo, non inanimata, nec bruta; sed Angelos in cælo degentes, homines degentes super terram. Nam & infra pacificasse dicitur Deus ea quæ in cælis & quæ in terris, per sanguinem crucis Christi, per ipsum; quod de solis Angelis & hominibus intelligendum est. Veteris

creationis respectu, quoties dicuntur creata esse quæ in cælis & in terris sunt, nusquam ipsum cælum & terra omittitur.

Visibilia & invisibilia. Aliis vocibus rem eandem exprimit, ne quis dicat, atqui ea quæ in cælis sunt videri non possunt, proinde nec eorum ulla per Christum facta creatio. Nihil refert, inquit, etiam invisibilia per Christum creata & in novum reducta sunt statum.

Sive throni, sive Dominationes, sive Principatus, sive potestates. Exponit illa invisibilia & ad solos refert Angelos, ut hinc intelligamus, & visibilia, illis opposita, ad solos etiam pertinere homines. Nam & mox, ut videbimus, ecclesiam pro iis reponit *ψ. 18*. Dum autem Apostolus dicit, sive throni sive dominationes &c, perinde est atque si dicat, non vulgares tantum Angeli, sed & omnes alii, (de quorum ordinibus vide Eph. 1. 21) quocunque tandem dignitatis nomine designentur, per Christum sunt creati, id est ordinati & in novum reducti statum.

Ideo rem resumens addit omnia, τὰ πάντα. Iterum cum articulo, vocem omnia ad supra dicta referente.

Per ipsum, & in ipsum. Id est, in ejus gloriam & usum creata sunt, id est novum in statum sunt reducta. Quis vero sit iste status infra explicat *ψ. 20*,

Vers. 17. *Et ipse est ante omnia.* Hic jam, quia dixit omnia in Christum creata esse, porro docet, Christum etiam dignitate primum inter Angelos esse, quippe Regem ac Dominum illorum omnium cap. 2. 10. 1 Petr. iij. 22. Eph. 1. 21. Nam quatenus tempore primus esset jam docuit: neque enim inanis est in Apostoli verbis tautologia, & præpositio *πρῶτος*, non de tempore tantum dicitur, sed etiam de loco ac dignitate Jacob. v. 12, & quod hic dicit, *ipse est ante omnia*, loco nimirum & dignitate, mox *ψ. 18* dicit, illum *in omnibus*, seu inter omnes *ἀρχαίς*, id est, *primum esse seu primatum tenere*,

Et omnia. Iterum *τὰ πάντα*, nempe quæ dixit.

In ipso constiterunt, συνίστηναι. Id est consistunt, præteritum pro presenti, per Hebraïsmum. Consistunt in suo statu per Christum, tanquam per communem omnium Regem ac Dominum, per quem a Deo creata sunt, per eundem etiam a Deo in statu conservantur.

Vers. 18. *Et ipse est caput corporis ecclesia.* Id est corporis quod est ecclesia, per genitivum differentia: quasi dicat, & idem ipse Christus non tantum est caput omnium Angelorum, seu corporis, quod sunt Angeli cap. 2. 10; sed etiam corporis quod est ecclesia. Ita quoque inter omnes creaturas quæ sunt in terris dignitate primus est. Non frustra cum de ecclesia loquitur, capitis & corporis vocibus utitur. Quia nimirum Christus peculiarem & propinquiorem conjunctionem habet cum ecclesia quam cum Angelis, propter generis communitatem. Cæterum, dum pro iis quæ in terris creata sunt, ecclesiam ponit Apostolus, quod idem facit & in epistola parallela

rallela ad Eph. cap. 1. 11. 9, 10. Significat apertissime, qualem creaturam in terris intelligat, nimirum novam, ecclesia enim nova creatura est, quippe ex novis creaturis universa composita. Hinc & in Epistola ad Romanos creaturæ *νῆς κτίσεως* nomine designatur cap. 8. 19, 20, 21, 22. Sed quam hic una ecclesie voce denotavit creationem & creaturam in terris factam, paulo post pluribus, & hanc, & in cælis factam exponit vs. 20.

Qui est principium. Nempe ex mortuis, ut mox addit. *Primogenitus.* Alia voce rem declarat, per appositionem.

Ex mortuis, ex τῶν νεκρῶν. Verba hæc & ad principium, & ad primogenitum referuntur. Articulus certos mortuos designari ostendit, nempe vite æternæ destinatos, ex quibus Christus principium & primogenitus dicitur, quod primus ex illis a Deo ad vitam æternam sit resuscitatus, quæ resuscitatio, per elegantem metaphoram, generatio appellatur; cuius etiam resuscitationis respectu dixit Deus ad Christum suum, *Filius meus es tu, ego hodie genui te* Act. 13. 33, & ipse Christus, filios ejusdem resurrectionis, id est, eos qui ad vitam æternam resuscitabuntur ex mortuis, Dei Filios fore dixit Luc. 20. 36. Hinc patet, Christum, quia respectu resurrectionis sue a Deo genitus dicitur, etiam ejusdem respectu Filium Dei dici; & hætenus etiam unigenitum, (licet non ob hoc solum,) quatenus nullus adhuc præter Christum ex mortuis ad vitam æternam resuscitatus est. Hoc elogium de Christo subjicit tanquam causam tantæ dignitatis, quod sit caput ecclesie, ideo addit:

Ut fieret in omnibus ipse primatum tenens. Quasi dicat, hunc ipsum in finem, ut esset ecclesie caput, seu, ut alibi loquitur, *in hoc Christus & mortuus est, & resurrexit, & revixit, ut vivis & mortuis dominaretur* Rom. 14. 9. Hoc enim hic est *σκοπεῖται*.

In omnibus. Id est inter omnes, solita Hebræorum phrasi Rom. 8. 29. Intelligit omnes Dei filios, ex quibus ecclesia constat. Nisi enim ex mortuis fuisset resuscitatus, quomodo potuisset *σκοπεῖται*, id est primus esse, seu primatum ac principatum tenere? Si vero alius ante ipsum principium & primogenitus esset ex mortuis, illi potius tanquam primogenito dignitas ista competeret. Solent enim primogeniti inter alios fratres omnes dignitate præire, & si Regum sint filii, in alios fratres dominatum obtinere. Vides Christum ideo primatum ac principatum inter omnes & in omnes adeptum esse, quia & ex mortuis resuscitatus est, & ex illis principium ac primogenitus est.

Verf. 19. *Quia in ipso bonum duxit.* *Ἐξ ὧν*, nempe Deus. Solet enim ex re ipsa subaudiri, ut & in superioribus verf. 16, 17, & ex sequenti commate intelligitur. Causam adfert Apostolus cur Deus voluerit Christo primatum hunc dare, quia nimirum *ἠγάπησεν*.

Bonum duxit, (non fecit hoc ex necessitate, sed ex mero beneplacito ac liberali voluntate,) *ut in ipso omnis plenitudo habitaret.* Nempe rerum ad salutem nostram spectantium, & imprimis cognitionis omnium de salute generis humani arca-

norum Dei, quæ deinde dirivaretur ac redundaret ex Christo in ecclesiam, quod ut fieret, opus erat ut Christus primatum inter omnes obtineret. Vide Eph. 1. 23, ubi ecclesia plenitudo dicitur Christi, earum nimirum rerum quarum & in Christo habitat plenitudo: & cap. 1. 11. 19, ubi sanctis omnibus precatur ut impleantur ad omnem plenitudinem Dei; quam etiam in hac ipsa ad Colossenses Epistola infra cap. 2. 9, plenitudinem Deitatis dicit. Nec refert quod hic non addat cuius rei plenitudinem designet. Id enim ex materia subjecta relinquit intelligendum. Sic etiam in Epistola ad Ephesios, *ut possitis*, inquit, *comprehendere*, (animo nimirum accognitione,) *quasi latitudo & longitudo & profunditas & altitudo.* Non addit sapientiæ & gratiæ divinæ in salutis nostræ mysterio, quia id ex re quam tractabat Apostolus poterat perspicui Eph. 1. 18. Hoc nimirum est quod Joannes de sermone dixit, *plenus gratia & veritatis*, quia perfectam gratiam & veritatem annunciabat, & *ex plenitudine ejus nos omnes accepimus*, & *gratiam pro gratia* Joan. 1. 16. Vides hic non dici Christum habere divinam essentiam, seu Deum illum unum esse: neque enim hoc ex cuiusquam pendet beneplacito.

Verf. 20. *Et per eum reconciliare omnia erga seipsum,* *Ἐξ ὧν*, pro *ἀπὸ* sibi, per Hebraismum. Nam *eis* respondet *τῷ* *lamed*, articulo dativi casus: quasi dicat, & sic per eum reconciliare omnia &c. Prius nimirum illud huic posteriori inservit. Neque enim per Christum reconciliatio ista fieri poterat, nisi in ipso omnis illa plenitudo habitaret. Quia igitur Deus & omnem in Christo plenitudinem habitaret, & porro per eum omnia sibi reconciliare bonum duxit, merito ei primatum inter omnes, eadem illa sua bonitate detulit. Venit nunc ad exponendam omnium quæ in cælis & quæ in terris sunt creationem per Christum factam.

Per eum. Tanquam causam intermediam; Deus est causa princeps 2 Cor. 5. 18, 19, 20,

Reconciliare omnia, τῷ παντί. Cum articulo restrictivo, omnia nimirum quæ huc pertinent, id est homines sine discrimine omnes, cujuscunque gentis & conditionis, qui animo erant a Deo alieni & Deo inimici per opera mala, ut versu sequenti dicitur.

Erga seipsum, ἑαυτῷ. Deus ille unus designatur. Ut hinc appareat cuius beneplacito facta sint hæc omnia, Deus per Christum publicari fecit gratiam illam suam salutarem omnibus hominibus, invitans eos ad inimicitiam erga se deponendam, & ad amorem sui. *In hoc est illa charitas*, inquit Joannes Apostolus, *non quod nos dilexerimus Deum, sed quod ipse dilexerit nos, & miserit Filium suum propitiationem pro peccatis nostris* 1 Joan. 4. 10. Patet hinc non Deum fuisse hominibus inimicum, cum Christum Filium suum ad eos mitteret: proinde nec Deum fuisse hominibus per Christum placatum; sed Deum potius homines sibi placasse per Christum, adeo ut hunc in finem etiam eum voluerit esse propitiationem, seu victimam expiatoriam pro peccatis omnium; quo penitus esse certi possent de gratia

gratia sua, deque peccatorum suorum omnium remissione, & dono vitæ æternæ; & ut tanta Dei gratia, & tanto Filii ejus amore, tanto magis ad deponenda peccata & reconciliationem erga Deum incitarentur; quæ conditio iis erat appositæ, si fructu tantæ Dei gratiæ & mortis Christi velint frui. Ideo nec dicit ut reconciliaret secum, quod videri poterat mutuam inimicitiam innuere, sed erga se. Vide plura Rom. v. 5, 6, 7, 8, 9, 10. Victimæ enim expiatoriæ, ἱλασμοί dicebantur, non quod Deum iratum placarent ac mitigarent; sed quod ex gratia ejus ac clementia facerent, ne Deus irasceretur & pœnam irrogaret. Ipe Deus enim illas instituerat, & hunc modum expiandi peccata illa, quibus remissio sub Lege indulgebatur, præscripserat.

Pacificans, ἡσυχαιοῦν. Docet Apostolus quid Deus simul per Christum fecerit in hac hominum omnium erga seipsum reconciliatione, ut tanto magis creationem omnium per Christum factam exprimat, eamque ad cælestia etiam extendat. Pacificavit, seu pacavit,

Per sanguinem crucis ejus. Id est, per sanguinem ejus in cruce effusum. Sanguis crucis dicitur, pro sanguine in cruce, vel per crucem effuso, per genitivum instrumenti. Docet quo singularissimo & efficacissimo medio sit usus ad reconciliationem & pacificationem promovendam & perficiendam. Christum Filium suum tradidit in mortem, eamque omnium dirissimam & ignominiosissimam, in mortem inquam crucis, ut in cruce sanguinem suum & animam simul profunderet pro salute omnium hominum: qua tanta Dei gratia, & ipsius Christi charitate conspecta, reconciliatio ista & pacificatio perfecta est. *Per ipsum.* Redit ad Christum, tanquam intermediam personam, per quam, sicut reconciliationem erga seipsum, sic & pacificationem Deus peregit, postquam eum suscitavit ex mortuis, & Regem ac Dominum omnium effecit, ut supra habuimus.

Sive ea quæ in terris, sive ea quæ in cælis sunt. Exponit quæ pacaverit per Christum, homines nimirum qui in terris sunt, & Angelos qui in cælis sunt. Quæ hominum & Angelorum pacificatio tres in se partes habet; prima est hominum cum hominibus, dum nimirum omnium Gentium homines Deo reconciliat, & unam Gentem, unam ecclesiam Christianam facit, in qua non est Judæus, neque Græcus, neque circumcissus, neque præputiatus, neque Barbarus, neque Scythæ, neque servus, neque liber, neque vir, neque fœmina, sed omnia in omnibus est Christus Gal. III. 28, infra III. 11. Secunda est Angelorum cum hominibus. Angeli enim videntes homines esse Deo reconciliatos, & Dei Filios factos per fidem in Christum Gal. III. 27, & Deum tantopere homines dilexisse, ut pro iis Filium suum unicum, id est Christum illum suum, in mortem crucis impendere non recusaverit, omnes inimicitias deposuerunt adversus homines, etsi diversi Angelici principatus, diversarum Gentium erant principes ac patroni, ut legimus apud Danielem, tamen aliarum erant inimici, quin & illarum ipsarum quibus pro patronis erant dati, quatenus malis operibus erant deditæ. Nunc omnes Angeli omnium Gentium

ex æquo facti sunt amici. Unde tertia pacificationis istius pars exoritur, Angelorum nimirum cum Angelis. Inter quos cum antea diversa essent studia pro diversis Gentibus; (quisque enim studebat suæ Genti,) nunc omnia ista composita sunt, & Angelis omnibus idem est amor, idem studium pro quibusvis Gentibus. Hæc quia per Christum perque sanguinem ejus in cruce fufum perfecta sunt, merito omnia in cælis & in terris, per eum ex mortuis suscitatum, creata dicuntur esse, ut Apostolus iisdem pene verbis se ipsum hic explicet. Nam confusa in ordinem reducere, dissidentia componere, inimica pacare, & sic omnia novum in statum reducere, quid aliud est quam creare? Ipsa vetus creatio ordinatione, dispositione, & contrariorum inter sese compositione ac pacificatione perfecta est. Hæc est αἰνεμαὶ Πατρὶς illa omnium quæ sunt in cælo, & quæ sunt in terra, quam per Christum factam esse celebrat Apostolus in Epistola ad Ephesios parallela cap. I. 10, haudquaquam omisurus & veterem creationem, si per Christum, jam tum in alia natura existentem, non minus facta esset quam nova. Hæc est omnis illa πᾶσι seu familia in cælis & in terris, quæ communem habet Patrem Deum, (cujus eadem in Epistola meminit cap. III. 15) Angelis & hominibus in unam familiam per Christum redactis. Nec refert quod hominum plurimi suam ob malitiam & contumaciam Deo non sint reconciliati nec pacificati. Hoc enim non attenditur, ubi causæ sunt efficacissimæ ad producendum effectum. Sola vis causarum spectatur, ut asseratur effectus.

Vers 21. *Et vos.* Superiorem thesin applicat ad hypothesein, & in illis ipsis reconciliationem & consequenter pacificationem hanc peractam esse dicit. *Et vos:* quasi dicat, non tantum alios, qui quondam, antequam scilicet Evangelio crederetis,

Eratis abalienati. Nimirum a Deo,

Et inimici. Deo videlicet,

Mente, τῇ ἀγνοίᾳ. Sic vox ἀγνοίας accipitur & Eph. I. 18. Hebr. viij. 10. I Petr. I. 13. 2 Petr. iij. 1.

In operibus malis. Exponit prius, dum scilicet opera mala patraretis, quæ Deus detestatur; nec enim aliter Deus ab hominibus lædi potest.

Nunc autem. Præsens tempus opponit præterito, postquam scilicet Evangelio credidistis,

Reconciliavit. Nempe Deus sibi, effecit ut totam mentem & animum ad se diligendum converteretis.

Vers 22. *In corpore carnis.* Id est per corpus carneum: in pro per, & duo substantiva ponit pro substantivo & adjectivo, Hebræa phrasi, quibus per pauca sunt adjectiva. *Ejus,* nempe Christi. Distinguit corpus Christi carneum in quo passus est, a corpore ejus spirituali & glorioso in quo nunc vivit & regnat I Cor. xv. 45, 47, 48. Philip. iij. 21.

Per mortem. Modum exponit reconciliationis istius per corpus Christi carneum. Docet nimirum Apostolus illos esse reconciliatos Deo, sicut & omnes alios Christianos, per id quod Deus Filii sui corpus illud carneum, in quo mortalis vixit, cruci affigi & morte tam dira & intestabili permiserit affici, humani generis maximo bono, quod illum inquam qui peccatum non noverat, peccatum pro nobis fecerit, ut nos qui peccatum ipsum eramus, fieremus justitia Dei per ipsum.

Quo argumento, utpote omnium efficacissimo, idem Apostolus utebatur in adducendis ad reconciliationem erga Deum hominibus 2 Cor. v. 21.

Exhibere. Id est, ut exhiberet & constitueret,

Vos sanctos. Finem reconciliationis istius exponit, qui idem etiam est omnis divinæ gratiæ, & eorum omnium quæ Deus ad reconciliationem hanc perficiendam adhibet, ut sancti simus in posterum, non ut antea profani.

Et irreprehensibiles αἰμάριμος. Ut nihil in nobis sit quod reprehendi mereatur.

Et inculpatus, ἀνεγκλήτος. Ut omni culpâ & crimine vacemus.

Coram se. Coram oculis suis. Refertur ad illud *ἀποδείξαι, exhibere.* Nimirum non sufficit si sancti & irreprehensibiles & inculpati simus coram oculis hominum; sed oportet ut tales etiam simus coram Deo Patre nostro benignissimo, qui summo nobiscum non aget jure. Nec refert etiam si homines immerito nos damnent, ut profanos, & reprehendant, & in crimen vocent, dummodo Deus aliter de nobis judicet. Tanto vero magis, si id ipsum nobis crimini & culpæ detur, quod sancti & irreprehensibiles & inculpati coram Deo simus. Finis hic nostræ reconciliationis erga Deum docet, Christum non eò mortuum esse ut nostra debita, proprie loquendo, dissolveret: hoc enim si verum foret, quid nos stringeret a peccatis in posterum abstinere? Sed ut nos quam maxime Deo & sibi obstringeret ad fugienda totis viribus peccata, & si id faciamus, ad obtinendam præteritorum omnium remissionem ac veniam, sicut & eorum quæ in ardenti studio pietatis accidunt, Legi divinæ non satis respondentia, cum æternæ vitæ dono: Nam si Deus Filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus eum tradidit, quomodo non etiam cum ipso nobis omnia donabit? Rom. viii, 32. v. 9, 10.

Vers. 23. Siquidem manetis in fide fundati & stabiles. Fidem intelligit Evangelio adhibitam, qua labante, pietatis Christianæ studium collabi necesse est: at si maneamus in illa fundati & stabiles, non erit nobis arduum, ut nos sanctos & irreprehensibiles & inculpatos coram Deo sistamus. Quid enim arduum esse potest credenti quod Deus pro nobis Filium suum in mortem tradiderit, quodque nobis vitam æternam per eundem daturus sit, si nos ei præbeamus obsequentes, quæ fides est Evangelii? Nam credere Christum omnia nostra debita dissolvisse, dum modo nobis ejus applicemus merita; sicut infrugifera est, sic nec Evangelii fides est.

Et immoti a spe Evangelii. Id est, a spe quam Evangelium efficit & animis nostris inserit, per genitivum causæ efficientis. *A spe,* nimirum vitæ æternæ, quæ oritur ex fide Evangelii, in quo continetur vitæ æternæ promissio. Qui enim hanc spem habet, purificat seipsum sicut Deus purus est 1 Joan. iii. 3.

Quod audivistis. Nempe ab Epaphra, supra §. 7, etsi non a me ipso.

Quod prædicatum est omni creatura quæ sub cælo est. Quasi dicat, non tantum vobis, ne hinc scrupulus aliquis vobis hæreat. *Ἐν πάσῃ τῇ κτίσει, in omni creatura.* Particula *in* ex Hebraismo redundat. Supra

dixit, *in toto mundo* §. 6. Duplex synecdoche, & totius pro parte, & generis pro specie. Solos enim intelligit homines. Commendat per hoc Evangelium, & divinum ostendit esse, quod non tantum uni Genti, ut Lex olim Mosaica, sed omnibus Gentibus sit prædicatum, tanquam commune & divinitus datum omnium bonum; quæ & ipsa tam brevi temporis spacio, tam longe lateque & in omnes mundi plagas diffusa prædicatio, nullis humanæ potentiae viribus suffulta, maximum continet divinitatis argumentum. Certe nulla gens paulo cultior & Evangelio apta tum erat, ad quam illius prædicatio non pervenisset. Vide Rom. x. 18. Deus enim id curabat per Christum, ut per eum omnia reconciliaret erga se, ut pacaret omnia inter se, quæ in terra & quæ in cælis sunt, nec quisquam esset qui sibi causam & occasionem reconciliationis & pacificationis istius defuisse prætexeret.

Cujus, nempe Evangelii, factus sum ego Paulus minister. Nempe ut non Judæis tantum, quod cæteri curabant Apostoli, sed omnibus etiam aliis Gentibus, seu, omni quæ sub cælo est creature, prædicaretur. Ministrum intelligit principalem & primum, nempe Apostolum. Nam & Epaphras & alii ejusdem Evangelii ministri erant; sed secundarii, & Paulo succenturiati. Ita Paulus Evangelii prædicationem Colossensibus, licet ab aliis factam, ad se revocat, ne quid prædicationis istius auctoritati apud ipsos desit.

Vers. 24. Nunc gaudeo in perpeffionibus meis pro vobis. Quasi dicat, perfunctus meo munere ac ministerio in circumferendo ad Gentes omnes Evangelio, quia id nunc, catena illigatus, facere non possum, hoc nunc facio ut

Gaudeam in perpeffionibus meis. Id est, ob perpeffiones meas, Hebræa phrasi:

Pro vobis. Id est, quas sustineo vestro bono ac commodo, vestræ salutis causa, ut scilicet in fide & spe Evangelii confirmemini, videntes me talia tam constanter, tam alacriter, ex causa & occasione prædicati Gentibus Evangelii, perpeti. Hoc mihi nunc restat, ut pro vobis, Gentibus nimirum Eph. iii. 1, & imprimis *pro vobis Colossensibus* patiar, quibus ipse in persona non prædicavi, & qui faciem meam in carne non vidistis cap. 2. 1, & ob has perpeffiones gaudeam & animo exultem. Ita nihilominus etsi non prædicando, tamen perpetiendi vobis in servio.

Et adimpleo, ἀντισταπλάρω, defectus afflictionum Christi. Id est quod afflictionibus Christi defuit; quatenus scilicet, quia Gentibus non prædicavit, idcirco nec afflictionibus suis prædicationem quæ Gentibus fiat confirmavit, ego, vicem Christi subiens, id adimpleo, ne quidquam desit ad faciendam Gentibus fidem.

In carne mea. Quasi dicat, nam in spiritu meo eo nomine gaudeo & exulto.

Pro corpore ejus, quod est Ecclesia. Ex omnibus nimirum gentibus meo ministerio collecta: quasi dicat, meretur id corpus Christi, quod ecclesia est, ut carnem meam pro illius æterna salute afflictionibus omnibus tradam. Nam & Christus ipse pro mea & ecclesiæ salute idem facere non recusavit.

Vers.

Verf. 25. *Cujus*, nempe ecclesiæ, *factus sum ego minister*. Quasi dicat, ut proinde mirum non sit, quod carnem meam pro illa patiar affligi.

Secundum dispensationem, id est donum vel munus, Dei Eph. iij. 7. Dona enim ac munera per dispensationem obveniunt: quasi dicat, non meo proprio motu me in hoc ministerium intrusi, quod neque potui.

Quæ data est mihi erga vos. Nempe Gentes.

Implere sermonem Dei. Ut scilicet sermonem Dei, quod Euangelium est, Gentibus omnibus implem. Similem hypallagen habes Rom. xv. 19.

Adeo ut ab Ierusalem & circa, usque ad Illyricum, impleverim Euangelium Christi.

Verf. 26. *Mysterium absconditum a seculis & a generationibus*. Appositione rem quanta & quam divina esset exponit: quasi dicat, quæ res mysterium erat absconditum, ab eo tempore quo secula & quo generationes cœperunt, nempe velle Deum omnes sine discrimine Gentes absque circumcisione & Legis ritibus, per solam in Christum fidem, & ejus fructus una cum populo suo servare, nec velle eas esse sub Lege, sed sub gratia. Vide Eph. iij. 6.

Nunc autem manifestatum est. Nempe tantum mysterium quod antea semper fuit absconditum,

Sanctis ejus. Nempe Apostolis aliis, & Prophetis, per Spiritum Sanctum Eph. iij. 5.

Verf. 27. *Quibus voluit Deus notificare quæ sint divitiæ gloriæ*. Id est divitiæ gloriosæ, per Hebraismum, divitiæ omni gloria & celebratione dignæ. Quas hic divitias dicit, in epistola parallela ad Ephesios dicit communionem cap. iij. 9.

Mysterii hujus in Gentibus. Id est quam longe lateque pateat hoc mysterium in Gentibus; in tantum nimirum, in quantum ipsæ Gentes & orbis terrarum patet. Ne scilicet si cæteris Apostolis & Prophetis id notificatum non esset, Paulinæ prædicationi contradicerent.

Qui est Christus in vobis. Exponit hoc mysterium in Gentibus. *Qui est*, pro, quod, scilicet mysterium, est. Articulus imitatur genus nominis sequentis. *Christus in vobis*, nempe Gentibus, per fidem in vobis habitans, & vos donis suis omnibus, æque ac Judæos in se credentes complens.

Spes gloriæ. Id est spem gloriæ illius cælestis affrens certissimam, per metonymiam effecti pro causa. Ita & vos Gentes spem certissimam in vobis ipsis habetis futuræ illius gloriæ, quod unquam ita in universum, idque sine circumcisione & Legis ritibus, sine Lege, per solam in Christum fidem, & ejus fructus esse futurum, nulli hominum imo nec Angelorum in mentem venerat. Mirum in modum commendavit Apostolus suum Euangelium; & ex effectu habitantis in Gentibus Christi, divinum esse ostendit.

• Verf. 28. *Quem nos annuntiamus*. Quasi dicat, non annuntiamus Moſen & Legem, aut Philosophica dogmata, sed Christum, & quæ is docuit ac doceri præcepit, quippe qui unica spes est cælestis illius gloriæ.

Admonentes omnem hominem. Cujuscunque Gentis ac conditionis, ut scilicet in Christum credat, & ei fectorum tradat.

Et docentes omnem hominem. Nempe ea quæ ad fidem in Christum & pietatem Christianam & salutem æternam, quæ nusquam est alibi quam in Christo, pertineant.

In omni, id est, *cum omni sapientia*. Doctori nihil magis convenit quam sapientia, & imprimis doctori qui sit Apostolus Christi ad Gentes. Intelligit autem sapientiam veram, sapientiam non hujus seculi, sed divinam, quæ consistit in arcanorum Dei & rerum omnium notitia, pertinentium ad salutem æternam humani generis, qua sane Paulus præ cæteris omnibus excellit, ut ejus Epistolæ docent, de quibus ipse Petrus vide quid dicat 2 Petr. iij. 15, 16. Significat Apostolis Christi ut & sibi veram sapientiam non deesse, quamvis sapientibus hujus seculi aliter videatur, quorum sapientia stultitia est coram Deo, & qui doceri opus habent ab Apostolis Christi, & eorum discipulis, si fieri velint vere sapientes. Ille demum vere sapiens est qui novit & exequitur rationem consequendæ salutis æternæ.

Ut exhibeamus omnem hominem perfectum in Christo Jesu. Id est in Christiana religione ac pietate, per metonymiam causæ.

Verf. 29. *In quod*. Id est in quem finem,

Et laboro. Non tantum admoneo, doceo, sed etiam laboro.

Certans. Exponit quomodo laboret, nempe quod certet, id est afflictiones, captivitatem, vincula, & quæ hæc comitari solent, patienter sustineat, pro suo quod obibat in admonendis & docendis, & ad Christi fidem adducendis omnibus hominibus, munere. Hinc enim omnes homines argumentum certissimum capere poterant, eum veracem esse, nec ullo modo seductorem & impostorem agere: quod argumentum Paulo, magnis laboribus, magnis certaminibus cum tot adversitatibus, consistit.

Secundum efficaciam ejus. Nempe Christi Jesu, id est per efficaciam Jesu Christi. Significat sibi tantum virium non esse, ut tantos labores, tanta certamina sustinere possit, si Christi virtus & efficacia sibi non adesset.

Qua operatur in me in potentia. Id est potenter, periphrasi adverbiorum Hebraica: quasi dicat, hæc facit ut tot laboribus, tot certaminibus par sim & superior. Spiritum Sanctum haud dubie designat Apostolus, qui virtus & efficacia est Christi, potenter operans in omnibus ejus servis.

CAPUT II.

Verf. 1. **V**olo enim vos scire. Rationem addit cur certamen suum commemoret.

Quantum certamen habeam. Nempe Romæ, catena ligatus propter Euangelium cap. iv. 3, 10, 18.

Pro vobis, & qui in Laodicea sunt, & quotquot non viderunt faciem meam in carne. Nempe ex credentibus in Christum. Pro his imprimis certamen istud se habere dicit. Nam qui Christianorum Paulum viderant, & ex ejus ore fidem in Christum didicerant,

non tam opus habebant hoc illius certamine, jam satis superque confirmati per eam quam in Paulo conspexerant divinitatem, accepto etiam per manuum ejus impositionem Spiritu Sancto, quod cæteris non contigerat. His igitur Pauli tam illustribus vinculis, & in urbe Roma captivitate pro Euangelio, confirmandi erant. *Faciem in carne* dicit, per Hebraïsmum, pro facie carnali. Nam animi faciem omnes videbant.

Verf. 2. *Ut consolationem accipiant corda ipsorum compactorum in charitate.* Id est per charitatem. Exponit quo pacto pro illis certamen tantum sustineat, nempe ut cum sint omnes charitate inter se compacti, propter communem in Christum fidem, consolationem ipsorum corda seu animi simul accipiant, per tantam confirmationem Euangelii, cui crediderunt. Quomodo enim magis hoc Euangelium confirmari & a Deo profectum esse demonstrari potest, quam per tantum certamen meum? Tacite simul & velut aliud agendo, monet Apostolus, ut Christiani omnes charitate tanquam cæmento sint inter se compacti, & constituent unum Dei templum Eph. 2. 21.

Et in omnes divitias plenæ certiorationis intelligentiæ. Intellige, certamen tantum habeo ac sustineo: quasi dicat, hac enim ratione fiet ut consolationem accipiant maximam corda illorum. Ait igitur se hunc in finem certamen hoc sustinere, ut non tantum plene sint certi de sua intelligentiâ; sed etiam ut omnes plenæ certiorationis divitias habeant, & in ea quammaxime abundant. Intelligentiam notat in rebus fidei Christianæ, ex materia subjecta.

In cognitionem. Quasi dicat, ut sic perveniant in cognitionem, nempe plenam & perfectam,

Mysterii Dei. De salute nimirum omnium in universon Gentium cap. 1. 26, 27. Ideo articulus determinativus vocis *μυστηρίου* in Græco additur.

Et Patris, καὶ πατρός. Notat quis sit unus ille & absolute ac subjective seu *κατ' ἐξοχήν* dictus Deus, nempe non alius quam Pater.

Et Christi, καὶ Ἰησοῦ. Christum apposito articulo distinguit ab uno illo Deo & Patre. Unde patet Christum non magis unum illum Deum esse quam Patrem. Mysterium Dei & Patris, dicit etiam esse mysterium Christi, quia Christus illud primum a Deo & Patre accepit, & sic Christi factum est, quod deinde Christus communicavit Paulo, & consequenter aliis sanctis Apostolis & Prophetis.

Verf. 3. *In quo sunt omnes thesauri sapientiæ & cognitionis absconditi.* Docet quantum sit in eo situm ut ad plenam & perfectam mysterii istius cognitionem perveniant, quia nimirum in illo sint omnes thesauri sapientiæ & cognitionis absconditi. Sapientiam & cognitionem intelligit salutarem. Nam quia in hoc mysterio continetur varia & multiformis Dei sapientia Rom. xi. 33 & seqq. Eph. iij. 10, quæ etiam hic explicatur infra v. 11 & sequentibus, necesse est ut in eo contineantur omnes thesauri sapientiæ & cognitionis salutaris quæ cadit in homines. Variam enim & multiformem Dei sapientiam in salutis nostræ negotio cognoscere, quid aliud est

quam omnes thesauros veræ & salutaris sapientiæ & cognitionis hominibus competentes possidere? Eleganter *thesauros* dicit. Sapientia enim & cognitione hac nihil est pretiosius; quæ quia multiplex est, multos etiam thesauros continet. Vox *absconditi* respicit ad vocem *mysterii*, ut non tantum ex orationis Apostolicæ serie, qua docet, ut diximus, quantum sit in eo situm ut mysterium hoc cognoscamus; sed etiam ex hac ipsa conjugatione vocum, (mysterium enim arcanum & absconditum significat) manifeste pateat, verba *in quo*, non ad Christum proxime nominatum; sed ad *mysterium*, ex Apostoli mente referri. Nam Deum & Christum sapientem esse ponitur hic extra controversiam.

Verf. 4. *Hoc autem dico.* Nempe de thesauris omnibus sapientiæ & cognitionis in mysterio Dei & Christi absconditis.

Ut ne quis vos falso ratiocinando fallat, in persuasorio sermone. Παρελογίζηται ἐν πειρασμοῖς, *in pro per*, persuadens nimirum vobis alibi etiam & extra Christum, sapientiam & cognitionem salutarem esse quærendam, non omnem in Christo sapientiam hanc esse. Non credite homini, argumenta ejus meri sunt *ῥητορικὰ*, & sermo ejus persuasorius est valde fallax. Vide supra cap. 1. 28.

Verf. 5. *Etsi enim, εἰ γὰρ καὶ κατὰ carnem absum.* Causam addit cur de iis sit sollicitus, suum erga illos amorem contestans; ne quia longe abesset, imo nunquam eos adierit & inviserit, minus se ab illo amari & curari putarent.

Sed spiritu, id est animo & cogitatione, vobiscum sum gaudens & videns, spiritu nimirum, *vestrum ordinem.* Dum quisque suum facit officium, nec ulla inter vos est confusio, nemo inordinate ambulat aut ambulare permittitur 2 Thef. iij. 11.

Et soliditatem in Christum fidei vestra. Id est solidam, firmam, stabilem vestram in Christum fidem, quæ ordinis illius est mater, per Hebraïsmum duorum substantivorum, pro substantivo & adjectivo.

Verf. 6. *Sicut igitur accepistis Christum Jesum.* Infert adhortationem ad constantiam, ut sicut acceperint Christum Jesum, dum scilicet acceperunt, id est in animum admiserunt ejus Euangelium.

Dominum, & κύριον. Commendat Christum Jesum, quod sit Dominus ille & Messias a Deo promissus, Rex Regum, & Dominus dominantium a Deo factus, ut videant quam merito eum acceperint & ei se submiserint, & quam merito eadem in posterum adhærere debeant.

In ipso ambulate. Id est sic in ipso ambulate, per ellipsin particulæ similitudinis in apodosis: quasi dicat, causæ quæ vos adduxerunt ut Christum Jesum Dominum reciperetis, eadem faciant ut in ipso ambuletis, Hebræa phrasi, id est omnes vitæ actiones ex ejus præscripto obeatis, nec usquam ab eo recedatis.

Radicati & superedificati in ipso. Aliis duabus metaphoris constantiam in Christi fide declarat. Radices in Christo agere, & in Christo ædificari, est firmiter in Christo stare ac persistere.

Et confirmati in fide. *Ἐν τῇ πίστει*, cum articulo, nempe ea de qua agitur, id est in Christum. Declarat priora: quasi dicat, nolite suscipere dogmata in Christiana fide quæ non estis edocti, quæque cum iis quæ edocti estis non consentiant, puta, fidei in Christum addendam esse circumcisionem, & Legem Mosaicam, & quæcunque hujus generis dari possint alia. Vide Gal. 1. 8, 9.

Abundantes in ea, id est per eam, nempe fidem, *in gratiarum actione.* Merito, nam quæ satis dignæ & satis abundantes gratiæ Deo reddi possunt, pro eo quod nos, cujuscunque gentis & conditionis, per solam in Christum fidem, & ejus fructus, sine circumcisione, sine Lege & Legis ritibus justificet? Per hanc igitur fidem, seu fidei istius perpetuo impulsu, assidui debemus esse in gratiis Deo agendis.

Verf. 8. *Videte ne quis vos prædā agat.* *Ἔσται ὁ σὺλῶζον*, per participium pro verbo. Redit ad id quod 1. 4 cœperat, & dehortans a contrario, monet ut sibi diligenter caveant, ne quis eos in religione ad dogmata abducatur noxia. Nam qui prædā aguntur, in misero & calamitoso sunt statu.

Per Philosophiam Id est per Philosophica argumenta, ad Philosophica nimirum dogmata & traditiones, ut mox dicitur.

Et vanam deceptionem. Id est per paralogismos, ut supra dixit 1. 4.

Secundum traditionem hominum. Exponit quæ sint ista dogmata, nempe quæ sunt secundum traditionem hominum, quamvis magnorum Philosophorum. Quo etiam dogmata referri debent, quamvis a magnis conciliis tradita, si non sint secundum Christum, ut mox additur.

Secundum elementa mundi. Id est secundum Legem, quamvis ab ipso Deo traditam, quippe quod Deus in Lege elementa tantum & principia quædam religionis mundo dederit.

Et non secundum Christum. Ita ut nihil cum Christo & ejus Evangelio commune habeant, imo ejus Evangelio ac disciplinæ sint contraria. Non frustra monuit hoc Apostolus, haud dubie Spiritus Sancti impulsu, ut via præcluderetur hæresi dictæ *ἡσέλι φέρουσι*, ubi Colossæ & Laodicæa erant; quæ hæresis continebat Pythagorica & Judaica dogmata, ut patet ex 1. 16, 17, 18, 21, 23.

Verf. 9. *Quia in ipso habitat omnis plenitudo Deitatis corporaliter.* Rationem reddit cur nulla in religione suscipere debeant dogmata, quæ non sint secundum Christum, quamvis sint secundum traditionem hominum, secundum ipsam Legem a Deo olim traditam; quia nimirum in Christo & in ejus disciplina habitat omnis plenitudo Deitatis corporaliter, ita ut extra Christum & ejus disciplinam nihil unquam sit, quod ad veram Dei & voluntatis ejus notitiam pertineat. Deitatem opponit Apostolus humanitati & hominum traditionibus: Deitatis enim nomine intelligit ea quæ Deum habent auctorem, & ad salutem nostram pertinent, per metonymiam causæ. Ideo in epistola parallela ad Ephe-

fios cap. iij. 19, pro voce *Deitatis*, ponit vocem *Dei*: *Ut impleamini*, inquit, *ad omnem plenitudinem Dei.* Porro plenitudinem Deitatis, eamque omnem, opponit elementis mundi, quæ etiam Deitas erant, & Deum habebant auctorem; sed longe aberant ab omni plenitudine Deitatis: quam porro in Christo & ejus disciplina corporaliter dicit habitare, quod in Lege magna Deitatis pars per umbram habitaret, non per corpus. Qua de re, id est de Legis institutis infra agens ait, *quæ sunt umbra futurorum, corpus autem Christi* 1. 17. Cum igitur hoc ita sit; soli Christo & ejus disciplinæ, in rebus ad religionem & salutem nostram spectantibus, adhærere debemus. Quo pertinet in epistola ad Ephesios huic parallela monitum cap. iv. 14, 15, ubi etiam quæ hic dicitur plenitudo Deitatis, appellatur plenitudo Christi 1. 13. Qui hoc loco dici putant Christi personam fuisse & Deum illum unum & hominem, velim ut aliis clavis Scripturæ dictis id doceant. Nam locus hic Christum manifeste distinguit ab omni plenitudine Deitatis, tanquam continens a contento, & habitatum ab habitante, nec Deus ille unus pars esse potuit, qui cum homine, parte altera, Christum componeret, ut Deus ille unus diceretur in Christo habitasse tanquam pars in toto: nec tanquam pars habitare potuit in parte, sicut anima habitat in corpore. Totus enim Christus hic ponitur, in quo habitavit omnis plenitudo Deitatis, non pars Christi, nec unus ille Deus, qui infinitis partibus major est quam homo, habitare sic potuit in homine, sicut anima habitat in corpore, ut scilicet cum eo unam constitueret personam. Et cum plenitudo opponatur non plenitudini, omnis plenitudo non omni plenitudini, dicant quo pacto Deitatis, cum proprie Deum illum unum seu ejus essentiam significat, plenitudo & non plenitudo, omnis & non omnis plenitudo possit esse? Cum etiam corporaliter habitare corpus requirat habitantis, quod corpus assignabunt divinæ essentiæ? Aliud enim est in corpore habitare, aliud corporaliter habitare. Illud alienum corpus significat, hoc suum proprium. Denique cur non simpliciter diceret Apostolus, quia Christus est Deus ille unus, si hoc volebat dicere?

Verf. 10. *Et estis in ipso*, id est per ipsum, *impleti.* Eadem nimirum illa Deitatis plenitudine. Hinc ecclesia dicitur Christi plenitudo, omnia implentis omnibus Eph. 1. 23. Eandem Deitatis plenitudinem tribuit Apostolus & Christianis Eph. iij. 19, iv. 13, & Joannes de eadem agens plenitudine, *ex plenitudine ejus*, inquit, *omnes accepimus* Joan. 1. 16. Non ergo omnis plenitudo Deitatis Dei unius essentiam significat.

Qui est caput omnis principatus & potestatis. Nimirum Angelicæ cap. 1. 16. Effert Christum quam maxime, ne quis objiceret Legem esse per Angelos latam, Christum fuisse hominem. Verum hoc est, inquit Apostolus, sed hic homo factus est caput & Dominus omnis Angelici Principatus ac potestatis. Hoc eodem argumento & auctor epistolæ ad Hebræos pugnat, ut Evangelium Lege multo præstantius & divinius evincat esse Hebr. 1. 4 & seqq. ij. 1, 2, 3. At si Christus unus ille Deus erat,

nonne

nonne hoc potius dixisset Apostolus? Nam caput Angelorum omnium factus est Christus, cum Deus omnia & Angelos omnes ei subiceret 1 Petr. iij. 22. Dicit igitur Apostolus, quia per Christum impleti estis, qui est caput omnis principatus & potestatis Angelicæ, quid Legis dogmata aut hominum traditiones adhuc requiratis? Jam vobis nihil ad plenitudinem, eamque Deitatis, deesse potest. Incipit hic Apostolus explicare, & in sequentibus continuat, multiplicem Dei sapientiam & impervestigabiles divitias Christi in mysterio, ac vocationis Gentium.

Verf. 11. In quo, id est per quem, & *circumcisi estis*. Quasi dicat, non tantum rerum divinarum notitia per Christum repleti, sed & per eundem circumcisi estis, ut vobis nulla amplius circumcisione sit opus.

Circumcisione non manufacta. Quasi dicat, qualis est circumcisio qua Judæi gloriantur: hanc qua vos per Christum estis circumcisi, nulla hominum manus facere potest, proinde hæc Judæorum circumcisione longe præstantior est.

In depositione, id est per depositionem, corporis peccatorum. Explicat hanc circumcisionem, quod sit facta per depositionem non exiguæ cuticulæ carnis; sed totius corporis peccatorum, id est corporis quod sunt peccata, per genitivum differentię, vel speciei.

Carnis. Quasi dicat, quod corpus carni tanquam causę suę adhæret. Alludit ad cuticulam carnis quæ præcidebatur in circumcisione carnali. Ideo infra v. 13, hoc ipsum corpus peccatorum appellat præputium carnis.

In circumcisione Christi. Quasi dicat, per circumcisionem, inquam, Christi, id est quam Christus facturuserat, & Christo dignam, multo majore ac diviniore quam Moyses erat magistro.

Verf. 12 Consepulti ipsi. Rem eandem aliter, seu alia similitudine exponit, sepulti, inquit, cum ipso, proinde & mortui. Sepultura enim mortem præsupponit. Unde & mox sepulturæ isti resuscitatio opponitur: sed sepulturam dicere maluit quam mortem, ut ad baptismum alluderet, in quo etiam sepultura quædam fit. Addit enim:

In baptismate. Id est per baptismum, *ὡς τῷ βαπτισμῶ*, cum articulo, ad Christianorum baptismum designandum, quod quia sacramentum ac signum & professio est spiritualis istius sepulturæ, seu sepulturæ cum Christo, proinde & obligatio ad illam, merito dicit Apostolus, eos, ut & omnes Christianos, per baptismum suum Christo consepultos esse. Nam cum Christo mori & sepeliri est peccatis mortuum ac sepultum fieri. Hoc effecit in nobis Christus tanta nostri dilectione, ut pro nobis mori non dubitaverit. *Charitas Christi constringit nos*, inquit alibi Apostolus, *judicantes hoc, quod si unus pro omnibus mortuus est, ergo omnes mortui sunt. Et pro omnibus mortuus est, ut qui vivunt non amplius sibi vivant, sed ei qui pro ipsis mortuus est, & resuscitatus est* 2 Cor. v. 14, 15. Et iterum alibi, *vivo, non amplius ego; sed vivit in me Christus, quod autem nunc vivo in carne, in fide vivo Filii Dei, qui dilexit me, & seipsum tradidit pro me* Gal. 2. 20.

In quo. Nempe baptismate, id est per quod ba-

pisma, eodem scilicet modo quo prius.

Simul suscitati estis. Id est suscitati estis cum Christo; Christus quidem ex morte corporali, vos autem ex morte spirituali, ex morte peccatorum, ut vivatis vitam novam, nimirum ut vivatis iustitiæ, seu Deo & Christo. Docet hic locus, quod sit & alibi, baptismum Christianorum ita tum administratum fuisse, ut contineret imaginem sepulturæ & resurrectionis, immersione nimirum totius hominis sub aquam, & ex aqua emersione, quod etiam ipsa vox baptismi docet, & longo tempore continuata veteris ecclesiæ praxis.

Per fidem. Exponit medium quo fiat ut cum Christo suscitemur in baptismate, fides id facit, qua credimus fore ut & nos, si Deo & Christo in posterum vivamus, resuscitemur ex mortuis ad vitam immortalem; hinc enim fit ut in hujus suscitationis sacramentum baptismum suscipiamus, & re ipsa suscitemur.

Efficacie Dei. Id est quam efficit Dei efficacia, per genitivum causæ.

Qui excitavit ipsum ex mortuis. Deum describit ab efficaciæ istius effectu, ex quo cognoscimus Dei efficaciam in mortuis excitandis, proinde fidem in Deum concipimus de resurrectione nostri, siquidem id se facturum promisit per hunc ipsum Christum quem suscitavit ex mortuis; tanto vero magis quod hunc ipsum in finem eum ex mortuis suscitaverit, ut promissioni ejus credamus, & ut promissionis ejus effectum nobis exhibeat per Christum. Unde fit ut etiam in Christum credamus & per Christum in Deum. Vide parallelum locum Eph. 1. 19, 20. Hinc & Petrus, *per Christum creditis, inquit, in Deum, qui suscitavit eum ex mortuis, & gloriam illi dedit, ut fides nostra & spes esset in Deum* 1 Petr. 1. 21. At si Christus unus ille Deus erat, & seipsum ex mortuis suscitandi vim habuit, adeoque & suscitavit; actum est de suscitationis nostræ exemplo, qui mortui nullam nosmet excitandi vim habemus.

Verf. 13. Et vos. Quasi dicat, non tantum Christum:

Cum essetis mortui in peccatis. Id est morti damnati propter peccata. *In pro* vel *propter*, Hebræa phrasi, & damnati ad mortem, vel mortis rei, per metonymiam effecti, jam dicuntur mortui. Vide locum parallelum Eph. 2. 1, 5. Supra loquebatur de morte qua mortui eramus iustitiæ, seu quæ in peccatis consistit, ex qua nos Deus suscitavit per fidem, quam in nobis efficacia sua Christum resuscitans effecit, hic loquitur de morte quæ propter peccata irrogatur, seu peccatorum est pœna.

Et præputio carnis vestræ. Nempe illo quod est corpus peccatorum v. 11, quod verum præputium est, & solum mortem adfert æternum.

Simul vivificavit cum ipso. Id est, vitæ æternæ cum Christo asseruit.

Condonans vobis omnes transgressiones. Exponit quo pacto eos omni mortis reatu exsolvat, dum iis omnes transgressiones condonat, & jus vitæ æternæ largitur, sicut igitur vivificati sunt, sic & mortui erant, vivificati sunt jure ad vitam, mortui erant damnatione ad mortem. Vide transgressiones

fiones nostras omnes nobis a Deo condonatas esse. Non ergo Christus pro iis est mortuus, ut Deus solutionem pro iis exigeret; sed ut condonationis eorum certissimum & maximum pignus, proinde & jus nobis daret, quod immensam prorsus gratiam ostendit.

Verf. 14. *Delens quod adversum nos erat chyrographum placitis.* Supra docuit nos amplius sub lege non esse, quandoquidem & peccatis mortui, & omni eorum reatu soluti simus; nunc in specie docet etiam rituales illam legis partem esse deletam.

Quod adversum nos, nempe Judæos, erat. Quatenus nos Judæos obligabat. Ideo hic mutat personam secundam in primam.

Placitis, ἡς δὲ νόμων. Id est, quo nos obstrinxeramus ad placita & ritus Legis servandos. Vide Eph. 2. 15.

Quod erat contrarium nobis. Id est, summam nobis molestiam adferebat & oneri maximo erat. Hinc Petrus eandem Legem rituum appellat *jugum quod*, inquit, *neque patres nostri, neque nos potuimus portare* Act. xv. 10, & illud *sustulit ex medio*, ne scilicet ullam nos amplius obligandi vim haberet.

Affigens illud cruci. Quasi dicat, iisdem clavis quibus Christum cruci permisit affigi, & chyrographum istud a Deo cruci affixum, & sic laceratum ac perforatum est. Chyrographa autem cum lacerantur ab eo cui serviunt, eo ipso invalida redduntur, & sic delentur ac tolluntur à medio. Affixit autem cruci chyrographum hoc Deus, quatenus Christi cruce ac sanguine novum sanxit fœdus, ad quod Lex illa ritualis nihil pertinet. In Christo Jesu enim nihil valet, neque circumcisio neque præputium, nisi fides per charitatem operans & nova creatura Gal. v. 6. vi. 15.

Verf. 15. *Exuens principatus ac potestates.* Pergit in recensenda Dei sapientia & ingentibus divitiis in Christo. Intelligit principatus ac potestates Diabolicas, quibus antea totus mundus erat obnoxius. Has Deus exuit, id est penitus devicit. Solent enim victores exuere & despoliare victos.

Ostentavit, ἐδεδείχεν, palam, ἐν παρρησίᾳ. Periphrasis adverbii, ex Hebræorum idiotismo. Solent viatores captos ostendere civibus hostes.

Triumphans ipsos, κατὰ τὸ σπῆλαινόμενον. Principatus enim ac potestates istæ, Angelos Deo adversantes significant. Solet de victis ac debellatis hostibus triumphus duci.

In ipsa, id est per ipsam, nempe crucem, ἐν αὐτῇ, id est σταυρῷ. Tanta fuit Dei potentia ut per Christi crucem ac mortem, Diabolum & omnes ejus principatus ac potestates devinceret, despoliaret, captos ac debellatos omnibus Gentibus ostenderit & triumpharit. Dū enim Christum cruci affigi ac morte affici permittit, & eundem postmodum ex morte resuscitat, omnes Gentes ex Diaboli potestate eripuit, & ad se Christumque suum traxit. Nam non tantum in resurrectione Christi maxima vis est omnes attrahendi, sed etiam in ipsa morte, postquam eam secuta est resurrectio, qua ipsa quoque mors Christi, veluti animata est & efficacissima reddita. Ita *per mortem destruxit eum qui mortis*, (id est mortiferum Hebræa phrasi,) *habebat imperium* Heb. xi. 14. Ideo & Christus ipse mortem suam instare videns, *nunc*, inquit, *princeps mundi ejicietur foras, & ego si axialiter ex terra, omnes traham ad me* Joan. xii. 31, 22, arma etiam quibus

maxime fidebat Diabolus, id est terror ac metus mortis, per Christi mortem à manibus illi sunt extorta. *Liberati enim sunt omnes quicumque metu mortis per totam vitam obnoxii erant servituti* Hebr. xi. 15. Nam non solum in perpetuo metu mortis versari, servitus est per se perpetua. Servorum enim est metuere; sed etiam necesse est ut qui mortem timet, servus sit ejus qui mortis in eum habet potestatem.

Verf. 16. *Ne igitur quisquam, Judæorum videlicet, vos.* Quasi dicat, tanta, tam ingentia per Christum adeptos, nobis etiam qui Judæi nati simus obligatione chyrographi in ritibus liberatis.

Judicet in cibo aut in potu. Id est propter cibum aut potum, vel de cibo aut potu, per Hebraismum, cui similem vide Hebr. xi. 2, ut scilicet quod cibo aut potu aliquo utamini, sententiam contra vos ferat.

Aut in parte festi. Id est aut in re festi, quod scilicet festum aliquod non obeatis. Sic 1 Petr. iv. 16, *glorificet Deum in parte hac*, id est in hac re, aut de hac re.

Aut novilunii, quod novilunium non obeatis.

Aut sabbatorum. Quod sabbatis non feriemini Judæorum more.

Verf. 17. *Quæ sunt umbra futurorum.* Id est eorum quæ futura erant, temporibus nimirum Messiae seu Christi.

Corpus autem, nempe umbræ illius, est Christi. Id est Christus habet, in quo, ut supra dixit, *omnis plenitudo Deitatis corporaliter*, non per umbram, *habuit* yf. 6. Habet nimirum abstinentiam ab omnibus vitiis, festa & sabbata perpetua, serias spirituales, adorationem Dei in spiritu & veritate Joan. iv. 23, 24.

Verf. 18. *Nemo, hominum videlicet & Philosophorum, vos debito certaminis præmio privet.* Nempe sua sententia, quasi victos in sanctitatis certamine.

Καὶ βραβεύτω. Καὶ βραβεύωνται. Est aliquem certaminis præmio privare, seu illud ei abjudicare.

Volens. Id est voluntarius, particula pro nomine.

In humilitate, ἐν ταπεινοφροσύνῃ. Id est, propria voluntate humilitatem exercens, quæ a Christo præcepta non est. Nam alioquin Christus vel maxime *ἐν ταπεινοφροσύνῃ* præcepit, vide infra cap. iij. 12.

Et cultu Angelorum. Quasi non audens ad Deum ipsum accedere. Effectum humilitatis istius notat. Quod hic dicit, *volens in cultu Angelorum*, infra *ἰσαδοθενησίαν* appellat yf. 23. Describit hominem ex eo propter quod Christianis, quasi a se in pietatis certamine victis, præmium abjudicat, quia scilicet Christianis multo sit humilior, & Angelos colat, non audens ad Deum accedere. Ex quo patet monitum istud ad Philosophos pertinere. Judæis enim Angelorum & Geniorum cultus non fuit in usu. Nec Apostolus inani tautologia laborat, repetendo hic quod modo monuit yf. 16.

In ea quæ non vidit invadens. Exponit Apostolus suum de hoc homine sensum, ut quam inutilis sit istius hominis præsumptio appareat.

In ea quæ non vidit. Quasi dicat, nam ex Dei verbo ea non didicit. *Invadens, ἐμβατίνων,* fastuosum ingressum significat, & quasi cothurnis tragicis, qui ideo *ἐμβαδὶ* dicuntur. Humilis ille tam fastuose agit. Angelos & Angelorum secreta nunquam vidit; & tamen in ea animo & cogitatione invadere audet, & de iis præsumere ac statuere.

Frustra inflatus. Quasi dicat, cum se humilem putet, (Aa) ter,

tet, inflatus est; frustra autem inflatus est, nempe opinione sapientiae & sanctitatis & beatitatis. Non enim ideo sapiens & sanctus & beatus est.

A mente carnali sua. Ἐπὶ τῷ 1005 τῆς σφραγίδος, per Hebraismum dicitur, per duo substantiva pro mente carnali. Carnalem huic homini tribuit mentem, quod carnalia spectet ac cogitet, nempe famam & existimationem apud homines sapientiae & sanctitatis. Hec mens ita hominem fascinavit ut etiam ipse sibi placeat, ac videatur præ cæteris multo sapientior & sanctior ac beator. Philosophorum notat fastum, quamvis etiam in corporis cultu humilitatem præferrent.

Verf. 19. *Et non tencns caput.* Quasi dicat, quæ res adhuc majoris stultitiæ & insanix est. Caput est Christus & Angelorum omnium, & speciatim ecclesiæ cap. 1. 18: supra v. 10. Et hic solus est Mediator inter Deum & homines 1 Tim. 2. 5. 1 Johan 2. 1, 2. *Tenere*, κρατεῖν hoc caput, est in Christum firmiter credere. Manu fidei tenetur hoc caput. Qui caput hoc tenent, protinus omnia deserunt quæ ab ipso nec præcepta nec commendata sunt, multo vero magis quæ præceptis ejus sunt contraria, quamvis vel maximam religionis speciem haberent.

Ex quo. ἐξ ἧς, in Græco, quia ἀφ' ἧς Christum significat. Similem constructionem, vide v. 15.

Totum corpus. Nempe ecclesia.

Per commissuras & nexus. Christianæ nimirum consociationis & communionis.

Suppeditationem accipiens, ἀπὸ τοῦ ἐκείνου. Membra enim membris, quo opus habent, suppeditant, & ideo commissuris & nexibus inter se conjuncta sunt.

Et compactum, συμβιβάζονται. Nempe mutua charitate.

Crescit incrementum, αὐξάνει τὴν αὐξάνου, per duas cognatas voces, sicut vivere vitam, Dei. Quale Deus dat, per genitivum causæ efficientis. Deus enim dat incrementum 1 Cor. iij. 6. Vel, *incrementum Dei*, per Hebraismum, significat incrementem maximum, & ultra communem fortem, non vulgare. Quo sensu dicuntur montes Dei, id est montes altissimi, tuba Dei, id est clangoris maximi, & similia. Incrementum autem intelligitur scientiæ rerum divinarum & pietatis Christianæ. Vide locum parallelum Eph. iv. 15, 16.

Verf. 20. *Si igitur mortui estis cum Christo.* Ut scilicet supra dictum est v. 12.

Ab elementis mundi. Id est a Legis ritibus. Generi subijcit speciem, nam qui mortuus est cum Christo, omnibus est mortuus quæ cum Christo nihil habent commune.

Quid tanquam viventes in mundo. Id est tanquam non mortui cum Christo, sed adhuc in mundo viventes.

Placita docemini, δογματίζεσθε. A Philosophis nimirum, ut ex v. 22 patet: quasi dicat, suis dogmata præscribant in mundo viventibus, non vobis cum Christo mortuis, qui neminem in religione ac pietate ducem habetis præter Christum. Id enim de vobis morte sua meruit, idque etiam per baptismum estis professi. Lex Moïsi, quamvis Deum auctorem habuerit, placitis & ritibus suis vos non obstringit; quid ergo homines id sibi juris in vos usurpant? Nam Apostolus nunc agit de traditionibus hominum; quod

etiam diserte dicit v. 22, & eas ab elementis mundi, id est a Lege distinguit v. 8.

Verf. 21. *Ne tangas.* Nempe ut edas.

Neque gustes. Quod minus est quam prius.

Neque attingas. Ne digito quidem, quod adhuc minus. Refert in exemplo ista dogmata quæ Christiani à Philosophis imponi sibi pati non debent. Omnia enim pura sunt puris Tit. 1. 15. Vide 1 Tim. iv. 3, 4.

Verf. 22. *Quæ sunt omnia.* Nempe quorum usu interdiciunt, animalium imprimis.

In corruptionem usu, τῇ διαφθορῇ, quæ vox à Græcis in bonam partem accipi solet, καὶ ἐχρησται ab usum significat 1 Cor. vii. 31. ix. 18, id est in id sunt à Deo condita ut usu corrumpantur, proinde ut ea mactare iisque frui fas sit.

Secundum mandata & doctrinas hominum. Intelleguntur omnia ista. Vide Matth. xv. 9. Hinc patet Apostolum hic de ciborum abstinencia in Lege præscripta non loqui. Nam hæc Deum latorem habuit. Significat Apostolus hominum mandata & doctrinas Christianos in religione non obligare, etiam si sint maximorum Conciliorum. Solus Deus & Christus Christianæ religionis auctor id facere potest. Nam & Concilia homines erant, qui si tradiderint ab Apostolis tradita, cur ea non discamus ab Apostolis? Si nova nec ab Apostolis tradita, hominum sunt mandata & doctrinæ. Apostoli enim docuerunt omnia hominum saluti necessaria, in hoc enim missi & tanta Spiritus Sancti copia instructi erant. Nec ratio consequendæ salutis, initio per Christum tradita, ullis unquam seculis mutabitur. Obscurius, inquis, ab Apostolis dicta declararunt & interpretati sunt. Atque nihil Apostoli in rebus ad salutem necessariis ita obscure dixerunt, ut id aliis in locis clarissime non prodiderint. Traditiones, inquis, Apostolorum non scriptas repetiverunt. Id vero mirum sit non omnia in eorum quæ exstant scriptis contineri quæ ad fidem in Christum & fructus ejus pertineant! cum tamen qui ista habeat quæ scriptis eorum docentur, haud dubie sit sanctissimus. Atqui Conciliorum Patres, Scripturas allegant; quas si claras habent, quid eorum Conciliis opus erat? Si non habent, nova dogmata condiderunt. Multoque satius est obscuriora non intelligere, quam quæ ab Apostolis clarissime nusquam sint prodita, pro fidei articulis statuere, tanto vero magis si etiam clarissime proditis sint contraria. Dicit enim Apostolus, *si quis vobis annuntiet præter id quod accepistis, anathema sit* Gal. 1. 8, 9.

Verf. 23. *Quæ rationem quidem habent sapientiæ.* Suum de mandatis istis & doctrinis prodit iudicium. Habent quidem, inquit, rationem sapientiæ: quasi dicat, sed inordinatam, nec suis modis definitam, seu non ad ea quæ par est applicatam. Nam tale quid deesse intelligitur ex particula quidem.

In voluntario cultu, ἐν ἐθελόθεσκαίᾳ. Exponit quibus in rebus sapientiæ istius ratio consistat, *in voluntario cultu*, inquit: quasi dicat, qui quidem laudem mereretur, si non inanis sit, & fundamentum in rebus ipsis habeat, qualis Angelorum cultus non est. Ideo non tantum à Deo & Christo præceptus non est; sed etiam est prohibitus.

In humilitate. Quasi dicat, & humilitas valde bona est;

est; sed humilitatem ostendere velle in Angelorum cultu, aut eam ad humilem aliquem corporis cultum, ejusque certam formam, & ad alia, citra vel extra quæ vera animi humilitas esse potest, restringere, bonum non est, tanto minus si humilitas ista fastuosa sit & superbiam redoleat *ys. 18.* *Et non parcendo corpori, αὐψιδίᾳ σώματος.* Quasi dicat, non parcere corpori bonum est, sapiens est; sed cum id pietas aut aliud aliquod officium à Christo præceptum requirit; at carnibus aut aliis aliquibus cibis non vesci, aut corpus sine ulla necessitate duriter tractare, superstitiosum?

Non in honore aliquo. Nempe corporis, id est non in cura corporis. Nam *πρωή*, quæ vox hic est, curam complectitur *1 Tim. iv. 12.* *Ad repletionem carnis.* Ut scilicet corpus carne repleatur, vel etiam ut caro repleatur cibis variis: quasi dicat, corpus non ita curare ut repleatur, ut cibo & potu gravetur, seu ut repleatur ad cupiditates *Rom. xiii. 14.* bonum ac sanctum & Christianum est; sed à carnibus aut aliis aliquibus cibis illud perpetuo & per se continere, nihil ad veram pietatem facit. Atque hinc etiam factum est ut licet jejunia nobis commendentur, & consequenter, diebus jejunii, finito jejunio, ab omni delicatiori cibo & potu abstinentia; & Apostolos ipsos & ecclesiam primitivam sæpe jejunasse legamus, & jejunium humiliatio quædam & contritio sit coram Deo, & ad impetranda quædam necessarium fuerit, & multis profuerit; nullum tamen jejunii præceptum Christus in sanctissima & plane spirituali disciplina dederit, aut exemplum in se reliquerit. (Nam miraculosum illud quadraginta dierum & noctium jejunium huc non pertinet.) Nimirum ne jejuniorum fiducia, in veræ sanctitatis præceptis remissiores, imo eorum prorsus incurii fieremus: quod, postquam jejunia, eaque etiam falsa, (ut mox dicemus,) in leges abiverunt, in ecclesia evenisse videmus. Nam & Phariseus ille, quia bis jejunabat in septimana, minus erat de vera animi coram Deo humilitatione, deque aliis justitiæ & dilectionis erga proximum officiis, forte & de perpetua vitæ temperantia seu sobrietate & castitate sollicitus; & tamen satis superque sanctus ac justus sibi videbatur esse. Si quis talia facere velit, si *ἀσκησιν*, & exercitii cujusdam causa, id ei per Christum liberum erit; dummodo meminerit, non hæc, sed longe alia Christum præcepisse, de quibus sequenti capite Apostolus agit. Nam à cibis abstinere *ἀπέχεσθαι*, ut loquitur canon Apostolicus *L. 1.* Christianæ discipline contrarium est. Jejunia quæ nunc dicuntur, in ecclesia, tam Græca, quam Latina, id tantum ex veris & veteris seu Apostolicæ ecclesiæ jejuniis retinuerunt, ut in iis abstinetur à carnibus & lacticiniis; quod vetus ecclesia ab omni delicatiori cibo & potu, jejunium cum die claudens, abstinerit. At nunc delicatissimis cibis, optimo vino ac potu, etiam ad intemperantiam ac ebrietatem uti, jejunium dicitur, dummodo carnes & lacticinia illo die absint. Hoc inane ludicrum ac simulachrum est verorum jejuniorum, a quibus omnis cibus ac potus exulat, & insuper coronis illis imponitur, ab omni delicatiori cibo ac potu abstinentia, puta nudi sæpe panis & aquæ usus. Et tamen hodiernis, per quæ vera jejunia penitus sublata sunt, jejuniis tantum fiditur, & fidendum esse docetur, (præsertim si assa tantum adsint, & cocti nihil,) ut quamvis variis vitiis dediti simus, veri Christiani nobis esse videamur, & nihil de salute nostra dubitemus. En quo tan-

dem sanctissima Christi disciplina abierit!

CAPUT III.

Verf. 1. *S* *Igitur resuscitati estis cum Christo.* Postquam Apostolus monuit, ne ullas pietatis regulas vel ex Lege rituali, vel ex hominum ac Philosophorum placitis peterent; nunc iis præscribit verum pietatis ac sanctitatis Christianæ typum, quem ut vita ac moribus suis exprimant, hortatur.

Si igitur, inquit, estis cum Christo. Quasi dicat, quod & supra dictum est (versu nimirum *12, 13*) & etiam me tacente res ipsa loquitur. Per Christi enim resurrectionem & nos resuscitati sumus; Christus ipso facto, nos jure haud dubio ad vitam immortalem cum Christo in cælis agendam. Deinde, Christus ex morte corporali, nos ex morte spirituali, seu peccati, ipso facto. De illa resurrectione vide *ys. 13.* de hac re *ys. 12.* Hoc igitur fundamento posito, ait:

Ea quæ supra sunt querite. Id est cælestia illa loca, sedes illas beatas. *Ubi Christus est.* Eadem enim & vos manet patria. In hanc patriam Christus per resurrectionem & post resurrectionem suam pervenit; ad hanc & vos cum ipso resuscitati, perpetuo adspirare, hanc unicè querite.

In dextra, id est ad dextram, Hebræa phrasi, Dei, sedens. Loco post Deum honoratissimo, cum omni in cælo & in terra potestate, ut tanto certior sit spes vestra.

Verf. 2. *Quæ supra sunt cogitate.* Id est cælestia illa bona quibus nunc Christus fruitur.

Non quæ in terra sunt. Id est peccata & peccatorum causas, voluptates, opes, honores hujus seculi.

Verf. 3. *Mortui enim estis.* Nempe his omnibus. Redit ad mortem cum Christo, ne quis dicat, etiam hæc interea cogitari & quæri posse.

Et vita vestra abscondita est cum Christo. Tanquam cum sua causa. Ne quis iterum dicat, atqui tamen vivimus. Non hæc est vestra vera vita, inquit, vestra vita abscondita est cum Christo. *In Deo.* Proinde ibi ubi Deus habitat in illa luce inaccessiblei. Deus enim hic consideratur cum majestate sua abscondita, & significatur vitam nostram tuto in loco asservari.

Verf. 4. *Quando Christus manifestabitur.* Ne quis dicat, quando ergo fiet, ut hæc vita nostra proferatur in apertum, & sic deducatur in effectum? Tum, inquit, quando Christus manifestabitur.

Vita vestra. Id est vitæ vestræ effector & causa, per metonymiam effecti. Nam vita nostra proprie dicta distinguitur a Christo, cum quo est abscondita.

Tunc & vos cum ipso manifestabimini. Quippe ab ipso vitam vestram adepti. Quam ergo certum est Christum manifestatum iri, tam certum est & vos cum ipso iri manifestatum, toti scilicet mundo. *In gloria.* Id est gloriosissimi, cælesti radiantibus splendore, Hebræa phrasi; cui similes habes *1 Tim. 2. 7.* *1 Cor. xv. 42.* De hac Christianorum gloria vide *Rom. viij. 18, 19.* *Matth. xij. 43.*

Verf. 5. *Mortificate igitur membra vestra quæ in terra sunt.* Id est peccata omnia, quippe quæ in terra non in cælo locum habent, morte afficite, è medio tollite; quæ membra nostra vocat, ratione corporis peccati, quod per Christi mortem in nobis mortuum est, & cujus respectu nos mortui sumus, de quo vide supra cap. 2. 11.

Scortationem. Qua & adulterium & stuprum hic complectitur.

Impuritatem. Marium inter se stupra. Distinguit enim hic ab impuritate nominatim scortationem. Ideo impuritatis vocem strictius accipit.

Pathos. Unde pathici dicti; impuri agunt, hi patiuntur.

Cupiditatem malam. Quamvis non exeat in actum.

Avaritiam. Plus habendi cum defraudatione alterius cupiditatem.

Quæ est idololatria. Aurum enim avaris idolum est. Vide plura Eph. v. 3 loco parallelo.

Verf. 6. Propter quæ venit ira Dei super filios inobedientie. Id est Evangelio credere nolentes. Quanto magis igitur venit in vos si ea non mortificetis?

Verf. 7. In quibus & vos. Quasi dicat, non minus quam filii inobedientie.

Ambulavistis quondam, quum viveretis in eis. Id est inter eos, cum nondum essetis ad Christum conversi & cum Christo mortui. At nunc fas amplius non est in istis ambulare, id est talia facere, Hebræa phrasi.

Verf. 8. Nunc vero. A filiis inobedientie separati & cum Christo mortui,

Deponite & vos. Non minus quam alii sancti,

Hæc omnia. Quæ scilicet sequuntur.

Iram, excandescuntiam, malitiam, blasphemiam turpiloquium ex ore vestro. Vide Eph. iv. 31. v. 4.

Verf. 9. Ne mentiamini alii erga alios. Vide Eph. iv. 25.

Exuentes veterem hominem. Id est Judæum vel Ethnicum; veterem animi habitum, qualis erat ante Christi cognitionem.

Cum actionibus ejus. Nempe modo recensitis & earum similibus *ψι*. 5.

Verf. 10. Et induentes novum. Nempe hominem Christianum, cujus plane novus est mentis habitus & animi constitutio.

Qui renovatur. Id est creatur Eph. 2. 15. iv. 24, nec aliter novus homo renovatur, quam cum creatur. Exemplum hic habemus, renovationem pro creatione dici, quid ergo mirum si etiam creatio pro renovatione dicatur?

In cognitione, ἐν ἐπίγνωσι. Id est per cognitionem, *ἐν* pro *ἀπὸ*, ut Actor. vii. 53, & sæpe *ἐν*; ponitur pro *ἐκ*, hoc pro *ἀπὸ*, per Hebraismum. Cognitionem intelligit quam nemo præter Christianum hominem habet, cognitionem nimirum mysterii Dei & Christi cap. 2. 23, cognitionem Dei cap. i. 10. Docet per quid homo novus renovetur, id est fiat & creetur.

Secundum imaginem ejus qui creavit ipsum. Docet qualis creetur & fiat, secundum imaginem, inquit, creatoris sui, nempe Dei. Hic novus homo creatus expresse significatur; quæ vero sit hæc imago, vide locum parallelum Eph. iv. 24. Alludit ad locum Genes. quo Deus hominem creasse dicitur ad imaginem sui. Nam in hoc novo homine multo perfectius Dei conspicitur imago. Cæterum in *exuendi* & *induendi* vocibus, respicit ad id quod circa baptismum, idque in hujus ipsius rei typum fiebat, ut

aliæ vestes exuerentur, aliæ induerentur.

Verf. 11. Ubi, nempe in homine novo, *non est Græcus & Judæus, circumcisio & præputium.* Id est circumcisus & præputiatus. Hoc addit quia circumcisum esse latius patebat quam Judæum esse.

Barbarus, Scyta, servus, liber. Hoc habet novus homo præ veteri: nam in veteri omnes isti sunt, id est in veteri ad hæc attenditur, in novo nihil.

Sed omnia, intellige est, omnia valet, & in omnibus, non in Judæo tantum & Græco &c, sed in quolibet, *Christus.* Id est Christi religio, per metonymiam causæ. In quo Christus est & ejus sanctissima religio, proinde fides in ipsum & ejus fructus, in hoc sunt omnia ad salutis æternæ adeptionem necessaria. Vide similem locum Gal. iij. 28, ubi omnes isti unus esse dicuntur homo in Christo Jesu, proinde nullum esse discrimen inter ipsos, novi hominis respectu.

Verf. 12. Induite igitur. Quasi dicat, ut vobis hunc novum hominem particulatim explicem.

Tanquam electi Dei. Quasi dicat, & causas etiam addam quæ vos ad hoc penitus incitent, nec aliter facere permittant. *Electi Dei,* nempe ad vitam æternam.

Sancti. A profano hominum vulgo ad sanctissimam vitam segregati.

Et dilecti. Tanquam Filii Dei, cujus & hæredes estis futuri: quæ omnia per fidem in Christum Jesum estis consecuti.

Viscera miserationum. Imitantes exemplum Patris vestri, qui omnia miserationum suarum in vos effudit viscera.

Benignitatem. Erga omnes videlicet, etsi non miseros.

Humilitatem. Ταπεινοφροσύνη, ut humilia cogitis, alta non spiretis, non curetis ut honoremini ab aliis, sed ut alios honoretis, non ut dominemini aliis, sed ut serviatis omnibus, ut sperni vos spernatis, & omni ambitione vacui sitis. *Mansuetudinem.* Effectum humilitatis. Humiles enim non facile irascuntur, quia se ipsos parvi pendunt, at superbis quantulacunque adeo est occasio, sufficit iræ; mansuetudo autem facit ne irascamur levi de causa.

Longanimitatem. Hæc facit ne facile irascamur, etiam gravibus de causis.

Verf. 13. Tolerantes alii alios. Effectum longanimitatis, tolerare eum qui mihi gravis est, non impatientia dejicere & excutere; sed alia lenia remedia adhibere.

Et condonantes alii aliis, si quis adversus aliquem habeat quarelam. Etiam nulla accepta satisfactione. Nam & Pater noster idipsum erga nos fecit Eph. iv. 32. Vide Matth. xvij. 21, 22 Christi hac de re præceptum, & ei subjectam parabolam de servo Regis.

Sicut & Christus condonavit vobis, sic & vos. Exemplum adducit Christi, qui Dei nomine condonavit nobis omnia delicta. Ideo id Deus fecisse dicitur per Christum dicto loco ad Ephesios.

Verf. 14. Super omnibus autem his, ἐν ἀγάπῃ δι τῷ Χριστῷ, ad omnia hæc, ut Luc. xvi. 26, charitatem, quæ est vinculum

vinculum perfectionis. Id est perfectum, Hebræa phrasi, varia sunt hominum inter se vincula, sed charitate mutua nullum est perfectius. Caritas enim mutua multos homines unum facit hominem, & Christiani omnes unus esse debent homo novus, in quo non est Græcus & Judæus &c. Recte super omnibus aliis virtutibus hoc charitatis mutue vinculum jubet induere. Nam etiam super alias vestes incingimur vinculo, ut perfecte simus induti.

Verf. 15. *Et pax Dei premia certaminis dividat, βασιλεία, in cordibus vestris.* Id est, sit in cordibus vestris pro distributore præmiorum certaminis, ad quem omnes qui certant respiciunt, a quo se regi & judicari sinunt. Pacem commendat & imperat Christianis, quam Dei vocat, quod Deum habeat auctorem, qui vicissim etiam Deus pacis appellatur quod pacis sit auctor, & eam valde amet. Jubet ergo Apostolus, ut Christiani omnes, sive inter se, sive cum aliis hominibus controversias ad pacis arbitrium componant, hanc pro iudice & direttore habeant. Ita enim futurum, ut Deus pacis sit cum illis. Nam cum hic Apostolus officia Christianæ pietatis describat, non intelligit pacem illam Dei quæ pro singulari præmio Christianis a Deo confertur, ut mediis in afflictionibus securi sint & exultent, quæ ideo etiam omnem humanam mentem superare dicitur, de qua Philip. iv. 7.

Ad quam etiam vocati estis. Quasi dicat, non tantum hoc nomine pax vobis esse debet commendata quod Dei sit, & Deum auctorem habeat, sed etiam quod ad eam vocati estis.

In uno corpore. Dum scilicet unum corpus, unus homo, una ecclesia effecti estis, nullo cujusquam habito vel gentis, vel conditionis, vel sexus discrimine.

Et grati estote, ευχαριστοι γίνεσθε. Ut scilicet Deum pro tanta gratia perpetuis laudibus celebretis: quasi dicat, tantum abest ut rixis & turbis inter vos debeat collidi. Vide quam hujus Apostolici præcepti & divinæ vocationis obliti sint Christiani, inter quos perpetua fere sunt bella bellarumque clades & cædes! Nec mirum. Ita enim Christiana veritas falsis dogmatibus est oppressa, ut vim suam in illorum animis exerere non possit.

Verf. 16. *Sermo Christi habitet in vobis abundanter.* Merito: hic enim solus est qui nos renovare, & omnium virtutum, ac inprimis pacis cum omnibus hominibus, sectatores potest efficere. Cujus sermonis incuria quia Christianos invasit, & pauci sunt qui serio dent operam ut in se habitet Christi sermo abundanter, hinc fit ut tot errores & omnis generis vitia, & sæva inter ipsos bella Christianum orbem continuo inundent. Vide quantum huic Apostolico præcepto derogent, qui Sacram Scripturam, qua Christi sermo continetur abundanter, paucis, iisque sibi tantum auctoratis, legere permittunt.

In omni sapientia. Exponit quid sit sermonem Christi abundanter in aliquo habitare, nimirum si habitet, *in omni*, id est cum omni sapientia, ne quid rerum divinarum ad salutem pertinentium ignoremus, aut a veritate Christiana uspiam aber-

remus: hanc enim sapientiam Christi sermo docet.

Docentes & admonentes alii alios. Vide Eph. v. 19. *Psalms.* Sive Davidicis, sive ad imitationem illorum compositis: sic dictis, quod olim instrumentis musicis accini solerent.

Hymnis. Quibus laudes Deo & Christo canuntur Act. xvi. 25. Hebr. 3. 12. Matth. xxvi. 30.

Cantionibus spiritualibus. Quasi dicat, sive sint Psalmi, sive hymni, sive aliæ aliquæ, dummodo sint spirituales non carnales cantiones. Generali voce omnes cantiones spirituales includit.

In gratia. Id est, cum gratia, seu gratiose, jucunde, per Hebraismum. Vide cap. iv. 6.

Canentes. Cantus enim fit jucunditatis & delectationis causa. Refertur ad omnia tria superiora.

In corde vestro. Tanquam in organo musico aut plectro. Hinc vocem *psallentes*, proxime conjungit cum corde Eph. v. 19. Exponit per appositionem, quid sit gratiose canere, nimirum canere in corde, etiamsi vocis absit modulatio. Nam & in Epistola ad Eph. v. 11 ait, *loquentes vobis mutuo.* Organa & instrumenta musica Deus & Christus non requirit, nec iis quidquam delectatur. Hominum hæc inserviunt delectationi, solum cor Dei & Christi.

Domino. Id est Christo. Solent cantores & musici dominis suis canere & psallere ad eorum delectationem. Et Christiani cantores sunt ac Musici, quorum officium est ut Domino, id est Christo, & per illum Deo, quam suavissime modulentur & canant, & psallant in cordis plectra. Quod quid aliud est, quam ut Christo laudes dicant ex animo, Christo gratias agant, Christum invocent. Cantiones enim spirituales ut plurimum invocationes continent. Hinc Plinius ad Trajanum, Christianos ait in conventibus suis Christo hymnum canere, ut Deo. Est enim Deus ab uno illo Deo factus.

Verf. 17. *Et omne quodcumque feceritis in sermone aut in opere.* Id est sermone aut opere, particula *in* redundat, Hebræo more. *Omnia.* Hoc repetitur itidem per Hebraismum.

In nomine Domini Jesu, intellige *facite.* Hoc fit, cum nominis Domini Jesu, quod profiteamur, in omnibus nostris factis & dictis memores sumus; ne quid scilicet huic nomini indecorum aut eo indignum faciamus vel dicamus.

Gratias autem agentes Deo. Τὰς εὐχαριστίας, illi uni, & ὡς ἐξ ὧν dicto,

Et Patri. Vide, unum illum Deum solum dici Patrem.

Per ipsum. Id est Dominum Jesum. Vide Dominum Jesum ab uno illo Deo distingui, & ei tanquam diversum opponi, & tanquam eum per quem Deo illi uni agendæ sint gratiæ, quod fit, cum in gratiis Deo agendis Christi Domini nostri, tanquam ejus per quem nobis omnium a Deo conferantur meminimus, aut etiam ipsi Christo tanquam tali gratias agimus. Talis enim gratiarum actio non terminatur in Christo, sed per Christum tendit & refertur ad Deum.

Verf. 18. *Uxores subiectæ estote propriis viris sicut*
(A a 3) *convenit*

convenit in Domino. Id est, in Domini seu Christi sanctissima religione, per metonymiam causæ.

Verf. 19. *Viri diligite uxores, & ne estote amarulenti erga eas.* Una voce prohibet omnia dilectioni & charitati contraria.

Verf. 20. *Filii, & filiae, includuntur & filiae, obedite parentibus secundum omnia.* Id est per omnia, nisi forte parentes aliquid vero illi omnium parenti contrarium præcipiant, quod monet res ipsa.

Hoc enim est acceptum Domino. Id est Christo, & consequenter Deo.

Verf. 21. *Patres.* Nam matres blandiores esse solent.

Ne irritate iubeat. In Epistola ad Ephesios ait *μη παροργίζετε*, eodem sensu,

Filios vestros. Iterum *παιδιά.*

Ne animum despondeant. Et sic alienentur a parentibus.

Verf. 22. *Servi obedite secundum omnia, id est per omnia, ut supra 1. 20, secundum carnem dominis.* Vide Eph. vi. 5.

Non in servitiis, id est per servitia, ad oculum tantquam hominibus, id est solis hominibus, placentes. Qui animum non vident.

Sed in simplicitate cordis, (intellige servite,) timentes Deum. Quasi dicat, qui animum inspicit & videt quo pacto dominis serviatis.

Verf. 23. *Et omne, quodcunque feceritis, ex animo operamini, tanquam Domino.* Quasi dicat, cui oportet ex animo operari omnia, tanquam animorum inspectori. *Et non hominibus.* Quibus animi non patent.

Verf. 25. *Scientes quod a Domino accepturi sitis retributionem illius hæreditatis.* Quasi dicat, etsi servi estis.

Nam Domino Christo. Apponit vocem Christi, ad Dominum hunc declarandum.

Servitis. Quasi dicat, qui Dominus servis suis cælestem daturus est hæreditatem. Ducit enim eos pro fratribus suis & pro Dei Patris sui filiis. Locus hic docet, Christo tanquam Domino cælesti, ut mox cap. iv. 1 dicitur, serviendum esse: quod servitium, & fidem in ipsum, & obedientiam, & cultum, adorationem, honorem ei convenientem, & invocationem complectitur.

Verf. 25. *Qui autem injuriam facit.* Quasi dicat, quales sunt qui servis suis fideliter sibi servantibus jus debitum non reddunt, & omnia sibi in eos licere putant.

Portabit, id est referet, id quod injuste fecit, & ἡ δίκη σου. Id est, pœnam referet pro injura quam intulit. Similem locutionem habes 2 Cor. v. 10.

Et non est, nempe apud Deum, personarum acceptio. Omnibus est apud Deum & Dominum Christum jus æquale, sive sint domini, sive servi. Multum errant qui in servos injuriam dari non putant,

& æqualitatem. Justum enim in æqualitate consistit.

Servis exhibete. Ne putate servo nullum esse jus erga dominum.

Scientes quod & vos habeatis Dominum in celis. Eundem nimirum quem & servi, seu cum servis communem, qui Christus est, supra 1. 24. Huic, tanquam Domino cælesti, plus juris ac potestatis est in vos, quam vobis in servos vestros: quasi dicat, qui proinde vobis jure retribuet, si quid a vobis in servos vestros factum fuerit injuria.

Verf. 2. *Precationi assidue incumbite, & προσκυνεῖτε.* Vide Act. i. 14. Jubet ut in precationibus & orationibus indefessi simus. Vide hac de re parabolam Christi Luc. xvi. 11.

Vigilantes in ea. Quasi dicat, etiam noctu, cum alii dormiunt, orantes,

In, id est cum, gratiarum actione. Oratio & gratiarum actio pulcherrime conjuguntur.

Verf. 3. *Precamini simul & pro nobis.* Nam & Timotheus illi aderat cap. i. 1. Vide Eph. vi. 19.

Ut Deus aperiat nobis januam sermonis. Id est, latam aliquam & prolixam occasionem Euangelii prædicandi, per metaphoram.

Ad loquendum mysterium Christi. De vocatione videlicet & salute gentium per solam in Christum fidem & ejus fructus, sine circumcisione, & Lege ac Legis ritibus cap. i. 26. ij. 2, 3.

Propter quod & vinctus sum. Paulus enim quia Gentibus hoc mysterium annunciabat, in summum Judæorum odium inciderat, & captivus Romam deductus erat, & Romæ catena ad manum militis illigatus detinebatur: quæ vincula sustinebat ut se vere Christi Legatum esse testaretur. Vide Eph. vi. 20.

Verf. 4. *Ut manifestum faciam illud, eo scilicet modo, sicut oportet me loqui.* Id est cum omni parthesia, ad Ephesios dicto loco.

Verf. 5. *In sapientia, id est sapienter, per Hebraïsmum ambulate, id est, agite & conversamini adversus eos, qui sunt extra.* Nempe extra ecclesiam.

Tempus redimentes. Vide Eph. v. 16.

Verf. 6. *Sermo vester semper in gratia.* Intellige sit. Et hoc ad sapientiam cum extraneis conversandi pertinet.

Sermo vester. Nempe de Christiana veritate ac pietate.

Semper in gratia. Id est cum gratia, seu gratosus sit, per Hebraïsmum. Neminem offendat, omnibus placeat.

Sale conditus. Id est sapidus, non insipidus sit, per metaphoram.

Ut sciatis quomodo oporteat vos unicuique respondere. Quasi dicat, non enim omnibus eadem responsio est apta. Oportet semper ad circumstantias, loci, temporum, personarum, rerum respicere.

Verf. 7. *Res meas omnes, & ἡ γὰρ ἡμῶν πύλη, significabit vobis Tychicus dilectus frater, & fidelis minister, & conservus in Domino.* Id est, Domini respectu.

Refertur

CAPUT IV.

Verf. 1. **D**omini quod justum est, contrarium, de qua dixit, injuriæ,

refertur ad omnia tria, de Tychico vide Act. xx. 4.

Vers. 8. *Quem misi ad vos in hoc ipsum, ut cognoscatur vestras, & mei ipsius, & consoletur corda vestra.* Quasi dicat, contristata haud dubie meas ob afflictiones. Vide Pauli de Colossensium ecclesia curam ac sollicitudinem.

Vers. 9. *Cum Onesymo.* Haud dubie jam Philemoni per Epistolam illam Pauli reconciliato.

Fideli & dilecto fratre, qui est ex vobis. Id est ex numero vestri. Vide similem phrasin vers. 11, 12.

Omnia vobis nota facient, quæ hic (Romæ scilicet,) intellige sunt. Quasi dicat, ut me vobis illa scribere necesse non sit.

Vers. 10. *Salutat vos Aristarchus qui mecum captivus est.* Credo quod noller Paulum deferere. Vide Act. xix. 29. xx. 4. xxvii. 2. Hunc primo loco ponit propter hanc captivitatis secum prærogativam.

Et Marcus consobrinus Barnabæ. De hoc Marco vide Act. xii. 12. xiii. 13. xv. 37, 38, 39. Commendat eum etiam a propinquitate Barnabæ.

De quo accepistis mandata. Forte ab ipso Paulo, *Cum venerit ad vos.* Dimissus scilicet à Paulo.

Recipite eum. Nempe tanquam fratres fratrem.

Vers. 11. *Et Iesus qui dicitur Justus, qui sum ex circumcisione.* Id est ex circumcisis, per Hebraismum. *Hi soli,* nempe duo proxime nominati,

Cooperarii. Nempe mei, Romæ videlicet, & ex Judæorum gente. Nam alias & Aristarchus & Epaphras & Lucas & Demas erant Pauli cooperarii, Philem. vs. 23, 24.

In regnum Dei. Id est, ad promovendum regnum Dei. Hinc patet Petrum Romæ non fuisse cum Paulus ista scriberet. An enim Petrum potuisset excludere?

Qui fuerunt mihi consolatio. Nempe in mea captivitate & vinculis. Annē ergo & Petrus non fuisset Pauli consolatio, eaque etiam præcipua? Nam eorum sententiā qui Petrum Romæ sedisse statuunt, jam tum, idque etiam a tempore non exiguo, Petrus Romæ erat. Cæterum Marcus strenue nunc repensat Paulo quod antea discessu suo neglexerat, & quo meruerat ut eum Paulus usque ad exacerbationem cum Barnabæ, & ab eo separationem in comitatum recipere recusaret.

Vers. 12. *Salutat vos Epaphras qui ex vobis.* Intellige est. Ex vestro numero ac civitate.

Servus Christi. Nempe in Evangelii prædicatione. Tales enim peculiariter servi dicuntur Christi, de quo supra cap. i. 7.

Semper certans pro vobis in precationibus. Id est, ea contentione pro vobis semper orans, qua solent in certaminibus uti qui certant.

Ut stetis perfecti. Nempe in fidei & pietatis Christianæ certamine.

Et impleti in omni voluntate Dei. Id est, impleti omni eo quod vult Deus, per duplicem Hebraismum. Nam & particula *in* redundat, & voluntas Dei ponitur pro eo quod Deus vult.

Vers. 13. *Testor enim illi quod habeat zelum mul-*

tum pro vobis, & iis qui in Laodicea, & qui in Hierapoli sunt. Ne scilicet ullis aliis fidelibus in fide & pietate Christiana cedatis. Credo quia ipsius ministerio conversi ad fidem erant, & ipse eorum esset contrerraneus vs. 11. Itaque abundantiori erga illos ducebatur zelo. Cæterum vicina erant hæc tria oppida. Apparet Epaphras jam fuisse vinculis & captivitate solutum: fuerat enim socius captivitatis Paulinæ, Philemonem vs. 23. Nam Epistolam hanc ad Colossenses post reconciliatum Philemonem Onesymo scriptam esse, ex vs. 9 colligitur. At cum ad Philemonem scriberet Paulus, Aristarchus erat liber, Epaphras captivus ad Philemonem vs. 23, 24. Nunc Aristarchus est cum Paulo captivus, ut vidimus vs. 10, de Epaphra hoc non scribitur, quod neutiquam omisisset Paulus.

Vers. 14. *Salutat vos Lucas, medicus dilectus.* Hunc, ad Philemonem, suum cooperarium vocat vs. 24. Idem solus cum Paulo Romæ remanserat 2 Tim. iv. 11. Ideo non sine causa putatur hic esse qui scripsit Evangelium & Apostolorum acta.

Et Demas. Hic est qui postea Paulum Romæ captivum reliquit, diligens hoc seculum 2 Tim. iv. 10. Verebatur nimirum ne sibi moriendum esset cum Paulo. Vide 2 Tim. iv. 10, quod Lucas non fecit.

Vers. 15. *Salutate eos qui in Laodicea sunt fratres.* Nempe per nuntium & crebra commercia, ob vicinitatem loci.

Et Nympham, & eam qua in domo ejus est Ecclesia. Nympham inter Colossenses nominatim salutari vult, cum ecclesia cujus patronus erat, seu quæ in domo ejus congregabatur.

Vers. 16. *Et cum lecta fuerit apud vos &c.* Nimirum utraque Epistola, sic erat ab Apostolo scripta, ut utrique vicinæ prodesse posset & Ecclesiæ.

Vers. 17. *Et dicite Archippo.* Meo videlicet nomine. Ecclesiæ ipsorum erat minister, quem ad Philemonem vs. 2 commilitonem suum appellat, & Philemoni tanquam præcipuo ecclesiæ membro adjungit. Onesimus certe, pro quo ad Philemonem scribit, Colossensis erat. Vide supra vs. 9, ut proinde Philemon Colossensis ecclesiæ præcipuum membrum, Archippus autem minister fuisse videatur.

Vide ministerium quod accepisti in Domino. Id est ad Dominum pertinens, qui Christus est.

Ut illud impleas. Id est, vide ut ministerium impleas quod in Domino accepisti, sed pronomen redundat, per Hebraismum: ministerium intelligit ecclesiæ, quod, ut & alia, suam habet mensuram; quam implet quisque suo ministerio ac munere rite fungitur, & ei satis facit omni ex parte. Nam ut alibi, idem Apostolus, *si vero etiam certet aliquis non coronatur nisi legitime certaverit* 2 Tim. 2. 5.

Vers. 18. *Salutatio mea manu Pauli.* Tandem ipse sua manu salutationem adscribit ad omnem ecclesiam, & quæ sequuntur verba, in signum nimirum Epistolæ a sedicitate & missæ 1 Cor. xvi. 1. 2 Thess. iij. 18.

Memineritis meorum vinculorum. Generalis admonitio, quæ omnia officia vinctis pro Christo, præsertim tanto Apostolo debita, complectitur, quam sua manu exaravit, ut esset tanto efficacior.

Gratia vobiscum. Solita sibi subscribendi formula; licet hoc loco elliptica; sed quæ suppleri poterat ab omnibus. AMEN.

C O M M E N T A R I U S

I N

Epistolam Apostoli

P A U L I

A D

P H I L I P P E N S E S .

C A P U T I .

Verf. 1. **E**T Thimotheus. Aderat enim tum Paulo Romæ captivo, ut etiam cum ad Colossenses & ad Philemonem Româ scriberet Coloss.

1. 1. Philem. verf. 1.

Cum Episcopis & Diaconis. Quasi dicat, non solis Episcopis & Diaconis. Vide 1 Thes. v. 27, & quia de Paulo omnes in Philippensium ecclesia bene meriti erant vide yf. 4, 7, 8. Episcoporum nomine Seniores intelligit ecclesiæ qui eam regebant. Diaconi specialiter sic dicti, usibus ecclesiæ ad corpus spectantibus destinati erant Act. vi. 2, 3, 4.

Verf. 3. *Gratias ago Deo meo in omni mentione vestri.* Id est quoties mentionem vestri in precibus meis facio, semper Deo gratias ago.

Verf. 4. *Semper in omni petitione mea,* id est quotiescunque Deum peto, *pro vobis omnibus, cum gaudio petitionem faciens.* Ne putarent rarò sui mentionem fieri, & gravatè.

Verf. 5. *Pro communionem vestra in Evangelio.* Exponit pro quo gratias agat, εἰς τὸ εὐαγγέλιον, εἰς pro ἐν.

A prima die, nempe communionis vestræ, *ad hoc usque tempus.* Quasi dicat, ita vos semper egressi estis.

Verf. 6. *Persuasus hoc ipsum,* nempe quod sequitur, *quod qui incepit in vobis opus bonum, perficiet usque ad diem Jesu Christi.* Mortis non meminit, quia morientibus mors diem Jesu Christi protinus exhibet. Neque enim mortuis ullus est intermedii sensus temporis.

Verf. 7. *Sicut est justum mihi.* Sicut mihi omnino convenit.

Hoc cogitare, ἡμεῖς φερόμεν. Id est hoc curare, de hoc semper cogitare ac sollicitum esse.

Pro omnibus vobis. Id est ut hoc vobis omnibus eveniat, quod scilicet confido & persuasus sum vobis eventurum yf. 6.

Propterea quod habeam vos in corde, id est in animo

& cogitatione, *qui & in vinculis meis,* quæ scilicet nunc Romæ patior, & *defensione,* ἡ ἀπολογία.

Et confirmatione Evangelii. Id enim agebat Paulus ut defenderet & confirmaret Evangelium quod prædicabat.

Consortes mei hujus gratiæ, ἡμετέρας, id est in hac gratia, *omnes vos estis.* Quasi dicat, non quidam tantum ex vobis: quatenus nimirum Paulo subsidium mittebant in istis versanti cap. iv. 13, 18, (unde & mox yf. 9 iis precatur ut adhuc magis & magis charitas eorum abundet,) & quatenus ipsi etiam similia paterentur & facerent yf. 28, 29, 30. Gratiam vocat Paulus, nempe Dei & Christi, in vinculis & certaminibus esse pro veritate Christi. Vide yf. 29. Cujus gratiæ socii & participes sunt, qui tales officiis juvant omnibus.

Verf. 8. *Testis enim mihi est Deus quam desiderem omnes vos,* quasi dicat, nullo excepto, *in visceribus Jesu Christi.* Quasi dicat, ut ideo mirum non sit quod vos in corde habeam & perpetuò de vobis cogitem. *Desiderium est amoris effectus.* Viscera sunt intimi sedes amoris. Ideo hic per metonymiam, intimum significat amorem. Intimus amor Jesu Christi, per genitivum causæ efficientis, significat intimum amorem, quem Jesus Christus & sanctissima ejus religio efficit in animis Christianorum aliorum erga alios. Locus hic docet, Deum advocare testem rebus in magnis & ad ædificationem spectantibus, peccatum haud esse.

Verf. 9. *Et hoc precor.* Ex tanto nimirum amore ac desiderio vestri.

Ut charitas vestra adhuc magis & magis abundet. Respicit ad id quod de illis dixit verf. 7.

In cognitione, id est cum cognitione, & *omni sensu.* Nempe animi, id est cum omni intelligentia, rerum nimirum divinarum & ad salutem pertinentium. Duo illis precatur, *charitatem & scientiam.*

Verf. 10. *Ad probandum differentia.* Id est ea quæ speciem habent veritatis & pietatis, sed re ipsa non sunt talia.

Ut sitis sinceri. Sine ulla admixtione eorum quæ ad Christianam veritatem ac pietatem non pertinent.

Et sine offenculo, ἀσέβητοι. Id est, ne usquam in cursu pietatis offendatis, *ad diem Christi*, ut vers. 6.

Vers. 11. *Impleti fructibus justitiæ.* Id est, fructibus quæ sunt justitiæ, per genitivum differentię vel speciei.

Qui per Jesum Christum. Intellige proferuntur: quasi dicat, non per Mosaicam Legem, quorum maxima pars ritus sunt, & qui præter hos ad veram justitiā pertinent, haudquaquam ad illius perfectionem pertingunt: at per Jesum Christum, id est disciplinam ac spiritum ejus, veri demum ac pleni & perfecti justitiæ fructus proferuntur. Hinc Christus ipse suis discipulis dixit, *Nisi abundaverit justitiā vestra plus quam Scribarum & Phariseorum*; (ē quibus tamen Paulus secundum justitiā in Lege traditam erat irreprehensibilis, infra cap. 11. 6, 9) *non ingrediemini in Regnum celorum* Matth. v. 20. De fructibus istis justitiæ qui per Christum proferuntur, vide infra cap. 1v. 8.

In gloriam & laudem Dei. Qui scilicet tantos & tam uberes justitiæ fructus in vobis produxit per Jesum Christum. Vide Matth. v. 16.

Vers. 12. *Scire autem vos volo fratres.* In solatium nimirum vestrum,

Quod res mea, τὸ κατ' ἐμὲ. Id est, mea captivitas & vincula vers. 13.

Magis in profectum Evangelii venerint. Quasi dicat, quam ut iis Evangelii progressus impediretur. Ideo & ad Timotheum scribit, ob Evangelium patior usque ad vincula, sicut maleficus, sed sermo Dei non est ligatus 2 Tim. 2. 9.

Vers. 13. *Idcirco ut vincula mea manifesta in Christo facta sint.* Id est, vincula mea in Christo manifesta facta sunt, per transpositionem.

In Christo. Id est propter Christum, seu Christi causa, per Hebraismum.

In toto prætorio. Ubi custodiebatur Paulus militari custodia.

Et reliquis omnibus. Non tantum prætorianis militibus, sed etiam omnibus Romanæ urbis incolis. Ita omnibus occasio & causa præbita est audiendi & inquirendi de Christo.

Vers. 14. *Et plures fratrum in Domino, confisi vinculis meis,* me scilicet vera loqui, *abundantius audeant sine metu sermonem,* Evangelii nimirum, loqui. Quasi dicat, animus plerisque fratrum crevit ex meis vinculis Evangelii prædicandi.

Vers. 15. *Aliqui quidem etiam propter invidiam & contentionem.* Id est, ideo etiam quia invident prædicari & recipi Christum sine Lege Moysis, & contentione causa cum Christianis aliis.

Quidam etiam propter beneplacitum. Quasi dicat, quamvis ad id non missi, solo studio Christi,

Christum prædicant. Id est prædicant Jesum esse Christum. Docet hic locus, Christum etiam propter beneplacitum prædicari posse, idque singulari cum laude fieri, ut frustra sint qui missionem semper exigant.

Vers. 16. *Alii quidem:* quasi dicat, alii quidem, inquam, *ex contentione.* Id est, contentione & litium studio,

Christum annuntiant, non pure. Non Christi amore & studio, ideo nec sic ut est veritas in ipso, adjungunt enim circumcisionem & Legem Mosaicam Evangelio, & illud reddunt impurum.

Existimantes afflictionem adferre se vinculis meis. Id est, semih ob vincula afflicto, afflictionem superaddere, & sic vincula mea multo graviora reddere.

•Vers. 17. *Alii autem ex dilectione.* Nempe Christi, solo Christi amore ac studio.

Scientes quod in defensionem Evangelii. De salute videlicet Gentium per solam in Christum fidem,

Positus sum. A Deo nimirum & Christo, & huc spectare etiam hæc ipsa mea vincula.

Vers. 18. *Quid enim?* Scilicet angar & affligar animo.

Tamen omni modo, sive prætextu. Id est prætexendo Christum, ut interea Legem introducant.

Sive veritate. Id est, vere nomen ponitur pro adverbio.

Christus prædicatur. Id est, Jesus prædicatur esse Christus.

Et in hoc gaudeo. Id est, propter hoc quod scilicet Christus omni modo prædicetur.

Sed & gaudebo. Quasi dicat, quidquid tandem mecum eveniat.

Vers. 19. *Scio enim quod hoc.* Nempe quod mecum fit, mea captivitas, mea vincula,

Mihi eveniet in salutem. Animæ nimirum, & æternam illam.

Per vestram petitionem. Quam scilicet pro me facitis ad Deum & Christum.

Et suppeditationem spiritus Jesu Christi. Nisi enim hic suppeditetur, facile est in tentationibus succumbere. Vide hic Spiritum Sanctum suppeditari a Christo, qui etiam propterea Christi spiritus vocatur. Suppeditatur a Christo, quia illum accepit a Patre Act. 2. 33.

Vers. 20. *Secundum sollicitam expectationem & spem meam quod nulla in re pudeam.* Si scilicet non satis pro officio meo ulla in re me gererem, aut veritatis adversariis ulla in re succumberem, & timorem ac trepidationem ab illis incuti mihi parerem.

Sed in omni loquendi libertate, παρρησία. Id est per omnem loquendi libertatem. *Sicut semper,* toto prædicationis meæ tempore: quam parrhesiam ubique videre est in Paulo, coram Sergio Paulo Proconsule, in synagogis Judæorum, coram Gentibus, Athenis, Hierosolymis, coram Judæorum Synedriis, coram Præsidibus, coram Rege Agrippa & aliis. Nimirum quia non tantum veritatis & optimæ causæ fiduciam habebat; sed etiam Christi spiritu abunde præditus & instructus erat.

Et nunc. Id est sic & nunc, per ellipsin particulæ similitudinis.

Magnificabitur Chriſtus. Id eſt magnum conſequetur nomen, magnam nominis celebritatem.

In corpore meo, ſive per vitam, ſive per mortem. Nempe meam, utrolibet modo res ceciderit; ſive me vivere patientur per vitam, ſive mori me cogent per mortem meam, Chriſtus magnificabitur in meo corpore.

Verſ. 21. *Mihi enim vivere Chriſtus,* intellige eſt, & *mori lucrum.* Cauſam addit ſuperioris dicti: quaſi dicat, nam ſi vivam, quid aliud eſt mea vita quam Chriſtus, quam ut Chriſtum ſpirem, Chriſtum prædicem, Chriſtum honorem, colam, invocem, Chriſtum omnibus actionibus meis exprimam, omnia ad nominis ejus gloriam dicam & faciam? Vitam ponit pro vitæ actionibus, & Chriſtum pro iis quæ pertinent ad Chriſtum, utrumque per metonymiam: ſi autem moriendum erit, mori, idque etiam pro Chriſto, maximum eſt mihi lucrum. Ideo lubentiſſime pro ipſo moriar, quod ſumma cum nominis ejus gloria fiet, dum me ita Chriſto confidere, ita eum amare, ita vera eſſe quæ de ipſo annuntio teſtabor; ut pro iis mortem oppetere, cum certiffima ſpe reſurrectionis ad vitam immortalem per ipſum conſequendæ, nihil dubitem. Iis quibus vivere Chriſtus eſt, (Nam hoc ut præcedat oportet) mors ſemper eſt lucrum; etiamſi non ex Chriſti cauſa moriantur. Jam enim requieſcunt a laboribus ſuis, & opera eorum ſequuntur eos. Tanto vero magis mors eſt lucrum iis qui eam propter Chriſtum patiuntur, quia per eam & propter eam eximium æternæ gloriæ decus in immortalī vita & Regno Chriſto conſequuntur. Ideo Chriſtus exultare jubet præ gaudio in illa die qua propter ipſum patimur: *Ecoe enim,* inquit, *merces veſtra multa eſt in calis* Luc VI. 23.

Verſ. 22. *Si autem vivere in carne.* Intellige, mihi continget, (eſt enim elliptica oratio,) ſi diutius mihi vivendum erit in carne: quaſi dicat, nam ego etiam depoſita carne vivam, Deo nimirum & Chriſto, cui omnes licet mortui vivunt, quatenus eos ſemper facere vivos poteſt & ſuo tempore faciet.

Hoc, ſi ſcilicet in carne vivam, mihi fructus operis, intellige, erit. Id eſt hunc fructum per id conſequar, ut operer, in prædicatione nimirum Euangelii & Regni Chriſti promotione. Fructus operis per genitivum differentiæ dicitur, pro fructu qui eſt opus, & vivere in carne dicitur hic fructus, per metonymiam cauſæ; quia per vitam in carne fructus hic producitur.

Et quid eligam nescio. An vitam ſcilicet an mortem. Utrumque mihi bonum, utrumque expetendum eſt. O beatos qui Chriſto ſerviunt, adeo mortem non metuunt, nec malum putant, ut ambigant quid ſibi magis eligendum ſit, an vivere, an mori?

Verſ. 23. *Conſtringor enim ex iſtis duobus, in πῶν δὲ.* Urgeor ab utroque iſtorum & a vita & a morte, ut nesciam quo me vertam in eligendo. Utrumque pro ſe magna habet momenta.

Cupidinatem habens ad ſolvendum, eis τὸ ἀναλῶσαι. Nempe ex hujus vitæ vel ex carnis ſtatione.

Et cum Chriſto eſſe. Videtur ad Chriſti illa verba latroni dicta reſpicere, *hodie mecum eris in para-*

diſo, nam & alibi idem Apoſtolus, *ſcientes,* inquit, *quod dum adſumus, (ἐνδύμενοι) in corpore, abſumus (ἐκδύμενοι) a Domino: Conſidimus autem & approbamus magis abeſſe ex corpore, & a deſſe apud Dominum* 2 Cor V. 6, 8. Nimirum quia mors piorum momenti tantum rationem in ipſis habet, & in eo ſunt ſtatu ut amplius a Chriſto ſeparari non poſſint.

Multo enim melius, ποῦ μᾶλλον κρείων. Nempe quam in carne vivere, & ſic a Chriſto abeſſe, & in opere continuo ac periculo verſari. Expoſuit quo pondere urgebatur ex parte mortis.

Verſ. 24. *Manere autem in carne.* Et ſic in carne vivere.

Magis neceſſarium, propter vos. Exponit quo urgebatur ex parte vitæ, quod nimirum vita ſua magis adhuc eſſet neceſſaria fidelibus quam mors. Itaque ſignificat ſi commodi ſui rationem habere debeat, mortem ſe vitæ longe præferre; ſed ſi commodi fidelium, utiliorem eſſe ſuam vitam.

Verſ. 25. *Et hoc conſiſus ſcio.* Decidit rem & electionem ex utilitate fidelium.

Et hoc. Nempe me manſurum adhuc in carne.

Conſiſus. Nempe Deo & Chriſto.

Scio. Tali nimirum ſcientia qualis dari poteſt in iis de quibus nulla eſt certa Dei promiſſio. Nam ipſe infra cap. 2. 7, etiam rem aliter evenire poſſe ſignificat, quod & paulò ante 1. 20 fecit, cum Chriſtum magnificatum nunc iri in ſuo corpore dixit, ſive per vitam ſive per mortem. Propterea dicit, *conſiſus ſcio,* hætenus igitur ſciebat, quatenus Deo confidebat: at Deo in hoc ita confidebat, ut nihilominus ſuam voluntatem divinæ ſubjiceret voluntati, paratus & in partem alteram.

Quod manebo. Nempe in carne.

Et ſimul permanebo cum omnibus vobis. Id eſt ita manebo in carne, & in vita, ut non detinear in vinculis, ſed una permaneam vobiſcum omnibus.

In veſtrum proſectum. In re videlicet ſalutis.

Et gaudium fidei. Id eſt, quod ex fide in Chriſtum proficiſcitur, per genitivum cauſæ. Ut nimirum per me majores in fide ſumatis proſectus, & quod ex fide manat, maximum conſequamini gaudium.

Verſ. 26. *Ut gloriatio veſtra abundet in Chriſto Jeſu.* Id eſt, per Chriſtum Jeſum, pro ipſius beneficio in me, id eſt de me.

Per meam præſentiam rursus apud vos. Quaſi dicat, gloriamini nunc de me, ſed per meam præſentiam rursus apud vos abundantior fiet, Chriſti beneficio, veſtra de me gloriatio. Multo plura enim per me poteritis adipiſci.

Verſ. 27. *Tantum digne Euangelio Chriſti vos gerite, πολιτεύεσθε.* Quaſi dicat, omnia bene habebunt, tantum digne &c. Euangelium Chriſti, eſt de vita æterna & cæleſtis Regni hæreditate: hoc Euangelio digne ſegerit, qui mundana omnia contemnit præ cæleſtibus, nec mundanarum rerum cauſa quidquam facit, quod cæleſtium hæredi futuro ſit indignum & indecorum, qui omne vitium longe fugit, omne decus ſectatur. Similem admonitionem vide 1 Theſſ. 2. 12.

Ut siue veniens & videns vos, siue absens. Et hinc patet Apostolum in utrumque paratum fuisse, proinde non ita scivisse se evasurum, ut nesciret rem aliter posse cadere. Vide vers. 25.

Audiam res vestras, καὶ μετὰ ὑμῶν. Vide cap. 2. 19, 20.

Quod stetis. Tanquam milites in acie,

In uno spiritu, una anima. Id est, in summa unitate & concordia, non secus atque si omnium unus esset spiritus, una anima. Sic & Lucas, *multitudinis*, inquit, *credentium erat cor unum & anima una* Actor. 1v. 32. Nam & milites omnes debent unanimes esse.

Simul certantes. Id est uno agmine, junctim, non singuli, non alii ab aliis separati. Ita enim fieret, ut dum singuli pugnarent, universi vincerentur. Non debent Christiani in hoc afflictionum pro Christo certamine causam suam alii ab aliis separare; communis hæc est causa, communibus auxiliis agenda, quod unus patitur, omnes ad se revocare debent. Vide vers. 7.

Fide Evangelii. Quasi dicat, non armis, non viribus corporis, non lacertis, sed fide Evangelii, id est Evangelio adhibita, per genitivum objecti. Hac fide omnia pro fide certamina facile sustinebitis, & omnibus afflictionibus superiores eritis patientia. Hoc enim certamen non aliter quam patiando peragitur.

Vers. 28. *Et non territi in ullo.* Id est ulla re. In redundat per Hebraismum.

Ab adversariis. Nam & milites esse debent interriti, ad quos in hac admonitione Apostolus aludit.

Quæ ipsis quidem est demonstratio exitii. Id est hoc quod vobis adversentur, vos oppugnent, & modis affligant variis, est demonstratio & argumentum evidentissimum, ipsis quidem exitii, id est, quod ipsos quidem exitium maneat:

Vobis autem salutis. Id est vos autem salus maneat. Hoc uberius exponit alibi: *Demonstratio*, inquit, nempe afflictiones quas sustinetis, *justi judicii Dei ut digni habeamini regno Dei, pro quo etiam patimini, siquidem justum est apud Deum retribuere affligentibus vos afflictionem, & vobis qui affligimini relaxationem nobiscum in revelatione Domini Jesu de celo cum Angelis potentibus suis* 2 Thess. 1. 5, 6, 7, & hoc a Deo. Quasi dicat, & hoc non temere fit ut affligamini, non fit hoc sine singulari permissione divina.

Vers. 29. *Quia vobis donatum est.* Causam addit cur id Deus permiserit, quia vobis, inquit, donatum est, nempe a Deo, tanquam munus singularissimum, quo non omnes Deus dignatur.

Hoc, ut pro Christo, ὑπὲρ Χριστοῦ. intellige *patiamini*. Sed hic suspendit orationem quam in sequentibus repetit & perficit. Addit enim, *non tantum*: quasi dicat, non tantum inquam, hoc ut in ipsum credatis, καὶ ἐν αὐτῷ πιστεύετε.

Sed etiam. Quasi dicat, ut cœpi dicere, hoc ut pro ipso patiamini, ὑπὲρ αὐτοῦ πάσχετε. Videte quanto munere quam cumlato vos Deus dignatus sit. Magnum & ingens munus est in Christum credere; sed pro Christo etiam simul pati, longe

majus & cumulativius illud ad regni Dei possessionem aditum patefacit, hoc ad eximium & singularissimum decus in regno Dei, & nos de adeptione Regni Dei plane certos reddit. Hinc fit ut de afflictionibus propter Christum gloriemur Rom. v. 3, 4, & affligi propter Christum pro singulari ducamus gaudio Jacob. 1. 2. Communionem enim afflictionum Christi, sequitur & communio gloriæ ac regni Christi 2 Tim. 2. 11, 12. 1 Petr. 1v. 13, 14.

Vers. 30. *Idem certamen habentes.* Per antiptosin nominativi pro dativo, respicit enim ad id quod dixit, *vobis donatum est*, nunc exponens quomodo id illis donatum sit; nempe quatenus habeant idem certamen secum.

Quale vidistis in me Actor. xvi. 19 & seqq. & *nunc auditis in me.* Id est certamen injuriarum, opprobriorum, captivitatis, vinculorum propter Christum.

C A P U T II.

Vers. 1. **S***I quæ igitur consolatio in Christo, intellige est.* Quasi dicat, cum igitur sciatis quanto in certamine nunc verfer, & ipsi etiam in eodem versemini, ut quo animo esse me oporteat ex vobis ipsis optime intelligatis, obsecro vos & obtestor per eam si quæ est in Christo consolationem &c.

Si in talibus, vehementer affirmat: quasi dicat, quæ sane est omnium maxima.

In Christo. Id est per Christum, in ejus nimirum discipulis; de his enim hic agitur, & verba *in Christo*, referuntur etiam ad omnia membra sequentia: quasi dicat, si quid discipuli Christi alii aliis solatii afferre possunt.

Si quod solamen, ὡς ὅπου, charitatis. Id est, si quod solamen & allevamentum animo charitas afferre potest, quæ Christiani inter se devincti sunt: quasi dicat, obsecro vos per si quod est charitatis inter Christianos solamen.

Si quæ communio Spiritus. Nempe Sancti, inter Christianos videlicet per Christum est: quasi dicat, obsecro vos per eam si quæ inter Christianos est communionem Spiritus Sancti. Vide quid communio Spiritus Sancti significet; nempe communem Spiritus Sancti participationem 2 Cor. xiii. 13.

Si quæ viscera & miserationes. Nempe in Christianis per Christum sunt: quasi dicat, obsecro vos per ea si quæ Christianis per Christum insunt viscera & miserationes. Viscera miserationum sunt sedes, ideo conjungit utraque.

Vers. 2. *Inplete meum gaudium.* Hoc est quod eos obsecratur per tanta vincula: quasi dicat, habeo quidem non parum gaudii ex vinculis meis quæ propter Christum patior, & quod vincula mea in tantum Evangelii profectum exiverint cap. 1. 13, 18, sed ut pleno gaudio potiar & persuar, vos per ea quæ dixi sanctissima vincula præstate.

Ut idem ſentiat. Incipit exponere quo pacto gaudium ejus plenum facere debeant, ut nimirum idem ſentiant, id eſt ne ullæ ſint inter ipſos diſſenſiones. Ex diſſenſionibus facile poſſunt exoriri & animorum abalienationes.

Eandem charitatem habentes. Hoc fit cum alter alterum ſic diligit ſicut ſeipſum, nec ullum inter ſe & alterum in charitate facit diſcrimen, ſicut membrorum omnium in uno corpore charitas eſt eadem.

Unanimes, ὁμόθυροι. Quasi dicat, non ſecus atque ſi unam communem haberetis animam, ſicut ſit in uno corpore.

Unum curantes, ὁμολογούντες. Nempe commune bonum omnium, quod unum eſt.

Verſ. 3. Nihil ſecundum contentionem, id eſt per contentionem, intellige *facite.* Priora declarat per contrarii remotionem. Nulla ſit inter vos contentio.

Aut vanam gloriam. Id eſt vanæ gloriæ ſtudio. Nam qui vanæ gloriæ ſtudent, contentioſi ſolent eſſe, dum alter alteri non concedit, verens ne aliquid ſibi vanæ laudis & exiſtimationis decedat.

Sed humilitate, καὶ ὑποταγῇ. Id eſt per humilitatem, quæ facit ne quidquam de vana gloria cogitemus, humilibus enim ſtudet, unde & nomen habet, alta vitat, imo ſpernit vera humilitas.

Alii alios ducentes excellentiores vobis ipſis. Id eſt alii alios ſupra vos ipſos honorate, proinde cum nemine de vana gloria certate, quiſque eam alteri protinus concedite. Humilitate alii alios nobis excellentiores ducere debemus, etſi non ſemper ſententiâ, ſi res aliter ſe habeat. Non enim vetat Apoſtolus vera ſentire, aut quæ Deus nobis contulit agnoſcere, hoc enim abſurdum foret; ſed vetat ob ea ſuperbire, & aliquid de humilitate dimittere: quin tanto humiliores, & hac ratione alios tanto nobis excellentiores ducere, eoſque tanto magis honorare debemus, quanto nos iis excellentiores à Deo factos eſſe videmus. Deus enim nos donis ſuis ad humilitatem vocat, non ad ſuperbiam & animi elationem.

Verſ. 4. Non ſua quiſque ſpectate. Alterum fontem contentionum tangit, proprii commodi ſtudio. Hoc vetat Apoſtolus, nempe ſic, ut non ſimul etiam ſpectemus quæ ſint aliorum. Ideo addit:

Sed & ea quæ aliorum ſunt quiſque. Quasi dicat, licet quidem & ſua cuique ſpectare; ſed ita ut ſimul & aliorum quiſque ſpectet utilitatem; ſicut ſit in membris unius corporis: quorum quodque non ſuam propriam & privatam ſeu communem ſpectat utilitatem. Suam utilitatem ſpectare, natura quemque docet: at ſpectare commoditatem alterius, divina Lex docet. Illud eſt diligere ſeipſum; hoc eſt diligere alterum: illud nullum à Deo præmiū habet; hoc habet omnium maximum.

Verſ. 5. Hoc enim ſentiat in vobis quod & in Chriſto Jeſu. Intellige ſentiebatur. Id eſt hic ſit animorum in vobis ſenſus & habitus qui erat in Chriſto Jeſu. Confirmat ſuperiora ab exemplo Chriſti, quod nobis pro cuiuſque copia & facultate imitandum eſt. In quo & ſumma Chriſti humilitas in ſumma ejus excellentia elucet, & quam Chriſtus non ſua ſpe-

ctarit, ſed ſpectarit etiam ea quæ omnium noſtrum erant, quamvis maximis ſuis cum incommodis ac laboribus eſſent conjuncta. Utrumque nimirum iſtorum, ad quæ in ſuperioribus exhortatus eſt, in hoc exemplo Chriſti conſpicitur.

Verſ. 6. Qui cum in forma Dei eſſet. Non dicit Chriſtum Deum illum unum fuiſſe, quod haud dubie dixiſſet ſi verum erat, ſed ait Chriſtum in forma Dei fuiſſe, formam Dei geſſiſſe, ſicut & mox dicit, quod formam ſervi ſumpſerit, etiamſi ſervus haudquaquam eſſet. Erat enim Dei Filius, à Deo per Spiritus Sancti virtutem genitus, & in Regem illum à Deo promiſſum electus ac ſanctificatus, non juris & domini alieni, nedum abſoluti: ſed formam ſervi ſumpſit, cum ſe tractari ſerviliter & in crucem agi paſſus eſt, quod etiam ideo ſervile dicebatur ſupplicium. Sic ergo & in forma Dei erat, cum divina opera & miracula ſolo juffu & nutu ſuo ederet, & ab hominibus eo nomine adoraretur.

Non rapinam duxit quod eſſet æque Deo, ἴσα θεῷ. Neutrum plurale more Græcorum adverbialiter capitur, Latini dicerent, quod eſſet ceu Deus, aut æque ac Deus, vel inſtar Dei. Sic Job. x. 10: *ἵσθηται με ἴσα τυφλῷ, compegiſti me ceu caſem* cap. xi. 10, *Χόρην ἴσα βοσὶν ἰδίαι, gramen æque ac boves comedit.* Declarat illam Dei formam. Nam ceu Deum eſſe quid aliud eſt quam in Dei forma eſſe? Vere autem Chriſtus ceu Deus, ſeu æque ac Deus, vel inſtar Dei erat, in diviniſſimis ſuis operibus ac miraculis, quorum ne numerus quidem iniri facile queat Joan. xxi. 25. Hic iterum non dicit Apoſtolus quod Chriſtus eſſet unus ille Deus, ſed quod eſſet ceu Deus ſeu æque ac Deus, vel inſtar Dei. Omnimode ajunt æqualis Deo dicitur. Ergo non dicitur idem. Neque æqualitas ultra rem ſubjectam debet extendi. Deinde de re loquitur quam aliquis rapinam poſſet ducere: quis vero dicat rapinam duci poſſe, quod unus ille Deus ſis? Neque enim hic eſſentiales proprietates; ſed liberrimæ voluntatis actiones in Chriſto laudantur, & nobis imitandæ proponuntur. Et cum Apoſtolus dicit, *non rapinam duxit quod eſſet æque ac Deus*, ſeu (ut nunc communem interpretationem ſequamur,) *æqualis Deo*; tacite ſignificat quod id duxerit rem rapinæ contrariam, nempe Dei gratiam, ſeu donum: quaſi dicat, non rapinam, ſed Dei gratiam ac donum id duxit; propterea nec ob tantam divinitatem ac dignitatem ſuam ſuperbiit, nec eam longius ac diutius retinuit quam auctor & dator illius vellet; (ut ſolent qui aliquid quod ſibi magno ſit ornamento ac decori rapuerunt;) ſed ad ejus nutum ac voluntatem protinus eâ ſe abdicavit. Ideo addit Apoſtolus:

Verſ. 7. Sed ſeipſum exinaniavit. Exponit prius per contrarii affirmationem, id eſt illa Dei forma, illa cum Deo æqualitate, protinus eum Deus vellet, ſemetipſum inanem ac vacuum reddidit; ceſſavit à miraculis & operibus illis divinis, & eam quam præferebat divinam majeſtatem, in ſervi formam, ut mox additur, Deo ſic volente ac jubente, & humani generis ſalute id poſtulante, commutavit. Non igitur hic dicitur quod Deus ille unus homo factus ſit. Neque enim ſi hoc fieri poſſet, (quod

planè contradictionem implicat,) seipsum propterea exinanivisset, & Deus ille unus esse desiisset. Et quomodo hic sensus & habitus animi in ullo hominum esse posset, ut idem faceret?

Formam servi sumens. Exponit quo pacto se exinaniverit, sic nimirum ut pro Dei forma sumeret formam servi. Nam sicut Deus & servus extrema sunt opposita, ille omnium altissimus, hic omnium infimus, sic & forma Dei & forma servi opposita sunt, & una pellit aliam, nec simul in eodem subjecto consistere possunt. Sumpsit ergo formam servi, quamvis nihil minus esset quam servus, cum se tractari serviliter permisit ac sustinuit. Sic & formam Dei acceperat, quamvis unus ille Deus non esset. Humanam, ajunt, naturam assumpsit. An ergo & nunc formam servi habet, postquam rerum omnium Dominus effectus est? Quis vero hominem absolute dicere volens, servum dicat? Aut humanam naturam significare volens, dicat *μερὴν θεοῦ*, formam servi? Præsertim cum *μερὴν*, formam significet externam, non internam aliquam rationem essentiae, quæ *μερὴν* non dicitur, ne Philosophis quidem ipsis, quanto minus Apostolis & sacris illis viris, qui proprios Philosophorum terminos, aut Latinorum Scholasticorum formas & formalitates penitus ignorant?

In similitudine hominum factus. Per Hebraismum, pro similis hominum factus. Hebræi enim adjectiva sic solent describere. *Doctores gentium in fide & veritate*, id est fidelis & verax 1 Tim. 2. 7 & similia. Atqui si Deus ille unus humanam naturam assumpsisse modo dictum est, non similis hominum, sed verè homo factus est, nec figura inventus est ut homo; sed reipsa fuit homo, ut sanè Christus homo fuit, idque haud dubiè dixisset Apostolus, si nunc de eo loqueretur. Et quomodo hæc obsecro cohærent, naturam humanam assumpsit, similis hominum factus est, & figurâ inventus ut homo? Nam vel mera tautologia esset; quis enim nesciat eum qui sit homo, similem esse hominum aliorum, & figuram habere ut hominem? Vel falsâ foret oratio. Neque enim si quis sit similis hominum factus, ut figuram habeat hominis, protinus sit homo. Docet igitur Apostolus, qui factum sit, ut Christus qui erat in forma Dei & instar Dei operibus admirandis, proinde qui Deo haud dubiè similis esset virtute, formam servi sumeret & se tractari permetteret serviliter? Similem, inquit, hominum se fecit, quasi scilicet non posset adversariis resistere, qui virtute similis erat Deo, & adversarios suos nullo negotio posset prosternere.

Verf. 8. *Et figura repertus est ut homo.* Explicatio est prioris. *Figura*, id est non reipsa, sed apparenter & externa specie tantum. *Repertus est.* Nempe ab adversariis suis.

Ut homo. Qui reipsa erat ut Deus. Non enim hic agitur de homine simpliciter; sed de homine simplici, qui nullas in se vires habeat divinas, aut humanis multo majores. Nam alias Christus non figura tantum erat ut homo, sed vere homo erat. Ideo & Samson, etsi homo erat, dicit tamen se fore ut hominem, si hoc & illud secum fiat;

donec tandem verum fassus diceret, si capilli sibi detondantur, futurum se ut hominem; quibus etiam detonsis, non ut Christus figura tantum & specie externa, sed vere ac reipsa repertus ac deprehensus est ut homo.

Humiliavit seipsum. Apostolus ipse exponit quid sibi per superiora velit, id nimirum quod Christus seipsum humiliaverit, id est valde humilem fecerit, & ad infimum humilitatis gradum ex summo qui cadat in hominem sese dimiserit: humiliavit, inquam, seipsum, non ab aliis humiliatus est, quod iis non posset resistere. Poterat omnino, sed nolebat, quia hoc mandatum acceperat à Patre, Deo suo.

Factus obediens. En quo pacto sese humiliaverit, non factus homo, cum Deus ille unus esset; sed factus obediens, cum similis esset Deo, Deo primum factus est obediens, deinde & ex Dei voluntate, Principibus Judæorum, & Præsidi Pilato. Non temere ipse sese in tantam humiliationem conjecit; sed obedientiæ jure. Obedere autem servorum est, eo præsertim modo sicut additur.

Usque ad mortem. Id est adeo ut se ad mortem etiam duci sit passus.

Mortem autem crucis. Id est omnium ignominiosissimam ac dirissimam ac planè servilem. Hoc jam in humilitate & obedientia summum ac extremum erat. En exemplum Christi, quod nobis imitandum proponitur admirandæ humilitatis, seu *ταπεινοφροσύνης*, quæ profecto vera est animi magnitudo. Quid enim excellentius esse potest, quam omnes seculi hujus honores, omnia commoda, omnem contemptum & ignominiam contemnere, ut Deo placeas, & hominum salutem promoveas ac procures?

Verf. 9. *Propter quod etiam Deus ipsum superexaltavit.* Nimirum summam humiliationem & obedientiam, summa prosecutus est exaltatione. Hæc pulcherrime inter se cohærent, & posterius ex priore consequitur. Sed si dicas Deum illum unum sese hominem fecisse, vel naturam humanam induisse, & à Deo illo uno propter hoc exaltatum esse, & Deum illum unum nomen Deo illi uni donasse supra omne nomen, rem dicas ipso auditu absurdam, & sibi ipsi repugnantem. Nec duarum personarum distinctione absurditatem effugas, si nihilominus utraque persona sit unus ille Deus; nec distinctione duarum naturarum, divinæ & humanæ in una persona, cum humana natura altius extolli non possit, quam si recipiatur in unionem personalem cum divina, quod adhuc in utero matris longe ante hanc obedientiam ajunt evenisse. Quæ vero est ista natura humana, quæ ipsa per se non subsistat? Et quale est obsecro, divinam personam, quæ humanam naturam assumpsit in unionem personalem, secundum hanc naturam, sua humiliatione & obedientia usque ad mortem crucis meruisse, ut secundum eandem naturam ab altera persona exaltaretur, & maximis donis remuneraretur, cum utraque persona sit

unus ille Deus? Et quare una persona Deus absolute & *ἑὶς θεός*, proinde unus ille Deus diceretur, & hoc nomine distingueretur ab altera, si tam hæc quam illa unus ille Deus esset? Quis hæc capiat, quis intelligat, quis sciat quid dicatur? At veritas plana est & expedita, & mire efficax ut nos excitet ad imitationem humilitatis & obedientiæ Christi; veritas, inquam, quâ docemur Jesum Christum hominem, & non Deum illum unum, aut aliam aliquam quæ humanam naturam assumpserit personam, quia Deo illi uni fuit obediens, seseque mandato ejus demisit usque ad mortem crucis; à Deo super omnia eventum & rerum omnium Dominum effectum esse.

Propter quod, Διό. Quasi dicat, quæ tanta humilitatio effecit ut *etiam*, id est vicissim, *Deus*, *ὁ Θεός*, ille nimirum unus, seu absolute & *ἑὶς θεός* sic dictus,

Ipsum. Id est Christum Jesum. Distinguitur ergo Christus ab uno illo Deo, & ei tanquam diversus opponitur, ac unius illius Dei nomine solus intelligitur Pater.

Superexaltavit. Tantæ exaltationi propter tantam humiliationem & obedientiam, quia sufficiens vocabulum requiri non poterat, *superexaltavit*, *ὑπερέψωκε* dixit, non tantum exaltavit, sed ita exaltavit, ut neminem altius efferre posset. Nam & Christus ita se humiliavit, ut se humilior dimittere & perfectius obedire non posset. Addere igitur homines Christo nihil possunt, cum Deus ipse non possit; sed quod Deus ipse facere non potuit, homines faciunt, ut Christum dicant esse ipsum illum unum Deum: quod profectò non Christo addere aliquid est; sed Christum aliud facere quam id quod est, seu Christum facere non Christum. Unus enim ille Deus & Christus ejus, contradictorie opponuntur. Hæc tanta exaltatio alibi sessione Christi ad dextram Dei declaratur. Nam ultra hunc locum nullus cuiquam dari potest sublimior.

Et donavit ei, ἐξαιών, gratis largitus est. Quasi dicat, etsi Christi summa & perfectissima humilitatio & obedientia erat; non potest tamen æquiparari cum illius exaltatione, & efficere, quin hæc ejus exaltatio gratia & donum Dei maximum dicatur. Vide quam proprie loquendo Christus sibi meritis ipsi non est tantæ exaltationis & gloriæ præmium, nedum ut proprie loquendo aliis meruerit. Ideo nec usquam in sacris Literis meriti aut merendi voces magis de Christo quam de nobis, respectu Dei, usurpantur; ut longe præstet cum Scriptura loqui, & Christi obedientiæ potius ac morti salutem nostram tribuere quam meritis, per illud enim gratia Dei non tantum non obscuratur, sed etiam longe magis illustratur: at per meritum proprie dictum imminuitur & tollitur.

Nomen. Id est dignitatem ac majestatem. Neque enim illi nomen inane & titulum rebus vacuum donavit, idque pro tantis laboribus ac obedientia. Quia nominibus dignitates ac majestates significari ac declarari solent; ideo nomen pro ipsa dignitate ac majestate usurpatur.

Quod super omne nomen est. Id est super omnem dignitatem ac majestatem. Vide Eph. I. 21, 22. Manifestum est, ut in re simili loquitur Apostolus,

Dei solius majestatem excipi, quæ nulli donationi subjecta est I Cor. xv. 27. Qui per hoc nomen unius illius Dei nomen designari putant, non considerant nomen hic intelligi quod alicui donari possit, ab uno illo Deo, quale profectò unius illius Dei nomen, ut & ipsa res hoc nomine significata haudquaquam est. Qui declarationem ajunt hic denotari, quasi scilicet Christus pro uno illo Deo sit declaratus; ii Christo pro tantis laboribus, verba data esse affirmant. Quasi vero is qui unus ille Deus est, opus habeat ulla humiliatione sui, ulla obedientia, nedum tam dura, ut ab alia persona unus ille Deus esse declaratur? Nonne ipse se eum esse, quando vult, declarare potest? Hæc & similes interpretationes, quid aliud sunt quam elusiones & obscuraciones manifestæ veritatis?

Vers. 10. Ut in nomine Jesu. Exponit quo fine nomen tam sublime ipsi donatum sit, & simul quanta sit nominis istius supra nomen omne sublimitas. *Ut*, inquit, *in nomine Jesu*, id est per nomen & propter nomen, (Hebræa phrasi,) Jesu propter tantam obedientiam donatum. Non enim ipsum nomen Jesus intelligitur. Hoc enim ex quo natus est statim obtinuit, & cum multis commune habuit. Ut perinde mos ille quo ad nomen Jesu capita aperiuntur, aut inclinantur, aut genua flectuntur, ex hoc loco præter omnem Apostoli mentem promanarit, & exemplo esset, quam traditiones, licet antiquissimæ, & ab ipso ferè principio ducentes originem, frustra nihilominus sese ad Apostolorum referant auctoritatem. Non quidem hoc per se illicitum est; sed nunc de eo agitur quid Apostolus dicat. Nec ulla causa est ut ad nomen Jesu honoris edantur signa, & ad nomen unius illius Dei non edantur. Non igitur hoc est quod docet Apostolus; sed ut propter majestatem Jesu donatam

Omne genu flectat, ὑμνῶν. Activum sæpe ponitur sensu reciproco. Non addit cui sese flectere debeat. Id enim res ipsa docet, nempe ipsi Jesu, cui tanta majestas concessa & à Deo donata est.

Cælestium. Id est Angelorum omnium.

Et terrestrium. Id est hominum mortalium.

Et inferorum. Id est mortuorum. Tanta igitur est Christi Jesu majestas, tam longe supra omnes alias dignitates & majestates evecta, ut propter eam Jesu, omnes, & Angeli, & homines, adeoque etiam non tantum vivi, sed & mortui genua flectere, id est omnia submississima honoris exhibere signa debeant. Finis hic in Angelis quidem omnibus, quia Jesum omnes vident, ad effectum est deductus; in hominibus multis, quia multi credunt, in mortuorum adhuc nullis, quia mortui nondum resuscitati sunt, nec redierunt ad vitam; sed cum per Christum omnes resuscitabuntur, tum omnes mortui, ut & omnes homines alii, tanquam cælesti judici & in sua majestate conspicuo, Christo genua sua flectent, eumque prout ac supplices adorabunt. Et tunc perfecte implebitur quod à Deo per Prophetam promulgatum est: *Vivo ego, dicit Dominus, quod mihi sese flectet omne genu, & omnis lingua confitebitur* Rom. xiv. Deo enim id fiet per Christum, quod fiet Christo, ut sequenti versu dicit Apostolus. Locus hic aperte docet, Christo cultum

cultum & adorationem ab omnibus deberi, ut in eo adoretur ipse Deus.

Verf. 11. *Et omnis lingua confiteatur.* Planè respicit Apostolus ad modo memoratum ex Propheta locum. *Omnis lingua*, nempe sicut omne genu. Et Angelis, sicut genu, sic & lingua tribuitur, per metaphoram ab hominibus.

Confiteatur. Lingua, confessione & pronuntiatione, genu-flexione & incurvatione significat.

Quod Dominus, nempe sit, *Iesus Christus*. Dominus nimirum omnium à Deo factus est, ut Petrus loquitur Actor. 2. 36, & Paulus docet 1 Cor. xv. 27, 28. Eph. 1. 22. *Subiectis ei Angelis & Potestatibus & virtutibus* 1 Petr. iij. 22. Dominus enim iste ad donatam refertur maiestatem, & distinguitur ab uno illo Deo, qui solus Pater dicitur. Addit enim Apostolus:

Ad gloriam Dei Patris. Alius igitur est Deus ille unus, qui solus est Pater, alius iste Dominus, qui solus est Iesus Christus. Hoc nimirum addit Apostolus, ne quis putet, per tantam Christi maiestatem, & quæ illi deferenda est adorationem, illiusque confessionem, aliquid de gloria Dei illius unius, qui solus est Pater, diminui eique decedere. Tantum enim abest ut id fiat, ut hoc ad Dei Patris gloriam omninò faciendum sit; cum Deus ipse in Christo ad tantam maiestatem extollendo, hunc gloriæ suæ finem maximè spectarit. Omnia enim quæ Christo tribuntur, quia ipsi à Deo sunt collata; in Deum redundant. Hinc etiam patet Christum à fidelibus meritò invocari. Quis enim in necessitate positus, Dominum suum non invocet? Eumque talem ac tantum, qualis & quantus Christus est, qui nisi vota nostra audire ac percipere & nos juvare posset in omnibus, Dominus noster cælestis haud esset. En Christi veram divinitatem ac maiestatem hic ab Apostolo descriptam, quæ quia non in eo est ut Christus sit unus ille Deus, donata enim est Christo, donata à Deo Patre, donata propter obedientiam, donata per exaltationem, donata ad Dei Patris gloriam, cur hac contenti non sumus? Cur confundimus, quæ non possunt confundi? Cur Christum Deum illum unum, & Dominum simul ab uno illo Deo factum esse credamus, idque non a sua sed ab aliena unius illius Dei persona? Unus enim ille Deus ipsis una persona non est, sed plures, quarum singulæ sint unus ille Deus, & sic unus ille Deus nil minus quam unus sit. Cur inquam, credentes ac confitentes Christum à dextris Dei sedere, dicamus Christum esse Deum ipsum eundem illum qui Pater est? Quid nos hic juvat vel personarum distinctio, si altera ad alterius dextram non sedeat, cum utraque unus numero Deus sit, & sessio a dextris Dei donum sit, Christo propter obedientiam collatam; vel distinctio naturarum, si natura humana non a dextris, sive Patris, sive Filii, sedeat; sed in unionem personalem a Filio suscepta sit? Missis igitur istis, credamus secundum Apostolorum prædicationem, & primam simplicem ac planam primorum Christianorum fidem, unum esse Deum, absolutè seu *κατ' ἐξοχήν* dictum, eumque Patrem esse Iesu Christi, & Iesum Christum esse Dominum omnium ab ipso factum, cui cultus & honor debeatur ab omnibus ad Dei Pa-

tris gloriam. Hinc fit, ut solus Pater dicatur absolutè & *κατ' ἐξοχήν* Deus, solus Christus absolutè & *κατ' ἐξοχήν* Dominus ab ipso factus.

Verf. 12. *Itaque dilecti mei.* Quasi dicat, quandoquidem tanti præmii & tantæ obedientiæ habetis exemplum in Iesu Christo duce vestro.

Sicut semper obedivistis. Nempe mandatis quæ vobis dedi Christi nomine.

Non sicut in præsentia mea solum. Id est non solum sicut in præsentia mea, intellige *obedite*. Particula solum est transposita.

Sed nunc multo magis in absentia mea cum metu & tremore. Nempe coram Deo. Servos enim decet metus ac tremor coram Domino Eph. vi. 5.

Salutem vestram perficite. Obediendo nimirum Dei & Christi mandatis cum metu & tremore: proinde summa cura & cautione ne unquam Deum offendatis. Hæc pietatis & obedientiæ Christianæ summa est. Nihil ultra hoc requirit a nobis Deus. Si quid semper obedire, nunquam offendere conantibus, interveniat, non imputabit hoc optimus ac benignissimus Pater; sed petulantiam non feret. Pertinet huc Apostoli Petri monitum 1 Petr. i. 17.

Verf. 13. *Deus enim est qui operatur in vobis & velle & operari.* Docet quare multo magis in absentia sua cum metu & tremore salutem perficere debeant. Quia nimirum negotium sit illis nunc immeditatè cum ipso Deo, qui operæ suæ circa eos eorumque salutem nullo modo parcat: quasi dicat, antea per me Deus operabatur in vobis velle & operari, nunc operatur per se. Ergo nunc multo magis in absentia mea salutem vestram operamini ac perficite. Deus ipse vobis non deest, dummodo ipsi vobis & Deo non desitis. Excusatio nulla est. Ut velitis benè operari & ut voluntatem ad effectum deducatis seu ipso facto operemini, Deus in vobis operatur per spiritum suum, per spiritum illum adoptionis qui manat ex fide in Christum, & cognitione tantæ divinæ gratiæ in Christo; quem spiritum Deus auget, & uberiores reddit quoties opus est, & quantum opus est. Frustra sunt qui Deum talem in Christianis operatorem putant, ut qui volunt, & operantur, non potuerint etiam nolle & non operari, & qui nolunt, nec operantur, non potuerint etiam & velle, & operari. Deus ita operatur, ut tamen nemini vim faciat, nec quisquam culpam & causam conferre possit in Deum. Et si Deus ita in nobis operaretur & velle & operari ut non possemus resistere, aut operationi divinæ obsequi, & non obsequi; quæ esset in volentibus & operantibus virtus, in nolentibus & non operantibus culpa? Et cur nos moneret Apostolus, ut tanto magis, cum metu ac tremore, ipsi etiam salutem nostram operaremur & perficeremus? Spiritu suo Deus operatur ut diximus. At si quis Spiritui Sancto resistat, & carnem malit sequi, si quis Spiritum Sanctum contristet, ipse sibi causa erit mali. *Si spiritu vivimus*, inquit Apostolus, *spiritu etiam incedamus, spiritu ambulate & cupiditatem carnis non perficietis.* Caro enim concupiscit adversus spiritum, & spiritus adversus carnem. Hæc autem opponuntur sibi invicem, ut non qua velitis hæc faciatis.

faciatis. Si autem spiritu ducimini, non estis sub Lege; proinde nec sub damnatione Gal. v. 16, 17, 18, 25. Si quis alicui administret omnia quæ pertineant ad id ut aliquid velit, & ut quod velit operetur, nonne operatur in ipso & velle & operari? Sitamen iste nolit, nec operetur; num propterea ille utrumque non operari dicendus est? Operatur utrumque Deus, quantum in se est, salva cujusque virtute, salva & nequitia, ut locus sit præmio & pœnæ. *Has igitur habentes promissiones dilecti, inquit iterum Apostolus, purificemus nos ipsos ab omni inquinamento carnis & spiritus, perficientes sanctitatem in timore Dei* 2 Cor. VII. 1. Et alibi. *Apparuit gratia salutaris omnibus hominibus, erudiens nos, ut abnegantes omnem impietatem, & mundanas cupiditates, temperanter & juste & pie vivamus in præſenti ſeculo, expectantes beatam illam spem & apparitionem gloria magni illius Dei, & Servatoris nostri Jesu Christi; qui dedit seipsum pro nobis, ut redimeret nos ab omni iniquitate, & purificaret sibi ipsi populum peculiarem, sectatorem bonorum operum* Tit. 2. 11, & seqq. Duo sunt efficacissima media per quæ Deus in nobis operatur & velle & operari; gratia ejus salutaris, & mors Christi. Nam nec gratiæ divini effectus, id est æterna salus, cuiquam continget, nisi volenti, & operanti bona, & morte sua Christus pro nobis & peccatis nostris non solvit proprie loquendo debita nostra Deo; sed & Deum ad illa nobis, si sancte in posterum vivamus, remittenda penitus obstrinxit, nosque de illorum remissione sub eadem conditione plane certos reddit; & vicissim sibi & Deo penitus addixit ac mancipavit. Locus hic docet nequaquam satis esse ut Christiani velint, sed etiam ut operentur. Deus enim in illis non tantum illud; sed etiam hoc operatur. Itaque in iis qui Christi spiritum habent, locum non habet illud; *Velle adjacet mihi, at ut perficiam bonum non reperio: Non enim quod volo, facio bonum; sed quod nolo malum hoc ago* Rom. VII. 18, 19. Christianorum est dicere, *cum Christo crucifixus sum: Vivo autem non amplius ego: sed vivit in me Christus, quod autem nunc vivo in carne, in fide vivo Filii Dei, qui dilexit me & tradidit seipsum pro me* Gal. 2. 10. Illud prius Apostolus dixit, sumptâ personâ hominis sub Lege constituti Rom. vij. 9, hoc posterius dicit, personam sustinens hominis Christiani.

Pro beneplacito, ὑπακούω τοῖς ἰουδαίοις. Id est ut beneplacitum habeat, nempe in vobis. Unde patet, nisi bene operemur, Deum Patrem nostrum, nullum in nobis habiturum esse beneplacitum. Sancta opera Deus amat, quæ ut in nobis efficeret, & sic nos servaret, omnia illa fecit quæcunque in Christo Jesu fecit. Hinc tendit universa Dei gratia, & tantus hominum amor per Christum declaratus & exhibitus, ipsaque ejusdem Christi in mortem crucis pro nobis & peccatis nostris traditio.

Verſ. 14. *Omnia facite sine murmurationibus & disceptationibus.* Nempe quæ Deo placent. Nihil contra ea murmurate, aut disceptate, ut solent servi nequam & contumaces. Hoc enim non esset cum metu ac tremore salutem operari. Vide 1 Petr. iv. 9.

Verſ. 15. *Ut sitis inculpati & sinceri.* Quales non sunt qui non faciunt quæ jubentur, vel non omnia

faciunt, vel non sine murmurationibus & disceptationibus faciunt.

Sinceri, ἀνέγκλιτοι. Sine ulla mixtura malitiæ, vel innoxii.

Filii Dei irreprehensibiles. Quasi dicat, Filii Dei estis, per fidem in Jesum Christum Gal. III. 26. Ex Deo enim estis nati. Operam ergo date ut nihil sit in vobis quod reprehendi queat.

In medio generationis prava & perversa. Quasi dicat: quæ etiam optima & sanctissima carpit, Dei Euangelio, & lucidissimæ veritati & doctrinæ, quæ secundum pietatem est, adversatur eamque calumniatur.

In quibus. Id est inter quos, generationis enim nomine homines intelligit.

Lucete. Omni justitia, puritate & sanctitate, sine labe & macula. In luce enim apparet vel minima macula.

Tanquam luminaria in mundo, intellige *lucens.* Lucete inter homines, sicut stellæ lucent in mundo. Mundus tenebris esset obſitus, si abessent luminaria, idem & humano generi fieret si abessent Christiani. Pertinet huc Christi dictum Matth. v. 14, 15, 16.

Verſ. 16. *Sermonem vitæ retinentes, ἡλικοντες.* Id est sermonem seu Euangelium de vitæ æterna, deque illius adipiscendæ ratione, per fidem scilicet in Jesum Christum. Sermo vitæ, per genitivum objecti, dicitur. Hic sermo vitæ, lux est illa nocturna ad quam omnes cursum dirigant. Hanc lucem Christiani constanter retinere & omnibus exhibere debent.

In gloriationem mihi, in diem Christi. Id est ut gloriari possim in die Christi: *in diem*, pro in die. Dies enim Christi veniet, sive homines credant, sive non credant, sive sint constantes in fide, sive deficiant à fide.

Quod non in vanum currem. Exponit hanc gloriationem, id est quod non in vanum Euangelium omni conatu prædicarim, per metaphoram à certantibus cursu. De hoc cursu alibi, *cursum consummavi*, inquit 2 Tim. iv. 7. In vanum autem id fecisset, si homines ab Euangelio defecissent.

Neque in vanum laborarim. Id est Euangelium prædicando tot calamitatum labores exhausierim. Cujus rei exemplum illustre Philippenſes ipsi habuerunt supra cap. i. 30. Act. xvi. 19 & sequentibus.

Verſ. 17. *Sed si etiam liber.* Quasi dicat, tantum abest ut me laborum aliorum pigeat & pœniteat! Sensus est, sed si etiam similis fiam vino quod libatur & effunditur circa sacrificia, si etiam sanguis meus effundatur & spargatur super terram. Merito ad libationem alludit vini, non tantum propter similitudinem, sed etiam quia vinum in sacris erat vice sanguinis. Sic & Thrasea ille postquam cruorem effudit humum superspargens, *Libemus*, inquit, *fovi liberatori.* Vide Tacit. Annal. xvi.

Super victimam & ministerio (λειτεργία) fidei vestrae. Id est super fide vestra, dum scilicet fidem vestrâ ad Dei gloriâ operor & Euangelium annuncio: sed *victimam & λειτουργίαν fidei* dixit, per genitivum differentię, convenienter libationi quæ fiebat circa victimas & liturgias.

Liturgia enim erat victimæ præparatio solemnî ritu. *Σπονδή* libatio, erat vini super terram in sacrificiis effusio, & omnia fiebant in honorem Dei; in quem etiam Apostolus operabatur gentium fidem, & ipse libari paratus erat. *Gaudeo*. Necdum libabatur Apostolus, necdum etiam hoc nomine gaudebat; & tamen tanquam in re præsentî jam versans loquitur. Sic enim animum omnino induxerat. Meminerat nimirum dicti Christi: *Gaudete & exultate in die illa, quia merces vestra multa est in celis* Luc. vi. 23. Ideo & cum dies ut libaretur venit, triumphat & factis exhibet, quod hic verbis testatus est 2 Tim. iv. 6, 7, 8.

Et gratulor omnibus vobis. Quod scilicet Apostolus vester super fide vestra sanguinem profuderit. Hinc enim certissimum argumentum capere potestis haud dubiæ veritatis.

Vers. 18. *Hoc ipsum*, id est ob hoc ipsum, & vos gaudete. Magnum enim ex hoc consequimini bonum.

Et gratulamini mihi. Quod scilicet mihi tantum honorem Christus habeat, & tanto me prosequatur dono cap. i. 29. En animum piorum, quando pro veritate & pietate, pro Dei & Christi gloria, proque hominum ædificatione ac salute occumbendum est!

Vers. 19. *Spero autem*, quasi dicat, quamvis mihi sit moriendum, in Domino Jesu. Vides Dominum Jesum curare res nostras, præsidere consiliis & actionibus piorum, easque promovere & ad effectum perducere, ut merito spem in eo collocare debeant. Nec mirum. Dominus enim est noster, hunc ipsum in finem nobis à Deo datus. Vide & infra vs. 24.

Timotheum. Cujus nomen Paulus una secum epistolæ huic præscripsit, quippe tum sibi præsentis.

Celeriter, sine mora, *missurum me vobis*, ut & ego bono sim animo, postquam cognovero res vestras. Nimirum per Timotheum reducem: quasi dicat, non minus quam vos, postquam cognoveritis res meas per Timotheum ad vos profectum.

Vers. 20. *Neminem enim habeo pari animo præditum*, qui genuine, id est sic ut oportet, de rebus vestris sit sollicitus. Exponit parem istum animum Timothei animo. Commendat eum singulariter Philippen-sibus, ut tanto magis desiderium excitet illius videnti & apud se habendi.

Vers. 21. *Omnes enim*. *Ὅτι πάντες*, cum articulo restrictivo, qui scilicet nunca me mitti possent.

Sua quarum. Id est sua carnalia commoda.

Non ea quæ Christi Jesu sunt. Id est quæ pertinent ad Christi gloriam promovendam. Ingens crimen eorum, qui sciunt Christum Jesum adeo non sua quesivisse, sed nostra; ut cum tantus esset, mortem crucis pro nobis subire non recusaverit vs. 5, 6 & seqq. Comparatè quidem Apostolus videtur locutus, ut ex versiculo præcedente colligitur, sed qui res suas Christi rebus comparant, adeoque & præferunt, merito negantur curare res Christi.

Vers. 22. *Probationem autem ejus nostis*. Id est nostris quam sit probatus, substantivum ponitur pro adjectivo, per Hebraïsmum: quasi dicat, ne videatur ejus commendatio nisi solo testimonio meo. Ipsi nostis quam sit probatus, & quantum experimentum de-derit suæ probitatis.

Quia sicut Patri Filius mecum servivit in Evangelio, *ὡς τὸ εὐαγγέλιον*. Id est Evangelio, per Hebraïsmum, quo *lamed* dativi casus notam, Græci vertunt, per *is*. Non dicit mihi servivit, sed mecum servivit, nempe Evangelio & consequenter Christo; sed servivit ita ut ego Patris, ille Filii haberet rationem, dum mihi adhæreret, me observaret, mihi omnibus obsequentem se præberet.

Vers. 23. *Hunc quidem igitur*. Quasi dicat, hunc talem qualem dixi & vos nostis,

Spero me missurum. *Vocula quidem*, docet aliquid intelligendum esse, nempe, sed certo promittere nihil possum, ut sit in spe nulla certa promissione divina subnixa.

Cum videro res meas. Quo scilicet sint inclinaturæ, ut vobis certi aliquid nuntiare de me possim.

E vestigio. *Ἐξ αὐτῆς*, conjungendum est cum verbo *mittere*: est enim transpositio. Nihil morabor, & ut supra dixit, *celeriter*.

Vers. 24. *Confido autem in Domino*. Nempe Jesu vs. 19.

Quod & ipse celeriter, id est brevi, *veniam*. Ne quis putet Paulum de suo adventu desperare; quia Timotheum velit mittere. Cæterum hæc Pauli fiducia in Domino Jesu sic fuit comparata, ut se totum voluntati ejus permetteret. Sufficiebat Paulo quod sciret id Dominum facile posse efficere, & facturum etiam id quod suæ gloriæ & Paulinæ saluti maximè expediret. Si non faciat Deus quod volumus, faciet quod melius.

Vers. 25. *Necessarium autem duxi Epaphroditum fratrem & cooperarium & commilitonem meum*. Ad spiritualia respicit, fratrem nimirum in Christo, & socium laborum ac periculorum adversorumq; meorum.

Vestrum autem legatum. Quem scilicet ad me captivum Christi misistis.

Et ministrum necessitatis meæ. Qui ministravit necessitati meæ, deferens ad me missum subsidium cap. iv. 14, 16, 18.

Mittere ad vos. Nempe in præsentî. Ut tunc Timotheum mitteret necessarium non duxit; at ut mitteret Epaphroditum duxit necessarium.

Vers. 26. *Quandoquidem desiderabat omnes vos, &angebatur quia audivistis quod ægrotaret*. Causas adfert facti sui, quandoquidem & ipse maximo desiderio tenebatur vestrum omnium, & maxime anxius erat vestri causa, quod se ægrotare audivissetis. Ideo unice cupiebat ut ipse vobis nuntium adferret valetudinis a se recuperatæ.

Vers. 27. *Nam & ægrotavit proxime mortem*. Quasi dicat, nam etiam non falsus erat hic nuntius, & mor-buserat gravissimus qui eum proxime mortem ad-moverat, ut jam nihil aliud restaret præterquam mori.

Sed Deus ipse misertus est. Haud dubie etiam respiciens ad id quod in tam pio & sancto versaretur ministerio.

Non ipse autem tantum sed & mei, ne tristitiam super tristitiam haberem. Id est ne ad captivitatem & vincula mea accederet mors viri tanti & tot nomini-bus mihi conjuncti, idque etiam in ipso necessita-tis meæ ministerio vs. 25, & propter illud vs. 30. Locus hic docet Christi servos cum versantur in afflictio-

afflictionibus & adverſis, etiamſi ſecundum ſpiritum pleni ſint gaudio; tamen etiam triſtari ſecundum carnem.

Verſ. 28. *Studioſus igitur miſi ipſum.* Id eſt majore ſtudio & diligentia in eo mittendo ſum uſus, ne quidquam tardarem.

Ut videntes eum, rursus gaudeatis, & ego minus triſtis ſim. Sopita nimirum & ſublata veſtra triſtitia.

Verſ. 29. *Suſcipite igitur ipſum in Domino.* Id eſt Domini reſpectu, ſeu ut ſervum Domini decet ſuſcipi.

Cum omni gaudio, & hos tales pretioſos habere. Proinde omni honore, omnibus officiis proſequimini.

Verſ. 30. *Quia propter opus Chriſti.* Id eſt a Chriſto mandatum & ad gloriam ejus pertinens,

Uſque ad mortem appropinquavit, non habitatione vite. Παρεβουλευόμενος τῇ ψυχῇ, non conſulens animam. Quod ſcilicet morbo affectus, nollet uſquam in itinere ſubſiſtere, & valetudinis ſuæ curam habere. Idem ſenſus erit, ſi ut alii putant, ſcripſerit Apoſtolus παρεβουλευόμενος τῇ ψυχῇ, quod animam in diſcrimen conjecerit. Periculofa Græcis παρεβόλη. Hinc Latinis parabolani qui cum vitæ periculo ægrotis adſunt. *Ut repletet veſtrum defectum erga me miniſterii.* Quasi dicat, defectus veſtri erga me miniſterii in eo erat, quod me nullo in hac neceſſitate ſubſidio allevaretis ꝑſ. 25. Hunc ergo defectum veſtrum ut repletet, animam, id eſt, vitam ſuam in periculum conjecit. Nam ſi majorem vitæ ſuæ quam hujus miniſterii rationem habuiſſet, in itinere ſubſtituiſſet alicubi, principiis obſtans morbi, non itineris incommodis eum exaſperans; ſed quia nolebat rem tam ſanctam diutius differri, aut etiam impediri, ſi quid interea ſibi humanitus accidiſſet, properaverit ut ad me perveniret, & defungeretur officio, antequam penitus opprimeretur a morbo, paratus mori miniſterio ſuo perfectò. Non dicit, ut repletet defectum meum: tanti enim id non putabat Apoſtolus; ſed officia debita, etiam cum vitæ periculis implere, laudabile & præclarum eſt.

CAPUT III.

Verſ. 1. **Q**uod reliquum eſt fratres mei, gaudete in Domino. Id eſt per Dominum qui Jeſus Chriſtus eſt. Dominus abſolute dictus; ſicut Pater & Deus Domini noſtri Jeſu Chriſti, abſolutè dicitur Deus. Dominus hic vobis ſit fons & cauſa jugis & perrennis gaudii, ob ſpem certiſſimam æternæ vitæ quam ex ipſo habetis.

Eadem ſcribere vobis. Intellige, quæ ſæpè ex me audiviſtis, nempe de cavendis pleudodidacſcalis, qui circumciſionem & Legem Moſaicam Euangelio conabantur adjungere, quos tetigit ſupra cap. 1. 15, 16, & Philippenſibus antea ſæpè inculcavit, ut ipſe dicit infra ꝑſ. 18.

Mihi quidem non grave, & κενός. Nullum mihi tædium affert, non piget me.

Vobis autem tutum, intellige eſt. Id eſt ne ſcilicet ſubvertamini.

Verſ. 2. *Videte,* id eſt diligenter obſervate, & conſequenter cavete, illos canes τῶς κυῆς. Quos ſcilicet vobis ſæpè dixi, Judæos nimirum, circumciſionis & Legis Moſaicæ inter gentes doctores; quique etiam ob id ipſum Chriſtum prædicabant, ut ſimul Legem ſuam Gentibus obtruderent cap. 1. 15, 16. Quos canes appellat, quod allatrarent & morderent veros Apoſtolos & diſcipulos Chriſti, & nil niſi offas quærent.

Videte illos malos operarios. Qui ſcilicet Chriſti diſcipulos a Dei gratia & veritate ad Legem, ad circumciſionem & ritus Moſaicos ducunt.

Videte illam conciſionem. Τὴν καὶ ἐξομῶν opponit τῇ περιτομῇ: quali dicat, neque enim ſunt digni ut appellentur circumciſio. Conciſio, καὶ ἐξομῶν dicendi ſunt, quia conſcindunt & dilacerant eccleſias Chriſti. Videte ſciſſores eccleſiarum Chriſti.

Verſ. 3. *Nos enim ſumus circumciſi,* ἡ περιτομή. Vera illa: quali dicat, non illi. Cauſam reddit cur eos conciſionem, non circumciſionem dixerit.

Qui ſpiritu Deo ſervimus. Id eſt animo ac mente, non ritibus carnalibus.

Et gloriamur in Chriſto Jeſu. Id eſt de Chriſto Jeſu, quod ſcilicet in eum credamus & ejus diſcipuli ſimus.

Et non in carne confidentes. Id eſt in rebus carnalibus, ſubſtantivum pro adjectivo, Hebræo more.

Verſ. 4. *Quaquam.* Quasi dicat, quod ad me attinet.

Ego habeo, ἔχω, habens. Participium pro verbo.

Fiduciam & in carne. Id eſt cauſam fiduciæ & in carne, non minus quam illi, imo etiam magis quam illi, ſi vellem in carne confidere, per metonymiam effecti pro cauſa. Ne ſcilicet dicant me ideo in carne non confidere, quod carnalia iſta non habeam. Habeo, & quidem in ſumma excellentia.

Si quis videtur alius confidere in carne. Id eſt cauſas in carne confidendi habere, eadem quæ prius metonymiâ, ego magis.

Verſ. 5. *Circumciſio octavo die,* intellige, mihi adeſt. Non ſum profelytus.

Ex genere Iſraëlis. Non ſum Iſmaëlita, nec Idu-mæus, ſed ex Jacobi genere, qui Iſraëlis nomen obtinuit à Deo.

Tribu Benjamin. Id eſt ex tribu Benjamin, non ex ulla earum tribuum quæ ſemel abductæ, nunquam iterum reductæ ſunt, quod à domo Davidis abſceſſiſſent, & idololatriam Jeroboami ſecutæ eſſent.

Hebræus ex Hebræis, intellige ſum. Id eſt talis Hebræus cujus omnes majores Hebræi fuerunt. Non ſum in Hebræorum gentem, vel ipſe, vel per aliquem ex majoribus meis inſertus, ſed per omnes majores meos ex illa natus. Conſequens eſt priorum.

Secundum Legem. Id eſt quod ad Legem & Legis diſciplinam attinet.

Phariſæus, intellige eram. Id eſt ex Phariſæorum regula, quæ ſecundum Legem perfectiſſima cenſetur.

Verf. 6. *Secundum zelum*, id est quod ad zelum pro Lege attinet, *persequebar ecclesiam*. Christianam videlicet, quod videretur Legem solvere.

Secundum justitiam. Id est, quod ad justitiam attinet.

Qua in Lege est. Id est, in Lege continetur & per Legem traditur, sensu nimirum literalis & aperto, non mystico, quem revelat Euangelium. Quod quia liberaliter homines tractat, non serviliter, gratiam quidem illis facit omnium rituum; sed veræ sanctitatis ac justitiæ multo majorem perfectionem requirit.

Eram inculpatus. Nam si quid in levioribus peccatum erat, quia Lex illorum dabat expiationem, adhibere eam non omittebat; quæ tamen expiatio nihil pertinet ad tollendam vitæ privationem æternæ, nec dabatur in peccatis, quibus poena mortis erat constituta: quibus etsi Paulus secundum exteriorem Legis sensum carebat: at secundum sensum interiorum magnus & ipse peccator erat Gal. 2. 17. Eph. 2. 3. Tit. 1. 11. 3, 4, & quia non tantum non credebatur in Christum, sed etiam persequebatur ecclesiam, peccatorum erat primus & maximus 1 Tim. 1. 15, 16.

Verf. 7. *Sed quæ erant mihi lucra*. Id est, quæ me faciebant magnum & eximium in oculis hominum, & ex quibus magna poteram habere lucra, honores & opes adipisci.

Hæc duxi propter Christum damnum. Id est damnum, proinde eorum omnium jacturam feci, ut Christum lucrarer, sicut ipse mox dicit, jacturam feci, quia Christianus factus sum, quædam enim plane abjeci, ut Pharisæum esse, ecclesiam persequi, quædam mihi prorsus inutilia reddidi, non secus atque si mihi non adessent, ut circumcisum esse octavo die, ex Israël esse genere, ex tribu Benjamin, Hebræum ex Hebræis, secundum justitiam Legis inculpatum esse, neque enim hæc attenduntur & spectantur amplius in me ex quo Christianus sum factus. Omnia per hoc amisi.

Verf. 8. *Sed imo vero etiam duco omnia damnum esse*. Ne forte quis putet me facti poenitere, & si nunc mihi res esset integra, haudquaquam id facturum esse. Imo vero, inquit, quo animo tunc fui, & nunc sum, nihil muto, etiam nunc duco omnia damnum esse, si quis scilicet vel ipsa, vel eorum usum utilitatemque retineat.

Propter excellentiam cognitionis Christi Jesu Domini mei. Id est, adipiscendæ excellentiæ cognitionis Christi causa: quasi dicat, quæ tanta est, ut omnia illa penitus obruat, nec in ullam secum venire sinat comparationem. Illa enim carnalem & levem & temporariam ac brevem afferunt utilitatem; hæc spirituales & veram ac solidam & æternam. Illa ergo retinere, ex hac excidere ingens & immensum foret damnum, neque enim simul haberi ac retineri possunt. Τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως dixit, adjectivum neutrum usurpans pro substantivo, excellens pro excellentia, Græca phrasi.

Propter quem hæc omnia perdidisti, ἐξηντάθεν. Vide Matth. xvi. 26. Nam quia Christianus erat, nullius erant ipsi hæc usus. Bonus vir Cajus Sejus, tantum quod Christianus, & si illa retinisset,

Christianus esse Christumque lucrari non potuisset.

Et duco stercora esse. Quasi dicat, adeo me damni non poenitet istius, ut ea omnia pro stercoreibus ducam, eo scilicet respectu,

Ut Christum lucrer. Per illorum amissionem. Stercora sunt hæc omnia, & omnes mundi hujus opes & honores, decora & ornamenta, ad Christum collata.

Verf. 9. *Et inveniar in ipso*. Tanquam scilicet ejus discipulus. Exponit quid sit Christum lucrari.

Non habens meam justitiam qua ex Lege est. De qua nimirum vs. 6 dixit, quamvis secundum eam inculpatus esset. Hanc se non habere eaque carere dicit, quatenus in Christo nullus est ad eam respectus, quippe quæ multis partibus erat manca, & potissimum in ritibus consistebat. Hujus ergo justitiæ, quam supra omnia Pharisei & Judæi omnes æstimant, & qua se beatos ferunt, lubenter jacturam facio & eam penitus abdo ac nihili pendo.

Sed eam qua est per fidem Christi. Id est, quæ per fidem Christi contingit, intellige, *ἀντὶ τοῦτο* habens, hanc cupio, hanc amplector, hanc priori illi modis omnibus præfero.

Fidem Christi, dicit, pro fide in Christum, per genitivum objecti.

Eam qua ex Deo est justitiam. Appositione exponit justitiam quæ est per fidem Christi, quod scilicet sit justitia ex Deo, id est ex Dei dono ac munere, proinde non ex Lege, nec nostra; quam idcirco etiam opponit suæ justitiæ.

Super fide. Id est fidei causa, seu propter fidem, quia scilicet Deus fidem nobis imputat ad justitiam, & sic justitiam nobis donat, pro justis nos habet, & tractat ut justos, ex sua paterna gratia. Nam etiam si fides hæc in omni generis fructus exuberet, ante fidem tamen maximorum criminum ac peccatorum eramus rei, & in fide ac per fidem non tanta in nobis est perfectio, ut si Deus ex Lege nobiscum agere velit, jus damnandi nos non habeat. Hinc fit etiam ut nobis credentibus in Christum, & secundum spiritum ex hac fide manantem ambulantes, legis gratiam faciat, seu nolit nos esse sub Lege, sed sub gratia Rom. vi. 14. Galat. v. 18, 23.

Verf. 10. *Ut cognoscam eum*. Nempe Christum. Loquitur de penitiori cognitione Christi quæ post fidem in Christum & justificationem sequitur, per Spiritus Sancti communicationem, de qua Christus ipse Joan. xiv. 12.

Et virtutem, δύναμιν, resurrectionis ejus. Similiter ut cognoscam penitius; quam scilicet, resurrectio Christi necessario secum inferat omnium in ipsum credentium resurrectionem, qua de re vide cap. xv Epistolæ ad Corinthios.

Et communionem perpeffionum ejus. Hæc cognoscitur experiundo. Sic Christus dicitur peccatum non cognovisse, quia peccatum nunquam est expertus. Proinde inveniri voluit Apostolus in Christo, ut communionem haberet in perpeffionibus cum Christo, quod fit cum affligimur propter Christum.

Conformatus morti ejus. Quasi dicat, adeo ut etiam morti ejus conformer, id est, morte violenta & infami moriar propter Christum. Hoc ut assequeretur Apostolus omnia mundi hujus lucra pro stercorebus duxit. Ita infamem pro Christo mortem omnibus hujus mundi decoribus longe prætulit.

Vers. 11. *Si quomodo perveniam ad resurrectionem mortuorum.* Nempe quia mortui resurgent ad vitam immortalem & regni Dei hæreditatem. Videbat Apostolus tantum bonum esse quærendum, omni contentione & perpeffionum Christi communione, & morti ejus conformatione, si non semper ut occidamur pro Christo, (neque enim omnes Deus ad tantum decus vocat;) at semper ut occidi pro Christo parati simus, utque moriamur peccato & crucifigamus carnem cum affectibus & concupiscentiis Gal. 2. 20. v. 24.

Vers. 12. *Non quod jam acceperim.* Rem modo dictam exponit per negationem contrarii. Nam qui jam accepit, non habet amplius opus ulla contentione ut accipiat. Negat igitur se jam accepisse, nempe coronam & brabæum æternæ vitæ. Loquitur de pleno accipiendi jure, ut scilicet sibi nihil amplius perficiendum restet. Nam eum re ipsa nondum factum fuisse immortalem, non indigebat ulla negatione.

Aut jam consummatus sim. Perfecto nimirum omni eo quod mihi perficiendum erat, quo sensu Auctor ad Hebræos, *spiritus dixit justorum consummatorum* cap. xii. 23. Quia nimirum justis istis nihil amplius, ipsorum ex parte, deerat ad salutis adaptionem, quippe vita jam defunctis, & spiritibus eorum corpore jam exsolutis. Dum igitur in hoc mortali corpore vivimus, nondum accepimus, nondum consummati sumus, semper ultra omni studio contendendum est. Ideo & addit Apostolus

Persequor autem. Rem magis declarat affirmatione contrarii, similitudine sumpta ab iis qui cursu contendunt, ut aliquid assequantur & apprehendant.

Si & apprehendam. Id est ea spe, fore ut etiam apprehendam, nempe beatæ resurrectionis & æternæ vitæ brabæum.

Eo quod etiam apprehensus sim a Christo Jesu. Nempe dum Damascum tenderem ad persequendam ejus ecclesiam. Hoc igitur mihi certam spem facit fore ut apprehendam, quia etiam ego apprehensus sum a Christo, nihil ea de re cogitans & a Christo penitus averfus, quod certe Christus non alio fine fecit, quam ut vitæ æternæ brabæum persequeretur & apprehenderem. Hinc & ad Thessalonicenses idem Apostolus scribens, induere eos jubet galeam, spem nimirum salutis, quia, inquit, *non posuit vos Deus in iram, sed in acquisitionem salutis per Dominum nostrum Jesum Christum* 1 Thess. v. 8, 9. Vocatio nostra certissimum est argumentum propensæ in salutem nostram divinæ voluntatis, dummodo Apostoli exemplo nobismet ipsi non desimus.

Vers. 13. *Fratres, ego me non existimo apprehendisse.* Immoratur huic rei Apostolus, compellans ipsos, nempe ut suo doceantur exemplo, semper ultra, quoad vivimus, contendendum esse in cursu Chri-

stianæ pietatis; neminem sibi sic debere salutem æternam despondere, quasi jam in eum statum pervenerit, ut ea non possit excidere. *Qui existimat se stare,* inquit alibi Apostolus, *videat ne cadat* 1 Cor. x. 12. Loquitur de apprehensione, (ut modo de acceptione,) quæ in pleno consistat jure, non in ipso facto. Quis enim id de se nesciat quod vitam æternam ipso facto nondum apprehenderit?

Vers. 14. *Unum autem,* intellige ago, *eorum quidem quæ retro sunt obliviscens, ad ea quæ ante sunt me extendens.* Similitudinem sumit a currentibus in stadio, significat se in iis quæ adhuc in Christiana pietate fecerit, nullo modo consistere, sed ultra semper toto pectore ac viribus ferri ad alia quæ pietatis ejusdem sint facienda. Oblivisci se dicit ea quibus solis non acquiescebat, per metonymiam effecti pro causa. Nam proprie loquendo recte factorum conscientia & memoria manet, & mansit in Apostolo cum esset in ipso certaminis exitu & stadii illius decursu 2 Tim. iv. 7, 8. Sed nimirum etiam si nobis recte factorum excideret memoria, ut sane multorum eam excidere necesse est; quanto minus nos eorum meminimus, tanto magis eorum meminit Christus.

Secundum scopum. Id est, scopum versus & recta ad scopum, calcem in stadio scopum vocat, per metaphoram.

Persequor (διώκω) id est feror, *ad brabæum.* Solent enim ad scopum seu metam ac calcem curriculi, brabæa constitui. Curriculi vero nostri scopus ac meta, eadem est quæ mortalis nostræ vitæ.

Superna vocationis Dei. Docet quod brabæum intelligat, illud nimirum de quo agit superna Dei vocatio, per genitivum continentis. Vocatio Dei superna, id est cælestis, quæ scilicet argumenta cælestissima sibi habet conjuncta, ut nemo dubitare jure possit eam ex cælo profectam esse, quanquam Pauli vocatio sic erat comparata ut ex cælo se vocari audiret.

In Jesu Christo. Id est per Jesum Christum. Docet per quem Deus hanc cælestissimam vocationem fecerit, nempe per Jesum Christum; quia & Paulum ex cælo vocavit, & nos vocat per Evangelium ad fidei certamen & cursum, proposito cælestis vitæ brabæo. Neque enim tam cælestis vocatio, aliud quam cæleste brabæum continere debuit, quæ quia cælestis est, ex Deo ut sit oportet, & quia ex Deo est, nullum de brabæi istius adeptione in hoc stadio legitime decurrentibus esse potest dubium. Hoc unum igitur agebat Apostolus, id est in hoc totus erat: hoc unum & nos agamus, in hoc toti simus. Huc pertinet ejusdem Apostoli dictum 1 Cor. ix. 26. Nam si tantus Apostolus omni cohatu id agebat, ne quomodo, postquam aliis prædicasset, ipse reprobis fieret; quanto magis id nobis verendum & omni studio cavendum ac vitandum est.

Vers. 15. *Quotquot igitur perfecti.* Non addit sumus, sed intelligendum relinquit.

Hoc sentiamus. Nempe de quo principaliter agitur. Nam quod non eximet se jam apprehendisse, sed currat, ut apprehendat, veluti obiter ac in parenthesi dictum est, nec tale est ut alicui aliter in eo aliquid sentiendi libertatem concedat. Principaliter

id agebat Apostolus, ut doceret omnia quibus fident Judæi, nihil esse, nec ullum ad salutem adferre momentum, non circumcisionem, non ipsam iustitiam Legalem, etiam si aliquis secundum eam sit inculpatus. Hoc ergo sentire jubet omnes perfectos, nempe in cognitione veritatis Christianæ.

Et si quid aliter sentitis. Quasi scilicet vobis quibus illa carnalia adsunt, profutura sint ad salutem.

Et hoc, quid scilicet hic sentiendum sit, *Deus vobis revelabit.* Quasi dicat, revelabit alia, revelabit & hoc. Vide quam diversæ sententiæ tolerandæ sint in ecclesia? Perfecti, qui veram habent sententiam, contemnere non debent alios; nec hi illos condemnare. Veniet tempus, manente charitate & inmutua tolerantia, ut Deus revelet quæ imperfectos adhuc latent. Vide Rom. xiv. xv, ubi Apostolus fufe tractat hoc argumentum.

Verf. 16. *Veruntamen* (cap. iv. 14.) Quasi dicat, diverso in cæteris sensu non obstante.

Ad quod pervenimus. Neminem scilicet ideo damnandum esse, quod ei hæc desint, Gentibus imponendam non esse circumcisionem, nec ullos ritus Legales, præterquam ut abstineant ab idolothytis, a sanguine, a suffocato. Nam scortatio per se res fœda ac turpis est.

Eadem incedere regula. Per infinitivum, id est incedamus, neminem damnemus, nemini ea imponamus.

Idem sentire. Id est idem sentiamus, id est in sententia vera ad quam pervenimus maneamus, non iterum ad dissensiones & controversias relabamur.

Verf. 17. *Una imitatores mei estote fratres.* Id est omnes simul me imitemini. Habuistis ante oculos exemplum meum, vidistis quam ego neminem circumcisione ac ritibus Legis gravarim, & ex altera parte tolerarim infirmos, quam fuerim omnibus omnia 1 Cor. ix. 20, 21 & seqq. Vidistis etiam ac videtis, quam nihil pro Euangelio defugiam.

Et spectate. Id est observate diligenter,

Eos qui sic ambulant. Id est sic se gerunt.

Sicut habetis exemplar nos. Ut scilicet eos qui se aliter quam ad exemplar nostrum gerunt, videtis.

Verf. 18. *Multi enim ambulant.* Id est se gerunt. Causam moniti præcedentis addit.

Quos sape dixi vobis. Cum scilicet apud vos, & in libertate essem.

Nunc autem. In vinculis scilicet & in hac calamitate positus.

Etiā flens dico. Quasi dicat, ita me jam alioquin afflictum, homines isti affligunt.

Inimicos crucis Christi. Ex hac descriptione apparet quomodo ambulant, nempe quod urgerent circumcisionem, ne ipsi cruce Christi urgerentur, vide Gal. vi. 12, 13. Hos ipsos intellexit & supra vs. 2, & cap. i. 15, 16. Qui certe non ambulant ad exemplum Pauli. Nam hic adeo amabat crucem Christi, ut in ea sola gloriaretur, dicto ad Galatas loco.

Verf. 19. *Quorum finis interitus.* Corrum-punt enim gratiam Euangelii, & ejus incrementis

obstant, Deo & Christo se opponunt, idque sub ejus nomine.

Quorum Deus ventris. Dicunt se Dei servos esse, sed revera ventri serviunt, ventrem factis & operibus suis longe præferunt Deo, ventrem curant, & ad hujus curam omnes cogitationes & consilia, ac prædicationem & actiones suas dirigunt; qua itidem in re non ambulant ad Pauli exemplum.

Et gloria in pudore eorum. Gloriantur enim de circumcisione, quæ est in pudendo membro, in eo quod sint apellæ & recutiti.

Qui terrena sapiunt. Id est unice curant ac spectant, opes nimirum & honores inter suos.

Verf. 20. *Nostri enim civitas in cælis est.* Rationem dicti affert per occupationem, ne quis objiciat cur hoc vituperas Paule, si quis inter suos cives esse velit in honore ac reputatione? Jure inquit hoc reprehendo in iis qui cum Christiani dici velint, animum ad hæc non minus applicant quam alii.

Nostri enim civitas. Qui scilicet Christiani sumus,

In cælis est. Non in terris. Nos hic in terris peregrini sumus. Proinde omnis nostra cura & cogitatio in cælestem illam patriam ac Jerusalem ferri ac spectare debet.

Ex qua etiam Servatorem expectamus. Quasi dicat, tanquam prioris effectum & consequens. Nam quia civitas nostra in cælis est, ideo etiam ex ea Servatorem expectamus. Ne quis dicat, at quomodo in civitatem illam perveniamus? Expectamus, inquit, ex ea Servatorem.

Dominum Jesum Christum. Hic ubi venerit, nos servabit, & in civitatem illam transferet.

Qui transfigurabit corpus humile nostrum. Exponit quo pacto nos servabit & in civitatem illam transferet, cum in ea locus non sit corpori nostro humili, id est vili, terreno, corruptibili, ignominioso, infirmo, per metonymiam effecti. Το σώμα της ταπεινότητος, dicit per duo substantiva, Hebræa phrasi, pro substantivo cum adjectivo.

Ut fiat conforme corpori ejus glorioso. Id est, cælesti luce ac splendore radianti, το σώμα της δόξης, eadem qua prius phrasi. Hujus transfigurationis specimen quoddam ac imago verius fuit in monte illo sancto Matth. xvii. Nam vera transfiguratio & transformatio corporum nostrorum describitur 1 Cor. xv. a vs. 42 ad vs. 56.

Secundum efficaciam, id est per efficaciam, *qua potest etiam subjicere sibi omnia.* Quasi dicat, non tantum corpora nostra transfigurare & corpori suo glorioso conformia reddere. Ne quis dubitet de Servatoris istius nostri potentia: potest sibi subjicere omnia, omnem principatum ac potestatem, omnes inimicos, proinde mortem ipsam, cujus ultimus & maxime terribilis est impetus; (oportet autem eum regnare donec ponat omnes inimicos suos scabellum pedum suorum 1 Cor. xv. 25, 26,) quomodo igitur non etiam nos servare, corpora nostra transfigurare, & suo corpore glorioso conformare, & sic in civitatem illam transferre possit, cum in hunc ipsum finem omnia sibi subjiciendi efficaciam a Deo Patre suo acceperit.

CAPUT IV.

Verſ. 1. **I**taque fratres mei dilecti & exoptati. Concludit ſuperiorem admonitionem amiciffimis compellationibus.

Gaudium & corona mea. Quod eſſent ei maximo gaudio, & coram Deo & Chriſto maximo decori ac gloriæ, de quibusetiam in Chriſti die ſit valde gloriaturus cap. 2. 16. Effectum ponit pro cauſa, per metonymiam: in voce coronæ etiam eſt metaphora. Sic & de Theſſalonicenſibus ſcribit, *quæ enim eſt noſtra ſpes, aut gaudium, aut corona gloriationis, annon etiam vos coram Domino noſtro Jeſu Chriſto in ipſius adventu? Vos enim eſtis gloria noſtra & gaudium* 1 Theſſ. 2. 19, 20. Sic. Nempe ſicut dixi, ut ſitis ſumme concordēs & idem ſentientes.

State in Domino. Id eſt, in religione a Domino Jeſu Chriſto tradita, per metonymiam cauſæ.

Dilecti. Iterum hoc repetit, quia ſatis amorem ſuum erga illos exprimere non potuit.

Verſ. 2. *Euodiam rogo & Syntychem rogo ut idem ſentiant in Domino.* Ne inter ſe diſſentiant in rebus ad Religionem ac pietatem Chriſtianam ſpectantibus, occasione credo rituum Legalium, & rerum quibus Judæi multum tribuebant, de quibus ſupra cap. 111. 5, 6.

Verſ. 3. *Et rogo etiam te conjunx germana.* Veriſimile enim eſt mulierem fuiſſe, quia mulieribus conjungitur, proinde Pauli conjugem, quam apud Philippenſium eccleſiam reliquerit ex mutuo conſenſu, quod ita magis expediret promotioni Euangelii. Vide 1 Cor. ix. 5.

Adjuva eas. Nempe quibus poteſ officiis,

Quæ in Euangelio. Id eſt, in Euangelii prædicatione,

Una certarunt mecum. Dum ſcilicet mei curam geſſerunt, & ſic in meo certamine partem habuerunt? his ergo nunc redde pro me debitam vicem.

Et cum Clemente & reliquis coöperariis meis. Qui ſimiliter me Euangelio vacantem omnibus officiis juverunt, & ſic plurimum mecum operati ſunt. Vide 3 Joan. vſ. 8.

Quorum nomina in libro vitæ. Intellige, ſunt, ob tam præclarum illorum factum. Nam qui prædicantes Euangelium ſuis officiis juvant, in partem eorum operæ veniunt.

Verſ. 4. *Gaudete in Domino,* id eſt per Dominum, qui Jeſus Chriſtus eſt, ſemper. Nullum tempus vobis vacet gaudio, Dominus enim eſt fons perpetui gaudii, quippe cujus beneficio, omnium in ipſum credentium, proinde & veſtra nomina ſcripta ſunt in libro vitæ, proinde qui Dominum in corde per fidem habet, fontem habet in animo perennis gaudii.

Rurſus dico gaudete. Quasi dicat, quia ut id etiam atque etiam dicam ipſi meritiffimam videtis cauſam.

Verſ. 5. *Æquitas veſtra,* & ἰμενὶς ὑμῶν. Adjectivum neutrum pro ſubſtantivo.

Nota ſit omnibus hominibus. Omnes homines ſciant quam ſitis æquis, quam libenter remittatis de

jure veſtro; quam ſitis faciles in concedendis & injuriis, & rebus iis de quibus facile oriretur contentio, quam omnia æqui bonique conſulatis, æquam ſervetis mentem rebus in arduis. Egregie hoc convenit cum perpetuo gaudio.

Dominus prope. Intellige, eſt: quasi dicat, ut nullam habeatis cauſam animi ullis in rebus non ſatis æqui. Dominus autem prope eſt, quatenus ſingulis momentis venire & adeſſe poteſt, ſeu ut Petrus loquitur, in promptu habet judicare vivos & mortuos 1 Petr. iv. 5. Et ſicut mors cuique noſtrum prope eſt, ſic & Dominus. Nam ſicut iis qui nondum vivunt, nullum eſt tempus, ſic & iis qui vivere deſierunt, donec iterum vivant, quod fiet in adventu Domini. Si igitur mors, quia ſingulis horis cuilibet imminet, cuncta quieto ferre jubet animo, quanto magis adventus Domini?

Verſ. 6. *Nihil ſoliciti eſtote.* Nulla animi ægritudine laborate. Hoc enim contrarium eſt & gaudio illi perpetuo, & mentis æquitati.

Sed in omni. Intellige negotio, quidquid acciderit,

Precaione & petitione cum gratiarum actione. Quæ nunquam debet omitti, etiam pro adverſis. Nam & hæc Deus nobis convertit in bonum.

Poſtulata veſtra. Id eſt, neceſſitates veſtræ, per metonymiam effecti.

Notificentur apud Deum. Docet quid ergo ſit faciendum in neceſſitatibus, ſi animus curis & ſolicitudini tradendus non ſit. Pater, inquit, acceſſus ad Deum, notificentur apud ipſum neceſſitates veſtræ, precatione & petitione, non una, ſed crebra, idque etiam addita pro his ipſis neceſſitatibus & adverſis conſtanti gratiarum actione. Hoc nimirum eſt curas ſuas conſicere in Deum, qui ferendis iis & nullo negotio expediendis par erit. At enim, inquires, quid opus eſt ut Deo notificentur neceſſitates noſtræ precatione & petitione, cum ejuſdem divinitatis ſit neceſſitates noſtras cognoscere, cujus & precationes ac petitiones. Sic eſt ſane, ſed Deus preces & orationes noſtras gloriæ ſuæ cauſa requirit, quas niſi adhibeamus, nihil vult ſcire de noſtris neceſſitatibus.

Verſ. 7. *Et pax Dei, quæ ex ſuperat omnem mentem.* Docet quis futurus ſit precationum & petitionum noſtrarum haud dubius effectus. Non pollicetur quidem Apoſtolus omnino fore ut nos Deus ex calamitatibus & anguſtiis in hac vita liberet, cum cauſas habere poſſit juſtiſſimas nos in hoc fidei & patientiæ certamine relinquendi, ad majorem & ſuam, & noſtram in Chriſti adventu gloriæ; ſed pollicetur nobis id quod omnibus hujus vitæ bonis majus & optabilius eſt, pacem nimirum illam Dei quæ ex ſuperat omnem mentem. Intelligit animi ſecuritatem & tranquillitatem ſummam, in mediis etiam iſſque maximis adverſitatum fluctibus ac tempeſtatibus: quam merito Dei pacem appellat, per genitivum cauſæ, quod nemo niſi Deus eam poſſit efficere. Et Hebræa phraſi quæ ſumma ſunt & maxima, dicuntur Dei, ut, montes Dei & ſimilia. Nec enim vulgarem intelligit pacem Apoſtolus; ſed eam quæ ex ſuperat omnem mentem, nempe humanam, quam humana mens non ſatis capere, nec ullo modo eloqui

eloqui, multo vero minus efficere queat. Multa scripserunt Philosophi de animi tranquillitate, sed eam argumentis suis præstare non potuerunt, quæ cum hac, cujus ipse Deus per spiritum suum auctor est, comparari possit. Mihi in arce Spandaviana captivo, semper hæcerant ante oculos, fiducia in Deum, innocentia, patientia, mens secunda seu pax Dei, gaudium in Spiritu Sancto, oratio, gratiarum actio. His continuo refovebatur animus, & nihil de consuetis laboribus & sacris commentationibus remittebat.

Custodiet corda vestra & cogitationes vestras. Non secus ac præsidia militaria custodiunt arces. Est enim verbum *φρουρον*, *φρουρα* præsidium significat militare.

In Christo Jesu. Ut scilicet Christo Jesu constanter adhæreant, nec ob ulla adversa, ab eo deficiant.

Verf. 8. *Quod reliquum est fratres.* Iterum hæc verba repetit, quod tollere non posset manum de tabula, & ne quid omitteret eorum quæ saluti ipsorum essent necessaria cap. III. 1.

Quacunque sunt vera. In quibus nihil est mendax, nihil simulatum, nihil fucatum, omnia sincera, aperta, candida.

Quacunque veneranda. In quibus nihil leve, nihil sanctis indignum, sed omnia quæ vos reddant venerandos apud omnes homines. Vide Tit. 2. 2. 1 Tim. 2. 2. III. 4.

Quacunque iusta. Ut cuique tribuatis quod suum est, nemini faciatis injuriam, benefici sitis in omnes.

Quacunque casta. In quibus nihil obscenum, nihil impudicum, nihil impurum.

Quacunque amabilia. Quæ omnibus hominibus grata sunt & accepta, suaves nimirum & jucundi mores.

Quacunque bona fama. Quidquid bene audit apud homines. Hinc patet quam debeamus abstinere ab iis quæ malæ sunt famæ, etiamsi per se nulla eis insit turpitudine.

Si qua virtus. Nullam omittite virtutem cujus exercendæ sese offert occasio.

Et si qua laus. Id est si quid laudabile, per metonymiam effecti, per Hebraismum. Laus enim Christianorum omnis redundat in Dei gloriam, & veritatis quam profitentur ornamentum.

Hæc cogitate. Id est, animo perpetuo versate ut ea faciatis.

Verf. 9. *Quæ etiam didicistis, & accepistis.* Nempe vobis a me tradita.

Et audivistis, & vidistis in me. Voces in me referuntur ad utrumque, *audivistis in me*, id est de me, & *vidistis in me*. Hæc omnia primo de me audivistis ab aliis, deinde ipsimet in me vidistis. Non ea vos docui & vobis tradidi, quæ non præstem ipse; sed quorum exemplum ipse præbeo, ut non sermone tantum & præceptis, sed etiam exemplo doceam. Vide quomodo se gerant veri Christi ministri!

Hæc facite. Meo scilicet exemplo. Non

enim satis est hæc cogitare, etiam facienda sunt.

Et Deus pacis. Qui pacis est auctor & pacem omnem præstare potest, per genitivum effecti.

Erit vobiscum. Si nimirum hæc feceritis, erit vobiscum, sua cura, sua potentia, pacem vobis præstabit etiam secundum carnem, conciliatis vobis adversariorum animis, & si qui irreconciliabiles sint, compressis & cohibitis Act. 2. 47. 1x. 31. Hæc Apostolica præcepta si semper observarent ecclesiæ Christi, plus pacis haberent. Nec enim haberent opus persecutionibus & afflictionibus castigari & emendari, aut ut aurum a scoriis purgari; nec ipsi sibi suis actionibus huic Apostolico præcepto contrariis accerferent malum, accedentibus ad invisam immerito veritatem, merito invisus factis ac moribus.

Verf. 10. *Gavisus autem sum in Domino.* Id est per Dominum, seu gratia Domini.

Magnopere. Absolutis pietatis præceptis ac monitis, venit ad subsidium sibi missum per Epaphroditum, cujus supra cap. 2. 3. obiter tantum, & ex occasione remissi Epaphroditi mentionem fecerat; nunc de industria hac de re, quia id merebatur, agit.

Quod jam tandem revirescere feceritis. *Ἀνέθελε*, quæ vox hic transitive capitur, ut Ezech. xvii. 24.

Pro me curam. *ὁ τὰς ἐμὰς φρονεῖν*, per infinitivum, phrasi Græca.

Eo quod etiam curam haberetis, temporis autem opportunitate careveris. Causam addit cur dixerit curam eorum pro se revivisse, quia nimirum non nunc primum animum eorum subierit curam pro Paulo habere, jam pridem hic succus in animis eorum erat, qui nunc revirescat, temporis tantum opportunitatem mittendi subsidii illis defuisse, non voluntatem. Nam nec plantæ virent ante tempus.

Verf. 11. *Non quia secundum penuriam, dico.* Id est, ob penuriam. Non quia me penuria ad hoc dicendum adigat. Sapiens nunquam eget.

Ego enim didici in quibus sum, contentus esse. *αὐτάρκους εἶναι.* Quacunque in sorte versor, hæc mihi sufficit, & hoc est vere divitem esse. Pauper non est qui plura non appetit, nec dives est qui plura cupit. Hæc erat illa *αὐτάρκεια* cum qua pietas magnus est quæstus 1 Tim. vi. 6. Hanc ex præceptis ac disciplina Christi didicisse oportet omnes Christianos, & imprimis Christi ministros. Non negat Apostolus fortis suæ tenuitatem ac penuriam, sed negat se illius impatientem esse.

Verf. 12. *Novi autem humiliari.* Id est, ad humilem & pauperem sortem redigi.

Novi & abundare. Id est in copia & abundantia esse: quasi dicat, expertus autem sum utramque sortem, ne quis putet me soli penuriæ semper assuetum esse, & sic eam æquo ferre animo didicisse.

In omni. *Ἐν παντί*, scilicet *πᾶντο*, negotio, in omni re,

Et in omnibus. Nempe ad rem illam pertinentibus.

Inſtitutus ſum. Per exercitationem videlicet.

Et ſaturari, & eſurire, & abundare, & carere. Intellige, ex inſtitutione illa didici. Opponit extreme contraria, ut oſtendat ſe ab uno extremo ad aliud, per inſtitutionem illam volutatum eſſe.

Verſ. 13. *Omnia poſſum.* Nihil mihi eſt difficile, poſſum & adverſas res ferre, poſſum quod adhuc multo difficilius eſt, & ſecundas. Adverſæ enim exercent, ſecundæ vero corrumpunt.

In eo qui me corroborat Chriſto. Id eſt per Chriſtum qui me corroborat, qui mihi vires ſuggerit, ſpiritu nimirum ſuo, ut omnia & ſecunda & adverſa ferre, ac ut par eſt, in iis me gerere poſſim. Vide nihil in opibus & abundantia per ſe mali eſſe, ſicut nec in penuria ac paupertate, ſed in eo malum eſſe, ſi quis utramque fortunam neſciat.

Verſ. 14. *Veruntamen bene feciſtis.* Quasi dicat, quamvis ita ſe res mecum habeat, ut dixi.

Simul communicantes ſυνιγουριſαυτες. Id eſt ſimul impertinentes, collato nimirum in commune ſubſidio; ſic vocem communicandi mox accipit ꝑſ. 15.

Meæ afflictioni. Id eſt meæ captivitati, & quæ captivitatem comitari ſolent, penuriæ. Non ambivit Apoſtolus hanc illorum opem, ſed nec repudiavit, quin imo grato animo ſuſcepit; ſic tamen ut non tam ſui rationem habuerit, quam ipſorum egregii per ſe facti. Ochinus ille Romani Pontificis Confeſſionarius, cum Roma veritatis cauſa proſugus in Polonia peregrinaretur, & in graviſſimo peſtilentiæ periculo verſans, a Philippovio, fratre noſtro, omnibus officiis adjutus, & ex peſte ſervatus, benefactorem ſuum adiſſet, Panlum imitatus, dixit: Bene feciſti frater, quod me juveris, & age gratias Deo, qui tibi hanc juvandi mei & voluntatem & facultatem dederit, Nimirum opera bona ipſis eorum factoribus maxime proſunt.

Verſ. 15. *Scitis autem etiam.* Quasi dicat, ut plures vobis ejuſmodi communicationes in memoriam revocem, quo intelligatis, me illarum immemorem haud eſſe.

Vos Philippenſes. Quasi dicat, vos Philippenſes alloquor & non ullos alios, ad vos ſolos hæc laus pertinet.

Quod in principio Euangelii. Nempe apud vos prædicati.

Cum abirem ex Macedonia. Et conſequenter a vobis.

Nulla mihi eccleſia communicavit, ad rationem dati & accepti. Id eſt, nulla in uſum & neceſſitatem meam miſit, aut mihi dedit, ut mox ꝑſ. 16, 17 loquitur. Habent enim qui piis communicant & imprimis Chriſti miniſtris, rationes dati & accepti cum Deo. Fert iis acceptum Deus omnia quæ in ejus nomine communicant & expendunt, ut ea maximo cum lucro recipiant, vide ꝑſ. 17.

Niſi vos ſoli. Credo quod ab alijs eccleſiis nollet accipere.

Verſ. 16. *Quia & Theſſalonicam.* Ἐν Θεſſαλονίκῃ, ꝑro eis.

Semel atque iterum, ἑνὶ ἀπαιτῇ, καὶ διὰ. Vide 1 Theſſ. 2. 18.

In neceſſitate, ꝑſ. 19, mihi miſiſtis. Quasi dicat, non tantum alio ſed etiam Theſſalonicam, idque ſemel ac iterum. Theſſalonicenſium enim opibus uti noluit 1 Theſſ. 2. 6, 7 & ſequentibus.

Verſ. 17. *Non quia quero donum.* Intellige, hæc dico & memoro, & quæ mittitis accipio.

Sed quero fructum abundantem in rationem veſtram. Id eſt, quem Deus cum lucro referat in rationem veſtram. Solent enim & uſuræ accepti in rationem referri, quas vel maximas a Deo accipere bonum eſt. Non ergo id agebat Apoſtolus ut ſibi bene fieret a Philippenſibus, ſed ut ipſis abundanter bene fieret a Deo pro illorum collatis in ſe beneficiis.

Verſ. 18. *Accepi autem omnia,* ſignificat ſe omnia accepiſſe, & abunde impletus ſum, acceptis ab Epaphrodito iis quæ a vobis miſſa ſunt. Tranſtulit me nunc in abundantia & plenitudinis ſtatum ꝑſ. 12.

Odorem bonæ fragrantia. Appoſitione metaphorica declarat quam ſubſidium hoc, ſibi miſſum, Deo ſit gratum, metaphora ab incenſis in honorem Dei, ex quibus qui ferebatur odor, dicebatur bonæ fragrantia.

Victimam acceptam placentem Deo. Metaphora a victimis Deo acceptis & placentibus. Hæc nunc ſunt victimæ quæ Deo placent & acceptæ ſunt, hæc incenſa quorum odor eſt bonæ apud Deum fragrantia, beneficentia & communicatio Hebr. xiii. 16.

Verſ. 19. *Deus autem meus impleat omnem neceſſitatem veſtram, ſecundum divitias ſuas, in gloria.* Id eſt cum gloria, nempe ſua, vel glorioſe 1 Tim. iii. 16.

In Chriſto Jeſu. Id eſt per Chriſtum Jeſum. Votum pro ſubſidio ſibi miſſo: quasi dicat, Deus autem vobis eandem pro me reddat vicem, ut ſicut vos neceſſitatem meam impleviſtis, ſic & ille veſtram omnem impleat; impleat autem pro divitiis ſuis, ſua cum gloria maxima, per Chriſtum Jeſum, per quem facit omnia.

Verſ. 20. *Deo autem & Patri noſtro,* quippe qui nos genuit & adoptavit per Chriſtum, *gloria in ſecula ſeculorum,* intellige ſit. Amen. Finit doxologia.

Verſ. 21. *Salutate omnem ſanctum in Chriſto Jeſu.* Id eſt omnem Chriſtianum. Omnis enim qui eſt in Chriſto Jeſu, id eſt in Chriſtum credit, ſanctus eſt.

Salutant vos qui mecum ſunt fratres. Nempe continuo, ut mihi ſemper vacent in Euangelii miniſterio.

Verſ. 22. *Salutant vos omnes ſancti,* οἱ ἅγιοι. Nempe qui Romæ ſunt.

Maxime vero qui ſunt ex Cæſaris domo. Ita etiam in Cæſaris domum fides in Chriſtum penetraverat. Aliquos credo ex Cæſaris libertis aut ſervis intelligit. Pauci enim ex nobilibus credebant in Chriſtum, quamdiu veritas erat pura 1 Cor. 1. 26, 28.

Verf. 23. *Gratia Domini nostri Jesu Christi cum omnibus vobis, intellige fit.* Salutatio ipsius Pauli manu pro more subscripta 2 Theff. III. 17, 18. Curat

ergo Jesus Christus ecclesiam, cum ejus gratiam omnibus precetur Apostolus, nec mirum, Dominus enim est omnium. A M E N.

COM-

C O M M E N T A R I U S

I N

priorem Epistolam Apostoli

P A U L I

A D

T H E S S A L O N I C E N S E S .

C A P U T I.

Verf. 1. **P**aulus, & Sylvanus, & Timotheus. Vide 2 Cor. 1. 19. Sylvanum hunc Silam puto. Vide Act. xvii. 4, 10, 14, 15. Uterque enim cum Paulo Thessalonicæ prædicaverat, ut patet ex locis allegatis cum yf. 1 ejusdem capituli collatis. Et Syllas erat qui Philippis cum Paulo virgis est cæsus, & in carcerem conjectus Act. xvi. 19, 23, 24, 25. At hoc ipsum hic Paulus narrat de se & Sylvano cap. 2. 1, 2. Vide infra hunc locum.

Ecclesiæ Thessalonicensium in Deo Patre, & Domino Jesu Christo. Ecclesiæ Christianæ descriptio, id est, quæ colit Deum Patrem & Dominum Jesum Christum. Nam, in omnis generis causam, & respectum, & rationem, ac formam ejusque rei, Hebræis declarat, vide cap. 2. 14.

Θεὸς πατὴρ. Dei Patris appellatione, intelligitur unus ille Deus, quippe qui Pater est Domini Jesu Christi, & ut mox additur, omnium in Dominum Jesum Christum credentium, a quo Dominus Jesus Christus hic manifeste distinguitur; cæterum una cum Deo Patre a Christianis colitur, cum sit Dominum omnium a Deo Patre factus Act. 2. 36. Videant hic Christiani ecclesiæ Apostolicæ faciem, & agnoscant quem illa coluerit, nempe non alium quam Deum Patrem, & Dominum Jesum Christum. Et tamen repertus est nuper qui librum ausus est edere de uno Christianorum Deo, Patre, Filio & Spiritu Sancto contra Novatores? An ergo Paulus novator erat, qui solius Dei Patris nomine unum illum Deum intellexit, qui Jesum Christum Filium, ab eo distinxit tanquam Dominum ab illo factum, qui Spiritus Sancti personam penitus tacet? Nonne ipsi novatores sunt qui talia scribunt, qui unum illum Deum tres personas faciunt, qui Dominum ab ipso factum, seu Christum ejus abolent, qui Patris & Filii & Spiritus Sancti sacratissimis no-

minibus, aliam prorsus quam quæ fuit antiquitus & ab initio significationem subjiciunt? Commode vocem *Patris* ad *Dei* vocem adjecit Apostolus. Affirmassent enim isti qui primorum Christianorum sectatores novationis accusant, Jesum Christum hic Deum illum unum dici, quod in alio simili loco eos facere non pudet Tit. 2. 13.

Gratia vobis & pax a Deo Patre nostro. En hic iterum vide Deum illum unum solius Dei Patris nostri nominibus designari.

Et Domino Jesu Christo. Vide hic iterum Jesum Christum ab uno illo Deo distingui, tanquam Dominum ab ipso factum, seu tanquam Christum ejus, quod & semper fit in sequentibus.

Verf. 2. Gratias agimus Deo, τῷ Θεῷ. Nempe illi uni, qui Pater est Jesu Christi, & per eum noster.

Semper. Nullo hujus rei tempore prætermisso. Vide cap. 1. 11. 6.

Pro omnibus vobis, περὶ πάντων ὑμῶν. Per genitivum causæ impellentis, quod scilicet vos Deus ad fidem in Christum converterit.

Mentionem vestri facientes. Id est dum mentionem vestri facimus.

In precationibus nostris. Nullæ nobis precationes sunt sine vestri mentione, nulla vestri mentio sine gratiarum pro vobis actione.

Verf. 3. *Sine intermissione commemorantes.* Exponit istam quam dixit mentionem. Quod prius dixit *semper*, nunc dicit *sine intermissione*. Nempe suis temporibus.

Vestrum opus fidei. Opus quod est fides, qua Evangelio credidistis, per genitivum speciei. Qui fidem opus esse negant, hoc loco refutantur. Magnum & arduum opus est Evangelio ac veritati credere, præsertim si te videas protinus ob id afflictum iri. Credere enim intelligimus quod exeat in professionem. Fides qua credimus Evangelio & consequenter in Christum, adeo est opus, ut sit omnium aliorum opertum effectrix. Vide 2 Thess. 1. 11.

(Dd 2)

Et

Et laborem charitatis. Id est laborem quem ex charitate in nos exhaustistis, dum nos ex præsentissimis periculis magna cura & vestro cum periculo eripulistis, ne nocti quidem parentes Act. xvii. 5, 6, 10. Laborem charitatis dicit, per genitivum causæ efficientis. Laboriosa est charitas, nec laborem etiam ullum sentit.

Et patientiam spei Domini nostri Jesu Christi. Id est patientiam ac tolerantiam adverforum, a propriis vestris tribulibus vobis illatorum ob fidem in Christum susceptam vs. 6. cap. 2. 14. 111. 3, 4. 2 Thess. 1. 4, 7. Act. xvii. 5, 6. Hanc patientiam dicit esse spei Domini nostri Jesu Christi, per genitivum causæ efficientis similiter. Spes enim Domini nostri Jesu Christi facit ut omnia constanter ac libenter toleremus, quæ nobis propter nomen ejus inferuntur mala. Spes Domini Jesu Christi dicitur, itidem per genitivum causæ. Ideo & spes nostra dicitur Christus, spes gloriæ Coloss. 1. 25.

Coram Deo & Patre nostro. Referuntur hæc verba ad superiora illa, *sive intermissione commemorantes.* Etiam hic Dei nomine, nempe illius unius, non alius quam Pater noster intelligitur, ac Dominus noster Jesus Christus ab eo distinguitur.

Verf. 4. *Scientes, nempe vos, fratres dilecti, etiam hac amabili compellatione testatur quam sibi essent chari, a Deo, nempe esse, electionem vestram.* Quasi dicat, merito spem hanc habetis, quia scitis a Deo esse vestram electionem, non ab hominibus; quod fieret, si non ex Dei voluntate, nec secundum eam vobis Euangelium & fidem in Christum annuntiarem, si Deus, inquam, nollet, vel Gentibus fidem annunciar, vel annunciar sine circumcisione ac Mosis Lege. Scitis ergo vos ab ipso Deo ex aliorum hominum numero, ob fidem in Christum electos ad salutem esse.

Verf. 5. *Quia Euangelium nostrum non fuit apud vos, ἡμῶν, vide cap. 2. 9, in sermone tantum.* Quasi dicat, quod factum fuisset, si non ex Deo, sed ex hominum consilio vobis prædicassemus.

Sed & in virtute. Id est cum virtute, cum divinis operibus. Virtutem dicit, sed simul & effecta ejus intelligit, per metonymiam synecdochicam.

Et in Spiritu Sancto. Id est, cum Spiritu Sancto, quatenus scilicet omnes in Christum baptizati, per manuum mearum impositionem Spiritum Sanctum accepistis.

Et in certioratione multa. Qua scilicet certissima ostenduntur esse quæ prædicamus.

Sicut scitis. Propriam illorum hac in re conscientiam appellat.

Quales fuerimus. Id est, quam omnibus divinitatis argumentis instructi. *In vobis, id est inter vos.*

Propter vos. Id est propter vestram salutem, non propter vanam nostram gloriam.

Verf. 6. *Et vos imitatores nostri facti estis.* Quasi dicat, ut etiam ex vobis ipsis argumentum capere possitis electionis divinæ; cum vobis, postquam credidistis, Deus dederit, ut imitatores nostri, (nempe mei, & Sylvani, & aliorum credentium Judæorum) facti sitis; persecutionem nimirum patiendo a propriis vestris tribulibus. Vide cap. 2. 14.

Et Domini. Quasi dicat, quid dico nostri? & Domini ipsius imitatores estis facti, qui etiam a popularibus suis, seu proprio suo populo persecutionem sustinuit. Hoc nomine etiam gaudere nunc debent ecclesiæ Polonicæ, quas populares earum exactas volunt ex communi patria, propter solius Catholicæ Christianæ veritatis professionem, seu propter id ipsum quod sint ecclesiæ, in Deo Patre, & Domino Jesu Christo vs. 1.

Recipientes sermonem, & λόγον. Nempe Euangelii.

In afflictione, id est cum afflictione, multa. Exponit quomodo facti sint imitatores, dum eos statim post susceptum Euangelii sermonem persecutiones variæ a propriis popularibus exceperunt.

Cum gaudio Spiritus Sancti. Id est, cum gaudio quod Spiritus Sanctus in vobis excitavit, per genitivum causæ. Solet enim Spiritus Sanctus in animis eorum qui propter Christi veritatem affliguntur, inenarrabile gaudium excitare. Hinc etiam fit ut non tantum afflictionibus istis non deterreantur ac depellantur a veritatis professione, sed etiam longe redantur alacriores. Vide Act. v. 40, 41, 42. Unde vero esset hoc Spiritus Sancti gaudium, si electio vestra non esset a Deo?

Verf. 7. *Adeo ut facti sitis exemplaria omnibus credentibus in Macedonia.* Cujus civitas erat Thessalonica.

Et Achaia. Regione finitima. Hic erat effectus gaudii Spiritus Sancti. Facti erant exemplaria fidei in Christum, patientiæ, constantiæ, gaudii, mediis in afflictionibus propter Christum.

Verf. 8. *A vobis enim personavit sermo Domini.* Id est magna famæ celebritate diffundi cœpit; hoc fecerunt perpeffiones vestræ, hæ & sermoni Domini & vobis magnum fecerunt nomen, ut mirum non sit a vobis exempla sumi ab aliis credentibus.

Non tantum in Macedonia & Achaia, intellige personavit, sed etiam in omnem locum. Et prois.

Fides vestra. Id est fidei vestræ fama, per metonymiam.

Erga Deum. Nempe illum unum. Intelligit fidem in Christum, quia fides in Christum est fides in Deum, per Christum enim creditur in Deum 1 Petr. 1. 21.

Exivit, adeo ut non habeamus opus dicere aliquid. Nempe de fide vestra & persecutionibus vestris, ut vos in exemplum aliis fidelibus adducamus.

Verf. 9. *Ipsi enim, nempe credentes alii, de vobis annuntiant, non dicunt, sed prædicant, qualem introitum habuerimus ad vos, id est quam gloriosum Deo & Christo, & quomodo conversi sitis ad Deum, nempe unum illum, ab idolis.* Id est, a simulacris & Diis falsis qui nihil sunt in mundo 1 Cor. viii. 4.

Ut serviatis Deo viventi & vero. Epitheta Dei illius unius; quod sit vivens, non anima & vita carens ut simulacra & Gentium Dii, homines pridem mortui ac vita functi; quod sit verus, non falsus, non vana hominum opinione ac decretis inductus, ut omnes Gentium Dii. Vide quam indigne sanctos vita functos ac mortuos tractent, qui iis simulacra (quæ etiam ipsa per se non nisi falsa possunt esse,) constituunt, in quibus eos adorent, & religiose colant, & sic eos faciunt Deos, quamvis a Deorum nomine

nomine abſtineant. Angelorum etiam cultores Angelos contumalia afficiunt, dum hoc ipſo cultu iis tribuunt id quod non habent, nempe rerum omnium quæ ſiant & cogitentur a mortalibus ſcientiam, & hæcenus eos Deos falſos faciunt; augent injuriam dum eos ſimulacris effingunt. De aliarum creaturarum cultu religioſo loqui nihil attinet, cum ſimiliter religioſe coli nemo poſſit niſi Deus, vel is in quo Deus coli velit, qui Chriſtus eſt. Vocatur autem Deus ille unus, vivens, & verus Deus, κατ' ἐξοχήν, quod ex ſeipſo vitam habeat, & quod ex ſeipſo Deus ſit. Hinc etiam ſolus vivens ac verus Deus dicitur. Et Chriſtus, Patrem ſuum, qui Deus ille unus eſt, ſolum verum Deum dixit Joan. xvii. 3. Hinc & unus tantum Deus eſſe dicitur, voce Dei absolute ac ſubjective & κατ' ἐξοχήν accepta. Nam alioquin multi ſunt Dii, & ſenſu ſibi conveniente viventes ac veri, quorum reſpectu etiam unus tantum absolute & κατ' ἐξοχήν Deus, & altiffimus Deus, & Deorum Deus appellatur. Vide I Cor. viii. 4, 5, 6. Chriſtus etſi unus ille Deus non eſt, quia tamen unus ille Dominus eſt, id eſt talis Dominus qui absolute ac ſubjective & κατ' ἐξοχήν Dominus appellatur, omnium quippe Dominus ab uno illo Deo factus, & caput Angelorum & hominum omnium conſtitutus; idcirco cæleſti ac religioſo cultu ad gloriam unius illius Dei Patris ſui afficiendus eſt. In Chriſto enim colitur & adoratur ipſe Deus Philip. 2. 11, & Theſſalonicenſes cum converſi ad Deum eſſent, ut ei ſervirent, ſimul converſi ſunt & ad Chriſtum ejus, ut per Chriſtum ſervirent Deo. Hinc etiam Chriſtiani, dicuntur Chriſti ſervi. Servire Deo eſt voluntatem ejus per Chriſtum annuntiatam facere.

Verſ. 10. *Et expectetis Filium ejus.* Id eſt Chriſtum ejus, qui absolute & κατ' ἐξοχήν & per antonomafiam Filius Dei dicitur, quia eſt Filius ſingulariſſimus, talis nimirum qui omnibus in ſe credentibus vitam æternam largiatur. *Ex cælis.* Hoc alterum eſt quod indivulſo nexu cum ſervitio Dei & Chriſti cohæret. Expectamus non Deum ipſum ex cælis, ſed ejus Filium. Vide alium eſſe Deum illum unum, alium ejus Filium. Vide item, fruſtra Dei Filium expectari ex cælis, niſi Deo ſerviamus, & ſerviamus ut fideles ac induſtriî ſervi; ſicut nec fideliter Deo ſerviri poteſt, niſi adſit & Filii ejus ex cælis expectatio; qua continetur & fides & ſpes in Dei Filium cæleſtis illius remunerationis ac hæreditatis. Vide Tit. 2. 12, 13.

Quem ſuſcitavit ex mortuis. Nempe ut eum in cælos transferret, & ei poteſtatem omnem in cælis & in terris daret, ac Dominum omnium faceret, & ſimul exemplum in ipſo reſurrectionis ex mortuis exhiberet, omnibuſque fidem faceret veritatis ab ipſo prædicatæ.

Jeſum. Edit nomen & perſonam Filii Dei ex mortuis ſuſcitati. Non ergo Filius iſte Dei præter vel ante Jeſum quærendus eſt.

Qui eripit. Id eſt eripiet, per enallagen temporis, nos. Nempe Deo ſervientes & ipſum expectantes ex cælis.

Ab ira. Intelligendus eſt ſimul & effectus iræ, nempe horrendum illud ignis ſupplicium 2 Theſſ. 1. 8, 9. Iram enim designat Dei, de qua vide Rom. 1. 18.

Qua venit. Id eſt veniet, eadem qua prius enallage. Docet quid facturus ſit Dei Filius cum venerit. Id nimirum ut nos eripiat ab ignis æterni exitio, quo peribunt omnes impii & inobedientes Euangelio, noſque ſervet in cæleſte Regnum Patris ſui. O beatos qui in Filium hunc ſperant, eique ſerviunt, nec eum, quia Deus ille unus non ſit, ſpernunt ac faſtidiant, ejuſque cultores perſequuntur!

CAPUT II.

Verſ. 1. *I* *Pſi enim ſcitis fratres introitum noſtrum ad vos quod inanis non fuerit.* Quasi dicat, ut mirum non ſit cum ubique ab omnibus credentibus celebrari. Non ſuit autem inanis quod tot eſſent ad fidem in Chriſtum converſi, idque etiam inter medias perſecutiones. Introitum dicit ut & ſupra yſ. 9, quia propter pericula ingruentia non diu apud ipſos verſari potuit Act. xvii.

Verſ. 2. *Sed & prius paſſi, & contumelia affecti.* Id eſt, virgis in foro cæſi & in carcerem conſecti.

Sicut noſtis, Philippis. Se & Sylvanum intelligit. Unde patet Sylvanum hunc eſſe Sylam, qui in hac perſeſſione & contumelia Paulo adjungitur Act. xvi. 19, 23, 25, 29.

Libertate loquendi niſi ſumus, (ἐπιτρέψαι λόγον) in Deo noſtro, ut loqueremur apud vos Euangelium Dei in multo certamine. Quasi dicat, ut mirum non ſit introitum noſtrum ad vos non fuiſſe inanem, an enim hoc faceremus ſi nobis optime non eſſemus conſcii nos Dei ſervos & legatos eſſe? Quid nos juvaret virgis cædi, in carcerem condi, publicis affici contumeliis? Quis furor eſſet, ab una contumelia dimiſſos, in aliam ruere? Unde nobis hæc parrheſia & loquendi libertas, ita caſtigatis, ita tractatis, niſi ex hac fiducia quod Dei ſervi ac legati ſimus? Cur apud vos, non longe a Philippis, & in eadem Macedonia, tanta cum loquendi libertate prædicaremus, idque non ſine multo certamine?

In Deo noſtro. Id eſt per Deum noſtrum, conſiſi ejus protectioni, & ſcientes nos ejus legatos ac ſervos eſſe.

Ut loqueremur apud vos Euangelium Dei. Quasi dicat, hinc nobis iſta fiducia ac libertas, quod Euangelium Dei loquamur.

In multo, id eſt cum multo, certamine. Nempe in ſuſtinendis ob Euangelii prædicationem afflictionibus & adverſis. Significat etiam Theſſalonicæ non parum ſed multum ſibi fuiſſe certaminis, quod & Lucas Pauli comes narrat Act. xvii. Neque tamen ſe Euangelii prædicatione deterritos aut in ea ſegnioreſ fuiſſe factos, ut hinc videant & agnoſcant, quam vere Dei Euangelium prædicent, & Dei ſervi ac Legati ſint.

Verſ. 3. *Nam conſolatio noſtra.* Id eſt Euangelium quod prædicamus, quid enim Euangelium aliud eſt quam ſumma conſolatio. Vel, *exhortatio noſtra*, (eſt enim in Græco ἐνθουſιαſμός ἡμῶν) qua ſcilicet exhortamur & admonemus homines ut credant & obtemperent Euangelio. Cauſam adfert cur pro Euangelio

nulla certamina defugiant.

Non ex errore, intellige est. Non ex eo quod ab ullo seducti sumus, vide 2 Petr. 1. 16. Nec enim locum hic habet ulla seductio. Quis enim mente sanus seduci potest, ut se dicat Apostolum Dei & Christi?

Neque ex impuritate. Quod scilicet per Evangelium libidines & stupra quæramus, ut faciunt qui nova sacra & religiones excogitant.

Neque in dolo. Id est dolosa, per Hebraicam descriptionem adjectivi: quasi dicat, neque ullum alium dolum & fraudem continet. Nec seducti sumus, nec seducimus. Seductorum enim sunt doli ac fraudes, commoda sua quærentium: quasi dicat Apostolus, si ex aliquo istorum fontium manaret nostra prædicatio, nunquam eam adiissemus, vel protinus deseruissimus aditam. Pro voluptatibus enim & commodis, diras persecutiones invenimus.

Verf. 4. *Sed quemadmodum probati sumus à Deo.* Id est pro probatis habiti & reputati.

Ut nobis concederetur Evangelium, sic loquimur. Nempe fideliter, nihil addentes, nihil dementes, nihil mutantes. *Nontantum hominibus placentes.* Ipse exponit quomodo loquantur, primò per remotiorem contrarii, id est non tanquam ii qui id agunt ut hominibus placeant, & sic hominum favorem sibi concilient. Monet hoc contra Judæos, qui Apostolum accusabant quasi in hominum gratiam circumcisionem & Legis Mosaicæ ritus non prædicaret, imo lege solveret homines, & sola Dei gratia eos fervari diceret: quod verum quidem erat, sed simul omni lege ad omnem sanctitatem efficacius, & ritibus omnibus longè præstantius.

Sed Deo. Intellige placentes loquimur. Nunc ponit prioris contrarium, ita loquimur ut Deo placeamus, dum nimirum ea sola & omnia loquimur quæ nobis mandavit loquenda.

Qui probat. Id est penitus nota habet, per metonymiam causæ.

Corda nostra. Proinde quem fallere non datur ullo modo.

Verf. 5. *Neque enim unquam.* Probat quod dixit.

In sermone adulationis, id est adulatorio, per Hebraismum, *fuius.* Id est sermone adulatorio usi sumus. *Sicut scitis.* Ipsorum hac in re conscientiam appellat. Solet enim sermo adulatorius animadverti, si non statim ab illis quibus adulamur, at ab aliis: nunquam laudavimus aut excusavimus quod vituperandum erat, nunquam ullis vitiis aut vitiosis blanditi sumus. *Neque in pretextu avaritiæ.* Id est quem avaritia suggereret, per genitivum causæ, obtendentes aliquid avaritiæ & cupiditati lucri.

Deus testis. In hoc Deum appellat testem. Avaritia enim occultius est vitium quam adulatio vel sermo adulatorius, nec prætextus tam facilè deprehendi possunt ab hominibus, cum semper speciem habeant honestatis.

Verf. 6. *Neque quærentes ex hominibus gloriam.* Ne quis diceret, eos, etsi non voluptates, non commoda & lucra; tamen laudem ex hominibus captasse. Negat & hoc Apostolus, & sic omnia removet, quibus remotis nulla falsi remanet fuscipio. Nam falsi doctores, vel ipsi in errorem seducti sunt, vel si seducunt, aut voluptates, aut lucra, aut gloriam quærent.

Neque a vobis, neque ab aliis. Generi subjicit species. Non id agamus, ut vel vos, vel ulli alii nos laudent & gloria efferant, quod iis æternam salutem annuntiemus per solam in Christum fidem, sine Lege & circumcissione adipiscendam.

Cum possemus in onere, id est onerosi (per Hebraismum) esse, *tanquam Christi Apostoli.* Nempe in sumendis ab ecclesia rebus ad vitæ sustentationem necessariis. Id enim jus Christus Apostolis suis dedit. Vide 1 Cor. 1x. Oratio Pauli *ἀντιδοῦν*, intellige, neminem oneravimus, jure & potestate nostra non sumus apud vos usi, ut vel hinc intelligatis, nos in prædicatione nostra, seu in eo quod gentibus prædicemus, nulla quærere commoda, sed id solum agere ut Deo obsequamur.

Verf. 7. *Sed fuimus benigni (ἡμεῖς) in medio vestri.* Concedentes de jure & potestate nostra.

Ut si nutrix foveat liberos suos. Proinde quos genuit. Ita nutricem intelligit, quæ simul sit mater: quasi dicat, sic vobiscum egimus. Nutrix nihil accipit à liberis suis quos fovet, & tamen eos fovet, solo liberorum amore. Similiter & nos vobis fecimus, ut Dei servos & Christi Apostolos tanto magis agnosceretis.

Verf. 8. *Sed cupidi vestrum.* Prosequitur similitudinem nutricis, nempe sicut nutrix liberorum suorum.

Pro bono ducebamus, ἡδονήσαντες, impertiri vobis nontantum Evangelium Dei. Quasi dicat, per cujus imperitiam & communicationem nobis nihil deperit.

Sed etiam nostras animas. Quas tanto cum periculo apud vos prædicando, vobis impendebamus. Hoc & nutrices ac matres faciunt, non enim tantum lac sugere faciunt liberos ex uberibus suis, sed etiam animas pro liberis profunderent.

Quia dilecti nobis facti estis. Quasi dicat, non alia de causa, non ullius nostri commodi causa, quod enim nos maneret commodum, anima profusa? Ea tantum de causa quia nobis dilecti facti estis. Nam & matres ac nutrices solus amor, sola dilectio liberorum cogit ad tantam illorum curam. Dilecti autem Paulo facti erant, quod Evangelium suscepissent, idque cum afflictione multa cap. 1. 6 Undè verò hæc dilectio in Apostolis, nisi ex Deo?

Verf. 9. *Meministis enim fratres.* Proprio ipsorum testimonio comprobatur quæ dixit.

Laborem nostrum, & defatigationem. In quærendo scilicet propriis manibus victu.

Nocturnum enim & interdiu operantes. Nempe manibus. Probat quod dixit.

Ne gravaremus aliquem vestrum. Poscendo nimirum ab aliquo vestrum vitæ necessaria.

Prædicavimus vobis, ἡμεῖς ὑμῖν, per Hebraismum. Sæpè enim ἡμεῖς respondet ὑμῖν lamed, articulo dativi casus Joan. viij. 26. Mar. xi. 1.

Evangelium Dei. An ergo hoc non erat nutricem agere, quæ similiter nocturno & interdiu laborat, ut liberos suos alat ac foveat?

Verf. 10. *Vos testes, & Deus.* Quasi dicat, vobis multo testis major.

Quam sancte & juste & inculpate vobis credentibus fuerimus. Quasi dicat, nam de adversariis Evangelii non loquor, qui nos ex odio & malita omnis impietatis immeritò damnant. Nullam in vita & moribus nostris

nostris labem observastis. Et ne quis putet nos hominum tantum oculos esse veritos, ipsum Deum qui videt omnia testem appellamus. An ergo ita viventes, ita conversantes, impostores ageremus, & pro Dei Apostolis nos falso ac nequiter venditarem?

Verf. 11. *Sicut scitis.* Quasi in argumentum proximè dicti.

Quemadmodum unumquemque vestrum. Non tantum in commune vos omnes.

Tanquam Pater liberos suos. Nunc etiam se comparat Patri, sicut paulò ante matri nutriendi v. 7.

Rogantes, vel adhortantes, & consolantes. Participia pro verbis, id est rogavimus vos, vel adhortati & consolati sumus. Solent enim patres hæc omnia facere, & rogare liberos & adhortari & consolari, animosque eorum erigere.

Verf. 12. *Et testantes.* Id est obtestantes, simplex pro composito. Et hic participium pro verbo, id est obtestati sumus.

Ut ambuletis digne Deo, qui vocat vos in suum regnum & gloriam. Proinde ut abstineatis ab omni vitio ac turpitudine, & sectemini decus ac honestatem omnem. Sicut ergò vos omni studio ac contentione virium hortati sumus ad omnem sanctitatem; sic & ipsi vobis exemplo prævivimus.

Verf. 13. *Propter hoc etiam nos.* Quia nimirum tanto studio vos monuimus.

Gratias agimus Deo, indefinenter. Id est nullum gratiis Deo agendis tempus idoneum prætermittendo; quanquam etiam quæ crebrò & diligenter fiunt, indefinenter, sine intermissione, assidue fieri dicuntur, per hyperbolen consuetam.

Quod accipientes sermonem auditionis. Id est auditum, Hebræa phrasi. *A nobis,* id est credentes sermoni quem vobis prædicavimus. *Dei,* id est qui non noster, sed Dei sermo erat.

Recepistis non sermonem hominum. Id est non ut sermonem hominum, minus scilicet eum curantes, per ellipsin particulæ similitudinis Hebræam.

Sed (sicut est vere) sermonem Dei. Id est ut sermonem Dei, eadem ellipsi, magna scilicet cum religione ac pietate. Neque in eo falsi estis. Est enim vere Dei sermo.

Qui etiam operatur in vobis credentibus. Non est etiam otiosus in vobis credentibus, vim suam etiam in vobis exerit: quid enim attineret sermonem Dei religiose recipere, si receptus non operetur in nobis quæ operari debet? Quia igitur nostræ prædicationis & tam sollicitæ admonitionis fructum videmus, ideo etiam sine intermissione Deo gratias agimus. Vide vim & efficaciam sermonis Evangelici in animis eorum qui ei credunt. Quam otiosus non sit, quam operetur & in omnem vitæ sanctitatem exeat! Unde perspicitur potest sermonem qui creditus, vel nihil ad efficiendam pietatem pertineat, & inani speculatione tantum animos detineat, ac contentiones potius quam ullum pietatis studium excitet, vel etiam solvat in vitia, Dei sermonem haud esse. Dei sermo sanus est, & totus secundum pietatem est.

Verf. 14. *Vos enim imitatores facti estis, fratres, ecclesiarum Dei, quæ sunt in Judæa, in Christo Jesu.*

Id est quæ Christum Jesum colunt, ad distinctionem Synagogæ Judaicæ, vide cap. 1. 1. Probat sermonem Dei in ipsis operari, quippe qui eos fecerit imitatores ecclesiarum Christianarum in Judæa, qui si tantam rem in iis operatus est; quanto magis id præsumendum est de cæteris minus arduis?

Quia hæc passi estis & vos a propriis tribulibus, sicut & illi a Judæis. Exponit hanc imitationem. De qua etiam vide supra cap. 1. v. 6. Judæi suos proprios populares ac tribules persecuti sunt propter Christi nomen; idem factum & vobis est a propriis vestris tribulibus propter eandem causam; quam persecutionem quia fortiter sustinistis ac sustinetis, operationi sermonis divini cui credidistis id adscribendum est, quippe qui vobis cælestia præmia despondet, ex Christi præceptis viventibus, & propter nomen ejus persecutionem patientibus.

Verf. 15. *Qui & Dominum occiderunt Jesum.* Hac occasione plura addit de Judæorum malitia, idque meritò. Nam & hæc persecutio Thessalonicæ à Judæis Evangelio credere nolentibus fuit excitata Act. xvij. 5 & sequentibus, & ubique fere excitabatur, & Paulus ipse postea per Judæos incidit in vincula. Hoc autem facit Apostolus, ne Judæorum auctoritate quidquam moverentur.

Et Dominum occiderunt Jesum. Messiam illum sibi promissum tam diu à se expectatum, ex ipsis ortum, quem Deus à Judæis occisum suscitavit ex mortuis, & Dominum ac Regem, secundum promissiones suas & Prophetarum oracula fecit. Huic si non pepercerunt, quomodo parcerent aliis suis tribulibus nomen ejus profitentibus?

Et proprios Prophetas. Ex gente sua ortos & ad se missos. Veteres intelligit Prophetas, qui de Messie cecinerunt adventu.

Et nos. Christi Apostolos, tribules itidem suos.

Persecuti sum. Ita nihil illis unquam sacrum & inviolabile fuit ex sanctissimis hominibus.

Et Deo non placent. Quomodo enim placerent, & Regem Messiam, Dei Filium & Legatos ejus, & ecclesiam ejus persequentes?

Et omnibus hominibus contrarii sunt. Sua nimirum Lege, suis ritibus quas Deus jam amplius non curat, post publicatum Evangelium, & innato erga alios omnes homines odio. Ita nec apud Deum ullam mererentur gratiam, & dum ipsi omnibus hominibus adversantur eosque oderunt, vicissim etiam apud omnes homines in odio sunt.

Verf. 16. *Prohibentes nos Gentibus loqui,* nempe Evangelium, *ut serventur.* Prohibebant id, dum Apostolos & alios Christi ministros eo nomine modis omnibus persequerentur; & ubi ipsi non poterant, gentes ipsas adversum eos, excogitatis criminibus, concitarent; quod in ipsa Thessalonica fecerunt Act. xvij. 5, 6, 7, 8.

Ut impleant peccata sua semper. Ne ullum tempus iis vacet ab implendis suis peccatis, diligentissimi & assidui in eo sunt, non quidem intentione animi sui, sed re ipsa & facto. Neque enim hic significatur finis, sed eventus. Impleri dicuntur peccata cum alia super alia cumulantur, donec ad plenitudinem seu plenam sui mensuram perveniant, ut de Gentibus Cananæis olim dixit Deus. Vide etiam Jerem.

Jerem. XLIV. 21, 22. Ezech. XXII. 4. Peccatis autem plenitudinem suam nactis, longanimitas & tolerantia Dei habet finem.

Ideo addit Apostolus, *pervenit autem super eos*, id est adversus eos Marc. iij. 25. Luc. xij. 15, *ira*. Nempe Dei & ejus effectus, Judaicæ gentis excidium.

Ad finem. Quasi sui itineris: nam iis instat & imminet. Nam & ipsi in implendis peccatis suis nunquam cessant. Jam ferè nihil illis restat ad plenitudinem peccatorum. Verus fuit Apostolus vates. Nam Nerone extincto, citò res Romanæ devolutæ sunt ad Vespasianum, qui adhuc à Nerone ad debellandos Judæos missus, circa imperii sui principia, per Titum filium, Hierosolyma cum gente excidit, & reliquias ejus in miserabilem redegit servitutem, iramque illam Dei executus est.

Verf. 17. *Nos autem fratres*. Quasi dicat, & vos quidem in eo quem dixi statu propter Christum estis.

Nos autem orbat i vobis. Propter intempestivum & repentinum ac violentum ab iis discessum Act. xvij. 10. Orbari enim dicuntur quibus ante tempus ac veluti rapti, decedunt parentes aut liberi, aut similes amici.

Ad tempus hora. Id est ad horam. Horam ponit pro tempore brevi, per synecdochen loquitur, ut discedens putabat. Sperabat enim brevi se rediturum, tempestate illa præterlapsa.

Facie, non corde. Quasi dicat, nam cor & animus noster vobiscum est: facie tantum a vobis absumus, & vos à nobis.

Abundantius. Id est valdè abundanter.

Studivimus faciem vestram videre. Quâ scilicet orbat i sumus.

In multa, id est cum multa, *cupiditate*. Maximam videndi vestri cupiditatem habentes.

Verf. 18. *Propter quod*. Nempe propter tantam videndi vestri cupiditatem.

Voluimus venire ad vos (ego quidem Paulus.) De Sylvano id non affirmat.

Semel atque iterum, *ἑνὶ καὶ ἑνὶ*. Vide Philip. IV. 16.

Et impedivit nos Satanas. Objecit talia impedimenta quæ superare non potuimus, fortè quia periculum Thessalonicam redeundi nondum desævierat, ut redire non tantum Paulo, sed Thessalonicensibus ipsis consultum haud esset. Vide quam Satanas non otietur in impediendis fervorum Christi ad Dei gloriam & hominum salutem pertinentibus consiliis!

Verf. 19. *Quæ enim nostras pes*. Id est nostræ spei causa, per metonymiam effecti. Causam addit ob quam ad illos omninò redire voluerit. Spem intelligit magni & eximii boni in Christi adventu.

Aut gaudium. Id est ac materia gaudii, etiam in hac vita cap. iij. 9.

Aut corona gloriationis. Id est corona de qua gloriemur, per genitivum effecti. Nam qui coronas in certamine reportabant, de iis gloriabantur.

An non & vos. Non excludit alios à se conversos, sed Thessalonicenses iis includit.

Coram Domino nostro Jesu Christo. Coram tanto Rege & communi omnium nostrum Domino.

In ipsius adventu? Proinde in illa sanctorum omnium & Angelorum & hominum panegyri cap. iij. 13. Coronam appellat Thessalonicenses à se conversos, per metaphoram. Res ipsa docet homines ad Christum conversos, maximo forè gaudio, maximo ornamento ac gloriæ, iis quorum opera ac studio fuere conversi.

Verf. 20. *Vos enim estis*. Quasi dicat, vos enim inquam estis. *Gloria nostra*. Id est causa gloriæ nostræ, ex vobis magnam sumus habituri gloriam.

Et gaudium nostrum. Id est causa gaudii nostri, ex vobis & nunc maximum habemus gaudium, & habituri sumus in adventu Christi. Quid ergò mirum est quod tantopere vos expetam & ad vos redire voluerim? Vide quam futuri sint beati, qui alios converterint ad Deum & Christum! Inter quos certe Paulus beatissimus erit omnium, qui etiam hodie plurimos convertit.

CAPUT III.

Verf. 1. **P**ropter quod, nempe modo dictum, non amplius tolerantes. Nempe vos ita solos derelictos esse, & tedium meæ à vobis absentiae.

Pro bono duximus (*ἰουδαῖον*) *derelinqui Athenis soli*. Quasi dicat, quamvis id nobis alioquin per se valde molestum & incommodum esset, tamen id maluimus.

Verf. 2. *Et misimus Timotheum*. Quasi dicat, & cum ipsi venire ad vos non possemus, misimus loco nostri Timotheum.

Fratrem nostrum, & ministrum Dei, & cooperarium nostrum in Evangelio Christi. Quasi dicat, qui cum talis sit, vicem nostram impleat.

Ut confirmaret vos & adhortaretur vos de fide vestra. Ne scilicet ab ea deficiatis, sed in illa constantes sitis.

Verf. 3. *Ne quisquam moveatur in afflictionibus istis*. Ita scilicet ut à fide deficiat, vel in fide ullo modo nutet propter afflictiones istas.

Ipsi enim scitis quod in hoc positi sumus. Nempe à Deo, quod hæc sit nostra vocatio, nostra conditio pro Christi nomine pati. Sic probat Deus fidem nostram, sic eam exercet, sic in apertum producit, sic veritatem suam commendat, sic in nostris infirmitatibus virtutem suam exerit, sic per nostras infirmitates mundi potentiam devincit, sic adversarios veritatis punit, dum iis permittit ut impietatem spretæ veritatis, alia impietate, persequendo videlicet pios, cumulent, sic nos ad cælestia præmia, impios ad poenas æternas ducit, sic justum illud iudicium suum demonstrat, pios nimirum servatum, impios perditum iri Philipp. I. 28. 2 Thess. I. 5, sic & Filium suum, Dominum nostrum, ad regnum ipsi destinatum perduxit.

Verf. 4. *Etenim cum apud vos essemus, prædiximus vobis quod futurum esset ut affligeremur*. Probat quod asseruit, illos nimirum scire Christianos in hoc positos esse ut affligantur, quippe rem sibi ab Apostolo prædictam. Impii enim quia veritatem sibi ac suis moribus adversam recipere nolunt, extinctam & deletam

deletam cupiunt, sed quia ipsam lædere non possunt, omne odium ac vires suas in ejus professores convertunt.

Sicut & factum est. Prædicationem secutus est eventus.

Et videtis. Oculis vestris id usurpatis.

Verf. 5. Propter hoc. Nempe propter istas etiam afflictiones quæ vobis ingruerunt.

Et ego non amplius tolerans. Nempe vos ita solos relictos & tedium meæ à vobis absentia, ac meam de vobis sollicitudinem & ægritudinem animi. Vide *vs. 1.*

Missi. Nempe Timotheum ut dixit *vs. 2.*

Ad cognoscendam fidem vestram. Quomodo scilicet se haberet fides vestra, in quo statu esset.

Ne forte tentaverit vos tentator ille, ὁ πειράζων. Id est diabolus.

Et in vanum factus sit labor noster. Id est & effectum tentationis suæ sit adeptus, vobis à fide depulsis; qua ratione in vanum factus esset noster labor, quem vobis ad fidem convertendis impendimus. Ita & corona illa decidisset de capite nostro, & gaudium nostrum & spes nostra & gloria nostra evanuisset cap. 2. 19, 20.

In vanum factus sit. Id est vanus factus sit, Hebræa phrasi. Tentationes piorum adscribit Apostolus diabolo, quem etiam hanc ipsam ob causam ὁ πειράζων cum articulo emphatico appellat, quod diabolus in adversariis veritatis itidem operetur, sicut Deus operatur & efficaciam suam exerit in piis. Ideo & in epistola ad Ephesios monet pugnam nobis non esse cum hominibus sed cum spiritibus, id est cum diabolo & Angelis ejus, proinde & arma expedienda esse non carnalia quibus homines vincamus, sed spiritualia quibus vincamus spiritus adversarios cap. VI. 11, 12 & seqq. Apparet autem Timotheum fineliteris ullis à Paulo fuisse missum. Cur enim nunc demum postquam Timotheus rediisset, ut statim additur, scriberet, se Timotheum ad illos misisse, & quibus de causis id fecisset?

Verf. 6. Nunc autem veniente, id est redeunte, Timotheo ad nos a vobis, & annuntiante nobis, ἡμῶν, fidem. Nempe in Deum & Christum.

Et charitatem vestram. Nempe aliorum erga alios, fidei in Christum præcipuum fructum.

Et quod habeatis, id est faciatis, mentionem nostri bonam semper. Id est quavis oblata occasione.

Desiderantes nos videre, sicut & nos vos. Intellige desideramus: quasi dicat, undè firmiter concludo vos etiam de mea prædicatione optimè persuasos esse, & sic ei penitus adhærere. Hunc nuntium sibi per Timotheum allatum, Evangelium appellat Paulus, quia pro Evangelio quod afferebat, non aliud magis referri sibi expetebat Evangelium de iis qui prædicationi suæ crediderant.

Verf. 7. Propter hoc. Quasi dicat, propter hunc, inquam, nuntium, seu rem hoc nuntio allatam. Pendet enim adhuc superior oratio.

Consolati sumus, fratres, super vobis. Id est ex causa vestri Luc. xv. 7, seu propter vos, ut mox dicit *vs. 9.* In omni (ἐν παντί) afflictione & necessitate nostra. Necessitates dicuntur dura & tristitia quæ non licet evadere.

Per vestram fidem. Quasi dicat, per vestram, inquam, fidem. Fides vestra tantam nobis attulit consolationem, ut afflictiones & necessitates nostras omnes vix sentiamus.

Verf. 8. Quia nunc vivimus. Id est nunc exultamus, nunc læto animo sumus, tanquam si vitam recuperassemus. Vivere dicuntur, per metaphoram, quibus gaudium contigit eximium.

Quando, ὡς, Joan. xiv. 3, vos statis in Domino. Id est non deficitis à Domino, persistitis in fide erga Dominum Jesum.

Verf. 9. Quam enim gratiarum actionem possumus Deo retribuere pro vobis? Id est nullam gratiarum actionem possumus retribuere Deo pro vobis, quæ scilicet ullo modo ejus gratiæ respondeat per vos in nos collatæ.

Super omni gaudio quo gaudemus propter vos. Quasi dicat, meritò dixi nos nunc vivere quando vos statis in Domino, quia ita gaudemus propter vos, ut nullas satis dignas Deo gratias retribuere possimus pro vobis.

Coram Deo nostro. Quasi dicat, quem latere nihil potest, cum coram Deo preces & gratiarum actiones effunderent.

Verf. 10. Nocte & die. Non una, sed singulis.

Supra modum, ὑπερ ἡμετέρας, infra cap. v. 13 rogantes. Effectum vel adjunctum exponit illius coram Deo gaudii. Exemplo Pauli docemur quam nocte ac die orare debeamus, quam in precibus abundare, si quid à Deo velimus impetrare.

Ut videamus vestram faciem. Tanta videndi faciem illorum in precibus apud Deum contentio, docet quanto eos prosequabatur Apostolus amere.

Et perficiamus defectus fidei vestrae. Non frustra faciem eorum avebat videre & ad eos venire, non suum quærebat commodum, sed ut perficeret defectus fidei ipsorum, id est ut eos plenius edoceret Evangelii mysteria. Nec enim tam cito & præter spem ab iis divulgus id præstare poterat. Undè & in hac & in sequenti epistola quædam valde insignia tradit cap. iv. 13, 14 & sequentibus, 2 Thess. 2. 3 & sequentibus. Ad salutem tamen necessaria tradiderat omnia. Non potest autem ullum fidei mysterium esse contrarium, aut non satis conveniens illis quæ sunt ad salutem necessaria, & quæ fundamenti locum obtinent in religione Christiana. Vide 1 Cor. III. 11, 12 & sequentibus.

Verf. 11. Ipse vero Deus & Pater noster. Quasi dicat, nos quidem continuò & contentè oramus: *Ipse vero Deus & Pater noster.* Quasi dicat, pro Paterna sua erga nos bonitate.

Et Dominus noster Jesus Christus. Quasi dicat, per quem Deus & Pater noster omnia facit, & quem nobis Dominum dedit nostri amantissimum & nobiscum naturâ conjunctum.

Dirigat viam nostram ad vos. Sublatis nimjrum quam primum impedimentis omnibus. Vides Dominum nostrum Jesum Christum curare actiones & res nostras, eumque meritò in desideriis ac necessitatibus nostris invocari. Quid enim hoc votum aliud est quam invocatio Christi?

(Ee)

Verf.

Verf. 12. *Vos vero Dominus impleat.* Quasi dicat, nos quidem ad vos quam primum adducat, vos autem impleat Dominus, ἰκετε, cum articulo emphatico, nempe Christus, qui absolute & subjective seu κατ' ἐξοχήν Christianis Dominus dicitur. Unus enim est nobis Deus, Pater ille, & unus Dominus, Jesus Christus 1 Cor. viij. 6.

Impleat & abundare faciat (μελειότερον transitive) *charitate inter vos mutuo.* Quasi dicat, fidem enim jam habetis & ea pleni estis, ac in ea abundatis, det Dominus ut etiam charitate alii erga alios, id est Christiani erga Christianos, pleni sitis & in ea abundetis. Quæ fidei fructus est maximus, & fide major 1 Cor. xij. 13.

Et erga alios. Ut etiam alios omnes homines extra ecclesiam ametis, & sic eos ad ecclesiam trahatis.

Sicut & nos erga vos. Intellige pleni charitate sumus, & in ea abundamus. Exemplum iis suum proponit ad imitandum. Hic iterum votum dirigit ad Christum Apostolus, quod similiter ad Christi pertinet invocationem.

Verf. 13. *Ad stabiliendum corda vestra inculpata,* id est ut sint inculpata, in sanctitate, coram Deo & Patre nostro. Voces in sanctitate, transpositæ sunt, & cohærent cum verbis, *ad stabiliendum corda vestra,* sicut vox inculpata, cum verbis coram Deo & Patre nostro. Per charitatem enim erga omnes, eamque abundantem, vere stabiliuntur in omni sanctitate corda, & sic fiunt inculpata coram Deo & Patre nostro, qui nobiscum paterne agit, multas culpas tegit, dummodo malitia & improbitas absit; nec aliud fere à nobis postulat, quam ut se imitemur, & alii alios, cum filii ejus, & inter nos fratres simus omnes, faterne diligamus, & dilectionem etiam ad quosvis alios homines porrigamus.

In adventu Domini nostri Jesu Christi. Docet quo maxime tempore corda nostra debeant esse coram Deo inculpata, in adventu nimirum Domini nostri Jesu Christi; ubi non sufficiet si sint inculpata coram hominibus, quos facile decipere est; at Deum, & Christum qui Dei nomine iudicabit omnes in adventu suo, decipere non datur, quippe qui cordium scrutator est. Ut verò sint inculpata in adventu Christi, necesse est ut etiam nunc sint inculpata, & in hoc statu continent ac permaneant ad Christi adventum. Neque enim adveniente Christo tempus amplius est emendandæ vitæ. Pertinet huc, inter alia complura, parabola decem illarum virginum Matth. xv. Notanda hic est Hebræa phrasis, qua nomen ponunt pro pronomine. Jesus Christus enim & Dominus ille ad quem votum hoc dirigitur idem est. Eandem phrasin habes 2 Theff. i. 7, 8. Et tamen sunt qui Domini illius nomine, Spiritum Sanctum intelligunt, & hinc etiam dogma de tribus personis asserunt; eadem ignorantia quâ olim, Justinus Martyr, in colloquio cum Triphone Judæo, ex similibus Scripturæ locis, duos asserbat Deos ac Dominos, unum altero majorem.

Cum omnibus sanctis ejus. Docet Christo omnes sanctos ejus adfuturos, id est omnes sanctos, & Angelos & homines. Omnes enim sunt

Christi, quippe Domini sui. Hinc & David Christi secundum carnem pater, Christum vocavit in spiritu Prophetico suum Dominum. Et si vero sancti homines ex cælo non venient, quippe quorum causa Christus veniet, ut eos in cælum deducat; omnes tamen congregabuntur ad Christum Matth. xxiv. 31. O beatos qui in tanta illa majestate Christi & sanctorum omnium inveniuntur inculpati!

CAPUT IV.

Verf. 1. **Q**uod reliquum igitur est fratres. Post vota ad Deum & Christum convertit orationem ad eos exhortandos, significans ultra vota, hoc reliqui esse, ut & nos manum ac operam admoveamus.

Rogamus vos. Paterne scilicet ut filios.

Et adhortamur. Quasi dicat, agitur enim de vestra salute.

In Domino Jesu. Id est per Dominum Jesum: quasi dicat, si vobis grata est ejus gratia.

Sicut accepistis a nobis hoc quomodo oporteat ambulare & placere Deo. Id enim eis tradiderat Paulus per suam institutionem. Ambulatione significatur omnis vitæ conversatio.

Ut abundetis magis. Nempe in hoc quod à nobis traditum accepistis, non sciendo abundantius, (jam enim satis scitis, ut mox dicit) sed abundantius ambulando, & omnia agendo secundum normam à nobis traditam, & sic Deo abundantius etiam placendo, vide infra v. 50. Vides Christianos, nisi ambulent & omnia agant secundum præscriptum Apostolicum, & in hoc magis magisque abundant, non posse Deo placere; cum modus placendi Deo non sit alius quam secundum Apostolorum præcepta ambulare. Quam igitur seiplos decipiunt qui secundum carnem ambulantes, egregie se Deo placere putant, cum sibi Christi meritum applicant! Quem Dei placendi modum Apostoli non tradiderunt. Modus enim placendi Deo post fidem, ambulando, id est agendo, operando, conversando, in recte factis magis magisque abundando continetur; quod & sequentia protinus docent, quibus modus hic explicatur.

Verf. 2. *Scitis enim quæ præcepta dederimus vobis per Dominum Jesum.* Confirmat superiora per prolepsin, ne dicerent, at nescimus quomodo ambulare oporteat & sic Deo placere.

Scitis, inquit, quæ præcepta dederimus vobis per Dominum Jesum. Id est Domini Jesu auctoritate ac nomine; ut hæc præcepta, licet à nobis sint data, non tamen sint nostra, sed Domini Jesu; quorum proinde & observatio & violatio redundat omnis in Dominum Jesum. En modum placendi Deo! Præcepta Christi summo studio observare modus est, quo Deo placeamus. Vides Christianis non tantum esse data promissa quibus credant, sed etiam præcepta quæ faciant, proinde nisi fides in facere exeat, fidem inanem esse, imo nullam, aut reputari pro nulla: etiam si verum sit, justum non operum ac justitiæ suæ meritum

merito, ſed ex fide victurum eſſe. Nullius enim facere tantum eſt, ut is non habeat opus juſtitiam imputari ſibi à Deo ex gratia, quod Deus facit, cum juſto fidem ejus, in bonis & juſtis operibus efficacem, & quæ juſtum eum effecit, imputat ad juſtitiam. Juſtificat quidem Deus etiam impium ex fide; ſed ea conditione, ut ſi poſt fidem tempus habeat juſte & pie vivendi, juſte & pie & ſancte per fidem illam ſuam vivat, & ex impio fiat pius, & juſtus ex injuſto, quod fidem habenti facile eſt. Nec enim fides continetur applicatione meritorum Chriſti, quæ neminem juſtum faciet, & qua diſſolvendis moribus nihil efficacius; ſed fiducia in Deum, fore ut nobis ſecundum præcepta ſua vitam in poſterum ex animo inſtituentibus vitam æternam largiatur per Chriſtum. Hæc fides ad omnem juſtitiam efficaciffima eſt 1 Joan. iij. 3, & ſicut ei quem juſtum fecit imputatur ad juſtitiam, ita ei qui fidem hanc habeat, (ſi modo habere eam dici poſſit,) & tamen in ſua maneat injuſtitia, hæc ipſa fides ad multo majorem imputatur injuſtitiam & graviorem damnationem; tantum abeſt ut in injuſtitia perſeveranti prodeſſe poſſit. Fides ſine operibus, inquit Jacobus, mortua eſt, & non tantum inefficax ad ſalutem; quid enim poſſunt mortui? Sed etiam cadaveri ſimilis, tetrum exhalat odorem, & Deo exoſiffima eſt.

Verſ. 3. *Hæc enim eſt voluntas Dei.* Cauſam affert ob quam illis ea quæ ſcirent, præcepta dederit per Dominum Jeſum; præcepta nimirum caſtitaſis & juſtitia. Quia nimirum hæc ſit Dei voluntas; ſeu id quod Deus ab illis fieri velit, cujus Chriſtus maximus eſt interpres.

Sanctificatio veſtri. Per appoſitionem, id eſt in hoc conſiſtit veſtri ſanctificatio, & à profanis hominibus ſegregatio, qua ſancti reddimini,

Ut abſtineatis à ſcortatione. Profana & impura reſeſt ſcortatio, & qui ſcortantur impuri ſunt ac profani; nihil illis eſt cum Deo & Chriſto ſanctiſſimo commune. Vide 1 Cor. vi. 13, 14, & ſeqq. Hebr. xij. 14, 16, xij. 4.

Verſ. 4. *Ut ſciatis quiſque veſtrum ſuum vas.* Id eſt ſuum corpus, quo animus tanquam vaſe & instrumento utitur, proinde & omnia corporis membra.

Poſſidere in ſanctificatione. Ne eo ſcilicet ejusve membro ad aliquid profanum & impurum ullus abutatur.

Et honore. Ne illud pollui & contaminari ſinat profanis uſibus. Alludit ad vaſa ſacra quæ poſſidebantur & ſervabantur in ſanctificatione & honore. Nihil autem eſt quod magis corpus polluat, & ignominia afficiat, ſeu contra corporis honorem ſit, quam ſcortatio, (dicto loco ad Corinthios,) ut & aliæ voluptates impuræ per quas dicuntur corpora *ἐκμαρτυροῦν* Rom. 1. 24.

Verſ. 5. *Non in paſſione (ἐν πάθει) cupiditaſis.* Impura omnia intelligit quorum cauſa eſt cupiditas. Ideo ea vocat *παθὲς cupiditaſis*, per genitivum cauſæ, alibi *παθὲν ἀλμύρας*, ignominia, per genitivum effecti Rom. 1. 26. Omnia enim talia paſſio ſunt quo corpus & animus ſcædatur ac polluitur.

Sicut & Gentes quæ non cognoverunt Deum. Ne quis diceret, atqui & Gentes hoc faciunt. Faciunt ſane, reſpondet Apoſtolus, ſed Gentes non cognoverunt Deum, nempe vivum illum & verum cap. 1. 9,

nec ejus voluntatem, at vos cognoviſtis, idque per Chriſtum, cognitione omnium maxima & diviniſſima. Veſtri igitur longe alia ratio eſt quam gentium, quibus hæc inquinamenta ac turpitudines, ut merentur, relinquire. Dabunt ſuo tempore graviffimas illorum pœnas, quando ſcæditatem earum nunc non intelligunt, vel potiùs intelligere nolunt Rom. 1. 27.

Verſ. 6. *Ne quiſquam ſupergrediatur.* Plus nimirum recipiendo quam æquum eſt.

Et quaſti habeat. Exponit prius. *In negotio*, ſcilicet aliquo, *fratrem ſuum*, maxime in Chriſto, ſed nec proximum ullum. Nam & proximus quiſque frater eſt, etſi non in Adamo ſecundo, tamen in primo.

Propterea quod vindex ſit Dominus, ὁ κλέων. Id eſt Chriſtus. Expoſita Dei voluntate, cauſam addit propter quam ei obedire debeamus. Quia nimirum vindex ſit Dominus.

De omnibus iſtis. Nempe quæ dixit, quia ſeverè puniat & ulciſcatur omnem impuritatem & in juſtitiam. Hæc duo vitiorum genera conjungere ſolet Apoſtolus. Vide Eph. iv. 19. v. 3, 5.

Sicut etiam prædiximus vobis, & conſeſtari ſumus. Ne quiſquam ſcilicet id ſibi non ante nec ſatis aſſeveranter ac certo dictum obtendat, vide Gal. v. 21. Et tamen ſunt qui talia patraſtes, Chriſti meritis conſidunt, & ſe tutos ac ſeceros per ea putant, & ſic Apoſtolo fidem non habent, exiſtimantes Dominum hæc vindicaturum non eſſe, vindictæ Domini ſemper oppoſituri, ſatis ad ſalutem fore, ſi cum vitæ finis inſtat, & non ipſi deferunt ſua peccata, ſed à peccatis deferuntur, pœnitundine ducantur peccatorum; quâ tamen non video qui vere & ex animo duci queant, cum peccata ſibi nihil ad ſalutem obſutura eſſe, quippe jam ſatis ſuperque ab ipſo Domino diſſoluta; firmiter credant. Proſectò talia docere, talia credere, quid aliud eſt quam omnem Chriſtianæ pietatis diſſolvere diſciplinam? Hæc & ſimilia dogmata effecerunt, ut Chriſtiani, qui mortaliam omnium eſſe debebant ſanctiſſimi, facti ſint omnium vitioſiſſimi. Sed ô quam ſuis miſeri fallenter opinionibus!

Verſ. 7. *Non enim vocavit nos Deus.* Nempe ad Regni cæleſtis hæreditatem cap. 2. 12. Cauſam addit in ſpecie contra ſcortationes & impuritatem.

Semper impuritate. Id eſt ut nobis liceat impuris eſſe.

Sed in ſanctificatione. Id eſt per ſanctificationem. Sanctificavit nos & ſibi ſecrevit ab impuris, ut ſancti eſſemus, ſeu ſanctificationem noſtram perpetuò conſectaremur; & ſic ad Regnum Dei perveniremus. Hinc auctor ad Hebr. xij. 14: *Pacem ſeſtamiſi cum omnibus, & ſanctificationem, quo ſine nemo videbit Dominum.* Fruſtra hic Domino iſti ſua merita opponemus! Qui mortuus eſt non tantum ut nos à peccatorum pœnis, ſed etiam ab ipſis peccatis & præſenti ſeculo malo, hac tanta noſtri charitate, eriperet Gal. 1. 4.

Verſ. 8. *Proinde qui rejicit.* Ex dictis inferit contra eum qui ſcortationem opus eſſe dicat naturæ, nec ullam in ſe habere turpitudinem; (E e 2) &

& sic præceptum hoc Pauli rejiciat de vitanda scortatione; quales tum erant omnes imbuti moribus gentium, & nunc inter Christianum nomen profectos reperiuntur plurimi.

Non hominem rejicit. Id est non me, rejiciendo scilicet hoc præceptum.

Sed Deum. Quasi dicat, qui præcepti istius auctor est.

Qui etiam dedit Spiritum suum, illum Sanctum nobis. Ut scilicet manifestum faceret, nos ea quæ loquimur ac præcipimus, Dei nomine loqui ac præcipere. *Εἰς ἡμᾶς*, in nos, pro, nobis, per Hebraïsmum sæpe observatum.

Verf. 9. De charitate fraterna autem. Quasi dicat, cujus pars est ne ullam fratri faciamus injuriam, ut ante dixi, nunc itidem in specie venit ad dilectionem erga fratrem: quasi dicat, de scortatione scripsi; de charitate autem fraterna

Non opus habetis ut scribam vobis. Quam scilicet illa sit observanda, quam alii alios diligere debeamus, quam sacra res sit frater, in Christo præsertim, quam nulla afficiendus injuria, nunquam fraudandus aut habendus quæstui.

Ipsi enim vos a Deo docti estis ut diligatis alii alios. Quasi dicat, jam enim ipse Deus id vos docuit, per gratiam nimirum suam paternam, qua vos omnes in Christo non aliter quam pater filios complexus est, omnes adoptavit in filios, & Regni sui hæredes, omnibus spiritum adoptionis dedit, per quem clamatis ad Deum, Abba Pater Rom. VIII. 15. Gal. IV. 6, pro omnibus vobis Filium suum in mortem dedit. Ita & exemplo vobis præivit, & jure fraterno vos invicem consociavit. Eadem sua gratia etiam omnes alios homines diligere vos docuit.

Verf. 10. Etenim facitis hoc. Quasi dicat, unde apparet vos ipsos id à Deo doctos esse.

Erga omnes fratres qui sunt in tota Macedonia. Credo quod eleemosynas ad eos mitterent.

Hortamur autem vos fratres, ut abundetis magis. Quasi dicat, doceri non habetis opus ut fratres diligatis: hoc enim jam facitis; sed hortari possumus & hortamur vos, ut abundetis magis. Currenti calcar, ut ajunt, equo.

Verf. 11. Et ut studeatis, φιλοτιμείσθαι. Eo studio quo solent qui honores ambiunt, id est magno & contento.

Quieti esse. Id est nemini esse molesti & onerosi, neminem petitionibus & mendicitate exercere. Vide 2 Thess. III. 12. Hortatus est beneficos, monet nunc etiam eos qui charitatem erga se volunt exerceri per beneficia; cum ipsi eam non exerceant per id ne alienis indigeant beneficiis & opitulationibus. Quam vellem ut hoc observarent, qui hodie in mendicitate, summam collocant Christianæ pietatis perfectionem!

Et faciatis propria, προσενεχέσθαι. Ex quibus scilicet victum & amictum honeste petatis, sine mendicitate.

Et operemini propriis manibus vestris. Non pendentes ex alienis, earumque operatione: quasi dicat, ita enim fiet ut non tantum quæ vobis i-

psis necessaria sunt habeatis; sed etiam quod communicetis indigentibus Ephes. IV. 28. Apes esse debent omnes Christiani, nulli fuci. Verum quidem est eos qui sacris operantur, ex sacris merito vivere; sed ubi meritum est, ibi mendicitati nullus est locus; ubi mendicitas est, ibi meritum non est. Beatius est dare quam accipere, dixit ipsa veritas. Mendicare enim miserorum est, & propriis manibus vitæ necessaria sibi non valentium acquirere. Nam qui valent & possunt, nec tamen volunt, ignavi sunt fuci, proinde censura ac vituperio, non laude ulla digni. *Qui non vult laborare, etiam nec edat,* inquit eadem dere agens Apostolus 2 Thess. III. 10.

Sicut vobis præcepimus. Ergo qui aliter facit, contra præcepta facit Apostolica, tantum abest ut præceptis faciat aliquid sublimius.

Verf. 12. Ut ambuletis decore erga eos qui sunt extra. Nempe qui sunt extra ecclesiam Christi. Finem præcepti illius sui exponit, id est ne illi qui sunt extra ecclesiam vos reprehendant, tanquam homines otiosos, ignavos, nullius frangi, tanquam fucos, alienis laboribus inhiantes, & quos ditiorum Christianorum inconsulta corrumpat liberalitas.

Et neminis opus habeatis. Declarat superius per contrarii remotionem. Multum enim decedit honestati per mendicitatem. Hinc amantes honestatis semper promptiores sunt ad dandum quam accipiendum, nedum ad petendum. Care emitur quod precibus emitur. *Nemini*, non Christiani, non extranei.

Verf. 13. Nolo autem vos ignorare fratres. Quasi dicat, proinde volo vos docere,

De iis qui obdormiverunt. Id est mortui sunt; nimirum in Christo 1. 14, 16. Mortui enim similes sunt dormientibus, & somnus vicissim mortis imago dicitur.

Ut non tristemini. Id est hoc vos nolo ignorare, ut non tristemini (ita hic non finem significat, sed speciem, ut Joan. XV. 12. xvij. 3) nempe ob illorum obitum.

Sicut & reliqui qui non habent spem. Nempe fore ut mortui resurgant. Hoc est quod illos docere ac monere voluit de mortuis in Christo. Nam mortuos resuscitatum iri jam credebant & spem hanc habebant. Ideo & huic spei suam hanc admonitionem inædificat. Monet ne gentium mores imitentur in luctu mortuorum. Non prohibet Apostolus omnem ex morte piorum tristitiam, sed talem tristitiam qualis est reliquorum hominum, spe resurrectionis & futuræ post mortem vitæ carentium, qui incredibili afficiuntur mœrore, quod existiment de mortuis jam actum & conclamatum esse, nec unquam fore ut iterum eos recipere ac videre possint. Sic tristemur in piorum obitu, sicut tristemur in abitu peregre discedentium. Solamur enim hanc tristitiam spe celeris eorum reditus; quæ tamen sæpe decollat: at spes quam Christiani habent de piorum in vitam reditu, fallere non potest. Moderatus ergo debet esse Christianorum luctus ac mœror, lugere debent ac si non lugerent 1 Cor. VII. 29.

Verf. 14. *Si enim credimus quod Jesus mortuus sit, & resurrexerit.* Confirmat superiora per prolepsin: quasi dicat, nam non falleret nec fallere potest spes nostra. Si enim credimus quod Jesus mortuus sit, & resurrexerit, proinde sicut certum est utrumque de Jesu; nisi enim hoc certissimum ac testatissimum esset, nunquam id crederemus. Ego sane, nisi Jesum vivere post mortem, & in cælis degere vidissem, nunquam id credidissem, multo minus me Apostolum ejus ferrem, ac resurrectionem & regnum ejus perpetuis cum periculis & vexationibus prædicarem.

Sic etiam Deus eos qui obdormiverunt per Jesum, ducet cum ipso. Rem ponit, pro rei certitudine, id est causam pro effectu, sicut prius effectum posuit pro causa. Ex morte & resurrectione Jesu, necessario sequitur resurrectio eorum qui obdormiverunt per Jesum, proinde quam illud factum esse certum est, tam & hoc futurum esse certum est. Deus enim per Jesum id promisit, & ob hoc ipsum in mortem eum dedit, ut eum ex morte resuscitans, non solum a se missum ostenderet, sed etiam suæ promissionis exemplum in resurrectione ejus omnibus exhiberet. Nemo ergo qui Jesum mortuum esse & resurrexisse credit, de piorum & credentium in Christum resurrectione dubitare potest.

Deus, &c. Ille unus, qui potest omnia, & qui Jesum suscitavit ex mortuis ac Dominum fecit omnium Eph. I. 19, 20 & seqq.

Eos qui obdormiverunt per Jesum. Id est in Jesu, ut ψf. 16, in Christo, per ponitur pro in. In Jesu obdormire, vel mori, est Jesu dicatum ac sacrum, Jesu insitum per fidem in ipsum mori. Possunt hæc verba per Jesum etiam cum sequentibus ducet cum ipso, (nempe in regnum cæleste,) coherere, Deus id faciet, sed per Jesum, cui virtutem ac potestatem hanc dedit ut in se credentes resuscitet, & in possessionem Regni cælestis deducat Philipp. 111. 21.

Verf. 15. *Hoc enim vobis dicimus.* Quasi dicat, ne miremini eos qui obdormiverunt ductum iri una cum Christo in regnum cæleste.

In sermone Domini. Id est per sermonem Domini, vel sermone Domini, per Hebraismum: quasi dicat, non nostro sed Domini sermone, sermone a Domino accepto, ut tanto certiores ea de re sitis. Explicat illis hac occasione mysterium resurrectionis & glorificationis piorum plenius.

Quod nos qui vivimus, qui relinquimur ad adventum Domini. Nempe in hac vita. Non affirmat se & illos victuros & relictum iri ad Domini adventum; sed tantum in exemplum ponit, tanquam rem quæ tota in Dei voluntate ac potestate sita est. Ideo nec in futuro sed in præsentī loquitur tempore: quasi dicat, quod si nos etiam obdormiamus, erunt tamen qui vivant & relinquantur ad Domini adventum, & sic in locum nostrum succedent, nobis cum dormientibus computatis, de quibus nunc agimus.

Non præveniemus. Nempe ad Dominum & consequenter ad regnum cæleste.

Eos qui obdormiverunt. Nemo putet, se, quia vivat, celerius ad Dominum perventurum, quam ii qui in Domino sunt mortui.

Verf. 16. *Quia ipse Dominus.* Causam istius rei, & consequenter totum ordinem ac modum exponit; quem forte cum præsens adesset non exposuerat; ut etiam hoc pertineat ad id quod eos ignorare nolit de mortuis, quodque multum faciat ad minuendum ac temperandum, in eorum obitu ac morte, luctum,

In celeusmate. Id est cum exhortationis clamore, qualis est exercitus concurrentis, aut nautarum ac remigum ad portum adpellentium, aut messorum messum perficientium. Celeusma hoc myriades illas sanctorum indicat Angelorum qui cum Christo venient, sive hoc Christi solius futurum sit hortamentum, sive omnium simul Angelorum, sese invicem ad perficiendum illud maximum ministerium, in debellandis omnibus Christi hostibus exhortantium Matth. XIV. 30, 31. 2 Thess. I. 2. Jud. ψf. 14.

In voce, id est cum voce, *Archangeli.* Non simplicis Angeli, sed unius ex principatibus Angelicis, quam ingentem fore, & in omnes terras exituram, res ipsa docet.

Et in tuba Dei. Credo non rem diversam, sed eandem diversis verbis declarari. Nam & Christus Matth. XXIV. 31, & hic ipse Apostolus solius tubæ meminit 1 Cor. XV. 51. *Tuba Dei* idem est quod tuba vocis magnæ in Christi verbis, Hebræa phrasi, quæ quæ magna sunt, dicuntur Dei. Ponitur autem tuba pro voce seu clangore, per metonymiam causæ. Ideo in Christi verbis tuba vocis magnæ, dicitur tuba quæ est vox magna, per genitivum differentię vel speciei. Solent in adventu magnorum Principum ac Regum tubæ clangere. Idem fiet & in adventu Regis Regum omnium Christi. Et illi quidem multis tubis ac tubicinibus habent opus, propter imperfectionem, at Christi tubicen unus erit, & una tuba quæ totum terrarum orbem clangore suo implebit, & quo clangente etiam mortui excitabuntur 1 Cor. XV. 52.

Descendet de calo. Quasi dicat, non ullus ante perveniet ad Dominum, & consequenter in regnum Dei, quam ipse Dominus prius (eo quo dictum est modo) descendat ex calo.

Et, scilicet ubi Dominus descenderit, mortui. Quos ante dixit dormientes, nunc dicit mortuos.

In Christo. Vide ψf. 14. De solis enim hic mortuis qui in Christo mortui sunt loquitur, quia solos Christianos consolatur & alloquitur.

Resurgent primum. Ab his incipiet ordo: non a viventibus, & remanentibus ad Christi adventum: Resurgent autem protinus incorruptibiles. Vide 1 Cor. XV. 52, & sic quia mortem gustarunt, hoc in compensationem referent, ut etiam prius fiant immortales. Docemur mortuis expectandum esse Christi adventum, ut a Christo ducantur in cælum.

Verf. 17. *Deinde nos qui vivimus, qui relinquimur.* Ubi scilicet illi primum resurrexerint incorruptibiles, tum etiam nos qui vivimus, qui relinquimur, (qui etiam vere tantum erimus reliquię piorum, comparati cum iis qui mortui sunt in Christo,) tangeret ordo.

Simul cum ipsis rapiemur in nubibus, in occursum Domini in aërem. Non ergo illos præveniemus ad Dominum, sicut nec illi nos; sed omnes simul, & illi primum resuscitati, & nos deinde immutati 1 Cor. xv. 52, & congregati, (in qua congregatione nos viventes immutabimur,) Matth. xxiv. 31.

Rapiemur in nubibus. Tanquam in curribus a Domino sponsæ suæ missis. Nam & Dominus ipse cum millibus sanctorum suorum in nubibus venturus est, loco dicto Matth. 24. 30. Nubes istæ haud dubie alterius generis erunt quam quæ generantur in aëre, nec ob generis communitatem, sed per metaphoram nubes dictæ, quarum vim & celeritatem motus, *rapiendi* verbo significare voluit Apostolus. Ea quidem piorum corpora futura erunt ut nubium raptu non indigeant, quippe spiritualia & cælestia 1 Cor. xv. 44, 48. Sed hæc ad maiorem declarationem divinæ majestatis & gloriæ fient. Nam & Christus & Angeli ejus nubibus non indigerent ullis.

In occursum Domini, in aërem. Quippe qui in sublimi aëre sive æthere adventum ad se piorum omnium expectabit. Quæ vero mens concipere, quæ lingua effari possit piorum quæ tum erunt gaudia?

Et sic semper cum Domino erimus. Postquam nimirum semel ad eum pervenerimus. Nihil nos unquam a Domino divellet, qui nos secum, viam quam descendit remeans, deducet ad Patrem in regnum ejus cæleste, ubi nullus vitæ, nullus gaudiorum inenarrabilem finis erit. O faxis hoc clementissime Servator Christe Jesu!

Verf. 18. *Itaque consolamini alii alios in sermonibus istis.* Id est sermonibus istis, præpositione *in* ex Hebraismo redundante, vel instrumentum significante, ut *Beth* Hebræorum. Concludit suam admonitionem 13. 13. eptam; quasi dicat, proinde in obitu charissimorum longe aliter quam reliqui, solatiis istis destituti, vos gerite. Hæc sunt vera ac solida solatia, non Philosophorum, qui dum necessitatis argumento, (quod præcipuum habent,) animos luctu turbatos volunt componere, magis eos affligunt, quam refocillant; ægriorem enim facit animum dicere, frustra lugeri mortuos, quia mortui nunquam sint reversuri. At dicere, & demonstrare, mortuos esse redituros, id vero demum est quod animis quietem adferat & luctum mitiget. Non dicit Apostolus consolamini vos ipsos sermonibus istis, sed *alii alios*. Quia ægrotis, qui valent, remedia solent adhibere.

CAPUT V.

Verf. 1. **D**E temporibus autem opportunitatum, *περὶ τῶν χρόνων τῶν καίρων*. Id est de temporibus opportunis, intellige huic, & cuique rei a Deo decretæ ac destinatæ. Duo substantiva ponit pro substantivo cum adjectivo, per Hebraismum.

Non opus habetis ut vobis scribatur. Nempe quod hic sciendum est. Ultra quod hic scire, nescire est. Occurrit eorum curiositati qui libenter scire vellent tempus adventus Christi & congregationis piorum ad Christum, de qua modo locutus est, & supra cap. 2. 17. Ideo & sequenti Epistola per hunc ipsum Christum adventum & nostri congregationem ad ipsum, obsecratur eos ne se patiantur seduci ab iis qui tempus dici Christi idque jam instans definiant 2 Thess. 2. 1, 2, 3. Ipse Filius olim diem adventus sui ignorabat, & ulli hominum eum scirent! Marc. xiii. 32.

Verf. 2. *Ipsi enim exacte scitis.* Nempe jam a nobis exacte istud edocti.

Quod dies Domini sicut fur in nocte, id est qui noctu venit, sic veniat. Id est venturus sit. Proinde quod nemo sciat nec scire possit quando venturus, aut quis ille dies, quove anno aut quo seculo futurus sit, neque enim diem Domini hæctenus furi comparat, quasi & illa noctu ventura sit; sed quatenus quando ventura sit, tam sit ignotum, quam qua nocte fur venturus sit ignotum est. Paterfamilias quia nescit qua nocte, quave noctis hora fur veniat, singulis noctibus & horis esse debet in excubiis. Idem & nobis faciendum est, cavendumque ne nobis unquam usu veniat quod ignavo & imprudenti hero, qui quia nescivit noctem & horam qua fur fuit venturus, sperans sese etiam in posterum tutum ac immunem fore, & per hoc seductus somno se dedit, & sic cum minime putaret, furis præda factus est. Et ut dies Domini longius adhuc absit; at mors ubique & singulis momentis nobis imminet, quæ cuique secum diem illum Domini simul inducit. Petrus etiam diem Domini tanquam furem in nocte dicit adventuram 2 Petr. 3. 10. Non Dominum ipsum, sed diem Domini comparat furi noctu venienti.

Verf. 3. *Quando enim dicent, nempe homines profani, pax & securitas, nihil usquam est quod metuemus, tunc repentinus eis superveniet interitus.* Hinc apparet eum de profanis hominibus loqui. Ex effectu probat a nemine, neque ab ipsis Christianis sciri, quando venturus sit dies Domini, a quibus alioquin istius rei notitia manare posset etiam ad alios. Christiani quidem nunquam dicunt, pax & securitas, diem enim Domini venturum sciunt, sed tamen quando venturus sit nesciunt. Nam ut veniat quando dicent pax & securitas, est quidem huic tempori proprium, sed non soli.

Sicut dolor ei qui in utero gestat. Nam & huic dolores partus repentini incidunt.

Et non effugient. Nempe ob repentinum adventum, pereundum erit omnibus, nullus erit interitus evadendi modus, nulla ratio, multo minus adhuc quam in diluvio. Ignis enim, qui aqua terribior est, non orbem tantum terræ universum; sed elementa etiam omnia, & orbis cælestes corripiet 2 Petri 3. 7, 10. Nam agenda poenitentiae tempus jam tum nullum erit. Eleganter gravidæ mulieri comparatur mundus profanorum hominum, nam sicut gravida tendit ad partum, sic & mundus ad interitum, jam pridem

hoc

hoc onere prægnans ac gravidus incedit, & ſicut gravidæ ſua ſunt tempora, ſui meſes, ſic & mundo, porro ſicut gravidæ repentini incidunt dolores, quibus cruciatur etiam ante partum, ſic & mundo repentini incident animi angores ac terrores ex ſignis imminentiſ adventus Chriſti, quibus cruciabuntur etiam ante interitum. Et ſicut gravis, niſi forte interim moriatur, non effugit partum, ſic nec mundus effugiet interitum. Hoc tantum intereſt quod gravis futuri partus ignata non ſit, & ſua tempora computet, mundus autem ſe tanta mole gravidum eſſe non credat, non intelligat. Non eſt vero neceſſe ut omnes verbis dicant, pax & ſecuritas; ſufficit ut ſic exiſtiment, nihil minus cogitantes quam de ſui & mundi totius exitio. Nam & ſur ea nocte venire ſolet qua maxime Paterfamilias ſecurum ſe putat.

Verſ. 4. *Vos autem fratres.* Poterant terreri ob tam repentinum Chriſti adventum. Oſtendit non debere hoc illiſ eſſe terrori. Ipſorum longe aliam eſſe rationem. Repentinus quidem & ipſis erit diei illius adventus; ſed non inſperatus & inexpectatus, ut cæteris, proinde ipſis non tantum non exitioſus, ſed etiam maxime ſalutaris.

Non eſtis in tenebris. Sicut cæteri ſcilicet homines. Tenebras intelligit ignorantia veritatis divinæ per Euangelium allata.

Ut illa dies vos tanquam ſur deprehendat. Quasi dicat, ſur in tenebris & noctu graſſari ſolet & homines deprehendere, interdum & in luce minus eſt a furibus periculi. Cum ergo vos in tenebris non ſitis, quodocunque dies illa venerit, non veniet vobis in expectata & improvifa, proinde nullum vobis detrimentum adferet, & ſic vos tanquam ſur non deprehendet.

Verſ. 5. *Omnes vos filii lucis eſtis & filii diei.* Quippe luce & ſole Euangelii colluſtrati. Eandem rem aſſerit per affirmationem contrarii. Hebræa phraſi filii lucis & filii diei dicuntur quibus ſemper eſt lux, ſemper dies.

Non ſumus noctis neque tenebrarum. Intellige filii, ut noctuæ vel vespertiliones; lucem reformidantes ac fugientes, tenebras amantes iſque dediti. Primam perſonam hic uſurpat ut etiam ſe includat propter ſequentem admonitionem. Notat homines huius ſæculi, qui tenebras ignorantia amant, lucem veritatis divinæ, & doctrina quæ ſecundum pietatem eſt, oderunt ac fugiunt.

Verſ. 6. *Ergo igitur non dormiamus.* Viventes nimirum ſine cogitatione & cura diei illius.

Sicut & reliqui. Noctis ſcilicet & tenebrarum filii.

Sed vigilemus. Id eſt, in diem illum ſemper intenti ſimus.

Et ſobrii ſimus. Hoc vigilantibus maxime competit. Ebrii enim perperam excubias agunt, Chriſtiani ergo ſemper eſſe debent ſobrii, nunquam ebrii. Semper enim in excubiis ſunt.

Verſ. 7. *Nam qui dormiunt.* Quia monitum ſuperius intulit ex ante dictis, hic rationem reddit conſequentiæ.

Noctu dormiunt, & qui inebriantur, noctu inebriantur. Dormire noctis eſt opus, inebriari no-

cturnum vitium. Sed pro dolor! noſtris in oris factum eſt diurnum. Imo quia interdum homines, eoſque Chriſtianum nomen proſeſſos inebriari non pudet, etiam in laudem abiit. Nihil ergo apud nos Apoſtolus hac ſua argumentatione effecerit, qui interdum inebriamur, & noctu vigilamus, luce dormimus. Sed compoſuerint licet, evicto pudore, cum corporali luce, corporis ſomnum, & cum die ebrietatem; at cum ſpiritali luce & die ſomnum animi, & ebrietatem nunquam component. Ideo cum dormiant animo, & cum inebrientur, in tenebris ſeſe verſari, & vera animi luce deſtitui, manifeſte produnt.

Verſ. 8. *Nos vero cum dici ſimus,* intellige filii, ſobrii ſimus, concludit argumentum, *induiti thoracem fidei & charitatis, & galeam, ſpem ſalutis.* Hic includit & id ut vigilemus. Alludit ad milites qui excubias agebant thoracem induti, & galeam caput teſtiæ. Idem & nobis faciendum eſt, ita vigilemus, ita in Chriſti diem intenti ſimus, ut ſemper thorace fidei & charitatis, peſtus munitum, & caput ſpe ſalutis, tanquam galea conteſtum habeamus. Hoc ſi facimus, quodocunque dies Domini venerit, illæli & immunes, imo beati erimus. Thorax fidei & charitatis, per genitivum differentiæ, ſignificat thoracem qui eſt fides & charitas: fides & charitas thoraci comparantur, quod ſint animarum noſtrarum munimentum, & in unum conjunguntur thoracem, quia nec fides ſine charitate, nec charitas ſine fide animas noſtras munire poteſt. In Epiſtola ad Ephēſios cap. vi. 14, thoracem dicit eſſe juſtitiam, ſed juſtitiam charitas complexa eſt, & juſtitia vera charitatem. Ibidem fidem dicit eſſe ſcutum yſ. 16, quam hic ad Thoracem refert, quia utrumque ad muniendum corpus pertinet, & illic quia de pugna agebatur, merito ſcuti mentio facienda erat, hic quia de vigilando res eſt, ſolus thorax ſufficit. *Vigiles,* narrat de Paulo Æmilio Livius Lib. xlv, *novo more ſcutum in vigiliam ferre vetuit. Non enim in pugnam vigilem ire, ut armis utatur, ſed ad vigilandum, ut cum ſenſerit hoſtium adventum, recipiat ſe, excitetque ad arma alios. Scuto præ ſe ereſto ſtare galeatos, dein ubi ſeſſi ſint, innixos pilo, capite ſuper marginem ſcuti poſito ſopitos ſtare, ut fulgentibus armis procul conſpici ab hoſte poſſit, ipſe nihil provideat.* Galeam Apoſtolus ipſe dicit eſſe ſpem ſalutis. Nam & capiti non minus quam peſtori munimentum erat dandum. Dat ergo capiti galeam, id eſt ſpem æternæ ſalutis, quippe quæ cum fide & charitate arcto & indivulſo cohæret nexu, & tertia eſt in ordine trium iſtarum cardinalium virtutum. Fides eſt prima, charitas quia oritur ex fide, ſecunda, ſpes ſalutis, quia oritur ex fide & charitate ſimul, tertia, & hæc ſumma, capiti hoc ipſo conveniens. Nam & caput membrorum omnium eſt ſummum. Accedit quod galeati capita audacter attollant. Idem præſtat & Chriſtianis ſpes ſalutis, hæc enim facit ut die illa ingruente, cæteris terrore exanimatis, ipſi capita ſua attollant alacriter, ſcientes illo ſe die redemptum ac liberatum iri Luc. xxi. 26, 28. De tribus iſtis virtutibus, fide, charitate, ſpe, quid ſint & quomodo ſeſe conſequantur, vide I Cor. xiii. yſ. ultimo.

Verf. 9. *Quia non posuit nos Deus in iram.* Causam reddit cur salutis spem certam habere debeamus, quia nimirum Deus non posuit nos, cum scilicet nos ad fidem in Christum per Euangelium adduxit & Christianos fecit,

In iram. Id est in id ut nobis irascatur, & consequenter nos ob peccata nostra puniat ac perdat, non quæsit per id nostrum exitium, non posuit nos tanquam scopum, in quem iræ suæ dirigat & agat fulmina. Si perdere nos Deus voluisset, in mundo nos reliquisset; nec salutis Euangelium nobis adferre curasset, & ei credentes suscepisset.

Sed in acquisitionem salutis. Id est in id ut salutem acquiramus, credendo scilicet Euangelio & secundum illud vivendo, vigilando, ut dictum est, sobrie agendo, orando, fide & charitate pectus, spe salutis caput muniendo. Verum quidem est eos qui Christiani facti, Christiane non vivant, multo gravius quam cæteros punitum iri, erant enim ex tenebris in admirabilem Dei lucem translati, cognita tanta Dei gratia & tam efficacibus sancte vivendi causis; sed hoc ipsorum propria culpa præter omnem intentionem & consilium Dei eveniet. O quam falsum igitur est ullum ex credentibus a Deo positum esse in iram, & non in acquisitionem salutis omnes! vivo ego, dicit Dominus, nolo mortem peccatoris, sed ut convertatur & vivat.

Per Dominum nostrum Jesum Christum. Quasi dicat, quem Deus Dominum nostrum effecit, & ei potestatem omnem tradidit, & nos ad illum adduxit hoc ipso fine, ut in illo die quo perdet omnes impios & profanos, nos in se credentes servet, & æterno exitio creptos in vitam imortalem asserat.

Verf. 10. *Qui mortuus est pro nobis.* Quasi dicat, an ergo nos perderet? Annon potius id aget unice ut nos servet? Mortuus autem est pro nobis tanquam victima piacularis, ex consilio & voluntate Patris, qui & ipse mundum adeo dilexit, ut Filium hunc suum unigenitum daret, ut omnis qui credat in eum non pereat sed habeat vitam æternam. Longe igitur abest ut Deus & Christus aliquem ex nobis perditum velit, nisi quis ipse sibi perditionis & exitii causa sit.

Ut sive vigilemus sive dormiamus simul cum ipso vivamus. Docet quid tanta nostri dilectione voluerit in nobis efficere. Voluit nimirum nos suos facere & sibi penitus mancipare, voluit, inquam, sui vicissim ardentissimum amorem ex nobis elicere, ut sive vigilemus, corporaliter nimirum,

Sive dormiamus. Itidem corporaliter. Vigilare enim & dormire corporaliter, naturæ opus est, & totam vitam nostram occupat, nullum enim vitæ nostræ momentum est, quin vel vigilemus vel dormiamus.

Simul cum ipso vivamus. Apostolus ergo ipse vitam nostram omnem in hæc duo partitur. Et sic sensus est, ut totam vitam, ex quo Christi facti sumus, cum Christo vivamus, animo, cogitatione, Christi amore, & desiderio, (animus enim ibi est ubi amat, non ubi animat) in Christum fide, & assidua mandatorum ejus executione. Dormientes cum Christo vivimus, cum hæc omnia in animis nostris, velut ignis cineribus, somno sopita, evi-

gilantibus nobis protinus nobiscum evigilant. Sic igitur cum Christo viventes, & tantam ejus erga nos charitatem, mutua vicissim charitate pensantes, fieri ne potest ut per eum non servemur, cum servandi nos omnes habeat potestatem?

Verf. 11. *Propter quod.* Nempe superius omne, *Adhortamini.* Nempe ad faciendum officium nostrum Christianum,

Alii alios. Non expectatis senioribus, quibus id alioquin singulariter competit sed inter vos mutuo ut fratres invicem, alter alterius salutis æque amans ac suæ.

Et edificate alter alterum. Exemplo videlicet & omnia alia ratione: *Sicut etiam facitis.* Itaque jam currentibus calcar addit, & admonitione, & laudatione virtutis. Vide cap. IV. 10.

Verf. 12. *Rogamus autem vos fratres, ut noscatis.* Id est peculiariter vobis commendatos habeatis, per metonymiam causæ, Hebræis in hoc verbo familiarem.

Qui laborant inter vos. Nempe in sermone & doctrina 1 Tim. v. 17.

Et præsumunt vobis in Domino. Id est, Domini respectu.

Et monent vos. Quorum id peculiariter officium est. Seniores & Episcopos ecclesiæ intelligit.

Verf. 13. *Et ducite eos supra modum in charitate.* Id est charos & charitate dignos, per Hebraismum: sic doctor Gentium in fide & veritate, id est fidelis & verax 1 Tim. 2. 7, & similia: quasi dicat, proinde omnia charitatis officia illis exhibete, & necessitatibus eorum prospicite Gal. VI. 6, 7.

Propter opus eorum. Tam scilicet vobis omnibus salutare. Debetur id illis ipsorum maximo merito.

Verf. 14. *In pace agite inter vos.* Nullæ sint inter vos animorum offensiones.

Verf. 15. *Rogamus autem vos fratres, admonere inordinatos.* Id est inordinate ambulantes 2 Thess. III. 6, 7, 11, qui non incedunt secundum traditionem Apostolorum, inprimis qui dum non agunt sua, sed agunt non agenda, fratribus inopia sunt onerosi. Vide supra cap. IV. 11, 12.

Consolamini pusillanimes. Ne animum despondeant, Deo confidant, & certi sint se derelictum a Deo non iri.

Opitulamini infirmis. Sive sint infirmi in fide, ut vos eorum infirmitati accommodetis, sive corpore, sive facultatibus ut eos adjuvetis.

Longanimitate utimini erga omnes. Non tantum erga fratres & Christianos alios, sed etiam erga homines alios omnes. Longanimitas in eo est ut procul habeamus iram, ut ipsa vox *ὑπομειναι* indicat.

Verf. 15. *Videte,* id est cavete, *ne quis.* Ex vobis scilicet Christi nomen professis.

Malum pro malo alicui. Sive sit Christianus, sive non sit, quisquis sit,

Reddat. Utrumque enim malum est, licet unum sit prius, alterum posterius. Nulla in maleficio ordinis apud Deum ratio est, & Christiani ab omni malo debent abstinere, pœna tamen pro maleficio malum non est, sed pœnam irrogare non debet qui jus non habet pœnæ, alias enim non erit pœna pro maleficio.

maleficio, sed maleficiū pro maleficio. Maleficiū illatū, pœna talionis vindicabat Lex: at Christianis malo per malum resistere, & sic maleficiū referre fas non est.

Sed semper. Etiam post acceptum malum,

Quod bonum est sectamini. Vide Matr. v. 38, 39, 40, 41.

Et alii erga alios. Id est, Christiani erga Christianos.

Et erga omnes. Etiam extraneos. Frustra adversus Aeduos, inquit Tacitus, quæsitā belli causa. Jussi pecuniam atque arma deferre, gratuitos insuper comæatus præbuere. Ita per bonum vincendum est malum Rom. xii. 21. Hoc si Aedui Romanorum metu fecere; quanto magis id facere debent Christiani, metu Dei, & spe ingentis illius ab ipso propositi talia facientibus præmii? Habent tamen & hæc omnia suum modum ac certos fines, quos ultra citraque nequit consistere rectum, neque enim omnia ejusdem generis sunt mala, ut eorum vel pœnam, vel compensationem, vel aversionem, etiam violentam, si aliter averti nequeant, simpliciter querere sit malum.

Verf. 16. *Semper gaudete.* Quia Christiani perpetuam habent in Christo gaudendi causam, etiam inter maximas quas hæc vita secum fert tristitiæ causas. Vide Philipp. i. 1. iv. 4.

Verf. 17. *Sine intermissione orate.* Nullum orandi tempus intermittite. Nunquam enim desunt Christianis orandi causæ.

Verf. 18. *In omni.* Id est pro omni, in enim omnis generis causam significat, ex Hebraismo.

Gratias agite. Nihil enim nobis evenit quod Deus non dirigat in bonum nostrum, seu quod boni nostri causa non fiat.

Verf. 19. *Hæc enim est voluntas Dei, in Christo Jesu.* Per Christum Jesum declarata.

Erga vos. Causam exprimit superiorum omnium præceptorum. Hæc vos facere vult & jubet Deus per Christum Jesum. Hæc enim maxime Christianis conveniunt, quos Deus per fidem in Christum Jesum suscepit pro filiis.

Verf. 20. *Spiritus,* nempe Sanctum, neque enim hic naturalis intelligitur spiritus quem extinguere, vita privare significaret, *non exstinguere.* Sive in vobis ipsis, sive in aliis. Comparat Spiritum Sanctum igni ardenti in cordibus nostris, hunc exstinguunt in se ipsis qui eum non perpetuo fovēt & excitant in se ipsis, qui eum negligunt. Vide i Tim. iv. 14. 2 Tim. i. 6. In aliis, qui eum sese in aliis exerentem & micantem contemnunt & insuper habent, vel etiam opprimunt. Vide hic Spiritum Sanctum exstingui dici per metaphoram ab igne. An vero hoc cadit in Deum illum unum? Dona, inquit, & effectum Spiritus Sancti debere intelligi. At quis dona Dei aut effectum non debere exstingui dicere volens, dicat Deum ipsum non debere exstingui? Diceret autem si Spiritus Sanctus Deus esset. Sane Spiritu Sancto exstincto, & dona ejus & effecta cessant, ut exstincto igne, calorem & lucem ejus simul cessare oportet, sed quia ipse Spiritus Sanctus exstingui non debere dicitur, non minus frustra est qui id ad sola dona citra Spiritum Sanctum ipsum referat, quam is qui cum ignis exstingui di-

citur, dicat non ignem ipsum, sed sola ignis effecta, calorem nimirum & lucem exstingui, debere intelligi.

Prophetias non contemnite. Hic est unus modus exstinguendi Spiritus Sancti in aliis, cum scilicet Prophetiæ dono, alia præferuntur speciosiora Spiritus Sancti dona, qua de re vide i Cor. xiv, nec Prophetis debitus honos habetur in ecclesia, Prophetæ erant quia quæ sibi per spiritum revelata essent exponebant in ecclesia i Cor. xiv. 3, 6, 22, 24, 29, 30.

Verf. 21. *Omnia probate.* Quasi dicat, sunt enim & falsi Prophetæ. Hinc Joannes Apostolus, *non omni spiritui credite, sed probate spiritus an ex Deo sint* i Epistola cap. iv. Permittantur omnes loqui, sed omni quæ dicunt probanda & examinanda sunt, nempe ad Christianæ religionis principia, tanquam ad lapidem lydium.

Quod bonum est. Quod principiis respondet, & sic bonum esse deprehenditur.

Retinete. Quasi dicat, quod secus habet rejicite.

Verf. 22. *Ab omni specie mali abstinete.* Quasi dicat, nam & id quod speciem habet mali, etiam si forte malum in se ac per se non sit, gloriæ divinæ & Christianorum exstimationi nocet, fugiendum est quidquid non ædificat.

Verf. 23. *Ipse vero Deus pacis.* Ad Deum voto, monitiones & exhortationes suas concludit, quia sine Dei auxilio frustranei sunt conatus, & eorum qui monent, & eorum qui monentur in Christiana præsertim pietate. Deum pacis appellat, per genitivum effecti, quod pacis, id est beatitatis, quæ pacis nomine venit apud Hæbreos, sit auctor, proinde & omnium quæ homines ad beatitatem perducunt, id est, veræ sanctitatis.

Sanctificet vos. Id est, sanctos faciat vos.

Totos. Quantos quantos, ne quidquam sit & remaneat in vobis profanum & impurum.

Et integer vester spiritus. Id est intellectus, per metonymiam causæ, spiritus enim est ea pars nostri qua intelligimus.

Et anima. Id est appetitus, per eandem metonymiam, quia anima est qua appetimus jucunda, fugimus & averfamur adversa, qui animæ nomine venit, non quod anima in hominibus a spiritu sit diversa, quia bruta, quæ etiam appetitum habent, animam habeant, spiritum non habeant. Nam in hominibus alioquin spiritus & anima pro eodem accipitur i Petr. i. 9, 22. iv. 19. Nec homines duas animas habent quarum una proprie dicatur spiritus, altera propria & strictiore significatione dicatur anima. Una homini rationalis inest anima, quæ omnes animæ facultates habet, & sentiendi, & appetendi, & loco movendi, & quod supra brutorum animam est, intelligendi & loquendi.

Et corpus. Spiritus nimirum & animæ domicilium ac instrumentum.

Inculpate. Id est, sine culpa, seu culpa ac reprehensione vacuum.

In adventu Domini nostri Jesu Christi. Notat tempus quo si culpa ac reprehensione non vacet, frustra alio tempore vacaverit. Vide supra cap. i. 13. *Servetur,* nempe a Deo per Christum, postquam scilicet

Deus vos totos sanctos effecerit. Duo enim illis vovet ac præcatur, unum, ut eos totos Deus sanctificet, alterum, ut eos sic sanctificatos servet, sine culpa in adventu Christi, vel in adventum Christi, ut eis positum sit pro eis ex Hebraismo. Servatur autem integer spiritus, cum nullæ sunt in intellectu pravæ cogitationes, prava consilia ac proposita, pravæ & pietati noxiæ opiniones, sed omnia ei insunt his contraria; anima, cum nihil appetit quod appetendum non est, nihil fugit, quod fugiendum non est; corpus, cum nec se, nec ullum sui membrum præbet spiritui & animæ ad operationem peccati, contra vero, & se & omnia sua membra, præbet ad operationem virtutis.

Verf. 24. *Fidelis (est) qui vocavit vos.* Nempe ad regnum suum. Neminem frustratur, neminem fallit, semper bona fide agit, proinde tuto ei semper confiditur. Non vocat ad salutem, quos salvos esse non vult; quod qui affirmant, fidem Dei detrequant.

Qui etiam faciet. Nempe quod dixi, fidei suæ convenienter, ut sic vocationem suam ad finem in vobis perducatur.

Verf. 25. *Fratres orate pro nobis.* Etiam sanctissimi pro se preces fieri cupiunt. Nemini enim Deus quidquam debet. Omnia precibus apud Deum emenda sunt.

Verf. 26. *Salutate fratres omnes in osculo.* Id est, osculo, per Hebraismum, *sancto*, opponit osculo profano. Respicit ad Christianorum, qui tum erat sanctum morem, ut ad testandam charitatem Christianam alij alios oscularentur. Suo nomine fratres

omnes salutari & osculari petit ab ecclesiæ Senioribus.

Verf. 27. *Adjuro vos, ecclesiæ seniores* *ἐκκλησίᾳ πρεσβυτέρους* per Dominum; & *ἐν κυρίῳ* Græca phrasi. Ejus similem habes Marc. v. 7, ubi etiam dæmonium Christum per Deum adjurat. Paulus adjurat seniores ecclesiæ per Dominum, id est Christum, quippe qui divinam in omnes potestatem habeat, & omnium actionum nostrarum conscius sit ac vindex, si quis secus faciat quam per ipsum adjuratus est.

Ut legatur hæc Epistola omnibus sanctis fratribus. Id est ecclesiæ toti. Sciebat Apostolus Epistolam in manus seniorum delatum iri. Ideo adjurat eos ac sancte obtestatur per Dominum, ne soli fruantur ejus lectione, sed eam legi faciant omnibus sanctis fratribus, in quibus haud dubie & sorores includit voluit. Nam & ad totam ecclesiam directa erat cap. 1. 1. Quam igitur Apostolo adversantur, qui sacras literas omnibus legi non permittunt!

Verf. 28. *Gratia Domini nostri Jesu Christi vobiscum, intellige sit.* Solita Pauli subscriptio. A M E N.

Ad Thessalonicenses prima scripta Athenis. Hoc sumptum ex cap. 1. 1. 2, 5, 6. Sed an Paulus tam diu substiterit Athenis, donec Timotheus ad eum rediret, ut post reditum ejus, hanc & sequentem Epistolam Athenis scriberet, incertum est valde, imo prope certum est aliter se rem habuisse, ut colligi potest ex cap. 1. 8, 9. Hæc enim docent Paulum hanc Epistolam scripsisse post multa loca peragrata, ex quo Thessalonicæ discesserat: at Athenas venerat cito post discessum Thessalonicæ, ex qua deductus est Berceam, Bercea Athenas Act. xvii. 10, 14, 15.

C O M M E N T A R I U S

I N

posteriores Epistolam Apostoli

P A U L I

A D

T H E S S A L O N I C E N S E S .

C A P U T I .

Vers. 1. 2.

Aulus &c. Eadem inscriptio & salutatio quæ in prima, ut hinc appareat, unam post aliam recenti stylo, nec longo tempore interposito scriptam esse, Sylvano & Timotheo adhuc cum Paulo hærentibus. Nam & quædam uberiorius declarat, quorum in priore mentionem fecerat, accepto forte de iis post priorem Epistolam nuntio, ut suis locis videbimus.

Vers. 3. *Gratias agere debemus Deo semper pro vobis fratres sicut dignum est.* Id est eo modo quo dignum est, non leviter, non perfunctorie, sed summa cura. Ideo non dicit se Deo dignas agere gratias; ne videretur sibi rem tantam tribuere: sed se debere hoc, idque semper, facere. Interea tamen haud dubie faciebat. Vide 1 Thess. 1. 2.

Quod valde augeatur (ὑπερβύνηται) fides vestra. In Christum scilicet. Apparet Apostolum iterum accepisse post priorem per Timotheum 1 Thess. 1. 6, de illis exoptatum nuntium.

Et abundet charitas uniuscujusque omnium vestrum aliorum erga alios. Faciebant quod eos in priore Epistola hortatus erat 1 Thess. iv. 10.

Vers. 4. *Adeo ut nos ipsi in vobis*, id est de vobis, *glorieremur in ecclesiis Dei.* Non ergo Paulus hærebat Athenis cum Epistolam hanc scriberet. Athenas enim venerat Bercea, Berceam Thessalonica, nullis adhuc ecclesiis Dei visis, excepta Berceensi. Vide Act. xvii, & quæ supra notavimus ad id quod subjicitur, Epistolam illam esse Athenis scriptam; quod & de hac affirmatur: ut hinc appareat quam certæ sint traditiones etiam scriptæ, quamvis scripturæ præferant auctoritatem, sed improvide & inconsulto usurpatam. In priori Epistola scribit Thessalonicensium fidem ab aliis ecclesiis fuisse celebratam cap. 1. 9, hic scribit, se ipsum etiam de Thessalonicensibus gloriarī. Nimirum a principio

non audebat, metuens mutationem; sed postquam vidit eorum constantiam, etiam ipse in gloriationem de iis erumpit, quæ tamen gloriatio tota ferebatur in Dei & Christi gloriam.

De tolerantia vestra. Exponit quo respectu de illis gloriatur.

Et fide in omnibus persecutionibus vestris & afflictionibus quas sustinetis. Fides enim & tolerantia, in persecutionibus & afflictionibus propter Christum, maxime cernitur. Et tolerantia, fidei in Deum & Christum, effectus est. Nisi enim Deo & Christo confiderem, cur persecutiones & afflictiones persecutionum effecta tolerarem?

Vers. 5. *Demonstratio.* Quasi dicat, quæ res, afflictiones nimirum vestræ, demonstratio est, seu manifestam demonstrationem continet. Solatur ipsos efficacissimo solatio, & animum addit ad perseverantiam.

Illius justi judicii Dei. Fore nimirum ut Deus justum illud judicium exercent.

Ut digni censeamini regno Dei. Exponit hoc Dei justum judicium, ut vos dignos censeat regno suo.

Pro quo etiam patimini. Id est pro cuius etiam adeptione, fidem habentes Dei promissionibus, & obtemperantes ejus mandatis, patimini; vel, cuius etiam causa & occasione patimini, dum illum confitemini.

Vers. 6. *Siquidem justum (est) apud Deum.* Quasi dicat, qui justissimus est, imo justitia ipsa, & habet supremam in omnia potestatem, tanquam Creator & Dominus & Rector & Judex omnium. Probat hoc quod dixit esse justum Dei judicium.

Reddere affligentibus vos. Intellige, nullo jure, nullo vestro merito, nulla culpa, imo propter ipsam veritatem ac justitiam.

Afflictionem. Par pari referre, afflictionem pro afflictione quam sentiant, sicut nos sentimus.

Vers. 7. *Et vobis.* Summa scilicet injuria, & propter ipsam & justitiam ac veritatem.

(Ff 2)

Affli-

Afflictis relaxationem. Id est, ab afflictionibus omnibus liberationem & dulcem requirem.

Nobiscum. Quorum scilicet iisdem in afflictionibus estis socii. An enim Deus iustissimus & sanctissimus & illud impune pateretur fieri, & hoc sine remuneratione dimitteret? An adeo inæqualiter sortem mortalium dispensaret, ut pessimos in regno, optimos in oppressione relinqueret? an suas promissiones desereret, & fidem suis promissionibus habentes, ac pro earum adeptione etiam patientes destitueret? an vel nos Apostolos suos relinqueret, vel vos, una nobiscum afflictos, non etiam una nobiscum reficeret ac recrearet?

In revelatione Domini Jesu de celo cum Angelis potentibus suis. Notat tempus quando vices istæ futuræ sint. *Angelos potentia*, habet textus, per Hebraismum substantivi pro adjectivo.

In igne flamma. Id est, in igne flammante, per eundem Hebraismum. Docet Dominum Jesum in igne flammante revelatum iri, id est undique igne flammante circumfusum.

Verf. 18. *Dantis*, id est daturi, per temporis enallagen, *vindictam*. Per ignem nimirum illum flammantem in quo revelabitur, hunc ipsum in finem.

Is qui non norunt Deum. Gentibus profanis, qui idola sua præferunt vero ac vivo Deo, Creatori suo, & atheis, qui Deum esse vel res mortalium curare non credunt, quia Deum non vident.

Et qui non obediunt Evangelio Domini nostri Jesu Christi. Quasi dicat, etiamsi Deum alioquin secundum Legem norint, quales Judæi erant, *non obediunt*, sive non credendo, imo credentes etiam persequendo, sive, etiamsi alioqui credant, vel credere se dicant Evangelio, non faciendo præcepta Evangelii. Describit Jesum Christum ab hoc ipso effectu de quo agitur, reddendæ vicis iis qui nos affligunt propter Evangelium. Cæterum hic nomen Jesu Christi repetitur, & ponitur loco sui pronominis, per Hebraismum.

Verf. 19. *Qui pœnam pendent.* Exponit quid istis futurum sit omnibus. Unde consequitur eos, si ante Christi moriantur & mortui sint adventum, (quorum sane maximus est & erit numerus,) resuscitatum iri. Alioquin enim pœnam & afflictionem nullam sentirent. In quo sane maxima vicis esset inæqualitas. Ideo credimus resurrectionem iustorum & iniustorum. Hæ sunt duæ nostræ Christianæ fidei partes; quarum qui posteriorem non habet, dimidiatam tantum habet Christianam fidem.

Exitium æternum. Declarat hanc pœnam per apportionem: mittentur nimirum in ignem æternum Matth. xv. 41, 46, seu igne illo qui cum Christo erit, in æternum perdentur.

A facie Domini. Id est Christi, cujus Evangelio non obdixerunt, a facie ejus, impiis terribili, perveniet hæc pœna.

Et a gloria virium ejus. Id est, a viribus ejus gloriosissimis & divinæ majestatis plenissimis. Idem qui paulo ante verf. 7, 8 Hebraismus. A judicis enim facie ac vultu & majestate decreta procedunt & executioni mandantur.

Verf. 20. *Quando veniet.* Quasi dicat, quando, inquam, veniet: jam enim dixerat in revelatione & consequenter in adventu Christi id futurum verf. 7, 8.

Ut glorificetur in sanctis suis Nunc etiam exponit quæ futura sit fors sanctorum in eodem illo Christi adventu, quorum causa principaliter & primario veniet, & ab his etiam maximum illud & divinissimum extremi judicii opus incipiet. Horum salute perfecta, deinde etiam ad impios perdendos faciem ac majestatem suam convertet. Ita & impii spectatores erunt beatitatis piorum, & pii damnationis & exitii impiorum. Glorificabitur autem in sanctis suis Christus, id est, in iis quos a mundo & profanis hominibus secrevit per fidem & obedientiam veritatis; cum alios ex mortuis resuscitabit incorruptibiles, alios quos viventes inveniet, momento quemque immutabit, & ex mortali faciet immortalem, & utrosque in iis corporibus exhibebit quæ solis instar radiabunt. Ex hoc enim tanto suo opere immensam gloriam potentiae, sapientiae, bonitatis consequetur. Sicut ergo suam maximam gloriam deferere non potest Christus, sic neque suorum salutem deseret.

Et admirandus fiat. Eodem nimirum illo opere.

In omnibus credentibus quod creditum sit testimonium nostrum erga vos. Id est credentibus, quod testimonium nostrum, nempe de Christo, de salute per fidem in Christum adipiscenda, sit creditum, id est concreditum nobis, nempe à Deo & Christo, *erga vos*. Gentes scilicet, ut vobis Gentibus fidem in Christum annuntiemus per quam servemini: quod, inquam, vobis Gentibus non nostro consilio, sed divino jussu ac mandato prædicemus. Nam hoc credere, fides erat peculiariter Deo grata, quippe peculiarem etiam Dei gratiam pro objecto habens, & Christus peculiariter admirandus erit in salute Gentium per fidem in se.

In die illo. Notat tempus vel adventus Christi, vel, quod perinde est, tanti operis Christi, nempe diem illum ultimum; qui quo seculo, multo minus quo anno sit venturus, nemo novit. Hoc certum est quod venturus sit. Nam & morte nihil est certius, hora mortis nihil incertius.

Verf. 11. *In quod etiam*, id est in quem finem etiam, *precamur semper pro vobis*. Dixit de perpetua gratiarum actione pro illis vs. 3, nunc etiam dicit de perpetuis pro illorum salute precibus suis, ut quam sibi sint chari testetur, & simul moneat quam illi ipsi pro se debeant in precibus esse impigri & assidui.

Ut vos dignos censeat vocationis Deus noster. Exponit quid precetur pro illis, id est ut vos dignos censeat Regni sui, ad quod per Evangelium vocat, metonymia adjuncti pro subjecto.

Et impleat. Id est, ad effectum perducatur,

Omne beneplacitum bonitatis. Nempe suæ, per genitivum causæ, placuit illi pro sua immensa bonitate destinare credentibus regni cælestis hæreditatem Luc. xii. 32, hoc ut impleat in vobis semper cramus & precamur.

Et opus fidei. Id est quod fides operatur apud Deum, itidem per genitivum causæ efficientis. Intelligit

Intelligit opus ſalutis. Nam ſicut ex Dei parte beneplacitum bonitatis ejus eſt cauſa ſalutis noſtræ, ſic ex noſtra parte debet accedere fides in Deum, quæ eſt hypotheſis eorum quæ ſperantur, ad ſalutis noſtræ opus perficiendum.

In potentia. Id eſt per potentiam, ſuam nimirum, ut modo de bonitate. Bonitas Dei fecit ut nobis regnum ſuum decerneret; potentia faciet, ut nos in illud deducat, & fidei noſtræ effectum nobis exhibeat. Ita fiet ut hypotheſis rerum quæ ſperantur reddatur hypotheſis rerum præſentium & exhibitarum.

Verſ. 12. *Ut glorificetur*, id eſt ut ſic glorificetur, *nomen Domini Jeſu Chriſti in vobis.* Eo ſcilicet quo dictum eſt modo 1. Cor. 10. Per Chriſtum enim Deus omnia faciet.

Et vos in ipſo. Id eſt per ipſum, intellige glorificemini, gloria nimirum illa cæleſti.

Secundum, id eſt per, *gratiam Dei noſtri.* Qua ſcilicet omnes credentes in Chriſtum ſervare vult, etiam profanas gentes & homines antea impios.

Et Domini Jeſu Chriſti. Quasi dicat, cujus gratia, tanquam Domini noſtri, gratiæ Dei noſtri in ſalute noſtra cooperatur. Unde etiam gratia votetur & pax à Deo, Patre noſtro & à Jeſu Chriſto Domino noſtro.

CAPUT II.

Verſ. 1. **R**ogamus autem vos fratres per (vñq) adventum Domini noſtri Jeſu Chriſti. Quasi dicat, de quo modo egimus, cap. 1. 1. Cor. 7, 8, 9, 10, & de quo priore epiſtola ad vos ſcripſi cap. 1. Cor. 14. 16. *Et noſtri congregationem ad ipſum*, ibidem 1. Cor. 17.

Verſ. 2. *Ut non celeriter moveamini a mente.* Quam ſcilicet ſemel vobis indidimus de die illo & adventu Chriſti, quod nemo ſciat quando futurus ſit, vide 1 Theſſ. v. 1, 2. Tum demum licebit ab hac mente moveri, cum ſolem & lunam obſcurari, ſtellas de firmamento cadere, & ipſum firmamentum concuti ac commoveri videritis Matth. xxiv. 29.

Neque turbemini. Ut fieri ſolet rebus in trepidis.

Neque per ſpiritum. Ejus ſcilicet qui ſe Prophetam & per ſpiritum loqui dicat; mendax & ementitus eſt hic ſpiritus, qui diem adventus Chriſti deſinit.

Neque per ſermonem, neque per epiſtolam, tanquam per nos. Nempe proditam. Qui noſtram hic auctoritatem prætendat, decipit. Vide quam traditionibus credendum non ſit, ſi cum doctrina ſemel & ab initio tradita non conſentiant, & quam falſo homines allegare poſſint ſermonem tanquam ab Apoſtolis dictum vel ſcriptum! Hinc Paulus, ut deceptioni iſti locum præcluderet, epiſtolas ſuas manu ſua ſignare ſolitus erat certis verbis. Vide cap. iij. 17, 18.

Quasi quod inſtiterit ille dies Chriſti. Quasi dicat, ita enim definiretur tempus diei illius Chriſti.

Verſ. 3. *Nemo vos decipiat ſecundum ullum modum.* Id eſt ne patiamini vos decipi ullo modo. Noxia eſt hæc deceptio. Nam ſi res non eveniat, facile

fides de adventu Chriſti convelli queat. Apparet non deſuiſſe qui ſibi & aliis brevi Chriſtum pollicerentur adventurum, ipſosque Theſſalonicenſes hac de re Apoſtolum conſuluiſſe, aut ſaltem Apoſtolum intellexiſſe, admonitionem hanc Theſſalonicenſibus apprime neceſſariam eſſe. Verum quidem eſt nos ſingulis diebus ac horis in Chriſti adventum intentos & paratos eſſe debere; ſed hoc ſit ob id ipſum quod diem & horam ignoremus, & quod mors vicem diei illius hætenus obtineat, quatenus mortuis nullum eſt inter mortem & diem illam tempus. Hoc ſenſu certe dies ille Domini ſemper inſtat & in proximo eſt; ſed anni & ſecula ad diem illum deſiniri non debent; cum fieri poſſit ut Deus longiora adhuc tempora velit interlabi, quo plures ſerventur & multa perficiantur ad gloriam ejus pertinentia. Si Chriſtus ante centum, verbi cauſa, veniſſet annos, Quid nobis futurum erat? Apud Dominum mille anni ſunt ſicut unus dies, idem ſit & apud mortuos. Illo certe tempore, quo Apoſtolus hæc ſcribebat, venire debebat adhuc Antichriſtus, quod & ſtatim dicit, eos qui diem illum Chriſti, ſeculorum præſentium, ſeu mundi torius reſpectu, inſtituiſſe dicebant, reſutans & coarguens. Ipſe ſane Apoſtolus gloriam precatur Deo, in eccleſia, in Chriſto Jeſu, in omnes generationes ſeculi ſeculorum Amen Eph. iij. 21, quod ad hæc, non ad futura ſecula pertinet, vide etiam 2 Petr. iij. 8, 9, 15.

Quia niſi veniat Apoſtaſia primum, intellige, *non veniet illa dies Chriſti.* Eſt enim oratio Apoſtoli imperfecta. Cauſam adfert ſui moniti. Oportet, inquit, ut apoſtaſia primum veniat, quam veniat dies Chriſti. At apoſtaſia viventibus Apoſtolis venire non poterat. Intelligitur enim univerſalis & catholica deſectio a veritate pura, per Apoſtolos tradita. Hoc ergo prius futurum erat, ut Deus permetteret puram illam & ſanctam veritatem pravis opinionibus & dogmatis infici, hæreſes perditionis, ut Petrus loquitur 2 Petr. 2. 1, induci, ad quas ſeſe converterent univerſi, & ſi qui uſquam eſſent puræ veritatis retinentes, eos damnarent & odiis perſequerentur. Quin & permetteret venire, qui ſe majorem Jeſu Chriſto Prophetam ferret, & innumeram Chriſtianorum multitudinem à Chriſto ad ſe ſeduceret. Non difficilis nobis eſt horum & ſequentium Apoſtoli verborum intellectus, cum eorum interpretem eventum, ante oculos habeamus.

Et reveletur homo ille peccator. Id eſt homo ille peccator, Hebræa phraſi, intellige & hic, non revelabitur Dominus noſter Jeſus Chriſtus. Homo ille revelandus erat, per ſui exortum à Deo præviſum & prædictum. Neque enim Apoſtoli, hominis iſtius exortum prædicere potuiſſent, niſi per ſpiritum propheticum à Deo ſibi communicatum, ut ex rerum iſtarum eventu, divinos eos fuiſſe viros appareret. Poſt univerſalem & catholicam à pura veritate deſectionem, exoriturus erat homo ille peccator, cum articulo emphatico ὁ ἀποκαλυφθεὶς ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀμελείας, ille inſignis, ille a me & aliis Apoſtolis prædictus, & Antichriſtus nominatus; qui ſi pura manſiſſet veritas, haud unquam exoriri potuiſſet. Cur eum peccatorem κατ' ἐξοχήν dicat, (nam alioquin etiam omnes homines peccatores ſunt,) in ſequentibus docet.

Filius ille perditionis. Id est perditus & exitio devotus, eodem Hebraismo, consequens prioris. Homo enim peccati non potest filius perditionis non esse. Sic & Christus Judam filium perditionis appellat Joan. xvij. 12. Nec refert si homo iste successores sui peccati habeat. Omnes enim unum hoc habent nomen, homo ille peccati, filius ille perditionis, Antichristus ille. Plures erant Babylonix Reges, omnes tamen unum habebant nomen Regis Babylonix Esai. xiv. 4.

Verf. 4. Qui sese opponit. Intellige, omni humanæ potestati. Describit & depingit istum hominem vivis coloribus ut agnosci possit, & ut hinc simul appareat quam sit homo peccati, & quam merito perditionis filius.

Et sese effert supra omne quod dicitur Deus. Id est supra omnes reges & summas in terris potestates, quibus Deorum nomen Scriptura tribuit.

Aut augustum, ὁ βασις. Id est supra Imperatores, qui βασις appellantur Act. xxv. 21, supra id, inquam, omne quod augustum, venerandum, sacræ majestatis, inter cæteros mortales habetur & appellatur.

Adeo ut in templo Dei. Quasi dicat, in quo nemini regnare & dominari fas, præter solum Deum & Christum ejus. *In templo Dei,* id est in ecclesia, ecclesiæ Christi, & templi Dei nomen, etiam si corruptissima futura sit, semper retinente.

Ut Deus sedeat. Non ut unus ex ministris ecclesiæ, sed ut Deus, quem omnes venerabundi adorent, cujus pedes osculentur etiam summi Reges & Imperatores.

Demonstrans seipsum quod sit Deus. Non unus ille, neque enim additur in Græco articulus ad vocem Dei, qui significationem ejus ad excellentiam referat; sed uniusillius Dei & Christi ejus in terris vicarius, cui omnia in ecclesia agere fas sit; proinde longè augustiore sensu Deus, quam omnes alii qui dicuntur in terris Dii: ita ut sicut Christo ab omnibus Regibus & Imperatoribus debeatur summa veneratio, sic & ipsi Christi tali vicario. Non loquitur hic Apostolus de idolis aut falsis Diis, quos contemnere & pro nihilo ducere, cum nihil sint, meritum est; nec loquitur de cælestibus, quos negare quidem homo mortalis potest, sed supra eos effere se non potest. Quos tamen iste homo negaturus verbis non erat, præsertim unum illum & absolute dictum Deum, cum ob id ipsum templum ejus invasurus esset, ut sese vicarium ejus ferret.

Verf. 5. Non meministis quod cum adhuc essem apud vos, hæc dixerim vobis? Quasi dicat, non hæc nunc primum vobis dico; jam tum cum adhuc apud vos essem, vobis à me sunt dicta, ut nullo modo pati debeatis vos seduci, quasi jam instet dies Christi. Passim Apostoli prædicebant per spiritum Propheticum adulteratum iri divinam veritatem, & inde oriturum Antichristum 1 Tim. iv. 1, ubi etiam est verbum ἀντιχριστός 2 Tim. iij. 1, 2 & seqq. iv. 3, 4, 2 Petr. 2. 1 & seqq. 1 Joan. 2. 18, 19, 22, 26. iv. 1, 3, 5.

Verf. 6. Et nunc quid retineat scitis. Transpositio quædam est in his verbis, quorum naturalis situs est, *Et scitis quid nunc retineat*, quod patet ex sequenti versu. Sciebant autem quia hoc etiam illis ab Apostolo dictum fuerat, ad majorem rei certitudinem, quod scribere in epistola consultum non putavit, suf-

ficere debebat quod id suo sermone inscripisset eorum animis ac memoriæ.

Ut. Intellige, eo quod nunc retinet amoto & sublato.

Reveletur is suo tempore. Significat eum non quidem ita cito revelatum iri; sed tamen certo: quam primum scilicet id quod nunc retinet, sublato fuerit. Habere sicut omnia, sic & hominem istum suum tempus quo prodeat in lucem, interea velut in utero formandum esse.

Verf. 7. Hoc enim mysterium jam operatur iniquitatis. Causam adfert cur certum sit eum suo tempore revelatum iri. Sunt vero & hæc verba naturaliter sic collocanda. Hoc enim mysterium iniquitatis jam operatur.

Rem hanc vocat *mysterium*, quod esset adhuc occulta & tacita.

Iniquitatis, τῆς ἀνομίας. Quod esset prorsus ἀνομία, omnibus divinis & humanis legibus contraria. Hinc mox hominem istum ἀνομον appellat. *Mysterium iniquitatis*, per Hebraismum dicitur *mysterium iniquitatis plenissimum.*

Jam operatur. Jam est in opere, non otiaur. *Mysterio* isti tribuit operationem per prosopopoëiam, id est jam disponit animos ad apostasiam à fide veritatis, & puri Evangelii. Jam hominibus inferere & instillare se sim incipit pravas & noxias opiniones, quibus Evangelium Christi aptetur ad hominum affectus & vitiosos mores, & sic via sternatur suo adventui. Si enim Christi doctrina mansisset pura, nunquam tanta hominum multitudo accessisset, quorum favore & opera *mysterium* hoc ad effectum perduceretur, nec quisquam puræ adhærens veritati talia aggredi in animum induceret. Hinc idem Apostolus Seniores ecclesiæ Ephesinæ alloquens: *Ego scio*, inquit, *quod ingressuri sint post exitum meum lupi graves ad vos, non parcentes gregi, & ex vobis ipsis consurgent viri loquentes perversa ut abstrahant discipulos post se* Act. xx. 29, 30. Quod autem in ecclesia Ephesina brevi eventum erat, quis dubitet & in aliis ecclesiis usu venisse? Docet hic locus, *mysterium* istud iniquitatis jam pridem effectum suum sortitum esse, siquidem viventibus adhuc Apostolis operari cœperit. Nam quod hæc Magnus ille Hugo trahat ad Caligulam, frustra est, ut libello illo contra ipsum ostendimus.

Tantum qui retinet nunc donec è medio fiat. Et hæc verba transposita sunt, quorum proprius est hic ordo, *donec tantum è medio fiat qui nunc retinet.* Hic verò Imperator erat Romanus, qui quam diu suam illam retinebat majestatem, fieri non poterat ut homo iste caput in tantum attolleret, imo Imperatori subiectus non esset. Dicit ergo Apostolus *mysterium* hoc ita rem suam agere ac disponere, ut, ubi Romanorum Imperator è medio sublatus fuerit, & sic Romani majestas imperii conciderit, tum hominem illum proditum, & non rempublicam Romanam, sed quæ respublicas omnes complexa est, ecclesiam & domum Dei dominatione invasurum; quæ profecto, si vera, si justa, si à Deo profecta sit, mereatur omnino Dei titulum, & Regum ac Imperatorum omnium devotam venerationem. Cæterum civilis imperii majestatem id pati non posse, docet Oriens: ubi Romani imperii majestas in Turcicum concessit statum, sub

ſub quo ſubjecti ſunt omnes Imperatori, nec ullus iſtic ad hoc eluctari potuit ſaſtigium; quamvis non deſuerint quibus hic conatus non diſplicuiſſet. Quo enim pertinebat univerſalis Epilcopi in Patriarcha Conſtantinopolitano affectatio? Prædixit hic Apoſtolus Romani Imperii non multis poſt ſeculis occaſum, quem & ſecutum eſſe videmus, & ex hoc occaſu, hominis iſtius exortum. Omnia divinitatis plenilſima ſunt, & ad animos noſtros, qui hæc omnia eveniſſe videmus & ſpectamus, in fide Chriſtiana confirmandos efficacilſima. Quia vero periculolum erat de imperii Romani interitu ſcribere, ideo Apoſtolus id reticet, & eos remittit ad orecenus à ſe dicta.

Verſ. 8. *Et tunc.* Nempe cum è medio ſublatus fuerit is qui retinet: quaſi dicat, nam etiamſi omnia interim ad maturitatem veniant; niſi tamen hic removeatur; homo ille non veniet, ſed illo excedente, res conſecta erit.

Et tunc revelabitur ille iniquus ὁ ἀνομίος. Reſpicit ad miniſterium iniquitatis, τῆς ἀνομίας. ille qui contra omnes divinas & humanas leges rem tantam audebit, qui proinde etiam ſævus erit, omnes qui vel mutire contra ſe fuerint auſi, ferro & flammis, eadem ἀνομία & iniquitate perſequens. Magnus Hugo Simoæm hic intruſit Magum, nulla vel occaſione vel textus cohærentia, imo contra contextum omnem, & extra rem de qua agebatur.

Quem Dominus perdet. Dixerat Domini diem non venturum niſi primum veniat apoſtaſia, & reveletur homo ille peccati, dixit etiam quando revelandus eſſet; nunc ergo dicendum reſtabat de adventu Chriſti, de hoc enim res erat. Dicit igitur Apoſtolus, *quem Dominus perdet ſpiritu oris ſui, & deſtruet apparitione adventus ſui.* Significat hominem hunc ad Chriſti manſurum adventum, & à Chriſto adveniente perditum iri.

Spiritu oris ſui. Id eſt jūſſu ſuo. Nam cum loquimur, ſpiritum ex ore emittimus. Facile erit Domino ipſum conſicere, ſpiritum tantum emittet ex ore ſuo, & protinus illum perdet & deſtruet.

Apparitione, τῇ ἐπιφανείᾳ, adventus ſui. Nempe ad judicium extremum. De hoc enim agebatur adventu cap. 1.7 & ſequentibus. Apparitioni adventus Chriſti hoc tribuit, quia id tum fiet, & in hoc ipſum etiam Chriſtus veniet.

Verſ. 9. *Cujus.* Nempe τοῦ ἀνθρώπου. Locus hic docet pronomen non ſemper ad proxime nominatum referri, & rem magis reſpiciendam eſſe quam ordinem vocum. *Eſt*, id eſt erit, per temporis enalagen.

Adventus. Id eſt exortus & in mundo præſentia.

Secundum efficaciam. Id eſt per efficaciam Satanæ, qui cauſam ejus; quippe Deo contrariam, totis viribus promovebit.

In omni, id eſt cum omni, *virtute.* Id eſt miraculis, per metonymiam cauſæ.

Et ſignis & prodigiis. Exponit virtutis vocem,

Mendacibus. Quia pro mendacio fient, & quia præſtigie potius erunt quam res vera. Eventus id docuit. Nulla enim re magis quam miraculis gloriantur, ut ſeipſos convincant; cum divina miracula

poſt fidem Chriſti ſatis ſuperque confirmatam ceſſarint, & ut ceſſarent par fuerit. Hoc addit Apoſtolus, ut oſtendat quibus adjutus rebus in tantum ſaſtigium ſeſe potuerit evehere.

Verſ. 10. *Et in omni,* id eſt cum omni, *deceptione injuſtitie.* Id eſt quæ ad injuſtitiam promovendam ſolet adhiberi, cum omnis generis impoſturis. Non enim ſemper miracula fiunt, ſæpe mendacia ſunt & humanæ fraudes. Injuſtitia hic opponitur veritati, vide yſ. 12, & ponitur pro mendacio.

In iis qui pereunt. Exponit in quibus hæc effectum ſint habitura.

Eo quod amorem veritatis non receperint, ut ſervarentur. Docet cur pereant, & ſic qui ſint qui pereant. Amorem veritatis non recipere eſt veritatem non amare, ut eam recipias, ei credas, & ſecundum eam te geras. Pereunt igitur, quia veritatis amorem, cum ſcilicet pura & caſta eſſet, recipere noluerunt ut ſervarentur. Nemo perit ex Dei cauſa, ſed quiſque ſua culpa. Ulſus eſt Deus contemptum puræ veritatis, ut quia puram veritatem Chriſtianam recipere noluerunt, variis mendaciis depravatam reciperent.

Verſ. 11. *Et propter hoc mittet eis Deus efficaciam erroris.* Id eſt efficacem errorem, per Hebraiſmum duorum ſubſtantivorum, id eſt patietur eis adferri efficacem errorem juſtiſſimo ſuo judicio.

Ut credant mendacio. Noluerunt puræ veritati credere, meriti ſunt ut mendacio credant. Noluerunt credere Jeſum hominem, eſſe Deum, ab uno illo Deo factum, credant igitur eum eſſe ipſum illum unum Deum. Noluerunt eum divinis honoribus afficere, quem ipſe Deus fecit Deum, faciant ergo ipſi ſibi Deos, & illis honorem & cultum exhibeant. Noluerunt credere divinis oraculis, credant igitur hominum commentis. Nolunt legere Sancta Biblia, legant ergo fabulas, noluerunt in vera juſtitia & ſanctitate vivere, vitam ergo per ſuperſtitiones exerceant & fatigent. Quæ omnia ſicut hominem iſtum protulerunt, ſic per eum maxime auctoranda & augenda erat. Machometes ipſe, qui Orientem ſeduxit, id ſuæ præfabatur diſciplinæ, quod eſſet a Deo miſſus, (plane congruenter his Pauli verbis.

Et mittet eis Deus efficaciam erroris. Ut homines aliam legem doceret, cum legem a Jeſu Chriſto traditam non ſervent. Vera locutus eſt, nolens, non ſecus ac olim Caiphas, Deo linguam ſic ejus dirigente, ut quamvis aliud cogitaret & intenderet; tamen diceret quod verum erat. Nam & Machometes mendacia docuit, quia veritati puræ credere & ſecundum eam vivere volebant. Nimirum per quæ quis peccat, per eadem & punitur.

Verſ. 12. *Ut judicentur omnes.* Id eſt ut nullam excuſationem habeant, & ſic judicentur omnes, per metonymiam ſynecdochicam. Effectum ponit, non pro cauſa, ſed intellecta ſimul cauſa. Intelligitur autem ſimul & damnatio ac punitio, judicii effectus.

Qui non crediderunt veritati, ſed acquieverunt in injuſtitia. Id eſt in mendacio. Quid enim poterunt obtendere? Crediderunt & acquieverunt in mendacio, & veritati, quam diu pura prædicabatur, noluerunt

luerunt credere. Credo efficaciam in se majorem habuit mendacium quam veritas! Habuit sane majorem; sed in animis eorum improbis: quia veritas ducēbat ad omnem justitiam; mendacium, sicut ipsum per se injustum est, sic & omni injustitiæ manum porrigit & patrocinator. Et hæc est causa cur Apostolus injustitiæ potius quam mendacii vocem veritati maluerit opponere. Veritatem oderunt homines, quia dux est omnis justitiæ: mendacium amant, quia ei cum alia omni injustitia probe convenit. Nam alioquin veritas ab Apostolis prædicata maximam in se habuit efficaciam, tot divinitatis argumentis confirmata; sed animus ab ea aversus obstitit, qui ubi mendacium venit, ut in se causam esse ostenderet, non difficulter ad illud conversus est.

Verf. 13. *Nos vero debemus gratias agere Deo semper pro vobis.* Vide cap. 1. 3.

Fratres dilecti à Domino. Quasi dicat, non tantum a nobis sed etiam ab ipso Domino, cum non tantum in eum credatis, secundum ejus præcepta vivatis; sed etiam pro ejus nomine patiamini cap. 1. 3, 4.

Quod elegerit vos a principio in salutem. Antequam nimirum veniret apostasia & depravatio veritatis, per varias inductas hæreses & dogmata perniciofa: quasi dicat, nam corruptam Christianam religionem suscepisse, quod illo tempore passim fiet, non multum profuerit ad salutem. Vox *principii*, ad rem subjectam refertur, nempe ad principium Evangelii.

In sanctificatione spiritus. Id est per sanctificationem spiritus. Exponit quomodo fuerint à Deo electi ad salutem, nempe per sanctificationem spiritus, id est per id quod eos Deus sanctificaverit, dato iis Spiritu Sancto. Sanctificatio spiritus, per genitivum medii, dicitur pro sanctificatione quæ fit per Spiritum Sanctum.

Et fide, id est per fidem, *veritatis*. Veritati puræ qualis ab initio prædicabatur adhibitam, per genitivum objecti. Hoc alterum est per quod à Deo electi erant. Illud ex parte Dei dabatur, hoc ex parte fiebat hominum, illud consequabatur, hoc præcedebat. Illud tamen præponitur, hoc postponitur; quia quæ ex parte Dei fiunt, majora sunt quam quæ fiunt ex parte hominum, seu in quibus etiam hominum aliqua pars est, quanquam & hoc est à Deo, quatenus hominibus credendi, & causas, & occasionem, & facultatem omnem præbet.

Verf. 14. *In quod.* Nempe ut vos eligeret.

Vocavit vos per Evangelium nostrum. Qui sumus Apostoli Christi, qui puram putam veritatem prædicamus.

In acquisitionem gloria Domini nostri Jesu Christi. Docet in quid eos vocarit, in id nimirum ut gloriam Domini nostri Jesu Christi acquirerent, per fidem in ipsum & fidei fructus, & per communiter afflictionum ejus, in quibus qui communicant, etiam communicabunt in gloria. Gloria Domini nostri Jesu Christi quanta sit, nec assequi cogitatione, nec eloqui datur, videre eam eaque etiam potiri dabitur.

Verf. 15. *Ergo igitur fratres, state.* Ne patiamini

vos dimoveri à fide in Christum, & nominis ejus confessione.

Et tenete traditiones quas didicistis, sive per sermonem sive per epistolam nostram. Epistolam dicit non epistolas, quod potius dixisset si plures scripsisset. Epistolam ergo scripsit ante hanc. At quam aliam nisi quæ exstat? Ut frustra sit Magnus ille Hugo, qui hanc, proposito suo serviens, illam quæ prior constanti & perpetua traditione dicitur, longe priorem asseverat. Urgent hunc locum pro traditionibus non scriptis, & pro scriptis non sufficientibus; cum non frustra Apostolus utrasque conjunxerit. Hoc quidem respectu Thessalonicensium verum est; quanquam non puto quidquam in epistola ad salutem necessarium esse scriptum, quod iis ab Apostolo non esset dictum. Mysterium aliquod scribi potuit, aut quod generalius dictum erat, specialius per literas, usu sic ferente, exponi; sed quæ ab Apostolis prædicata sunt, non esse omnia ad salutem necessaria, sacris quæ exstant literis mandata, id vero ex hoc loco non colligitur. Non sequi ut enim, si una epistola ad Thessalonicenses non complectatur omnia ad salutem necessaria; nec omnes quæ habentur sanctas epistolas simul conjunctas, cum Evangelistarum scriptis, & Apostolorum Actis, adjuncta etiam universa Veteri Scriptura, eadem complecti. O si quis eam fidem habeat in Deum & Christum, eos fidei fructus qui luculenter sacris in Literis descripti sunt, nã ille vere sanctus & exactus sit Christianus! Vult Apostolus ut traditiones istas non tantum memoria fideliter teneant, sed etiam diligenter observent & exequantur, sed præter has nullas alias.

Verf. 16. *Ipse vero Dominus noster Jesus Christus.* Voto ad Christum monitionem superiorem concludit. Unde patet Christum, quippe Dominum, in ecclesia regnare, & ad eum vota rite nuncupari.

Et Deus, nempe ille unus.

Et Pater noster. Jesus Christus est Dominus noster, unius illius Dei beneficio, Deus autem ille unus, est Pater noster qui credimus in Christum.

Qui dilexit nos. Id est diligit, per Hebraïsmum, tanquam Pater filios.

Et dedit consolationem aternam. Dum scilicet nos pro filiis suscepit.

Et spem bonam. Nimirum cælestis hæreditatis.

In gratia. Id est per gratiam, non per legem; pro qua nobis dedit spiritum adoptionis, qui nos perpetuò regat.

Verf. 17. *Consoletur vestra corda.* Speciali nimirum solatio, per Spiritum Sanctum in afflictionibus vestris.

Et confirmet vos in omni sermone. Ut ei adhæreatis.

Et opere bono. Ut illud constanter faciat, nullis afflictionibus fracti & deterriti. Vox *bono* ad utrumque refertur, & ad sermonem & ad opus.

CAPUT III.

Verf. 1. **Q**uod reliquum est, orate fratres pro nobis ut sermo Domini currat. Id est, ut Evangelium Christi propagetur, proinde ut Deus nobis ea omnia largiatur quæ huic fini inserviant.

Et glorificetur. In tanta gloria & celebritate sit.

Sicut apud vos. 1 Thess. 1. 7, 8, 9, & supra cap. 1. 3, 4. Docemur piorum precibus plurimum juvari Christi servos in suo ministerio. Docemur etiam à sanctissimis & maximis viris eas postulari debere. Non postulat Apostolus preces pro se ut sua comoda augeantur; sed ut suâ operâ, Dei gloria quammaxime promoveatur. Hic præcipuus Christianorum scopus est.

Verf. 2. *Ut eripiamur.* Nempe eidem illi fini, tam nos quam vos.

Ab incongruis & malis hominibus, ὅτι τῶν ἀτάκτων καὶ ἀνεγκλίτων ἀνθρώπων. Qui scilicet vitæ nostræ insidiantur, & divinæ veritatis promotionem omnibus modis cupiunt & quærunt impedire.

Non enim omnium (est) fides. Id est non omnes ita sunt comparati ut Evangelio credant, ne quis dicat eos ad fidem convertendos esse. Hoc quidem optimum foret, sed non omnes patiuntur se converti, implacabiles divinæ veritati. Vel sensus est, non omnibus credendum est, multi sunt valde infidi, & sic apte consequitur, *fidelis autem est Dominus*: quasi dicat, quæcunque sit hominum perfidia.

Verf. 3. *Fidelis autem est Dominus,* ὁ κς' ε' θ'. Id est Christus.

Qui confirmabit vos. In fide scilicet, ne ab ea deficiatis, aut quidquam ei contrarium faciatis. Jam sui oblitus, de solis Thessalonicensibus fatagit.

Et custodiet à malo, ὅτι ἡ ἐκείνη. Ne scilicet vobis noceat. Faciet Dominus quidquid fidei suæ conveniens est: quasi dicat, non frustra oraveritis. Vide Christi fidem in ecclesia curanda.

Verf. 4. *Confidimus autem in Domino, de vobis,* ἐφ' ὑμᾶς Marc. 1x. 12, *quod quæ mandamus vobis & facitis & facietis.* Non dicit confidimus vobis vel in vobis, sed in Domino de vobis: Dominus enim est qui operatur omnia in credentibus. Vide iterum quam præsens & actuosus in ecclesia sit Christus, quod & sequens docet versiculus. Tacite tamen eos admonet officii. Christus enim ita in nobis operatur omnia, ut tamen & nostro relinquat locum officio. Alias enim nullis adhortationibus foret opus. Nam & hic eximius adhortandi modus est, tantam de aliquo, idque in ipso Domino, habere fiduciam, & tantum illi tribuere, ut fiduciam de se in Domino destitutus non sit.

Verf. 5. *Dominus autem.* Nempe idem ille: quasi dicat, & vos quidem facitis & facietis, Dominus autem suo accedens auxilio & spiritu,

Dirigat corda vestra in dilectionem Dei. Nempe illius unius, in qua continetur observatio mandatorum ejus.

Et in expectationem Christi. Id est sui. Nomen repetit loco pronominis, per Hebraismum. Vide supra cap. 1. 7, 8, & 1 Thess. 1. 12, 13, 1 Tim. 1. 14. Voto concludit ut solet adhortationem. Recte autem

conjungit hæc duo, dilectionem Dei & expectationem Christi. Nam qui Deum diligunt, merito Christum expectant: iis enim veniet ad salutem. Idem fecit & 1 Thess. 1. 9, 10, Tit. 2. 12, 13. ὑπομνήν τε Χριστοῦ. ὑπομνήν hoc loco significat expectationem: nam ὑπομνήν significat etiam expecto, ut Psal. xvj ὑπομνήσθαι τὸν Κύριον, expecta Dominum, Psal. 1x. 2 ὑπομνήσθαι ὑπέμενα, expectans expectavi.

Verf. 8. *Mandamus autem vobis fratres.* Unum adhuc mandatum apponit.

In nomine Domini nostri Jesu Christi. Quasi dicat, ne id pro nostro, non pro Domini ipsius mandato habeatis.

Ut subducatis vos ab omni fratre qui inordinate ambulat. Id est à conversatione & convictu cum ipso 1 Cor. v. 11, ne ipsius vitium toti impingatur ecclesiæ, & ut ipse pudeat, vide infra 1 Thess. 14.

Et non secundum traditionem quam accepistis a nobis. Exponit quid sit inordinate ambulare. Designat nominatim, ut patet ex sequentibus & 1 Thess. 11, traditionem, ut quisque propriis manibus operetur, ne aliis sit oneri. Vide 1 Thess. 1v. 11, 12.

Verf. 7. *Ipsi enim scitis quomodo oporteat imitari nos.* Quasi dicat, ut mirum non sit quod vos subducere debeatis ab inordinate ambulantes. Vides exempla pietatis non debere in solis ecclesiæ ministris consistere, sed oportere ut omnes ea imitentur. Vide 1 Cor. xi. 1.

Quia non inordinate egimus in vobis. Id est inter vos. Nihil contra bonum ordinem, nihil contra decorum fecimus. Causam addit cur se imitari oporteat. Jure Apostolus ab aliis exigit quæ ipse præstet, & quorum exempla præbuit.

Verf. 8. *Neque gratis panem edimus à quoquam.* A genere descendit ad speciem, quam hîc spectat, & significat eum inordinate ambulare qui gratis panem edit ab aliis, nempe consuete & communiter, quod proprio labore victum quærere nolit.

Sed in labore & molestia. Id est cum labore & molestia panem edimus.

Noctem & diem operantes. Nempe propriis manibus. Exponit istum laborem & molestiam. Nec mirum, cum Apostolus prædicatione Evangelii destineretur, nec ullam rei bene gerendæ occasionem prætermitteret.

Ne oneraremus penam vestrum. Quasi dicat, nobis oneri maluimus esse quam ulli vestrum. Vide quam opera danda sit homini vere pio ne cuiquam sit oneri; sed ut aliis sit allevamento.

Verf. 9. *Non quod non habeamus potestatem.* Nempe nos Christi ministri, panem illorum edere quos ad Christum convertimus, & multo veriore ac cælesti pane pavimus.

Sed ut nos ipsos exemplum demus vobis ut imitemini nos. Intellige, potestate nostra non sumus usi. Quid ergo prætereundum poterunt qui panem alienum edunt, cujus edendi nullam potestatem, nullum jus habent? Hic obsecro videant quomodo imitentur Apostolum, cujus tamen imitatores esse volunt!

Verf. 10. *Etenim cum essemus apud vos, hoc mandavimus vobis, ut (in Græco est ἵνα pro ἵνα) si quis nolit operari, neque edat.* Quasi dicat, proinde mirum non est, quod ut hoc animis vestris penitus infigeremus exemplum in nobis ipsis, minime alioquin ad id obligati, proponere & relinquere

vobis voluerimus. Non dicit Apostolus, si quis non operetur, sed si quis operari nolit, cum scilicet possit & debeat, etiam non edat. Multi enim sunt qui non operantur, quia id facere non possunt, quibus ab aliis subveniendum est. At ut ignavi & otiosi edant, iniquum est. Fine enim frui non debent, qui mediis legitimis uti noluerunt. At nunc nulli magis & melius edunt, idque etiam pro maxima perfectione ducunt, quam qui operari nolunt, qui etiam si potestatem haberent non operandi, tamen si perfectius quiddam facere vellent, Apostolum imitari deberent. Nimirum longe aliud est pauperem esse quam mendicum. Apostolus, sicut & Christus, pauper fuit; sed mendicus non fuit, quin potius uterque fuit in pauperes beneficus.

Verf. 11. *Audimus enim quosdam ambulare* (*μεταλαμβάνετε*, participium pro verbo) *inter vos, & unus*, in pro inter,

Inordinate. Causam adfert eorum quæ dixit: quasi dicat, non frustra hæc monemus.

Audimus enim &c, nihil operantes, id est otiosos, *sed curiosa agentes*, *ἀλλὰ μετεργαζομένους*. Ut solent homines otiosi; aliena curant, inspecant, garruli sunt, lites serunt, molestias exhibent.

Verf. 12. *His autem talibus mandamus & admonemus per Dominum nostrum Iesum Christum.* Id est ejus auctoritate ac nomine,

Ut cum quiete. Id est sine cujusquam molestia, operantes, non otiantes,

Suum panem edant. Non alienum, suo labore partum, non, ut fuci, fruantur labore alieno.

Verf. 13. *Vos autem fratres non defatigemini benefacientes.* Quasi dicat, isti quidem sua agant, nemini sint graves. Vos autem fratres, qui aliis benefacitis & de vestris communicatis laboribus & facultatibus, ne defatigemini in tam sancto & Deo grato opere. Præstat etiam indignis benefacere, quam manum in beneficiendo unquam contrahere. Vide Gal. iv. 9.

Verf. 14. *Si vero quis non obedit sermoni nostro, per Epistolam.* Id est quem ecce vobis scribimus, nempe *¶ l. 12.*

Hunc signate. Declarantes nimirum cum essetalem & pro tali habendum.

Et non commisceamini cum illo. Conversatione videlicet & convictu *¶ l. 6.*

Ut pudeat. Et consequenter vitam emendet. Pudore castigandi & emendandi sunt, quos aliis oneri esse non pudet. Vide quid otiosis & operari nolentibus in ecclesia bene constituta faciendum sit.

Verf. 15. *Et non tanquam inimicum ducite.* Qui scilicet Christianam religionem & veritatem odio prosequatur & persequatur, ut eum nec alloqui consultum putetis.

Sed admonete tanquam fratrem. Ut scilicet se a vobis fraterne amari videat, & intelligat nihil aliud à vobis quæri quam suam salutem, & boni ordinis in ecclesia conservationem, ac Dei Christique gloriam. Nam etsi frater non est ordinata ambulatione, est tamen frater veritatis confessione.

Verf. 16. *Ipse vero Dominus pacis.* Id est Christus, quem pacis Dominum appellat, per genitivum effecti. Christus enim est auctor pacis à Deo datus 1 Thess. v. 23. Similiter in voto, Deum illum unum, Deum pacis vocat, eandem ob causam, nisi quod Deus sit pacis auctor ut causa prima, Christus ut causa secunda seu media, Deus ut ex quo, Christus ut per quem 1 Cor. viij. 6. Claudat epistolam ut solet.

Det vobis pacem semper, *ἀεὶ πᾶσι*, scilicet *ὑμῖν*. Pacem iis vovet & precatur a Christo, eamque perpetuam.

In omni modo. Est enim pax non uniusmodi. Precatur ergo iis pacem perpetuam in omni modo: nam ubi modus aliquis pacis deest, ibi & modus aliquis deest beatitudinis. Hinc pax Hebræis omnem beatitudinem significat.

Dominus cum omnibus vobis, intellige sit. Nam ubi Dominus est, ibi pax est, si non semper secundum carnem, Domino sic iustis de causis permitte, at semper secundum spiritum seu animum.

Verf. 17. *Salutatio mea manu Pauli,* quod est signum in omni epistola. Ne quis alius scilicet sub meo nomine epistolam scribat. Sic scribo, mea scilicet manu, nempe ut sequitur.

Verf. 18. *Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis,* intellige sit. Regit ergo Christus ecclesiam, nec mirum: Dominus enim est nostrum omnium. A M E N.

Ad Thessalonicenses secunda scripta Athenis. Vetus traditio, eaque scripta, & quasi ex Scriptura petita, & tamen errantem puto. Vide cap. i. 4.

C O M M E N T A R I U S

I N

priorem Epistolam Apostoli

P A U L I

A D

T I M O T H E U M.

CAPUT I.

Verf. 1. **P**aulus Apostolus Jesu Christi, secundum mandatum, id est ex mandato, Dei Servatoris nostri, & Jesu Christi spei nostræ.

Ne quis putaret, Paulum sibi ipsi titulum & munus Apostoli Jesu Christi usurpasse. Nihil minus, inquit, ex imperio ac jussu Dei, & Jesu Christi, hoc est factum. Deum appellat Servatorem nostrum, quia ex illo salus est nostræ, & ipse Servator noster Jesus Christus. Quem spem nostram dicit, quia est spei nostræ causa, per metonymiam effecti. Vide Coloss. 1. 27, seu quia nos per ipsum salvatum iri speramus.

Verf. 2. *Timotheo germano filio in fide.* Quod non solum ratione fidei in Christum à Paulo genitus, sed etiam in eadem fide Paulo simillimus esset.

Gratia, misericordia, pax, intellige sit, a Deo Patre nostro, & Jesu Christo Domino nostro. Deus ille unus, est Pater noster, & Jesus Christus, est Dominus noster, nobis ab uno illo Deo Patre nostro datus Act. 2. 36.

Verf. 3. *Sicut rogavi te.* Huic *sicut*, nusquam expresse redditur *sic*, nisi res ipsa 18.

Ut remaneres Ephesi, cum abirem in Macedoniam. Nempe post tumultum illum Ephesi excitatum Act. xx. 1.

Ut manderes quibusdam ne alia docerent. Nempe ab iis quæ nos docuimus. Eosdem tangit & infra cap. vi. 3, 4, 5. Fuisse tales Ephesi satis indicavit & in illo suo sermone quem habuit ad Seniores ecclesiæ Ephesinæ Miletum evocatos Act. xx. 17, 29, 30, sed comprimebantur adhuc auctoritate Apostoli. Quidquid cum doctrina, quæ secundum pietatem est, non congruit, aliud est & diversum ab eo quod Apostoli docuerunt cap. vi. 3.

Neque attendant fabulis. In epistola ad Titum addit *Judaicis* cap. 1. 14, quibus scilicet suam circumcisionem, suos ritus, suam Legem, suasque traditiones & præcepta commendabunt, quales hodie etiam inter Christianos in hac apostasia, de qua 2 Thess. 2. 3 vaticinatur Apostolus, sunt plurimæ.

Et genealogiis infinitis. Quibus Judæi gentis suæ nobilitatem extollebant; quasi Christianorum gens non multo sit nobilior, quippe quæ, ut Johannes Apostolus loquitur, non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nata sit, & jure filiorum Dei gaudeat Joh. 1. 12, 13. Earundem genealogiarum meminit & in epistola ad Titum cap. 1. 9. *Infinitas* dicit, usitata hyperbole. Erant & aliæ Judæorum fabulæ de generationibus in Deo, quarum una ex alia manare fingebatur, & quas recensere magnæ ducebatur apud Judæos sapientiæ, nec ullus earum certus terminus constitui poterat, cum semper plures pari jure possent addi.

Quæ quæstiones. Intellige, & ex quæstionibus altercationes cap. vi. 4. Tit. iij. 9.

Præbent magis quam ædificationem Dei. Id est quam Deus vult & imperat. Sic dicuntur opera Dei, opus Dei, opus Domini Joh. vi. 28, 29. 1 Cor. xv. 58.

Eam quæ in fide est. Declarat quid per ædificationem Dei intelligat, eam nimirum quæ in fide est, id est, quæ in eo consistat ut fidem in Deum habeamus, & ejus fructibus abundemus. Vide quam vitandæ sint omnes illæ doctrinæ, quæ innumeris quæstionibus & disputationibus ansam præbent: ad id verò ut ædificemur in fide, in justitia, in charitate, in sanctitate, nihil pertinent, qualis profectò est universa Theologia Scholastica.

Verf. 5. *Finis autem mandati, tñs παρηγορίας.* Nempe quod tibi commendavi, de quo 18. 3.

Est charitas &c. Quasi dicat, ne putent & præ-
tendant me boni quidpiam prohibere, finis istius
mandati, ne alia doceant ab iis quæ nos docuimus,
non alius est quam charitas.

Ex puro corde. Id est casto, & ab omni impuritate
alieno.

Et conscientia bona. Non utilitatis causa, sed solius
bonæ conscientia causa.

Et fide non simulata. Id est vera in Deum fide,
cui nihil simulationis sit admixtum. Hic verus &
unicus est fons omnis boni. Hunc quia Philosophia
non habuit, quæ sola honestatis ratione omnia defi-
nivit, nec virum vere perfectum habere potuit.
Philosophi virtutem docent, Christiani & virtutem
& in Deum fidem. Significat Apostolus doctrinam
à se traditam solam & totam ad finem hunc spectare,
quo nihil humanis in rebus dari potest melius; alia
autem omnia à sua doctrina diversa, nihil huic fini
inservire, quin potius illi plurimum obesse. Proinde
nihil ultra Evangelium Christi à quoquam ad salu-
tem desiderandum esse ac desiderari posse, quid
enim ultra charitatem ex puro corde, & conscien-
tia bona, & fide in Deum non simulata, desiderari
queat sublimius.

Vers. 6. *A quibus quidam aberrantes, ἀποχθονίζοντες*
tanquam à scopo. Moribus nimirum suis.

Conversi sunt ad vaniloquentiam. Ad id ut vana
loquantur, docentes citra hæc per ritus & per alia
salutem obtineri posse, à vera Theologia conversi
sunt ad matæologiam, in quam & hodie vera pietas
tota versa est.

Vers. 7. *Volentes esse legis doctores, non intelligunt.*
Μὴ νοῦντες, per participium pro verbo,

Neque quæ dicunt, neque de quibus asseverant.
Quasi dicat, quod adhuc pejus est, non intelligere
ea quæ non tantum dicas, sed etiam de quibus tan-
topere asseveres. Dicunt enim & asseverant per Le-
gem & Legis ritus salutem esse quærendam. At hoc
si verum est, & se & alios omnes ab æterna salute
excludunt. Quis enim est quem Lex non damnet,
præsertim pleniore sensu accepta, quo eam accipere
foret necesse, si quis per eam vitam adipisci velit
æternam? Ita ipsi nesciunt quid dicant, & de qui-
bus tantopere contendunt & asseverant, cum tamen
maximi Legis doctores videri velint. Vide Gal. 2.
17 & seqq.

Vers. 8. *Scimus autem quod bona (fit) Lex.* Quasi
dicat, ne quis putet me contra legem loqui,

Si quis ea legitimo utatur. Id est si quis ea non ab-
utatur, sed ea utatur ex ipsius Legis mente. Lex
enim non fuit data, ut per eam vitam æternam adi-
pisceremur Gal. III. 21. Nam si Legem externo
sensu accipias, minimum est ad Legem bonum esse;
si interno & pleno, quis eam exsecutus est, ut pec-
cati non sit reus? Nam illa ritualia peccatorum pur-
gamenta tanti non erant, ut hominem in jus vitæ
æternæ assererent. Lex fuit data ut rudem illum
populum interea à transgressionibus & gravioribus
delictis arceret, donec veniret Christus, qui om-
nes per spiritum suum justos faceret, & sic omnes
ex Legis servitute in veram libertatem vindicaret Gal.
III. 19. IV. 4, 5. Est quidem hoc verum, nemi-
nem in vitam æternam ingredi posse, nisi legis ob-

fervet mandata, quæ eadem, idque multo etiam cla-
rius & expressius & sic plenius tradit Evangelium
Christi, & eorum observationem requirit; sed hæc
observatio mandatorum Dei cum inclusa Dei gratia
intelligi debet, quam Lex excludit, Evangelium
deprædicat, & spiritum suggerit quo Lex caruit.
Itaque contra Legem nihil dico, quam scimus omnes
bonam & à Deo datam esse: sed eos arguo, qui Lege
non utuntur legitime, sed abutuntur illegitime,
eamque Christo vel opponunt vel apponunt; cum
ea Christo ultro concedat, in iis quæ pertinent
ad gratiam, & longe imperfectior sit Christo, in iis
quæ pertinent ad justitiam.

Vers. 9. *Sciens hoc:* quasi dicat, unde legitimus
legis usus cognosci potest, *quod iusto lex non ponitur.*
Nam cui fini? Jam iustus est, & Lege non habet
opus. Qui Legem intus & in animo habet, Lege in
tabulis, vel in codice scripta non indiget. Non
male Irenæus: *Lex, inquit, non est posita iustis:*
Iustitiam Patres virtutem Decalogi conscriptam ha-
bentes in cordibus suis, diligentes scilicet Deum, qui
fecit eos, & abstinentes erga proximum ab injustitia;
propter quod non necesse fuit admonere eos correptoriis
litteris, quia habebant in semetipsis iustitiam Legis Lib.
IV. cap. 30. Cum ergo Christiani sint iusti, à Lege
sunt liberi. Nam si quis iustus non est, Christianus
non est, & ad Legem merito amandandus est
Gal. v. 18, 22, 23.

Iniustis autem, ἀνέμους. Id est iis qui lege coër-
cendi sunt.

Et inobedientibus, ἀνωμότοις. Qui subjectionem
non noverunt, & veluti effrænes sunt.

Impiis. Qui nulla erga Deum pietate reguntur.

Et peccatoribus. Qui in peccata ruunt.

Profanis. Quibus nihil est sacrum.

Et contaminatis. Omni genere vitiorum.

Parricidis & matricidis. Adhuc paria copulavit
eiusdem coloris.

Homicidis.

Vers. 10. *Scortis, πόρνοις.* Et scorta & scortatores
& adulteras & adulteros includit.

Masculorum concubitoribus, plagiaris. Qui ho-
mines in servitutem abripiunt.

Mendacibus, perjuris, & si quid aliud sana do-
ctrina opponitur. Quasi dicat, ne omnia enume-
rem. Cum igitur iusti, & consequenter Christiani
nihil sint horum, & his similibus, quid attinet eos
Legi subicere? Nam si qui fuerunt, jam amplius
non sunt, & veniam præteritorum per fidem in
Christum consecuti sunt, quam per Legem consequi
non poterant Act. xiii. 39.

Vers. 11. *Secundum Evangelium.* Exponit quæ
sit sana ista doctrina: quæ scilicet est secundum E-
uangelium, seu conformis Evangelio.

Gloria. Evangelium gloriæ dicit, per Hebraismum,
pro Evangelio glorioso.

Illius beati Dei. Ita Evangelium describit, & ab
adjuncto gloriæ qua divinissima miracula significan-
tur, per metonymiam effecti, & ab auctore, ut E-
uangelii doctrina nihil magis sanum, nihil magis in-
tegrum esse ostendat, in qua nihil sit falsum, nihil
sanæ rationi contrarium, nihil quod vitiis ullo modo
faveat, aut virtutibus obstet.

Quod concreditum est mihi. Ut illud scilicet omni fide prædicem. Ingens hoc depositum meæ fidei commissum est, cujus pretium nullæ mundi hujus opes ulla ex parte æquant.

Vers. 12. *Et gratiam habeo.* Extollit hoc erga se factum Christi, tanquam ipsi Euangelio congruentissimum. Non tantum gratiam ago, sed gratiam habeo, qua me nunquam exolvere posse profiteor & agnosco.

Ei qui corroborat me. Nempe spiritu & auxilio suo, ne in eo quod fidei meæ commissum & concreditum est unquam fatiscam. Significat nullo modo se tanto parem oneri fore, nisi sibi robur accederet ab eo qui sibi illud imposuerit.

Christo Jesu Domino nostro. Solum Christum nominat, sed includit simul & ipsum Deum. Vide yf. 1. Deus enim omnia facit per Christum 1 Cor. VIII. 6.

Quod fidelem me duxerit, ponens in ministerium. Nempe Euangelii.

Vers. 13. *Qui prius eram blasphemus.* Quasi dicat, me inquam, qui prius eram blasphemus, qui nomen ejus sanctissimum omnibus blasphemis inceffebam.

Et persecutor. Eorum scilicet qui in nomen ejus credebant.

Et contumeliosus. Qui omnibus contumeliis eodem afficiebam. Minus mirandum foret, si me tantorum criminum fontem non reddidissem, nunc vero me fidelem duci, mihi Euangelium concredi, me in ministerium ejus poni, quis satis tantam gratiam admirari & deprædicare queat!

Sed misericordiam consecutus sum. Ne quis putet misericordiam hanc fuisse prorsus ἀλόγως, nec decoram Christo.

Quia ignorans feci. Id est quia non feci contra conscientiam, seu sciens me male facere, quin imo quia putavi me recte facere, & singulare Deo præstare ministerium.

In incredulitate. Id est, cum non crederem Jesum nimirum esse a mortuis resuscitatum & Christum factum. Hæc erat causæ ignorantie meæ, & ignorantia mea tantorum criminum. Si credidissem, & consequenter scivissem quid facerem, tum plane fuisset indignum ut mihi exhiberetur misericordia. Significat deteriores esse conditionem eorum qui in fide vel post fidem peccant 2 Petr. III. 20, 21. Hebr. VI. 4, & seqq. X. 26.

Vers. 14. *Superabundavit autem gratia Domini nostri cum fide & charitate.* Id est non fuit in me sterilis & otiosa. Hinc idem Apostolus hortatur.

Ne in vanum gratiam Dei suscipiamus 2 Cor. VI. 1. Recte autem dicit, quod gratia Christi erga ipsum superabundaverit, nam ignorantia ejus & cuncta nullam in jure haberet excusationem, præsertim in tantis criminibus. Debebat enim & scire & credere, cum tantas haberet & sciendi & credendi causas: sed ubi abundavit delictum superabundavit gratia Rom. V. 21.

Eaque in Christo Jesu (est.) Definit istam fidem & charitatem.

Cum fide, inquit, & charitate. Qualis in Euan-

gelio Christi præcipitur, nam Christi gratiæ non alia fides & charitas respondere debet quam Christiana, id est & fides & charitas omnium sanctissima. Nam credere per Christum in Deum, & diligere proximum secundum præcepta Christi, omnem aliam in Deum fidem & charitatem in proximum longe superat, nec dari potest ulla alia perfectior ac sublimior.

Vers. 15. *Fidelis sermo.* Epiphonema, in maximum omnium peccatorum solatium. Fidelis sermo, qui scilicet neminem fallit ac destituet.

Et omni receptione dignus. Tum quia verus, tum quia omnibus maxime salutaris.

Quod Christus Jesus venerit. Exprimit hunc sermonem.

In mundum. Id est, ad homines a Deo cum Euangelio missus, postquam jam pridem natus esset.

Ut peccatores servaret. Id est assereret in vitam æternam; per fidem nimirum in se & charitatem a se præceptam. Peccatores primum sanat, deinde servat. Non venit ut esset peccati minister, quod fieret si manentes in peccatis servaret, sed ut peccatores a peccatis efficacissimo Euangelii sui spiritu retraheret & sic servaret: quorum utrumque Legi defuit.

Quorum primus sum ego. Id est maximus. Vix enim quisquam alius tam insaniebat adversus Christi discipulos Act. XXVI. 11. Nam ii qui blasphemii erant in Spiritum Sanctum, & contra suam agebant conscientiam, hic non veniunt in censum, quippe sicut extra resipiscentiam sic extra veniam positi.

Vers. 16. *Sed propter hoc misericordiam consecutus sum.* Quasi dicat, quamvis peccatorum primus & maximus essem. Videbatur enim prior illa ratio de ignorantia in incredulitate, non sufficere, ad primum & maximum peccatorum servandum. Ideo addit hanc aliam, quæ priori pondus adjicit, & Christum perpulit ad exhibendam mihi misericordiam.

Ut in me primo. Id est maximo peccatore,

Demonstraret Jesus Christus omnem longanimitatem. Quasi dicat, oblatum sibi maximum peccatorem ob idipsum servavit, quod maximus essem peccator, ut in me demonstraret perfectissimam longanimitatem & tarditatem ad iram ac pœnam irrogandam.

In exemplum iis qui credituri essent in ipsum, (ἐν ὧν τύπος, pro eis ἀντίτυπος Joan. VIII. 7,) *ad vitam æternam.* Id est vitæ æternæ consequendæ causa, ut exemplum ii qui credituri essent in Christum ad vitam æternam, in meipso Euangelii istius præcone, haberent, omnis Jesu Christi longanimitatis, patientiæ, misericordiæ, & quam nolit ullum peccatorem perire; sed velit omnes ad fidem in se per charitatem efficacem converti, & si id faciant, eos haud dubie participes fore vitæ æternæ. Ita Christus voluit ut non tantum voce & sermone, sed etiam exemplo luculentissimo prædicarem Euangelium. Nisi enim me Christus in gratiam recepisset, nunquam Apostolum & Euangelii sui Præconem

me effecisset, nunquam mihi suum credidisset Evangelium. Nullus ergo peccatorum dubitare debet de venia & vita æterna, dummodo fidem & charitatem habeat Christianam. Locus hic docet Christi in ecclesia regimen.

Verf. 17. Illi vero Regi. Res tanta, & tam admiranda Dei gratiæ consideratio, effecit ut Apostolus interrupto orationis contextu erumperet in hanc *δὲ λόγιον*.

Illi vero Regi seculorum. Id est, qui regnat & regnaturus est seculis omnibus: quasi dicat, proinde quæ decrevit ac constituit, quæque promisit ad effectum perducet.

Incorruptibili. Quasi dicat, qui sicut ipse nulli subiacet corruptioni, sic & omnes in se credentes efficiet incorruptibiles Rom. 2. 7.

Invisibili. Quasi dicat, ut minime sit mirum quod non videatur a mortalibus, cum videri a mortali natura non possit, ideoque fidem in se mortaliū per charitatem efficacem tanti æstimat, ut eam imputet illis ad justitiam.

Soli sapienti. Id est, qui *ὁ σοφὸς ἰεὺς* sapiens est. Sic dicitur & solus Deus, & solus verus Deus, & unus Deus, quia *ὁ αὐτὸς ἰεὺς*, & Deus, & verus Deus est, & solus immortalis, solus bonus, solus potens & similia, eandem ob causam. Sic & Christus solus est Dei Filius, unicus, unigenitus Dei Filius, unus Dominus, propter eandem in his *ἰεὺς* seu excellentiam, quatenus enim aliquis omnes excellit, hætenus etiam unus & solus est.

Deo. Patri scilicet, ex quo hæc omnia, & Christus ipse Dominus noster, proinde & nos per Christum in illum, cui omnia ferenda sunt accepta.

Honor. Ut animo & corpore eum demississime colamus ac veneremur.

Et gloria. Ut eum omni genere laudum celebremus & extollamus.

In secula seculorum. Intellige *sit*, id est, sine fine ullo tribuatur.

Amen. Sic fiat Apoc. XXII. 20. Jer. XXVII. 5. 6.

Verf. 18. Hoc mandatum commendo tibi. Hic tandem est apodosis illius protaseos 5. 3, citra tamen formulam, quippe tam longa serie ac contextu orationis elisam. Est tamen hic Apostoli sensus, sicut ergo te rogavi ut mandares quibusdam, ne alia & diversa ab Evangelio Christi docerent, sic tibi hoc mandatum etiam atque etiam commendo, cum videas Evangelio Christi nihil dari posse sanctius & divitius.

Fili Timothee. Vide 5. 2. Hoc ipso nomine obstringere eum tanto magis voluit, ut paternis inhæreret vestigiis, & rem sibi commendatam, omni fide ac diligentia quæ filium deceat, procuraret.

Secundum præcedentes de te Prophetias. Quasi dicat, quod merito facio, nam scis quales Prophetiæ fuerint de te a Prophetis editæ, ut in hoc sanctum quod sustines ministerium eligereris, scis quantum sibi de te Spiritus Sanctus per os Prophetarum sponderit. Solebant enim in illis ecclesiæ primordiis, cum Prophetiæ donum vigeret, a Prophetis non raro nominari, qui ministerio ecclesiæ adinvenendi essent. Idem

evenit in ipso Paulo & Barnaba, ut legimus Act. XI. 1, 2, 3, 4. Hinc & Apostolus seniores ecclesiæ alloquens Ephesinæ: *Attendite*, inquit, *vobis ipsis & toti gregi, in quo vos Spiritus Sanctus constituit episcopos* Act. xx. 28. Spiritui Sancto tribuitur, quod per Spiritum Sanctum factum est.

Ut milites in eis. Id est secundum eas, seu iis convenienter, *cū* pro *ὑμῖν* Joh. III. 21. Rom. VI. 11. 34. Heb. IV. 11.

Bonam militiam. Quasi dicat, quod fiet si hoc mandatum tibi diligenter commendatum habueris. Recte militiæ comparatur sanctum ministerium, ob labores continuos & pericula, sed hæc militia vere bona ac pulchra est, quia per eam nemo occiditur, nemini nocetur, tota in salutem omnium eamque sempiternam est directæ. ideo & præmia illam manent certa & cælestia.

Verf. 19. Habens fidem. Docet quid in hac militia habere debeat, *habens*, inquit, *fidem*, nempe in Christum & per Christum in Deum. Ex hac enim fide robur omne & animus omnis est Christi militi.

Et bonam conscientiam. Id est omnem justitiam, charitatem & sanctitatem, per metonymiam synecdochicam effectum ponit non pro causa, sed inclusa simul causa. Bona enim conscientia effectus est omnis justitiæ, charitatis & sanctitatis. Non solam fidem habere debet Christi miles, (est autem & omnis Christianus miles Christi,) sed & omnes fidei fructus, ex quibus oritur bona conscientia, nullius mali, nullius culpæ sibi debet esse conscius, sanctus esse debet, purus ac impollutus.

Quam quidam rejicientes fidei naufragium fecerunt. *Περὶ τῆς πίστεως ναυαγίσαντες*, phrasi Græca, id est fidei navem fregerunt, seu fidei jacturam fecerunt, fidem amiserunt. Rejecta bona conscientia, rejecerunt tandem & ipsam fidem. Nec mirum, quid enim juvat fides, si quis bonam non habeat conscientiam? Angit potius & cruciat continuo, & eundem effectum in hominibus malis operatur, quem in Dæmonibus, qui credunt, & tremunt Jacob. 2. 19. Non possunt diu secum consistere fides & mala conscientia, vel mala conscientia pellenda est per fidem, vel fidem tandem pelli necesse est per malam conscientiam. Nisi forte falsa sit fides, qua nobis certo desponemus & pollicemur salutem, etiamsi nobis pessime simus conscii. Tali fidei cum mala conscientia bene convenit. Sed falsa fides eadem est nulli, aut nulla etiam deterior.

Verf. 20. Quorum, id est quorum è numero, *est Hymaneus.* Qui vere fidei naufragium fecerat. Nam dicebat resurrectionem jam esse factam, de quo 2 Tim. 2. 16.

Et Alexander. Forte non faber ille ferrarius, sed alius aliquis. Vide 2 Tim. IV. 14.

Quos tradidi Satanae, vide 1 Cor. V. 5, *ut erudiantur.* Nempe per Satanae flagella.

Non blasphemare. Nempe Christum & sanctissimam in ipsum fidem, quam perdiderunt bona conscientia prius perditæ. Non dicit Paulus, ut convertantur ad fidem, (hoc enim in talibus non fit,) sed ut discant non blasphemare, sentientes super se manum Domini, seu flagellatorem imperio Domini Satanam, cui se so-

se socios adjunxerunt. Vide poenam infligere meritam, & eo quo par est fine, non esse contra charitatem Christianam, dummodo is infligat, qui infligendi jus & potestatem habet, qualis Paulus fuit, cui potestas a Christo concessa erat, ad fidei Christianæ confirmationem, ut eos qui mererentur Sathanæ puniendos traderet, cujus potestatis vim & effectum utrumque istorum sensisse, non minus quam Elymas ille Magus senserat, haud dubium est Actor. XIII. 9.

CAPUT II.

Verf. 1. **H**ortor igitur. Quasi dicat, ut muneris tuo satisfacias, & militiâ tua probe fungaris.

Primum omnium. Ante omnia. Hinc incipiam tanquam a re omnium maxima & apprime necessaria.

Ut fiant. Publice nimirum & in ecclesia.

Orationes. Cum aliquid dari petimus.

Precationes. Cum aliquid vovemus & optamus.

Interpellationes. Cum deprecamur.

Gratiarum actiones, pro omnibus hominibus. Non exprimit quid orare, precari, deprecari, gratiarum actione prosequi debeamus pro omnibus hominibus, sed intelligendum relinquit, id nimirum quod hominibus omnium optimum & maxime necessarium est, id est quod ad salutem eorum pertinet. Orare igitur & precari pro omnibus debemus ut salvi fiant & ad veritatis cognitionem veniant, ut *ys. 4* Apostolus ipse loquitur. Interpellare & deprecari, ne Deus perditionem eorum acceleret, sed iis concedat adhuc poenitentiae spatium, gratias agere pro omnibus hominibus, quod eos creaverit & conservet, quod iis beneficiat, & imprimis quod omnes salvari cupiat, & gratiam salutarem omnibus per Evangelium publicari fecerit.

Verf. 2. *Pro Regibus & omnibus in eminentia positis.* Sive hæc eminentia sit summa, sive summæ subordinata. Nimirum hoc ipsum pro Regibus & potestatibus omnibus orare, precari, deprecari, gratiarum actionibus prosequi debemus, quod pro omnibus hominibus,

Ut quietam & tranquillam vitam agamus. Docet quo fine sint Reges & in eminentia supra cæteros mortales positi, proinde quam merito & peculiari jure pro iis orationes, preces, interpellationes, gratiarum actiones fieri debeant, ut nos ab injuriis & vexationibus & oppressionibus defendant, & ut sua cuique secure agere, tuto possidere iisque frui liceat.

In omni, id est cum omni, pietate. Nempe erga Deum.

Et honestate, σεμνότης. Decore, nempe erga homines. Docet quomodo vita quietam & tranquillam sit agenda, quomodo pace utendum; & simul significat, quiete ac tranquillitate vitæ sublata, etiam pietatem & honestatem omnem in arcum cogi. Debemus igitur pro Regibus & potestatibus omnibus pre-

ces ad Deum fundere, non solum ut a Deo conserventur, sed etiam ut ad salutem & veritatis notitiam perveniant. Unde patet Regem esse & Christianum esse non esse *αὐτοκρατορ*. Nam cum pro Regibus oramus ut fiant Christiani, an pro Regibus oramus, ut esse desinant? Id vero si fieret, tum demum videremus quam de vitæ tranquillitate, & consequenter pietate & honestate actum esset? Nec enim omnium est fides, nec omnes reguntur Christi spiritu. Et si regnum sit Christianum, nec verus ac pius Christianus Rex esse possit, an regnum in Christianos & inter Christianos committendum sit Judæo potius, aut Mahometano, aut idolorum cultori, aut homini *ἀθέος* vel *ἀχριστός*, aut Christianorum deterrimo, quam ei qui sit Christianorum, si fieri queat, optimus & sanctissimus? Orandus igitur est Deus primum ut Reges & Potestates conservet, neque enim sine iis vita quietam & tranquillam dari potest. Deinde ut iis ad veritatem ac pietatem Christianam, & consequenter ad salutem æternam pervenire det, seu sufficientes causas & occasionem eo perveniendi iis præbeat: non, ut si ad veritatis notitiam perveniant, & Christiani fiant, eo ipso regnis se abdicent, sed ut regna vera cum pietate & tanto majore cum justitia administrent. Tum demum enim vere quietam & tranquillam vitam liceret agere, cum omni pietate & sanctitate, tum demum & persecutiones piorum cessarent: quas tamen multo satius est a Regibus & Potestatibus & magistratibus in errore versantibus pati, quam nullas potestates nullos magistratus esse. Persecutiones enim ob veritatem & pietatem & ac justitiam plurimum prodessent Christianis & divinæ gloriæ amplificationi: at sub Anarchia rerum omnium foret confusio, & ut quisque plus polleret viribus, ita dominaretur in alios pro libidine, essent pro uno tyranno mille tyranni, nec solam oppugnantem conscientiam, sed sine ullo conscientiae & religionis respectu corpora & fortunas cujusque. Quid vero attineret etiam pro Regibus & potestatibus orare, ut quietam & tranquillam vitam agamus cum omni pietate & honestate, si extemplo simulac Christianus fieret, Regnum non Christiano traderet? Neque enim Deus magis & melius in Regibus & potestatibus id operari & efficere potest, ut per eas vitam agamus pacatam cum omni pietate & honestate, quam si eas ipsas efficiat Christianas. Jam vero si nec Regnum deponere necesse est, ut fias Christianus, nec Christianismus, ut fias Rex, quis adimere poterit Regi Christiano jus gladii? quis milites? quis, si publica salus populi requirat, & militum usum? Usum dico, non qui nunc ubique regnat abusus. Mihi sane religio est, religionem Christianam restringere ad solos privatos, plebejos & vulgares homines. Ea quidem est ejus fortuna; sed hominum culpa ac vitio: cæterum ipsam per se ita comparatam puto, ut etiam Reges ac Imperatores complecti sit parata. Gratiam enim Dei continet omnibus hominibus cujusunque status & conditionis salutarem, erudientem omnes, ut temperanter, juste, pie vivant in præsentis seculo, & Reges, ut bene regna administrent, & omnia rite faciant communi salutis necessaria. Sed vix unquam ita bene agetur cum rebus humanis, ut ea sit puræ veritatis fors, sufficit ut Christiani hoc semper

semper orent, voveant, interpellant, & ut Deus causas & occasiones ejus rei sufficientes præbeat hominibus, voluntas hominum semper esse debet libera. Nam sine voluntatis libertate, seu hominis arbitrio, nec virtuti, nec vitio, & consequenter nec præmiis nec poenis, nec ullis exhortationibus, admonitionibus, reprehensionibus, laudationibus, pollicitationibus, comminationibus, iræ divinæ, ullus est locus. Gratia similiter pro Regibus & omnibus in eminentia positis agendæ sunt, quod eas Deus dederit; non enim est potestas nisi a Deo Rom. xiii. 1, quod eas conservet, quod bella inhibeat, in quibus potestates periclitantur & status publicus, publica pax & tranquillitas turbatur, maxime vero quod & Reges ac Imperatores non minus quam omnes alios homines per fidem in Christum fervare paratus sit.

Verf. 3. *Hoc enim est bonum & acceptum coram Servatore nostro Deo.* Causam addit cur ante omnia id quod dixit fieri velit & hortetur. Deum illum unum hic iterum Servatorem nostrum appellat. Vide cap. i. 1, & a Christo discriminat v. 5.

Verf. 4. *Qui omnes homines vult servari.* Quasi dicat, qui sicut noster Servator est, sic & omnium hominum Servator esse cupit. Hic iterum causam insinuat, cur illud quod dixit facere Deo sit acceptum, quia nimirum Deus omnes homines & Reges ac Potestates servari velit. Unde patet orationes illas, & preces, & interpellationes, & gratiarum actiones, pro omnibus hominibus & pro Regibus ac potestatibus eo spectare ut serventur, & sicut mox addit Apostolus, ad veritatis agnitionem veniant. Vult autem Deus omnes homines servari, quatenus id cupit, & quatenus per eum non stat quominus serventur, quinimo ut serventur causas & occasiones sufficientes iis suppeditat, ita ut si effectu ipso non serventur, hoc sibi metipsis imputare debeant. Deus enim homines non ita servari vult ut velint nolint servari cogantur. Ita eos servari vult, ut & ipsi servari velint, & efficiant quæ Deus, si servari velint, ab iis requirit.

Et ad agnitionem veritatis venire. Tanquam scilicet ad medium per quod serventur. Nec enim Deus aliter homines servari vult. Sicut ergo Deus vult omnes homines ad veritatis agnitionem venire; sic etiam eos vult servari. Illud autem vult, quia id cupit, quia quæ suæ sint partis, omnia eo spectantia facit & procurat, salvo hominum arbitrio; quare, si ipsi veritatis agnitionem spernant ac rejiciant, ipsi etiam sibi exitii causa sunt. Sic pater omnes filios vult esse probos & frugi, & eorum quæ sui sunt officii nihil negligit: at non semper respondet eventus patris voluntati. Idem & hic fit. Quia ergo hæc est voluntas Servatoris nostri Dei; plane secundum voluntatem ejus faciunt, qui assidue pro omnibus hominibus & pro Regibus preces ac vota ad Deum fundunt, huc suas interpellationes ac gratiarum actiones dirigunt, ut omnes homines & Reges & potestates ad veritatis agnitionem, & sic ad salutem æternam perveniant. Nec refert, si precum & votorum suorum eventum non videant. Id enim ab hominibus invitis ac nolentibus nec Deus vult extorquere, nec illi extorqueri postulant. Ipsis sufficit & Deo studium

suum ac voluntatem approbare, omnibusque testatum facere, quam non sint Regum ac Potestatum adversarii, nec eas ullo modo sublatum cupiant, & Deum voluntatem eorum omni favore prosequi. Idem fit & in quotidianæ orationis Dominicæ prima parte.

Verf. 5. *Unus enim (est) Deus.* Creator scilicet, conservator, Rector ac Dominus supremus. Qui quia unus est, necesse est ut sit omnium, & consequenter omnibus idem. Neque enim ullus est qui creatus non sit. Causam affert cur Deus non hos tantum aut illos, sed omnes ex æquo homines servari & ad veritatis agnitionem venire velit. Hujus causæ deberent meminisse, qui audent affirmare Deum homines ullos, imo longe majorem eorum partem ad damnationem & exitium creasse.

Unus etiam Mediator Dei & hominum. Per quem scilicet & Deus plenam voluntatem suam hominibus revelavit, ac fœdere æterno sanxit, omnemque gratiam suam iis communicat, & homines vicissim ad Deum habent accessum. Auget priorem Apostolus causam, sed quia dubitari poterat, an Mediator, licet unus sit, omnium tamen hominum sit Mediator, definit hunc mediatorem, addens,

Homo Christus Jesus. Quasi dicat, si unus iste Mediator Angelus aliquis esset, tum dubitari poterat an omnium esset hominum Mediator, nunc cum homo sit, nulla de eo potest esse dubitatio. Omnes enim æque sunt homines, proinde & Mediator iste, quia homo est, omnibus ex æquo hominibus natura conjunctus est. Quia ergo & Deus omnium unus, & Mediator omnium unus, nulla potest esse dubitatio Deum velle omnes servari. Vide Christum Jesum ab uno illo Deo distingui & diversum statui, tanquam Mediatorem inter ipsum & homines. Vide eum hominem manifeste dici, & super hoc accessum omnium hominum ad Deum, & salutis eorum certitudinem fundari. Huic igitur veritati firmiter insistendum est. Nam aliquem simul esse & hominem & unum illum Deum, itemque unum illum Deum & Mediatorem inter unum illum Deum & homines, apertam continet contradictionem, & si nihilominus credi debet, claro Scripturæ testimonio demonstrandum est, quod certe hoc loco proditu necessarium erat, ubi de Mediatore inter Deum illum unum & homines, Christo Jesu agebatur, nec tamen proditum est. An enim Mediatorem hunc hominem diceret, & non prius etiam eundem diceret unum illum Deum?

Verf. 6. *Qui dedit seipsum redemptionis pretium pro omnibus.* Urget etiam multo magis argumentum suum Apostolus, ut ostendat per hunc Mediatorem, hominem Christum Jesum, omnibus hominibus accessum esse ad Deum. Nam si is seipsum dedit pro omnibus hominibus redemptionis pretium, id est, victimam piacularem, ut omnium hominum peccata suo sanguine purgaret, quomodo non omnium hominum causam agat? Quomodo non cuivis homini per ipsum pateat accessus ad Deum & ad salutem æternam? Deus nimirum non aliter hominibus peccata voluit remittere, quam ut Christus Jesus Filius suus pro iis sanguinem funderet, & sic seipsum redem-

redemptionis pretium daret pro hominibus. Hoc ergo is fecit Deo sic volente pro omnibus hominibus.

Testimonium temporibus propriis. Appositione declarat, quid in se factum hoc & antilytron Christi contineat, seu quid sit; *testimonium*, inquit, quod scilicet Deus velit omnibus hominibus esse propitius, quod iis velit omnia peccata condonare, vitam etiam æternam donare. Nam si Filio proprio non percipit, sed pro nobis omnibus eum tradidit, quomodo non etiam cum illo nobis omnia largietur? Rom. viii. 32. Filium suum antilytron pro omnibus fieri voluit, & non sineret omnes homines, quicumque in ipsum crederent redemptos, nec vellet omnes servari & ad veritatis notitiam ac fidem in ipsum pervenire? Atqui hoc eum ipsum in finem fecit, ut se omnibus hominibus Filii sui sanguine obligaret, & ut æternum extaret testimonium tam propitiæ ejus erga omnes homines voluntatis.

Temporibus propriis. Ne quis dicat, quare ergo nunc primum hoc testimonium datum est? cur non longe ante, & prioribus seculis? Propria nunc erant, inquit, testimonii istius tempora, hæc tempora Deus testimonio isti & testimonium istud his temporibus destinaverat, qui omnia operatur, & tempora rerum dispensat ex consilio voluntatis suæ Eph. i. 11: temporibus propriis & in dativo & in ablativo sensu potest accipi. Nam & tempori proprio & tempore proprio, id est, a Deo destinato hoc testimonium est datum. Vide cap. vi. 15, ubi, *temporibus propriis*, in ablativo sensu dicitur. Locus hic docet Christum ideo se dedisse antilytron pro omnibus, ut testimonium extaret luculentissimum de gratia & dilectione divina erga omnes homines, fore, ut si credant in Christum, non pereant, sed habeant vitam æternam, non autem ut Deus debita nostra exigeret, quæ non tantum condonavit universa, sed etiam insuper Filii sui sanguinem pro iis fundi voluit, & sic eum pro omnibus hominibus antilytron fieri, quo de eorum remissione cum vitæ æternæ dono plenissimam omnibus fidem faceret. Nam & victimæ cædebantur pro peccatis, non ut Deus pœnam, quæ sibi debebatur exigeret, sed ne eam exigeret, & ut victimarum sanguis esset pignus & signum & testimonium remissionis eorum peccatorum, pro quibus Deus victimas cædi voluit. Neque enim omnia victimarum sanguine piabantur. At sanguis Jesu Christi Filii Dei purgat nos & purgatos declarat ab omni peccato si ambulemus in luce 1 Joan. 1. 7. Accepit quidem Deus in hoc antilytro perfectissimam Filii sui obedientiam, sed eam etiam citra antilytron Filius Patri debebat, si eam postularet Pater, & præter id immensis præmiis Pater eam remuneratus est, etiam hoc ipso, quod eam tanti ducat, ut propter eam omnibus peccatoribus, dummodo in Christum credant, justitiam velit ex gratia imputare, & vitam æternam donare.

Verf. 7. *In quod.* Nempe omne quod dixi.

Positus sum ego præco. Ne quis dicat, unde hoc sciri possit, non tantum unum esse Deum, sed etiam unum esse Mediatorem Dei & hominum, hominem Christum Jesum, qui dederit seipsum antilytron pro omnibus hominibus testimonium temporibus propriis. Ego, inquit, in hoc positus sum præco, ut hoc annunciem, prædicem, proclamem.

Et Apostolus. In hoc Apostoli & legati munus mihi commissum est.

Veritatem dico. Me scilicet Apostolum esse, quidquid adversarii contradicant.

In Christo. Id est, in rebus ad Christum pertinentibus, in quibus mentiri nefas.

Non mentior. Inscrit hoc veluti protestando contra adversarios, idque merito, cum signa Apostolatus ejus exstarent evidentissima.

Doct̃or Gentium. Quasi dicat, non Judæorum tantum, sed etiam Gentium.

In fide & veritate. Id est fidelis & verax, per Hebraismum, fidelis, qui omnia mihi commissa fideliter proponam, verax, qui nihil mentiar, nihil falsi dicam, vel, ut Gentes, fidem, (in Deum scilicet per Christum) & veritatem, (nempe divinam) doceam. Sic dixeris aliquem doctorem in Philosophia, qui doceat Philosophiam. Ex me igitur hæc quæ dixi de omnium hominum & Gentium salute disci possunt ac debent.

Verf. 8. *Volo igitur.* Quasi dicat, cum sim Apostolus & Doct̃or Gentium.

Ut precentur viri. Redit ad præceptum de precibus, cui hoc addit ut eas faciant, id est in iis præeant viri.

In omni loco. Nempe conventus alicujus fidelium ex utroque sexu ad faciendas preces, & laudes Deo dicendas & sacra peragenda. Nec enim ut absolute in omni loco preces faciamus in nostra potestate est, aut fieri etiam ullo modo potest. Nec specialiter in omni loco, in quo sit quisque nostrum seorsim; cum sic mulieres non minus quam viri precari debeant, & ubi solæ mulieres conveniant, non nisi mulier in precibus præire potest.

Attollentes sanctas manus. Solent in precibus manus cælum versus attolli. Has sanctas esse vult Apostolus, id est ab omni puras maleficio, idque reipsa monet, frustra enim manus attolluntur ad Deum sanctissimum, facinoribus pollutæ. Nulli ergo pollutas habenti manus fas sit aliis in precibus præire.

Sine ira. Indignum enim facinus foret, hominem proximo suo iratum & male affectum, audere ad Deum cum precibus & supplicibus votis accedere, idque etiam in iis aliis præire.

Et disceptatione, καὶ ἀγλογισμῷ. Nempe intra animum, cum cogitationibus in utramque partem disceptatur de precum effectu aut efficacia. Hoc nimirum est quod monet Jacobus: *Oret in fide nihil dubitans, nam qui dubitat, similis est fluctui maris qui vento agitur & jactatur. Non enim puet homo ille, quod aliquid accepturus sit a Domino* Jac. 1. (Hh) 6, 7.

6, 7. Itaque ἀλλοτριότης hoc Pauli loco accipitur pro dubitatione. Nec enim dubitatio aliud est quam ἀλλοτριότης, & cogitationum inter se disceptatio. Nam ἀλλοτριότης, contentiones & altercationes non significat, & Apostolus tale quidpiam designare videtur, quod etiam cum oramus fiat, ut iratum alterui esse; quanquam etiam & irascendi & altercandi mos longe debet abesse ab iis quorum preces & supplicationes debeant esse acceptæ, ut sic & manus, & animum, & linguam habeamus puram.

Verf. 9. *Similiter & mulieres.* Intellige volo.

Ut in amictu, id est amictu, *gravi,* ἁσπιδί cap. III. 2. Particula *in* redundat, Hebræa phrasi.

Cum verecundia. Ne quid apertum sit quod tegi debeat, aut aliquid fiat pudori & verecundiæ non satis conveniens.

Et modestia. Ne quid luxuriose.

Ornent seipsas, non in cincinnis. Id est cincinnis, redundante ut prius particula *in*. Rem eandem per contrarii remotionem magis declarat. Cincinni verecundiæ repugnant, quid enim aliud sunt quam muliebris ostentatio & illecebræ?

Aut auro, aut argento, aut vestitu mulii pretii. Hæc omnia repugnant modestiæ, & pertinent ad luxum.

Verf. 10. *Sed (quod decet mulieres promittentes Dei timorem) per opera bona.* Opera bona cincinnis, & auro, argento, vestitui pretioso opponit. Operibus bonis ornatas esse vult mulieres Christianas, quippe quod hic ornatus deceat mulieres, quæ promittant Dei timorem, quales Christianæ sunt omnes. Quid enim aliud est Christianismus, quam bonorum operum stipulatio? Significat inverecundum & luxuriosum vestitum cum timore Dei non convenire.

Verf. 11. *Mulier.* In genere pro omnibus individuus.

In quiete. Id est quæta, per Hebraismum, ut ὤf. 7.

Discat. Nempe in ecclesia, non loquatur, non moveat quæstiones, non controvertat.

In omni, id est cum omni, *subjectione.* Nempe erga virilem sexum. Hæc omnia referenda sunt ad ecclesiam. Vide cap. III. 15.

Verf. 12. *Mulier autem docere.* Quasi dicat, multo magis quam interrogare, nempe in ecclesia & sacro conventu virorum ac sceminarum.

Non permitto, neque auctoritatem usurpare in virum. Id est in viros, genus & hic usurpat pro individuus: quasi dicat, quod faceret, si doceret in ecclesia. Nam qui docent, auctoritatem habent in eos quos docent. *Majores nostri,* dicit apud Livium Cato, nullam, ne privatam quidem rem agere sceminas sine auctore voluerunt, in manu esse parentum, fratrum, virorum.

Sed esse in quiete. Id est quietam esse, (ut paulo ante verf. 11,) intellige jubeo: Prophetidas tamen excipiendas putem. Nam spiritum Domini quis inhibere queat, si quem impellat ad loquendum in ecclesia.

Verf. 13. *Adam enim primus formatus est, deinde*

Eva. Sexus virilis auctoritatem & prærogativam asserit supra scemineum.

Verf. 14. *Et Adam non seductus est,* nempe à serpente, *mulier autem seducta, in transgressionem.* Id est transgrediens, per Hebraismum, ut ὤf. 11, 12.

Facta est. Seductus quidem etiam Adam est, & transgrediens factus, sed à muliere, non a serpente, quo facto mulieris culpa magis etiam est aggravata.

Verf. 15. *Servabitur autem.* Nempe mulier in genere, pro singulis individuus.

Per liberorum procreationem. Id est, per id quod liberos procreat, & ad eorum procreationem destinata sit. Plurimum enim merentur de humano genere mulieres, quod procreationem liberorum, etsi tantis cum doloribus & molestiis conjunctam, non defugiant. Itaque habent magnam incommodi sui compensationem, habent quo se solentur in hac muliebris sexus ad virilem inæqualitate; quod ea non parvum ad salutem illarum adferat momentum, & quod per hanc inæqualitatem viris, sexu præstantioribus, in jure ad salutem æternam exæquentur. Nec refert quod etiam ex altera parte virginitatis extollatur decus, hoc enim fit propter voluptatis, illud propter doloris contemptum.

Si maneant. In plurativo, quia mulier in genere accipitur pro singularibus & individuus: quasi dicat, per solam quidem liberorum procreationem non servabuntur, sed si ad liberorum procreationem accedat, ut maneant mulieres

In fide. Nempe in Christum,

Et charitate. Per quam scilicet fides operatur.

Et sanctificatione. Abstinendo ab omni stupro 1 Theff. IV. 3. Hebr. XII. 14, 16.

Cum modestia, μετὰ σωφροσύνης. Cum sobrietate, tam in potu, quam in corporis cultu ὤf. 9. Omnia complexus est Apostolus quibus Christiana pietas continetur. Hæc solæ virtutes suffecerint, inquit. Imo non suffecerint, si mulier procreationem liberorum petulanter defugiat aut scetum abigat, dolorum & incommodorum fuga.

C A P U T III.

Verf. 1. **F**idelis sermo. Credo hoc de superiori potius sermone dici, quam de isto qui sequitur. Magis enim asseveratione habet opus, mulieres quæ viris longe inferiores sunt sexu, cum viris æquale jus habere salutis, quam quod sequitur.

Si quis Episcopatum appetit, bonum opus cupit. Quia loquebatur de ecclesia, loquitur etiam de Episcopis, & animum addit iis qui Episcopatum cupiant. Episcopatus enim opus est, non opes.

Verf. 2. *Oportet igitur ut Episcopus sit irreprehensibilis.* Depingit Episcopum, vivis coloribus, ut qui cupit Episcopatum, videat qualis esse debeat: primum in genere dicit, ut sit irreprehensibilis, ut omni

omni labe & macula careat. Est enim maxime in luce & in oculis omnium, quippe ut nomen ipsum docet, inspector ecclesiæ, non dominus ecclesiæ, sed Domini minister. Episcoporum, qui & alio nomine seniores appellantur, officium pulchre describit Petrus 1 Epistola v. 1, 2, 3, 4.

Unius uxoris vir. Per partes exponere incipit quod dixerat in toto, ut sit irreprehensibilis. Non vult ut uxore necessario careat, quod in ecclesiam, jam ante corruptam, majore cum corruptione & secundum doctrinas dæmoniorum est introductum cap. iv. 1, 3, sed, si cælebs aut viduus non sit, (quod magis præstaret 1 Cor. vi. 1, 6, 8, 26,) ut unam tantum uxorem habeat, nam plures una simul uxores habere apud Judæos usitatum erat, & præter uxorem, alere concubinas, aut uxore qualibet ex causa dimissa ac repudiata, (quæ idcirco uxor repudiantis esse non desit Matth. v. 32. xix. 9) aliam ducere, etiam gentibus tritum ac familiare erat. Hoc quia meritam habet reprehensionem, ne sit in Episcopo, quod nec ulli Christiano post susceptam religionem Christianam facere fas est, requirit Apostolus. Nam quæ ad mores spectant omnia, inter quæ & hoc est, non tantum Episcopo, sed etiam toti ecclesiæ præcepta sunt. Quæ causa etiam est ut hic secundas nuptias in Episcopo damnari minime putem, damnandæ enim essent & in aliis. Et quæ ratio impedit, quo minus damnentur in aliis, eadem facit, ne damnentur & in Episcopo. An enim aut in Episcopo, quia nolit vel non audeat Episcopatum deferere, præstat uri, & consequenter in periculum, imo in actum etiam fornicationis vel stupri sese conjicere, vel concubinam alere, quam nubere, aut si nuptias, remedium unicum a Deo datum, adhibeat morbo, Episcopatum, cui alioquin sit aptissimus, debeat deferere, quin & pœnis gravissimis, (quæ hominum sunt statuta,) sese subjicere? Hoc sane Episcopum in barathrum est agere. *Propter fornicationes*, inquit Apostolus, *quisque propriam uxorem habeat* 1 Cor. vii. 1. Ergo & Episcopus. Neque hic refert, primam an secundam, priore defuncta habeat, cum eadem maneat causa. *Honoratum matrimonium* (sit) *in omnibus & cubile impollutum* Hebr. xiii. Ergo & in Episcopis, idque multo etiam magis in Episcopis, si res requirat: *Fornicatores enim & mœchos judicabit Deus* vs. 4. Hæc quidem non dicuntur *καὶ ἐπιτοκῆν*, sed dicuntur tamen *κατὰ συγγνώμην*, cum secundas nuptias prohibere tam periculosum esse possit, quam primas. Nec propterea unius uxoris vir esse desinat, si una defuncta secundam ducat. Secunda enim in prioris quæ decessit locum successit, & hætenus pro una cum illa reputanda est. Si Episcopus unius ecclesiæ debeat Episcopus esse, an propterea desinat esse Episcopus unius ecclesiæ, si alteri præficiatur ecclesiæ, non simul cum priore, sed post priorem? Qui plures simul habet uxores, plurimum est vir uxorum, sed qui semper habet unam, nam defuncta & mortua amplius uxor non est, semper unius uxoris vir est. At enim, ajunt, infra idem dici de vidua eligenda, *quæ fuerit unius viri uxor* cap. v. 9, quod aliter intelligi nequeat, quam quæ semel tantum fuerit nupta. At primum, aliud est dicere, quæ sit unius viri uxor,

aliud, quæ fuerit. Unius viri uxor semper erit, etiam si primo viro defuncto nubat alteri, nam defunctus vir amplius vir non est. Illud autem de Episcopo dicitur, hoc non dicitur. Sed, inquires, si in vidua eligenda spectatur semel nupsisse, cur in Episcopo eligendo non itidem spectetur semel uxorem duxisse? Hujus quidem differentie dari possint causæ. Neque enim mulier in tanto periculo peccandi versatur quam vir, neque tam in illius potestate est semper honeste nubere, quam est in viri potestate semper honestum matrimonium repetere, neque mulier sub marito sui juris est, at vir semper uxoris caput est, & mulier tenerioris est natura pudoris quam vir, veretur etiam dolores partus, & educationis liberorum maxima tædia, quorum illos viri non sentiunt & soli fruuntur voluptate, hæc matres in parvulis multo magis urgent quam maritos. Deinde non ita hoc in vidua eligenda spectandum esse puto, ut non liceat etiam eligere viduam, quæ post viri prioris mortem, repetierit nuptias, præsertim si prioris generis nulla sit vidua, aut si hæc posterior multo sit officio illi Presbyterarum aptior, & priorem illam longe excellat cæteris, quæ ibidem recenset Apostolus requisitis ac virtutibus, ut ita præceptum hoc Apostoli cæteris, ut ajunt, paribus intelligendum sit. Denique nihil impedit, ut & hic viduam intelligamus, quæ nunquam à viro divortium fecerit, & alteri nupsierit, & ita plurimum virorum simul uxor fuerit: quod adeo inter Gentes fuit familiare, ut fructus nuptiarum putaretur esse divortium & cum alio viro connubium. Nam cur Apostolus hoc castigaret, quod ipse eodem illo capite paulo post jubet? *Volo*, inquit, *ut juniores viduæ nubant, liberos procreent, domum administrent, nullam occasionem dent adversario conviciandi gratia* vs. 14. Hoc ergo si faciant, num postmodum pœnas luent, & hanc ignominie notam ferent, ut quæcunque cæteroquin fuerit earum pietas, inter viduas legi non possint? Et cum *παιδογενία* seu liberorum procreatio illis ad salutem profuerit cap. 2. 15, ad dignitatem vidualem illis oberit? Episcopo defenditur quidquid reprehensionem aliquam habet, proinde & secundæ nuptiæ, imo & primæ, si quid in iis sit quod reprehendi mereatur. At secundæ nuptiæ adeo reprehensionis vacuæ esse possunt, ut qui eas Episcopo defendat, ipse maximam reprehensionem mereatur. Et tamen hæc Apostoli verba, *ut Episcopus sit unius uxoris vir*, ita protinus sunt accepta, ut ex iis Catholica facta sit per omnes Christianorum in universo orbe ecclesiæ opinio, nec in Episcopum legi posse, qui secundam post mortem primæ duxerit uxorem, nec Episcopo, si fiat viduus, ullo modo licere matrimonium repetere, quod profecto institutis & Apostolicæ disciplinæ contrarium esse videmus. Quid ergo mirum si idem & aliis Scripturæ sacræ verbis usu venerit? Quid miramur *αὐτοπαρῆν τῷ λόγῳ*, quamvis sono ipso dissonam, (quid enim existere potest, antequam existat) ita in omnes dimanasse ecclesiæ, ut hæreticus haberi cœptus sit, qui eam non agnoscat, & solis primis fidei Christianæ fundamentis inhæreat? Causa est non in Scripturæ sacræ verbis, sed

in hominum de iis præcipitante iudicio. Vide 2 Pet.

III. 16.

Pergit Apostolus, exemplar tradens Episcopi. *Vigilantem* *τηφάλιον*, quia mox dicit *σωφρονα*, puto *τηφάλιον* hoc loco non pro sobrio, sed pro vigilante accipi, ut 2 Tim. 1v. 5. Decet enim, imo necesse est Episcopum somni parcum esse, precibus, meditationibus, laboribus, etiam noctu, intentum, Apostolus sane vigiliarum suarum meminit 2 Cor. vi. 5. xii. 27.

Turpe viro totam prudenti sterere noctem.

Temperantem *σωφρονα*. Voluptatibus moderantem, & sobrium: sobrietati cum vigilantia optime convenit.

Gravem. *κόσμιον*, non *ασχημόν*, mundum, non mundanum, cultu & vestitu corporis gravem, supra cap. 2. 9, moribus etiam compositis ac decentibus.

Hospitalem. Solent enim hospites & advenæ ad Episcopum divertere.

Ad docendum aptum. Qui sapere & fari possit quæ sentiat, Episcopi enim officium est alios docere. Itaque hoc ad solos mores non pertinet.

Verf. 3. *Non vinosum*, *μη πίνον*. Qui frequens sit apud vinum, & vini ducatur amore, quamvis forte non inebrietur; quod & hominem carni deditum arguit, & magnum est ad res agendas impedimentum.

Non percussorem. Id est virum sedatum, qui manum a percutiendo cohibere sciatur.

Non turpis lucri cupidum. Lucrum non prohibetur episcopo, sed prohibetur turpe lucrum, quod vel turpitudinem aliquam in se habeat vel male audiat.

Sed æquum. Qui de iure suo remittat, & omnia in melius interpretetur.

Alienum a pugnis, *ἀμύχον*. Qui malit re illa cedere pro qua pugnandum esset, quam pugnare. Pugnæ etiam verborum sunt. Vide 2 Tim. 2. 23, 24.

Non avarum, *ἀφιλάργον*. Qui amore argenti vel auri nihil turpe faciat, proinde nec sceneretur.

Verf. 4. *Qui propria domui bene præsit.* Quod apparet ex effectis.

Liberos habeat in subiectione. Id est subiectos, per Hebraïsmum. Cui similem vide cap. 2. 7, 11, 12, 14.

Cum omni honestate. Id est, cum honestissimis moribus.

Verf. 5. *Si vero quis propriæ domui præesse nescit, quomodo ecclesiæ Dei curam aget.* Quasi dicat, proinde talis Episcopus ne fiat. Plus enim est domus Dei, quam domus propria. Vide 1. 15.

Verf. 6. *Non novitium.* Id est noviter in ecclesiam insitum. Hoc ad mores non pertinet, sed ad sortem. Episcopus enim ex veteranis sumi debet, non ex tyronibus.

Ne inflatus. Ob tam cito scilicet adeptam Episcopi dignitatem.

In iudicium incidat calumniatoris, *τὸ ἀλεβόλου*. Vide 1. 7, 11. Puto calumniatores intelligi qui Christianis insidiabantur, eosque causam aliquam vel occasionem nacti deferre ad magistratus, propterea dicit ne in iudicium incidat calumniatoris, id

est a calumniatore structum. Quod facile evenit inflatis & arrogantibus, ut vel sermone vel facto impingant.

Verf. 7. *Oportet autem ipsum etiam testimonium bonum habere ab iis qui extra sunt.* Quasi dicat, non tantum à fratribus, nec tantum virum esse bonum, sed insuper etiam ab iis qui sunt extra ecclesiam, testimonium habere probitatis.

Ne in probrum incidat & laqueum calumniatoris. Id est, ne ei calumniator probrum aliquod objiciat quod sit instar laquei, quo capiatur, & in calamitatem incidat. Episcopustalis esse debet, ut etiam fama de eo vereatur mentiri. Ita descripsit Episcopum Apostolus, non tantum ut in Episcopis tales sint mores, sed etiam ut sint in omnibus Christianis. Episcopi enim præire debent, Christiani sequi. Episcopi exemplum præbere, Christiani ad hoc exemplum sese conformare, & nisi Christiani tales essent, quales Episcopos oportet esse, unde sumerentur Episcopi? Ideo quidquid ad mores spectans reprehendendum est in Episcopo, reprehendendum quoque est in quovis Christiano, hoc tantum interest, quod in aliis Christianis vitia non tam incurrant in oculos, quam in Episcopis, ideo in aliis aliquousque saltem tolerari possint, in Episcopo nullo modo.

Verf. 8. *Diaconos similiter*, intellige oportet esse, *honestos*, *σεμνούς*. Viros graves. Episcopi curam gerebant animarum; Diaconi, ex pecunia publica corporum. Diaconi, id est ministri, speciatim dicti, quod ministrarent mensis publicis in ecclesia Act. vi. 1, 2, 3, & consequenter aliis piorum usibus. Diaconorum proxima dignitas erat post Episcopos, speciatim itidem sic dictos. Nam alioquin & Episcoporum & Diaconorum nomen per se generale est; sed usu factum est proprium. Nunc quidem in ecclesiis, ab ecclesia Romana separatis, qui olim Episcopi & Presbyteri (iidem enim initio erant) dicebantur, ministrorum nomen Latinum speciatim sibi delegerunt, Diaconorum Græco nomine Diaconis relicto, instituto laudabili post ejectam Episcoporum & Presbyterorum ex ecclesia Latina dominationem. Nam & Apostoli ipsi ministrorum seu Diaconorum nomen sæpe usurparunt.

Non bilingues, *διλόγους*. Qui modo ajunt, modo negant, quod honestati & gravitati valde repugnat.

Non vino multo deditos. Quasi dicat, vini potius quam ecclesiæ Diaconos. Ne privatis quidem ad ministrandum idonei sunt tales, nedum ecclesiæ Dei.

Non turpis lucri avidos. Vide 1. 3.

Verf. 9. *Habentes mysterium fidei.* Nempe Christianæ. Mysterium fidei, per genitivum differentię seu speciei, mysterium significat, quod est fides. Nam fides Christiana omnibus retro seculis erat tacita. Sic dicitur mysterium iniquitatis 2 Thess. 2. 7. Sic infra mysterium pietatis 1. 16.

In pura conscientia. Quasi reconditum. Mysteria enim recondita sunt, vel cum pura conscientia, *in pro cum*. Sensus est, ut fidem habeat, cui pura conscientia sit conjuncta, id est, omnis generis iustitia ac sanctitas. Vide cap. 1. 19. Nam ubi pura conscientia

Scientia à fide abest, ibi fidei non multum fidendum est. Omnia simul bona opera complexus est Apostolus in pura conscientia.

Verf. 10. *Et hi autem.* Particula & redundat ex Hebræorum idiotismo.

Probentur primum. Ne quis dicat alienam conscientiam nemini cognitam esse, probentur, inquit, primum, dent magna & certa probitatis suæ & puræ conscientie experimenta.

Deinde diaconizentur. Id est Diaconi fiant.

Nullam habentes culpam. Id est postquam deprehensum fuerit eos inculpato esse.

Verf. 11. *Uxores similiter.* Intellige, oportet esse, tam Episcoporum scilicet, quam Diaconorum,

Honestas, σεμνὴς. Graves foeminas.

Non calumniantes, μὴ διαβόλους. Quod ab omni gravitate & honestate abest quam longissimè. Id credo cavet Apostolus, ne quenquam calumniolis criminibus onerent apud maritos.

Sobrias. Quid enim scdius ebriosa muliere?

Fideles in omnibus. Ne quidquam ex publico intervertant, aut perire sinant.

Verf. 12. *Diaconi sint unius uxoris viri.* Itidem scilicet ut Episcopi, vide vsf. 2. At si cui uxor est necessaria, nulli magis quam ecclesie Diacono, prout tum erant Diaconi. An ergo priore defuncta, fas non fuerit aliam ducere, nisi simul decedat vel deturbetur officio?

Qui liberis bene præsint & propriis domibus. Vide vsf. 4. 5.

Verf. 13. *Qui enim bene ministraverunt.* Causam affert ob quam Diaconi tales esse debeant, quales eos esse debere dixit, quia qui bene ministraverint, id est, officio Diaconi bene functi fuerint, proinde tales fuerint quales dixi. Aliter enim munus hoc digne obire nullo modo possent.

Gradum sibi ipsis pulchrum acquirunt. Nempe supra alios fideles in Dei & Christi gratia, & consequenter in cælesti gloria.

Et multam audaciam, παρρησίαν. Audaciam decoram ac convenientem, qualis est parrhesia.

In fide, quæ est in Christo Jesu. Hoc ad præsens seculum pertinet. Potest haberi fides quæ est in Christo Jesu; sed tamen non sine aliquo timore ac trepidatione, potest haberi etiam cum parrhesia; sed tamen non cum multa parrhesia. At qui munus hoc bene administraverunt, ac bene administrati consilii sibi sunt, plurimam habent parrhesiam, in suâ in Christum Jesum fide. Audacter semper & cum multa libertate ad Christum accedunt. Alludit ad eos, qui ob res præclare gestas, multam habent apud Principes decoram audaciam ac libertatem.

Verf. 14. *Hæc tibi scribo.* Intelligit non tantum ea quæ adhuc scripsit, sed etiam quæ porro scribit in sequentibus. De Episcopis à Presbyteris gradu differentibus, de Archiepiscopis, de Patriarchis, de Papis, nihil scribit, quia hos omnes gradus non Apostolica institutio, sed Apostolis amotis, honorum ambitio inexit.

Sperans. Id est quamvis sperem.

Venire ad te celeriter. Ipse quidem Ephesum, & ad Timotheum non venit; sed Timotheus venit ad

ipsum, ut constat ex Actor. cap. xx. 1, 4, 5, 6, 13, 14, 15, 16, 17. Nec Timotheus cum Senioribus Epheso accersitis fuit, sed fuit cum Paulo.

Verf. 15. *Si vero tardus.* Si non ita celeriter veniam. Neque enim scire poterat Paulus, quomodo Dominus itinera & tempora ejus dispensaturus esset. Cæterum Timotheum, Paulo vivente, Ephesinæ ecclesie affixum fuisse, non est verisimile. Paulo magis affixus fuit, quam ulli ecclesie speciatim; nunc hinc nunc illuc à Paulo missus; nec mirum, cum non Episcopus, sed major Episcopo, id est Evangelista esset.

Vi scias. A me scilicet Apostolo edoctus.

Quomodo oporteat in domo Dei conversari. Quasi dicat, hoc interim accipe.

Quia est ecclesia Dei viventis. Non simpliciter dixit, quomodo oporteat in ecclesia Dei viventis conversari, sed præmisit, *in domo Dei*, ad tanto majorem ecclesie commendationem. Tacite significat ecclesiam vere domum esse Dei, non templum Hierosolymitanum, brevi perituum. Deum viventem opponit idolis, seu Diis, ex mortuis hominibus, stultitia & cecitate ac impietate hominum factis.

Columna & stabilimentum veritatis. Commendat adhuc ecclesiam, ut tanto magis appareat, quam sancta res sit ecclesia, proinde quam sancte sit in illa conversandum. Veritatem intelligit Christianam, cujus ecclesia vere columna ac stabilimentum est. Nam si ecclesia concideret, concideret & divina veritas. Nec enim particularem aliquam intelligit ecclesiam, sed omnes particulares simul sumtas. Ecclesia est quæ fidem Apostolicam & Scripturam sacram, quæ fides Apostolica continetur, perpetuò sustentat. Non dicit Apostolus ecclesiam depravatam nunquam iri per falsa dogmata; quin imo mox prædicit cap. iv. 1, 2, 3, fore ut quidam apostatæ fiant à fide, quatenus pravæ amplectentur opiniones, fidei Christianæ contrarias. Alibi prædicit apostasiam catholicam, nempe à pura veritate defectionem ad multiplices errores. *Mittet, inquit, iis Deus efficaciam erroris, ut credant mendacio:* quia nimirum, quamdiu veritas erat pura, credere ei noluerunt 2 Thess. 2. 3, 10, 11. Eadem prædictiones & alibi apud eundem Apostolum, & apud alios extant, Christus ipse nonne docuit vix seminato tritico seminatum iri & lolium? Docuit & eventus. Nam si quis doctrinam ecclesie cum primorum temporum doctrina componat, videbit eam tanquam diluvio quodam errorum inundatam esse. Sed quæcunque tandem fuerit ejus depravatio, mansit tamen in ea & manet, & manebit Apostolica & catholica veritas ac fides, (quæ symbolum etiam dicitur Apostolicum,) mansit Scriptura sacra, per quæ semper, tanquam per ignem cælestem, falsæ opiniones, sicut ab auro scorix depelli possint, à quibus quæ repurgatur ecclesia, ea demum in solidum veritatis columna ac stabilimentum est. Et Apostolus ecclesiam intelligit, qualis tum erat, id est puram, catholicam, seu soli catholice inhærentem veritati. Nam id quo ecclesie ab ecclesiis, Christiani à Christianis discrepant, catholicum non est. Id solum est catholicum, in quo omnes & singuli omnium temporum Christiani, facti ab Apostolis initio, conveniunt

& concordant. Et sic intelligenda est sancta illa catholica ecclesia in symbolo, in quam credere, inter articulos fidei reponitur. Non potuit, inquit, ecclesia depravari, cum columna sit veritatis, quasi vero & columnæ non possint everti & collabi. Sed fateor ecclesiam talem esse columnam veritatis, quæ non possit everti, at talis certe non est, ut veritati quam sustinet, hæreses & errores non possint adungi, non secus ac tritico zizania. Nunquam melius agitur cum erroribus, quam ut iis contingat ad hanc veritatis columnam applicari, & auctoritatem ecclesiæ præferre, nec zizania felicius proveniunt, quam inter triticum sata. Hactenus ergo ecclesia columna & stabilimentum veritatis est, quatenus sancta & catholica est.

Verf. 16. *Et sine controversia, seu unanimi confessione*; (ὁμολογημένως) *magnum est pietatis mysterium.* Quasi dicat, ut proinde & ecclesia magna res sit, quæ huius mysterii, huius veritatis ac pietatis, columna ac stabilimentum est.

Mysterium pietatis, per genitivum differentię seu speciei dicitur, pro mysterio quod est pietas, nempe Christiana. Quod supra dixit, *mysterium fidei* v. 9, hic dicit *mysterium pietatis*. Pietas enim Christiana consistit in fide in Christum & ejus fructibus, & quam modo dixit veritatem, nunc dicit mysterium pietatis, quod pura veritas est. Pietatem ergo Christianam magnum dicit mysterium, non solum quod æternis retro temporibus fuerit tacita Rom. xv. 25 Eph. iij. 5, & quod admirabilem Dei sapientiam & gratiam contineat; sed etiam quod in ejus cognitione sita sint mortalibus omnia, & salus æterna.

Quod manifestatum est in carne. Sic enim recte legunt alii codices Græci, quos secutus est vetus interpres Latine. Describit hoc mysterium ab adjunctis admirandis, ex quibus ipsius magnitudo ejus queat intelligi, quorum primum est, *quod manifestatum sit in carne*, id est per carnem: in pro per, consueto Hebraismo, sicut & mox in spiritu, id est per spiritum. Mysteria quæ silentur & habentur in arcano, ad notitiam aliorum pervenire non possunt, divina certe, nisi manifestentur. Deus ergo cum manifestum facere vellet tantum mysterium, non manifestavit illud Angelis, spiritibus cælestibus, & per hos demum hominibus mortalibus, sicut olim in Legis factum erat manifestatione; sed illud manifestavit per carnem, per homines non tantum mortales, sed etiam infirmos, nulla carnali potentia munitos ac præditos, injuriis & persecutionibus obnoxios. Tales enim homines, Hebræ phrasi, dicuntur caro, per metonymiam causæ. Magna & admirabilis in hoc Dei & sapientia & potentia apparuit, quâ de re vide 2 Cor. iv. 7, 8, 9 & seqq.

Justificatum est in spiritu. Id est justum ac verum est declaratum per Spiritum, Sanctum nimirum, quo Deus carnem illam instruxit, hic effecit ut caro illa, inter medias afflictiones & persecutiones, tantos progressus in manifestando Dei mysterio faceret. Per hunc enim circa carnem illam tot tantæque miracula & opera divina conspecta sunt, ut divinæ legationi fides fieret. Ita Deus res duas, quarum una infirmissima, altera efficacissima est, combinando, admirabile suum consilium perfecit, & effecit, ne

probris deesset validissima credendi causa, improbis vero detrectandi occasio.

Visum est Angelis. Nempe postquam manifestatum esset per carnem. Antea id Angeli non viderunt, id est non cognoverunt, nunc illud admirantur, & ejus contemplatione satiari nequeunt, vide Eph. iij. 10. 1 Petr. i. 12. Ita per carnem Angeli, qui cum Deo versantur in cælis, Dei mysteria cognoverunt, & sapientiores sunt facti, ô rem admirandam!

Prædicatum est in gentibus. Id est inter gentes, vel gentibus, Hebræa phrasi. Et hoc est inter maximè mirabilia, quod Deus gentibus profanis mysterium pietatis Christianæ seu fidei in Christum prædicari fecerit ad pœnitentiam & salutem Act. xj. 18. Eph. iij. 6.

Creditum est in mundo. Et hoc inter admiranda meritò ponitur, quod in mundo, inter gentes profanas, ita à Deo verò, à Judæorum gente alienis & averfas, mysterium hoc sit creditum.

Susceptum est in gloria. Id est, Hebræa phrasi, gloriosissimè, maxima cum Dei veri & Christi ejus gloria. Quod in illa ipsa etiam Ephesina urbe evenerat, in qua tum Timotheus erat Act. xix. 20. Eandem phrasin habes Philip. iv. 19. Ex his igitur mysterii istius adjunctis, divinitas ejus ac magnitudo manifestè perspicitur. Exemplaria quæ legunt, Θεός ἐφανερώθη pro δὲ φανερώθη, haud dubiè mendum hic habent, quod facile commissum est, cum articulus δ speciem vocis Θεός, prima tantum litera per abbreviationem scripta, habeat. Apostolus mysterium hic celebrat, quod manifestatum sit, quodq; pietatis esse dicit, seu in pietate consistere; Deum autem manifestatum esse in carne, manifestatum esse dicere, nugari est, & aliud est pietas, aliud Deum manifestatum esse in carne. Nec Deus commode diceretur creditus in mundo, at mysterium esse creditum apte dicitur. Etsi vero & hæc ipsa magna sunt mysteria, quæ de hoc mysterio dicuntur, & nunc sunt patefacta; tamen hæc adjuncta tantum sunt mysterii pietatis, non ipsum pietatis mysterium. Sed mendum in voce levius est, gravius est multo, quod hic dici credatur, Deum illum unum esse incarnatum, quæ incarnationis opinio fortassis etiam causam dedit, ut hic vox Θεός legeretur. At cum per manifestationem, mysteria quæ erant, mysteria esse desinant, quo pacto per id quod Deus manifestatus sit in carne, designari potest res, quæ adhuc sit occulta & mystica, id est Dei incarnatio? Quid verò miri erat, ut Deus incarnatus, ab Angelis visus esset? Aut assumeretur in gloriam? Nec textus habet in gloriam, sed in gloria, ut & hic textum aliter quam verba sonant, interpretari sit necesse. Nec Apostolus usquam voce mysterii, incarnationem Dei significavit, semper arcana Dei, in quorum cognitione voluntatis ejus continetur cognitio, significat. Et cum Deus manifestari dicitur, semper manifestatio voluntatis & arcarnorum ejus declaratur, quæ certe non assument carnem; proinde si Deus in carne manifestari dicatur, incarnatio Dei haudquaquam per id significatur. Dei etiam voce absolute & subjective posita, nusquam Filius, semper designatur Pater. Nec Filius, cum caro factus esse docetur, incarnatus esse, seu carnem assumpsisse dicitur, sed caro, id est mortalis homo (cum scilicet fieret) esse factus asseritur. Vide Joh. i. 14.

CAPUT IV.

Verf. 1. **S**piritus autem, nempe Sanctus, *diserte dicit*. Nempe per os Prophetarum. Spiritus enim Sanctus afflatus est divinus, qui dicit vel loquitur, cum per eum personæ loquuntur, sive Deus & Christus, sive homines illo afflati: quasi dicat Apostolus, quamvis pietatis ac fidei Christianæ mysterium adeo magnum sit, & tot tantaque divinitatis suæ adjuncta & argumenta habeat.

Quod in posterioribus temporibus. Inprimis Apostolis decedentibus.

Deficient quidam à fide, ἀποστήσονται τινὲς πίστις. Apostatæ fient à fide, à mysterio pietatis Christianæ, quæ fide in Christum & præceptorum ejus observantia continetur.

Attendentes spiritibus seductoribus. Nempe Pseudoprophetarum *ψ. 2.* Causam istius eorum apostasiæ exponit. Hinc Johannes Apostolus, hoc ipsum jam quod hic prædicitur videns, *non omni spiritui credite, sed probate spiritus, an ex Deo sint, quia multi Pseudopropheta exierunt in mundum* 1 Joh. IV. 1, quem locum vide.

Et doctrinis Dæmoniorum. Declarat quid sit attendere spiritibus seductoribus, nempe doctrinis attendere dæmoniorum, seu quæ dæmonas habent auctores, & simul qui sint isti spiritus seductores, quibus aguntur falsi Prophetæ, Dæmones nimirum. Hi sunt qui omnia falsa dogmata, fidei & pietati Christianæ contraria, per homines malefarios in ecclesiam invexerunt Matth. XIII. 39.

Verf. 2. *In simulatione falsiloquorum.* Describit homines, quorum erant isti spiritus deceptores, & quorum opera ac ministerio tradentur doctrinæ dæmoniorum. *In simulatione*, inquit, id est cum simulatione, *falsiloquorum.* Qui falsa loquentes & docentes, egregiè hypocrisin seu simulationem exercebunt, & mimos agent omnis sanctitatis. Hoc est quod Christus de iisdem dixit: *Venient ad vos in vestitu ovium, intus autem lupi sunt rapaces* Matth. vij. 15.

Cauterius inuistorum propriam conscientiam. Exterius simulant pietatem, Dei & Christi amorem, & in ipsa à fide Christiana defectione, fidem in Christum, sanctitatem, puritatem, continentiam, interius autem si conscientiam eorum inspicias, nil nisi stigmata erunt & scelerum inuistæ deformes notæ.

Verf. 3. *Prohibentium nuptias.* Nempe doctrina sua: quasi dicat, inter cætera prohibentium nuptias. Neque enim hoc tantum docebunt, plures erunt ipsorum doctrinæ *ψ. 1.* Hoc pertinet ad hypocrisin ac simulationem sanctitatis & castimoniam. Prohibere nuptias, Apostolus dicit esse doctrinam dæmoniorum & pseudoprophetarum, & ipse prohiberet Episcopos ac Diaconos à nuptiis? Nam & secundæ nuptiæ nuptiæ sunt. Enkratitæ olim nuptias simpliciter damnabant, sed & illi partem habent in eorum doctrina qui secundas, multo verò magis qui etiam primas damnant nuptias in Episcopis & Presbyteris & Diaconis, aliisque in sacro verfantibus ministerio, qui votis obstringunt ad eju-

randas omnes nuptias. Vere doctrinam hanc dæmoniorum esse dixit Apostolus. Nam remedium, quod Deus dedit adversus scortationes, ipsi tollunt, & sub specie majoris sanctitatis, omni impuritati latam portam aperiunt. Ita evenit ut qui nuptias prohibent, non castitatis, sed impuritatis patroni, & hæcenus etiam à fide ac pietate Christiana apostatæ fiant. Verborum hic argumentis opus non est, cum rerum adsint documenta.

Abstinere à cibis. Intellige jubentium. Nam & prohibendo nuptias abstinere jubent à nuptiis, non ab omnibus cibis, sed à carnibus puta. Hæc hypocrisis & affectatio continentiam est. Et hujus Encraticarum doctrinæ magna pars remansit in ecclesia. Nam ne nunc dicam de iis qui voto se obligarunt, ad carnes tota vita non gustandas, nonne lex in ecclesia facta est, qua carniū esus interdicitur certis diebus, quorum in anno magnus est numerus? Scio jejunium rem sanctam esse, scio & diebus jejunii non tantum à carnibus, sed etiam ab alio omni delicatiori cibo ac potu cum finitur jejunium, abstinere, etsi non necessarium, tamen conveniens esse. Nam cum durat jejunium, ab omni cibo ac potu abstinendum est: sed & hoc scio, jejunium sive privatum, sive publicum, sacrificium esse, in Christi fide ac religione, voluntarium, proinde qui lege conscientias obligant ad jejunia & certorum ciborum ab continentiam, (de civili aliqua lege non loquor) contra Christi fidem facere, scio item, ab continentiam à certis cibis, qua finiebantur olim jejunia, jejunia nunc dici, idque etiam non ab continentiam ab omni delicatiori cibo ac potu, sed ab continentiam tantum à carnibus & aliis nonnullis. Olim Christiani, finito jejunio, simplici ut plurimum pane & aqua contenti erant, nunc quibus copia est, per delicatissima fercula & optima vina, etiam ad nauseam & ebrietatem, dummodo carnes absint, jejunium exercent. Ita per hanc de jejunii religiosam legem, etiam ipsa jejunia sublata sunt. Sed etiam si verissima sint jejunia, & tandem finiuntur solo pane & aqua; si tamen lege statuta, Christianorum conscientiam imponantur, & ex iis quæ necessaria non sunt, conscientiam & religionis causa, necessaria fiant, contra fidem ac religionem Christi est. Facile enim per talia hominum animi avertuntur ab iis quæ necessaria sunt, & quæ sola Christus præcepit, eoque rem etiam devenisse videmus, ut talium fiducia, nemo de Christi mandatis sollicitus sit. Nam & pro pœnitentia in remissionem peccatorum, ab hoc vel illo cibo, certorum dierum ab continentiam, solet imponi. Unde fit ut omnes à carnibus abstineant, nemo abstineat à peccatis, quin & hominum animi ita imbuantur abominatione carniū, ut si detur optio, malint vel hominem occidere, nedum stupra & adulteria committere, malint aliena ad se trahere, inebriari, comessari, quam sexto die carnibus vesci. Nec mirum, cum homicidia & omnis generis peccata patrari quotidie videant, at qui carnibus vetito die vescatur, neminem. Maluit ergo Christus etiam sanctissimorum jejuniorum lege suos solvere, ut eos tanto validius, ad omnem justitiam, temperantiam, sanctitatem obligaret. Proinde justissimam causam habuit Apostolus,

ut

ut hoc quoque dogma de abstinentia à cibis ad spiritus seductores & dæmones referret. Hujus generis sunt omnes aliæ leges & regulæ, perficiendæ Christianæ pietati ab hominibus traditæ, quas tamen recte faciunt, quod consilia non præcepta velint esse; quibus ego multo certius consilium darem; nimirum ut verâ fide in Christum, & spiritu istius fidei animum replerent, qui longe efficacior est ad veram pietatem ac justitiam, quam omnia hominum instituta. Sic delirare necesse est eos, qui consummatissimum à Christo pietatis opus legibus & præceptionibus suis perfectius reddere conantur! Id effecerunt, ut formam pietatis haberent, virtutem autem ejus abnegarent 2 Tim. iij. 5. Sabbati etiam jejunium à mundo condito nullis piorum in usu fuisse certum est, nec primis Christianis & Apostolicæ ecclesiæ. Româ primum prodiit, & Orientis ecclesiis occasionem dedit cum Romano Episcopo hac de re graviter contendendi. Scio quidem Filium hominis etiam Sabbati Dominum esse, & Christianis, si res postulet, etiam Sabbato jejunare licere, sed cum alios habeamus ad jejunandum dies, quid attinuit diem septimum memoriæ quietis, peracto per antecedentes sex dies mundi opificio, ab ipso Deo sacratum, jejunii, iisque etiam falsis destinare?

Quæ Deus creavit ad participationem. Ostendit quam male & contra Deum faciant, qui conscientias legibus obstringunt, ut vel perpetuò, vel saltem certis & statis diebus ac temporibus à carnibus aliisve aliquibus cibis abstineant. Jejunii dies hic non intelligo, quæ semper, ut & ipsum jejunium à libera pendent voluntate. Cum ergò Deus cibos omnes creaverit ad participationem, nemo mihi religionem imponere debet, ne vel unquam, vel statis diebus hunc aut illum cibum participem.

Cum gratiarum actione. Docet in ciborum participatione gratias agendas esse Deo, quibus Deum privant, qui ciborum participationem vetant.

Fidelibus. Id est, iis qui credunt in Christum.

Et qui cognoverunt veritatem. Nempe per Euangelium revelatam. Olim Deus multorum ciborum participatione populum suum prohibuerat, nimirum, quia fides in Christum nondum venerat, nec veritas plene revelata erat. Detinendi erant adhuc talibus rudes & plenæ veritatis nondum capaces animi. Ostendit solis fidelibus & piis, qui veritatem cognoverunt, jus ac potestatem esse cibos participare, præter hos, id juris esse nemini. Pollutis enim & non credentibus nihil est purum Tit. i. 15.

Verf. 4. *Quia omnis creatura Dei bona est.* Causam addit cur dicat quod Deus omnes cibos creaverit in participationem Christianis, quia nimirum omnis creatura Dei bona est. Omnis creatura, intelligi debet ex materia subjecta, nempe quæ ad participandum idonea est. Cum ergo omnis creatura ad participandum idonea, bona sit per se ac natura sua, merito dixi cibos omnes creatos esse ad participationem bonis. Bonis conveniunt bona.

Et nihil rejectaneum, id est, & nihil debet rejici & pro rejectaneo haberi, quod cum gratiarum actione accipitur. Quasi dicat, si gratiarum abesset actio, fas non foret illud accipere, id est illo vesci; sed accedente vel antegressa gratiarum actione, nihil est rejecta-

neum, nullus cibis debet rejici seu pro rejectaneo duci. Ergo nec sanguis aut suffocatum, si scandalum absit. Non enim est contra hominum naturam vel consuetudinem iis vesci. Quibus tamen si per se fas non esset vesci, excipienda omnino erant ab hac generali regula.

Verf. 5. *Sanctificatur enim per sermonem Dei.* Quo scilicet Deus omnes cibos sanctos pronuntiavit, quem sermonem Paulus prædicabat, quem & Petrus audiverat, cum adhuc cibos quosdam crederet impuros esse Act. x. 15.

Et interpellationem. Christianorum videlicet, qui cibum accepturi Deum precibus interpellant, ut eum benedicat, redduntque vicissim pro eo benedictionem & gratiarum actionem Deo. Locus hic docet fas non esse Christianis ut cibo utantur ullo, non præmissa oratione & gratiarum actione. Hinc & Christus ipse, cum cibum fumeret, gratias egisse & benedixisse legitur.

Verf. 6. *Hæc si subjeceris fratribus.* Ne scilicet ejusmodi dogmata recipiant, & in abstinentia à conjugio, à cibis salutem suam collocent, aut conjugium & ciborum promiscuum usum saluti suæ putent officere.

Bonus eris minister Jesu Christi. Quasi dicat, Jesus Christus enim nihil vetat eorum, quæ natura sua omni vacant turpitudine, nihil præcipit, quo sine vera in Deum fides, vera pietas, justitia, charitas, vera sanctitas & temperantia potest consistere. Vide quam in ecclesia versa sint omnia, nunc pro optimo Jesu Christi ministro habetur, qui Episcopos, Presbyteros, & tot alios homines, utriusque sexus, à nuptiis arcet, qui à carnibus aliisve cibis abstinere jubet, & per talia ab observantia verorum Christi præceptorum homines avertit. Notetur appellatio ministri, quam Paulus Timotheo, imo sibi ipsi sæpe maximæ gloriæ ducit; nunc autem in ludibrium vertit inter eos qui soli sibi ecclesiæ Catholicæ nomen vendicant.

Innutritus. A matre nimirum & avia, piis fœminis 2 Tim. i. 5. 111. 15.

Sermonibus fidei. Id est de fide, in Deum scilicet & Christum, per genitivum objecti: quasi dicat, quem te omnino decet esse, cum sis innutritus sermonibus de fide in Deum per Christum, fidem nimirum esse, quæ hominibus imputetur ad justitiam, ubi fides sit per charitatem operans, ibi omnia esse.

Et bona doctrina. Qua scilicet traditur fidem in Christum hominibus esse pro lege, & qui fidem hanc habeant & ea regantur, omni alia lege solutos esse, fidem hanc nihil aliud exigere quam quæ natura sua vera ac justa sunt, nihil vetare nisi his contraria. Fidem hanc habentes, vere liberos, vere Dei filios esse, multi alii, quam justitiæ, charitatis, & omnis honestatis legi, (quæ Regia & libertatis lex est,) subjectos, omnium aliarum rerum & conjugii & ciborum potestatem habere, veram ac solidam pietatem & justitiam Christianam, nullis in speciem majoris ac perfectioris sanctimoniam præceptis solvendam & corrumpendam esse.

Quam asscutus es. Id est probe cognovisti ac percepisti, nempe statim à domesticis matris & aviæ præceptis, à me assumtus & mihi adhærens. Vide Act. xvi. 1, 2, 3. 2 Tim. iij. 10.

Verf. 7.

Verf. 7. *Profanas autem & aniles fabulas devita.* Quasi dicat, illa subijce fratribus; profanas autem &c. Opponuntur sanctis & veris sermonibus ac historiis. Solent enim seductores fabulas comminisci pro suis dogmatis, quarum pleni sunt libri Thalmudici, & hodie inter Christianos speculum sanctorum. Monet ergo ut fabulas istas devitet, id est aurem ac linguam iis non præbeat, eas fugiat & aversetur.

Exerce autem te ipsum ad pietatem. Per continuas nimirum veræ ac seriæ pietatis actiones: quasi dicat, ut non tantum pia & sancta doceas; sed & ipse quam maxime sis pius.

Verf. 8. *Corporalis enim exercitatio ad exiguum est utilis.* Id est exiguum habet usum. Causam adfert cur ei corporalem exercitationem non commendet, per quam non intelligit opinor exercitationem in cursu, in lucta, in ludo gladiatorio, quid enim cum his Timotheo? Nec opinor exercitium corporis, sanitatis causa, quid enim hoc ad rem? Sed haud dubie intelligit illa Philosophorum progymnasmata, seu *σχολαίαις*, ludicram illam patientiam, qua corpora duriter tractabant, ut ea durarent adversis fortiter tolerandis, simplicissimo victu & aquæ potu contenti, cubantes humi sine strato, corpore seminudo, & similia. Hæc omnia Paulus appellat corporalem exercitationem, eamque parvi dicit usum esse. Nam Christianus in adversis virtutem habet ex fide in Christum, quâ, sine istiusmodi corporis exercitamentis, omnia, etiam cum gaudio sustinere possit, & cum ista sint simulacra tantum virtutem, non veræ virtutes, nulum apud Deum habent præmium, nisi forte apud homines aliquam existimationem, quod sane perexiguum est. Utinam hæc considerarent, qui hodie ob talia valde sibi & aliis videntur perfecti, interim vera pietas jacet, & jacet ob hæc ipsa vana pietatis imitamenta.

Pietas autem, nempe vera ac seria, ab omnia utilis est. Proinde utilissima est.

Promissionem habens vitæ & præsentis & futuræ. Probat quod dixit. Quid enim utilius esse potest homini, quam quod promissionem habeat à Deo, & præsentis vitæ, & vitæ hac cessante, futuræ, cui nullus erit finis. Piis enim promisit Deus, fore ut vitam eorum præsentem conservet, ne ante naturæ debitum tempus exstinguatur, & ut iis sua cura ac providentia, nihil eorum desit, quibus vita præsens indigeat, & ut vitæ hac præsentis ad suum finem & exitum perducta, vitam aliam iis largiatur longe hac meliorem, in qua sicut morti, sic nec ulli adversitati ullus sit locus, & cujus gaudia sint inenarrabilia. Nec refert quod sæpe videamus pios affligi, & ante tempus exstingui. Hoc enim nec aliter Deus fieri permittit, quam singularis gloriæ suæ causa, cui & vitam & omnia debemus, nec nisi maximo piorum bono & in vitæ futuræ certissimum pignus & argumentum. Id ergo agamus omnes, non ut corpora exerceamus per inanes continentias à rebus à Deo concessis, nec ulli offendiculum præbentibus; sed ut animos excolamus omni genere virtutum, in quibus vera pietas consistit.

Verf. 9. *Fidelis (est) hic sermo, & omni receptione dignus.* Nempe quod pietas promissionem habeat

non tantum præsentis sed & futuræ post hanc vitæ. Idem Epiphonema habuimus cap. 1. 15, quod & hic merito repetiit. Multi enim sunt, qui de hac promissione futuræ imprimis vitæ dubitant, multi etiam hodie, etli de promissione non dubitant; pietati tamen eam esse datam negant, quorum Academia disputationibus personant, de non necessitate bonorum operum ad salutem. Quid vero pietas aliud est, quam omnis generis opera bona, quæ si promissionem habet futuræ illius vitæ, quomodo ad hanc promissionem obtinendam necessaria non est? Fides, inquit, sola necessaria est. Fidem autem sequuntur suâ sponte bona opera. Primum, non omnem fidem sequuntur. Nam illorum qui hæc dicunt fidem non sequuntur. Fidem veram sequuntur bona opera, sed falsam non sequuntur, ut proinde propria sua confessione vel fidem non habeant, vel quod verum est, falsam habeant. Firmiter enim credunt bona opera ad salutem non esse necessaria, firmiter sibi meritum applicant Christi, quam fidem, quia non sequuntur bona opera, necesse est nec veram esse fidem. Deinde, non intelligunt ad fidei substantiam, (si nimirum nobis vita post eam suppeditet,) pertinere bona opera. Est enim fides hæc, in Deum & in Christum fiducia. At fiducia in eum qui aliquid promittit & jubet, ex duabus his partibus componitur, ut promissioni credamus, & quod jubemur faciamus. Hoc posterius si absit, quamvis prius illud esset, fiduciæ nullus est locus. Quam fiduciam habuisset Pater ille credentium in Deo, nisi mandatis ejus obtemperasset, nisi tandem etiam filium offerre iussus obtemperasset? Fides nimirum cum sola salvare dicitur, non magis excludit suos fructus, quam arbor aut ager cum solus alere affirmatur, aut ab homine, cum solus aliquid facere dicitur, anima ejus excluditur. Et fidei anima, sunt bona opera. Nam sicut corpus sine spiritu mortuum est, sic & fides sine operibus est mortua Jac. 2. 26. Cum igitur ex fide justificari dicimur, & non ex operibus, sensus est, nos operibus non mereri justificationem; cum nemo sit sine crimine; sed fidem ac fiduciam in Deum imputari nobis ex ejus gratia ad justitiam. Hoc ergo sensu non justificamur ex operibus, sed ex fide tantum; at fide, à suis fructibus & operibus distincta, justificamur etiam ex operibus, & non ex fide tantum. Et hunc sensum spectavit Jacobus, cum arguit inquit: *Vis autem cognoscere, ô homo vane, quod fides sine operibus sit mortua*, proinde neminem justificet. *Abraam pater noster nonne ex operibus justificatus est, offerens filium suum super altari?* *Vides quod fides cooperata sit operibus ejus*: quasi dicat, & non sola justificationem produxit, & ex operibus fides perfecta est, ut scilicet vim haberet justificandi, & impleta est Scriptura, id est plenum habuit effectum, *quæ dicit, credidit Abraam Deo, & imputatum est ei ad justitiam, & amicus Dei appellatus est. Videte igitur*: quasi dicat, ipsis oculis vestris, est enim res in exemplo Abraami oculis subiecta, *quod ex operibus justificetur homo, & non ex fide tantum* Jac. 2. 20 & sequentibus. Hoc ipsum & hic Paulus asserit, fidelem esse sermonem hunc dicens, & omni receptione dignum, quod pietas ad omnia sit utilis, promissionem habens & præsentis & futuræ vitæ. Pietas enim & fidem & omnia fidei complectitur effecta

effecta seu opera. Fides est quæ omnia alia pietatis opera producit. Fides est quæ omnia opera Deo commendat & grata facit. Sine fide enim nemo potest placere Deo Hebr. xi. 6. Fides est quæ quod in operibus deest, coram Deo supplet, & sic cum suis operibus imputatur ex ejus gratia ad justitiam. Opera à fide producta sunt, quæ cum fide justificationem & salutem operantur, quæ fidem animant & faciunt ut vera sit, ut viva sit, ut efficax sit ad justificationem, & ut fiducia in Deum ac Christum dici possit. Proinde is sermo qui pietatis operibus nihil promissum esse, qui ea ad salutem necessaria non esse dicit, & à causis æternæ salutis excludit, infidus est & fallax, & omni repudiatione dignissimus. Nihil enim aliud Deus in universa religione Christiana egit, quam ut nos vel maxime pios in hac mortali vita redderet, & tales redditos, immortalis vitæ postmodum in pietatis præmium hæredes efficeret. Huc omnis Dei gratia, huc ipsa Christi mors tam acerba pro peccatis nostris unice spectat ac tendit.

Vers. 10. *Ad hoc enim, ἵνα ἴστω.* Id est propter hoc, hujus rei causa. Et hoc loco significat *propter*, ut 1 Petr. iv. 7, qua significatione & Latinis *ad* accipi solet. *Et laboramus.* Nempe in pietatis operibus.

Et opprobria patimur. Nempe propter pietatem ejicimur, virgis cædimur, in carceres condimur, lapidibus obruimur, undique premimur & vexamur, nec quidquam aliud præter infamem & truculentam mortem singulis diebus exspectamus. Confirmat autem tam singularibus in se effectis, sermonem istum quem dicit fidelem esse, & pietatem manere futuræ post mortem vitæ certissimum præmium.

Quia speravimus. Id est speramus, Hebræa phrasi. Exprimit id ad quod, vel propter quod laboret, & opprobria patiatur.

Qui speravimus, inquit, in Deo vivente. Fore nimirum ut tantos labores & opprobria, vita remuneretur futurâ, at spem hanc non haberemus in Deo, multo vero minus ob hanc, vel propter hanc spem tot tantosque labores & opprobria subiremus, nisi sermo hic, quem dixi, fidelis ac omnino certus esset. *Deum viventem* dicit, quia vitæ fontem in se habet, ut hinc pateat eum quibus velit, vitam & præsentem & futuram dare posse.

Qui est Servator omnium hominum. Quasi dicat, qui non tantum potest, sed etiam vult omnes homines servare Cap. 2. 4: quasi dicat, & inde haud dubie salutem & vitam futuram promisit omnibus hominibus pie viventibus.

Maxime fidelium. Id est eorum qui promissioni ejus fidem habent, & mandata ejus fideliter observant, ac pii sunt. Horum maxime Servator est, quia hos facto ipso servat. Aliorum tamen etiam hominum omnium Servator est, quia per ipsum non stat, quominus & illi serventur. Pietatem enim colant & servabuntur. Ita descripsit Deum, ut ex hac ipsa descriptione appareat sermonem illum, de promissa piis futura vita esse fidei & veritatis certissimæ.

Vers. 11. *Præcipe hæc.* Ut ea omnes faciant, Deo credant, pietatem colant, & sic salutem à Deo sperent.

Et doce. Ut scilicet omnes ea sciant. Sunt enim certissima & verissima, & omni receptione dignissima.

Vers. 12. *Nemo tuam juventutem contemnat.* Ju-

venis erat Timotheus, & juvenum, in præcipiendo præsertim & docendo, magna non solet esse auctoritas, monet ergo Apostolus, ne quisquam juventutem ejus contemnat, quæ monitio et si ad alios etiam directe pertinere potest, qui eam ex hac ad Timotheum epistola haurire poterant ac debebant, videtur tamen ad ipsum Timotheum præcipue pertinere, ut nimirum diligenter det operam, ne ob juventutem suam contemnatur, proinde ne quid juvenus auctoritati demat, quod non parum in publicum noceret.

Sed exemplum sis fidelium. Docet ex opposito, quomodo sit effecturus, ne juvenus ejus apud ullum sit contemptui. *Exemplum, inquit, sis fidelium.* Quasi dicat, quod ætati deest, virtutibus compensa, ita eris tanto admirabilior.

In sermone. Incipit recensere quibus in rebus exemplum debeat esse fidelium, id est aliorum Christianorum omnium. *In sermone*, ut sermo ejus semper sit gravis, sanctus, consideratus, ad ædificationem spectans, nihil contineat levitatis & imprudentiæ.

In conversatione. Id est in actionibus & moribus, ne quidquam sit quod in iis reprehendi possit, imo quod amari & laudari non debeat.

In charitate. Nempe erga omnes, & præcipue fratres in Christo. Charitatis enim effecta sunt, quæ maxime commendant, & hominem estimari ac diligere faciunt.

In spiritu. Id est in iis quæ ad spiritum non ad carnem pertinent, per metonymiam subjecti. Spiritum opponit carni, ut Gal. 2. 3, v. 5, 6. Phil. 1. 11. 3, 4. Tacite perstringit Judæos, qui in carne & rebus ad carnem spectantibus gloriabantur, & auctoritatem sibi præsumebant. Timotheo, quippe patre Græco nato, hæc deerant. Sed nec in carne veram auctoritatem consistere docet, in spiritu & iis quæ ad spiritum pertineant, id est in veris virtutibus aliis præire ac præcellere, id demum esse quod auctoritatem conciliet.

In fide. Erga Deum nimirum & Christum, quæ sicut in omnibus aliis virtutibus, sic præcipue in omnium laborum & perpersionum pro Christo tolerantia elucet.

In castitate. Hanc in specie nominat, quod castitas maxima sit virtus in juvene. Vide cap. v. 2.

Vers. 13. *Donec veniam.* Vide cap. 1. 11. 14. *Attende lectioni.* Nempe Scripturæ Sacræ. Solebat enim in ecclesiæ conventu Scriptura Sacra legi.

Adhortationi. Post Scripturæ lectionem solebat adhortatio fieri ad populum.

Doctrina. Solebat & populus doceri. Adhortatio est ad ea quæ scimus, doctrina est eorum quæ ignoramus.

Vers. 14. *Non neglige quod in te est donum.* Adhortandi nimirum & docendi, quod nisi perpetuo exerceatur & excolatur, ducit rubiginem. Eadem admonitio, licet alia phrasi, est 2 Tim. 1. 6.

Quod datum est tibi per Prophetiam. Nempe de te, cum scilicet Prophetæ instinctu Spiritus Sancti juberent te in Evangelii ministrum eligi, testantes ac prædicantes insignem te virum in docendo & adhortando fore. Cujus Prophetiæ vi, quia erat à Deo & à Christo, collatum est Timotheo donum hoc per Spiritum Sanctum.

Cum impositione manuum Presbyterii. Id est accedente simul ad Prophetiam impositione manuum Presbyterii, id est Presbyterorum seu Seniorum ecclesiæ, inter quos erat & Paulus ipse 2 Tim. 1. 6. Solebant enim iis qui ordinabantur, manus imponi à Presbyteris, inter quos quia Paulus tum erat, haud dubie tum Timotheus peculiare istud donum per Spiritum Sanctum accepit. Apostolis enim id à Christo tributum erat, ut quibus manus imponebant, iis daretur Spiritus Sanctus Act. xix. 9. Vide cap. 1. 18.

Verf. 15. *Hæc cogita.* Nempe quæ ad excolendum donum tuum pertinent.

In his esto. In his versare, hæc age.

Ut tuus profectus manifestus sit in omnibus. Id est ut te omnes & in omnibus rebus ad munus tuum pertinentibus proficere, & in dies habiliorum fieri videant.

Verf. 16. *Attende tibi ipsi.* Ut nimirum talis sis qualis debes esse.

Et doctrina. Id est & aliis, ut & illi sint quales esse debent, quod docendo eos consequeris.

Permane in istis. Nempe ad extremum, nulli labores, nullæ molestiæ, nulla pericula, nulla spes huius seculi te ab iis avocent. *Hoc enim faciens, & te ipsum servabis.* Tibi ipsi scilicet attendens.

Et eos qui te audiunt. Dum eos doces & adhortaris, & exemplo iis præluces. Servare dicitur, qui causa salutis est. Ingens sane bonum, non tibi tantum, sed & aliis qui te audiant causam esse salutis!

CAPUT V.

Verf. 1. *Seniorem ne objurga, ὡς ἐπαδίδης.* Pergit in Timotheo informando, vide cap. iij.

15. Seniore hic intelligit ætate, cui mox opponit juniores itidem ætate, & senioribus viris, seniores fœminas, junioribus etiam viris, juniores fœminas. Monet ergo Timotheum, ne cum ipse sit juvenis, seniore, id est ætate jam & annis gravem, objurget & increpet, id est asperat & verbe reprehendat. Id enim juvenem nullo modo decet, & senibus grave est.

Sed admone tanquam patrem. Proinde cum honore senectutis & verecundia. Aliter si facias, non emendasti illum, sed offendisti.

Juniores, scilicet viros, tanquam fratres. Jam quidem paulò liberius, sed tamen cum fraterno respectu & charitate.

Verf. 2. *Seniores, nempe fœminas, tanquam matres.* Ut te eas tanquam matres honorare & revereri appareat.

Juniores, itidem fœminas, tanquam sorores, in omni, id est cum omni, castitate. Quasi dicat, quæ nec aspectu, nec cogitatione violanda est, sed ut virginem virgo.

Verf. 3. *Viduas honora.* Id est curam earum habere diligentem, ne quid earum necessitatibus desit. Hoc sensu vox honoris accipitur etiam infra yf. 17, & in præcepto Dei de parentibus honorandis Matth. xv. 4, 5, 6. Etsi vero hæc viduarum cura proprie pertinebat ad Diaconos Act. vi. 1, 3, tamen & Timotheo præcipitur, tanquam primo ecclesiæ rectori, à quo

pendebant cæteri, & quò movente movebantur.

Quæ vere sunt viduæ. Quænam istæ sint, intelligitur ex sequentibus.

Verf. 4. *Si vero quæ vidua liberos & nepotes habet.* Hanc opponit ei quæ vere vidua est, id est quæ nullos liberos ac nepotes habet.

Discant primum erga propriam domum pii esse. Quam scilicet erga alios benefici.

Et vicem reddere parentibus. Declarat prius.

Hoc enim est bonum & acceptum coram Deo. Ut ex præcepto Decalogi constat. Monet ut liberi & nepotes matrem vel aviam suam viduam, si pauper sit, suâ alant cura, ne oneretur ecclesia.

Verf. 5. *Quæ autem vere vidua (est) & deserta.* Id est liberis & nepotibus destituta.

Speravit, id est sperat, Hebræa phrasi, in Deum. Quasi dicat, non in liberis & nepotibus. Describit proprietatem ejus quæ vere vidua est, & derelicta, quia si talis non sit, talis esse debeat.

Et permanet in orationibus ac precibus noctu & inter diem. Hic est speci in Deum, in viduis præsertim & derelictis, effectus.

Verf. 6. *Quæ autem lascivit.* Id est lautis epulis & curandæ cuticulæ & somno indulget, unde facilis in lasciviam lapsus.

Viva mortua est. Id est quamvis adhuc vivat, & marito suo superstes sit, tamen mortua est, quia in vita Dei nullam habet partem, viva est secundum carnem, mortua est secundum spiritum.

Verf. 7. *Et hac denuncia.* Nempe quæ de viduis scribo.

Ut inculpata sint. Id est ut in Deum sperent, in precibus assiduæ sint, delicias & lasciviam vitent, viduitati suæ convenienter vivant.

Verf. 8. *Si vero quis proprius, id est ad se pertinentibus, & maxime domesticis.* Id est parentibus, quorum è domo ortus est yf. 4.

Non providet. Cum scilicet possit. Exponit qua in re consistat iste honor, de quo hic agitur.

Fidem abnegavit. Christianam nimirum hoc ipso facto suo. Aperte se Christianum haud esse ostendit, & factis plus credendum est quam verbis.

Et est infideli deterior. Infideles enim tamen natura & institutione humana duce, eos qui ad se pertinent, & imprimis parentes suos curant; quod iste, qui se fidelem dicit, non facit.

Verf. 9. *Vidua eligatur.* Nempe in viduarum collegium; quæ sumtibus alebantur ecclesiæ, & præsidebant fœminis.

Non minor annorum sexaginta. Causam exponit infra yf. 11, 12, 13.

Quæ fuerit unius viri uxor. Id est quæ divortium non fecerit à viro & alii nupserit, quod inter gentes adeo erat usitatum, ut conjugii fructus haberetur divortium. *Prælatæ est, inquit Tacitus, Pollionis filia, non ob aliud, quam quod mater ejus in eodem conjugio manebat,* Ann. 11. Judæi etiam quâ libebat de causa repudiabant uxores, quæ sic repudiata, & alii nubens, secundum Christi legem, non erat unius viri uxor, propter quam notam fiebat, ut vidua facta, non posset eligi in sacrum viduarum collegium. Nam ut ab hac electione arceretur, quæ in juventute vidua facta, repetierit matrimonium, contra

tra præceptum foret Apostolicum, qui paulò post jubet, ut viduæ juniores nubant, liberos procreent, &c. *ŷf.* 14. Fateor tamen eam, quæ semel matrimonio functa, semper in viduitate mansit, si cætera sint paria, in quibus multo plus est situm, merito præferendam esse. Nam & mox addit,

Si liberos educavit. An ergo si vel sterile fuit matrimonium, vel proles non vivax sceminæ, alias sanctissimæ, sua infelicitas, non ulla culpa, fraudi esset! Hæc talia ex æquo bono accipienda sunt. Plura hac de re vide cap. III. 2.

Vers. 10. Quæ in operibus bonis testimonium habeat, nempe etiam ab iis qui extra sunt cap. III. 7, *si liberos educavit.* Hanc rem in mulieribus tanti facit Apostolus, ut eam inter causas salutis earum ponat cap. 2. 15. Opponitur autem huic non ea quæ liberos educare non potuit, sed quæ noluit. Nam & scetuum abactio, & liberorum expositio, res non erat nova inter gentes. Jam si liberorum procreatio & educatio laudem habet in primo matrimonio, cur non habeat & in repetito?

Si hospitalitatem exercuit. Magna & eximia virtus est, hospites & peregrinos tempestivo officio suscipere, & iis omnem humanitatem exhibere.

Si sanctorum pedes lavit. Id est & ipsa suis manibus, cum res ferret, lavit, Christi præcepti memor, & si ipsa decore impediretur, lavari fecit. Pars hæc erat & est hospitalitatis, quam idcirco Apostolus distincte nominat, quod à Christo præcepta sit. Vide Joan. XIII. 14, 15. Apparet Apostolum præcipue de hospitalitate erga sanctos loqui, quemadmodum de solis sanctorum pedibus loquitur, neque etiam ullos alios ex Christi præcepto lavare tenemur.

Si afflictis. Inprimis propter Christum.

Suppeditavit. Beneficentiam erga eos exercuit. Hæc significant, viduas istas non ex paupertate solitas eligi: sed etiam ex opulenta domo. *Si omne opus bonum sectata est.* In genere concludit omnia. Considerat autem hanc viduam etiam temporis ejus respectu, quo necdum erat vidua. Et hospitalitas magis est matronæ conjugis, quam viduæ.

Vers. 11. Juniores autem viduas. Id est eas quæ adhuc sunt habiles matrimonio.

Devita. In electione nimirum.

Quando enim lascivierint. Pastæ scilicet & faginatæ pane Christi, qui ab ecclesia, propter Christum, iis haud parce datur.

Adversus Christum. Id est adversus id quod decorum est in Christo.

Nubere volunt. Quasi dicat, aniculæ jam & matrimonio ineptæ.

Vers. 12. Habentes judicium. Id est poenam haud dubie daturæ: judicium pro poena, per metonymiam causæ, & præfens pro certo futuro, per enallagen temporis.

Quod primam fidem rejecerint. Qua se scilicet viduitati, ætate jam provectâ, sacraverant.

Vers. 13. Simul autem & otiosæ. Quia pane Christi aluntur.

Disunt circumeuntes, id est circumire, participium pro verbo, *domos.* Quid enim aliud agerent otiosæ, cum domum suam non curent?

Non solum autem otiosæ, sed etiam garrulæ & curiosæ. Otia enim dant vitia.

Loquentes quæ non decent. Alienas inspiciunt domos, aliena curant, hinc fit ut garrulæ sint, & de aliis loquantur quæ non decent, nec loquenda sunt. Efferunt in publicum quæ celanda erant, & multa etiam confingunt.

Vers. 14. Volo igitur. Quasi dicat, igitur ut huic occurratur malo, *volo* *ἵνα* *οὐκ* *ἐπιβλέψω* tamen, non *ἵνα* *ἐπιβλέψω*,

Ut juniores nubant. Quasi dicat, non eligantur in viduarum collegium. Quid diceret Apostolus de virginibus? An eas permetteret includi muris, & à matrimonio per vim arceri?

Liberos procreent. Vide cap. 2. 15, & supra *ŷf.* 10.

Domum administrant. Suam domum curent, sua agant. An ergo si hoc faciant, id mereantur, ut postmodum inter viduas ecclesiæ, locum habere nequeant, & quia liberos plures procrearint, domum administraverint, sanctis hospitalitatem exhibuerint, in bonis operibus magis abundaverint, viduæ iterato factæ, inter viduas eligi dignæ non sint?

Nullam occasionem dent adversario convicii gratia, *οὐδὲν* *ἰσχυρὸν*. Id est ad conviciandum. Vult ut ita se gerant, ne adversario ullam occasionem præbeant ad conviciandum, quasi scilicet pudicæ non sint. Solent enim adversarii Christianæ veritatis & pietatis plus quam lynceis oculis speculari Christianorum actiones, & quamlibet occasionem arripere ad eos criminandos ac variis traducendos conviciis. Locus hic docet viduam juvenem, si nubat, non conviciis ullis semet objicere, sed potius convicia evitare, quomodo igitur per secundas nuptias semet indignam reddat, ut eligatur in publicam ecclesiæ viduam?

Vers. 15. Jam enim quidam averfi sunt post Satanam. Quasi dicat, non frustra dixi, ne occasionem conviciandi præbeant adversario.

Jam enim quidam. Eorum scilicet qui Christi sectatores & discipuli facti erant.

Averfi sunt post Satanam. Satanæ sectatores & discipuli facti sunt, deserta Christi fide ac veritate, qui proinde minimas etiam occasiones captant, ut Christianorum conversationem omnem traducant & conviciis proscindant, & si quid unquam viderunt in ecclesia criminationi alicui obnoxium, in apertum producant, & modis omnibus exagitant. Hymenæum & Alexandrum & Philetum & similes eorum designat cap. 1. 20. 2 Tim. 2. 17.

Vers. 16. Si quis fidelis, *πιστὸς ὁ πιστὸς*. Fidelem utriusque sexus significat.

Habet viduas. Ad se nimirum & suam domum ac curam pertinentes, vide *ŷf.* 4.

Suppeditate eis. Nempe ad victum & amictum necessaria, vide *ŷf.* 8.

Et non oneretur ecclesia, ut iis quæ vere viduæ sunt, id est plane derelictæ sunt *ŷf.* 5, *suppeditet.* Nempe ecclesia. An ergo si aliqua vera sit vidua & derelicta, extra curam ponetur ecclesiæ, quia facta erat bis vidua? Docemur hic, quemque suis privatim prospicere debere, si possit; ecclesiam onerandam non esse, ut iis prospiciat & subveniat, qui neminem privatim habent sui curatorem.

Vers. 17. Qui bene præsumt Seniores. Qui iidem sunt

sunt cum Episcopis. Vide Tit. I. 5, 6, 7. Act. xx. 17, 28.

Duplici honore digni habeantur. Nempe præ omnibus aliis quibus honor aliquis habetur ab ecclesia. Honorem intelligit, qui præcipue consistit in suppeditatione eorum quæ vitæ usibus inserviunt, ut apparet ex sequenti vs. 18. Vide supra vs. 3. Non frustra dicit, *qui bene præfunt.* Nam qui male præfunt, nec suo rite funguntur officio, removendi sunt.

Maxime qui laborant in sermone & doctrina. Istorum enim labor, & maximus est, & maxime salutaris. Necdum enim Missæ sacrificium innotuerat, quod hodie omni sermōni & doctrinæ longe præfertur in ecclesia, ut vel hinc ecclesiæ depravationem intelligas. Cæterum patet Seniores & Episcopos dari posse, quamvis non omnes donum habeant, ut in sermone & doctrina laborent. Neque enim docenda tantum est ecclesia; sed etiam regenda.

Vers. 18. *Dicit enim Scriptura.* Confirmat quod dixit de duplici honore Senioribus qui bene præfunt exhibendo, Scripturæ testimonio.

Bovitruturanti non obligabis os. Ut scilicet ex frumento, quod triturat, comedat quantum velit: quasi dicat, quanto magis igitur qui bene præfunt Seniores, & in salutem ecclesiæ laborant, ab ecclesia sumere debent alimenta, & ea quibus ad sustentationem vitæ opus habent? Et, nempe alio loco dicit Scriptura, *dignus (est) operarius mercede sua.* Quasi dicat, proinde fraudandus eo non est. Cum ergo, & Seniores operarii sint ecclesiæ, neque in re omnium maxima, mercede sua fraudandi non sunt. Hinc patet quem honorem supra vs. 17 intellexerit Apostolus. Quo de argumento vide plura 1 Cor. ix. 9.

Vers. 19. *Adversus Senioreni accusationem non accipe.* Nempe ut ei credas, & sic locum des apud te.

Excepto nisi super duobus aut tribus testibus, &c. Vide 1 Cor. xiv. 5.

Vers. 2. *Peccantes, id est peccati convictos, coram omnibus argue.* Id est, coram universa ecclesia reprehende.

Ut & reliqui. Sive seniores sive fratres,

Metum habeant. Quasi dicat, proinde à peccando sibi caveant, ne idem sibi eveniat. Vide publicam ecclesiæ disciplinam.

Vers. 21. *Obtestor coram Deo & Domino Jesu Christo & electis Angelis.* Vides Dominum Jesum Christum a Deo, absolute & subjective dicto, proinde illo uno, non minus distingui quam electos Angelos. Nec mirum, distinguitur ab illo tanquam Filius a Patre, & Dominus ab ipso factus, & tanquam Christus ejus. Vides Angelos nominari, & Spiritus Sancti personam taceri. Nimirum quia Apostolus credebatur, Spiritum Sanctum afflatum esse Dei, non personam aliquam proprie dictam à Deo & Christo distinctam. Alioquin enim eam potius nominasset quam Angelos, tantum abest ut Angelos nominaret & illam reticeret! Electi Angeli opponuntur reiectis, id est boni malis. Nec enim Deus alios eligit quam bonos, & alios rejicit quam malos. Ut vani sint qui hic ad prædestinationem æternam de singulis

nominatim factam recurrant. Angelorum enim electorum & reiectorum exemplo refutantur, in quibus bonitas & malitia, electionem & reiectionem antecessit. Cur non idem fieret in hominibus? Obtestatur autem etiam coram electis Angelis, quia solent adesse piis, & interesse illorum actionibus.

Ut hæc. Nempe quæ tibi scribo,

Custodias. Tantorum nimirum reverentia testium qui te convincerent immorigerum.

Sine præjudicio. Id est animum semper sincerum afferens, tanquam rasam tabulam, quem nullum occupavit præjudicium, nulla præconcepta sententia.

Nihil faciens secundum propensionem, καὶ ὡς ὁ κλίση. Id est, ex eo quod animus tuus huc vel illuc magis inclinet ac propendeat. Tolle præjudicium omne, propensionem omnem, & recta quam tibi monstro via semper ingredere.

Vers. 22. *Manus celeriter nemini impone.* Id est, neminem celeriter ecclesiæ Senioreni vel Diaconum constitue. Hoc enim fieri solebat per manuum impositionem. Diu multumque probandi sunt qui ad hæc munera sacrari debent, nec alii quam exacte probati & probi deprehensi consecrari. Vide cap. iii. 10.

Neque communica peccatis alienis. Quasi dicat, quod fieret, si per te consecratus officium suum peccatis deturparet. Tibi hæc luenda forent, quod tali homini manus imposueris, & tam sacrum munus indigno commiseris.

Te ipsum purum serva. Nempe à peccatis tuis propriis: quasi dicat, ita fiet ut nec aliena, nec tua propria peccata unquam luas. Nam qui non alios consecrare debet, quam omnis peccati puros, etiam ipse omnis peccati purum semet præstare debet.

Vers. 23. *Non amplius aquam bibe.* Erat ut apparet vini abstemius, non ob superstitionem, quæ tantum in virum non cadebat, nec δι' ασκησις ut puto, qui sciret exercitationes ejusmodi usus esse exigui cap. iv. 8, multo vero minus ἀφ' ἀδυναμίας, hoc enim pertinebat ad doctrinas dæmoniorum cap. iv. 1, 3, 4, sed alias ob causas ad naturæ temperamentum pertinentes, quæ res in calidis illis regionibus ideo non est infrequens, forte etiam in remedium castitatis, quod causam dedisse videtur Apostolo, ut de puritate Timothei agens hoc monitum infereret. Qui varias induxerunt abstinentias majoris & perfectioris, ut putant, religionis ac pietatis causa, mirum est quod nullus eorum abstinentiam instituerit vini, cum tamen vel maxime vini abstemios esse conveniat, qui mulierum abstinentiam profitentur, & ad eam votis semet obstringunt.

Sed vino paucio utere. Vino jubet uti, sed paucio. Natura enim paucis est contenta, & sicut vino juvatur, sic multo obruitur. Atque in hoc fita est temperantia, ne voluptatis causa naturam lædamus. Natura necessariis rebus voluptatem admiscuit, ut earum usum gratiorem nobis redderet voluptatis accessio, quæ si suo veniat jure cum naturæ noxa, luxuria est.

Propter ventriculum tuum & crebras tuas infirmitates. Nimirum ex imbecillitate ventriculi prove-nientes. Usus vini ventriculum corroborare poterat,

terat, & sic infirmitatibus simul mederi. Nam dona sanationum, ut & alia miracula, in signum erant non credentibus, ut crederent 1 Cor. xiv. 22, & quæ naturalibus remediis curari poterant, ut per miracula tollerentur opus non erat.

Verf. 24. *Quorundam hominum peccata ante manifesta sunt, præcedentia ad iudicium.* Redit ad monitum de non imponendis alicui celeriter manibus: quasi dicat, hos tales facile est declinare, quorum peccata ante manifesta sunt & præcedunt, quam de iis feratur iudicium, dignine sint sacro munere, nec ne?

Quosdam autem etiam sequuntur. Quasi dicat, & in hos tales ne incidas cavendum est, qui postquam consecrati sunt, tum demum apparet quales sint, erumpentibus in apertum, quæ antea celabantur, peccatis.

Verf. 25. *Similiter & bona opera ante manifesta sunt.* Proinde facile est bonum virum cognoscere. Ex fructibus enim suis, id est, bonis operibus cognoscendus est.

Et quæ aliter habent. Id est bona non sunt, sed mala.

Occultari non possunt. Ne quis dicat probitatem simulari posse, & vitia dissimulari. Est quidem hoc verum; sed hæc hypocrisis diuturna non est, cito se prodit & simulata probitas & dissimulata nequitia.

Sub nive quod tegitur, cum nix perit omne videtur.

CAPUT VI.

Verf. 1. **Q** *Uicunque sunt sub iugo servi, proprios dominos omni honore dignos ducant, ne nomen Dei & doctrina blasphemetur.*

Quasi scilicet Deus & doctrina Christiana, quæ à Deo profecta est, servos in licentiam solvat: longissime id abest a Deo & doctrina ejus per Christum tradita, quæ nullum seculo statum utilem tollit, sed omnem perficit.

Verf. 2. *Qui vero fideles habent dominos, ne contemnant, nempe Dominos suos, quia fratres sunt, nempe in Christo, sed magis serviant, nempe dominis suis, quia fideles sunt, id est, ob id ipsum quia fidem habeant in Christum, & dilecti.* In Christo videlicet, seu tanquam fratres in Christo.

Qui beneficentia opitulantur. Præcipua dilectionis causa, *οἱ τῆς ἐνεργείας ἀνὴλκαρανόμενοι.* Christianam pietatem designat, (quid enim Christiana pietas aliud est quam *ἐνεργεία*, & bonorum operum perpetua continuatio?) quam fideles domini non premunt, ut infideles faciunt, sed ei opitulantur & auxilio sunt, nec servos in Christi cultu impediunt, sed juvant ac socios se præbent.

Hac doce & adhortare. Docendi sunt, ut sciant, adhortandi, ut faciant quæ sciunt.

Verf. 3. *Si quis aliter docet.* Judæos tangit, qui suis odium contra dominos Gentiles instillabant, quod etiam tandem in apertam rebellionem erupit.

Et non accedit sanis sermonibus qui sunt in Domino

nostro Jesu Christo. Id est in ejus disciplina, per metonymiam causæ. In Christi disciplina sermones omnes sunt sani, omnes ad pietatem unice spectant, nullus morbo laborat vel erroris, vel vanæ & ad pietatem inutilis speculationis. Vide cap. 1. 10, 11.

Et ei quæ secundum pietatem est doctrina. Id est, quæ nil nisi pietatem in moribus docet, & ad eam omnia dirigit. Huic doctrinæ qui non accedit, qui aliquid morum pietati contrarium, vel nihil ad eam pertinens docet,

Verf. 4. *Inflatus est.* Opinione scilicet scientiæ.

Nihil sciens. Id est cum nihil sciat.

Sed ægrotans. Id est sed ægrotat. Ægrotum opponit sanis sermonibus doctrinæ Christianæ.

Circa quæstiones & verborum pugnas. Id est, morbo correptus quæstionum vanarum & pugnarum de verbis, quibus nulla res subest. Magnus hic & periculosus morbus est, disputare, non vivere. Nam omnes istæ disputationes, vel sunt de rebus nihil ad vitæ pietatem spectantibus, imo ei noxiis, vel de nudis vocibus ac vocabulis, & contradictionum vanis conciliationibus, quibus nulla res, nullus sensus subest, sed tantum inanis vocum sonus.

Ex quibus oritur invidia. Probat quæstiones istas ac *λογμαχίας* morbos esse ex earum effectis. Oritur, inquit, ex iis invidia, nempe erga dissentientem.

Contentio. Idem adversus dissentientem.

Blasphemia. Dum dissentientis famam lædit ac lacerat.

Suspiciones mala. Dum dissentientem suspectum habet alicujus adversum se malevolentia, aut molitionis. Hæc omnia non tantum Judæis olim inter sese; sed etiam Christianis postmodum usu venisse videmus. Si quis Alexandrum & Arium consideret, videbit quæstionem inter eos excitatam esse, nihil ad pios & sanctos mores pertinentem, videbit meram inter eos fuisse logomachiam, quod & Imperator ipse Constantinus animadvertit, & utrumque literis suis ad concordiam & pacem hortatus est. Quid enim refert, si Christum factum dicas ante creaturas omnes, si genitum? Hæc disputatio in quantum odium, invidiam, contentionem, in quas blasphemias & suspiciones malas, imo persecutiones & cædes, & ecclesiarum divulsionem ac mutuas damnationes abierit, quis ignorat?

Verf. 5. *Prava disputationes, τῶν ἁμαρτανῶν, corruptorum hominum.* Appositione superiora exponit, appellans disputationes & logomachias istas, disputationes pravas, seu *τῶν ἁμαρτανῶν* hominum mente corruptorum. Si enim mentem sanam, & veræ pietati ac sanctis moribus intentam haberent, nunquam in tam insanas disputationes prolaberentur.

Et privatorum veritate. Veritas enim, divina præsertim, lux est animi, nec in tam perversas & stultas disputationes prolabi finit. Quid magis convenire potest in Christianorum disputationes, de tribus unius illius Dei personis, de persona ab essentia sua distincta, de Christo homine uno illo Deo, de homine singulari & individuo qui ipse per se non sit persona, sed in aliena persona subsistat, de *αὐτῷ ὡς ἐν τῷ λόγῳ*, de transsubstantiatione panis & vini in corpus & sanguinem Christi, de corporis Christi corporali ubi ubi, de mortuorum adoratione & invocatione,

tione, de cultu imaginum, de exclusionem bonorum operum, quatenus fidei sunt fructus à causis salutis, de fide in meritorum Christi apprehensione & applicatione consistente, de servo arbitrio, de prædestinatione æterna cuiusque nominatim ad salutem vel damnationem. Et quis enumeret omnia ipso dictu dissona & discrepantia?

Existimantium quæstum esse pietatem. Docet unde illis hæc corrupta mens, & veritatis privatio, inde nimirum, quod existimant pietatem ac religionem quæstum esse, id est quæstum ex ea petendum esse, proinde sic esse formandam & constituendam, ut opes & commoda apporet. Pietatem sterilem & inutilem fusque deque habent. Vide 2 Petr. 2. 3. Et hæc potissima causa est depravatæ pietatis Christianæ, quodque pietas Christiana in quæstiones ac disputationes vanas versa sit, & tot contineat logomachias, etiam de ipso λόγῳ, hominum verba Scripturæ in alienos à veritate sensus & interpretationes trahentium. Nam quia Christus crucifixus, Judæis erat scandalum, Gentibus stultitia; ideo ne fides ac pietas Christiana tantopere laboraret, sed ut lucrosior esset, plurimum interfuit ut Christus Deus fuisset doceretur, qui hominem induerit. Quo semel suscepto & credito, nullus deinceps quæstionum, & disputationum, & pugnarum de verbis finis fuit, neque etiamnum est, nec Christianis amplius curæ fuit ut pie viverent, sed ut inter se disputarent ac controverterent, imo pie viventes, & recte sentientes damnarent ac pro hæreticis ducerent.

Abstine à talibus. Quales tum erant qui Christo nomen dederant, & tamen Legem ejusque ritus ac instituta in maximum pietatis Christianæ detrimentum propugnabant, de quibus cap. 1. 3, 4, 5, 6, 7. Abstineri Timotheum jubet a talibus, id est, ab eorum communione & se & alios Christianos abstinere, quod Timotheo, quippe viro Apostolico, & Apostolum in subsidiis habenti, & Christianorum multo plures, facile tum fuit. At his temporibus, in tam catholica Christianæ pietatis depravatione, non facile est semet ab aliis omnibus separare, nisi ipse separeris, quod erroribus & abusibus pietati noxiis contradicas. Nam hoc cuique piorum facere incumbit. Sic separato, licebit cum aliis eandem ob causam separatis, ecclesiam & communionem sanctam instituere, & si quæ hoc nomine persecutiones ingruant, omnes pro veritate ac pietate patienter sustinendæ sunt.

Verf. 6. *Est vero quæstus magnus pietatis.* Redit ad id quod dixit, de quæstu pietatis, ne quis putaret pietatem nullatenus esse quæstum, & sic rem esse prorsus inutilem. Est vero, inquit, non tantum quæstus, sed etiam magnus & ingens quæstus pietas, quippe quæ promissionem habeat & præsentis & futuræ vitæ cap. iv. 8, 9.

Cum animo sua sorte contento, μὴ ἀνυπερβέλει. Quasi dicat, quam virtutem, & consequenter veram pietatem, quæ virtutes omnes complexa est, quia isti non habent, id est quia divites fieri cupiunt, ideo prava est & perversa ipsorum de quæstu pietatis existimatio. Longe aliter id intelligunt, quam debebant.

Verf. 7. *Nihil enim intulimus in mundum, mani-*

festum (est) quod neque efferre quicquam possimus. Causam adfert cur quisque sua forte contentus esse debeat, nec affectare plura, quam quibus ad vitæ sustentationem habeat opus; quia nimirum, sicut in mundum nihil intulit, sic neque ex mundo quidquam secum est elaturus. Quorsum ergo attinet, animum intendere ad ea sine quibus vita præsens queat consistere, quæque exeuntes ex hac vita nobiscum nequeamus asportare?

Verf. 8. *Habentes autem alimenta & tegumenta his contenti erimus.* Id est contenti simus, futurum indicativi pro imperativo. Alimenta hæc & tegumenta non ad luxuriam, sed ad naturæ necessitatem exigenda sunt, quod & voces Græcæ, quibus hic utitur Apostolus, ἀναρροφῶν & σκεπασμῶν docent. Nimirum vir sapiens ad omnia institutus est, didicit in quibus est ἀνιδέειν esse, novit & humiliari & abundare, quin & saturari & esurire, & abundare & deficere Phil. iv. 11, 12. Hoc igitur est præceptum Apostoli ad ἀνιδέειν pertinens, virtutem Christianis omnibus & imprimis ecclesiarum Ministris maxime necessariam, cum hac virtute reliqua pietas omnis magnum iis erit lucrum.

Verf. 9. *Qui vero volunt divites esse.* Id est qui ἀνιδέειν non habent, seu ita volunt, ut ἀνιδέειν non habeant. Unum enim opponit alteri. Non dicit qui divites sunt aut divites fiunt seu ditescunt; sed qui volunt divites esse, sine ἀνιδείᾳ nimirum. Proinde voluntatem intelligit ἀνιδείᾳ non temperatam, quod & sequentia docent, & ipse voluntatem hanc appellat mox φιλαργυρίαν ὕψ. 10. Nam alioquin etiam is qui ditescit, & divitias possidet cum ἀνιδείᾳ, non omni ditescendi seu divitiarum, si dentur à Deo, capiendi ac possidendi caret voluntate. Medium se quodammodo gerit inter volentem & nolentem, nec vult, quia non appetit divitias, & ut dives fiat non multum curat; nec plane non vult, quia non recusat, nec spernit divitias si dentur. Sicut Sapiens de morte dicit, mortem nec metuo, si acceleret, nec opto, si moretur.

Incidunt in tentationem & laqueum. Prius exponit per posterius. Laqueum enim tentationem dicit, per metonymiam, quia laqueis quibus capiuntur feræ aut aves, appositæ sunt illecebræ quibus tentantur. Avaris divitiarum sunt illecebræ.

Et cupiditates multas dementes & damnosas. Exponit hunc laqueum, id est, in facta multa dementia & damnosa, per metonymiam causæ synecdochicam. Ita divitiarum amor etiam mentem hominibus eripit, ut dum eas avidè consecretantur, incidant in facta amentia & damnosa, quæ sibi putabant fore lucrosissima. Non secus ac aves & feræ, dum captant illecebras, capiuntur & incidunt in laqueum. *Auri sacra fames*, dixit ille, *quid non mortalia cogis, Peſtora?*

Qua demergunt homines in exitium & perditionem. Exponit quam sint amentia & damnosa, quia nimirum perpetrata demergunt homines in profundum exitii & perditionis. Huc tandem avaris excunt divitiarum, seu illarum cupiditas.

Verf. 10. *Radix enim omnium malorum est amor pecunie, φιλαργυρία.* Confirmat quod dixit. Φιλαργυρία nomine intelligitur amor pecuniæ seu argenti & auri

auri, *divitiarum* excludens, ut supra dictum est. Hic vere radix est omnium malorum. Nullum enim scelus est quod ex avaritia, tanquam ex pessima radice progeminare non possit.

Cujus quidam appetentes. Hic *φιλαρρητίας* nomine, per metonymiam, ipsam pecuniam seu argentum & aurum intelligit.

A fide aberrarunt. Id est a fide in Christum abducti sunt in devia, facti sunt apostatae. Exempla ab antiquo repetere nihil attinet, cum ea nobis suppeditet hodierna Polonica persecutio. Jam enim reperti sunt quidam, iique etiam ex piis parentibus orti, qui divitiarum & possessionum amore, ne eas relinquere & patria excedere cogerentur, veritatem & baptismum sanctissimum, quem in Christi nomen susceperant, abnegarunt.

Et scipos transfixerunt doloribus multis. Per indefinentem nimirum ac durum conscientiae cruciatum, & acerba divinae ultionis flagella, & tristem exitum vitae.

Vers. 11. Tu vero, o homo Dei, hac fuge. Convertit sermonem ad Timotheum. Nihil enim magis inculcandum est ecclesiae ministris, quam ut fugiant avaritiam. Hominem Dei vocat Timotheum, ut ex hac ipsa appellatione intelligat, quam sibi fugienda sit avaritia. Est enim homo Dei, totus Deo ejusque ministeriis dicatus, & à Deo ad caelestem gloriam electus.

Hac fuge. Nempe avaritiam, & quae ex avaritia tanquam ex radice proveniunt.

Secltare autem. Illa fuge, hæc sectare omni studio.

Iustitiam. Ut cuique quod suum est tribuas.

Pietatem. Ut semper Deum ante oculos habeas.

Fidem. Ne quenquam tibi fidentem fallas, nam de fide in Christum mox agit.

Charitatem. Ut in omnes beneficus sis.

Patientiam. Ut injurias & damna modeste tolles.

Mansuetudinem. Ut iram comprimas & coercas. Omnes istae virtutes adversa fronte repugnant avaritiae.

Vers. 12. Certum bonum certamen fidei. Nempe in Christum. Hoc certamen in eo consistit, ut fidem in Christum constanter servemus, nullis persecutionibus & adversis, ac ne morte quidem ipsa ab ea & illius professione, & per sancta opera executione, nos dejici sinamus. Opponit hoc apostatis seu defecto-ribus a fide.

Certamen fidei. Per genitivum speciei vel differentiae, certamen dicitur, quod est fides, quia certaminis istius praecipua pars, & caeterarum partium dux & administra est in Christum fides. Certamen fidei bonum ac pulchrum dicit, alludens ad certamina carnalia, ut indicet horum bonitatem ac pulchritudinem ne comparandam quidem esse cum illius bonitate ac pulchritudine.

Apprehende vitam eternam. Hoc enim hujus certaminis brabæum est: quasi dicat, ita certa ut apprehendas aeternae vitae brabæum 1 Cor. ix. 24. Alludit ad victores in certamine, qui brabæum apprehendebant. In hoc certamine possunt omnes

vincere. Neque enim hic alium vincere oportet quam seipsum.

Ad quam etiam vocatus es. A Deo nimirum & à Christo per Euangelium, ut proinde certus esse possis de illius ademptione.

Et confessus es bonam confessionem. Quasi dicat, qua confessione temet oppignorasti Christo. Hæc enim bona confessio est illa ipsa quam Christus Jesus testatus est coram Pontio Pilato *ŷf.* 13, nempe Jesum esse Christum illum & Regem à Deo promissum, mundi Servatorem.

Coram multis testibus. Nempe coram ecclesia universa.

Vers. 13. Praecipio tibi coram Deo. Quasi dicat, in cujus conspectu versamur omnes.

Qui vivificat omnia, nunc nunc. Neutrum genus pro communi ponit & appposito articulo certa omnia designat, nempe credentes in Christum omnes, & praesens usurpat pro futuro, id est vivificabit omnia, vel, qui vivificat quando vult, & vocat ea quae non sunt, tanquam ea quae sunt, quia semper in ejus potestate est facere ut sint. Vide Rom. iv. 17, ne quis credentium in Christum mortem horreat. Ille enim qui Christum vivificavit mortuum, etiam omnes mortuos credentes in Christum vivificaturus est.

Et Christo Jesu. Quasi dicat, qui itidem spectator est omnium actionum nostrarum.

Qui testatus est coram Pontio Pilato bonam confessionem. Quasi dicat, quam proinde & tu constanter testare. De hac confessione vide Joan. xvi. 36, 37. Non confessus est Christus se unum illum Deum esse, sed se Regem illum esse seu unctum illum Dei, quod & nomen ipsum Christi seu uncti docet. Hæc est bona confessio. Hoc qui credit & confitetur, ex Deo genitus est, qui Jesum confitetur esse Deum illum unum, hactenus eum Dei illius unius unctum esse negat, cum Deus ille unus & unctus ejus relative sint opposita.

Vers. 14. Ut serves hoc mandatum. De fugienda nimirum avaritia, & sectandis quas enumeravit, virtutibus.

Irreprehensibilis. Id est sine macula.

Irreprehensus. Id est sine reprehensione. Declarat prius per appositionem, ut nihil sit in te quod jure queat reprehendi, & quod sit veluti macula in pulchro corpore.

Usque ad apparitionem Domini nostri Jesu Christi. Intervallum temporis à morte Timothei ad Christi apparitionem pro nihilo habet. Nam mortuorum respectu nihil est. Et qui ad mortem usque immaculatus & irreprehensus se praestat, usque ad apparitionem Christi talem se praestat, quod dicere maluit, quam illud, quia Christi apparitio certior est, quam mors cujusque nostri, simulque exhibet ingens illud laboris nostri praeium.

Vers. 15. Quam. Alia exemplaria habent *quem*, nempe Christum, idque rectius. Nam & Christus absconditus in Deo dicitur Coloss. i. 2, & Christi adventus Deo tribuitur. Res eodem redit. Nam qui Christi apparitionem ostendet, simul ostendet & Christum ipsum, nisi quod apparitionem ostendere, non satis apte dicitur.

Tempo-

Temporibus propriis. Id est, huic rei destinatis. Vide cap. 2. 6.

Ostendet. Ne quis de apparitione Christi dubitet, quicunque tandem temporum ac seculorum lapsus intercedant. Nam voces istæ, *temporibus propriis*, non exiguum temporum cumulum designare videntur, sicut & testimonium illud de gratia Dei per Christi mortem temporibus propriis exhibendum cap. 2. 6, secula præmisit ante se complura.

Ille beatus. Describit Deum, ut ex hac ipsa descriptione fides rei constet. Qui Christum hic describi putant, suo id debent præiudicio. Nam & alia exemplaria legunt, *quem*, ut diximus, & ille ipse qui apparet, non bene dicitur suam apparitionem ostendere, & descriptio ipsa, Christi Patrem aperte designat, non ipsum Christum. ὁ καὶ ὤραται, nempe ὁ θεὸς: quasi dicat, qui proinde & omnes sibi fidentes reddere potest beatos, & Christum Jesum reddidit.

Et solus Dynasta. Id est qui solus potentatum habet, quatenus scilicet eum habet καὶ ὤραται, & ita ut omnes alii Dynastæ sint infra ipsum, & ab ipso potentatum habeant ac dependeant. Dynastam appellat, non tantum ob potestatem, quod solus potestatem habeat, quia eam in omnes habet, sed etiam ob potentiam, quod solus omnia possit, quæ velit, qui proinde etiam Christum ostendere poterit, & per eum omnia quæ promisit, quæque comminatus est, exhibere.

Rex ille Regum & Dominus dominantium. Exponit quo sensu dixerit Deum esse solum Dynastam, cum tot alii sint Dynastæ & Reges ac dominantes, eo nimirum sensu, quod sit Rex Regum & Dominus dominantium omnium, quod Reges & Dominantes omnes ipsi subiecti sint, tanquam Regi ac Domino & Creatori suo. Habet quidem & Christus hunc titulum, sed excipitur Pater, unus ille Deus 1 Cor. xv. 27; quippe qui Christo subiecit omnia, sed extra se. Omnia enim Christo subiecit ad gloriam suam? & quamvis omnia possit, tamen sese alii subicere & Altissimus non esse non potest. At respectu Dei, non excipitur Christus. Nam unus ille Deus etiam Christi Deus & caput est 1 Cor. xi. 3. Ipse est qui Christum fecit Regem Regum & Dominum dominantium. Ipse est in cuius gloriam Christus regnat & dominatur. Ipse est, cui Christus, abolitis omnibus inimicis, ipsaque morte, regnum quod ab ipso accepit, tradet, & cui subicietur, ut eo redeant omnia unde profluxerunt 1 Cor. xv. 24, 28. Ex hac autem tanta Dei illius unius maiestate quis certissimum non capiat argumentum, fore ut tandem suis temporibus repræsentet nobis, quem promisit adventum Christi sui?

Vers. 16. Qui solus habet immortalitatem. Nimirum, quia eam habet καὶ ὤραται, id est ex se, non ex ullius dono, alii autem omnes ex ipsius munere ac dono. Hoc memorat, non tantum ut appareat quantum inter ipsum & alios terrenos Reges ac dominos intersit, quod scilicet ille solus immortalitatem habeat, ut morti non subiectus, consilia sua ad effectum perducere queat; illi autem miseri mortales sint, non minus quam alii homines in quos

imperium exercent: sed etiam ut hinc promissæ ab eo immortalitatis certissimam spem ac fiduciam concipiamus, qui si tot Angelos immortalitate donavit, & Christum Ducem nostrum, an illi difficile erit, ut ex eodem inexhausto fonte immortalitatem in nos derivet?

Lucem habitat inaccessam. Ne quis miretur quod in hominum conspectum non veniat, & ut quisque sciat ubi habitat, *Lucem*, inquit, *habitat inaccessam*. Nempe hominibus, nam Angelis acceditur. Hominibus autem est inaccessa, tum quod sit supra cælos omnes, tum quod eam mortalis non ferat conditio. Loquitur enim de naturæ humanæ, non de divinis viribus; quæ tantæ sunt, ut homini accessum ad eam dare possint. Notetur autem quid Apostolus de habitatione Dei senserit: quam digne Deo, quam non ex Philosophorum placitis, sed ut Apostolo dignum erat, ex Christianæ veritatis institutis. Est quidem Deus ubique, sed sicut opifex in suo opificio, & sicut Sol in universo. Cæli cælorum non capiunt Deum. Recte. Est enim supra omnes cælos, & ipsi capiuntur & continentur a Deo ejusque immensâ maiestate.

Quem vidit nemo hominum. Hoc prioris est consequens. Loquitur enim hic de hominum viribus, non de viribus Dei. Nam Christus vidit Patrem Joan. vi. 46, in cælum nimirum ante prædicationem Evangelii assumptus Joh. iii. 13.

Neque videre potest. Si nimirum suis relinquatur viribus: Irenæus lib. iv. cap. 37. *Homo a se non videt Deum, ille autem volens videtur ab hominibus a quibus vult, & sicut vult. Potens est enim in omnibus Deus.* Olim certe, *similes erimus Deo, quia videbimus ipsum sicut est* 1 Joh. iii. 2. Hæc autem Apostoli verba docent, Christum hic non describi, quem & olim plurimi viderunt hominum, & cum eum Deus ostenderit, videbunt omnes, & illi etiam, qui eum confixerunt Joan. xix. 37. Apoc. i. 7.

Cui honor & robur æternum. Intellige tribuatur. Robur æternum Deo tribuitur, roboris æterni in Deo agnitione, confessione, celebratione & deprædicatione.

Amen! Ita fiat! Apoc. xxii. 20: quasi dicat Apostolus, nihil refert quod neque visus sit ulli hominum, nec videri ab ullo queat, nihilominus ei honor & robur æternum tribuatur ab omnibus hominibus. An ergo hoc tantum Numen suis temporibus Christum non ostendat, & suarum promissionum fidem excidere patiatur?

Vers. 17. Divitibus in præsentī seculo præcipe. Superiori digressionē finita, redit ad argumentum de divitiis, & docet quid Timotheus præcipere debeat divitibus, quos in præsentī seculo divites dicit, opponens eos divitibus in futuro seculo, ubi veræ divitiæ erunt.

Ne altum sapiant. Efferentes nimirum sese supra alios.

Neque sperent in divitiarum incertitudine. Quasi dicat, quid enim stultius, quam super incertitudine spem ponere? At divitiis quid incertius? Quas si non tot alii casus, mors certe singulis momentis potest adimere. Quod egregie docuit Christus in parabola illa de divite Luc. xii. 16, & seqq. Non damnat Apostolus divites & divitias per se, nec eas jubet abjicere, aut earum possessione semet exuere,

vel in Monachorum & Communistarum leges concedere, quæque tuis in manibus habeas ex alienis exspectare. Sint & divites in ecclesia, habeant divitias suas, sed propter eas altum ne sapiant, neminem contemnant, nullam in iis spem ponant, habeant tanquam si non haberent, possideant tanquam si non possiderent, emant tanquam si non retinerent 1 Cor. VII. 30.

Sed in Deo vivente. Intellige sperent. Deum viventem opponit divitiis inanimis, quas pro Deo habent, qui spem in iis habent, & earum sunt avidi. Hinc avari dicuntur idololatæ, & avaritia idololatria Eph. v. 5. Nam hic avarorum Deus non magis vivit, quam idolum aut Deus falsus.

Qui præbet nobis copiose omnia ad fruendum, *οὗτος ὁ πτωχισμὸς.* Describit Deum ab effectu, ut causam indicet collocandæ in ipso spei: quasi dicat, cujus munera sunt ipsæ divitiæ. Ille est qui nobis copiose præbet omnia, cum scilicet copiam habemus omnium. Præbet autem non ut in hac copia confidamus, sed ut hac copia fruamur & Deo gratias agamus. Qui divitiis non fruuntur, avari sunt, iisque tam deest quod habent, quam quod non habent; & cum in datore bonorum spem ponere deberent, ponunt eam in ejus donis. Sicut autem divitiis frui & uti debemus; sic iis non debemus ad luxuriam abuti, ne in contrarium avaritiæ vitium incidamus.

Verf. 18. *Ut benefaciant* *ἡ ἀγαθοεργία.* Hic optimus divitiarum est usus, benefacere indigentibus.

Divites sint in operibus bonis. Hæ veræ sunt divitiæ, sine quibus, quanto majores sunt auri divitiæ, tanto major & gravior est paupertas. Nisi ergo divites auri, per divitias suas, divites simul evadant bonorum operum, pauperrimi sunt & miserrimi, nec divitiis suis uti norunt.

Faciles ad impariendum, *εὐμεγέθους εἶναι.* Ne gravatim benefaciant, & ut inopes facile partem capiant ex illorum copia. *Faciles ad communicandum,* *ἡ ἀγαθοεργία.* Quod plus est quam impertiri, si nimirum sit opus, etiam ad communionem bonorum pauperes admittere debemus.

Pro thesauro recondentes sibi ipsis fundamentum bonum in futurum. Solent divites thesauros recondere, qui sibi sint fundamentum in futurum, cui queant ingruente calamitate insistere. Hoc ergo præcipi vult divitibus, ut sibi recondant bonorum operum & eleemosynarum thesaurum, qui ipsis sit vere bonum fundamentum in futurum.

Ut accipiant vitam æternam. Exponit quid futuri nomine intelligat, vitam nimirum æternam, quam accipient, hoc fundamento nixi. Nam sicut inopes ab opulentis hujus seculi accipiebant vitam, id est præsentis vitæ subsidia; sic & illi accipient à Deo vitam æternam; & sicut illi pauperibus communicabant sua bona in præsentem seculum, sic & illis pauperes communicabunt sua in seculo futuro Luc. XVI. 9. Beati qui hunc thesaurum sibi recondunt & hoc fundamentum in futurum. Nam cum ingruet inevitabilis illa mortis calamitas, quæ non tantum opes omnes, sed & vitam nobis rapiet, erit quo nos sustentemus, & cui innixi evehamur ex morte ad vitæ æternæ adeptionem Luc. XII. 33. Cætera peribunt, solus bonorum operum thesaurus manebit,

nec enim reconditur in terra, sed in cælo. Omnia hic relinquenda sunt, at opera sancta & imprimis eleemosynæ sequuntur nos, nec deferunt nos unquam: quæ hic beneficiis erogavimus in egenos, inveniemus maximo cum quæstu in cælis. Deo enim & Christo sceneratur, qui in ejus nomine largitur indigentibus. Vide Matth. XXV. 31 & seqq. Hæc sunt quæ divitibus præcipi jubet Apostolus, si vitam æternam adipisci velint. Quo pertinet ut possessiones quoque vendant, & dent eleemosynam, quoties nimirum est opus Luc. XII. 33, quin si quis id faciat, etiam citra necessitatem, ardore quodam mentis & gaudio, (cujus exempla nobis præbuit prima illa ab Apostolis collecta ecclesia) haud dubie etiam singulare in cælis habiturus est præmium, dummodo ipse posthac nullam ex bonis istis partem capiat, nec vicissim aliena liberalitate vivat, sed suo labore se suosque sustentet. Nam communio bonorum ex collatis in commune opibus, quæ per communem aliquem Seniores in communem usum administretur, non tam ad liberalitatem ac beneficentiam in pauperes, aut pietatem aliquam per se, quam citra hanc, ad certam quandam vivendi rationem pertinet.

Verf. 20. *O Timothee.* Absolutis superioribus tandem finit Epistolam. *O Timothee:* quasi dicat, qui meus es germanus filius in fide cap. 1. 3.

Depositum custodi. Doctrinam intelligit Christianæ veritatis & pietatis, quam Apostolus apud ipsum deposuerat, eique concrediderat. Vide 2 Tim. 2. 2. Hoc tam pretiosum depositum ut custodiat, monet & exhortatur. Insidiabantur enim huic doctrinæ falsi doctores, ut eam vel tollerent, vel suis dogmatis adulterarent.

Aversans profanas. Quasi dicat, neque enim sacræ & à Deo profectæ sunt, ut jactantur, sed ab hominibus otiosis excogitatæ.

Vaniloquentias, *κενοφωνίας.* Id est doctrinas, in quibus nihil est præter inanes voces, quibus nullæ res subfunt. Easdem supra v. 4, vocavit *λογισμάς*, & cap. 1. 6, *μωρολογίαν*. Hoc nomen merentur, sicut omnes falsæ doctrinæ, sic imprimis ex meris contradictionibus compositæ, quæ sonum habent verborum, nullum autem sensum rerum.

Et oppositiones, *ἑναντιώσεις,* falso nominata scientiæ, *τῆς ψευδοῦς γνώσεως.* Gnosticos intelligit, qui sibi nomen hoc indiderant, majorem præ cæteris scientiam, & mysteriorum divinorum cognitionem jactantes. Hi simplicitatem doctrinæ Christianæ irridebant, quod nil nisi ea quæ pertinerent ad fiduciam in Deum, & pios & sanctos mores traderet. Horum ergo antitheses, id est theses Christianæ veritati & pietati oppositas, ut Timotheus aversetur monet. Neque enim theses esse scientiæ & cognitionis, cui hoc nomen vere competat, sed cui falso tribuatur & arrogetur. Non mysteria hæc esse, sed inanes nugæ, non scientiam, sed stultitiam & ignorantiam, ac ut supra dixit, *paradiatribas hominum mente corruptorum & privatorum veritate* v. 5. Videant ne in hoc ipsum incidant, qui scientiæ & mysteriorum divinorum nomine sua dogmata palliant, quæ cum piis & sanctis moribus nihil commune habent, & ex quibus nascuntur & natæ sunt contentiones ac rixæ & mala

mala illa omnia superius enumerata *vs.* 4. Proinde qui nostræ simplicitati, & catholicæ veritati, quam & ipsi confiteri necesse habent, Gnosticorum nomen hodie dederunt, sibi suisque rectius dedissent. Gnostici illis videmur credo, quod eorum dogmata & pravas Scripturæ interpretationes refutemus, & exhibeamus veras.

Verf. 21. Quam quidam promittentes. Id est profitentes, nempe scientiam & cognitionem.

Circa fidem aberrarunt. Id est, à fide in Christum averſi sunt, cum scilicet viderent huic ipſorum, quam putabant, scientiæ, cum fide in Christum non bene convenire.

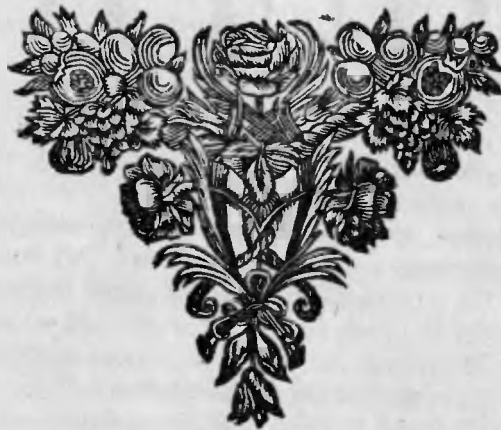
Gratia. Nempe Dei & Christi.

Tecum. Intellige, sit.

Amen. Sic fiat, verba haud dubie Pauli manu, in signum Epistolæ vere à se profectæ, adscripta.

Ad Timotheum prima, scripta Laodicea, quæ est Metropolis Phrygiæ Pacatiana. Atqui Paulus Epistolam hanc scripsit, antequam Romam Hierosolymis captivus esset deductus. Is vero Romæ jam captivus Laodicenses inter eos ponit, qui faciem suam in carne non viderunt Col. 2. 1, quomodo ergo Laodicæ epistolam hanc scribere potuit? Nimirum & hic argumentum capere licet de hominum traditionibus, quæ si scriptæ fallunt, quanto magis fallere possunt non scriptæ.

6 9

C O M M E N T A R I U S

I N

posteriores Epistolam Apostoli

P A U L I

A D

T I M O T H E U M.

C A P U T I.

Vers. 1.

P*Aulus Apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei. Priori epistola dixit eodem sensu, secundum mandatum Dei cap. 1. 1.*

Secundum promissionem vitæ. Nempe æternæ, quæ simpliciter vita dicitur κατ' ἰσχυρὸν, id est Apostolus ad annunciandam promissionem vitæ. Similem phrasin vide Tit. 1. 1. *Quæ (est) in Christo Jesu.* Ne quis vitam æternam alibi quærat, quam in Christo Jesu.

Vers. 2. *Timotheo dilecto filio.* Quippe germano in fide 1 Tim. 1. 2.

Gratia, misericordia, pax à Deo Patre, & Christo Jesu Domino nostro. Eadem quæ in priore salutatione, nisi quod hic post voces à Deo Patre, non addatur pronomen ἡμῶν, quod servit refellendis iis qui sequentes voces καὶ Χριστὸς Ἰησοῦ Latine interpretantur in genitivo casu, quasi Deus in istis salutationibus & votis dicatur Pater noster & Christi Jesu Domini nostri, non autem à Christo Jesu Domino nostro voveatur simul gratia misericordia & pax. Hoc faciunt, qui Christo cælestem in nos dominatum, & invocationis ac adorationis honorem abrogant, quod non fit unus ille Deus, qui solus Pater, & hic, & ubique dicitur esse. Nimirum & istis magis placuit ab uno extremo ad aliud evehi, quam in media veritatis via consistere. Alii enim, quia Christo vident divinam invocationem & adorationem tribui, protinus eum Deum illum unum faciunt: hi quia vident Christum Dei haud esse Deum illum unum, protinus ei invocationem & adorationem negant. Atqui via veritatis in medio erat, ut eum utrique pro eo qui dicitur esse, id est pro Christo Dei, pro Domino nobis ab uno illo Deo dato agnoscerent, & tanquam talem adorarent & invocarent, videntes in eo adorari & invocari ipsum unum illum Deum.

Vers. 3. *Gratiam habeo Deo.* Nempe pro te. Vide 1 Thess. 1. 2. 2 Thess. 1. 3.

Cui servio à majoribus. Quasi dicat, non alii nunc servio Deo, quam cui serviebant majores mei, & ego ipse, antequam servire inciperem Christo. Eidem & nunc servio Deo, sed in Christo & per Christum.

In pura, id est cum pura, conscientia. Ne quis putet, me ante Christianismum pollutam habuisse conscientiam, & propter hoc minus mihi fidem habendam ducat. Etiam in Judaismo pura cum conscientia servivi Deo, pro temporis nimirum illius & cognitionis quam tum habuit ratione. Magnum hæc res pondus addit auctoritati Paulinæ, meritoque præsumitur etiam in Christianismo vir integer esse, qui fuerit semper ante Christianismum, nec mutationem hanc aliunde quam ex optima conscientia factam esse. Vide Act. xxiv. 14, 16. Phil. iij. 16. Non parvum est veritatis argumentum, cum ad eam accedunt homines virtute ac probitate semper laudati, & qua suscepta longe fiunt meliores, quod usu venire videmus in hac ecclesia, quæ sola solam vere catholicam amplectitur veritatem.

Sicut non intermissam habeo tui mentionem. Quasi dicat, sic gratiam habeo pro te Deo, sicut mentionem tui habeo perpetuam & sine intermissione.

In precibus meis nocte & die. Vide 1 Thess. 1. 2, 3. Hac ratione maxime Christiana charitas aliorum erga alios exercetur.

Vers. 4. *Desiderans te videre, memor tuarum lacrymarum.* Cum scilicet à me divellereris.

Ut gaudio implear. Nempe ex conspectu tui.

Vers. 5. *Recordans, ὑπομνητὶς καρδιαί μου.* Nempe semper in animo meo.

Ejus quæ in te (est) non simulata fidei. Nempe in Christum 1 Tim. 1. 5.

Quæ inhabitavit primum in avia tua Loide, & in matre tua Eunice, persuasus autem sum, quod & in te. Intellige habitet, tanquam in minime degeneri stirpe.

Vers. 6. *Propter quam causam.* Quia nimirum nihil dubito de tua sincera fide in Christum.

(Kk 3)

Com-

Commonefacio te, ut exsuscites. Ἀναζωπύειν est ignem sopitum exsuscitare.

Donum Dei quod est in te. Nempe docendi & adhortandi. Neque enim necesse est, aut fieri potest, ut ignis iste cælestis semper ardeat. Componitur etiam sæpe & quiescit; sed subinde excitandus est, ne tandem extinguatur. Exstingui enim etiam Spiritus ipse Sanctus potest 1 Thess. v. 20. Hinc de Apostolis & aliis viris divinis legimus, cum aliquid eximium dicturi & facturi essent, quod replerentur Spiritu Sancto, dum scilicet illum in se concuterent & commoverent. Nimirum dona Spiritus Sancti semper ad usum revocanda sunt. Nam & ignis neglectus tandem in cineres abit. Hoc ergo vult Apostolus, ne Timotheus in opere cesseret, & doni quod erat adeptus, usum intermitteret. Ideo eandem admonitionem adhibens 1 Tim. iv. 14, *non negligere*, inquit, *quod in te est donum*. Negligitur enim donum, & situi ac rubigini traditur, cum usu perpetuo non excolitur nec exercetur.

Per impositionem manuum mearum. Vide dicto loco ad Timotheum.

Verf. 7. *Non enim dedit nobis Deus spiritum timiditatis.* Rationem moniti sui addit per prolepsin, ne diceret, timenda esse pericula. Non sunt timenda, respondet Apostolus.

Non enim dedit nobis Deus spiritum (per quem hæc ipsa dona in nos contulit) *timiditatis.* Qui scilicet nos timidos redderet periculorum & vexationum propter Christum.

Sed virtutis, δυνάμειος. Id est sed eum qui nobis magnam vim ac virtutem indit, ad adeunda, cum opus est, & sustinenda & superanda omnia propter Christum adversa. Spiritus virtutis, per genitivum effecti, ut & in sequentibus.

Et dilectionis. Id est qui nobis dilectionem erga omnes homines inspirat, etiam erga illos ipsos qui nos oderunt ac persequuntur, ut eorum salutem cupiamus, & omnia quæ ei promovendæ inserviant, libenter & facilius & patiamur, tanquam fideles medici à furiosis.

Et prudentia, σοφροσύνη. Id est qui nobis etiam prudentiam ac sapientiam suggerit ad vitanda pericula, & ne nos temere & improvide in ea conjiciamus.

Verf. 8. *Ne igitur te pudeat testimonium Domini nostri.* Infert conclusionem ex præmissis: quasi dicat, cum igitur talem spiritum habeamus, & tu eum habeas, non negligere donum quod in te est, sed illud subinde exsuscitata, ut te pudeat ullo modo testimonii Domini nostri, id est de Domino nostro, (Jesu Christo nimirum) per genitivum objecti, quæcunque tandem opprobria & contumelia te maneant. Dignus est Dominus noster, Rex ille Regum, & Judex vivorum ac mortuorum à Deo factus, ut te probris & contumeliis omnibus pro gloria ejus objicias. Magnæ tibi gloriæ erunt hæc dedecora, in ipsius gloriosissimo adventu. Pudeat eos qui tuo testimonio non credunt, & veritati contumaciam opponunt, quam æterna luent ignominia. *Neque mei.* Ut scilicet cesses ab Evangelii prædicatione quod à me accepisti, & quod meo sub nomine famosum est.

Vincti ejus. Quasi dicat, si vinctus essem propter facinora, merito te puderet mei: sed quia sum vinctus Christi Domini nostri, id est, propter ipsum & ad ejus

gloriam; sicut te Domini ipsius non pudet, sic neque mei & vinculorum meorum te pudeat. Quin imo pro singulari tibi gloria ducito, mea propter Evangelium vincula. Ex iis enim certissimum veritatis capere potes argumentum.

Sed simul patere, συγκυριάζειν. Nempe mecum, si nimirum sit opus.

Euangelio, tanquam fini, cui. Ut etiam per tuas perpeffiones incrementumumat, vel συγκυριάζειν τῷ Εὐαγγελίῳ dicitur, pro συγκυριάζειν σὺν τῷ Εὐαγγελίῳ: quasi dicat, patitur Evangelium, rejicitur, repudiat, probis & contumeliis omnibus afficitur, tu quoque tanquam fidus Evangelii minister cum Evangelio patere. *Secundum virtutem Dei.* Id est virtuti Dei conformiter, vel per virtutem Dei, qua præditus ac roboratus es. Spiritum illum intelligit, de quo egit versu præcedenti. Posset quidem Deus omnes afflictiones à nobis avertere, & sæpe avertit; sed in eo singularis Dei virtus est, ut nos propter Evangelium affligi patiamur, & tamen vinci non patiamur. Hæc est ratio qua Deus fidem exercet nostram & mundum vincit, dum mundus nos affligit & vincere videtur, vincitur & sub obsequium Evangelii redigitur. Sic vincere nemo nisi Deus potest, sic vicit Evangelium Christi.

Verf. 9. *Qui servavit nos.* Describit Deum ab ingentibus effectis circa quos occupatur Evangelium, ut id hac ratione mirum in modum extollat, & quam nullæ perpeffiones illius causa detractandæ sint ostendat. *Qui servavit nos*, quatenus nobis jus haud dubium dedit salutis æternæ. Vide Tit. iij. 5.

Et vocavit. Nempe ad salutem.

Vocatione sancta. Dum scilicet eam per largissimam Spiritus Sancti effusionem, & per tot stupenda miracula operatur & peragit. Ut hinc constet vocationem istam vere sanctam vere divinam esse, proinde omnes qui ei parent, haud dubie servatum iri, & salutis jus certissimum habere.

Non secundum opera nostra. Id est non respiciens ad opera nostra, quæ nec salutem, nec vocationem ad salutem ullo modo merebantur; imo, si Deus jure suo in omnes uti vellet, merebantur æternam damnationem.

Sed secundum proprium propositum. Id est sed respiciens ad suum proprium servandi nos & ad salutem vocandi propositum.

Et gratiam. Quasi dicat, istius propositi unicam causam. Quam hic gratiam dicit, alibi vocat χερίσμιον, φιλανθρωπίαν, id est benignitatem, dilectionem hominum Tit. iij. 4.

Quæ data, id est exhibita (sic infra *det misericordiam Dominus*, id est exhibeat, & Rom. xi. 6) *est nobis.* Decreto nimirum ac destinatione & constitutione divina. Quæ enim à Deo destinantur & constituuntur, jam esse & jam facta esse censentur. Sic & Christus erat, antequam Abraham fieret, & gloriam apud Deum habuit priusquam mundus esset; sic & nos Deus eligit in Christo ante constitutionem mundi Eph. i. 4. De constitutione divinâ etiam exordium Evangelii Joannis intelligi potest. Vide Commentarium in Joan. cap. viij. 58.

In Christo Jesu. Id est per Christum Jesum.

Ante tempora secularia. Id est ante tempora quæ seculis & astrorum cursu distinguuntur ac numerantur

merantur, proinde ante mundi creationem. Significat Apostolus etiam alia dari tempora præter secularia. Tempus enim erat antequam essent secula, quod durationem distinguebat secundum prius & posterius, seu secundum præsens, præteritum & futurum. Docet gratiam quam in Christo Jesu sumus experti, rem esse divina destinatione antiquissimam, & mundo ipso antiquiorem.

Vers. 10. *Manifestata est autem nunc.* Antea hæc tanta Dei gratia in Deo & ejus decreto latuit, nunc autem manifestata est.

Per apparitionem Servatoris nostri Jesu Christi. Quasi dicat, quia per Jesum Christum ipso facto exhibenda nobis erat, per apparitionem etiam ejus apparuit ac manifestata est. Hinc infra: *Apparuit*, inquit, *gratia Dei salutaris omnibus hominibus* cap. 2. 11, & cap. III. 4.

Quando vero benignitas & fides & gratia apparuit Servatoris nostri Dei &c. Nulli mortalium unquam in mentem venit, nec venire potuit, tantam esse Dei gratiam erga genus humanum, quanta per apparitionem Jesu Christi manifestata est, Deum nimirum, etiam maximos peccatores servare, gentes etiam, casque sine discrimine omnes, tam admirabili vocatione ad salutem vocare, fidem in Christum omnibus ad justitiam imputare, à Lege & Legis ritibus omnes in Christum credentes, qui spiritu ejus agantur, manumittere, spiritualement tantum cultum ab omnibus exigere! Christus autem apparuisse dicitur, quia præcognitus & prædestinatus à Deo erat, sicut & gratia, in effectum deducta & exhibita, dicitur eandem ob causam manifestata & apparuisse.

Et Servator noster. Appellatur Christus, quia nos per ipsum Deus servat.

Qui mortem quidem destruxit. Id est destructum iri declaravit, & haud dubiam fidem fecit. Res ponitur pro rei declaratione, per metonymiam. Loquitur enim de mortis destructione per Euangelium facta, ut mox additur.

Illuminavit autem vitam & incorruptionem, id est vitam corrumpi nesciam, & ἀφθαρσίαν, per Euangelium. Significat Apostolus vitam & incorruptionem tenebris fuisse abditam, sed per Euangelium Christi veluti luce illata hominibus ostensam esse. Et hoc etiam est quod Joannes dicit: *Et vita manifestata est, & vidimus, & testamur, & annunciamus vobis vitam æternam, quæ erat apud Patrem, & manifestata est nobis* I Joan. I. 2. Considerent hæc, qui ante Christi apparitionem & Euangelii lucem clarum vitæ æternæ nuntium putant extitisse. Hæc omnia quæ dixit Apostolus miram Evangelii continent commendationem, illudque rem esse diviniorem ostendunt.

Vers. 11. *Ad quod, &c.* Nempe totum quod præcessit. Vide I Tim. 2. 7.

Positus sum ego præco. Ut scilicet id, post Christum, publicem & proclamem.

Et Apostolus, & Doctor Gentium. Declarat prius: quasi dicat, ita positus sum præco, ut sim Apostolus & Doctor Gentium: quasi dicat, non Judæorum tantum, ut doceam etiam ad gentes hanc tantam Dei gratiam pertinere.

Vers. 12. *Propter quam causam.* Nempe quod Gentibus gratiam Evangelii prædicem, quod Apo-

stolum & Doctorem gentium agam, hæc patior, nempe quæ patior, vincula scilicet, quæ captivos comitari solent mala. Judæi enim causa istorum omnium erant Paulo, capitali in eum flagrantis odio, quod Gentibus, sine Lege & circumcisione, salutem per solam in Christum fidem annuntiaret, ut ex Actis Apostolorum videre est.

Sed me non pudet. Nempe catenæ meæ & istorum quæ patior. Exemplum in se dat Timotheo ejus ad quod eum adhortatus est yf. 8.

Scio enim cui credidi. Quasi dicat, scio enim me credidisse Deo & Christo glorificato, scio me non docere vana, scio me nec deceptum esse, nec deceptorem agere, scio me divinæ veritatis causa pati, & id mihi maximæ gloriæ in adventu Christi futurum esse, qui me etiam ex morte erepturus est, ad vitam morti non obnoxiam.

Et persuasus sum, nihil dubito, *quod potens sit.* Nempe Deus & Christus.

Depositum meum. Id est doctrinam Evangelii, quam apud te & alios fideles homines deposui. Vide yf. 14, & I Tim. VI. 20.

Custodire ad illum diem. Illustrem nimirum illum & mundo finem allaturum: quasi dicat, tollant me licet, quem nunc in manibus & vinculis habent; at doctrinam meam jam alibi depositam non tollent. Potens enim est Deus & Christus eam custodire, proinde & custodiet haud dubie tanquam suam, ad gloriosissimum illum diem adventus sui, non patietur eam unquam interire, quamvis ego inteream. Ego mortalis sum, at doctrina mea, quia ipsius Dei ac Christi est, manet ac manebit ad mundi finem, & Domini illius, à quo eam accepi adventum. Non fefellit Apostolum hæc fiducia. Etsi enim fefellerunt homines, qui doctrinam Pauli successu temporis mire depravarunt, non fefellit tamen Deus & Christus, qui eam literis, & Symbolo Apostolico mandatam puram & incorruptam perpetuo conservat, & ad extremum conservabit, estque nunc Paulus in maxima gloria, qui tum cum hæc scriberet tractabatur ut maleficus cap. 2. 9. Hanc eandem in Christo fiduciam habeant & hodie omnes, qui non aliam quam vere Catholicam & Apostolicam fidem propugnant, licet nunc, quod adsciticia & minime catholica suscipere nolint, indignissime tractentur; nec hæretici tantum judicentur; sed etiam Christiani esse negentur, imo Judæis ac Turcis deteriores esse dicantur, & infra Orcum ipsum relegentur.

Vers. 13. *Exemplar habe,* ἀντίγραφον ἔχε. In animo scilicet ac memoria. Docet quo pacto depositam apud se doctrinam conservare queat, si nimirum exemplar illius & expressam formam animo suo gerat impressam.

Sanorum sermonum. Quibus nihil inest morbosum. Vide I Tim. I. 10. VI. 3.

Quos à me audivisti. Doctrinam suam designat.

In fide & charitate. Id est de fide & charitate: in pro de, vide Matth. x. 34. Rom. XI. 2. Gal. I. 24. Phil. I. 30. Docet quod sit sanorum istorum sermonum objectum, seu quæ materia, fides nimirum & charitas, nec ea quævis, sed

Quæ est in Christo Jesu. Id est in Christi Jesu disciplina,

sciplina, per metonymiam, ut scilicet in Christum Jesum, & per ipsum in Deum credamus, ut non tantum proximum sed etiam inimicum diligamus, ut pro fratre & sic alii pro aliis, in Christo, animam ponamus. Itaque & fidem & charitatem intelligit Christianam, quarum utraque nulla datur perfectior. Intra has metas, fani illi sermones, à Paulo auditi, consistunt, qui ad quæstiones inanes & otiosas, nihil ad fidem in Christum, & charitatem in Christo pertinentes, ad ritus, ad exercitationes corporales, ad abstinentias, a cibis, a matrimonio, tanquam a rebus illicitis, & ad alia hujusmodi exeunt & evagantur, fani non sunt. *In Christo Jesu enim nihil valet nisi fides per charitatem efficax* Gal. v. 6.

Verf. 14. *Bonum depositum custodi.* Sanos nimirum istos sermones, quos à me audivisti. Age tam boni ac præstantis depositi diligentem custodem, ne pereat & intervertatur, per falsos, qui exorturi sunt doctores, de quibus vide cap. III. 8, 13. IV. 3, 4.

Per Spiritum Sanctum qui habitat in nobis. Qui scilicet in Christum credimus & ejus ministri sumus: quasi dicat, potes hoc facere quod tibi mando, habitat enim in nobis Spiritus Sanctus, qui tibi omnia revocabit in memoriam quæ à me audivisti, qui te duces in omnem veritatem, & aptum faciet ad retundendos ac coarguendos falsos doctores.

Verf. 15. *Scis hoc.* Quasi dicat, res enim obscura non est. Forte etiam tum Timotheus agebat in Asia, ut id ignorare non posset.

Quod aversi sint a me. Ne scilicet meo periculo involverentur, aut quod eos catenæ meæ punderet.

Omnes qui sunt in Asia. Intelligit sectatores & commites antehac suos, qui Romæ, deserto Paulo, in Asiam redierant. Vide cap. IV. 16. Queritur hoc apud Timotheum filium suum Paulus, quo tanto diligentius ac studiosius, exemplo istorum monitus depositum sibi commissum curet ac custodiat.

Ex quibus est Phygellus & Hermogenes. Hos solos nominavit, ne laterent, ut puto.

Verf. 16. *Det misericordiam Dominus Onesiphori domui.* Exemplum etiam adducit superioribus contrarium, ad consolandum & incitandum Timotheum. Adducit autem non simpliciter, sed cum voto & precatione.

Det misericordiam Dominus. Id est, exhibeat misericordiam Dominus, id est Christus, qui absoluta *Domini* voce semper ab Apostolo designatur, sicut Deus ille unus, Christi Pater, absoluta voce *Dei* I Cor. VIII. 6. Habemus hic exemplum voti & precationis ad Christum directæ.

Onesiphori domui. Id est, Onesiphoro cum conjugibus & liberis. Sic I Cor. XVI. 15, Stephanæ domus includit etiam, idque principaliter, ipsum Stephanam. Voto prolixo prosequitur Onesiphorum. Ut incerta nitantur conjectura, qui ex eo quod & hic & infra cap. IV. 19, in salutatione ipse Onesiphorus non nominetur, sed tantum Onesiphori domus, colligunt Onesiphorum jam fuisse mortuum, & quia mox Apostolus pro Onesiphoro vota facit vs. 18, exemplum hic esse voti & precationis pro mortuis. Hoc quidem hinc colligi non potest, ut diximus,

sed ut mortuis etiam non tantum vivis charitatem exhibeamus, res ipsa monet. Nam & mortui Deo vivunt, quatenus semper est in ejus potestate ut vivant. Qui nullum medium mortuorum statum credunt, mirum non est quod pro iis non orent. Sed qui credunt ac sciunt judicium de mortuis pariter & de vivis adhuc futurum esse, recte faciunt quod Christiani pro Christianis etiam mortuis orent. Nemo enim tam sanctus est, qui gratia & misericordia Dei non indigeat. At ubi gratiæ & misericordiæ locus est, ibi & precibus est locus, longeque certius est præsidium in vivorum precibus pro mortuis, quam in mortuorum pro vivis. Quanquam & hoc præsidium tale non est, ut ei fidere quisquam Christianorum debeat, qui spiritu carnis opera non mortificaverit.

Quia sæpe me refocillavit. Nempe Onesiphorus, sæpe mihi fuit refrigerio, dum scilicet, ut mox ait, Romæ versaretur, sæpe me invisit & consolatus est, & juvit quo potuit officio. Itaque pro misericordia quam erga me exercuit, precor ut vicissim Dominus misericordiam exhibeat ejus domui, non ipsi tantum soli.

Et catenam pudori sibi non duxit. Non puduit eum meæ catenæ. Erat enim Paulus catena militari illigatus ad manum custodis militis. Non puduit eum Pauli, quamvis catena vinctus esset, & speciem facinorosi hæcenus gereret, sciebat Paulum non facinorosum, sed sanctum & Apostolum Christi esse, & in testimonium Evangelii quod prædicabat ista pati. Exemplum Timotheo, quod imitaretur vs. 8.

Verf. 17. *Sed cum esset Roma.* Per contrarium rem illustrat.

Studiofius. Id est studiosissime, ut in tanta urbe, comparativus pro superlativo, phrasi Græca.

Quæsit me. Non ut alii, quos quia pudebat meæ catenæ, defugiebant omnem mei conspectum.

Et invenit. Non destituit quærere donec inveniret, in diversorio scilicet Pauli cum custode milite.

Verf. 18. *Det ipsi Dominus ut inveniat misericordiam a Domino.* Conveniens votum ejus facto. Invenit me Onesiphorus, det ergo ei vicissim Dominus ut inveniat misericordiam.

A Domino. Id est ab ipso, nomen antecedens pro pronomine, Hebræa phrasi. Vide inter alia 2 Thess. I. 7, 8. Gen. IV. 23. Exod. X. 11. Psal. XLIII. 6. Hujus phræseos ignarus Justinus Martyr, duos se putavit in Scripturis invenisse Dominos, quorum unus esset Pater, alter Filius, qui postmodum esset homo factus, & Jesus Christus appellatus.

In illo die. Quo scilicet cuique misericordia Domini maxime erit opus.

Et quanta Ephesi ministraverit. Quam non vulgaria præstiterit ministeria, cum scilicet ibi versaretur.

Melius. Id est optime, comparativus pro superlativo, ut paulo ante vs. 17.

Tu nosti. Qui ibi mecum fuisti. Ergo & Romæ dissimilis sibi non fuit.

CAPUT II.

Verf. 1. **T**U igitur. Quasi dicat, ut ad te post hæc exempla redeam.

Fili mi. Cap. 1. 2. 1 Tim. 1. 2, qui mihi præ cæteris, ut filius patri, conjunctus & dilectus es, & quem ex hac vita discedens tanquam filium pater relinquo hæredem fidei & doctrinæ meæ.

Corroborare in gratia. Id est in amplexu gratiæ, per metonymiam.

Quæ est in Christo Jesu. Utei scilicet firmiter adhæreas, cum ea nihil sit certius, nihil melius, nihil optabilius, nihil sanctius ac divinius. Gratiam hanc opponit Legi.

Verf. 2. *Et qua audivisti a me.* De hac videlicet gratia, de fide, charitate.

Per multos testes. Id est cum multis testibus, seu multis testibus præsentibus, qui scilicet attestari tibi poterunt hæc à me esse audita.

Hæc committe fidelibus hominibus. Hæc vicissim apud fideles homines deponere, qui nihil demant, nihil addant, nihil mutant, & in depositi tanti custodia fidem ac diligentiam omnem præstent. Non frustra monuit ista Paulus, jam ad exitum vitæ spectans cap. iv. 6. Verebatur enim ne, quod accidit, multis corruptelis & traditionibus contaminaretur veritas.

Qui idonei erunt & alios docere. Timothei enim officium erat, non tantum discipulos facere Christo, sed etiam doctores, qui & ipsi alios docerent, & sic veritatem Evangelii perpetuarent.

Verf. 3. *Tu igitur patere.* Nempe quicquid adversi inciderit, perfer & obdura.

Tanquam bonus miles Jesu Christi. Bonus miles Imperatorem suum non deserit, omnia patitur & perfert Imperatori suo militans. Et tu militas Imperatori tuo Jesu Christo, huic nomen dedisti, & sacramento obstrictus es, hunc ergo non deferre, quicquid tandem patiendum tibi sit. Veniet etiam tempus quo post peractos militiæ labores, cum Imperatore tuo triumphabis, & æternis gaudiis perfrueris.

Verf. 4. *Nemo militans implicatur vitæ negociis.* Non agricultura, non pastura, non mercatura, non procurazione, non fidejussione & similibus.

Ut ei qui milites legit, id est Imperatori, placeat. Monet Timotheum ab eodem exemplo militum, ne ullum aliud vitæ genus adjungat & amplectatur, sed totus sit in Christi militia, id est in Evangelii prædicatione.

Verf. 5. *Si vero etiam certet aliquis, non coronatur, nisi legitime certaverit.* Ab athletic exemplo sumpto, docet non sufficere ad coronam gloriæ cælestis, ut aliquis pro Christo certet, sed opus esse ut legitime certet, significans Timotheum non quocunque modo, sed legitime suo munere defungi debere, proinde totum in illo esse, nec ullis implicari vitæ negotiis.

Verf. 6. *Laborantem agricolam oportet primum fructus percipere.* Occupatio, ne dicat Timotheus, si sibi victus & necessaria vitæ desint, cogi se ad vitæ negotia. Significat enim Timotheum ante omnes debere

fructus ex labore & agricultura sua, id est ex Evangelii prædicatione percipere, proinde Timotheum suo jure sumere sibi debere ex Christianorum facultatibus tantum, quantum habeat opus. Nulli majore ac potiore jure ac merito ex fructibus participant, quam qui totam vitam suam aliorum impendunt saluti.

Verf. 7. *Intellige quæ dico.* Quasi dicat, obscurius de industria designo quod intendo, sed tu intellige quæ dico, sapienti satis, ut ajunt.

Det enim tibi Dominus intelligentiam in omnibus. Non frustra te intelligere jubeo quæ dico, precor enim Dominum, ut tibi & in hoc & in omnibus det intelligentiam. Habemus & hic exemplum invocationis Christi, qui absolute Dominus ab Apostolo & Christianis appellatur. Vide supra cap. i. 16, 18.

Verf. 8. *Memento Jesum Christum excitatum ex mortuis.* Quasi dicat, hujus enim si semper memineris, non cessabis in opere tuo, nec tibi quicquam erit grave toleratu, aut factu, propter Jesum Christum, nec dubitabis unquam de doctrinæ ejus veritate, proinde & de spe vitæ æternæ.

Ex semine Davidis. Hoc addit ut tanto magis constet Jesum esse Christum illum à Deo promissum. Quia enim est ex semine Davidis & resuscitatus est ex mortuis, haud dubie in id resuscitatus est, ut, sicut de se dixit & asseruit, Rex & Christus constitueretur, ad salutem dandam omnibus in ipsum credentibus. Hoc igitur si memineris, semper credes Jesum esse Christum illum Dei, & ei constanter adhærebis, quantoque plura pro nomine ejus & ages & patieris, tanto magis gaudebis & alacrior eris, nec morstibi terrorem ullum incutiet, cujus superatæ vivum exemplum in Christo ante oculos tuos perpetuum versabitur.

Secundum Evangelium meum. Hujus rei certam scientiam capi vult ex Evangelio suo, id est à se prædicato, & tot divinis miraculis confirmato.

Verf. 9. *In quo.* Id est propter quod, per Hebraismum Matth. vi. 7. Eph. iv. 1.

Patior, usque ad vincula, tanquam maleficus. Quasi dicat, quoniam nunquam me demitterem, nisi à Christo missus essem, & nisi Evangelium meum esset ipsa veritas.

Sed sermo Dei non vincitur. Ne Timotheus animo dejiceretur propter Pauli vincula, veritus ne perea actum esset de Evangelio. Non vincitur, inquit, sermo Dei, qui Evangelium est, quamvis ego sim victus: hominem vincere potuerunt, at sermonem Dei non possunt, qui multo magis etiam per hæc mea vincula solutus est, & longe majus spatium accepit, ac dilatatus est Philip. i. 12, 13.

Verf. 10. *Propter hoc omnia sustineo propter electos.* Dicit se omnia sustinere, etiam ista vincula, propter electos, id est electorum (qui credentes sunt) causa, quo scilicet in fide confirmentur, & exemplum capiant constantiæ ac patientiæ quod imitentur.

Propter hoc. Id est hunc in finem.

Ut & ipsi. Si nimirum socios se mihi & Christo præbuerint in afflictionum patientia propter Evangelii veritatem.

Salutem consequantur, quæ est in Christo Jesu. Id est veram illam & æternam.

Cum gloria aeterna. Quâ scilicet omnes hujus seculi ignominie & contumelie abunde compensabuntur.

Verf. 11. *Fidelis (est) hic sermo.* Epiphonema, cui simile vide 1 Tim. iij. 1. Ne quis putaret aliam esse Pauli rationem, aliam aliorum, Paulum esse vas eximium Christi, cui cæteri in præmiis adeundis æquiparari nequirent. Fidelis est, inquit, sermo quem dixi, non faller, nec frustrabitur ullum credentem.

Si enim una morimur, etiam una vivemus. Confirmat dictum sermonem. *Si enim una morimur*, id est si societatem habemus in morte, pro veritate nimirum Evangelii, societatem, inquam, & inter nos, & cum Christo.

Etiam una vivemus. Id est etiam societatem vitæ, post mortem nimirum, proinde illius æternæ habebimus: quasi dicat, hoc enim postulat ipsa æquitatis ratio.

Verf. 12. *Si sustinemus.* Nempe afflictiones & contumelias propter Christum & cum Christo.

Etiam una regnabimus. Nempe omnes cum Christo. Morti opposuit vitam, contumeliis & perpeffionibus ignominiosis opponit Regnum & gloriam cælestem.

Si negamus. Nempe Christum, & ejus veritatem, quo nos morti & contumeliis subducamus.

Etiam ille negabit nos. Par pari nobis referet, nempe in adventu suo negabit nos esse suos, proinde perdet nos cum reliquis, & æternis ignibus abolebit.

Verf. 13. *Si infidi sumus, ἀπιστοῦμεν.* Id est fidem Christo datam non servamus.

Ille fidus manet. Non dicit ut antea, ille etiam infidus erit, sed ille fidus manet, nos perfidia nostra fidei & veracitati ejus nihil derogamus.

Negare seipsum non potest. Quasi dicat, negare nos potest, sed negare seipsum non potest, proinde nec infidus esse ullo modo potest. Negare non potest se Christum illum esse, negare non potest vera esse quæ docuit. Semper ergo fidus manet, & quæ promisit fidentibus sibi, haud dubie exhibebit.

Verf. 14. *Hæc in memoriam revoca.* Hæc semper memoriæ Christianorum subjice, hæc iis sunt salutaria.

Obtestans coram Domino, ne de verbis pugnent. Vide 1 Tim. vi. 4. Tangit eos qui Scripturæ verba, veritati & fidei Christianæ opponebant, & de iis pugnant, nova dogmata ex iis condentes, vel tradita ab Apostolis oppugnantes.

(Quod est) *ad nihil utile.* Per μέωσιν, nullum habet ad bonos & sanctos mores usum.

Ad subversionem audientium. ἐπὶ καὶ ἐσθλῶν. Ἐπὶ pro eis, ut mox 16. Eph. 2. 10. Quasi dicat, ita est ad nihil utile, ut etiam sit maxime damnosum, & pertineat ad subversionem audientium, fidei nimirum ipsorum respectu. Dum enim tales verborum pugnas audiunt, putant & dicunt in fide & religione Christiana nihil esse certi, & sic fides eorum subvertitur.

Verf. 15. *Stude, ut teipsum probatum exhibeas Deo.* Quasi dicat, non tantum hominibus.

Operarium, qui non pudeat. Quia scilicet non ita ut oportebat operatus sit.

Recte secantem sermonem veritatis. Id est sermonem veracem, per Hebraïsmum. Sermonem nimirum Evangelii. Sermo veritatis multis ex partibus constat, quem recte secat, qui suam cuique loco, cuique tempori, cuique personæ, partem ex illo tribuit. Secare dixit, alludens ad operarium, inprimis qui operabantur sacris, quorum officium erat rite secare victimas.

Verf. 16. *Profanas autem vaniloquentias, κενόφωνας.* Id est, sermones in quibus nihil aliud est quam vanæ voces, nullæ res, nulla veritas, quales erant explanationes illæ Scripturarum apud Judæos, metaphorica & allegorica, quas veritati & fidei Christianæ opponebant. Profanas dicit, quia nihil cum sermonibus divinis, quorum solidissima veritas est, commune habent, & mera hominum sunt commenta. Vide 1 Tim. vi. 20.

Cohibe. Auctoritate nimirum tua, & si sit opus etiam ecclesiæ censura.

Ad majorem enim proficiet impietatem. Nisi scilicet cohibueris. Eo tandem devenient, ut etiam Jesum negent esse Christum, quod & factum est.

Et sermo eorum. Vaniloquorum istorum scilicet & thaumaturgorum, qui toti sunt in allegoriis.

Tanquam gangræna pastum habebit. Id est etiam sana membra invadet, ut gangræna facit, nisi cohibeatur, abscissis etiam, si aliter curari nequeat, infectis membris.

Ex quibus est Hymeneus & Philetus. Nominat ex iis duos, ne lateant. De Hymenæo supra 1 Tim. i. 20.

Verf. 18. *Qui circa veritatem.* Id est à veritate, ut 1 Tim. vi. 21 *circa fidem*, id est à fide.

Aberrarunt, dicentes resurrectionem jam factam esse. Ex sensu nimirum metaphorico proprium oppugnabant. Iræn. lib. 11. cap. lvij de Gnosticis. *Esse* (eorum scilicet sententiâ) *resurrectionem à mortuis, agnitionem ejus, quæ ab ipsis dicitur, veritatis.*

Et subvertunt quorundam fidem. Nempe resurrectionis proprie dictæ, ut fieri solet, cum aliquid creditu facilius sub iisdem nominibus subjicitur. Ex eadem credo disciplina erant, qui inter Corinthios mortuorum negabant resurrectionem 1 Cor. xv. 12, qui habent quod imputent. Occasionem enim & causam præbuerunt Apostolo, ut fidem & argumentum resurrectionis ibidem tam divinè explicaret.

Verf. 19. *Solidum tamen fundamentum Dei stat.* Ἑστῆκε, præteritum pro præsentī, ex Hebraïsmo: quasi dicat, quicquid illi contra moliantur. Solidum Dei fundamentum est Evangelium seu doctrina de futurâ mortuorum resurrectione, quæ fundamentum dicitur, quia super eam omnis Christiana fides & pietas fundatur.

Dei fundamentum. Quia Deus ipse illud posuit, qui Evangelii auctor est.

Solidum. Quia firmum, immotum & inconcussum est. Ideoque stat & stabit hæc veritas, donec in effectum veniat.

Habens sigillum hoc. Quia fundamenti nomine doctrinam intelligit, recte ei, καὶ τὸ ἑσθλὸν μυστήριον sigillum tribuit, quo doctrina hæc confirmatur.

Novit Dominus qui sunt sui. Quam ergo certum, immotum

immutum & inconcussum est, quod Dominus, id est Deus ille unus (respicitur enim ad veteris Scripturæ testimonium, nimirum Psalm 1. 9) novit suos, id est suos cultores amet ac diligat, per metonymiam. Unde non novisse Dominus dicitur quos odit & damnat; tam certum etiam, immutum ac inconcussum est, fore ut eos ex mortuis resuscitet ad vitam sempiternam. An enim perire pateretur sibi charissimos, quique ipsi consili etiam mortem pro eo non dubitarunt oppetere? Nisi forte putemus Deum non posse mortuos suscitare. Hoc vero qui putet, eadem opera neget simul Deum esse, neget etiam contra tot haud dubiæ fidei testes, tot divina miracula, & tam divinam Evangelii per omnes gentes, sine ullis potentiæ humanæ adminiculis prædicationem, Christum ab eo suscitatum esse ex mortuis. *Et.* Quasi alterum sigillum, seu altera sigilli pars, quarum prior confirmat resurrectionem justorum ad præmia; hæc posterior injustorum ad pœnas. Nam sicut resurrectio duas habet partes, sic etiam duplici munitur sigillo.

Absistat ab iniquitate omnis qui nominat nomen Christi. Hoc enim quia in Christi doctrina perpetuo inculcatur, sigillum & argumentum certissimum est, fore ut quicumque nomen Christi profitentium ab injustitia non recesserit, pœnas luat gravissimas ac sensibiles, proinde ut mortuus ad eas subeundas resurgat. Posset etiam particula & in Apostoli verbis, ex Hebræorum idiotismo significationem habere particulæ illativæ igitur, ut inter alia 1 Cor. v. 13: quasi dicat Apostolus; *Igitur absistat ab iniquitate omnis qui nominat nomen Christi*, sciens scilicet & pro certo habens futurum, ut omnes resurgant, & præmia ac pœnas pro factis ac meritis suis reportent.

Verf. 20. *In magna autem domo.* Quasi dicat, ne quis miretur tales homines & hæreticos in ecclesia reperiri, ecclesia magna domus est, magni Regis ac Domini. In magna autem domo

Non sunt tantum vasa aurea & argentea, sed etiam lignea & testacea, & hæc quidem, aurea nimirum & argentea, in honorem. Quia in honestos usus, ut ex iis edatur ac bibatur, unde illis est honor.

Hæc vero, lignea videlicet & testacea, in ignominiam. Quia in usus ignominiosos, ut in ea egerantur cibi ac potus excrementa, unde illis est æquitas & contemptus. Sic etiam in ecclesia non tantum sunt homines præstantes, veritati ac pietati unice dediti, quos Deus & Christus habet in honore: sunt etiam ad quos varii errores ac vitia quasi excrementa deferuntur, fordinum receptacula, quibus nullus est apud Deum & Christum honor, & quos manet æterna ignominia. Nimirum ut idem Apostolus ait alibi; *Oportet & hæreses inter vos esse, ut qui probati sunt, manifesti fiant inter vos* 1 Cor. xi. 19.

Verf. 21. *Si quis igitur expurget seipsum ab istis.* Nempe hæreticis vel apostatis, vel prava & vana docentibus, vasis vilibus & impuris, ne scilicet quicumque cum illis commune habeat.

Erit vas in honorem. Id est honori destinatum.

Sanctificatum. Segregatum à profanis usibus.

Utile Domino. Nempe ad sanctos usus.

Ad omne opus bonum preparatum. Explicat prius. Tales sunt omnes qui veritatem Christianam tenent, hæreses omnes, & sententias quæ pietatem Christianam moliuntur & evertunt, una cum ipsis earum auctoribus longissime vitant Tit. iij. 10. Locus hic docet in cuiusque potestate esse, ut sit vas in honorem, proinde falsum esse ullum hominem nominatum, nedum longe majorem hominum partem, antequam nascerentur, imo ante secula, destinatos esse ad ignominiam & interitum. Et qui talia docent, profanas movent vaniloquentias *yl. 16*, & stultas ac ineruditas quæstiones, pugnarum fernina *yl. 23*, quamvis in iis maxime sibi sapere videantur.

Verf. 22. *Novitias autem cupiditates,* (*Τὰς δὲ novitiᾶς ἢ ἐπιθυμίας*) *fuge.* *Novitiᾶς*, non significat juvenem aut juvenilem, sed novitium. Unde scriptores Neoterici. Monet ergo Timotheum, ut fugiat cupiditates rerum novitiarum, noviter repertarum & proditarum, quarum homines, juvenes præsertim, solent esse cupidi, fastidientes antiqua. Novas amant opiniones, quo cæteris videantur esse sapientiores, sicut nunc prodiit nova Philosophia. Hoc in Christiana religione, ad quam Apostolus monitum istud refert, maxime cavendum est, in qua illud optimum, quod primum & antiquissimum. Hoc si Christiani omnes meminissent, nunquam in novitia dogmata & hæreses delapsi essent.

Sectare autem justitiam. Rem nimirum antiquam, ut & ea quæ sequuntur. *Justitiam*, ne cuiquam injuriam facias.

Fidem, ne quemquam fallas.

Dilectionem. Ut quemque diligas. *Pacem cum omnibus invocantibus Dominum.* Id est Christum.

Ex puro corde. Si nimirum non sint hæretici, non Judæi magis quam Christiani, non vitii dediti, sed toti Christo devoti. Hinc enim de cordis eorum puritate, in Christo invocando, argumentum capere licet certissimum. Significat cum Christianis, qui vere Christiani non sint, pacem haud esse posse. Argui enim debent, & nisi resipiscant, à Christianorum communione separari. Hactenus tamen etiam cum istis pax sectanda est, ne iis ulla in re noceamus, eorum commodis studeamus, & injurias ab illis illatas patienter toleremus. Nota hic Christianos describi ab invocatione Christi, ne quis de illa dubitet. Vide 1 Cor. i. 2. Hæc verorum Christianorum est differentia specifica, à qua adeo degenerarunt sequentium temporum Christiani, ut Christum unius illius Dei non aliter invocent, quam quatenus eum Deum illum unum esse credunt.

Verf. 23. *Stultas autem & ineruditas quæstiones devita.* Pacem sectare, inquit, stultas autem & ineruditas quæstiones devita; quæ scilicet nihil ad bonos ac pios mores faciunt: quas *stultas* dicit, quia sapientes viri eas non movent.

Ineruditas. Quia eas non movent in veritate Christiana eruditi. *Devita.* Noli te iis immiscere. Ad tales quæstiones merito referas quæ hodie disputantur, an unus ille Deus sit tres personæ? An Christus Dei sit ipse Deus ille unus? An una persona sit unus ille Deus & homo? Et similia.

Sciens quod generent pugnas. Id est concertationes, contentiones, rixas, jurgia, ut fieri solet ac necesse est, cum de rebus nihili, & de lana, ut ajunt, caprina, de quæstionibus quibus nulla res subest, de meris contradictionibus, de nudis vocibus ac vocabulis disceptatur.

Verf. 24. *Servum autem Domini.* Eumque etiam eximie sic dictum.

Non decet pugnare. Affectu nimirum, verbis contentiosis, multo vero minus manibus.

Sed placidum esse erga omnes. Quod repugnat omni pugna.

Ad docendum aptum. Proinde affectu non commoveri. *Tolerantem malos.* Ut Medici furiosos.

Verf. 25. *In mansuetudine.* Id est cum mansuetudine; procul scilicet omni ira & feritate.

Erudientem eos qui contraria statuunt. Nempe veritati Christianæ.

Si quando det eis Deus respicientiam ad agnitionem veritatis. Non quia Deus dare nolit, sed quia illi accipere renuunt, ideo summa cum mansuetudine tractandi sunt, ne magis efferentur, sed ut, si fieri queat, nostra modestia moti, animum tandem ad accipiendam à Deo respicientiam inducant.

Verf. 26. *Et sobrietatem recipiant,* (ἀννήψουσιν) *evigilent.* Sunt temulentis & ebriis & somno profundo confopitis similes, non vident, nec sentiunt se laqueo diaboli constrictos teneri, ideo addit

Ex diaboli laqueo. Si enim ad sobrietatem redirent, si evigilarent & veritatem agnoscerent, protinus ex diaboli laqueo sese expedirent.

Vivi ab eo capti. Non ita capti ut vitam amiserint, quod sæpe feris solet, sed ita capti ut vivant.

Ad illius voluntatem. Id est ad opponendum sese divinæ voluntati & doctrinæ Christianæ, ad falsa dogmata & hæreses defendendas, ad persequendos pios, & varia peccata committenda. Voluntas diaboli, per metonymiam, ponitur pro eo quod diabolus vult.

CAPUT III.

Verf. 1. **H***oc autem noris.* Quasi dicat, ut tanto magis vigiles, & quæ tui sunt muneris agas. Vide cap. IV. 1, 2, 3, 4, 5.

Quod in ultimis diebus. Nempe seculi præsentis, cum mundus properabit ad exitum post exortum Antichristum.

Aderunt tempora difficilia. Id est malis moribus plena. Tempora enim mala fiunt per malos hominum mores. Hoc Paulus prædicit ex spiritu Prophetico. Vide 1 Tim. IV. 1.

Verf. 2. *Erunt enim homines.* Rationem & causam adfert dicti. Loquitur de hominibus professione Christianis, seu qui sunt intra non extra ecclesiam. Nam istorum semper corruptissimi sunt mores. At hinc Paulus prædicit quantopere degeneraturi sint Christiani, quod etiam evenisse oculis nostris usurpamus. Unde conjicere licet nos circa dies ultimos versari.

Amantes sui, φιλαυτοί. Amorem sui intelligit vitiosum, qui excludit amorem proximi: quasi dicat,

quisque seipsum amabit, nemo proximum, charitas Christiana exstinguetur.

Avari, φιλάργετοι. Amantes argenti, obliti Regni cælestis & justitiæ ejus.

Gloriosi, ἀλαζονες. Laudum suarum jactatores.

Superbi, ὑπερήφανοι. Qui se super alios extolunt.

Blasphemi. Maledici, tam in Deum, quam in homines.

Parentibus immorigeri. Quibus primus post Deum & alios homines debetur honos.

Ingrati. Indigni scilicet quos terra alat, quippe quæ se cultoribus suis gratam exhibet.

Prophani, ἀνόητοι. Quibus sacra & profana perinde habentur, irreligiosi.

Verf. 3. *Astorgi.* In quibus insitus erga proprium sanguinem amor extinctus est.

Insociabiles, ἀσυνδοί. Qui nec Fœderis vinculis ullis ligantur.

Calumniatores, ἀλέβολοι. Falsis & fictis criminibus alios onerantes.

Incontinentes, ἀπειθείς. Frænum permittentes affectibus.

Immansueti ἀνήμεροι. Quos ne dies quidem ulla queat mansuefacere.

Non amantes bonorum, ἀφιλάγατοι. A quibus ne boni quidem viri queant amorem elicere.

Verf. 4. *Proditores.* Etiam optimorum, lucri alicujus causa.

Præcipites, ὠρεπιστές. Sine deliberatione & inconsulto impetu omnia agentes Act. XIX. 36.

Inflati. Vana scilicet de se opinione.

Amantes voluptatis magis quam Dei. Quibus voluptas pro Deo est. Omnia enim voluptatis causa faciunt, & ad voluptatem cuncta dirigunt, Deum ad assequendam voluptatem tantum pro prætextu habent. Ideo addit:

Verf. 5. *Habentes formam pietatis.* Quasi Dei cultores essent,

Virtutem autem ejus abnegarunt. Id est, ea opera in quibus pietas virtutem seu vim suam maxime exerit, per metonymiam causæ, charitatem nimirum, humilitatem animi, modestiam, patientiam, sobrietatem, castitatem, mundi contemptum, & alias virtutes veras, non inania virtutum simulacra. Abnegarunt autem non verbis, id enim esset adversum externæ pietatis formæ, sed rebus ipsis ac factis, quippe talium expertes virtutum. Vide quanta divinitate hæc præviderit & prædixerit Apostolus? Tot instituta hominum in ecclesiam inducta, quid aliud continent, quam formam pietatis externam sine vera pietate? formam castitatis sine castitate, formam humilitatis, sine humilitate, formam modestiæ, sine modestia, formam patientiæ, sine patientia, formam paupertatis, sine paupertate, formam abstinentiæ, sine sobrietate, formam contemptus mundi cum summo fastu, formam divini cultus sine vero cultu, qui non cerimoniis peragitur, sed spiritu ac veritate. Mirum vero non est, tantam morum corruptionem inveni debuisse in ecclesiam. Hoc enim fieri necesse fuit, post universalem doctrinæ Christianæ depravationem, itidem ab Apostolo prædictam 2 Thess. 2.

Et hos averfare. Nempe externam pietatis formam præferentes, virtute pietatis abnegata. Abstine ab eorum consuetudine & convictu, & tuum exemplum imitentur & ceteri Christiani. Etsi enim isti non sunt in ecclesia, quia tamen veritatem Christianam impugnant eique resistunt *vs. 8, 9*, averfandi sunt.

Verf. 6. Ex his enim sunt qui irrepunt in domos. Rationem reddit moniti per prolepsin, ne diceret Timotheus, quomodo istos averfari possum, qui nondum exorti, sed ultimis demum diebus exorturi sunt. Potes & debes, inquit Apostolus. Ex istis enim sunt, id est ex eorum genere ac censu, qui jam nunc *irrepunt in domos* &c. Quasi dicat, non desunt etiam nunc homines, quos dixi, sed ultimis diebus Christiani tales erunt, iique non pauci, sed omnes in commune. Irrepabant autem in domos easque opulentas externa pietatis specie ac forma, per artes varias, cujus rei nunc habemus innumera exempla.

Et captivas ducunt mulerculas. Id est, obnoxias sibi & suis dogmatis reddunt sexum infirmiorum, quem promptius est seducere, & quo seducto ac capto, virilis deinde ducitur sexus. Vide Actor. XIII. 50.

Oneratas peccatis. Non adoriuntur, multo vero minus captivas ducunt castas & probas fæminas, sed peccatis, sed stupris, adulteriis, veneficiis, & similibus criminibus oneratas mulierculas, extenuatione peccatorum, & pollicitatione absolutionis, non raro & stuprorum consuetudine.

Et quæ aguntur cupiditatibus variis. Ut scilicet illis potitæ, habeant sanctos istos pro deprecatoriis, in quorum sinum conscientiam suam exonerent. Ita similes habent labra lactucas.

Verf. 7. Quæ semper discunt. Nimirum ab istis suis doctoribus.

Et nunquam ad cognitionem veritatis venire possunt. Quia nimirum nec doctores habent, qui veritatem doceant, nec animos ad discendam veritatem idoneos. Discere enim volunt sibi cupiditates suas explere licere, citra scelerum pœnas, quod nunquam erit verum.

Verf. 6. Quemadmodum autem Jannes & Jambres (vulgatus legit Mambres) restiterunt Moysi. Ne quis dicat, posse omnes à Christianis veritatem discere? Fortassis possent, nisi novi isti Joannes & Jambres essent. Jannes & Jambres Magi erant, qui coram Pharaone Moysi resistebant, & Pharaonem divinatorum signorum imitatione retinebant, ne Moysi obtemperaret.

Sic & isti resistunt veritati. Id est Euangelio, ne homines credant Jesum esse à Deo missum & suscitatum ex mortuis, & Dominum ac judicem omnium vivorum ac mortuorum factum; sicut & Magi illi derogabant Moysi fidem. Talis erat Magus ille, pseudopropheta Judæus Bar-Jesus, seu Elymas Act. XIII. 6, 8, & exorcistæ illi, filii summi Sacerdotis Scevæ Act. XIX. 14, & Alexander ille faber ærarius, infra cap. IV. 14, 15.

Homines corrupti mente. Quasi dicat, quibus si sana & integra menseffet, cederent tam claræ veritati. Vide I Tim. VI. 5.

Reprobi circa fidem. Id est fidei in Christum re-

spectu, ad quam plane sunt inhabiles propter suam perversitatem & obstinatum ad prava animum.

Verf. 9. Sed non proficient amplius. Quasi dicat, fecerunt quæ potuerunt, nil proficient ultra præstigiis & contradictionibus suis.

Amentia enim ipsorum. Nempe quod tam claræ veritati resistant, & cedere nolint.

Mansesta erit omnibus. Hoc adeo comprobavit eventus, ut credere maluerint homines, Jesum esse unum illum Deum, (quæ opinio Ignatii tempore jam erumpebat, & hæresis vocatur à Satana disseminata Epist. ad Tarsenses) quam Jesum rejicere & imposturæ damnare. Nec Mahomet successum ullum suis imposturis ominari potuit, nisi veritatem hanc, Jesum à Deo missum esse, intactam reliquisset.

Sicut & illorum erat. Nempe Magorum apud Pharaonem, quos veritas cito convicit, & ipsos impostores esse, Moysen autem Dei Legatum esse ostendit.

Verf. 10. Tu vero. Quasi dicat, quem mihi superstitem relinquo, quæcunque tandem futura sit morum depravatio. Redit enim ad id quod a principio dicere cœperat *vs. 1*, & seqq. & cujus occasione proxime præcedentia interjecit.

Assecutus es meam doctrinam. Optime scis quæ docuerim, proinde resistes hæresibus, ne depraventur mores Christiani.

Ductum. Quomodo duxerim & rexerim discipulos.

Propositum. Quid mihi fuerit unice propositum; quid intenderim, quid spectarim.

Fidem. Quam fidem habeam in Dominum Jesum.

Longanimitatem. Quanta semper usus sim longanimitate.

Charitatem. Quanta sim usus erga omnes, etiam inimicos & persecutores.

Patientiam. Quanta sim usus patientia.

Verf. 11. Persecutiones. In me scilicet excitas nosti optime.

Perpersiones. Quæ & quanta sim perpessus propter Euangelium.

Quæ mihi evenerint Antiochiæ. Pisidiæ nimirum Act. XIII. 14, unde fuit ejectus *vs. 50*.

Iconii Act. XIV. Ubi nisi effugisset, lapidatus fuisset *vs. 5, 6*.

Lystris. Ubi lapidatus fuit *vs. 19*, quæ omnia Timotheo optime nota erant, Lystris in vicinia agenti Act. XVI. 1.

Quales persecutiones sustinuerim. Non in istis tantum quæ dixi locis, sed etiam in multis aliis. Jam enim Timotheus comitem agebat Pauli Actor. XVI. 3.

Et ex omnibus eliberavit me Dominus. Id est Christus: quasi dicat, ut sicut ego perpersionibus & tolerantia persecutionum testabar esse me Christi servum & Apostolum; sic & Christus liberando me ex omnibus persecutionibus testaretur esse se meum Dominum. Hæc omnia assecutus es probe, multis etiam ipse præfens adfuisti, & pars eorum magna fuisti. Itaque licet ego discedam ex hoc seculo, tu eris instar mei.

Verf. 12. Et omnes autem. Particula & redundat (L13) ex He-

ex Hebraismo, ut Joh. vi. 15.

Omnes, inquit, sine exceptione temporum & personarum.

Qui volunt pie vivere in Christo Jesu, persecutionem patientur. Quasi dicat, ne mireris me tantas persecutiones esse perpassum, & adhuc pati, neve propterea de Christi amore & gratia erga me dubites.

Omnes qui volunt pie vivere. Et consequenter pie vivunt, loquitur enim de voluntate efficaci.

In Christo Jesu. Id est secundum Christi Jesu doctrinam, in qua vera & perfecta docetur pietas. Hanc mundus pati non vult, pietatem secundum Legem Moysi pati potest, secundum humanos ritus & opiniones etiam lubens amplectitur. At pietas in Christo Jesu semper est invisibilis mundo. Atque hinc factum etiam est, ut mundus non ante cessaret à Christianorum persecutione, nec ante iret in Christi nomen, quam Christi doctrina per varias opiniones ad mundi palatum attemperaretur.

Persecutionem patientur. Unde & jam, ab ipsis Christianis ad prava delapsis, veri & in solo Christo Jesu pie viventes Christiani, duris vexantur persecutionibus, quod & nunc evenit in Polonia, Regni civibus expulsis, tantum ob id quod solam Catholicam & communem omnium Christianorum fidem amplectantur, & secundum eam vivant. Ita semper veræ pietatis in Christo Jesu comes est persecutio, quæ & pietatem custodiat, & fidem experiatur ac exerceat, fides enim est quæ nobis imputatur ad justitiam. Nec sane deceret, ut Christiani alia via contenderent in cælum, quam a fidei ac pietatis eorum duce Christo calcata. Vide Act. xiii. 22. Joh. xv. 18, & seqq. I Thess. iiii. 3, 4. Qui igitur in Christo Jesu pie vivere volunt, mirari non debent quod persecutionem patiantur, nec persecutionibus à Christo depelli, quin hoc ipsum pro argumento certissimo, se veros esse Christi discipulos, & pro pignore Regni cælestis capere debent. Vide cap. 2. ii, 12, 13.

Verf. 13. *Mali autem homines.* Qui scilicet pie vivere volentes in Christo Jesu persequuntur, seu persecutiones in eos movent & concitant.

Et deceptores, ἡγῆται. Qui suis dogmatis homines fascinant & seducunt, unde persecutiones piorum & amplecti falsa renuentium oriuntur.

Proficient in deterius. Ut semper falsa falsis accumulent. Eventus hoc abunde comprobavit.

Seducentes & seducti. Id est dum seducunt & vicissim seducuntur, nec ullum errandi finem faciunt, antequam ad extremum errorum deveniant.

Verf. 14. *Tu autem mane in iis quæ didicisti, ἐν οἷς ἔμαθες.* Non patere tibi nova & à me non audita dogmata persuaderi, aut ab iis quæ didicisti te abduci, nec addi nec demi quicquam patere, nam nec ultra, nec citra hæc rectum ac verum consistit.

Et quæ tibi concredita sunt, κατὰ ἐπιστολὴν. Fidem serva in iis quæ fidei tuæ sunt commissa, seu ut supra locutus est; *Bonum depositum custodi* cap. i. 14. I Tim. vi. 20.

Sciens a quo didiceris. Nempe a me Paulo, Christi

ad Gentes Apostolo, magistro minime fallaci, cujus conversatio tibi optime nota & explorata est ὧς, 10, 11.

Verf. 15. *Et quia ab infantia.* Per hyperbolen, id est a puero, ex matris & aviæ institutione & educatione cap. i. 5.

Sacras Scripturas nosti. Aliam addit causam, cur in doctrina à se tradita manere ac persistere debeat, quia scilicet à pueritia sacras Scripturas norit, significans doctrinam suam plane cum sacris literis consentire. Intelligit autem sacras literas Veteris Testamenti, in quarum lectione Judæi liberos a teneris exercebant, ex præcepto Legis. Et nunc doctores reperiuntur Christiani, qui etiam adultos arcent a lectione Scripturarum! Nimirum & hoc est unum ex Christianorum maximis corruptelis.

Quæ possunt te sapientem reddere ad salutem. Id est, ad salutis adeptionem, metonymia consueta.

Per fidem quæ est in Christo Jesu. Quasi dicat, quæ unicum est medium adipiscendæ salutis, proinde efficere ut iis quæ a me didicisti firmiter ad hæreas. Literæ enim sacræ ad Christum Jesum & ad fidem in ipsum ducunt Joh. v. 39, 40, 46, & Christi doctrinam mirifice confirmant. Ideo testimoniis earum sæpe sunt usi Apostoli in Evangelii prædicatione & Apostolici viri. De Apollo vide Act. xviii. 23, 28.

Verf. 16. *Omnis Scriptura.* Nempe de qua res est, quæ scilicet dicitur Sacra ὧς. 15. Digreditur paulum ad commendationem Scripturæ sacræ, ut Timotheus videat quantum sibi thesaurum a pueritia collegerit.

A Deo inspirata. Per Spiritum nimirum Sanctum, intellige est, & sic Deum habet auctorem non homines.

Et utilis ad doctrinam. Id est, ad id ut doceantur homines viam salutis.

Ad redargutionem. Ut redarguantur qui se opponunt veritati.

Ad correctionem. Ut corrigantur & ad rectum reducantur depavati.

Ad institutionem quæ est in justitia. Id est, ad id ut aliquis erudiatur in justitia, & evadat justus.

Verf. 17. *Ut perfectus sit homo Dei.* Eximie nimirum sic dictus, id est Evangelii minister. Nam alias quilibet Christianorum est etiam Dei homo. Vide I Tim. vi. 11.

Ad omne opus bonum perfecte instructus. Exponit prius. In hoc enim perfectio ista consistit, ut sit ad omne opus bonum perfecte instructus, non tantum ad pie vivendum, sed etiam ad docendum, ad redarguendum, ad corrigendum, ad instituendum & erudiendum in justitia. Hoc qui habet, ἀτελής, perfectus, & ἀνεγκλίπτω absolutus in suo genere est. Eant nunc & dicant Sacrosanctæ Scripturæ lectionem laicis & idiotis permittendam non esse, quæ Deum habet auctorem, quæ non tantum infantes sapientia imbuunt, ut ipsamet loquitur Psalm. xix. 8, sed etiam viros Dei perficit & absolvit. Abutuntur, inquis, Scriptura Laici. Atqui eadem abundantur & docti, idque

idque etiam multo magis quam laici, à doctis enim omnes hærefes disseminatæ sunt. Nullum est Dei donum, quo non abutantur multi homines, nec tamen eorum usu quisquam prohibetur. Abusus vetandus est omnibus, usus nemini.

CAPUT IV.

Verf. 1. **O** *Btestor igitur.* Quasi dicat, cum sis homo Dei, ad omne opus bonum perfecte instructus & absolutus.

Ego. Quasi dicat, ego Paulus.

Coram Deo. Singulis verbis inest pathos.

Et Domino Jesu Christo. Vides & hic Jesum Christum ab uno illo Deo distingui. Vides tertiæ alicujus personæ nullam fieri mentionem.

Qui judicaturus est vivos & mortuos. Proinde mortuos resuscitaturus est. Nisi enim resuscitentur mortui, non possunt judicari. Ita describit Christum, ut Timotheus istius judicii perpetuo memor, officium suum faciat.

Secundum apparitionem suam. Id est in apparitione & illustri suo adventu, seu cum apparebit. καὶ pro in Matth. 1. 20. Luc. xv. 14.

Et regnum suum. Id est in Regno suo, seu cum regnabit, eodem ut prius modo. Regnare enim dicitur Deus, sic & Christus, cum magnifica patrat, pios liberat, impios punit, quod omnium maxime futurum est in adventu Christi. Regnat quidem Deus & Christus semper, sed non semper eum regnare oculis apparet, tum apparebit. Syrus utrumque explicat per τὸ αὐτοῦ, quasi scriptum esset, secundum apparitionem regni sui.

Verf. 2. *Prædica sermonem.* Nempe Euangelii. Exponit quid tantopere obtestetur.

Insta. Urgendo pietatem.

Tempestive, intempestive. Id est assidue: in re salutis non semper attendi debet temporis opportunitas.

Argue. Qui se opponunt.

Increpa. Denunciando inobedientibus Dei judicia.

Adhortare. Etiam currentes.

In omni, id est cum omni, *longanimitate.* Etiam si non semper ex voto respondeat fruges.

Et doctrinam. Nulli parce doctrinæ, si alicujus vel inficitiam, vel tarditatem videas, nullum te capiat docendi tædium. Vult nimirum Apostolus, ut Timotheus totis viribus sese opponat corruptelis quæ invasuræ erant ecclesiam, sicut prædixit cap. 111. v. 1, & seqq. Ideo & hic addit:

Verf. 3. *Erit enim tempus quando sanam doctrinam non ferent.* Doctrinam in qua nihil est morbosum, nihil falsum, nihil ineptum, nihil superstitiosum, nihil inutile, nihil pietati verè noxium, in qua omnia ad pietatem sunt efficacia. Vide 1 Tim. 1. 10. vi. 3.

Non ferent. Christiani nimirum, nam mundus eam nunquam tulit. Erit ergo tempus, inquit, cum etiam Christiani ad mundum inclinabunt, & impatientes erunt sanæ doctrinæ per nos Apostolos tra-

ditæ, tædebit eos verè pietatis, & continuarum pro Filio hominis afflictionum. Tentabunt ut alia magis expedita via penetrent in cælum. Hoc tempus autem non ita longe abfuisse, id docet quod Timotheus jam tum in excubiis esse debuerit, ut supra vidimus, & infra v. 5. expresse dicitur.

Sed secundum cupiditates proprias sibiipsis congregabunt doctores. Quos tædet sanæ vitæ, tædet etiam sanæ doctrinæ. Sana doctrina cupiditates frangat, quibus quia frænum laxari cupiebant, tales etiam doctores sibi congregarunt, qui cupiditatibus eorum consentanea traderent, quique salutem pollicerentur æternam, quamvis secundum carnem, non secundum spiritum ambulantes, & quo tandem liberarentur Christi cruce, quin & Christum majoribus in speciem honoribus viderentur afficere, qui dicerent Christum Deum fuisse, & hominem induisse. Sic enim Christiani maxima sunt invidia levati, quibus id perpetuo objiciebatur, quod hominis in crucem acti cultores essent. Ita sensim & per gradus ad universalem illam apostasiam, & tandem etiam ad Antichristum, secundum prædictionem Apostolicam, devenit 2 Thess. 2. 3, & seqq.

Prurientes auditu. Qui pruriunt, scabi volunt: ideo qui pruriunt auditu, talia volunt audire quæ auditui jucunda sint, sicut scabi jucundum est prurientibus. Vide 2 Pet. 2. 18, 19.

Verf. 4. *Et a veritate quidem auditum avertent.* Veritas enim Christiana radit aures hominum carnalium.

Ad fabulas autem convertentur. Fabulæ enim auribus sunt gratæ. Intelliguntur autem non fabulosæ tantum narrationes, & inventiones ingeniosæ, quibus Christianus orbis totus refertus est, & sine quibus nulla sacra concio grata est, sed etiam falsa dogmata carni blandientia. Voluptatem nunc quærunt & delectationem, qui veniunt in ecclesiam, non ut meliores & sanctiores evadant. Et omnia etiam ad voluptatem aurium & oculorum sunt accommodata. Vide quanta divinitate omnia quæ evenerunt & adhuc eveniunt, ab Apostolo sint prænuntiata.

Verf. 5. *Tu autem.* Quasi dicat, rebus in hoc discrimine positis.

Vigila in omnibus. Nulla in re dormi, attentus esto ad omnia, ut ubi primum se periculum aliquod ostenderit, protinus accurras.

Patere. Nullas perpeffiones desuge propter Euangelium, neve te subtrahe Euangelio, ut perpeffiones desugas. Hoc enim tibi maximæ erit gloriæ in Christi adventu. Vide cap. 2. v. 3.

Opus fac Evangelistæ. Opus quod Evangelistæ convenit exsequere: quasi dicat, es enim in Evangelistam ordinatus.

Ministerium tuum imple, καὶ πορεύου. Idem quod καὶ πορεύου Col. 11. 17, ubi eadem monitio. Nulla in parte ministerio tuo & muneri Evangelistæ desisto.

Verf. 6. *Ego enim jam libor.* Significat sanguinem suum brevi effusum iri. Metaphora à vino quod in sacrificiis libabatur, cum super humum in honorem Deo spargebatur. Et Pauli sanguis, in honorem Christi, quia pro Christo super humum effundendus erat. Vide Philip. 2. 17. Præsens ponit pro brevi futuro.

Et

Et tempus mei discessus (τῆς ἡμέρας ἀναλύσεως) *instituit*. Pro instat, per enallagen Hebraicam, ut Col. 1. 17. Exponit prius. Jam vitæ meæ finis imminet. Jam adest tempus, quo mihi abeundum est ex hac vita. Metaphora a nautis qui abituri navem solvunt. Vide Phil. 1. 23: quasi dicat, tu igitur stationi meæ succede & operam da, quantum in te est, ne quid per meum discessum gloriæ divinæ & ecclesiarum salutis decedat. Vide infra 1. 13, 21.

Verf. 7. *Certamen bonum certavi*. Exultat ob rem præclare gestam, vitæ & laborum suorum finem prospiciens, ut Timotheus videat quam beati sint, qui ad extremum usque officio suo Christiano bene defuncti fuerint. Similitudinem sumit a certantibus. Nam & Paulus certabat cum mundo & mundi Principe, & cum propria carne, a quibus oppugnabatur modis omnibus, & tum etiam erat in vinculis, ut à fide in Christum & Evangelii prædicatione decederet. Quod certamen vocat bonum seu pulchrum, quia vere bonum, vere pulchrum est, omnibus hujus seculi certaminibus sine ulla comparatione melius ac pulchrius.

Certavi, inquit, quasi jam absoluto certamine, cum tamen adhuc & vincula pateretur pro Christo, & mors restaret oppetenda pro Christo. Nimirum quia jam in fine certaminis erat, & animum ad ea quæ restabant perpetienda penitus & magna cum alacritate induxerat, ita jam factum dicit, quod brevi futurum erat.

Cursum consummavi. Alia metaphora ab iis qui cursu contendunt in stadio, significat se suos in Christo & pro Christo labores absolvisse. Et hic præteritum ponit pro brevi futuro, quia id quod adhuc supererat pro jam peracto habebat.

Fidem servavi. Fidem quam Christo Domino meo dedi non fefelli, præstiti me Domino meo fidelem in omnibus, nimirum quia & ipse de fide ejus nihil dubitavi nec dubito. Utamque fidem hic complexus est Apostolus, & quam Christus habet de nobis, & quam nos habemus de Christo, & in Christo, quarum hæc facit ut illam præstemus Christo. Hic quoque fidem se jam servasse dicit, quia servaturus, & in vinculis illis maximo cum gaudio sanguinem suum pro Christo profusus erat.

Verf. 8. *Reliquum* (λοιπόν.) Id est quod ad reliquum attinet, ellipsi facta. Hoc addit, ne quis dicat, quid tum postea?

Reponitur, inquit, *mihi illa justitiæ corona*. Certamine & cursu probe defunctis, datur corona. Paulo & Christianis omnibus ante Christi adventum non protinus datur, sed reponitur danda. Metaphora ab hominibus, qui certo loco reponunt quæ alicui daturi sunt. Christus coronam iis reponit quibus eam immutabili decreto destinat. Hoc autem non ante fit, quam certamine & cursu rite ac legitime peracto, & fide ad extremum servata. Vide 1 Cor. ix. 27. Philip. 1. 13, 14. Ideo nec dicit Apostolus *reposita est mihi*, sed, *reponitur mihi*, ἀνέκειμαι μοι, quia necdum Paulus certamini & cursui extremam imposuerat manum, sed imponebat, sic & Christus Paulo coronam nondum reposerat, sed jam reponebat. Coronam hanc dicit esse justitiæ coronam, per genitivum speciei vel differentiæ, id est

coronam quæ est justitia. Justitia nimirum illa Dei, quæ propter fidem imputatur à Deo credentibus. Hæc enim egregie respondet fidei ab Apostolo servatæ. Justitia enim ista ex Dei gratia & voluntate debetur fidei, & hoc sensu Paulus sæpe vocem accipit justitiæ in epistola ad Romanos, ad Galatas, ad Philippenses & alibi. In hac autem justitia continetur simul & vita æterna. Nam quibus Deus justitiam imputat, iis & vitam æternam largitur. *Quos enim justificavit, eosdem & glorificavit* Rom. viii. 30. Potest & justitiæ nomine hoc loco intelligi vita æterna, per metonymiam causæ, ut 2 Pet. 1. 11. 13. Psalm. xxiv. 5. Sed Paulus justitiam dicere maluit, quam vitam æternam, ut significaret se minime facinorosum & maleficum esse, licet tractetur ut maleficus. Potest & Hebraismus esse, ut per justitiæ coronam illam, intelligatur corona illa justissima, nempe vita & gloria æterna. Justum enim est apud Deum retribuere iis qui nos affligunt afflictionem, & nobis qui affligimur relaxationem, nosque dignari regnō suo, pro quo etiam patimur 2 Thess. 1. 5, 6. Non meremur quidem ullo pacto coronam hanc, si quis labores nostros cum ea comparet, nec ideo est corona justissima; sed quod eam justissimus ille & benignissimus Deus laboribus & fidei nostræ destinarit ex immensa sua gratia.

Quam reddet mihi, ἀνέδοται μοι. Vide infra verf. 14.

Dominus, κύριος. Id est Christus, ecclesiæ suæ caput & Servator, ille ipse pro quo tanta sum perpeffus & patior, pro certamine videlicet bene decertato, pro cursu peracto, pro fide servata. Non semper manebit mihi reposita, erit etiam tempus quo mihi reddetur.

In illa die. Notat istius rei tempus, diem nimirum illam maxime illustrem, qua apparebit & regnabit Christus 1. 1. Hac enim die demum resuscitabuntur mortui, qui sane coronari vitæ æternæ corona non possunt, nisi resuscitentur.

Justus ille judex. Hoc addit ne de coronæ istius redditione ullum esset dubium. An enim judex ille justus coronam justitiæ non redderet? Annon redderet mihi quod meum est? Justitiæ enim est reddere suum cuique. Opponit autem tacite justum illum judicem injustis judicibus, qui Paulum injustissime damnarunt, & Christianos omnes damnant. Damnent ergo ut libet, pios & sanctos, veniet justus ille judex, qui eos non tantum absolvet damnatos, sed etiam justitiæ corona, propter hanc ipsam damnationem donabit. Justus judex non rigidum, sed rectum, & æquum significat judicem, qui clementer & benigne agit, nec bonis, ob aliquos defectus, sua denegat bona, ac destinata præmia.

Non tantum autem mihi. Ne quis putet aliorum Christianorum aliam hic esse rationem, qui cum Paulo non sint comparandi.

Sed etiam omnibus qui dilexerunt apparitionem ejus. Ad coronæ istius adeptionem cuilibet, etiamsi Paulo longe sit inferior, sufficit diligere apparitionem & adventum Christi. Non mihi tantum in illo die reddet coronam hanc Dominus, justus ille judex, sed etiam omnibus, nemine excepto, qui dilexerunt apparitionem

partitionem ejus. Non dicit, qui diligunt, sed qui dilexerunt. Multi enim jam non amplius diligunt, quia non amplius vivunt, sed dilexerunt quoad vixerunt, & qui diligunt mutari possunt, ut mox in Dema videbimus *ŷf.* 10. Omnibus ergo qui dilexerunt, vel ad mortem, vel ad ipsam apparitionem, corona hæc reddetur, ipsorum itidem merito: (meriti enim vocem hic accipimus eodem quo mercedem illi respondentem sensu, qui gratiam non excludat, sed includat & supponat.) Nam qui apparitionem Christi diligunt, hi eandem etiam unice cupiunt ac desiderant, & de ea dies noctesque cogitant, qui vero tales sunt, iidem etiam sic vivunt, sic omnes actiones suas componunt, ut Christo sese probent, & ab eo inveniantur inculpati. Unum ponit Apostolus, sed quod secum trahit & reliqua ad salutem necessaria. Sic fidei, sic charitati, sic invocationi Domini, sic peccatorum confessioni, & aliis tribuitur salus æterna, quia omnia per quæ servamur, ita inter se conjuncta sunt & concatenata, ut uno posito, protinus ponantur, ac sese mutuo consequantur & reliqua. Docemur hoc loco Christianis simul omnibus, haud dubie majorem ad Dei gloriam in illo die & publico omnium conspectu redditum iri coronam pro laboribus. At si etiam ante hunc diem & ante resurrectionem, animarum tenus gaudiis perfruantur cælestibus, periniquæ fecit Apostolus, quod tanta gaudia reticuerit, quin etiam asserere fuerit ausus, si non detur resurrectio, actum esse de omnibus in Christo mortuis *1 Cor. xv. 30, 32.*

Verf. 9. Da operam ut venias ad me cito. Infra dicit, *ante hyemem* *ŷf.* 21. Hinc patet Paulum nondum fuisse damnatum, cum potuerit adhuc dispo- nere ad se veniendi etiam fat remota tempora. Venisse Timotheum ad Paulum Romam, patet ex Epistola ad Col. *1. 1.* Philemonem *ŷf.* 1. Phil. *2. 19.*

Verf. 10. Demas enim me reliquit. Discessit à me & deseruit me. Tu igitur veni, ut ejus locum suppleas.

Diligens hoc seculum. Id est præsentem hanc vitam, per metonymiam continentis. Verebatur miser ne sibi cum Paulo moriendum esset. Itaque amore vitæ, mortis metu subduxit se periculo. Erat autem Demas Pauli cooperarius ad Philemonem *ŷf.* 24. Col. *1v. 14.* Quem tamen pœnitentia ductum ad Paulum rediisse iidem ex locis colligitur. Discessit autem à Paulo ante Marci adventum, ut patet ex sequenti *ŷf.* 10. At Marco postmodum præsentem, adest & Demas Col. *1v. 10, 14.* Philem. *ŷf.* 23, 24.

Et profectus est Thessalonicam. Ad ecclesiam haud dubie Thessalonicensem. Unde ad Paulum rediit, videns præsertim eum ex ore leonis ereptum fuisse *ŷf.* 17.

Verf. 11. Crescens in Galatiam. Credo missus à Paulo ad ecclesias Galatiæ Gal. *1. 3.*

Titus in Dalmatiam. Regionem Italiæ objectam, Evangelii haud dubie causa.

Lucas est solus tecum. Nam & cum Paulo Romam venerat, de quo Col. *1v. 4.* Philemonem *ŷf.* 24.

Marcum assumens duc tecum. Consobrinum illum Barnabæ, quem Paulus aliquando assumi dedignabatur Act. *xv. 38.* *Est enim mihi valde utilis ad ministerium.* Sacrum ut puto. Voti autem istius compos factus est Paulus Col. *1v. 10.* Philem. *ŷf.* 24.

Verf. 12. Tychicum autem misi Ephesum. Vide Eph. *vi. 21, 22.* Hinc patet Timotheum Ephesi tum non fuisse, nec Episcopum istuc egisse. Cur enim hoc significaret Timotheo Ephesi agenti?

Verf. 13. Penulam quam reliqui Troade, apud Carpum, veniens adfer. Patet hinc, Epistolam hanc non ita multo post Pauli adventum Romam scriptam esse, an enim uno aut altero anno elapso penulæ meminisset Troade relictæ, & nunc primum de ea scriberet? Ideo quod supra dixit, de instante suo ex hac vita exitu *ŷf.* 6, ita intelligendum videtur, ut Paulus ad statum in quo tum erat respexerit, in vinculis videlicet constitutus & sub Nerone. Cæterum hoc argumento est, Paulum, cum hæc scriberet, non fuisse in ea fortuna ut penulæ istius non indigeret, forte quod nondum ullum accepisset ab ecclesia aliqua subsidium. Vide Phil. *1v. 10,* & seqq.

Et libros, & βιβλία. Credo *κατ' ἐξοχήν* dicta, id est sacra, quorum Paulo creber usus, in docendo.

Maxime membrana. Quod in eis multa haberet scripta vel annotata, quorum jactura nullo alio exemplari reparari poterat.

Verf. 14. Alexander ille faber ærarius. Hoc addit Paulus ad differentiam, & in Alexandrum illum Satanæ traditum, de quo *1 Tim. vi. 20,* quæ sequuntur non satis videntur quadrare.

Multa mihi mala exhibuit. An vero hoc posset facere homo Satanæ traditus? An illi tantum vacaret malis a propriis? Ita sane non tantum non dediticisset non blasphemare, sed majores etiam summis vires ad persequendum Paulum. Male profecto exercitus fuisset à Satana! Verisimilius videtur Alexandrum hunc, fabrum ærarium, eundem esse de quo Act. *xix. 33,* qui in tumultu illo Ephesi contra Paulum excitato propellebatur a Judæis, ut contra Paulum ad populum peroraret, sed divina providentia tum effectum est, ne disertulus iste verba facere posset suspectus populo, & ab eodem loqui prohibitus, quod Judæus esset. Hic igitur fortassis Romam venit, & Pauli accusatorem egit, Paulumque criminatus, quantum potuit, omnes adversus eum concitavit.

Reddat ei Dominus, id est Christus, secundum opera ejus. Hoc non pravo affectu dixit Apostolus, sibi pro injuriis pœna mali hominis satisfieri cupiens; sed affectu justo ac recto, cupiens satisfieri gloriæ Christi, per hominem istum vehementer in Paulo læsæ. Ideo nec dicit ulciscatur Dominus vicem meam, sed reddat ei secundum opera ejus: quasi dicat, ad opera ejus respiciat, non ad me, quod quia non intellexerunt quidam, veriti ne Paulus peccaverit animi impotentia, pro *ἀνδρὶ*, reddat, legerunt hoc loco, *ἀνδρὶν* reddet, quasi non æque vitiosum sit ex impatientia vaticinari alicui pœnam, quam imprecari; impatientia vero sublata non tam fas sit imprecari pœnam, quam polliceri.

Verf. 15. Quem & tu cave. Ubicunque scilicet in eum incideris. Non enim tibi magis parcat quam mihi.

Valde enim restitit nostris sermonibus. Id est communi nostræ doctrinæ, de Christo, de gratia Evangelii erga omnes Gentes, criminatus a nobis ad seditiones ac rebellionem incitari, non tantum Judæos

dæos per annuntiationem regni Jesu, sed etiam Gentes universas Act. xvii. 6, 7, 8. Hæc autem & his similia, hominem Satanæ traditum, à quo flagelletur assidue, non arguunt.

Verf. 16. *In prima mea defensione, ἀπολογία.* In qua forte faber iste accusavit Paulum, eique perniciem fabricari conatus est. Apparet Paulum cito postquam Romam deductus esset ad tribunal Prætoris vocatum, causam dixisse accusantibus Judæis. Hanc suam Apologiam primam vocat, quia videbat imminere sibi secundum accusationem, priore etiam periculosiore, in qua secundo sibi pro se dicendum esset, cujus respectu dicere supra potuit exitum sibi impendere ex hac vita.

Nemo mihi adfuit. Ex amicis nimirum & fratribus in Christo, ut me scilicet ad iudicium comitaretur & mihi adlisteret.

Sed omnes me deseruerunt. Metu nimirum periculi, quo forte tempore & Demas ita consulendum sibi putavit, ut etiam Roma Theffalonicam usque sese proriperet vs. 10, cæteris tamen Romæ manentibus. Idem Paulo accidit, quod ante Domino ipsi, id est Christo evenerat.

Ne ipsis imputetur. Id est, rationi ducatur ad solvendas pro hoc facto pœnas. Contraria superiori adversus Alexandrum fabrum ærarium precatio. Nimirum quia hîc infirmitas erat, illic improbitas ac malitia summa. Eos tamen solos intelligit Apostolus, qui sibi in iudicio allevamento aliquo poterant esse, non quos ipse forte volebat abiisse. Hi enim deseruisse Paulum dicendi non sunt.

Verf. 17. *Dominus autem mihi adfuit.* Non deseruit me, ut omnibus me deferentibus tanto conspectior & illustrior esset ejus præsentia. Habent quo se solentur fervere Christi, si in periculo deferuntur ab omnibus fratribus. Non deserit illos Dominus.

Et corroboravit me. Per spiritum nimirum suum, animum & parrhesiam mihi largiens.

Ut per me prædicatio certissima redderetur. Ita prædicationem nostram, id est Evangelium exposui, ita illud argumentis & rationibus munivi, ita rem deduxi, ut ad certitudinem ac fidem ei faciendum nihil deesset.

Et audirent omnes Gentes. Id est, omnium Gentium homines, per synecdochen totius, qui Romam tanquam ad Dominam undique confluebant, & iudiciis aderant, exciti præsertim tam novo & insolito iudicio cum Paulus ad tribunal duceretur. Et ideo Dominus Paulum Romam duci voluit captivum, ut in illo Gentium omnium compendio causam diceret pro Evangelio.

Et liberatus sum ex ore Leonis. Hic fuit illius meæ defensionis & apologiæ exitus, ut ejusdem Domini nostri Jesu Christi beneficio liberarer ex ore leonis. Nemo me non habuit pro perduto, non secus ac eum, quem jam corripuit leo, & qui hæret in ore ac faucibus leonis, sed Dominus in cujus manu sunt omnia liberavit me ex tanto periculo. Effecit ut apologia mea mitigaretur ira ac feritas Leonis, ne tum in me fœviret. Ampliavit causam meam, nimirum quia Dominus voluit ut & Paulus adhuc ampliaret Evangelium, quod & summa cura fecit Act. xxviii. 30, 31. Leonis nomine designat Neronem, vel quod

eodem recidit, Neronianum iudicium. Fortasse enim Paulus ante Neronem ipsum adductus non fuit. In additamentis orat Ester; *Memento Domine, ut te notum facias in calamitate nostra, & da mihi audaciam, ô Rex Gentium, qui dominaris in omnes principes, da sermonem decentem in ore meo, ante oculos Leonis, & immuta cor ejus* &c, cap. xiv. 14. Hoc tum Paulo evenit.

Verf. 18. *Et liberabit me Dominus*, id est Christus, ab omni opere malo. Quasi dicat, etiam si me non liberet semper ex ore leonis, & morte cruenta, aut relinquit in vinculis & aliis afflictionibus propter Evangelium suum; at liberabit me ab omni malo opere. Mala pati propter Christum & veritatem ejus malum non est, at male agere malum est, ab hoc malo liberabit me Dominus, dummodo nec ipse mihi unquam desim.

Et servabit in regnum suum illud caeleste. Nempe ab omni opere malo liberatum, hoc enim debet præcedere. Hoc cum præcedet, etiam si vinciar, etiam si cædar, etiam si occidar, & quicquid malorum est patiar, servabit me ex malis omnibus & ex ipsa morte, ut me transferat in Regnum suum caeleste, cujus respectu omnia hujus mundi regna, & Romanum Imperium nihil sunt. Cui, nempe, Christo,

Gloria in secula seculorum. Intellige sit, id est tribuatur, qui gloria & laudibus, quam diu secula erunt, extollatur. Vide Christo divinum cultum & honorem ab Apostolo tributum. In Christo enim colitur & adoratur ipse Deus.

Amen! Ita fiat!

Verf. 19. *Saluta Priscam & Aquilam.* Hos quidem Paulus Ephesi reliquerat Act. xviii. 19, sed supra vs. 12 vidimus Timotheum Ephesi non fuisse, arante hanc ad ipsum Epistolam Paulo, & si Ephesi erat, cur hos tantum & Onesiphori domum istic salutare juberet? Nisi quis alios non salutari dicat tanquam à Paulo averfos cap. i. 15. Credibilis est Priscam & Aquilam, etsi in Asia, tamen jam alibi quam Ephesi cum Timotheo fuisse. Solebant enim sæpe locum mutare, & prout se dederat occasio Christi ministris inservire.

Et Onesiphori domum. Vide cap. i. 16.

Verf. 20. *Erastus mansit Corinthi.* Hic Erastus præmissus erat Epheso in Macedoniam cum Timotheo Act. xix. 22, ex quo itinere, si Corinthum profectus erat, ignorare id Timotheus non potuit, qui etiam redierat ad Paulum Act. xx. 4. Profectum ergo eum Corinthum esse scivit, sed ab eo tempore nondum ad Paulum rediisse & Corinthi mansisse, nescire poterat: hoc ei significat Apostolus. Retinuit hominem urbs cujus erat œconomus Rom. xvi. 23, præsertim cum audiret de calamitate Pauli.

Trophimum autem. Quem secum ex Asia duxerat Hierosolymis.

Reliqui in Mileto ægrotantem. Erastus ipse remansit; hic autem à me relictus est ægrotans. In Mileto relinqui non potuit. Miletum enim transiit Paulus, Hierosolyma tendens Act. xx. 15, 17, & Trophimus cum Paulo Hierosolymis conspectus est Act. xix. 29. Unde Paulus vinctus & Romam ductus Miletum non attingit, sed attingit Meliten Act. xxvi. 11. Hic ergo Paulus

Paulus Trophimum ægrotantem reliquit, ideoque librariorum errore pro Meliti, scriptum est Milet. Hæc Paulus nuntiat, ut Timotheus acceleret adventum suum ad Paulum, quem viderat ita ab omnibus fere comitibus & ministris esse destitutum. Hæc quoque recentem tum Pauli Romam adventum arguunt, ut quid Eraſto vel Trophimo deinceps sit factum, necdum scire vel Paulus ipse, vel Timotheus posset. Miretur aliquis Trophimum à Paulo sanatum non fuisse, qui eadem in Insula tot aliorum morbos sanaverit Act. xxviii. 8, 9. Nimirum quia, quod Paulus de linguis dixit 1 Cor. xiv. 22, id etiam de sanationibus dicendum est, eas in signum datas fuisse, non credentibus, sed non credentibus. Qui non habet opus ut credat, qualis erat Trophimus, non habet etiam opus ut miraculose fanetur. Nam ut alii credant, aliorum etiam quam credentium miraculosis sanationibus adduci poterant ac debebant, Christianis jam satis superque constat se Deo & Christo curæ esse, proinde non inviti sese continent intra naturæ modum.

Verf. 21. *Da operam ut ante hyemem venias.* Quasi dicat, quandoquidem me ita desertum vides, nec vellem iter tuum in hyemem extrahi propter incommodam navigationem.

Salutat te Eubulus & Pudens, & Linus. Qui postea Romæ dicitur fuisse Presbyter.

Et Claudia, & fratres omnes. De Petro nihil, qui tamen jam tum idque ab annis compluribus Romæ fuisse narratur. An ergo Eubuli, Pudentis & Lini

& Claudiae, & fratrum omnium potius esset mentio quam Petri?

Verf. 22. *Dominus Jesus Christus cum spiritu tuo.* Intellige sit. Per Spiritum nimirum suum Sanctum.

Gratia vobiscum. Intellige sit. Amen! Hæc sua manu Paulus adscripsit in signum Epistolæ à se scriptæ. Vide 2 Theſſ. iij. 17, 18. Col. iv. 18. Quod Epistolæ subscribitur, per ipsam Epistolam refutatur, in qua Timotheus dicitur à Paulo Evangelista vs. 5, qui major erat Episcopo, nec secundæ adductionis Pauli ante Cæsarem Neronem ulla in hac Epistola mentio. Decepit homines non satis attentos primæ Apologiæ mentio vs. 16, & quod scribat, se jam libari, ac tempus abitûs sui, nempe ex hac vita, jam instare vs. 6. Itaque putaverunt Epistolam hanc scriptam esse cum secundo sifteretur coram Nerone. Atqui nondum erat in hac angustia Paulus, qui Timotheum ad se venire jubeat, tempus etiam definiat, ut det operam, quo ante hyemem veniat, aliaque in hac Epistola extent, quæ eam circa principia Paulini Romam adventus scriptam esse arguant, ut suis locis annotavimus. Et satis aliunde constet Timotheum Epistola hac evocatum Romam ad Paulum venisse, cumque eo istic versatum esse. Lucas etiam narret in fine Actuum Apostolicorum, Paulum in proprio conducto, totum biennium egisse, & regnum Dei prædicasse sine ulla inhibitione. Ita & hic exemplum habemus, quam sint fallaces hominum traditiones, & quam sæpe Scripturis superstruantur nullo suo merito. AMEN.

C O M M E N T A R I U S

I N

Epistolam Apostoli

P A U L I

A D

T I T U M.

C A P U T I.

Verf. 1. **P**aulus servus Dei, quasi dicat, non ut Judæi criminantur, apostata à Deo. *Et Apostolus Jesu Christi.* Quasi dicat, talis servus Dei qui simul est & Apostolus Jesu Christi: non enim hæc sunt dissidentia, sed maxime consentanea. Inter Deum & Christum ejus, maximus est consensus & unitas.

Secundum fidem electorum Dei. Quasi dicat, non secundum Legem Mosaicam, qui scilicet Legem Mosaicam sectaretur & doceret; sed secundum fidem electorum Dei, id est, qui sectetur & doceat fidem quam electi Dei habent, & propter quam electi sunt. Hæc autem est fides in Deum per Christum ejus, qui Jesus est. Similem loquendi rationem habes 2 Tim. 1. 1.

Et cognitionem veritatis. Id est qui habeat & doceat cognitionem veritatis.

Quæ secundum pietatem est. Quasi dicat, non cuiusvis veritatis cognitionem, sed ejus quæ tota refertur ad pietatem & cum ea penitus conspirat. Veritatem intelligit Evangelii.

Verf. 2. *Super spe vitæ æternæ.* Quasi dicat, non quamvis pietatem, sed eam quæ fundatur super spe vitæ æternæ, id est pietatem Christianam. Significat solos Christianos certam notitiam & spem vitæ æternæ habere, ut & mox docet.

Quam promisit, mentiri nescius Deus, ante tempora secularia. Id est promittere decrevit & constituit ante mundum & secula condita. Nam quæ Deus facere constituit, jam fecisse dicitur. Vide similem locutionem 2 Tim. 1. 9. Eph. 1. 4. Propterea & Joannes dicit, *vita erat apud Patrem*, id est vitæ æternæ promissio, seu de ea promittenda decretum 1 Joan. 1. 2.

Manifestavit autem temporibus propriis. Id est à se definitis, post mundum conditum.

Verf. 3. *Sermonem suum.* De vita scilicet æterna

danda omnibus credentibus in Jesum Christum: quem sermonem in suo secreto consilio destinaverat antequam secula conderet. Male hæc verba dirempta sunt à superioribus. Significat hunc sermonem antea non fuisse manifestatum. Ideo & Joannes, dicto loco: *Et vita manifestata est*, inquit, & vidimus & testamur, & annunciamus vobis vitam æternam quæ erat apud Patrem, & manifestata est nobis. Hinc & Jesum Christum sermonem ibidem appellat vita yf. 1, quod per eum vita æterna sit manifestata.

In prædicatione. Id est per prædicationem. Prædicari curavit publice & inter omnes gentes hunc suum sermonem. Nimirum mentiri nescius Deus quod apud se promiserat, effectu & rebus ipsis explevit, ut promissionem hanc manifestaret, & publice prædicari ac proclamari temporibus à se constitutis faceret. Eandem veracitatem quam in vitæ æternæ promissione exhibenda præstitit, etiam in ipsa vita æterna exhibenda, suis item temporibus, haud dubie præstabit.

Quæ concredita est mihi. Nimirum ut inter omnes gentes prædicem. Vide 1 Tim. 1. 11, 17. 2 Tim. 1. 11. Frustra igitur sunt, qui ante Christum vitæ promissionem æternæ manifestatam fuisse contendunt.

Secundum imperium Servatoris nostri Dei. Ne quis putet hoc citra Dei imperium esse factum. Secundum Dei imperium hoc factum est, inquit, à Christo: idcirco etiam Deum Servatorem nostrum omnium appellat, quod ipse primus & princeps auctor sit salutis nostræ, & quod quæ Christus faciat, secundum imperium ejus faciat. Vide hinc discrimen inter Deum & Christum. Quia vero locus iste docet, clarum & publicum vitæ æternæ nuntium, non ante allatum ac manifestatum esse, quam per Evangelii prædicationem; patet hinc pietatem, sub spe æternæ vitæ, certo & claro Dei verbo innixâ, solis Christianis esse propriam, ideoque & omni alia pietate longe perfectiorem. Vide quam sese undique divinitas exerat doctrinæ Christianæ! De hac spe,

(Mm 3)

tāquam

tanquam Christianis propria loquitur & Petrus
1 Petr. III. 15.

Verf. 4. *Tito germano filio.* Aequatur Timotheo 1 Tim. I. 1. *Secundum communem fidem.* Quasi dicat, etsi non secundum carnem; sed quod multo plus est secundum communem fidem, fidem nimirum sanctissimam, fidem in Christum Jesum, quam vs. 1 dixit fidem electorum Dei, quæ Christianis omnibus, etsi gente & natione & linguis ac ritibus discriminatis, (nam & Titus erat Græcus, ideo nec circumcisis Gal. 2. 3) communis est. Cujus respectu, quia Paulus Titum generarat; ideo ejusdem respectu filium appellat, eumque germanum: quod Paulum in eadem fide ejusque doctrina singulariter referret.

Gratia, misericordia, pax. (Ex ubere, sicut & ad Timotheum, in utraque epistola, affectu,) intellige fit.

A Deo Patre, & Domino Jesu Christo, Servatore nostro. Nobis scilicet à Deo dato, & per quem nos servat Deus Pater, primus salutis nostræ auctor vs. 3.

Verf. 5. *Hujus gratia reliqui te in Creta.* Adhuc scilicet, ut te non revocarim inde. Paulum enim ipsum in Creta fuisse, ex Actis ejus, a Luca descriptis, non apparet; sed per hunc ipsum Titum fortassis Evangelii messem in Creta fecerat.

Ut reliqua. Quæ scilicet adhuc a te vel ab aliis perfecta non sunt.

Ordinares, διορθῶν, dirigeres. Nam corrigendi significatio locum non habet in nova & recenti ecclesia.

Et constitueres secundum civitatem, nempe quamque in qua ecclesia est Christiana, *Seniores.* Ad regendam scilicet ecclesiam. Qui Seniores dicti sunt, quia plerumque ex ætate provectionibus fuebantur. Hoc unum erat ex præcipuis quæ illic adhuc ordinanda restabant.

Sicut ego tibi præcepi. Id est ad præceptum ac præscriptum à me modum. Memoria & respectus præcepti Christi haud dubie effecit ne appellarentur patres. Et tamen sequentibus seculis ecclesia patribus adeo repleta est, ut unus etiam sit qui absolute & καὶ ἑξῆς Pater vocetur. Nimirum & hoc signum ac pars est illius quæ invasura ecclesiam erat corruptionis.

Verf. 6. *Si quis est inculpatus.* Exponit hunc modum à se præceptum, ne quidquam contra eum peccetur.

Unius uxoris vir. Vide 1 Tim. iij. 2.

Liberos habens fideles. Id est fide in Christum præditos, si scilicet liberos habeat. Præsumitur enim uxorum hominem, annis provectum, & liberos habere, & ejus ætatis, ut in Christum credere possint.

Non in accusatione intemperantia. Id est qui non accusentur intemperantiæ, non laborent hac fama, qua nullius hominis Christiani liberi laborare debent, multo minus Senioris ecclesiæ.

Aut inobedientes. Nempe patri. Nam cui liberi non obediunt, quomodo obediet ecclesia.

Verf. 7. *Oportet enim Episcopum.* Quem ante dixit Seniore, nunc Episcopum dicit. Idem enim

erant Apostolorum tempore Presbyteri & Episcopi. Posteriorum temporum ambitio, gradus fecit, & nomina hæc distinxit, multaque alia excogitavit nova, Apostolorum inaudita temporibus.

Inculpatus esse. Causam exponit superioris præcepti Timotheo dati, quilibet Christianorum inculpatus esse debet, quanto magis Episcopus? patet hinc *Unius uxoris virum*, sic accipi debere, ut ejus contrarium, crimine & culpa in quolibet non vacet.

Tanquam Dei dispensatorem. Ecclesia Dei domus est. Episcopus est in hac Dei domo dispensator, in id constitutus, ut cuique dispense quod salutem ejus conducatur. Quis ergo non videat dispensatorem Dei qui sanctissimus est, & sanctitas ipsa, omni crimine vacare debere?

Non arrogantem. Recenset plura quibus vacare debet, *μηδὲ ἀνδᾶν*, non sibi ipsi placentem, ut solent qui Dei donis præ cæteris instructi sunt, qui si etiam ad Episcopatum promoveantur, intolerabiles evadunt.

Non iracundum. Non facilem irasci. Turpe vitium est iracundia, in Episcopo præsertim, quem gravitas omnis decet, & magnum impedimentum in exercendis Episcopi muniis.

Non vinosum. Nam & vinum animum alienat, non minus quam iracundia.

Non percussorem. Ut iracundi & vinosi solent.

Non turpis lucri sectatorem. Non sceneratorem, non res suas cum turpitudine aliqua augentem, non sordidum, non vitiose parcum.

Verf. 8. *Sed hospitalem.* Liberalem erga hospites & advenas.

Amantem bonorum. Liberalem & beneficum erga bonos; quorum utrumque avaritiæ & turpis lucris sectationi opponitur.

Temperantem. Quod opponitur ebriositati & violentiæ.

Justum. Nemini injurium, nullius percussorem.

Sanctum. Nullo vitio pollutum.

Continentem. Castum.

Verf. 9. *Adherentem secundum doctrinam,* id est in doctrina, *fidei sermoni.* Id est qui in doctrina fidei sermoni adhæreat, id est sermoni vero, neminem fallenti, fide digno, à Deo & Christo per Spiritum Sanctum tradito, non sit hæreticus, non habeat ullam falsam & errantem opinionem in doctrina sua.

Ut potens sit & adhortari in doctrina sana. Id est per doctrinam sanam, nihil morboſi in se habentem, totam ad veram pietatem directam. Vide 2 Tim. 1. 13.

Et contradicentes, nempe Christianæ veritati, arguere. Id est coarguere.

Verf. 10. *Sunt enim multi & refractarii.* Quasi dicat, ii que refractarii, cedere nolentes.

Vani loqui. Qui vana loquuntur.

Et mentium deceptores. Qui hominum mentes decipiunt ac deludunt vanis & falsis sermonibus ac dogmatis.

Maxime qui ex circumcisione sunt. Id est ex Judæis. Circumcisio pro circumcisis.

Verf.

Verf. 11. *Quibus oportet os obturare.* Ut ne hisce-
re quidem amplius possint.

Qui. Totas domos evertunt. Quasi dicat, ut pro-
inde penitus confutandi sint ne, tanta dent damna.
Vide 2 Tim. 111. 6, 7.

Totas domos. Id est totam in domo familiam exi-
tio dant.

Docentes quæ non oportet. Ut Jesum non esse Chri-
stum, ex Lege, & per circumcisionem, ac ritus Le-
gis quærendam esse justificationem ac salutem, hos
qui servet, hunc salvatum iri, etiam si de cætero li-
centius vivat & carni indulgeat. Cujus generis com-
plura sunt inter Christianos dogmata, omnia ad cer-
tam spem salutis, sine vera pietate, hominibus faci-
endam comparata.

Turpis lucri gratia. Tantum ob lucrum fœdum
ac turpe. Quid enim fœdus ac turpius esse potest
hoc lucro quod petitur ex doctrina salutem homi-
num evertente? Nimirum blanda docent, sed pe-
stifera. Vide 2 Petr. 2. 3, 18, 19.

Verf. 12. *Dixit quidam ex eis.* Cretensibus videli-
cet. Citat dictum Epimenidis de moribus gentis.
Transit enim à Doctoribus falsis, ad gentem.

Proprius ipsorum Propheta. Quasi dicat, ut testi-
monium ejus rejicere non possint. Nam & gentilis
eorum fuit, & ab ipsis pro vate habitus.

Cretenses semper mendaces. Infamis semper hoc vi-
tio Creta.

Mala bestia. Per metaphoram, quod sint simi-
les malis & noxiis bestiis, puta viperis, & his simi-
libus.

Ventre pigri. Et hoc per metaphoram, quod sint
ventribus similes, qui otiosi jaceant, & interim omnia
consumant, ut Menenius in suo dixit ad populum
Romanum apologo. Homines eos ignavos & otiosos
esse significat, & fruges tantum consumere natos.
Ut ita minime sit mirum falsos doctores in tali gen-
te discipulos facile invenire.

Verf. 13. *Testimonium hoc est verum.* Quasi di-
cat, tales omnino sunt Cretenses, veracem se in hoc
suo dicto præstitit iste ipsorum Propheta.

Propter quam causam. Cum tales sint Cretenses.

Argue ipsos præcise, ἀποτόμως. Id est severe, vide
2 Cor. xij. 10, ἀποτόμως Severitas Rom. xi. 22,
cum scilicet aliquid delinquant. Degeneres animi
& servilia ingenia severe tractanda sunt ab iis quos
decet severitas, qualis erat Titus. Agit nunc Apo-
stolus de Christianis Cretensibus qui in ecclesia e-
rant, non de falsis doctoribus qui erant extra ec-
clesiam.

Ut sani sint in fide. Id est fide, ut cap. 2. 2. Parti-
cula in redundat, more Hebræo, ut sanam habeant
fidem, ut nihil vani credant, nihil quod veræ pie-
tati noxium sit, ut credant ea, & sola, & omnia,
quæ sanæ & secundum pietatem doctrinæ sunt, id
est quæ didicerunt in Christi Evangelio.

Verf. 14. *Non attendentes.* Id est aures & animum
non præbentes,

Judaicis fabulis. Quasi dicat, si enim fabulis cre-
derent, sanam non haberent fidem. Judaicas dicit,
non quod ullis aliis fabulis credendum sit; sed quod
à Judæorum fabulis tum præcipue periculum esset.
Nunc etiam inter Christianos fabularum est affatim,

quibus ut Judæi olim suos ritus, sic hodie Christia-
ni suos commendant. In speculo quod vocant san-
ctorum multas collectas qui volet inveniet. Vide
2 Tim. 14. 4. 1 Tim. 1. 4.

Et præceptis hominum averfantium veritatem. Fa-
bulæ ad fidem, præcepta ad actiones pertinent. Fa-
bulæ fidem non merentur, præcepta hominum ve-
ritatem averfantium, executionem. Intelligit autem
veritatem quam docet Evangelium, spiritu nimi-
rum Deo serviendum esse, non per ritus, non per
abstinentiam ab his aut illis cibis. Hanc veritatem
præcipue Judæi averfabantur & adhærebant suæ legi,
quæ quia rituum respectu, maxima ex parte genti-
bus lata non fuit, & allata veritate Evangelii, eva-
nescere debuit; recte omnia ritualia, quamvis olim
à Deo præcepta, quanto magis nunquam præcepta,
hominum esse dicuntur veritatem averfantium. In
Christo Jesu, veritatis perfectæ magistro, nihil va-
let, nisi fides per charitatem operans, & quidquid
sua natura verum, justum ac rectum est.

Verf. 15. *Omnia quidem pura puris.* Quasi dicat,
distinguunt isti homines inter pura & impura, &
præcipiunt ut abstineatur ab impuris, ego vero dico
omnia quidem pura esse puris, id est fidem in Chri-
stum habentibus & secundum eam viventibus, ut
frustra sint isti homines qui iis aliquid impurum inesse
dicunt.

Pollutis autem. Per varia nimirum vitia & pec-
cata.

Et infidelibus. Id est à fide in Christum averfis,
quales isti sunt.

Nihil purum. Omnia illis sunt impura, ut proin-
de nequicquam pura ab impuris discriminent.

Sed polluta est ipsorum & mens. Falsis nimirum
ac perniciosis opinionibus, & eo ipso quod Evangelio
non credant.

Et conscientia. Malis & improbis factis: quasi di-
cat, ut propterea nihil purum illis esse possit.

Verf. 16. *Deum confitentur nosse.* Id est se nosse,
activum pro reciproco. Probat per prolepsin quod
de iis asseruit: quasi dicat, nam si quis objiciat istos
homines Deum nosse, respondeo illos quidem id
ore confiteri, sed operibus negare, quibus multo
plus fidei tribuendum est quam verbis. An ergo qui
Deum non novit, pollutam non habet mentem &
conscientiam?

Cum sint abominabiles. Operibus nimirum ac fa-
ctis suis, maxime persequendo pios. Probat quod
dixit de operibus.

Et inobedientes. Nempe Deo, credere nolentes
Evangelio, vide 1 Theff. 2. 15, 16.

Et ad omne opus bonum reprobi. Nulli sunt usui ad
ullum opus bonum reprobi, ut nummi adulteri-
ni. Intelligit autem opus quod vere bonum est, seu
quod solius Dei causa fiat, etiam cum omnium re-
rum aliarum ipsiusque vitæ dispendio. An vero
qui tales sunt, licet ore dicant se Deum nosse,
quod ore dicunt, operibus non refutant? Dei cul-
tores igitur professione sunt, re ipsa Athei, seu ut
alibi loquitur, Deus illorum est venter Phil. 111,
19. Et φιλόδοτοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι 2 Tim. 111. 4.

CAPUT II.

Verf. 1. **T**U vero loquere quæ decent sanam doctrinam. Opponit Titum falsis illis doctoribus: quasi dicat,

Tu vero. Qui homo es Dei,

Loquere, id est doce, quæ decent sanam doctrinam. Quæ tota composita est ad veram pietatem, in qua nihil morbosum, nihil falsum, ineptum, superstitiosum, inutile, nulla imperfectio, omnia sana, vera, sancta, perfecta. Vide cap. 1. 9.

Verf. 2. Senes vigilantes esse. Id est ut senes sint vigilantes. Non loquitur de Senioribus ecclesiæ, de quibus jam egit cap. 1, sed de senibus in ecclesia, quibus infra juniores opponit, itidem ætate, non officio vel statu. Exponit quæ sanam doctrinam deceant, ut hinc argumentum capi possit, sanam doctrinam esse, quæ tota comparata est ad veras virtutes animis inferendas. *Νεφελι* hoc loco vigilantem significat, ut 2 Tim. IV. 5, non sobrium: sequitur enim *σωφρονες*, temperantes. Decet senes vigilantia. Ideo & sanam doctrinam decet, ut senes jubeat esse vigilantes & somni parcos.

Graves, *συνεπής*. Ut nihil in illis sit leve, nihil indecorum.

Temperantes. Id est sobrios & castos.

Sanos fide. Quasi dicat, si corpore sani non sint; nam & senectus ipsa per se morbus est; fide tamen ut sani sint, ut fide non sint morbofi, fide nimirum Christiana: vel non satis firmam habentes fidem, vel credentes quod credi non debeat, vel non credentes quod oporteat credi.

Charitate. Ne quidquam eis ad charitatem desit.

Patientia. Ne quidquam eis desit ad patientiam.

Verf. 3. Senes. Nempe fœminas, *ἡγεμονίδας*, non officio, sed ætate, ut supra cum ageretur de viris. Nec solas viduas intelligit, sed & maritatas.

Similiter in habitu. Id est habitu: præpositio in redundat ex Hebraismo.

Sanctæ decentes. Non simpliciter decentes, sed *ἡγεμονίδας*, ita decentes ut sacris fœminis convenit. Omnes enim Christiani Deo sacrati sunt.

Non calumniatrices. Vitium familiare mulieribus. Hinc monitum illud, non temere uxori de servis credere querenti.

Non multo vino mancipatas. Ut solent seniculæ, ex vino ultra quam oportet calorem quærere.

Recta docentes. Et sermone videlicet & exemplo. Utrumque senes fœminas decet. Nam ætas, & prudentiam largitur, & affectus reddit moderatiores.

Verf. 4. Ut doceant. *ἵνα σωφρονίζωσι*

Juvenes. Mulieres videlicet. Exponit quæ docere debeant.

Amantes virorum esse. Nempe propriorum, quibus nupserunt, non quærere divortia, iisque causam dare.

Amantes liberorum. Multæ enim viros amant, liberos non amant.

Verf. 5. Temperantes. Id est sobrias.

Puras. Id est castas.

Domum curantes. Habent enim semper quod agant domi.

Benignas, *ἀγαθὰς*. Non iracundas, beneficas.

Subiectas propriis viris. Viro enim Deus in uxorem dedit imperium.

Ne sermo Dei. Id est doctrina Christiana,

Blasphemetur. Id est conviciis laceretur, à maritis videlicet infidelibus, & ab aliis. In doctrinam enim Christianam, adversariorum malitia & iniquitate, redundat quidquid ab illius professoribus peccatur. Hoc ergo ne fiat, ab omni culpa abstinendum est. Suas enim contumelias in nobis ulciscetur Deus.

Verf. 6. Juniores similiter adhortare ut temperantes sint. Id est & sobrii & casti. Prona enim est ad voluptates juventus, quibus utatur sane, sed salva temperantia.

Verf. 7. Circa omnia, id est in omnibus, teipsum exhibens typum bonorum operum. Ut simul doceas & exemplo. Frustra enim alios virtutem docet, quam ipse negligit.

In doctrina integritatem. Intellige & hic, & in seqq. *ἀπὸ παντὸς* Exhibens *ἀδιαφθορίαν*. Id est vacuitatem ab omni corruptione & mutatione.

Gravitatem. Ut in docendo sis gravis & venerandus.

Verf. 8. Sermonem sanum. Id est verum, pietati utilem, nullo defectu laborantem.

Qui damnari nequeat. Exponit prius.

Ut qui ex adverso (est) pudeat, nihil habens quod de vobis loquatur malum. Pudeant enim adversarii, cum nihil in doctrina nostra inveniunt, quod damnare & quo nos traducere possint. Hoc evenit in confessione nostra Christiana catholica: in qua nihil magis offendit & in furorem egit adversarios, quam quod eam ullius blasphemix & erroris damnare nequirent.

Verf. 9. Servos propriis dominis subiectos esse. Exponit quid servos docere debeat; non, ut Christiani facti solutos se putent servitute; sed ut tanto magis subiecti sint. Christi disciplina non tollit status seculo necessarios, sed perficit in omnibus.

Acceptos esse, *ὑπακούοντες ἑαυτοῖς*. Ita se gerere ut in omnibus ad placitum sint dominorum suorum.

Non contradicentes. Ut solent responsatores.

Verf. 10. Non intervercentes. Quod servis facere est usitatum. Unde nunc fures dicuntur, cum primitus hoc nomine vocarentur servi.

Sed fidei omnem demonstrantes bonam. Ut Domini videant omnia eos bonæ fide agere.

Ut doctrinam Servatoris nostri Dei ornet in omnibus. Nempe quæ agunt. Christi doctrinam intelligit, quæ Deum habet auctorem, quia Christus à Deo missus est. Hæc doctrina ornatur à servis Christianis, cum per eam longe meliores fiunt, & ipsorum domini coguntur fateri, se per Christi disciplinam nactos esse servos omnium optimos.

Verf. 11. Apparuit enim gratia Dei salutaris omnibus hominibus. Causam reddit cur Deum Servatorem nostrum dixerit, communem omnium hominum Servatorem intelligens, & cur vicissim omnes homines, sive sint viri, sive fœminæ, sive senes,

senes, five juvenes, five liberi, five servi, sancte vivere debeant in posterum.

Apparuit enim, inquit. *Ἐπεφάνη*, cælitus nimirum, tanquam lucidissimum & clarissimum sydus: apparuit per Euangelium.

Gratia Dei salutaris. Id est salutifera, tanquam sydus salutiferum.

Omnibus hominibus. Non certis tantum, sed omnibus in universum, utriusque sexus, cujuscunque gentis & conditionis, ne quis eam ad solam Israëliticam gentem restringat, ut erat Lex olim. Quæ gratia in eo est quod velit omnes homines salvare, id est æternæ vitæ facere participes per fidem in Christum Jesum. Quia vero omnibus hominibus salutaris est, omnibus etiam apparuit.

Verf. 12. Erudiens nos. Qui scilicet eam agnovimus, & ejus nuntio credidimus. Docet maximam istius gratiæ vim esse in nobis ad officium adducendis, eam instar esse optimi & assidui præceptoris ac magistri qui nos erudiat.

Ut abnegantes omnem impietatem. Quæ abnegamus ea pro nostris non agnoscimus ac repudiamus. Hoc facit Dei gratia ab hominibus agnita, ut omnem impietatem in Deum, tam bonum, tam clementem, tam beneficium Servatorem suum, penitus repudient, ei renuntient, eum ad se quidquam pertinere negent, etiam si forte antehac ab ea non alieni, imo cum ea maxime familiares essent. Impietas est, nullus Dei respectus. *Et mundanas cupiditates*. Etiam si impietas absit: id est mundanos mores, per metonymiam cause synecdochicam. Mundani mores, sunt mores quibus omnes homines in commune sunt dediti, paucis probioribus exceptis. Etiam hos, ut abnegemus, eadem Dei gratia facit, proinde omne id quod in se vitium aliquod habet, & ullo modo displiceat Deo.

Temperanter, & juste & pie vivamus in hoc præsentī seculo. Contrario videlicet prioribus modo. *Temperanter*, id est sobrie & caste, hoc pertinet ad nos ipsos, & opponitur ei parti mundanarum cupiditatem, quæ posita est in comestationibus, compotationibus, lasciviis, tripudiis, stupris, scortationibus, & omni impuritate.

Juste. Hoc pertinet ad proximum, ut cuique tribuamus quod ei ullo jure debetur, adeo ut hic justitia etiam charitatem complectatur, & opponitur ei parti mundanarum cupiditatum, qua cujuscunque generis injustitia continetur.

Pie. Hoc ad Deum pertinet, ut semper ad Deum respiciamus, ei confidamus, eum in spiritu & veritate colamus, eique serviamus, ex Evangelii, per quod nobis hæc apparuit gratia, præscripto.

Vivamus. Non ut aliquid aliquando temperanter, juste, pie faciamus, sed ut vitam & vitæ actiones omnes ex his virtutibus dirigamus.

In hoc præsentī seculo. Non in futuro demum, in quo nec ullus erit intemperantiæ, injustitiæ, impietati, proinde nec temperantiæ nec justitiæ, qualis in hoc seculo datur, nec item tali pietati locus.

Verf. 13. Exspectantes illam beatam spem. Exponit qua ratione nos gratia illa Dei, ad hæc talia facienda erudiat; quatenus nimirum in nobis excitat & progenerat expectationem illius beatæ spei. Quomodo enim illam non exspectemus,

agnita hac omnibus hominibus salutari Dei gratia, & illius credentes nuntio? Dum vero ad beatæ illius spei expectationem animus erigitur, simul etiam incitatur efficacissime ad illa quæ dicta sunt summo studio exequenda, ideo quod ad beatam illam spem nemini pateat aditus, nisi hæc exequenti. Qui si pateret absque istis, neminem hæc Dei gratia ad ea facienda erudiret. Quis enim non mallet beata illa spe potiri, si posset sine tantarum, imo sine omnium labore ac molestia virtutum? Unde patet fidem illam qua servamur, cum ita sumitur ut omnia ex parte nostra ad salutem necessaria velut in cumulo quodam complectatur, expectationem esse beatæ illius spei talem, qua fiat ut impietatem & mundanas cupiditates abnegemus, & temperanter, juste, pie vivamus in hoc præsentī seculo, quod dum facimus, tanto certius etiam spem illam beatam exspectamus. Ut hic Apostolus egregie salutis nostræ rationem complexus sit. Primum, gratiam illam Dei salutarem tanquam fundamentum ponit, eamque conditioni sancte vivendi innexam, sine qua gratia Dei nos dissolveret potius, quam ad sancte vivendum adstringeret. Gratia Dei superstruitur fides. Gratia enim Dei tum demum nos erudit, cum ei fidem adhibemus: fidem consequitur sancta vita: hanc tandem consequitur exultans expectatio & spes æternæ vitæ. *Spei* nomine intelligit Apostolus id quod speramus, per metonymiam adjuncti, ut Col. 1. 5, nempe vitam illam immortalem, quam beatam dicit, quia vere beatos reddit qui ea potiuntur.

Et apparitionem gloriæ magni illius Dei. Notat quæ simul exspectemus, beatam illam spem exspectantes, cum quibus tanquam cum certissimis causis, & admirandis adjunctis ac circumstantiis datio beatæ illius spei conjuncta erit.

Exspectantes, inquit, *& apparitionem gloriæ magni illius Dei*. Non apparitionem ipsius magni Dei, sed apparitionem gloriæ ejus. Significatur omnis ille divinus splendor ac majestas quæ cum Christo & circa Christum apparebit. Nam ipse magnus ille Deus, in sua manebit inaccessa luce inconspicuus; sed suam apparere faciet gloriam omnibus hominibus, non nobis tantum qui credimus Euangelio, & gloriæ istius apparitionem exspectamus; sed etiam omnibus aliis.

Et Servatoris nostri Jesu Christi. Intellige apparitionem. Ipse enim Servator noster Jesus Christus apparebit in gloria Patris sui, magni illius Dei Matth. xvi. 27. Et apparebit ut expectationem nostram beatæ illius spei impleat, id est vitam æternam nobis largiatur Philip. 1. 20. Quem etiam idcirco hic Servatoris nostri nomine insignivit Apostolus. Deus ille magnus, Christi Pater, est Servator noster, quia est prima salutis nostræ causa, Christus est Servator noster, quia est salutis nostræ causa media, per quam prima illa salutem nostram operatur ac perficit. Hæc igitur omnia exspectamus, instituti ex Evangelio, quo Deus gratiam illam suam tanquam sydus salutarem omnibus hominibus exoriri & affulgere fecit. Quis ergo talia exspectans, non totum

se dedat temperantiæ, iustitiæ, pietati, omnique studio virtutum omnium? Non enim Dei gratiam ita debemus interpretari, ut illa patrocinetur ullo modo vitiis; sed ut excindat & eradicet penitus omnia vitia. Qui magnum illum Deum, & Servatorem nostrum Iesum Christum synonyma putant, quod articulus discretivus vocibus *Servatoris nostri Iesu Christi*, in Græco non sit præfixus, contrarium potius hinc statuere deberent. Articuli enim isti negligi solent, ubi ipsa rerum per se patent discrimina. Quis enim non videt magnum illum Deum, qui summus ille Deus est, & Christum ejus, relative inter se opponi? Et huic tam liquidæ veritati prævalere debet unius articuli consueta fatis omissio! Hoc ipso in loco, inter beatam spem, & apparitionem gloriæ magni illius Dei, nullus ponitur articulus, cum tamen alterum ab altero distinguatur, tanquam antecedens à consequente, aut causa ab effecto. Vide Eph. v. 5. Gal. iv. 7, & Eph. 2. 20.

Verf. 14. *Qui dedit seipsum pro nobis.* Nempe ex Dei Patris sui voluntate & mandato. Dedit, tanquam victimam piacularem. Sic enim placuit hominum amantissimo Deo, tanto pignore sese ad dandam peccatorum remissionem & vitam æternam credentibus in Christum obligare. Attexuit tantæ charitatis Christi erga nos commemorationem, ut simul ex ea certissimum caperemus argumentum nostræ salutis. An enim is non daret nobis vitam æternam qui seipsum pro nobis & pro peccatis nostris dedit victimam?

Ut redimeret nos, id est liberaret, sui sanguinis ac vitæ impendio, *ab omni iniquitate.* Docet Christum Servatorem nostrum hac tanta sua erga nos charitate id spectasse, ut nos eodem illo sanguine quem pro nobis & peccatis nostris fudit, ad redemptionem ab eorum pœnis, redimeret ab ipsis peccatis, seu ab omni iniquitate, ne scilicet ullius iniquitatis amplius servi & mancipia essemus. Ita alterum petit argumentum emendationis nostræ à morte Christi, sicut primum sumptum erat à Dei gratia. Huc enim nos pellit tanta Christi charitas, hæc est vis mortis Christi pro nobis, ut illius esse velimus in posterum servi ac mancipia, non iniquitatis ullius. Nec enim Christus in morte mansit, sed in vitam à Deo revocatus, dominatum obtinuit in omnia. Vide 2 Cor. v. 14, 15. Gal. 2. 20.

Ab omni iniquitate. Non ab una & altera; sed ab omni. *Asoplia* est, (qua voce hic utitur Apostolus) quidquid à lege recti & veri discedit, proinde includit omne peccatum, & sic ne ullius peccati servi simus.

Et purificaret. Ab omni videlicet immunditia spiritali, hoc ipso suo sanguine, nempe nos.

Sibi ipsi. Id est in suum honorem & usum.

Populum peculiarem. Id est proprium, ipsius nomine signatum, & ab omnibus aliis populis discriminatum. Peculium enim, unde peculiaris dicitur, maximo labore, quanto magis sanguine comparatum & acquisitum, cuique maxime proprium est.

Sectatorem bonorum operum. Exprimit alteram istius populi qualitatem. Prior erat, redemptum ac purificatum esse ab omni iniquitate & inquinamento peccati; altera sectatorem esse bonorum operum. *Ζηλωτής* talem sectatorem qui nemini cedere velit bo-

nis operibus, quippe qui sciat esse sibi reposita præmia cælestia, habere se Dominum in cælis qui pro se mortuus sit, & qui bonis operibus unice delectetur, iisque populum suum maxime velit esse illustrem ac præcellentem cap. iij. 8. Vide qualis esse debeat populus Christianus, & quam longe recesserit ab hoc typo, ut vix quidquam præter inane nomen in illo super sit. Nec sane mirum. Nam quibus hic Apostolus tanquam validissimis cuneis utitur, ut Christianos impellat ad peccata deferenda, & sectanda bona opera, gratia videlicet Dei, & morte Christi, iisdem nunc Christianus orbis potissimum abutitur ad retinenda vitia & negligendas virtutes. Nimirum sana doctrina de gratia Dei, & de morte Christi, mundo non placuit, morbosa reddita, facta est gratissima. Salvamur sane gratia Dei, non ex operibus; sed cognitionem Dei, gratiam & fidem antecedentibus. Nam quod ad sequens tempus attinet, ita est Dei gratia, ita fides comparata, ut maxima sit bonorum operum effectrix & magistra. Quia nimirum vita æterna nemo potiri debeat, nisi se totum virtutibus ac sanctis moribus dedat. Vide cap. iij. 8. Et Christus mortuus est pro peccatis nostris, eaque sanguine suo penitus expiavit; sed se & nos peccatis in posterum moriamur ac Christo vivamus. Hac conditione demum mortis ejus pro peccatis nostris fructu gaudebimus. Nimirum non considerant homines, Christum fuisse mortuum in peccatorum remissionem, non in eorum proprie dictam per solutionem. Illa conditionem sancte in posterum vivendi egregie admittit, imo requirit; hæc tollit & excludit. Orandum est Deus ut tantis malis remedium ipse adferat, & amoveat omnia quæ luci veritatis tenebras offuderunt.

Verf. 15. *Hac loquere.* Nempe quæ dixi de gratia Dei, de morte Christi, deque illarum vi & Christianæ pietatis officiis.

Et adhortare. Ad ea videlicet facienda, ad quæ nos ducit & impellit gratia Dei & mors Christi.

Et argue. Si quis secus faciat.

Cum omni imperio. Ut scilicet inobedientibus pœnam Dei nomine denunties, & ecclesiam ab eorum communione abstineas.

Nemo te contemnat. Quasi dicat, quamvis nullam cogendi vim & potestatem habeas. Dei & Christi nomine hæc imperas & facis. Deus & Christus vindicabit in contumaces & immorigeros.

C A P U T III.

Verf. 1. **I**N memoriam eis revoca. Nempe subinde, & quoties opus est.

Ut principatibus & potestatibus sese subjiciant, υποτάσσεται. Passivum ponitur pro reciproco. Ne se opponant ordini à Deo instituto.

Obediant iis, πτωρχείν. Quæ vox hic proprie locum habet, non detrectent principatum habentium imperata.

Ad omne opus bonum parati sint. Animo scilicet ac voluntate, ut boni operis occasione oblata, protinus id faciant.

Verf.

Verf. 2. *Neminem blasphemant.* Id est verbis contumeliosis lædant, minime omnium principatus ac potestates.

A pugna alieni sint. Etiam percussi non reperiunt, multo vero minus rebellionem cœptent.

Æqui. Multum de suo jure remittentes.

Omnem demonstrantes lenitatem erga omnes homines. Ne ullus mortalium scab iis ulla in re læsum esse queratur.

Verf. 3. *Eramus enim quondam & nos.* Confirmat superiora præcepta, per prolepsin. Ne quis dicat difficile esse mores inveteratos mutare, & alium fieri hominem, iis præsertim qui nunquam sub lege divina fuerint. Aliam esse Judæorum rationem, qui per opera servati sint, se vero per solam in Christum fidem servatum iri. Eadem, inquit Apostolus, est omnium ratio, tam Judæorum, quam Gentium.

Eramus quondam. Nempe antequam appareret Dei gratia, ut patet ex sequenti v. 4.

Et nos. Judæi nimirum: quasi dicat, quamvis sub lege divina nati & educati. Sic & Eph. 2. 7 Judæos opponit gentibus.

Amentes. Quatenus non sequebamur mentis & rationis ductum, bestiis similes.

Inobedientes. Recta monentibus & legi divinæ.

Errantes. In cogitationibus nimirum & actionibus, ut solent qui nec ipsi mentem habent, nec mentem habentibus obtemperant.

Servientes cupiditatibus & voluptatibus variis. Hæc fecerant nostri dominas, & nos, in fues ac pecudes converterant.

In malitia & invidia agentes. Διὰ γιντες, nempe βίον. Vide 1 Tim. 2. 2, vitam transigentes in malitia. Malitiam adversus alios exercere nobis in promptu & in usu semper erat, invidia item uri ex aliorum incrementis.

Odioli, οὐχότι. Odio digni, ob mores nimirum nostros odiosissimos.

Odio prosequentes alii alios. Sicut ipsi odioli, sic & alii alios prosequeremur odio, mutua inter nos extincta charitate, odio accenso. Vide quæ fuerit vita hominum sub lege agentium, ipsiusque adeo Pauli, quamvis se dicat inculpatum fuisse secundum justitiam Legis Philipp. 111. 6. Nimirum Lex intra suum in exigenda justitia manebat modum, ad liberalem illam quæ Christianorum est justitiam non adspirabat.

Verf. 4. *Quando vero benignitas illa, & philanthropia illa, apparuit Servatoris nostri Dei.* De qua scilicet egit supra cap. 2. 11, quando sydus istud illuxit per Evangelium. Significat hanc benignitatem & philanthropiam, id est amorem hominum, semper fuisse in Deo; sed non semper apparuisse. Nimirum, quia ut appareret, tempora à Deo destinata nondum venerant. Nunc apparuit per Evangelium quanta sit Dei bonitas ac benignitas, quantus humani generis amor. Nam & sapiens pater, antequam tempus maturum veniat, liberis non aperit totum amoris sui affectum Gal. iv. 1, 2. Deum & hic, ut supra cap. 2. 10, Servatorem nostrum appellat, ad rem accommodat.

Verf. 5. *Non ex operibus quæ in justitia sunt.* Id est justis. Hebræorum phrasi ob adjectivorum de-

fectum. Similem phrasin habes inter alia 1 Tim. 2. 7.

Quæ fecerimus nos. ὧν ἐποιήσαμεν, pro ἀ ἐποιήσαμεν ἡμῖς ob antecedentem genitivum ἡμεῶν. Tacite significat Apostolus se non loqui de justis operibus quæ Deus ipse per gratiam & spiritum suum, postquam Evangelio credidimus, effecit in nobis; per hæc enim opera nos servatos esse mox dicit; & hæc opera Dei potius sunt opera quam nostra.

Ipsius enim opus sumus, creati per Christum Jesum ad bona opera quæ preparavit ut in iis ambulemus Eph. 2. 10. Sed de justis operibus, quæ homines ipsi fecerint, tanta Dei gratia & spiritu ejus qui est in Christo Jesu non excitati & adjuti. Negat ergo Judæos per hæc opera servatos esse magis quam gentes, idque merito; cum eorum opera nihilo meliora quam gentium essent, ut modo dixit v. 3.

Sed secundum suam misericordiam. Id est per & propter suam misericordiam, cum nos tot peccatorum ac criminum fontes essemus.

Servavit nos. Jure nimirum ac spe.

Spe enim, inquit Apostolus alibi, *servati sumus* Rom. viij. 24. Et mox hic quoque de spe salutis se loqui significat v. 7. Ut igitur in jure ac spe certa salutis æternæ poneremur, non effecerunt justa opera à nobis facta, sed effecit summa Dei misericordia erga nos maximos peccatores & æterna meritos supplicia.

Per lavacrum regenerationis ac renovationis. Id est per lavacrum quod est regeneratio ac renovatio, per genitivos speciei. Hoc addit Apostolus ne quis putet nos servatos esse in peccatis manentes, seu, non purgatis peccatorum fordibus. Absit hoc, inquit Apostolus, servati sumus & in jure ac spe salutis constituti, per lavacrum quod est regeneratio, qua scilicet facti sumus alii homines, & renovatio, qua facti sumus homines novi. Alterum declaratur per alterum. Significat se non loqui de corporis lavacro, quod non pertingit ad animum, sed de lavacro spirituali quo purgantur & lavantur animi sordes, non corporis. Animi sordes & purgamenta vitia sunt ac peccata. Hoc ergo dum dicit Apostolus, significat nos esse per opera justa servatos. Quid enim aliud est regeneratio & renovatio, quam prioris impuræ & vitiis pollutæ ac profanæ vitæ, in puram ac sanctam mutatio? Unde & lavacrum dicitur. Quocirca cum negat nos ex operibus justis servatos, opera justa intelligit quæ nos ipsi fecerimus ante fidem in Christum, non quæ Deus ipse in nobis effecit per fidem in Christum ac spiritum suum, quæque lavacro regenerationis & renovationis continentur; quanquam nec per ista servamur hæcenus, quatenus nemo tam sanctus est, ut citra Dei gratiam & misericordiam damnari merito non possit. *Spiritus Sancti.* Declarat istius lavacri tam efficacis aquam, quæ fiat regeneratio ac renovatio. Nam Spiritum Sanctum hic tanquam aquam considerari, & vox lavacri docet, & sequentia, cum dicitur in nos effusus esse copiosissime. Non ergo hic agit de lavacro materialis seu proprie dictæ aquæ, quæ adhibetur in baptismo, sed de lavacro aquæ quæ Spiritus est Sanctus. Hic enim solus vim & efficaciam habet, ut nos regeneret ac renovet.

Lavacrum aquæ, quod baptismo continetur, hætenus tantum huc pertinet, quatenus lavacri Spiritus Sancti, seu regenerationis ac renovationis, quæ per Spiritum Sanctum fit, signum ac Sacramentum est institutum divinitus. Qui salutem suam omnem ad baptismum aquæ referunt, nec deponunt vitia ac malos mores, ad quod faciendum baptismo aquæ sese obligarunt, majori tenentur crimine, tantum abest ut baptismo aquæ juvari quidquam possint. Locus hic explicat egregie verba illa Christi ad Nicodemum: *Nisi quis natus fuerit ex aqua & spiritu, non potest intrare in regnum Dei* Joan. iij. 5. En habes interpretem Paulum, aquam istam ex qua nascimur ac generamur Spiritum esse Sanctum, proinde vocem *spiritus*, appositam esse aquæ in verbis Christi, ut aquam istam declarat. Idem Apostolus alibi: *Et hæc quidam eratis*, inquit, nempe injusti, scortatores, idololatræ, moechi, molles, drauci, fures, avari, ebriofici, conviciatores, rapaces; *sed abluti estis*, nempe ab omnibus istis vitiorum sordibus, *sed sanctificati estis*, jam sancti facti estis. Exponit prius, *sed iustificati estis*, id est absoluti à veteribus peccatis, *in nomine*, id est per nomen Domini Jesu. Omnis enim qui invocaverit nomen Domini Jesu servabitur Rom. x. 13.

Et in spiritu, id est per spiritum, *Dei nostri*. 1 Cor. vi. 11. Per nomen Domini Jesu iustificamur & absolvimur ab omnium antecedentium criminum reatu; per spiritum autem Dei nostri, quem accepimus iustificati, lavamur & abluimur ab omnibus quibus polluti eramus vitiis, & sanctificamur, seu sancti reddimur Deo nostro. Hoc ipsum & hic docet Apostolus, nempe nos aliter servari non posse, nisi pristina deponamus vitia, & totos nos dedamus sanctitati.

Quem effudit in nos abundanter. Docet unde hæc Spiritus Sancti aqua, & consequenter lavacrum provenit. A Deo itidem qui hanc aquam Spiritus Sancti abundanter in nos effudit. Nam & lavacrum abundanti indiget aqua. Et ita regenerationis ac renovationis nostræ ipse Deus auctor & effector est.

Per Jesum Christum. Per hunc ipsum per quem nobis gratiam illam suam annunciari ac publicari fecit 1. 4, & cap. 2. 11. Significat spiritum hunc, non aliis quam credentibus in Christum Jesum contigisse, qui dextra Dei exaltatus Spiritum Sanctum accepit à Patre, & eum effudit super omnes in se credentes Act. 2. 33. Proinde lavacrum istud regenerationis ac renovationis Spiritus Sancti, nusquam alibi quam apud Christum Jesum querendum esse.

Servatorem nostrum. Hoc epitheto causam tacite insinuat, cur per Jesum Christum Deus Spiritum hunc Sanctum effudit. Quia nimirum Jesus Christus est is, per quem nos Deus servat, seu quem nobis in Servatorem exivit Act. v. 31, per quem, sicut nos iustificat, sicut vitam æternam nobis largitur; sic etiam Spiritum Sanctum effundit, ut nos ab omnibus vitiis purificet, & capeßendæ vitæ æternæ reddat idoneos. Si quis dicat, non omnibus Christianis, ac forte nec Cretensibus ipsis, qui crediderant in Christum, contigisse, ut Spiritus Sanctus visibiliter in eos effunderetur. Nam si Apostolus non fuit in Creta, nec Apostolorum ullus, haud dubie tam caruerunt visibili Spiritus Sancti dono, quam qui crediderant in Samaria, antequam ad eos Apostoli venissent. Apostolis

enim solis hoc concessum erat à Christo, ut ad eorum orationem & manuum impositionem daretur Spiritus Sanctus visibiliter Act. viii. 14, & sequentibus, xix. 6. Si quis, inquam, hoc dicat, scire debet, Spiritum Sanctum, qui visibiliter in Christianos effundebatur, hætenus in omnes etiam alios effundi, quatenus effectus ejus dimanat in omnes. Effundebatur enim in id, ut veritatem Christianam, de gratia illa Dei omnibus hominibus salutari, & aliis quæ ad eam pertinent universis, doceret ac confirmaret. Qua cognita & in animum per fidem recepta, admirabilis oritur efficacia & virtus in animis nostris, quæ nos purgat a vitiis, & Deo penitus consecrat. Ideo supra de gratia Dei salutari dixit Apostolus, quod nos erudiat, ut abnegata impietate & mundanis cupiditatibus, temperanter, & juste, & pie vivamus in præsentī seculo cap. 2. 11, 12. Et sicut Lex olim spiritum servilem indebat hominibus Rom. viii. 15, sic Evangelium nobis indit spiritum adoptionis per quem clamamus, Abba, Pater. Hic est spiritus fidei, spiritus Christi, spiritus secundum quem ambulare debemus, & non secundum carnem, quo carnem & carnis opera mortificare, cujus fructibus abundare nos oportet, & quem qui non habet, is Christi non est. Hoc qui utitur & agitur regeneratus ac renovatus est. Nam & spiritus ille qui dabatur visibiliter, non aliis dabatur quam jam credentibus, ut in fide confirmarentur, & alii ad fidem accederent, quod in Samaritanorum illorum exemplo Act. viii, & in aliis omnibus videre est, & ex ipsius Christi verbis eorumque à Joanne addita interpretatione constat Joan. vii. 38, 39, ne aliorum Apostolorum accumularem testimonia. Nam fides illa quæ inter Spiritus Sancti numeratur fructus, ad charitatem pertinet, & opponitur perfidiæ. Qui ad locum hunc adnotarunt, manifestam in eo fieri sanctæ Trinitatis mentionem, utinam & rationem sanctæ Trinitatis ex hoc eodem loco intellexissent. Pater enim est unus ille Deus, qui nos servat secundum suam misericordiam, per lavacrum regenerationis & renovationis; Spiritus Sanctus est, quo lavacrum istud peragitur, & qui tanquam cælestis aqua effunditur: ut proinde hic nihil minus dicatur, quam Jesum Christum, & Spiritum Sanctum esse unum illum Deum, qui est Pater.

Verf. 7. *Ut iustificati illius gratia*. Exponere volens ultimum finem lavacri ejus quod dixit, & effusionis in nos Spiritus Sancti, exponit & gradus quibus ad ultimum hunc finem evehimur. *Ut*, inquit, *iustificati illius*, nempe Dei, *gratia*, quod fit, quam primum Evangelio, & consequenter in Christum credimus; hic primus est gradus. Fides enim credentibus protinus imputatur ad justitiam, & sic quantumvis maximi peccatores antea essent, justī declarantur ex Dei summa gratia & misericordia.

Heredes fiamus, secundum spem vitæ æternæ. Alter gradus est, spes vitæ æternæ, cum iustificati Dei gratia, porro per lavacrum Spiritus Sancti purgamur a vitiis, seu regeneramur ac renovamur, de quo supra dixit: hoc enim factō, spes exoritur certa vitæ sempiternæ. Tertius & ultimus est gradus, seu primum duorum ultimus finis, ut spes nostra impleatur, &

& sicut nunc spe servati sumus, sic re servemur ipsa, seu secundum spem nostram, hæredes fiamus vitæ æternæ. Huc tendunt & hic finiuntur omnia, in hæreditate inquam vitæ cui nullus erit finis, quam idcirco etiam beatissimam esse necesse est. Ita igitur fides ad justificationem; lavacrum regenerationis & renovationis, quod fit per effusum in nos abundanter Spiritum Sanctum, ad spem æternæ vitæ tendit. Spes autem æternæ vitæ, in ipsius terminatur hæreditate.

Verf. 8. *Fidelis est hic sermo.* Nempe quem modo locutus est, verus est, neminem fallit, neminem decipiet.

Et de his volo te asseverare. Tanquam scilicet de rebus verissimis ac certissimis, de gratia Dei, de justificatione, non ex operibus iustis, quæ fecerimus nos; sed secundum Dei misericordiam, per fidem, de lavacro regenerationis ac renovationis Spiritus Sancti, abundanter in nos per Jesum Christum effusi, per hoc nos nunc spe servatos esse, postmodum re servatum iri, seu vitæ æternæ hæredes futuros esse.

Ut studeant bonis operibus præstare, *καλῶς ἔργων ἀσπάζεσθαι.* Id est, eximii ac præstantes esse bonorum operum, omnibus aliis hominibus hac in re longe præcellere. Vide infra v. 14.

Qui crediderunt Deo. Nempe per Euangelium loquenti. Ne putent, solam fidem, si non exeat in singularem bonorum operum præstantiam, ad vitæ æternæ hæreditatem sufficere. Quod & res ipsa dicat. Quid enim aliud loquitur Deus in Euangelio quam daturum se vitam æternam omnibus sancte viventibus in posterum? At huic sermoni credere quid juverit, nisi sancte vivas? Damnares potius te fides ista, quam ut tibi quidquam prodesset ad vitæ æternæ hæreditatem. Vide quam opinione sua fallantur qui de non necessitate bonorum operum ad salutem disputant, & fidem sic definiunt ut ei nihil cum bonis operibus sit commune! Cæterum, quia vult Apostolus, ut qui crediderunt Deo, studeant bonis operibus præstare, eo ipso docet lavacrum illud Spiritus Sancti, quo regeneramur ac renovamur, ita comparatum esse, ut nisi cura studiumque nostrum accedat, nisi & ipsi animi nostri manus admoveamus, purificationem, regenerationem ac renovationem non adferre. Est nimirum regeneratio ac renovatio nostri, & quidquid in illa continetur, opus Dei, sed tale, quod Deus perficere nolit, nisi ei animum, voluntatem, curam, studium, conatum, laboremque nostrum commodemus.

Hæ sunt bona. *ἡ καλὰ.* Eximie bona, nempe de quibus Timotheum vult asseverare.

Et utilia hominibus. Quia ad salutem unice sunt utilia, hæc sunt quæ sanam illam doctrinam constituunt cap. 1. 9.

Verf. 9. *Stultas autem quæstiones.* Quales & hodie inter Christianos sunt plurimæ, absurdæ, contradictoriæ, in quibus tamen magna ostentatur eruditio.

Et genealogias. Quibus Judæi delectantur. Vide 1 Tim. 1. 4.

Et contentiones. Ut fieri solet de rebus obscuris & inanibus.

Et pugnas Legales. Quæ scilicet Judæos varie Legem interpretantes inter se committunt.

Cohibe. Nempe monitis, auctoritate, censura ecclesiastica. Non patere hæc in Christi ecclesiam invehiri.

Sunt enim inutiles. Nihil ad scopum illum, quem Christiani sibi habere debent præfixum, id est ad pietatem & salutem pertinent, imo noxiæ sunt ac perniciosæ, generant enim pugnas 2 Tim. 2. 23.

Et vanæ. Nihil in illis veri, nihil solidi insuper subest. O si quis nunc etiam existeret Titus, qui tot inutiles & vanas cohiberet quæstiones & pugnas, non jam Legales, nec Judaicas, sed Christianorum proprias, in quibus, dum omnes defudant, omnem interea curam ac studium pietatis neglexerunt, hoc uno contenti si dogmata sua quovis modo propugnent, si Christum Dei, Deum illum unum fecerint, & eorum qui Christum dicunt esse Christum, & in ipsum, ut in Christum credunt, diris, odiis & persecutionibus, Christo sese, ut putant, probaverint, id est persequendo & occidendo pios, sacrificium sese offerre Deo existimaverunt Joan. xv 1. 2. En quo tandem inutiles istæ & vanæ quæstiones ac controversiæ deduxerint Christianos!

Verf. 10. *Hæreticum hominem.* Absolute & in genere. Docet quid cum hæreticis sit faciendum, internis hostibus ecclesiæ, quorum dogmata non tantum inutilia sunt & vanæ, sed etiam perniciosæ. Hinc patet, jam tum non defuisse hæreticos in ecclesia, ut mirum non sit eos post Apostolorum excessum obtinuisse dominatum in ecclesia. Sunt enim eorum dogmata carni allubescencia. Vide 2 Petr. 2. 1, & seqq. *Hæreticus & hæresis* ab electione dicuntur, quod hæretici eligant sibi sententiam peculiarem, & ab aliis sui generis diversam, eamque primæ & communi disciplinæ noxiam & perniciosam, ex falsis ejus, ut plurimum, interpretamentis. Unde patet hæreticum haud esse, qui nihil habet quod cæteri sui generis non semper habuerint & habeant, imo ob hoc ipsum plane catholicum esse, quod nihil suscipiat eorum quæ ad primam disciplinam adscita fuere, sola prima, eaque tota, nec mutilata, nec immutata disciplina contentus. Sic inter Christianos hæretici erant qui Jesum Christum negabant hominem fuisse verum, sed *δικησιν* tantum, aut qui Jesum Christum dicebant esse unum illum Deum, contra quas hæreses jam olim pugnare necesse habuit Ignatius, Epistola ad Tarsenses. Sic hæresis est docere, bona opera post fidem non esse necessaria ad salutem, hominem non justificari ex gratia, & per fidei imputationem ad justitiam, sed ex operibus Legis, seu quia Legem servaverit, Christianos non esse, qui Jesum credant esse Christum, nisi simul credant, eum etiam esse non Christum, id est unum illum Deum, & similia, quis enim enumeret omnia? Sed nulla est immanior hæresis quam eorum, qui hæreticos pœnis subijciunt civilibus, quin & ferrum & ignes in eos expediri jubent. Hoc enim dogmate solæ hæreses & hæretici sese contra veritatem armarunt, hoc dogma semper in meliores a deterioribus est exercitum, hoc innumerales piorum extinxit, nec adhuc otiaur. Nam hæreticos unquam a piis Christianis persecutionem esse passos, nunquam est auditum, nec id rei natura permittit. Sciunt enim pii ac veri Christiani, ad veritatem

ritatem ac fidem Christianam cogendum esse neminem, sciunt eam non indigere carnalibus armis, cum suis propriis viribus semper stet invicta, sciunt eam per talia pollui, non propugnari. Qui Mosaicas Leges hic allegant, non tantum male confundunt Christum cum Mose, pietatem Christianam cum Legali & Mosaica, sed etiam hæreticos, cum Israëlitis defectoribus a vero Deo, ad falsos Deos & idola, aut cum Pseudoprophetis, qui se mentiebantur a Deo missos. Atqui Lex ipsa nunquam vocavit hæreticos ad pœnam, nec quenquam ob diversa Legis interpretamenta est persecuta. Quis unquam Sadducæorum à Lege plexus est, quod mortuorum negaret resurrectionem? Quis quod negaret Jesum esse Christum? cum tamen his hæresibus nullæ sint graviores.

Post unam & alteram admonitionem devita. Semel atque iterum admonendum esse dicit, ut a sua desistat hæresi, sed si una atque altera admonitione nihil proficiatur, devitandum esse hominem, ne alios sua hæresi inficiat. Itaque illud *devita* sic accipi debet, ut non ipse Titus tantum hominem devitet, sed etiam toti ecclesiæ eum devitandi sit auctor. Hæc unica Hæreticorum apud veros Christianos est pœna, inter quos & hæreses oportet esse, ut qui probati sunt manifesti fiant 1 Cor. xi. 19. Hac ratione & Christiani ab hæresibus conservari possunt, & hæreticis non præcitur via redeundi ad saniolem mentem 2 Tim. 2. 25, 26.

Verf. 11. Sciens quod perversus sit hic talis. Causam reddit cur sic facere debeat, scire eum jubens,

Quod perversus sit talis. A suo nimirum carnali affectu, ut aliter loquatur quam intra se sentiat: *ἡσέπας*, passivum pro reciproco.

Et peccat. Fovendo ac defendendo hæresin.

Cum se ipsum damnet, *ὁ δὲ αὐτοῦ ἐξελήθη.* Non peccat imprudens & peccare se nesciens, licet se peccare, quin & seipsum damnat intra animi sui conscientiam, sed quod facit, commodi alicujus carnalis causa facit: Quid igitur eum nec quiquam diutius moneas, & inter pios conversari sinas? Perexigua spes est emendationis, nihil ei dici potest quod ipse nesciat, aut sibi non dicat. Hoc Apostolus merito pronuntiavit de sui temporis hæreticis, qui peculiares sibi sententias ab Apostolorum doctrina deligere non poterant, quin se peccare scirent, cum tantam eorum divinitatem oculis suis usurparent. Unde nec facile viventibus Apostolis in lucem prodibant. At idem his temporibus de aliquo affirmare, non facile est, qui tamen ut sit perversus, & ita peccet ut sui ipsius da-

mnator sit intra semet ipsum; a civili tamen Magistratu ob hæresin damnandus non est, multo vero minus vita privandus, sed tantum piis omnibus devitandus est.

Verf. 12. Quando mittam Artemam ad te, aut Tychicum. Intui videlicet locum. De Tychico vide Actor. xx. 4. Eph. vi. 21. Coloss. iv. 17. 2 Tim. iv. 12.

Da operam ut venias ad me Nicopolim. Quod eum alio fortasse ad Evangelii messem mittere haberet in animo. *Ibi enim decrevi hiemare.*

Verf. 13. Zenam Legisperitum. Forte Mosaicæ, quæ *νόμος ἡσέπας* Lex appellatur.

Et Apollo, studiose deduc, ne quid eis desit. Forte Nicopolim ad Paulum. Vide, quam curam habuerit Paulus & haberi voluerit virorum præstantium, & Ministrorum Evangelii!

Verf. 14. Discant & nostri. Nempe qui in Creta sunt, non minus quam alii Christiani.

Bonis operibus. Id est, communicationibus quæ *ἡσέπας* bona opera dicuntur.

Præstare, in necessarios usus. Sanctorum imprimis.

Ne sint infructuosi. Ut arbores infructuosæ: quasi dicat, omnes alii Christiani fructibus bonorum operum abundant, etiam in pauperes in Judæa. Idem facere discant & nostri in Creta. Hoc addit Apostolus ne quis dicat, unde vero sumptus ad talem virorum istorum deductionem?

Verf. 15. Salutant te qui mecum sunt omnes. Quorum nomina credo cognoscere poterat Titus ex Epistole latore.

Saluta qui diligunt nos. Id est, me & te & alios cooperarios meos.

In fide. Id est fideliter & vere, Hebræa phrasi, nec enim omnes Paulo & comitibus ejus ex animo erant affecti, quod Paulum crederent Legis ritibus & Judaicis dogmatis iniquiorem esse *ἡσέπας* 9. cap. 1. 10, 11, 14.

Gratia. Nempe Dei & Christi.

Cum omnibus vobis. Intellige, sit.

Amen. Hoc votum haud dubie sua manu in signum Epistolæ a se misse.

Ad Titum, Cretensium ecclesiæ primum Episcopum suffragiis electum. Titus Evangelista erat, Episcopo major.

Scripta Nicopoli Macedonia. Atqui Nicopolim nondum venerat, cum Epistolam hanc scriberet. Nec enim dixisset ibi constitui hiemare *ἡσέπας* 13. Vide & hic Traditionum, et si scriptarum, fidem! AMEN.

C O M M E N T A R I U S

I N

Epistolam Apostoli

P A U L I

A D

P H I L E M O N E M.

C A P U T I.

Verf. 1. **P***Aulus vincetus Christi Jesu.* Id est ob Christum Jesum, per genitivum causæ. Permove proptinus Philemonem voluit. Vide verf. 9.

Et Timotheus frater. Quia Paulo tum aderat.

Philemoni dilecto & cooperario nostro. In promovendo nimirum Evangelio,

Verf. 2. *Et Appia dilecta.* Forte Philemonis conjugii.

Et Archippo commilitone nostro. De quo Col. IV. 17.

Et qua domui tua est ecclesia. Salutat Philemonem, & conjugem, & ministrum, & ecclesiam in domo Philemonis, cujus quia Patronus erat, merito eum vocavit cooperarium Apostolus.

Verf. 3. *Gratia vobis & pax a Deo Patre nostro & Domino Jesu Christo.* Hactenus ad omnes supra nominatos, quæ sequuntur ad solum Philemonem spectant.

Verf. 4. *Gratias ago Deo meo, semper mentionem tui faciens in precibus meis.* Significat se semper in precibus suis mentionem facere Philemonis, quam dum faciat, etiam simul pro ipso gratias agere Deo. Vide dilectionem Pauli erga Philemonem, quam ut imitemur & nos, erga Philemonis similes, annitendum est.

Verf. 5. *Audiens tuam dilectionem.* Exponit causam cur pro Philemone gratias agat, & semper ejus mentionem faciat in suis precibus.

Et fidem. Dilectio tua & fides, quam audio, incitamento est mihi ad id faciendum quod dico. Duas conjungit virtutes quibus universa Christiana pietas continetur, & quarum una sine altera vel nihil valet, vel esse non potest. Fides sine charitate nihil valet, charitas, de qua hic agitur, sine fide dari non potest.

Quam habes erga Dominum Jesum. Exprimit objectum fidei, quod est Dominus Jesus.

Et erga omnes sanctos. Exprimit objectum charitatis, quod est omnes sancti, id est omnes in Dominum Jesum credentes. Diligebat Philemon non hunc aut illum sanctorum tantum; sed omnes sanctos, etiam aliunde & peregre advenientes, ob communem cum iis fidem. Egregium exemplum quod imitemur omnes.

Verf. 6. *Ut communio fidei tuae.* Id est, ut fides tuam quam habes communem cum sanctis omnibus, per hypallagen Hebraicam. Exponit quid pro Philemone oret.

Efficax sit in cognitione. Id est per cognitionem,

Omnis boni. Id est benefacti. Vide yf. 14.

Quod in vobis. Id est quod inter vos, vel apud vos peragi queat. Sensus est, ut quidquid te boni facere posse cognoveris, protinus id facias. Talem fidei tuæ efficaciam tibi precibus meis semper exopto. Sensim accedit ad id quod ab eo postulaturus est. Bonum enim erat ut Onesimum pœnitentem & Christianum factum benigne susciperet yf. 12.

In Christum Jesum. Id est in Christi Jesu laudem & gloriam. Similem phrasin habes Coloss. I. 16.

Verf. 7. *Gaudium enim habemus magnum & consolationem.* In istis videlicet vinculis & calamitate mea propter Christum Jesum.

Super charitate tua. Id est ex charitatis tuæ causa. Rationem adfert cur charitate Philemonis tantopere excitetur ad faciendum id quod dixit, quia nimirum charitas Philemonis magnum sibi gaudium & consolationem in afflictione sua afferat.

Quod viscera sanctorum refocillata sint per te. Exprimit hanc charitatem. Forte sanctos hospitio exceperat, & omnibus juverat officiis, qua charitate Paulus non minus lætatur, quam si fuisset exhibita sibi ipsi. Sanctorum enim communia sunt omnia. *Frater*, Amabile fratris nomen ei tribuit in re amabili, & quo incitatur ad mutuam dilectionem.

Verf.

Verf. 8. *Propter quod.* Quia nimirum sic meritis es charitate tua erga sanctos.

Magnam in Christo libertatem habens. Id est, quamvis magnam per Christum libertatem & animi fiduciam habeam, quippe Apostolus ejus, ~~supponitur~~, per synecdochen speciei.

Imperare tibi quod convenit. Quod te facere decet, seu quod ut facias, ex tuo officio est Christiano. Alia non imperabant Apostoli, nec imperandi jus habebant.

Verf. 9. *Propter charitatem.* Nempe qua ipse feris in omnes sanctos, ut nullis hic imperiis indigeas.

Magis rogo. Quod multo blandius est quam imperare.

Talis cum sim. Addit precibus pondus: quasi dicat, quamvis talis sim, non pudet me tibi supplicem fieri, sic meritus es. *Ut Paulus.* Exponit qualis sit: quasi dicat, ut puta Paulus, Apostolus ille Christi & Doctor Gentium.

Senex. Qui jam consenuit in hoc tanto munere, & cui senectus ipsa conciliat auctoritatem.

Nunc autem & vincetus Jesu Christi. Per genitivum causæ, ut supra v. 1: quasi dicat, ad illa autem nunc etiam hoc accedit, prorsus eximium, & singulare, & maximum Apostolatus mei decus ac ornamentum, quod sim vincetus ob Jesum Christum. Hæc omnia quamvis in me concurrant, tanti te tamen meritissimo duco, ut te rogare malim id quod te omnino facere decet, quam tibi imperare. Vide quanto artificio jam constrictum teneat Philemonem! Adeo Paulus provide & circumspice agebat, ne videretur jura dominorum in servos violare.

Verf. 10. *Rogo te, pro meo filio.* Exponit nunc quid roget. Et hic quam molliter, quam sensim incedit! Prius homini descriptione gratiam singularem conciliat, quam eum nominat. *Pro filio*, inquit, *meo.* Et quis piorum, Pauli filio, Paulo ipso pro filio orante, quidquam denegaret?

Quem genui in vinculis meis. Exponit cur eum filium suum vocet. *Quem genui*, secundum spiritum nimirum, quem ad fidem in Christum adduxi & Christianum effeci, quæ multo præstantior generatio est quam secundum carnem genuisse, & tales filii multo pluris æstimantur & amantur quam carnales.

In vinculis meis. Quasi dicat, hoc quoque eum mihi gratiorem & amabiliorem reddit, quod eum in vinculis meis genuerim: singulare vinculorum & calamitatis meæ solatium.

Onesimum. Nunc tandem hominis nomen exprimit, postquam omnem præteriti facinoris invidiam extinxit, & animum Philemonis ad eum promptè suscipiendum penitus præparavit.

Verf. 11. *Qui quondam tibi inutilis erat.* Non reticet præteritam culpam, sed tamen & hanc mollibus tangit verbis.

Quondam, inquit. Jam hujus facti memoriam tempus delevit.

Tibi fuit inutilis. Molliter, ut parentes solent, id est & fugit, & damnum fecit v. 18. Servum fuisse fugitivum Philemonis significat.

Nunc autem. Quasi dicat, ut præsens tempus

longe magis spectes quam pridem præteritum.

Tibi & mihi valde utilem. Et sic vere Onesimum, qui significat utilem. *Tibi*, tanquam domino, *mihi*, tanquam patri, *valde utilem.* Proinde præterita quæ tibi fecit damna abunde compensaturum. Tibi soli olim inutilis erat; nunc autem & tibi & mihi valde utilis est propter communem in Christum fidem, quæ etiam servos, olim inutiles & fugitivos, optimæ frugi facit. Prius ponit Philemonem quam se, ne quid etiam hic contra jus herile peccet.

Quem remisisti. Tanquam tui juris hominem. Neque enim decuit ut Christianus factus, se tibi non redderet. Hoc enim principium pœnitentiæ est, ablatum restituere.

Verf. 12. *Tu autem ipsum.* Et hic suspendit orationem, miro artificio interferens quod sequitur.

Hoc est, mea viscera. Quasi dicat, non Onesimum illum qui fuit, sed mea viscera, id est mihi æque charum, æque intimum ut sunt mea viscera, meum quippe filium v. 10, meum cor.

Recipe. Et sic habe quem amiseras, sed recipe benigne, non secus ac si me ipsum reciperes.

Verf. 13. *Quem ego volebam apud me retinere.* Id est voluissem, vel libenter apud me retinuissem. Indicativus pro subjunctivo, per Hebraismum.

Ut pro te. Id est tui loco, tanquam tuus proprius, *Ministraret mihi, in vinculis Evangelii.* Iterum genitivus causæ, id est propter Evangelium, ut v. 1, 9. Vincetus enim erat Paulus quod Evangelium prædicaret Gentibus. Ministerio senes indigent, præsertim in vinculis positi, merentur autem ministerium piorum omnium, si sint in vinculis propter Evangelium & veritatem divinam.

Verf. 14. *Sine tua autem sententia.* Id est te inconsulto, quippe in re tui juris ac potestatis,

Nihil volui facere. Omnia ad te retuli. Vide & hic quam Paulus herile jus in servos sacrum habuerit & inviolabile.

Ne tanquam secundum necessitatem. Id est tanquam ex necessitate.

Bonum tuum, id est benefactum tuum, *sit.* Ut mihi scilicet is qui tui juris & domini est ministret, seu ut mihi serviat servus tuus; quod fieret si eum sine tua sententia retinuissem. Haberet hoc tuum erga me bonum, (tuum inquam, tuus enim est Onesimus,) speciem quandam necessitatis.

Sed secundum spontaneum. Id est sponte tua, quod fiet, si eum ad me hoc sine remiseras ut mihi pro te ministret. Ita hoc tuum bonum, in solidum erit tuum.

Verf. 15. *Fortè enim propter hoc separatus est ad horam.* Confirmat superiora per prolepsin: quasi dicat, nam quod a te separatus fuerat, id est a te fugerat, (leni verbo tegit rem duram,) & sic possessione ac usu tuus esse desierat; forte propter hoc ipsum separatus est ad horam, id est ad tempus non ita longum:

Ut æternum eum reciperes. Vide quam res optime ceciderit! Non audet id asserere Paulus, sed ex eventu conjectat. Id quidem Onesimus haud intenderat, sed divina providentia poterat rem ad hunc finem dirigere, sicut in Josepho, & alias sæpe factum est, & fit. Nisi enim Onesimus fugisset, in Paulum

Paulum Romæ jam vinctum non incidisset. Fugit igitur, & fugit Romam, in illam omnium Gentium colluviem, ut sic perveniret ad Paulum, a quo conversus ad fidem, rediret ad herum, non jam temporarius, sed æternus ejus futurus.

Verf. 16. *Non amplius servum.* Illi adjectivo æternum, tribuit suum substantivum æternum, non amplius servum sicut prius erat cum nondum æternus esset. Æternus dicitur alicujus servus qui dominum non mutat quoad vel ipse, vel dominus vivat.

Sed plusquam servum. Vi nimirum Christianæ religionis, quæ ex servis facit plus quam servos, non ut deteriori sint conditione, sed quia longe majori sunt erga dominos suos fide.

Fratrem dilectum. Nempe in Christo. Hoc in parentesi legi debet, appositum ad explicandum illud *plusquam servum*: quasi dicat, hoc enim accessit ad servitutem, quod frater, isque dilectus seu summopere diligere dignus ob communem in Christum fidem, sit factus.

Maxime mihi. Cui scilicet studiosissime servivit in his meis vinculis, & mihi se protinus addixit.

Quanto vero magis tibi, intellige, *plus quam servum, & in carne, & in Domino.* Quasi dicat, mihi tantum est plus quam servus in Domino, tanquam frater in Domino; tibi vero plus quam servus est, & in carne, & in Domino, id est & carnis, & Domini respectu. Nam secundum carnem est servus tuus, in Domino autem est etiam frater tuus, non minus quam meus. Vide quantas undique machinas admoveat Philemoni ut eum Onesimo penitus reconciliet; ita ut etiam eo quod maximum erat, aliquid multo majus Philemoni tribuat in Onesimo. Quem etsi fratrem dilectum vocat, tamen eundem & servum in carne dicit, significans Religionem Christianam mores tantum & animos hominum, non statum & conditionem secundum carnem mutare.

Verf. 17. *Si igitur.* Quasi dicat, ut rem hanc finiam.

Habes me socium. Tantis nimirum in rebus, quantæ Christianis inter se sunt communes, proinde si me diligis ut par est,

Recipe eum sicut me. Id est, eadem benevolentia qua me reciperes ad te venientem. Quare? Quia Onesimus est alter ego, est mihi æque charus ac egomet mihi. Nihil potest Onesimo accidere sive boni sive mali quod ad me non pertineat.

Verf. 18. *Si vero quam injuriam tibi intulit,* & ἢ ἡδυνῶς σε, *aut debet.* Etiam hic honestioribus verbis rem inhonestam contegit, id est, si quid fugiens secum abstulit, vel etiam ob furtum aut damnum illatum fugit. De ipso homine res videbatur confecta, restabant res interversæ. Etiam de his transigit Apostolus.

Hoc mihi imputa. Hoc meis rationibus tanquam debitum adscribe.

Verf. 19. *Ego Paulus:* quasi dicat, cujus fidem nosti, *scripsi mea manu.* Habes meum chyrographum. Apparet Epistolam hanc Pauli manu scriptam, quo tanto ponderosior esset, & testis major Paulini erga Onesimum affectus.

Ego restitui. Non fallam te.

Ne dicam tibi, quod etiam te ipsum mihi debeas.

Quasi dicat, non tantum hoc quod tibi debet Onesimus, non tantum tuas omnes facultates, sed etiam te ipsum. Per me enim servatus es & ad fidem in Christum adductus. Sed hoc meo in te jure uti nolo, debitorem tibi me pro Onesimo constituo. Vide quam Paulus in re aliena nihil egerit pro imperio! Dubitandum tamen non est, quin Philemon, pro sua pietate, cum Pauli moderatione certaverit obsequio, quod & futurum scire se mox dicit Apostolus verf. 21.

Verf. 20. *Etiam frater,* καὶ ἀδελφός. Particula καὶ hoc loco voventis & precantis est, ut Apocal. xxi. 20. Fratris appellatio vim habet obligandi Philemonis, ne Paulum hoc suo voto frustrari patiatur.

Ego te fruor, ἐγὼ σε ὀνείμην. Quasi dicat, pro Onesimo scribens, fac meo voto me frui.

In Domino. Id est per Dominum, qui nobis mentem & voluntatem recte faciendi inspirat.

Refocilla mea viscera. Id est cor meum. Exprimit hunc fructum quem optat ex Philemone: quasi dicat, tu qui sanctorum aliorum viscera refocillas verf. 7, refocilla & mea, per susceptionem nimirum Onesimi benignam, quem & ipsum pro visceribus meis duco verf. 12.

In Domino. Id est per Dominum, ut modo. Habes Dominum recte factorum auctorem & ducem potentissimum. Ita etiam a precibus ad vota sese convertit Apostolus, & quid non movet ut Philemoni tergiversationem omnem adimat. Et ne videretur ob tam sollicitam actionem dubitasse de Philemonis animo ac voluntate, addit:

Verf. 21. *Confusus obedientiæ tuæ, scripsi tibi.* Quasi dicat, non scripsi hæc ad te diffidens obedientiæ tuæ, sed potius ei plane confidens, alias enim a scribendo maluissem abstinere.

Sciens quod etiam super id quod dico facturum sis. Merito obedientiæ tuæ confusus scripsi tibi, cum probe sciam, te etiam supra id quod dico, (nempe his in literis) facturum esse. Ita mihi tua probitas & obedientia est perspecta. Hoc ad extremum telo conjecto, haud dubie plane confectum dedit Philemonem Apostolus, scire se dicens, plus eum facturum quam ipse dicat, seu rebus ac factis verba ac dicta sua superaturum. An ergo non faceret Philemon quæ dicta sunt, & tam longe Pauli de se persuasionem destitueret? Hic egregius est modus, quo probis non faciendi quæ postulamus pudor incutitur.

Verf. 22. *Simul autem & para mihi hospitium.* Nempe in domo tua, vel apud alium aliquem, prout ex usu erit.

Spero enim me per preces vestras. Id est propter vestras preces, καὶ cum genitivo pro propter,

Donatum iri vobis. A Deo scilicet, qui pro sua infinita potentia efficere potest ut dimittat ex vinculis & ad vos veniam. An hæc spes fuerit impleta dubium est. Nam qui scribunt Paulum in Hispar docuisse, propositum ejus Rom. xv. 28 pro re gesta videntur arripuisse. Cæterum hinc patet quam multum Apostolus tribuerit piorum precibus. Sic & Petrus, intenta precatione ecclesiæ, fuit liberatus Act. xii. 5, 6, & seqq.

Verf. 23. *Salutant te Epaphras,* de quo Col. i. 7. *iv. 12, captivus mecum in Christo Jesu.* Id est propter
(O O) Christum

Christum Jesum, $\epsilon\iota$ pro $\alpha\iota\theta$, Hebraismus. Hunc primo loco nominat, propter captivitatis ob Christum decus. Judæorum forte instigationibus & Epaphras in vincula fuit conjectus.

Vers. 24. *Marcus*. Barnabæ confanguineus, cuius mentio Act. xii. xv. Col. iv. 10.

Aristarchus. De hoc vide Actor. xix. 29. xx. 4. xxvii. 2.

Demas. De hoc Col. iv. 14. 2 Tim. iv. 11.

Lucas. Hujus mentio Coloss. iv. 14. 2 Tim. iv. 11.

Cooperarii mei. Omnes Euangelistæ qui tum ade-

rant Paulo. Timotheum enim Epistolæ una secum præscripsit \S 7.

Vers. 25. *Gratia Domini nostri Jesu Christi cum spiritu vestro*. Intellige *fit*. Voto concludit ad omnes spectante, quos in Epistolæ inscriptione salutaverat. Spiritui nominatim ipforum gratiæ Christi præsentiam apprecatur, quia in spiritus conservatione longe plus situm est, quam carnis. A M E N.

Finivi per eandem Domini nostri Jesu Christi gratiam, quæ cum spiritu meo fuit, Selichoviz $\frac{3}{13}$ Septembris, Anno 1660.

Authoris in Epistolam ad Hebraeos Commentarius, priori volumini, operibus Crellii Exegeticis est insertus.

COM-

C O M M E N T A R I U S

I N

priorem Epistolam

A P O S T O L I

P E T R I.

C A P U T I.

Vers. 1.

P*Etrus Apostolus Jesu Christi, electis advenis dispersionis, Ponti, Galatia, Cappodocia, Asia & Bithynia.*

Petrus Syriace Kipha, Petra, & sic a Christo appellatus est. Græcis eadem significatione dicitur *Πέτρος*, unde Latinis Petrus voce *Πέτρος*, quia de viro dicitur, ad viri significationem deflecta. Petra cognominatus est à Christo, quod super ipsum tanquam super petram ecclesiam suam ædificaturus esset Matth. xvi. 18. Ecclesia, quæ credentium in Christum congregationem significat, super Petrum ædificata est, quatenus, Christo in cælum profecto, ædificata est super illius prædicatione & testimonio. Quæ etiam si super aliorum quoque Apostolorum, imo & Prophetarum Novi Foederis prædicationem & testimonium ædificata sit Eph. 2. 20, tamen Apostolus hic, peculiariter Petræ seu Petri nomen accepit, quod inter cæteros Apostolos ordine primus, & auctoritate præcipuus, sermone & miraculis maxime insignis, & aliorum Apostolorum coryphæus, futurus esset.

Apostolus Jesu Christi. Non igitur officio & munere super cæteros Apostolos, sed unus ex numero Apostolorum. Ergo nec munus & officium ejus magis ad successores transire potuit, quam munus & officium Apostolicum. Neque sane id fieri potuit. Quisquis enim Petro defuncto successit, ipse super petra ædificatus est. Nam si non est, non tantum petra non est, sed neque ad ecclesiam, quæ super petram est ædificata, pertinet. Ecclesiæ petra fundamentum est, ecclesiæ proinde primus in structura lapis, cui cæteri lapides, id est Christiani superstruantur. Qui igitur Apostolos secuti sunt Christiani, omnes super Apostolos ædificati sunt, & præcipue super Petrum. Nullus igitur eorum petra esse potest.

Electis. Nempe a Deo, ex aliorum hominum nu-

mero propter fidem in Jesum Christum. Christianos designat, qui soli sunt electi Dei.

Advenis, παραδημις. Exprimit quibus electorum seu Christianorum epistolam hanc inscribat. *Advenis*, inquit, alienam in terram, alienum in solum delatis. Judæos gente significat, extra patriam suam aliis in terris degentes.

Dispersionis Ponti &c. Advenas istos, gente Judæos restringit. *Dispersionis*, id est, qui sunt ex dispersione seu ex dispersis.

Ponti &c. Id est, per Pontum, Galatiam, Cappadociam, Asiam, nempe minorem, Bithyniam. Genitivi sunt locorum seu regionum. Sic *disperio Græcorum* Joh. vii. 35, dispersionem inter Græcos designat. Erant enim & aliæ regiones per quas Judæi erant dispersi, quibus Epistolam hanc non inscribit; credo, quod aliis in terris & regionibus, alii Apostoli, & ipse Petrus, Israëliticæ genti dispersæ prædicaret. Scribit ad Judæos gente, quod Judæorum non Gentium Apostolus esset Gal. 2. 7, 9, quibus Paulum Apostolum sciebat a Christo deputatum esse. Apparet hinc, Epistolam istam, si ejus inscriptionem spectes, non recte appellari catholicam, quanquam si dogmata ipsa spectes, vere sit catholica.

Vers. 2. Secundum prænotionem Dei Patris, in sanctificatione Spiritus, in obedientiam, & asperionem sanguinis Jesu Christi. Gratia vobis & pax multiplicetur secundum prænotionem Dei. Nempe electis. Nam quæ interjecta sunt, ad limitationem electorum pertinebant. Docet electionem credentium in Jesum Christum, rem non esse novam, si Dei consilium & decretum spectes, proinde nec ab hominibus excoGITATAM; sed a Deo ante secula præcognitam, & his temporibus ad effectum deductam.

Patris. Nempe Jesu Christi, & omnium in Jesum Christum credentium. Vox *Patris*, voci *Dei*, qua unus ille Deus designatur, apposita, docet, neminem alium Deum illum unum esse, quam Patrem, proinde voce *Patris*, voce *Filii*, non significari tales personas quarum sit Pater prima unius Dei persona,

sona, Filius secunda; sed Patris voce significari unum illum Deum, Filii Jesum Christum, ex Spiritu Sancto & virtute unius illius Dei conceptum, & ex Maria Virgine natum, verum; sed appellatione Filii Dei *ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ*, plane hominem. Neque sane Filius, credentium in se electionem prænosse ante secula potuit, cum & ipse a Deo Patre ante secula præcognitus fuisse dicatur: extremis vero temporibus demum, sicut & electio credentium in ipsum, manifestatus & in effectum exhibitus *ψλ. 20.*

Secundum prænotionem. Id est ex prænotione, proinde ex consilio ac decreto, multo ante, imo ante secula factum, *ἡμεῖς* pro *ἡμεῖς*, ut versiculo sequenti.

In sanctificatione spiritus, id est cum sanctificatione spiritus: *in* pro *cum*. Docet credentes istos in Jesum Christum ita esse à Deo electos, ut simul sanctificati sint à Deo per Spiritum Sanctum. Argumentum infallibile divinæ electionis. Nisi enim ab ipso Deo fuissent electi, quo pacto Spiritum Sanctum à Deo accepissent? Sanctificatio spiritus dicitur, per genitivum medii vel instrumenti, pro sanctificatione quæ fit per spiritum. Retinet Apostolus epitheton *sancti*, quia in ipsa sanctificatione intelligitur. Neque enim sanctificatio per alium spiritum fieri potest, nisi per sanctum.

In obedientiam &c. Docet in quid sive ad quid credentes sint electi, imo & sanctificati. Ad duo, Primum, ad obedientiam, quam Lex præstare non poterat *Rom. vii. 3.* deinde ad obedientiam, nempe divinis præceptis per Christum datis, obedientiam nimirum multo sanctiorem ac perfectiorem, quam Lex literalis sensu tradebat, quæque non in Legis ritibus, sed in spirituali ac rationali cultu tota consistat. *Nos spiritum ex fide spem iustitiæ expectamus,* inquit alter Apostolus Paulus: *Nam in Christo Jesu neque circumcisio quid valet, neque præputium, sed fides per charitatem efficaciter operans* *Gal. v. 5, 6.*

Et asperersionem sanguinis Jesu Christi. Hoc alterum est ad quod eligimur & sanctificamur: obedientiæ consecrarium, id est, ad expiationem peccatorum per sanguinem Jesu Christi obtinendam, quæ expiatione illa Legali multo itidem est perfectior. Nam & sanguis Jesu Christi Filii Dei omnium victimarum sanguine sine ulla comparatione præstantior est. Expiatio per Christi sanguinem porrigitur ad omnia antea facta peccata, etiam gravissima, & tollit pœnas omnes, etiam æternæ mortis, & infert vitam æternam. Alludit Apostolus ad *ῥανσμός*, & asperersionem sanguinis victimarum Legalium, quæ in expiationibus fiebat *Levit. xvi. 14, 15.* Significat Judæos in Christum credentes, & Christo obedientes, nullis amplius indigere victimis & expiationibus Legalibus. Habere eos Jesu Christi sanguinem, quo, si obediant Christi præceptis, perfecte & in perpetuum ab omnibus expientur peccatis. *Si in Luce ambulemus,* inquit Apostolus Joannes, *sicut Deus est in luce, communionem habemus invicem, & sanguis Jesu Christi Filii Dei purgat nos ab omni peccato* *1 Joan. 1. 7.* Asperfusio sanguinis dicitur pro expiatione, per metonymiam causæ.

Gratia vobis. Nempe, Dei Patris & Domini nostri Jesu Christi.

Et pax. Id est beatitas, Hebræa phrasi, gratiæ divinæ effectus.

Multiplicetur, πολλαπλασιάζειν. Augeatur, crescat quammaxime & copiosissime.

Vers. 3. Benedictus Deus & Pater Domini nostri Jesu Christi, qui secundum multam suam misericordiam regnavit nos in spem vivam per resurrectionem Jesu Christi ex mortuis. Mentione facta electionis ad obedientiam, laudibus extollit Deum pro hoc tanto beneficio.

Benedictus. Intellige est. *Ἐυλογητός*, benedictione, id est omni laude & gloria & gratiarum actione dignissimus.

Deus & Pater Domini nostri Jesu Christi. Describit Deum illum unum. Qui olim appellabatur Deus Abrahami, Isaaci & Jacobi, Deus Israël, nunc appellatur Deus & Pater Domini nostri Jesu Christi, ita Deus, ut simul sit Pater, idque omnium excellentissima ratione, Jesu Christi. Christus enim omnium excellentissima ratione Dei Filius dicitur. Ideo & absolute ac subjective Filius Dei, vel cum articulo excellentiæ indice, *ὁ υἱός*, vel Filius unicus seu unigenitus nominatur. (Nam quod in Græco ad vocem *μονογενής* addatur vox *υἱός*, id fit propter commune genus vocis *μονογενής*.) Id enim habet Christus ille Dei quod ex Spiritu Sancto & virtute Dei in utero virginis matris sit conceptus, & genitus, quod sit in singularissimum & charissimum Filium a Deo electus, quod sit singularissima ratione sanctificatus, & in mundum missus, quod sit ex morte ad vitam sempiternam genitus, quod sit omnium Dominus & hæres à Deo effectus. Ex quibus tantis divini erga Christum amoris effectis, apparet eum ex omnibus filiis, Deo charissimum & unice, id est summe dilectum esse. Quia vero Deus ille unus, hoc titulo Dei & Patris Domini nostri Jesu Christi describitur, apparet hinc solum Deum & Patrem Domini nostri Jesu Christi unum illum Deum esse; certe non minus quam cum titulo Dei Abrahami, Isaaci, Jacobi, Dei Israël, describitur, consequitur, solum Deum Abrahami, Isaaci, Jacobi, Deum Israël, unum illum Deum esse. Neque etiam minus Dominus noster Jesus Christus, ab uno illo Deo, quam Abraham, Isaac, Jacob, Israël, distinctus esse ostenditur. Nam & Jesu, & Christi, id est uncti, hominis sunt nomina, & Jesus Christus, noster Dominus esse dicitur; Deus vero ille unus, istius nostri Domini Deus & Pater appellatur, qui scilicet Jesum Christum effecit Dominum nostrum & Christum suum *Act. 2. 36.* Qui hic proprietatem vocum, Patris & Filii imaginantur, non cogitant agi de Deo illo uno, & de homine Jesu Christo: proinde per metaphoram à rebus humanis & naturalibus titulum Patris Deo illi uni, & titulum Filii ejus, Jesu Christo tribui, sicut & pleraque alia: cum de rebus divinis homines loqui non possint, nisi vocibus humanis. Proprietas vocum hic inferret, unum specie, plures numero Deos; non secus quam pater & filius unus quidem sunt homo specie, sed numero sunt homines duo. Nam personas divinas distinguere & numerare, non numeratis Diis, omnem rerum rationem evertit, nec ullum habet intellectum. Patrem etiam & Filium, voces tantum diversas esse, non diversas personas & supposita, nugatorium est: Dari item Filium Dei singularissimum illum,

illum, ante & præter hominem Jesum Christum, & hominem Jesum Christum naturam tantum humanam esse, quæ ipsa per se persona non sit, sed in personam Filii Dei illius singularissimi assumpta sit, vel Jesu Christi duas esse personas, vel duas personas in unam coaluisse personam, non tantum manifesta contradictione semet destruit; sed etiam Scripturæ contradicit, quæ Filium Dei singularissimum illum, ita nobis exhibet, ut is sit, quia Filius hominis est, qui si non esset, nec Filius ille Dei singularissimus esset Joan. v. 27.

Qui secundum multam suam misericordiam &c. Id est, pro sua multa misericordia. Docet Deum non tantum misericordem esse, sed etiam multæ misericordiæ, & nisi tam multæ misericordiæ esset, tanto beneficio nos miseros mortales non affecisset, qui & indignæ ejus creaturæ sumus, & multis, iisque maximis peccatis, non ulla ejus beneficia, præsertim tanta & tam ingentia, sed extrema supplicia commeruimus.

Regenuit nos. Dei beneficium hoc narrare incipit. Alia exemplaria legunt *vos*, in secunda persona: sed cur pro aliis Deum benedictione efferret, & non simul pro se, in ejusdem beneficii participatione? Quasi dicat, nos, ex parentibus mortalibus antea genitos, ipse de novo genuit, dum nos alios & novos homines, sibi nimirum sanctitate & justitia similes facit. Significat sese antea moribus fuisse corruptis, & propterea procul abfuisse à vita Dei, qua de re & Apostolus Paulus Eph. 2. v. 3. Deus igitur pro sua immensa misericordia effecit, ut Judæi novi fierent homines, novæ creaturæ, & sic idonei ad vitam æternam capessendam. Hoc idem Dei beneficium Apostolus Paulus aliis celebrat verbis: *Gratias agentes*, inquit, *Patri qui nos idoneos fecit ad partem sortis sanctorum in luce, qui eripuit nos ex potestate tenebrarum, & transtulit in regnum Filii dilecti sui* Col. 1. 12, 13. Magnum est & magnæ misericordiæ, quod Deus justis dare velit vitam æternam: quanto vero majoris est & plane immensæ, quod ex injustis faciat justos, ut eis vitam æternam largiatur. Nimirum hoc Deum fecisse dicit Petrus, quod Nicodemus dixerat Christus, quamvis Judæo, quamvis Phariseo, quamvis Doctori Israël, quamvis seni, neminem posse videre Dei regnum, nisi de novo nascatur, & ut ipse sua explicat verba, nisi nascatur ex aqua & spiritu, seu simpliciter, ex spiritu Joh. 111. 3, 5, 6, 7, 8. Regenuit ergo Deus homines, ut ejus regnum videre, & in illud intrare possent. Per quod vero medium regeneratio ista facta sit, infra explicat Apostolus v. 23. Nempe per sermonem Dei quod Christi Evangelium est v. 25. Ex quo constat aquam & spiritum, seu simpliciter spiritum, in Christi verbis apud Joannem de Christi sermone seu Evangelio intelligendum esse, simul inclusa Spiritus illius Sancti copia in credentes à Deo per Jesum Christum Servatorem nostrum abundanter effusa, auctore & verborum Christi luculentissimo interprete Apostolo Paulo Tit. 111. 5, 6, 7. Dicitur autem Deus nos regenuisse, ob sermonis & spiritus sui in regenerandis nobis efficaciam, quamvis forte non in omnibus consequatur effectus, propria culpa divini sermonis & spiritus efficaciam impediens.

Neque enim Deus ita in nobis justitiam & sanctitatem operatur, ut virtuti locum relinquere nolit. Recte dictum est ab Augustino: Deus qui te creavit sine te, non te servabit, (proinde nec regenerabit) sine te.

In spem vivam. Ut Dei hoc beneficium tanto magis extollat & deprædicet, ostendit ad quid seu cui bono Deus nos regenuerit: *In spem*, vel ad spem *vivam*. Hoc unum est bonum, idque eximium, ad quod regenerati à Deo sumus: ad spem, nempe hæreditatis, ut sequenti commate exprimitur, hæreditatis nimirum Dei, à quo regeniti sumus. Alludit Apostolus ad parentes qui filios generant in spem hæreditatis. Et nos igitur Deus regenuit ut spem haberemus hæreditatis suæ cælestis; qua spe interea fruimur & animos nostros oblectamus unice, donec ipsa res, ipsa hæreditas adveniat. Ingens profecto in hac mortali vita bonum, cujus mentionem nec Apostolus Paulus omisit, cum de eadem hæreditate & regeneratione loco ad Titum memorato loqueretur. Docemur nemini sperandam esse cælestis regni hæreditatem, nisi regenito, quod & Christus ipse, cum repetita asseveratione & ingeminatione vocis *Amen*, Nicodemus dixit Joh. 111. 3, 5. Et Paulus Apostolus loco dicto: *Secundum*, inquit, *misericordiam suam servavit nos per lavacrum regenerationis & renovationis Spiritus Sancti &c.* Nimirum Patri cælesti per regenerationem similes, & sic filios ejus fieri prius nos oportet, si volumus ejus fieri hæredes. *Vivam.* Docet Apostolus ad quam seu qualem spem cælestis hæreditatis nos Deus regenuerit. *Ad spem vivam*, non ad spem aliquam languidam & dubiam, seu ad spei quoddam simulachrum anima & vita cassum, & veræ ac solidæ spei sic similem, sicut mortuum corpus vivo est simile; qualis spes antea multis non defuit: sed ad spem vivam, id est anima sua, (per metaphoram enim loquitur Apostolus) sua vera forma præditam, id est certam, solidam, minimeque dubiam, & ad animos nostros miro gaudio replendos & refovendos efficacissimam.

Per resurrectionem Jesu Christi ex mortuis. Docet per quod medium hanc spem vivam animis nostris inseruerit, eamque effecerit: *per resurrectionem Christi ex mortuis.* Sanguinis & mortis Christi mentione facta, recte & commode resurrectionis ejus ex morte meminit. Nam per sanguinem & mortem Christi habemus expiationem peccatorum, per resurrectionem spem vivam & spei istius effectum, nempe vitam æternam. Significat Apostolus antequam Jesus Christus ex mortuis resurgeret, spem æternæ vitæ non fuisse vivam. Semper enim hominum animis mors obversabatur & corruptio, ex qua nondum quenquam viderant & cognoverant ad vitam immortalem evasisse. Sed postquam Deus Jesum Christum ex mortuo vivum fecit, simul etiam spem nostram fecit vivam, & Christo animam & vitam reddendo, spei quoque nostræ animam & vitam indidit. *Si enim credimus*, inquit Apostolus Paulus, *quod Jesus mortuus est, & resurrexit; sic & Deus eos qui obdormiverunt per Jesum ducet cum ipso* 1 Thess. iv. 14. Nam ex Jesu Christi resurrectione patet Deum & posse nos ex mortuis suscitare,

quia Jesum Christum fuscitavit, & velle, quia id per eundem promisit, & omnino fuscitaturum esse, quia nos regenuit, suos filios, & Jesu Christi membra, unumque cum Christo corpus, cujus ille caput est, effecit, ipsique Christo potestatem nos resuscitandi & vitam æternam nobis donandi contulit. In resurrectione enim Jesu Christi includi debent omnia resurrectionis ejus consequentia, id est Christi cælestis gloria, regnum, & omnis in cælo & in terra potestas. In hoc enim Christus est mortuus, & resurrexit, & revixit, ut & vivis & mortuis dominaretur Rom. xiv. 9. Hinc Christus principium, primogenitus ex mortuis, primitiæ eorum qui obdormiverunt dicitur, quia in Christo resurrectio ex mortuis ad vitam æternam non consistit, sed porrigitur ad omnes qui Christi sunt. Vide 1 Cor. xv. 20 & seqq. Ubi etiam Apostolus ex resurrectione Christi, nostram resurrectionem infert & firmiter concludit v. 12, 13 & seqq. Hic videmus Deo resurrectionem Jesu Christi deberi. Nam cui debetur finis, eidem debentur & media quæ fini adipiscendo adhibuit. Ideo alibi aperte dicitur Deus Jesum resuscitasse ex mortuis, Deus nimirum & Pater ejus, ut & hic & Gal. i. 1 habetur, & quia Deus à Jesu Christo distinguitur, eique tanquam diversus opponitur, quis alius intelligi potest quam Pater? Et sane si Jesus Christus ita mortuus esset, ut mortuus non solum viveret, sed etiam se ipsum resuscitandi vim haberet, atque adeo resuscitasset; ubi maneret spes nostra viva? Nos enim cum morimur, bona fide morimur, nullas nosmet ex mortuis resuscitandi vires, ac ne vitam quidem mortui, nisi in Dei Christique gratia & potentia habemus. Itaque cum Christus dicitur ex mortuis resurrexisse, hoc eodem modo intelligendum est, quo & alii omnes mortui resurrecturi dicuntur, nimirum quia divina potentia revocabuntur in vitam. Deo igitur & Patri Domini nostri Jesu Christi, in solidam, sicut spes nostra viva, sic & Jesu Christi ex mortuis resurrectio debetur. Ille solus hoc nomine benedicendus & laudibus ac gloria extollendus est. Verba, *per resurrectionem Jesu Christi ex mortuis*, possunt etiam considerari tanquam medium nostræ regenerationis, non tantum tanquam causa spei vivæ. Et si enim Deus nos regenuit per sermonem Evangelii, ut infra dicitur v. 23, quia tamen hic sermo maximam vim sumit ex resurrectione Christi, merito & hæc pro medio regenerationis nostræ statuitur. Admiranda vero est Dei misericordia, qui Filium suum in mortem dedit, ut in illo nobis exemplum resurrectionis ex mortuis exhiberet. Et quia tanto salutis nostræ amore, Filium suum mori voluit, omnem porro suum amorem in nos effudit, tradens eum in mortem violentam, eamque omnium dirissimam & ignominiosissimam, ne ullum mortis genus fidem ac spem nostram turbaret.

Verf. 4. *In hereditatem incorruptibilem & incontaminatam & immarcescibilem, quæ servata est in cælis in nos.* Hoc alterum bonum est ad quod nos Deus regenuit, seu alter regenerationis nostræ scopus & fructus, ipsa nimirum hæreditas regni Dei & Patris nostri. Bonum prorsus immensum & infinitum, & vere multæ, imo immensæ & infinitæ Dei misericor-

diæ effectum. Quid enim est homo, quid hominis Filius, ut Dei hæres fieri debeat? Et tamen Deus nos ad hanc hæreditatem non minus quam ad spem illius vivam regenuit, quæ hæreditas regenitos tam certo manet, quam spes illius viva est, & quam certum est Jesum Christum resurrexisse ex mortuis, & rerum omnium à Deo hæredem, nostrumque Dominum & caput & Servatorem constitutum esse.

Incorruptibilem. Ἀφθάρτου, corrumpi nesciam. Quia per hæreditatem intelligit vitam, ideo epithetis utitur vitæ magis convenientibus, quanquam ex comparatione cum coronis, victoribus olim dari solitis, quæ omnes, & corrumpébantur, & contaminabantur, & marcescebant. At hæreditas & vita illa est ἀφθάρτος, id est corruptioni & morti non obnoxia, æterna, immortalis, nullo unquam fine & exitu terminanda.

Et incontaminatam, ἀμάρτων. Quod à coronis illis, ad vitam æternam translatum, significat vitam nulla ægritudine, nulla tristitia, nullo dolore & adversitate, nulla re quæ eam ingratam reddat, pollutam, pura & mera voluptate ac jucunditate refertam.

Immarcescibilem. Ἀμάρτων, non marcescentem, quæque marcescere non potest, secus quam coronæ illæ, quæ citò emarcescebant. Hac metaphora significatur vita, de cujus gratia & suavitate nulla unquam secula quicquam decerpent ac debilitabunt, semper erit virens, semper recens, semper nova, nullum unquam illius tædium, nulla satietas animis subrepet, nunquam senescet. Utrumque istorum æternæ & immortalis vitæ optime convenit. Nam vita præsens, quia multis ægritudinibus & adversis contaminatur, & ipsa ætate marcescit ac senescit, merito etiam morti & corruptioni subiecta est.

Quæ servata est in cælis. Docet ubi hæreditas ista servata, id est asservata & reposita sit. *In cælis*, inquit: nam in terris tali bono ac vitæ tali coronæ nullus est locus, ubi omnia cum Luna & syderum motu mutationi sunt obnoxia, & tandem intereunt. Intelligit autem cælos altissimos & supra omnia sydera positos, seu lucem illam inaccessam, in qua Rex ille Regum & Dominus dominantium, beatus ille, & solus potens, & solus immortalitatem habens habitat 1 Tim. vi. 15, 16. Et illa Col. i. 12 Apostoli Pauli verba, *idoneos nos fecit ad partem hereditatis sanctorum, in luce*, de eadem hac luce in qua Deus habitat, accipi possunt. Ibi enim est fors ac hæreditas sanctorum, ubi Deus Pater ipsorum habitat. Et Petrus Apostolus 2 Petr. iii. 13: *Cælos*, inquit, *novos & terram novam secundum promissionem ejus expectamus, in quibus justitia habitat*, proinde & justii habitabunt.

In nos. Id est nobis, ἡμῖν pro ἡμῖν per Hebraïsmum, ut infra v. 25. Nam *lamed* articulus dativi casus & propositionem *in* indicatur. *Nobis.* Id est Christianis à Deo regenitis. Nihil enim pollutum & inquinatum eo ingreditur, nec injustis ibi locus est, ubi justitia habitat, & ebi injustitiæ nullus est locus. Ideo dicto loco subjicit Petrus: *Propter hoc dilecti studete, ut sine macula & reprehensione inveniamini ab ipso in pace* v. 14. Et Apostolus Paulus: *An nescitis*, inquit, *quod injusti regni Dei hæredes*

non fient? Ne erretis. Neque scortatores, neque idololatra, neque adulteri, neque molles, neque masculorum concubitores, neque fures, neque avari, neque ebrii, neque conviviatores, neque rapaces regni Dei hæredes fient I Cor. VI. 9, 10.

Verf. 5. *Qui in potentia Dei custodimur per fidem, in salutem paratam revelari in tempore ultimo.* Expri- mit Dei circa nos actionem, ne quis inter tot hostes & pericula, præsertim mortis & corruptionis, de sa- lute & hæreditatis istius adeptione desperet. No- tanda autem est in verbis Petri periodorum ac rerum concatenatio, ita ut quæ res unam finivit, eadem alteram inchoet sententiam. Sic isto fit versiculo, sic sequenti versiculo 6, sic vs. 8, sic 10. Dicit igitur Apostolus

Nos in potentia Dei custodiri. Id est per potentiam Dei invictam, & cui omnia cedere coguntur, etiam mors ipsa & infernus, ultimus noster hostis. *Custodimur, φερούμεθα*, veluti præsidio undique cincti, ne quis vel quidquam salutis nostræ nocere, tamve impedire possit.

Per fidem. Nempe nostram Christianam, quæ est in Deum per Jesum Christum, ut vs. 21 dicitur. Hæc sola nobis sufficit, dummodo sit viva & per charitatem efficaciter operans, & sic suis abundet fructibus, quamvis Legis opera nullus habeat. Fi- dem inculcat Apostolus. Quia hæc variis oppugna- tur tentationibus, adversus quas etiam mox præ- munit, & fidem iis quam maxime commendat. Do- cet Apostolus quid nostri sit officii, seu quid nostra ex parte requiratur ad salutis adeptionem. Omne hoc fides nostra complectitur, sine qua, sicut ser- vari non possumus; sic, si in ea constanter perseve- remus, haud dubie per Dei gratiam & potentiam conservamur. Fides regenerationis nostræ funda- mentum est & causa. Nam qui Christo confidit fore ut ab ipso asseratur in vitam æternam totum se Chri- sto regendum tradit, & sic novus homo fit.

In salutem. Finem custodiæ istius divinæ exprimit, custodimur nimirum ut servemur, id est ut ex morte & inferno, ex omnium hostium nostrorum potestate, ex omnibus adversis, ipsaque adeo mortali & corru- ptibili natura nostra liberemur, & vitæ æternæ se- cundum spem nostram hæredes fiamus.

Paratam revelari. Docet nihil ad salutis nostræ effectum & executionem deesse, nisi tempus huic rei à Deo destinatum. Omnia jam parata sunt. Sic & infra IV. 5, de iudice vivorum ac mortuorum Christo loquitur. *Revelari*, id est effectu ipso præ- stari & exhiberi. Jam quidem est salus nostra, si Dei decretum & constitutionem spectes, sed nondum ad effectum perducta est. Effectu sui revelabitur, quæ nunc in Dei consilio ac decreto tecta est. Sic infra de Christo, *præcogniti ante constitutionem mun- di, manifestati autem ultimis temporibus propter vos* vs. 20. Manifestatus dicitur, cum ante secula præ- cognitus ipso effectu est exhibitus.

In tempore ultimo. Docet quo in tempore revela- bitur salus nostra. Intelligit tempus mundi ultimum, cum scilicet mundi finis aderit. Docet Apostolus non ante nos salvatum iri facto ipso, quam in fine mundi. Mundo intereunte, nos salvabimur. Cui consentiens Apostolus Paulus: *Omnes, inquit, in Christo*

vivificabuntur (qua in re salus nostra consistit) *quis- que in suo ordine, primitia Christus, deinde qui sunt Christi in adventu ipsius* I Cor. xv. 22, 23. Ideo & co- ronam justitiæ sibi datum iri dixit in illa die 2 Tim. IV. 8. Mundi enim finis, & Christi adventus, seu dies adventus Christi in unum tempus incident. Hinc & paulò post vs. 7, pro tempore ultimo po- nit Petrus revelationem Jesu Christi, qui veniet & revelabitur, ut mundo finem imponat, sanctis om- nibus in mundum illum novum translatis. Dices, ubi ergo interea sunt sancti mortui? In paradiso, in sinu Abrahami, cum Christo sunt. Quo pacto? Inquires. Eo pacto, quo id mortuis & nec- dum ex morte suscitatis, & effectu ipso servatis, conveniat. Nimirum Deus alios sine aliis serva- ri non vult, ut omnes simul maxima sua cum gloria servet Hebr. XI. 39, 40. Hinc videmus quam vani sint omnes, qui mortuos cælestibus religionibus colunt & invocant.

Verf. 6. *In quo exultatis paulum nunc, si opus est, contristati in variis tentationibus.* Versiculum hunc cum superiori connectens, docet quanto gau- dio sint in ultimo isto tempore exultaturi, ut ob- jectioni occurrat, quæ variis ex Christianorum af- flictionibus, quas propter fidem patiebantur, mo- veri poterat.

Exultatis, ἀγαλλιάσθε. Id est exultabitis, præsens pro futuro. Tam enim hoc certo futurum est, at- que si jam esset. Itaque eos jam in illa ipsa lætitia & exultatione ponit, propter majorem emphasin.

Paulum nunc, si opus est, contristati. Quasi di- cat, ne vos quidquam moveant ac turbent, si quæ nunc propter fidem vestram sanctissimam patia- mini.

Paulum, ὀλίγον. Parva ista sunt & exigua, & exi- guum ad tempus duratura.

Nunc. In præsentī hac vita.

Si opus est. Significat Deum non permittere nos propter fidem affligi, nisi opus sit, id est nisi id vel ejus gloria, vel nostra propria & aliorum salus requi- rat. Ingens profecto in afflictionibus nostris solatium!

Contristati. Exultationi & gaudio futuro, oppo- nit tristitiam præsentem, quæ in gaudium & exul- tationem æternam mox vertet.

In variis tentationibus. Id est per varias tentationes. Causam tristitiæ exprimit: tentationes, id est affli- ctiones varias propter fidem in Christum, quæ ten- tationes vocantur, quod per eas à Deo quidem pro- betur & exploretur & in apertum deducatur fides nostra, à diabolo autem & adversariis sollicitemur ad defectionem à fide. Videmus Christianos etiam tristari, cum causæ tristitiæ adsunt, afflictio- nes videlicet & calamitates variæ: sed quia spem ha- bent gaudii illius & exultationis in regno Patris sui cælestis, æquo & moderato animo adversa to- lerant; præsertim quæ sciunt tentandi sui causa sibi inferri, ut fidem suam Deo approbent, & diaboli omniumque adversariorum sollicitationes frustren- tur. Varias autem tentationes dicit, ne ulla earum species nos conturbet.

Verf. 7. *Ut probatio vestre fidei multo pretiosior au- ro, quod perit, per ignem vero probatur, inveniat in laudem & honorem & gloriam, in revelatione Jesu Christi.*

Christi. Exponit finem propter quem Deus variis afflictionibus tentari nos permittat, qui nostrum insigne bonum continet.

Ut probatio vestra fidei. Id est ut probata fides vestra, Hebræa phrasi, per duo substantiva pro substantivo & adjectivo, ut fides vestra bene explorata.

Multo pretiosior auro. Confert fidem nostram cum auro quo nihil inter mortales habetur pretiosius, nec magis aestimatur. Ait, fidem nostram probatam, auro non tantum pretiosiore, sed multo pretiosiore esse. *Quod perit, τὸ διαυδρύν.* Causam exprimit ob quam fides nostra multum sit auro pretiosior. Quia aurum perit, id est amittitur & perditur, & deteritur, vel etiam quia in mundi interitu & ipsum interibit una cum mundo: fides autem probata, & ad extremum constans, bonum est quod non perit, non amittitur unquam, ac ne in mundi quidem totius interitu peribit, imo tum demum vel maxime per suos fructus & effectus effulsura est, ut mox Apostolus docebit. *Per ignem vero probatur.* Hoc addit de auro, ut doceat fidem quoque nostram, quæ auri rationem habet coram Deo, merito per afflictiones, quæ igni respondent, probari. Nam & afflictiones urunt, id est & animo & corpori dolorem adferunt; ideo eas infra πύρρον, quæ ad πειρασμόν, id est tentationem nostram fiat, Apostolus appellat cap. IV. 12. Et sicut ignis aurum falsum & adulterinum consumit, & sic verum non fuisse aurum ostendit; verum autem, non tantum non consumit; sed etiam purius ac perfectius reddit: sic afflictiones, falsam & adulterinam fidem elidunt; veram autem multo clariorem & illustriorem efficiunt. *Inveniatur.* Significat, fidem quamvis periisse & interiisse videatur, hominibus intereuntibus & pereuntibus; tamen inventum iri suo tempore, & longe ab omni periculo perditionis & amissionis abesse, secus quam fieri solet auro perditio. Fides igitur probata & explorata, vera sunt bona, veræ divitiæ, veræ possessiones, cæteris omnibus bonis & possessionibus pereuntibus & amissis, hæc sola invenietur, à Deo nimirum asservata, imo propter hanc & per hanc nos ipsi qui periisse videbamur, reperiemur & salvi erimus ac superstites. Ita aurum perit, fides reperitur. *In laudem &c.* Id est ad afferendam nobis laudem &c. Docet quæ commoda ac bona nobis sit allatura. Nam & aurum idcirco est in pretio, quod multis commodis hominem bect. *Inveniatur, inquit, in laudem.* Aurum enim laudatur ab hominibus, & auri divites. At fides probata, in summa laude est apud Deum. Docet Apostolus, fidem ipsorum probatam, maximam iis laudem allaturam esse; cum scilicet Deus ipse, & Filius ejus Jesus Christus coram omnibus sanctis, & Angelis, & hominibus, fidem cuiusque ipsorum, per varias tentationes exercitam & expertam, ore suo commendabit & celebrabit, & meritum cuique præconium tribuet. Tribuet autem non mortuis, sed vivis & in vitam revocatis, ut suas quisque laudes audiat, iisque semper vivens, in æternum fruatur. *Et honorem.* Cum cuique propter fidem probatam & exploratam, maximum honorem Deus & Christus habebit, maxima quemque dignitate afficiet. Hinc Christus ipse: *Qui mihi servit, inquit, hunc honorabit Pater* Joan. xij. 26. Nam & aurum honores

ac dignitates hominibus apud homines conciliat.

Et gloriam. Cum Deus & Christus propter eandem fidem cuique tantum splendorem attribuet, ut omnium Regum splendor & gloria præ illo pro nihilo sit. Matth. xij. 43. Phil. iij. 21. Iusti enim resurgunt tanquam Sol in regno Patris sui, cum Christus transformabit corpora nostra humilia ut fiant conformia corpori suo glorioso. Convenienter auro gloriam quoque commemorat Apostolus. Nam & hominum ac Regum splendor maximus est ex auro, & propter aurum. Ut igitur hæc tanta bona consequamur, Deus fidem nostram probari vult.

In revelatione Jesu Christi. Docet quando fides nostra hæc tanta bona nobis adferet. Tunc scilicet cum Jesus Christus revelabitur, id est cum veniet ex cælo, in Patris sui gloria, & omnium hominum oculis sese conspiciendum dabit, tanquam iudex omnium, cuique mercedem tribuens pro meritis. Vide Coloss. III. 3, 4.

Verf. 8. *Quem cum non videritis, diligitis; in quem nunc non intuentes, credentes autem, exultatis gaudio inenarrabili & glorificato.* Mentione revelationis futuræ Jesu Christi facta, annectit id quod ad illorum laudem & commendationem, simulque & exhortationem pertinebat. Laudibus enim incitantur homines, iisque ad recte facta continuanda magnum additur calcar. Laudat eos quod Jesum Christum diligant, quamvis eum nunquam viderint. Qua in re superabant ipsum Petrum & Apostolos, omnesque alios sanctorum, qui Jesum Christum & ante mortem viderant, & à mortuis resuscitatum, ac in cælos ascendentem. Multum ad amorem facit conspectus; at qui Christum amant, quamvis eum nunquam viderint, tanto majori laude digni sunt, quanto hoc quam illud difficilius est. Amabant autem Christum, quia pro nomine illius dura sustinere non recusabant. *In quem nunc non intuentes, iis & μηδὲντες.* Quem non videntes vel aspicientes: particula *iis* ex Hebraismo adjecta. *Credentes autem.* Alterum est quod in illis commendat, prioris illius efficiens causa, quod Christum nunc non aspiciant, credant autem in ipsum. Nimirum fides est credere quod non vides, & credere in eum quem non vides. Apostoli quidem etiam ipsi tum non videbant Christum, sed tamen eum viderant, idque à mortuis suscitatum & in cælos ascendentem. Ideo Christus ad Thomam: *Quia vidisti me, credidisti: beati qui non viderint & crediderint.* Beati igitur sunt omnes qui Christum nec viderunt antea, nec nunc vident, oculis corporis; at vident & intuentur oculis mentis, & in eum firma fide credunt, & quem non vident, tanquam videntes, constanter & patienter expectant, sicut Moses quondam Deum expectasse, Auctori ad Hebræos dicitur cap. XI. v. 27.

Nunc. Significat, nunc quidem ipsos in Christum non intueri, sed fore tempus quo in eum sint intuituri, & illius videndi desiderium abunde expleturi. *Exultatis gaudio inenarrabili & glorificato.* Ut eos non sola laude, sed etiam immenso præmio ad constantiam istius amoris ac fidei exciter, docet quid eos propterea maneat. *Exultatis, id est exultabitis, tam certo quam si jam nunc exultaretis, eadem*

eadem qua supra enellage præsentis pro futuro *ŷf. 6.* Nam & mox causam istius exultationis exprimens, præsentī tempore utitur pro futuro.

Reportantes, inquit, *finem fidei vestra &c.* Utrumque simul conjungit, gaudium istud, & reportationem mercedis tanquam effectum & causam.

Gaudio inenarrabili. Docet quanto gaudio sint exultaturi, cum Jesum Christum oculis suis præsentem videbunt, quem nunquam visum, tantopere dilexerunt, & in quem tam firmiter & constanter crediderunt; cum videbunt se fide sua minime frustratos fuisse, & rebus ipsis experientur quam recte fecerint, quamque sibi recte consuluerint. Gaudium hoc est inenarrabile, id est tantum & tale, ut id nullius lingua possit explicari.

Et gloriificato, διδοξασμεν. Id est tali ac tanto, quale & quantum eorum est qui in maxima sunt gloria, in maximo splendore ac dignitate, & rerum omnium desiderabilium & jucundarum maxima copia & affluentia. Regum puta, & Imperatorum, quorum, ut ille dixit, tacitum perterritant gaudia pectus, nisi quod hoc ipsorum gaudium glorificatum, ne umbra quidem sit illius vere ac solide glorificati gaudii. Regum enim gloria terrena est, nostra cælestis; illa humana, hæc divina; illa temporaria, hæc æterna; illa multis tristibus polluta, hæc sincera & liquida, nullis adversis contaminata. Gaudium glorificatum dicit, tribuens gaudio quod hominum erit, qui propter glorificationem sui gaudebunt, vel gaudium intelligit gloriosum seu cum gloria conjunctum. Opponit Apostolus hoc gaudium tristitiæ, quæ ex variis afflictionibus & ignominiiis propter Christi nomen oriatur. Tristitiam igitur ignominiosam solabimur gaudio glorioso. Et sane ingenuos non tam dolores corporis affligunt, quam probra & ignominia, ut merito Auctor ad Hebræos peculiariter hoc in Christi cruce ac patientia notaverit cap. xii. 2. Sed sicut Christo crux ignominiosissima & probrosissima, non tantum cælestem voluptatem; sed & immensam gloriam attulit, sic & nobis afferet. Ideo & Apostolus Paulus, saluti, quam per Christum Jesum adepturi sint electi, pro Christi nomine patientes, æternam gloriam adjunxit 2 Tim. 2. 10.

Verf. 9. Reportantes finem fidei vestra salutem animarum. Causam istius tanti ipsorum gaudii exprimit. Quomodo enim gaudio non exultent credentes, finem fidei suæ reportando? *Finem fidei*, id est id quod se reportaturos esse credunt: *vestra*, id est Christianæ. Fidei nimirum in Jesum Christum, quæ est in ipsum fiducia, reportandi ab ipso quæ pollicitus est, cum suis effectis & fructibus, id est mandatorum ejus observatione conjuncta. *Salutem animarum.* Exprimit hunc finem, qui est salus animarum, salus omnium maxima & perfectissima, qua, licet corpora intereant, animæ conservantur, ut iterum corporibus à Deo præparatis, id est cælestibus rejuvantur. Ad eandem salutem animarum pertinet, ut illi qui vitam vivunt mortalem, corpora superinduant cælestia, & momento immutentur ac fiant immortales, quod credentibus eveniet omnibus, quos viventes Christus adveniens invenerit. Cum hac animarum salute conjuncta est & redemptio ac liberatio

corporum, in mortuis quidem a morte, in viventibus autem à mortalitate, & quæ mortalitatem comitantur & consequuntur malis. De qua liberatione vide Rom. viij. 23. Tanti igitur boni reportatio, efficiet ut gaudio isto exultent ineffabili & glorificato omnes pii. Videmus hic salutem animarum in Christi demum adventu nos adepturos esse. De eadem enim hic agit salute, de qua *ŷf. 5* egerat. Et animæ quamdiu sine corporibus sunt, aut in corporibus degunt mortalibus, nondum suam salutem adeptæ sunt.

Verf. 10. De qua salute exquisiverunt & perscrutati sunt Propheta, qui de gratia in vos prophetarunt. Verba hæc cum antecedentibus suo more connectens docet, quanta sit ipsorum beatitas, quod salutis istius tantæ nuntium acceperint; quam Prophetæ quidem annuntiatum iri prædixerint; cæterum ipsi nuntium hunc non audiverint, nec ea quæ futura caneant, sibi ministraverint, sed nobis, quæ nunc annuntiata sint ipsis. *De qua salute.* Id est de cujus salutis nuntio & exhibitione, in generali eam cognoscentes, *exquisiverunt & perscrutati sunt Propheta*, nempe id quod sequenti versu dicitur. *Qui de gratia in vos prophetarunt.* Causam & occasionem exprimit, quam habuerunt Prophetæ de salute ista perscrutandi & exquirendi. Quia nimirum de gratia in vos prophetabant. Quibus verbis simul docet gratiam per Jesum Christum allatam, Prophetarum oraculis fuisse prædictam, ut Christianos tanto magis in fide confirmet. Quia igitur Prophetæ videbant se magnam Dei gratiam, qua Deus populum suum per Messiam complexurus esset, prædicere; hinc causam & occasionem sumebant de gratia & salute ista exquirendi & perscrutandi. *De gratia erga vos, περὶ τῆς ὑμῶν χάριτος.* Id est de gratia qua vos Deus complexus est, & quam vobis exhibuit, Messiam mittendo & exhibendo, & omnibus in ipsum credentibus vitam æternam promittendo, justitiam ex gratia imputando, Legis jugo exsolvendo, omnes ad spem vivam & hæreditatem regni cælestis regenerando, Messiam pro peccatis omnium victimam dando, eumque propter justificationem ac salutem nostram ex mortuis suscitando, & rerum omnium Dominum efficiendo.

Verf. 11. Scrutantes in quod vel quale tempus manifestabat, qui in ipsis (erat) Spiritus Christi, qui ante testabatur de his quæ in Christum ventura erant per passionibus, & has quæ post ea ventura erant glorias. Exprimit quid de salute ista exquisiverint & scrutati sint.

Scrutantes. Sagaci nimirum mente omnia inter se conferendo ac reputando.

In quod aut quale tempus &c. Videbant spiritum Christi, qui in ipsis erat, manifestare ejus adventum, ad annuntiandam & afferendam populo ingentem salutem & maxima bona. Scrutabantur ergo, *in quod, aut quale tempus* manifestationis istius seu vaticiniorum suorum effectus incideret. Nimirum quia unice cupiebant, ut id viventibus ipsis eveniret, quod & Christus ipse asseruit Matth. xij. 16, 17. *In quod*, temporis quantitatem inquirebant, *aut quale tempus*, si quantitatem indagare non possent, ut saltem qualitatem aliquam & notam temporis istis indagarent.

Manifestabat. Prædicendo nimirum. Tribuitur autem spiritui actio, quæ proprie erat Dei & Prophetarum, quod per spiritum fieret.

Qui in ipsis, & in vobis. Intellige *in*, qui in ipsis erat. Erat autem Dei dono ac munere

Spiritus Christi. Ut eo afflati prædicerent futura ad Christum pertinentia, quibus suo tempore evenientibus, magnum in prædictionibus Prophetarum fidei esset subsidium. Quem spiritum, quia de Christo agebat, spiritum Christi appellat, per genitivum objecti. Sic dicitur verbum fidei, quod agit de fide, sermo salutis, qui agit de salute, sic dicat aliquis librum Evangelii, qui de Evangelio, librum Apocalypseos, qui de Apocalypsi agit. Sic & alia multa his similia. Vel spiritum Christi dixit, quod spiritus Prophetarum idem esset cum spiritu Christi. Eadem enim nuntiabat olim eventura, quæ Christus nuntiabat jam evenire, nisi quod in Christo esset longe quam in Prophetis copiosior: ideo & sensibus longe clarior, imo clarissimus. Sic in re contraria, in Antichristis, magni Antichristi prodromis, spiritus Antichristi fuisse dicitur 1 Joan. 1v. 3: quod idem in illis esset spiritus, qui in Antichristo futurus erat, nisi quod in illis tantæ non esset efficaciæ, quam futurus erat in isto. Uterque tamen id agebat, ne Jesus haberetur pro Christo. Ille quidem simpliciter Jesum esse Christum negando, iste vero, Jesum esse ipsum unum illum Deum affirmando, quod quatenus affirmatur, hæcenus illud negatur, imo illo posito, hoc revera tollitur. Quid enim attinet ut Christus seu Unctus Dei sit qui ipse Deus est? imo qui fieri hoc potest? Qui hoc Petri loco abutuntur ad probandum, Christum tempore Prophetarum jam reipsa fuisse; non tam refutandi sunt, quam deplorandi; quod in tanta veritatis luce non videant, nec hoc ipso ex loco intelligant, Prophetas de Christo, tanquam multis post sua tempora seculis exorituro, & illis, quibus Apostoli & primi Christianorum vivebant temporibus, demum exorto, vaticinatos esse.

Qui ante testabatur de his quæ ventura erant in Christum perpeffionibus &c. Docet quid spiritus Christi, qui in Prophetis erat, jam olim testatus sit de Christo, nempe Christum multa passurum esse, adeoque hæc ipsa quæ passus est, & post perpeffiones has, maximam & hanc ipsam quam videmus gloriam esse adepturum. Quod imprimis Apostolo memorandum erat, ne Christi perpeffionibus turbarentur in fide sua Christiani, præsertim gente Judæi. Nulla enim re magis ab adversariis oppugnabatur fides in Jesum Christum, quam quod tam dira passus esset: quorum machinis nullum validius munimentum opponi poterat, quam Prophetarum ea de re prædictiones. Quo argumento etiam Apostoli fidem in Christum sæpe tutati sunt, & Christus ipse discipulorum suorum animos languentes mirifice erexit Luc. xxiv. 25, 26, 27. *Qui ante testabatur, προφητεύων*, id est ante eventum, idque multis seculis, testabatur, prædicendo nimirum. Testandi voce utitur, ut fidem testimonio Spiritus Sancti habendam esse insinuet. *De his quæ in Christum ventura erant perpeffionibus, & in Χριστῷ παθήμεθα.* Id est non

tantum passurum esse Christum, sed etiam hæc ipsa passurum, quæ passus est. Articulus *ὅτι*, ponitur loco pronominis *ταῦτα*, ut statim Apostolus loquatur. Sic infra *ἐν ἰσχυρίων τῶν χρόνων; in ultimis istis temporibus* vs. 20. Ideo & Christus ipse, *ὅτι ταῦτα ἵδιον παθῆναι ὅτι Χριστός; nonne hæc oportuit pati Christum?* loco dicto apud Lucam. *In Christum.* Intellige venturas. *Et de his quæ postea ventura erant glorias, & πάλιν μετὰ ταῦτα δόξας.* Hic quoque articulus pronominis locum obtinet. Nimirum Spiritus Sanctus jam olim testatus est, & has ipsas perpeffiones in Christum venturas, quæ ipsi evenerunt, & has ipsas quæ evenerunt glorias. *Postea vel posthæc, μετὰ ταῦτα.* Post istas perpeffiones, post ludibria, post flagra, post crucem & mortem.

Glorias, δόξας. In plurali, ad exprimendam magnitudinem & multitudinem cælestis gloriæ quam Christus à dextris Dei sedere jussus obtinuit. Sic vox *Elohim* in plurali sæpe de uno dicitur, ad magis exprimendam majestatem. Docemur hoc loco Prophetis, non alias Christi glorias majores revelatas fuisse, quam quæ post perpeffiones erant consecuturæ. Cur enim de iis non multo magis testatus fuisset Christi spiritus?

Verf. 12. *Quibus revelatum est, quod non sibi ipsis, nobis autem ministrabant ista, quæ nunc annuntiata sunt vobis, per eos qui Evangelium prædicaverunt vobis in Spiritu Sancto qui missus est de calo, in quæ cupiunt Angeli inspicere.* Docet quid Prophetis, de tempore adventus Christi tam sollicitè inquirentibus & scrutantibus, revelatum sit.

Quibus, nempe Prophetis.

Revelatum est. A Deo scilicet per eundem spiritum.

Quod non sibi ipsis. Ut scilicet eorum eventum viderent, iisque fruerentur quæ ventura prædicebant, ut viderent & audirent Messiam Evangelium prædicantem, & consequenter ut in ipsum crederent, ut spectarent ejus perpeffiones, & post perpeffiones consecutas glorias. Hoc est quod dixit Christus, *cupiverunt videre quæ vos videtis, & non viderunt, cupiverunt audire quæ vos auditis, & non audiverunt.* *Nobis autem.* Id est nostrum autem in usum, ut scilicet nos eorum eventu frueremur, & ex prædictionibus Prophetarum in fide confirmaremur. *Nobis, inquam, multis post eos seculis natis, nobis Christianis,*

Ministrabant ista. Dum ea prædicerent eventura.

Quæ nunc annuntiata sunt vobis. De Christi perpeffionibus & morte & resurrectione, & cælesti gloria, de Dei gratia, de justitiæ imputatione per solam in Christum fidem, de vita æterna, & hæreditate regni cælestis, de regeneratione, & vero ac spirituali Dei cultu &c. Ex Prophetarum enim prædictionibus veritas istorum quæ vobis annuntiata sunt cognosci potest.

Nunc. Istis demum temporibus.

Annuntiata sunt. Tanquam jam eventum sortita.

Vobis. Non illis qui ante vos vixerunt, vos tam beati estis, & vestrum seculum. Locus hic aperte redarguit illorum opinionem, qui affirmant veteres Patres & Prophetas in Christum credidisse. Hoc enim si verum

si verum est, cur tam solícite exquisiverunt & scrutati sunt de tempore adventus Christi? Et quomodo non sibi ipsis etiam æque ac nobis ministrassent ista quæ de Christo nuntiabantur? Quomodo verum esset eos non audivisse quæ nos audimus? Quæ nostra major esset beatitas quam illorum fuerit? Cur nunc demum annuntiata esse diceret Apostolus, quæ tot ante secula Prophetis adeo erant cognita, ut non minus in Christum crederent, quam Christiani credunt? Verum quidem est Prophetas notitiam habuisse Christi, cum spiritum Christi haberent, de Christo agentem: sed sicut Prophetarum oracula, sic & notitia obscura admodum erat, eorumque oracula per Evangelium demum Christi rerumque eventum lucem acceperunt. Et cum de Christo tanquam de olim exoriturus canerent, quomodo credere poterant in eum quem ipsimet olim demum futurum credebant? Credebant, inquit, eum jam fuisse ut Deum. Credebant igitur in Deum, sed non credebant in Christum. At unus idemque est, inquit. Et Deus ille unus, inquam, & homo Christus ejus? Sic plane, inquit, naturæ tantum distinctæ sunt. Tu vero multo magis Angelum dicas esse hominem, vel equum leonem, dummodo rursus naturas dicas esse distinctas. Sane distinctæ sunt, ac disparatæ, & contradictorie inter se oppositæ, ideoque qui unus ille Deus est, homo non est, & qui homo est, unus ille Deus haudquaquam est. Certe non magis, imo multo minus, quam qui Angelus est, homo est, aut qui homo est, Angelus est, aut equus est leo, & leo equus, & quæcunque alia his similia. In Deo etiam illo uno, plures personas distinguere, non minus absurdum & contradictorium est. Quamobrem vero, si Christus ante perpassiones suas, imo ab æterno majores multo glorias habuit, quam quas post perpassiones & propter perpassiones adeptus est, id est si unus ille Deus erat, spiritum Christi id per Prophetas testatum fuisse Apostolus non dixit? Hocine Apostolus negligeret, quod solum creditu maxime imo unice necessarium erat, si verum erat? Mittamus hæc dissona, & nostram beatitatem, præ omnium qui ante Christum vixerunt, quamvis justorum, quamvis Prophetarum, quamvis Regum, quamvis Patriarcharum beatitate multum æstimemus.

Per eos qui Evangelium vobis prædicarunt, ὑπὸ τοῦ εὐαγγελιστῶν ὑμῶν. Qui vos Evangelio, id est bono nuntio affecerunt. Exprimit per quos nuntiata ipsis essent Christiana dogmata. Non frustra. Neque enim ipsi Christum à mortuis suscitatum & in cælos eventum viderant. Ideo ne ulli dubitationi de veritate istorum dogmatum locus esset, ponit iis ante oculos viros istos, qui ipsis Evangelium prædicarunt, Apostolos præcipue, qui oculati testes erant eorum quæ de Christo nuntiabant, præsertim resurrectionis ejus, quæ totius fidei Christianæ certissimum est fundamentum.

In Spiritu Sancto. Id est per Spiritum Sanctum. Docet Evangelii præcones Spiritu Sancto fuisse repletos, sine quo Evangelium tanta cum efficacia, & linguis variis prædicare, & tot miraculis ac operibus divinis confirmare, totiusque mundi sibi adversantis vim sustinere qui potuissent? Proinde cum per Spiritum

Sanctum Evangelium prædicarint, ne minima quidem esse potest in illorum prædicatione falsi suspicio.

Missio de cælo. Docet qua ratione Spiritus Sancti participes facti fuerint, & digitum intendit ad factum illud divinissimum in festo Pentecostes, à tot populis & gentibus, in illa festi celebritate spectatum; quod à Luca in actis Apostolorum describitur cap. 2. Ita non tantum Spiritum Sanctum hauserant, sed etiam tam divino & admirabili modo, ut è cælo magno cum sonitu & flatus vehementis instar, visibili linguarum ignearum specie, in eos descenderit, & linguis variis, quas nunquam dididerant, loqui repente fecerit, scilicet ne quidquam ad veritatis certitudinem & evidentiam deesset, & ut omnes cognoscerent Evangelium ex cælo venisse, quandoquidem Spiritus Sanctus, per quem prædicaretur, de cælo missus esset. Loquitur de Spiritu Sancto tanquam de cælesti Legato per prosopopœiam. Missus autem est ab ipso Christo, postquam rerum omnium in cælo & in terra potestatem & ipsum Spiritum Sanctum à Patre accepit Act. 2. 33. Præstitit nimirum Christus quod erat pollicitus Joan. xv. 26, & xvi. 7. Et sic manifesto argumento docuit se rerum omnium in cælo potiri. Unde apparet Spiritum Sanctum divinum afflatum esse, divinam virtutem, propter maximam suam efficaciam appellatum, quamvis de eo sæpe tanquam de persona, eleganti & usitata figura, Scriptura loquatur.

In qua cupiunt Angeli inspicere. Commendat & extollit Christianæ veritatis dogmata ac mysteria ipsis annuntiata, quod Angeli ipsi cupiant in ea introspicere, id est eorum contemplatione mire sese oblectent, dum considerant in illis admirabilem Dei sapientiam, potentiam, bonitatem, humani generis amorem Eph. i. 10.

Cupium. Id est amant, neque enim revelatis Christianæ veritatis mysteriis ab eorum inspectione arcentur, sed eorum inspectione & contemplatione exsatiari nunquam possunt.

Angeli. Etiam præstantissimi, ut ex dicto ad Ephesios loco apparet.

Inspicere. Παρρησιάζειν, per metaphoram ab iis qui sese incurvant ut introspiciant, ad tanto majorem affectum exprimendum. Istius rei typus quidam erant Cherubini operculo arcæ impositi, vultu in arcam obverso, tanquam cupidi spectare Dei mysteria. Ita Christiani rem ipsam habent, cujus arca illa fœderis cum suis exsculptis Cherubinis, tenuis quædam umbra erat.

Vers. 13. Propter quod succincti lumbos mentis vestrae, sobrii, perfecte sperate in eam quæ fertur vobis gratiam, in revelatione Jesu Christi. Admonitionem dictis subjicit.

Propter quod. Quasi dicat, quandoquidem iis quæ vobis annuntiata sunt, nihil certius, nihil divinius ac præstantius est, propter hoc

Succincti lumbos mentis vestrae. Metaphora ab iis sumpta, qui vestem fluentem succingunt, ne iis inter eundem & agendum impedimento sit: quasi dicat, absit ut animo sitis dissoluto ac remisso, seu languido in fide & alacritate Christiana, propter aliquas tentationes vestras, absit ut quidquam mentem vestram, (cui, metaphore inhærens, lumbos tribuit,) in agendis & patiendis iis quæ pietatis Christianæ sunt, remoretur

& impediatur. *Sobrii, νήφεις*. Nihil magis mentem impedit quam ebrietas. Ideo nominatim sobrietatem inculcat.

Perfekte sperate. Nihil vobis ad spei vestrae perfectionem, nihil ad constantiam desit, nulla in spe vestra dubitatio & hæsitatio animo unquam subrepat, unde protinus animum in Christiana pietate & patientia languescere & impediri oporteret, nihil de spe vestra delibent ea quæ propter Christum patimini.

In eam quæ fertur vobis gratiam. Objectum spei ipsorum, id est Christianæ exprimit. Spem vestram tanquam super solidissimum fundamentum defigite. *Ἐν* ponitur pro *in*. *Eam quæ vobis*. Nempe creditibus in Jesum Christum,

Fertur. Id est assertur, simplex pro composito, Hebræo more. Ponitur autem præsens pro futuro, per enallagen. Res ponitur jam in actu, propter rei certitudinem.

Gratiam. Id est salutem animarum & cælestem hæreditatem. Quam gratiam, nempe divinam, vocat, per metonymiam causæ, quod sit divinæ gratiæ, non operum nostrorum effectus, ideoque & extra omnem periculi aleam & incertitudinem positus, dummodo nos per fidem vivam gratiæ divinæ immaneamus.

In revelatione Jesu Christi. Tempus notat quando nobis gratia ista offeretur & dabitur, tum scilicet quando Jesus Christus revelabitur, & ex cælo ad nos servandos & in cælestem istam hæreditatem inducendos veniet. Respicit ad id quod *ῥ*. 5, 7 dixit. Sperare dicimur etiam in res quæ personæ non sunt, quatenus eas speramus. Sic credere dicimur in Spiritum Sanctum, in ecclesiam catholicam, quatenus illi credimus, in sanctorum communionem, in peccatorum remissionem, in resurrectionem, in vitam æternam, quatenus doctrinæ de ipsis omnibus credimus. Nimirum voces cuique rei aptandæ sunt, secundum ejus rationem ac naturam.

Verf. 14. *Sicut filii obedientiæ, ne configuremini prioribus in ignorantia vestra cupiditatibus*. Pergit in iis adhortandis. *Sicut filii obedientiæ*. Id est obedientes, per duo substantiva, Hebræa phrasi: quasi dicat, estis Dei Filii, à Deo regeniti, ergo sicut filios obedientes decet,

Ne configuremini, *μὴ συχημεν ὑμῖν*. Per participium, pro verbo, ex Hebræorum idiotismo.

Prioribus in ignorantia vestra cupiditatibus. Priorēs cupiditates, priores mores vocat, per metonymiam causæ, quod ex cupiditatibus nisi refrænentur mali nascantur mores, mala opera. Intelligit comestationes, ebrietates, impuritates &c, de quibus infra cap. iv. 3. Configurari prioribus moribus est priores mores imitari, & ad illorum figuram ac speciem sese componere: vel si quis malit configurari cupiditatibus prioribus quæ erant rerum malarum, est cupiditatibus morem gerere.

In ignorantia vestra. Causam exprimit priorum cupiditatum, simulque morum & actionum, id est cum ignoraretis ea quæ nunc scitis, nulla vobis notitia erat tantæ Dei gratiæ, tantæ ac tam certæ salutis, & tantarum veræ sanctitatis & obedientiæ causarum, quippe quod nondum gratia Dei salutaris

orbi affulisset; quæ omnia nunc per Euangelium Jesu Christi didicistis & probe habetis cognita. Cum igitur ignorantia pristina abierit, etiam pristina cupiditates & mali mores procul abeant.

Verf. 15. *Sed secundum eum qui vocavit vos sanctum & ipsi sancti in omni conversatione sitis*. Hortatur ex opposito ad rem priori contrariam. Proponit illis Deum quem imitentur, cui conformentur & configurentur.

Secundum eum. Id est conformiter ei,

Qui vocavit vos. Nempe ad vitam & regnum suum cæleste per Euangelium Jesu Christi.

Sanctum. Exprimit Dei qui ipsos vocavit qualitatem, cujus respectu Deo conformari debeant. Sanctus est Deus & ab omni labe injustitiæ purus, mera bonitas est & mera lux 1 Joh. 1. 5.

Et ipsi sancti in omni conversatione sitis. Ideo enim vos vocavit ad vitæ & Regni sui communionem ac societatem, ut sicut ille sanctus est, sic & vos sancti sitis, pro humanæ scilicet sanctitatis ratione ac modulo.

In omni conversatione. Id est in omni actione, quæ scilicet sanctitatis alicujus est capax. Excluduntur enim omnes actiones per se profanæ ac vitiosæ. Nemo potest sancte inebriari, sancte scortari, sancte commessari, & similia. Omnis igitur conversatio & actio intelligitur, quæ per se licita est, & quæ nisi quis in illa sancte se gerat, sit profana ac illicita. Nam ut in actionibus per se sanctis sancti simus, monere quid attinet? Eo enim ipso ad eas excitamur, dum ut in iis etiam omnibus quæ per se nec sanctæ sunt neque profanæ, sancti simus monemur.

Verf. 16. *Propterea quod scriptum est, sancti estote, quia ego sanctus sum*. Rationem adfert ob quam & nos sancti debeamus esse, quia Deus sanctus est. Scripturæ seu potius Dei ipsius dictam Scriptura consignatum ea de re citat.

Sancti estote, quia ego sanctus sum. Hoc Dei ipsius dictum est, qui populum suum sanctum ideo vult esse, quanto vero magis filios suos, quia ipse sanctus est. Docet & oportet talem esse populum Dei, qualis est Deus, tales esse Dei filios, qualis est ipsorum Pater. Alioquin nec ille pro Dei populo, nec isti pro filiis agnoscentur. Verba hæc aliquoties repetita leguntur in Levitico, quæ ex Legis disciplina intelligebantur de puritate & sanctitate, quæ potissimum consistebat in ritibus & abstinencia ab usu & contactu rerum impuritatis in Lege damnatarum. Sed ex ratione disciplinæ Christi intelliguntur de puritate & sanctitate vera, quæ in omni per se recta & bona actione, & in omni à cujusvis malæ & pravæ actionis abstinencia, posita est. Docemur hoc loco sanctos nos in omni conversatione esse debere, si velimus pro Dei populo, & multo magis pro filiis censerī. Ideoque omnes malas & profanas actiones Christianis esse vitandas. Non sanctos vita functos, ut pro nobis orent, invocare debemus, quod ipsum profanum est, & à vera sanctitate alienum, nec à sanctis factitatum unquam: sed operam omnem dare, ut & nos ipsorum simus similes, iisque vita ac morum sanctitate associemur.

Verf. 17.

Verf. 17. *Et, si Patrem appellatis eum qui sine personarum acceptione judicat secundum cujusque opus, in timore peregrinationis vestrae tempus conversamini.* Pergit in iis admonendis, argumento inde sumpto, quod Deum appellent Patrem, ne forte, in contrarium versi, occasionem hinc arripiant in vitiis sibi blandiendi.

Et, si Patrem appellatis. Christianum morem tangit Apostolus, Deum appellandi Patrem, ob amorem & gratiam vere paternam, sicut erga Christum caput nostrum, sic erga omnes in ipsum credentes. Ideo & Christus discipulos suos orare docuit, *Pater noster qui es in caelis*, & spiritus quem Christiani hauserunt, clamare eos docet, Abba, Pater. Particula *si*, innuit eos, aut non debere Deum appellare Patrem, aut si appellent, ita se gerere sicut filios tam sancti Patris decet.

Qui absque personarum acceptione. Docet qualis sit Pater, Deus, ne quis existimet cum vitiis indulgere. *Ἀποστολὴν ἡμῶν*, nemo prætendat se hunc vel illum esse, se Judæum & Abrahami filium, imo Christianum & Dei filium esse: hoc Deus in judicio non accipit, si facta verbis non respondeant. Nihil accipit eorum quæ speciem tantum aliquam in judicio habent, ad ipsam causam non pertinent.

Judicat. Id est decreta facit eaque exequitur.

Secundum cujusque opus. Cujusque opus in judicio suo respicit Deus, non ipsam per se personam. Si opus bonum est, is absolvitur, si malum est in quocunque, is damnatur.

In timore peregrinationis vestrae tempus conversamini. Ex eo quod asseruit monitum hoc infert.

In timore. Nempe Dei, ne quidquam mali unquam faciatis.

Peregrinationis vestrae tempus. *ἡ τὴν παροικίαν ὑμῶν καὶ ἐξορίαν* vocat, quod extra patriam suam, alienis in regionibus degerent, & inquilini essent *ὑψ. I.*

Conversamini, ἀναστροφῆς. Id est agite: quasi dicat, ipsa hæc conditio vestra, quod extra patriam, alienos inter homines, peregrini & advenæ degatis, per se requirit & exigit, ut Deum timeatis, & ab omni malo abstineatis, ut quam honestissime vos geratis, & sicut Dei filii appellari & haberi vultis, sic ipsa sitis. Cogitandum siquidem est vobis, ut ex hoc *παροικίας* statu, in patriam vestram, eamque cælestem a Deo Patre vestro deducamini. Alioquin enim miserrimi mortalium essetis, si neque nunc terrenæ vestrae patriæ participes essetis, neque futuræ illius atque cælestis participes fieretis. Quanquam & illi qui in patria sua degunt, hætenus tamen peregrini sunt, quatenus singulis momentis morti & variis mutationibus subjacent. Vera patria cælum est, ubi Pater ille cælestis est.

Verf. 18. *Scientes quod non corruptibilibus, argento aut auro redempti estis ex vana vestra conversatione à patribus tradita.* Novam eamque validam addit timendi Dei & vanæ conversationis vitandæ causam.

Scientes, id est cum sciatis, *quod non corruptibilibus argento vel auro.* Ut argenti & auri pretium, sanguini Christi contra æstimatum elever, corruptibilia vocat, quia argentum & aurum continuo usu deteritur & tempore deperit. Natura etiam sua corrumpi potest. Quod enim generari potuit, etiam

potest corrumpi: & tamen si quis argentum vel aurum alicujus redemptioni impendat, æterno servitio habet illum sibi obligatum. Quanto magis si rem impendat omni argento pretiosiore!

Redempti estis. Id est liberati, per synecdochen speciei metaphoricam. Neque enim cuiquam quidquam datum est ut nos ex vana conversatione dimitteret; sed tantum ingens impendium factum est, ut ex vana conversatione liberaremur. Redempti autem seu liberati intelliguntur, à Deo, & Christo.

Ex vana vestra conversatione. Id est ex vanis vestris moribus & actionibus. Vanos mores & actiones dicit, quæ nulli sunt usui, nulli bono, id est, quæ malæ sunt & noxiæ, per *ματαιότης*: quanquam & ritus illi Legales vani erant, quatenus in Christo Jesu nihil valent, à quibus omnibus redempti & liberati dicuntur, quatenus illis efficacissima causa data erat, ut vanam suam conversationem penitus abdicarent. Neque enim Apostolus tam respicit ad effectum ipsum, quam ad efficaciam. Quid enim alioquin opus esset admonitione, effectu jam plane confectus?

A patribus tradita. Hoc addit ne quis patrum exempla prætendat, aut antiquis patrum moribus sese defendat & excuset. Sic patres & majores nostri fecerunt, hi mores illorum fuere, difficile est mutare tot seculis inveterata, & quasi jam innata.

Verf. 19. *Sed pretioso sanguine tanquam Agni inculpati & incontaminati Christi.* Docet quid illorum redemptioni sit impensum: non argentum, non aurum, sed pretiosus sanguis Christi: *sed pretioso sanguine.* Christi sanguinem pretiosum dicit, ut argento & auro, si cum sanguine Christi comparentur, omne pretium demat, quamvis apud homines pretiosissima sint. Nam si cujuslibet hominis innocentis sanguis apud Deum pretiosus est, certe Christi sanguinem tanto pretiosorem esse oportet, quanto Christus, Dei Filius, omnibus aliis hominibus præstantior est. Non frustra autem Apostolus argento & auro, Christi sanguinem opponens, quamvis illa corruptibilia esse dixisset, sanguinem Christi non dixit esse incorruptibilem, sed simpliciter tantum pretiosum. Nimirum quia sanguis Christi non minus corruptioni fuit obnoxius quam caro & vita Christi, nec minus corruptus fuit quam eadem caro & vita Christi: corruptibilibus tamen merito opponitur, quatenus Christi sanguis & caro incorruptibili corpore transmutanda erant, adeoque & transmutata sunt; propter quam transmutationem etiam Christus corruptionem vidisse negatur. Quæ enim in præstantiorem naturam mutantur, quamvis esse definant quod erant, corrumpi tamen haudquaquam dicuntur, sed ea tantum quæ in deteriores. Quis dixerit ferum corrumpi si fiat argentum, aut æs si fiat aurum, aut aquam si fiat vinum? Sic carnem & sanguinem, si fiat corpus incorruptibile, & hominem mortalem, si fiat immortalis & cælestis? Unde apparet quam pretiosus esset Christi sanguis, qui transmutari in gloriosum & incorruptibile corpus erat à Deo destinatus, cum argentum & aurum non minus quam reliqua omnia corruptioni sint destinata.

Tanquam Agni inculpati & incontaminati Christi. Agnum appellat Christum, nempe Dei, ut doceat, Christum, Dei mandato ac voluntate, victimam esse factum, & sanguinem suum fuisse pro mundi peccatis: quo facto quia omnium animos ad se traxit, sibi que mancipavit, idcirco sanguine ejus ex vana conversatione omnes redempti dicuntur, idque etiam ut fieret & Deus & Christus, hoc istius tam pretiosi sanguinis fecit impendium. Huc pertinent Apostoli Pauli verba, *Christus*, inquit, *dedit semetipsum pro peccatis nostris, ut eriperet nos ex presenti seculo malo, secundum voluntatem Dei & Patris nostri* Gal. 1. 4. Agni vero potius quam ullius alterius victimæ nomine Christus appellatur, propter summam suam mansuetudinem & innocentiam, quam & Esaias eadem metaphora in ipso prædixit ac celebravit Esa. LIII. 7. Act. VIII. 32.

Inculpati, ἀμωμους. Alludit ad victimas quæ etiam sine reprehensione & macula debebant esse. Christus vere fuit sine reprehensione. Nihil enim in ipso iuste poterat reprehendi.

Et incontaminati. Quia fuit sine omni peccati macula, ut infra dicitur cap. 2. 22. Et talem oportebat esse qui pro peccatis omnium moriturus erat, ne ulla sua haberet, *Christi*, illius Dei Filii. Cum igitur tam inæstimabili pretio redempti sitis ex vana conversatione vestra, videtis quantam & quam ingentem habeatis causam timendi Dei, & omnem vanam conversationem fugiendi. Pessime enim vobis expeteret si tanto pretio redempti, & Deo ac Christo aserti, non penitus illi essetis addicti.

Verf. 20. *Præcogniti quidem ante constitutionem mundi, manifestati autem in ultimis istis temporibus propter vos.* Describit Christi præstantiam, ut quam pretiosus fuerit sanguis ejus appareat.

Præcogniti quidem ante constitutionem mundi. Nempe à Deo. Non dicit Christum ante mundi constitutionem reipsa fuisse, quod hic omnino dicendum erat, si verum erat: sed dicit eum à Deo ante mundi constitutionem fuisse præcognitum, hoc est cognitum antequam esset, idque adeo, ut etiam ante mundi ipsius constitutionem cognitus sit, non tantum antequam nasceretur & in effectu ipso esse & existere inciperet. Proinde fuit in Dei mente & constitutione, & tanquam si jam reipsa esset a Deo cognoscebatur & diligebatur, suo tempore, divina potentia, reipsa futurus, & humano generi exhibendus. Ideo huc referri possint Joannis Apostoli verba, *In principio*, nempe creationis rerum omnium, *erat sermo*, id est is qui Deo pro sermone futurus erat, in revelandis Dei mysteriis de humani generis æterna salute, & *sermo erat apud Deum*. Ostendit quomodo in principio erat; quatenus nimirum erat divina constitutione, quo pacto & vita, id est vitæ æternæ promissio, erat apud Patrem, antequam nobis manifestaretur & facto ipso exhiberetur. Nam quæ nondum exhibentur in effectu, suo tempore exhibenda apud Deum esse dicuntur 1 Joan. 1. 2. *Et Deus erat sermo*, nempe eo modo quo & erat: *omnia per ipsum facta sunt*, quatenus omnia facta sunt propter ipsum. Nam particula *per* omne genus causæ significandi vim habet; & *sermo caro factus est*, quatenus is qui in sola Dei mente ac decreto erat, tandem reipsa factus est homo,

naturæ mortalis conditione aliis hominibus similis, ut per mortem destrueret Diabolum, & liberaret eos qui metu mortis per omnem vitam obnoxii erant servituti, id est omnes homines mortales Heb. 2. 14, 15. Quantæ igitur præstantiæ necesse est Christum esse, proinde & sanguinem ejus fuisse, qui tot post mundum conditum seculis natus, nihilominus prior fuit in mente divina, quam mundus constitueretur, & cujus causa mundus est constitutus & omnia creata.

Manifestati autem in ultimis istis temporibus. Quasi dicat, etsi nunc primum & ultimis hisce temporibus manifestatus est, tamen ante mundi constitutionem fuit præcognitus; ne quis præstantiæ ac divinitati Christi quidquam derogari putaret, quod nunc primum manifestatus esset; sed hinc potius tanto magis suam felicitatem & Dei erga se gratiam æstimaret, quod hoc tantum bonum adeptus sit, quo omnia retro secula ex Dei decreto & temporum dispensatione caruerunt.

Manifestati. Manifestatum dicit, quod, cum antea esset in sola mente & constitutione Dei, in effectu ipso, seu mavis, in carne, hominibus sit exhibitus. Sic sermonem suum, id est Evangelium, Deus manifestavit in prædicatione, qui ante tempora secularia erat in divina destinatione Tit. 1. 2, 3. Sic vita quæ erat apud Patrem, id est in Patris mente & constitutione, manifestata est nobis, quatenus illius aperta promissio nobis est exhibitæ 1 Joh. 1. 2. Sic supra v. 5, salutem nostram revelatam iri dixit Petrus. Sic gloria nostra revelabitur Rom. VIII. 18. Sic vita nostra manifestabitur, quæ nunc una cum Christo in Deo latet abdita Col. 1. 11. 4. Etiam ira Dei, etiam dies judicii, & dies iræ Dei, revelanda dicitur, non quod jam sit reipsa, sed quod sit in Dei decreto & constitutione. Etiam Antichristum revelatum iri dixit Paulus Apostolus, quamvis nondum in effectu esset, tantum quod jam esset suis in causis 2 Thess. 2. Neque aliter manifestatio intelligi potest, cum præcognita manifestari dicuntur.

In ultimis istis temporibus. Ἐν τοῖς ἔσχατοις, & articulus τῶν, ἡ ὥρα κεχρηται præpositus, significationem habet pronominis τῶν. Intelliguntur autem mundi quæ restant tempora, tam longa non fore quam quæ fuere ante Christum. Et quia tot jam secula effluxerunt post Christi manifestationem, apparet non adeo multa secula adhuc restare ad mundi finem. Unde & Auctor ad Hebræos Christum in seculorum consummatione apparuisse dixit cap. ix. 26. Habuit autem Deus istius sui consilii causas, & imprimis ut ostenderet se in dispensatione suæ gratiæ & beneficiorum liberrime agere, nec hominibus ulla in re obligari, proinde, ut & homines tanto magis gratiam illius ac beneficium tantum exoscularentur, & suam indignitatem agnoscerent.

Propter vos. Id est propter vestram singularem beatitatem, quam antea secula, & tot viri sancti, tot Prophetæ, inter quos & Reges quidam, non habuere. Agnoscite igitur Dei gratiam & vestram felicitatem.

Verf. 21. *Qui per ipsum creditis in Deum, qui suscitavit ipsum ex mortuis, & gloriam ipsi dedit, ut fides vestra & spes esset in Deum.* Describit eos à fide Christiana, quæ est credere in Deum per Christum; significans

significans ad eos tantum salutem per Christum allatam pertinere, qui per ipsum credant in Deum. Antea enim credebant in Deum sine Christo, Christiani facti credebant in Deum per Christum, quæ fides multo vividior erat & efficacior.

Qui per ipsum creditis in Deum. Credere in Deum, est Deo confidere, te ipsius gratia & potentia fore beatum; credere in Deum per Christum, est ita in Deum credere ut simul credas in Christum, tanquam à Deo evectum, in quem proinde fides tota refertur in Deum tanquam Christi auctorem. Fides autem in Christum, & consequenter in Deum, id præcipue continet, ut confidas te à Christo, & sic à Deo per Christum, adepturum esse vitam æternam, in ipsius adventu, & quamvis interea moriaris, te ab ipso resuscitatum iri ex mortuis. Has enim tantas promissiones Dei nomine Christus attulit, & se præstiturum pollicitus est. Quam vero ista fides otiosa non sit, & quam se protinus ad omnem obedientiam Deo & Christo exhibendam tota porrigat & effundat, cuivis per se manifestum est: præsertim cum Christus non tantum vitam æternam sit pollicitus, sed etiam mandata sua nobis dederit, quæ exqueremur, tanti boni adipiscendi fiducia. Etiam si vero Christus venerit propter omnes homines; fructus tamen adventus ejus non nisi ad credentes in ipsum redit. Si omnes in Christum crederent, omnes etiam gratia Dei per Christum allata fruerentur. Nunc ipsorum propria fit culpa, ut non omnes fruantur.

Qui suscitavit ipsum ex mortuis &c. Docet quid Deus fecerit ut in ipsum crederent per Christum. Suscitavit Christum ex mortuis. Hoc unum est: quod opportune iterum commemorat, quia sanguinis & mortis Christi modo meminerat, in qua si mansisset, nullus in ipsum fidei esset locus. Vide hic, alium esse Deum illum unum, alium Christum. Vide item, non Christum à seipso, sed à Deo suscitatum esse ex mortuis.

Et gloriam illi dedit. Id est regnum ac majestatem cælestem, omnem in cælo & in terra potestatem, omne judicium. Hoc alterum est quod Deus fecit, sine quo itidem fides nostra in Christum non habuisset locum. Vide, Christum gloriam & regnum suum cæleste ex Dei dono habere, postquam resuscitatus est ex mortuis.

Ut fides vestra & spes esset in Deum. Finem exprimit propter quem Deus utrumque illorum fecit quibus retro acta secula carebant. Ostendit quam pronum & proclive nunc sit, in Deum credere & sperare, cum antea esset valde arduum & difficile fidem ac spem ultra mortem & vitam præsentem extendere. Ideo nec Dei de tali fide & spe exstitit in Lege apertum præceptum, quia nec tantorum bonorum apertum exstitit promissum; quod cum Christo venit in mundum, illiusque spes ac fides: quia & cum Christo venit tantum spei ac fidei istius subsidium. Quis enim nunc in Deum non credat & speret se quoque ex mortuis ab ipso suscitatum iri ad vitam æternam, postquam Christum ex mortuis suscitavit, & gloriam illi dedit, ipsiusque in manu posuit ea quæ nobis per ipsum pollicitus est? Spes hoc loco, vel idem significat quod fides, vel si u-

tramque vocem diversa posuit significatione, fides est quæ antecedit obedientiam, illiusque est causa; spes quæ sequitur, illiusque est effectus.

In Deum. Docet Apostolus fidem in Christum fidem esse in Deum, non quod Christus sit unus ille Deus, aperte enim illi tanquam diversus opponitur; sed quod omnia quæ Deus in Christo operatus est, ipsamque in Christum fidem, tendat ac referatur ad fidem in Deum: ne quis putet se per cultum Christi abduci à cultu Dei. Cæterum nihil Deus fecit, quo evidentius & clarius suam divinam potentiam ac providentiam doceret, ac proinde fidem & spem hominum in se sanciret, quam quod Jesum tanta bona Dei nomine nuntiantem, ex mortuis resuscitavit, & resurrectionis istius, tot divinissimis argumentis, & universali omnibus Gentibus predicatione, fidem fecerit, ut merito Apostolus supra *1.3.* in benedictionem Dei, propter hoc factum, sese effuderit. Ex mundi creatione ac opificio, liquida quidem argumenta divinæ potentiæ ac majestatis peti possunt; sed perversa hominum ingenia semper habent quod regerant, & ratione adversus auctorem suum ne scire abutuntur. At Christi resurrectio tam clarum est illius documentum, ut Deum esse, & esse remuneratorem eorum qui ipsum quærant nemo negare possit, nisi simul Jesum a mortuis resuscitatum esse neget, quod hominis præfracti, & nihil nisi quod ipse oculis suis videat, credentis sit.

Verf. 22. Animas vestras purificantes in obedientia veritatis per spiritum in fraternam charitatem, non simulatam, ex puro corde alii alios diligite intense. Pergit in illis adhortandis. *Animas vestras purificantes,* *ἁγιάζοντες*, in præterito, id est animis vestris purgatis. Animarum sordes vitia sunt. Recte hanc monitionem fidei subjicit. Huc enim fides in Deum per Christum tendit, hic illius effectus est, ut animas purgemus à vitiis. Purgationem animarum opponit corporum purgationibus & ablutionibus in Lege usitatis, quæ typum & umbram continebant veræ Christianorum purgationis, quæ animarum est, non corporum ab externis sordibus.

In obedientia veritatis. Id est per obedientiam veritatis. Ostendit qua in re animarum ista purgatio consistat. Nempe in obedientia veritatis, id est quæ veritati præstatur. Veritas significat Evangelium Christi ejusque præcepta, & opponitur Legis ritibus ac ceremoniis, tanquam veritas imagini, & corpus umbris. Vel obedientia veritatis per duo substantiva ponitur pro obedientia vera. Sic justitiam ac sanctitatem veritatis dixit Apostolus pro justitia & sanctitate vera, hac eadem de re loquens *Eph. 1v. 24.* Ea enim demum obedientia est vera, id est perfecta & solida, quæ fit per spiritum, non per ritus & ceremonias. Ideoque Apostolus addit:

Per spiritum. Id est quæ spiritu peragitur, non carne. Quo sensu & Paulus, *nos spiritu, ex fide, spem justitiæ expectamus*, spiritum opponens circumcissioni & Legis ritibus *Gal. v. 5.* & iisdem Galatis scribens, *Incepistis, inquit, spiritu, nunc carne perficitis*, id est circumcissione & ritibus Legis quæ per carnem fiunt, non per spiritum. Intelligitur autem voce spiritus non solus animus noster, sed simul & spiritus divinus, qui cum fide in Christum conjun-

ctus est, & partim ex illa manat, & partim propter illam cælitus à Deo & Christo datur. Nam, qui Christi spiritum non habet, Christi non est Rom. VIII. 9.

In fraternam charitatem, non simulatam. Docet quæ sit purgationis à vitiis & obedientiæ veritatis per spiritum perfectio & consummatio, & quo tendat omnis reliqua obedientia vitiorumque abdicatio: *in fraternam charitatem.* Charitas enim præceptorum Christi summa est & compendium. *Finis præcepti,* inquit Paulus, *est charitas ex puro corde & conscientia bona, & fide non simulata* I Tim. I. 5. *In Christo Jesu nil valet, nisi fides per charitatem operans* Gal. v. 6. Fraterna charitas versatur circa fratres in Christo, qui Christianis absolute vocantur fratres. Hi primum & maxime sunt amandi: post hos etiam alii homines omnes, etiam inimici & hostes, quantum per rei naturam licet. *Non simulatam,* ἀντικεῖται, ne hypocritas agamus in charitate, id est ne charitatem vultu, verbis, gestibus præferamus, rebus & factis longe ab ea absumus. Vide I Joan. III. 18.

Ex puro corde. Docet quomodo alii alios diligere debeamus. Purum cor significat cor ab omni hypocrisi & simulatione, itemque ab omni libidine & impuro amore mundum, cor sincerum & castum.

Alii alios. Id est, fratres seu Christiani invicem.

Diligite inter se, ἐξ ἀλλήλων. Intentis viribus, non remissis ac languidis. Idem præceptum inculcat cap. IV. 8. Merito alii alios jubemur totis viribus diligere, & charitatem quam maxime intendere, quia alii in aliis Christum ipsum & Deum diligimus, & Legem ejus implemus. Qui nos idcirco Legis ritibus & ceremoniis exfolvit, & nil nisi mutuam præcepit dilectionem, ut huc omnes vires nostras conferamus.

Verf. 23. Regeniti non ex semine corruptibili sed incorruptibili, per sermonem viventis Dei & manentem in seculum. Causam addit sui moniti Apostolus: quasi dicat, merito hæc à vobis tanquam ab hominibus regenitis requiro.

Regeniti. Id est alii & novi homines facti, in quibus homo vetus plane extinctus est.

Non ex semine corruptibili. Quasi dicat, ex quo primum generati estis, cum ex parentibus vestris generaremini?

Sed incorruptibili. Intellige semine, iterum ac de novo geniti. Ostendit maximum discrimen inter primam generationem nostri, & hanc secundam ac novam, seu inter generationem & regenerationem: quasi dicat, prima vestri generatio ex semine corruptibili facta est.

Per sermonem viventis Dei & manentem in seculum. Declarat quodnam sit hoc semen incorruptibile. Sermo, inquit, viventis Dei, & manens in seculum. Deum dicit viventem, quod semper vivat, & vitæ suæ nec principium nec finem habeat ullum, cæterisque omnibus vitæ sit auctor & fons unicus; qui quia talis est, propterea & sermo ejus, quo aliquid alicui pollicetur ac promittit, in seculum manet, id est effectu suo nunquam frustratur, non mutatur, non intercidit, stabilis ac firmus est, nulla vi externa, nullo temporis lapsu impediri potest, quin effectum

suum habeat. Hæc enim est sermonis æternitas nulli mutationi, nulli mendacio ac vanitati subiacere. Nam verba Græca, μένεται εἰς τὸ αἰῶνα, ad vocem λόγος, non ad vocem θεὸς referri, argumento est, quod hæc verba ad seminis incorruptibilis explicationem manifeste pertineant, & quod sequenti Scripturæ testimonio Apostolus aperte confirmet, sermonem Dei manere in seculum. Debit hoc igitur affirmasse quod confirmat. Ut omittam, Dei æternitatem aliis verbis describi solere. Si quis vocem ζῶντος, itidem ad vocem λόγος referendam putet, propter sequentem particulam, & quæ adjectivum cum adjectivo eodem casu conjungat, significabitur hoc epitheto sermonis istius divini, ex quo regeniti sumus, maxima efficacia, per metaphoram, quod viva efficaciam operandi habeant non mortua. Propterea eandem efficaciam & auctor ad Hebræos similiter sermonem Dei vivum esse dixit Hebr. IV. 12. Quem Dei sermonem semen appellat, seu semini comparat Apostolus, quod ex illo seu per illum tanquam semen quoddam generentur novi homines. Nam qui Dei sermoni de vita æterna & regno cælesti credit, novus homo fit, Deo justitia, sanctitate, puritate, charitate, perfectione similis. Quia vero Dei sermo manet in seculum, idcirco semen incorruptibile merito appellatur, & semini corruptibili recte opponitur.

Verf. 24. Propterea quod omnis caro tanquam gramen, & omnis gloria hominis tanquam flos graminis. Exaruit gramen & flos ejus decidit. Causam, mutuatis ab Esaia verbis, exponit, propter quam Deus nos regnuit: quasi dicat, propterea regeniti estis quod omnis caro tanquam gramen, intellige est, omnis caro graminis similis est. Caro per synecdochē ponitur pro iis quorum corpus est caro. Qua vero in re similitudo ista consistat, mox dicetur.

Omnis gloria. Id est divitiæ, dignitates, splendores, ornamenta varia.

Hominis. Hominem ponit pro carne, quia de hominibus res est, & homini gloria, de qua sermo est, competit, non aliis animantibus.

Tanquam flos graminis. Similia sunt flori, id est floribus. Singulare pro plurali, vel genus pro speciebus & individuis:

Graminis. Flores enim graminis sunt ornatus quidam, & splendor ac decor propter diversos colores & formas.

Exaruit gramen & flos ejus decidit. Similitudinem explicat, quod scilicet omnis caro, id est homo, brevi moriatur, & gloria ejus intercidat. *Exaruit,* id est exarescit, *decidit,* id est cadit, per Hebraismum præteriti pro præsentis. Quanquam & in præterito loqui potuit, ut veluti ob oculos poneret jam factum quod brevi fiet.

Verf. 25. Verbum autem Domini manet in seculum. Hoc autem est verbum quod annuntiatum est vobis. Quasi dicat, hæc quidem omnis carnis, omnis hominis natura & conditio est.

At verbum Domini manet in seculum. Æternum est, nunquam corrumpitur. Significat Scriptura, si quis fieri velit incorruptibilis & in æternum manere, necessarium esse ut verbo Dei credat, & secundum illud sese gerat; quod ex illo, tanquam
ex di-

ex divino semine nasci est. Ut ergo & nos incorruptibiles & æterni fieremus, idcirco nos Deus ex carne & sanguine corruptibili genitos, per verbum suum incorruptibile genuit. Sicut enim quod ex corruptibili nascitur semine, corruptibile ut sit oportet; quod nascitur ex carne caro est, dixit Christus; sic quod nascitur ex semine incorruptibili, necesse est ut & ipsum incorruptibile sit. *Verbum*, *ῥῆμα*, ponitur pro *λέγω*, sermone, per synecdochen. *Domini*, id est Dei illius viventis, ex usu Veteris Testamenti. Nam sub novo peculiariter Jesus Christus Dominus appellatur, & hoc titulo ab uno illo Deo distinguitur.

Hoc vero est verbum quod annunciatum est vobis. Docet non alio ex verbo Domini ipsos incorruptibiles & æternos homines natos esse & nasci potuisse, nisi ex isto quod ipsis per Euangelium allatum est. Hoc enim Dei verbum est, quod promissionem continet æternæ vitæ, credentibus & secundum illud sese gerentibus: proinde qui ex illo nati sunt, id est illi credunt, & secundum illud sese gerunt, necessario fiunt incorruptibiles & æternæ participes vitæ. Nam si non fierent, verbum Dei corrumpi & mutari, suoque effectu frustrari foret necesse; quod tam fieri nequit, quam Deum ipsum viventem & æternum corrumpi. Quam igitur certum est verbum Dei ipsumque Deum æternum esse, tam certum est, ex verbo Dei, quod Euangelium est Jesu Christi, natos & regenitos in æternum esse vi-cturos.

Hoc vero est verbum. Hoc ex quo homines nascantur incorruptibiles & in æternum manentes.

Quod annunciatum est, *ἡ εὐαγγελισθὲν*. Quod per Euangelium allatum & prædicatum est. Ideo & Euangelium dictum, quod bonum nuntium de vita æterna contineret.

Vobis, *ὑμῖν*. Per Hebraïsmum Particula *ἰς* respondet *lamed*, notæ dativi casus, ut *ψ*. 4.

CAPUT II.

Verf. 1. **D**Eponentes igitur omnem malitiam, & omnem dolum, & simulationes, & invidias, & omnes obre-ctationes. Pergit in iis admonendis, & ex ipsorum regeneratione infert porro: quasi dicat, quandoquidem regeni-
tistis ex semine incorruptibili,

Ideo deponentes omnem malitiam &c. Deponentes, *ἀποθέμενοι*, participium activum præteriti temporis, ut & supra 1. 22 *ἡγνούπισ*, qualia participia Latini reddunt per passiva, deposita omni malitia. Manet Apostolus in regenerationis metaphora. Sicut enim recens geniti carent omni malitia & vitiis, quæ hic enumerat, sic & regeniti iis carere debent, idque in perpetuum; quo jam multum distant à recens genitis, qui innocentes & vitiorum expertes nascuntur, cum ætate prolabantur in vitia: at regeniti in dies deveniunt meliores ac sanctiores: quasi dicat, etiam si ante regenerationem vitiis istis dediti essetis,

tamen nunc per regenerationem iis depositis &c: si enim ullum vitiorum in vobis esset, neutiquam essetis regeniti. Vitium omne veteris est hominis, non novi, non regenerati, non ex Deo & semine ejus divino geniti.

Omnem malitiam. Vitium quod aperte nocet & malefacit alteri. Recens nati innoxii sunt, nemini nocent, nemini malefaciunt: hi quia non possunt, regeniti autem quia nolunt, & omnem malitiam averfantur, & hæcenus etiam malefacere non possunt. Ideo & Apostolus Joannes, ex Deo natos non posse peccare dicit 1 Joan. 1. 9. Vult autem à nobis abesse omnem malitiam, id est, omnem malitiæ speciem, omnia malefacta qualiacunque.

Et omnem dolum. Nam & recens nati sunt absque omni dolo, nihil cuiquam mali occulte machinantur, non agunt fraudulenter, nemini tendunt insidias, neminem circumveniunt. Sic & regeniti omni dolo debent esse vacui.

Et simulationes, *ὑποκρίσεις*. Recens nati hypocrisin & simulationem & adulationem omnem ignorant. Tales & regenitos esse oportet. Hypocrises ponit in plurali numero, ut omnem hypocriseos speciem deponant ac vitent, hypocrisin in amicitia, in dilectione, in verbis, in factis, in fide, in religione ac pietate.

Et invidias. Itidem in plurativo, ut omnem invidiæ speciem abjiciamus, nulla in re, nec ullo modo cuiquam quicquam invidiamus. Nam & recens nati invidiæ malum ignorant.

Et omnes obre-ctationes, *κατηγορίας*. Omnis sermo intelligitur qui fit contra bonam famam & existimationem alterius viri boni, quod vitium recte invidiis attexuit. Invidorum enim est aliis obre-ctare & detrahare quantum possunt. Et hujus vitii vacuitate regeniti similes esse debent recens natis.

Verf. 2. *Sicut modo geniti infantes rationale syncerum lac desiderate, ut in ipso crescatis.* Sicut modo geniti infantes, id est modo genitis infantibus similes, tam in vacuitate vitiorum, quæ dixit, quam in eo quod sequitur.

Rationale syncerum lac desiderate. Explicat porro similitudinem cum infantibus modo genitis, quorum est lac desiderare. Id ipsum & regenitis faciendum est, quamvis ætate jam adultis. Ideo lac illorum describens vocat illud *rationale*, *λογικόν*, id est adultis & rationis usu præditis competens. Lac enim sermo Dei est, seu Jesu Christi Euangelium, quo nihil rationi convenientius, nihil magis rationem nutriens, nihilque quod magis rationi & intellectui satisfaciatur. Docemur hoc loco, pro Dei verbo, & divino ac cælesti Christianorum lacte habenda non esse dogmata quæ cum ratione pugnant, eamque contradictionibus implicant, quæ omnia intelligendi ac ratiocinandi principia evertunt; itemque illa quæ ritus varios tradunt, & cum spiritali cultu commiscant, imo spirituales cultum per ritus intelligunt. Dogmata & leges de ritibus puerili ætati conveniebant, non virili, non regenitis per sermonem Evangelii,

gelii, qui sensibus & intelligentia non pueri sunt, sed perfecti & viri.

Sincerum, ἀλλοθεν. Cui nulla fraus, nullum mendacium subest, sed puram putamque ac perfectam continet veritatem.

Desiderate. Ut faciunt recens nati, qui nulla re placari & pacari possunt, nisi uberibus admoti, ut lac sugant. Tale desiderium in regenitis est & esse debet sermonis Euangelii.

Ue in ipso crescatis. Infantes lac sugunt, ut in ipso, id est per ipsum & illius usu crescant. Idem & regenitis faciendum est, lac verbi Dei appetendum & sugendum ut per illud crescant, & augmenta sumant in rebus scilicet ad spiritum, ad novum & regenitum hominem spectantibus, id est ut crescant in notitia rerum divinarum, in cognitione Filii Dei, ut virtutum omnium majora indies sumant incrementa, & in viros profectos ad mensuram staturæ plenitudinis Christi evadant Eph. iv. 13. Neque enim regeniti alio cibo indigent, quam hoc lacte.

Verf. 3. Siquidem gustastis quod benignus Dominus. Exprimit quid in iis desiderium & appetitum lactis istius movere debeat.

Siquidem gustastis. Infantes gustata lactis dulcedine, illud expetunt, nec illo satiari possunt. Etiam Christiani gustarunt.

Quod benignus sit Dominus. Gustastis, animo scilicet & mente, id est intellexistis, per metaphoram, *quod benignus* ἡμεῖς, proinde suavis, dulcis, & in promissionibus, & in præceptis, & in actionibus nihil illo benignius, nihil melius, nihil suavius ac dulcius. *Dominus, ὁ κύριος,* cum articulo, id est Iesus Christus, quem Deus omnium fecit Dominum.

Verf. 4. Ad quem accedentes lapidem vivum, ab hominibus quidem reprobatum, apud Deum autem electum pretiosum. Ad quem accedentes. Nimirum per sanctas congregationes, ad Christum enim accedunt, qui in nomen ejus congregantur, sicut ipse dixit, ubi sunt duo vel tres congregati in nomen meum, ibi sum in medio ipsorum, & quidquid petierint fiet eis à Patre meo Matth. xviii. 19, 20.

Lapidem vivum. Recedit à priore metaphora & similitudine ad aliam, ut novum subjungat monitum ad Sacrosanctas congregationes spectans. *Lapidem.* Lapidem Christum confert, quia de ædificio locuturus est.

Vivum. Qui ita lapis est, ita lapidi similis, ut vita non sit lapis. Lapis est quod sit ædificii fundamentum, sed vivit quia spiritualis ædificii fundamentum est, quod regnat & dominatur in omnia, quippe a Deo hunc ipsum in finem suscitatus ex mortuis.

Ab hominibus quidem reprobatum. Occurrit objectioni, ne quem in accessu ad Christum impediatur ac moretur hoc, quod sit ab hominibus reprobatus.

Ab hominibus, in commune scilicet loquendo, quia a maxima & præcipua hominum parte, tam Judæorum quam Gentium, cujus respectu reliqui vix numerum aliquem faciunt. Elegit enim Deus eos qui non sunt I Cor. i. 28.

Reprobatum. Id est rejectum, quia non habitus

pro Christo illo Dei, sed pro seductore, ideo & crucifixus est, & nunc in suis discipulis crucifigitur.

Apud Deum autem electum. Deum opponit hominibus, significans nihil esse curanda hominum judicia & facta, qui semper solent Deo adversari. Dei spectandum est judicium & factum, & cum Deo sentiendum potius quam cum hominibus. *Apud Deum,* id est Dei judicio, *electum,* id est eximium. Electus opponitur reprobo. Homines lapidem hunc reprobarunt, sed Deus illum elegit præ omnibus. Hinc Christus vocatur Deielectus. At si Dei electus, certe non unus ille Deus. Electus enim poterat non eligi, & cum eligitur a Deo, ex gratia eligitur.

Pretiosum. Quem Deus habet in summo pretio, qui quam sit eximius & pretiosus apud Deum inde constat, quod eum hæredem & Dominum omnium fecerit.

Verf. 5. Et ipsi sicut lapides vivi ædificamini domus spiritualis, sacerdotium sanctum, ad offerendum spirituales hostias, acceptas Deo per Jesum Christum. Docet quid accedentes ad Christum facere debeant. *Et ipsi sicut lapides vivi.* Appellavit Christum lapidem vivum, appellat & ipsos Christianos lapides vivos, proprie dictis lapidibus oppositos.

Ædificamini. Lapidem vivi ipsi se ædificare debent super lapide Christo, id est in fide in Christum confirmationes, in obedientia & spe perfectiores fieri, & per mutuam charitatem & sanctam communionem inter se invicem super Christo conjungi & coagmentari. Notandum est, Christianos in fide & charitate ac pietate Christiana non sic se habere ut lapides proprie dicti, qui nihil ipsi agunt, quippe vita & anima cassi. At Christiani lapides sunt vivi. Ideoque & monentur ab Apostolo, ut seipsos ædificent. Nemo quidem venire potest ad Christum nisi trahatur a Patre; sed tamen venit quamvis trahatur, id est nisi vellet ire, tractio divina nullum in ipso haberet effectum. Nam & qui non venit ad Christum, ideo non venit quod traditioni divinæ contumaciam suam opponat: quam si tam non posset non opponere quam lapis gravitatem suam non potest non opponere trahenti, profecto non magis id illi vitio verti posset, quam lapidi, nec ideo magis in pœnam incurreret, quam lapis. Qui pœnæ sunt capaces, simul etiam sunt capaces culpæ. Culpa igitur proinde voluntate ipsorum fit, quod tractio divina nihil in ipsis proficiat. Qui putant homines in salutis negotio mere lapides & saxa esse, non meminerunt lapides & saxa nec pœnis nec præmiis affici, homines affici. Qui sicut sensu & intellectu pœnarum ac præmiorum sunt præditi, sic etiam facultate vitandi pœnas & commerendi præmia præditos illos esse necesse est.

Domus spiritualis. Docet quid ædificari debeant. Domus spiritualis opponitur domui proprie dictæ, quæ ex lapidibus proprie dictis construitur. At domus spiritualis construitur ex lapidibus vivis, id est ex credentibus in Jesum Christum. Intelligit ecclesiam credentium, quam tacite opponit domui, & templo Hierosolymitano, quanto

quanto spiritus præstat carni, quanto lapides vivi præstant inanimis, proinde docet non amplius illis requirendum esse templum illud, cum ipsi ex seipsis possint ac debeant ædificare templum longe præstantius & Deo dignius ac gratius. Desua ecclesia Christus ipse tanquam de ædificio locutus est super petram ædificata. Huc pertinent & Pauli Apostoli verba 1 Cor. III. 9, 16. Eph. 2. 20, 21, 22. 1 Tim. III. 15. Deus sub Novo Fœdere non curat lapides & ligna, nec parietes aut tecta ex illis constructa, non curat aurum & argentum & gemmas & alias materias pretiosas, quibus structuræ templorum exornentur, solam spirituales domum, ecclesiam scilicet & congregationem credentium amat, & per spiritum suum incolit. Hæc illius est templum; ubicunque hæc est, ibi ædes ac templum Dei est. Videmus Christianis præcipi, idque illorum officii esse, ut domum ex seipsis ædificent, id est ut ecclesiam constituent, & in Christi nomen subinde congregentur, uniti inter sese sacrorum communione & mutua charitate, ut unum fiant corpus, quod iisdem Christi legibus & eodem Christi spiritu regatur, & in quo alii aliorum sint membra, & sic inter sese cohæreant ac coagmententur, sicut lapides in unius ædificii structura. Hoc Christianis etiam maximis in persecutionibus & periculis observandum est, non exclusa tamen, qualem res ac tempora requirunt, prudentia. Nam sicut milites, quamvis dispergantur, iterum sese colligunt si hosti velint resistere: sic Christianis semper est faciendum. Nisi enim ad unum ecclesiæ corpus & communionem inter sese sanctam subinde redeant, actum est de ipsis, & de veritatis ac pietatis Christianæ, & consequenter de gloriæ divinæ conservatione & promotione: vicerunt adversarii veritatis. Recte dictum est ab Apostolo, ecclesiam esse columnam ac firmamentum veritatis 1 Tim. III. 15. Nam si ecclesia concidat, etiam veritatem divinam, quatenus est in ore & publica professione hominum, concidere sit necesse.

Sacerdotium sanctum. Domui & templo adiungit Sacerdotes, docet Christianorum ecclesiam non tantum esse domum Dei spirituales, sed simul etiam esse Sacerdotium sanctum. Nam ubi domus Dei est, ibi & Sacerdotes esse oportet qui Deo ministrent. Domus ex lapidibus inanimis constructa, diversa est à Sacerdotibus, sed domus spiritualis ex lapidibus vivis ædificata, ipsa & Sacerdotium constituit. *Sacerdotium*, id est corpus & collegium Sacerdotum, vel Sacerdotes, abstractum pro concreto, ut fraternitas pro fratribus cap. 2. 17. Sed domus convenientius dicitur Sacerdotium quam Sacerdotes. Intelligit autem Christianos, quorum quisque Dei Sacerdos est, quia jus habet accedendi ad Deum, eique spirituales hostias offerendi. Non est longe quærendus Christiano homini Sacerdos, ut nec semper templum Dei, ipse simul & Dei templum est, & Dei Sacerdos.

Sanctum. Id est Deo segregatum, sanctitatis qualitate præditum. Nam & antiqui Fœderis Sacerdotes sancti erant: sed Novi Fœderis Sacerdotes tanto sanctiores sunt, quanto spiritualis Dei cultus

sanctior est carnali. Sacerdotum enim istorum qui Christiani sunt sanctitas non consistit in ritibus, in vestitu, in puritate quam aqua præstat corporalis, sed in fide Christiana, in charitate, in iustitia & innocentia vitæ, in spe & gaudio Spiritus Sancti. Hæc vera sanctitas est, hac insignes esse debent Sacerdotes isti, id est omnes Christiani.

Ad offerendum spirituales hostias. Finem ostendit & domus spiritualis & Sacerdotii istius sancti. Domus enim Dei hunc in finem construitur, & Sacerdotum collegium constituitur, ut Deo victimæ & hostiæ offerantur. Domus est in qua offeruntur, Sacerdotes sunt à quibus offeruntur. Docemur ecclesiam esse augustissimum locum offerendi victimas Deo. Nam etiam si quisque Christianorum Dei templum sit 1 Cor. VI. 19; ecclesia tamen & sanctorum congregatio multo dignius & augustius Dei templum est. Nec mirum. Ex multis enim templis & sacriis unum fit templum. Docemur item hostias esse Deo offerendas ab integro simul Sacerdotio, id est à Christianis in unam ecclesiam congregatis. Gratiore enim sunt victimæ Deo, quæ ab universa simu! offeruntur ecclesia, quam quæ a Christianorum singulis. Spirituales victimæ opponuntur carnalibus. Nam in spirituali domo a spirituali Sacerdotio spirituales etiam hostiæ debent offerri, id est laudes & celebrationes divini nominis Hebr. XIII. 15.

Acceptas Deo. Commendat spirituales hostias, & significat istas Deo vere acceptas esse, non illas carnales, quæ ad tempus tantum a Deo institutæ erant, donec populus ad verum & spirituales Dei cultum maturesceret. Simul etiam significat cui sint offerendæ, eidem nimirum cui sunt acceptæ, id est Deo, qui solus victimis spiritualibus colendus est.

Per Jesum Christum. Hoc Christianorum est proprium, Deum illum unum colere per Jesum Christum. Hoc Christianorum non est, Jesum Christum pro uno illo Deo colere. Hic error est Christianorum, non Christiana veritas. Deo per Jesum Christum laudes & celebrationes offeruntur, cum in iis dicendis semper Jesu Christi sit mentio, tanquam Dei Filii & Christi ex mortuis a Deo suscitati & super omnia eVecti. Nulla enim ex re majorem Deus gloriam habet, quam ex istius tanti operis ab hominibus agnitione: proinde cum & ipsi Jesu Christo, ut tali laudes dicuntur, ipsi Deo dicuntur, quippe quæ omnes in Jesu Christo non consistant, sed per illum & ex illo in Deum ipsius auctorem & Patrem redundant.

Verf. 6. *Propter quod & continetur in Scriptura: Ecce pono in Sione lapidem imum angularem, electum, pretiosum: & qui credet in ipso, non pudebit.* Scripturæ auctoritate admonitionem superiorem confirmat. *Propter quod*, nempe ut accedamus ad Christum tanquam lapidem vivum & super ipsum ædificemur. *Et*: quasi dicat, non tantum ego hoc moneo, & res ipsa loquitur, sed & Scriptura continetur *ἡλίχου*, pro *ἡλίχου*: in Scriptura, nempe Esaiæ XXVIII. 16.

Ecce pono in Sion &c. Verba Dei recitat in Scriptura prodita, quibus Christus lapis appellatur, *αὐτοῦ ὁ λίθος*, id est in angulo fundamenti positus. Quo vero alio fine, nisi ut super ipsum ædificetur, qui servari velit? Ecce rem veluti oculis subjicit Deus. *Pono*, id est ponam, convenienter lapidi hoc dicitur, quamvis constitutio Regis Messiae designetur.

In Stone. Nempe cælesti. Alludit enim ad Sionem montem, in quo David, Christi typus, & Christi secundum carnem pater, regiam suam colloca- verat.

Lapidem. Super quem tanquam firmum & immo- tum fundamentum quisque ædificetur.

Inum angularem. *Inum* quia ipsum fundamen- tum, *angularem*, quia duos sustinet parietes, id est Judæorum & Gentium ecclesiam.

Electum. Quem ipse eligam ex omnibus homini- bus. Solent enim & lapides eligi ad fundamentum, præsertim ad fundamenti angulos, idque domus ali- cujus eximiae.

Pretiosum. Qui non tantum firmus sit, sed etiam pretiosus. Nimirum ad tam pretiosæ domus funda- mentum etiam pretiosus lapis, isque in angulo emi- nens, adhiberi debet. Nam alioqui in fundamentis sola spectatur firmitas. Sed hic lapis Rex Messias est, Dei Filius, ideo vere pretiosus, quo nemo apud Deum pretiosior est. Solent enim pretia lapidum ex qualitatibus & virtutibus æstimari: at cui cum Rege Messia divinissimarum qualitatum ac virtutum potest esse comparatio?

Et qui credit super ipso. Exprimit quo pacto super hoc lapide ædificari debent, nimirum per fidem in ipsum, tanquam in cælestem & divinum Regem à Deo constitutum, cui omnia sint subjecta. *Super ipso*, *ἐπὶ αὐτῷ*, id est qui super ipso tanquam super immoto lapide ac fundamento fiduciam suam col- locat.

Non pudefiet. Docet fidei istius eventum, non frustrabitur fidei suæ effectum, obtinebit id quod se adepturum in hoc Rege confidit. Non magis fal- letur in sua fiducia, quam lapidi immoto innititur. Effectum posuit pro causa; vel potius causam in- cludit in effectum. Nam qui fide sua frustrantur, pu- defieri solent decepti, videntes se inaniter & stulte confidisse, omnemque suum laborem effusum esse. Pudet enim homines stultitiæ.

Verf. 7. Vobis igitur pretium credentibus: non cre- dentibus autem, lapidem quem reprobaverunt adifican- tes, iste factus est in caput anguli, & lapis offendiculi, & petra scandali. Mentione facta credentis in Chri- stum, infert hinc ipsorum qui credebant de Christo judicium.

Vobis igitur pretium, *τιμή*. Id est pretiosus, in- tellige, est Jesus Christus. Substantivum ponitur pro adjectivo, ad majorem emphasin: quasi dicat, ipsum pretium quod nullo alio pretio æstimari possit. Res- picit ad epitheton *pretiosi* in verbis Dei: quasi dicat, vestrum de Christo judicium congruit cum Dei ju- dicio, proinde conformiter vos divinæ voluntati in Scriptura expressæ geritis.

Credentibus. Nisi enim Jesum Christum in ma- ximo haberetis pretio, non crederetis in ipsum.

Non credentibus autem. Exprimit è contra non credentium judicium, idque etiam in Scriptura præ- dictum ostendit, ne credentes in suo de Jesu Christo judicio & fide in ipsum turbentur, *ἀπειθήσαντες*, qui Eu- angelio credere & obedire nolunt.

Lapidem quem reprobaverunt &c. Non creden- tibus autem contrario judicio Jesus Christus est lapis reprobatus. Sed maluit ipsa Scripturæ verba ponere ex Psal. cxviii. vs. 22, quæ id ipsum facturos Judæo- rum principes, & consequenter populum in com- mune, qui principes suos sequi solent, prædicunt. *Lapidem quem*, pro lapide quem, ut in illo, urbem quam statuo, vestra est.

Reprobaverunt adificantes. Id est Sacerdotes, Do- ctiores, Principes Judæorum, quorum officium erat domum Dei ædificare, id est gloriam Dei & salutem populi procurare, isti reprobarunt, rejecerunt, & non inutilem tantum, sed etiam perniciosum du- xerunt.

Iste factus est in caput anguli. Nempe à Deo, qui lapidem hunc in ædificatione suæ domus fecit ca- put anguli, id est fundamentum anguli, duorum concurrentium parietum, secundum id quod verbis superioribus ipse se facturum prædixit. Adeo con- trarium fuit Dei & hominum ædificantium judicium ac factum. *Iste*, iste ipse & non alius, sicut idem hic Petrus alibi dicit: Certo igitur cognoscat omnis do- mus Israël, quod Dominum & Christum ipsam Deus fecit hunc Jesum quem vos crucifixistis Actor. 2. 36. *Factus est.* Loquitur Psaltes de re olim futura, tanquam de jam facta.

In caput anguli. Id est factus est caput anguli, ex Hebræorum idiotismo, ut in illo, *duo sient in carnem unam*, id est caro una: *Ero vobis in Deum*, id est Deus: *Tres sunt in unum*, id est unum, & similia multa. Prædicatur Deum effecturum ut Christus à principibus Judæorum rejectus & in crucem actus, à Deo suscitetur ex mortuis, & Rex constituatur di- vinus, cui universa domus Dei, id est ecclesia, tam ex Judæis quam ex gentibus collecta innitatur. Non est igitur ut credentes quidquam adversariorum ju- dicio moveantur, quamvis sint principes & sapienti-issimi Judæorum, quamvis eorum auctoritatem om- nes in commune sequantur. Damnent illi Chri- stum ut libet, Deus illum ex mortuis suscitatum Do- minum & Christum fecit, & qui credit in ipsum, non confundetur.

Et lapis offendiculi & petra scandali. Intellige, est non credentibus. Lapis offendiculi, est lapis ad quem offendunt multi, id est, ex quo causam & oc- casionem capiunt non credendi, & sic malo semet- ipsos afficiendi, pro eo quod super ipsum fiduciam statuere & collocare deberent. Sumebant autem causam & occasionem ex Christi secundum carnem humilitate, & ex imprimis morte illius, eaque tam ignominiosa, & ex Apostolorum simili conditione, quodque sermonem adferrent & Christus & Apostoli, opinionibus & moribus ipsorum contrarium.

Et petra scandali. Quæ debebat esse petra fidei & salutis. Aliis verbis idem significatur. Petra ad quam scandalizantur, id est sese allidunt, & perniciem sibi accerunt. Lapidum huic & petræ nihil nocent, nullum detrimentum ad illam offendentes & in eam incur- rentes

rentes adferunt. Est enim dura & immota. Omne malum ex hac offensione & allusione ipsorum est.

Verf. 8. *Qui offendunt ad sermonem, non credentes, in quod & positi sunt.* Explicat quo pacto Jesus Christus ipsis lapidis offendiculi & petra scandali sit;

Qui offendunt ad sermonem. Sermonem intelligit Evangelii, absolutam sermonis vocem ex materia subjecta intelligendam relinquens, quod sæpe fit. Sic & Joannes principii absolutam vocem itidem ex materia subjecta, ex Evangelio nimirum intelligendam relinquit. Sensus est, quibus sermo Evangelii non placet, cui cum credere deberent, causam & occasionem ex illo sumunt non credendi, & sic noxam sibi adferendi. Absurdum illis videtur Christum illum Dei crucifixum esse, & vicissim qui crucifixus sit, factum esse Christum illum Dei, omnem in cælo & in terra potestatem habentem, divinis religionibus afficiendum, qua de re Paulus 1 Cor. 1. 23.

Non credentes, ἀπιστοί. Explicat quo pacto offenderent ad sermonem, quatenus scilicet cum sibi persuaderi non patiebantur, quamvis tot divinissimis modis confirmaretur, & illo ipso per se nihil divinius & humano generi desiderabilius esset. Sola obstabat malitia, quod viderent sibi poenitentiam agendam, suas opiniones abjiciendas, suos mores mutandos, & si quæ inde oriri possent mala & incommoda, patienter toleranda esse.

In quod & positi sunt. Ne quis miretur eos tam obstinatos esse, & eorum facto turbetur. Docet non sine judicio ac pœna divina hoc ab ipsis fieri. *In quod.* Nimirum ut non obediant, non credant, persuaderi sibi non sinant.

Positi sunt. A Deo nimirum, non secus ac Pharaeo positus erat à Deo, ut non obediret, nec sibi persuaderi pateretur ut populum dimitteret. Positi ergo sunt per indurationem divinam, sicut & Pharaoni evenerat, qui induratus à Deo fuit. Eos enim Deus agendi cum Pharaone modos adhibebat, ex quibus ille occasionem subinde sumeret non obediendi Deo, & animum suum adversus Dei mandatum obstinandi, ut subinde etiam aliam post aliam acciperet plagam. Neque enim unam fuerat commertus, aut una fatis erat ad scelera illius punienda. Multiserat afficiendus, & tandem etiam conficiendus, quo & Dei gloria tanto illustrior redderetur, & ipse pro meritis plecteretur. Simili ratione & cum Judæis malis & contumacibus agebat Deus, ut semper occasionem, quamvis injustam, haberent repugnandi Evangelio, quo & ipsorum improbitas ac contumacia tanto magis in apertum exiret, & Deus etiam in illorum pœna tanto magis potentiam & gloriam suam patefaceret. Qua de re vide Rom. ix. 17, & seqq. Non igitur positi erant per decretum aliquod Dei ab æterno de singulis nominatim factum, ut quidam affirmant, contumaciæ & impietatis hominum auctorem facientes Deum. Nec veritus est illorum unus (Beza) hæc Apostoli verba convertere: *Ad quod etiam conditi fuerunt.*

Verf. 9. *Vos autem genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus in acquisitionem, ut virtutes annuntietis ejus qui ex tenebris vos vocavit in mirabi-*

lem suam lucem. Opponit ipsorum quod crederent in Christum valde beatam conditionem, non credentium adeo infelici conditioni.

Vos autem. Quasi dicat, illi quidem à Deo indurati sunt & in hoc ipsum positi, ut Evangelio ejus suo cum exitio adversentur. *Vos autem,* intellige qui creditis,

Genus electum. Intellige estis, electum nimirum à Deo & apud Deum. Olim Israëlita genus erant electum ex aliorum omnium hominum genere, nunc vos, credentes in Jesum Christum, non tantum ex aliorum omnium hominum, sed etiam ex ipso Israëlitarum genere, genus estis electum, electum nimirum ad æternam salutem. Illi sunt reprobati & rejecti à Deo, vos autem estis electi. Electi propter fidem in Jesum Christum.

Regale sacerdotium. Id est collegium, Sacerdotum, regali simul dignitate præditum, vel Reges & Sacerdotes Apoc. 1. 6, & v. 15. Adjectivum & substantivum pro duobus substantivis, & abstractum pro concreto, vide 1. 5. Utraque hæc dignitas regalis & sacerdotalis recte copulatur & conjungitur. Decet enim ut qui hominum sunt summi, Dei sint sacerdotes & peculiare ministri. Reges sunt Christiani, quatenus & ipsi hominum sunt summi, rerum omnium domini. Omnia enim ipsorum sunt, sive mors, sive vita, sive mundus &c 1 Cor. 1. 22. Omnia ipsis ministrant & illorum usibus ac saluti inserviunt. Reges sunt mortis mancipia, non minus quam cæteri homines, at Christiani mortis sunt domini. Reges suis affectibus fœde serviunt, at Christiani, quod vere regnum est, affectibus suis imperant, & ab omnibus vitiis liberi sunt. Sacerdotes sunt Christiani, quatenus Dei sunt ministri, quibus solis fas est ad Deum accedere, & victimas laudis offerre, & suffragationum tam pro se quam pro aliis hominibus omnibus facere. Significat Apostolus Christianos tam cæteris hominibus omnibus dignitate apud Deum præstare, quam Reges & Sacerdotes aliis hominibus dignitate præcellant. Imitatur Apostolus verba Dei apud Moysen de Israëlitis Exod. xix. 5, 6. Nisi quod Israëlita appellentur regnum sacerdotale, quod non omnes futuri essent Sacerdotes, ut nec omnes Reges, sed quod futuri essent regnum sacerdotio exornatum, id est qui inter se habituri essent Reges & Sacerdotes: Apostolus autem sacerdotium dicit regale, quod omnes Christiani Sacerdotes sint regali dignitate præditi, proinde & Reges, liceatque etiam dicere Reges sacerdotali præditi dignitate. Sacerdotium enim Sacerdotes, seu collegium Sacerdotum significat, at regnum non significat.

Gens sancta. Olim universa gens Israëlitarum erat sancta, nunc sola gens Christianorum sancta est, id est, ad Dei usus ac ministeria cultumque segregata. Omnes aliæ gentes profanæ sunt & pollutæ, soli Christiani sancti sunt.

Populus in acquisitionem. Id est populus acquisitus, per duo substantiva pro substantivo cum adjectivo, & per Hebraismum in adjectione particulæ *in*. Acquisitus nimirum à Deo magna opera, & cura, & magno impendio. Impendit enim Deus Filium suum ut sibi Christianum populum acquireret. Qua

dere cap. i. v. 19, & III. 18 agit Apostolus. Quia vero Christiani sunt populus acquisitus, idque tanto impendio, necesse est ut sit Deo charissimus & pretiosissimus. Quæ enim magno nobis constant, ea nobis etiam valde sunt grata & magno in pretio. Voces autem istæ, *genus, gens, populus*, spiritua-lem habent sensum, de Christianis usurpatæ, quorum secundum carnem genus varium est, & gens ac populus variis ex gentibus ac populis collectus. Genus est quod ex uno Patre ortum est; Christiani etiam qua Christiani unum habent Deum, ideo & qua tales, genus sunt electum. Gens est quæ unam habet regionem & linguam unam; Christianorum etiam regio una est, nempe cælestis, & lingua una, quatenus omnium una fides, una confessio. Populus qui unam habet urbem, unam civitatem; & Christianis una urbs est, una civitas, ecclesia nimirum & Hierusalem illa superna & cælestis. Quod ad significationem carnalem attinet, in Christianis nec generis, nec gentis, nec populi unitas attenditur. Omnes enim, cujuscunque generis, gentis, populi & conditionis, sive sint mares sive feminae, unum imo unus sunt in Christo Jesu Gal. III. 28.

Ut virtutes &c. Ostendit finem istorum omnium quæ de illis asseruit. *Virtutes.* Id est sapientiam, bonitatem, misericordiam, potentiam, & omnia virtutum istarum effecta.

Annuncietis. Id est, publica confessione & voce quam maxime celebretis. Virtutum vocem, per metaphoram, de Deo usurpat, præsertim quod beneficia ejus in homines collata ex libera illius voluntate proficiscantur.

Qui ex tenebris vos vocavit &c. Describit Deum potius quam nominat, ut causam virtutes ejus celebrandi exprimat: ingens nimirum Dei erga nos beneficium. *Ex tenebris*, id est, ex ignorantia arcanorum Dei de hominum æterna salute, quæ tenebræ vocantur, per metaphoram, quod hominibus impedimento sit in iis agendis quæ ad salutis adeptionem pertineant, seu in tenenda salutis æternæ via.

Vos. Quamvis alioquin Legis notitiam habeatis, quippe Judæos.

Vocavit. Per Evangelium nimirum,

In admirabilem suam lucem. In admirabilem sui & arcanorum suorum notitiam; quæ lux vocatur, similiter per metaphoram, quod homines in via salutis æternæ ingredienda & tenenda dirigat. Quam lucem Dei vocat, quod ex Deo sit, & circa Deum ac mysteria Dei versetur. Admirabilem autem dicit, quod sit & magna ac illustris, & admirabilia Dei consilia ac facta nobis ostendat & exhibeat. Cum igitur tantopere simus à Deo illuminati, & ex tenebris ad lucem tam admirabilem vocati, nostrum est Dei virtutes omnibus modis deprædicare. Neque nullis aliis æque ac nobis notæ esse possunt, tanto vero magis quod hoc sine genus electum & cætera quæ dixit simus. Quod si vero de Judæis qui Legis lucem habebant vere dixit Apostolus quod ex tenebris vocati essent in Dei lucem admirabilem; quanto magis hoc dici debet de gentibus profanis, & quanto magis obligantur gentes ad tantarum Dei virtutum deprædicationem? Non est igitur Chri-

stianis tacenda divina veritas, sed modis omnibus illius cognitio divulganda ac promovenda, ut per illius cognitionem & alii homines quam plurimi, & si fieri posset, omnes Dei virtutes istas cognoscant, illasque celebrent & annuncient.

Vers. 10. Qui aliquando non populus, nunc autem populus Dei, qui non consecuti misericordiam, nunc autem misericordiam consecuti. Pergit in felicitate eorum describenda verbis Dei ex Osea cap. 2. 23 sumptis, ut ea in ipsis impleta esse significet.

Qui aliquando non populus. Intellige Dei, ut mox additur, eratis, cum nimirum essetis in tenebris ante cognitionem Christi, &, ut infra dicit, cum voluntatem gentium perficeretis, non voluntatem Dei cap. IV. 3.

Nunc autem populus Dei. Per fidem vocamur in Christum & regenerationem ac renovationem Spiritus Sancti. Populus enim Dei est, qui facit voluntatem Dei,

Qui non consecuti misericordiam. Intellige eratis, Dei nimirum, id est qui fuistis expertes misericordiae Dei propter peccata vestra, quibus eratis dediti, misericordiae præsertim ad vitæ æternæ adeptionem.

Nunc autem misericordiam consecuti. Intellige estis, nimirum propter conversionem vestram ad Deum per fidem in Jesum Christum. Opponit statum eorum præsentem præterito, illum tristem ac miserandum, hunc felicem ac beatum ostendit. Videmus quo in statu sint Judæi non credentes in Christum. Nec populus Dei sunt verus, nec misericordiae Dei, qua salutem æternam confert, participes.

Vers. 11. Dilecti, rogo tanquam advenas & peregrinos ut abstineatis à carnalibus cupiditatibus quæ militant adversus animam. Redit ad eos admonendos, postquam iis tam beatum ipsorum statum exposuit, ne scilicet illo excidant.

Dilecti. Quippe fratres in Christo, & communia membra in corpore Christi.

Rogo, vel adhortor, ὡς παρακαλῶ. Utrumque enim verbum Græcum significat.

Tanquam advenas & peregrinos. Conditionem eorum secundum carnem tangit, ut ex hoc ipso argumentum admonitionis suæ capiat. Peregrinos enim & advenas, qui procul sunt à domo, procul à suo populo, in aliena terra, veluti exules & extores, ipsa fortuna ad modestiam inclinat.

Ut abstineatis à carnalibus cupiditatibus. Id est à cupiditatibus rerum carni gratarum, sed turpium & à Deo vetitarum. Ita non tantum à rebus turpibus & vitis abstinendum esse docet, sed etiam ab ipsis rerum ipsarum cupiditatibus; sunt enim omnes per se turpes, & sanctis indignæ ac noxiæ. Addit enim, causam moniti sui exprimens,

Quæ militant adversus animam. Quasi dicat, militant quidem pro carne, sed contra animam. Militant ut carni satisfiat, sed ut anima pereat. Nam cupiditatum carnalium executio carni quidem adfert voluptatem, sed animæ infert interitum. Cupiditas enim concipiens parit peccatum, peccatum perpetratum edit mortem Jacob. 2. 15. Rom. VI. 21. 22, 23, 28. Militant autem, dum hominem vincere volunt,

volunt, & sibi subicere; quibus virtutem spiritus Christi opponere oportet, eaque fugare & expellere, imo exscindere. Qui enim Christi sunt, carnem crucifixerunt cum cupiditatibus & affectibus Gal. v. 24. Animæ interitus hominis interitum adfert, & corporis opponitur interitui, qui anima superstitere facile refarciri potest, & refarcietur beata resurrectione ad vitam immortalem. Unde Christus Luc. xii. 4, 5 jubet non metuere homines qui corpus occidunt; sed animas occidere non possunt, quod solus potest Deus, qui animas impiorum conjiciet in gehennam ignis, quod ut fiat, cupiditates carnales totis viribus agunt.

Verf. 12. *Conversationem vestram in Gentibus habentes bonam, ut in quo loquuntur contra vos tanquam maleficos, & bonis operibus conspectis glorificent Deum in die visitationis.* Pergit in iis admonendis. *Conversationem vestram* &c. Id est bene vos in rebus gerite, omnes actiones vestræ bonæ sunt & laudabiles, nihil sit in illis quod reprehendi ac damnari a quocquam possit, iuste, sobrie, caste, quiete, modeste agite & vivite.

In Gentibus. Id est inter Gentes (*in pro inter*) inter quas vivitis & habitatis, quæ vestræ religionis diligentes sunt spectatores, & plerique de illa male sentiunt & loquuntur.

Ut in quo &c. Docet quo fine ipsorum conversatio debeat esse bona & laudabilis, idque inter adversarios & infensos veritati Christianæ. *Ut in quo*, id est qua in re.

Loquuntur. Nempe homines veritati & pietati Christianæ infensi.

Contra vos. Id est contra vestram bonam famam, & vitam, tanquam maleficos, impuros, inestros, qui libidinem exerceatis promiscuam, sacra exercentes polluta, homines vos esse turbulentos, seditiosos, Regibus & potestatibus adversantes, omnia confundere cupientes. Quibus calumniis onerabantur Christiani. Illis quidem ex causa & occasione cœnæ Dominicæ, quod una cœnarent ad testandum amorem mutuum, ideoque cœnas istas vocarent *ἀγῆναι*, in quibus etiam corpori & sanguini Christi per sacri panis fractionem & calicis usum communicare soliti erant; istis vero quod Jesum dicerent esse Regem ac Dominum omnium à Deo constitutum, eumque tanquam talem venerarentur & colerent Act. xvii. 6, 7. Vult igitur Apostolus ut Christiani sancta & innoxia conversatione ac moribus, calumniis istis plane contrariis, adversarios convincant ac refutant.

Ex bonis operibus. Intellige vestris, id est ex causa & occasione bonorum vestrorum operum.

Conspectis, ὡς πρὸς ὁμοῦ. Id est, postquam illa conspexerint, & sic se factis & operibus vestris refutatos viderint.

Glorificent Deum. Id est non tantum revocent quæ contra vos tanquam maleficos locuti sunt, sed etiam divinam veritatem & gratiam quæ est in Christo Jesu agnoscant, eaque agnita Deum laudibus & gloria extollant.

In die visitationis. Id est in tempore quo Deus illos visitaverit; vel per aliqua singularia beneficia, vel etiam per evidentes poenas, aut alias aliquas sin-

gulares & extraordinarias causas eos ad se convertere volens. Quo tempore maximo erunt ad illorum conversionem vestra bona opera illis perspecta adjuvamento. Dies ponitur pro tempore, per synecdochē.

Verf. 13. *Subiecti estote igitur omni humana creaturæ propter Dominum, sive Regi tanquam supereminenti.* Ex generali præcepto & admonitione speciale infert præceptum & monitum: quasi dicat, quandoquidem vobis obijciunt quod sitis homines turbulenti, seditiosi, Regibus & potestatibus adversi.

Subiecti estote igitur omni humana creaturæ. Vestra abstinentia a carnalibus cupiditatibus, ostendet vos homines esse sanctos, non impuros & incestos, vestra subiectio ostendet, vos homines esse pacatos & modestos, nihil adversus humanas potestates molientes. *Subiecti estote*, nempe omnibus in rebus quæ contra Deum non sint, cui prima & maxima debetur ab omni homine subiectio.

Omni humana creaturæ. Id est omni potestati, nulla excepta, ut mox in specie docet. Quæ humana creatura dicitur, quod ab hominibus creetur, id est ordinetur & constituatur, quæ significatione vocem *κτίσμα*, & *κτίσις* Græci sæpe accipiunt. Sic per Christum omnia dicuntur creata, id est ordinata ac renovata Col. i. 17.

Propter Dominum. Id est Christum, qui hoc jubet & præcipit, & à vobis discipulis suis fieri omnino vult: quasi dicat, tantum abest, ut propter Christum refractarii sitis potestatibus humanis, ut iis vel maxime propter Christum subiecti debeatis esse. Multum enim pertinet ad gloriam illius & promotionem veritatis quam attulit, ut discipuli sui homines sint pacati, quieti, potestatibus subiecti, omni genere virtutis exornati. Non impediunt Christi dominatum humanæ potestates, nec Christus humanis potestatibus impedimentum adfert, cum Deus ipse potestatum inter homines auctor sit, easque velit esse. Christus est Rex & Dominus, sed cælestis, non terrenus, nec ab hominibus creatus, sed ab ipso Deo. Habeant terrenæ potestates suum dominatum in terris, cujus administrati rationem suo tempore reddent ei qui dominatur in cælis. Christiani quicquid a potestatibus jubentur facere, quod contra Christum non sit, prompto animo faciunt: si quid jubeantur facere Christi præceptis contrarium, id quidem non faciunt, sed eo nomine male habiti, patienter cuncta tolerant, scientes & sibi propter Christum afflictis maxima præmia, & se affligentibus gravissima apud Christum parata esse supplicia.

Sive Regi &c. Distinguit humanas creaturas, ut doceat omnibus subjectionem deberi. Vocem Regis accipit pro suprema potestate, & Romanum Imperatorem includit, cui provinciæ tum parebant, qui etiam a Græcis Rex appellabatur.

Tanquam supereminenti, ὡς ὑπερέχοντι. Causam exprimit subjectionis, quia super omnes homines regni & imperii sui evectus est, & suprema potestate dominatur.

Verf. 14. *Sive ducibus tanquam per ipsum missis, in ulsionem quidem maleficorum, laudem autem bonè agentium.* Intelligit omnes intermedias potestates, quales erant in Romano Imperio provinciarum Rectores ac Præsides.

Tanquam

Tanquam per ipsum missis. Causam suggerit cur istis subijci deberent. Quia etiam si summa potestas non sint, tamen a summa potestate missi sunt, & locum illius ac vicem tenent.

In ultionem quidem. Alia subjectionis causa ex fine potestatum, qui bonus est & Christianis optabilis, ut scilicet malos quidem & maleficos deterreant, bonos autem ac bene agentes debita laude afficiant. Hic finis potestatum est, quem si non observent & contrarium agunt, abutuntur sua potestate, & ex legitimis potestatibus tyranni fiunt.

Verf. 15. *Quia sic est voluntas Dei, ut beneficientes obturetis insipientium hominum ignorantiam.* Aliam ostendit causam subjectionis. *Quia sic est voluntas Dei,* id est, quia sic vult Deus. *Ut beneficientes,* id est potestati vos subijcentes. Bonum enim est potestatibus quæ boni publici causa institutæ sunt, & Deum ipsum habent auctorem, sese subijcere.

Obturetis, φησὶν. Id est, os obturetis & obstruatis, nempe calumniatoribus, qui vos pro maleficis, & inter alia pro rebellibus & magistratuum adversariis infamant. Istorum os non melius obstruere potestis, quam si calumniis illorum contraria faciatis: quod vos facere vult Deus, cujus voluntati parere oportet.

Insipientium hominum ignorantiam. Pro calumniatoribus posuit hæc verba Apostolus, ut ostenderet causam & fontem istarum calumniarum. Proxima causa est ignorantia istorum hominum. Quia enim Christianam veritatem & pietatem ignorant, idcirco talia de Christianis spargunt. Ignorantiæ autem istius causa rursus est ipsorum stultitia ac vecordia. Sic enim amentes & stulti non essent, si non cæco odio in Christianum nomen agerentur, quam facile quid Christiana dogmata contineant scire possent! an futilibus conjecturis talia, tam absurda, tam ab omni ratione aliena de Christianis affirmandi niterentur? Frustrantur igitur illi sua ignorantia & amentia, nos operam demus, ut omnis vita nostra calumniis illorum contraria loquatur, donec tandem rebus ipsis convicti, meliora de nobis sentire & loqui discant.

Verf. 16. *Sicut liberi, & non sicut velamen habentes malitiæ libertatem, sed sicut servi Dei.* Docet aliud esse libertatem, aliud habere pro velamento malitiæ, ne quis ideo quod liber sit, potestati subiectus esse detrectet.

Sicut liberi. Intellige agite, vos gerite. Alloquitur enim Judæos, qui omnes conditione erant liberi & ingenui, & hanc suam libertatem non solebant oblivisci. Ideo & subiectio illorum extraneæ potestati semper erat suspecta. Quam suam libertatem Judæi, qui Christum cognoverant, & Christiani facti erant, tanto magis auctam esse videbant. Monet igitur Apostolus, ut tanquam liberi & ingenui sese gererent, quos vel maxime omnis decet honestas.

Et non sicut velamen habentes &c. Id est & non agite sicut illi, qui libertatem habent velamen, id est pro velamine malitiæ, dum scilicet libertate ad malefacta abutuntur, & malitiam suam libertate ve-

lant. Aliud enim est malum ac improbum, aliud liberum esse. Qui male agit libertate indignus est, nec amplius est liber, sed servus & serviliter habendus. Malitia est, eaque non postrema, magistratui nolle subesse. Hæc malitia libertate velari non debet; neque enim libertati quicquam repugnat vel derogat magistratui subijci, imo libertatis multum interest. Absque magistratu si esset, vapularent boni, qui soli liberi sunt, & dominarentur mali ac improbi, qui soli servi sunt.

Sed sicut servi Dei. Intellige sic agite, sic vos gerite. A servis enim Dei procul abesse debet omnis malitia. Nemo liberior quam servus Dei, & nemo melior. Tales enim decet esse Dei servos, qualis est Deus, qui ipsa bonitas & iustitia est, & in quo malitia non est ulla, quamvis omnium sit liberissimus, imo solus vere liber. Dei igitur servi magistratui debent esse subiecti, quia id Deus vult ac jubet, qui sicut omnis boni ordinis & honestatis, & tranquillitatis ac pacis auctor est, sic & magistratus, sine quo nullus ordo, nulla honestas, nulla pax inter homines esset.

Verf. 17. *Omnes honoretis, fraternitatem diligite, Deum timeate, Regem honorate.* Non contentus monuisse ut potestatibus subiecti sint Christiani, præcipit ut omnes homines honorent, quamvis pares, quamvis inferiores, sufficit quod homines honesti sint. Hoc vero Christianum est omnium hominum animos honore demereri, quo eos tanto magis ad Christianam veritatem allicias. Honor primum in animo consistit, ut quemlibet hominem in æstimatione habeamus. Nam si Deus hominem adeo non despicit ullum, ut omnem servari velit, quanto magis id nobis faciendum est, qui æque ut alii homines sumus, nec naturæ dignitate ab aliis hominibus quicquam differimus. Deinde honor consistit in externis, internæ æstimationis signis, quæ etsi varia sunt, tamen pleraque nullo impendio, nullo labore constant, & hominibus nihilominus grata sunt, eosque obligandi vim non exiguam habent, & ideo etiam si non præstentur, homines valde offendunt, ut qui in illis difficilem se præbeat, fatuus ac superbus sit, nedum ut Christiano convenienter sese gerat. Judæorum erat omnes alios homines præ se contemnere, & vix homines esse ducere: at Christianum est omnes homines honore afficere, & hoc ut facerent Judæi Christiani facti, ex Christi instituebantur disciplina.

Fraternitatem diligite. Id est fratres in Christo, quibus non tantum honor ut hominibus, sed etiam dilectio peculiaris ut fratribus, iisque tam sanctis debetur. Dilectio operosior est quam honor, & vires suas in varia beneficia & officia explicat, de qua cap. 1. 22, & iterum 1 v. 8.

Deum timeate. Ab hominibus progreditur ad Deum, quem ut timeant præcipit, quippe absolutam in nos potestatem habentem, tanquam in suas creaturas, proinde suos servos ac mancipia. Servorum enim est timere Dominum. Non excludit hic timor amorem, imo includit. Deus enim simul & Pater est noster, qui nos & regnuit, & paterna sua gratia complexus est, inque filios ac hæredes suos adoptavit. Vult Apostolus ne quidquam unquam

unquam contra Dei voluntatem facere audeamus, scientes id haud impune noslaturos, qua de re egit cap. 1. 17.

Regem honorate. Deo Regem adjungit ac subjicit, Dei quippe inter homines vicarium, cujus etiam si non sumus, proinde Regem sicut subjectione, de qua jam egit *ŷf.* 13, sic & aliis modis omnibus qui subiectos decent, honorare debemus. Inter quos est semper honorifice meminisse, & à maledictis contra eum abstinere, qua de re & Legis exstat præceptum *Exod.* *xxii.* 28. *Act.* *xxiii.* 5. Regibus enim sicut longæ sunt manus, sic & audiunt ex longinquo: & si Reges non audiant, audit Deus, qui cum Reges suæ potestatis ac majestatis velit esse in terris vicarios, honoris illorum vindex est, sine quo potestas & majestas quam habet à Deo, consistere non posset.

Verf. 18. Domestici subjiciamini in omni timore heris, non tantum bonis & æquis, sed etiam pravis. A subiectis venit ad domesticos ac servos, qui tum ut plurimum empti erant pecunia, ideoque dominorum proprii.

Subjiciamini, ὑποτάσσασθε. Per participium. Subjectio hæc omnem includit obedientiam, in iis nimirum omnibus quæ contra Deum non sunt, qui major omnibus dominis Dominus est.

In omni timore. Id est cum omni timore: in prociis. Servorum enim proprium est omni ex parte dominos timere, cum nullum jus, nullam libertatem habeant. Proinde nec murmurare contra dominorum mandatum, illudque omni cura & diligentia exequi debent.

Heris, τοῖς δεσπόταις. Quasi dicat, quorum proprii juris ac mancipia estis.

Non tantum bonis & æquis, sed & pravis. Ἐγγλυῖς, ne quis servorum excipiat, bonis quidem & æquis dominis subjectionem deberi, sed pravis & iniquis non item, qui servos infantes & immeritos, præsertim ob fidem in Christum susceptam male tractant. Præcipit igitur Apostolus, ut etiam istis omni cum metu sese subjiciant, non quidem Christi fidem deferendo, quod absit, sed eam omni cæteroquin obsequio exornando, & propter illam æquo animo cuncta perferendo. Domini boni & æqui sunt, qui cum servis ex æquo & bono agunt, præsertim conscientias illorum plane liberās esse sinunt. Pravi sunt, qui iniqui sunt, & illi maxime qui se magis quam Deum timeri, id est conscientias dominari volunt. Discant non domini tantum, sed & potestates civiles conscientias non dominari. Nam si heri qui alioquin absolutum jus habent in servos, conscientias illorum dominari non debent, quanto minus id facere convenit potestates qui liberis alioquin hominibus imperant.

Verf. 19. Hoc enim gratia, si propter conscientiam Dei suffert quis tristitias patiens injuste. Causam adfert istius præcepti. Hoc enim gratia, intellige est. Hoc, nempe quod statim dicit.

Gratia. Nimirum Dei. Intelligit autem causam gratiæ, per metonymiam effecti, & simul in gratia includit gratiæ effectum, id est præmium ac mercedem singularem.

Si propter &c. Exponit quid sit hoc quod peculia-

ris divinæ gratiæ & mercedis causa est, nimirum si propter conscientiam Deo obstrictam, quod scilicet aut faciat quæ à Deo præcepta esse, aut non faciat quæ à Deo vetita esse sciat. Conscientia enim refertur & respicit in Deum & Deum auctorem habet. Nam qui Dei metu & religione omni soluti sunt, etiam conscientia carent. Unde patet ea quæ alicui propter conscientiam inferuntur mala, ad Deum ipsum conscientiæ & auctorem & scopum referri; præsertim si quis non falsi alicujus, sed veri Dei conscientia teneatur obstrictus, idque in iis quæ secundum Dei sunt voluntatem. Excipiuntur enim illa omnia quæ vim adferunt, siue conscientias, siue corporibus innocentium, & humanam societatem ac tranquillitatem, aut jus cujusque lædunt, in quibus conscientiam obtendere perversum est.

Suffert quis tristitias. Id est, si quis malit tristitiam sufferre quam conscientiam Deo obstrictam lædere & contristare, quique conscientiæ lætitiā potius ducat omnibus secundum carnem gaudiis.

Patiens injuste. Exprimit tristitiarum istarum causam, quæ est pati, verba scilicet, & alia quæ corpori dolorem, animo tristitiam afferunt.

Injuste. Quia qui propter conscientiam Deo obstrictam, nec ullius jus invadentem, idque etiam divinæ voluntati plane conformem patitur, injuste patitur. Qui igitur talis est, magnam apud Deum in gratiam, qui ei cælestibus & æternis gaudiis hæc tristitias & perpeffiones compensabit, quas ipsius causa & conscientia suffert, quamvis eum nunquam viderit.

Verf. 20. Qualis enim laus si peccantes & colaphis cæsi sustinetis? Sed si benefacientes & patientes sustinetis, hoc gratia apud Deum. Occurrit iis qui maxime queri solent quod injuste patiantur. Docet id Christianis querendum neutiquam esse, præsertim si non tantum injuste, sed etiam propter Dei conscientiam patiantur, quod scilicet malint homines quam Deum offendere.

Qualis enim laus &c. Quasi dicat, nam ponamus aliquem vestrum peccare, & vapulare ac pati, qualem obsecro inde laudem habebit? *Qualis laus.* Intellege est? Quasi dicat, nulla, nec apud Deum, nec apud homines. Quisque dicit jure ac merito vobis hoc evenire. Ponitur autem laus pro causa vel materia laudis, per metonymiam effecti.

Si peccantes & colaphis cæsi. κολαφιζέσθε, participium præsentis temporis: quali dicat, & colaphos seu alapas accipientes, ideo nimirum quod peccaveritis, colaphis cædi fueritis commeriti. Unam pœnæ speciem, maxime erga servos familiarem, & in promptu, aliarumque pœnarum prodromum, ponit pro quibusvis aliis, per sythecdochen.

Sustinetis. Id est æquo animo fertis.

Sed si benefacientes. Proinde Deo obsequentes, qui nihil nisi bona imperat.

Et patientes. Nempe ab adversariis Christianæ veritatis ac pietatis, colaphos videlicet, verbera, & alia savorum ipforum effecta: propter hoc quod Deo obsequamini.

Sustinetis. Id est ut diximus, æquo & constanti animo toleratis,

Hoc gratia apud Deum. Quasi dicat, hoc vobis non tantum laudē apud homines probos ac pios, sed & gratiā

(R r)

apud

apud Deum, adferet, eamque singularem. Non sterilem inde laudem referetis, sed maxima à Deo mercede cumulatam; tum quod Dei causa patiamini, ea qua par est animi æquitate modestia & constantia. Gratia iterum ponitur pro causa gratiæ divinæ, ejusque singularis, in qui simul includitur & singularis illius effectus, id est ingens illa merces patientibus propter iustitiam à Deo in calis reposita, quæ tanto major est ac uberior, quanto majora sunt quæ iusti & pii patiuntur Matth. v. 10. Luc. vi. 23.

Verf. 21. *In hoc enim vocati estis, quia & Christus passus est pro vobis, vobis relinquens exemplum, ut insequamini vestigia ejus.* Novam rationem adfert, ob quam bene agentes æquo animo ferre debeant, si male tractentur ab adversariis Christianæ pietatis.

In hoc enim. Nempe ut bene agentes & patientes sustineatis.

Vocati estis. Intellige à Deo per Evangelium. Hæc est vestra vocatio bene agere ac sancte vivere, & tamen multa mala ob id ipsum perpeti. Per multas enim afflictiones oportet vos ingredi in regnum Dei Act. xiv. 22. Æquo igitur & constanti animo hæc sustinenda sunt. De causis istius consilii divini egimus cap. i. 6, 7.

Quia & Christus. Exemplo Christi demonstrat rem ita se habere. *Et Christus,* non vos tantum, sed & Christus ipse, Dei Filius & Dominus vester passus est, antequam in gloriam suam intraret. Non debet autem servorum ac discipulorum conditione potior esse, quam Domini & magistri illorum.

Passus est pro vobis. Causam indicat ob quam Christus passus est, vestro nimirum maximo bono, & pro peccatis vestris, quod mox vs. 24, 25 explicat.

Vobis relinquens &c. Quasi dicat, non ita passus est, ut in ipso solo perpeffiones confisterent, sed ut vobis exemplum earum relinqueret, quod imitari remini.

Ut insequamini vestigia ejus. Ille prævit & vobis vestigia sua reliquit, vos cum insequi debetis iisdem vestigiis, ut ad eandem cum ipso gloriam perveniat. Non tam arduum ac difficile est ducem ac præeuntem sequi, si & exitum in ipso jam videtis beatissimum. Vix ulla afflictionum via est, quam Christus vestigiis suis non signaverit: vix ulla calamitas, quam ipse non sit expertus. Ut tanto magis Dei erga homines amorem admirari subeat, qui omnia adversa quæ nobis in salutis via evenire possint, Christum Filium suum experiri voluerit, ne ullius patientiæ exemplar nobis in Christo deesset.

Verf. 22. *Qui peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus.* Explicat Christi qui tam dira passus est summam innocentiam, ut doceat & nobis innocentibus (quorum tamen innocentia comparanda non est cum innocentia Christi) perpeffiones non esse detrectandas.

Qui peccatum non fecit. Expers fuit omnis peccati. Peccati enim absoluta voce quodvis peccatum intelligit. Quis vero nostrum tam sanctus, tam innocens est?

Neque inventus est dolus in ore ejus. Docet Christum ne verbo quidem unquam peccasse, tantum abesse ut peccaverit opere. Nam ne verbo quidem unquam

peccare, multo magis arduum ac difficile est, quam opere ullo non peccare. Nec enim ulla re facilius & crebrius peccant, quam lingua & ore. Nominatim autem negat dolum in ore ejus repertum esse, quod aliqui Christus tanquam falsus Propheta, falsus Christus, tanquam impostor & seductor, & mendax, & blasphemus occisus esset. Absolvit eum ab istis criminibus Apostolus, & nos omnes absolvet Christus, quamvis variorum criminum prætextu innocentia nostra ab adversariis affligatur. Non nos mendaces sumus aut hæretici, sed illi ipsi qui nobis mendacia & hæreses objiciunt. Ita Christus vere supra hominem fuit, non quod unus ille Deus esset, sed quod humanæ sanctitatis & innocentie modum excederet. Quam rem in Christo non divina natura, qua Deus ille unus esset, sed divini spiritus, quo Christus unctus fuit, singularissima vis & efficacia præstare potuit ac præstitit. Non dicit Apostolus, quod Christo dolus non esset objectus, & summa diligentia qua sitis in ipso ab adversariis, sed quod non esset inventus in ore ejus. Objectus quidem, diligenter quaesitus, sed non inventus.

Verf. 23. *Qui cum convitiis afficeretur, non vicissim conviniabatur, patiens non minabatur, tradebat autem ei qui judicat iuste.* Describit Christi summam innocentiam, describit etiam summam in perpeffionibus modestiam & æquanimitem.

Qui cum convitiis afficeretur &c. Consuetudinem Christi perpetuam notat, quod quamvis continuis lacefferetur convitiis ac maledictis, nunquam tamen convitium ac maledictum ullum regeret.

Patiens. Id est cum pateretur, non jam verba, sed verbera & ludibria & crucem.

Non minabatur. Id est non tantum non resistebat adversariis, ut vim vi repelleret, & mala pro malis reponeret, quod illi erat in promptu, sed ne minas quidem ullas intentabat, fore nimirum ut à Deo plecterentur. Quod signum esset animi vindictæ cupidi. Solent enim quibus facultas non est injurias ulcisci, nihilo minus ultionis cupiditatem minando testari. Christus quia ab omni vindictæ cupiditate procul aberat, idcirco & à minis abstinuit, tantumque abest ut puniri ac plecti adversarios suos à Deo cupiverit, ut etiam cum pessime ab illis tractaretur & in crucem actus esset, Deum Patrem suum pro eis deprecatus sit. Noverat enim, tam infamæ crucis supplicium cælestem & æternam gloriam sibi allaturum esse. Est vero perpeffiones tanta hominum impatientia & animi impotentia, ut non tantum Dei pœnas denuncient iis à quibus affliguntur, non secus ac si in Dei fuerint consilio, sed etiam ipsi sese injurias suas ulturos esse minitentur, quamvis minas suas videant esse vanas & irritas. Ita vel in solis minacibus verbis solatium calamitatis suæ quaerunt, animo magis quam corpore miseri. Christus autem quamvis & Deum & seipsum ulturum esse injurias suas minari posset, nihilominus ab omnibus minis abstinuit, ut nobis ad similem modestiam illustrissimo exemplo præiret. Observandum autem est Apostolum hic agere de servis, ad quos etiam referri debent servorum similes subiecti, potenti aliquo dominatu oppressi, quibus nec jus nec vires sunt ad resistendum in vitam, in corpora, in fortunas suas grassanti-

grassantibus. Nam quod Christus, qui nec servus erat, nec viribus destituebatur ad resistendum hostibus, talia passus sit, hoc speciale habet in Christo causam. Quia nimirum Deus Christum servo conformem & hominibus aliis consimilem esse voluit Phil. 2. 7, 8.

Tradebat autem ei qui iudicat iuste. Docet quid Christus suis in perpeffionibus fecerit, ne quis obijciat ferendum nullo modo esse, ut innocentia, imo pietas & sanctitas, pro crimine ac scelere opprimatur & mulctetur. Christum igitur imitandum esse significat. *Qui tradebat,* intellige, suam innocentiam & causam,

Ei qui iudicat iuste. Id est Deo. Non curabat eos qui injuste iudicabant, qui ipsum injusto iudicio ac decreto opprimebant, sciebat esse Deum qui iuste iudicat, qui suam innocentiam & causam vindicaturus, & maxima sibi præmia inique oppresso daturus esset. Sic & Paulus Apostolus coronam iustitiæ expectat à Domino, iusto Iudice, tacite eum opponens injustis illis iudiciis, quorum injustissimo decreto vita pro Christi Evangelio privandus erat 2 Tim. iv. 8. Non est igitur ut innocentia & causæ suæ Christianorum ullus timeat. Est qui iuste iudicat, cui se causamque suam tradat & committat, ipse interea innocentiam & causam suam quam maxima in patiendi modestia & æquanimitate Christi exemplo commendat.

Verf. 24. *Qui peccata nostra ipse sursum tulit in corpore suo super lignum, ut peccatis mortui iustitia vivamus, cuius livore ipsius sanati es.* Dixerat Christum pro nobis passum esse, id est nostro maximo bono, nunc rem hanc uberius explicat, ne quis putet Christum solius exempli causa passum esse.

Qui peccata nostra &c. Id est, qui pro peccatis nostris ipse victima factus est. *Peccata nostra,* id est poenas peccatorum nostrorum.

Ipsa. Id est qui ipse, per pleonasmum quendam, non ut sub Lege fiebat, ubi non ipse Sacerdos erat victima, hic Christus simul & Sacerdos est & victima.

Sursum tulit, ἀνέβη. Nempe ut mox addit.

Super lignum, id est crucis, *in corpore suo.* Non in alieno corpore sursum tolli super lignum fecit, sed ipse in suo corpore proprio super lignum crucis tulit, id est pro peccatis nostris se crucifigi passus est, ut per crucifixionem ejus omnes peccatorum nostrorum poenæ crucifigerentur, id est nos ab omnibus peccatorum malis liberaremur. Hoc ipsum aliis verbis dixit Paulus, *Christus ut nos ex maledictione redimeret, factus est pro nobis maledictio. Scriptum enim est, maledictus qui pendet super lignum* Gal. iij. 13. Ideo & Petrus lignum dicere maluit, quam crucem, ut se ad dictum istud Scripturæ, quippe vaticinium de Christi morte continens, respicere ostenderet. Non dicit Apostolus Christum poenas peccatis nostris debitas proprie loquendo tulisse: falsum enim hoc est: sed Christum per suas perpeffiones omnes peccatorum nostrorum poenas penitus abstulisse, non secus ac hircus ille ignorantias & infirmitates populi secum asportabat in desertum, aut quo pacto victimæ delictorum poenas sua corde ac morte tollebant. Ex Dei videlicet gratia & constitu-

tione. Neque enim Christus perpeffionibus suis iram Dei in nos conceptam exfatiavit, aut debita nostra proprie loquendo exsolvit: sed tanta sua & tam grata Deo obedientia & sibi cælestem gloriam, & suis omnibus peccatorum remissionem regni cælestis hæreditate conjunctam Dei beneficio comparavit.

Ut peccatis mortui &c. Docet Christum non ideo factum esse victimam pro peccatis nostris, ut nobis in posterum impune peccare liceat; sed ut nos videntes quam sancto & quam pretioso, nempe ipsius Filii Dei sanguine expiati sumus, summum putemus nefas ad peccata redire, & hoc pacto sacratissimum Christi sanguinem profanare. Mortuus nimirum est sanctissimus Dei Filius pro peccatis nostris, ut peccatis moreremur, & iustitiæ viveremus, & sic morti & vitæ ejus post mortem conformes fieremus. Vide Rom vi. 5, 6 & sequentibus. Peccato mortuum esse, est ad peccati iussum sese non magis movere, quam sese movet mortuus. Iustitiæ vero vivere, est iussa ejus prompte ac perpetuo exequi. Docemur hoc loco Christi mortem non nili hac conditione nobis prodesse ad salutem, ut peccato mortui iustitiæ vivamus. Quo respiciens auctor ad Hebræos: *Voluntarie,* inquit, *peccantibus nobis post agnitionem veritatis nulla amplius pro peccatis relinquitur victima,* causasque rei hujus subijcit cap. vi. 4 & seqq. & x. 26 & seqq. Unde patet Christum morte sua non debita nostra exsolvisse, sed nobis eorum remissionem comparasse. Alioquin enim, ut ab eorum solutione liberi essemus, nulla nobis conditio præsertim non peccandi amplius imponi potuisset. Huic enim cum remissione pulchre convenit, cum solutione non convenit ullo modo. Sunt autem voluntaria peccata, consuetudines peccandi omnes, & actus enormes, in quibus humanæ imbecillitatis aut ignorantia nulla datur excusatio, in Christianis præsertim spiritu Dei præditis. Hæc peccata post agnitionem veritatis commissa, non aliter Christi sanguine expiantur, quam si prius penitus excutiantur & abdicentur, non per seram, nec veram poenitentiam (quomodo enim aliquem vere poenitere possit eorum, quæ sibi ad salutis æternæ adeptionem nihil obesse persuasum habeat?) Sed per veram vitæ emendationem. Nimirum non nos à peccatis, sed peccata à nobis relinqui oportet.

Cujus livore &c. Dixit Apostolus Christum peccata nostra sursum tulisse in corpore suo super lignum, id est pro peccatis nostris passum esse, ut peccatis mortui iustitiæ vivamus, nunc effectum istius rei in ipsis exprimit, & sic alterum mortis & perpeffionum Christi maximum fructum. *Cujus livore,* id est vinculis, verberibus, plagis, cruciatu, morte, per metonymiam effecti. *Ipsius,* per pleonasmum, ut & versu superiore.

Sanati es. Id est ab animi morbis & vulneribus quæ peccata sunt, liberati. Quos animi morbos & vulnera Christus perpeffionibus suis & morte persanavit, dum hac sua tanta erga nos charitate & tam sacrata victima effecit, ut peccata penitus abjicerent, & sese totos ipsius consecrarent voluntati.

Verf. 25. *Eratis enim sicut oves errantes, sed conversi estis nunc ad Pastorem & Episcopum animarum vestrarum.* Demonstrat eos livore Christi sanatos esse.

Eratis enim. Nempe antequam ad Christum converteremini.

Sicut oves errantes. Id est ovibus errantibus similes. Recte peccatis dediti ovibus errantibus assimulantur. Quid enim sunt oves errantes, nisi oves perditæ & præda luporum? Tales sunt & peccatores, homines perditæ, præda diaboli, vel potius æterni exitii. Peccata errores sunt, qui ducunt in exitium. Ovis errans cæco ducitur impetu, sic peccatores stultis aguntur affectibus & cupiditatibus.

Sed conversi estis nunc ad Pastorem &c. Id est ad Christum, postquam didicistis eum pro vobis animam suam posuisse, pro peccatis vestris victimam factum esse, vobis sanguine suo peccatorum remissionem & jus vitæ æternæ comparavisse. Quomodo enim non curreretis ad talem pastorem & Episcopum, qui pro vobis mortuus est, ut vos ad se congregaret? Quid putatis quanto amoris affectu pastorem & Episcopum vestrum agat? Agit enim, cum in hoc suscitatus sit ex mortuis, & Dominus omnium effectus.

Conversi estis. Nempe ab erroribus, à peccatis: nunc statum eorum præsentem opponit præterito.

Ad pastorem. Accommodate ad oves, quæ pastore eoque bono indigent. Christus est vere bonus pastor, qui animam suam posuit pro ovibus, ut eas ab interitu vindicaret, & ab erroribus ad se congregaret. Declarat autem hac appellatione Apostolus non tantum Christi de ovibus earumque salute maximam curam, sed etiam nostrum officium. Ovium enim est pastoris vocem audire, cum sequi, & in omnibus illi obsequi.

Et Episcopum. Alia appellatione magis propriam eandem designat. Episcopus Græcis ab inspectione dicitur, quod qui aliorum curam gerunt, eos subinde soleant inspicere, ut videant quid cum illis agatur, illorumque usibus & commodis prospiciant. Obtinuit autem usus ut peculiariter Episcopi dicantur quorum officium est animarum curam gerere, iisque nomen hoc proprium est factum. Ideo & Apostolus Christum Episcopum appellans addit,

Animarum vestrarum. Non quod Christus non etiam corporum nostrorum curam gerat; sed quod præcipua ipsi sit cura animarum nostrarum. Corpora enim nostra sæpe & affligi & dissolvi ac corrumpi necesse est: at animas ab omni noxa custodit & conservat Christus, quibus conservatis, corporum jactura facile reparabitur, & incommoda abunde repensabuntur eadem Christi potentia ac providentia. Ad animarum curam etiam hoc pertinet, ne quicquam nobis desit eorum, quæ ut nos officio Christianæ pietatis defungamur faciunt. Significat Apostolus eos non amplius errare, non amplius vitiis deditos esse ad talem Pastorem & Episcopum conversos: quam conversionem quia ipsemet suis perpeffionibus, sua morte effecit, idcirco verum est eos livore ipsius esse sanatos. Itaque cum talem ac tantum pastorem & Episcopum habeamus, nihil nobis ab omnibus ini-

micis metuamus, & securi de salute nostra simus, in id tantum incumbentes ut pastori huic & Episcopo animarum nostrarum, in omnibus obsequamur.

C A P U T III.

Verf. 1. *Similiter uxores subjiciamini propriis viris, ut & si qui non obediunt sermoni, per uxorum conversationem lucrifiant.* Postquam domesticos & servos ad subjectionem hortatus est, venit ad uxores, easque etiam ad subjectionem hortatur.

Similiter. Intellige, officium vestrum facite,

Uxores. Nempe Christianæ, quamvis etiam infidelibus viris conjunctæ. Alloquitur enim Apostolus nominatim ejusmodi uxores, ut ex subiecta ratione apparet. Nam ut Christianæ uxores Christianis & fidelibus viris subjiciantur, res per se loquitur.

Subjiciamini propriis viris. Officium uxorum exponit, ut nimirum virorum suorum voluntati sese subjiciant in omnibus quæ divinæ voluntati non adverfentur. *Propriis viris.* Quibus scilicet matrimonii vinculo obstrictæ estis. Significat Apostolus mulieri non licere alium habere virum quam proprium, id est legitimo conjugio sibi conjunctum.

Ut & si qui &c. Causam finalem exponit quæ uxores Christianas ad hoc officium incitet: *ut &*, nempe, *sine sermone lucrifiant.* Sic enim verba ordinanda sunt. *Si qui*, nempe viri Christianas uxores habentes,

Non obediunt sermoni. Id est non credunt Evangelio. Ne Christiana quæpiam uxor excipiat suum maritum infidelem esse, nec credere velle Evangelio, proinde se non teneri ad subjectionem tali viro. Vox sermonis absolute prolata, ex re subiecta intelligenda relinquitur.

Per uxorum conversationem. Id est mores & actiones omnes.

Sine sermone. Id est citra sermonem, nempe uxorum & aliorum hominum, quo ad credendum Evangelio privatim suadeantur.

Lucrifiant. Nimirum Deo & Christo & ecclesiæ, ad fidem vocantur adducti.

Verf. 2. *Conspicientes in timore castam conversationem vestram.* Explicat qua ratione hoc quod dicit fieri possit. *Conspicientes*, nempe viri, *ἐκπαιδευόμενοι*, postquam conspexerint.

In timore. Id est cum timore, nempe erga viros. Timor enim subjectionis & obedientiæ custos est. Ideo & supra servos hortabatur, ut cum omni metu heris suis subiecti essent. Nisi quod servos omnis metus deceat propter servilem conditionem, uxores liberalior, quod & mariti in uxorem dominatus sit restrictior, conveniens nimirum & respondens maritorum dominatui debet esse metus uxorum.

Castam conversationem vestram. Id est castos mores vestros. Nihil enim magis uxorem decet quam castitas, quæ conjugii est anima, qua manente vivit conjugale vinulum, expirante expirat. His uxorum Christianarum moribus conspectis, viri, quamvis

quamvis forte ipsi per se sermoni Euangelico non credant, nec uxorum & aliorum de Christo sermones apud illos quidquam proficiant, ipsis factis ac moribus credere cogentur, fidem Christianam rem sanctam esse, quandoquidem tam sanctos mores in hominibus producat, & in uxoribus ipsorum produxerit. Ita uxores quod sermo non potuit, moribus suis citra sermonem efficient.

Verf. 3. *Quarum non sit externus implicationis capillorum & circumpositionis aureorum, aut amictus vestimentorum mundus.* Docet etiam qualis Christianarum uxorum debeat esse mundus seu ornatus, nempe talis, qui castas mulieres deceat, de castitate enim earum loquebatur.

Quarum sit. Nempe uxorum Christianarum.

Non externus, ὁ ἑξωτερικὸς. Qui extra, qui exterius apparet, & oculis corporis conspicitur. Docet primum qualis earum mundus esse non debeat, nempe non externus ille, quo corporis species inutiliter ornatur.

Implicationis capillorum &c. Explicat externum hunc mundum per genitivos speciei seu differentiae. Solent mulieres varia capillorum, quos pro naturali decore habent, implicatione, & circa illos cura, sese exornare. Christianas mulieres simplex naturae decor, sine affectatione exornet.

Et circumpositionis aureorum. Sive nummorum, sive rerum aliarum ex auro factarum, quales inter alia sunt torques aurei, sive res istae aureae capillis circumponantur, sive corpori. Ad ista aurea pertinent & gemmae ac margaritae, lapides pretiosi, & quae ex illis ad ornatum solent effici. Quae omnia cum ad luxum & superbiam pertineant, merito iis interduntur, quibus omnis modestia praecipitur.

Aut amictus vestimentorum mundus. Aut mundus qui in amictu vestimentorum consistit. Vox mundus ad hunc & superiores genitivos refertur. Non debent sese exornare implicatione capillorum, & circumpositione aureorum, & vestimentorum amictu, proinde non debent istis omnibus uti solum ornatus causa. Hoc enim ad luxum & superbiam pertinet. Ideo Christianae mulieres, tanto vero magis viri Christiani, in corpore exornando maxima uti debent moderatione.

Verf. 4. *Sed absconditus cordis homo in incorruptibili mansueti & quieti spiritus, quod est coram Deo pretiosum.* Docuit Christianarum mulierum non debere esse externum corporis ornatum in affectatione, luxu & superbia positum, nunc ex adverso docet, qualis earum debeat esse mundus & ornatus.

Sed absconditus cordis homo. Absconditum cordis hominem opponit externo & conspicuo corporis homini.

Absconditus. Qui oculis corporis non cernitur, sed per effecta tantum sese prodit.

Cordis homo. Id est homo qui est cor, per genitivum speciei vel differentiae. Animum intelligit, qui homo quidam internus est, & opponitur corpori, qui homo quidam externus est, qua distinctione & Apostolus Paulus utitur 2 Cor. iv. 16.

In incorruptibili. Id est per incorruptibile: in propter. Solent homines ad corporis ornatum maxime adhibere res corruptioni non facile obnoxias, quale

imprimis est aurum, seu res ex auro factae, propter auri incorruptionem, pulchritudinem, & pretium apud homines maximum. Huic incorruptibili opponit Apostolus aliud incorruptibile multo verius quam aurum, & multo pretiosius, per quod ornare debeant internum cordis hominem: proinde quod non ex materia sensibili ac palpabili seu corporea constet, sed spiritualis res sit, re corporea tanto praestantior, quanto spiritus praestat corpori. *Τὸ ἀφάρτος* accipitur hoc loco substantive pro re corruptioni non obnoxia: quae vero sit res ista, per sequentes genitivos explicatur.

Mansueti & quieti spiritus. Quasi dicat, incorruptibile quod est mansuetus & quietus spiritus, per genitivum speciei vel differentiae, sicut paulo ante homo cordis. Quem mansuetum & quietum spiritum merito dicit rem nulli corruptioni obnoxiam propter effectum, quod homini incorruptionem, id est aeternam & immortalem vitam adferat. Pendet autem oratio Apostoli, ideo intelligi debet, ornandus est, vel ornatus sit. Mansuetus & quietus spiritus hoc loco significat eam animi qualitatem & constitutionem, quae hominem mansuetum & quietum reddat. Ponitur enim tanquam animi seu spiritus nostri naturalis ornamentum. Porro qualitati tribuitur quod proprium est hominis qualitate ista praediti. Hoc vult Apostolus, ut mulieres Christianae sint mansuetae, id est non iracundae, ut iram frangent, cui per muliebrem impotentiam solent esse obnoxiae, ut sint quietae, id est ne turbas ullas in domo ac familia excitent, & fluctus, ut ajunt, in simpulo, placcide, pacate, & quiete domum ac familiam regant. Ira enim fluctus & turbas & clamores excitat, mansuetudo autem est quieta & tranquilla.

Quod. Nempe incorruptibile istud,

Est coram Deo pretiosum. Commendat hunc ornatum: quasi dicat, aurum quidem coram hominibus est pretiosum, sed spiritus mansuetus & quietus coram Deo pretiosus est, *πολύτιμος*. multi & immensi pretii, siquidem immortalis vitae & regni caelestis hereditate à Deo aestimatur ac rependitur. Quid igitur est aurum si cum spiritu mansueto & quieto compareretur? Non auro, sed virtutibus, & auri contemptu, vel si quis illud habeat, benefica ac liberali prodigentia aeterna vita comparatur. Aurum multis exitium attulit, & saepe adfert, & si quis illius indibito capiatur amore, illudque ad ornatum potius quam ad legitimos usus adhibeat, aut illi avari incubet, aut illud inique colligat, regni caelestis hereditate privat. Aurum denique apud homines maximum est in pretio, apud Deum nullo.

Verf. 5. *Sic enim quondam etiam sanctae mulieres, quae sperabant in Deum, ornabant seipsas, subiectae propriis viris.* Causam adfert propter quam sese hoc modo sceminae Christianae debeant ornare, ab exemplo petitam.

Sic enim, nempe sic ut dixi, *quondam.* Antiquis illis temporibus, quorum mentionem Scriptura Sacra prodidit.

Etiam. Ne exempla requiratis. *Sanctae mulieres.* Nam sperare in Deum & ipsum per se sanctum est, & omnis sanctitatis causa. Qui enim in Deum sperat, purificat ac sanctificat seipsum, sicut Deus purus & sanctus

sanctus est, cum facile intelligat impuris cum puro, pollutis ac profanis cum sancto nullum esse consortium 1 Joh. 111.3.

Ornabant seipsas. A quibus vos Christianas matronas vinci turpe admodum foret, cum vestra spes in Deum multo majoribus documentis & multo perfectiori cognitioni Dei innitatur, quam illarum. Vos enim speratis in Deum, ideo quod Christum suscitaverit ex mortuis, & gloriam illi dederit cap. 1.21. At hoc tantę spei fulcro destituebantur. Vobis vita æterna aperte est promissa, ejusque promissio tantis argumentis confirmata, illis non item.

Subjēcta. ὑποτάσσονται. Subjicientes sese

Propriis viris. Uxor enim quę sese viro subjicit, id est illi omnibus in rebus morigera est, ornatum hunc ab Apostolo descriptum in se habet. Nam unde ista subjectio, nisi ex spiritu mansueto & tranquillo? Iracundę, turbulentę mulieres subjicere sere viris nesciunt. Alioquin enim mansuete & placide agerent, cum hoc vel maxime ab uxoribus viri requirant, & in illis probent. Nominatim autem in sanctis illis mulieribus subjectiōnem notat, quod hoc primum & præcipuum, & unde reliqua pendent omnia, sit uxorum officium, ut viris subjēctę sint, qua de re yf. 1 locutus est.

Yers. 6. *Sicut Sara obedivit Abrahamo, dominum eum appellans, cujus facta estis filia, benefacientes, & non timentes ullam consternationem.* Saram ex multis nominat, quod Abrahami uxor esset, & mater Isræliticę Gentis.

Sicut Sara. Cujus rei exemplum habetis Saram.

Obedivit Abrahamo. Explicat quid sit uxorem esse subjēctam viro: Est viro in omnibus dicto audientem esse, voluntati ejus nulla in re adversari, proinde nec obloqui viro, sed quietam jussa viri capeßere & prompte exequi, quod Saram in omnibus etiam arduis in rebus fecisse, patet ex iis quę de ipsa legimus in Sacra historia.

Dominum eum appellans. Argumentum subjectiōnis adfert expresse traditum in Scriptura Genes. xviii. 12. Nisi enim subjēcta fuisset Abrahamo, quo pacto eum dominum, nempe suum appellasset? Hinc enim apparet quod illum pro domino suo habuerit, & quia illum pro domino suo habuit & agnovit, idcirco etiam illi subjēcta fuit, & tanquam subjēcta domini titulo honoravit. Docet Apostolus, ut Christianę uxores in subjectiōnis argumentum viros suos honorifice, & sicut subjēctas decet comellent.

Cujus facta estis filia. Quasi dicat, ex Sara natam esse secundum carnem, non facit veram Sarę filiam; sed quę Saram imitatur ac refert moribus, ea demum facta est vera Sarę filia.

Benefacientes. Ponit omnes Christianas mulieres benefacere, quia hoc illarum est officii, hæc vocatio, hæc professio, hæc vis Christianę fidei & spiritus Christi, sine quo Christianus est nemo. Docet similitudinem cum Sara quę Christianas mulieres veras faciebat Sarę filias, in bene agendo, id est in bonis moribus & factis consistere. Quorum

præcipua & maxima pars in subjectiōne & obedientia erga viros est posita.

Et non timentes ullam consternationem, πόνος. Id est rem quę imminens consternationem, pavorem, trepidationem ac terrorem adfert, qualia sunt verbera, plagę & alia mala, quę quis horreat & aversetur, per metonymiam affecti pro causa. Sic & infra timorem ponit pro rebus quę timorem ac metum afferunt yf. 14. Effectum & consequens exprimit bene agendi. Nam qui bene agit, nullam pœnam metuit, supra yf. 2. Timorem præcepit uxoribus, hic adimit. Nempe quia ibi timorem intellexit, qui mala facere prohibet, hic timorem intelligit qui ex malefactis oritur: ille liberalis est, hic servilis, ille bonorum est, hic malorum. Nam si Christianis matronis adversa immineant à maritis infidelibus propter Christum & justitiam, hæc nullum iis terrorem adferre debent, quippe quę maxima in bona & præmia cælestia sint versura. Qua de re yf. 14.

Yers. 7. *Viri similiter cohabitantes secundum scientiam, tanquam infirmiori vasi muliebri, tribuentes honorem, tanquam & cohæredes gratiæ vitæ, ne interrumpantur preces vestra.* Viris etiam id quod illorum officii est præscribit. *Viri similiter,* intellige, officium suum faciant.

Cohabitantes. Id est cohabitare, nempe uxoribus, participium pro imperativo.

Secundum scientiam. Id est, ut nimirum vir sciat quomodo uxor tractanda sit, ne occasionem det ullam querelę & discordiæ. Neque enim uxor mancipium est viri ut cogatur ferre & iniquos morosos viri erga se mores.

Tanquam infirmiori &c. Jubet porro ut uxori debitum honorem vir tribuat, causamque istius rei exprimit, *tanquam infirmiori vasi muliebri*, id est sicut convenit, seu, quippe infirmiori, si scilicet cum viro comparetur. Infirrior autem dicitur, non tantum quod viribus sit debilior; (id enim non semper verum est) sed quod naturę conditione minus sit præstans, seu sequioris sexus. Sic & Paulus membra infirmiora vocat minus præstantia 2 Cor. xii. 22, 24.

Vasi muliebri. Id est vasi quod est mulier, per substantivum & adjectivum. Mulierem vas vocat, per metaphoram, propter usum vitæ. Mulier enim viro necessaria est. Ideo & à Deo condita est.

Tribuentes honorem. Ne scilicet, quia sequioris sint sexus contemni se putent, & animum despondeant, proinde viris minus sint affectę ac benevolę. Exemplum capiendum est à corpore. Nam quibus membris eum honorem natura non dedit, ut appareant intacta, iis honorem apponimus tegumento: sic & in muliere, quę corpus est viri, defectus ille præstantiæ naturalis, honore cummulandus & contegendus est à sapiente viro. Hoc enim plurimum ad benevolentiam & concordiam facit, quod & in corporis membris observat Apostolus dicto ad Corinthios loco yf. 25. Honor autem iste qui uxori tribuendus est à viro in eo consistit, ut vir uxorem tanquam corpus suum ac vitæ sociam, cui cum viro omnia sint communia,

communia, æstimet, proinde eandem de illa quam de se curam gerat, signis etiam externis, quod eam maximo in pretio habeat contestetur. Hinc de Salomone canit Psaltes, quod reginam sponsam & uxorem suam a dextris suis constituerit Psal. XLV. Non est metuendum viro, ne honorem quem uxori tribuit, sibi demat. Omnis enim in ipsum refluit tanquam in uxoris caput & dominum.

Tanquam & cohæredes &c. Aliam adfert causam, quæ priori non exiguum pondus adjicit. *Tanquam*, sicut convenit ac par est, vel quippe, eodem sensu ut paulo ante, *& cohæredes*: quasi dicat, tanquam non tantum viri, qui unum cum uxoribus corpus estis, sed & cohæredes, quibus communis est cum uxoribus hæreditas.

Gratia. Intellige divinæ. Exprimit cujus rei sint cum uxoribus hæredes, nimirum gratiæ divinæ.

Vita. Exponit quid per gratiam intelligat, nimirum vitam, gratiam quæ est vita, per genitivum differentiæ vel speciei. Absoluto nomine vitæ designat æternam vitam, quæ vere vita est. Vitam æternam gratiam appellat, per metonymiam causæ. Vita enim æterna non ullis operibus ac meritis nostris debetur, sed soli divinæ gratiæ propter fidem in Jesum Christum, quæ etsi fructibus abundat, & abundare debet; longe tamen à perfecta iustitia seu vacuitate omnis peccati abest; ab ipsa vero vitæ æternæ præstantia infinito distat intervallo. Cum igitur, inquit Apostolus, vos & uxores Deus pari jure ad tantam suam gratiam & vitæ æternæ hæreditatem admiserit, res ipsa à vobis exigit, ut convenientem uxoribus tribuatis honorem, quas Deus una vobiscum tanta gratia & hæreditate honoravit.

Ne interruptantur preces vestra. Novam adhuc causam adjicit sui moniti. *Ne interruptantur*, id est ne cessent propter iras & rixas, *preces vestra*, id est vestrum conjugum. Intelligit autem preces tam quæ conjunctim à conjugibus fiunt ac fieri debent viro præeunte, quam quæ sejunctim ac seorsim. Precibus enim cum ira & rixa non convenit, & quamvis fiant, Deo acceptæ & efficaces non sunt, proinde nullæ sunt. Hinc Apostolus: *Volo*, inquit, *viros orare in omni loco, attollentes sanctas manus sine ira & rixa* 1 Tim. 2. 8. Nam etsi de publicis in ecclesia loquitur precibus, ideoque viris eas facere præcipit, tamen etiam privatarum & singularium precum tam in viris quam in mulieribus hætenus eadem est ratio, ut in iis puræ manus attollantur sine ira & rixa, præsertim inter ipsos conjuges, quorum sancta & inviolabilis esse debet amicitia. Studere igitur debent conjuges perpetuæ & non interruptæ concordiæ, ne preces eorum simul interrumpi sit necesse. His enim interruptis ac cessantibus, cessaret simul & precum effectus, id est divinus favor ac beneficia.

Verf. 8. *Finis autem, omnes unanimes, similiter affecti, fratrum amantes, misericordes, comes.* A particularibus officiis venit ad communia omnium. *Finis autem*, intellige, ne diutius circa particularia præcepta morer, quæ continentur in universalibus. Idem quod, *denique autem omnes*, nempe vos Christiani: quasi dicat, non conjuges tantum, matrimonii vinculo conjuncti.

Unanimes, ἐμῳφρον. Intellige estote, id est non

sua tantum quisque vestrum curet, sed & communia, commune bonum omnes curate. In communi bono etiam privatum cujusque vestrum bonum est. Sicut unius corporis membra cujusque membri bonum communiter & conjunctim curant, & quodque membrum seorsim, non suum tantum privatum bonum curat, sed & commune omnium. Sic enim membra omnia inter se conjuncta sunt, ut bonum unius sit bonum omnium, & malum unius, omnium sit malum. Eadem ac multo etiam major Christianorum inter sese conjunctio est, qui unum in Christo corpus sunt. Omnes simul cujusque bonum procurant, omnes simul cujusque malum arcent. Nec ullus pro bono suo ducit quod alteri sit malum: aut pro suo malo, quod alteri conducatur. Commune bonum omnium, etiam cujusque privatim bonum est. Non sese ab invicem separant Christiani, ut quisque tantum sua spectet, & bona ac mala aliorum ad se non revocet, nec pertinere existimet. Hoc ipsum docet Paulus Apostolus, & exhibet in corpore, *ut non sit, inquit, scissio in corpore, sed idem pro se invicem curem membra* 1 Cor. XII. 25.

Similiter affecti, συμπαθεῖς. Ut scilicet alii aliorum malis ac bonis afficiamur, tanquam nostris propriis, qualis sympathia etiam membrorum unius corporis cernitur, eamque similiter post superiora verba expressit Apostolus Paulus 1 Cor. 12. 26: *sive enim, inquit, patitur unum membrum, simul patiuntur reliqua membra, sive gloria afficitur unum membrum, simul gaudent omnia membra.* *Fratrum amantes, φιλαδελφοί.* Originem ostendit superiorum officiorum, fratrum amorem. Christiani inter se fratres sunt, qui communem habent Patrem Deum, quatenus Christiani sunt. Hætenus enim omnes ex Deo geniti, seu regenerati sunt. Amare igitur inter se debent, idque multo magis quam fratres germani secundum carnem. Fœdum ac turpe est, si fratres secundum carnem inter se non ament, quanto fœdus ac turpius, si fratres secundum spiritum, qui Christiani sunt, mutuo inter se amore & gratia non flagrent.

Misericordes, ἐυσπλαγχνοί. Ut aliorum calamitate intime ac prompte commoveamur ad ferendum illis pro viribus opem.

Comes, φιλόφρονες. Ut ea cogitemus, iis studeamus, quæ omnibus sint grata & amabilia, neminem offendamus, omnium gratiam & amorem demereamur. Huc pertinet locus Phil. IV. 8.

Verf. 9. *Non reddentes malum pro malo, aut convitium pro convitio, è contrario autem, benedicentes, scientes quod ad hoc vocati estis, ut benedictionem hæreditate possideatis.* Quasi dicat, adeo sitis φιλόφρονες, ut ne quidem malum reddatis pro malo, tantum abest ut quenquam malo aliquo & injuria provocetis. Loquitur Apostolus de malo, quod privato ausu refertur pro illato malo, non de poena publica, quæ pro maleficio irrogatur à magistratu publico. Irrogatur enim ab eo qui potestatem & jus puniendi habet, irrogatur ad correctionem, vel coercitionem malorum, ad defensionem bonorum, & conservationem pacis ac tranquillitatis publicæ.

Non reddentes. Id est non reddite, participium pro verbo præsentis temporis.

Malum

Malum pro malo. Id est noxam pro noxa.

Aut convitium pro convitio. Quorsum enim hoc nisi ad ostendendam animi impotentiam? Factis malis subjicit verba mala, ut doceat nec malefacere, ne maledicere Christianos debere.

E contrario autem benedicentes, τὸ ἐναντίον δὲ. Hujus contrarium autem: quasi dicat, tantum abest ut convitia regeratis pro convitiis, ut hujus rei contrarium faciatis, nempe ut convitiantibus & maledicentibus benedicatis.

Benedicentes. Id est benedicite, bona omnia precamini, non exeat ex ore vestro maledictio, sed benedictio.

Scientes quod &c. Causam istius officii Christianorum reddit. *Scientes*, id est cum sciatis, *quod ad hoc vocati estis.* Nempe per Euangelium.

Ut benedictionem hæreditate possideatis. Id est ut benedictionis, nempe divinæ, hæredes fiat. Benedictio divina in factis ac rebus consistit, non ut humana in verbis & votis. Intelligit Apostolus vitam æternam, seu regnum illud cæleste, quod benedictionem appellat, per metonymiam causæ, quia benedictionis divinæ effectus est. Cum igitur Deus nobis per Christum benedicturus sit, nosque hæredes futuri simus regni cælestis, ex hac benedictione divina manantis, idcirco nostrum est benedicere omnibus, maledicere nemini: quasi dicat, qua hæreditate exciditis, si malefeceritis & maledixeritis ulli.

Verf. 10. *Qui enim vult vitam diligere & videre dies bonos, cessare faciat linguam suam à malo, & labia sua ne loquantur dolum.* Probat hoc verbis Psalmi xxxiv. 13, quæ ex sensu Euangelii Christi accipit.

Qui enim vult diligere vitam. Id est qui vult vitam adipisci beatam, quam diligit non oderit, propter miseras & calamitates, quibus vita insuavis & ingrata, & vel morte ipsa acerbior redditur. Quæ vero beatior & jucundior vita esse potest quam cælestis & æterna? Qui ergo vitam hanc vult adipisci,

Et videre dies bonos. *Videre*, Hebraica phrasi, ponitur pro adipisci, per metonymiam effecti. Ubi vero meliores; imo vere boni sunt dies, nisi in cælis? Dies boni dicuntur in quibus hominibus est bene. Hoc per metaphoram ac similitudinem de vita æterna ac cælesti dicitur. Ibi enim proprie loquendo nulli sunt dies, quia nec ullæ noctes, quarum respectu dies dicuntur, sed lux illa mortalibus inaccessa & perpetua.

Cessare faciat, παύειν, coërceat linguam suam à malo. Id est, non permittat linguæ suæ convitari ac maledicere, quamvis provocetur convitiis & maledictis. Uterque enim maledicit, tam qui maledicta ingerit, quam qui regerit, nisi quod ille prior maledicat, hic posterior.

Et labia sua ne loquantur dolum. Maledictis & verbis contumeliosis addit Psaltes verba dolosa, mendacia, fraudulenta, ad deceptionem, detrimentum, perniciem aliorum directa. Docemur his Psalmi verbis in hominum voluntate situm esse, accedente verbo Dei, ut vitæ æternæ fiant participes. Nec mirum: quia & in ipsorum voluntate positum est, ne maledicant, ne convitiantur, ne mentiantur,

ne malefaciant. Docemur etiam si velimus vitam æternam adipisci, non tantum à malefactis, sed etiam a maledictis, non tantum à maleficiis, sed etiam a convitiis ac mendaciis adstinendum esse, nec cætera tantum membra corporis, sed etiam linguam & labia coërcenda, & in potestate habenda esse. Vide Jacob. 1. 26, & III. 2 & sequentibus.

Verf. 11. *Declinet à malo & faciat bonum: quærat pacem & persequatur eam.* A maledictis venit ad malefacta. *Declinet à malo*, non tantum inferendo malum, sed etiam referendo. Uterque enim malus est, & maleficii coram Deo reus, tam qui refert, quam qui infert malum.

Et faciat bonum. Malum omne procul vitet, bonum omne faciat. Absolute malum & bonum dicit, ut omne malum & omne bonum significet. Non satis igitur est ad vitæ æternæ adeptionem malum non facere, verbi causa, aliena non rapere, sed etiam bonum facere, id est propria elargiri, non satis est non odisse, sed etiam diligere proximum, non satis est non reddere malum, sed etiam pro malo bonum tribuere oportet.

Quærat pacem. Nihil Deo gratius est quam pax inter homines. Ideo qui pacem quærit & seclatur, Dei filius est, & pro Dei filio censetur. Quærit pacem qui omnem causam & occasionem turbarum sollicitè vitat, omnem vero causam & occasionem paci præbet, omnium hominum benevolentiam sibi conciliando variis beneficiis & officiis. *Et persequatur eam.* Persequitur pacem qui fugienti paci instat, id est quamvis ab aliis pax violetur per varias causas & occasiones turbarum, ille æquo animo injurias tolerat, de jure suo multum cedit, malum pro malo quamvis possit, non refert, quin beneficiis potius, si sit locus, inimicum vincere, id est amicum sibi efficere conatur. Ea enim demum pulchra victoria est, non inimicum sed inimicitiam tollere.

Verf. 12. *Quia oculi Domini super justos, & aures ejus ad petitionem eorum. Vultus autem Domini super facientes mala.* Causam asserti reddit Psaltes. *Quia oculi Domini &c.* Quia Deus diligit justos, per metaphoram ab hominibus. Quos enim diligimus, hos libenter videmus. *Super justos*, intellige sunt, id est ad justos sunt conversi, habet Deus semper in oculis justos. Significatur simul & perpetua Dei de justis cura, quod scilicet omnia quæ cum justis fiunt optime cognoscat, & iis in omnibus provideat, proinde tanquam unice sibi dilectis, vitam vere beatam, id est æternam largiturus sit. Justorum nomine intelligit eos qui ita se gerunt sicut superioribus verbis docuit, homines videlicet bonos & pacatos, & multum de jure suo remittentes. Error est, justum in Scriptura dici, qui in exigendis pœnis severus est, cum contra potius justus in Sacris Literis appelletur, qui jus pœnæ sæpe remittit. Sic Josephus quia justus fuit, Mariam uxorem, quam fontem putabat, publicæ pœnæ ac infamiæ obicere noluit Matth. 1. 19. Justi sunt Scripturæ Sacræ, qui omnis generis benignitatem exercent. Sic & Deus ipse plerumque justus dicitur, quod bonus sit, quod clemens, quod peccata remittat pœnitentibus.

Et aures ejus ad petitionem eorum. Intellige inclinatae sunt. Sicut oculi, sic aures Deo per metaphoram

metaphoram tribuuntur. Significat iustis ad Deum semper accessum patere, ut ei sua vota ac desideria, suas necessitates exponant, Deumque petitiones ipsorum benigne accipere, & quæ petunt illis tribuere, proinde & vitam beatam ac dies bonos, id est æternam salutem. Videt Deus iustorum injurias, videt patientiam, audit ipsorum quærimonas, non quod pœnam & ultionem injuriarum suarum à Deo expetant (idenim ipsis bonitas & iustitia non permittit) sed quod liberari se ab injuriis postulent.

Vultus vero Domini &c. Docet disparem esse conditione malorum, proinde malitiam omnem esse vitandam, si quis æternæ vitæ velit fieri hæres. *Vultus Domini*, intellige iratus, similiter per metaphoram ab hominibus.

Super facientes mala. Intellige, est in illos & adversum illos conversus: quasi dicat, videt Deus & malorum facta, iisque irascitur, proinde pœnam & exitium non effugient facientes mala. Mala sunt quæcunque à Deo sunt vetita. Ideo enim vetita sunt, quia mala sunt. Faciunt autem mala non tantum qui inferunt mala, sed etiam qui referunt, id est qui malum pro malo reddunt. Ita dum ipsi suas ulciscuntur injurias, Dei adversum se iram & ultionem provocant, & vitæ cælestis hæreditate excludunt.

Vers. 13. Et quis malo afficiet vos si boni imitatores sitis. Ne forte Christianis durum videatur quod sibi non liceat malum pro malo referre, docet id illis minime durum videri debere, cum in sua manu habeant, ne malo afficiantur à quoquam.

Et quis malo afficiet vos? Id est nemo.

Si boni imitatores sitis. Id est si nusquam à bono deflectatis. Quis malo afficiet perpetuum sectatorem boni, quique nihil unquam mali faciat, sed semper faciat quod bonum est? Est igitur in potestate vestra, ne malo a quoquam afficiamini. An vero vobis id videbitur durum, ut bonum semper consectemini? Atque hæc vestra vocatio, hæc professio est. Hoc si semper observarent Christiani, multa mala vitarent, in quæ sæpe culpa sua incidunt. Solent quidem adversarii in illis affligendis & persequendis occasione religionis ipsorum in vulgus exosæ uti, sed tamen revera non tam Christiani propter suam religionem, quam potius religio sanctissima propter sui professores patitur.

Vers. 14. Sed si & patiamini propter iustitiam, beati. Timorem autem eorum non timeatis, neque turbemini. Corrigit se quodammodo Apostolus, cum etiam boni sectatores propter id ipsum quod tales sint, pati possint a malis. Perpetuum enim est malorum contra bonos odium, & cum mali multitudine ac potentia longe prævaleant, facile fit ut persequantur & affligant bonos: quasi dicat, propter malum affligi non potestis, si boni sectatores sitis, nisi forte propter bonum & iustitiam.

Sed si etiam patiamini. Nullo vestro merito.

Propter iustitiam. Id est propter id quod credatis in Jesum Christum, quod nomen ejus profiteamini, quod sancte vivatis & inter profanos homines, tanquam exprobrantes illis malos mores ac opera conspiciamini, quod idola non colatis, & super-

stitiones vanas ac impias vitetis, vel quod homines sitis pacati, injuriarum patientes, & ab omni ultione & contentione alieni, qua humanitate vestra improbi abutantur ad inferenda vobis mala & injurias. Vox enim iustitiæ hoc loco late accipitur, & omnem bonitatem includit.

Beati. Intellige estis: quasi dicat, non est ut putetis vos eo nomine miseros & infelices esse, beati estis. Ingens enim ac duplicatum præmium vos à Deo expectat, quod non tantum bonum perpetuo sectemini, sed etiam propter id ipsum malorum insectationes perpetiamini. Itaque tales perpassiones neutiquam inter mala sed inter bona reputate.

Timorem autem eorum &c. Mentione facta perfectionum propter iustitiam, addit illis animum adversus persecutores, ne dicant, mala tamen esse, quæ homines isti inferant & inferre possint, seque minentur illaturos. *Timorem*, id est vim, potentiam; proinde omnia ista, quæ illorum vi ac potentia vobis inferri possint adversa, multas puta, carceres, exilia, proscriptiones, bonorum publicationes, mortes, per metonymiam effecti pro causa.

Eorum. Id est, adversariorum & persecutorum Christianæ fidei, quicunque tandem sint, etiam si non inferiores tantum sint potestates, sed etiam summæ, ipsi Reges & Imperatores. Homines sunt, ultra humanas vires nihil facere possunt.

Ne timeatis. Turpi nimirum & vitioso metu, qui vos ad aliquid Christiana pietate indignum agat.

Neque turbemini. Hoc addit ut se excessum aliquem metus intelligere significet, qui mentem & bene agendi consilium ac propositum perturbet.

Vers. 15. Dominum autem Deum sanctificate in cordibus vestris, parati autem semper ad responsonem omni petenti à vobis rationem de ea qua in vobis spe, cum mansuetudine & timore. Docet quem potius timere debeant. *Dominum autem.* Quem Dominum? Nam & Rex & Imperator Dominus est. *Deum* illum qui Deus *αὐτὸς θεός* vel cum articulo emphatico, ut hoc loco, dicitur, quod sit rerum omnium creator. Hic vere Dominus est, Rex Regum & Dominus dominantium, solus potens, & solus immortalitatem habens, & lucem inhabitans inaccessible 1 Tim. VI. 15, 16.

Sanctificate. Id est sanctum sacrumque ducite, proinde in summo honore ac reverentia habete, ut malitis omnes homines offendere quam ipsum, nihil voluntati ejus contrarium facere, adeo ut etiam mori malitis, & quodvis potius pati, quam divinam ejus majestatem vel minima in re lædere. Solet & Regum ac Imperatorum majestas sacra & inviolabilis appellari, sed Dei majestas vere sacrosancta & inviolabilis est, nec facto tantum; sed ne mente quidem ac cogitatione temeranda. Propterea addit,

In cordibus vestris. Id est, in animis & conscientiis vestris: nihil facite contra animi conscientiam, & quem oculis corporis non videtis, nec videre potestis, animo ac mente intueamini; quippe quod Deus etiam animos & conscientias inspiciat, & cognoscat. Id nulli ho-

mines, nulli Reges & Imperatores facere possunt. Unde etiam apparet Deum multo magis timendum esse, quam ullos homines, si Deo contraria jubeant. Deus enim homines semper impedire potest, ne malefaciant iustis, & ne plus faciant quam ipse permittat, & si permittat etiam occidi iustos, non habent homines quod ultra mortem faciant. At Deo non tantum in corpora ac præsentem vitam, sed etiam in animas post corporis mortem potestas est, ut eas quam corpora multo graviore morte afficiat Matth. x. 28, & ut illis qui propter iustitiam malis ipsaque morte sunt affecti, vitam immortalem, cælestibus bonis ac præmiis cumulatam donet.

Parati autem semper, intellige sitis ad responsum, ἀπολογία. Talem responsum quæ defensionem contineat vestræ fidei in Christum, ne scilicet videamini absque ratione agere, & superstitione aliqua prava & immodica vel contumacia duci.

Omni petenti vos rationem de ea qua in vobis (intellige est) *spe*. Id est omni qui à vobis petit, seu postulat, ut sibi exponatis quæ sit spes vestra, proinde & religio, quibus rationibus ac fundamentis innitatur, in quem dirigatur & quo tendat, & qua via quibusve mediis finem ac scopum suum petat? Quid vobis velitis? Præceptum hoc generale cum observatione circumstantiarum intelligendum est. Solet enim Scriptura Sacra pietatis præcepta generalibus verbis & sine ulla exceptione tradere, quod & in omnibus legibus observatur; quarum tamen executio ex rerum circumstantiis & singulari materia pendet, quæ non semper recipiendæ universali legis formæ apta nata est. Omni igitur petenti rationem spei nostræ, respondendum est ita, ut observetur & locus & tempus, & is qui rationem hanc petit, & aliæ convenientes huic rei circumstantiæ.

Cum mansuetudine. Ne videamini homines esse immodesti, irritabiles, iracundi, qui non ratione sed affectu ducamini. Veritatis professores nihil magis decet quam lenitas & mansuetudo. Nam recte dicitur, ad furias properat qui ratione caret. Mansuetudine ac modestia alliciendi sunt homines ad veritatis agnitionem, non iracundia repellendi.

Et timore. Nimirum erga eos quibus debetur timor, qui timendi sunt propter potestatem quam habent. Metum ac timorem requirit Apostolus, ne Christiani videantur esse homines audaces, feroces, præfracti, præcipites, potestatum contemptores, ne furere videantur cæco impetu ruentes, in mortes, in carceres, in exilia, & ut metus iste indicio sit Christianos, non nisi maximis rationibus & causis evictos, religionem suam amplexos esse & profiteri ac colere. Ira debent esse vacui, sed non metu. Metu nimirum qui arceat à malefactis, non qui arceat à benefactis, aut qui malefactorum effectus sit, & ex mala oriatur conscientia. Ideo subjicit Apostolus;

Verf. 16. *Conscientiam habentes bonam, ut in quo traducunt vos, tanquam maleficos, pudeant qui infestant vestram bonam in Christo conversationem*. Præcepit ut veritati divinæ ac fidei bonæ etiam bonam adjungant conscientiam 1 Tim. i. 19.

Conscientiam habentes bonam. Id est nulla in re vobis male conscii estote, non facinoris alicujus, non conspiracy contra magistratum, non seditionis aut turbulenti consilii.

Hic murus aheneus esto

Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa.

Effectum ponit, sed ita ut causam simul intelligat ac includat, per metonymiam synecdochicam. Præcipit enim ut omni culpa vacui simus, nihil mali faciamus. Nam qui nihil mali facit, nullius etiam mali sibi potest esse conscius, cui & Apostolus plurimum fidebat Act. xxiii. 1, & xxiv. 16. Et thorax ille iustitiæ, quo pectora Christianorum debent esse munita, hoc ipsum est Eph. vi. 14.

Ut in quo traducunt vos tanquam maleficos. Finem & effectum exprimit bonæ Christianorum conscientiae ad Dei gloriam & adversariorum pudefactionem spectantem. Qui tanquam maleficus traducitur, in eo traducitur quod malefaciat, quod leges publicas violet, pacem & tranquillitatem publicam turbet, Magistratum contemnat, rebellionem agitet, & hæc omnia objiciebantur Christianis.

Pudeant. Nimirum in istis suis traductionibus, per vestra bona facta refutati, & mendacii ac calumniæ convicti.

Qui incessant. Nempe traductionibus.

Vestram bonam conversationem. Id est vestros bonos mores & semper bonas actiones. Conversatio enim omnem & assiduam vivendi rationem designat.

In Christo. Id est per Christum, & ejus disciplinam ac institutionem, omnis boni perfectissimam magistratam.

Verf. 17. *Melius enim benefacientes (si vult voluntas Dei) pati, quam malefacientes*. Rationem addit dictorum per occupationem: quasi dicat, nam si quis objiciat, nihil profuturam adversariis nostram innocentiam, quæcunque sit nostra bona conversatio, nobis tamen esse patiendum. Hoc qui objiciat, pro responso habeat, si patiendum omnino sit, melius esse benefacientes pati, quam malefacientes. *Melius*, non tantum quia minus malum rationem habet boni, sed etiam qui benefacientes patiuntur præmium à Deo habent maximum; qui vero malefacientes patiuntur, ea quæ patiuntur, pro mercede habent suorum malefactorum.

Benefacientes. Proinde vel ob benefacta ipsa pati, vel saltem nullo merito, nulla culpa, ob meram calumniam.

Pati. Omnia scilicet, quæ ab hominibus inferri possint dura, acerba ac tristitia, & ipsam mortem, ut ex sequente Christi exemplo patet.

Si vult voluntas Dei. Significat benefacientes à Deo defendi solere, ne patiantur ab hominibus, & si patiantur, id non fieri sine peculiari Dei voluntate, ut & suam gloriam & bonorum felicitatem hac ratione promoveat. Proinde his ipsis verbis, novum suggerit argumentum Apostolus, ut æquo & prompto animo subeant omnia adversa innocentes & bene agentes Christiani, cum sciant hæc non sola malorum voluntate, non illorum potentia evenire, sed Deum esse qui ista permittat, simul suæ gloriæ (quæ nobis vita & rebus nostris omnibus charior esse

esse debet) simul maximi nostri boni causa. Voluntati Dei tribuit Apostolus velle, per metaphoram.

Quam malefacientes. Id est quam ob malefacta, seu quod quis malefecerit?

Verf. 18. *Quia & Christus semel pro peccatis passus est, iustus pro iniustis, ut nos adduceret Deo, mortificatus quidem carne, vivificatus autem spiritu.* Demonstrat exemplo Christo, Dei voluntate & consilio fieri, meliusque esse cum beneficientes patimur, quia, inquit, & Christus &c. & Christus ipse, non nos tantum. Si hoc Christo ipsi evenit Dei voluntate & consilio, quid mirum est si nobis eveniat, & quod Christo evenit malum esse non potest.

Semel. Ne tantopere mortem horreamus, qua semel una cum Christo defuncti æternum sumus viaturi.

Pro peccatis passus est. Non tantum Christum passum esse docet, sed simul causam ob quam passus est inserit, ut hoc non temere, non sola hominum voluntate, non ipsorum ulla potentia evenisse, sed divino consilio factum esse doceat. Nimirum *passus est pro peccatis*, non suis, sed nostris, ut scilicet victima pro iis fieret, eaque suo sanguine purgaret & lueret, id est reatum eorum omnem auferret.

Iustus pro iniustis. Quasi dicat, & sic passus est iustus, qui nihil unquam iniusti fecit; ne nos, quia iniustes simus, pati detrectemus. Quæ enim est nostra iustitia cum Christi iustitia comparata?

Pro iniustis. Id est, pro nobis omnibus qui iniusti eramus ac peccatis dediti, & quorum iustitia ne nunc quidem sine labe est. Passus autem est pro iniustis mortem crucis, ne iniusti paterentur mortem æternam, & suorum peccatorum pœnas darent. Victima enim patitur ne reus puniatur. Et Christus factus est pro nobis maledictio, ut nos redimeret ex maledictione Gal. 111. 13. Factus est peccatum, ut nos fieremus Dei iustitia per ipsum 2 Cor. v. 21.

Ut nos adduceret Deo. Docet quid in nobis hoc suo facto, hac sua tanta erga nos charitate ac beneficio voluerit & intenderit efficere. Hoc nimirum, ut nos Deo adduceret. Eramus à Deo averſi per varia vitia & peccata. Christus igitur peccata nostra sanguine suo eluit, ut nos tanto suo beneficio æternum sibi manciparet, & sic Deo, qui beneficii hujus primus auctor est, & qui-cum Christus unum est, adduceret, id est ad Deum converteret, Deo reconciliaret, Dei cultores ardentes & fervos in omnibus obsequentes efficeret.

Mortificatus quidem carne. Addit hæc verba, ne quis miretur Christum tam fuisse infirmum, ut morte afficeretur. *Mortificatus quidem est*, inquit, *carne*, id est per carnem: quasi dicat, carnem habuit, homo mortalis fuit, cæterorum omnium hominum hac in parte similis, caro illius effecit ut morte affectus sit, & solius carnis respectu morte affectus est.

Vivificatus autem spiritu. Id est per spiritum: quasi dicat, proinde nihil refert quod carne sit mortificatus, cum ex morte vivificatus sit spiritu, nempe divino, Spiritu Sancto, qui mortuos vivificandi vim habet. Intelligit autem illum ipsum Spiritum Sanctum quo Christus ante mortem præditus erat, &

quo, cum viveret, mortuos ipse vivificabat: hoc Christo mortuo, Deus Christum ipsum vivum fecit. Commode vivificationis Christi ex morte meminit Apostolus. Hæc enim etiam ipsam Christi mortem vivificavit, & illi vim maximam indidit nos ad Deum adducendi. Ex Christi enim vivificatione cognoscimus illum Christum Dei esse, & Christum Dei pro nobis mortuum esse, quod nobis ingentem Dei erga nos charitatem ob oculos ponit, & de peccatorum nostrorum remissione cum vitæ æternæ dono conjuncta, plane certos facit, & Christo post mortem redivivo, ac in nos dominanti, penitus mancipat & obnoxios facit. Etsi vero Christus suo illo Spiritu Sancto quo præditus erat vivificatus est, non tamen seipsum vivificavit mortuus. Mortui enim sunt mortui: sed vivens Deus Christum per Spiritum illum Sanctum ex mortuo viventem fecit. Documento nobis haud dubio, fore ut etiam nos, quamvis carne mortificemur, nihilominus spiritu Dei sancto vivificemur. Nihil igitur refert quod moriamur, quod vita nostra exstinguatur, superest Dei Spiritus sanctissimus, qui sicut Christum ex mortuo vivum fecit, sic & nos ex mortuis faciet vivos, dummodo & nos spiritu Christi præditi simus, & secundum illum vivamus Rom. viii. 11. Videmus Spiritum Sanctum non Deum ipsum esse, qui Christum vivum effecit ex mortuo, sed Dei virtutem & efficaciam, quia Christus à Deo vivificatus est 2 Cor. xiii. 4.

Verf. 19. *In quo & in carcere spiritibus profectus prædicavit.* Docet Christum adeo vivificatum esse spiritu, ut etiam per eundem spiritum profectus prædicavit.

In quo. Nempe spiritu, id est per quem spiritum, in pro per, consueta phrasi.

Et profectus prædicavit. Quasi dicat, non tantum vivificatus est, sed etiam profectus prædicavit. Nam vocula *et* etiam huc referri debet. Christus per Spiritum Sanctum profectus est, quatenus illum à Patre acceptum, ipse in cælis manens, sui loco misit, qui Christi vicem præstaret. Unus enim idemque Spiritus Sanctus est, tam is qui in Christo manet, quam qui communicatur credentibus, quatenus ex uno eodemque fonte promanat. Prædicavit autem per eundem spiritum, quatenus Apostolos suos illo instruxit, qui illo afflati & instructi Evangelium prædicarunt. Hanc eandem rem exprimens Apostolus Paulus, *Et veniens*, inquit de Christo ex mortuis suscitato, *annuntiavit pacem vobis qui longe, & iis qui prope*, id est & vobis Gentibus & Judæis Eph. 2. 12.

In carcere spiritibus. Docet quibus prædicaverit. *Spiritibus* dicit, accommodatè ad spiritum. Per spiritum enim spiritibus prædicatur, id est animis hominum, quorum carcer spiritualis est carcer. Neque enim alio in carcere spiritus esse possunt, quam in spirituali: qui carcer quid aliud est, quam peccatum, & quæ peccatum consequitur damnatio? Nam & peccatum animi carcer est, non corporis, & damnationis carcere, etiam extinctis corporibus, spiritus attinetur. Quo peccati & damnationis carcere sic conclusi erant, ut ab eo nulla alia ratione quam divina ac cælesti, idque Christo ex mortuis suscitato, ad pœnitentiam & remissionem peccatorum vocatione liberari possint.

De hoc peccati carcere loquitur & Apostolus Paulus Rom. xi. 32. Prædicavit igitur Christus redivivus per Spiritum Sanctum profectus perditis & damnatis peccatoribus, quos infra iv. 6, eandem ob causam, eodemque sensu mortuos appellat, quatenus scilicet mortijam damnati erant, & tam inhabiles ac inepti ad vitam sanctam, quam mortui ad vitam naturalem. Intelligit autem Apostolus prædicationem universalem, qua non his aut illis, in hac vel illa Gente, sed omnibus in universum omnium Gentium peccatoribus pœnitentia & liberatio à divinis pœnis prædicata est.

Verf. 20. *Inobedientibus quondam quando semel expectavit Dei longanimitas in diebus Noë, cum appareretur arca: in quam pauca hoc est octo animæ conservata sunt per aquam.* *Ἀπειθήσαντες ὅσους, inobedientibus quondam.* Nempe Deo, id est qui non patiebantur sibi persuaderi, ut Deo horrendum exitum comminanti crederent & pœnitentiam agerent. Hinc apparet per spiritus in carcere non alios intelligi quam homines peccatis deditos, & exitio damnatos. Istitis enim & non aliis pœna denuntiatur & pœnitentia prædicatur.

Quando semel &c. Docet quando peccatores per universalem similiter pœnitentiæ prædicationem à Deo invitati, inobedientes & contumaces sese præbuerint. Tum nimirum, *quando semel expectavit Dei longanimitas &c.* *Quando semel.* Sic loqui solemus cum aliquid aliquando evenisse narramus.

Expectavit Dei longanimitas. Id est, Deus expectavit propter suam longanimitatem. Dei longanimitati tribuitur, quod Deo proprie competit propter longanimitatem. Longanimus dicitur Deus, quod diu differat pœnam & exitum peccatorum, non festinet ad illos perdendos, det illis longum sæpe spacium ad pœnitendum, cum sciat neminem ex hoc mundi carcere five vivum five mortuum effugiturum sibi esse Ezech. xvii. 1, ipseque dicat nolle se mortem peccatoris, sed velle ut convertatur & vivat. *Expectavit.* Nimirum pœnitentiam & à peccatis conversionem.

In diebus Noë. Exprimit quando hæc Dei expectatio facta sit, nempe tum cum viveret Noë.

Cum appareretur arca. Illos dies Noë designat quibus arca apparabatur. In illis enim demum Noë pœnitentiam omnibus prædicabat, & nisi pœnitentiam agerent & à peccatis sese averterent ad Deum & justitiam, diluvium universale cunctis imminere denuntiabat. In cuius rei signum ac documentum arcam ingentis, nec unquam visi operis, mediterraneis in locis, & procul à mari construebat. Quod tempus sane non exiguum fuit, ut merito dixerit Apostolus Dei longanimitatem tum expectasse.

In quam pauca &c. Docet quo effectu & Deus expectavit & Noë prædicavit. Fere nullo, ut verum esse ostenderet, quod dixit peccatores tum inobedientes Deo fuisse. *In quam,* id est in qua, *ὅσους, pro eo quod pauca* ex infinita hominum multitudine.

Hoc est octo. Inferit ipse quam pauca fuerint, octo tantum, videlicet ipse Noë, & uxor, & tres filii cum uxoribus. *Animæ,* id est homines, per synecdochen partis,

Conservata sunt. Ne scilicet diluvio perirent.

Per aquam. Quæ cæteras omnes animas perdidit, non hominum tantum, sed & aliorum in terra viventium, istas in arca clausas conservavit. Sunt qui hoc Apostoli loco abutantur, idque dupliciter. Alii existimant ab Apostolo dici, Christum, cum in morte versaretur, animabus illis prædicasse in inferno, qui tempore diluvii perierant. Alii existimant, Christum dici, antequam natus est, in diebus Noë prædicasse. Ita posteriores isti prædicasse Christum dicunt, antequam esset, priores autem illi, postquam esse desiisset. Utrique refutantur, quod Christus prædicasse dicatur, postquam mortificatus est carne, & vivificatus spiritu, & quod nimis apertum sit, illustrem illam Evangelii prædicationem per Spiritum Sanctum in Apostolos effusam hic intelligi cap. i. 12. An enim Apostolus hanc negligeret, & aliam quæ in inferno aut in diebus Noë facta sit à Christo memoraret? Quo vero fine? quo nostro usu ac fructu? Adde quod prius probandum esset istis interpretibus prioribus quidem, mortuum posse prædicare, & mortuos prædicationem posse audire, & animas istorum qui diluvio perierant, non periisse, contra apertum ipsius Apostoli testimonium, qui octo tantum animas conservatas aperte dicit. Et quid illis prædicaret? An ut pœnitentiam agerent? Atqui, opinor, non in eo statu erant, ut adhuc peccarent, aut peccatorum suorum maximo dolore non tangerentur? An ut ex carcere illo exirent? Omnesne, qui in diebus Noë, cum arca ædificaretur, inobedientes fuerant? An aliqui tantum? Et cur istis tantum prædicaret, & non aliis, etiam qui & ante illud tempus, quo arca ædificabatur, & post diluvium non obediverant? Posterioribus autem interpretibus probandum prius incumberet, Christum reipsa fuisse antequam nasceretur, antequam reipsa esset. Neque enim Apostolus dicit, Christum istis ipsis individuis prædicasse, quæ in diebus Noë non obediverant: sed dicit, eos quibus Christus prædicavit, inobedientes aliquando, scilicet in diebus Noë fuisse, quod iidem essent genere, iidem spiritus in carcere, iidem peccatores damnati, non autem iidem numero. Deus nimirum, cum aliquando, nempe in diebus Noë, spiritus in carcere ipsi obedire noluerint, & propterea diluvii clade extincti fuerint, iterum illis per Christum ex mortuis suscitatum, multo majore cum efficacia, & multo etiam uberiore cum effectu prædicari curavit. Si quis verbi causa diceret nunc servire Papæ Romanos, qui aliquando regibus servire noluerint, aut Judæos nunc inter varias Gentes miserabili servitute oppressos esse, qui ante sub præstantissimis regibus floruerint, & similia multa, an eisdem numero & non eisdem genere, five Romanos five Judæos, five quoscunque alios in simili locutione denotaret? Ipsa vox *quondam & dies Noë & ædificatio arce* antiqua notat tempora, cum Christi prædicatio recens esset. In diebus Noë cum ædificaretur arca, non alium pœnitentiæ & justitiæ præconem, Scriptura & hic ipse Apostolus celebrat quam ipsum Noë 2 Petr. 2. 5. Et si Messias multis post tempora Noë seculis nasciturus, temporibus Noë prædicasset, an istius tam publicæ rei historiam Moses tradere neglexisset, Noachum potius prædicasse prodidisset quam olim nasciturum Messiam?

Messiam? Sed mittamus erroneas interpretationes, vel natas ex erroribus, vel errorum procreatrices, male cohærentes, & puerilis sensus ac iudicii, cum vera & solida ac perspicua sit ante oculos.

Verf. 21. *Cui & nos respondens exemplar nunc servat baptismus, non carnis depositio sordium, sed conscientia bona interrogatio in Deum per resurrectionem Jesu.* Docet aquam, per aquam octo illæ animæ conservatæ sunt in arca, typum fuisse baptismi, qui nos nunc servet.

Cui. Scilicet aquæ. Nescit enim Apostolus suo more periodos inter se per nomina in fine unius, & per nomina relativa in principio alterius posita.

Respondens exemplar. Ἀντίτυπον, in neutro genere, id est, exemplar è regione respondens.

Et nos nunc. Sic enim ordinanda sunt verba: quasi dicat, sicut illos olim, sic & nos nunc, nisi quod illi octo tantum fuerint, nos autem qui Christo prædicanti obedivimus, multi sumus, ut appareat Christi prædicationem multo fuisse efficaciorē quam Noë.

Servat. Illos quidem aqua servavit, ne diluvio perirent & ut vitam mortalem viverent, nos vero aquæ illius antitypus servat, ne ignis æterni exitio pereamus, & vitam adipiscamur immortalem. Servare dicitur, quod causa salutis est.

Baptismus. Nempe in Jesu nomen. Baptismus vocat aquæ illius servatricis antitypum, non solum ob vim servandi similem, qui enim crediderit & baptizatus fuerit servabitur Marc. xvi. 16; sed quod etiam per aquam fiat, seu merfatione in aqua consistet.

Non carnis depositio sordium. Scilicet addit hæc Apostolus, ne quis existimet ipsam per se baptismi ceremoniam seu externam carnis, quæ aqua materiali fit in baptismo, ablutionem servare, quid enim facilius foret, quam hac ratione salutem æternam adipisci?

O nimium faciles, dixit ille, qui tristia crimina cædis.

Fluminea tolli posse putatis aqua. Non hoc nos servat, quod totum corpus in baptismo merfatione abluatur, non etiam si sordium carnis omnium accuratissima fieret depositio. Carnis sordes opponit animi sordibus, scilicet peccatis.

Sed conscientia bona interrogatio in Deum. Docet quid in baptismo sit quod nos servet, seu nobis causa sit salutis.

Interrogatio in Deum. Scilicet Dei, per Hebraïsmum, quo lamed præponitur nominibus, & à Græcis interpretibus exprimitur præpositione *in*, sicut in illo: duo erunt in carnem unam, ero vobis in Deum, res sunt in unum &c. Interrogatio Dei parrhesiam illam erga Deum significat. De qua 1 Joan. i. 11. 21, & v. 14, per synecdochen speciei vel partis. Interrogare enim aliquem libere, parrhesias erga illum species vel pars est. Parrhesia autem erga Deum includit fiduciam erga Deum, tanquam filii dilecti erga patrem, qua quis ad Deum libere semper accedere audet, & de gratia illius paterna, proinde etiam de salute sua æterna plane certus est. Utitur autem Apostolus interrogationis voce, quia alludit ad interrogationem in baptismo fieri solitam, qua bapti-

zandi interrogabantur, an peccatis omnibus renuntiarent in perpetuum &c: quod cum se facturos affirmassent, baptismum inibant, istius in rei tesseram & signum. Quia vero simul ablutionem baptismi in signum ac tesseram accipiebant remissionis peccatorum omnium à Deo, hinc vicissim excitabatur in baptizatorum animis interrogatio, qua Deum libere de sua interrogabant salute, & sic inter Deum & ipsos stipulatio quædam mutua fiebat. Unde & Deus pro pignore & arrhabone salutis Spiritum Sanctum dare solebat baptizatis.

Conscientia bona. Causam exprimit istius parrhesiæ & fiduciæ in Deum, per genitivum causæ. Conscientia bona est bene sibi conscire, nullius sibi mali conscium esse. Hæc in baptizatis erat. Nam præteritorum omnium criminum reatu per baptismum erant soluti, eodem & baptismi sacramento semet ad omnem in posterum iustitiam ac vitæ puritatem obstrinxerant. Proinde nisi perfidi ac perjuri essent, ab omni crimine, quod conscientiam pollueret, puri erant. Hactenus igitur baptismus nos servat, quatenus non carnis depositionem sordium aliquam continet, sed quatenus id continet cujus externa carnis ablutio signum & sacramentum est, nempe bonæ conscientie interrogationem in Deum. Tribuitur autem bonæ conscientie interrogatio, quæ proprie competit homini propter bonam conscientiam. Ex his autem Apostoli verbis manifestum est, baptismum totius corporis ablutione, non partis tantum alicujus adspersione, aut levi aliqua perfusione constare, & ab illis tantum rite suscipi, qui conscientie bonæ interrogationem in Deum habere possunt, non ab infantibus, qui secum quid rerum geratur, plane non intelligunt.

Per resurrectionem Jesu. Docet unde & per quid potissimum fiat, ut bona conscientia Deum interrogare de salute audeat. Resurrectio Jesu id facit, non tantum quatenus Jesum fuisse à Deo missum, & vera locutum esse docet, non tantum quatenus maximum mortis scrupulum animis nostris penitus eximit, sed & quatenus res ipsa manifeste ostendit, Jesum in id surrexisse, ut Christus ille Dei scilicet rerum omnium Dominus esset, sicut ab Apostolo statim additur. Hinc autem quantam oriri necesse sit fiduciam & parrhesiam erga Deum in animis hominum omnium, in Christi nomen baptizatorum, dummodo animam baptismi, quam Apostolus dixit, habeant, cuivis per se manifestum est. Id ipsum hic dicit Apostolus, quod cap. 1, 3 dixit, nos videlicet à Deo regenitos esse in spem vivam per resurrectionem Jesu. Ita enim spes viva cum hac in Deum bonæ conscientie interrogatione re ipsa idem est.

Verf. 22. *Qui est in dextra Dei, presens in calum, subjectis ipsi Angelis & potestatibus & virtutibus.* Describit Christi regnum ac majestatem, ad quam à Deo suscitatus est, & resurrexit ex mortuis.

Qui est in Dei dextra. Scilicet ad dextram Dei, per Hebraïsmum. Nullus hoc loco apud Deum honoratior esse potest. Similitudo enim sumitur ab hominibus, neminem Deus altiori & honoratiori loco potest extollere, quam si eum ad dextram suam collocet. Christum igitur tanto Deus affecit honore, ut majore non potuerit, simulque significatur

Christum Deo proximum esse, & consequenter omnium apud Deum posse. Unde quantum fiducia nobis erga Deum accedat, quis non videt?

Profectus in cælum. Docet quo pacto Christus ex morte suscitatus ad dextram Dei evaserit, profectus, inquit, in cælum, eadem scilicet virtute ac spiritu, quo ex mortuo vivus est effectus. Intelligitur autem cælum illud altissimum, seu lux inaccessible quam Deus inhabitat 1 Tim. vi. 16. Quæ Christi in cælum profectio documentum est & exemplum nostræ in cælum profectionis. Ubi enim est caput, illic & corpus & corporis membra erunt, idemque ille Dei spiritus id ipsum in nobis præstabit, quod in Christo præstitit.

Subiectus ipsi &c. Docet Christum sic à dextris Dei collocatum esse, ut simul Angeli & potestates & virtutes illi sint subiectæ, proinde omnia quæ sunt in cælo & in terra. Nam qui subiectos sibi habet cælestes omnes spiritus, etiam subiectos sibi habet omnes homines, & qui dominatur in cælis, idem dominatur & in terris, & qui dominatur in omnes Angelos, etiam dominatur in omnia. Subiecti autem sunt Christo Angeli & potestates & virtutes à Deo. Deus enim est, qui sicut Christum ad dextram suam sedere fecit, sic ejusdem pedibus universa subiecit 1 Cor. xv. 25, 27, 28. Videmus, Christum ab Apostolo non Deum aliquem, qui ab æterno fuerit, multo minus unum illum Deum dici, aut ei ab æterno per generationem aliquam æternam omnia subiecta esse affirmari, sed hominem asseri, qui mortuus sit, & ex mortuis resurrexerit, quique in cælum profectus ad dextram Dei consedit, subiectis ipsi Angelis omnibus. Sicut igitur ad dextram Dei non fuit antequam in cælum profectus esset, sic tunc demum cum a dextris Dei collocaretur, omnium Angelorum subiectionem simul accepit. Et sane Deus ille unus à dextris suis sedere dici qui posset? Secundum humanam naturam inquies. At ne hoc quidem. Humanam enim naturam in divinæ unionem personæ ajunt esse assumptam. At in divina persona nulli à dextris Dei sessioni locus est, cum divina persona Deus ipse sit.

Angelis. Scilicet spiritibus cælestibus mente præditis, qui Angeli dicuntur, quod à Deo soleant mitti, & mandata ejus exequi.

Et potestatibus. Nempe Angelicis, ne quis existimet Angelorum potestates Christo non esse subiectas. Etiam istæ subiectæ sunt. Intelliguntur autem Angeli, qui potestatem habent aliis Angelis imperandi. Abstractum pro concreto, quæ phrasim & in hominibus locum habet.

Et virtutibus. Eadem phrasi intelliguntur Angeli, quorum eximia sit præ cæteris virtus & potestas. Omnes Angeli, quamvis potestate ac imperio, quamvis virtute ac robore præ cæteris eximii, Christo subiecti sunt. Quis igitur bonam habens conscientiam, fiduciam erga Deum nonumat, cum videat Jesum caput nostrum, & Angelorum omnium caput esse, & consequenter omnia, ipsamque salutem nostram & temporariam & æternam, in manu sua habere?

CAPUT IV.

Verf. 1. **C**hris̃to igitur passus pro nobis carne & vos eadem cogitatione armamini, quia qui passus est in carne, cessavit a peccato.

Redit ad Christi mortem quam pro nobis perpeffus est, & ex illa sumit argumentum officii nostri.

Chris̃to igitur &c. Quasi dicat, quandoquidem igitur, ut ad Christi mortem revertar, Christus passus est.

Pro nobis passus. Scilicet crucis supplicium ac mortem. *Pro nobis*, tanquam victima scilicet pro peccatoribus, ut sanguine suo crimina nostra elueret, & multis aliis maximisque bonis per suas perpeffiones & mortem nos bearet.

Carne. Id est per carnem, vel propter carnem, quæ præditus & nostrum mortalitate similis fuit, & quod ad carnem seu secundum carnem non secundum spiritum, qui una cum spiritu Dei, quo Christus præditus fuit, intactus & incorruptus mansit. Significat & nos cum morimur carne seu secundum carnem mori, spiritus nostros divino spiritu affectos nequaquam lædi.

Et vos eadem cogitatione armamini. Ex Christi morte infert monitum, & præcipit, ut quod Christus pro nobis carne præstitit, hoc nos animo & cogitatione pro Christo faciamus: quasi dicat, & vos cogitate, vos mortuos esse carne, & hac cogitatione animique inductione tanquam armatura vos munite, adversus omne peccatum scilicet. Merito monitum ac præceptum istud ex Christi pro nobis morte infert Apostolus. Hoc enim Christus sua pro nobis morte, suis perpeffionibus est meritis, hoc suo à nobis exigit jure, hæc nostra omnium, qui in ipsum credimus & baptizati sumus, professio est. Quæ de re vide Rom. vi. 3 & seqq. & 2 Cor. v. 15. Gal 2. 20, & v. 24.

Quia qui passus est in carne &c. Causam affert cur se carne mortuos cogitare ac ducere debeant, quia qui passus est carne, cessavit à peccato. *Passus est*, scilicet mortuus est, in carne, secundum carnem seu per carnem.

Cessavit a peccato. Nullum amplius ipsi cum peccato negotium est. Mortui non peccant: quasi dicat, proinde & vos à peccato cessabitis, cum vos in carne mortuos ducetis. Peccatum in genere dicit, ut omnia peccata significet.

Verf. 2. *Ut non amplius hominum cupiditatibus, sed voluntati Dei reliquum in carne vivatis tempus.* Finem istius quam dixit rei exprimit, ut non amplius hominum cupiditatibus, scilicet sicut homines cupiunt, homines nimirum huic seculo dediti, gentes profanæ yf. 3. *Sed voluntati Dei*, id est sicut Deus vult. Deum opponit hominibus & voluntatem Dei cupiditatibus hominum. *Reliquum in carne vivatis tempus*, scilicet reliquo, quo carnem deposueritis tempore. Aliud enim est carnem deponere, seu proprie loquendo carne mori, aliud mortuum se carne ducere. Hoc enim posterius est in carne vivere sed non secundum carnem 2 Cor. iv. 3, carne videlicet mortuum esse peccato, sed non justitiæ, hominum cupiditatibus, sed non divinæ voluntati. Eodem plane argumento utitur & Apostolus Paulus Rom. vi. 6, 7 & seqq.

Verf. 3. *Sufficit enim nobis præteritum tempus vite, quod*

quod voluntatem Gentium operati sumus, ambulantes in lasciviis, cupiditatibus, vinolentiis, commensationibus, potationibus, & nefandis idololatriis. Causam reddit dicti. Sufficit enim nobis, ἀρκούν ἡμῶν. Per nomen verbale sufficit scilicet, sufficere omnino debet, factum ponit pro officio.

Nobis. Scilicet Christianis, qui in Christum credimus, & ex tenebris in admirabilem Dei lucem pervenimus.

Præteritum vitæ tempus. Cum scilicet adhuc in tenebris versaremur.

Quod voluntatem Gentium operati sumus. Exprimat qua in re sufficere nobis præteritum tempus debeat, ne scilicet ex residuo vitæ termino, quidquam voluntati gentium ejusque operationi tribuamus. Ingens profecto Dei gratia est, quod antea vitæ crimina nobis condonare velit, ut reliquum vitæ nostræ tempus Deo maneat illibatum! Describit autem præterita Judæorum peccata, sic ut eorum summam ostendat indignitatem, quod nimirum Dei populus cum esset, divina lege à cæteris omnibus gentibus discretus, non Dei sed gentium profanarum voluntatem sint operati.

Voluntatem Gentium. Scilicet quod contra Deum faciunt & fieri volunt Gentes, Dei & legis ejus ignaræ.

Ambulantes. Exprimat qua in re ista voluntatis Gentium operatio fuerit. *Ambulantes,* περιεπαύει, in præterito scilicet, cum ambularemus.

In lasciviis. Tanquam in via vel semita: quasi dicat, lasciviæ nostra erant via ac semita quam perpetuo trivimus. Intelligit omnia peccata, impura divina Lege vetita.

Cupiditatibus. Scilicet cupiditatum variarum turpibus effectis, per metonymiam causæ.

Vinolentiis, δινεφρογίαις. Notatur usus vini ad ebrietatem atque temulentiam.

Commensationibus. Seu instaurationibus epularum post epulas. Notatur omnis luxuria in esu.

Potationibus. Notatur omnis luxuria in potu.

Et nefandis idololatriis. Quod scilicet adesse solent epulis ac conviviis, quæ post victimas idolis immolatas in honorem idolorum fiebant. Idololatrias appellat nefandas, quod Judæis veri Dei populo præcipuum nefas esset idola colere. Est autem idolum non solum omne simulacrum quod religione aliqua colitur, sed etiam usu nominis huc ducto id omne quod præter Deum & Christum religione colitur, quatenus colitur. Pereant Dii qui non fecerunt cælum & terram Jerem. x. 11. Is igitur solus religione colendus est, qui fecit cælum & terram. Quid ergo inquires, an perire debet Christus & sancti Angeli? Minime vero, quia cum ille solus excipitur, qui cælum & terram fecit, simul etiam excepti intelliguntur, qui cum illo unum sunt, quatenus unum sunt. Christus ita unum est, ut in illo & per illum Deus religione coli velit, Angeli quatenus non tantum ab ipso facti sunt, sed etiam ei sese subjiciunt ac ministrant. Sed si quis Angelos religione colat aut alios Dei sanctos, cultum inducat impium, & ex sanctis sive Angelis sive hominibus idola faciat.

Verf. 4. *In quo mirantur non concurrentibus vobis*

ad eandem luxuriæ profusionem, blasphemantes. Commemorat quam hoc novum & peregrinum videatur Gentibus, quod ipsi Christiani facti, conviviis istis idololatricis, aliisque commensationibus & compositionibus abstineant.

In quo. Quod scilicet, ut statim additur, non concurrant ad eandem luxuriæ profusionem.

Mirantur, ἐνέχονται. Tanquam peregrini percelluntur, nempe Gentes. Nova ac peregrina res illis videtur. Eodem verbo utitur & infra v. 12.

Non concurrentibus vobis. Id est, quod vos Christiani non una concurratis cum ipsis &c. Solent homines concurrere ad convivia & lautas epulas, ad compositiones, idque etiam a nobis factitatum fuit. Nunc quia rem in contrarium versam vident, attoniti tanquam super re peregrina & insolita stupent.

Ad eandem, nempe cum ipsis luxuriæ profusionem, ἀρτίας ἀ' ἀρχῶν. Excessum intelligit in usu ciborum & potus, cujus causa est ἀρτία, luxuria vel intemperantia, per genitivum causæ: stupent scilicet attoniti, quod una cum illis non commessimini, non potetis, non helluemini.

Blasphemantes. Primum factum vestrum mirati vertuntur ad iras & blasphemias, dum absentia & abstinentia vestra facta sua damnari vident. Convitiis non tantum vos proscindunt, sed etiam Christum ipsum ejusque sanctissimam religionem, quæ vobis mutationis istius causa est.

Verf. 5. *Qui reddent rationem ei qui paratus est judicare vivos & mortuos.* Docet eos blasphemias istas, & quod perseverent suis in moribus antiquis, impune non laturos.

Qui. Nempe profani isti & blasphemii.

Reddent rationem. Non ibit hoc illis impune, cogentur factorum suorum reddere rationem, quam quia reddere non poterunt, pro meritis plecentur.

Ei qui paratus est judicare &c. Ostendit cui sint rationem reddituri, Christum designans, qui constitutus est à Deo judex vivorum & mortuorum Act. x. 42. Isti ipsi rationem reddent, quem blasphemiiis incessunt, cum in illum credere deberent.

Ei qui paratus est. Τὸ ἐπὶ τοῦ αἵματος ἔρχομαι, nihil ipsi deest ad judicem peragendum, nisi temporis terminus à Deo definitus.

Judicare. Proinde pro meritis tractare, & vel pœnis vel præmiis afficere.

Vivos. Nempe quos ad judicium veniens vivos offenderit.

Et mortuos. Qui ante adventum ejus ad judicium vita functi sunt, quos omnes potentia sua divina ex mortuis vivos faciet, ut ei rationem reddere, & ab ipso judicari possint, proinde sicut præmiis sic pœnis cum sensu affici. Et justi quidem decreto judicis Christi abibunt in vitam æternam, injusti vero in pœnam æternam Matth. xxv. 46. Non addit Apostolus omnes, sed intelligit. Vide Joan v. 28, 29. 2 Cor. v. 10.

Verf. 6. *In hoc enim & mortuis Evangelium predicatum est, ut judicentur quidem secundum homines carne, vivant autem secundum Deum spiritu.* Causam adfert per prolepsin, cur omnes profani, blasphemii, idololatræ &c, rationem sint reddituri judici Christo, ne quis illorum ignorantiam prætendat.

In hoc enim & mortuis Evangelium prædicatum est. *Εὐαγγελισμός*: quasi dicat, nam non possunt factis suis ullam excusationem aut ignorantiam obtendere, cum & mortuis perinde & illis ipsis Evangelium sit prædicatum.

Ut judicentur &c. Mortuos hic intelligit non proprie sed per metaphoram dictos, id docet, quod Evangelium ipsis sit prædicatum, & quidem hoc fine: *Ut judicentur secundum homines carne*, nondum igitur carnem deposuerant.

Vivant autem secundum Deum spiritu. Vivebant igitur in carne, sed in carne viventes spiritu non carne, id est secundum spiritum non secundum carnem vivere debebant. Intelliguntur igitur hic homines peccatis & transgressionibus, ut Paulus Apostolus loquitur, mortui Ephes. 2. 1, 5, id est homines propter peccata & transgressiones jam morti damnati, & non minus ad vitam spiritualem, quam mortui ad vitam naturalem inhabiles & inepti, quales præcipue erant Gentes profanæ. Etiam istis Evangelium allatum, & de peccatorum remissione & vita æterna, deque Christi morte & resurrectione ex mortuis, & regno & iudicio, etiam isti ad pœnitentiam divinissima prædicatione sunt vocati; dedit & istis amplissimam facultatem Deus ex peccatis & morte exeundi. Sola malitia & perversitas & contumacia illis obstitit, quo minus ex mortuis fierent vivi. Huc pertinet dictum illud Scripturæ: excitare qui dormis, & surge ex mortuis, & illuscescet tibi Christus Ephes. v. 14. Quos capite superiore spiritus in carcere appellavit 1. 19, hic appellat mortuos, quem locum vide.

Ut judicentur &c. Docet quo fine sit illis Evangelium allatum, eodem nimirum quo & aliis omnibus, quamvis non adeo damnatis & perditis peccatoribus. *Ut judicentur quidem.* Id est damnentur, blasphemis, convitiis proscindantur, vexenter, occidantur, propter Christi nomen scilicet & iustitiam. Causam ponit pro effectu.

Secundum homines. Nempe infideles, secundum eorum opinionem, sententiam, placitum, voluntatem, sic & infra 1. 14.

Carne. Id est per carnem, seu quod ad carnem. Nihil enim adversarii possunt, nisi in carnem piorum Deo permittente. Non igitur ipsi blasphemis Christum & Christianos inceslere debebant, sed potius & ipsi Christo & Christianis accedere, & eo nomine profanorum iudicii ac blasphemis sese exponere.

Vivant autem. Vitam opponit iudicio, quod iudicium hominum afferat Christianis damnationes & mortes.

Secundum Deum. Id est divinam voluntatem per Christum revelatam.

Spiritu. Id est per spiritum, seu quod ad spiritum, tam naturalem seu animum rationalem, quam spiritum à Christo haustum & acceptum. Christiani carne vivere non debent, sed carne iudicari, damnari, affligi, pati. Spiritu debent vivere, & actiones carnis mortificare Rom. viij. 12, 13, 14. Caro Christianis est causa perpeffionum & mortis, spiritus illis est causa vivendi, & carne tanquam instrumento utendi secundum Deum.

Vers. 7. *Omnium autem finis propinquavit. Sobrii*

estote igitur & vigilate in orationes. Occurrit objectioni, ne quis dicat, valde remotum adhuc esse iudicium illud futurum. *Omnium autem finis*, inquit, *propinquavit*: quasi dicat, proinde nemo cogitet, finem omnium rerum adhuc procul abesse.

Omnium. Intellige rerum quæ in hoc mundo continentur, ipsiusque mundi. *Finis* id est interitus,

Propinquavit. Quatenus jam extrema mundi tempora venerunt cap. 1. 20, & secula jam in consummatione sunt Hebr. ix. 26. Christusque jam venit, & iudicandi omnem potestatem à Deo accepit, seu ut paulo ante dixit Apostolus, vivos ac mortuos iudicare, & sic mundo finem imponere paratus est, & in promptu habet 1. 5. Si quis dicat, rerum omnium finem non ita prope esse, ut se vivo adveniat, quid hoc illum juverit, cum & mortui iudicandi sint? Sive igitur viventibus nobis, sive mortuis veniat, rerum omnium finis in propinquo est. Viventibus enim exiguum tempus vitæ restat, mortuis nullus temporis illius sensus inest. Me mortuo, dicebat ille, terra misceatur igni, existimans ad mortuos nihil pertinere eorum quæ fiant. Hoc Christiani non dicunt, qui vivorum & mortuorum iudicium omnibus momentis expectant.

Sobrii estote igitur. Ex iis quæ dixit adhortationem infert ad virtutes prioribus vitiis contrarias. *Sobrii estote*, mentem semper sobriam gerite: *igitur*, quandoquidem tantas istius rei causas videtis præsentissimum finem mundo semper imminentem. Huc pertinent Christi verba post commemoratum similiter mundi finem addita: *Cavete igitur ne corda vestra graventur unquam crapula & ebrietate* Luc. xxi. 34.

Et vigilate in orationes. Vigilantiæ cum sobrietate bene convenit, cum contra ebriis edormienda sit crapula. Vigilare autem debent Christiani non ad curas huius vitæ, quas Christus dicto loco recte cum crapula & ebrietate conjunxit, sunt enim sicca quedam seu animi non corporis ebrietas, eaq; longe diuturnior.

Sed *ad orationes & preces.* Ut ibidem etiam à Christo additur, qui simul docet quid orandum sit, ut digni habeamini, inquit, ad effugienda ista omnia quæ futura sunt, & standum coram Filio hominis.

Vers. 8. *Ante omnia autem alii in alios charitatem intensam habeatis: quia charitas operiet multitudinem peccatorum.* Docet quid imprimis Christiani debeant habere. *Ante omnia*, intellige pietatis officia.

Autem. Ne quis putet sobrietatem & vigilantiam ad preces, ipsasque preces satis esse.

Alii in alios, *ἑς ἑαυτῶς*. Id est Christiani erga Christianos.

Charitatem. Potior igitur est charitas omnibus aliis Christianæ pietatis officiis & primas tenet, quod & Paulus docet 1 Cor. xiii. 13. *Intensam*, *ἐκτενῶς*. Non sufficit qualiscunque charitas, non tepida, non remissa, sed fervens & intensa, quæ fratri nihil denegat eorum quibus ille indigeat, & tu sufficias.

Quia charitas &c. Causam reddit cur tantopere charitati debeant esse dediti. Quia charitas Christianorum mutua Patri ipsorum adeo grata & accepta est, ut *multitudinem peccatorum*, quæ alioquin in ipsis reperiri eosque damnationi subicere possit. *Coniectura sit.* Cujus rei ratio est, quod Christiani nulla re similiores fiant Deo quam charitate. Deus enim

charitas

charitas est, & qui diligit fratrem, ex Deo natus est. Ideo ex charitate oritur illa *μίσση* & fiducia erga Deum, ut in die iudicii simus extra omnem metum 1 Joan. iv. 16, 17. Jacob. 2. 13. Verba hæc apud Salomonem alio leguntur sensu Proverb. x. 12, nempe charitatem facere, ut multa peccata tegamus eorum quos diligimus. Sed ea Apostolus non minus vere & recte ad Deum deflexit. Qui quia nos propter charitatem, qua alii alios in Christo complectimur, valde charos habet, hinc fit ut propter illam charitatem, peccatorum nostrorum multitudinem tegat. Non est igitur ut quisquam Christianorum propter peccatorum suorum multitudinem animum despondeat, & de salute desperet, dummodo sicut fide, sic & charitate sit præditus. Non enim justificamur ex Legis operibus, sed ex gratia Dei, qui fidem & charitatem nobis ad iustitiam imputat. Tanto vero magis, quod ea sit vis & ratio charitatis, ut non tantum multitudinem peccatorum coram Deo tegat, sed eandem etiam in nobis tollat. Nam qui diligit alterum, Legem implevit. Impletio legis est charitas Rom. xiii. 8, 9, 10. Tegere peccata dicitur charitas, per metaphoram, quod in causa sit ne Deus illa videat, id est videre & in ea animadvertere velit.

¶ Vers. 9. *Hospitales alii in alios sine murmurationibus.* Pars seu effectus charitatis est hospitalitas, quæ præbatur hospitium peregrinis & advenis, pedes lavantur, & alia officia omnia quæ alicui in domo exhiberi queant, præstantur.

¶ *Hospitales*, intellige estote, *alii in alios*. Id est Christiani erga Christianos peregre advenientes.

¶ *Sine murmurationibus.* Quæ ingratam faceret hospitalitatem, & Deo & hospitibus. Uxor præcipue tangit vitium, & familiæ ad hospitalitatis virtutem non bene institutæ. Vide Rom. xii. 13. Hebr. xiii. 2.

¶ Vers. 10. *Unusquisque sicut accepit donum alii in alios id ministrantes tanquam boni dispensatores variegata gratia Dei.* Omnia charitatis effecta & officia simul complectitur, nimirum ut quisque in commune conferat quod accepit, & alteri pro viribus interserviat.

¶ *Unusquisque vestrum.* Scilicet Christianorum.

¶ *Sicut.* Et quantitatis & qualitatis ratione.

¶ *Donum.* Id est bonum aliquod communicabile. Significat omnia quibus instructi sumus, & animi & corporis bona, Dei dona esse, nihilque nos habere quod non accepimus 1 Cor. iv. 7.

¶ *Alii in alios.* *ἑκ ἑαυτῶν*, ut supra vs. 8, vos Christiani inter vos ipsos.

¶ *Id ministrantes.* Id est communicantes: quasi dicat, sicut à Deo accepistis, sic & vos alii aliis communicate. Nemo enim nostrum pro se solo instructus est divino aliquo munere, sed ut aliorum, præsertim in Christo fratrum, usibus per illud interserviat.

¶ *Tanquam boni &c.* Id est, sicut decet bonos & fideles dispensatores, qui ea quæ sibi ad dispensandum sunt data, pro se retinere, eorumque communicatione alios fraudare nequam debent. Particula *sicut* hoc loco vim habet causæ.

¶ *Variegata gratia Dei.* Id est variorum donorum, per metonymiam causæ. Iterum docet omnia quæ habemus divinæ gratiæ & munificentiae deberi, ut & nos

munifici simus in alios. Significat etiam nos variorum bonorum quæ habemus, non possessores ac dominos esse, sed œconomos ac dispensatores, qui si bene & fideliter dispensaverimus, non nostra sed Dei bona, verum illud, & quod nostrum proprium bonum futurum est, vitam æternam à Deo accipiemus Luc. xvi. 10, 11, 12.

¶ Vers. 11. *Si quis loquatur tanquam eloquia Dei: si quis ministrat, tanquam ex viribus quas suppeditat Deus, ut in omnibus glorificetur Deus per Jesum: cui est gloria & robur in secula seculorum. Amen.* Docet in specie, quomodo se gerere debeant, qui loquuntur, & qui ministrat in ecclesia. *Si quis loquitur*, intellige in ecclesia, qui hoc donum accepit ut in ecclesia loquatur, Dei nimirum sermonem, neque enim aliud in ecclesia loqui fas est.

¶ *Tanquam eloquia Dei.* Intellige loquatur, id est, sicut eloquia Dei profari & tractare decet, sancte, fideliter, graviter, gnaviter, nihil divinarum eloquiorum veritati sive de suo sive de alieno addat, nihil demat, nihil in illa mutet, summa cum religione agat. Recte eloquiorum Dei locutionem ac dispensationem retulit Apostolus, eamque primo loco posuit. Neque enim aliud majus est bonum ad dispensandum hominibus à Deo commissum, nec in quo dispensando sanctius ac fidelius agendum sit. Vide 1 Cor. iv. 1.

¶ *Si quis ministrat.* Docuit quomodo se gerere debeant qui sermonis ministerium obeunt, docet etiam quomodo gerere se debeant qui mensis ministrant, quique peculiariter Diaconi sunt appellati. Vide Actor. vi. 2 & seqq.

¶ *Tanquam ex viribus, ἡ ἐξ ὑμῶν.* Id est pro viribus & facultatibus, pro pecunia publica, nihil ex publica pecunia in privatos convertant usus, & in illa colligenda ac tractanda omnem diligentiam & industriam adhibeant.

¶ *Quas suppeditat Deus.* Nempe per piorum liberalitatem & Diaconorum studium ac curam.

¶ *Ut in omnibus.* Docet quem finem habere sibi debeant propositum. *Ut in omnibus*, id est ex omnibus, seu per omnes, intellige actiones ac facta vestra,

¶ *Glorificetur.* Id est gloriam & laudem consequatur, ab hominibus scilicet præclaras actiones & facta vestra conspicientibus.

¶ *Deus.* Absolute sic dictus, seu cum articulo emphatico, id est unus ille Domini nostri Jesu Pater, quippe omnium bonorum primus auctor & causa.

¶ *Per Jesum.* Id est, ita ut semel glorificetur & Jesus, tanquam is per quem Deus vos variis donis cumulat & hæc omnia in vobis operatur bona. Sicut enim omnia ex Deo per Jesum, sic & nos vicissim per ipsum in Deum 1 Cor. viii. 6. Videmus alium esse Deum illum unum, alium esse Jesum.

¶ *Cui est.* Ipse Apostolus in *διελογίας* erumpit. *Cui*, id est Deo & Christo. Deo tanquam primæ causæ, Jesu tanquam secundæ & intermediæ.

¶ *Est gloria.* Id est sit gloria, per enallagen modi. *Cui gloria & laus tribuatur ab omnibus.*

¶ *Et robur.* Intellige similiter sit vel tribuatur. *Ῥοβὺρ*, robur cum imperio conjunctum. Quod Deo tribuitur ab hominibus, quatenus id in Deo & Christo esse ab hominibus agnoscitur & prædicatur.

¶ *In secula seculorum.* Id est, quamdiu secula erunt, (Tt)

erunt, non ad tempus aliquod, ut mortalibus evenire solet.

Anen. Consueta particula: quasi dicat, quod verum ratumque sit.

Verf. 12. *Dilecti ne percellamini tanquam re peregrina ea qua in vobis est ustione, qua ad tentationem vobis fit, tanquam re peregrina vobis accidente.* Injicit aliquando mentionem afflictionum quas propter Christum perpetiebantur, nunc argumentum hoc ex professo tractat, eosque ad constantiam exhortatur.

Dilecti. Præmittit titulum, quo ipsis amorem suum declarat, ut & illi vicissim admonitionem hanc amabili effectu suscipiant.

Ne percellimini tanquam re peregrina, καὶ ἐκείνη. Solent enim homines rebus novis ac peregrinis percelli. Idem verbum eadem significatione usurpavit & supra, ut vidimus *¶* 4.

Ea qua in vobis est ustione. Id est afflictionibus & perpeffionibus, quæ vobis propter Christum eveniunt. *In vobis*, id est inter vos. Quas ustionem *πύρωσις* appellat, per metaphoram, quod & dolorem corporibus adferant. & probandi ac purgandi vim habeant. Probant enim fidem nostram, & purgant vitia. Sicut *πύρωσις* aurum. Quanquam & proprie loquendo ustulari & flammari solent Christiani, quod & hodie fit sub hæreseos crimine ab illis, qui nisi ipsi hæretici essent, iique sævissimi, nunquam in alios conscientia causa sævirent.

Qua ad tentationem vobis fit. Docet quo fine hæc ustio ipsis eveniat, ut ex hoc ipso fine animum adversus illam sumant, & intelligant Dei consilio ac permisso eam fieri. *πύρωσις* hæc evenit ad *πείρασμός*, id est tentationem. Nam & Deus per ignem afflictionum nos tentat, ut fidem & constantiam nostram exploret, & in apertum producat, & diabolus, ut nos à Christo abducat. Et Deo igitur fidem approbemus, & diabolo resistamus, cumque vincamus. Habemus nimirum in afflictionibus amplissimum campum ac materiam exercendæ ac experiendæ virtutis.

Tanquam re peregrina vobis accidente. Quasi dicat, ne habete ustionem istam pro re nova & peregrina. Nam ad hoc vocati estis, ut pro Christo patiamini, hoc & Christus & Apostoli vobis prædixere. Non potest nec debet vestra conditio melior esse quam Christi ipsius, quam nostra, qui Apostoli ejus sumus, quam aliorum in Christum credentium omnium. Videtis per ipsam rei naturam aliter non posse fieri, in tanto erga Christi nomen & veritatem odio, & tanta adversariorum multitudine ac potentia, vestrorum vero paucitate & imbecillitate. Tentationes vincendæ essent, quamvis ad eas cælestibus præmiis propositis vocati non essetis, quod fecerunt multi sancti viri, & ante Legem & sub Lege, quorum in Deum fiducia nullis quamvis maximis & gravissimis succubuit tentationibus. Deus enim nunquam deserit eos qui ipsi confidunt, etiam si fidem eorum per varias calamitates prius exploret, & tentari permittat, ut tanto gloriosior & illustrior evadat, & tanto majoribus cumuletur bonis. Quanto vero magis quibusvis in afflictionibus constanter perseverandum est, si hac conditione ad æterna vocemur præmia.

Verf. 13. *Sed sicut communicatis Christi perpeffioni-*

bus, gaudete, ut & in revelatione gloriæ ejus gaudeatis exultantes. Docet contrarium ipsis faciendum, quam ut afflictionibus turbentur & percellantur. *Sed sicut communicatis Christi perpeffionibus.* Christi perpeffiones sunt, quæ propter Christum vel eandem professionem ob quam Christus passus est, eveniunt, quibus communicare est in illis partem & societatem cum Christo & aliis Christianis habere.

Gaudete. Id est sic gaudete, per ellypsin particule similitudinis Hebræis, consuetam. Particula enim præcedens *sicut* requirit respondentem sibi particulam *sic*, quæ similitudinis particulæ hoc loco significationem habent causæ & effecti: quasi dicat, sed quandoquidem causam habetis singularis gaudii, ideo gaudete. Docet Apostolus magnam ac singularem esse gaudii causam, si quis perpeffionibus Christi communicet. Ideo non percelli iis debemus, sed ex iis causam & materiam gaudii eximii capere, & Christi verbis credere, quibus beatos fert omnes propter Filium hominis contumeliis aliisque malis affectos, proinde præceptum ejus exequi, quo in afflictionum die gaudere & exilire discipulis suis mandavit. *Ece enim*, inquit, causam ejus mandati subjiciens, *merces vestra multa est in cælis* Luc. vi. 22, 23.

Ut & in revelatione &c. Causam affert Apostolus ex fine peritam, ob quam gaudere debeamus ex perpeffionum Christi communione. *Ut*, inquit, *& in revelatione gloriæ ejus gaudeatis exultantes.* Nam qui gaudet se affligi cum Christo, is haud dubie magnam habet & constantem in Christum fidem. Urde enim hoc gaudium mediis in malis ipsaque in morte propter Christum, nisi ex summa & invicta in Christum fide? At vero qui tantam in Christum fidem habet, insuperque propter ipsum patitur, quo pacto non etiam in revelatione gloriæ ipsius gavifurus est exultans?

Ut &. Quasi dicat, sicut in perpeffionum die gavisi estis, sic & in revelatione Christi gloriæ *gaudeatis in revelatione gloriæ ejus*, id est in revelatione ejus gloriosa, per duo substantiva pro substantivo cum adjectivo, vel adjunctum posuit pro subjecto, gloriam Christi pro ipso Christo cum gloria Patris sui venturo & apparituro. Sic 2 Pet. i. 17, magnifica gloria ponitur pro ipso Deo. Non semper Christus abditus erit in cælis, veniet dies, quo se se conspiciendum dabit omnibus summa cum gloria ac majestate divina.

Gaudeatis exultantes. Non tantum propter fidei constanter persuasæ conscientiam & perpeffionum communionem, sed multo magis propter cælestia illa, quibus tum afficiemini, præmia. Nam sicut nunc communicatis Christi perpeffionibus, sic tum communicabitis ejus gloriæ 2 Timoth. 2. 2, 12. Ideo non simpliciter dixit *ut gaudeatis*, sed *ut gaudeatis exultantes*. Magnitudinem gaudii exprimens, ex obtentis cælestibus nimirum præmiis. Gaudium illud designat, quod supra inenarrabile & glorificatum appellavit, cum reportabimus finem fidei nostræ salutem animarum cap. i. 8, 9. Docemur hoc loco officii nostri esse, non tantum afflictiones propter Christum constanter perpeti, sed etiam ad majorem & uberio rem fidei nostræ testationem ac declarationem ob eas lætari.

Verf. 14. *Si probis afficiimini in nomine Christi, beati: quia gloria & Dei spiritus super vos requiescit.*

quiescit, secundum quidem ipsos blasphematur, secundum autem vos glorificatur. Rem eandem aliter exprimit. Neque enim satis dicitur, quod nunquam satis discitur. *Si probis afficiimini.* Omnis generis probra & contumelias intelligit, etiam probrosam & infamem mortem.

In nomine Christi. Id est propter nomen Christi, scilicet propterea quod vos Christianos feratis. *In pro propter.* Sic infra 1. 16. Phil. 2. 10, in nomine Jesu, id est propter nomen Jesu.

Beati. Intellige estis. Nimirum propter æternam & cælestem gloriam, quæ vos pro istiusmodi probis una cum vita æterna manet 2 Tim. 2. 10.

Quia gloria & Dei spiritus. Ex Spiritu Sancto argumentum capit futuræ ipsorum beatitudinis & gloriæ, quem idcirco & gloriæ spiritum appellat, id est spiritum gloriosum, per duo substantiva, pro substantivo & adjectivo. Qui vere gloriosus est, quia inter omnia divina dona, quæ in hac mortali vita cuiquam à Deo possint obtingere, nullum est majore gloria, id est laude ac celebratione dignius, nisi quis malit spiritum gloriæ dici, quod sit futuræ illius gloriæ arrhobo. *Et Dei spiritus.* Alio modo Spiritum Sanctum designat. Dei spiritum vocat, quod ex Deo tanquam ex sole radius profluat. An vero, qui divini spiritus sit particeps, non etiam cælestis gloriæ fiet particeps, quibuscunque tandem probis & ignominis Christi causa ab hominibus afficiatur?

Super vos requiescit. Quasi dicat, spiritus iste non tenetur adversariorum probis & contumeliis, non vos propterea deserit, aut indignos vos sua præsencia ducit, sed

Super vos. Id est in vobis Christianis videlicet *requiescit*, tanquam in sua gratissima sibi sede ac domicilio. *Supra* pro in, & quod sedi particula *super* perinde conveniat.

Secundum ipsos quidem. Id est ipsorum quidem, nempe adversariorum qui vos probis afficiunt, opinione & stulto iudicio.

Blasphematur. Id est convitiis & verbis contumeliosis proscinditur, spiritus dæmoniacus, vel furor & his similia appellatur.

Secundum vos autem. Id est vestra vero sententia, qui recte ac vere de rebus judicatis, à Deo illuminati & edocti.

Glorificatur. Id est miris laudibus effertur ac celebratur. Sic & sermonem Domini glorificarunt gentes Act. xiii. 48. Hoc ideo monet Apostolus, ne quisquam blasphemias adversariorum contra Spiritum Sanctum directis moveatur. Dabunt illi tanti criminis meritis poenas, quod habet nullam remissionem, neque in hoc præsentis seculo, neque in futuro Math. xxi. 32. Qui hinc colligunt Spiritum Sanctum ipsum Deum esse, non meminerunt, quod modo dictum est ab Apostolo, Spiritum Sanctum Dei spiritum esse, & non ipsum Deum esse. Proinde glorificatio ista, convenienter spiritui Dei intelligenda est, nec pro blasphemia Spiritus Sancti ducendum, si quis eum spiritum dicat Dei, non ipsum Deum. Hoc enim qui blasphemum dicit, universam Scripturam Sacram & Spiritum Sanctum in illa loquentem, & hunc ipsum Apostolum blasphemiam damnat, proinde ipse blasphemus est.

Verf. 15. *Non enim aliquis vestrum patitur tanquam homicida, aut fur, aut maleficus, aut tanquam alienarum rerum inspector.* Rationem affert cur addiderit verba illa *in nomine Christi*, superiore commmate. *Non enim aliquis vestrum*, inquit, *patitur &c.* *Vestrum*, id est Christianorum. *Patitur*, probrosas nimirum & infames poenas ac mortes. Respicit enim ad superius *credidi &c.*, idque etiam ex iis, quorum exempla subijcit, apparet.

Tanquam homicida. Id est propterea quod sis homicida. Particula *tanquam*, hoc loco non similitudinis significandæ vim habet, sed causæ efficientis. Nam quod ad ipsam similitudinem attinet, Christiani persæpe tanquam malefici patiuntur, nec poena differunt à maleficis, sed tantum causa. Est vero mens Apostoli, ne Christianorum ullus sit homicida, non tantum ne patitur propterea quod sit homicida. Pejus enim est homicidium perpetrare, quam propter perpetratum pati. Effectum Apostolus à Christiano quovis ita removet, ut simul removeat & causam.

Aut fur. Id est propterea quod sit fur, rei alienæ contrectator inficio & invito domino.

Aut maleficus. Id est, aut propterea quod sit maleficus sive facinorosus. Ne plures maleficiorum species enumeraret, ponit genus, in quo includit omnes maleficii species.

Aut tanquam alienarum rerum inspector. *αἰσχρονομία*. Id est, aut propterea quod sit alienarum rerum inspector: quasi dicat, aut quamvis non sit maleficus nec facinorosus, sufficit ad vituperium & culpam, si sit *αἰσχρονομία*, alienarum rerum inspector, & hoc nomine patitur. Intelligit hominem rerum alienarum & ad se non pertinentium curiosum, ardelionem, *παρανομία*, qui sua non agit, sed se rebus ingerat alienis, vel dictis, vel consiliis, vel factis, præsertim contra publicas personas & potestates, cum hoc minime sit sui muneris & officii.

Verf. 16. *Si vero tanquam Christianus, non pudeat, glorificet autem Deum in parte ista. Si vero tanquam Christianus.* Intellige patitur, vel patitur aliquis vestrum, id est propterea quod sit Christianus, quod in Christum credat, ejus nomen profiteatur & invocet, secundum ejus doctrinam sanctissimam vivat. Notetur Christiani appellatio ab ipso Apostolo usurpata. Nimirum in religionis doctrina non à Petro, non à Paulo, non ab ullo alio homine magistro appellari debemus, præterquam à solo Christo, ad quem omnes alii magistri doctrinam suam referre debent, cujus & ipsi sunt discipuli. Oblitus erat, credo, Petrus esse se caput ecclesiæ visibile, Christi vicarium in terris, qui cæterorum quoque Apostolorum & universalis ecclesiæ dominus & magister esset! Cur enim non etiam liceret discipulis Petri nomine censerī? Et quare Christus in Spiritu Sancti potius, qui divinus afflatus erat, Apostolis omnibus communis, quam in Petri & eorum qui Petro succederent, nomen discipulos baptizare juberet?

Non pudeat. Quamvis scilicet probrosa & infami & alioquin pudenda afficiatur poena vel morte. Nullus est in hoc pudor si quis vacet crimine, imo si id patitur, quod recte agat, & quod Christianus sit, probrum hoc & ignominiam maxime sibi ducat gloriæ

gloriæ. Innuit Apostolus ignominiam & dedecus gravissimum esse in pœna, si quis eam sit commertus, sed simul gloriosissimum, si quis eam propter Christum subeat.

Glorificet autem Deum. Id est Deum gloria & laudibus afficiat.

In parte hac. Id est propter hanc partem vel portionem, quæ sibi singulari Dei gratia obtigerit, ut tanquam Christianus ignominiose tractetur. *In* ponitur pro *propter*, ex Hebraismo. Sic & supra vs. 14, & alibi. Pertinet huc Apostolorum factum & exemplum, qui jussu Synedrii verberati gaudebant, quod pro nomine Christi digni habiti essent ignominia affici Actor. v. 40, 41. Cur vero Deus propter hanc partem glorificandus sit, nisi quod hoc dedecus & ignominia æternum decus & gloriam afferat?

Vers. 17. *Quia tempus ut incipiat judicium à domo Dei, si vero primum a nobis, quis finis inobedientium Dei Evangelio?* Ne quis mirctur à Deo permitti ut Christiani affligantur, idque propter hoc ipsum quod Christiani sint, subjicit his verbis novam istius rei causam.

Quia tempus, inquit, *ut incipiat etc.* Id est, ut Deus ad judicium vocet domum suam primum, & eos qui merentur, ac prout merentur castiget, cum ipsorum tum aliorum bono. Docet Dei judicio ac pœna non raro evenire, ut Christiani propter Christum ab adversariis affligantur, hac enim de re loquebatur. Nam sæpe Christiani ejusmodi vexationes merentur, iisque indigent, ut meliores fiant, quæ tamen sunt ita comparatæ, ut quia ipsis ab hominibus propter Christum & justitiam inferuntur, maxima præmia secum ferant. Ita Deus dum suos propter Christum affligi permittit, & castigat propter delicta, & simul ad æterna ducit præmia. *Quia tempus*, intellige est. Haud dubie, ne si Deus adhuc differret judicium, Christiani deteriores fierent impunitate & nimia indulgentia.

Ut incipiat judicium, nempe Dei, *à domo Dei.* Id est à Dei liberis, per metonymiam continentis pro contento metaphoricam. Domus enim Dei pro liberis dicitur, similitudine ab hominibus sumpta. Solet & ecclesia domus Dei appellari, sed per metaphoram ab æde vel templo, quæ metaphora hic locum non habet, quamvis ecclesia intelligatur, Quia ædes vel templum judicari non solet, liberi, qui in domo sunt, solent. Intelliguntur Christiani, qui Dei sunt liberi, à Deo progeniti, Dei in terris *παῖδες*, id est familia Eph. iij. 16, quæ una cum cælesti eodem ex Patre nominatur. Videmus hinc quanta sit Christianorum præ cæteris hominibus omnibus dignitas. Merito autem à Dei domo incipiendum esse judicium dicit. Primum, quia Dei domus, id est Dei liberi, propinquiore sunt Deo, multoque majores causas habent sancte vivendi quam cæteri homines, propriiores igitur sunt & Dei judicio. Secundo, quia Deus majorem curam habet liberorum suorum, ut eos ad omnem sanctitatem erudiat, quam hominum aliorum. Tertio, quia cum liberos castigat, terrorem mittit ad alios homines, quo permoti pœnitentiam agant, & exitium evitent. Quarto, quia Deus domum suam castigare solet, ut vidimus, per eos qui extra Dei domum sunt, id est per veritatis Christianæ adversarios. Debent

igitur primum affligi Christiani, ut veritati constantia sua testimonium dent, & si fieri possit, hac ratione contumaces adversariorum animos expugnent, vel si nihil proficiant, adversarii tamen mensuram improbitatis suæ impleant, & ad exitium plane maturi fiant, dum non tantum Evangelio non obediunt, sed etiam illius professores persequuntur & oppugnant, ac ne patientia quidem illorum ad pœnitentiam adduci possint. Hinc fere factum est, ut sanctorum persecutiones consecutæ sint gravissimæ pœnæ persecutoribus à Deo immissæ. Nihil enim amplius ad cumulum impietatis ac malitiæ restat impiis, inter quos quam diu sunt pii, pœnas divinas ab illis arcent, sed piis ex medio eorum per varias persecutiones sublati, tum demum absq; ullo obstaculo irrumpunt, & longe lateque grassantur in impios divina judicia.

Si vero primum a nobis. Ex Christianorum pœnis cogitandum relinquit, qui maneat exitus ipsorum adversarios: quasi dicat, si Deus nobis, domui suæ, liberis suis non parcit, sed à nobis judicium suum incipit, nos graviter, cum meremur & opus est, castigat & punit.

Quis finis inobedientium Dei Evangelio? Quasi dicat, à nobis quidem, qui Evangelio obedimus, id est credimus, Deus facit judicandi initium, sed in iis qui Evangelio non obediunt, id est non credunt, judicium suum finiet & consummabit. Nos ex calice judiciorum Dei libamus, sed non credentes Evangelio, ipsas feces, & quod in imo fundo est, exhaurient. Addit hoc Apostolus, ne Christiani putent inobedientes Evangelio extra Dei judicium fore, proinde suam sortem & conditionem deteriore esse, quod propter Evangelium affligantur. Tangit Apostolus Judaicæ gentis excidium, quod post piorum persecutiones secuturum erat Matth. xxiv. 9, 10 & seqq.

Quis finis! Id est quam gravis, quam horrendus!

Inobedientium. *Τῶν ἀπειθῶντων*, credere nolentium.

Evangelio. Nam alioquin etiam credentes Evangelio, qui non ita ut par est Evangelio obediunt factis & moribus, à Deo judicantur, ut vidimus. Sed istorum judicium est in salutem, illorum autem in exitiū. Solet autem Deus peracto domus suæ judicio & ad impios translato singularem suorum curam habere, ac providere ne cum cæteris pereant. Sic Noë conservatus est in diluvio. Sic Lothus in Sodomorum excidio: sic Christiani in Judæorum excidio. Id ipsum pollicetur Christus Angelo Philadelphensium ecclesiæ Apoc. iij. 10. Et huc pertinet aurum illud ipsius Apostoli Petri dictum: *novit Dominus pios ex tentatione liberare, injustos autem in diem judicii puniendo servare* 2 Epist. 2. 9. Quod maxime apparebit in extremo mundi judicio.

Vers. 18. *Et si justus vix servatur, impius & peccator ubi comparebit?* Pergit, & ex justorum calamitatibus arguit impiorum & peccatorum miserandam sortem. *Et si justus:* quasi dicat, non tantum Evangelio credens, sed & secundum illius præscriptum vivens, qui Deo in omnibus obtemperat, hominibus quod ipsorum juris est tribuit, beneficus & modestus, injuriarum patiens, sanctus.

Vix servatur. Id est, servatur quidem, & ad vitam æternam haud dubie ex malis omnibus eripitur, sed vix: quatenus multa mala prius ex Dei consilio justissimo

stissimo & sapientissimo sustinere, & maximis laboribus conflictari cogitur, antequam ad salutem eternam perveniat. Quod & sanctissimis & iustissimis hominibus, ipsique Dei Filio vere iusto evenit.

Impius. Qui nullo Dei timore, nulla religione tangitur.

Et peccator. Id est peccatis deditus. Notetur oppositio inter iustum & peccatorem. Non quia iustus omnis peccati est expers, sed quia expers est peccati, quod humanæ non habet excusationem imperfectionis & imbecillitatis.

Ubi comparebit? Id est nusquam. Videt quanta cum difficultate iustus eluctetur ad salutem, quantis malis prius exerceatur, hinc facile conjicit impius & peccator nullam sibi superesse spem salutis & evitandi supplicii. Nusquam igitur compareret, ut solent, qui seipsum jam ob scelera conscientiam prædamnant: procul fugiunt, & sese abdunt, quantum possunt, ne ab ullo conspici & prodi queant. Similitudo enim sumitur a rebus humanis, & impii ac peccatoris certum denotatur exitium. Nam alioquin quod ad Dei iudicium attinet, nemo sese coram ipso abdere & occultare poterit. Prodeundum est unicuique etiam ex ipsa morte & inferno, & coram tribunali Christi consistendum Rom. xiv. 10. 2 Cor. v. 10. Simili sententia dixit Christus, cum duceretur ad crucis supplicium, *si hæc sunt in viridi, quid fiet in arido?*

Vers. 19. Itaque qui patiuntur secundum voluntatem Dei, tanquam fideli creatori commendent animas suas in beneficentia. Ex superioribus monitum infert ad eos, qui tanquam Christiani patiuntur.

Itaque, ὡς ἔσται. Nisi quis putet particulam *ἔσται* peculiarem vim habere: quasi dicat, quandoquidem Dei iudicio & consilio fit ut Christiani pro Christo patiantur, itaque etiam qui patiuntur &c.

Qui patiuntur. Mortes nimirum & capitis supplicia.

Secundum voluntatem Dei. Id est qui non ideo patiuntur, quod malefici sint & ab hominibus puniri sint commeriti, sed ut divinæ voluntati sese obtemperarent, cui si obsecundare nollent, & Christianam pietatem deferere vellent, facile perpeffionibus istis exolvi possent.

Tanquam fideli creatori. Causam inserit sequentium. Particula enim *tanquam* hic causæ secundæ vim habet non similitudinis, cuius rei & supra exempla habuimus *ψf. 16*, & alibi. Deum designat, quem creatorem appellat, ut potentiam illius exprimat. Nam qui potuit hominem & omnia creare, poterit etiam morientium animas conservare, & consequenter mortuos in vitam revocare, & pro vita mortali immortalem iis conferre. Fidelem dicit, ut doceat eum fidei suæ commissum, & suum promissum diligenter servaturum esse. Non fallat fidem servantibus sibi fidem, eamque morte etiam sua obfignantibus.

Commendent, intellige Deo, animas suas. Nempe morituri, ad imitationem ipsius Christi & protomartyris Stephani. Suscipiet Deus hoc illorum depositum, neque spem ipsorum id eo reddendo frustrabitur: quasi dicat, animas pro Deo ponunt, igitur etiam animas Deo commendant.

In beneficentia, ἐν ἀγαθοποιίᾳ. Id est cum beneficient, non male, quod mori potius malint, quam à Christiana pietate deficere: vel *in beneficentia*, pro cum beneficentia, *in pro cum*, id est benefaciendo, malum pro malo non reddendo, non convitiando, non maledicendo & imprecando, sed benedicendo, æquo animo patiendo, adeoque etiam pro persecutoribus & intersectoribus orando, Christi ipsius & Stephani exemplo. Respicit enim Apostolus ad superiora quæ cap. 2, & *III* de Christianorum summa patientia & æquanimirate in afflictionibus.

CAPUT V.

Vers. 1. Seniores, qui in vobis admoneo, consenior & testis Christi perpeffionum & revelanda gloriæ particeps. Ad Seniores in ecclesiis ipsorum orationem convertit. *Seniores, πρεσβύτερος*, id est Episcopos. Permutantur enim ista nomina inter se Tit. 1. 5, 6, 7. 1 Tim. III. 2. Act. xx. 17, 28, & hoc ipso loco *ψf. 2*. Seniores seu presbyteri dicti, quod plerunque ætate jam maturi ad hoc munus legerentur, unde & Senatus affini nomine appellatus est.

Qui in vobis. Intellige sunt, id est qui apud vos sunt: eadem locutio habetur & *ψf. 2*.

Admoneo, vel rogo, ὡς ἑταῖρος, consenior. Ὁ συμπρεσβύτερος, cum articulo emphatico, qui conseniorum singularem Apostolum designat. Quod etsi verum est, quia tamen sese in collegio Seniorum ponit, eo ipso docet se neutiquam Seniorum & Episcoporum dominum fuisse, multo vero minus cæterorum Apostolorum. Titulum autem hunc sibi tribuit, ut significet, sibi, qui etiam Senior sit, isque Apostolus, Seniores alios admonendi jus esse.

Et testis Christi perpeffionum. Id est, qui cum spectator fuerim Christum illum Dei passum & mortuum, proinde & ex mortuis suscitatum esse, ad hoc testandum à Deo & ipso Christo missus sum. Nimirum Apostolum sese esse significat, & quo pacto sit singularis consenior exponit.

Et revelanda gloriæ particeps. Nunc quidem jure, postea re & facto, id est, qui etiam ad communionem gloriæ quæ revelabitur pertineo. Designat gloriam illam piorum, quæ in adventu Christi revelabitur Rom. viii. 18: quasi dicat, particeps sum perpeffionum Christi, particeps etiam ero ejus quæ revelabitur gloriæ. Recte gloriam perpeffionibus opponit, ut illius haud dubia spe patientes consoletur & erigat. Nam & Christus per suas perpeffiones ad gloriam suam pervenit Luc. xxiv. 26.

Vers. 2. Pascite eum qui in vobis gregem Dei, inspicientes non coacte, sed spontaneæ, neque turpis lucristudio, sed prompto animo. Officium illorum describit. *Pascite eum qui in vobis*, intellige est. *In vobis*, id est apud vos, vestris in oris.

Gregem Dei. Pascendi metaphora omnem gregis conservandi & augendi curam designat, imprimis vero ut verbi divini pastu grex abundet. Pascere enim pastum præcipue notat. Grex Dei, respon-

dente pastoribus metaphora, ecclesiam seu Christianos, qui Dei & Christi sunt oves.

Inspicientes, ἰποσκηπῆντες. Declarat quid sit pascere, id est diligentem curam gerentes ovium. Hinc & Episcopi dicti. Nam quorum curam diligentem habemus, ea sæpe inspiciamus.

Non coacte. Id est non adhibendo vim carnalem cogendi. Neque enim Episcopi domini sunt ovium.

Sed spontanee seu voluntarie. Id est, sed sic ut sua sponte & voluntate omnes officium faciant, ducite gregem, non cogite. Voluntarium ac spontaneum populum Deus sub Novo Testamento requirit Psalm. cx. 3: qui ipse ultro ac sua sponte Christiani hominis officium implere non vult, vi externa & carnali adigendus non est. Christianis fatis est, ut ab illo abstineant, tanquam ab ove scabiosa, ne gregem inficiat.

Neque turpis lucris studio. Id est, *μη ἀίχρῳ κερδῶς.* Id est non ideo pascite ecclesiam, ut ex hac pastura lucrum capiat & quærat, quod ex officio pastoris & Episcopi quærere turpe est. Alia lucra, alia opes ac divitiæ pastoribus divini gregis propositæ debent esse, quam viles istæ & terrenæ. Non spectate lauta stipendia, non emungite auditores auro, argento, vestibus, quod se fecisse negat Apostolus Act. xx. 33. Tandem avaritiam in Doctoribus tangit idem Apostolus Paulus 1 Tim. vi. 5, & hic ipse Petrus 2 Petr. 2. 3, 14, 15, & Judæ 1. 11, 16. *Sed prompto animo.* *πρόθυμοι,* animo propenso & salutis ecclesiæ unice studio, nec tantum omnis lucris oblito, sed etiam, si sit opus, de propriis facultatibus, vel manuum suarum laboribus inserviat, cujus rei specimen & exemplum illustre præbuit Apostolus Paulus.

Verf. 3. Neque tanquam dominantes cleris, sed exemplaria estote gregis. Id est neque ita pascite, quasi dominaremini in clericos. Non tantum dominatum in clericos vetat, sed etiam dominatus similitudinem ac speciem, quod fieret, si ipsi non facerent quæ ecclesiæ præcipiunt. Sic enim domini solent, servis imperant, & ab illis opus exigunt, ipsi interea quiescunt.

Cleris, τῶν κληρῶν. Id est sortibus. Christianos designat, quos Deus veluti forte ex aliorum hominum numero duxit, qui perinde sunt peculiaris Dei populus. In eos igitur vel similitudinem aliquam ac speciem dominatus exercere, summum foret nefas. Hoc enim perinde esset, atque si servus in domini sui propriam sortem dominatum invaderet, eamque sibi vindicaret. Videmus Cleri appellationem omnibus Christianis esse communem, quam sibi tanquam propriam arrogarunt iidem illi, qui & dominatum in ecclesiam.

Sed exemplaria estote gregis. Γινώμενοι, per participium pro verbo præsentis temporis, ex Hebræorum idiotismo. Ipsi exemplo ecclesiæ præite rebus in omnibus, & quæ alios docetis, ipsi priores facite. Efficaciora enim sunt facta & exempla quam verba. Et namque docere debetis, quæ vos æque obligant quam ecclesiam. Iisdem cum ecclesia subestis legibus. Et vos oves estis, quamvis pastores sitis. Hinc pastores & oves genere inter se conveniunt. Tacite monet Apostolus, ne doctrinas & præcepta homi-

num proponant in ecclesiis, sed ea tantum quæ ab ipso Deo per Christum sunt ad credendum & faciendum omnibus proposita, quorum proinde executionem vel rigidius exigit Deus & Christus à Doctoribus quam ab auditoribus. Nimirum Christiani doctores Scribis & Phariseis haudquaquam debent esse similes, de quibus Christus ipse, dicunt, inquit, & non faciunt. Ligant enim onera gravia & difficilia portatu (traditiones nimirum hominum) & imponunt humeris hominum, digito autem suo nolunt ea movere Matth. xxi. 11. 4.

Verf. 4. Et cum apparuerit ille pastor princeps, reportabit illam immarcescibilem gloriæ coronam. Docet quid præmii sint reportaturi pastores, si eo, quo decuit modo, exerceant officium. *Et cum apparuerit,* nempe in suo adventu ad iudicium omnium vivorum & mortuorum cap. iv. 5.

Ille pastor princeps. Titulo hoc decoravit Christum, ut ecclesiæ pastores Christo peculiari ratione pastorum munere & nomine associatos esse ostenderet, & sic alacriores ad illud obeundum redderet. Pastorem enim etiam Christus egit & agit ecclesiæ cap. 2. 25. Sed Christus est *Ἀρχιποιμὴν*, id est, non tantum primus & præcipuus in ordine pastor, sed etiam Dominus pastorum omnium, ac pastor pastorum. Vide titulum hunc ab ipso Petro tribui soli Christo. Petrus igitur nihil minus cogitavit & fecit, quam ut se principem scilicet pastorem pastorum ferret. Satis habuit se unum ex seniorum collegio, eumque Apostolico munere insignem esse, & ad cælestis gloriæ societatem una cum cæteris omnibus pertinere. Quanto vero minus credibile est, ut Petro defuncto Linus aliquis, vel Cletus, qui ei in Romanæ ecclesiæ Episcopatu successisse dicitur, Joannis Apostoli, quem Petro supervixisse satis constare videtur, principem vel pastorem ageret.

Reportabit illam immarcescibilem gloriæ coronam. Id est coronam quæ gloriæ est, per genitivum differentiae vel speciei. Sumit autem similitudinem à coronis quæ victoribus dari solebant. Ideo & immarcescibilem dicit, ut eam coronis illis ex lauri vel oleæ foliis confectis opponeret, quæ sicut ipsæ mox emarcescebant, sic gloriæ & honoris brevi perituri insignia erant. At gloria illa cælestis æterna est, qua pastor ille princeps, cum venerit, pastores ovium suarum, munere suo rite fungentes coronabit. Hanc coronam unice spectare debent omnes pastores, ad hanc totis viribus contendere. Et si vero quilibet Christianorum etiam, qui vicerit, coronam gloriæ sit accepturus, peculiaris tamen gloriæ corona manet eos, qui non tantum ipsi Christiane & sancte vixerunt, sed alios etiam ad sanctitatem erudierunt, id est, non tantum oves, sed etiam ovium pastores extiterunt Dan. xii. 3. Habent igitur quo solentur se ecclesiarum seniores, & cum præ cæteris impetantur probis ac contumeliis, ad hanc gloriæ coronam animum & cogitationem semper referant.

Verf. 5. Similiter juniores subjiciamini senioribus. Omnes autem alii aliis subiecti humilitate exornamini: quia Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. Junioribus etiam, quod ipsorum est officii, præscribit. *Similiter,* intellige, officium vestrum facite.

Juniores.

Juniores. Id est auditores, quos opposito senioribus nomine juniores appellat, non tam ætatis quam ordinis respectu.

Subjiciamini senioribus. Officium exprimit juniorum, ut sese senioribus subjiciant, id est, eorum doctrinæ, monitis ac præceptis libenter obtemperent, cum sciant seniores ea tantum docere, monere ac præcipere, quæ à Deo & Christo acceperunt, nec suo sed Dei & Christi nomine junioribus præesse, idque sic ut ipsimet etiam faciant, quæ aliis facienda proponunt.

Omnes autem alii aliis subjecli. ὑποτασσάμενοι, per participium passivum præsentis temporis, quo Latini carent, id est vosmet subicientes: quasi dicat, cum autem præcipio ut juniores subjiciantur senioribus, ita hoc intelligi volo, ut nihilominus omnes alii aliis subjiciamini. *Omnes*, etiam seniores, *alii aliis* & junioribus recta monentibus. Sic Petrus ipse subjicit sese Paulo, cum ab ipso publice, idque merito, reprehenderetur Gal. 2. 14. Senioribus quidem peculiariter à junioribus debetur subjectio ex peculiari officio, sed ita tamen, ut cuilibet in ecclesia jus fasque sit quemlibet meliora admonere, & ut quisque teneatur meliora monentibus sese subicere, illique parere. Hinc videmus summam libertatis Christianæ æqualitatem in ecclesia esse, neque ulla ecclesiastica munera, ullum libertati præjudicium ac detrimentum afferre. Videmus in ecclesia nullum esse ἀντιπύδινον Papam, solam veritatem & justitiam regnum in ecclesia obrinere.

Humilitate exornamini. Recte post subjectionis præceptum humilitatis admonet, quia ad subjectionem unice necessaria est. An enim se quisque etiam seniori juniore subjiciat, nisi humilitate præditus sit? Humilitas, ταπεινοφροσύνη animi demissionem significat, qua quis alta & sublimia non spectat, honores non ambit, nec ut aliis præferatur quærit, vanam laudem & gloriam non affectat, modeste agit, omnibus honore decedit, non ipse se effert, nec se contemni ac dispici indigne fert. Ingens virtus, & vere magni & excelsi animi.

Exornamini. ἑνδυβάσασθε, à nomine ἑνδυβάσκει, quod ornamentum vestitus significat. Solent superbi vestimentis sese exornare. Apostolus pro exteriori vestitus ornamento internum Christianis præcipit, ut scilicet animum humilitatis vestitu exornent. Ornantur Episcopi gravi ac muneri suo convenienti vestitu, quique ipsis reverentiam quandam conciliet, sed nisi simul & animi humilitatem induerint, externo corporis vestitu ad superbiam & contemptum aliorum abutentur. Juniores quoque splendor & luxus vestium delectat, manifesto argumento, animos illorum humilitate haudquaquam vestitos & exornatos esse.

Quia Deus est. Rationem præcepti addit à maximo detrimento contrarii vitii, & à maximo fructu humilitatis. Superbi sunt qui ipsimet sese supra alios extollunt. Sic enim & Christus ipse dictum hoc explicat, qui sese extollit, inquit, humiliabitur, qui vero se humiliat, extolletur Luc. XIV. II. Hinc in vestitu luxuriosi merito pro superbis habentur. Quorsum enim hic luxus, nisi sese cæteris eminentiores & conspectiores faciant, aut saltem aliis nihilo

videantur inferiores? Superbi quia sunt vani, ipsi sua vanitate attolluntur. Non cogitant se miseros mortales esse, non vident quantum sibi desit ad id ut præstent cæteris, & quam hoc ipsum stultum sit & inane semetipsum aliis anteferre? Hoc & illi faciunt, qui rectiora monentibus sese non subjiciunt. Istis igitur Deus ipse resistit. Resistunt quidem illis & homines, oderunt superbos, nec facile patiuntur ut sese cæteris anteferant. Sed Deum imprimis adversarium habent, qui, si homines nequeant, ipse superbos haud dubie deprimit, & ex sublimi in præceps agit.

Humilibus autem. Id est iis qui se ipsos humiliant, nemini anteponunt, omnibus postponunt.

Dat gratiam. Id est varia confert dona ac munera, ut eos subinde magis magisque evehat & extollat. *Gratiam*, per metonymiam causæ ponit pro gratiæ divinæ effectis.

Verf. 6. Humilianimi igitur sub potentem manum Dei, ut vos exaltet in tempore. Repetit & infert ex superioribus præceptum humilitatis. *Igitur*: quasi dicat, quandoquidem Deus superbis resistit, & humilibus dat gratiam.

Ideo humiliamini. Id est vosmetipfos quamaxime demittite, infra omnes ponite & minimos ducite, quemvis hominem vobis honore præferre, proinde cuilibet vera monenti vosmet subicite, nihil vobis veri honoris decedet, si quemvis honore præveneritis, & rectiora monenti vosmet subjeceritis.

Sub potentem manum Dei. Significat Dei manum esse potentem & invictam in deprimendis & contemendis superbis, frustra que superbos cum Deo in certamen descendere. Quanto enim illi magis sese attollere volent, tanto magis a Deo deprimuntur. Monet igitur ne se adversum Dei manum erigant & attollant, sed sub illam sese humilient quamaxime, & in terram usque abjiciant. Causam tacite insinuat, ob quam nosmet humiliare debeamus, significans Dei manum potentes semet attollentes haud dubie depresso. Deo tribuit manum, per metaphoram ab hominibus præsertim, Regibus & Monarchis, quorum manus dicitur esse potens, sed Dei manus vere potens & robusta est, cui nulla vis nullum robur potest resistere.

Ut vos exaltet. Id est ut vobis det gratiam. Deus enim homines exaltat, cum eos multiplicibus gratiæ suæ donis & muneribus cumulat, maxime vero, cum eos regni sui hæredes facit. Significat eandem Dei manum sicut in deprimendis superbis potentem & invictam esse, sic non minus in extollendis humilibus. Ita docet, eos, si semetipfos humilient, non tantum à Dei potenti manu depresso non iri, sed etiam exaltatum iri.

In tempore. Docet Deo sua esse tempora, quibus quanque rem facit, quibus & superbos humiliat, & humiles exaltat. Nostrium esse tempus hoc patienter expectare, & neque superbiorum prosperitate neque humilium afflictione quicquam moveri. Veniet tempus, & brevi aderit, cum superbi à Deo deprimuntur & humiles extolluntur. Occurrit Apostolus objectioni, ne quis dicat, humiles nihilominus apud homines despectui esse. Non semper sic

erit,

erit, respondet Apostolus, tempus exaltationi eorum à Deo destinatum expectandum est.

Vers. 7. Omnem sollicitudinem vestram projicientes in eum, quia illi cura est de vobis. Docet quid interea faciendum sit humilibus & afflictis. Omnem sollicitudinem vestram, id est in necessitatibus constituti, in quibus nullum commune nec remedium invenitis, exolvite vos omni sollicitudine ac cura. Deo rem committite, ipsi interea Deo consili læto animo agite. Nam qui hoc facit, in Deum veluti curam & sollicitudinem omnem conjicit.

Conjicientes. Ἐμπεψάρκας, participium præteriti temporis activum, id est projecta in ipsum, nempe Deum, omni cura, quod sit precibus & certa in Deum fiducia, qui modum inveniet nos servandi & ex omnibus difficultatibus expediendi, etiam ex ipsa morte ad vitam reducendi.

Quia illi cura est de vobis. Causam istius moniti & præcepti affert, quia Deus de vobis curam habet. Non negligit vos Deus resque vestras. Ideo non est ut unquam anxii, trepidi, & solliciti sitis. Magnum vestri curatorem habetis Deum, qui vestri curam gerit, non tantum tanquam creator suarum creaturarum, sed etiam tanquam Pater optimus suorum filiorum. Vestri, inquit Christus, etiam pili capitis numerati sunt: quasi dicat, passerulorum quidem (à quibus isthic exemplum sumit) capita numeravit Deus; at vestrorum non capita tantum, sed pilos etiam in cujusque capite numeratos habet. Si igitur liberi parentum suorum fiducia, læti & soluti curis agunt, quanto magis nos idem facere decet, tantum parentem sortitos, in cuius manu sunt omnia, & qui ipsa bonitas & charitas est?

De vobis. Nimirum in Jesum credentibus, & per fidem hanc filiis suis à se genitis ac regentis.

Vers. 8. Sobrii estote & vigilate: quia adversarius vester Diabolus tanquam leo rugiens ambulans, quaerens quem devoret. Ad sobrietatem & vigilantiam eos adhortatur, ne scilicet ita in Deum omnem curam conjiciant, ut ipsi interea crapulæ & somno indulgeant.

Sobrii estote. Nunquam cibo & potu onerati.

Vigilate. Nec somni nimii, sed semper ad salutem vestram attentis & precibus intentis. Sobrietas multum ad vigilantiam facit, utraque ad conservationem salutis.

Quia adversarius. Causam affert utriusque virtutis: qui adversarium habet sibi perpetuo insidiantem & imminentem, sobrius & vigilans esse debet. Alioqui nullo negotio præda fiet inimici. At nulli graviolem & tetriorem adversarium habent quam Christiani. *Adversarius vester*, vestrorum præcipue Christianorum.

Diabolus. Nominat hunc adversarium, spiritum illum & Angelum immundum cum suis Angelis, qui salutem Christianorum totis viribus adversatur, ægerime ferens Christianos ad cælestem beatitudinem vocatos esse, & contendere, ex qua ille ob peccatum pulsus est.

Tanquam leo rugiens ambulat. Exprimat quo pacto adversetur Christianis, sumpta similitudine a rugiente leone, qui rugire solet, cum fame & esurie premitur, & tum maxime fame stimulante sævus est,

eadem fames ipsi & esuries causa est ambulandi, quaerit enim ambulando prædam quam devoret, & rabidam famem exsatiat. Nihil leone inter feras horribilius est, sed Diabolus omnibus leonibus multo horribilior & horridior, nec minus nostræ salutis inhiat quam leo esuriens prædæ.

Ambulat. Per metaphoram convenienter leoni. Nam Diabolus spiritus est, momento adest, ubicunque vult, ambulatione non indiget. Neque enim corporea gravatur mole.

Quærens quem, nempe ex Christianis, devoret. Et hoc convenienter leoni prædam devoranti. Diabolus autem devorat, cum aliquem vita & imprimis æterna privat. Quærit nimirum quem terrore calamitatum & mortis à fide in Christum & Christiana pietate abducatur, & sic vita æterna privetur, vel si hoc efficere non possit, vitam hanc præsentem illi saltem eripiat. Est igitur in tanto periculo maxima causa perpetuæ sobrietatis & vigilantie, ad procurandam sanctis cogitationibus & actionibus & orationibus salutem.

Vers. 9. Cui resistite firmi fide, scientes eadem perpeffionum in mundo vestra fraternitati perfici. Monet ut huic adversario resistamus. *Cui resistite*: quasi dicat, non est quod vos terreat, vincetis illum & fugabitis. Resistite tantum illi, nimirum non patiendò vos à fide in Christum & ulla Christianæ pietatis parte abduci.

Firmi fide. Docet quam re firmari debeamus ad resistendum huic adversario: fide nimirum seu per fidem, fidem intelligit in Deum per Jesum, quæ certi sumus, fore ut nos Deus per Jesum etiam ex ipsa morte eripiat ac servet in vitam æternam. Si Deo & Christo constanter adhæserimus, maluerimusque etiam occidi potius, quam Christianæ pietatis officium ulla in parte deferere. Qui hanc fidem habet (habet autem, & habere debet omnis qui Jesum credit esse mortuum & ex mortuis suscitatum & Dominum ac Regem cælestem effectum cap. I. 21, & III. 21, 22,) huic tanta firmitas ac robur ineft, ut Diabolo resistere eumque vincere possit. *Vel si quis malit verbis firmi fide*, στεροὶ τῇ πίστει modum expfimi ab Apostolo, quo resistere debeamus Diabolo, nimirum ut firmi & inconculsi simus fide, id est in fide semel in Deum propter Christum suscepta. Id enim agit Diabolus, ut fidem nostram quatit & concutiat, quam si quatit & concutit non patimur, Diabolo resistimus, non minus quam rupes mediis in fluctibus, qui saxo illi franguntur, ipsi non frangunt rupem. Prior illi sensus medium resistendi tradit, hic posterior modum, cui nomen στεροὶ magis favere videtur, quod res non tam viribus quam soliditate & stabilitate firmas designat, & apte verbo ἀνίστα resistite respondet.

Scientes. Ἐδόντες, participium præteriti temporis, id est cognito, seu quandoquidem cognovistis.

Eadem perpeffionum. Id est eadem genere perpeffiones, & propter eandem causam, nempe propter Christianam fidem ac pietatem.

In mundo. Id est, in aliis omnibus mundi locis seu inter alias omnes Gentes.

Vest e fraternitati perfici. Id est à vestra fraternitate. Fraternitatem posuit pro fratribus, abstractum pro

pro concreto. Sic cap. 2. 17. Intelligit autem fratres in Christo, quamvis non omnes ex Judæis, sed complures ex Gentibus profanis collectos, quod easdem genere perpeffiones perficiebant, quatenus in illis constantes erant, & ad extremum finem perdurabant, easque perducebant. Exemplo universæ fraternitatis in variis mundi locis ipsis optime noto, hortatur eos ad similem constantiam in perpeffionibus pro Christo: quasi dicat, non soli estis qui pro Christo patimini. Universa vestra fraternitas in mundo eadem patitur, idque constanter. Nolite cæteris omnibus cedere constantia. Fratres estis plusquam germani, eosdem etiam animos gerite, eadem agite virtute. An cum universi fratres in mundo sub Christi cruce laborant, vos soli velitis esse exempti? & cum ad societatem Christi gloriæ adspiretis, societatem crucis Christi defugiatis?

Verf. 10. *Deus autem omnis gratia qui vocavit nos ad æternam suam gloriam in Christo Jesu parum passus, ipse perficiet vos, confirmet ac roboret, fundet.* Finit admonitionem hanc simulque & Epistolam voto: quippe qui sciret Dei auxilio in omnibus, præsertim in constanti perpeffione, propter Christum maxime opus esse.

Deus autem omnis gratia. Quasi dicat, ego quidem vos exhortor & admono, nec vobis, ut arbitror, voluntas & conatus deest. *Deus autem omnis gratia,* id est qui omnem gratiam, favorem, amorem, bonitatem, clementiam, misericordiam in se habet, proinde haud dubie vobis & orationibus nostris annuet.

Qui vocavit nos ad æternam suam gloriam. Ex effectu ostendit, ipsum esse Deum omnis gratiæ. Vere enim omnis gratiæ Deus est, qui mortales homines, eosque peccatores vocat ad æternam suam gloriam, id est ad regnum suum & regni sui beatitatem sempiternam. *Gloria,* id est splendor, magnificentia, per metonymiam adjuncti. Vel per synecdochen partis, ponitur pro beatitudine cælesti & divina.

In Christo Jesu. Id est per Christum Jesum, qui vocationem hanc & ipse per se peregit, & in cælos vectus per suos peragebat Apostolos & ministros.

Parum passus. Vult quidem ut prius patiamur, antequam ad gloriam suam perveniamus, habet istius sui consilii sapientissimas causas, sed quantillum hoc est quod patimur & pati possumus ab hominibus, cum Dei gloria sempiterna comparatum. Nimirum ut alter Apostolus loquitur, *momentanea levitas afflictionis nostræ excellenter excellens æternum pondus gloria conficit nobis* 2 Cor. iv. 17. An igitur ut æternam gloriam & regnum cæleste consequamur, ut æternis & veris potiamur voluptatibus, levem & momentaneam afflictionem perpeti recusabimus. Hoc ne Epicurus quidem ipse recusaverit.

Ipse. Pro eadem illa sua munifica gratia & bonitate,

Perficiat vos. Nempe respectu fidei & pietatis Christianæ, quam sicut in vobis inchoavit & operatur, sic eandem & perficiat ac consummet.

Confirmet. Id est animos vobis addat.

Roboret. Addat & robur ac vires.

Fundet. Immotos vos faciat, per metaphoram 2 fundamentis quæ debent esse immota, immotos

nimirum in fide & pietate Christiana malorumque tolerantia.

Verf. 11. *Ipsi gloria & robur in secula seculorum. Amen.* Voto *διδοῦμαι* adjungit eandem quam supra cap. iv. 11, quam ibi vide.

Verf. 12. *Per Sylvanum vobis fidelem fratrem, ut puto, per pauca scripsi, admonens & obtestans hanc esse veram gratiam Dei, in qua stetistis.* Significat per quem Epistolam hanc scripserit. Per Sylvanum, eundem, credo, cujus & Paulus in utraque ad Thessalonicenses Epistola nomen una cum suo præscribit, & in Epistola posteriore ad Corinthios cap. i. v. 19 mentionem facit. Sunt qui putent hunc esse Silam, cujus fit mentio in Actis cap. xv. 22, 27, 32, 40. xvi. 19, 25, 29 &c, contracto Sylvani nomine, ut fit in multis aliis.

Vobis. Pronomen hoc non refertur ad proxime sequentia nomina, sed ad remotius verbum *scripsi*.

Fidelem fratrem. Nempe tam meus quam vestrum in Christo. *Fidelem,* id est non falsum, sed fidei simul erga nos tanquam fratres, simul erga Christum tanquam Dominum servantem, proinde nec Epistolam hanc suppressurum, nec in ea vobis reddenda negligentem futurum, nec quicquam immutaturum esse.

Ut puto. Hoc addit, quia de animo ac fidelitate pronunciat, quæ quia homini ipsa per se non patet, idcirco per externa signa & effecta putatione colligitur. Apparet tamen hinc Sylvanum non tam familiarem fuisse Petro quam Paulo. Alioquin enim videtur Petrus absolute de fidelitate ejus toties experta & cognita pronunciaturus fuisse.

Per pauca. Id est paucis, intellige verbis, per ellypsin.

Scripsi. Nempe hanc Epistolam, quæ satis brevis, & in qua non multis quidem scripsit Apostolus, sed multa.

Admonens & obtestans. Summatim exprimit quid hac scriptione agat.

Hanc esse veram gratiam Dei. Id est, hunc esse nuncium & doctrinam de vera Dei gratia, per metonymiam subjecti pro adjuncto, & simul causæ pro effectu, quatenus gratia Dei ponitur pro effectis gratiæ divini, quod scilicet Christum Filium suum miserit, quod eum dederit in mortem pro peccatis nostris, quod eum suscitaverit ex mortuis, & Dominum ac Christum fecerit propter justificationem nostri, quod omnibus in ipsum credentibus justitia imputetur, & vita æterna detur, ob hanc fidem per charitatem efficacem sine Legis operibus. Quæ omnia *veram Dei gratiam* vocat, id est vera Dei gratiæ effecta, tacite Evangelium opponens legi, quæ gratiæ istius umbra quædam & imago fuit Hebr. x. 1. Christus cum Joanne Baptista comparatus dicitur lux vera Joh. i. 9. Nimirum ut Joannes Apostolus loquitur, Lex per Moysen data est, gratia & veritas per Jesum facta est Joh. i. 7. Eadem phrasi & metonymia Paulus Evangelium Christi dicit esse potentiam Dei, id est nuncium de potente Dei facto & opere, quod Jesum suscitaverit ex mortuis, & Dominum ac Christum effecerit Rom. i. 16.

In qua stetistis. Pro in qua statis, præteritum pro præsentem
(Vv)

præsenti, Hebræa phrasi, id est cui creditis. Constanti adhærere Euangelio Jesu Christi, admonitioni & obtestationi meæ conformiter, neque vos unquam poeniteat Legem permutasse Euangelio. Nam pro umbra & imagine gratiæ divinæ amplexi estis veram ac Solidam Dei gratiam.

Verf. 13. *Salutat vos quæ in Babylone simul electa, & Marcus filius meus.* Salutem ipsis adscribit, & ab ecclesia cui tum præerat, & nominatim à Marco filio suo. *Salutat vos*, id est salutem vobis precatur.

Quæ in Babylone simul electa, συναλεκτα. Nempe vobiscum ad salutem propter fidem in Jesum à Deo electa. Intelligit ecclesia, *quæ in Babylone*, scilicet est, magno electis istis, ad quos scribebat, solatio, quod etiam in Babylone esset ecclesia Christiana. Sunt qui Romam designari putant, sed nulla causa est ut pro Roma Babylonem dicere putetur Apostolus, præsertim cum aperte nomen suum Epistolæ præscribat.

Et Marcus filius meus. Videtur intelligere filium

suum proprie dictum, nisi jam illis constiterit in hac appellatione ad solum spiritum respici.

Verf. 14. *Salutate alii alios in osculo charitatis. Pax vobis omnibus qui in Christo Jesu. Amen.* Tandem & ipse unumquemque nomine suo salutari postulat. *Salutate alii alios.* Intelligit meo nomine. Ipsemet ad salutandi officium adhibet, ne se quisquam insalutatum queratur.

In osculo. Id est per osculum seu osculo adhibito, ut tum moris erat.

Charitatis. Id est, ex charitate profecto & charitatis indice, per genitivum causæ & signi.

Pax vobis omnibus. Intelligit sit. Ipse Apostolus omnibus in commune pacem precatur, id est veram felicitatem, more Hebræo.

Qui in Christo Jesu. Intelligit estis. Describit & designat istos omnes quibus pacem optat. *Vobis*, inquit, *omnibus qui in Christo Jesu*, per fidem inserti estis.

Amen. Firmat & finit votum suum consueta voce, qua in fine votorum addita, verum, id est firmum ac ratum esse cupimus quod vovemus.

Laus Deo Opt. Maximo.

COM-

C O M M E N T A R I U S

I N

posteriorem Epistolam

A P O S T O L I

P E T R I.

C A P U T I.

Verf. 1. **S** *Imon Petrus servus & Apostolus Jesu Christi, iis qui aequae pretiosam nobis sortiti sunt fidem in iustitia Dei nostri & Servatoris Jesu.*

Præscribit Epistolæ nomen suum.

Simeon, nomen proprium. *Petrus*, nomen a Christo inditum, quod multo magis quam Simeonis illi factum est proprium, quare de re vide 1 Petr. 1. 1.

Servus. Quatenus Christianus, Christiani enim omnes servi sunt Jesu.

Et Apostolus. Muneris sui respectu, vide 1 Petr. 1. 1.

Jesu. Nempe & servus & Apostolus.

Iis qui aequae pretiosam nobis sortiti sunt fidem. Describit eos quibus Epistolam hanc inscribit, omnibus nimirum Christianis. Ideo hæc Epistola vere Catholica dicitur.

Aequae pretiosam fidem. Quia eandem in Jesum fidem, quæ pretiosa dicitur, quia iustitiæ imputatione & regni cælestis hæreditati immensis bonis à Deo æstimatur.

Nobis. ἡμῖν pro σὺ καὶ ἐγώ, id est nobiscum, per ellypsin, Apostolos intellige, & alios qui primi in Jesum crediderant.

Sortiti sunt. Id est adepti sunt, per metaphoram ab iis quibus sortitione obvenit aliqua hæreditas.

In iustitia Dei nostri. Id est, per iustitiam Dei nostri, bonitatem intelligit, clementiam, misericordiam, consueta Scripturæ phrasi.

Dei nostri. Quia & creatoris nostri.

Et Servatoris Jesu Christi. Quia nos morte sua servavit, factus pro nobis & peccatis nostris victima, & ex mortuis suscitatus potestatem accepit nos servandi, & in vitam æternam asserendi. Dei igitur & nostri &

Servatoris Jesu bonitate, clementia, misericordia factum est, ut vos totque alii eandem nobiscum sortirentur fidem, qui effecit ut omnibus Euangelium prædicaretur cum efficacissimis credendi causis. Fides enim est ex auditu, auditus autem per verbum Dei Rom. x. 17. Sunt qui putent Jesum hic & Deum nostrum & Servatorem dici, ideo quod novus articulus non præfigatur vocibus *Servatoris Jesu*. Rem magnam concludunt ex levi conjectura: quasi vero hoc necessarium sit, ubi aperta est rerum distinctio, & quasi compluribus exemplis argumentum hoc redargui non possit, etiam ex sequente commate, ut mox videbimus. Et cum ubique vox Dei absolute posita nunquam Jesum sed Patrem Jesu designet, quid causæ est ut non etiam hic eandem significationem retinere censenda sit? Neque usquam Jesus Deus noster & Servator conjunctim appellatus legitur.

Verf. 2. *Gratid vobis & pax multiplicetur in cognitione Dei & Jesu Domini nostri*. Salutationem ac votum præmittit iisdem, quibus in prior Epistola verbis conceptum cap. 1. 2, nisi quod hic addat, *in cognitione Dei &c*. Quibus verbis medium exprimit per quod hominibus gratia & pax à Deo & Jesu Domino nostro multiplicatur: id vero cognitio Dei & Jesu Domini nostri: quod medium quia isti adepti erant vs. 1, idcirco iis etiam per hoc medium gratiæ & pacis precatur multiplicationem.

In cognitione. Id est per cognitionem, *in* pro per. Cognitione Dei consistit in cognitione, Deum esse qui omnia creavit, & omnium absolutus Dominus sit, æternus, sapiens, potens, bonus, beatus, remunerator omnium qui ipsum quærunt, & impietatis & malitiæ severus vindex: seu ut brevius loquar, in cognitione eorum omnium quæ à nobis credi & fieri vult. Ex qua cognitione oritur obedientia erga Deum, ex obedientia gratiæ & pacis divinæ multiplicatio.

Et Jesu. Deo adjungit Jesum. Quia is perfectam
(V v 2) Dei

Dei cognitionem docuit, quippe à Deo hunc in finem ad homines missus. Imitatur ipsius Jesu verba Petrus, à Joanne cap. xvi 1. 3. prodita. Cognoscitur autem Jesus, cum doctrina ejus cognoscitur.

Domini nostri. Hunc titulum apponit, ut tanto magis causam exprimat cur Jesus cognosci debeat, quia scilicet noster Dominus est à Deo factus, idemque hic titulus valet, quod titulus Christi, qui unctum significat, nimirum Dei, hoc est Regem ac Dominum populi Divini à Deo factum Act. 2. 36. Hic videmus Jesum à Deo distingui, quamvis nomini Jesu peculiaris non præfigatur articulus.

Verf. 3. *Sicut omnia nobis divina potentia ipsius quæ ad vitam & pietatem donavit per cognitionem ejus qui vocavit nos per gloriam & virtutem.* Ostendit se merito illis gratiæ & pacis multiplicationem per cognitionem Dei & Jesu Domini nostri precari. *Sicut* & hoc loco significationem habet causæ, cujus exempla sunt obvia, idemque hic valet particulæ.

Quandoquidem. Quasi dicat, quandoquidem omnia nobis Deus per cognitionem sui donavit, quæ nos vere pios & Deo acceptos possint efficere. Vel si propriæ significationi voculæ, *sicut* insistendum est, sensus erit, sic vobis gratia & pax multiplicetur, sicut omnia vobis Deus donavit per sui cognitionem ad vitam piam spectantia.

Omnia nobis. Nempe Christianis, proinde & vobis, qui Christiani estis. Mutat personam secundam in primam.

Divina potentia ipsius. Id est, Deus per suam divinam potentiam. Adjuncto tribuit quod proprie subiecto competit.

Quæ ad vitam & pietatem. Intellige pertinent, ellypti Græcis usitata, quæ ad vitam piam pertinent, *ὡς ἀπὸ τοῦ θεοῦ*, donavit, id est, ex mera gratia sua scire & habere fecit. *ἀποφύγιον*, nempe *τῆς θεοῦ δωρεᾶς αἰὲν*, per participium verbi medii, quod hoc loco significationem habet activi.

Per cognitionem ejus. Medium exprimit per quod Deus omnia nobis donavit quæ ad vitam piam pertinent.

Id vero est cognitio ejus, *qui vocavit nos.* Id est per cognitionem sui. Deum enim Apostolus hac descriptione designat, antecedens ponit pro relativo, more Hebræo. *Vocavit nos*, nempe peccatores miseros ad pœnitentiam ac vitam piam: vocavit autem vocatione divinißima & efficacissima.

Per gloriam ac virtutem. Id est per gloriosissimam virtutem, nempe iterum *ὡς ἀπὸ τοῦ θεοῦ*. Ipsi virtus gloriosissima eum impulit ut nos vocaret. Intelligit autem Dei justitiam, quam dixit *ἡ* 1. Dei bonitatem, clementiam, misericordiam, omni laude, gloria, deprædicatione dignissimam. Sic & priore Epistola Deo virtutes tribuit, nosque populum acquisitum dicit, ut virtutes deprædicemus ejus, qui nos ex tenebris vocavit in admirabilem suam lucem, Dei virtutibus nostri vocationem similiter tribuens 1 Petr. 2. 9.

Verf. 4. *Per quæ maxima nobis & preciosa promissa donavit, ut per hæc fiat divina participes natura, aufugientes ab illa, quæ in mundo in cupiditate, corruptione.* Docet quid imprimis Deus nostri causa fecerit, ut nos ad vitam piam adduceret.

Per quæ. Nempe per gloriam & virtutem, nexu periclorum Petro familiari, per pronomina relativa. In plurativo loquitur de re una, quia eam duobus nominibus substantivis expressit.

Maxima nobis & preciosa promissa donavit. Gloriosa virtus ejus effecit, ut nobis maxima & preciosa donaret promissa, id est ut nobis miseris mortalibus, nec ullo nostro merito, imo exitium commertis æternam promitteret vitam, & regni sui cælestis hæreditatem, qua nihil majus, nihil preciosius est.

Donavit. Nempe is qui vocavit nos, hoc est Deus. *ἀποφύγιον*, præteritum perfectum medium significationis hoc loco activæ. Idem est sensus, quamvis in passiva sumatur significatione, *donata sunt*, nempe ab eo qui nos vocavit.

Ut per hæc fiat. Docet quo fine ista promissa nobis donaverit Deus. *Ut per hæc*, nempe promissa, id est illorum vi & efficacia,

Fiat divina participes natura. Vel immortales natura sicut Deus, vel sancti & justi sicut Deus. Nam & sanctitas ac justitia ad Dei naturam pertinet. Proinde qui sancti & justi fiunt, hætenus & divinæ naturæ communicant, Deo quam hominibus similiores. In priore effectu producendo vis & efficacia promissorum divinorum in Deum agit, qui se promissis suis ad dandam nobis immortalitatem obstrinxit, in posteriori agit in nos, quod eorum amore ac desiderio inflammati rapimur ad omnem sanctitatem ac justitiam.

Aufugientes ab ea &c. Docet quid nobis faciendum sit divinorum promissorum vi & efficacia, ut divinæ fiamus participes naturæ. *Aufugientes ἀποφύγιον*, participium præteriti temporis, postquam aufugerimus. Vitia enim effugere oportet, ut divinæ communicemus naturæ.

Ab ea quæ in mundo. Intellige est, homines intelligit, præcipuam mundi partem, per synecdochen totius pro parte: *in mundo*, id est in hominibus. Omnes enim homines corruptis agunt moribus, iis tantum exceptis qui divinæ vocationi parent.

In cupiditate. Id est per cupiditatem. Causam inserit tantæ corruptionis hominum, cupiditatem rerum delectabilium & utilium absque respectu recti & honesti, quo sine nil vere delectabile ac jucundum, nil vere utile & salutare est.

Corruptione. Id est moribus & actionibus corruptis, in quibus est nullus virtutis respectus. Merito aufugendi verbo utitur Apostolus. Nam in omnium universali corruptione, nisi animo & contentione quam citissime & longissime fugias, eodem corruptionis diluvio haurieris. Eodem verbo eadem de re utitur & infra cap. 2. 20. Deus virtuti cælestia constituit præmia, ut ad ea cupiditatem hominum converteret, & a cupiditate subdolæ voluptatis & utilitatis quam vitia pollicentur averteret. Ipsa enim virtus nativa sua pulchritudine & decore, nisi cælestibus insuper commendetur bonis ac præmiis, vitiorum promptam ac præsentem jucunditatem & utilitatem, sua vero præsentia incommoda & adversa exsuperare sæpe non potest. Sed si ad virtutis decus accedant æterna præmia, ad vitii turpitudinem æterna damna ac mala, tum demum virtus vitiorum nullo negotio victrix de iis triumphat.

Verf.

Verf. 5. *Et in ipsum hoc autem studium omne conferentes suppeditate in fide vestra virtutem, in virtute autem cognitionem.* Monet, ne cum Deus omnia sua ex parte fecerit, ad nos à vitiis avocandos, & ad vitam piam adducendos, divinæque suæ naturæ participes reddendos, nobis ipsis studio & diligentia defimus.

Et in ipsum hoc autem. Particula *ἐν*, quia sequitur particula *αὐτὴν*, ex Hebraismo hic redundat. Sic Joan. vi. 51. 1 Joan. 1. 3, & alibi. *In ipsum hoc*, nempe ut relicta mundi corruptela divinæ fiat participes naturæ. Græcus textus habet *ἐν τῇ αὐτῇ*, sed particula *ἐν*, in petenda est ex sequenti participio *παρεστέλλοντες*, vel per ellypsin intelligenda *autem*, ne quis existimet sine studio nostro & maxima cura rem hanc confici posse.

Studium omne. Quicquid in vobis studii, diligentia, virium & contentionis est. Non quaecunque studium & curam, sed omnem. Cavete ne quid in studio vestro desit.

Conferentes. *Παρεστέλλοντες*, participium præteriti temporis, id est omni studio collato. Monitum hoc Apostoli tollit istorum dogma, qui nullum hominibus arbitrium, nullam actionem in salutis negotio relinquunt, id est omnem virtutem tollunt, omne vitium excusant. Quasi arbitrium seu libertas bene agendi & male non agendi, non æque Dei donum sit, præsertim Deo voluntatem maximis promissis provocante, & minis à male agendo revocante & deterrente. Cur enim nos hortaretur Apostolus, ut omne studium conferremus ad conservationem justitiæ & fugam vitiorum, si hoc nostræ libertatis ac potestatis non esset, postquam ad Dei & Christi cognitionem pervenimus.

Suppeditate in fide vestra. Docet quid omni studio ad id quod dixit collato facere, seu quæ alia super alia cumulare & suppeditare debeamus, ut divinæ cognitionis fructum & tantarum promissionum effectum adipiscamur. *Suppeditate*, *ἐπιπροσθήσαστε*, per metaphoram à rebus corporeis ad animi opes & divitias, id est aggerite, cumulate, non aliis sed vobis ipsis, ut ex yf. 8, 9, intelligitur. Cur vero nos id facere jubeat Apostolus, si nulla nobis hoc faciendi sit copia?

In fide vestra. Nempe Christiana, qua creditis in Christum & per Christum in Deum, fore nimirum ut vitam æternam ab ipso adipiscamini, si corruptis & impuris mundi moribus vitatis, virtutis acerrimi sectatores fueritis. *In fide vestra*, id est, habentes jam Christianam fidem (quæ Christianæ religionis principium & fundamentum est) & per illam

Virtutem. Id est justitiam, bonitatem, eodem quo vocem hanc de Deo accepit sensu, nisi quod de hominibus agens communi ac populari significatione vocem istam hoc loco usurpet, quâ virtute præditi dicuntur, qui ea quæ manifeste sunt justa & bona & recta & honesta sectantur, & hic contraria vitant, necdum ad exactiorem & perfectiorem recti & honesti notitiam progressi. Merito autem fidei addit virtutem. Nisi enim post fidem suppeditetur virtus, quid proderit ipsa fides sterilis & virtute destituta?

In virtute autem. Id est, habentes jam virtutem,

(prout scilicet quisque rationem illius jam perspectam habet) & per illam

Cognitionem. Nimirum plenioris virtutis: quæ sui amatores & cultores subinde ad majora & perfectiora incendit: nec ubi rebus in agendis inter licitum & illicitum ambigui hæsitetis aut ejus quod bonum, quod malum, quid indifferens, usque ignari sitis. Defectu enim cognitionis & scientiæ justis etiam alioquin & bonis non uno modo delinquere prævum fuerit. Nimirum per uberiorem recti & justitiam adspirare & contendere vult Christianos ad perfectiores virtutes. In cognitione etiam includitur in divinorum mysteriorum notitia major subinde profectus.

Verf. 6. *In cognitione autem continentiam, in continentia autem tolerantiam, in tolerantia autem pietatem.* *In cognitione autem.* Id est, habentes jam cognitionem & per illam.

Continentiam. Ut scilicet vos contineatis ab iis omnibus quæ vel per se illicita sunt, vel aliis illicita habentur, nec sine scandalo fieri possunt, vel de quibus adhuc ullam ipsimet dubitationem habeatis. Quicquid enim ex fide non est, peccatum est Rom. xiv. 23. De hac continentia vide 1 Corinth. ix. 24, 25, quæ virtus jam supra vulgarem & communem virtutis rationem sese attollit, quod & sequentibus videre est.

In continentia autem. Id est, habentes autem jam continentiam.

Tolerantiam. Qua recte agentes omnia, quæ vobis incidant adversa, nihil mutato fiducia in Deum & bene agendi tenore, ideoque modeste sustineatis. Continentia nimirum & tolerantia duo illa complectitur, *ἀπέχεσθαι καὶ ἀνέχεσθαι*, abstinere & sustinere, in quibus omnem sapientiæ rationem Philosophi sitam esse docuerunt. Merito autem Apostolus à continentia progreditur ad tolerantiam seu patientiam, quia aliquando facilius est temperare à jucundis, quam adversa & acerbis constanter & modeste pati, & istius posterioris rudimentum quoddam est in priore.

In tolerantia autem. Id est habentes jam tolerantiam, & per illam,

Pietatem. Strictiore scilicet significatione. Nam alioqui pietas omnes virtutes continet. Sed hoc loco assiduos significat ad Deum accessus, assiduas preces, gratiarum actiones pro omnibus etiam tristibus & adversis, divini Numinis laudes, mentem & cogitationem in Deo & sermone ejus, in iis quæ nobis promisit, & quæ à nobis fieri vult perpetuo defixam. Breviter pietas hoc loco eam solam pietatis Christianæ partem complectitur, quod proxime & immediate circa Deum ipsum versatur: sicut continentia & tolerantia circa nos ipsos, sequentes autem duæ virtutes circa alios homines. Recte Apostolus à patientia ad pietatem progreditur. Calamitatum enim patientia nos ad Deum ducit, eique conjungit, & ut in illo solo solatium, levamen, auxilium, liberationem, salutem quæramus, facit. Patientia nimirum mater & magistra est pietatis.

Verf. 7. *In pietate autem fratrum amorem, in amore fratrum autem charitatem.* *In pietate autem.* Id est habentes autem pietatem, & per illam

Amorem fratrum, τὴν φιλαδελφίαν. Recte. Nam pietas

tas erga Deum protinus ad amandos fratres, id est Dei filios ducit. Intelliguntur autem fratres in Christo seu secundum spiritum, qui una nobiscum eodem ex Patre Deo nati sunt. Qui cupit amari & juvari à Deo, quod quisquam piorum quærit, vicissim amare & juvare debet Dei filios ac fratres suos. In filiis enim amatur pater.

In amore fratrum autem. Id est habentes amorem fratrum, & per illam

Charitatem. Quia Apostolus charitatem absolute ponit, nec addit quorum hominum, necesse est ut intelligat charitatem omnium hominum. Merito. Nam ex amore fratrum ac Dei filiorum discimus amare omnes alios homines, quippe materiam ex qua Dei filii & nostri in Christo fratres fiunt, & citra hoc etiam omnes ad imaginem Dei creati sunt. Sicut autem omnes homines etiam nobis inimici amore prosequendi, sic conveniente ac debito cuique officio juvandi sunt. Neque enim tantam dilectionem aliis debemus hominibus, quantam fratribus, neque tantam inimicis quantam iis qui nobis bene affecti sunt, aut saltem male affecti non sunt. In hac virtute cumulum virtutum absolvit Apostolus. Charitas enim virtutum omnium complementum est, neque habet Christiana fides quod ultra suppeditet. Videmus autem virtutes Christianas sic inter se aptas & connexas esse, ut una suppeditata, facile suppeditetur & altera, & qui unam habeat, huic & reliquas omnes habere in proclivi sit.

Verf. 8. Hæc enim si vobis adsint & abundant, non otiosos nec infructuosos constituent in Domini nostri Jesu Christi cognitionem. Rationem adfert ob quam à nobis ista omnia quæ dixit suppeditari velit. *Hæc enim si vobis adsint, ταῦτα γὰρ ὑμῖν ὑπάρχοντα*, tanquam scilicet vestræ opes & facultates, vestræ possessionis & bona.

Et abundant, καὶ περισσεύοντα. Non satis est hæc omnia habere, sed oportet unumquodque istorum in nobis abundet, & fides & virtus &c.

Non otiosos &c. Commodum exprimit ex rerum istarum possessione & abundantia manans. *Non otiosos nec infructuosos constituent*, intellige vos, in Domini nostri Jesu cognitione, ἐν ἐπίγνωσι pro ἐν ἐπιγνώσει, id est in cognitione: quasi dicat, istarum rerum possessio & abundantia facit, ut cognitionem Domini nostri Jesu habentes non sitis otiosi & infructuosi. Significat Christianos qui Jesu cognitionem habent, neutiquam debere in hac cognitione otiosos & infructuosos esse. Cum hanc cognitionem eo fine acceperint, ut gnavi & industrii & diligentes sint in opere Domini, utque fructus ferant ea libertate, quæ tanta Dei & Christi cognitione sit digna. Refer huc locum Matth. xxv. 26, 30.

Verf. 9. Cui non adsunt ista, cæcus est, non procul cernens, oblitus purgationis veterum suorum peccatorum. Ostendit neminem debere esse otiosum & infructuosum in Domini nostri Jesu cognitione & notitia. Argumentum sumit ab incommodo maximo, ne quis existimet, non multum salutis interesse, etiam si quis Christianorum & notitiam Jesu habentium istis careat, & otiosus ac infructuosus sit.

Cui. Nempe Christiano, & cognitionem Jesu habenti.

Non adsunt ista, cæcus est. Nempe mentis oculis, non videt Deum & Christum, id est non cognoscit, quamvis se videntem & cognoscentem putet. Quod Angelo illi Laodicensis ecclesiæ usu venerat Apoc. 111. 17. Nam qui effectu cognitionis divinæ destituitur, id est peccata non vitat, virtutes non consecratur, perinde est atque si ipsa cognitione divina destitueretur, idque etiam talibus Scriptura objicit. Vide inter alia Joan. viii. 55. 1 Joan. 2. 3, 4.

Cæcus est. Qui exitium æternum & vitam æternam non videt, cæcus est, qui peccata in exitium, virtutes in vitam æternam ducere itidem non videt, aut si videt, & tamen vitam æternam relicta in exitium ruit, furore agitur, qui omni cæcitate deterior est.

Non procul cernens, μὴ πείζων. Quasi dicat, videt quidem præsentem vitiorum voluptatem & virtutum molestiam, sed quid & illam voluptatem & hanc molestiam consequatur, quia paulo longius distat, plane non videt. Si enim videret, illam quidem vitaret, hanc vero amplecteretur.

Oblitus purgationis veterum suorum peccatorum. Quasi dicat, neque futura prospicit, neque præterita meminit. *Oblitus, λήθων λαβών*, sic ait ac si oblitus esset.

Purgationis veterum suorum peccatorum. Id est quod à veteribus suis peccatis, quæ scilicet commisit, ante auditum & susceptum Evangelium purgatus sit, per fidem & baptismum in Christum. Si enim purgationis istius meminisset, an igitur ad cœnum peccatorum rediret, porcis & suis similes, quæ lotæ revertuntur ad volutabrum luti. Vide cap. 2. 22. Quid enim juvat à peccatis purgatum esse, si quis iterum iis sese contaminet? Hic Apostoli locus manifeste docet, fidem si non adsint ista quæ enumeravit, nemini ad salutem prodesse, quod sane neque negat neque negare potest quisquam qui intelligat quid sit fides, seu fidei naturam ac rationem perspectam habeat. Ideo ut fidei sine istarum cumulo virtutum tribueretur à quibusdam salutis adeptio, necesse erat ipsam fidei naturam ac rationem ab iisdem penitus immutari, eamque pro fiducia in Deum & Christum adipiscendi ab ipso post obedientiam præstitam præmii, in meritorum Christi applicatione & appropriatione, nescio qua, collocari. Non quidem requirit fides Legis opera, quippe quæ etiam impium justificat, sed requirit ut impius & peccator per eam justificatus, si vita suppeditet, totum sese fidei permittat, etsi non ad exactam Legis normam, tamen ad normam liberalis & filialis obedientiæ vitam & mores suos componat.

Verf. 10. Propter quam magis fratres studete firmam vestram vocationem & electionem facere. Hæc enim facientes, non impingetis unquam. Ex ante dictis adhortationem infert. *Propter quod*, nempe quia sine istis, quæ dixi, salutem adipisci non datur.

Magis. Hæc particula refertur ad remotius nomen *firmam*, non ad proxime sequens verbum, *studete*. Neque enim illis objicere videtur aliquam in studio negligentiam.

Fratres. Consuetudo inter Christianos titulo, hujus appellationis usurpatione, ipse Petrus redarguit eos, qui ipsum Dominum & Papam, id est patrem Christianorum

norum faciunt, & nescio quos illius successores in eadem dignitate collocant. *Studete*, operam omnem date. Neque enim absque vestro studio, conatu & opera res confieri poterit. *Firmam*, huc refer adverbium *magis*, ut diximus.

Vestram vocationem & electionem facere. Quasi dicat, firma quidem jam est vestra vocatio & electio, quod ad Deum & consilium ejus attinet, at vos date operam, ut eam vestra quoque ex parte, proinde magis & plane firmam faciatis, implendo vocationis & electionis vestræ conditionem, id est virtutes virtutibus, ut dixi, cumulando, ac unam ex alia ac post aliam suppeditando. Videmus non vocatos tantum, sed electos etiam posse vocatione & electione sua excidere, si officium non faciant, proinde non Dei sed sua culpa: Deus semper idem est, sibi semper constat, neque eum unquam suorum donorum pœnitet: sed si quis eorum fructu non potiatur, neminem incuset præter semetipsum. Intelligitur autem vocatio & electio ad salutem & vitam æternam. Respectu vocationis Christiani dicuntur vocati, respectu electionis dicuntur electi.

Vestram vocationem & electionem. Id est vestri, passive. Nam active Dei est vocatio & electio, non nostra.

Hac enim. Probat illos per ea quæ dixit, firmam & immotam facturos suam vocationem & electionem. *Hac enim facientes*, nempe quæ dixit *ψf. 5, 6, 7, 8, 9.*

Non impingetis unquam. Nimirum ad obstaculum aliquod in salutis æternæ via, non corrueitis, non excidetis salute. Vestra vocatio & electio firma & stabilis erit, nec suo frustrabitur unquam effectu.

Vers. 11. Sic enim copiose suppeditabitur vobis introitus in æternum regnum Domini nostri & Servatoris Jesu Christi. Confirmat quæ dixit. *Sic*, id est hoc & non alio modo, seu ista facientibus ac suppeditantibus, non otiosis & infructuosis. *Copiose*, *πλεονεκτως*.

Suppeditabitur vobis. Intellige introitus vicissim à Deo, id est, divitem se, liberalem ac munificum vicissim præbebit Deus in suppeditando vobis introitu.

In æternum regnum &c. Merito dicit *πλεονεκτως*, largiter, copiose. Ingens enim & immensa in eo largitas est, pro istorum suppeditatione, quas dixit, virtutum, suppeditare introitum in æternum regnum. Nam quæ unius ad alterum potest esse comparatio? Ad has immensas divitias ac largitatem Dei pertinet, quod & omnia obstacula in regni istius æterni introitu tollat, ne usquam impingamus. Tot enim præterita crimina nobis condonat, & in hac ipsa, quæ fit à nobis, suppeditatione virtutum paterna nobiscum benignitate agit. Docemur hoc loco, immensas quidem Dei divitias ac munificentiam esse in suppeditando nobis in regnum suum introitu; sed has tamen divitias non ullis aliis contingere, quam virtutes illas antea memoratas abunde suppeditantibus. In verbo *suppeditabitur*, manifeste respicit Apostolus ad idem verbum *ψf. 5.*

In æternum regnum Domini nostri & Servatoris Jesu. Regnum Jesu Christi dicitur beatus ille status, quo Jesus nunc fruitur, & qui ipsi ante secula fuit à Deo destinatus: quem regnum appellat Apostolus, metaphora à rebus humanis, inter quas regnandi

status beatissimus habetur. *Æternum* vocat, ut illud regnis mundi, quæ temporaria sunt, opponat. *Jesu Christi regnum* dicere maluit quam Dei, ut nobis jus & accessum ad hoc regnum esse tanto magis ostenderet, qui in Jesum Christum credimus, & cum illo tanquam membra cum capite conjuncti sumus. Quem idcirco etiam non tantum Dominum nostrum, sed & Servatorem appellat, innuens cum potestatem ac dominatum in nos & in omnia habere, ut nos servet, & in regnum suum deducat, quippe qui etiam ut nos servaret, victima pro peccatis nostris fieri voluit.

Vers. 12. Propter quod non negligam vos semper commonere de istis, quamvis scientes & confirmatos in præsentī veritate. Propter quod. Nempe propter hoc, quod vobis ipsa, quæ dixi, facientibus & suppeditantibus copiose vicissim suppeditabitur introitus in æternum regnum Domini nostri & Servatoris Jesu.

Non negligam vos semper commonere de istis. Nempe de æterno regno Jesu, & quod in illud ingressuri sint omnes ea, quæ dixi, facientes, perinde de iis summo studio faciendis & consecrandis, cum sine iis vita post fidem suppetente regnum istud consequi non detur.

Quamvis scientes & confirmatos in præsentī veritate. Quasi dicat, nihil refert quod præsentem veritatem cognitam habeatis & in illa confirmati sitis. Etiam tales ab Apostolo præsertim admoneri juvat. Currenti equo calcar, quod ajunt. Non patiar, & scientiam hanc in vobis deleri & confirmationem labefactari, & vos in consecratione virtutum ac operum bonorum, quod facile fit, torpescere. Intelligit autem doctrinam Christianam, quam veritatem appellat, quod nihil in illa falsi sit, omnia vera ac solida.

Præsentem. Quod tum adesset Christianis, quia aderant & Apostoli, quorum post excessum periculum erat ne & ipsa abscederet, quod & factum est, & ab Apostolis sequenti capite pronunciatum. Idem prædixit & Apostolus Paulus 2 Theff. 2, & gratias agi Deo quod Thessalonicenses legerit a principio ante corruptionem veritatis *ψf. 13.* Nec ulla pars Christianæ veritatis magis est impugnata quam doctrina de necessitate bonorum operum & sanctæ vitæ ad adeptionem æternæ. Huc omnia tendunt dogmata, quæ præter Apostolorum doctrinam in ecclesiam Christi sunt injecta.

Vers. 13. Justum autem duco, in quantum sum in hoc tabernaculo excitare vos in admonitionem. Aliam causam adfert. *Justum autem duco*: quasi dicat, justum autem præterea duco.

In quantum. Scilicet tempus, id est quamdiu *Sum in hoc tabernaculo.* Id est in hoc corpore mortali. Notetur corpus hoc mortale non tam partem nostri constituere, quam animo nostro qui interior homo dicitur, pro tabernaculo esse: quo dissoluto, ædificium à Deo habemus, domum non manufactam, æternam in cælis 2 Corinth. v. 1.

Excitare vos in admonitionem. Id est per admonitionem. Excitare scilicet ad constantiam in veritate, in fide, & ad sectationem virtutum Christianarum. Merito justum hoc sibi duxit Apostolus. Hoc enim

illius officium erat, in hoc datus à Deo erat, in hoc vivebat.

Verf. 14. *Sciens quod velocis est depositio tabernaculi mei, quemadmodum & Dominus noster Jesus Christus manifestavit mihi.* Addit momentum causæ prædictæ. *Sciens quod*, id est, sciens quod brevi iam pro Christo moriturus. Ideoque tanto minus mihi ab opere cessandum est, quanto minus illi peragendo restat temporis. Mortem suam vocat depositionem tabernaculi sui. Opponit enim habitationi in tabernaculo, id est vitæ præsentis depositionem & tabernaculi, quam velocem ac celerem dicit, per metaphoram, quod brevi affutura esset. *Sicut & Dominus noster Jesus Christus manifestavit mihi.* Quasi dicat, non tantum id ego scio per Spiritum Sanctum, sed & Dominus noster Jesus ipse *manifestavit mihi*, nempe sermone illo, quem Joannes descripsit cap. xxi. 18. Apparet enim Apostolum, cum hæc scriberet, jam senem fuisse, proinde propere moriturum pro Christo, ne mors naturalis, quæ ipsa per se senibus propinqua est, mortem pro Christo violentam præverteret. Parricula *sicut* hoc loco viam causæ habet. Vide quanta animi securitate de sua morte loquatur Apostolus? Nimirum quia & de veritate Christianæ doctrinæ ac fidei securus erat. Eadem securitate & somnum carpebat inter duos milites carceri inclusus, & catenis revinctus illa nocte quam insequenti die duci debebat Act. xii. 6.

Verf. 15. *Studebo autem ut & semper habeatis post meum exitum, ut istorum memoria fiat.* Dicit se operam daturum, ut etiam post exitum suum habeant doctrinæ istius suæ monumenta.

Studebo autem. Quasi dicat, ne quis existimet me non curare, ut post mortem meam quoque vobis prodesse possim.

Ut & semper. Non nunc tantum eum vivo.

Habeatis post meum exitum. Nempe ex tabernaculo hoc, seu post mortem meam, quamvis è vita excessero.

Ut istorum memoria fiat, τὴν τέτιν μνήμην ποιῶν. Istorum nempe quæ dixit. Sanctis scilicet in Christo moribus cælestia in Christo reposita esse præmia, quæque aliter adipisci non detur. Daturus nimirum erat operam Apostolus, ut literarum suarum aliqua monumenta exstarent, quod & factum est, & ut fideles homines superessent, qui doctrinam ab ipso traditam recolerent & aliis in memoriam revocarent, quod & Paulus Apostolus fecit, & Timotheo ut idem faceret præcepit 2 Tim. 2. 2.

Verf. 16. *Non enim arte compositas fabulas secuti notificavimus vobis Domini nostri Jesu potentiam & adventum, sed spectatores facti illius majestatis.* Causam istius iustissimæ quam dixit curæ & sollicitudinis æque iustam reddit. *Non enim arte &c.*, id est, non fabulas artificiosas secuti sumus in tradenda vobis de Jesu Christo doctrina. Verissima sunt quæ vos docuimus omnia, & humano generi unice salutaria. Proinde eorum memoriæ omni studio & conatu consulendum est, (quantum quidem ab hominibus provideri potest) ne labem ullam accipiat.

Secuti, ἐξακολουθεῖν. Sive de industria, sive decepti & delusi. Illud enim quo fine & fructu? Ver-

berumne & carcerum & ignominiarum & crudelissimarum mortium & æterni exitii causa? Fidemne in Deum & omnis generis sanctitatem & Dei gloriam promotum iremus perfide, mendaciter & contra Deum? Non hoc etiam. Neque enim pueri sumus, sed viri maturis præditi sensibus. Et manifestæ veritati non facile creditur, si quid periculi afferat illius professio. Quanto minus mendacio cunctis exolo, & omnes calamitates allaturo, quacunque tandem arte confictum sit & compositum?

Notificavimus vobis Domini nostri Jesu potentiam & adventum. Id est, adventum in mundum cum maxima & divinissima potentia conjunctum, ut omni ex parte appareret, illum à Deo missum venisse, & sicut dicitur, Christum illum Dei ac Dominum nostrum esse.

Potentiam & adventum, dicit, ἡ ἀφ' οὐρα. Ut supra ψ. 3.

Sed spectatores facti illius majestatis. Quasi dicat, non auribus secuti sumus artificiosarum fabularum narrationes, sed ipsis oculis nostris spectavimus Domini nostri Jesu majestatem, id est, magnitudinem divinissimam & cælestissimam gloriam, qui eum Dominum nostrum & Christum illum Dei esse ostendebat. Oculis nostris credidimus, non auribus, rebus ipsis, non nudis verbis, tot viri, tot testes minime suspecti.

Verf. 17. *Acceperat enim à Deo Patre honorem & gloriam, voce allata ei tali, à magnifica gloria.* Hic est *Filius meus dilectus, in quo mihi complacui.* Explicat majestatem istam, & per illius explicationem rationem dicti sui reddit. *Acceperat enim à Deo*, nempe absolute & per ἀποκατάστασιν sic dicto, id est uno illo.

Patre. Docet quis sit unus ille Deus. Non alius quam Pater Domini nostri Jesu Christi.

Honorem. Qui scilicet Christo illi Dei conveniebat.

Et gloriam. Docet quid honoris nomine significet, nempe divinissimum illum splendorem, quo in sacro illo monte transfiguratus radiabat. Hæc enim transfiguratio tam divina, tam cælestis, cui similis nulli unquam Prophetæ, nec Mosi ipsi contigerat, Christum eum esse manifeste arguebat. Mosi enim facies etsi splenderet, tamen longe aberat à splendore solis, nec splendor ille ad vestimenta quoque ejus pervenerat, ut appareret, Mosen umbram tantum & ministrum fuisse, Jesum autem unicum illum Filium & Christum Dei esse. Unde & Joannes hanc ipsam gloriam unigeniti Dei Filio convenientem dixit Joan. i. 14.

Voce allata ei tali &c. Ne ulla dubitatio restaret Jesum esse Dei Filium illum & Christum, vox ei simul in ista transfiguratione allata fuit, id ipsum continens. Vocem ponit pro sermone & oratione, per synecdochen partis.

Ei. Id est ad eum pertinentem, ad honorem & gloriam ejus spectantem.

Tali. Qualis scilicet mox exprimitur.

A magnifica gloria. Id est à Deo, per metonymiam adjuncti pro subjecto. Vere enim magnifica est Dei gloria, splendor & majestas. Respicit Apostolus ad terrenorum Regum magnificentiam & gloriam,

riam, quæ cum divina nullam habet comparationem. Vide 1 Timoth. vi. 15, 16. Sic Regiam maiestatem dicimus, pro ipso Rege.

Hic est Filius. Exprimit vocem istam, qua Deus ipse Jesu testimonium perhibuit. *Hic*, nempe Jesus, cuius facies resplenduerat sicut Sol, & vestimenta sicut lux.

Est filius meus dilectus. Id est Messias seu Christus ille meus. Hic enim absolute vel cum articulo emphatico Filius Dei dilectus dicitur, quod sit à Deo singulari ratione genitus, quod sit Deo charissimus, quod omnium Deo simillimus ac præstantissimus, quod rerum omnium hæres.

In quo mihi complacui. *Εἰς τὸ ἐνδοξασθαι*, pro *ἐν ᾧ*, ut habent Matthæus & Marcus. Explicatur vox dilecti: quasi dicat, quem præ omnibus aliis diligendum mihi sumpsi. Ideo Lucas hæc verba non addit, quod priorum tantum sint declaratio Luc. ix. 35. Notandum est hoc Dei ipsius de Jesu testimonium. Non dicit, quem ego ex substantia mea ab æterno genui, & semper genero, unum eundemque numero Deum, quod nemo est, qui aliter quam tanquam rem manifesta contradictione implicitam intelligat. Sed omnem Jesu filiationem & divinitatem ad suam erga ipsum singularissimam dilectionem ex libera profectam voluntate refert. *Ἐνδοξία* enim seu beneplacitum est liberæ voluntatis actus. Unde Angeli in hominibus etiam *ἰουδαίων*, id est beneplacitum Dei concinunt, quamquam gradu ab *ἰουδαία* Dei in Christo longissime differentem Luc. 2. 14.

Verf. 18. Confirmat vocem hanc editam fuisse, & hanc vocem. Intellige, ne quis de rei narratione dubitet.

Nos audivimus. Quasi dicat, quæ oculis subiecta erant, vidimus & spectavimus hisce oculis nostris, quæ auribus, ea hisce auribus nostris audivimus, non ab aliis visa & audita narravimus. Loquitur autem in plurativo, quod præter se duo alii essent istius rei minime suspecti testes Jacobus & Joannes Matth. xvii. 1. Tres enim istos assumpserat Christus propter plenum testium numerum. Nam vulgari tum inter plures hanc rem nolebat.

Ex calo allatam. Notat locum unde vox ista allata sit, nempe ex cælo, ut eam non ab alio quam ab ipso Deo proficisci appareret.

Quando cum ipso eramus in monte sancto. Notat quando & ubi vocem hanc audiverint, ne quid ad narrationis fidem desit. Montem in quo hæc facta sunt, (nam in monte eoque excelsa facta esse narrant Evangelistæ) sanctum vocat, quod tanto Dei opere sanctificatus & consecratus esset. Hinc igitur patere vult Apostolus, Jesum vere Dei Filium & Christum, vere Dominum & Servatorem nostrum esse, proinde veram esse universam ejus doctrinam, vere præmia cælestia & regni æterni hæreditatem manere omnes in Christum credentes, & spe cælestium bonorum omni studio sanctis incumbentes operibus. Non memorat Apostolus miracula Christi, non resurrectionem, & in cælos ascensionem, quia hoc evictis, Jesum vere Christum illum Dei fuisse, eundem & miracula maxima fecisse, & mortuum ex morte suscitatum esse, & in cælos ad regnum & gloriam sibi ante sæcula destinatum ascendisse sua sponte consequitur.

Verf. 19. Quia Judæi sermonibus Prophetarum plurimum tribuebant, docet Apostolus etiam Propheticos sermones pro Jesu militare, eumque Christum illum Dei esse ostendere, quatenus scilicet ea quæ in Jesu evenerunt, à Prophetis prædicta & celebrata sunt. *Et*: quasi dicat, ad hæc quæ dixi.

Habemus. Nos scilicet Apostoli, & alii omnes Christiani.

Firmiorem Propheticum sermonem. Pro nostra videlicet parte & doctrina, Prophetæ nobis suo sermone suis oraculis concinunt, qui de Christo vaticinati sunt. Propheticum sermonem firmiorem dicit, per mimesin, ex sententia videlicet Judæorum. Nam vel voce illa divinitus de Jesu edita, vel Apostolorum testimonio, vel iis quæ in Jesu conspecta fuere, divinissima, nihil potest esse firmius ac validius ad persuadendum, & arguendum Jesum esse Christum illum Dei, Dominum & Servatorem nostrum. Intelligit autem Prophetæ sermonem qui de Christo agit, & Christo eventura multis ante seculis prænuntiat, & Prophetas intelligit veteres, quorum vaticinia Scripturæ Sacræ monumentis sunt consignata.

Cui bene facitis attendentes. Laudat id quod Judæi isti in Christum credentes sermoni Prophetico Literis Sacris prodito, attenderent, id est, in illius lectione & auditione versarentur, & res Jesu ab Apostolis prædicatas cum illo conferrent ac componerent, quod & Berœenses Judæos fecisse, & eo nomine laudari legimus Actor. xvii. 11.

Sicut lucerna lucenti in obscuro loco. Commendat sermonem Propheticum, & tacite causam reddit ob quam bene faciant quod ei attendant, quia scilicet lucerna est, lucens in obscuro loco. Particula *sicut* vim causæ habet hoc loco. Lucerna autem dicitur, per metaphoram, quod similis sit lucernæ in obscuro lucenti loco, id est, cujus usus est obscuro & tenebricoso lucere in loco, id est, mentibus nocte & tenebris ignorantie divinæ voluntatis obstitis: in isto humanarum mentium statu sermo Propheticus lucernæ usum præbet, id est, mentibus humanis lucem aliquam adfert, nec eas plane in tenebris esse patitur. Per sermonem Propheticum multa vident, multa cognoscunt ad salutem pertinentia, etsi non omnia, nec tam clare, sicut exorto Evangelii die.

Donec dies illucescat, & lucifer exoriatur in cordibus vestris. Manet in metaphora. Sensus est, donec plenior & perfectior luce, id est, cognitione rerum divinarum mentes vestræ fuerint collustratæ, dies enim & lucifer perfectior ac plenior est lux quam lucerna. Tacite illos monet, ut multo magis Apostolorum sermoni & doctrinæ attendant, quæ veram & perfectam lucem continet, & ipsi Prophetico sermoni lucem adfert.

Verf. 20. *Hoc primum scientes.* Utili valde monito illos instruit in Prophetarum scriptis versantes. *Hoc primum*, id est ante omnia, *scientes*, id est scitote.

Quod omnis Prophetia Scriptura. Id est Scriptura Prophetica, per duo substantiva pro substantivo cum adjectivo, Hebræa phrasi. Intelligit autem Scripturam Propheticam de Messia.

Proprie expositionis non est, ἵνας ἐπιδοτεὶς ἡ γινώσκῃς
(Xx) Marcus,

Marcus de Christo per parabolas ad populum loquente, *privatum autem*, inquit, *discipulis suis* (ἐπὶ τοῖς) *exponebat omnia* cap. iv. 34. Hoc vult Apostolus, explicationem & expositionem, plenam scilicet & perfectam, Scripturę Propheticę non pendere ex proprio cuiusquam hominis ingenio. Proinde monet ut veram & perfectam expositionem Prophetarum sermonum ab Apostolis & Novi Testamenti Prophetis petant, non suo privato in iis intelligendis indulgeant ingenio. Ita enim facile à veritate & fide in Christum deviare possint. Quod de Prophetica Scriptura dicit Apostolus, trahi non debet ad omnem Scripturam Sacram, in qua non vaticinia aliqua traduntur, sed vel res præteritę, vel præsentis & ad officium nostrum pertinentes proponuntur, eo fine ut ab omnibus intelligantur. In tali Scriptura intelligenda nullis aliis Prophetis est opus. Nam vel ipsa per se unicuique clarum & apertum, nisi quis cum ratione insanire velit, sensum tradit: vel si quid habet obscuritatis, ex aliis per se clavis Scripturę dictis intelligi potest ac debet.

Verf. 21. Rationem asserti adfert. *Non enim voluntate hominis allata est quondam Prophetia*. Loquitur de veteribus Prophetis, quos negat in Prophetia de Christo prodenda usos esse sua voluntate aut suę potestatis fuisse.

Sed à Spiritu Sancto aſti loquebantur. Mens illorum tum quiescebat, mentis vicem Spiritus Sanctus occupabat 1 Cor. xiv. 14, 15, 16. Quid igitur mirum est quod quę non humana mente & voluntate, sed sola divini spiritus concitatione sunt prodita, ab humana etiam mente sine Spiritus Sancti illuminatione plene & perfecte nequeant intelligi & explicari.

Illi sancti Dei homines. Id est, veteres illi Prophetę qui de Messia sunt vaticinati: quos sanctos appellat, quia Spiritu Sancto præditi erant illoque agebantur. Dei autem homines dicit, quia Dei usibus toti inferviebant. Prophetę Novi Testamenti, etsi Spiritu Sancto loquerentur, tamen loquebantur & mente 1 Cor. xiv. 5, 15, 22, 24, 29, 31, quippe qui Christo jam exorto arcana Dei explicarent ut ab omnibus intelligi possint, & quę extant in Novo Testamento scriptę futurorum prædictiones, clavis verbis conceptę sunt. Sola Apocalypsis per visiones & simulacra rerum prodita est, non tam ut Christiani distincte cognoscerent quid futurum esset, id enim nec ecclesię nec divinis consiliis expediebat, quam potius ut ex eventu, præsignificatum id esse quod evenit, intelligerent.

C A P U T II.

Verf. 1. **F**Acta mentione sanctorum illorum Prophetarum meminit etiam falsorum Prophetarum, in populo illo Dei, ex quibus occasione sumpta prædicit falsos doctores futuros esse etiam inter ipsos. *Fuerunt autem & falsi Prophetę*. Quasi dicat, non tantum veri illi & sancti: falsi Prophetę sunt, qui se à Deo missos & spiritu Divino afflatos mentiuntur, & sub hoc

mendacio alia mendacia proponunt, & propinant Dei populo.

In populo. Nimirum divino, in quo veri & sancti fuerunt Prophetę. Generalis vox populi ex subjecta materia restringitur.

Sicut & in vobis erunt &c. Prædicit falsorum doctorum adventum, non tantum quod spiritum haberet Propheticum, sed etiam quod videret mores quorundam ecclesię Doctorum valde corruptos. Ex morum siquidem, in iis qui docent, corruptela, etiam sanę doctrinę corruptio proficiscitur. De corruptis autem moribus agit in sequentibus.

Et in vobis. Id est inter vos ad quos scribo Christianos erunt. Nam tum adhuc Apostolorum, & imprimis ipsius Petri auctoritate coercerentur, ne cum ejusmodi doctrinis erumperent. Sed eos jam inter ipsos fuisse ex iis quę infra scribit Apostolus, apparet: & Judas jam subingressos esse scribit, verbis prope modum ex hoc Epistolę Petri capite descriptis.

Falsi doctores. Generaliore utitur appellatione, quam falsorum Prophetarum, quod non omnes essent qui missionem aut spiritum divinum prætexerint, sed aliis argumentis falsa dogmata Christianis persuadere conarentur, etiam ipsorum Apostolorum traditiones aut verba ostendentes.

Qui introducent &c. Describit istos falsos doctores. *Subintroducunt*, παρεμβάσουσι, sensim & subdole & quasi aliud agentes ne observari possint. Et Judas de iisdem, παρεστέδυσται, *subingressi sunt*, inquit, verf. 4.

Hæreses. Id est dogmata quę Deum auctorem non habent, nec per Christum & Apostolos sunt tradita, sed hominum sponte & arbitratu electa. Hæresis enim ab electione dicitur.

Perditionis. Per genitivum effecti, id est quę ea docentibus & iis assentientibus perditionem adferunt, quatenus scilicet vel id quod creditu, vel id quod factu necessarium ad salutem est, moluntur & tollunt; aut credendum, vel faciendum docent, quod sive creditu sive factu impium est, & divinę voluntati adversum. Ad evitandas igitur hæreses unicum remedium est ea tantum dogmata amplecti, quę clavis & apertis Scripturę Sacrę testimoniis confirmari possunt, rejicere illis non consentanea, & obscuriora Scripturę loca ex dilucidis interpretari, non his ex illis tenebras offundere. Qui dicunt in Scripturis non omnia contineri ad salutem necessaria, hæresibus & falsis dogmatis latebras quærunt. Quo enim alio fine Deus sacrarum literarum monumenta extare voluit, nisi ut ex illis doctrinam salutis peteremus, & iudicium ferremus de iis quę ab illa dissonant. Et cum sola fides per charitatem efficax in Christo valeat, quid obsecro ad fidem & charitatem defuerit illi, qui secundum claram Scripturam, & credat, & charitatem exerceat? Nam si quis & alias virtutes requiri dicat, qua quæso virtute destituatur is qui virtutum præcepta in sacris literis descripta moribus & factis exhauriat?

Et qui emit ipsos Dominum negantes. Mores illorum tangit. Nam & Christus ipse falsos Prophetas & Doctores ex moribus cognoscere docuit. Matth. vi 1, quales enim sunt mores, talis & doctrina illo est, & contra. Nam homines isti falsis dogmatis & hæresibus,

hæresibus, non vitam æternam quærunt, sed opes, voluptates, honores; at qui tales sunt, quorumque Deus venter est, non nisi vitiosi & malis moribus dediti esse possunt, quamvis externa specie pietatem simulent. Sed quod simulatur stabile ac diuturnum esse non potest. Loquitur autem in præsentī, quia jam moribus agerent corruptis, ut ex iis quæ infra scribuntur apparet.

Qui emit ipsos Herum, dñm. Deum intelligit, qui solus Despotes in sacris literis appellatur. Ideo & in Epistola Judæ Jesus Christus distincte ab illo memoratur vs. 4. Neque enim quia istic Domino nostro Jesu Christo peculiaris non præfigitur articulus in Græco, idcirco is qui solus Herus Deus dicitur, à Domino nostro Jesu Christo non distinguitur. Articulum enim hunc Græci sæpe negligunt, præsertim in aperto rerum ipsarum discrimine. Et quid attineret Dominum nostrum appellare eum qui jam solus Despotes Deus appellatus sit? Cur vero non intelligatur Domini nostri Jesu Christi Pater, qui & absolute Deus, & non tantum excellentiæ causa dicitur solus Herus, sed etiam solus Deus. Herum appellat Deum Apostolus emptioni convenienter.

Qui emit ipsos. Nempe sanguine Filii sui Jesu Christi: sanguinis enim istius pretio, pro ipsis & peccatis illorum effuso, Deus illos sibi mancipaverat, & suos proprios fecerat. Significat Apostolus falsos istos doctores ex ipsis Christianis exorturos esse. Nam & falsi Prophetæ olim ex Dei oriebantur populo. Neque etiam alii aditum tam facilem haberent ad ecclesiam aliosque Christianos. Hoc & Paulus Apostolus futurum prædicit Actor. xx. 30, & alter Apostolus Joannes jam factum esse dicit 1 Joan. 2. 19.

Abnegantes. Non ore, sed opere, non verbis, sed factis ac moribus. Mores & facta illorum plane dissona erunt a factis & moribus servorum Dei. Sic vivent, sic agent atque si servi Dei non essent. Operibus suis Dei se servos, & à Deo emtos esse negabunt. Simili ratione loquitur Apostolus de Judæis Euangelio adversantibus: idque ideo quod essent abominabiles, & inobedientes, & ad omne opus bonum reprobi Tit. 1. 16. Qui Dei servus ac mancipium est, divinis præceptis obedientem sese præbet, qui Dei præcepta contemnit & negligit, & se Dei servum & Deum Herum suum esse negat, sicut fugitiva & nequam facere solent mancipia. Judas in Epistola habet, *quod Dei nostri gratiam commutaverint in lasciviam.* Deus noster ex Legis rigore ac servitute nos liberavit, & sub paterna gratia habet. Hoc illi videntes, cum longe sanctiores esse deberent, quam sub Legis disciplina, quippe filii non servi, verterunt Dei gratiam in lasciviam, libertatem in licentiam ac petulantiam, Dei gratia paterna & libertate Christiana abusi sunt ad lasciviam, ad stupra, ad scortationes, ad illegitimos concubitus, & vagam libidinem. Nicolaitarum mores designari videntur, ex quibus tandem & doctrina illorum est orta, licere nimirum Christianis scortari & idololatricis interesse convivii, de quibus Apoc. 2. 14, 15. His doctribus falsis accensendi sunt omnes illi qui Chri-

stianis secundum carnem viventibus, regnum Dei pollicentur, dummodo morituri peccata confiteantur, pœnitentiam eorum agant (quod ne facere quidem vere possunt sicut saluti nihil obesse credant) oblatam, quam vocant, sumant, meritum & justitiam Christi sibi applicent, & similia. Quid enim refert si vitia neges esse vitia, si vitiosis regnum Dei sine vitiorum abdicatione aperias. De quibus Apostolus ipse infra vs. 19 & sequentibus. Porro Judas, ut diximus, Deo adjungit Dominum nostrum Jesum Christum. Nam qui Deum abnegat, simul abnegat Jesum Christum. Is enim cum Deo unum est, & noster Dominus est nobis a Deo datus, & sicut Deo, sic & sibi ipsi nos emit suo sanguine.

Inducentes sibi ipsis celerem perditionem. Exitum istorum hominum docet qui mancipiis tanto pretio emtis, & tantum Herum abnegantibus dignus est. *Inducentes sibi ipsis,* nempe per sua hæretica dogmata, & flagitiosa facta.

Celerem perditionem. Perdet illos Deus, & quidem celeriter, postquam quæ pridem faciunt, etiam licita esse alios docuerint. Notandum est improbos sibi ipsis auctores esse perditionis. Non Deo adscribenda est hominum perditio, sicut nec improbitas, sed illis ipsis. Ipsi sibi perditionem inducunt & accelerant factis perditis. Nam etsi Judas homines istos olim antescriptos dicat in hoc judicium, nempe ut talia patrarent vers. 4, tamen & hoc ipsum proprio illorum factum est merito. Neque aliter scripta fuerunt, quam quod Deus permittitur esset ut semper in deteriora ruerent.

Vers. 2. Prædicit quod multos habituri sint assecras.

Et multi, ex Christianis nimirum, *sequuntur.* Multis enim arrideat blandientia carni dogmata.

Eorum perditiones. Id est dogmata & exempla, quæ perditiones vocat, per metonymiam effecti, quod perditionem afferant.

Per quos. Nempe falsos istos doctores eorumque discipulos & sectatores, id est illorum occasione & causa.

Via veritatis. Id est, via quæ est veritas, per genitivum differentiæ. Intelligit autem Christianam doctrinam, quæ absolute & κατ' ἐξοχήν veritas dicitur. Quam viam appellat, per metaphoram, quod suos sectatores tanquam via ducat in cælum & vitam æternam.

Blasphematur. Conviciis proscinditur ab infidelibus, quasi Christiana religio talium dogmatum & flagitiorum sit officina.

Vers. 3. Tangit falsorum doctorum avaritiam. *Et in avaritia.* Id est per avaritiam. Prædicit eos fore avaros, id est lucri avidos.

Fictis sermonibus. Id est, sermonibus ad seducendum compositis.

Vos mercabuntur. Id est vos sibi comparabunt, suos sectatores facient, ut ex vobis lucri & opes colligant pro tam egregia doctrina. Metaphora sumpta à mercibus, quæ à negotiatoribus emuntur lucri causa. Id ipsum fit & hodie, unde enim spiritualium negotiatorum tantæ divitiæ, tantæ voluptates,

luptates, tanti honores & dignitates, nisi ex dogmatibus quæ æternam salutem affirmant iis qui vitia non deserunt, sed deseruntur a vitiis? Ex similibus autem moribus & lascivia & avaritia, facilis est de doctrina æstimationio.

Quibus iudicium jam olim non otatur. Iterum de eorum haud dubia & celeri poena agitur.

Quibus. Ut scilicet eos invadat iudicium, id est poena, per metonymiam causæ.

Jam olim. Apparet eos jam olim agitalle de hæresibus ejusmodi inducendis consilia, & Deum etiam jam olim de iis puniendis & perdendis decretum fecisse. Ideo & Judas ait, ut vidimus, eos olim ad hoc iudicium ante scriptos esse §. 4.

Non otatur. Per metaphoram, vel prosopopoëiam, quasi eos nihil curaret, nihil de iis cogitaret, ut otiantes solent. Habet illos maximæ sibi curæ, ne ulla sit in se mora.

Et perditio ipsorum non niſtat. Simili metaphora vel prosopopoëia rem eandem inculcat: *perditionem* dicit quod *iudicium* dixerat, *ipsorum* dicit, quod dixerat *quibus*, *non niſtat*, quod dixerat *non otatur* sensu eodem, oculos in illos habet intentos, ut protinus adſit ubi tempus à Deo constitutum advenerit. Non tantum non dormit, sed ne niſtat quidem, & oculis connivet. Vigilat indefessa.

Vers. 4. Exemplis probat divinam ultionem istis hominibus defuturam non esse. *Si enim Deus &c.* Argumentum a majori ad minus.

Angelis qui peccarunt Deus non pepercit. Quanto minus parcat hominibus peccatoribus? Angeli enim multo præstantioris naturæ sunt quam homines, & naturæ immortalis divinitate Deo similes.

Angelis. Intelligit Diabolum & Angelos ejus, qui quia ab initio eodem in beatitudinis statu fuerunt cum cæteris Angelis qui non peccarunt, ideo communi Angelorum nomine interdum appellantur. Vox Angelorum Græca, nuncios seu missos natura sua significat, sed spiritibus illis immortalibus facta est propria, quod à Deo mitti soleant.

Qui peccarunt. Ad distinctionem ab illis qui non peccarunt, & sancti ac boni permanserunt. Ideo & sancti solent appellari. Peccatum eorum describit Judas, *Angelos*, inquit, *qui non servarunt suum principatum*, id est, qui suo quem à Deo habebant principatu non erant contenti, altiore spectabant, *sed reliquerunt proprium domicilium*, id est, secessionem fecerunt suo proprio & domicilio & principatu relicto, ut ad celsiora ac sublimiora pervenirent: quod enim prius dictum est per negationem, nunc dicitur per affirmationem contrarii. Ut merito communis Theologorum omnium sit sententia Diabolum cum Angelis suis superbia, id est altiorum affectatione peccasse.

Non pepercit. Intellige, quamvis propter naturæ illorum præstantiam multo majores parcendi causas haberet.

Sed catenis caliginis. Id est catenis quæ sunt caligo, per genitivum differentiæ, spiritus enim non aliis nisi spiritualibus catenis constringi possunt.

In tartarum detrudens, ἐκταράσσας. Participium activum præteritum. Significat, quod eos Deus in tartarum detruserit, ut doceat quo pacto eos catenis caliginis tradiderit asservatos. Tartarus enim veluti carcer profundissimus, proinde tenebris obſitus per metaphoram à rebus corporeis dicitur. Sensus est quod Deus Diabolum, & Angelos ejus ex sublimi præcipites dederit in hæc inferiora, quæ etſi Apostolus Paulus appellet nostri respectu supercælestia Eph. VI. 12, tamen tantum distant à priori Angelorum istorum domicilio, ut illius respectu merito in tartara dejecti dicantur.

Tradidit. Nempe potentia sua.

In iudicium asservatos: In iudicium. Nempe illud ultimum, seu ut Judas ait, in iudicium magni diei quo poenam suam recipient, ignem illum æternum.

Asservatos, ὡς φυλάσσας. Nempe catenis caliginis & tartaro. Similitudine sumpta a facinorosis, qui ante iudicium & damnationem catenis vinſti in profundo carcere asservantur: quasi dicat, quia principatum suum fervare noluerunt, sed proprium deseruerunt domicilium, ideo nunc in tartaro servantur ne inde exire possint. Nam & Judas eodem servandi verbo utitur in eorum & peccato & carcere describendo §. 6. Merito enim in vili carcere servantur, qui volentes principatum suum non servarunt. Est autem oratio Apostoli *δι' αὐτῶν*. Nam particula *ſi*, ab initio commatis posita, requirit apodofin, nempe, ut jam diximus, multo minus hominibus tam nequiter agentibus parcat, quidquid aliis præcellere videantur. Ipsorum tamen dignitas cum Angelorum dignitate conferri non potest.

Vers. 5. Alio exemplo rem eandem evincit. *Es antiquo mundo.* Id est hominibus universis, per metonymiam continentis pro contento, quos antiquum mundum vocat respectu novi mundi, id est, humani generis post internecionem universalem reparati.

Non pepercit. Quamvis toti mundo, & hominum generi universo, ne quis multitudine se defensum iri putet.

Sed octavum Noë custodivit. Ne scilicet, una cum cæteris omnibus interiret, custodivit autem divina sua providentia. Nam & ut arcam sibi pararet tempestive monuit, & modum illius construendæ docuit, & ipse in arca occlusit, & ne arca tantis in fluctibus interiret effecit.

Octavum, ὄγδον, Noë. Id est, Noë cum uxore, tribus filiis & tribus nuribus, ut ipse octavus esset.

Justitia præconem. Causam exprimit servati Noë, quod non tantum ipse justus esset, sed etiam aliis justitiam prædicaret, id est, alios justitiam publice doceret & ad eam adhortaretur, exitium omnibus imminere denuntians. Nisi ab injustitia & impietate ad Deum & justitiam converterentur. Ita Deus unum Noë justum pluris fecit, quam universum mundum injustitiæ & impietati deditum. Opponit enim Apostolus unum Noë, toti mundo, & factum Dei circa Noë, facto Dei circa mundum, huic non pepercit, sed illum custodivit.

Diluvium

Diluvium mundo impiorum inducens. Ἐπιζῆς, participium præteritum activum. Latini dicerent diluvio inducto, exprimit quo pacto Deus non pepercerit antiquo mundo, quod scilicet ei diluvium induxerit quo omnes aquis hausti & suffocati sunt.

Mundo impiorum. Id est mundo ex solis impiis constanti, per genitivum materiæ. Causam exprimit pænæ divinæ, quod omnes homines essent impii, nulla erga Deum pietate, nulla religione, nullo metu agerent. Justum igitur erat, non tantum ut interirent, sed etiam ut eo modo interirent, qui Deum esse & impietatis vindicem esse doceret, quique non aliunde quam à divina potentia proficisci posset.

Verf. 6. Tertio exemplo idem arguit. *Et civitates Sodomorum & Gomorra.* Præcipuas nominat, quamvis plures essent.

In cinerem redigens. Τῶ φερόμενος, Latini dicerent, in cinerem reductis, per participium passivum. Igne enim cælesti deflagarunt.

Subversione damnavit. Id est punivit, penitus eas cum omnibus incolis in pœnam impietatis eorum subvertit, & ex natura rerum sustulit. Quid profuit illis quamvis integræ civitates essent? Nihil est quod impiis patrocinari queat, si impii esse non definant.

Exemplum iis qui impie acturi essent ponens. Τῶ ἐκείνου, Latini, exemplo posito, per participium passivum. Docet quo fine Deus civitates istas igne cælesti subverterit. Nempe ut eas exemplum poneret iis qui impie acturi essent. Ut hinc intelligerent impii, esse Deum in cælis, ultorem impietatis, & quid se maneat si in impietate perrexerint, proinde ut ab impietate recedant. Deum sancte colant, & in omnibus actionibus suis illius timore gubernentur.

Verf. 7. Docet quam Deus in hac quoque civitatum istarum clade iusti hominis, quamvis unius, non fuerit immemor, ut ostendat, non aliam rationem esse Dei pœnas evadendi nisi iustitiam. *Et iustum Lot,* quamvis unum cum sua domo. Nec iniustis multitudo prodest, nec paucitas iustis obest.

Iustum. Proinde pium & Dei timentem. Nam Dei timor iustitiæ fons est.

Qui fatigabatur &c. Argumentum addit ejus iustitiæ. *Fatigabatur,* ὁ ἀπορροῦμενος, animo scilicet, ut mox explicat Apostolus, quanquam nec corporis vexationes poterant abesse unius iusti, inter tot impios & iniustos, quod & in Angelorum in domum Loti adventu apparuit.

Ab nefandorum in lascivia conversatione. Docet unde fatigatio ista Loti proficeretur. *A nefandorum,* nempe hominum illorum

Conversatione. Id est moribus & factis perpetuis: quos nefandos appellat, quia nec jus, nec fas, nec Deum ante oculos habent.

In lascivia. Exprimit istam conversationem, quod scilicet omni lasciviæ dediti essent, id est peccatis impuris & flagitiosis.

Liberavit. Nempe Deus per Angelos suos, qui Lotum confestim ex Sodoma eduxerunt, nec ante ignis de cælo demissus est, quam Lotus in tuto esset. Affligebatur Sodomitarum peccatis, ideo pœnis afflictus non est.

Verf. 8. Explicat cur dixerit Lotum fatigatum fuisse illorum conversatione.

Visu animi & auditu. Id est videndo & audiendo. Multa videbat indigna, & quæ non videbat audiebat.

Ille iustus. Iterum eum iustum appellat, ut miraculo esset inter tot iniustos unus iustus.

Habitans in ipsis. Id est inter ipsos. Causam indicat cur eum videre & audire facta illorum necesse fuerit, quia inter illos habitabat.

Diem de die. Id est quotidie, sine intermissione.

Animam iustam. Ut causam cruciatus infereret, anima enim iusta, id est iustitiæ unice dedita illiusque cultrix, non potest non torqueri videndo & audiendo inique facta.

Nefandis operibus, ἀνόμις ἔργοις. Nempe Sodomitarum inter quos habitabat.

Torquebat. Exemplum habemus, iustos adeo abhorre ab iniustitia, ut etiam cum vident & audiunt aliorum iniusta facta animo crucientur, & hætenus inallent se cæcos ac furdos esse. Huc pertinet Scripturæ dictum: Zelus domus tuæ comedit me, & illud Apostoli, quis scandalizatus & ego non uror.

Verf. 9. Ex superioribus duobus exemplis notabilem ponit sententiam. *Novit Dominus.* Id est Deus ille unus, quem Domini titulo, alioquin Christo nunc proprio, designat, quod ageret de antiquis exemplis.

Pios ex tentatione. Id est malis & calamitatibus, ipsaque tristi ac funesta morte, per metonymiam adjuncti, quod per ista homines tentari soleant. Sic inter alia tentationis vox accipitur Apoc. III. 10, & qua alia ex tentatione liberatus est Noë quam ne diluvio, & Lotus quam ne cælesti igne interiret?

Liberare. Ne scilicet omnibus aliis pereuntibus, pii pereant, quamvis inter illos vivant. Novit hoc Deus facere & modum facile invenit, quamvis nullius hominis ratione exputari, nulla humana ope præstari possit. Nonne hoc in liberatione Noë & Loti manifeste apparuit? Non est igitur ut pii impiorum interitu imminente & ingruente sibi metuant, non est ut de salute sua desperent, quamvis rationem qua servari possint nullam ipsi videant, nullam suis in viribus & mediis humanis ac naturalibus habeant. Est Deus qui ob divinam suam sapientiam & potentiam in promptu habet modum expediendæ illorum salutis. Is qui rationem habet liberandi pios ex ipsa morte, & in vitam æternam asserendi, eosque cælo ac terra pereuntibus, ne una pereant conservandi, quanto facilius immunes præstare poterit inter publicas sævientis belli, pestis, famis, calamitates, præsertim cum sæpe Deus malos & iniustos ob id ipsum perdat ut pios & iustos ab eorum vexationibus liberet? Huc pertinent verba Psalmi XIX. Dum vero dicit, quod Deus norit liberare pios, simul insinuat Deum id facturum esse. An enim pios non liberaret, cum id facere norit & possit? An non æque bonus est, quam est potens & sapiens? An pios non amat? An iis non bene vult? An ergo cum impiis eos perire pateretur, & nullum inter pios & impios discrimen faceret? Hinc non tantum Noë, & Loti, sed innumera alia divinæ providentiæ in piis conservandis habemus exempla. Quod si aliqui

conservati non sunt, vel ipsorum culpa ac temeritate id factum est, quod sibi cum possent ac deberent, non caverint, vel peculiari aliquo Dei iudicio, cuius ipsi rationes constant. Hoc satis est quod pii, quamvis periisse videantur, non pereant, quippe ex interitu in vitam immortalem à Deo vindicandi.

Injustos autem, intellige *ἀδικοὺς*, novit. Ex iisdem exemplis rem de injustis contrariam asserit. Injustos opponit piis. Maluit autem injustos dicere quam impios, quia ad pœnam sufficit injustum aliquem esse, quamvis non plane sit impius, ne quis in impiorum argutetur voce. Injustitia late sumpta etiam impietatem includit. Nihil enim est justius quam erga Deum pium esse. Et pietas late sumpta, iustitiam omnem continet, qui enim erga Deum vere pius est, omni iustitiæ, omni virtuti deditus est.

In diem iudicii puniendos servare. Quasi dicat, etiam si Deus injustos non statim puniat, det illis spatium vel pœnitendi, vel si nolint, injusta facta cumulandi; tamen novit eos servare in diem iudicii, sicut servaverat antiquum mundum, & civitates Sodomorum & Gomorræ. *In diem iudicii*, quatenus scilicet injustis diem iudicii, proinde pœnæ constituit.

Puniendos, *καταζωεύουσιν*. In præsentī, per enallagen temporis, propter punitionis certitudinem.

Servare. Tanquam victos in carcere. Nemo injustorum Deo elabatur. Mundo huic tanquam carceri omnes includimur, ex quo ne mors quidem quenquam potest eximere. Docet igitur & diem iudicii injustis constitutum esse, & neminem interea posse Deo elabi, & ubi dies iste advenerit, injustos punitum ac perditum, justos liberatum iri, quod maxime ultimi illius iudicii die manifestum fiet.

Verf. 10. Docet quos injustorum maxime Deus in diem iudicii servet, ut simul mores istorum hominum, qui falsa dogmata & hæreses perniciosas introducturi erant, describat, ut ex moribus iudicium capiamus de doctrina, & falsos doctores cognoscamus. Nam qui doctores istiusmodi sunt moribus, necesse est ut tandem falsa doceant. Neque enim sanæ doctrinæ cum malis moribus diuturnum esse potest contubernium.

Maxime vero, intellige *ἀπὸ κατὰ*, servat in diem iudicii puniendos eos qui post carnem, Judas addit, alienam, id est post scorta, post exoletos, post quamvis carnem, cum qua illicita & nefanda est venus, *erunt*. Similitudinem sumit à bestiis, femellas sine discrimine sectantibus, in quibus libidinem expleant.

In cupiditate. Id est per cupiditatem, cupiditate acti.

Inquinamenti. Id est Veneris nefandæ, per quam inquinatur & anima & corpus I Corint. VI: 18.

Et dominationes contemnunt. Alterum crimen cui Deus maxime irascitur, est dominationum contemptus. Sicut enim Deus conjugium maris & foeminæ instituit, ad evitandam vagam & pollutam Venerem, sic & dominationem, ad innocen-

tium tutelam & civilis honestatis custodiam. Itaque Deo ipsi rebellat quisquis & conjugium & dominationes profanat & susque deque habet.

Dominationem. Id est eos qui dominandi in alios jure utuntur, ipsumque dominandi jus: abstractum ponit pro concreto. Sic & potestatum voce utitur Paulus, & Petrus mox voce gloriarum.

Contemnunt. Id est, ut statim ipse explicat, non metuunt, conviciis etiam proscindunt, ei sese non subjiiciunt. Hic mihi vide quinam inter doctores istorum criminum nota insigniti sint, ut hinc & de illorum doctrina iudicium feras. Ex istis moribus ortum est Nicolaitarum dogma, conjugium & dominationem humani non divini esse instituti: orta sunt & alia dogmata, quæ eo tendunt omnia ut sine sanctis moribus vitam æternam queamus adipisci.

Audaces. Qui audent illicita. Nec mirum, cum potestates civiles non metuant.

Sibi placentes, *αὐθαδέες*. Neminem curant, arrogantes sunt, alios despiciunt, iisque se anteponunt. Sic enim facere solent qui sibi ipsis placent, sua opinione & sententia sapientes & docti & præstantes ac eximii viri sunt. Vide & hic in quos doctores ista quadrent.

Glorias non tremunt. Id est, etiam sublimes potestates. Gloriam ponit pro hominibus gloria præditis. Majestatem intelligit Regum & Imperatorum. Ideo dicit non tremunt, quamvis ob tantam majestatem tremendi causas habeant. Omnis majestas Regum & Imperatorum illis pro nihilo est, vide Antichristum 2 Thess. 2. 4.

Blasphemantes. Id est, conviciis ac maledictis insuper famam eorum ledentes, si quid illis non ad placitum faciant. Potest & participium accipi pro verbo, per Atticismum, glorias non tremunt blasphemare.

Verf. 11. *Quum Angeli &c.* Exemplo Angelorum revincit & coarguit Apostolus homines in civiles potestates blasphemos & contumeliosos. *Quum*, *ὅτε*. Sic I Cor. iij. 3: quasi dicat, homines hoc faciunt, quum Angeli hominibus robore & potentia majores id facere non audeant, ut apud Judam legitur *ῥf. 9*. *Angeli*, quia unus ex Angelis, nempe Michaël, iisque Archangelus, Juda interprete *ῥf. 9*. Sic & latrones dicuntur in Christum probra conjecisse Matth. xxv 11. 44, quia unus ex latronibus, teste Luca. xx 11. 39, 40.

Qui robore & potentia majores sunt. Intellige quam homines. Angeli robore & potentia sua facile sese tueri possent: at homunculi isti, quibus viribus suis adversus potestates confidunt? Et unde spiritus istos sumunt?

Non ferunt adversus ipsas. Id est glorias & dominationes. Abstractum pro concreto. Sic vocem *θεοῦ* Deitatis, usurpavit Apostolus, pro *θεῷ* Deo. Conf. Col. 2. 9 cum Eph. iij. 19. Intelligit autem Apostolus, interprete Juda *ῥf. 9*, Diabolum, qui unus etiam est ex dominationibus & gloriis, quatenus illi Deus tantum imperium in tot Angelos & homines usurpare permittit.

Apud Dominum. Quasi dicat, quamvis apud Dominum versentur & cum illo habitent, ubi illis à nemine metus & periculum est, proinde plura licent, vel etiam quia apud Dominum versantur & habitant, ubi

ubi omnia sancte & decore fiunt. Sic enim convenit apud magnos Reges ac Principes, ex quorum aulis omnia decoris & honestatis exempla manare debent in populos subiectos. Domini nomine hoc loco designat unum illum Deum Jesu Christi Domini nostri Patrem, ex antiquo usu, quia etiam ad antiquam historiam respicit.

Blasphemum iudicium. Id est decretum & sententiam, per metonymiam causæ pro effectu, quia decretum & sententia iudicii effectus est. Nihil blasphemi & contumeliosi adversus illas pronuntiant: Domini omnium communis iudicio & increpationi eas permittunt Jud. v. 9: quasi dicat Angelus, tu quidem, ô diabolè mihi adversaris, & mecum Dei ministerium peragente contendis: sed quia te Deus tantum imperium habere permittit, & tot Angelorum ac hominum millia ultro sese tibi subijciunt, ego te nullo contumelioso dicto usciscar, Deus, qui communis nostrum omnium Dominus & Creator est, suo jure, ac pro tuis meritis te tractet, & iis quibus dignus es, verbis afficiat. *Judicium blasphemie* apud Judam per duo substantiva ponitur, pro iudicio blasphemio, ut hic habetur. Exemplum autem diaboli monet nos, ut etiam erga malas & iniquas, & adversarias, atque adeo & alienas potestates, patientes ac modesti simus, ob solam eorum quâ præditi sunt, Deo sic permittente, potestatem. Historia hæc, ad quam respicit Petrus, & quam refert Judas de Michaële Archangelo, cum diabolo de Mosis corpore contendente, in Veteris Testamenti quos nunc habemus libris non exstat, quod & aliis quibusdam dictis vel factis, quæ tanquam antiquitus tradita in Novo Testamento citantur, usu venit 2 Tim. III. 8. Jud. v. 14. Unde consequitur vel sacra quædam volumina ad manus nostras non pervenisse, vel ea quæ citantur, cum nihil contrarium sacris voluminibus continerent, antiqua traditione publicata, notitiam & auctoritatem apud populum obtinuisse. Nam & Petrus & Judas rem hanc citant tanquam vulgo notam. Traditur autem hæc res, ut & alia, sive Dei ipsius, sive Angelorum inter se facta, humano more, & ad hominum intelligentiam accommodato, quia & in illorum usum tradebatur, quo pacto & ipsius mundi creatio describitur. Nam alioquin nec Deus, nisi cum ad homines loquitur, nec Angeli inter sese humano sermone uti habent necesse. Hujus porro rei notitia, vel per divinam revelationem hominibus obtigit, vel quia Angelus ut ab hominibus conspiceretur, humana specie indutus, & consequenter humano more loquens, certamen hoc cum diabolo iniverat. Cæterum quæ fuerit Angelis istis de Mosis corpore concertatio, res ipsa docere videtur, nempe diabolum potiri voluisse Mosis corpore, Angelum autem à Deo missum illi restituisse. Quo vero fine potiri voluerit, ex contrario quem Deus intendit sine perspicui potest. Deus enim ipse clam Mosis corpus sepeliverat, id agens, ne quisquam hominum sciret ubi sepultum esset, non quo corpus Mosis conservaret, id enim sibi perire nusquam potest, sed ne populus Israëliticus viri tam sancti corpore ad cultum & venerationem religiosam abuteretur, quod eum in serpente illo æneo fecisse videmus, qui etiam superstitionis istius

tollendæ causa ab Ezechia Rege pio contusus ac comminutus fuisse legitur. Diabolus ergo Deo adversari semper fuetus, ut ad cultus istos populum adduceret, Mosis corpus proferre & propalam facere conatus est. Hinc apparet quam gratam rem Deo faciant & sibi salutarem, qui sanctis, quos vocant, reliquiis tantam religionem ac venerationem impendunt, in quibus, etiam si multiplex & aperta non esset deceptio, quia tamen hæc religio Deum non habet ducem & autorem, non tantum eam vanam ac superstitiosam, sed etiam Deo adversam & idololatriæ affinem esse, necesse est.

Vers. 12. *Isti vero.* Quasi dicat, Angelis multum moribus & sanctitate dispares. Intelligit autem eos de quibus dicere cœperat v. 1, 2, 3, 10, hæresium perniciosarum futuros auctores & doctores, de quibus spiritu Prophetico sic loqui incipit, tanquam si jam præsentibus adessent.

Tanquam bruta animantia naturalia. Id est, similes brutis & ratione carentibus animalibus, quæ solius naturæ instinctu aguntur, sine ullo honesti & inhonesti discrimine, quatenus scilicet, non ut homines qui ratione præditi sunt, deceat, promiscuæ Veneri indulgent, nec leges curant casti, & vagas libidines coërcentis matrimonii, quanquam & bruta animantia, in quibus ad curam sobolis etiam paterino opus est auxilio, conjugio inter se copulata ipsius naturæ ductu vivunt.

Generata in captivum & corruptionem. Quasi dicat, bruta animantia promiscuæ Veneri operam dare, ad idque à natura ferri nil mirum, cum ea generata sint in hunc finem, ut ab hominibus capiantur & corrumpantur, in varios hominum usus. Unde mirum non est, quod multiplicandæ eorum sceturæ causa multiplicem ac promiscuum Veneris usum iis natura concesserit: at homines alium in finem generati sunt, in vitam scilicet ratione, qua præditi sunt & cætera animantia excellunt, dignam, id est, recti & honesti legibus circumscriptam & decoram, per quam tandem etiam immortalem divino beneficio consequantur. Homo enim, ut à sapiente dicitur, creatus est ad immortalitatem.

In quibus ignorant. Id est quæ ignorant. Particula *in* ex Hebræorum idiotismo apposita. Judas habet, *quæ nesciunt.*

Blasphemantes. Istorum flagitiis & scortationibus interferit alterum illud ipsorum crimen, quod potestates civiles dictis incessant contumeliosis, eas sublatum cupiant, & subjectionem, quantum possint, denegent, imo ipsimet iis, si queant, dominari cupiant, & justum putent. Istud hominum genus ortum, credo, duxit ex Zelotis illis Judæorum, qui Romanum Imperatorem & Romanos Magistratus dedignati, solum Deum dixerunt esse suum Dominum, idque etiam armis, quoad potuere, vindicarunt, & cum armis non possent, invicta patiendæ pertinacia. Narrat inter alia exempla Josephus Lib. VII de bello Jud. cap. 29, de sexcentis eorum simul captis: Omni, inquit, genere tormentorum & vexatione corporum in eos excogitata, ob hoc solummodo, ut Cæsarem dominum faterentur, nemo cessit, neque dicere velle visus est. Maxime vero addit, puerorum ætas miraculo spectantium fuit, cum

nec eorum quisquam commotus est, ut Cæsarem dominum nominaret. Recte vero dixit Apostolus, homines istos blasphemare, quæ ignorant. Si enim non ignorarent Reges & potestates civiles ab ipso Deo constitutas esse, ut per eas tranquillam & quietam vitam agamus in omni pietate & honestate, proinde nec ipsam Christi ecclesiam sine eorum regimine ac præsidio posse consistere, nunquam adversus eas vel dictis vel factis insurgerent, neque sese eorum subjectioni eximerent, sed potius pro iis (quod & Apostolus Paulus peculiariter præcepit 1 Tim. 2. v. 1, 2, 3) preces & vota facerent & gratias agerent. Ignaros autem istos homines dicit Petrus, non ut eos excusaret, sed potius ut tanto magis redargueret, quod ignorarent quæ maxime scire & intelligere ipsa ratione duce deberent. Nimirum id solum sciunt, quod etiam bruta animalia natura docuit, libidinem explere: ubi vero supra bruta sapere oportet, ibi non sapiunt. Judas huic loco lucem attulit v. 10. *Isti vero*, inquit, *quæ quidem nesciunt*, id est quorum rationem & usum non intelligunt, *blasphemant*, civiles nempe potestates, *quæ vero naturaliter*, sola nimirum natura duce, sine ullo rationis adminiculo, tanquam bruta animantia, *sciunt*, nempe veneri & ventri indulgere, *in his corrumpuntur*, non observato nimirum in iis rectæ rationis modo, seu honesto & decoro, sunt homines vita & moribus corrupti, scortatores, adulteri, incesti, turpes & flagitiosi, casti contemtores matrimonii, quod solum & unicum totius civilis societatis fulcrum est & fundamentum, ut merito Auctor ad Hebræos scriptum ac præceptum reliquerit, sit, inquit Hebr. XIII. 4, *honoratum inter omnes connubium & cubile impollutum; Scortatores autem, qui citra connubium venerem exercent, & adulteros*, qui alienum etiam cubile polluant, *judicabit Deus*. Omnis extra connubium honoratum venus, turpis & flagitiosa est, & Deum habet judicem ac vindicem, quamvis hominum pœnas effugiat.

In corruptione sua. Id est ob mores suos corruptos. Intelligit autem hic corruptionem moralem. *In pro* vel *propter*, per Hebraïsmum.

Corrumpuntur. Æterno videlicet exitio per ignis supplicium. Nimirum corruptionem corruptione ulciscetur Deus. Vixerunt pecudum more, capientur etiam & corrumpuntur à Deo ut pecora.

Vers. 13. *Portantes mercedem injustitiæ*. Declarat quomodo corrumpuntur. Merces injustitiæ est pœna injustitiæ à Deo decreta, ignis æterni supplicium. Nihil autem est injustius, quam extra conjugium honestum Veneri indulgere, vel civilis potestatis legibus velle solum vivere. Loquitur autem de rebus futuris tanquam de præsentibus.

Voluptatem ducentes. Id est consecrantes, per metonymiam causæ. Quæ enim voluptatem ducimus, ea consecramur, iisque dediti sumus.

In die. Intellige quolibet.

Luxuriam. Quotidianæ luxuriæ dediti, in cibis, in potu, in nimia corporis cura.

Labes & macula. Nempe Christianæ religionis & congregationis ob luxuriosam & flagitiosam vitam.

Oblectantes se. Ἐντραφῶντες luxuriantes.

In seductionibus suis. Docet unde illis hic luxus & deliciæ, ex eo quod homines seducant à via veritatis & sanctitatis, latiore ad salutem commonstrantes viam, hominum auribus loquantur placentia, à quibus vicissim accipiunt opes & munera, & rerum omnium etiam ad luxum affluentem copiam. *In positum pro per* Hebræorum more.

Convivantes vobiscum. Nempe in conviviis publicis Christianorum, quæ vocabantur Agapæ, ut apparet ex Judæ verbis v. 12. Nimirum isti non tantum privatim & domi suæ singulis diebus luxuriabantur, sed etiam publice in Agapis. Quis enim pudorem in impudentibus & metum in potestatum civilium contemptoribus requirat?

Vers. 14. *Oculos habentes plenos adulterii*. Adulterii nimirum, quod fit cupiditate seu in corde. Oculis id tribuitur, quia oculorum ministerio peragitur.

Et irrequietos peccati. Id est, nunquam eorum oculi à peccato quiescunt. Oculis semper adulterant, semper scortantur, quamvis aliis corporis partibus non semper possint, & si reliquum corpus eorum delassetur scortationibus & adulteriis, at oculi peccandi cupiditate satiari nunquam possunt.

Inescantes animas instabiles. Id est voluptate corporis tanquam esca proposita homines alliciunt, capiunt & venantur, id est sua illis dogmata persuaident.

Animas. Id est homines, per synecdochen partis.

Instabiles, ἀστατοι. Id est in veritate, & quæ secundum pietatem est doctrina nondum satis confirmatos, quibus jucundum erit audire, scortari, & vagæ Veneri indulgere, rem esse naturalem & per se licitam, similiterque idololatricis interesse conviviis, potestatibus civilibus in Dei populum nihil juris esse, & quæ alia carni blanda & suavia, cæterum justitiæ & sanctitati adversa, & ad illius destructionem tendentia, falsi doctores proponunt.

Cor exercitatum avaritiis habentes. Docet quid in venandis & capiendis hominibus spectent, lucra nimirum sua & emolumenta. Summam istorum avaritiam notat, cujus & v. 3 jam meminerat. *Cor*, id est animum, per metonymiam, quod cor animi sit sedes. *Exercitatum*, id est edoctum & habile, nimirum ad lucra emungenda, ad quærendas opes & munera.

Avaritiis, πλεονεξίας. Id est per multos & varios avaritiæ actus. Non novum est illis captare lucra, egregie callent hanc artem, probe sunt in illa exercitati.

Maledictionis filii, κληρονομία τῆς καταραῆς. Hebræa phrasi. Id est maledicti & execrati, à Deo nimirum, qui lucri & luxuriæ causa hæreses inducunt, & justitiam ac sanctitatem in ecclesia Christiana, qua nihil debebat esse sanctius, destructum eunt.

Vers. 15. *Deserentes rectam viam*. Id est veritatem & pietatem Christianam, quæ sola ad vitam & beatitudinem æternam ducit.

Aberrarunt, ἀπλανήθησαν. In errorem sunt acti, sua sponte nimirum, amore voluptatum divitiarum & honorum.

Sectati viam Balaami filii Bosor. Id est imitati sunt Balaamum filium Bosor.

Qui mercedem iniquitatis dilexit. Factum Balaami describit, ut doceat quam in re eum sint imitati, & viam ejus secuti. Nimirum in hoc, quod sicut ille mercedem iniquitatis dilexerat, sic & isti dilexerint. *Mercedem iniquitatis*, id est facti iniqui & injusti. Balaacus Rex magnam mercedem proposuerat Balaamo, ut malediceret Dei populo, quod factum valde erat injustum & iniquum. Balaamus etsi hoc facere noluit, tamen facti istius mercedem

Dilexit. Id est concupivit, & animum ad eam adiecit, illiusque consequendæ causa ad Regem profectus est, alium citra maledictionem inventurus modum, (quippe homo avaritiæ ut apparet exercitatus) quo mercedem istam adipisceretur, quem & invenit, sed nihilo maledictione justiore. Docuit nimirum Regem, ut per formosas subjectorum suorum mulieres Populum Israëliticum ad scortationes, & consequenter etiam ad convivia & cultus idololatrias pelliceret Apoc. 2. 14, 15. Ita enim fore ut Populus iræ divinæ sese faceret obnoxium, & cladibus à Deo afficeretur. Consilium hoc improbum approbavit eventus. Ita Balaamus per iniquum factum mercedem petivit & adeptus est. Hæc eadem & isti docebant populum Christianum, ut per ista sua improba & injusta dogmata, cupiditatis opibus potiantur Apoc. 2. 15, 20. Cæterum ex hoc Petri loco recte quis *πλεονεξίας* (avaritiam) amorem & cupiditatem mercedis injustitiæ definiverit.

Vers. 16. *Redargutionem autem habuit.* Nempe à Deo per asinam.

Proprie transgressioni. Παρενομιᾶς, quod scilicet mercedem illam iniquitatis adamasset, & illius consequendæ causæ ad Regem tenderet. Transgrediebatur autem & despectebat à Lege justitiæ, quæ docet omnia lucra esse spernenda quæ in justitia aliqua comparari debeant: hanc autem justitiæ legem Balaamus animo suo inscriptam habuit, non tantum per naturale rationis lumen, sed etiam cum Propheta esset, per spiritus divini virtutem.

Jumentum brutum &c. Exponit qua ratione fuerit redargutus, nimirum jumentum brutum, ὄφρων, ullam humanam vocem edere nescium, asina nimirum.

In hominis voce loquens. Particula *in* redundat, phrasi Hebræa. Item vox ponitur pro sermone, per synecdochen partis.

Prohibuit. Quantum scilicet in se erat. Nam Balaamus nihilominus iter suum profectus est.

Propheta dementiam, ὡς φρενίας. Factum illud demens, idque in Propheta, qui præ cæteris mentem habere debuit. Vere dementes sunt, qui opum, voluptatum, honorum causa, Deum injuste factis offendunt. Nam & opes in perniciem, & voluptates in dolores maximos, & honores in æternum dedecus & opprobrium illis vertent. Mira Prophetæ istius redargutio. Effecit Deus ut asina Propheta sapientior esset. Hoc ideo merito commemorat Apostolus, ne quis falforum doctorum sapientiæ nimium tribuat, iisque propterea credat, cum videat etiam Prophetam ab asina fuisse redargutum. Nimirum sapientes ab errore, nisi sibi diligenter caveant, immunes non sunt, sed cum errant, vehementer errant, & longe ultra vulgi modum, quod & Balaamo,

& istis de quibus Apostolus loquitur, ejus similibus usu venit. Prohibuit autem asina Prophetam, non quod expresse diceret, ne ad Regem proficisceretur; sed tanto prodigio, quod asina, cui infidebat, & quæ vehebatur, ipsum alloqueretur, & se nullo suo merito ab eo cædi diceret Num. 22. 28. Nam hocce tam inusitato portento monitus, ab itinere domum reverti, & sacram illam auri famem animo penitus excutere debuit. Sed frustra, Deo ipso pravum illius animum indurante, & quo intenderat acceperat, proficisci jubente, & cum homine perverso & auri cupido sic ut merebatur agente.

Vers. 17. *Hi sunt fontes aqua carentes.* Id est non habent id quod præferunt & quod promittunt. Ferunt se doctores veritatis, & carent omni veritate, præferunt justitiam & sanctitatem & religionem, & nihil minus sunt quam justis & sanctis & religiosi.

Nubes à turbine agitata. Alia similitudine non tantum idem docet quod priore, homines istos non habere quod promittunt; (sicut nubes quæ a turbine agitantur, quamvis humorem & aquam præferant, tamen ea graves non sunt) sed etiam homines esse levissimos, & variis affectibus tanquam turbine rapi & ferri in omnem partem, sicut nubes, quæ a turbine agitantur, leves sunt.

Quibus caligo tenebrarum in seculum servata est. Docet quæ poena istos homines maneat, similitudine sumpta à carcere tenebrosissimo. *Caligo tenebrarum.* Per duo substantiva, id est tenebræ caliginosissimæ, vel caligo tenebrosissima.

In seculum. Id est quæ semper duret, seculum enim seculo succedet, & præsentis futurum.

Servata est. Τηρέται, non peribit illis hæc poena, quæcunque tandem rerum mutatio vel temporum longinquitas interveniat. Præteritum poni videtur pro præsentis.

Servatur. More Hebræo. Hunc igitur isti falsi doctores habebunt exitum suarum opum, honorum, deliciarum ac voluptatum, suorum adulteriorum & flagitiosarum libidinum, hoc pro falsis suis dogmatis operæ pretium ferent.

Vers. 18. *Prætumida enim vanitatis loquentes &c.* Causam affert tam gravis poenæ gravissimum eorum delictum. *Prætumida vanitatis*, ὑπερηφανία καὶ ματαιότης, per substantivum, pro vana prætumida: nam quanto quisque magis tumet, tanto vanius est.

Loquentes. Nimirum de se & de suis dogmatis. Dicunt se demum veros doctores esse, sua dogmata esse verissima, se veram docere libertatem, se optime scire quid sit Christianum esse, & similia, quæ omnia prætumida sunt & ipsa vanitas. Et talia de se falso jactantes,

Inescant. Id est ad amplectenda sua dogmata alliciunt,

In cupiditatibus carnis. Id est per cupiditates carnis, *in* pro *per*, cupiditatum carnis hominibus insitarum opera.

In lasciviis. Id est per lascivias. Hæ sunt esca ab illis proposita, dum earum licentiam per sua dogmata faciunt.

Eos qui vere defugerant eos qui in errore conversantur. Quasi dicat Apostolus, isti jactant se demum homines segregare ab iis qui in errore conversantur, cum interea rem faciant contrariam, & eos qui vere fugerant ab hominibus in errore conversantibus, eorum gregi iterum associant.

In errore conversantes. Sunt homines peccatis, & imprimis scortationibus & impuritatibus dediti, cujus conversationis causa est mentis error, veritatem & voluntatem divinam ignorantis.

Verf. 19. *Libertatem ipsis promittentes.* Id est iis quos inescant, & ad lascivias adducunt per sua dogmata, pollicentur ab omnibus pœnis Dei & ab æterno interitu libertatem. Eam enim demum veram Christianorum esse libertatem, in Veneris usu nullis adstringi matrimonii legibus, convivii interesse etiam idololatricis, suo arbitratu vivere, nec civili magistratui obnoxium esse, superstitionem & vanum Numinis metum, summam esse servitutem, à qua sese homines liberare isti aiebant.

Cum ipsi servi sint corruptionis. Docet absurdam esse hanc illorum promissionem, proinde & vanissimam. Ipsi servi sunt corruptionis, & aliis libertatem à corruptione pollicentur? Qui seipsum à servitute liberare non potest, quomodo liberabit alios? *Corruptionis*, id est æterni exitii. Vide v. 12.

Cui enim quis vinctus est, huic & servus factus est. Confirmat quod dixit. Victi sunt à suis cupiditatibus, à peccatis. Cui vero? Corruptioni: cupiditates enim carnales & peccata, cui militant nisi corruptioni & æternæ morti? Corruptionis igitur & mortis æternæ ac servi sunt mancipia.

Verf. 20. *Si enim aufugientes &c.* Ulterius probat quod asseruit, per prolepsin. Exciperet enim aliquis, cur dicis istos esse corruptionis servos? Nonne possunt divina gratia æque facile à corruptione liberari, quam antea cum ad Christum ex mundo accederent, liberati sunt? Nonne sese cum voluerint ex hac servitute vitiis abdicatis possunt eripere? Non æque facile, inquit Apostolus.

Si enim aufugientes ab inquinamentis mundi. Id est à peccatis & imprimis impuritatibus, quibus mundus, id est homines qui sunt extra Christum (per synecdochen totius pro parte, vel metonymia continentis pro contento,) inquinati & contuminati sunt. Aufugiendi voce, qua & supra v. 18 usus est, docet Apostolus, vitia quam celerrime & quam longissime relinquenda esse, cum maximum periculum sit in mora, & in earum aliqua vicinitate.

In cognitione. Id est per cognitionem,

Domini & Servatoris Jesu Christi. Exprimit medium, per quod homines fugiunt ab inquinamentis mundi; per cognitionem Domini & Servatoris Jesu Christi, id est eorum quæ docuit Dominus & Servator Jesus Christus, per metonymiam causæ. Docuit enim se vitam æternam donaturum omnibus qui ab inquinamentis mundi aufugerint. Includitur autem in hac cognitione fides iis quæ docuit habita. Nam qui non credit, perinde est, quod ad vim & effectum de quo agitur attinet, atque si non cognosceret. Qui vero credit, is facile vitæ æternæ consequendæ causa ab omnibus mundi inquinamentis fugit. Patet hinc ea dogmata, quæ vitam æternam iis despondent, qui

mundi inquinamenta longissime non fugerint, Christi dogmata nequaquam esse, & qui in vitiis hærent, Christi cognitionem non habere, quod & alibi testatur Scriptura. Jesus Christus vocatur Dominus, quod in omnia dominatum acceperit à Deo, Patre suo; Servator, quod omnibus in se credentibus salutem, eamque veram & æternam, sit daturus.

His autem rursus implicari vincuntur. Docet quid sit à vitiis vinci. Iis implicari, sicut ab iis longissime fugere est illa vincere.

Fiunt ipsis ultima pejora primis. Id est in deteriorem veniunt statum, quam primus eorum status erat. Ultima dicit, quod vix unquam ex hoc statu regredi liceat ad meliora.

Verf. 21. *Melius enim erat ipsis &c.* Comprobat quod asseruit. *Melius*, quia malum multo majori malo comparatum boni, rationem quandam habet, quo pacto & Christus loquitur Marc. ix. 42. *Non cognovisse viam justitiæ.* Id est præcepta à Deo per Christum tradita, quæ via vocantur, quia homines viæ instar ad vitam æternam ducunt ac dirigunt, si in illis ambulent, id est secundum illa vitæ actiones omnes componant, illa faciant & exequantur. Justitiæ autem via dicuntur, per genitivum speciei vel differentiæ, id est via quæ est justitia, quia nihil aliud continent, quam veram justitiam. Hoc solum exigunt, quod omni ex parte jus fasque est, & prohibent omne nefas.

Quam ea cognita, & imitanda. Intelligit eos qui probe cognoverunt viam justitiæ, maturo judicio, quæ cognitio proinde etiam in fugam vitiorum jam exiverat. Talis enim cognitio inerat istis, de quibus loquitur Apostolus. *Reverti.* Ad primam illam injustitiæ viam.

Ex tradito ipsis sancto mandato. Tanquam scilicet ex via justitiæ, quam fuerant ingressi, deserta injustitiæ via. *Mandatum*, ponit in singulari, quia genus ponit pro omnibus speciebus. Videtur hoc pacto maluisse loqui, non tantum propter respectum ad viam justitiæ, quæ una est; sed etiam quod ex uno aliquo præcepto, non tantum ex pluribus vel omnibus, ad injustitiam reverti magnum sit nefas & corruptionis servitute piandum. Nimirum unius mandati observatio ad vitæ æternæ præmium non sufficit, sed unius desertio ad mortis æternæ pœnam sufficit.

Sanctum, dicit, quia nil nisi meram sanctitatem continet, & omnes qui illud exequuntur, sanctos facit. Traditum autem ipsis intelligitur à Deo per sanctos Prophetas, & imprimis per Christum & ejus Apostolos ut cap. seqq. v. 2 dicit. Porro melius illis fuisse dicit viam justitiæ non cognovisse, quam cognita, reversos ab illa esse, quia in illo statu excusationem aliquam ignorantie vel imbecillitatis pretendere poterant; at in hoc nullam asserre possunt, præter solam malitiam & improbitatem, proinde Deus illis multo magis irascitur, & consequenter longe gravius illos puniturus est. Hinc etenim fit, ut prima illa peccata ob solam in Christum fidem & pœnitentie professionem ac propositum, à Deo condonentur; at hæc secunda non item. Nam si quis dicat, nihilominus à secundis peccatis, mature reversis ad viam justitiæ, & in ea ad extremum perseverantibus, patere Dei gratiam, & peccatorum veniam; verum hoc quidem est, sed quia id difficulter admodum fiat, & non nisi extraordina-

ria quadam Dei gratia, ideo Apostolus hujus rei rationem non habet. Ad hoc respicit, quod ordinarium est. Eodem sensu & Auctor epistolæ ad Hebræos docet, *ἀλλ' ὅτι*, esse ut semel illuminati &c, si prolabantur, à veritate nimirum & iustitia, iterum renoventur ad poenitentiam cap. vi. 4, 5, 6, & iis qui voluntario peccant post acceptam veritatis notitiam, non amplius pro peccatis relinqui victimam &c. cap. x. 26, 27.

Verf. 22. *Accidit autem ipsis.* Intellige, ne quis adeo miretur hoc ipsis accidisse, ut ex sancto præcepto reverterentur ad vitia quæ projecerant.

Hoc quod est veri proverbii. Nihil novum & insolitum illis accidit, sed id quod verum continet, & significat proverbium ac dictum pervulgatum.

Canis reversus est ad proprium vomitum. Quasi dicat, canes erant, id est canum similes. Ideo ad sua quæ evomuerant vitia reversi sunt, ut ea iterum refoberent homines impurissimi.

Et Aliud proverbium refert ejusdem significationis.

Sus lota. Intellige reversa est.

Ad volutabrum luti. Quasi dicat, suis erant similes, quibus nihil profuit ablutos fuisse à sordibus peccatorum, per justificationem & sanctificationem in Christo, reversi sunt ad vitiorum cœnum, ut sese in eo volutent. Hæc quæ Apostolus pronuntiavit de falsis doctoribus inter Christianos exorturis, etsi primo in Nicolaitarum magistris impleta fuisse videntur, Spiritum tamen Sanctum multo etiam longius prospexisse, rerum ipsarum docuit eventus. Nam etiam Nicolaitarum doctoribus extinctis, alii successerunt, in quos omnia Apostoli verba non minus quadrant & conveniunt quam in Nicolaitas. Successerunt, inquam, doctores qui vita & moribus se Dei & Christi servos esse negant, per quos via veritatis blasphematur, qui per avaritiam fictis sermonibus auditores suos quæstui habent, qui post carnem alienam in cupiditate inquinamenti ambulant, qui dominationes contemnunt, & earum potestati se subducunt, imo earum sese dominos ferunt, audaces, arrogantes, qui glorias minime tremunt, blasphemantes eas si vel minima in re ipsis adversentur, qui in iis quæ naturaliter sciunt corrupte agunt, quæ vero non intelligunt blasphemant, qui quotidianum luxum consecrantur, labes & maculæ, luxuriantes per deceptiones suas, oculos habentes plenos adulterii & irrequietos à peccato, idque sub specie & professione maximæ castitatis, qui animas instabiles inescant dogmatis deceptorii, cor avaritiis exercitatum habentes, qui Balaamum secuti mercedem dilexerunt rei injustissimæ, id est falforum dogmatum, quos vere dixeris esse fontes aqua carentes, & nubes à turbine quoquo versum agitatas, qui prætumida vanitatis loquuntur, se veros esse Apostolorum successores, Christi vicarios, universalis ecclesiæ Dominos, creatores sui Creatoris, se clavos habere Regni cælorum, & absolutam peccata remittendi, & indulgendi, & dispensandi potestatem, inescantes per cupiditates carnis, per lascivias, libertatem a poenis pollicentes levi peccatorum confessione defunctis, cum ipsi corruptionis, propter inquinamenta vitiorum, sint servi. Quis igitur dubitet, ubi tales sunt Doctores, istic & hæreses perniciosas esse, easque cum talibus Doctoribus simul in ecclesia pullulasse, & cum iis crevisse & in immensum excrevisse?

CAPUT III.

Verf. 1. **H** *Anc jam dilecti, secundam vobis scribo epistolam.* Hinc apparet istam secundam epistolam, ad eosdem directam & missam fuisse, (quamvis catholica dicatur) quibus prior speciatim fuit inscripta, id vero per Pontum, Galatiam, Cappadociam, Asiam, Bithyniam dispersis Judæis Christi fidem profitentibus: unde conjectari licet, epistolam hanc, ut & priorem, Babylone missam esse, cui regiones istæ vicioniores sunt, quam Romæ, quippe eadem in orbis parte positæ, quod adversus illos dico, qui Babylonis appellatione Romam significatam fuisse dicunt in epistola priore, nulla probabili ratione.

In quibus, nempe epistolis, excito vestram in admonitione, id est per admonitionem, *sinceram mentem.* Pectus candidum, mentem omni dolo & simulatione vacuam, nullo falsi aut vitii alicujus amore mixtam & infectam. Tali enim animo opus est ad virorum sanctorum admonitiones cum fructu excipiendas.

Verf. 2. *Ut memores sitis.* Exprimit ad quid eos admonendo excitet, id est ut opere & factis pergatis, per metonymiam synecdochicam. Ita enim meminisse debemus ea quæ nobis facienda traduntur, ut ea faciamus & exequamur.

Ante dictorum verborum. Nempe jam olim ante Christi adventum. De fide in Deum & variis pietatis & iustitiæ officiis.

A sanctis Prophetis. Ad Judæos enim scribebat, Mosis & aliorum Prophetarum scriptis innutritos: Inter hos Prophetas numerandus est & Enoch, cujus prophetiam de adventu Dei ad judicium universale mundi citat Judas *vs. 14, 15.*

Et nostri Apostolorum mandati. Prophetis adjungit suum & aliorum Apostolorum mandatum de fide in Jesum Christum, & perfectæ iustitiæ ac sanctitatis. Christus enim Legem & Prophetarum doctrinam perfecit. Docet in Lege & Prophetis consistendum non esse, sed ad Christum & Apostolos perfectionis causa veniendum. Apostolum se dicit, sed & alios Apostolos adjungit, quasi dicat, non mei unius Apostoli, sed & omnium aliorum Apostolorum, idque merito. Omnium enim Apostolorum unum erat mandatum: sed in eo tradendo ac mandando non eadem est vis unius, quæ multorum. Hic quoque, ut supra cap. 2, 21, mandatum in genere posuit pro omnibus mandati speciebus vel partibus.

Domini & Servatoris. Intellige Jesu Christi, vide cap. 2. 20. Verba hæc ita videntur de industria posita, ut non minus ad vocem mandati, quam ad vocem Apostolorum respiciant. Nam & Apostoli Jesu Christi sunt Apostoli, & eorum mandatum Jesu Christi est mandatum.

Verf. 3. *Hoc primum, id est inter prima, cognoscetes.* Multum vos istius rei cognitio & notitia juvabit, ne turbemini in custodiendo & exsequendo constanter Apostolorum mandato, de fide in Jesum Christum & perfectæ iustitiæ ac sanctitatis.

Quod venient in ultimo dierum irrisores. Superiore capite præmonuit adversus falsos doctores & Christianæ fidei depravatores, nunc præmonet
(Yy 2) adversus

adversus Christianæ fidei irrisores, qui tandem post fiem Christi depravatam, & falsis dogmatis ac fabulis corruptam & obrutam venturi erant. Huc enim ad extremum fabulas & errores amissa vel oblitterata veritate definire oportet. *Venient, exorientur, in ultimo dierum*, id est temporum, quibus mundi duratio à Deo definita est.

Irrisores. Nempe fidei & religionis Christianæ, quorum quia nunc incipiunt esse plena omnia, invalescentibus opinionibus eorum, qui sapientes videri volunt, frustra Deum coli, mundum ab æterno fuisse & in æternum futurum esse, religionem omnem politicum inventum esse; hinc colligere licet nos jam in extremo dierum versari, & mundi finem appropinquare, qui istorum sapientiam coarguat & maximæ stultitiæ convincat. Christi sane religio politicum inventum non est; cum ea non ad civilem, sed supra eam ad spiritualem ac cælestem in terris societatem tota directæ sit.

Secundum proprias suas cupiditates ambulantes. Describit istos irrisores, ut mirum non sit, religionem omnem, & imprimis Christianam, ab illis irrideri. Interest ipsorum ne Christi religio sit vera, quia secundum suas proprias cupiditates ambulant, id est quod libitum est agunt, proinde malis & suspectis authoribus improbatur Christi religio; optimi autem cujusque plurimum interest, ut sit vera. Merito profecto Deus hominum malitiam hoc pacto ulciscitur, ut, quia nunc sine ullo respectu ad fas & jus, id solum & privatim & publice spectant & agunt, quod suarum rerum interesse putant, etiam religionem omnem, & imprimis Christianam exuant, quia ut vera sit, cupiditatum eorum nihil interest, imo multum interest ne sit vera.

Verf. 4. *Dicentes.* Exprimit illorum verba irrisoria, quæ sequuntur:

Ubi est promissio adventus ejus? Id est, ubi est effectus promissionis de adventu ejus, id est Dei, ad judicandum orbem terrarum? nusquam apparet.

Aqua enim. Intellige die, per ellipsin.

Patres nostri. Id est antiquissimi generis humani auctores, quique primi promissionem hanc prodiderunt.

Obdormiverunt. Id est mortui sunt, per *ἐνυπνίσαν*, & mimefin. Nam istorum sensu omnes perierunt.

Omnia. Nempe naturæ opera.

Sic permanent. Id est eodem modo, eodem in statu.

Ab initio creationis. Id est sicut erant ab initio creaturæ, per ellipsin particulæ similitudinis, more Hebræo. Sol oritur & occidit, astra suum servant cursum, nox & dies suas vices, terra suas anni partes, homines ut & cætera animantia generantur & intereunt, nulla denique in universa rerum natura intervenit mutatio. *Creatura, κτίσις.* Creaturam in genere ponit pro creaturis omnibus, id est ab eo tempore quo primum creaturæ cœperunt esse. Videntur & hæc per mimefin & ironiam dicere isti. Nihil enim magis irridet, quam initium creaturarum à Mose descriptum. Hanc igitur irrisores isti adferunt causam ob quam promissionem adventus Dei subsanant & irrideant, existimantes Deum nunquam venturum, quandoquidem per tot jam secula a pri-

morum patrum obitu non venerit, nec quicquam interea in rerum natura ab ejus initio, ut putant, mutatum sit.

Verf. 5. *Latet enim ipsos hoc volentes &c.* Causam adfert Apostolus ob quam homines isti dicant omnia sic permanere, sicut à principio creaturæ erant, ignorantiam nimirum eorum, sed affectatam.

Latet enim ipsos, ignorant hoc. Vel hoc ipsos latet, quod insequentibus dicit, vel *hoc volentes*, nempe ut ipsos lateat, scire hoc possent si vellent, sed ultro & voluntate nesciunt, dum sacras literas non curant, nec iis credunt, quamvis nullam justam causam habeant. Nam & ea nescire dicimur, quibus cum vera sint non credimus.

Quod cæli erant olim & terra, ex aqua & per aquam constituta, Dei sermone, per qua qui tunc erat mundus, aqua inundatus periit. Exponit quidnam ipsos lateat. Hoc enim si scirent, nunquam dicerent, omnia sic permanere sicut ab initio creaturæ erant. Magna enim inciderat rerum mutatio per diluvium, ipsis cælis & terra conspirantibus in humani generis & omnium animalium exitium, quam rem si scirent isti & considerarent, non videretur ipsis, opinor, illusione dignum, quod de Christi adventu & cælorum ac terræ una cum impiis omnibus interitu, piorum autem salute docemus; sed inde potius exemplum & argumentum caperent similis judicii. *Quod cæli erant & terra, nempe, per qua qui tunc erat mundus diluvio periit.*

Olim, ἑνθα. Tempore scilicet diluvii. Terram dicit *Ex aqua constitutam.* Id est fundatam esse, quatenus ex aqua emerfit.

Per aquam. Quatenus per mediam aquam emerfit, aqua undique terræ circumfusa & interfusa.

Dei sermone. Id est efficacissimo Dei jussu Gen. 1. 9, 10. Neque enim hic secundam aliquam Deitatis personam intelligere licet.

Verf. 6. *Per qua &c.* Ex Apostoli mente non intellecta, novi versiculi initium hic factum est; cum hæc verba ad superius verbum *erant* referantur, cæli & terra erant, per quæ qui tunc erat mundus aqua inundatus interiit. Per cælos interiit, quia fenestras cæli fuerunt apertæ, & ingentem ac continuum fuderunt imbrem, diebus ac noctibus quadraginta per terram, quia omnes fontes abyssi magnæ rupti effuderunt sese ex terra & supra terram. Atque hæc etiam erat causa ob quam Apostolus 1. Pet. 1. 11, terram ex aqua & per aquam constitutam esse hoc loco diceret. Quia enim sic constituta est, non mirum erat, ut immensa vis aquarum ex visceribus ejus erumpens illam obrueret.

Qui tunc erat mundus. Id est, qui tum erant homines & animantia terram incolentia, per synecdochen partis, vel metonymiam continentis.

Aqua inundatus, id est diluvio, periit. Noë tantum ob fidem & pietatem in Deum, cum uxore & filiis & nuriis, & iis quæ in arca erant animalibus, mirabili Dei providentia & cura conservato, in exemplum ac documentum piis omnibus, fore ut & ipsi, cælis ac terra intereuntibus una cum omnibus impiis, in adventu Christi conserventur.

Verf. 7. *Nunc vero cæli &c.* Docet quid nunc cælis & terræ factum sit, & fiat futurumque sit: quasi dicat,

dicat, olim per cælos & terram impii omnes perierunt, nunc autē una cum cælis & terrâ peribunt. Cæli & terra peribunt, ut omnes impios interitu suo involvant. *Nunc vero cæli*, ἐπεὶ οὖν ἐγερθεὶς, per transpositionem particulæ οὖν, sicut & supra particulæ ἐνταῦθα, cui particula οὖν opponitur. Neque enim alii nunc sunt vel dicuntur cæli & terra quam olim, sed olim quidem per cælos & terram mundus impiorum interiit, nunc autem ipsi cæli & terra una cum impiis interibunt.

Cæli & terra. Nempe cæli isti qui in usum hominum sunt conditi sicut & terra, cæli quos videmus.

Eodem sermone. Nempe divino, quo creati sunt. Idem est sermo genere, non specie, nam ille iustum significat, hic decretum, ille, ut cæli & terra essent, hic ut intereant & cessent.

Reconditi sunt, κατακρυφθέντες, dum igni asservantur. Explicat quo pacto sint reconditi, sic nimirum ut Dei decreto asserventur igni, id est ut igne conflagrent. Unde mirum non est, quod non statim pereant, quæ enim reconduntur & asservantur suum tempus expectant, interea in optima sunt custodia, Deo non elabentur. Docet universalem fore totius mundi ἀποκάλυψιν.

In diem iudicii & perditionis impiorum hominum. Docet in quem diem reconditi sint & igni asservantur. *In diem iudicii*, per genitivum adjuncti, id est quo iudicabit.

Et perditionis impiorum hominum. Id est quo perdet impios homines. Pæna enim effectus est iudicii. Nimirum Deus constituit diem seu tempus, quo iudicet & perdat omnes impios, qui sicut olim impios homines per aquam perdidit, quam cæli & terra profuderunt; sic nunc horribiliori pæna perdet per ignem, quo ipsi cæli & terra conflagrabit. Proinde iudicium intelligitur universale, & pæna quam nullus impiorum effugiet. Hic autem dies est adventus Christi per quem Deus iudicabit & perdet impios homines, imprimis atheos, in Deum Creatorem & unicum benefactorem suum contumeliosos, ingenio & mente propriis ejus muneribus ac donis ipsum oppugnantes, fidem Christi, per quem immensa Dei gratia mundo patefacta est irrifui habentes, ejus professores homines innocentissimos insectantes & persequentes, veritatem divinam cælestissimam lucem extinctam cupientes, cæterosque omnes, quamvis professione pios & religiosos, cæterum factis & moribus impios, id est Dei præceptis, quæ ipsa justitia sunt & sanctitas, immorigeros. Significat Apostolus hunc diem certo venturum.

Verf. 8. Unum autem hoc ne lateat vos. Intelligit, ne cui vestrum dici istius nimium longa videatur mora.

Dilecti. Quippe fratres in Christo.

Quod unus dies apud Dominum. Id est in vita illa immortalis & æternæ.

Tanquam mille anni, & mille anni tanquam unus dies. Id est, perinde se habet ad immortalem & æternam vitam unus dies atque mille anni, & mille anni atque unus dies, quatenus nimirum utrumque æquè nullam habet ad immortalem vitam proportionem. Apud nos quidem, quorum vita certis spatiis definita est, immane quantum differat unus dies & mille

anni: at apud Deum, cujus æterna nec unquam finienda est vita, utrumque ne puncti quidem habet rationem. Ideoque diei istius mora, non ex eo quod hominibus videtur, sed ex eo quod apud Dominum est, quodque illi videtur, æstimari debet. Domini nomine etsi Christus intelligi possit, tamen Deus ipse hic & in sequentibus designari videtur, veteri more, cum ipse sit qui cælum & terram condiderit, & recondiderit ac igni asservet in diem iudicii, quique solus diei istius definiendæ potestatem habeat, & cujus solius est immortalis & æterna vita, quatenus eam nemo habet nisi ex dono ipsius.

Verf. 9. Non tardat Dominus promissionem. Negat Deum tardare promissionem, id est tardum esse, seu tardare in promissione exhibenda. *Promissionem*, id est promissum. Intelligit autem imprimis Christi adventum ad iudicium, quo perdet impios, & servabit sanctos ad vitam æternam, de hac enim promissione speciatim hic agitur.

Sicut quidam tarditatem ducunt. Arguit eos qui tarditatem ducunt adventus Christi moram.

Sed longanimitate utitur in nos. Docet quid Deus faciat in hac diei Christi mora, non tardum se præbet & negligentem, sed longanimum in nos, nempe Christianos, nostro bono hoc facit. Cui vero bono?

Nolens quosdam, id est ullos homines, perire. Ut ex sequenti oppositione patet. Etsi vero hoc imprimis de Christianis intelligi debet, tamen nec alii homines excludendi sunt, argumento à genere ad speciem. Non vult autem Deus ullos homines perire, non absolute & simpliciter, sed cum conditione, si pœnitentiam agant, ut ex sequentibus colligitur.

Sed omnes, nempe homines, ad pœnitentiam venire. Intellige vult: quasi dicat, si hodie veniret Christus, quam multi nostrum perirent, qui necdum vitiis, ut par est, valedixerunt. Perirent & omnes alii homines, hoc Deus non vult, sed vult ut omnes ad pœnitentiam veniant, ideo illis spatium ad eam perveniendi concedit. Voluntas itidem hæc Dei, non absolute & simpliciter intelligenda est, sed salva Dei sapientia & iustitia, ipsiusque rei & pœnitentiæ natura. Multos enim Deus ipse merito indurat, multi peccant ad mortem, multis peccatum sic abiit in naturam, sicut Leopardo maculæ: sed tamen & istos hæcenus vult ad pœnitentiam venire, quatenus & istis arbitrium ac spatium & causas & occasiones pœnitendi non aufert, quæ vel vici ipsorum vel alia Dei decreta sinunt. Neque enim hoc tendendum est ultra suos fines, aut Dei longanimitas in infinitum. Sic enim dies iudicii non veniet unquam. Pœnitentiam autem intelligit Apostolus, non qua tantum male nos esse agnoscimus & dolemus (hoc enim etiam omnes impii possunt facere, & haud dubie in Christi facient adventu) sed qua vitam & mores emendamus ex Christi præscripto. Huic rei tempus omnibus affatim indulget Deus, proinde non ad salutem nostram, sed ad iram in nos tardus est, qua in re ipsius longanimitas consistit. Novit Dominus nec malos sibi posse effugere, nec bonis sua præmia peritura. Recte perditioni non salutem absolute, sed pœnitentiam opponit, nempe ut doceat, Deum non absolute nolle quenkam perire, nec absolute velle omnes servare, sed ea conditione ut ad pœnitentiam veniant.

Verf. 10. *Veniet autem dies Domini.* Docuit diem domini haud dubie venturum, docet etiam quomodo venturus sit *dies Domini*, καὶ ἡμέρα, quo iudicium universale exercebit, & suam maiestatem clarissime conspiciendam omnibus dabit per Christum. Nam Domini nomine Deum intelligi yf. 12 docet.

Tanquam fur in nocte, intellige *venit*. Id est insperate & improvise, sicut fures noctu venire solent, ut improvise & insperate veniant, per metonymiam causæ, dies enim in nocte non venit, sed noctem pellit, quanquam dies pro tempore accipitur per synecdochen. *Nec refert, si interdium si noctu Christus veniat.* Tolleitur enim lux solis & siderum, & Christi splendor ac gloria lucem ubique faciet. *Nec Christus in omnibus orbis partibus simul aut noctu aut interdium venire potest, cum ubi nox est apud antipodes sit dies.* Patet hinc voces *in nocte*, non ad verba remotiora, *veniet dies Domini*, sed ad proximum nomen *fur* referri. Similem huic habemus apud Lucam Luc. x. 18 locum, in illis Christi verbis: *Spectavi Satanam ut fulgur ex calo cadentem.* Neque enim tum ullus de Satana olim ex calo cadente fuit sermo: sed ad proximum nomen *fulgur*, voces *de calo*, referri debent. Hoc dicit Christus, confirmans Apostolorum relationem, gaudentium quod & dæmonia ipsis sese subiciant in eius nomine. *Spectavi*, spiritu nimirum divino, quo etiam longe diffusa videre poterat, *Satanam*, nempe in suis dæmoniis cadentem, respicit ad ejectionem dæmoniorum, cadere enim solent qui ejiciuntur: quasi dicat, præcipitentem seu præcipitem actum, ex hominibus nimirum, quos per suos dæmonas infederat, *tanquam fulgur ex calo*, intellige *micat*, id est momento. Vix meum nomen insonuit, protinus Satanas cadebat & præcipitabat. Sed hæc obiter. Hoc insperato Christi adventu monere voluit Apostolus ut semper parati & in excubiis simus, Christum ipsum imitatus, qui similiter à furis adventu exemplum sumit Matth. 24. 43. Si sciret paterfamilias qua nocte & qua hora fur veniret, paratus esset in furis adventum: sed quia nescit, improvise deprehendi solet: idem, nobis, quia diem adventus Christi nescimus, usu veniat, monet Christus, & hoc loco, ejus Apostolus, quin potius, quia diem nescimus, omnem diem prompti paratique Christi adventum prætolemur, æternum exitium evasuri, & ingentia præmia capeffuturi.

In qua. Ut diem hanc describat, & eam vere Domini diem esse ostendat, docet quæ futura sint in illa divinæ potentie effecta seu diei istius adjuncta.

Celi cum stridore transibunt. Id est peribunt, per metaphoram, neque enim transibunt de loco in alium locum, sed nullum in locum, sicut in Apocalypsi dicitur, & locus non est inventus illis. Eadem in Apocalypsi, similiter ut hic, calum novum & terra nova commemoratur, & additur: *Nam primum calum & prima terra præterit, & mare non est amplius.* Stridorem autem addit Petrus, quia per ignem peribunt, ut Paulo post yf. 12 explicatur. Ignis enim stridorem facit, & transibunt etiam celeriter & cum impetu. Nam quæ celeriter & cum impetu transeunt, stridorem excitant. Hoc unum

est diei istius adjunctum, & divinæ potentie effectum.

Elementa autem exæstantia solvantur. Alterum adjunctum & effectum, per elementa intelligit aërem & aquam, nam terram distincte mox commemorat. Solvantur autem quæ igne exæstant. Idem infra de cælis dicitur yf. 12. Ideo particula *et* hætenus tantum diversitatem inter cælos & elementa ostendit, quatenus cæli non tantum solvantur, sed etiam plane tollentur.

Et terra & quæ in illa sunt opera comburentur. Tertium adjunctum & effectum. Terram autem combustum iri magis proprie dicitur, quam eam solvi, & liquefieri. In sequentibus tamen non minus terræ quam omnibus solutio & liquefactio tribuitur: aliis quidem proprie, terræ per metaphoram. *Opera quæ in terra sunt*, tam Dei quam hominum opera significant. Dei opera sunt omnes creaturæ ex terra factæ, & quarum locus est terra, ad quas etiam pisces, & quæ in aquis & in aëre degunt referri possunt, plus enim in illis est terræ quam aquæ, & sine terra vivere nequeunt. Omnes istæ creaturæ comburentur. *Hominum opera sunt ædificia, & quæcunque hominum manibus & artificio sunt facta.* Illa naturæ, hæc artis naturam imitatricis opera dicuntur.

Verf. 11. *Cum igitur.* Admonitionem infert ex supra dictis.

Hæc omnia solvantur, τὰ πάντα ἐν πυρὶ λυομένα. Per Enallagen præsentis pro futuro. Rem futuram ponit ob oculos tanquam præsentem, id est cum igitur hæc omnia solvenda sint, seu solvi debeant, cum mundus hic universus igne debeat conflagrare. Neque enim tum cum hæc solvantur ullum erit piis periculum, quippe jam mutatis & immortalibus factis & in sublime ad Christum raptis.

Quales! Ποιοὶς, quales & quantos!

Oportet esse vos. Ut scilicet eripiāmini ex hoc mundo, antequam igne cælesti incendatur, sicut Loth eductus fuit ante incensā Sodoma: quasi dicat, cogitandum & judicandum vobis ipsis relinquo, quales & quantos oporteat vos esse, ne cum universus mundus interire debeat, vos una pereatis.

In sanctis conversationibus. Conversationes & ad nos ipsos, & ad homines alios spectant. Conversationes quæ ad nos ipsos spectant, sanctæ sunt, cum sunt sobriæ & castæ, quæ ad homines alios, cum sunt justæ, æquitati & charitati consentaneæ. In his magni & perfecti esse debemus, magni, ne eas ullamve earum unquam intermittamus, perfecti, ne ullæ earum aliquid imperfectionis & vitii admixtum esse patiamur.

Et pietatibus. Id est actionibus ad Deum & Christum spectantibus, cui debemus timorem, amorem, fidem, cultum & rebus in omnibus obsequium. Ad pietatem etiam preces assiduæ referri debent. Significat nimirum Apostolus, nos haud vulgariter & perfunctorie sanctis conversationibus & pietatibus operam dare debere, & has solas esse quæ nos post Dei & Christi gratiam in mundi totius interitu servare possint.

Verf. 12. *Exspectantes &c.* Quasi dicat, si non expectaretis adventum diei istius, mirum haud esset vos

vos sanctis conversationibus & pietatibus unice de-
ditos non esse; sed cum illum assidue expecte-
tis, ipsi perspicitis, quanta vobis esse debeat, &
quam unica sanctorum conversationum & pietatum
cura.

Et festinantes adventum, *σπεύδοντες τὴν παρουσίαν*.
Per ellipsin particulæ *αὐτοῦ* vel *εἰς*, festinantes in ad-
ventum. Auger rem: quasi dicat, non tantum
expectatis, sed quod plus est festinatis, ex animo sci-
licet, & votis omnibus optantes, & precantes, ut
quam celerrime & sine ulla mora dies iste veniat.
Hoc Apostolus Paulus dilectionem apparitionis Do-
mini appellat 2 Tim. iv. 8, quæ enim diligimus,
ea si absint, quam primum adesse cupimus. Hinc
in Apocalypsi, & spiritus & sponsa dicunt; *Veni, &
qui audis, dicat veni. Etiam veni Domine Jesu* cap.
xxii. 17, 20.

Dei dici. Quæ singulari ratione dies erit Dei, pro-
pter singularissimam in illa Dei effecta.

Per quam. Id est qua veniente.

Cæli ardentes solventur. Iterum commemorat ea-
dem illa divinæ potentiae effecta: quasi dicat, eos
qui tam terribilem diem non tantum expectant, sed
etiam ad illam festinant, in omni sanctitate & pietate
eximios esse oportet.

Et elementa. Hic jam & terra includitur.

Exstuantia liquefunt. Per enallagen præsentis
pro futuro, sicut & *ψλ. 111*. Hunc divinæ potentiae ef-
fectum de cælorum & terræ seu mundi istius totius
abolitione, iterato & tam diserte Apostolus inculcat,
quod & Psaltes Psal. 102. 26 &c facit, *cæli peribunt*,
inquit, & *tu permanes*, & *omnes sicut vestimentum
veterascent*, & *tanquam am. tum convolves eos*, &
mutabuntur; (nimirum ab esse ad non esse) *tu vero
idem es*, & *anni tui non definent*: quasi dicat, secus
quam cælis fiet: & tamen reperiuntur, qui cælos &
terram seu mundum hunc non abolitum sed reno-
vatum iri dicant. Sane etiam impios, quibus hic
mundus habitaculum est, non perditum, sed per eun-
dem illum ignem renovatum iri dicerent! Et quibus
incolis relinqueretur ac renovaretur hic mundus?
Nam pios aliud cælum & terra, alius mundus exspe-
ctat, ille nimirum ut statim dicitur novus, & in quo
iustitia habitat.

Verf. 13. *Cælos autem novos* &c. Occurrit iis qui
dicunt, ubi ergo manebunt & habitabunt pii, cælis
& terra pereuntibus? *Cælos*, inquit, *novos*, & *ter-
ram novam* expectamus. *Novos cælos & terram no-
vam* dicit, nostri respectu, sicut mundus futurus
dicitur. Nam cæli isti & terra & mundus iste jam
est, Dei & Christi & Sanctorum Angelorum re-
spectu, mundus ille non hujus creationis Hebr. ix.
11, & xii. 27, 28, & qui non concutitur, proinde
semper mansurus est. In hunc igitur mundum & nos
translati, nec hunc præsentem, nec ullum alium re-
quiremus.

Secundum promissum ipsius. Nempe Dei paulo
ante nominati.

Expectamus. Addit hæc verba, ut doceat expe-
ctationem hanc Christianorum fundari super ipsius
Dei promisso, proinde haudquaquam esse vanam.

In quibus iustitia habitat. Non frustra hanc de-
scriptionem apponit. Nimirum ut causam insinuet,

ob quam & novi illi cæli ac terra nova mansuri sint,
& isti cæli ac terra perituri, & pii ac iusti ex istis cæ-
lis ac terra, seu ex hoc mundo, in novum illum
mundum sint transmigraturi. Mundus hic peribit,
quia est habitaculum iniustitiæ. Ille manebit, quia
iustitia in illo habitat, proinde & iustos omnes in se
recipiet. Iustitia ibi habitare dicitur per prosopo-
pœiam, quatenus soli iusti ibi habitant, & sicut in-
iusto nulli, sic iustis omnibus parata illic est habi-
tatio. *Habitat in præsentem*, quia Deus & Christus &
sancti Angeli istuc habitant.

Verf. 14. *Propter quod*. Nempe quod iustitia in
cælis illis novis & terra nova habitet.

Dilecti. Ut supra *ψλ. 7*.

Hæc expectantes. Id est cælos novos & terram, ex
Deo promisso.

*Studete ut immaculati & irreprehensibiles ab ipso in-
veniamini in pace*. Id est ut sitis iusti, quo in cælis illis
novis & terra nova habitetis. *Studete*, neque enim
sine studio & diligenti cura & opera sua quisquam ju-
stus erit.

Ut immaculati. Id est immunes à vitiis, non pol-
luti & contaminati.

Et irreprehensibiles. Prioris est consequens, & le-
viorum quoque vitiorum vacuitatem notat.

Ab ipso. Nempe Deo.

Inveniamini. Cum scilicet veniet in Christo.

In pace. Id est pacem exercentes cum omnibus,
neminem injuria laceßentes, & laceßiti nemini ma-
lum pro malo reponentes, non vos ipsos vindicantes:
in pace, inquam, non in contentionibus & litibus,
in odiis & bellis. Utile Judæis inter Gentes viven-
tibus præceptum, qui si Gentium mores profanos
non imitabantur, inimicitias cum illis exercere so-
lebant. Nimirum hoc ipsum præcipit Apostolus,
quod auctor Epistolæ ad Hebræos Hebr. xii. 14,
*seclatamini pacem cum omnibus & sanctificationem, sine
quo nemo videbit dominum*.

Verf. 15. *Et Domini nostri longanimitatem*. Hoc
iterum monet & inculcat, ne scilicet illos in tantæ
beatitudinis expectatione Dei longanimitas quid-
quam turbet, sed potius, ut Dei longanimitate utan-
tur ad salutem.

Longanimitatem. In differendo scilicet univer-
sali iudicio, & mundi totius interitu.

Domini nostri. Id est Dei, de quo *ψλ. 19* & se-
quentibus sub eodem titulo loquitur. Christus enim
Dominus noster est, quatenus per ipsum Deus in
nos dominatur.

Salutem ducite. Quasi dicat, non salutis moram
ducite, sed salutem, id est salutis causam, per me-
tonymiam effecti. Longanimitas enim Dei spacium
concedit pœnitentiæ & emendationi vitæ, quam
salus consequitur. Intelligitur autem salus, non
tantum nostra, sed aliorum etiam hominum, qui-
bus salutem non debemus invidere. Nam etsi forte
quispiam nostrum pœnitentia non indigeat, tamen
sunt alii multi qui indigent, quorum salus tanti
est, ut in illius gratiam salutem nostram differri
æquo animo feramus. Interim vero nos ipsi, id
quod longanimitatem Dei ducimus esse, nempe
salutem, ut ea nobis reipsa fiat, omnem demus
operam.

Sicut &c. Cum Paulus Apostolus idem de Dei longanimitate scripserit, non putavit omittendam illius mentionem, ut quiddam valde utile ac necessarium de ipso & Epistolis ejus moneret, simulque quam summi isti Apostolorum inter se consentirent testaretur, præsertim cum Petrus Judæorum Apostolus videretur Legi Mosis adhærere, Paulus inter Gentes docens in gratiam Gentium illam negligere. *Et.* Quasi dicat, non tantum ego:

Dilectus noster frater Paulus. Id est nostrum omnium. En amorem & societatem inter Petrum & Paulum.

Secundum sibi datam sapientiam. Nempe in mysteriorum divinorum cognitione, de qua ipse Paulus Eph. 1. 11. 3, 4, 5 & seqq. En Petri confessionem de Pauli sapientia, proinde approbationem Evangelii ab ipso Gentibus prædicati.

Scriptis vobis. Nempe Judæis, vestræ Genti. Locum, credo, designat in Epistola ad Romanos cap. 2. v. 3, 4, 5, ubi Judæos alloquitur, qui Gentes damnabant, cum ipsi Gentibus nihilo meliores essent, & Dei longanimitate abuterentur. *Nescis,* inquit, *quod Dei benignitas ad pœnitentiam te ducit?* *Tu vero &c.*

Verf. 16. Sicut & in omnibus Epistolis. Intellige secundum datam sibi sapientiam se gerit, vel scribit, magnam sapientiam & mysteriorum divinorum notitiam pandit.

Loquens in istis de istis. Id est dum loquitur in Epistolis suis de istis, de quibus nobis res est, id est de iis quæ ad Christianam religionem & pietatem pertinent. En approbationem à Petro omnium Epistolarum Pauli de Christiana religione scriptarum.

In quibus. Nempe dictis vel scriptis Pauli.

Sunt difficilia intellectu quadam. Ut fieri solet in sapientum virorum scriptis, quorum mens in sublime evahitur, id est, sunt quædam quæ diligentem animi attentionem & hominem divinæ veritatis non imperitum, inque ea confirmatum requirunt, qualia, verbi gratia sunt, cum nos sub Lege non amplius esse docet, sed sub gratia, neminem justificari ex operibus, sed absque Legis operibus per fidem, fidem nobis imputari ad justitiam, & similia. Cum docet Deum liberrime agere in hominibus eligendis & reprobandis & indurandis, & prædestinandis ad salutem ante secula.

Quæ indocti & non firmati vertunt &c. Docet quid usu veniat Pauli difficilioribus intellectu dictis.

Indocti. Non in Philosophia & deceptione vana, sed in divina veritate, nulli enim magis detorserunt Scripturas, quam docti & Philosophi.

Non firmati. Id est si divinæ veritatis non sint ignari, tamen in illa non confirmati, ut non facile ab ea dimoveri se sinant:

Detorquent ista ad proprium suum interitum. Dum scilicet illis alienum & falsum sensum affingunt, dum ea detorquent ad mendacia & hæreses, ad dogmata sanctis moribus & bonis operibus inimica, aut divinæ gloria adversa, qualia sunt eorum, qui ex Apostoli verbis, bona opera, quatenus fructus fidei sunt, negant causam ullam esse salutis, rege-

nerationem & renovationem sola voluntate & conatu sancte vivendi definiunt, quo vel imprimis locus ille detortus est Rom. VII, ubi Apostolus per mimesin loquitur hominis carnalis sub Lege positi, & spiritu, qui in Christo contingit omnibus, carnem mortificatam non habentis. Isti vero Paulum proprie de se, eoque Christiano & Apostolo, hæc loqui autumant, contra omnia & antecedentia & consequentia, & apertissimum Apostoli scopum, qui Christianos ideo lege solutos esse dicit, quod fidem & Spiritum Christi habeant, per quem omni Legis disciplina sanctiorem & perfectiorem vitam ducant. Sic Pauli dicta, quibus Deo libertatem asserit rejiciendi & indurandi Judæos, Gentes vero profanas & impias eligendi, quod illi fidem in Christum rejiciant, hæc vero in Christum credant, detorta sunt ad absolutam electionem & prædestinationem ad salutem, & reprobationem & indurationem ad exitium, singulorum nominatim hominum, idque antequam homines ulli essent, summa cum divinæ justitiæ & bonitatis & veræ veritatis & sapientiæ injuria, & omnis veræ pietatis jactura. Sic ex Apostoli illo loco in quo Christum omnis creaturæ primogenitum esse docet, quod in illo creata sint omnia, quæ sunt in cælis & quæ in terra, enata est hæresis, Arrii nomine insignita, sed Arrio multo antiquior. Nimirum indocti isti & non confirmati Apostolum de nova creatione loqui non intellexerunt, quamvis non tantum ipsum Jesu Christi nomen, sed etiam singula pene verba loci illius, animis id subijciant. Qui Arrianorum, sicut & Homoousianorum error, dum Christo divinitatem quandam tribuere videtur, tendit ad veræ divinitatis & majestatis Christi, & quæ huic innixa est fidei & spei nostræ destructionem, omnemque salutis nostræ rationem immutat, & omnis fere depravationis in ecclesia fons & principium est. Ejusdem ex Apostoli verbis de Baptismo, de Sacro Pane & Calice, iidem indocti & non confirmati, erroneas & perniciosas opiniones pepererunt, dum & ritibus istis occultam quandam & admirabilem vim in nobis servandis tribuunt, ut iis cum hac persuasionem uti, ad salutem sufficiat. Sed quis enumeret omnia his similia quorum Paulus citatur author, cum nihil minus fuerit? *Proprium autem ipsorum interitum* dicit, ut hominum istorum stultitiam taxet, qui non tantum aliis, sed etiam sibi ipsis primo ac præcipue interitum adferunt.

Sicut & reliquas scripturas. Nempe Sacras seu divinorum virorum. Nam profanarum Scripturarum (quamvis & istis idem eveniat, & variæ lites de illarum sensu sint) hic non habetur ratio. Aliarum quoque scripturarum meminit, non tantum quod idem de illis monuisse æque sit utile & necessarium, sed etiam ad quandam Pauli excusationem, ne quis existimet solius Pauli Scripturas detorsioni obnoxias esse. Etiam reliquis, inquit, Scripturis idipsum usu venit. Non tantum quod vix aliter fieri queat, in sapientum præsertim virorum, & à spiritu divino raptorum sublimibus scriptis: sed etiam divino consilio, ut & veritatis & pietatis amantes, eique unice dediti, & vicissim illius non multum curiosi, propterea quoque indocti & non confirmati,

mati, se tales esse quales sunt; ostendant ac prodant. Non quod ubique Scripturę tales sint, cum maxima ex sui parte clarę sint & perspicuę; sed quod talia quędam loca omnes contineant. Scripturarum enim nomine sacros libros vel Epistolas totas intelligit, non quamlibet earum particulam. Et ne aliorum Sacra volumina commemorem, ex Evangelii Joannis Apostoli initio videmus quid pullulaverit: cum tamen, si quis vel ejusdem Apostoli Epistolę primę initium, cum initio Evangelii contendat, & *principii*, & *verbi* seu *sermonis* intellectum, causamque istius appellationis assequi nullo negotio possit, ne alias evidentes illius in Evangelio loci circumstantias alibi explicatas, ipsiusque Evangelii scopum commemorem. Quid inquam, attinuit ad mundi, aut absolutum principium recurrere, & verbi seu sermonis Philosophicas, nescio quas interpretationes quærere, cum res subjecta Evangelium sit, & per Jesum vita æterna prolata sit, & rerum omnium ac mundi nova creatio peracta? Ex quibus eum Christum illum Dei esse, qui unicus Evangelii scopus est, rite colligitur. At enim ajunt, inauditam hanc esse apud veteres Christianos interpretationem. Credo viderant omnia veterum Christianorum monumenta, & imprimis eorum qui Christum, antequam homo ex Spiritu Sancto conceptus nasceretur, aliter extitisse negarunt, quam in Dei mente & præcognitione. Dicant ipsi, & nos doceant quo pacto hunc locum interpretati sint isti, quamvis haud dubie Evangelium Johannis reciperent, & Alogiani haudquaquam essent; qui non exiguo demum post tempore exorti sunt, vera istius loci interpretatione jam oblitterata, & primorum Christianorum monumentis temporum & adversariorum injuria abolitis. Optimum foret, loca illa Scripturę intellectu difficilia, vel ex claris & apertis interpretari, vel illis suo sensui relictis, solis claris & apertis insistere, cum nullum dogma necessarium ad salutem sit, quod clarissimis verbis in Scriptura proditum non extet. Quis veterum, quorum monumenta extant, locum Apostoli Pauli Col. 5. 16, initio Evangelii Johannis plane parallelum, de nova creatione interpretatus est? & tamen veritatis evidentia evicit, ut multo posteriores reperti sint, qui id animadverterent? Quid magis pervulgatum ab ipso initio factum est, quam illa Apostoli verba, de legendo in Episcopum unius uxoris viro ita interpretari, ut Episcopus esse non debeat, qui prima uxore defuncta alteram ducat: mos enim iste manavit ad omnes Christianas ecclesias, non Gręcas tantum & Latinas; sed aliarum etiam Gentium: cum tamen Apostolus evidenter de eo loquatur, quod nisi adsit, vitium & reprehensionem habeat, nec minus Christianorum cuilibet inesse debeat, quam reliqua quę istic commemorantur omnia, ad mores spectantia. At quis sani iudicii (Gentium enim superstitiones non sunt curandę) vitium & turpitudinem ducat, uxore defuncta, repetere matrimonium? cum Apostolus ipse propter scortationes matrimonium concedat, & uestioni longe præponat, & autor ad Hebr. illud in honore ac pretio habendum dicat, & cubile impolutum appellet, idque etiam ab ipso Deo vitandis scortationibus, & propagandi humani generis causa insti-

tutum sit, & Apostolus ipse velit ut juvenes viduę maritis nubant, liberos generent. An ergo doceret Apostolus ut Episcopus viduus factus vel privetur episcopatu, quamvis eo alioquin præclare fungatur, vel si mulieris usu habeat opus, in assidua uestione & perpetuo scortationis periculo versetur, adeoque etiam potius scortetur, quam ut honestum iteret matrimonium? Est quidem res præclara, mulierem non tangere; sed nec in matrimonio vivere, eoquę tanquam remedio adversus scortationes uti, ullam habet meritam reprehensionem. Apostolus plures simul uxores habere, sive more Judęis recepto, sive levi & injusto, etiam Gentibus usitato repudio, in vitio ponit, & reprehensione notat. Idem facit & in viduis, quę divortio viros mutarunt, quod frequentissimum erat Gentibus, non morte. Neque enim vir desiit esse à quo divertit, & si alii nupsit, plurium virorum uxor fuit. Nimirum non sunt inconsulto sensu verba arripienda, sed ex rerum ratione & circumstantiis ponderanda, hæc hæcenus.

Verf. 17. *Vos igitur dilecti*. Post monitum de Pauli Epistolis aliisque scripturis sacris, revertitur ad superiorem admonitionem de cavendis Christianę religionis circa ultima mundi tempora exorituris irrisoribus: quasi dicat, cum igitur sic se res habeat, & dies domini haud dubie venturus sit:

Vos dilecti prænoscentes. Nempe homines esse venturos, qui adventum Domini irrideant.

Caveat ne nefariorum. Id est irrisorum, (nemo enim magis est nefarius, quam qui sanctissimam per Christum traditam fidem ac disciplinam irrui habet, aut atheus est)

Errore abducti. Solet enim aliorum error alios abducere. *Errore*, id est opinione falsa & perniciofa, quę ad æternum ducit exitium, *abducti* scilicet à fide vestra sanctissima.

Excidatis propria firmitate, καὶ ἰδίᾳ σιμύμῃ. Id est divina vocatione & electione, & prædestinatione qua vestra salus firmata & stabilita est. Hinc cap. 1. 10: *Studete*, inquit, *ut firmam vestram vocationem & electionem faciatis*. Neque enim verum est electos, propria sua culpa, & nisi diligenter sibi caveant, non posse fieri reprobos; quod qui Scripturis assertum eunt, Scripturas & isti vehementer detorquent.

Verf. 18. *Crescite autem in gratia*. Quasi dicat, tantum abest ut debeatis excidere propria firmitate, crescite & maxima augmenta sumite in gratia & favore Domini nostri & Servatoris Jesu Christi, non eo excidite.

Et cognitione. Quasi dicat, tantum abest, ut aliorum erroribus a veritatis via abduci vos patiamini. Modum & rationem ostendit, qua possimus in gratia Christi crescere: Is vero est, ut in Christi cognitione crescamus, id est eorum quę in Christi doctrina continentur, per metonymiam causę, ut intelligamus etiam *divinę* Scripturarum. In Christi enim doctrina multa continentur mysteria, quorum cognitio incredibilem parit animo lætitiā, & ad obediendum Christo alacritatem, proinde & obedientiam ipsam, quę quanto major est ac perfectior, tanto majora etiam Christi erga nos gratia accipit incrementa. Vicissim etiam quanto Christi erga nos gratia fit auctior, tanto etiam Christi cognitio fit amplior:

quos enim Christus diligit, his seipsum manifestum facit, & veritatis suæ notitiam pleniorē & abundantiorē largitur Joan. XIV. 21, & VIII. 32, ut etiam cognitionem tanquam singularem gratiæ Christi effectum potuerit adjungere, merito Apostolus Judæos ad hæc exhortatur. Nimirum enim rituum Legis tenaces erant, & ad altiorē gratiæ & veritatis in Christo notitiam, cujus maximus interpretes fuit Paulus, animos haud facile attollebant, aut intelligebant in Christo Jesu nihil valere, neque circumcisionem, neque præputium, sed novam creaturam tantum, seu fidem solam per charitatem operantem. Docet Apostolus in nobis situm esse, ut in gratia & cognitione Christi crescamus. Alioquin frustra hæc instituta esset ad nos exhortatio. Sunt quidem hæc solius Dei dona ac munera, sed quæ operam quoque nostram requirant, & sicut nemini obveniant, nisi operam adhibenti, sic nec ulli qui eam adhibeat denegentur.

Dominus & servatoris nostri Jesu Christi. Tituli Domini & Servatoris nostri Jesu Christi apppositi docent, cur nobis in gratia illius & cognitione crescendum sit. Intelligitur autem Dominus noster & Servator, per quem Deus in nos dominatur & nos servat, proinde qui gratiam Jesu Christi habeat, etiam ipsius Dei gratiam habere, & qui Jesum Christum cognoscat, etiam Deum ipsum cognoscere. Et contra, qui Jesu Christi gratiam & notitiam non habeat, eundem nec Dei gratiam & notitiam habere. *Cui nempe Jesu Christo gloria.* Intellige sit, id est tribuatur ab omnibus, quippe Domino nostro & Servatori. Sicut enim gratia & cognitio ejus, est Dei ipsius gratia & cognitio; sic non minus gloria ejus, est Dei ipsius gloria. Nimirum sicut eorum quæ in nos à Christo derivantur Christus non est primum principium, sed Deus, sic nec eorum quæ à nobis in eum proficiuntur ultimus est finis, sed Deus, Deus, inquam

est, ex quo omnia & nos in illum, Christus est per quem omnia, & nos per illum Apostolo teste 1 Cor. VIII. 6. Ideo igitur Christus gloria afficiendus est, non quod sit ipse Deus, sed quod Christi gloria in Deum ipsum tendat & in Deo conquiescat. Christo, inquam, omne genu sese flectet, & omnis lingua Dominum eum confitetur, ad gloriam Dei Patris Phil. 2. Gloriæ nomine intelligitur omnis divinus honor, cultus, adoratio, divini laudes & celebrationes & hymni & gratiarum actiones, quibus accensenda est & invocatio: quis enim Dominum & Servatorem suum non invocet? Cum & scriptum sit, *omnis qui invocaverit nomen Domini*, (Deum enim invocatur, qui Christum invocatur) *servabitur. Est enim dives in omnes qui ipsum invocant* Rom. x. 12, 13, & invocatio divina non postrema pars est gloriæ divinæ. Et si audit cum laudibus et gloria afficitur, etiam audit cum invocatur. Et qualis esset noster Dominus & Servator, si eum in necessitatibus invocare non liceat, aut vanum & inane sit? Et si nos potest etiam mortuos ab interitu servare & vitæ æternæ asserere, quanto magis poterit in omnibus aliis necessitatibus nobis subvenire?

Et nunc. Tanquam jam regnanti & nostram salutem procuranti.

Et in diem seculi. Tanquam ad mundi & seculi finem regnatura, seu tanquam Domino & Servatori nostro non temporario & terreno, sed immortalis & cælestis. Sedecim jam secula effluxerunt, ex quo Apostolus hæc scripsit, & tamen nunc Christus gloria afficiendus est, & à suis afficitur. *In diem seculi*, id est in dies seculorum, per enallagen singularis pro plurali, quamdiu scilicet, dies & secula erunt. Sic in seculum seculi in singulari idem significat quod in secula seculorum in plurali.

Amen. Vox hæc in fine posita, est confirmantis, omnia superius dicta, vere dicta esse.

C O M M E N T A R I U S

I N

Priorem Epistolam

A P O S T O L I

J O A N N I S.

C A P U T. I.

Verf. 1. *Quod erat à principio, quod audivimus, quod vidimus.* Videbat Joannes exortos fuisse falsos Prophetas & Anti-christos, qui Jesum negabant esse Christum: ideo credentibus in Christum commemorat id quod à principio Euangelii fuit traditum, & cujus certissima erat veritas, nempe Jesum esse Christum, Filium illum Dei, ne sese paterentur seduci ab istis seductoribus.

Quod erat à principio. Non addit cujus rei principium intelligat, quia hoc ex materia subjecta facile intelligitur, nempe à principio Euangelii, & ex eo quod protinus adjicitur, *quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod spectavimus, & manus nostra contræctaverunt.* Hinc enim apparet principium designari, in quo Joannes & alii primi præcones Euangelii, hoc quod annunciabant, audiverunt, viderunt &c. Nisi enim hoc à principio audivissent, vidissent &c, quo pacto id à principio fuisse tam certo possent asserere? Ideo & Christus ipse in testes cos sibi legit, idque istius ipsius rei, de qua hic agitur, *quia*, inquit, *à principio mecum estis* Joan. xv. 27, & Joannes ipse infra cap. 2. 24, *Quod audivistis à principio*, inquit, *in vobis maneat: si in vobis maneat quod à principio audivistis, etiam vos in Filio, & in Patre manebitis.* Unde patet, aliquid hic ita à principio fuisse dici, ut simul à principio ab Apostolis, & eorum discipulis auditum esset, imo hinc, quia à principio esset auditum, asseri quod à principio esset. Vide & cap. 2. 6. *In principio*, & *à principio* esse, habet aliquam differentiam, quod in

principio esse non tam includat continuationem, quam à principio esse.

Quod audivimus. Nempe ab ipso Jesu, imo & ab ejus præcurfore Baptista.

Quod vidimus oculis nostris. Nempe ita se habere.

Quod spectavimus. Spectare est aliquid amplius quam videre: spectare enim significat continuam & attentam visionem, ut in theatris & spectaculis fieri solet. Spectarunt autem in tot tantisque miraculis Jesum esse Christum illum Dei.

Et manus nostra contræctaverunt. Id est quod ipsis veluti manibus nostris palpavimus, ut nihil ad rei certitudinem desit.

De sermone vite. Id est de Jesu, quem suo more *Sermonem* appellat, quod per eum Deus omnia voluntatis suæ arcana, tanquam per immediatum interpretem nobis enarraverit. Vocat Jesum *Sermonem vitam*, per genitivum objecti, quod vitam primus annunciaverit. Vitam accipit *ὡς ζωὴ*, æternam vitam significans, ut verf. 2 additur, quæ sola vere vita est & vita appellari meretur. Hoc autem de Jesu, quod primus vitæ æternæ nuncium clarissimum & certissimum attulit, seu, ut Paulus Apostolus loquitur, vitam illuminavit, & omnibus in se credentibus daturum se pollicitus sit, extra dubium erat. Unde simul ab ipso Euangelii initio traditum, & ab Apostolis auditum & visum & spectatum & manibus palpatum erat, Jesum esse Christum illum Dei Filium, quod hic asserit Joannes, totaque inculcat Epistola, eundem scopum & in Euangelio illiusque proëmio habuit. Ubi etiam Jesum *Sermonem* primum appellat, & ab eo vitam annunciatam esse docet, & in principio Euangelii jam Sermonis munere præditum fuisse asserit, ne quis eum infra Joannem Baptistam, principium Euangelio dantem, poneret, & ejus discipulum crederet.

(A a a)

Hinc

Hinc porro ipsius etiam Baptistæ testimonio evincit, Jesum esse Christum illum Dei. Vide Commentar. in cap. I. Euang. Joan. Joannes solus Christum vocat *Sermonem*. Nam Luc. 1. 2. Act. x. 36. xx. 32 nulla cogit causa, ut Christum & non Sermonem Evangelii intelligamus.

Verf. 2. Quia Jesum vocaverat *Sermonem vitam*, id ita esse ex effectu probat sequenti commate, quod interjicit. *Et vita manifestata est*. Nempe à Jesu sermone vitæ. *Vita*, nempe æterna, ut mox additur. Vitæ æternæ promissionem intelligit, per metonymiam. Ipsa enim vita æterna nondum est manifestata. Particula & conjungit effectum cum sua causa. Effectum est manifestatio, causa sermo vitæ,

Et vidimus. Nempe manifestatam esse, ipsam enim vitam æternam non viderant.

Et testamur. Itidem manifestatam esse.

Et annunciamus vobis vitam æternam. Id est vitæ æternæ promissionem, scilicet jussu à Domino Jesu, & missi. Hic jam expresse additur *æternam*.

Quæ erat apud Patrem. Nempe vitæ æternæ promissio, quatenus decreverat & constituerat vitæ æternæ promissionem nobis dare per Christum, quæ enim tantum decreta & constituta sunt apud Deum, nondum reipsa exhibita, apud Deum esse dicuntur. Cujus constitutionis respectu dicit Paulus, quod Deus mentiri nescius, vitam æternam nobis promiserit ante tempora secularia, nunc autem demum manifestaverit hunc suum sermonem Tit. 1. 2. Quod ipsum & Joannes hic significat.

Et manifestata est nobis. Hic parenthesis clauditur. Solent patres pro filiis adultioribus majora bona servare, & justo demum tempore iis manifestare. *Erat apud Patrem, & manifestata est nobis*, opponuntur inter se. Nam, ut diximus, quæ apud Patrem sunt, decreta tantum & constituta sunt, quæ manifestantur, jam reipsa & in effectu exhibentur. Videtur Joannes hæc in parenthesi verba, veluti exultans & triumphans in animo, & singulari cum gaudio protulisse. Ex quibus liquido patet, nuntium clarum & apertum vitæ æternæ, proprium esse Evangelii à Domino Jesu prædicati, qui ideo & sermo vitæ appellatur. Hinc & in Evangelio docet, *vitam in sermone*, nec in ullo alio ante ipsum, fuisse cap. 1. 4. Cui consentiens Paulus, *Jesus Christus*, inquit, *destruxit mortem, illuminavit autem vitam & incorruptionem per Evangelium* 2 Tim. 1. 10. Patris nomine designat Deum illum unum, tum respectu Domini Jesu tum etiam respectu nostri. Valde huic loco apposite, quod per Dominum Jesum sese nobis exhibuerit vere Patrem, vitam æternam & hereditatem suam nobis promittens. Erat quidem & antea Pater hominum piorum; sed non ita Pater esse apparebat. Vnde & raro in Veteri Testamento Pater appellatur Esai. LXij. 16. LXiv. 8. Nec eo respectu quod nobis dare velit vitam æternam; sed eo respectu quod nos creaverit, & nos curet, & temporariis bonis afficiat.

Verf. 3. Resumit sermonem verf. 1. cœptum: *quod vidimus & audivimus*. Quasi dicat, quod vidimus, inquam, & audivimus. *Annunciamus vobis*, nempe sermonem vitæ, qui Jesus est, esse simul Chri-

stum illum, Dei Filium illum. Videtur Joannes de se solo in numero plurali loqui, ut & mox verf. 4. & *hæc scribimus vobis*. Ex unius enim Apostoli prædicatione constabat de prædicatione omnium.

Ut & vos communionem habeatis nobiscum. Qui scilicet vobis hæc annuntiamus, credendo nimirum annuntiationi nostræ. Nam qui credit Jesum esse Christum, ad communionem cum Joanne, & consequenter cum aliis Joanni similibus, id est Apostolis pertinet.

Et communicatio autem nostra (est) cum Patre & cum Filio ejus Jesu Christo. Docet quæ sit communicatio Apostolorum, & sit omnium prædicationi eorum credentium. Et hic redundat, Hebræorum more, quod & in Evangelio ejus notavimus cap. vj. 51.

Communicatio, inquit, *nostra cum Patre & cum Filio ejus Jesu Christo*. Scilicet est. Communionem intelligit imprimis bonorum & beatitudinis, communionem vitæ æternæ & Regni celestis. Filius enim Dei singularissimus, seu *ἁγίος Θεός* dictus, qui Christus ille Dei est, communionem bonorum omnium habet cum Patre: at qui credunt Jesum esse Christum & Filium illum Dei, ex Deo nati sunt cap. v. 1, proinde ad eandem cum Patre & Filio communionem pertinent. Hic exprimit quid de sermone vitæ, id est Jesu Christo annuntient, quod nimirum sit Filius ille Dei singularissimus, seu id quod dicitur, ille Dei Christus: ut intelligamus neminem ad communionem cum Patre & Filio pertinere posse, nisi qui inter Deum & Jesum Christum singularissimi Patris & Filii relationem agnoscat & credat, & sic illud quod à principio erat, & ab Apostolis prædicabatur, teneat. Joannes tertiæ personæ non meminit; cujus tamen inertio necessario facienda erat, si Spiritus Sanctus sit tertia unius Dei persona.

Verf. 4. *Et hæc scribimus vobis*. Nempe nostram communionem esse cum Patre & Filio. *Ut gaudium vestrum*, qui scilicet Jesum creditis esse Christum, *sit plenum*, id est perfectum, ne quicquam desit ad gaudium vestrum. Quid enim ad gaudium desse possit, quantum quidem hæc mortalis vita capit, iis qui sciunt se habere communionem cum Patre & Filio ejus Jesu Christo. Nihil ergo refert, etiamsi nos mundus communione patriæ privet, ob sanctissimam fidem nostram de Patre & Filio. Nobis satis superque est, communionem habere cum Apostolis & primis Christianis, & consequenter cum Patre & cum Filio.

Verf. 5. *Et hæc est promissio, ἡ ἐπαγγελία* (alii habent *ἡ ἐπαγγελία*.) Commemoravit Joannes promissionem vitæ æternæ verf. 2, nunc docet quæ sit istius promissionis ratio & conditio, quomodo se habeat, quid contineat, ne quis simpliciter sibi vitam æternam despondeat, sed sub certa conditione.

Et hæc est promissio, inquit, *quàm audivimus ab ipso, & annuntiamus vobis*. Id est sic se habet, hæc illius ratio & conditio est, hoc in se continet. Similem loquendi modum habemus cap. 2. 25, *Et hæc est promissio quam ipse promisit nobis vitam æternam*, id est ita se habet promissio qua promisit nobis vitam æternam: & v. 11, *Et hoc est testimonium quod vitam æternam dedit nobis Deus*, id est testimonium illud quo Deus testatus est de Filio suo, quod Jesus est Christus

Christus, hoc continet, quod vitam æternam nobis dedit, id est dare constituit Deus. Si enim Jesus est Christus, Deus certe nobis dedit, id est dare constituit vitam æternam, & omnino daturus est. Pronomen *ego*, absolute apud Joannem positum, nunc ad Christum, nunc ad Deum refertur; & hoc ex subjecta materia est intelligendum. Hoc loco refertur ad Christum proxime nominatum.

Quam audivimus ab ipso. Id est Jesu Christo.

Quod Deus lux est. Exponit id quod promissio ista contineat, nempe *quod Deus lux sit*, id est ipsa puritas, sanctitas, per metaphoram: Luce enim nihil purius.

Et tenebræ in ipso non sunt ulla. Id est nulla macula in ipso est, nempe vitii alicujus. Hoc ergo notari vult diligentissime: inde enim consequitur id quod statim addit.

Verf. 6. *Si dicamus:* quasi dicat, si ergo dicamus, *quod communionem habemus cum ipso.* Id est Deo, proxime nominato. Si dicamus nobis aliquid esse commune, præsertim illa bona cælestia, cum Deo.

Et in tenebris ambulamus. Hic tenebræ ponuntur pro vitio aliquo; vel per metaphoram, quod vitia sint similia tenebris & maculis; quo pacto tenebræ in Deo esse negantur, ut vidimus; vel per metonymiam causæ pro effectu, quod tenebræ sint causa vitiorum. *Tenebræ* enim in sacris Litteris solent significare ignorantiam & errores, sicut *lux* veritatem, per metaphoram, quia sicut tenebræ occæcant oculos corporis, sic errores & ignorantia occæcant oculos mentis, ut autem lux illuminat oculos, ita veritas mentes. Et hoc etiam sensu Christus vera lux appellatur. Ambulare autem in vitiis & in vitio aliquo, metaphorica locutione, significat vitio alicui, vel vitiis deditum esse. Sic *ambulare in veritate* 2 Joh. verf. 4, est veritati deditum esse: *ambulare in præcepto* 1 Joh. 6 est præceptum observare, secundum illud agere. Significat autem *ambulare* consuetudinem agendi, quod homines vitam fere ambulando transigant, nec quidquam hominibus, cum vigilant & valent, magis consuetum est quam ambulare. Itaque ambulare in vitio significat aliquando, non quasi nolentem & invitum cæpitare, seu vitiose aliquid agere; (de enormibus enim factis non loquor, quorum, in hominibus, præsertim Christi spiritu præditis, nulla datur excusatio:) sed prava aliqua consuetudine agendi teneri.

Mentimur. Si nimirum in tenebris ambulantes, nos cum Deo communionem habere dicamus. Cum sicut tenebris & luci nulla sit communio, sic hominibus in tenebris ambulantibus, seu tenebrionibus, cum Deo, qui ipsa lux est.

Et non facimus veritatem. Idem alio modo dicit, Hebræo more, per negationem contrarii, non facimus quod verum est, dum non dicimus quod verum est: Nam & dicere facere est, sicut Apostolus loquitur Col. iij. 17. Alias facere veritatem, est facere id quod justum ac verum est. Veritas pro vero, Hebræorum more, quibus per pauca sunt adjectiva.

Verf. 7. *Si vero in luce ambulamus, sicut ipse est in luce, communionem habemus inter nos.* Lux hic accipitur pro puritate, sanctitate, justitia, similibus de causis propter quas tenebræ accipiuntur pro vitio; quod jam expositum est. *Ambulare in luce*, non est

interdum juste vel sancte agere; sed justitiæ, sanctitatis, puritati perpetuo deditum esse, & consuetudinem recte agendi habere.

Sicut ipse est in luce. Nempe Deus. *Sicut* hic magis significat causam quam similitudinem, ut infra, *purificat seipsum sicut ipse purus est* cap. iij. 3. Ideo & Deus ipse, *sancti estote*, inquit 1 Petr. i. 16, *quia ego sanctus sum*. Significatur tamen & similitudo & causa. Nam & Petrus dicto loco verbis istis Dei præmittit adhortationem, ut secundum eum qui nos vocavit sanctum, & ipsi sancti in omni conversatione simus 1 Joh. 1. 5. Imitandus est Deus, quantum mortalibus assequi datur Matth. v. 48. Ephes. v. 1. Non dicit autem; sicut Deus ambulat in luce, sed, sicut Deus est in luce. Perpetuam & immutabilem in Deo sanctitatis & puritatis constantiam notare voluit. Nam qui ambulat, aliquando etiam quiescit, aliquando & cæspitat, aliquando & proclit. Hanc igitur Dei sanctitatem & puritatem, quantum hominibus fas est & consequi datur, imitari debemus.

Hoc si fiat, *communionem habemus inter nos.* Id est nos cum Deo, proinde communionem regni cælestis, & omnium quæ in hoc regno continentur bonorum. Docemur hoc loco ad communionem cum Patre & cum Filio, post veram de Patre & Filio fidem, necessario requiri, ut in luce ambulemus, & omnia tenebrarum abdicemus opera, quod nisi consequatur, fides est vel nulla, vel irrita, vel non veritati divinæ, sed mendacio adhibita.

Et sanguis Jesu Christi, Filii ejus, mundat nos ab omni peccato. Quasi dicat, & quicquid unquam peccavimus, hoc nobis non obstat ad communionem cum Deo, dummodo ambulemus in luce, sanguis enim Jesu Christi, Filii Dei, purificat nos ab omni peccato, nullo excepto, etsi maximum & gravissimum fuerit. Sanguis Filii Dei longe efficacior est ad nos purificandos, quam ullum peccatum ad nos contaminandos & condemnandos. Emphasin habet peculiarem appellatio *Filii Dei*, hoc loco addita; id est Filii illius singularissimi; qui propter excellentiam absolute Filius Dei vocatur, Christi nimirum illius, qui omnibus in se credentibus vitam daturus est æternam. Alluditur hic ad sanguinem victimarum quæ typus erant Christi, simulque earum sanguini Christi sanguis opponitur. Nam sanguis victimarum non habebat vim purgandi omne peccatum, solas tantum ignorantias & infirmitates purgabat, ut legere est in Lege. At Filii Dei sanguis omne peccatum purgat, nam & pro omnibus omnium peccatis ex Dei voluntate & mandato fusus est. Ideoque Deum movet & penitus obstringit, ut omnibus in Christum credentibus, & in luce ambulantibus, peccata condonet, & eorum reatu ac poena solvat: tanto magis quod hæc Christi obedientia, qua se victimam dedit pro mundi peccatis, & se demisit ad mortem, eamque crucis, Deo fuerit omnium gratissima. Unde etiam Christus dicitur sese tradidisse pro nobis victimam & oblationem Deo in odorem suavitatis Ephes. v. 2. Ita igitur Christi sanguis non tantum peccata nostra emundat, sed etiam emundata esse ostendit, tanquam certissimum pignus remissionis peccatorum, nobis à Deo datum. Neque enim de remissione peccatorum dubitare possumus, postquam

quam Dei Filius ille singularissimus & omnium charissimus victima pro iis, Deo sic mandante, factus est. Ingens in eo est Dei charitas, quod non tantum voluerit nobis peccata remittere omnia, & insuper vitam æternam donare; sed etiam tanto pignore sese ad id faciendum obstringere.

Notandum vero, quod sanguis Jesu Christi Filii Dei mundet nos ab omni peccato, non simpliciter, sed cum conditione, *si in luce ambulamus*. Ex qua conditione apparet sanguinem Jesu Christi non esse fufum, ut peccata seu debita nostra Deo proprie loquendo exfolveret, sed ut ea Deus, ex decreto voluntatis suæ, nobis remitteret & condonaret. Nam si prius illud verum esset, nulla conditio à nobis posset requiri. Quando enim creditor debitum suum plenissime recipit, nullum amplius debiti à debitore exigendi jus habet. Unde & redemptio quæ facta est in Christo Jesu, dicitur remissio transgressionum Col. j. 14. Eph. j. 7. Vide Commentarium in hæc loca. Hinc perspicuum est quam improvide divellantur quæ conjuncta sunt. In omnium ore personat hoc dictum sanctissimum & veri solatii plenissimum, *sanguis Filii Dei mundet nos ab omni peccato*, & interim reticetur quod præcellit, *si in luce ambulamus*: quasi dicat, tum demum communionem habemus cum Deo, & tum demum sanguis Filii Dei mundet nos ab omni peccato: quod etiam res ipsa loquitur. An enim audeamus ad peccata relabi, eaque iterare, in quorum expiationem tam pretiosus sanguis impensus est? Quæ atrocior & magis inextinguibilis in Deum & Dei Filium contumelia queat intorqueri Heb. x. 26, 27, 28, 29? Juvat & hoc notasse, Dei Filium dici, qui sanguinem in se habuerit, eumque effuderit, proinde qui homo fuerit, non Deus aliquis immortalis, multo vero minus unus ille Deus, cui etiam Filius suus relative opponitur, sicut & homo, contradictorie: Deus enim ille unus est non homo, & homo est non Deus ille unus. Et Deum illum unum plures personas dicere, quarum alia sit Pater, alia filius, & hanc hominem esse factam, meras contradictiones continet; nec si homo facta non sit, sed tantum hominem seu humanam naturam assumpserit, in unionem personalem, (quod iterum quid sit nemo intelligit, cum omnis homo singularis & individuus ipse per se persona sit, itemque natura humana singularis & individua sine sua personalitate ne cogitari quidem possit) vere & proprie dici queat, Filium Dei sanguinem fudisse, si Dei Filius citra hominem istum, seu humanam naturam pridem fiat. Alexander olim, cum corpus suum vulneribus patere, & sanguinem ex se fluere vidisset, hominem se mortalem esse agnovit: & nos ex vulneribus & sanguine & morte Filii Dei id ipsum nolumus agnoscere? Ita Filium illum hominis ex Spiritu & virtute Dei conceptum, & sic à Deo ex Virgine genitum, & summe dilectum, & in singularissimum Filium electum, & evectum, unicum nobis à Deo datum Servatorem & Redemptorem, fastidimus & dedignamur!

Verf. 8. *Si dicamus quod peccatum non habemus, nos ipsos seducimus*. Ex hac occasione purificationis nostri per Christi sanguinem, redarguit eos qui existimarent se operibus suis posse servari. Proinde sibi fide in Jesum Christum Dei Filium non esse opus; tales

erant Judæorum multi, contra quos etiam disputat Paulus, in primis in Epistola ad Romanos, & ad Galatas.

Si dicamus, inquit: quasi dicat, ut quidam faciunt, *quod peccatum non habemus*, id est non peccavimus, ut verf. 10 loquitur, non tenemur peccati ullius reatu, *nos ipsos decipimus*. Falsa opinione animum imbuimus quæ nobis in perniciem vertet. Nam qui ita existimant, non tantum falsa opinione animum habent imbutum; sed etiam de peccatorum remissione non sunt solliciti, nec ad fidem in Christum confugiunt, ut per eam justificentur.

Et veritas non est in nobis. Hac nimirum ex parte non sentimus quod verum est. Veritas enim est, nos omnes peccatorum reos esse.

Verf. 9. *Si confiteamur peccata nostra*. Postquam docuit quam misera sit eorum conditio, qui se peccati insontes esse existimant, nunc docet quam beati sint qui se peccatores esse confitentur. Si confiteamur peccata nostra, id est si confiteamur, & coram Deo & coram hominibus, nos peccatores & peccatorum reos esse. In qua confessione includi debent omnia confessionis istius istius annexa, & propositum, & promissum non amplius peccandi, & propositi ac promissi istius executio, per synecdochen. Sic fidei, sic charitati, sic invocationi nominis Domini, sic & cuique virtuti seorsim salus tribuitur. Alioqui enim confessio peccatorum ad remissionem haudquaquam esset efficax. Et res ipsa docet, omnes eos qui peccatum confitentur, eo fine ut remissionem illius consequantur, hac ipsa confessione sese obstringere ad non peccandum amplius, & si peccent & relabantur ad peccata, non tantum remissione peccatorum excidere; sed etiam graviore poena sese involvere, & omni misericordia indignos reddere, elusa & sprete priore misericordia.

Fidelis est & justus. Nempe Deus, fidelis in præstando promisso. Promisit enim omnibus peccata confitentibus peccatorum remissionem per Christum, cujus totum Evangelium de remissione peccatorum & poenitentia loquitur, qua confessio peccatorum continetur.

Et justus. Id est bonus, benignus. Potest hoc loco, ut & aliis multis justus, significare bonum, beneficium, in exigendo suo jure non rigidum, summe æquum, quo significatu sæpe celebratur Dei justitia, præsertim in Psalmis: & vir justus appellatur is qui bonus est & benignus. Sic Joseph quod justus esset, noluit jus suum persequi in Maria uxore sua, quod sibi adversus illam esse credebat. Itaque significat, etiam si Deus promisso ac fide sese non obstrinxisset; tamen justitia ac bonitas eum impelleret:

Ut remittat nobis peccata. Effectum notat fidei & justitiæ Dei, remittere peccata deprecantibus & culpam agnoscentibus, si scilicet non jam ante Deum eluserint, & in tempore id faciant. Vide 2 Cor. vj. 1, 2.

Et mundet nos ab omni iniquitate. Reatu nimirum omnis iniquitatis nos solvendo, & justitiam nobis imputando.

Verf. 10. *Si dicamus quod non peccavimus, mendacem facimus ipsum*. Quasi dicat, non tantum ipsi mentimur, ut jam asserui verf. 6; sed quod longe pejus est, mendacem facimus Deum qui veritas est ipsa.

ipsa. Deus enim ipse nos omnes peccatores & peccati reos esse pronuntiat, vide Rom. iij. 19, & dum omnibus per Christum remissionem offert, & pro omnibus Filium suum in mortem tradidit, ut omnis qui credit in ipsum non pereat, sed habeat vitam æternam, eo ipso omnes peccatorum reatu teneri declarat. Ideo addit Joannes. *Et sermo ejus non est in nobis.* Nempe per fidem; non credimus Dei sermoni, cui dum non credimus, eo ipso Deum mendacem facimus.

CAPUT II.

Verf. 1. **F**ilioli mei, hæc scribo vobis, ut non peccetis. Ostendit quo fine superiora scripserit. *Filioli mei.* Perblando nomine eos compellat: nam *filioli* blandius est quam *fili*. Comparat se patri, illos filiis suis, & amorem suum declarans, & suam quoque auctoritatem significans; non tantum muneris Apostolici respectu; sed etiam ætatis, quo tanto efficacior esset eorum in animis oratio: filiorum enim est patriam admonitionem prompto animo accipere. Verosimile est eum ad Ecclesias à se plantatas epistolam scribere, quæ quia continet generalia præcepta, catholica vocatur, quo sensu & omnes Scripturæ dici possunt catholicæ. Etsi vero Joannes hac metaphora usus est, quod & Paulus alicubi fecit: non tamen propterea patris titulum & appellationem affectavit aut usurpavit. Patri sese respectu discipulorum Christi qua talium, comparare aliquando & ex occasione licet; at hoc respectu, titulum & appellationem patris alicui imponere & gerere non licet, exstante Christi præcepto, sicut nec titulum magistri, doctoris, domini. Unus enim est hoc respectu Pater noster, Deus, unus Magister, Doctor, Dominus, Christus Matth. xxij. 8, 9, 10.

Hæc scribo vobis, nempe superiora, ut non peccetis. Ut à peccando abstineatis; quia scilicet si peccetis, si in tenebris ambuletis, communionem habituri non estis cum Deo, neque sanguine Christi purgabimini à peccatis vestris, ut ex verf. 6 & 7 constat.

Et si quis peccet. Contra id quod moneo, non protinus desperare debet de venia; sed certus sit se remissionem peccatorum consecuturum, dummodo peccare desinat. Nam hanc conditionem intelligendam esse res ipsa docet. Si enim aliquis peccatis non relictis posset eorum veniam consequi, & communionem cum Deo habere, Joannes sibi ipsi contradiceret, & quod una manu extruxit, altera destrueret.

Paracletum habemus apud Patrem, Jesum Christum, justum. Quibus verbis significat, peccatores, si suorum peccatorum poenitentiam agant, & vitam emendent, consecuturos esse veniam, & cum Deo communionem; quod etiam significavit superioribus illis verbis, *si in luce ambulamus, communionem habemus &c.* &c., *sanguis Jesu Christi mundat nos &c.* Et, *si confiteamur peccata &c.* Possent Apostoli verba in hunc sensum accipi; *hæc scribo vobis ut non peccetis*, id est ut totis viribus à peccando abstineatis, id unice operam detis ne unquam peccetis. Hoc enim qui faciunt, neque in ullo peccati habitu hærent, neque enorme aliquod peccatum committunt.

Et si quis peccet. Id est si cui, veluti nolenti & invito, peccare & aliqua in re delinquere contingat, ne propterea animo concidat, sed certus sit ejusmodi delicta haudquaquam sibi imputatum iri. Non enim ultro & ex malitia fiunt; sed ex errore aliquo vel humanæ conditionis imperfectione, & ut Apostolus loquitur, hominem præveniunt & præoccupant, antequam sese recolligat Gal. vj. 1. Verum ampliore sensu Joannes videtur hæc verba protulisse, & iis quoque qui enormius peccant, vel adhuc in aliquo peccati habitu hærent, spem facere remissionis peccatorum, dummodo veram poenitentiam agant & à peccando desistant; iis tantum peccatis exclusis quæ infra Apostolus dicit esse ad mortem, de quibus suo loco. Peccata ante fidem in Christum commissa illico post professionem Christi remittuntur. At quæ post susceptam fidem ultro ac deliberata voluntate perpetrantur, remissionem non habent, nisi sequatur vera vitæ emendatio, & secundum spiritum, non secundum carnem ambulatio Hebr. x. 26. Rom. viij. 4, 12, 13. Et æquum est, ut vox *peccandi* apud Joannem utrobique eodem modo accipiatur, & in verbis *ne peccetis*, & in verbis *si quis peccet*. Proinde in posteriori membro non minus quam in priori, etiam graviora peccata significat, & verf. 9 capitis præcedentis, quo hæc referuntur, tam de gravioribus quam levioribus, imo magis de illis quam de his intelligendus est. Ipsæ etiam, *peccati & peccandi* voces, graviore sensu accipi solent apud Joannem, ut & alios sacros scriptores: (vide infra cap. iij. 6.) Et consolatio quam Joannes hic addit longe est augustior quam ut ad ignorantias tantum & infirmitates referenda sit, quibus & in Lege venia concessa erat. Inquit ergo. *Paracletum habemus apud Patrem Jesum Christum justum.* Intelligit advocatum, qui causam nostram agat ne damnemur, peccatorum rei: solet enim reis advocatus addi vel assistere. Itaque & nos peccatores habemus advocatum, eumque eximium valde, nempe Jesum Christum, id est qui Christus ille Dei est, Dei Filius unicus, apud Patrem in flagrantissima gratia, & omnium potens; qui si cujus suscipiat patrocinium, causa cadere non potest.

Quem appellat *justum*, non tantum ob fidelitatem quod fideliter causam nostram agat; sed etiam quod omnis ipse peccati sit expers. Nam eum peccatorum causam agere, qui ipse peccator sit, & patrocinio indigeat, non satis congruum est. Unde etiam apparet, neminem hominum in cælis advocatum nostrum esse posse, præter solum Jesum Christum justum, qui nullum unquam peccatum cognovit, ut Scriptura loquitur, cum cæteri omnes, etiam sanctissimi homines, quamvis alioqui suo sensu justii appellati, ipsi ad vocationem & patrocinio Jesu Christi indigeant. Ideo & Joannes in singulari numero loquitur, *advocatum habemus*, non advocatos, se quoque immiscens iis qui advocati istius opera opus habent. Et cur alios ullos in cælis quæramus; cum hic unus abunde sufficiat?

Ait nos *apud Patrem* hunc advocatum habere. Deum Patris nomine hoc loco appellavit, ut ejus erga nos paternum affectum exprimeret. Patres ipsi ultro propendunt ad filios immorigeros in gratiam recipiendos, dummodo mores suos emendent, & eorum

quæ improbe fecerunt, vera pœnitundine ducantur. Quanto magis si tantus Advocatus, & Dei unicus Filius causam eorum agat? Egregie nobis ipse Dominus Jesus Patrem illum cœlestem descripsit in parabola de filio prodigo, quæ apud Lucam legitur cap. xv. 11 & seqq. Ex hac ipsa vero tanta consolatione perspicitur emendatione opus esse. Nam nec Pater Filium in gratiam recipit nisi mores emendet, nec quisquam prudens & probus advocacionem pro illo suscipit qui in male agendo perseverat.

Verf. 2. Addit Joannes. *Et ipse propitiatio est pro peccatis nostris.* Ut ostendat tanto majorem istius advocacionis efficaciam: quasi dicat, & hic ipse Advocatus est propitiatio pro peccatis nostris. Per propitiationem pro peccatis nostris, intelligit victimam propitiatoriam & expiatoriam, quod scilicet ille ipse, Deo sic volente & constituyente, sanguinem suum fuderit in remissionem peccatorum nostrorum, & sic Deum reddiderit nobis peccatoribus, si pœnitentiam agamus, & vitam emendemus, plane propitium. An ergo talis Advocatus vel causam nostram fideliter non aget, vel apud Deum non omnia obtinebit, cujus jussu & mandato sanguinem suum hunc ipsum in finem profudit? Non est vero necesse ut Christus sermone aliquo aut oratione ad Deum pro nobis utatur, cum ipsa Christi crux loquatur, & Deum ad dandam omnibus in Christum credendibus veniam penitus obstringat. Hinc & auctor epistolæ ad Hebræos Christi sanguinem meliora loqui dicit quam Abelem, non vindictam à Deo exposcendo, sed peccatorum veniam iis omnibus qui ad Christum confugiunt, & in Christo Jesu non secundum carnem, sed secundum spiritum ambulant Rom. viij. 1.

Et ut tanto majorem virtutem & efficaciam propitiacionis istius Joannes ostendat, addit: *Non pro nostris autem tantum, sed pro totius mundi:* quasi dicat, non est autem ut nos peccatorum nostrorum magnitudo vel multitudo terreat, cum Jesus Christus etiam pro totius mundi peccatis propitiatio sit, & sanguis ejus tantam coram Deo vim habeat, ut etiam totius mundi peccata delere & expiare possit, dummodo mundus in Christum credat, peccatis valedicat, & ad Deum creatorem suum sese convertat. Ex quo mundi exemplo itidem apparet, nobis quoque jam credentibus non aliter sperandum esse peccatorum remissionem, nisi peccare desinamus, seu, in luce, non tenebris ambulemus. Nec enim mundus aliter per Christi victimam peccatorum expiationem sperare & adipisci potest, quam ut mundus esse desinat, id est omnem impietatem & mundanas cupiditates ac mores abneget, & Christianus vita ac moribus fiat. Victima propitiatoria dicitur propitiatio, quod per eam fiat propitiatio, per metonymiam effecti pro causa, sicut Spiritus Sanctus, infra cap. 2. 27 appellatur *unctio*, quod sit cœleste illud oleum per quod fit unctio. Propitiatur vero Deus non semper ut iratus placetur, sed etiam quando efficitur ne, justas alioquin irascendi causas habens, & iram summa clementia & misericordia continens, tandem irascatur ac puniat: quod fit cum ipse victimam ordinat propitiatoriam, quam si quis negligat, tum demum ira-

tum experturus Deum, si vero ad eam confugiat, mitem ac propitium, quod maxime factum est in Christo, quem non solum Deus ipse dedit victimam pro mundi peccatis; sed etiam Christus ipse in hoc admirabilem Dei erga mundum charitatem celebrat Joan. iij. 16; quæ certe Deum mundo tum fuisse iratum, nullo modo patitur. At nisi mundus ad Christum, tanquam unicam expiationem confugiat, & sic in Christum credat, peccatis moriatur, Deo ac justitiæ in posterum vivat, tanta Dei charitas in iram vertet horribilem. Atque hanc ob causam Deus Christum pro mundi peccatis victimam dedit ac fieri voluit, ut sicut se ipsum ad remittenda peccata, sic mundum ad eadem relinquenda tanta victimâ obstringeret.

Verf. 3. *Et in hoc.* Instat Apostolus admonitioni suæ, ne peccemus, sed ut præcepta Christi servemus, quod antea dixit ambulare in luce. *In hoc*, id est per hoc, *cognoscimus quod cognovimus ipsum.* Pronomen *ipsum*, referri potest ad Deum, & ad Christum. Nam in Christo cognoscitur Deus. Cognoscitur vero Deus, quando cognoscitur ejus voluntas; respectu eorum quæ à nobis & credi vult, & fieri, quorum omnium cognitio petenda est ex Evangelio Christi, si mandata ipsius similiter sive Dei, sive Christi servemus: quasi dicat, non possumus de cognitione Dei & Christi gloriari & eam nobis attribueri, nisi servemus ejus mandata, ideoque necessarium est ut ea servemus.

Verf. 4. *Qui dicit, cognovi ipsum, & præcepta ejus non servat, mendax est.* Ne quis tamen pertendat se Deum cognoscere, etsi mandata ejus non servet, insistit asserto, *mendax est*, inquit, qui hoc dicit, & *veritas in eo non est*, hæcenus nimirum. Vide cap. j. 3. Idem reperit Hebræorum consuetudine, per negationem contrarii. Hoc ideo Joannes asserit, quod cognitionis Dei & Christi ea sit vis & efficacia, ut in hominibus observationem mandatorum ejus producat. Proinde si hic effectus in aliquo non sit, etiam istius effectus causa merito in illo esse negatur, cum causa posita, effectus poni debeat. Cohærent ista naturaliter, cognoscere Christum, & mandata ejus servare: sed posset aliquis hunc nexum impedire sua pertinacia. Sic fides in eo esse negatur qui fructus fidei non fert. Adde quod cognitio ista si sit sterilis & inefficax, ob hominum contumaciam censetur pro nulla; sicut & fides, si sit sine fructibus, seu bonis operibus. Non enim hic attendimus ad eos qui falsis opinionibus imbuti, jactant cognitionem & fidem Christi, in quibus ultro fatemur ob id ipsum non dari observationem mandatorum Christi, quod falsam habeant notitiam ac fidem Christi.

Verf. 5. *Qui vero servat ipsius sermonem, vere in hoc charitas Dei perfecta est.* Alio modo ostendit Joannes necessarium nobis esse ut Dei mandata servemus, quia nimirum tum demum vere in nobis charitas Dei, id est charitas erga Deum, perficiatur. Antea dixit mandata, nunc dicit sermonem. Significat posse Deum aliquo modo amari, etsi ejus mandata non servantur; sed hanc charitatem perfectam haud esse, proinde nec ad comparandam nobis salutem æternam efficacem. Charitatis enim veræ & perfectæ, quæ Deo debetur, ea est natura, ut eum qui amat, ad ea omnia ei quem amat grata & accepta esse

esse novit faciendum adducat, & eadem charitas facit ut omnia, quamvis alioquin gravia, levia esse videantur, quæ in gratiam ejus qui amatur fiunt. Amor currit, volat, lætatur, de impossibilitate non causatur, ut quidam dixit. Servare autem sive custodire Dei sermonem & mandata, est totum in eo esse ne quid unquam contra Dei sermonem & mandata fiat, vel in executione negligatur, seu ne ulla in re detrimentum aliquod patiantur, sicut pupillam oculi nostri custodimus, ne vel minimus pulvisculus in oculum incidat, & sicut diligentes vigiles solent custodire res sibi commissas: hæc enim est vis vocis *negēir*.

In hoc cognoscimus quod in ipso sumus. Tertio modo idem ostendit. *In hoc*, id est per hoc, si nimirum servemus Dei sermonem, *cognoscimus, quod in ipso*, scilicet Christo, *sumus*. In Christo esse, est Christo adhærere, id est, ejus sermoni credere; sicut & Christus in nobis esse dicitur, quando ejus sermo in nobis est per fidem & assensum, nimirum in animum receptus. Negat Joannes posse nos gloriari de fide in Deum, si sermonem ejus non servemus.

Verf. 6. *Qui dicit quod in ipso manent.* Id est quod ipsi adhærere firmiter, per fidem, & assensum, & sic illi conjunctus est.

Debet, sicut ille ambulavit, & ipse sic ambulare. Sicut ille, scilicet Christus ambulavit. Unde patet & superiore versu Christum intelligi. Deo enim ambulationi tribui non solet cum significat mores & vitæ actiones; & de præterito loquitur tempore, Christi actiones in vita olim mortali designans.

Et ipse sic ambulare. Debet, non tantum quod jure teneatur; sed etiam quod hæc sit arctissimæ conjunctionis natura, ut qui inter se conjuncti & colligati sunt, una secum etiam ambulent. Nam si unus dextrorsum, alter sinistrorsum pergat, & in contrarium tendat, certe colligati inter se esse non possunt. Non significatur autem æqualitas cum Christo, sed tantum assimilatio & imitatio Christi.

Verf. 7. *Fratres, non mandatum novum scribo vobis, sed mandatum vetus.* Quia de Christi mandatorum observatione agebat, nunc etiam de ipsis mandatis agit, quæ partim ab ipso initio audiverint, partim etiam, quamvis recentius, aperte & diserte tradita, talia tamen sint de quorum veritate ipsi non dubitent: proinde ut ea sibi commendatissima habeant.

Fratres. Quos antea *filios* vocaverat, nunc appellat *fratres*, nempe quia omnes Christiani inter se sunt fratres, & communem Patrem habent Deum, ut vel hinc appareat, nulli fas esse Patris titulum Ecclesiæ Christianæ respectu gerere. Vide verf. j.

Non mandatum novum scribo vobis. Mandati voce intelligit sermonem, ut ipse mox declarat, qui non tantum ea continet quæ facienda, sed etiam ea quæ credenda sunt: quasi dicat, non est quod novitate aliqua offendamini.

Sed mandatum vetus. Eodem modo & hic vox mandati accipitur.

Quod habuistis à principio. Proinde quod ab ipso principio, nempe Euangelii, traditum fuit. Et ne quis vocem mandati sicumat ut ea tantum quæ facienda, non etiam quæ credenda sunt intelligat, ideo quid mandati antiqui nomine significet, ipse exponit.

Mandatum vetus est sermo quem audivistis à princi-

pio. Etiam hic locus docet, Joannem de principio agere, in quo Christiani isti ad quos scribit fuerint. *Sermo autem quem à principio audiverant*, erat Jesum esse Christum, Dei Filium illum singularissimum, vitam æternam nobis esse promissam, ambulandum esse in luce, opera tenebrarum esse abdicenda si quis vitam æternam adipisci velit, Christum pro peccatis nostris esse mortuum, & similia Christi doctrinæ principia ac fundamenta. De quibus etiam vide Auctorem ad Heb. vj. 1 & seqq.

Verf. 8. *Rursus mandatum novum scribo vobis.* Quasi dicat, rursus etiam non tantum ea vobis scribo quæ ab ipso Euangelii initio audivistis; sed etiam quæ postea vobis tradita sunt, & quæ principiis illis ac fundamentis superstruuntur.

Quod est verum in ipso, & in vobis. Quasi dicat, quamvis ab ipso principio non protinus traditum; quia nondum capaces eratis, seu, ut Christus loquitur, portare id poteratis; tamen nihilominus verum est: *in ipso*, intellige Christo, aut Deo, id est apud ipsum. *In pro apud*, ut Rom. j. 12, quod ipse Deus & Christus pro vero habet.

Et in vobis. Id est apud vos verum est, quod vos quoque pro vero habetis & agnoscitis. Hoc vero erat neminem per Legis opera justificari, fidem imputari ad justitiam, eos qui spiritu Christi agantur sub Lege non esse, in disciplina Christi non attendi ad ullos Mosæicos ritus, solam in Christum fidem & charitatem omnia valere, sacrificiis & victimis legalibus nihil opus esse, sanctitatem & justitiam multo perfectiorem nunc à liberis quam olim sub Lege à servis requiri, gentium discrimen, circumcisionem & præputium in Christo non attendi; sed novam creaturam tantum, & his similia: quæ omnia partim jam significavit Joannes cap. j. 7, 8, 9, 10, & hoc ipso capite verf. 1, 2, partim infra significat verf. 10, 15, & aliis diversis Epistolæ verbis. Etiam hic novus erat sermo, qui verf. 18 continetur.

Quia tenebræ transeunt. Quasi dicat, non mirum est quod vobis scribam & commemorem etiam talia quæ posteriori tempore sunt tradita: *quia tenebræ transeunt*; ab initio nondum poteratis in plena luce constitui, sensim transiverunt tenebræ ignorantiae divinæ voluntatis. *Transeunt*, id est transiverunt, præsens ponit pro præterito: addit enim,

Et lux vera jam lucet. Rem eandem per positionem contrarii Hebræo more affirmans. *Lux vera*, id est plena, perfecta, quæ perfecta doctrinæ Christi revelatione & notitia continetur. Jam non tantum diluculum, sed meridies est. Sol quidem jam exortus erat, cum Christus exortus est; quatenus omnia quæ ad salutis adeptionem erant necessaria, revelata erant; sed sol processit, & alia mysteria quæ ab initio latebant, & per Paulum Apostolum maximè patuerunt. Vide Ephes. iij. 2, 3, 4, 5, 6, 9, 10. Rom. xvj. 25, 26. Col. j. 25 &c. 2 Tim. j. 8, 9, 10. Quod Joannes hic dicit, tenebras præterire, id est præterivisse, & lucem veram lucere, Paulus ait, noctem jam transivisse & diem appropinquasse: proinde horam jam seu tempus esse ex somno pergiscendi, & depositis operibus tenebrarum, arma lucis & Dominum Jesum Christum induendi, & tanquam interdiu decore incedendi Rom. xij. 12 ad finem.

Verf. 9. *Qui dicit quod sit in luce, & fratrem suum odit, in tenebris est adhuc.* Quia dixit illos in plena luce constitutos esse, & perfectam Christi cognitionem habere; occasione hinc sumpta, inculcat illis præceptum charitatis, docens falso de hac luce gloriari, qui fratrem suum oderit. Solent enim libenter homines gloriari de scientia & cognitione, sed hæc gloriatio vana est & falsa, nisi id effectu ipso demonstrent.

Qui dicit se in luce esse. Id est plena Christi cognitione illuminatum esse.

Et fratrem suum odit. Fratri suo malevult, odisse enim est male velle, male cupere. Fratri nomine, apud Joannem, is tantum intelligi videtur qui Christianus est, seu qui credit Jesum esse Christum. Christiani enim *ἀδελφοὶ* fratres sunt; quamvis alii etiam homines, & hæretici, & apostatæ, & hostes, & extranei, & consanguinei, & fratres secundum carnem, suo quisque modo ac mensura sint amandi.

In tenebris est adhuc. Quasi dicat, quamvis se lux tam clarè diffuderit, tanto post Euangelii principium tempore; tamen adhuc est in tenebris, qui fratri suo, Christianus Christiano, malè vult, quicquid de se jactet, & sibi imaginetur ac persuadeat quod in luce sit, valde opinione sua fallitur. Cur hoc asserat Joannes, ex sequentibus patebit.

Verf. 10. *Qui diligit fratrem suum, in luce manet.* E contrario docet, eum qui fratrem suum diligit in luce manere. *Diligit*, id est bene vult, bene cupit, Christianus Christiano.

In luce manet. Phrasi Hebræa, id est, hic vere illuminatus est, cognitione scilicet Dei & Christi, quia istius rei fructum & effectum ostendit.

Ideo addit, *Et scandalum in ipso non est.* Idem Hebræa phrasi, id est non impingit, non offendit, non cadit, in tendiculum & laqueum non incidit.

In eo non est. Id est in eo locum non habet, ut solet iis accidere qui in tenebris sunt. Petrus rem eandem exprimens dicit, *hæc facientes*, (nempe quæ superius posuit, quorum maxima pars & complementum est charitas,) *non caderis unquam* 2 Pet. j. 10.

Verf. 11. *Qui vero odit fratrem suum.* Contrariorum contraria docet esse consequentia.

In tenebris est. Nempe spiritualibus ignorantia Dei & Christi, supra verf. 9. Coarguit eos qui gloriantur de cognitione Dei & Christi, & fratrem oderunt. Hic simpliciter dicit, eum in tenebris esse, quia animum qui fratrem oderit habet, tenebris ignorantia Dei & Christi oblitum.

Et in tenebris ambulat. Id est ita ambulat sicut ambulare solent qui in tenebris sunt. *Ambulat*, id est agit.

Et nescit quo vadat. Sic iis usu venit qui in tenebris ambulant, nescit se vadere in interitum: si enim *irret*, certe gressum contineret.

Verf. 12. *Qui vero nescit causa à Joanne additur, Quia tenebris ambulant, cæcaverunt oculos ejus.* Id est oculis visum ademmerunt. Quamvis enim oculis videndi vis non desit, tamen si in tenebris constituentur, visum omnem amittunt & cæci fiunt. Ita evicit Joannes eum qui fratri male vult, non in luce, sed in tenebris versari. Considerare hæc & similia Joannis dicta diligenter deberent qui fratres suos, & eos

quos pro fratribus habere tenentur, si Christiani velint esse, non tantum pro fratribus non habent, non tantum non diligunt ut fratres, sed etiam damnant & persequuntur; & tamen eo nomine sibi blandiuntur, quod in luce sint, id est veram Dei & Christi cognitionem habeant, quos etiam si libenter pro fratribus habere vellemus, & illorum errores tolerare, donec resipiscerent, & ad veritatis plenioris cognitionem pervenirent; tamen eos pro inimicis & hæreticis habere cogimur, & ea tantum charitate complecti quæ talibus debetur. In charitate, seu benevolentia affectu includi debent & effecta, ut scilicet quoties datur, affectum illum factis testemur, nec ab aliis tantum fratri bene fieri velimus, sed & nos ipsi ei beneficiamus. Alioquin enim non ipsi vere fratrem amaremus, sed tantum ab aliis amari vellemus.

Verf. 12. *Scribo vobis, filioli quod remittantur vobis peccata.* Pergit Apostolus, & dicta quædam memorabilia animis Christianorum infigit, maximæ ad exequenda Christi præcepta efficaciam, & primum in genere omnibus, *scribo vobis, filioli!* Hoc nomine omnes quotquot in ecclesia sunt complectitur, quo etiam usus est ad omnes initio hujus capituli.

Quod remittantur vobis peccata. Rem maximè gratam iis inculcat, quid enim optabilius esse potest peccatorum remissione, quam Christi continet Euangelium. Remittuntur enim Christianis omnia etiam gravissima peccata, quorum nulla per Legem erat remissio Act. iij. 39; idque sic ut iis vita conferatur æterna: cujus rei pignus certissimum habent Filii Dei sanguinem, hunc ipsum in finem pro peccatis effusum: intelligenda enim est conditio superius expressa, *si ambulamus in luce* cap. j. 7, & si Christi mandata servamus, qua de re adhuc egit Apostolus. Imo conditionem hanc non tantum intelligit; sed etiam tacite ponit in Christianis, cum Christianorum omnium hæc sit professio, hæc divinæ gratiæ per Christum annunciata vis & efficacia. Sic & mox de juvenibus affirmat, quod vicerint *malum illum*, verf. 13, 14, *propter nomen ejus*, id est sui nominis causa Deus id facit, seu propter gloriam nominis sui; ne quis de tanta gratia dubitet. Hoc sensu in nomen Christi dicimur congregari Matth. xvij. 20, id est in nominis Christi gloriam & celebrationem. Hæc phrasis eodem sensu sæpe legitur in Sacris Literis per metonymiam subiecti. Nomen pro nominis gloria. Alii pronomen *ἐγώ*, referunt ad Christum, quod etsi vere fieri potest; (nam dubium non est quin Deus nobis peccata remittat propter nomen Christi; seu quod in Christum credamus, & nomen ejus profiteamur) præstat tamen Scripturæ sequi morem, quæ cum Dei aliquod, præsertim ingens & singulare beneficium commemorat, dicere solet, quod id faciat propter nomen suum Psal. lrv. 3: & Patrem hic potius intelligi quam Filium, ipsa filiorum appellatio suadet: quasi dicat, propter nomen Patris. Vide Ephes. j. 6, 7, 14.

Verf. 13. *Scribo vobis patres.* Postquam omnes in genere allocutus est, nunc diversas in Ecclesia ætates alloquitur, & cuilibet ætati dictum quoddam conveniens tribuit. Primum scribit patribus, id est iis qui in Ecclesia senuerunt & patres facti sunt, proinde vel

de vel ab ipso Euangelii principio in ecclesia fuerunt, vel certe non multo post Euangelii principium ecclesia accesserunt.

Quod cognovistis eum qui à principio. Scilicet erat, sive est. Christum, Dei Filium καὶ ἔξ ἀρχῆς dictum, intelligit, quem Jesum esse cognoverant, quod ab ipso Euangelii principio erat & prædicabatur, ipso Christo teste Joan. viij. 26. Et si enim Christus appellatione Christi non uteretur, à principio tamen usus est appellatione Filii Dei, & aliis de se dictis æquipollentibus. Vide supra cap. j. 1, & hic infra vers. 24. Monet igitur patres, ut in eo quod à principio cognoverant, & in quo consenuerant, constanter manent, & juniores idem doceant.

Scribo vobis juvenes. Jam juvenes alloquitur, qui in ecclesia juvenes adoleverunt,

Quod vicistis malum. Hoc juvenibus convenit: juvenum enim est viribus pollere, per quas victoria efficitur. Juvenibus autem istis adversarium constituit & πονηρὸν cum articulo emphatico, id est eum qui absolute seu insignite malus dicitur, diabolus nimirum, ut ostendat se de spiritali lucta, & consequenter victoria loqui, quæ Christianorum juvenum propria est. *Malus iste* id agit ut nos ad peccatum quacunque ratione adducat. Huic resistere, ne id efficiat, cum eo luctari & pugnare, est à peccato abstinere; & efficere ut ejus conatus omnes sint irriti, est illum vincere. Intelligendum autem est de plena victoria, ut non semel tantum atque iterum diabolus repellatur, sed ut plane pedibus substratus jaceat.

Dicit autem, *vicistis ipsum*, effectum eis tribuens, quia vincendi sufficientes habent vires, seu, victoriam in manu positam, & quia illorum officii est diabolus vincere, ut si hoc res ipsa non præstent, ipsi sint in culpa, & nihil minus sint quam veri juvenes in Christo. Sic sæpe de Christianis affirmatur, quod illorum est officii ac professionis, etiamsi non semper facta respondeant. Vide Rom. vj. 3. 1 Cor. iv. 8. vj. 11. Ipse Joannes mox victoriæ istius causas exponit.

Scribo vobis pueruli. Jam alloquitur eos qui ad puerilem ætatem inter Christianos pervenerunt, sive ad Christianorum pueros, quos puerulos vocat, non ob infantiam, cur enim iis aliquid scriberet? sed blandiori nomine eam ætatem compellans, quæ jam capax sit cognitionis istius quam iis tribuit.

Quod cognovistis Patrem. Τοῦ πατρὸς, cum articulo emphatico, illum nimirum cælestem. Agitur enim hic de rebus ad spiritum pertinentibus, & hoc puerulis apposite. Puerulorum enim est patrem cognoscere, & à parentum cognitione solent parvuli notitiam rerum aliarum inchoare. Patris ergo nomine intelligit Deum illum unum, in qua Dei cognitione id includitur, quod cognoverint Deum illum unum esse Patrem Jesu Christi, tanquam sui singularissimi Filii & Christi, & consequenter omnium in ipsum credentium, pro eorum ratione & modo, proinde quod cognoverunt paternam Dei in Christo Jesu gratiam, maximum & unicum humanæ mentis solatium. In puerulorum, sicut & juvenum & patrum appellatione, etiam muliebris sexus ejusdem ætatis intelligendus est. In rebus enim ad Christianam religionem spectantibus, non est vir, non est femina.

Sicut igitur monuerat juvenes ut vincerent diabolus, eo ipso quod eos jam vicisse dixerit; sic pueros monet ut constanter in cognitione patris permaneant, & in ea crescant & confirmentur.

Vers. 14. *Scripsi vobis patres.* Reducit manum Apostolus, & repetit quod singulis scripserit, ut hæc tanto magis notent, & perpendant, (*non satis est dixisse semel, juvat usque morari.*) in præterito, respiciens ad id quod modo fecit: quasi dicat, memineritis igitur me vobis scripsisse, non frustra hoc repeto.

Quod cognovistis eum qui à principio. Cavete igitur doctrinas novas, doctrinæ primæ & antiquæ contrarias, nec ei respondentes.

Scripsi vobis juvenes. Nempe modo, idque nunc repeto,

Quod robusti estis. Uberius rem repetit, ut causas victoriæ exponat, robur iis tribuit. Juvenum enim est robur, & ad victoriam necessarium. Loquitur autem de spiritali robore, quia & de spiritali hoste, & de spiritali pugna ac victoria.

Et sermo Dei in vobis manet. Ostendit unde hoc robur proficiscatur, seu, quæ causa sit istius roboris. *Sermo*, inquit, *Dei*, (Christi doctrinam intelligens) *in vobis manet*, id est animis vestris penitus infixus est, quatenus scilicet Christi doctrinæ (Deus enim per Christum locutus est) firmiter credebant; qua, quia maxima continentur promissa, & promissionum confirmationes certissimæ, hinc fit ut qui huic doctrinæ credat, & tantam Dei gratiam agnoscat, quæ in illa celebratur, sufficientissimas vires habeat vincendi diabolum.

Ideo infert, & *vicistis malum.* Quasi dicat, non temere vobis victoriam diaboli tribuo; cum hoc & vestri sit officii, & viribus ad hoc satis superque sitis instructi.

Vers. 15. *Ne diligite mundum.* De juvenibus agens, addit admonitionem juvenibus valde necessarium, & parere huic admonitioni pars istius victoriæ est de qua loquitur. Senes non tam opus habent hac admonitione, cum mundus ipse jam eos relinquat maxima ex parte. Pueruli nondum istius admonitionis valde sunt capaces.

Ne diligite mundum, inquit. Mundi nomine intelligit homines à Deo averfos, quia plenus eorum est mundus. Hos diligere vetat, non quo minus iis bene velle & varia, cum opus est, benevolentia opera præstare debeamus; sed ne iis in moribus conformemur, cumque illis libentur conversetur. Quos enim diligimus, eorum ad placitum nos componimus, & cum illis libenter conversamur. Idem præceptum est Rom. xij. 2. 2 Cor. vj. 14. Jacob. iv. 4.

Neque ea quæ in mundo sunt. Addit hoc majoris explicationis causa, tanquam rem priori conjunctam, & prioris causam. Nam hæc inter se conjuncta & connexa esse, & unum ex alio consequi, patebit ex versu sequente, ubi simul declarantur ista quæ sunt in mundo, à quorum amore prohibemur. *Quæ in mundo*, intellige, *sunt*, id est inter homines hujus sæculi locum habent.

Si quis diligit mundum, non est charitas Patris in ipso. Causam addit sui moniti, quia simul amari non possit & mundus & Pater ille cælestis, & quia po-

sito amore erga mundum, tollitur amor erga Patrem illum cælestem. Quam vero sit indignum & exitiale, Christianos Dei filios mundum amare pro Patre, seu mundum amare, & Patrem non amare, res ipsa loquitur. Mundum opponit Patri, homines, eosque vitiis contaminatos, Deo.

Charitas Patris. Id est charitas erga Patrem, per genitivum objecti.

Vers. 16. *Quia omne quod est in mundo, cupiditas carnis, cupiditas oculorum & ostentatio vitæ, non est ex Patre.* Rationem reddit proxime asserti. Sic enim se habet evolutum argumentum Apostoli. Qui amat ea quæ sunt in mundo, is non amat Patrem. At is qui mundum amat, amat ea quæ sunt in mundo. Ergo qui mundum amat, Patrem non amat, seu charitas Patris in illo non est. Majorem argumenti demonstrat Apostolus hinc, quod ea quæ sunt in mundo non sint ex Patre, sed sint ex mundo, id est quod Pater non sit illorum auctor, sed mundus, id est homines à Deo averfi: ab illis hæc omnia sunt reperta. Minus dicit Joannes quam intelligit. Non tantum enim Patrem non habent auctorem hac omnia; sed etiam Patri vehementer displicent, eique sunt contraria. Unde per se patet, eum qui amat & confectetur Patri cælesti adversa & ingrata, nullo modo posse Patrem cælestem amare, cum aliquem amare nil aliud sit, quam ea sectari & iis deditum esse quæ illigrata sint & accepta. Minor argumenti in Apostoli verbis involvitur, tanquam res per se clara. Cur enim aliquis mundum amaret, nisi amaret ea quæ in mundo sunt? ut ex illorum explicatione patebit.

Quia omne, inquit, quod in mundo est, nempe eorum quæ addit, videlicet, cupiditas carnis, & cupiditas oculorum, & ostentatio vitæ. Non est necesse ut credamus omnes quæ in mundo sunt vitiorum species Apostolum voluisse comprehendere; sed perinde est ac si diceret, qualis est *cupiditas carnis, cupiditas oculorum, & ostentatio vitæ.* Nam ut voluerit tangere omnes vitiorum fontes, cupiditatem voluptatum, cupiditatem opum, cupiditatem honorum, non est tamen verisimile ut per cupiditatem oculorum, nomen tam generale, solam designare voluerit opum cupiditatem, cum oculi multa alia cupiant, eaque etiam per se mala & vitiosa, præter opes congestas, quæ per se malæ non sunt. Nec est ut dicas, ex solo auri & divitiarum conspectu, nullam aliam sentiri voluptatem quam oculorum. Idem enim fit & in aliis quibus soli delectantur oculi, &, Joannes per carnis cupiditatem ea sola videtur designare vitia, quæ tactum & gustum afficiunt, quod sensus isti cæteris crassiores & magis carnales sint, alioquin enim & oculi, de quorum cupiditate separatim loquitur, ad corpus & carnem pertinent. Avaritiam sane meritò in oculorum inclusit cupiditate, ad avaros stultitiæ coarguendos, qui auro & opibus solos oculos pascunt, cum longe alios in usus datæ sint & adhiberi debeant: sed ut solam significarit avaritiam, & in oculorum cupiditate non incluserit oculorum cupiditatem, id est omnia quæ oculi illicita cupiunt, ratio profecto non est: At si distincte à carnis cupiditate commemoravit ea quæ oculi cupiunt illicita; nulla causa est, ut in carnis cupiditate in-

cluserit ea quæ aures illicita cupiunt. Ita cupiditatis aurium nullam fecit distinctam mentionem. Ex tertio porro fonte, nempe cupiditate honoris & gloriæ, ipsius istius fontis nulla facta expressa mentione, solam commemorat vitæ jactantiam, cum tamen ex hoc fonte longe plura, eaque gravissima mala, promanent. Apparet Joannem, quia de amore eorum quæ in mundo sunt loquebatur, eorum etiam tantum vitiorum mentionem facere voluisse, quæ jucunditatis & amabilitatis quadam specie homines ad se alliciunt. Hinc cæterorum affectuum, puta, iræ, odii, metus, tristitiæ, invidiæ, & eorum quæ ex iis oriuntur, inimicitiarum, rixarum, cædium, bellorum, & similitum non meminit; quod hæc omnia molestiam quandam sibi conjunctam habeant, taliaque sint, ut quisque per se malit iis vacare. Ut ergo ad Apostoli verba accedamus, per carnis cupiditatem, intelligenda est carnis cupiditas vitiosa cum suis effectis, per metonymiam synecdochicam, id est cum omnibus illicitis, & Christiana pietate minime dignis actionibus, circa cibum & potum, & res venereas, quæ omnia suis propriis nominibus appellantur, gula, ebrietas, crapula, comestiones, scortationes, stupra, adulteria tam animi quam corporis, & quæ ad talia ducunt, iisque præcludunt, tripudia & saltatus virorum cum mulieribus, & his similia.

Cupiditas oculorum. Eodem modo intelligenda est prava & vitiosa cum suis effectis, qualia sunt, spectacula lascivia, aut crudelia & immanitatis plena, (qualia in theatris exhibebantur apud Romanos) picturæ obscenæ, aspectus item mulierum & puerorum lascivi, (nam etiam si ipsa mulierum & puerorum forma res per se bona sit, & à Deo creata; tamen si quis ea ad lascivum aspectum abutatur, cupiditate oculorum peccat) aurum & opes, nullum aliud in usum congestæ quam ad oculos explendos, quæ cupiditas proprio nomine avaritia dicitur. Hæc autem omnia oculorum appellantur cupiditas, quod eorum usus alius non sit, quam oculos explere & pascere. Oculorum cupiditati rectè adjungi potest etiam aurium cupiditas vitiosa, quæ in obscena dicta fertur & exit in jocos, in *μωρολογία*, (unde oriuntur risus & cachinnationes non decoræ Christianis) & in alios sermones vitiosos, auribus mundi non ingratos. Generaliora enim, ut diximus, sunt hæc Apostoli verba, quam ut solam avaritiam denotent. Et quia juvenes hic alloquitur Apostolus, res ipsa monet, ut oculorum cupiditatem ad illa extendamus, quæ juvenum inprimis oculos rapiunt. Nam avaritia senum magis vitium est, quibus usitatum est tanto plus viatici quærere, quanto minus vitæ restat. Est vero avaritia cupiditas opum congerendarum, ab animo sua sorte rebusque ad vitam necessariis non contento. Nam alias Christiano congerere opes licet, si facultas à Deo detur, & omnis absit injustitia: & opes congeri non possunt sine voluntate, & hæcenus etiam sine cupiditate, cum voluntas sit cupiditas quædam: sed si animus sua sorte & rebus ad vitam necessariis contentus non adsit, voluntas hæc & cupiditas etiam ipsa per se in vitio est. Hoc sensu Apostolus avaros describens,

bens, ait, *Qui vero volunt ditescere*, nempe, quod sua sorte, & rebus ad vitam necessariis, victu scilicet & amictu, contenti esse nolint. Nam velle ditescere, opponit ἡ ἀντιρροία, *animo sua sorte contento* 1 Tim. vj. 6, 8, 9. Voluntas enim in talibus non simpliciter voluntatem; sed excessum voluntatis significare solet, quem excessum magis exprimit vox *cupiditatis*. Nam qui ita volunt ditescere, ut etiam si non ditescant æquo animo id ferant, & qui ita divites sunt, ut etiam pauperes esse parati sint, & divitiis suis rectè utuntur, inter avaros munerandi non sunt. In hac vero quam diximus, vitiosa cupiditate opum congerendarum, includitur omnis generis injustitia & iniquitas, & quæ speciali nomine pleonexia dicitur, quæ in commutationibus plus æquo habere studet, nimia ad rem attentio, & de rebus hujus vitæ sollicitudo, nimia item parcitas & fordices, et opum accumulatio propter ipsas opes, non propter illarum usum, quod avari proprium est & vere ad cupiditatem oculorum pertinet. Populus me sibilat, inquit avarus ille apud Poëtam, at mihi plaudo ipse domi, simul ac nummos contemplor in arca. Hinc scitum illud dictum, avaro tam deest quod habet quam quod non habet. Hinc & Apostolus avarum dixit esse idololatram Ephes. v. 5. Avarus enim opes habet pro idolo, quod attingere non audet, & in quo spem unicam collocat. Multorum vitiorum mater est avaritia, & Apostolo teste, radix omnium malorum 1 Tim. vj. 10: ut merito cecinerit Poëta: Non est avarus: abi, quid cætera? jam simul isto, cum vitio fugere. Imprimis vero ad cupiditatem oculorum referri debet idololatria propriè dicta, peccatum quo nullum gravius, nullum mundo communius. Idola enim, & quæ circa ea fit idololatria, quid aliud sunt quam oculorum cupiditas.

Tertium est, *ostentatio vitæ*: ἀλαζονεία ἡ βίσις. B. & s. victum, & ea quæ ad vitæ usus pertinent, significat, (vide infra cap. iij. 17. Marc. xij. 44. Luc. viij. 43. xv. 30.) ἀλαζονεία gloriationem, ostentationem, & jactantiam. Ἀλαζονεία igitur ἡ βίσις est gloriatio & ostentatio ex victu, & iis quæ ad vitæ usus spectant; seu gloriæ & laudis in talibus & ex talibus captatio, quod fit per fastum & luxum. Avaritia opes recondit, iisque non utitur; fastus et luxus ostentat & inaniter consumit & iis abutitur. Hoc vitium superbia proprie dicitur. Superbia enim ex Græcis vocibus, ὑπερ, & βία, quasi modum excedens & supereminens in victu & rebus ad vitæ usus pertinentibus, quo & ipsa vox Græca ὑπερηφανία, qua superbia notatur, collimat: superbi enim nimium videri & apparere volunt. Fastus porro & luxus tam late patere potest, quam late patent ea quibus utimur ad victum & vitam, puta in epulis, in potu, in vestitu, in corporis cultu, in famulitiis, in ædificiis, in curribus, & equis, & omni alio splendore, quibus in rebus Christiani summam observare debent modestiam. Quia vero hoc malum cum sui quadam supra cæteros æstimatione, aliorum vero contemptu, conjunctum esse solet, rectè huc retuleris etiam ista vitia, & eorum consecraria. Porro cum fastus & luxus ex animo inanis gloriæ cupido

oriatur, pertinet huc honorum & dignitatum ambitio, veris Christianis semper spreta, item æmulatio, invidia, & quidquid malorum est quod ex vanæ laudis cupidine profluit. Vana vero omnis illa laus & gloria est, quæ non sola & unica virtute comparatur, citra quam, quisquis gloriam & laudem consecratur, inanem captat umbram, quæ illi suo tempore in dedecus & opprobrium sempiternum vertet. Vitæ fastum, si opes superpedarent, & opum ostentationem, Israëlitis permissum fuisse, vel solius Salomonis exemplum docet. Denique diligere omnia ista quæ sunt in mundo, est iis deditum esse, eaque sectari, iis operam dare. Est vero hoc præceptum de mundo & iis quæ sunt in mundo non diligendis, sanctius & perfectius quam pro ratione Legis Mosaiæ, quæ sensu illo externo & literali, vitæ æternæ promissione, & paternæ Dei gratiæ revelatione destituta, multa servis indulgit, quæ nunc liberis & ad cælestem hæreditatem vocatis concessa non sunt. Multæ voluptates carnis, quæ olim Israëlitis erant licitæ, Christianis nunc sunt vetitæ. Etiam opibus ac divitiis acquirendis ac retinendis longe magis intenti esse poterant Israëlitis quam nunc Christianis fas est.

Neque etiam ullæ civiles Leges, pleraque istorum vitiorum à quibus hic arcemur, vetant, (de Philosophorum enim scitis non loquor) & ea quæ vetant, non tam curant ne clam fiant, quam ne veniant in publicum. Hinc tritum illud: *si non caste tamen caute*. Pleraque vero quæ hic vetantur, talia sunt, ut non tantum in vitio non sint apud mundum, sed etiam in laude ducantur: & si quis ab iis abstinere velit, odium hominum & reprehensionem & vilipendium incurrat; quod & Apostolus Petrus monuit 1. Epist. iv. 4. Imo mundi odium non aliunde oritur erga Christi discipulos, quam quod ea facere nolint quæ mundus facit & facienda esse putat. Unde infra de Caino Joannes, quod fratrem suum occiderit non alia de causa, quam quod opera sua essent mala, fratris vero bona cap. iij. 12. Ideoque monet ibidem vers. 13, ne miremur si nos mundus oderit, tacitè significans, hoc non aliunde venire, quam quod mundi opera sint mala, Christianorum vero bona.

Vers. 17. *Et mundus transiit, & cupiditas ejus*. Causam affert cur potius Pater, qui Deus ille unus est, amari debeat, quam mundus, & ea quæ sunt in mundo. Quia scilicet *mundus transeat*, id est homines in vita paululum commorati, alii post alios moriantur, & tandem etiam venturus sit universalis mundi interitus.

Similiter & *cupiditas ejus* transeat. Per mundi cupiditatem intelligens ea omnia, quæ mundus tantopere cupit, & quibus delectatur; per metonymiam adjuncti: quæ quia brevi momento transeunt, vana sunt, & ut amentur indigna; (animus enim ad æterna convertendus est) qualia sunt, voluptates corporis, opes, honores.

E contrario vero *qui Dei*, (declarat quis sit Pater ille cælestis) *voluntatem facit*, (proinde illi faciendæ totus est deditus) *manet in æternum*. Per voluntatem Dei intelligit ea quæ Deus vult, eodem modo sicut per cupiditatem mundi, ea quæ mundus cupit.

Non dicit hic qui Deum diligit, sed *qui Dei voluntatem facit*, ut doceat quid sit Deum diligere, ne quis putet se Deum posse diligere aliter quam ut voluntatem eius faciat & exequatur summa cura ac studio.

Manet in æternum. Sicut Deus ipse in æternum manet, sic & is qui Deum vere diligit in æternum manet. Nam & is qui mundum pereuntem amat, unicum mundo peribit. *Manet*, in præsentem, per enallagen temporis, id est mansurus est in secula, victurus est in æternum. Licet enim non minus quam cæteri, mortalis vitæ debitum exsolvat, Deus tamen illum ex morte in vitam vindicabit sempiternam.

Verf. 18. *Pueruli, ultima hora est.* Absolutis juvenibus, in quorum numero & adolescentes comprehendendi debent, venit instituto ordine ad puerulos, iisque tacite inculcat idem illud quod iis scripserat, nempe ut in cognitione Patris constantes essent, proinde constanter crederent Deum esse Jesu Christi Patrem, tanquam Filii illius sui singularissimi, seu Christi illius, & consequenter omnium in ipsum credentium, pro illorum ratione ac modo: neque turbarentur eorum doctrina, qui noviter exorti Jesum negabant esse Christum illum Dei Filium illum, & sic Deum Jesu Christi Patrem; sed hinc potius colligerent ultimam, seu novissimam esse horam. *Hora* sumitur pro tempore. Ultimum autem & novissimum tempus dicitur illud, quo exacto Christus veniet, & finem huic seculo imponet, quod ad puerulos retulit, quia & pueruli novissimi sunt in Ecclesia. Unde apparet, puerulorum qui tum erant ætate, malum hoc cœpisse in Ecclesiam irreperere, tanquam novellum.

Quid vero ultima ista hora eventurum esset, & ex quo colligi deberet ultimum horam adesse, addit Apostolus: *Et sicut audivistis quod Antichristus, ὁ Ἀντιχρῆστος, venit, & nunc Antichristi multi facti sunt.* Hoc igitur, quod ultima hora eventurum erat, est Antichristi adventus. Additur articulus in Græco ad vocem *n* Antichristi, ut denotetur insignis & singularis Antichristus. Dicit Antichristi istius adventum jam ante prædictum esse, & puerulos istos hoc prædici audivisse, ut ex hac ipsa prædictione intelligerent, Apostolos vera loqui, & spiritu divino præditos esse.

Et nunc. Et ponitur pro *sic*. Sic nunc Antichristi multi facti sunt: quasi dicat, sicut prædictum est, sic evenit, *facti sunt Antichristi multi*. Quasi dicat, vestra hac ætate, cum ante ætatem vestram non fuerint. Significat insignem illum Antichristum nondum adesse, sed tantum venire, id est venturum esse. *Venit* pro venturus est, nunc vero Antichristos multos factos & exortos esse, Antichristi illius insignis prodromos, cui jam initia causæque struebantur. Cæterum de Antichristis tum exortis, & de Antichristo magno, infra plura.

Unde cognoscimus quod ultima hora est. Docet Joannes istorum Antichristorum doctrina neminem debere à veritate semel agnita dimoveri, sed ex ea potius cognoscere ultimum horam jam adesse. Nam etsi insignis ille Antichristus nondum adsit, in eandem tamen horam, & in idem mundi tempus, Antichristi isti merito referuntur. Neque etiam multitudine Antichristorum istorum quinquam turbari debere.

Multos enim esse necesse est, qui, velut agmine facto, Antichristo illi magno viam sternant, & hominum animos disponant ad recipiendum illius dogma. *Unde cognoscimus quod ultima hora est.* Ex adventu nimirum istorum Antichristorum multorum. Exstat enim ipsius Pauli Apostoli illustris prædictio, diem illum Christi non venturum, nisi prius veniat Antichristus, quem Christi adventu suo abolebit 2 Theff. 2. Antichristus vero de quo Paulus vaticinatur, venire non potuit, nisi Antichristi isti præcederent. Quia vero Joannes in idem tempus ultimum Antichristos istos, & magnum illum Antichristum contulit, apparet Antichristum magnum continuata serie Antichristis istis succedere debuisse. Nam si Antichristis istis extinctis, ecclesia libera futura erat ab Antichristo magno, isque ante mundi ultimum diem aliquot tantum annos venire deberet; falso Joannes ex Antichristorum istorum exortu ultimam esse horam mundi collegisset, tanto temporum & seculorum intervalllo iis ab invicem disjunctis. Sed & Antichristum usque ad mundi finem duraturum apparet, quod & Pauli Apostoli prædictio docet 1 Th. 2, 3, & 8 inter se collatis. Etsi vero Antichristi tempus per multa secula duraturum erat; merito tamen illud *hora* nomine appellat, tædium expectationis Christi nobis per id eximens, quia tempus omne collatum æternitati, quam Christus adventu suo nobis afferet, horæ & momenti rationem habet. Quo respiciens & Petrus Apostolus, dixit: *Apud Dominum mille anni sunt sicut unus dies, & unus dies sicut mille anni.* Et Auctor ad Hebræos, ad constantiam in fide exhortans, *adhuc parum*, inquit, *quantum quantum*: quasi dicat, quantumcunque tempus intercedat, siue sint centum, siue mille, siue plures anni, *qui venit veniet, & non tardabit.* *Qui venit*, id est qui venturus est, ὁ ἐρχόμενος. Hebr. x. 37. Et quod aliquando finendum est, hæcenus etiam breve & momentaneum recte appellatur. Quid enim est illud *dixi*, cujus terminus ubi advenerit, omne præteritum tempus pro nihilo reputatur? *Phœbe dixi*, dixit ille sese corrigens, *res si qua diu mortalibus ulla est, viximus*; præsertim quod vita per momenta tantum præsens nobis sit. Nam quicquid ætatis retro est, mors tenet, & quod nondum venit, nostrum non est. Tanto vero magis horæ rationem habet totum istud ad Christi adventum tempus, si ad spacium vitæ cujusque nostrum respectus habeatur. Cuique enim nostrum vita functo, (quæ profecto exiguis clauditur spatiis) tam nullum erit tempus ad Christi diem, quam nullum fuit usque ad natalem nostrum. *Omnium finem appropinquasse* dixit Petrus 1 Epistola cap. iv. 7. *Tempus in collecto esse*, dixit alter Apostolus 1 Cor. vij. 29. Porro horam istam, id est tempus ultimum esse dixit Joannes, eodem sensu quo Christus dicitur in consummatione seculorum apparuisse, & in nos fines seculorum devenisse Hebr. ix. 26. 1 Cor. x. 11, quod scilicet multo pluribus mundi seculis jam exactis, Christi tempus advenerit, quo mundus finem accipiet, quod ipsum tempore Antichristi fiet, qui Christo posterior est, à Diabolo contra Christum erectus, veluti delubrum quoddam contra Dei templum, qui Satanæ mos est.

Notandum porro in verbis istis Apostoli, *ultima hora*

hora est, enallagen quandam temporis esse, & horam istam jam esse dici, quod instet & immineat, & ea fiant quæ illius sint præparamenta. Nam hora ultima tum demum proprie loquendo advenit, quando Antichristus ille insignis exortus est. Nam de hujus in primis adventu prædictiones Christiani acceperant. Is vero est qui sese extulit supra omne quod dicitur Deus, aut *σέβαστος*, id est supra omnes supremos terrarum Judices & Rectores, qui ex Hebræorum, & Scripturæ usu, dicuntur *Elohim*, id est Dii, Græca vero consuetudine *σέβαστι*, adeo ut in templo Dei, quod Ecclesia Christi est, Reges & Imperatores etiam complexa, tanquam Deus, id est supremus Rector & Judex confederit, demonstrans seipsum quod est Deus, id est summus ecclesiæ Rector & Judex, & Dominus, & caput, & Christi vicarius, & sponsus Ecclesiæ. Iste vero Antichristus non minus quam alii præcursores ex ipsa Ecclesia Christi exortus est, quod evenit secundum prædictionem Pauli, Romano imperio cum Imperatoribus suis collapsio, quibus rerum potentibus ille caput suum non potuit extollere, præsertim cum eorum subjectus esset, sed imperio sensim collabente, sensim & ille emergebat. Non exiguum vero nostrum est in eo solatium, quod sciamus nos in ultima jam mundi ætate versari, etiam si quam diu adhuc ætas ista duratura sit, nesciamus. Sunt qui *novissimam horam*, in his Apostoli verbis, respectu imminentis Hierosolymorum excidii, accipiant. Sed quid Antichristo illi magno ad Hierosolymorum excidium? quem tamen Apostolus cum Antichristis illis tum exortis connectit, ex hujus adventu novissimam esse horam colligens, illius vero properum & instantem adventum ex istorum exortu: qua de re infra plura ipsis Apostoli verbis eo ferentibus. Quod si etiam Epistolam hanc scripsit multum proæcta ætate, & Hierosolymis jam everfis, plane corrui conjectura.

Verf. 19. *Ex nobis exiverunt*. Fatetur Joannes eos ex Ecclesia Christi prodiisse, occupans objectionem. Hinc autem patet Antichristorum istorum nomine non intelligendos esse Judæos & alios extraneos, quamvis & ipsi negent Jesum esse Christum, imo quod plus est, Jesum dicant esse anathema. Judæi enim & alii extranei ex Christianis non sunt. Apparet similiter nec eos esse intelligendos qui sese Christum esse dixerunt, talis enim ex Christianis nullus unquam exortus est, & tales, non Antichristi, sed proprio suo nomine pseudo-christi vocari solent. Antichristus enim tollit Christum simpliciter. Pseudo-christus autem ponit Christum, sed falso. Antichristi igitur isti, de quibus Joannes loquitur, ex Christianis exorti, Jesum credebant & fatebantur à Deo fuisse missum, & resuscitatum ex mortuis, & in cælos receptum ad capeßenda pro laboribus suis cælestia præmia; sed eum negabant esse Christum, id est Regem cælestem qui Ecclesiam suam gubernaret, & cui propterea divini deberentur honores: forte etiam ob hoc ipsum, quod tanto tempore majestatem regni sui non patefaceret, nec mundo finem imposeret. Unde Joanni causa, ut hoc ipsum in argumentum novissimæ mundi horæ caperet, quod exorti essent ex Christianis apostatæ, qui Jesum negarent esse Christum.

Sed non erant ex nobis. Occurrit objectioni. Poterat aliquis dicere, non frustra tamen illi cum antea Christiani essent, & Ecclesiæ Christianæ addicti, proinde Jesum profiterentur esse Christum, ab hac professione recesserunt. Apparet eos re diligentius explorata hanc professionem deseruisse.

Non erant, inquit, *ex nobis*. Id est non sincere, non vere & ex animo, non bona fide nobis, seu Ecclesiæ Christianæ & huic professioni adhærebant. Ecclesiæ sese per simulationem quandam adjunxerant, ut si occasio daretur, tanto magis tanquam hostes domestici ecclesiæ nocerent, & Legem Mosaicam promoverent, quam videbant per Evangelium in ritibus abrogari, nec aliter posse conservari quam si Jesus negaretur esse Christus, & id ipsum docuisse diceretur, quod Moses & alii Prophetæ. Quod igitur semper in animo fovebant, tandem in id aperte proruperunt. Tales erant & illi de quibus loquitur Paulus in Epistola ad Philipenses; quod per invidiam & contentionem Christum prædicarent, non pure, adjungentes scilicet prædicationem Legis Mosaicæ, existimantes se afflictionem addere vinculis Apostoli, cujus animum ob id ipsum affligi necesse erat, qui gratiam Evangelii omnibus quam maxime patere cupiebat Philip. i. 15, 16. Idem erant qui falsi fratres appellantur 2 Cor. xi. 26, eosdem surrepsisse dicit ad explorandam libertatem Christianorum, quam habent in Christo Jesu, ut eos servituti manciparent Gal. 2. 4. Et si enim nondum aperte negarent Jesum esse Christum, eo tamen propendebant. Eorundem Antichristorum exortum prædicere videtur Apostolus Actor. xx. 29, 30. Dicit enim exorturos ex Ecclesiæ Doctoribus qui perversa loquerentur. At nihil magis perversum cogitari potest, quam negare Jesum esse Christum, quod etiam Joannes ipse mox significat verf. 22, 23. Quia igitur nunquam bona fide ecclesiæ adhærebant, non mirum est quod tandem à professione Christi recederent. Est vero observandum, Antichristos istos duplicis fuisse generis. Quorum alii priores, alii posteriores, & priorum succedanei erant. Priores simpliciter negabant Jesum esse Christum & Regem divinum, quamvis fortassis eorum saltem aliqui crederent, eum fuisse Christum illum à Deo promissum, nisi Judæorum Principes tanti muneris fructum sua adversus Jesum contumacia intervertissent, quod multi Judæorum credebant, & quorum numero fuisse Josephum Historiarum scriptorem, testimonium ejus de Jesu docet, quod à Christianorum aliquo insertum fuisse, frustra sunt qui putant, cum idem Josephus honorum & Johannis Baptistæ & Jacobi Apostoli mentionem faciat, & hæc multorum illius temporis Judæorum opinio esset. Unde & hi Antichristi, à Christianis defectores origine ut plurimum Judæi erant; sed hos secuti sunt alii, qui eadem ex causa, nempe ex eo quod Jesus in carne venisset (ut videbimus infra cap. iv. 2) hanc ipsam majestatem Christi cælestem oppugnabant. At quia priores illi Antichristi directa via parum proficiebant, obliquam ingressi sunt viam, quæ tamen eodem ducit. Docere nimirum cœperunt Jesum fuisse Deum, qui hominem induerit, & tandem procedente errore, ne plures Deos inducerent, Jesum esse unum illum & altissimum Deum, quod Magni

illius Antichristi exortu maxime stabilitum est. Nam & ante hoc tempus Ignatius recenset inter hæreses à ministris Satanæ disseminatas, quod Christus sit ille qui est supra omnia Deus. Epistola ad Tarsenses. Posito vero Jesum fuisse Deum, antequam homo fieret, tollitur reipsa omne id quod Christi nomine de Jesu significatur. Quid enim attineret hominem facere Christum seu Regem, qui jam ante Deus esset, præsertim si esset ipse Deus altissimus. Et pugnant inter se, Deum illum unum esse, & Christum illius esse. Secundum humanam inquit naturam: quasi vero humanæ naturæ jam aliquid addi possit, si in unam cum ipso Deo altissimo personam coaluerit! Unam etiam personam, & hominem, & Deum altissimum statuere, non tollere est contradictiones sed multiplicare. Nec ulla alia major causa fuit de Jesu talia statuendi, quam quod blasphemum iis videretur, hominem, qui in carne venit, & in crucem sit ætus, credere factum esse Regem cælestem, divino cultu afficiendum. Accessit & persecutionum tædium. Quo enim nomine magis & Judæi & Gentes Christianos persequebantur, quam quod hominem crucifixum ad divinos & cælestes honores evectum esse crederent? ut patet ex Apologeticis, & Justin Martyris, & Tertulliani. Hæc ergo odia non alia ratione melius sese declinatueros putabant, quam si Christum Deum fuisse dicerent, qui hominem induerit. Quid multis opus, nos ipsi, quæ non patimur, non a Judæis & Gentibus profanis, sed ab illis qui maxime videri volunt Christiani? Nos apud illos impii, blasphemi, idololatæ sumus, & Christus quem colimus, idolum est. Nos Judæis & Turcis deteriores videmur, nimirum quia Judæi & Turcæ absurdum putant, ut homo ad divinam in cælis extollatur maiestatem. Ideo & Judæis & Machometanis alienigenis in patria nostra vivere & res suas agere licet: nos patriæ cives & indigenæ ex patria pellimur non aliam ob causam, quam quod hominem Jesum Christum divinis afficiamus honoribus. Et quia Turcarum ac Machometanorum facta est mentio, etiam isti ad Antichristos istos pertinent. Nam & ex Christianis exiverunt, & hominem Jesum a Christo persona distinguunt & negant esse cælestem Regem a Deo factum. Ideo nec mirum quod Auctor eorum Mahometes lege Christi abolita, novam condere sit ausus. Etiam ii qui hodiernis temporibus agnita de Jesu veritate, eum scilicet hominem fuisse ex Spiritu Sancto conceptum, neutiquam vero Deum illum unum, protinus in aliud erroris extremum inciderunt, ut Jesu adorationem & invocationem negarent; nempe quod similiter animis eorum insitum sit absurdum & blasphemum esse, ut homo Jesus ad regni cælestis maiestatem & honorem invocationis & adorationis evectus esse credatur. Adeo huic sanctissimæ veritati & fidei adversantur hominum ingenia, ut eam, quamvis tot divinis argumentis firmaretur, pauci & olim susceperint & nunc suscipiant, & fortassis ad mundi usque exitum & exitium pauci suscepturi sint. Quam tantam mundi adversus hanc veritatem, quæ hominibus maximo solatio esse debebat, contumaciam & inflexibilem obstinationem videns Deus, merito in illius pœnam, huic veritati per Antichristos istos, tantas offundi tenebras permisit, quo sese mundus ad errorem &

mendacium converteret, quia ad puram veritatem converti volebat. Hanc Dei pœnam expresse tangit Apostolus cum de Antichristi adventu & apostasia per eum orbi inducenda vaticinaretur 2 Thess. 2. 9, 10, 11. Et profecto cum hoc de Christo errore, quæ speciem quandam etsi inanem præfert maioris erga Christum honoris, revera autem verum Christi honorem imo Christum ipsum tollit, omnes alii ecclesiam errores sese infuderunt. Mente enim humanum in cognitione Dei & Filii ejus tantopere obtenebrata, ut longe aliam rationem & Dei, & Christi, & Patris & Filii & Spiritus Sancti concipiat, quam revera est, necesse est in cæteris omnibus quæ ad Dei cultum & religionem pertinent, caligare; & tot contradictionibus mente implicata, ubique hæere, aut contradictiones ubique conferere. Nec sperandum est unquam, ut in cæteris fidei Christianæ articulis veritatis divinæ cognitio ecclesiæ restituatur, hoc Antichristorum errore non penitus ex animis hominum evulso & extirpato. Quid ergo dicemus de tot seculorum Christianis, qui omnes Christum pro uno illo Deo colunt? Adde alias ex hac opinione natas, aut ei conjunctas sententias: Unum illum Deum, plures esse personas, quarum quælibet sit unus ille Deus. Quod quid aliud est quam unum illum Deum non esse unum: Unum illum & altissimum Deum esse alterius Filium; quod est negare unum illum & altissimum Deum esse unum, & altissimum, qui nullum sui Patrem, nullum sui auctorem ullo modo potest agnoscere: unum illum Deum esse simul & Patrem & Filium; quod quid aliud est, quam eum nec Patrem esse, nec Filium, cum nemo sui ipsius sit Pater, nemo sui ipsius sit Filius. Unum illum Deum, esse hominem factum, & ea omnia passum quæ homines pati solent, adeoque & ipsam mortem, & alia his similia, sunt quidem hæc gravia, & si quis animum advertat, verum Christum, & veram illius maiestatem ab uno illo Deo Patre donatam, elidentia: veruntamen qui sic a teneris imbuti, animo simplici errant, nec vim suarum opinionum perpendunt, nec ad veritatis cognitionem venire possunt, nec veros Christi confessores & cultores damnant, fiducia in Christo, & vitæ æternæ ab eo accipiendæ spe mandatorum ejus executioni totos se dedunt, & in luce ambulant, (si modo tantis in tenebris ullus sit luci locus) ii per deviam ingressi, in rectum tramitem exire videntur. Cæterum Deus Christiani orbis misertus, paulatim viam sternere exorsus est ad puram Christianæ veritatis cognitionem; cum idololatriam multiplicem per Antichristum invecitā & stabilitā, destruere, & ipsum Antichristum veluti digito monstrare hominibus cœpit, verbi sui omnibus legendi admirabili sua cura ac providentia copiam fecit: sed tamen multi adhuc errores, non tantum antiquitus, sed etiam in hac ipsa reformatione noviter inveciti, extirpandi manent: quibus pertinaciter homines adhærent, quod carni sapiant, & carnis cupiditati indulgentibus salutem æternam promittant. Paulus Apostolus, postquam depravationem divinæ veritatis & apostasiam, per Antichristum inducendam, prædixisset. *Nos vero, inquit, debemus Deo gratias agere semper pro vobis fratres dilecti à Domino, quod elegerit vos Deus à principio*, nempe Euangelii, incorrupta adhuc & pura existente divina verita-

veritate, in salutem, per sanctificationem spiritus, & fidem veritatis. Quanto magis nos debemus gratias agere Deo, quibus post tantas, & in tantis adhuc tenebris, tam admirabilis lux Dei affulsit!

Si enim fuissent ex nobis, mansissent utique nobiscum. Quod dixerat Antichristos illos non fuisse vere ex Christianorum numero, nunc probat. Nam, inquit, mansissent nobiscum. Non defecissent à tam sancta professione, si eam tam fideli animo complexi fuissent quam nos. Ideo exemplum illorum movere neminem debet. Possunt quidem homines corrumpi & à fide deficere, sed cum multi simul abscedunt, ut tum evenerat, argumentum est haud dubium, eos animo haud sincero veris Christianis adhefisse. Sic olim à Christo multi abscesserant, quia veri discipuli non erant Joan. vj. 66.

Sed, intellige à nobis discesserunt, ut manifesti fierent, quod non essent omnes ex nobis. Quali dicat, sed isti defecerunt, non quod ullam justam causam à veritate deficiendi haberent, sed ut manifesti fierent, quod non essent omnes ex nobis, quamvis se omnes ex nobis esse dicerent. Patuerunt hypocritæ. Nam antea quamdiu nobiscum erant, tecti latebant. Nunc paleæ separatæ sunt à tritico.

Verf. 20. *Et vos unctionem habetis à sancto, & scitis omnia.* Hæc addit Apostolus, ut ostendat eos abunde veritatis cognitione instructos esse, & ipsos per se agnoscere istorum Antichristorum insaniam: proinde probe munitos adversus eorum seductiones esse.

Et vos. Quali dicat, non minus quam alii sancti, *Unctionem habetis.* Quali dicat, ut mihi anxie laborandum non sit in vobis confirmandis. *Unctionem habetis*, id est uncti estis, nempe Spiritu Sancto: Spiritu enim Sancto fit unctio Christianorum; vel *unctio*, pro Spiritu Sancto ponitur, per meronymiam: qui per impositionem manuum Apostolicarum omnibus qui per baptismum Ecclesiæ accedebant dabatur. Ita & omnes fiebant Christi, id est uncti, munere Jesu, quo se Christum illum Dei, & Dominum cælestem esse testabatur.

Per nomen *illius Sancti*. Additur enim in Græco articulus, ἡ οὐσία causa, ipse Deus intelligendus videtur, cui titulus sancti excellentissima ratione competit; quamvis & Christus intelligi recte potest, quatenus inter omnes à Deo sanctificatos ipse καὶ ἡ οὐσία sanctus est. Sancti nomine unctionis istius auctorem designavit ut & ipsum spiritum quo Christiani ungebantur sanctum esse ostenderet. Notandum vero est Spiritum Sanctum non eum dici qui homines ungat; sed quo homines ungantur à Deo & Christo.

Et scitis omnia. Quia nimirum, ut infra dicit, unctio docet Christianos de omnibus verf. 27. Vox *omnium*, ex subiecta materia, ut solet, restringenda est, nempe ad omnia quæ ad cognitionem veritatis à Deo in hominum salutem traditæ pertinent. Notandum vero est Apostolum jam ad omnes Christianos sine distinctione ætatum sermonem convertere. Omnes enim Spiritu Sancto uncti erant, & cuique ætati cavendum erat ne ab Antichristis seduceretur, & inter istos quos hic alloquitur, erant qui ab ipso initio sermonem veritatis audiverant verf. 24, quos certe in senili ætate tum fuisse necesse est.

Verf. 21. *Non scripsi vobis quod non sciatis verita-*

tem. Occupat objectionem. Poterat enim aliquis dicere; cur ergo nobis scribis, si scimus omnia: qui omnia sciunt doctore & magistro non indigent.

Non scripsi vobis, inquit, *quod nesciatis veritatem.* Quali dicat, nec ego ideo scribo quod nesciatis veritatem, aut quod putem vos nescire veritatem.

Sed quod sciatis ipsam. Proinde non ut vos in veritate ignorantes instruam, sed ut veritatem jam agnoscantibus, & ut dicitur, currentibus calcar addam, & in veritate vos tanto magis confirmem. Veritatis nomine, cui & articulus apponitur in Græco, nominatim intelligi debet veritas, quod Jesus sit ille Christus: hæc enim est Christianæ veritatis summa quædam.

Et quod omne mendacium ex veritate non sit. Id est ad veritatem non pertineat, cum veritate nihil commune habeat: quasi dicat, proinde nec hoc, de quo agitur, mendacium, Jesum non esse Christum: ne quis putet Jesum non esse Christum, cum veritate ullo modo posse consistere. Videant ergo quomodo ex veritate sit, quod Christus dicatur unus ille Deus. Unus enim ille Deus, & Christus ejus relata sunt, & Deus ille unus Christum habet: at ipse nullius Christus esse potest. Scio quos modos conciliandi hæc prætendant: sed contradictoria conciliandi nullus est modus. Duas scriptionis suæ de istis Antichristis attulit causas. Unam, quod veritatem nossent, Jesum scilicet esse Christum, alteram, quod sicut nullum mendacium cum veritate conciliari potest, sic neque hoc istorum Antichristorum mendacium quicquam cum veritate commune habeat, cum ei directe sit oppositum.

Verf. 22. *Quis est mendax nisi qui negat quod Jesus non est Christus.* Docet nullum esse majus mendacium, quam ullo modo negare Jesum esse Christum illum seu Regem cælestem à Deo factum.

Quis est, inquit ille, *mendax ille.* ὁ ψευδής ille insignis ab Apostolis prædictus.

Nisi qui negat quod Jesus est Christus. Duplex negatio apud Græcos, quæ est in textu Græco, fortius negat. Exemplo insignis illius mendacis ostendit nullum esse grandius mendacium quam negare Jesum esse Christum illum, cum insignis ille mendax is sit qui hoc neget. Sic aliquis calumniari magnum esse malum recte arguat, quia is qui καὶ ὁ καλὸς malus dicitur sit qui calumniatur, & inde nomen habeat. Nam & ille mendax, nomen Antichristi inde habet, quod Christo adversetur & Christum neget, qui Jesus est.

Hic est Antichristus ille. Appositione declarat quis sit insignis ille mendax, Antichristus nimirum ille insignis qui venturus est, ὁ ἄνθρωπος, cum articulo emphatico, de quo yf. 18, & cap. 1v. 3.

Qui negat Patrem & Filium. Describit Antichristum illum à negatione Patris & Filii, proinde à negatione quod Jesus sit Christus. Argumentum Joannis tale est.

Qui negat Filium, negat & Patrem simul & Filium, Pater enim & Filius relata sunt & natura simul sunt, & Joannes ipse sequenti commate propositionem hanc ponit, ut statim vidibimus: At qui Jesum negat esse Christum, quod facit Antichristus, negat Filium.

Ergo.

Ergo, qui Jesum negat esse Christum, quod facit Antichristus, negat Patrem simul & Filium.

Minorem non exprimit Apostolus, sed supponit, tanquam rem de qua agebatur, & per se manifestam. At si Filius, ut volunt, personam significaret ex Patris essentia ab æterno genitam, Patri consubstantialem, certe non protinus qui negaret Jesum esse Christum, id est Dei unctum & Regem cælestem ab ipso constitutum, negaret hunc Dei Filium: imo dicere aliquis posset, Jesum esse anathema, & tamen Filium hunc non negare, Filium hunc esse, sed Jesum eum non esse credens. Sed quia Filius ille Dei id ipsum significat quod Christus ille Dei, necessario consequitur eum qui Christum illum Dei neget, negare etiam illum Dei Filium. Jam vero qui negat Jesum esse Christum illum, etiam Christum illum simpliciter negat, ipsorum Antichristorum confessione, qui ita Jesum esse Christum illum negabant, ut Christum illum Dei tum dari omnino negarent. Negare Patrem, non est Deum simpliciter negare, sed negare Deum habere relationem Patris ad Filium suum singularissimum qui Christus ille est; sicut negare Filium, vel Christum, non est simpliciter negare Jesum, sed est negare in Jesu relationem Filii illius Dei ad Deum. Hoc vero negato, simul etiam negatur Deum habere ad nos relationem Patris, & nos vicissim ad Deum relationem filiorum, illam nimirum quæ in Christo & per Christum futura erat. Ita perit omnis nostra spes cælestis hæreditatis, & omne verum ac solidum animi gaudium & solatium, imo ipsa cælestis nobis aufertur hæreditas, & miseri illi Antichristi non tantum Dei & Jesu gloriam sublatum ibant, sed etiam sibi ipsis ut merebantur maxime nocebant. Viderint qui Patrem & Filium unum illum Deum esse dicunt, quomodo Patrem & Filium veris & à se distinctis personis, non verbis tantum & nominibus statuunt. Homo certe Jesus ex Spiritu Sancto conceptus, & ex muliere à viro intacta natus, Filius ille Dei ex Patris essentia ante secula natus, vere non erit.

Verf. 23. *Omnis qui negat Filium, neque Patrem habet.* Hic ponitur major illa syllogismi, nisi quod pro *Patrem negat*, dicat, *neque Patrem habet*, qui negat Filium, ut tanto magis exprimeret damnum ingens quod ex Filii negatione consequitur, nempe, eum qui Filium neget, non habere Patrem, sicut Christi, sic neque suum in cælis, proinde nullam paternam gratiam, imo ne gratiam quidem ullam posse à Deo sperare, sed justissimam iram, Deo & Filio ejus tantam faciens injuriam. Addunt exemplaria quædam.

Qui confitetur Filium, & Patrem habet. Sed hoc ex superioribus intelligi potest: contrariorum enim eadem est ratio.

Verf. 24. *Vos igitur quod audivistis à principio in vobis maneat.* Ex supra dictis infert admonitionem, ut scilicet in ipsis maneat, id est ani-

mis eorum firmiter insitum sit per fidem, quod à principio, Evangelii nimirum, audiverunt. Id vero est quod Jesus sit ille Christus, ille Dei Filius, quippe ex mortuis resuscitatus & à dextris Dei collocatus in cælestibus. Est autem transpositio quædam in verbis Apostoli.

Vos quod audivistis à principio in vobis maneat. Verba enim ita sunt ordinanda, igitur quod vos à principio audivistis, in vobis maneat.

Si in vobis manet quod à principio audivistis. Ostendit quid ea res secum ferat, si non patiantur animis suis evelli id quod à principio audiverunt de Jesu.

Et vos in Filio, & in Patre manebitis. Id est Filio & Patri constanter adhærebitis, sermoni ejus adhærendo; siquidem sermo ab initio auditus, est ipsius Filii & Patris sermo, isque de Patre, qui Deus ille unus est, & de Filio ejus illo singularissimo, qui Jesus Christus est: At Patri & Filio constanter adhærere, Dei illius unius paternam infert gratiam per Filium exhibendam. Docet Apostolus hæc reciproca esse & sese mutuo consequi, sermonem Dei in aliquo manere, & aliquem vicissim manere in Deo. Deus enim in nobis manet per sermonem suum, & nos vicissim in Deo ejus sermoni credendo; medium scilicet quod & nobis Deus inseritur & nos Deo, est sermo ejus cum ei fidem adhibemus.

Verf. 25. *Et hæc est promissio quam ipse promissit nobis vitam æternam.* Docet quantum sit in eo situm ut in Filio & in Patre maneamus, nempe agi in eo de vita æterna & salute nostra. Possunt autem hæc verba dupliciter intelligi:

Vel hoc modo, & *hæc est promissio.* Id est & hæc est ratio & conditio promissionis, ut scilicet maneamus in Filio & in Patre, si velimus promissionis effectu potiri.

Quam ipse, pro qua ipse, promissit nobis vitam æternam. Declarat quæ sit illa promissio, nempe, quia ipse, id est Pater per Filium nobis vitam æternam promissit, per enallagen casus accusativi, *quam, pro qua*, propter sequentem accusativum, *vitam æternam*: quæ casuum enallage, ut pronomina sequantur casum nominum, & viceversa nomina casum pronominum satis est crebra. Vel hoc modo:

Et hæc est promissio. Id est hæc est ratio sequendæ rei promissæ, ut promissio ponatur pro re promissa, per metonymiam adjuncti, & res promissa, pro ratione ejus consequendæ, per metonymiam effecti. Quæ vero sit res ista promissa, explicatur statim.

Quam ipse promissit nobis, vitam æternam. Pro vita æterna, per enallagen casus accusativi pro nominativo. Ratio vero consequendi rem promissam, id est vitam æternam, est hæc, ut maneamus in Filio & in Patre: quam loquendi rationem & ipse Christus usurpavit. *Hæc est vita æterna, ut cognoscant te (Pater) & quem misisti Jesum Christum* Joh. xvij. 3. Vitam æternam esse dicit illius consequendæ rationem.

Verf. 26. *Hæc scripsi vobis de seducen- tibus vos. Quasi dicat, hæc pauca, sufficit vobis hæc pauca scripsisse, quibus veritas abunde est cognita.*

De his qui seducunt. Id est seducere conantur, seu, id agunt ut vos seducant, Antichristis nimirum noviter exortis.

Verf. 27. *Et vos unctio, quam accepistis ab ipso, in vobis manet, & non opus habetis ut aliquis doceat vos.* Significat non opus esse multis ea de re ad ipsos scribere, cum unctio in eis maneat, quam acceperunt.

Ap ipso. Id est à Jesu Christo, nempe Spiritus Sanctus. Ex quo ipso satis apparet Jesum esse Christum illum Dei, quandoquidem eis Spiritum Sanctum largitus est, seu Spiritu Sancto eos inunxit. Pronomen *ipse*, absolute ponit Joannes, suo more, ex re de qua agitur ad suum subjectum referendum. Est vero & hic verborum metathesis, quorum proprius situs erat

Et unctio quam vos accepistis ab ipso in vobis manet. Unctio, pro eo quo facta est unctio, id est pro oleo cælesti, qui Spiritus est Sanctus.

Et non opus habetis ut vos aliquis doceat. Hic enim erat Spiritus istius Sancti effectus, qui eo fine dabatur ut esset internus Doctor veritatis, & in omnem deduceret veritatem.

Sed sicut hæc ipsa unctio docet vos de omnibus, & verum est, & non est mendacium, & sicut docuit vos, manebitis in ipso. Ex contrarii positione rem illustrat: quasi dicat, non est metuendum ne seducamini, sed sicut hæc ipsa unctio, id est Spiritus Sanctus, vos de omnibus docet, nempe ad salutem pertinentibus.

Sic & *verum est*, (nempe id quod docet) & *non est mendacium.* Particula *sic*, ante illa verba, & *verum est*, intelligi debet, ex Hebræorum consuetudine, qui particulas similitudinis sæpe omittunt, ut respondeat particula *sic*, superius positæ, sicut ipsa unctio docet vos &c. sic & verum est &c. Hebræo more res eadem effertur per affirmationem & negationem contrarii, propter majorem asseverationem. Est enim Spiritus Sanctus, Spiritus veritatis Joan. xiv. 17, & ipsa veritas I Joan. v. 6.

Et sicut docuit vos. Nempe unctio seu Spiritus Sanctus. *Manebitis*, pro, *sic manebitis*, & hic per ellipsin particulae similitudinis, *in ipso*, id est in Filio, ut sequens comma docet. Maluit dicere *manebitis*, rem certam ponens, quam *manete*. Nam & ille adhortandi modus est, isque etiam validior. Et particula *sicut*, vim causæ potius habet, quam modi: quasi dicat, & manebitis in Filio, proinde constanter Jesum Dei Filium illum esse credetis, eique adhærebitis, quandoquidem vos hoc Spiritus Sanctus docuit. Neque enim hic docet Joannes modum aliquem manendi in Filio, cum nonnisi unus sit in eo manendi modus, is quem diximus; sed potius rationem & causam affert manendi in Filio, quia nimirum id Spiritus Sanctus docuit.

Verf. 28. *Et nunc, filioli! manete in ipso.* Adhortatur tamen eos ad id faciendum quod eos facturos esse dixit. Compellat eos voce *filiolorum*, omnes in ecclesia complectens, sicut & verf. 12 fecit.

Et nunc. Id est hoc præsentis tempore (opponit

enim huic præsentis tempori, tempus illud quo apparebit Dei Filius) interque tot seductores & seductos, inter tot adverforum & latorum tentamenta.

Manete in ipso. Id est Dei Filio, constanter illi per fidem adhærete, constanter credite & confiteamini Jesum esse Dei Filium seu Christum illum, & fidem hanc ac confessionem tam sanctam operibus ei respondentibus exhibete. Nam qui dicit se in illo manere, debet sicut ille ambulavit, & ipse ambulare, supra vs. 6.

Ut quando manifestabitur, habeamus fiduciam & non pudeamus ab ipso, in adventu ipsius. Fructum describit istius constantiæ, quem omnes unice spectare debemus, *ut quando apparebit*, nempe Dei Filius, quem nunc cæli continent, & qui nunc absconditus est in Deo Col. iij. 3, sed suo tempore omnibus conspiciendum se dabit.

Habemus fiduciam. Non dicit habeatis, sed habeamus, sese illis, imo omnes Christianos in unum conjungens, & eodem hoc fructu se quoque ad eandem constantiam excitari docens. *Παύσιον*, in Græco, quæ hoc loco solutam omni formidine mentem significat, opponitur enim timori, sicut & iv. 17, cum vs. 18, collato: quasi dicat, ut simus extra omnem metum, nullius nobis adversus Dei Filium criminis conscii, sive directe negando Jesum esse Dei Filium, seu Christum illum, sive eum dedignando nisi sit unus ille Deus (quæ non tantum ipsius, sed etiam Dei illius unius contumelia est) sive ulla in re mandata ejus negligendo.

Et non pudeamus ab ipso. Quasi dicat, quod fieri necesse esset si ei nunc tantam faceremus injuriam.

In adventu ipsius. Quod antea dixit *quando apparebit*, nunc dicit *in adventu ipsius*. Quasi dicat: non semper aberit, non semper cælo continebitur, quod impios nunc audaces facit. Veniet ex cælis suo tempore, & tunc pios omnes æternum manebit decus, seductores & Antichristos æternum dedecus. Hujus ergo adventus Filii Dei perpetuo simus memores, ut ei veros, id est suos honores tribuamus, nec ei veros honores detrahendo, nec falsos, & quos ille minime agnoscit, tribuendo, mandatis etiam illius neglectis.

Verf. 29. *Si scitis quod justus est.* Absoluta admonitione de seductoribus, adhortatur eos ad sectandam justitiam, idque tota hac Epistola per vices facit, nunc eos ad constantiam in fide semel suscepta hortatur, nunc ad sectandam justitiam, ut scilicet tam sancta fide digne sese gerant, si velint fidei istius fructu, qui vita æterna est, gaudere. Nec mirum est hæc duo unice Apostolum agere, cum in duobus istis cardo salutis nostræ vertatur, ut in veritate constantes simus, & ut veritati convenienter vivamus.

Si scitis quod justus est. *Εάν ἴδῃτε*, cum sciatis, quod justus est, intellige Deus. Nam Deum hic intelligi potius quam Christum, id docet, quod mox ex ipso dicimur nasci. Deus vero justus dicitur, quod semper juste, id est recte agat, nunquam quidquam contra id quod justum & rectum est faciat.

Cognoscite quod omnis qui facit justitiam ex ipso natus est. Docet quid ex prioris rei notitia cognoscere

gnoscere debeant, nempe *quod omnis qui facit justitiam ex ipso*, id est Deo, *genitus*, vel *natus est*. Similitudo enim id evincit, eaque talis, quæ nulum alium auctorem habere possit quam Deum. Insignis commendatio eorum qui justitiam faciunt, eaque certissimo argumento nixa, proinde vera & solida: quæ commendatio eo tendit, ut nos omnes ad sectandam justitiam exstimulet. Frustra sunt qui justitiam facientibus fidem obijciunt pravam. Nam qui ex Deo nati sunt fidem habere pravam non possunt.

Omnis, inquit, qui facit justitiam. Quisquis sit, sive Judæus, sive Græcus, sive circumcissus, sive præputium habens, sive liber, sive servus, sive mas, sive scæmina, sive antehac secundum Legem justus, sive injustus & impius.

Qui facit justitiam. Id est id quod justum est. Nam *facere justitiam* improprie dicitur. Justitia proprie loquendo est habitus, quem juste agendo acquirimus, vel eo præditi sumus. Itaque intelligit hominem qui in omnibus suis factis justitiam colit, ex justitiæ præscripto omnia facta sua moderatur. Justitiæ autem vox generaliter accipitur de omni virtute & rectitudine. Neque enim protinus ex Deo natus est, qui interdum & quibusdam in rebus justitiam sectatur, seu juste agit, sed ille demum qui totum sese justitiæ tradidit.

Ex ipso genitus est. Nempe propter similitudinem cum Deo, & quod id ut Deo esset similis à Deo acceperit, seu ipse Deus sit qui eum sibi similem effecerit. Hoc vero facit per verbum & spiritum suum. Ex verbo & spiritu Dei, tanquam semine divino homines justi Deoque similes nascuntur. Quia vero verbum & spiritus Evangelii ad id præstandum efficacissimus, imo solus efficax est; hinc apparet Jesum esse Dei Filium, quippe qui Evangelium hoc prædicavit, & spiritum hunc in se credentibus largitur. Pertinet huc locus 1 Petr. 1. 3, 23, 24, 25. Porro hæc ipsa Apostoli verba faciunt ad comprobendam veritatem de Jesu, quod scilicet Jesus sit ille Christus, ille Dei Filius; siquidem hæc doctrina unice, imo sola ad id spectat, ut justitiam faciamus, & consequenter ut ex Deo nati simus. Sic enim argumentamur:

Qui justitiam faciunt, ex Deo nati sunt.

Qui Jesum credunt esse Christum, justitiam faciunt.

Ergo qui Jesum credunt esse Christum, ex Deo nati sunt.

Quam conclusionem ipse Apostolus ponit infra cap. v. 1. Minor adeo vera est, ut illi soli vincant mundum, qui fidem hanc habent cap. v. 5, illi soli vitæ æternæ solidam spem habent, qua sese purificant, sicut ille purus est cap. iij. 3. Hoc dogma cælesti illud semen est, ex quo homines regenerantur & Deo similes fiunt.

CAPUT. III.

Verf. 1. **V**idete quantam charitatem dedit nobis Pater, ut filii Dei vocemur. Occasione nativitatis ex Deo commemorat ingentem Dei, qua nos in Christo Filio suo completitur, charitatem; quod ipsum etiam nobis maximum incitamentum est, ut maneamus in Jesu Christo, Dei Filio, proinde ut Jesum credamus esse Christum illum seu Filium illum Dei.

Videte, inquit, quantam charitatem. Charitatem hanc Dei veluti ob oculos nobis ponit, & ad illius contemplationem invitat. Græca vox est *ἀγάπη*, quæ non tantum quantitatem, sed etiam qualitatem & excellentiam charitatis indicat: quasi dicat, qualem quantamque, talem scilicet & tantam, ut in hac vita major & perfectior nobis non potuerit contingere. *Charitatis* voce, per metonymiam causæ, intelligit beneficium seu bonum ex sola charitate profectum: non ex ullis nostris meritis & operibus. Charitas enim proprie dari non potest, sed id quod ex charitate proficiscitur bonum ac beneficium. Vel, *dedit* dicitur pro exhibuit, sic à Paulo gratia nobis à Deo data, id est exhibita dicitur ante tempora secularia 2 Tim. 1. 9, decreto nimirum de illa nobis exhibenda ante secula factò.

Dedit nobis. Nobis qui Jesum credimus esse Christum illum, Dei Filium illum.

Pater ille, ὁ Πατήρ. Nempe Pater ille Jesu Christi, & consequenter omnium in Jesum Christum credentium, unus ille Deus, qui si Pater Jesu Christi non esset, nec Jesus Christus ejus Filius ille singularissimus, neque nobis tanta ejus ac vere paterna gratia unquam obtigisset. Ideo enim absoluto Patris titulo Deum illum unum designavit, ut ostenderet per solum Jesum Christum hoc beneficium mortalibus contingere, siquidem extra Christum Filium suum Deus nemini sese vere & perfecte Patrem exhibet, seu, ut superius locutus est Joannes, Patrem non habet qui Filium negat.

Ut filii Dei vocemur. Exprimit charitatem istam nobis in Christo Jesu exhibitam, quæ est ut nos homines mortales vocemur Dei illius unius (qui Pater iste est) Filii, ut hoc nomen, hunc titulum tantum, quo nullus in terris cogitari potest sublimior, geramus, idque ipso Deo & Christo Filio ejus auctoribus & spiritu Dei teste, qui, ut Apostolus loquitur, attestatur spiritui nostro, quod simus Dei filii, & efficit ut ad Deum clamemus Abba Pater. Tribuitur autem iste titulus nobis, tum propter generationem ex Deo, de qua dictum est cap. 2. 29, tum propter adoptionem, quod nos Deus pro filiis adoptavit. Unde & spiritus iste quem nobis largitur, *spiritus adoptivus*, adoptionis appellatur, quod scilicet propter adoptionem istam nobis detur, deque ea, ut diximus, testetur Galat. 4. 6. Quantum foret si Rex aut Imperator aliquis viri pauperis alicujus filium adoptaret, eumque filium suum appellari vellet, & sic in jus proprii

prii sui Filii transferret? At quid hoc esset comparatione istius tanti beneficii, quo Deus ille altissimus, Rex ille Regum, & Dominus dominantium, qui lucem habitat inaccessam, solus immortalis, & beatus, & potens, & sapiens, nos miseros homunculos affecit, ut nos filios suos vocari, & jure filiorum suorum gaudere velit! Dicit Joannes, nos vocari Dei Filios; non quod nomen istud & appellatio Filiorum Dei sit nuda & inanis & sine re; sed significat huic nomini & appellationi rem ipsam subesse, nempe & spiritualement ex Deo generationem, & adoptionem. Ideo & mox dicit; *Dilecti, nunc Filii Dei sumus*. Vocari tamen dixit, quia sumus adoptati, & in jus Dei Filiorum aliunde adsciti. Christus etiam prædicatur ab Angelo vocandus Dei Filius Luc. 1. 35; quod huic appellationi res subesse deberet, nempe eum ex Dei spiritu & virtute conceptum & generatum iri. Christus ab ipso ortu semper Dei fuit filius, ideoque non adoptatus sed natus. Nos vero quia ab ipso ortu non Dei, sed hominum sumus filii, non aliter quam per spiritualement generationem & adoptionem Dei Filii effici-mur.

Propter hoc mundus non novit nos, quia non novit ipsum. Occurrit objectioni Apostolus. Poterat aliquis dicere, qui sit igitur ut mundus nos non cognoscat? id est nostram hanc tantam dignitatem: imo quia per fidem & confessionem, & conversationem nostram facti sumus plane diversi à mundo, mundus nos non tantum non amet, nec æstimet, sed etiam rejiciat & contemnat, & odio prosequatur, & contumeliis variis afficiat, & occidat, cum potest? Nam cognoscere sumi solet etiam pro amare & approbare. Causam istius rei assert Joannes hanc, quod mundus non cognoverit ipsum, id est Deum, Patrem nostrum. Nam gentes quidem plane Deum verum ignorabant, & pro Deo vero Deos falsos & idola colebant, quomodo ergo cognoscere poterant, nos esse veri Dei Filios, & consequenter nos tanquam Dei Filios tractare? Judei vero hæcenus Deum non cognoscebant, quatenus ejus voluntatem per Christum revelatam ignorabant, ejusque annuntiationem respuebant. Ideoque mirum non erat, quod eos qui hanc Dei voluntatem agnoscebant & profitebantur & secundum eam vitam ac mores suos componebant, pro Dei Filiis non agnoscerent, imo eos rejicerent & persequerentur. Ita docet Apostolus nos per id ipsum quod Dei Filii facti sumus, mundo factos esse ignotos, & tanquam aliunde advenas & peregrinos, & lingua, id est confessione veritatis, dissonos, & habitu cultusque, id est moribus ab aliis diversos: mundus ergo sola Patris nostri ignorance nos non novit. Eandem causam assert & ipse Christus Joan. xv. 21. xvj. 3.

Verf. 2. *Dilecti, nunc Filii Dei sumus, & nondum manifestatum est quid erimus*. Iterum objectioni occurrit Apostolus. Poterat aliquis dicere; quid igitur inde commodi habemus, quod sumus Filii Dei? si nos tantum odia hominum & miseriæ manent, certe parum est in eo solatii quod Dei Filii sumus!

Dilecti, inquit. Amabiliter eos compellat. Nam eum qui & ipse Dei Filius est, Dei Filios amare ac diligere decet, quamvis eos mundus non diligat nec diligere possit.

Nunc Filii Dei sumus. *Nunc*, inquit, id est in hoc

seculo, tempus hujus seculi opponens tempori futuro, sicut & verf. 28 capitis præcedentis. *Filii Dei sumus*. Antea dixerat nos Filios Dei vocari, nunc dicit, nos Dei Filios esse, nam ideo vocamur, quia sumus.

Sed nondum apparuit quid erimus. Quasi dicat: Magna quidem hæc est nostra felicitas & dignitas, quocunque tandem loco mundus nos habeat. Deo semper filii sui curæ erunt, sed tamen non hic stabit fors nostra. Erimus adhuc aliquid aliud, nempe Dei hæredes, cujus filii sumus, & Christi coheredes: sed hoc nondum manifestatum est, nondum gloria & splendor cælestis filiorum Dei apparuit. Expectandum nobis est donec Filius Dei appareat; illo apparente & nos apparebimus, & totius mundi oculis conspiciemur in summa gloria Col. iij. 4.

Scimus vero quod cum apparuerit, iam sumus. Quasi dicat, etiam si vero nondum appareat quid erimus, tamen nos scimus quid nos maneat, nempe quod Dei sumus similes futuri, immortalis scilicet natura, & quæ eam consequitur beatitate, & tum demum vere Filii Dei erimus, cum Deo natura immortalis similes fiemus, quo sensu etiam vox Filiorum Dei accipitur in Scriptura Sacra Joan. 1. 12. Luc. xx. 36.

Quando vero hoc futurum sit, docet Apostolus. *Cum apparuerit*, inquit, *iam*, ponitur pro *enim*, quando, vel cum, sicut supra cap. 2. 29, & Joan. xij. 20. xiv. 3. Verbum *apparuerit*, non ad Christum refertur, cujus hic nulla mentio, sed ad id quod nondum apparuisse modo Joannes dixit, nempe cum apparuerit id quod erimus, gloria scilicet nostra & hæreditas quam expectamus. Et pronomen *ipsi* in verbis quæ mox sequuntur, *similes ipsi erimus*, ad Deum referri ipsa filiorum ratio docet, filii enim Patri similes esse solent. Nam etsi Christus certo sensu ac respectu Pater est noster, quatenus Adamo opponitur, & quatenus auctor est generis Christianorum: unde & imaginem ejus portaturi dicimur 1 Cor. xv. 48, 49, tamen Deus communiter & magis proprie Pater noster dicitur.

Et ratio quam addit, *quia videbimus ipsum sicut est*, similiter de Deo agit, quem videre sicut est, suprema est beatitas. Verbis istis docet Joannes nos scire quod Deo sumus similes futuri, cum istius rei certissimam habemus causam. Scire enim est rem per causam cognoscere. Causa vero iste est quod Deum sumus visuri sicut est. Hoc enim per se evidens est, & ex ratione ac natura Filiorum Dei proficiscitur. An enim fieri potest ut Filii suum Patrem non videant, ejusque dulcissimo & optatissimo conspectu fruantur? & non videant sicut est, sicut se vere & in sua natura habet?

Videbimus ipsum sicut est. Quasi dicat, non per speciem aliquam mortalium oculis accommodatam, quo pacto Deum viderunt nonnulli Prophetæ, non in persona Angeli alicujus, seu, non Angelum aliquem personam Dei sustinentem, quo pacto eum vidit Moyses & Abraham, sed sicut sese vere in sua divina essentia habet; videbimus autem eo modo quo spiritualia corpora videre & videri possunt. Hoc ipsum dicit & Paulus 1 Cor. xij. 12, ubi de visione & cognitione rerum cælestium, inter quas primum locum Deus habet, loquitur.

Videbimus vero Deum non ad breve aliquod tempus, quo pacto Deus videri potest etiam in hoc mortali corpore, accedente illius virtute & corporis imbecillitatem sustentante; (sic & Christus Deum vidit cum adhuc mortalis esset, & Paulus Christum in tertio cælo, si in corpore illuc fuit raptus. Ipse enim dubitat an id factum sit in corpore, an extra corpus, id est an vere an per extasin) sed Deum visuri sumus visione in æternum durante, proinde non externa virtute sustentati, sed nobis & naturæ nostræ insita. Ex tali vero visione necessario consequitur nos Deo similes naturæ immortalitate futuros, nisi enim hoc fieret, nullo pacto Deum tali modo qualem diximus videre possemus, sicut est. In tali porro visione Dei omnis beatitudinis complementum & perfectionem esse res ipsa docet. Nam hæc visio, & immortalitatem, omniaque immortalitatis adjuncta & consequentia ponit, & quamvis immortales essemus, & bonis omnibus quæ immortalitati conjuncta sunt frueremur, si tamen Dei conspectus abesset, nimium quam multum nostræ beatitudini deesset!

Verf. 3. *Et omnis qui habet hanc spem in ipso.* Docuit Apostolus quanta nos beatitas maneat, & quam certa sit illius spes imo scientia. Nunc docet quid spes ista, eaque tam certa, in quoque nostrum efficiat.

Omnis, inquit, qui habet hanc spem in ipso. Omnis, nemine excepto, *in ipso.* Id est in Deo per Christum 1 Petr. I. 2.

Purificat seipsum. A peccati scilicet sordibus, maxime ab iis peccatis quæ peculiariter impuritates appellantur. Nam *ἀγνός* unde *ἀγνίζω*, quam vocem hic usurpat Apostolus, castum proprie significat. Christiani enim, sicut ab omnibus peccatis, sic maxime à scortatione & impuritate, peculiariter sic dicta, abstinere debent, quæ etiam peculiariter sanctitati & sanctificationi in Sacrosanctis Litteris opponitur. Inter alia vide 1 Thess. IV. 4, 5, 7. Hebr. XII. 16, cum 14 collato. Dicit vero *purificat seipsum*, id est ex sua parte facit quicquid ad purificationem hanc pertinet, non eam sic à Deo expectat, ut non & ipse omnem operam adhibeat, & cupiditatibus suis vim faciat, eas coercendo & comprimendo. Neque enim Deus hoc modo sanctitatem & justitiam in hominibus operatur, ut non & ipsi manus admoveant, & ut Apostolus loquitur, corpus suum contendant & spiritui servire cogant 1 Corinth. IX. verf. ult. Ideo & Apostolus hortatur 2 Corinth. VII. 1, ut tantas promissiones habentes, nosmet ipsos purificemus ab omni inquinamento carnis, quo scortatio & impura opera continentur, & spiritus, quo alia designantur vitia, quæ solum spiritum & animum polluant. Nam, ut Apostolus alibi loquitur, omne aliud peccatum extra corpus est; qui vero scortatur, in proprium corpus peccat; quod res omnes per se puræ sint, earumque usus per se purus, modo abusus ablit, solum scortum per se impurum est 1 Cor. VI. 18. Ratio porro cur is qui spem hanc habet, seipsum purificet, est, primum, tanti boni maximum desiderium; quod tamen in spe jam continetur. Nam qui aliquid non desiderat, nec sperare dicendusest. Deinde, quod is qui hanc spem habet, vi-

deat se tanti boni, quod præstantia sua omnem purificationis laborem longissime exsuperat, non aliter fieri posse compotem, quam si sese purificet. Id vero quisque videt non tantum ex aperto Dei verbo & Christi sermone, quo nemo ad regni cælestis hæreditatem admittitur nisi sese prius à peccatis repurget & sancte vivat, seu sanctificationem sectetur (unde & auctor ad Hebræos. *Pacem, inquit, sectemini cum omnibus & sanctificationem, sine quo, id est nisi pacem & sanctificationem sectetur, nemo videbit Dominum* cap. XII. 14,) sed etiam ex ipsius rei natura; quæ requirit, ut qui velit conspectu frui ejus qui purus, & omnis impuritatis expers est, ab eaque penitus abhorret, & ipse sese purum reddat & præstet. Puri enim cum impuro nulla est communitas. Ideo & ipse Christus *beatos esse dixit puros corde*, proinde & omnibus factis, *quod ipsi Deum sint visuri* Matth. V. 8.

Ideo & Joannes addit, *sicut ille purus est*, nempe Deus. De Dei enim visione agitur. His enim verbis non tantum similitudo cum Deo, ratione puritatis; sed etiam causa, ob quam nos purificare debeamus, significatur: quasi dicat, quandoquidem Deus purus est. Vox *καθός* hic vim causæ habet, ut & alibi sæpe. Sic & Deus ipse in Scriptura loquitur, *Sancti estote, quia ego sanctus sum* 1 Petr. I. 16, ubi etiam sanctitatis nomine puritas intelligitur, id est à rebus omnibus quas Deus pro impuris habet abstinentia. Quod vero ad similitudinem puritatis cum Deo attinet; vere hic similitudo intelligenda est, non paritas. Similes esse debemus Deo puritate, quantum cuique viribus suis divino spiritu suffultis consequi datur. Dicit hanc spem in Deo collocari, quia spes omnis in aliquo designanda est: hæc vero non possit in ullo alio designi nisi in ipso Deo; quanquam per Christum Dei Filium, qui & spes nostra dicitur Col. I. 22. Fundamentum porro istius spei est veritas illa de Jesu, qui nobis cælestia illa bona annuntiavit, quod sit à mortuis resuscitatus, & Dei Filius seu Christus factus. Quo pertinent verba Apostoli Petri, cum ait, nos per Christum credere in Deum qui suscitavit ipsum ex mortuis, & gloriam ipsi dedit, ut fides nostra & spes esset in Deum 1 Petr. I. 21. Quomodo enim de veritate & effectu promissionum Jesu dubitare possumus, si is à mortuis est resuscitatus & Rex cælestis effectus, in quo non tantum promissiones istæ impletæ sunt, sed etiam ipse potestatem habet eas in nobis implendi, & ad effectum perducendi. Per fidem etiam istam qua credimus Jesum esse Christum, Dei Filium illum, adoptamur protinus à Deo in filios. Si vero nos Deus in filios adoptavit, quo pacto non debemus etiam sperare cælestem hæreditatem? Est vero etiam spes puritatis & sanctitatis effectus. Nam quanto quisque purior est, tanto magis sperat cælestia bona, & hætenus spes effectum est puritatis, quatenus ex eo proficiscitur quod simus ex Deo geniti. Nam qui ex Deo geniti sunt, ac Deo justitia similes facti, jure meritoque sperant sese Dei fore hæredes, & Christi cohæredes, hætenusque etiam spes, quatenus spes ex puritate & sanctitate proficiscitur, perennis gaudii inexhaustus est fons.

est fons. Ita spes & mater ac genitrix est puritatis, & vicissim puritatis filia.

Verf. 4. *Omnis qui facit peccatum, & anomiam facit, & peccatum est anomia.* Id est à Lege discrepantia. Aliam affert causam Joannes cur à peccando omnino abstinere debeamus. Hanc sumit ex natura & ratione peccati; nempe, quod omnis qui facit peccatum, faciat & anomiam, & quod peccatum sit anomia, id est tale factum quod cum Lege Dei non congruat, seu Legi non respondeat. Jam vero Christianis, qui Dei sunt Filii, nulla ratione convenit esse anomos, id est ea facere quæ Legi, Patris eorum, non congruant. Christiani enim homines sunt justitiæ dediti, spiritu Dei aguntur, fructibus spiritus abundant, carnem crucifixerunt cum cupiditatibus & affectibus. Ideo nec sub Lege sunt. At si peccent, seu, peccatis sint dediti, omnino Legi subjiciendi & Lege coercendi forent, & ex filiorum Dei libertate in servilem statum ac conditionem deturbandi: anomis enim & inobedientibus &c, ut loquitur Apostolus, Lex posita est 1 Tim. j. 9, 10. Vox *ἀνομίας* non recte hoc loco vertitur transgressio Legis. Nam ubi Lex non est, ibi nec Legis transgressio, inquit Paulus Rom. iv. 15. Christianis autem Dei Filiis, non est Lex, non sunt sub Lege, sed sub gratia Rom. vj. 15. Ideo Christiani peccare possunt & *ἀνομίας* committere, Legem propriè loquendo non possunt transgredi. Accipitur porro à Joanne vox *Legis* sensu pleniore, quam aliquin litera Legis significat. Lex enim si literam ejus spectes, serviliter tractabat Israëlitas: ideo nec magnam ab iis perfectionem exigebat, & multa erant vitiosa quæ hoc Legis sensu non vetabantur, & permixta erant; sed qui Dei sunt Filii, & ad cælestem hæreditatem adspirant, ab omni vitio & *ἀνομία*, pleniore & perfectiore Legis sensu, abstinere debent; quod & Servator ipse prolixè docuit Matth. v. vj. vij capitibus, his verbis exorsus, *nisi abundaverit justitia vestra plus quam Scribarum & Phariseorum*, (qui tamen perfectissimi Legis observatores consuebantur,) *non ingrediemini in regnum Dei.* Peccati voce intelligit Joannes verum peccatum, id est tale quod ultro & deliberato animo committitur, quales sunt enormes actus, aut habitus peccandi, non vero peccatum quod aliquando imprudentibus & veluti invitis ac nolentibus excidit, quod & leve & rarum est, & cujus in Lege illa libertatis & regia, cui etiam liberrimi homines & Reges ipsi subiecti sunt, quod ea tantum quæ honesta, justa, recta sunt præcipiant, non habetur ratio. Ille igitur facere peccatum dicitur Joanni qui verum, quale diximus, peccatum committit. Proinde & vox *ἀνομίας* eodem modo accipienda est.

Notanda vero est particula *Et* in verbis *& anomiam facit*, quæ non videtur esse otiosa: quasi dicat Joannes, eum qui peccet non tantum facere contra id quod natura sua rectum & verum est, sed etiam contra Legem ab ipso Deo latam, seu ab ea discrepare; cum lex Dei ea quæ natura sua recta & honesta sunt, præcipiat sub pænæ aperta comminatione. Occurrit Joannes objectioni eorum qui dicerent, Legem Christianis latam non esse, nec eos esse sub Lege, proinde nec contra Legem quicquam facere posse, & consequenter Legis damnationi subiacere. Negat Joannes hanc consequentiam, & docet Christianos posse ea facere,

quæ à Lege discrepent, nec cum ea consonent, quod vero sub Lege non sint, hoc ideo fieri significat, quod non peccent, seu, quod peccatum in carne eorum damnatum & extinctum sit Rom. viij. 3. Nam si peccent, Legi divinæ ejusque damnationi sese reddunt obnoxios. Ita peccatum & anomia, re quidem ipsa idem sunt; sed ratione differunt, sicut & lex naturæ quæ recta & honesta præcipit, à Lege ab ipso Deo lata & pronuntiata re ipsa non differt, nisi quatenus hæc peccatores diserte subjicit, & ritus ac ceremonias adjunctas habuit.

Verf. 5. *Et scitis quod ille apparuit, ut peccata nostra tollat.* Aliam affert iterum causam abstinendi à peccatis, quam nos scire dicit, ex Dei scilicet verbo edoctos. *Scitis*, inquit, *quod ille apparuit*, id est Dei Filius. *Apparuit*, id est in mundum venit, antea in Dei constitutione latens & absconditus.

Ut peccata nostra tollat. Id est hoc fine venit ut efficiat ne peccemus amplius. Hac enim ratione peccata nostra è medio tolluntur, quod Lex nullo modo præstare poterat propter carnis infirmitatem. Docuit hoc egregie Apostolus Rom. viij. 3, 4. Lex nimirum carnem domare, seu, ut Apostolus loquitur, mortificare non potuit, quod, quia Filius Dei fecit, peccata sustulit. Hoc vero filius Dei efficit per cælestes illas promissiones, per tantæ gratiæ Dei annuntiationem, per spiritum adoptionis, per Legem illam libertatis, per mortem suam pro nobis. Omnia hæc eo spectant ut peccata nostra è medio tollantur Heb. x. 8. Proinde si hic effectus in nobis non sequatur, res ipsa docet, nec paternæ istius gratiæ effectum nobis sperandum esse. Includitur hic & ablatio reatus commissorum à nobis peccatorum. Quid enim nos juvaret peccata in nobis sublata esse, si eorum quæ commisimus reatus maneret? Sicut nec reatus peccatorum tolleretur, si peccata in nobis, & nos in peccatis maneremus. *Sanguis enim Christi mundat nos ab omni peccato, si in luce ambulamus* cap. j. 7.

Addit, *& peccatum in ipso non est.* Quasi dicat, & quod in nobis efficere voluit, id primum in seipso effecit. Peccatum in ipso non est, nullum unquam peccatum commisit, seu, ut Scriptura loquitur 1 Pet. 2. 21, 22: *Peccatum non cognovit, neque inventus est dolus in ore ejus, nobis relinquens exemplum, ut vestigia ejus sequamur*, operamque demus, ut nosmet ei quantum possumus conformemus, si cum eo communionem habere volumus.

Verf. 6. *Omnis qui in ipso manet, non peccat.* Docet Apostolus rem ita se habere ut dixit, nempe filium Dei venisse ut peccata nostra tolleretur, quia scilicet omnis qui in ipso manet, non peccat. *In ipso.* Id est Dei filio manere, est illius sermoni firmiter credere, & sic ipsi per fidem insitum esse.

Non peccat. Nempe vero, ut antea diximus, peccato, quem cognitionis Christi & fidei in ipsum effectum esse, res ipsa docet. Nam qui Dei filium cognovit & ipsius sermoni credit, certus est fore, ut si sese à peccatis avertat, cælestem hæreditatem consequatur, proinde ejus consequendæ gratia peccatis nuntium remittit. Quod si effectus iste non sequatur, necesse est, vel cognitionem Christi, & fidem in ipsum revera abesse, vel ipsius vim & efficaciam aliqua re impediri, ea vero est aut hominis ipsius con-

tumacia vitam æternam spernentis, aut falsæ aliquæ & perniciosæ opiniones ac persuasiones de vita æterna adipiscenda, etiam si peccatis indulgeat.

Omnis qui peccat, non vidit ipsum, nec cognovit ipsum. Docet hoc adeo verum esse ut omnis qui in Christo manet, non peccet, ut omnis qui peccet, non viderit ipsum, nec cognoverit ipsum. ¹*Non vidit ipsum*, nempe oculis mentis, hoc est, ut statim ipse explicat, *non cognovit ipsum*. Ipsum ponit, per metonymiam causæ, pro ipsius sermone. Vere hoc dicit Joannes. Nam qui sermonem Christi purum, & sicut veritas est in Jesu cognovit, totum sese justitiæ dat, & à peccando avertit. Dum vero ista inter se opponit, manere in Christo, & non videre, seu, non cognoscere ipsum, hinc apparet, phrafcos istius, *manendi in Christo*, nullam aliam vim esse, quam Christi sermoni credere, & sic per fidem insitum esse Christo.

Verf. 7. *Filioli! nemo seducat vos. Qui facit justitiam, justus est.* Subinde eos hoc blando filiorum nomine compellat, ut sese tanto magis animis eorum insinuet. Præmonet eos adversus seductores, ne se ab ullo eorum, quisquis tandem sit, & esse videatur, seduci patiantur. Neque enim hic monet seductores, ne seducere conentur; sed Christi discipulos, ne sese seduci sinant. Ita enim fiet ut irritus sit seductorum conatus. Quam vero seductionem intelligat sequentia docent. Erant nimirum qui dicerent justum aliquem esse posse coram Deo quamvis justitiam non faceret; siquidem Deus & peccatoribus, imo & impiis justitiam imputet propter fidem in Christum. Verum hoc est: sed aliud est justum censerì, aliud justum esse. Deus etiam injustos & impios pro justis censet, propter fidem in Christum: quia fidei istius ea est vis & efficacia, ut justos faciat, & à peccatis homines abducat. Ideo nisi effectus iste consequatur in iis quibus vita post fidem suppetit, sicut fides nulla est, vel pro nulla reputatur, sic & imputationem illam justitiæ in nihilum recidere necesse est. Itaque justum intelligit Joannes qui vere & in se justus est, non qui per imputationem tantum justitiæ, justus censetur.

Qui, inquit, facit justitiam, justus est. Quasi dicat, ille tantum & non ullus alius, vere & in se justus est. Per eum *qui facit justitiam*, intelligendus est is qui justitiæ plane est deditus, eamque in omnibus suis actionibus unice observat, quantum homini datur. Justus enim nomine talis significatur justus, qualis homo mortalis esse potest, in quo iusti appellationem non destruit humana imperfectio. Justitiæ vox hic generaliter accipitur pro omni eo quod rectum & verum est.

Sicut ille justus est. Comprobat hoc quod dixit ipsius Dei vel Christi exemplo. Nam pronomen *ille* ad utrumque referri potest. Deus & Christus ideo justus est, & justus appellatur, quod justitiam faciat, id est nunquam à justitiæ tramite recedat. Particula *sicut* vim causæ & rationis hic habet. Sic enim argumentatur Joannes. Sicut Deus vel Christus ideo justus est, quia facit justitiam; sic & homo ideo est justus, quod justitiam faciat.

Verf. 8. *Qui facit peccatum, ex diabolo est.* Docet Joannes adeo necesse esse ut justitiam faciamus, proinde à peccatis (justitia enim peccatis opposita est)

totis viribus abstinemus, ut si quis faciat peccatum ex diabolo sit, & cum Deo & Christo tam nihil commune habeat quam diabolus.

Per eum *qui facit peccatum*, similiter intelligitur is qui ultro & dedita opera peccat, proinde qui gravem aliquem peccandi actum sibi permittit, vel peccandi consuetudine tenetur.

Ex diabolo est. Diaboli est filius, propter similitudinem quam habet cum diabolo, præsertim quod diabolus sæpe istius similitudinis etiam causa sit, falsas opiniones animis hominum inferens, & perniciosas cogitationes ac consilia injiciens, quæ diaboli quasi semen sunt, ex quo peccata nascuntur, & homines diabolo fiunt similes ac filii ejus: sicut sermo veritatis est Dei semen ex quo nascuntur Dei filii. Ideo etiam zizania sevisse dicitur diabolus, quæ sunt hærefes & falsæ ac perniciosæ opiniones, Dei verbo, quod veritas est, quam Dei filius sevit, contrariæ. Hinc & tentator dicitur, quod homines variis modis conetur ad peccatum adducere & sibi similes reddere.

Quia à principio diabolus peccat. Causam affert cur dixerit eos, qui peccatum faciant, ex diabolo esse, sive diaboli filios esse, *quia diabolus à principio*, intellige mundi, ex materia subjecta, *peccat*. Non dicit *peccavit*, sed *peccat*, id est ex quo coepit peccare, semper peccata continuat. Quia vero peccavit, antequam homines peccarent, quod exprimitur vocibus istis *à principio*, ideo rectè pater peccantium constituitur, & homines qui peccant, ejus filii. Non dicit diabolus ante mundi principium peccasse, quamvis verisimile sit id factum esse, quia rem ex historia sacra notam voluit commemorare, & ad argumentum illius hoc sufficiebat. Peccavit vero diabolus in principio mundi, primum quod mentitus sit, & cum ipse mentiretur, Deo, qui ipsa veritas est, mendacium objecerit, & quod parentes nostros hoc mendacio seduxerit, eosque hac ratione occiderit, seu illis mortis causa extiterit. Etiam ipse Christus, cum vellet docere Judæos ex patre diabolo esse, & cupiditates ejus facere velle, hæc eadem peccata in mundi principio ab ipso perpetrata commemorat, quod fuerit homicida ab initio, & in veritate non steterit, & non sit veritas in ipso.

In hoc apparuit filius Dei, ut solvat opera diaboli. Docet, debere nos omnino à peccatis abstinere hoc argumento, quod Dei filius in hunc finem apparuerit, ut opera diaboli solveret, id est peccata; quæ opera diaboli dicuntur, tum quod sint diaboli operibus similia & ejusdem generis, tum quod sæpe diabolus auctorem & incentorem habeant.

Solvat. Id est destruat, sumpta similitudine à structuris quæ solvendo destruuntur. In iis igitur qui ad Dei filium pertinent & sese pertinere dicunt, diaboli ista opera & ædificia locum habere non debent. Idem hoc versu dicitur quod supra verf. 5, si rem spectes, licet verba sint diversa, & peccatorum deformitatem magis expriment.

Verf. 9. *Omnis qui natus est ex Deo, peccatum non facit.* Argumento ex contrario sumpto, docet nos à peccando abstinere debere. *Omnis*, inquit, *qui genitus est ex Deo*: quasi dicat, sicut omnis qui ex diabolo est, peccatum facit, sic è contrario omnis qui ex Deo genitus, vel, natus est,

Pecca-

Peccatum non facit. Dictum per seipsum evidens. Nam ex Deo natum esse, est Deo justitia & sanctitate similem esse cap. 2. 29. At qui Deo sanctitate & justitia similis est, certe non peccat, id est à peccato totis viribus abstinet.

Quia semen ipsius in ipso est. Causam adjicit quæ homines ex Deo natos semper à peccato avocet, nec permittat ut peccent: hæc vero est semen Dei quod in quolibet ex Deo nato manet. Semen istud sermo Dei est per Filium ejus annuntiatus. Hic, sicut effecit ut ex Deo nasceremur; sic idem, in nobis manens, præstat, ne ex Deo nati esse, id est Deo similes esse desinamus. Hinc patet in iis qui peccato indulgent, semen Dei haudquaquam esse, vel falsis dogmatis & opinionibus ita corruptum, ut omnem suam vim per eas amiserit.

Et non potest peccare. Aliquid amplius adhuc dicit, nempe ex Deo natum non tantum non peccare, sed ne quidem peccare posse, id est à peccando penitus abhorrere, peccatum toto pectore averfari. Nam que averfatur & abhorremus, ea dicimur non posse facere. Justitia nimirum & sanctitas eos qui justii & sancti sunt peccare non permittit. Nam si dicas justitiam & sanctitatem posse ab aliquo contemni & fusque deque haberi; hoc quia contra naturam justii & sancti est, tam recte dicitur id eum facere non posse, quam ea facere non posse dicimur quæ naturæ sunt contraria, quæque natura penitus averfatur.

Quia, inquit, ex Deo natus est. Causam istius rei dicit esse ipsam ex Deo nativitatem. Nam qui ex Deo natus est, Deo similis est. At Deus peccare non potest, id est totus à peccato abhorret. Similiter igitur & is qui ei similis factus est, seu, ut Petrus loquitur, divinæ factus est particeps naturæ 2 Pet. j. 4.

Verf. 10. *In hoc manifesti sunt filii Dei, & filii diaboli.* Id quod superius docuit, dicit esse simul notam filiozem Dei & filiorum diaboli. *In hoc*, id est per hoc, *manifesti sunt filii Dei*; nempe cum peccatum non faciunt, & à peccato penitus abhorrent.

Et filii diaboli. Per hoc manifesti sunt, cum peccatum faciunt seu peccatis dediti sunt. Quo ipso à peccatis nos avocare voluit, ut nota filiorum Dei in nobis sit, nota vero filiorum diaboli longissime à nobis absit.

Omnis qui non facit justitiam, non est ex Deo, & qui non diligit fratrem suum. Dixerat Joannes eum qui peccet, ex diabolo esse: nunc dicit, eum qui justitiam non faciat, non esse ex Deo, & consequenter esse ex diabolo. Docet nimirum non tantum peccata commissionis, sed etiam omissionis, quæ vocant, nobis vitanda esse.

Omnis qui non facit justitiam. Quamvis forte non peccet committendo aliquid injustum: sufficit si justitiam non faciat, id est id quod justitia jubet & exigit, cum scilicet juste aliquid agendi tempus & occasio est. Deus enim non tantum nunquam injuste agit, sed etiam semper agit juste. Tales etiam decet esse Dei filios.

Et qui non diligit fratrem suum. In specie agit de dilectione fratris, quæ par est justitiæ generalis omnes virtutes complexæ. Nihil enim justius est quam fratrem diligere, præsertim fratrem in Christo, qui nobiscum per fidem Christi ex Deo natus est & filius Dei factus est. Talem enim fratrem intelligit Joan-

nes, ut mox constabit. Non diligere fratrem, est fratri non bene velle & cupere, & quod inde consequitur, fratrem, si possis, & ipse indigeat, non juvare. Qui talis est, hunc ex Deo esse negat Joannes. Deus enim est ipsa charitas, ut infra habebimus. Unde consequitur eos qui charitate, præsertim erga fratres, tot vinculis spiritualibus sibi conjunctos, præditi non sunt, haudquaquam ex Deo natos & filios Dei esse. Sed & aliam istius rei causam subjicit.

Verf. 11. *Quia hoc est nuntium.* *Ἀγγέλιος* sive nuntii voce intelligitur *mandatum*, quod nobis Deus nuntiari jussit, idque ab ipso principio Evangelii, simul cum nuntio æternæ vitæ, ut appareret hæc individua esse, neminemque vitam æternam sine dilectione fratrum consequi posse.

Propterea addit, *quod audivistis à principio.* Nempe vobis nuntiatum à principio. Iterum vox *principii*, Joannis more, ex subjecta materia intelligenda relinquitur.

Ut diligamus alii alios. Id est Christiani Christianos. Ex quo apparet Joannem de charitate, quam alii aliis, id est Christiani Christianis debemus, loqui. Neque enim hic præceptum datur iis qui sunt extra Christum, sed iis qui sunt in Christo. Diximus his verbis rationem reddi cur is qui fratrem non diligit ex Deo non sit. Tale nimirum hic continetur argumentum;

Qui mandatum Dei non servat, ex Deo non est.

At qui fratrem non diligit, mandatum Dei non servat.

Ergo qui fratrem non diligit ex Deo non est.

Major per se est evidens. Minor ex eo probatur, quod, ut alii alios diligamus Dei sit mandatum, idque ab ipso principio nobis incultatum.

Verf. 12. *Non sicut Cain ex malo erat, & mactavit fratrem suum.* Exemplum commemorat Caini, quod nos vitare vult. *Non sicut Cain ex malo erat*; intellige sic nos simus. Mali nomine intelligit diabolum, ideo & articulum addit, *ἐν τῷ πονηρῷ ᾧ*, ut excellenter malum significet. Dicit Cainum ex diabolo fuisse propter similitudinem insignis malitiæ, quam similitudinem ut exprimeret, ideo diabolum mali nomine vocavit. Credibile etiam est diaboli instinctu tantum scelus perpetratum fuisse à Caino. Nam sicut nos ex Deo esse dicimur, cum Dei sermoni assentimur, & secundum eum nos gerimus; sic & illi ex diabolo esse recte dicuntur, qui ejus instinctui assensum præbent, eumque exequentur. Absit igitur ut nos Cainum imitati ex malo illo simus.

Et mactavit fratrem suum. Ex primit Caini factum quod eum diaboli fecit Filium. *Mactavit*, inquit, *fratrem suum*, non tanquam cum homine, non tanquam cum fratre, sed tanquam cum pecude egit, sanguinem & vitam ejus effudit. Magnum scelus est fratrem germanum occidere, sed majus adhuc fratrem in Christo, qui longe arctiore & sanctiore vinculo nobiscum conjunctus est, quam frater germanus. Ne vero quispiam existimet Cainum justam aliquam causam habuisse occidendi fratris, vel à fratre injuria aliqua fuisse affectum, & ad hanc cædem provocatum, addit:

Et cujus gratia mactavit ipsum? Per interrogationem, quæ causa eum compulit ut fratrem mactaret? an scelus aliquod fratris inexcusabile? an gravis aliqua injuria

injuria ipsi à fratre illata? an vitæ propriæ defensio? Nihil horum unica causa erat,

Quod opera ipsius mala essent, fratris vero justa. Utrumque istorum in Caino ad cædem hanc perpetranda concurrebat, tum quod ille malus esset, tum quod Abel justus esset. Hinc natum est erga fratrem odium: nam qui ipsi mali sunt & injusti, justos averfantur & tanquam exprobrantes aspiciunt, & quod causa maximi amoris esse debuit, causa fit maximi odii. Secuta deinde est & invidia, cum videret oblationes fratris à Deo respici, suas vero rejici & repudiari, cujus rei ipse causa erat per id quod malus esset. Sic odium & invidia fratrum Josephum etiam perdidit. Vere diaboli filius fuit Cainus: nam & diabolus justos odit, quod ipse malus sit, & iis Dei gratiam invidet, quod ipse ea merito suo exciderit. Utrumque istorum etiam ipsum ad perdendos primos parentes nostros impulit. Significat Joannes, fratres Abelo similes esse debere, id est homines bonos, justos, innocentes, nulla injuria alios provocantes. Calvinus occidit fratrem suum Servetum, & occidit fratrem in Christo, occidit enim hominem ex Deo natum, qui credebatur Jesum esse Christum, Dei filium cap. v. 1, (quem etiam mediis in flammis invocabat) & occidit morte longe truculentiore, nam vivum comburi fecit. Hæreticum occidit, inquit. Sic credo putavit Calvinus, sed nec hæreticos occidere licet, & qui hoc licere putant, hæretici sunt, & tanto scelerius peccant, qui non solum sanctos & infantes occidunt, sed etiam ut occidere possint, hæreseos crimine omni exitio graviore infamant, idque etiam ideo, quia ipsi hæretici sunt. Zelus nimirum ille sine scientia hæc facit, qui semper omnium persecutionum & cædium in sanctos exercitarum causa exitit.

Verf. 13. *Ne miremini, fratres mei! si odit vos mundus.* Occasione exempli Caini monitum hoc addit valde utile & necessarium, occurrens tacitæ objectioni. Poterant Christiani mirari se tantopere exosos esse, nullo suo merito. Docet igitur Apostolus eos minime id debere mirari. Causam enim istius rei eandem esse ob quam Abel in tanto odio erat apud fratrem Cainum: nempe quod eorum opera justa sint, mundi vero mala & injusta. Neque enim probi ab improbis diligi possunt, propter tantam, quanta inter utrosque est, morum dissimilitudinem. In odio vero isto includi debent & effectus odii, id est persecutiones & cædes. Huc enim exire solent mundi adversus Christianos odia. Eodem modo mundus nobiscum agit, quo egit cum ipso duce nostro Christo, & quo Cain egit cum Abele. Veritas divina, & justis ac sanctis mores in veris Christianis mundum in odia & invidiam adversus ipsos, & consequenter in cædes ac persecutiones agunt. Sed præstat longe cum Abele & Christo occidi, quam cum Caino & mundo occidere. Malorum & improborum est injurias inferre, quia id & facere volunt propter malitiam, & possunt propter multitudinem ac potentiam. Probiorum vero & justorum est, eas patienter ferre, & à Deo patientiæ suæ præmium expectare; quod eos non minus maximum manebit, quam malos & improbos vindicta. Quo pertinent Apostoli verba 2 Thess. j. 5, 6, 7. Nunc discipulos compellat fratrum suorum nomine. *Fratres mei.* Quos antea vocabat fi-

lios, quia de fratribus nunc agebatur, & erga eos charitate. Nomine itidem amabili.

Verf. 14. *Nos scimus quod transiverimus ex morte in vitam, quia diligimus fratres.* Solamen hic addit Christianis in hac eorum calamitate. *Nos*, inquit, *scimus quod transiverimus &c.* quasi dicat, quidquid nos mundus oderit & adversus nos sæviat, etiam ad cædes usque, Deo permittente; nos tamen scimus quod transiverimus ex morte in vitam. Ita nobis nihil nocent mundi odia & furores.

Dicit, *transivimus*, per enallagen temporis, protransibimus, non manebimus in morte, five ea sit naturalis, five violenta, & propter justitiam nobis illata; sed ex morte, Dei & Christi potentia, eripiemur ad vitam æternam. Dicit vero nos id scire, quod istius rei certissimas habeamus causas, ex quibus effectus iste necessario consequitur. Quæ causæ omnes eo includuntur, quod Deus Jesum, ducem nostrum, à mortuis resuscitaverit, & Regem, Dominum ac Christum fecerit; quam rem, quia per se patet, pluribus hic explicare non est necesse.

Addit, *quia diligimus fratres.* Docet quid Deum maxime impellat, ut nos ex morte transferre velit in vitam æternam: proinde quid maximè sit nostri officii, si vitam æternam adipisci velimus. Id vero est, ut fratres, id est alii alios, Christiani Christianos diligamus. Ponit vero nos id facere, quia scilicet id facere debemus, vi Christianæ fidei ac religionis quam profiteamur; à qua si charitas erga fratres absit, omnia sint vana & inutilia. Vide 1 Cor. xiii. 1, 2, 3. Significat Joannes mundum odio sævire, Christi vero discipulos interea sese invicem amore complecti, quod dum faciunt, totius mundi furor adversus eos irritus est. Hic videmus inter veras salutis nostræ causas referri charitatem erga fratres, proinde bona & sancta opera, quæ charitate continentur 1 Cor. xiii. 4, 5, 6, 7. Et charitas ibidem major dicitur fide ac spe verf. 13.

Qui non diligit fratrem, manet in morte. Docuit Apostolus quid futurum sit fratres diligentibus, nunc docet quid futurum sit ei qui fratrem non diligit, nimirum res priori contraria ob factum contrarium.

Manet in morte. Id est manebit, iterum enallage temporis, præsentis pro futuro, in morte, nimirum illa secunda, quæ æternus est interitus.

Verf. 15. *Omnis qui odit fratrem suum, homicida est.* Ab eo qui fratrem non amat progreditur ad eum qui fratrem odit. Minus enim est non amare quam odisse. Nam qui non amat nec bene vult nec male; qui vero odit, male vult. Dicit igitur, *omnis qui odit fratrem suum, homicida est.* Rem valde gravem & insperatam de eo qui fratri malevult pronuntiat, ne scilicet aliquis dicat, ego non occido fratrem sicut Cainus fecit. Respondet Joannes, satis esse si quis fratrem oderit ad id ut homicida coram Deo sit. Occidit enim fratrem animo, etiamsi non occidat manu. Nam qui fratri malevult & fratrem averfatur, quod odisse est, etiam extinctum cupit, aut saltem si extinguatur, non moleste ferat, similis illi, qui canem lapide petens, cum novercam percussisset, dixit, ne sic quidem male: quo sane dicto odium erga novercam testatus est.

Et scitis quod omnis homicida non habet vitam æternam.

nam in seipso manentem. Docet homicidis nihil esse commune cum vita æterna, proinde neminem eorum qui oderunt fratrem vitam æternam sperare debere, idque eos scire dicit, nempe ex Christi sermone seu Evangelio. Addit vocem *omnis*, ne quis sese exceptum putet, si homicida sit. Homicida vero ille est, qui hominem injuste occidit. Nam pœna homicidii homicidium non est, quamvis per eadem hominis fiat. Ideo & ille demum qui injuste odit, (ut sane fratrem, id est Christianum, nemo nisi injuste potest odisse) pro homicida reputandus est. Justum vero est odium adversus injustos, improbos, ingratos, facinorosos, inavos, impios, persecutores piorum, apostatas, hæreticos, scandala facientes, Antichristos, quos omnes impœnitentes odisse & aversari, zelus ac pietas erga Deum jubet, quod per eos Dei gloria & majestas conculcetur, quam ut Deus, si pœnitere nolint, irrogatione pœnarum vindicet, pium est cupere, imo & votis à Deo expetere, idque si faciat, gloria ipsum afficere. *Utinam amputentur*, dixit Apostolus de iis qui in turbanda persistebant ecclesia. De Alexandro vero fabro illo ærario, qui Paulum multis malis affecerat, & sermonibus ejus valde resistit, *reddat illi Dominus*, inquit, *secundum opera ejus*, id est hominem impium & impœnitentem male perdat. In Apocalypsi jubentur sancti, in cælis juxta & in terris, gaudio exultare ob excidium Babylonis piorum persecutricis. Et recte rem reputantibus, mali & improbi sæpe faciunt, ut eos puniri, ne ipsis quidem sit malum. Nec obstat Christi præceptum de diligendis omnibus hominibus, etiam inimicis, quos sub Lege fas erat odisse. Diligendi enim sunt omnes homines, etiam inimici, sed intra suos debitos fines. Nam sicut omnia, sic & dilectio & odium suos habet fines, quos ultra citraque nequit consistere rectum. Locus & tempus non est charitati erga latrones, verbi gratia, & inavos, cum locus & tempus est, eos ab innocentibus, quibus longe majori & propriori jure charitas debetur, pro viribus repellendi. Diligere inimicos debemus, officiis & beneficiis juvare, cibare, potare, & similia, cum scilicet officiis & beneficiis nostris indigent, eaque requirunt, bene iis precarii, cum nobis precantur male. Preces etiam pro iis fundere, cum spes aliqua eorum conversionis est, & quamdiu nesciunt quid faciant: sed non, si sciant, si Spiritum Sanctum blasphemant, si ad mortem peccent, non ut impii manentes, nihilominus vitam æternam accipiant, & extra pœnam sint. Neque profecto mala & improba facta odisse possumus, (quorum odium justum est) quin simul eos qui ea patrant, quatenus tales, oderimus. Et sicut alii affectus, ita & odium, naturæ nostræ à Deo insitum est, proinde per se neutiquam malum; sed ratione dirigendum, & eo quo debet ac decet applicandum. Non est vero odium, proprie loquendo, in res anima & sensu & ratione carentes, multo minus in accidentia; sed in malos, sive Angelos, sive homines, quamvis propter eorum malitiam. Summa huc redit, homines omnes, inter quos & inimici, & injusti, amandi sunt, non quatenus mali & improbi sunt, sed quatenus homines sunt, alioquin enim probi improbos & Dei hostes a-

mare non possunt. Et si datur ira justa, datur etiam odium justum, quod nihil aliud est quam ira quædam manens. Hanc vero manere, justa illius causa manente, quæ culpa est? Nam ira, quæ solo aliquo indigno actu excitatur, protinus cum ipso actu transire, solis occasu, ut Apostolus monet, non expectato debet. Justam vero iram & citra peccatum dari, & Christi ipsius exemplum perversissimis hominibus Phariseis irascentis, & Pauli monitum, ut irascamur & non peccemus, docet Ephes. ij. 26. Sicut igitur præceptum de non irascendo non excludit iram justam, sic neque de diligendo excludit odium justum.

Non habet vitam æternam in seipso manentem. Per enallagen temporis solitam, id est non habebit, nec nunc ullum ad eam jus habet. Non excluditur tamen pœnitentia, peccatoribus in Evangelio proposita. Eandem enallagen vide supra vers. 14. Loquitur vitæ convenienter, quia natura & ratio vitæ est, alicui tanquam subjecto inesse. Sic & de charitate infra vers. 17 propter eandem causam. Conveniens vero homicidis hæc pœna est. Nam qui facit ne in aliquo vita temporaria maneat, dignus omnino est, ne & ipse vitam æternam in se manentem habeat.

Vers. 16. *In hoc cognovimus charitatem*, quod ille animam suam pro nobis posuit. De dilectione agens Apostolus exemplum nobis proponit dilectionis Christi erga nos. *In hoc*, id est per hoc, *cognovimus charitatem*. Charitas enim seu charitatis affectus in animo latet, per effecta sua cognoscitur. Intelligit autem charitatem ejus cujus factum statim commemorat, nempe Christi: factum vero istud est quod pro nobis animam suam posuerit. Itaque vox *in hoc* ille ad Christum refertur. Et solet nobis hac in re Christus imitandus proponi non Deus Joan. xij. 34, xv. 12 & c. Charitas Dei, qua Christum in mortem pro nobis tradidit, commemorari solet, non ad id ut ipsum ejusdem speciei facto imitemur, sed ut eum vicissim amemus & ei reconciliemur, & in genere alii alios, Deum imitati, amemus. Ideoque vox *Dei*, ad vocem *charitatis*, in quibusdam codicibus non recte adjicitur. Animam vero suam, id est vitam (nam anima hoc loco sumitur pro vita, per metonymiam causæ) pro nobis posuit Christus, quatenus eam maximo nostro bono posuit, seu eam sibi adimī passus est. Præcipue vero huc pertinet, quod pro peccatis nostris tanquam victima, Patris voluntati obsecutus, mortem subierit, ut nos ex morte æterna peccatorum nostrorum pœna redimeret. Qua Christi charitate erga nos nulla major cogitari potest.

Et nos debemus pro fratribus animas ponere. Ne quis putet liberum nobis esse id & facere, & omittere. Loquitur autem de eo quod singuli singulis debemus, ne quispiam existimet pro pluribus fratribus tantum animam ponendam esse, sicut & Christus non pro uno sed pro multis animam posuit. Ideo non dicit nos debere animam ponere, quasi ut unus pro multis morti sit obstrictus, sed animas, quia singuli pro singulis mori debemus. Ideo & mox charitatis istud præceptum, ad effectum longe minorem accommodans, de fratre in singulari loquitur. Nam quod ad multos attinet, non tantum pro multis fratribus; sed etiam pro multis hominibus, verbi

Gratia pro patria mori debemus, si eam morte nostra possumus servare, quod Ethnicorum quoque multi maxima cum gloria, eaque vera fecere. Hoc igitur officii cujusque nostrum est, ut vitam fratris, si de ea periclitetur, vita sua, si possit, redimat; sicut inter se fecere Damon & Pythias, & nonnulli alii, quorum tria tantum paria antiquitas numerat, quodque etiam in vera requiritur amicitia, quæ profecto inter Christianos esse debet, & cujus non tria, sed innumera olim inter Christianos paria extiterunt, ut scilicet alii pro aliorum vita, præsentissimum periculum adirent. Hoc fecit Aquila & Priscilla pro Pauli vita, & Epaphroditus, ut Pauli necessitatibus subsidium afferret Rom. xvj. 4. Phil. ij. 30. Quanto vero magis id facere obstringimur, si id fratris æterna salus requirat? quod officium etiam aliis hominibus debemus exemplo Christi, ut scilicet eorum æternæ saluti animas nostras impendamus. Optimo vero jure hoc à nobis requiritur, quibus pro vitæ istius temporariæ jactura, æterna vita parata est. Ignavum est, dixit ille, redituræ parcere vitæ. Paulus Apostolus sane non tantum mori, sed & anathema à Christo pro Israëlitis fieri voluit, id est ipse æterna vita excidere, si eos hoc pretio potuisset Christo & æternæ saluti asserere; quæ admirabilis & Heroica plane virtus est, & ob quam vere dici potest, Paulum longe magis Israëliticum populum amasse, quam seipsum. Nam cæteri qui vitam pro fratre temporariam ponunt, ut æternam recipiant, nequitiam magis fratrem quam seipsum amare dicendi sunt. Etsi enim id amore fratris faciunt, tamen magis amore sui ipsorum.

Verf. 17. *Qui vero habet victum mundi, & videt fratrem suum opus habentem, & claudat viscera sua ab ipso.* Occasione præcepti quo jubemur animas pro fratribus ponere, transit Apostolus ad fratrem talem, qui victu abundans, fratri indigenti opem denegat, & docet quid de eo statuendum sit.

Qui, inquit, *habet victum mundi.* Id est victum ad lautitias & superfluos usus, non tantum ad naturæ necessitatem. Talis enim est mundi victus. Nam is qui victum habet sibi tantum & suis necessarium, non potest alteri, etsi velit, multum succurrere, ideo non simpliciter dicit Apostolus, qui victum habet, sed *qui victum mundi habet, & videat fratrem suum indigentem*, rebus scilicet necessariis ad vitam, cibo, puta, aut corporis aliquo tegumento. *Fratrem suum*, inquit, nempe in Christo, quicum tot sacratissimis vinculis est conjunctus, ex Deo natum, corporis Christi membrum.

Et claudat viscera sua ab ipso. Id est non misereatur ejus, non commoveatur ejus egestate, non aperiat ei & animum, & facultates suas, ut necessitati ejus subveniat. Neque enim satis est animo commoveri, aut misericordia tangi, nisi affectum effectus consequatur, & indigenti opitulatio.

Quomodo charitas Dei manet in ipso? Multo plus dicit quam dicere debuit. Debuerat dicere, quomodo charitas fratris manet in ipso, sed maluit hoc modo loqui, ut ostenderet hominem istum non tantum charitate erga fratrem, erga hominem, sed erga ipsum Deum plane destitutum esse. Nam si vel mica

charitatis erga Deum in ipso esset, annon propter Deum, opem ferret ejus filio, & ex ipso nato, & fratri suo? Minor est *psi* quam anima, seu victus quam vita, quod si victum denegat fratri, quamvis eo abundet, quomodo vitam & animam ponet pro fratre, quam unicam tantum habet? Talem fratrem, & homicidam ac fratricidam esse merito dixeris, qui fratri denegat vitæ alimentum, sicut enim ignem extingnit non ille tantum qui aquam affundit, sed ille etiam qui igni alimentum subtrahit, sic etiam fratricida est non tantum qui violentia adhibita fratri vitam aufert, sed ille etiam, qui ea quibus vita sustentatur, fratri indigenti non subministrat cum possit. De charitate loquitur pari modo quo loquebatur de vita æterna verf. 15, quod charitatis, sicut & vitæ natura sit subjecto alicui inesse.

Verf. 18. *Filioli mei, ne diligamus sermone.* Egregium monitum subjungit, *filioli mei*, inquit, amabili appellatione, quia de charitate loquitur. Ideo & ipse charitatem spirat.

Ne diligamus sermone, neque lingua. Sese conjungit aliis, sibiipsum non minus quam aliis idem præcipiens. Sermone diligunt, qui verbis tantum dilectionem suam testantur. Addit, *neque lingua*, quod lingua sit sermonis instrumentum.

Sed opere, inquit, & veritate. Quasi dicat, operibus & factis, beneficiis, liberalitate exhibeamus amorem nostrum erga fratres, amor non in verba, sed in facta exeat, & *veritate*, id est vere. Nomen positum pro adverbio, ex Hebraismo. Nam illi demum vere diligunt, qui cum opus est, benefaciunt. Non prohibet Apostolus quominus & verbis amorem alii erga alios declaremus; sed ne verbis tantum. Verbis addenda est & res ipsa, quæ nisi addatur, verba mera sunt mendacia. Similis locus est apud Jacobum cap. ij. 15, 16.

Verf. 19. *Et in hoc cognoscimus, quod ex veritate sumus.* Ostendit quis fructus consequetur ex vera dilectione, quæ non verbis solum fit sed etiam operibus. *In hoc*, id est per hoc, *cognoscimus quod ex veritate sumus*, hic unus est fructus. Ex veritate esse est veracem esse, quasi veritatis filium, Hebræa phrasi, quibus pauca sunt adjectiva. Veraces, scilicet in eo, cum nos Christianos, Dei filios, ex Deo natos, fratrum amantes esse, dicimus. Cognoscimus igitur nos veraces esse in iis quæ de nobis affirmamus, ex charitate in factis & operibus consistente, qui eximius est fructus.

Quem consequitur alter, & *coram ipso*, id est Deo, *secura reddemus corda nostra*, Πείραται τὰς καρδίας ἡμῶν. Nempe postquam certo argumento cognoverimus nos vere tales esse quales dicimus nos esse, proinde veros esse Christianos, facile admittent persuasionem corda nostra, nempe ne timeant, sed ut plena sint fiducia erga Deum.

Corda nostra, id est animos nostros, *coram ipso*. Proinde & coram ejus judicio. Nam coram hominibus eorumque judicio facile foret animum pacare. Homines enim multa latent, at Deum nihil.

Verf. 20. *Quia si culpatur nos cor, quia major est Deus corde nostro & cognoscit omnia.* Probat Joannes nos aliter non posse cordibus nostris persuadere ut sint ex-

tra omnem metum pœnarum Dei, nisi nobis conscii simus, nos vere Dei filios & fratrum amantes esse. *Quia*, inquit, *si culpat nos cor*, καὶ περὶ τῆς καρδίας ἡμῶν vers. 21. Scit aliquid contra nos, scit nos hypocritas esse, aut vitio aliquo infectos, intellige, non persuadebimus illi, difficile est illi verba dare, idque coram Deo.

Probat rem ita se habere sequentibus verbis, *quia major est Deus, quam cor nostrum*. Major est Deus, nempe respectu scientiæ omnium nostrarum actiorum & cogitationum, de hac enim loquitur. Nam respectu rerum aliarum nulla cordium nostrorum cum Deo est comparatio.

Et scit omnia. Proinde scit & ista quæ scit contra nos cor nostrum, & longe plura, imo nihil est quod nesciat. Quocirca cum coram ipso res agitur, non coram hominibus, corda nostra pacari non possunt, si sibi non bene sint conscia.

Vers. 21. *Dilecti, si cor nostrum non culpat nos, fiduciam habemus ad Deum*. Quærere aliquis poterat, quid ergo fiet, si cor nostrum nos non culpet, nec ullius mali sit nobis conscius? an propterea fiduciam habebimus erga Deum, & extra metum pœnarum Dei erimus? Affirmat id Joannes, præmissa appellatione *dilectorum*, ut subinde amorem suum erga eos testetur. Utitur voce *παρρησίας*, quæ ut supra cap. 2. 28, audaciam significat, & timori opponitur. Magna omnino vis est bonæ conscientie, præsertim cum quispiam conscius sibi est charitatis ac misericordiæ erga fratres & alios homines. Apostolus Petrus dixit, nos servari per conscientie bonæ interrogationem in Deum, ubi Petrus alludit ad interrogationes, quæ fiebant olim in baptismo, an renunciarent mundo, peccato, Satanæ, ejusque operibus? quod qui confitebantur & pollicebantur, ii demum baptizabantur, & peccata illis remittebantur. Hi suis in conscientiis vicissim interrogabant Deum, an esset eorum Pater? Et Deus ipsis respondebat in cordibus eorum, se esse eorum Patrem 1 Pet. iij. 21, & Jacobus, misericordiam gloriari dicit adversus judicium cap. 2. 13. Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa. Hic murus æneus esto. Objici potest, ex superiore ratiocinatione contrarium debere colligi. Nam si Deus major est quam cor nostrum, non videtur sequi, si cor nobis nullius culpæ sit conscius, ne Deum quidem ipsum nobis culpæ alicujus conscius esse: & Apostolus Paulus, cum dixisset nullius sibi mali esse conscius, addit, *sed non per hoc justificatus sum, qui vero me judicat Dominus est* 1 Cor. iv. 4. Respondendum est, verum hoc esse, sed nihil facere contra assertionem Joannis. Etiam si enim Deus multo plura in nobis observare possit, quam conscientia nostra, tamen ea est illius paterna gratia, ut, si nos ipsi voluntatis ejus gnari, nobis bene conscii simus, & à propria non damnemur conscientia, ne ipse quidem nos damnare velit, sed omnia delicta nostra tegere & transmittere. Loquitur enim Joannes de viris Christianis, & sui similibus, quibus Dei præcepta probe sunt cognita. Nam si quis Dei præceptorum ignarus, idque etiam sua propria culpa, contra ea peccet, & consequenter nullam istorum peccatorum conscientiam habeat, non sequitur eum idcirco à Deo damnatum non iri, & sine metu pœnarum à Deo in-

fligendarum esse debere. Porro Joannes talem fiduciam & audaciam animi erga Deum intelligit, quæ non sit vana & irrita, sed cui plane exitu & effectus respondeat. Multi enim fallis opinionioni decepti, fiduciam sibi sumunt erga Deum, sed quæ eos destituet.

Vers. 22. *Et quidquid petamus, accipimus ab ipso*. Tertius veræ & efficacis per bene facta charitatis fructus est, quod sicut nos petentibus & indigentibus faciles & benignos præbemus, & illi à nobis accipiunt quæ petunt, sic & nos à Deo accipimus omnia quæ ab eo petimus. Nos hæc & illa tantum petentibus damus: Deus vero vicissim nobis dat omnia. Generali huic dicto ipse Apostolus infra eam addit limitationem, quam & res ipsa suggerit, si nimirum id quod petimus sit secundum Dei voluntatem cap. v. 14. Nam & nos ita comparati esse debemus, ut nolimus quidquam nobis à Deo dari, quod voluntati ejus non congruat, id est vel gloriæ ejus & divinis conciliis adversetur, vel etiam nobis ipsis noxium esse possit. Neque enim Deus iis quos diligit, noxia vult dare. Ut merito quidam vir pius (Lutherus) dixerit: *Si Deus nobis non dabit quod petimus, dabit quod melius*, ita Deus in audiendis precibus nostris solet magis respicere ad id quod animo intendimus, nempe ut nobis bene sit, quam ad id quod verbis exprimimus, si nimirum nobis plus noceat quam profit. Itaque piorum est, petitiones suas & desideria divinæ subicere voluntati.

Quia mandata ejus custodimus, & quæ placita coram ipso facimus. Causam affert tantæ Dei erga nos indulgentiæ ac bonitatis, *quia*, inquit, *mandata ejus custodimus*, videtur aliam afferre causam, quam de qua agebat, charitatem: sed mox videbimus eam in causa ista maximè contineri. Mandata Dei custodire quid sit, dictum est cap. 2. vers. 5.

Et quæ placita coram ipso facimus. Rem eandem verbis aliis exprimit. Nam ea quæ placita sunt coram ipso (huc enim potius voces istæ *coram ipso*, referendæ sunt, quam ad sequens verbum facimus) sunt ea quæ faciendæ precipit. Confer Johan. 8. 29. Ideo enim præcipit quod ipsi placeant, & ea sola ipsi placent, quæ præcipit. Hæc igitur causa est, ob quam Deus vicissim ea quæ nobis placent, seu grata & accepta sunt, facit. *Facit* nimirum *voluntatem timentium se*, ut Psalmus loquitur. Hic iterum clarissime docemur, nos ideo omnia quæ petimus à Deo obtinere, quod mandata ejus custodiamus, & quæ ipsi placeant faciamus. Ut nihil perniciosius dari possit illa doctrina, quæ bonis operibus ex fide in Christum profectis nullum inter causas salutis concedit locum. Hoc profecto est non tantum bonorum operum studium restringere, sed etiam ipsam fidem, quid sit, penitus ignorare.

Vers. 23. *Et hoc est mandatum ejus, ut credamus nomini Filii ejus Jesu Christi*. Ostendit Apostolus quo pacto hæc ratio ad charitatem illam pertineat, nempe quia mandatum ejus duo continet: unum ut credamus nomini Filii ejus Jesu Christi, alterum hanc ipsam charitatem, id est ut alii alios diligamus, factis scilicet & operibus. Utitur singulari vocè mandati, sed ita ut significet omne id quod nobis mandatum est. Nam ad hæc duo omnia fere Dei mandata referri possunt. Et de duobus etiam istis tota Epistola Johannis agit.

Credere nomini Filii Dei Jesu Christi, est ipsi Filio ejus Jesu Christo credere. Nomen ponitur pro suo significato. Sic nomen Dei sæpe ponitur pro ipso Deo. In hac vero fide præcipuum est ut credamus Jesum esse Christum illum Dei Filium, illum proinde Regem & Dominum & Judicem cælestem à Deo factum & constitutum. Propterea etiam hoc ipsos titulos Christi & Filii Dei ad nomen Jesu apponit Apostolus. Vocii Filii Dei articulus additur emphaticus, ad Filium significandum illum singularissimum, qui Christus Jesus est. Hoc credito consequitur & ut credamus iis omnibus quæ docuit de præmiis vitæ æternæ, & de poenis mortis æternæ. Quam fidem naturæ vinculo consequitur, ut totis viribus exequamur ea quæ nobis mandavit, quo promissionum ejus effectum, id est vitam æternam consequamur & poenas evitemus, nempe ut alii alios diligamus, quod alterum illud est in Dei mandato. Hanc mandati partem merito priori postposuit, tanquam effectum causæ. At nisi fides esset credere, nos vitam æternam adepturos esse, si bona opera summo studio faciamus, & sic bona opera ad conficiendam nobis salutem plurimum pertinere, quid nos cogeret bonis operibus & charitati mutæ deditos esse? Addit,

Quemadmodum dedit mandatum nobis. Nempe ut alii alios eo modo, quo nobis mandavit Dei Filius, diligamus, id est non verbis tantum; sed & factis, atque adeo, ut ipsam vitam alii pro aliis profundere parati simus. Pertinent huc verba ipsius Christi Joh. xv. 12, 13.

Verf. 24. *Et qui custodit mandata ejus, in ipso manet, & ipse in illo.* Docet Apostolus, frustra nos de conjunctione cum Deo gloriari, nisi mandata ejus servemus.

In ipso manet. Id est in Deo, per fidem nimirum sermoni ejus, qui Evangelium est Christi, adhibitam.

Et ipse, id est Deus, in illo. Id est in illo qui mandata ejus custodit manet, per sermonem nimirum suum: quasi dicat, ille demum sermonem Dei habet cognitum, eique vere credit. Ita enim hoc enunciat Apostolus de eo qui custodit præcepta Dei, ut de alio id tacite neget. Idque merito: quandoquidem ex tali cum Deo conjunctione consequitur præceptorum Dei observatio. Unde recte de eo negatur causa, in quo causæ istius effectus non est. Hic videmus, Deum in aliquo esse, & vicissim aliquem esse in Deo, non significare unitatem essentiae, sed consensum, qualis inter hominem & Deum dari queat: quo sensu & Christus se esse in Patre & Patrem in se dixit Johan. x. 38. xiv. 10.

Et in hoc cognoscimus quod maneat in nobis, ex spiritu quem dedit nobis. Poterat aliquis quærere, unde constet, in eo qui mandata illa servet, Deum manere? *Ex spiritu, inquit, id manifeste potest cognosci, quem nobis dedit,* (in Græco est, ὃ ἡμῖν ἔδωκεν, per enallagen casus Genitivi pro Accusativo propter antecedens nomen πνεύματος, casus Genitivi:) Nisi enim Deus nobis per sermonem suum, nosque illi vicissim per fidem essemus conjuncti, si alicujus alius sermo in nobis esset, nosque ei crederemus, nunquam nobis dedisset Spiritum suum Sanctum.

In hoc cognoscimus. Id est per hoc, solita sibi phrasi.

Ex spiritu, quem dedit nobis. Declarat ex quo vel per quod id cognoscamus. Ita particula *ex* hoc loco non significat portiones aliquas ex Spiritu Sancto nobis datas, sicut infra, ubi Deus ex spiritu suo nobis dedisse dicitur cap. iv. 13. Sed id ex quo cognoscere debeamus, Deum nobis & nos Deo, hoc quo diximus modo, conjunctos esse. Id ipsum docet infra loco dicto: *In hoc cognoscimus, quod in ipso maneamus & ipse in nobis, quod ex spiritu suo nobis dederit.* Patet hinc, Deum in aliquo manere, aliud esse quam in aliquo manere Dei spiritum, quandoquidem ex hoc illud arguitur.

CAPUT IV.

Verf. 1. **D**ilecti, non omni spiritui credite, sed probate spiritus. Facta mentione Spiritus Sancti, quem acceperant omnes Jesum esse Christum credentes, monet Christi discipulos, ne quemlibet spiritum pro Dei Spiritu habeant eique credant.

Dilecti. Subinde titulis istis testatur suum erga illos amorem, ut ostendar, omnia sua monita, & hoc quoque, ex mero erga eos amore proficisci.

Non omni spiritui credite. Utile monitum! Qui enim facilius seducere possunt, quam qui spiritu agitati loquuntur? Qui haud dubie nec Antichristis deerat. Itaque monet, non omnem spiritum Dei Spiritum esse, ideo nec omni spiritui credendum. Non negat, spiritui credendum esse, sed negat, omni. Per spiritum intelligit afflatum quandam supernaturalem & miraculosum, quo quis agitur & loquatur.

Sed probate spiritus, si ex Deo sunt. Docet quid facere debeant, si quem spiritu & afflatu videat agi: sicut non protinus ei debent credere, sic neque, re non dijudicata, protinus eum debent rejicere.

Sed probate, inquit, spiritus, si ex Deo sunt. Probate, id est certo argumento vel experimento cognoscite spiritus istos, si sunt ex Deo, si à Deo profecti & dati sunt. Huc pertinet & illud Apostoli: *Omnia probate, quod bonum est tenete* 1 Thess. v. 21. Notandus est Plurativus Numerus spirituum, qui ostendit, etiam si spiritus Dei unus sit in seipso; plures tamen dari illius portiones, quarum quælibet spiritus appellationem retinent. Eodem modo & Paulus locutus est, & spiritus (πνεύματα) Prophetarum Prophetis subjiciuntur 1 Cor. xiv. 32, nempe spiritus isti ex subjectis numerantur; qui cum Spiritus Sanctus haud dubie sint, evidens est, Spiritum Sanctum personam haudquaquam esse, quod etiam vox subjectionis, quæ in personam divinam haud cadit, indicat. Spiritui vero credi dicitur, cum creditur ei qui spiritu agitur loquitur. Docet Johannes, non tantum à Deo homines spiritu afflari, sed etiam à diabolo, cujus rei argumentum erant tot Dæmoniacy olim Vates.

Quia multi pseudo-Prophetae exiverunt in mundum. Causam affert sui istius moniti, tempus nimirum nunc esse tale, quod monito isto valde indigeat, quia scilicet multi pseudo-Prophetae, id est qui se veros Prophetas & spiritu divino instructos esse, dicunt, cum

cum non sint, sed mentiantur, & daboli spiritu agitentur, non Dei.

Exiverunt in mundum. Id est ad homines venerint, eosque doceant, à quibus ne seducamur, diligenti cura & attentione opus est. Videtur vero pseudo-prophetarum istorum prædicatio eadem fuisse, quæ Antichristorum. Notetur & phrasis, *exire in mundum*, non esse nasci, sed prodire in publicum, ut intelligantur verba Christi, cum dicit, se in mundum venisse.

Vers. 2. In hoc cognoscite Spiritum Dei, omnis spiritus qui confitetur Jesum Christum qui in carne venit, ex Deo est. Dixit Johannes, nos debere probare spiritus, an sint ex Deo. Nunc docet, per quid cognoscere debent Spiritus Dei.

In hoc. Id est per hoc, quod scilicet mox dicam, cognoscite Spiritum Dei. *Omnis spiritus, qui confitetur Jesum Christum, qui in carne venit, ex Deo est.* Generalem tradit Regulam nullam exceptionem habentem.

Omnis spiritus qui confitetur. Id est quatenus facit confiteri. Spiritui tribuitur actio, quæ hominis est per spiritum.

Jesum Christum. Id est Jesum esse Christum cap. v. 1. Simili ratione & eandem regulam tradens loquitur Paulus: *Et nemo potest dicere Dominum Jesum*, perinde Dominum esse Jesum, nisi in Spiritu Sancto 1 Cor. xij. 3. Possunt & verba hæc *confiteri Jesum Christum*, absolute accipi, quomodo dicimur & Deum confiteri, id est Deo debitam laudem & gloriam tribuere, confitendo scilicet quod sit Deus rerum omnium creator & Dominus absolute summus. Sic etiam confiteri Jesum Christum, est confiteri quod sit Christus ille Dei Rex & Dominus ab ipso factus, & à dextris ejus in cælestibus collocatus. Ideo quod hic dicit, confiteri Jesum Christum, ipse cap. v. 1 effert per confiteri, Jesum esse Christum illum. Res eodem redit.

Ex Deo est. Divinus & sanctus est spiritus. Quam regulam ex eo veram esse apparet, quod omnibus, qui Jesum confitebantur esse Christum, daretur Spiritus Sanctus. Addit descriptionem Jesu Christi, qui in carne venit: quasi dicat, neminem hoc turbare debet, quamvis Antichristi Jesum Christum ob id maxime negent, quod in carne venerit. Indignus nimirum ob id illis visus est tanta majestate.

Venit in carne. Id est cum carne, in pro *cum* Hebraica phrasi, & in *cum* verbo venire positum significat cum. Vide Rom. xv. 32. 1 Cor. iv. 21. 2 Cor. 2. 1. 1 Joh. v. 6. Carnem ponit pro infirmitate carnali, per metonymiam, includens illius effecta, perpassiones nimirum & mortem violenter illatam. Sic & venit in sanguine, id est cum sanguine, quatenus sanguis ejus violenter effusus est. Alioquin enim & ipsi isti Antichristi Messiam expectabant, hominem carne & sanguine præditum; sed talem, qui nullis perpassionibus nec morti violentæ subjectus esset, imo qui gentium omnium victor & domitor maneret in seculum Joh. xij. 34. Hoc significatu *carnis & sanguinis*, usus est etiam auctor ad Hebræos cap. xi. 14, cum docet, quia filii communicaverunt *carni & sanguini*, id est quia perpassionibus & morti subjecti sint, & ipsum similiter participem factum esse *carnis &*

sanguinis, ut per mortem destrueret eum qui haberet imperium mortis, nempe diabolum. Sic & infra apud Johannem cap. v. 8, *aqua* pro *aqua* effectu, id est puritate accipitur. Et si igitur hæc Jesu Christi, dum in terris ageret, conditio fuerit, ut propter eam Judæis factus sit scandalum, Græcis stultitia: tamen veri Christiani maximam in eo Dei sapientiam, quod Christum illum talia pati voluerit, & maximam potentiam, quod eum qui talia passus sit, ad divinam & cælestem gloriam evexerit, agnoscunt & admirantur. Quidam hæc Apostoli verba ausi sunt convertere, vel potius pervertere, Jesum Christum in carnem venisse. Atqui ne dicam, Johannem non scripsisse, *in carnem*, sed *in carne*; sicut & infra eadem phrasi, *in sanguine, in aqua* cap. v. 6, non in sanguinem, in aquam, nec scripsisse *ἰαννοῦς*, sed *ἰαννοῦς*, ut manifestum sit, describi hic Jesum, idque ex ea re quam & Antichristi agnoscerent, imo ob quam eum pro Christo illo nollent habere. At si agnoscebant Jesum cum Deus ab æterno esset, in carnem venisse, seu carnem & naturam humanam assumpsisse, majus quiddam Jesum esse credidissent, quam erat id quod eum esse negabant. Majus enim est, Deum illum unum & altissimum esse, quam esse hominem ab uno illo & altissimo Deo Dominum & Regem cælestem effectum; & cum utrumque, tam Jesu quam Christi nomen, sit honoris nomen, quod nec ipsi negare possunt; an istis nominibus usus fuisset Johannes, si voluisset significare eum qui ab æterno Deus erat, hominem esse factum. Dum enim nominibus istis utitur, perinde est atque si diceret, hominem venisse in carnem, id est hominem factum esse hominem. Sed nimirum per ejusmodi interpretationes præsumptis opinionibus velificandum erat.

Vers. 3. Et omnis Spiritus qui non confitetur Jesum Christum, qui in carne venit, ex Deo non est. Docet nunc unde cognoscatur spiritus, qui ex Deo non est. Regulam similiter tradit generalem sine omni exceptione.

Omnis spiritus, qui non confitetur Jesum Christum. Id est per quem sit ut quis non confiteatur Jesum Christum, qua in re continetur negatio Jesum esse Christum. Ideo quod hic dicit, qui non confitetur Jesum Christum, infra cap. 2. 22 dixit: quis est mendax ille, nisi qui negat, quod Jesus sit ille Christus. Latinus interpres legit: *Omnis spiritus, qui solvit Jesum.* Et sic legebatur olim in vetustissimis Codicibus, ut patet ex Historia Tripartita libro xij. cap. 4. Sed præferenda lectio Græcorum Codicum, quæ extat & apud Cyprianum contra Judæos libro ij. imo in Epistola Polyc. ad Philipp. Sic & Syrus: *Omnis spiritus qui non confitetur quod Jesus venit in carne, non est ex Deo, sed hic ex Christo falso est.* Mutat quidem sententiam Syrus: sed tamen de solutione Jesu nihil. Quæ lectio vel similiter petebat eos qui regnum Jesu solvebant, id est tollebant, negando Jesum esse Christum, vel eos qui Jesum & Christum dissolvebant, quasi Jesus esset homo, Christus esset Deus, sive essentia sive persona ab homine distinctus, nihil refert. Cæterum ex regula ab Apostolo tradita manifestum est, quanta damnentur impietate, qui Jesum confitentur esse Christum & Regem cælestem à Deo factum. Hoc enim est non homines damnare,

sed spiritum qui ex Deo est divinum esse negare, & sic Spiritum Sanctum blasphemare. Si quid majus ac divinius de Jesu confitendum esset, credo, non hanc potius confessionem in argumentum divini spiritus posuisset Apostolus! Minus autem est non confiteri vel negare Jesum esse Christum, quam Jesum dicere anathema, qua de re Paulus 1 Cor. xij. 3. Unde apparet multo etiam minus ex Deo Spiritum hunc esse, quam illum qui Jesum non confitetur Christum. Erant enim qui Jesum divinum fuisse dicerent, quin & Christum illum Dei, nisi Judæorum gens sua adversus ipsum impietate tantum bonum sibi invidisset.

Ex Deo non est. Non est ex Deo profectus, non est à Deo datus. Non dicit Johannes ex quo sit, tantum quod ex Deo non sit. Est autem vel à diabolo inspiratus, si sit supernaturalis & miraculosus, vel si supernaturalis & miraculosus non sit, ex mundo profectus. Mundo enim nullo modo placet in hominem crucifixum credere: vel si credere oporteat, eum Deum illum unum homine indutum fuisse opinari, ne sibi pudori sit fides in ipsum. *Spiritus mundi* facit mentionem Apostolus 1 Cor. 2. 12, eumque spiritui ex Deo opponit.

Et hic est ille Antichristi illius. Ut tanto magis appareat, spiritum qui non confitetur Jesum Christum, ex Deo non esse. Intelligit Antichristum illum insignem, de quo vide 2 ad Thessal. 2. Additur enim à Johanne ad vocem Antichristi articulus emphaticus. Dicitur autem spiritus, qui jam tum in Antichristis illis erat, insignis illius Antichristi, qui nondum venerat, fuisse spiritus, eodem modo, quo Spiritus Christi dicitur in Prophetis fuisse, licet ipse Christus nondum existeret, sic ergo & spiritus Antichristi fuit in Antichristis, licet ipse Antichristus nondum esset. Spiritus qui erat in Prophetis eadem docuit quæ Christus, de antecedentibus nimirum Christi perpeffionibus & consecutura ipsas gloria, & ideo vocatus est Spiritus Christi, etsi Christus ea docuit multo clarius & apertius. Sic & spiritus Antichristi illius idem docturus erat, nempe Jesum non esse Christum, & illam ipsam ob causam quod in carne venerit, licet alio eoque multo efficaciori modo, ideo & majore successu, nimirum non ita directe & plausibili in vulgus ratione, affirmando videlicet Jesum esse Deum illum unum, qui homo factus fuerit. Nam Deum illum unum esse & Christum illius esse, relative sunt opposita. Ideo qui illud affirmat, hoc hætenus ut neget necesse est, imo & in totum. Qui enim unus ille Deus est, nihil omnino attinet ut adhuc ungatur in Regem, & Rex cælestis constituatur ab alio. Etenim si spiritus qui hæc docet, Antichristi sit spiritus, profecto is qui omnium judicio Antichristus habetur, Antichristus haud erit. Qua enim alia ratione Jesum negaret esse Christum? quod Antichristus non solis factis, (ne quis huc flectat) sed dictis etiam ac doctrina negaturus erat cap. 2. 21, ubi plura vide. Res ipsa docet, Spiritum qui eos damnat, quin & persequitur qui Jesum confitentur esse Christum, ideo quod non etiam confiteantur Jesum esse non Christum Dei, sed ipsum Deum, spiritui qui ex Deo est, penitus adversari, & quia sævitiam ac persecutiones adhibet, tanto evidentius Antichristi sese esse prodere. Non est vero necesse ut per spi-

ritum Antichristi illius magni & insignis, intelligatur spiritus, aliquis miraculosus & supernaturalis: sufficit ut significet animi quandam affectionem & constitutionem, Jesum, nisi sit ipse Deus altissimus, plane dedignantis. Adeo ut malit credi, idque etiam cum sævitia & tyrannide doceat, Jesum esse unum illum & altissimum Deum, & Deum illum unum & altissimum esse hominem factum, quam Jesum, hominem crucifixum à Deo Regem & Dominum cælestem effectum esse, & cælesti honore afficiendum: imo hoc impium & blasphemum & idololatricum esse putet, quod ipsa est veritas à spiritu Dei tradita, & omnibus Christianis perpetuo confitenda. Sic mundi ille spiritus, cujus mentionem fecimus, affectio quædam est animi terrena & carnalia unice spectantis. Hæc affectio sæpe per genitivum, voci *spiritui* additum, significari solet; ut *spiritus charitatis*, *lenitatis*, *timoris* & similia, id est spiritus qui est charitas, lenitas, timor, ultra consuetum modum. Quæ affectio & qualitas animi *spiritus* vocatur, per metonymiam, quod per spiritum & afflatum animis hominum qualitas & affectio talis imprimi soleat.

Quem audivistis quod venit. Quem, id est quem spiritum. Est enim in Græco articulus neutrius generis, qui voci *μόλιμα* respondet. *Quem audivistis.* Id est de quo audivistis, *quod venit*, scilicet in mundum seu ad homines. Veniebat autem in illo insigni Antichristo, de cujus adventu audiverant Christiani per Apostolorum prædictiones.

In voce *venit* *ἔρχεται*, videtur esse quædam emphasis, ut significet, illum jam esse in itu, licet nondum venerit: quod ipsum & Apostolus significavit, cum dixit, mysterium iniquitatis jam esse in opere 2 Thess. 2. 7.

Et Johannes addit, *et nunc in mundo est jam.* *In mundo.* Id est inter homines & in hominibus mundanis. Erat jam tum in mundo, quod esset in Antichristis illis & eorum sectatoribus, viam struens magno illi Antichristo eundem spiritum habituro. Notandum est, Apostolum de spiritu Antichristi tanquam de persona loqui, quamvis persona non sit, quod exemplo esse potest, non protinus concludendum, Spiritum Sanctum esse personam, quod de eo tanquam de persona scriptura sæpe loquatur. Id enim fit per usitatam & elegantem loquendi figuram.

Vers. 4. *Vos ex Deo estis filii, & vicistis ipsos.* De appellatione filiorum jam sæpe dictum. Docet Apostolus, eos non debere Antichristos istos quicquam curare, nec sibi ab illis metuere, licet & multi sint & multos seducant, & multo major ipsis Antichristus venturus sit.

Vos, inquit, ex Deo estis. Quasi dicat, dicant illi quicquid velint, & vobis contradicant, *vos ex Deo estis*, quatenus scilicet credebant sermoni Dei ex Deo erant, sicut discipuli sunt ex magistro, & quatenus ex eodem sermone Dei (cujus præcipua pars est, Jesum esse Christum) tanquam ex semine divino facti erant Deo justitia & sanctitate similes. Cum igitur tales essent, non debebant quicquam eorum contradictiones & contra se molimina curare.

Et vicistis ipsos. Quasi dicat, nihil vobis ab ipsis metuendum est. Non vincent vos, sed vos illorum victores eritis. Vicisse jam dicit, quod ut vincerent in manu ipsorum

ipforum esset. Victoria autem ista est constantia in veritate: quasi dicat, non patiemini vos unquam à veritate semel suscepta abduci eorum artibus & conatibus.

Quia major est qui in vobis est, quam qui in mundo. Causam addit certissimæ victoriæ, modo ne ipsi sibi desint. *Quia major est qui in vobis, scilicet est.* Deum intelligit, qui est in veris Christianis, & per sermonem suum & per Spiritum suum sanctum. Qui est in mundo, id est in hominibus mundo deditis, Diabolus, est similiter sua per mendacia & suum spiritum. Infra idem Johannes totum mundum in malo, diabolus intelligens, positum esse dicit cap. v. 19. *Major vero dicitur Deus quam diabolus, proinde & ejus sermo ac spiritus quam diaboli, quia est longe potentior & efficacior, si scilicet per se spectetur.* Nam alias mundi malitia & contumacia fit, ut sese diabolo & ejus mendaciis longe faciliorem præbeat, quam Deo & ejus veritati.

Vers. 5. Ipsi ex mundo sunt. Opponit istos pseudo-prophetas & Antichristos veris Christianis, quod sicut veri Christiani sunt ex Deo, sic isti sint ex mundo, mundi sint discipuli, ea sapiant quæ mundus sapit, eadem spectent & quærant, opes scilicet, honores, voluptates, immunitatem ab odiis & persecutionibus, & mores etiam illorum sint tales, quales mundi sunt: ex quibus etiam tanquam arbor ex fructibus cognosci queant Matth. vij. 16.

Propter hoc ex mundo loquuntur. Quasi dicat, mundana ac mundo volentia, quale profecto non erat Christum illum Dei esse crucifixum, & eum qui crucifixus est, factum esse Regem & Dominum cælestem: Mundus enim superbior est, quam ut sese crucifixo velit submittere, nisi eum Deum illum unum fuisse credat. Ideo & Apostolus Paulus 1 Cor. 1. 26: *Videtis vocationem vestram, fratres! quod non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles, sed stulta mundi elegit Deus, ut sapientes confunderet, & infirma mundi elegit Deus, ut confunderet robusta, & ignobilia mundi & pro nihilo reputata elegit Deus, & ea quæ non sunt, ut ea quæ sunt destrueret.* Longe magis mundo placuit vel Jesum crucifixum neutiquam pro cælesti Rege agnoscendum, & divinis honoribus afficiendum esse, vel si affici debeat, Deum fuisse antequam homo fieret, & progressu erroris, fuisse ipsum altissimum Deum, illum ipsum, qui Pater ejus est: qua opinione inducta, maximæ tenebræ animis hominum offusæ sunt, & sic operibus tenebrarum, quæ mundus amat, latissimus campus est apertus. *Et mundus ipsos audit.* Quasi dicat, ne vos hoc turbet, quod mundus certatim ad eos accurrat, eorum prædicationem amplectatur. Non hoc fit veritatis, sed mundi culpa & efficacia mendacii in iis qui mendacium amant, & veritati præferunt. Non mirum est, quod mundus audiat mundana loquentes. Mundi nomine homines intelligens, non tantum quatenus mundani sunt, sed etiam quatenus multi sunt. Mundum opponens paucis electis & incorruptæ veritatis professoribus. *Audit ipsos.* Nempe cum assensu. Causa ponitur, sed non præbet assensum, perinde est atque si non audiret, & nec audit, qui animum assentiendi non habet.

Vers. 6. Nos ex Deo sumus. Iterum repetit quod

vers. 4 dixerat; sed ita, ut se, idque vel præcipue includat. Nam antea dixerat: *Vos ex Deo estis*, in secunda persona, nunc dicit: *Nos ex Deo sumus*, in prima persona, quod quid sit jam dictum est.

Qui cognoscit Deum, audit nos. Docet qui fiat ut alii audiant, nempe cum assensu, Apostolos & alios discipulos Christi, alii non audiant. *Qui, inquit, cognoscit Deum, audit nos.* Cognitio ista Dei similiter assensum & approbationem includit, imo & effectum suum, qui bonis in moribus consistit. Non intelligenda autem est cognitio Dei plena & perfecta, qualis per Christum est tradita. Nam alioqui manifesta esset in Apostoli verbis *παιδεία*, cum audire Apostolos, id est eorum prædicationi assentiri, id ipsum sit quod cognoscere Deum secundum Christi Evangelium. Itaque hic cognitio Dei intelligenda est, quæ datur citra Christi Evangelium, ut cognoscere Deum esse, & remuneratorem esse eorum qui ipsum per recte facta quærunt, id est ejus gratiam ambiunt, quamvis ipsum non videant. Quærimus enim eos quos non videmus. Ex qua cognitione Dei nascitur animi probitas, studium recti & honesti.

Itaque *qui talis est, audit nos*, inquit Apostolus. Libenter prædicationi nostræ aures & assensum præbet, quæ & Deum esse, & quanta præmia recti sectatoribus proposuerit, nempe cælestia & æterna, & quæ sint recta & honesta, quæque ad confirmationem promissionum suarum effecerit, luculentissime docet.

Qui non est ex Deo, non audit nos. Non esse ex Deo hoc loco neutiquam significat non esse eo modo quo Christiani ex Deo sunt: falsum enim hoc foret, multi enim qui nondum sunt ex Deo tam perfecta ratione quam Christiani sunt, audiunt cum assensu & approbatione Apostolorum prædicationem. Itaque esse ex Deo hoc loco significat, esse hominem probum, recti & veri amantem, non esse animo perverso, suas cupiditates celante, & alia prætexente, & quæ veritati suis cupiditatibus adversæ opponat, quærente. Nam qui probi sunt animi, merito ex Deo esse dicuntur, tanquam ex auctore unico omnis boni. Dicit igitur Johannes, eum qui talis non sit, non audire Apostolos, id est eorum prædicationi non credere. Hoc ipsum dixit Christus Judæis credere sibi nolentibus: *Qui ex Deo est, verba Dei audit: Propterea vos non auditis, quia ex Deo non estis.* Non estis homines veritati & probitati dediti, ejusque amantes.

Ex hoc cognoscimus spiritum veritatis & spiritum erroris. *Ex hoc.* Id est ex assensu & dissensu proborum & improborum. Quando probi assentiuntur libenter alicui prædicationi, cognoscendus inde est spiritus veritatis, id est prædicationem istam ex spiritu veritatis proficisci: quando vero improbi assensum facile & libenter præbent alicui dogmati, agnoscendus est ex eo spiritus erroris, ex quo dogma istud proflexerit. *Spiritus veritatis*, est spiritus qui veritatem docet, per genitivum effecti, similiter, *spiritus erroris*, qui errorem tradit. Dat hic Johannes Regulam generalem de cognoscendis spiritibus. Neque enim ex illo signo vers. 2 tradito, protinus agnoscere possumus omnem spiritum veritatis, & omnem spiritum erroris, cum & veritas & error latius pateat, quam Jesum Christum

Christum confiteri & non confiteri : sed proborum vel improborum talis , qualem diximus , assensus vel dissensus , omnem veritatis & erroris spiritum facile demonstrat. Doctrinam enim , quæ secundum pietatem est , non alii facile recipiunt , quam veritatis & pietatis amantes.

Verf. 7. *Dilecti , diligamus alii alios , quia charitas ex Deo est.* Post traditam regulam de dignoscendis falsis Prophetis , & post admonitionem de iis cavendis , transit Apostolus ad exhortationem ad mutuam charitatem , occasione sumpta ex eo , quod dixerat nos ex Deo esse. De titulo *dilectorum* , quo eos subinde compellat , sæpe dictum est , & hoc loco de dilectione agens valde convenienter illum adhibet.

Diligamus alii alios. Id est Christiani Christianos. Addit causam.

Quia charitas ex Deo est. Id est quia Deus est charitatis autor , ex Deo tanquam ex fonte charitas promanat. Est vero author charitatis Deus , quatenus nobis mutuæ charitatis causas abunde suppeditat. Neque enim Deus charitatem in nobis sine nobis & studio nostro efficit : alioqui enim frustranea foret Apostoli exhortatio ad mutuam dilectionem. Decet vero , ut ii qui & ipsi ex Deo sunt , id in se habeant quod ex Deo est , id est charitatem.

Et omnis qui diligit ex Deo natus est. Aliam causam affert , qua nos ad charitatem excitat. *Quia omnis qui diligit* , nempe eo modo quo Christiani se mutuo diligunt. *Ex Deo natus est* , & tanquam discipulus ex magistro ratione doctrinæ , & tanquam Filius ex Patre ratione similitudinis. Nihil enim nos Deo magis similes & sic Filios Dei facit , quam charitas. Nisi enim Deum cognosceret , quo pacto ex Deo ratione doctrinæ natus esset ? Tertia ratio est , quod is qui diligit Deum cognoscat , & quanto dilectio major est & perfectior , tanto & Dei cognitio. In Christianis quia est perfectissima dilectio , ideo etiam est perfectissima Dei cognitio. Cognitio Dei est unica causa charitatis , qualem Deus præcepit : Ideo qui charitatem hanc habet , merito dicitur Deum cognoscere , frustra que ignorantia Dei objicitur homini dilectionem talem habenti ; cum omnis qui diligit , ex Deo natus sit , & Deum cognoscat. Qui vero non habet charitatem , merito de eo cognitio Dei negatur , etiam si se non tantum Christianum , sed etiam maximum Theologiæ Doctorem jactet. Ex cognitione enim Dei charitas oritur & consequitur. Ideo & ipse Apostolus protinus addit

Verf. 8. *Qui non diligit , non cognovit Deum.* Negato effectu , negatur merito & causa effectum istum sola producens.

Assertionem hanc ipse Apostolus demonstrat , *quia Deus charitas est.* Argumentum Apostoli tale est :

Qui non facit ea quæ Deo sunt grata , Deum non cognovit :

At qui non diligit , non facit ea quæ Deo sunt grata :

Ergo qui non diligit , Deum non cognovit.

Major per se patet. An enim is qui cognovit Deum , & quæ ipsi sunt grata , non faceret ea totis viribus & studiis ? non excitaretur tantis promissionibus , non terreretur tantis minis ? dubitaret , credo , de

promissionum & minarum ejus effectu , qui majestatem ejus immensam cognosceret , & quod Jesum sufficitaverit ex mortuis , & Christum ac Regem & Judicem cælestem fecerit vivorum ac mortuorum ? Minoris probatio continetur istis verbis , quia Deus charitas est , id est plenissimus est charitatis , cui nihil ad summam charitatis perfectionem deest. Sic diceret aliquis , Deum esse ipsam sapientiam , ipsam bonitatem & similia , quod scilicet perfectissime sit sapiens , & bonus. Jam vero , si Deus charitatis est plenissimus , certe qui charitate destitutus est , non habet ea , nec facit ea quæ Deo placent.

Verf. 9. *In hoc apparuit charitas Dei in nobis , quod filium suum &c.* Demonstrat Deum charitatem esse , ex manifesto istius rei signo & documento , ne quis ambigere possit.

In hoc. Id est per hoc apparuit seu manifesta facta est charitas Dei in nobis , id est erga nos homines mortales , & positum est pro *hoc* sicut & *ys. 16.* Significat autem Johannes , Deum tanta charitate flagrare erga humanum genus non semper fuisse manifestum , licet haud dubie semper Deus homines amaverit , & ut Apostolus ait , *φιλῶντες* fuerit. Ideo de temporibus Euangelii loquens : *Apparuit* , inquit , *ἐν κόσμῳ* , gratia Dei salvatoris omnibus hominibus , & iterum , *quando vero benignitas & φιλανθρωπία apparuit servatoris nostri Dei* Tit. ij. 11. iij. 4 : quasi dicat : Etsi semper fuit , tamen non semper apparuit & in lucem clarissimam prodiit. Quid vero sit istud , per quod immensa Dei erga humanum genus apparuit charitas , declarat Johannes cum dicit , *quod Filium suum unigenitum misit Deus in mundum.* Non hominem aliquem vulgarem , ex quibus sumebat Deus olim Prophetas , eosque ad homines mittebat , sed filium suum ; non talem quales & alii Prophetae & homines justi erant , sed Filium suum unigenitum , Filium singularissimum , quem suo Spiritu & virtute in virgine Sancta concipi & ex ea nasci fecit. Filium unice sibi dilectum & à se electum , ut rerum omnium hæres ac Dominus esset , & omnibus in se credentibus vitam æternam donaret , qui & solus inter omnes , non tantum homines , sed & Angelos , absolute Dei Filius appellatur , & ut uno verbo dicamus , Messiam illum , id est Christum illum ante secula præcognitum , & Prophetarum oraculis prænunciatum ac celebratum. Hunc *Deus misit in mundum.* Id est ad homines , intelligit omnes homines , qui in mundo continentur , quatenus scilicet missionis istius fructus & effectus ad omnes homines cujuscunque gentis pertinet & pertinere debuit. Decuit enim ut tanta salus , quantam Dei Filius attulit , non ad unam aliquam gentem , sed ad omnes gentes & homines spectaret. Ridiculi sunt , qui verba ista de Christo , cum dicitur à Deo in mundum missus esse , de ejus interpretantur natiuitate , quasi Filius Dei fuerit antequam nasceretur , quod ipsum per se dictu absurdum & absonum est. Nascuntur enim homines ut sint ; nam cum qui jam est , nasci nihil attinet , & mittuntur qui jam pridem nati sunt , & phrasin hanc de aliis quoque hominibus usurpat Scriptura , & verf. 1

hujus

hujus capitis dixit Johannes, pseudo-Prophetas exivisse in mundum. Itaque & Filium suum jam antea natum Deus in mundum, vel, ut rectius loquamur, ad mundum misit, non vero misit ut nasceretur. Sed quia ex ipsa missione per se non apparet Dei charitas, præsertim tanta, ideo addit Johannes, quo fine eum miserit.

Ut vivamus, inquit, *per ipsum*. Non misit Filium suum ut per eum puniamur, & meritas peccatorum nostrorum pœnas luamus; sed *ut per ipsum vivamus*, vita nimirum vera, id est æterna & immortalis. *Per ipsum*, id est tum per fidem in ipsum, tum per ejus curam & potentiam. Significat Johannes, nos homines fuisse jam perditos: Deus vero extremæ nostræ calamitatis misertus Filium suum ad nos misit, qui nos ad se confugientes, & in se credentes, ex perditione ista in vitam assereret sempiternam, mortemque etiam crucis pro peccatis nostris & sic pro vita nostra prius subiret.

Verf. 10. *In hoc est charitas, non quod nos dileximus Deum, sed quod ipse dilexit nos*. Enucleatius charitatem istam Dei exponit.

In hoc est charitas. Quasi dicat, in hoc consistit Dei charitas, quam dico. Ideo & ad vocem *ἀγάπη* additur articulus *ἡ ἀγάπη*.

Non quod nos dileximus Deum. Quasi dicat: Non ideo nos Deus ita dilexit, quod nos priores Deum dilexerimus, non provocavimus nos amore nostro Deum ad nos vicissim redamandos.

Sed quod ipse nos dilexit. Nempe prior, nos hostes & inimicos suos, sibi refractarios & impios.

Et misit Filium illum suum propitiationem pro peccatis nostris. Non vulgariter nos dilexit, sed ita dilexit, ut Filium illum suum mitteret propitiationem pro peccatis nostris: quasi dicat, non tantum propter peccata nostra à nobis aversus non est Deus, sed etiam Filium suum misit propitiationem pro peccatis nostris, id est ut esset, vel qui esset propitiatio, id est victima pro peccatis nostris, per metonymiam effecti pro causa: per victimam enim pro peccatis fiebat propitiatio, id est efficiebatur ut Deus esset propitius peccatori pro sua clementia & misericordia. Vide cap. 2. 2. Misit ergo Deus Filium suum, ut peccata nostra suo sanguine lueret, quo omnes qui crederent & peccatis in posterum morerentur ac justitiæ viverent, etiam si antehac impii, & maximorum peccatorum essent rei, Deum experirentur pro immensa illius misericordia clementem ac propitium. Quia enim nos credimus in Dei Filium & ei nos mancipavimus, isque ex ipsius Dei voluntate ac mandato passus est pro peccatis nostris, ne nos pro illis pateremur, ipse factus est maledictio, ne nos in maledictione maneremus, ipse factus est peccatum, ut nos fieremus justitia, ipse mortuus est, ut nos peccatores vitam æternam adipisceremur, & sic *ut omnis qui credit in ipsum non pereat, sed in æternum vivat*; fieri aliter non potest, quam ut ab omnium peccatorum reatu ac pœnis liberemur, & in vitæ æternæ jus ac hæreditatem asseramur. Voluit au-

tem Deus Filium suum fieri *propitiationem pro peccatis nostris*, non ut Deum iratum placaret. Hoc enim pugnat cum tanta Dei charitate quam hic celebrat Johannes, ab ipso Christo Magistro suo edoctus Joan. xvj, nec ut debita nostra dissolveret, hoc enim pugnat cum remissione peccatorum gratuita, & cum omnium victimarum ratione ac natura, quæ in remissionem peccati offeruntur, non in solutionem ullam proprie dictam, nec Christi mors ullam vim haberet nos à peccatis in posterum retrahendi: nec ut legi divinæ satisficeret, nihil enim magis est contra legem quam innocentem proprie loquendo punire, nec ulla re magis Lex convulsa est, quam quod non ipsi peccatores morte sint affecti, sed innocentissimus suo sanguine peccata eorum luerit, ut qui credat in eum non pereat, ut merebatur, sed habeat vitam æternam, nullo suo merito; & Deus legi subiectus non est, sed supra legem est, nec ut justitiæ Dei satisficeret, cui innocentis pœna proprie dicta plane contraria est, nec justitia Dei in eo est ut peccata necessario puniantur, cum multo magis peccatoris conversione & peccatorum condonatione delectetur Deus quam pœna. Quo ergo fine? Non jam de aliis mortis Christi singularissimis fructibus dicam, in sola propitiatione pro peccatis nostris manebo, de qua res est. Fecit hoc Deus, ut nobis certissimum pignus daret remissionis peccatorum & vitæ æternæ, si in Filium suum crederemus, & sic immensam suam erga nos testaretur charitatem, qua nos vicissim ad se converteret & sibi reconciliaret, ut nos Filio suo in tantum de nobis merito, penitus manciparet, & ne usquam alibi quam in ipso & apud ipsum salutem quæreremus, simulque ne ad peccata, tam sacramento sanguine piata, relabi unquam auderemus efficeret.

Verf. 11. *Dilecti, si sic Deus dilexit nos, & nos debemus alii alios diligere*. Incitat nos ut Dei exemplum imitemur; *Si sic Deus dilexit nos*, si tanta charitate, quantam vix humana mens capere potest, nos complexus est,

Et nos debemus alii alios diligere. Quasi dicat, necessarium omnino est ut alii alios diligamus, si Dei gratia excidere nolumus. Si Deus homines dilexit, multo magis homines sese invicem debent diligere, qui & natura sibi conjuncti sunt, & alii aliorum amore & officiis indigent. Si Deus tanta charitate nos persecutus est, multo magis nos alii alios ea charitate quæ cum Dei erga nos charitate nullo modo comparari potest, prosequi debemus. Si Deus nos adeo dilexit cum adhuc peccatores & inimici ejus essemus, multo magis alii alios, id est Christiani Christianos, qui fratres inter nos sumus, amare debemus. Notandum est Apostolum id ipsum hic de charitate Dei erga homines dicere, quod dixit Christus illis verbis: *Sic dilexit Deus mundum, ut Filium suum unigenitum daret, ut omnis qui credit in ipsum non pereat, sed habeat vitam æternam* Joan. iij. 16, quæ Christi verba Joannis verborum explicatio sunt.

Verf. 12. *Deum nemo unquam vidit: Si diligamus invicem, Deus in nobis manet*. Quasi dicat Apostolus, Deum non possumus amare tanquam eum quem videamus. Deus inconspicuus est, nec ab ullo

unquam visus; proinde nemo jactet amorem erga Deum, quem nunquam vidit, si fratrem suum non amet, quem perpetuo videt & in conspectu habet. Difficilius enim multo est amare eum quem nunquam videris nec videre possis, quam eum quem ante oculos semper præsentem & obversantem habeas. Ita tacite occurrit iis qui dicerent, satis esse si homines Dei amore provocati, Deum vicissim ament, etiam si alii alios, nullis præsertim officiis provocati, non ament. Huc pertinet id quod infra expressius & explicatius dicit vs. 20.

Cum vero dicit *Deum neminem unquam vidisse*, intelligendum id est de hominibus, ex quorum numero tamen excipiendus est Filius, qui Deum vidit, Angelis hac in re, ut Dei Filium decebat, non inferior. Solet vero Dei Filius, quamvis & ipse homo, ex hominibus tamen aliis, ob singularem sanctificationem excipi, & iis aliquando opponi Gal. 1. 1.

Si diligamus alii alios, Deus in nobis manet. Quasi dicat, etsi Deus nunquam ab ullo nostrum fuerit visus, nec ita diligere possit à nobis tanquam is qui videtur, tamen si invicem diligamus, Deus in nobis manet, nempe per suum sermonem.

Et charitas ipsius, id est erga ipsum, per genitivum objecti, *consummata est in nobis.* Merito dicit Deum in nobis manere, si diligamus invicem, quia ex effectu recte arguitur causa. Deus enim per suum sermonem in nobis manens, amorem istum mutuum in nobis efficit. Porro cum dicit, tum demum charitatem erga Deum in nobis consummari, quando invicem diligimus: significat, etiam si aliquo modo Deus à nobis amari possit, sine charitate erga fratres, consummate tamen & perfecte & ita ut oportet amari à nobis sine ea non potest: quandoquidem in fratribus amari à nobis vult & præcipit. Sic supra cap. 2. § dixit, in eo qui sermonem Dei custodit, *vere charitatem Dei*, id est erga Deum, *consummatam esse.* Multum deest ad charitatem Dei, si Dei Filios & fratres nostros non amemus.

Vers. 13. *In hoc cognoscimus quod in ipso manemus, & ipse in nobis.* Poterat aliquis querere, unde constare nobis possit, quod sermo iste cui credimus & qui charitatem in nobis excitat & producit, Dei sit sermo, & quod nos Dei sermoni credamus, quod hac in re non fallamur nec decipiamur, & sic in Deo maneamus & Deus in nobis?

In hoc, id est per hoc, inquit Apostolus, *cognoscimus, quod in ipso*, id est in Deo, *manemus*, nempe per fidem nostram, & *ipse*, id est Deus, *in nobis*, nempe per suum sermonem.

Quod ex spiritu suo dedit nobis. Hinc, quod nobis ex spiritu suo dedit, apparet evidenter, & sermonis istius qui in nobis & animis nostris insitus est, & fidei quam sermoni huic adhibemus, Deum auctorem esse, nunquam enim alioquin nobis, propter fidem huic sermoni adhibitam, ex spiritu suo dedisset, præsertim cum ideo dederit, ut sermonem hunc & fidem nostram obsignaret. Idipsum dixit Apostolus supra cap. iij. 24. Porro, cum dicit Deum nobis ex spiritu suo, non vero simpliciter spiritum suum, (quod tamen alibi sæpe legimus,) dedisse, explicatius dicit quo pacto intelligendum sit, cum simpliciter spiritum suum nobis dedisse asseritur. Vel enim hoc

ita intelligendum est, quod cuique nostrum portionem Spiritus Sancti Deus det: (neque enim ulli omnem dare potuit, quin omnes alios ab illius participatione excluderet. Ideo & auctor ad Hebr. 2. 4 sermonem Christi, ejusque prædicationem, à Deo confirmatam fuisse scribit, *Spiritus Sancti μελοσμήν*, id est *partitionibus*, secundum Dei voluntatem. Deus nimirum talem & tantam Spiritus Sancti partem ac portionem cuique credentium dedit, qualem & quantam ei dare & impertiri libuit. Hinc & Salomon ille, mortalium sapientissimus, apud Josephum orat, *μολοντες ἰνα τὸ τῷ θεῷ παράμετρον ἴσῃς ὅτι τοῖς ἀποικισαῖς*, (Josephus videndus) id est ut pars aliqua divini spiritus in templo illo habitaret: libro 8 antiquit. cap. 26. Vel etiam ideo sic locutus est Apostolus, ut indicaret spiritum quem dedit nobis Deus, non esse spiritum qui Dei essentiam constituat: Neque enim Deus essentiam suam ulli communicat, nec Dei essentia dividi queat; sed Deum nobis dare Spiritus sui ἔκτυσιν, quendam, & effluxum, sicut radii solis, & lux in syderibus, & in universo lucis illius soli naturalis ἔκτυσ ἐστίν, & ex illa originem trahit. Idipsum significavit & Apostolus Paulus, cum dicit, nos *Spiritum qui ex Deo*, scilicet proficitur, accepisse 1 Corinth. 2. 12. Significat enim Apostolus spiritum nobis datum esse qui ex Deo tanquam ex suo fonte profluit. Ex dictis constat Joannem loqui de Spiritu illo Sancto qui primum Apostolis ipsis, deinde, per manuum Apostolicarum impositionem, cælitus & miraculose primis illis dabatur: Christi sermonis professoribus, quod miraculum etiam si nunc cesset; tamen quod ad sermonis istius confirmationem attinet, de qua hic agitur, perinde est atque si nobis quoque idipsum contingeret, si tam in nobis quam in illis unus idemque sermo est.

Vers. 14. *Et nos spectavimus & testamur quod Pater misit Filium, Servatorem mundi.* Quasi dicat, maximum est & inconcussum Spiritus Sancti testimonium de sermone isto quem recepistis, & cui creditis; sed & nos Apostoli idipsum satis superque spectavimus, & proinde tanquam oculati testamur, verum esse quod sermo iste continet; nempe quod Pater misit Filium servatorem mundi. Summa enim istius sermonis hoc ipsum est, quod hic Apostolus asserit, Jesum scilicet à Deo missum esse, Deum Jesu Patrem esse, Jesum esse Dei Filium, hoc est Christum illum esse mundi totius servatorem, quia pro totius mundi peccatis est mortuus, ut omnes in se credentes, etiam si maximorum criminum sint rei, dummodo fidem suam per charitatem exerceant, ab æterno exitio fervet, & in cæleste regnum asserat. Testimonium vero nostrum cum nulla ex parte possit esse suspectum, non nisi ab improbis & perversis, & à veritate ac sanctitate averis repudiari potest. Merito Joannes suum & collegarum suorum testimonium subjicit Spiritus Sancti testimonio: nam ipse Christus idem fecit Joan. xv. 26, 27, & Apostolus Petrus utrumque testimonium similiter conjunxit Act. v. 32.

Ut tanto magis veritatem & certitudinem testimonii ostenderet Joannes, non simpliciter dicit & nos vidimus, sed & nos spectavimus, *παραμετρον*: spectare enim,

enim, diligentem & diuturnam & cum voluptate conjunctam visionem significat, qualis Apostolorum fuit cum Christo perpetuo versantium, & illius opera divinissima, gloriamque illam quam à Patre acceperat contemplantium, deinde numerus pluralis non unum, sed plures ut & erant spectatores, proinde & testes significat.

Et testamur. Postquam satis superque spectavimus, re optime perspecta & explorata testamur.

Quod Pater misit Filium servatorem mundi. Maluit hoc loco dicere *Pater*, quam *Deus*, ut magis exprimeret Dei amorem & affectum erga Christum, & simul significaret missionem istam talem fuisse, ut ex illa appareret, non servum & ministrum à Deo, sed Filium à Patre missum esse, quo spectant illa ejusdem Apostoli verba: *Et spectavimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti à Patre* Joan. I. 14. Quia vero missio ista etiam cum morte Christi fuit conjuncta ad perficiendam mundi salutem, tanto magis expressit Apostolus Dei erga mundum amorem, quod Pater non pepercerit Filio, eique unigenito, ut mundum, id est homines, sibi Creatori & Domino suo rebelles & inimicos servaret.

Misit. Non ut nasceretur, neque enim mittuntur qui nondum nati sunt: sed jam pridem & in hoc ipsum Deo procurante natum.

Filium. Nempe singularem illum, qui Christus ille Dei est. Nam & voci Filii additus est articulus, singularitatis & excellentiæ index.

Servatorem mundi. Id est qui esset, vel ut esset servator mundi. Hoc idem dixit ipse Christus Joan. iij. 17: Non misit Deus Filium suum in mundum ut judicet mundum; sed ut servetur mundus per ipsum. Quod quomodo fiat statim ibidem addit, qui credit in ipsum non judicatur, qui vero non credit jam judicatus est, quia non credidit in nomen unigeniti Filii Dei.

Mundi. Id est omnium hominum servator dicitur, quod à peccatis & peccatorum pœnis, inprimis ab illa ventura ira servet omnes in se credentes, & iis vitam æternam largiatur.

Verf. 15. *Quicumque confiteatur, quod Jesus est Filius ille Dei, Deus in ipso manet, & ipse in Deo.* Addit hoc Apostolus tanquam necessarium consequens istius Apostolorum testimonii. Nam si verum est, Jesum esse Dei Filium illum, necessario consequitur, in omni qui id confiteatur Deum manere, & eum vicissim in Deo.

Quicumque confiteatur. Cujuscunque gentis & conditionis. Intelligitur autem confessio quæ ex fide promanet, non quæ in solis labris nascatur, & per simulationem aliquam seu hypocrisin fiat.

Quod Jesus est Filius ille Dei. Voci enim *Filii* articulus excellentiæ index additur, ut significetur non vulgaris aliquis sed singularissimus ille Dei Filius, id est Messias, seu Christus ille, vel absolute sic dictus.

Deus in ipso manet. Per sermonem scilicet istum quem confitetur: quasi dicat, non humanus est iste sermo seu ab hominibus repertus, sed ipsum Deum habet auctorem.

Et ipse in Deo. Scilicet manet, nempe per fidem huic sermoni adhibitam, non homini credit, sed ipsi Deo, & sic ex Deo natus est, & fidei respectu, & ex hac fide similitudine justitiæ.

Verf. 16. *Et nos cognovimus & credidimus charitatem quam habet Deus in nobis &c.* Testimonium dedit Apostolus huic veritati, Jesum esse Dei Filium illum. Nunc etiam testimonium dat illi charitati Dei qua nos in hoc Filio complexus est, quod eum scilicet in mortem pro nobis tradiderit, sicut vs. 10 significavit. Dicere enim aliquis poterat, esto, miserit Deus Filium suum, ut servaret mundum, sed unde constat Filium istum pro peccatis mundi in mortem fuisse à Deo traditum, cum id Deus facere potuerit solius gloriæ suæ causa, & sine ullo ad peccata nostra respectu, ut suam divinam potentiam in eo à mortuis resuscitando & exaltando ostenderet.

Et nos. Respondet Joannes: quasi dicat, iidem illi testes,

Cognovimus. Nempe charitatem illam Dei, non annuntiamus vobis rem aliquam dubiam de Dei erga humanum genus charitate, sed cognovimus hanc Dei charitatem, ab ipso scilicet Filio de ea edocti.

Et credidimus. Quod consequens est istius cognitionis. *Credidimus*, certissimis videlicet argumentis convicti.

Credidimus charitatem. Id est de charitate, sed accusativum posuit, propter antecedens verbum cognovimus.

Quam habet Deus in nobis. Id est qua Deus erga nos est præditus vel affectus, quod scilicet Filio suo non pepercerit, sed eum pro nobis dederit, ut omnis qui credat in eum non pereat, sed habeat vitam æternam. *In nobis* iterum, pro erga nos, ut vs. 9.

Deus charitas est. Repetit id quod dixerat verf. 9: quasi dicat, res hæc non habet ullam dubitationem, Deus charitas est, totus charitatem spirat erga humanum genus, maxime vero erga nos qui credimus. Videmus omnia quæ Dei Filius & dicebat & faciebat, in hominum bonum & salutem tendere, quanto magis credendum est quod & mortem ipsam eum in finem subierit, non tantum ut ex morte & resurrectione illius spem haud dubiam conciperemus, nec enim quidquam magis nos ad spem resurrectionis ex morte erigit, sed etiam ut esset propitiatio pro peccatis nostris.

Et qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in ipso. Ex hac Dei descriptione, protinus infert consuetam sibi exhortationem & commendationem charitatis. *Qui manet in charitate*, id est qui fratres amat, & in iis amandis persistit.

In Deo manet. Scilicet per fidem, vere Deo & ipsius sermoni credit.

Et Deus in ipso. Deus per suum sermonem in ipso habitat. Sermonem enim Dei eum esse necesse est, qui nil nisi merum amorem & charitatem hominibus instillat. Ex effectu arguit causam. Tanto vero libentius hanc nostri cum Deo conjunctionem, verbis istis hoc quoque in loco expressit, quod Deum dixerit esse charitatem. Eleganter enim consequitur, si Deus est charitas, eum qui manet in charitate, in Deo manere, & in quo maneat charitas, in eodem manere Deum. Sed nobis hic non tam vocum argutiæ quam soliditas rerum spectanda est.

Verf. 17. *In hoc consummata est charitas nobiscum, ut fiduciam habeamus in die judicii &c.* Docuit Apostolus de consummata Dei erga nos charitate; nunc vicissim docet per quid nobiscum quoque

charitas consummetur : *nobiscum* , id est quod ad nos attinet , seu ex parte nostra . Ad vocem *charitatis* , non appositum genitivum objecti , sed quia de charitate ex parte nostri agit , opponens eam charitati ex parte Dei , res ipsa docet , Deum & cum Deo Christum intelligendum esse , quod etiam ex sequentibus intelligitur . *In hoc* , id est per hoc , *consummata est* , id est ad perfectionem venit , *charitas nobiscum* , id est charitas ex parte nostri erga Deum , *ut fiduciam habeamus* , id est si vel cum fiduciam habemus . Fiducia hoc loco opponitur timori , ut ex versu sequenti constat : quasi dicat , quando nobis nihil timemus in die iudicii , sed fiduciam habemus , nempe erga Deum , certissimæ à pœnis & damnatione immunitatis . Hæc consummata charitatis erga Deum causa est , seu charitatem erga Deum consummat & perficit , & consummata ac perfectæ erga fratres charitatis effectus est .

In die iudicii . Id est in die quo Deus mundum iudicaturus est , vel iudicat . Etsi enim Joannes maxime diem illum & iudicium ultimum respiciat ; nihil tamen impedit quo minus & alios iudicii divini dies intelligamus .

Quia sicut ille est , & nos sumus in mundo isto . Docet unde fiducia ista & audacia oriatur & oriri debeat , inde nimirum quod nos tales sumus in hoc mundo , qualis ille est , id est Deus vel Christus : quanquam , quia hic de Deo loquatur , Deum designare videtur . Similitudo enim ista maxime in amore & charitate consistit . Dixerat autem Deum charitatem esse .

Sicut ille est , pro qualis ille est , *& nos sumus* , *& pro sic , sic* , id est tales nos sumus , *in mundo hoc* . Quasi dicat , quamvis in mundo hoc & seculo corruptissimum inter homines à sanctitate & charitate alienissimos vivamus ; tamen non mundum , sed Deum imitamus . Est autem similitudo inter Deum & nos intelligenda , non æqualitas , qua de re jam supra dictum est . Docet vero Apostolus fiduciam hanc & animum timoris expertem , non aliunde quam ex similitudine cum Deo , præcipue charitatis , proficisci debere , eamque , si ex falsis persuasionibus aut præsumptionibus inanibus oriatur , & ipsam stolidam esse non solidam , & amorem Dei , si quem producat , nullis veris radicibus inniti , & larvam amoris potius quam amorem verum esse .

Vers. 18. *Metus non est in charitate ; sed perfecta charitas &c.* Probat Apostolus tum demum consummatam in nobis esse erga Deum charitatem , si in die iudicii nihil nobis à Deo metuamus .

Nam , inquit , *metus non est in charitate* . Intellige perfecta & consummata , ut statim addit . Metus hic intelligendus est qui ex mala oritur conscientia , non qui causa est bonæ conscientiae . Nam huic cum charitate , præsertim erga Deum , optime convenit .

Sed perfecta charitas extra ejicit metum . Idem dicit per affirmationem contrarii quod dixit per negationem . Ideo utitur adversatione *sed* . Metum enim esse in charitate , & metum foras ejici à charitate contraria sunt . *Perfecta charitas extra ejicit metum* . Id est metum excludit , nec ei apud se locum relinquit , pellit eum extra .

Scilicet *quia metus cruciatum habet* . Causam reddit cur in charitate perfecta locus non sit metui illi

quo quis pœnas , male sibi conscius , formidat . Hæc vero est , quod metus talis , cruciatum vel punitioem habeat . Unde dici solet , metum quoddam genus esse supplicii . Eum vero qui mihi cruciatus & supplicii est causa , quomodo possum perfecte amare ? Hinc ille apud Tragicum , Tyranno , *quem metuunt , oderunt* , cui Tyrannus vicissim : *oderint dum metuant* . Eos amare solemus qui nobis voluptatis & jucunditatis sunt causa .

Qui vero metuit , non est consummatus in charitate . Quod de metu dixit nunc asserit de eo qui metuit : quasi dicat , metus cum perfecta charitate simul consistere non potest , qui vero metuit &c . Nexus dicti istius cum superioribus tanto evidentius apparebit , si verba illa , *quia metus cruciatum habet* , signis parenthesis eos inclusa legatur .

Vers. 19. *Nos diligimus ipsum , quia ipse primus dilexit nos* . Videtur Apostolus tacitæ objectioni occurrere . Poterat aliquis dicere , non protinus nos extra metum ac formidinem in amore erga Deum perfectos fore , si nobis bene simus conscii . Docet Apostolus omnino id fore , si tales simus in mundo , qualis Deus est in cælo . Patere hoc innuit ex magnitudine charitatis , qua nos Deus complexus est . Ea vero magnitudo in eo consistit , quod nullo à nobis amore provocatus , imo perpetuis nostris & gravissimis peccatis provocatus ad iram , *ipse primus* nos dilexerit , & sua dilectione nos ad amorem sui adduxerit . Tanta igitur cum sit Dei erga nos charitas , fieri neutiquam potest , ut si Deo similes sumus , sanctitate , justitia , charitate , ejus iram & indignationem timeamus , & sic impedimentum ullum ad perfectam erga ipsum charitatem habeamus . Quid enim fiduciam nostram possit ulla ex parte turbare , aut nobis metum aliquem damnationis incutere ? An præterita peccata ? Atque hæc adeo Deum ab amore nostri non averterunt , ut eorum expiandorum causa ne Filio quidem suo unigenito pepercerit . An imperfectiones ullæ , quæ nobis toto pectore ad omnem obedientiam nitentibus adhæreant ? At hæc non minus quam præterita peccata sanguine Filii Dei purgata sunt : & si illa nos damnationi propter Dei erga nos amorem subicere non poterant , quanto minus hæc poterunt ? An nostra vilitas & indignitas ? Atque hæc Deo non obstitit , quo minus rem pretiosissimam , Filium suum , in mortem pro nobis impenderet . Quomodo igitur non etiam omnia , ut Apostoli verbis utar , nobis una cum filio donabit ? *Primus* ponitur pro prior , ut Joan. 1. 32 .

Vers. 20. *Si quis dicat , quod amet Deum , & fratrem suum oderit , mendax est* . Occurrit Apostolus ei qui existimet , idque etiam dicat , se Deum amare ; quamvis fratrem suum oderit ; hunc Joannes ait mentiri . Solent homines jactare erga Deum amorem , imo id sibi persuadere & fratrem suum interea odisse . Audiant igitur Apostoli de se iudicium , mendaces sunt . Aliiter se res habet quam dicunt . Qui non diligit fratrem suum quem vidit , Deum quem non vidit , quomodo potest diligere ? Rationem affert dicti sui , nempe mendacem esse eum qui dicat se diligere Deum , quamvis fratrem suum oderit .

Argu-

Argumentatur autem à negatione minoris ad negationem multo majoris ac difficilioris. Minus enim est ac factò facilius diligere fratrem quem videas, quam Deum quem nunquam videris. Amor enim maximè ex conspectu oriri solet. Unde etiam Græcum *ἰδέναι*, quod est videre. Jam verò qui id non facit, quod minus & facilius est, quomodo potest facere id quod majus & difficilior est?

Fratrem suum quem vidit. Præteritum positum pro præsentis, Hebræo more. Jam vero si is qui fratrem non amat, Deum amare non potest; quanto minus is qui fratrem non tantum non amat, sed etiam odit?

Vers. 21. *Et hoc mandatum habemus ab ipso, ut qui diligit Deum, diligit & fratrem suum.* Alio argumento, si fortasse prius non satis efficax videretur, rem eandem evincit. Argumentum sumptum est ex eo quod Deus ipse mandatum hoc nobis dederit, ut quisque nostrum qui Deum diligit, diligit & fratrem suum, id est ut dilectioni Dei conjungat dilectionem fratris, neque alterum sine altero diligit. Ideo & Christus à Phariseis interrogatus, quodnam esset magnum in Lege præceptum, respondit primum esse de diligendo Deo, & alterum, primo simile, de proximo diligendo, ubi etiam proximi nomine frater significatur. Unde consequitur Deum diligere non posse, nisi etiam diligatur proximus.

CAPUT V.

Vers. 1. **O**mnis qui credit quod Jesus est ille Christus, ex Deo genitus est. Pergit Joannes de dilectione fratris agere, & primum describit fratrem, nempe fratrem esse eum qui credit quod Jesus sit ille Christus, Messias, id est unctus Dei, *ἁγιασμένος* & per antonomasiam dictus, ille eximius, & Prophetarum prædictionibus celebratus, proinde à Deo ex mortuis suscitatus & ad divinam in cælis evectus majestatem. Notandum est, (propter errores qui nunc in orbe Christiano obtinent) non ex eo describi fratrem, id est Christianum, quod credat Jesum esse Deum illum unum & altissimum, aut Deum aliquem qui ante secula existens homo factus sit, sed à re plane contraria. Christus enim hominem significat à Deo unctum & Regem factum, Deo illi uni relative oppositum. Et si quid majus ac divinius de Jesu, vere credi posset, & credendum esset, nonne ex hoc potius fratrem & Christianum, proinde & fidem Christianam Apostolus descripsisset? Sed nec credi quidquam majus ac divinius de Jesu potest: cum Deus ipse nihil majus ac divinius cuiquam dare possit. Omnia enim subjecit pedibus ejus, id est ipsum sedere fecit à dextris suæ majestatis. Nam si credatur Jesus esse Deus ille unus & altissimus, hoc jam est Jesu aliquid addere, & ex Christo Dei, Deum ipsum facere, & hætenus Christum Dei tollere. Describens fratrem à fide Christiana, exprimit ejus præstantiam & dignitatem, quæ ipsa nos ad amorem ejus invitat, nempe eum ex Deo genitum seu natum esse, primum ob hanc ipsam fidem quæ ex Deo est, proinde & is qui eam suscipit, ex Deo nasci-

tur; deinde ob fidei istius effecta, justitiam, charitatem, sanctitatem, quibus homo assimilatur Deo. Nam qui per hæc Deo similis factus est, ex Deo natus est cap. ij. 29. Ex hac vero fratris & Christiani descriptione manifestum est, quantum crimen ac nefas sit eos qui hanc fidem habent & profitentur & moribus exhibent, quia non profiteantur Jesum esse Deum illum unum, pro fratribus & Christianis non agnoscere, imo eos modis omnibus infectari.

Dicit Johannes, *omnem qui hanc fidem habeat, ex Deo genitum esse*, cujusque gentis & conditionis sit, nemine excepto. Dicit aliquis fidem quidem hanc ex Deo esse, sed non omnem qui fidem hanc habeat Deo etiam justitia ac sanctitate similem esse, experientia teste. Notandum est, Johannem, quod ad hoc attinet, non tam hic spectare effectum ipsum, quam fidei istius vim & efficaciam. Effectus enim iste, quominus hæc fides vim suam explicet & vires suas exerat, multis de causis impediri potest: ne nunc de eo dicam, non omnes qui sese hoc credere dicunt vere & ex animo credere. Impediri effectus fidei istius potest, vel quia homines non ita ut oportet fidei istius vim expendunt, vel quia amore mundi & eorum quæ sunt in mundo, voluptatum scilicet, opum, honorum, fidei isti oblectantur, vel quia ejusmodi opinionibus & persuasionibus infecti sunt, quæ fidem istam enervant, quales plurimæ in orbem Christianum irreperunt, de absoluta Dei electione & reprobatione, de naturæ humanæ per Adami lapsum depravatione, eaque tanta, ut nemo peccati dominatum per Christi spiritum possit excutere, (quod dici creditur ab Apostolo cap. vij ad Romanos,) de privatione arbitrii in iis quæ ad fidem & pietatem pertinent, de imputatione justitiæ Christi, de justificatione per fidem, exclusis fidei fructibus, omnium debitorum nostrorum exsolutione proprie dicta per Christi mortem & obedientiam, de fide justificante, quod ea sit, ut nobis applicemus meritum & obedientiam Christi, de sacramentorum occulta quadam & supernaturali virtute in peccatis tollendis, de confessione & poenitentia in exitu vitæ, quod per eam peccatorum reatus tollatur in iis qui Christum professi vitam à vitiis non purgaverunt, de potestate remittendi peccata, etiam si vita non emendetur, de purgatorio post mortem; quod ante mortem omnibus ineundum est, si velit eo intrare quo nihil intrabit impurum & vitiis inquinatum, & quæ sunt aliæ hujusmodi opinioniones ex falsa Scripturarum interpretatione in blandimentum carnis repertæ, quæ faciunt ne quisquam curet Filius Dei justitia & sanctitatis imitatione evadere, & tamen hæreditatem regni cælestis speret ac certo sibi polliceatur. Si enim semel animis hominum federit, posse se aliis rationibus ac mediis regni cælestis hæreditatem cernere, quamvis Deo similes sanctitate non fiant, quis unquam serio cogitabit, ut Dei natus & filius sit imitatione divina sanctitatis? Vel fides illa impeditur si quis in traditionibus hominum, iisque Dei præceptis contrariis, magnam religionis partem collocet, ut sunt qui mortuos adorant & invocant, idolis cultum exhibent religiosum, & propter hominum traditiones, quæ speciem tantum

pietatis habent, veram & solidam pietatem negligunt, aut alia aliqua noxia opinione infecti sunt, ut qui Papam Romanum, pro Christi in terris vicario, Ecclesiæ Domino & capite habent, quod errare non possit in rebus salutis. Eandem fidem mirum in modum obscurat, vel potius elidit, vulgaris illa de qua paulo ante egimus de Jesu Christo opinio, quod is Deus ille unus & altissimus sit, aut Deus ex illo ante secula genitus, quod homo sit natura tantum non etiam persona. Nam qui sententiæ istius vim expendit, facile videt fidem hanc qua Jesus creditur homo esse, & in Regem cælestem à Deo unctus esse, sententia illa everti, aut saltem animos hominum ita intricari, ut sese extricare nullo modo possint. Aliquem enim statui & Deum illum unum & hominem, perinde est atque si quis Deum illum unum neget Deum illum unum esse, & hominem neget esse hominem, duo disparata unum esse dicens suppositum. Deum illum unum esse, & tamen esse mortuum, & resuscitatum esse, & Regem ab uno illo Deo effectum esse, plane contradictoria sunt: & quamvis inter hæc conciliationem quærant, non aliam tamen inveniunt, quam secundum humanam & secundum divinam naturam, quod perinde est, ac si quis album dicat esse nigrum, album quidem secundum albedinem, seu quatenus est album, nigrum vero secundum nigredinem, seu quatenus est nigrum, & diem esse noctem, noctem diem, diem quatenus est dies, noctem quatenus est nox. Hoc non est contradictionem tollere, sed repetere & in idem revolvī. Quo sane pacto nulla est tam aperta contradictio quæ conciliari non possit. Sic dicerem hominem esse leonem, & leonem hominem, & quid non? hominem quidem quatenus est homo, leonem vero quatenus est leo. Breviter, qui hanc de Christo opinionem conceperunt, dum utrumque volunt de Christo credere, utrumque negant: & quamvis toto ore profiteantur sese credere Jesum esse Christum, tamen dum fidem istam huic fundamento superstruunt quod Jesus sit unus ille Deus, & si hoc fundamentum non agnoscas, fidem istam impiam & blasphemam putant, perinde faciunt atque si Jesum crederent esse hominem, quia homo non sit, & crederent esse Christum, quia Christus non sit, quod certe fidem illam plane subruere est. Denique dum Jesum naturam quandam humanam seu hominem singularem, qui tamen per se non subsistat, seu persona non sit, fingunt, eo ipso illum hominem esse singularem negant. Vere igitur & bona fide credere non possunt, quæ de Jesu necessario credenda sunt, & quæ fidem illam per quam ex Deo nascimur constituunt, nempe Jesum mortuum esse, à mortuis resuscitatum esse, Dominum & Regem nostrum effectum esse. Qui igitur ejusmodi opiniones animo hauserunt, quid mirum, quod quamvis fidem hanc Christianorum verbis jactent, nihil tamen minus sint quam ex Deo nati, id est Deo justitia, charitate & sanctitate similes? Fides enim illa, quia pura non est, quia per affusas opiniones tota diluta est, vim suam omnem in regenerandis hominibus amisit, quos utinam sui mores & opera carnis, quibus dediti sunt non damnarent, & hoc ipsum imprimis quod eos qui pure ac vere credunt Jesum esse Christum oderint ac damnarent, etiamli à

nobis ob nudas illas, quamvis valde noxias opiniones non damnarentur! At pura illa ac qualis in se est fides, incredibilem vim habet ad homines renovandos, ut merito Joannes dixerit, omnem qui eam habeat ex Deo natum esse. Nam qui Jesum credit esse Christum illum Dei singularissimum, proinde & ex mortuis resuscitatum ad capeiendam regni ipsi destinati majestatem, quod aliud esse non potest, quam cæleste, de promissionibus etiam ejus dubitare nullo modo potest: qui vero promissionibus Jesu Christi vere & ex animo credit, totum sese sectandæ justitiæ tradit, cum sciat neminem cum Deo communionem in illa cælesti hæreditate habere posse, nisi qui post fidem & per fidem hanc ambulet in luce, sicut Deus est in luce cap. j. 6, 7. Hoc ipsum Joannes aliis verbis dixit cap. iij. 3: *Orans qui habet hanc spem in ipso, purificat seipsum, sicut ipse purus est.* Nam spes hæc continetur in fide, qua Jesum credimus esse Christum illum & purificare se sicut Deus purus est, quid aliud est, quam ex Deo natum esse?

Et omnis qui diligit eum qui genuit, diligit & eum qui genitus est ex ipso. Nunc docet Apostolus dilectionem fratris ita conjunctam esse cum dilectione Dei, ut dilectionem Dei necessario consequatur fratris dilectio. Urget nimirum id quod dixerat supra cap. iv. 20, 21, non debere quemquam jactare amorem Dei qui non amet fratrem. Qui amat genitorem, amat & ex eo genitum. Primum quod ea sit amoris natura, ut propter eum quem amemus, amemus & omnia quæ ejus sunt. Quid vero magis est genitoris quam ex eo genitus? Deinde quod charitatis natura sit, ea omnia libenter facere quæ grata esse novimus ei quem amemus. At quid gratius esse potest Patri quam si amemus ejus Filium? Nam sicut is qui genuit valde amat ex se genitum, sic qui cum genitore in amando ejus filio conspirat & consentit, rem ei facit gratissimam. Cum igitur Deus sit genitor, frater sit ex eo genitus, necessario consequitur ut is qui Deum amat, amet & fratrem. Intellige autem, si sciat aliquem esse vere ex Deo genitum, quod certe Christianus de Christiano ignorare non potest, quamquam ex ipsa hominis cum Deo similitudine cuiusvis, si id cognoscere modo velit, & oculos aperiat, arduum non est.

Verf. 2. In hoc cognoscimus quod diligimus filios Dei, cum Deum diligimus. Docet Joannes adeo dilectionem fratris cum dilectione Dei conjunctam esse, ut dilectio Dei non tantum sit causa dilectionis fratris, sed etiam signum ac documentum, ex quo cognoscimus & cognoscere debemus, quod diligamus Dei filios & fratres nostros. Si quis enim quærat, tu dicis quod Dei filios diligas, doce unde id cognoscis rem ita se habere? Non aliter respondere potest, quam si dicat, ex eo id cognosco quod Deum diligo. *In hoc*, id est per hoc, ut sæpe. Notandum vero est Johannem hic non loqui de dilectione filiorum Dei, quatenus sunt homines, aut nostri amici, & nobiscum aliqua ratione secundum carnem conjuncti. Nam ut cognoscamus, quod homines, quod amicos nobiscum junctos diligamus, nullo signo, nullo documento opus est, cum id quisque per se sciat, an aliquem diligat nec ne? Sed Apostolus loquitur de dilectione filiorum Dei, quatenus sunt Dei filii, Deo similes sancti-

tate & iustitia, & sic hoc respectu quod tales sint. Istius rei signo & documento quisque nostrum eget, quod sane nullum aliud esse potest quam si sibi sit amoris erga Deum conscius. Sicut enim ex amore erga Deum protinus, ut vidimus, consequitur amor erga Dei Filios: sic etiam ex amore erga Deum, amor erga Dei Filios protinus cognoscitur. Causa enim effecti etiam signum est sui effecti. Individuo nexu cohæret amor fratrum cum amore Dei, & amor erga genitorem Deum & genitos ex eo. Sunt ergo hæc propositiones reciproæ. Qui amat Deum genitorem, amat & genitos ex Deo, & qui amat genitos ex Deo, amat & genitorem. Amor autem Dei ex observatione mandatorum ejus cognoscitur.

Ideo addit: *Et mandata ejus servamus.* Nimirum ut hinc cognoscamus quod Deum amemus. Nam & de eo quæri poterat, unde quis cognoscat quod Deum amet. Hoc non aliunde cognosci potest, quam si quis mandata Dei servet, & totum se dedat Dei mandatis exequendis, eo fine ut Deo rem gratam faciat & illi placeat. Nec est ut dicas hoc quoque esse præceptum Dei ut Filios Dei, eo respectu quod Filii sint Dei, diligamus; verum enim hoc est, sed præter hoc præceptum multa etiam sunt alia Dei præcepta, quæ si summo cum studio exequimur & observamus, hinc cognoscimus & plane certi reddimur quod etiam Dei filios, quatenus Dei sunt filii, diligamus.

Verf. 3. *Hæc enim est dilectio Dei, ut mandata ejus servemus.* Rationem affert Apostolus quare ad Dei dilectionem adjecerit observationem mandatorum Dei: quia, inquit, *hæc est dilectio Dei, ut mandata ejus servemus*: quasi dicat, in hoc consistit dilectio: non quidem quod proprie & accurate loquendo ista inter se distincta non sint, tanquam causa & effectus, ut eo sublato vel nulla sit erga Deum dilectio, vel nullius sit momenti, & pro nulla reputari debeat. Sic recte, & cognitio Dei, & fides in Deum & Christum collocatur in eadem mandatorum Dei observatione. Et qui dixerit, credere in Christum esse obedire præceptis Christi, recte hoc eodem sensu dixerit, cum credere in Christum & præceptis ejus obtemperare, indivulso nexu cohærere debeant, sicut & naturæ vinculo cohærent. Scripturæ mos est eas loquendi rationes usurpare, quæ magis ad praxin pertinent, quam ad theoriam, cum Christiana pietas & Religio tota referatur ad praxin. *1. ut, hic iterum positum reperitur pro 1. ut, vel 2. ut.*

Et mandata ejus gravia non sunt. Occurrit Apostolus iis qui dicerent Dei mandata esse gravia, onerosa, quibus humanæ vires non facile suffecerint, ideoque non protinus negandum esse de aliquo amorem erga Deum, si mandata ejus non servet, cum amare Deum facile sit, at ejus mandata servare & exsequi valde difficile. Qui sane error multo gravior quam Dei præcepta sunt, utinam hoc quoque tempore tantas radices non egisset in populo Dei! Nam & hæc inter alias, quarum non paucæ alibi sunt recensitæ, causa est ut Dei præcepta negligantur, & ad eorum observantiam pauci se accingant, quod eorum pondus existimetur hominibus intolerabile. Sed revincit hæc falsam opinio-

nem Apostolus, hoc loco: negat gravia esse Dei præcepta. Consentit nimirum discipulus cum suo Magistro & Domino, qui omnes oneratos & defessos ad se invitat: *Venite, inquit, ad me omnes laborantes & onerati, & ego reficiam vos. Tollite jugum meum super vos, & discite a me, quia mansuetus sum & humilis corde, & invenietis refectionem animabus vestris. Jugum enim meum dulce, & onus meum leve est.* Quasi dicat, non onerabit nec defatigabit vos Matth. xj. 28, 29, 30. Pertinent huc & illa Psalmi verba de præceptis Dei, *quod sint desiderabilia super aurum, & lapidem pretiosum multum, & dulciora super mel & favum, etenim servus tuus custodit ea, in custodiendis illis retributio multa* Psal. xix. 11, 12. Quod si hæc de Mosaicæ Legis præceptis vere dicta sunt, ob respectum ad retributionem magnam, quæ omne onus leve facit; quanto magis hoc dicendum est de præceptis Christi, quæ Lex est liberalitatis & Regia, in qua nihil aliud præcipitur quam quod honestas ipsa requirit, & jugum illud rituum & ceremoniarum plane cessavit, & spiritus datur qui carnem domat cum affectibus & cupiditatibus, & Deus non serviliter nos tractat, sed paterne nobiscum agit, & ad Regni sui hæreditatem nos vocavit.

Verf. 4. *Quia omne quod genitum est ex Deo vincit mundum.* Demonstrat id quod dixit de Dei præceptis, quod non sint gravia, intellige Christianis & fidem illam Christianorum habentibus, & per eam ex Deo genitis, similitudine nimirum justitiæ. Aliis enim hominibus haud dubie gravia sunt. Demonstrat autem id ex eo, quod omne ex Deo genitum vincat mundum. Neutrum genus ponitur pro communi. Significat Apostolus, si quid gravitatis esset in præceptis Dei, id foret propter mundum, iis qui præcepta Dei observare velint, adversantem. Non meminit Apostolus carnis, quia ii qui ex Deo sunt nati, & Deo iustitia similes facti, carnem jam edomuerint, immo morte affecerint, ut Paulus loquitur, & crucifixerint cum affectibus & concupiscentiis. Nec diaboli meminit, quia eum in mundo tanquam eius principem seu tyrannum potius includit. Mundi nomine hoc loco homines intelligit veritati & pietati Christianæ adversantes, quorum plenus est mundus, ita ut illorum comparatione Paulus, Christianos in mundo non esse dixerit. Hos vincere est non pati sese ullis eorum machinationibus à veritate Christiana, ejusque professione & à moribus Christianis avertere. Sunt vero mundi machinationes, vel illecebræ ac pollicitationes variæ, vel odia & comminationes & persecutiones & mortis intimationes. His omnibus non commoveri, sed firmiter in Christiano proposito persistere, mortem denique truculentam oppetere potius, quam quidquam Christianæ vocationi & pietati contrarium & indignum committere, mundum vincere est. Res ipsa loquitur, cum qui ex Deo natus est, & Deo iustitia ac sanctitate similis evadit, mundum vincere. Mundus enim nos aliter expugnare non potest quam per propriam carnem nostram ejusque affectus & cupiditates; quibus edomitis & crucifixis; quod sane omnes ex Deo nati fecerunt, omnes adversum nos mundi impetus & insultus vanos & irritos esse necesse est. Unde jam constat

stat hominibus ex Deo natis, præcepta Dei portatu gravia & factu difficilia non esse; quin potius valde levia & dulcia ac suavia esse.

Et hæc est victoria qua vincit mundum, fides nostra. Ipse Johannes probat omnem illum qui ex Deo natus est mundum vincere, ex eo quod Christianorum fidem habeat. Argumentum Apostolice est.

Qui fidem Christianam habet, mundum vincit, Atque ex Deo natus est, fidem habet Christianam;

Ergo qui ex Deo natus est mundum vincit.

Major his Apostoli verbis continetur. Minor per se evidens est, cum nemo possit ex Deo nasci, nisi qui fidem Christianam habet & credit Jesum esse Christum illum Dei. *Fidem nostram & Christianam dicit esse victoriam, scilicet mundi, per metonymiam effecti, quod sit effectrix victoriæ mundi.* Sic Christus dicitur *vita, resurrectio, veritas, & similia*, quod sit omnium istorum auctor & effector, isque talis ut extra eum non detur istorum ullum. Hoc ipsum etiam significare voluit Apostolus, dum fidem nostram vocat ipsam victoriam, quod extra eam nullus sit victoriæ locus. Nam extra victoriam non datur victoria.

Quæ vincit mundum. Id est quæ fecit ut vicerimus mundum. *Fidei id tribuit quod proprie competit iis qui fidem hanc habent.* Dicit Joannes quod fides nostra mundum jam vicerit: proinde & nos fide ista præditi. Quod non ideo dicit, quasi nulla nobis pugna amplius cum mundo restet, & victoria nostra jam sit consummata; sed quod sumus in ipso victoriæ cursu, & quod victoriam habeamus in manu & potestate nostra. Est enallage temporis in verbis Apostoli, quam & supra habuimus de eadem victoria cap. ij. 13, 14. Sic & Christus dicit, quod mundum vicerit, quamvis adhuc ei maximum & ultimum cum mundo certamen restaret. Merito autem fidei nostræ mundi victoriam tribuit. Nam qui fidem hanc habet, certissima spe regni cælestis præditi sunt; quæ facit ut omnia mundi oblectamenta, si cum peccato conjuncta sint, pro sordibus ducat, nullas mundi minas nec mortem ipsam reformidet.

Verf. 5. *Quis est qui vincit mundum, nisi qui credit quod Jesus est ille Filius Dei?* Probat quod dixit fidem nostram esse mundi victoriam, extra quam vincere mundum non detur: quasi dicat Joannes, ostendat mihi quispiam victorem mundi præter eum qui fidem Christianorum habet & qui credit quod Jesus sit filius ille Dei? Pro Christi nomine ponit Filii Dei nomen, utrumque permutans inter se, quod utriusque eadem sit significatio. Neque enim hic diversam fidem tradit ab ea quam versu 1. tradidit cum ad eam respiciat. Eadem est fides, licet diversis describatur vocibus, quæ ex Deo nascimur, & qua mundum vincimus, cum ideo vincamus quia ex Deo nati sumus, & supra aliquoties cap. iv. 2. cap. ij. 22, ubi permutantur etiam titulus illius Christi, & titulus illius Filii Dei, nempe à Prophetis prædicti & celebrati: qui certe alius non est quam Messias, ille scilicet Christus. De filio qui ex essentia Dei ab æterno generetur, fando auditum est nunquam in populo Dei, nec Filii istius notitia quidquam ad mundi pertinet victoriam. Ex hoc autem tanto effectu præstantia & veritas & divinitas fidei Christianorum manifeste conspicitur.

Verf. 6. *Hic est qui venit per aquam & sanguinem, Jesus ille Christus.* Confirmat Joannes vere id omni-

ne credi de Jesu Christo, & rem ita se plane habere, ne cui ulla dubitatio suboriri queat.

Hic est, inquit, qui venit. Intellige ad homines. Venit, cum prædicare cepit, prædicationem hanc suam per aliquot annos continuaturus.

Per aquam. Id est cum aqua, per pro cum, ut Rom. vj. 4. (ubi Christus à mortuis dicitur surrexisse, per gloriam Patris & summa cum gloria Patris) cap. xix. 20. 2 Cor. ij. 4, & alibi non raro: mox dicit, *in aqua, in sanguine*, eodem sensu. *Aquæ nomine intelligit aquæ effectum, per metonymiam causæ, & puritatem, quæ ad spiritum & animum relata consistit in sanctitate & innocentia.* Maximum sane argumentum Jesum fuisse veracem. Neque enim mendaci & impoliti cum tanta sanctitate quanta in Jesu apparuit, quidquam commune esse potest. Puritatem hanc eleganter hic aquæ nomine significavit Apostolus, ut eam sanguini quem adiungit opponeret.

Et sanguinem. Per sanguinem idem, pro cum sanguine. Intelligit similiter per metonymiam sanguinis effusionem, quod scilicet innocentissimus & sanctissimus cum esset, pro prædicationis suæ, & quod se diceret Dei Filium & Christum confirmatione, sanguinem suum profuderit, nunquam id facturum, si sese à Deo missum esse sinxisset.

Jesus ille Christus. Exprimit diserte quem designet. *Ille Christus*, asserens de Jesu id de quo agitur. Merito autem id asserit ex duobus istis aquæ & sanguinis invictis testimoniis. Vide & hic voces illius Christi, poni pro vocibus illius Filii Dei, uterque enim titulus idem significat, quod quia phræses Hebrææ imperitia non est observatum, tantos nobis de Filio Dei errores induxit. An enim Filius Dei singularissimus non sit, quia à Deo per Spiritum Sanctum, ex virgine est genitus, qui à Deo in singularissimum Filium est electus? quem Deus divina majestate fecit sibi simillimum? Vide commentarium in Joannis cap. xx. 31.

Non in aqua tantum, sed in aqua & sanguine. Insistit Joannes utriusque testimonio: quasi dicat, magnum erat si cum sola vitæ puritate venisset, omnis vitii expers, sanctus & impollutus; sed multo majus est quod non in aqua tantum, sed in aqua & sanguine venerit. Hæc testimonia tanta sunt, ut iis ab homine probo & sanæ mentis contradici non possit. Antichristi sanguinem Jesu arripiunt ad negandum quod sit Christus ille Dei, cum eo niti deberent ad credendum. *In aqua & sanguine*, nunc dicitur, pro cum aqua, & cum sanguine. In pro cum, usitata Hebræis phrasi, ut hinc appareat, verbis per aquam & sanguinem idem dici. Sanguinis vocem ponit Apostolus pro voce carnis superius usurpata cap. iv. 2, 3. Idem enim est Christum venisse in carne, & venisse in sanguine, nisi quod voce carnis etiam aliæ perfectiones significantur, mortem antecedentes, voce sanguinis, ipsa mors cruenta, perfectionum illarum complementum.

Et spiritus est qui testatur. Nempe de Jesu quod sit Christus ille Dei, hac enim de re agitur. Addit tertium testem duobus prioribus omni exceptione majorem, spiritum nimirum illum quo Jesus unctus fuit, cui testabatur de Jesu quod in omnibus verax esset, tum per idipsum quod ei datus esset: neque enim

enim Deus impostori spiritum illum suum dedisset : tum quod Jesum plane divina sapientia , & divinissimis operibus instrueret , quæ cum à Deo missum esse docebant , imo cum opera ista tot tantaque essent , quot & quanta nullus ante Jesum fecerat : non tantum Jesum vera loqui & à Deo missum esse ostendebant , sed etiam eum Christum illum Dei esse , specialiter demonstrabant. Hoc testimonium , ita Nicodemum , quamvis Phariseum , quamvis ex Principibus Judæorum , convicit , ut ad Jesum noctu venerit & ipsi dixerit : *Magister scimus quod à Deo venisti doctor : nemo enim hac signa potest facere quæ tu facis , nisi sit Deus cum ipso* Joan. I II. 12. Spiritum absolute dicit , ut & mox , sed sanctum illum intelligi , res ipsa docet.

Quia spiritus est veritas. Causam affert cur spiritus pro tertio teste fuerit adhibitus , quia scilicet spiritus est veritas : quasi dicat , ipsa veritas mentiri non potest. Prioribus duobus testibus quicquam saltem in speciem posset aliquid opponere. At Spiritus Sancti testimonio , ne in speciem quidem quidquam potest objici , nisi per summam impietatem & impudentiam , & tanto cum crimine quod nullam remissionem habeat tam in hoc quam in futuro seculo.

Verf. 7. *Quia tres sunt qui testantur in celo , Pater , Sermo , & Spiritus Sanctus , & hi tres unum sunt.* Hæc verba vetustissimi codices non legunt , quod alii monuerunt. Et sane nullam cohærentiam habent cum superioribus , quamvis iis præfigatur particula causalis *quia* , quæ docet rationem dictorum reddi. At dictum erat , aquam , & sanguinem , & spiritum , tanquam testem veracissimum testari de Jesu , quod sit ille Christus Dei , quæ vero istius dicti ratio est , quod tres sint qui testentur in celo , Pater & Sermo & Spiritus Sanctus. De Patre & de Sermonem nulla erat expressa mentio , Spiritus autem Sancti testimonium non debebat afferri pro ratione & pro causa ejus , quod Spiritus Sanctus testetur. Hæc enim esset nugatio. Deinde Patris testimonium includitur in spiritus testimonio. Pater enim per spiritum suum testimonium perhibuit Filio. (Nam vox illa Patris cælitus audita , paucis audita fuit , Apostolus autem hic loquitur de testimonio quod totius mundi oculis & auribus sit expositum.) Ideo vs. 9 , non facit mentionem testimonii spiritus , sed tantum testimonii Dei. Quia scilicet Dei testimonium spiritus erat testimonium , *τὸ λόγος* , id est sermonis (quæ voce haud dubie Jesus significatur) testimonium includitur in aqua & sanguine. Nulla enim re magis de prædicationis suæ veritate testatus est Jesus , quam vitæ puritate & morte truculenta , cuius rei symbolum & signum esse potuit aqua illa cum sanguine ex latere ejus profusa , quasi testis , sanguis innocentis , & simul vim abluendi & purgandi , (nempe peccata mundi) habentis. Tertio , cum Pater dicatur respectu Filii , jam pro concesso poneretur Jesum esse Dei Filium : at hoc in istius rei probatione non recte fieret. Non debet enim pro concessio sumi quod probandum est , & tum cum de ejus probatione agitur. Nec ulla causa foret , cur Patre nominato , non diceret Filium , sed *λόγος* ; cum Pater referatur ad Filium , & Filius ad Pa-

trem , non *λόγος* , sed titulo *τὸ λόγος* , à solo Joanne usurpato , quæ sita species videtur. Spiritum etiam toties & modo bis & mox infra nominans , nusquam habet epitheton *sancti* , quod quia hic est , alienam redolet manum , nec satis cautam affectationem. Quarto , Spiritus Sanctus non debet tanquam testis à Patre distinctus poni , cum Pater non alia ratione magis testatus sit quam per Spiritum Sanctum. Quinto , quod infra in Dei testimonio non includatur Filius , qui *λόγος* Dei est , sed Deo opponatur , quatenus Deus dicitur testatus esse de Filio suo vs. 9 & 10. Sexto , quod Spiritus Sanctus , qui unus tantum testis est , bis numeraretur , & irrita esset sex testium affectatio. Non enim si Spiritus Sanctus sit in celo & sit etiam in terra , duo propterea testes ex illo faciendi sunt. Nam & Filius , & in terra fuit , & in celo nunc est , neque tamen idcirco duos testes facit. Septimo , si personæ cælestes numerandæ sint , etiam Angeli non semel testati sunt Jesum esse Christum. Etiam Elias , qui in cælum assumptus dicitur , in transfiguratione testatus est de Christo. Octavo , quod verba illa *in celo* , & iis opposita *in terra* , intelligenda essent de loco testium , non de loco testimonii. Quid enim opus esset in celo testari Jesum esse Dei Filium ? At si de loco testium loqueretur , longe planius dixisset , tres sunt in celo qui testantur , & similiter tres sunt in terra qui testantur. Nam si verba *in celo* exponas , quasi dictum esset , manentes in celo , testantur in terra & apud homines , etiam verbis *in terra* significabitur , aquam & sanguinem manentes in terra testari. At hoc frigidum est , cum aqua & sanguis alibi manere non possint , quam in terra. Voces *in terra* alium sensum congruum habere non possunt , quam testes istos testari apud & inter homines , qui in terra habitant : at si voces *in terra* , significabunt testimonium apud & inter homines in terris degentes ; sequitur ex oppositionis ratione , ut voces *in celo* significant testimonium apud vel inter Angelos in cælis habitantes , quod frivolum foret. Si vero voces *in celo* significare dicas de celo ; primum hoc voces ipsæ respuunt : deinde voces *in terra* similiter significarent de terra , dicendumque esset testimonium de terra profectum esse in cælum , sicut de celo profectum sit in terram. Omnino apparet vel voces *in terra* non fuisse additas à Joanne , cum in vetustissimis illis codicibus non minus quam totus iste versiculus 7 desint ; & Apostolus ipse supra absolute dixerit *spiritum testari* vs. 6 , & minime sit necessarium addere ubi testes isti testentur , cum apertum sit , testimonium illud hominum causa , proinde & apud homines fieri : vel si additæ sunt à Joanne , in eorum gratiam , & superiores has *in celo* , ab aliquo alio appositæ esse , quia enim sensum congruum habere non possunt , ut vidimus , Joannis non erunt. Sive igitur voces istas *in terra* versu sequenti addiderit Joannes , sive minus , conjectura non deerit versiculum hunc 7 , alienæ manus esse , invitante numero trium testium , & cæli ac terræ oppositione , quo an communem de Trinitate sententiam impugnare voluerit , an stabilire , incertum est.

Vero propius, impugnare voluisse, ut ostenderet tres istos non aliter unum esse, quam sicut multi testes unum sunt. Denique si versiculum hunc eximias, omnia recte cohærebunt. Dixerat Joannes *ψ. 6.* Jesum venisse cum aqua & sanguine, & Spiritum Sanctum testari. Cur vero hæc tria conjunxerit, causam protinus affert, quia tres sunt qui testantur, nempe de Jesu, quod sit ille Filius & Christus Dei, tres nimirum illi quos dixerat, Spiritus & aqua & sanguis, ut ita Jesus plenum numerum testimonium habeat, nam plures tribus testibus Lex ipsa non requirit, quin & duobus tantum contenta est. Verba autem illa *ψ. 6.* quia *Spiritus est veritas*, in parenthesi legi debent. Qui ergo versiculum hunc septimum Joannis esse putant, ostendere debent, quomodo contextui conveniat & aptus sit? Quomodo Pater distincte testetur à Spiritu? Quomodo item Spiritus Sanctus diversus sit à seipso testis? Quomodo porro *τὸ λόγος* qui Filius est, testimonium diversum sit à testimonio aquæ & sanguinis? Quomodo denique si Pater Sermo & Spiritus Sanctus unus sit Deus, testentur de suo Filio, ut patet ex *ψ. 9.* cum sermo sit ipse Filius, Spiritus autem Sanctus non habeat ullum Filium, & Filius aperte distinguatur à Deo qui solus esse Pater significatur *ψ. 9.* & *10.* & *11.* Sed si verba hæc versiculi septimi, recipienda sunt in contextum Apostolorum; Pater Deus ille unus & altissimus, qui in cælo habitat, testabatur de Jesu, cum cælestem illam vocem edidit, & ad Jordanem Christo baptizato, & in monte illo sancto Christo transfigurato: *Hic est Filius ille meus dilectus, in quo complacui: λόγος*, qui ipse Christus est, & nunc in cælis residet, testabatur de se, cum Stephanus protomartyr coram synedrio causam diceret, quo tempore vidit cælos aperros, & Jesum stantem a dextris Dei: hoc enim haud dubie fuit ipsius Jesu opus. Testabatur item de se in Sauli conversione, & aliis temporibus haud dubie sæpius. *Spiritus Sanctus* qui itidem in cælo est, tanquam fons istius spiritus qui in terram ad homines manat, testatur Jesum esse Dei Filium illum, testatur inquam per quendam effluxum suum, descendendo in Jesum, & in ejus discipulos specie visibili, & admirandos effectus in iis & per eos operando. Possumus etiam hoc trium istorum testimonium intelligere de omnibus iis, quæ Pater & *ὁ λόγος*, & Spiritus Sanctus (cujus fons in Deo, & sic in cælis est) fecerunt apud homines in testimonium de Jesu, & prædicationis ejus veritate. Omnia enim in quibus divinitas aliqua circa prædicationem Evangelii apparuit, Patri & *τῷ λόγῳ*, & Spiritui Sancto tribuenda sunt. Quo sensu versiculo sequenti vox *Spiritus*, vitandæ tautologiæ causa, de solis Spiritus Sancti donis & effectis admirandis accipienda foret. Quod & ipsum argumento esset, verba hæc *ψ. 7.* Joannis haud esse: quia aut tautologiam in verba ejus inducerent, & unum testem bis numerari facerent, aut vocem *Spiritus* *ψ. 8.* ad impropiam significationem redigerent. Ad tres personas quarum quælibet sit unus ille Deus, in explicatione loci istius confugere non datur; nisi aliunde prius demonstrantur. Nam ex hoc loco primum eas velle demonstrare irritum sit, cum locus

hic longe aliam, eamque multo magis congruam interpretationem admittat. Nam ne nunc manifestam contradictionem objiciam, qua unus ille Deus de tribus distinctis personis & separatim dicitur, itemque Scripturæ clarissimam auctoritatem, quæ Dei voce cum articulo emphatico aut per antonomasiam, quæ unus ille Deus designatur, solum Patrem toties significat, & sic unum illum Deum Filio & Spiritui Sancto opponit; quid apertius est quam hoc loco tres adduci testes, ut ex eorum consensu veritatis capiatur argumentum, quod hic periret. Nam quid mirum esset eos inter se consentire qui unus idemque sint Deus, una eademque essentia?

Et hi tres unum sunt. Hoc addendum erat, quia de tribus istis tanquam testibus loquebatur. Nisi enim testes unum sint, frustra testium numerus adducitur, & causæ magis nocet quam prodest: quo sensu vero dicatur testes esse unum, quisque intelligit, nempe eos licet essentiis multos ac diferentes, inter se plane consentire, & unum esse eorum testimonium, non numero sed consensu. Hic ergo ipse locus refutat eos, qui Patrem, Sermonem & Spiritum Sanctum unum esse Deum dici existimant. Nam si hoc verum esset, profectio non tres sed unus tantum testis omnes isti essent. Unus enim Deus, non nisi unus testis est, licet omni exceptione major.

Vers. 8. Et tres sunt qui testantur in terra, Spiritus & Aqua & Sanguis, & hi tres unum sunt. Particula conjunctiva & expungenda foret si *ψ. 7.* expungatur, & pro ea ponenda foret particula causalis initio *ψ. 7.* posita. Verba etiam, *tres sunt qui testantur*, *ψ. 7.* jam posita sunt, ut ea repetere non sit opus. De verbis *in terra*, jam supra egimus.

Primus testis nominatur *Spiritus*, nempe Sanctus: qui duplici ratione testatur, ut supra monuimus, Jesum esse Christum Dei Filium; tum quatenus a Deo dabatur istud credentibus: quo respiciens Apostolus Petrus: *Et nos*, inquit, *testes ipsius sumus, verborum istorum, & Spiritus Sancti, quem dedit Deus obtemperantibus ipsi* Act. v. 32, tum quatenus per credentes Jesum esse Christum, divinos & admirandos effectus producebat, tam in linguis eorum & sermonibus, quam in factis & operibus: quo pertinent illa Christi ipsius verba: *Signa vero eos qui crediderint hæc consequentur; in nomine meo demonia ejicient, linguis loquentur novis &c* Marc. xvi. 17, 18. Utrumque istorum complexus est Auctor ad Hebræos cap. 2.4, cum ait: *Deum contestatum fuisse signis & prodigiis & variis potentiis, & Spiritus Sancti partitionibus secundum suam voluntatem.* Quod autem ad Jesum ipsum attinet, qui tanquam primus fidei istius dux & auctor hic spectatur, is tanta Spiritus Divini copia, tantisque illis donis & effectis instructus fuit; ut non solum cum a Deo missum esse & vera dicere ac docere; sed etiam Christum & Filium illum Dei esse, liquido appareret.

Et aqua. Secundus testis. Aqua diximus, per metonymiam causæ, puritatem significari, puritatem nimirum spirituales, quæ sola in tali testimonio spectatur: quam puritatem etiam efficit aqua spiritualis, id est veritas divina, seu sermo Dei.

Dei. Cujus certissimus effectus, simulque signum ac indicium est vitæ puritas & innocentia; quæ propterea merito inter testes de Jesu, quod vera docuerit, collocatur. Tanta vero vitæ puritas & innocentia fuit in Jesu, ut nullius unquam peccati coargui potuerit, omnis vitii expers; quod quia de nullo unquam homine dici potuit, propterea non tantum à Deo missus esse, sicut alii Prophetæ, sed etiam Christus ille Dei esse manifeste ostenditur.

Tertius testis est sanguis, nempe per eandem metonymiam, sanguinis effusio, quâ Jesus prædicationem suam, seu ea quæ docebat & prædicabat, obfirmavit. Non fudit, seu fundi passus est suum sanguinem propter aliquod crimen aut culpam suam; sed quod constanter assereret se Christum & Filium illum Dei esse: cui confessioni & assertioni nunquam fuisset immortalis, si mendacii & imposturæ hac in re sibi fuisset conscius. Non potuisset autem conscius non esse, si hoc mendacium & impostura erat, non ipsa veritas. Arduum est pro veritate mori. At qui sciat se mentiri, quo pacto pro mendacio mortem obibit? Hi sunt tres testes Christianæ veritatis prorsus invicti. Observandum vero est testes istos non solum ipsi Jesu, sed & Apostolis eius adfuisse, qui omnes divino spiritu præditi, Jesum factum esse Christum, Deique Filium ex resurrectione à mortuis definitum annuntiabant Act. 2.36. Rom. 1.4. Cujus divini spiritus varia in illis conspiciebantur effecta; sapientia tanta, cui nullum humanum ingenium posset resistere, linguarum donum, quas nunquam didicerant, ut omnibus linguis prædicarent maxima miracula quæ in Jesu nomine patrabant ut Jesum regnare appareret, ut erat mortuorum excitatio, Spiritus Sancti datio per Apostolorum fidem, sed quod etiam inter dona spiritus recensetur. Alia, ut sanationes & similia fiebant per spiritum qui in illis habitabat. Christus autem quod Dei Filium decebat superior omnibus hac etiam in parte erat, ut omnia spiritu in se habitante, (quem sequentium temporum Christiani divinam in Christo naturam dicebant) & solo jussu perficeret. Sed tamen Patris honori hoc dabat, ut Patri, inspectante populo, gratias ageret, quod se exaudierit Joan. xi. 41, 42. Adfuit & tertius testis sanguis. Fere enim omnes pro Christi nomine & pro eo quod oculis suis viderint & diu multumque spectaverint, eum à mortuis resuscitatum, & ad regnum suum capeffendum in cælos sublatum, proinde in cælis ac in terris rerum omnium potestatem adeptum esse, sanguinem suum profuderunt. Et si ullus eorum morte violenta ob hujus rei prædicationem extinctus non est; hoc non ideo probat, ut pro hac veritate mortem detrectaret, sed quod ab adversariis veritatis occidi à Deo non permetteretur, quod de hoc ipso Joanne traditur. Idem spiritus & aqua & sanguis in Apostolorum discipulis conspectus est. Nam per Apostolorum manus Spiritum Sanctum accipiebant, & linguis loquebantur variis, & miracula in Jesu Christi nomine faciebant, plurimi eorum vitam sanctissimam agebant, & pro Christi nomine acerba & mortem ipsam passi sunt. Quarum omnium rerum testimonio evincitur eos non mendacia sed veritatem divinam ab Apostolis accepisse.

Et hi tres in unum sunt. Latinus interpres eodem modo legit ut supra, & *hi tres unum sunt*. Nec mihi dubium est Joannem sic scripsisse: sed qui superioribus verbis, unum essentia dici voluerunt, ne exemplo istorum trium testium, spiritus & aquæ & sanguinis revincerentur, lectionem hic mutaverunt addita vocula *in*, & inusitate, & frustra. Inusitate, quia tres testes in unum esse dici phrasis est insolita. Frustra, quia hic unum nequit intelligi de essentia unitate, quis enim nesciat spiritum & aquam & sanguinem essentia unum haud esse? Sed de solo consensu. Unde & superius *unum* de solo consensu intelligi nihil prohibet; cum hoc adeo usitate dicatur, præsertim de testibus, ut etiam si tres testes *unus* esse dicerentur; non aliter tamen hoc intelligi deberet, quam eos sic consentire, quasi unus idemque testis essent. Sic & Christiani omnes, unus esse dicuntur ab Apostolo Gal. iii. 28, quod omnibus ita inter se conveniat ac si unus homo essent. Unde & Lucas, *multitudinis credentium*, inquit, *erat cor unum & anima una* Act. iv. 32. Et etiam si particulam *in* legamus, id ipsum tamen verbis istis dicitur, quod tres isti unum sint, particula *in* ex Hebraica consuetudine adjecta, sicut in illis verbis, *erunt duo in carnem unam* Eph. v. 32. id est duo erunt caro una Matth. xix. 5, 6. 1 Cor. vi. 16, sic Adam Hebræa phrasi dicitur esse factus *in animam viventem*, id est anima vivens, ultimus vero Adam *in spiritum vivificantem*, id est spiritus vivificans 1 Cor. xv. 45. Sunt & codices qui verba hæc in versu 8 prorsus non legunt, eandem quam diximus haud dubie ob causam. Sed tantum abest ut hic omitti, ad superiores vero testes apponi debuerint; ut non aliter quam post testes omnes enumeratos ea poni convenerit, ad ostendendam testium istorum omnium unitatem & consensum. Ipsi profecto adversum sese suspiciones congerunt, ne quis huic loco manum alienam defuisse dubitet.

Vers. 9. *Si testimonium hominum accipimus, testimonium Dei majus est.* Quo pacto hæc verba cum superioribus cohæreant mox videbimus. Arguitur Apostolus à minori ad majus, ut evincat testimonium Dei nullo pacto à nobis rejiciendum esse. *Si testimonium*, inquit, *hominum accipimus*, id est recipimus, simplex pro composito, Hebræorum more, qui compositis verbis carent, nempe hominum fide dignorum. Recipere testimonium, est testimonium ratum habere, ei credere & assentiri.

Testimonium Dei majus est. Concise loquitur, & causam consequentiæ ponit pro consequente. Dicere enim debuerat, quanto magis testimonium Dei accipiendum est? Causa consequentiæ est, quia testimonium Dei majus est quam testimonium hominum, quanto Deus major est omnibus hominibus, etiam fide dignissimis, tanto & testimonium Dei majus est quorumvis hominum testimonio. Majus & majoris dignitatis & ponderis. Unius Dei testimonium pluris est quam totius mundi testimonium.

Quia hoc est testimonium Dei, quod testatus est de Filio suo. Reddit causam cur argumento illo utatur. Dicere aliquis poterat, quid hic facit testimonium Dei mentio, & cum hominum testimonio com-

paratio? Atqui testimonii Dei nullam fecisti mentionem. Feci, inquit Apostolus, quia hoc quod dixi testimonium, Dei ipsius testimonium est. Is enim & spiritum hunc largitur, & quæ per spiritum fiunt opera, ipsius Dei opera sunt, & tanta vitæ puritas, tantaque pro Jesu Christi nomine ad mortem usque & sanguinem constantia, nonnisi Deum auctorem habet. Hic iterum argumentum peti potest versum septimum Joannis haud esse. An enim opus fuisset dicere, hoc de quo egerat, esse Dei testimonium, & Patrem Deum esse? An Filium distinxisset à sermone, & sermonem dixisset testatum esse de Filio? An solum Patrem voce Dei designasset, exclusis & Filio & Spiritu Sancto? An solum spiritus & aquæ & sanguinis testimonium, Dei testimonium esse dixisset, & testimonium Patris & sermonis & Spiritus Sancti neglexisset? *Hoc, scilicet quod dixi testimonium spiritus & aquæ & sanguinis, est Dei testimonium, quod testatus est de Filio suo.* Proinde de eo quod Jesus sit ejus Filius, ille singularissimus, ille Christus ejus. Jam monuimus Filii Dei illius singularis appellationem, & appellationem illius Christi singularis esse synonyma, & utramque inter se permutari. Vides hic & in sequentibus Deum, haud dubie illum unum, & Filium ejus, contradictoriè opponi. Sic & Spiritus Sanctus Deo opponitur quoties Dei spiritus appellatur.

Vers. 10. *Qui credit in Filium Dei, habet testimonium in seipso &c.* Ostendit Apostolus quis sit fructus, si quis credat Jesum esse Dei Filium; hic nimirum, quod habeat testimonium, intellige Dei in seipso, hoc est, quod Dei testimonium receperit & in animum suum admiserit. Idipsum est quod testimonium accipere *ψ. 9.* Porro pro eo quod dicere debuit, qui credit Jesum esse Dei Filium, dicit istius rei consequentiam seu effectum, *qui credit in Filium Dei.* Credere vero in Dei Filium est ei confidere & obtemperare, qui fiduciæ istius effectus est, ilque talis à quo fiducia mente quidem & cogitatione separari potest, reipsa non potest. Neque enim confidere ei dici possum, cui promittenti aliquid, si faciam quod jubet, non obtempero. *Filius Dei* accipitur hic *ἡς ἰσχυρῆς*, pro Christo illo, mundi Servatore, à Prophetis prænunciato, & à Deo ante secula præcognito. Ideoque ad vocem Filii additur articulus emphaticus, singularem illum Filium Dei designans.

Qui non credit Deo, mendacem fecit ipsum. E contrario docet quantum in ea re sit mali si quis Dei testimonio non credat, hoc nempe quod Deum fecerit mendacem. Testimonio Dei non credere & Deo non credere eadem sunt.

Quia non credidit in testimonium quod testatus est Deus de Filio suo. Credere in testimonium est credere testimonio, Hebræa phrasi, quæ etiam est in symbolo, credo in Spiritum Sanctum, in ecclesiam, in communionem Sanctorum, in peccatorum remissionem, in carnis resurrectionem, in vitam æternam. *Quod testatus est Deus de Filio suo.* Quasi dicat, Deus de Filio suo testatus est, nem-

pe Jesum esse Filium illum suum: huic testimonio qui non credit, Deum certe fecit mendacem. Ideo enim non credit quod Deum verà testari non putet. Nam si quis dicat, se nescire an hoc sit Dei testimonium, ignorantiam inexcusabilem culpæ prætexit & culpam auct. Scire enim facile posset si vellet. Sic ebrietas crimen non excusat sed gravius reddit.

Vers. 11. *Et hoc est testimonium quod vitam æternam nobis dedit Deus, & hæc vita in Filio ejus est.* Docet Apostolus quantopere sibi ipsi noceat qui huic testimonio non credat. Neque enim hoc Dei testimonium continet rem aliquam ad nos non pertinentem, sed eam quæ maxime ad nos & summam beatitudinem nostram spectet.

Et hoc est testimonium. Et hoc continet testimonium istud Dei de Jesu, per synecdochen totius pro parte, vel continentis pro contento.

Quod vitam æternam dedit nobis Deus, & hæc vita in Filio ejus est. Duo continet, unum est quod nobis Deus dederit vitam æternam. *Dedit*, & dare constituit, & promisit, *nobis*, nempe hominibus morti subjectis, quibus nihil optabilius esse potest quam vita, eaque sempiterna, mortis proinde & malorum omnium expers, omnium vero bonorum plenissima. Si enim Jesus est Dei Filius ille singularis, necesse est ut promissiones ejus sint verissimæ, proinde vitæ æternæ promissio quam is Dei nomine attulit & annuntiavit, verissima sit. Argumentum hinc peti potest, non ante veram & claram vitæ æternæ promissionem mundo affuisse, quam Dei Filius ille venit, & cum Dei Filium illum esse constituit. Alterum quod in hoc testimonio continetur est, quod hæc vita, nempe æterna, in ipsius Filio sit, & in Filii Dei manu & potestate & dispositione: adeo ut nemo eam possit adipisci, nisi Filii Dei beneficio & per fidem in ipsum: quam ob causam etiam se dixit resurrectionem & vitam. Unde constat quanto sese bono privent qui testimonio Dei non credant: quamque non in Deum tantum; sed etiam in seipsos peccent.

Vers. 12. *Qui habet Filium, habet vitam.* Hoc consequitur ex priore. Nam si vita est in Filio, certe *qui habet Filium, habet vitam.* Habere Filium, est in ipsum credere, ut *ψ. 10* dicitur. Qui enim in Dei Filium credit, per hanc fidem Filium Dei ordinaria via suum facit, & ejus gratiam & favorem adipiscitur. Nam extra ordinem Filio Dei licet vitam dare cui velit.

Habet vitam. Et nunc jus vitæ habet, suo tempore ipsam vitam habebit. Quo respectu *habet*, ponitur per enallagen, pro habebit.

Qui non habet Filium Dei, vitam non habet. Ne quis putet se etiam citra Filium Dei posse vitam æternam habere. Negat hoc Johannes, idque merito. Nam si in Dei Filio vita est, imo si Dei Filius est vita, profecto sicut citra vitam nemo habere potest vitam, sic neque citra Dei Filium. Quid vero sit non habere Dei Filium, facile intelligitur ex contrario, sicut & non habere vitam. Porro vox *vita*, æternam significat vitam versu 11 nominatam, quod indicat articulus emphaticus voci vitæ oppositus in Græco. Notandum vero est vitæ æternæ

æternæ adeptionem, adstringi ad fidem in Dei Filium, respectu temporum Evangelii quibus Dei Filius apparuit, & eorum hominum qui credendi in ipsum causas & occasiones habuerunt. Caterum quorumvis & temporum & hominum respectu nemini sine Filii Dei beneficio vita æterna continget.

Verf. 13. *Hæc scripsi vobis qui creditis in nomen Filii Dei &c.* Docet quibus hæc superiora scripserit, nempe iis qui credunt in nomen Filii Dei & in Dei Filium, consueto Hebraismo, nominis pro illo ipso quem nomen designat cap. 2. 12. 111. 23.

Ut sciatis quod vitam æternam habeatis. Docet quo fine ista illis scripserit, ut scirent quod vitam æternam haberent & certo cognoscerent, nec ullum de ea re dubium haberent, cognitis nimirum istius rei causis certissimis, quarum explicationem vidimus. Habetis & habituri estis, tam certo ac si jam re ipsa haberetis. Ex his Joannis verbis intelligimus, credere, certis & minime fallacibus de causis, esse quoddam scire. Unde & non raro ab Apostolis scire ponitur pro credere. Est quidem fides credere quod non vides, sed neutiquam fides est credere quod ipse quid sit nescias.

Et ut credatis in nomen Filii Dei. Alium finem notat, *ut credatis*, & ut constanter credatis, neque vos ab hac fide ullo modo avelli patiamini; scientes quantum bonum vos maneat si in nomen Filii Dei constanter credideritis. Potest enim aliquis credere, postea tamen credere desinere, & à fide deficere. Nam si hoc fieri non posset, nihil erat opus, ut Joannes ne id fieret, scribendi laborem susciperet. Ideo toties Scriptura nos hortatur ad perseverantiam & constantiam: & Paulus ipse, tantus Apostolus, omni ope annitebatur ne reprobos fieret, si vel à fide defecisset, vel fidei tam sanctæ, moribus non respondisset 1 Cor. ix. 3. ult.

Verf. 14. *Et hæc est parrhesia quam habemus erga ipsum &c.* Docet quem fructum & in hac vita habeamus, fidei istius nostræ parrhesiam, nempe erga ipsummet Deum, quanquam & Christus una cum Deo potest intelligi. Magnum est parrhesiam habere erga aliquem hominem potentem, puta Regem vel Imperatorem: quanto vero majus est parrhesiam habere erga ipsum Deum, rerum omnium creatorem, & erga ejus Filium, Regem Regum, ac Dominum Dominantium ab ipso effectum. Parrhesia est, cum quis coram aliquo libere & omni metu solutus loquitur, quod convenit ac decet. Hanc parrhesiam habemus erga Deum, qui in nomine Filii Dei credimus, semper nobis aditus & accessus ad Deum patet, & facultas libere orandi coram ipso, & petendi ab ipso quæ volumus.

Quam parrhesiam ipse Johannes statim explicat, cum ait: *quod si quid petamus secundum voluntatem ejus, audit nos.* Quibus verbis docet qua in re sita sit ista parrhesia erga Deum, quod nobis scilicet liceat orare ab ipso quæ volumus, dummodo ea quæ volumus cum Dei voluntate consentiant, & quod nobis semper Deus patulas & propitias præbeat aures; nunquam aures suas ab orationibus &

petitionibus nostris avertat; sed potius paterno affectu ad preces nostras inclinet. De precibus secundum Dei voluntatem supra diximus cap. 111. 22: Ingens hic profecto fidei nostræ in Dei Filium fructus est. Nam quid ex eo consequatur statim addit Apostolus.

Verf. 15. *Et si scimus quod audit nos, quicquid petierimus scimus.* Docet Joannes quid ex eo consequatur, cum Deus benignas aures præbet petitionibus nostris, id nimirum, *quod habemus petita quæ petimus ab ipso.* Habemus, id est habituri sumus. Merito ex benigna & paterna precum nostrarum auditione, earum effectum infert, 1. quia Deus nobis omnia dare & exhibere potest, 2. quod preces nostras benevolo affectu accipiens, dare nobis ea quæ petimus vult. Et si vero non semper ipso momento Deus præstet ea quæ petimus; Joannes tamen nos ea habere dixit, quia tam certo habituri sumus, quam si ea haberemus. Porro sicut ex benigna auditione consequitur precum effectus; sic ex scientia benignæ auditionis consequitur scientia adeptionis eorum quæ petimus. Qua in re magnum est solatium. Quid enim optabilius quam scire preces nostras non esse nec fore irritas? Non possumus autem nescire Deum benignas precibus nostris præbere aures, si parrhesiam illam erga Deum habemus. Hanc vero non possumus non habere, si in Dei Filium credimus: Ita omnia inter se apta ac nexa sunt.

Verf. 16. *Si quis videat fratrem suum peccantem peccatum non ad mortem.* Effectum quandam precum nostrarum, eumque valde eximium, commemorat, qui ad alium spectat; eo ipso ostendens Deum multo magis nobis daturum ea quæ ad quemque nostrum pertinent. Nam si in gratiam nostri alteri benefacit Deus, quanto magis nobis ipsis seu cuique nostrum benefaciet? Non vulgare autem beneficium commemorat quod alteri, nempe fratri, exoraturi simus; scilicet vitam ipsam, nempe æternam, quæ sola digna est vita absolute nominari.

Hanc conditionem tamen apponit Apostolus, si oremus *pro fratre peccante peccatum non ad mortem.* Quod ut intelligamus, notandum est peccata in fratribus triplicis esse generis. Quædam sunt quæ Deus omnino vult remittere, lapsus scilicet & imperfectiones illas quæ cum regeneratione & ambulatione secundum Spiritum Sanctum non pugnant. Quædam sunt quæ Deus omnino non vult remittere, sed æterna morte plane constituit plectere: quædam denique medii sunt generis, quæ nec omnino vult remittere, nec omnino non vult. De primi generis peccatis non agit Joannes, quæ etsi quotidie deprecanda sunt, scdere tamen eorum remissio cauta est. Pro secundi generis peccatis frustraneum est & inutile. Pro tertii generis orare, utile & efficax. Fratris etiam nomine intelligendus est Christianus, qui vel professione adhuc sit Christianus, vel saltem fuit, cujus quod sit peccatum ad mortem, quod vero non ad mortem, id est quod secundi, quod tertii generis sit, magis in singulari dignosci potest; (ut merito Joannes dixerit, *si quis videat fratrem suum peccantem*)

eam non ad mortem, significans remissionem oculis quodammodo cujusque subiectam esse;) quam in genere definiri. Si tamen in genere loquamur, peccatum in fratre ad mortem; (ut de hoc prius agamus, & ex eo simul intelligamus ejus contrarium, peccatum non ad mortem;) primum est, si is qui frater sit, sciens prudens Spiritum Sanctum blasphemet, & Diabolum vel Diaboli spiritum appellet, quæ blasphemia vulgo peccatum in Spiritum Sanctum vocatur, nimium generali nomine, cum & aliis modis in Spiritum Sanctum peccari possit præter blasphemiam, quæ tantum crimen est, ut ullam apud Deum, sive in hoc, sive in futuro seculo, remissionem habere negetur ab ipso Dei Filio Matth. XII. 31, 32. Deinde, peccatum in fratre ad mortem, videtur esse actus aliquis valde enormis, ex radice quadam vitiosa & alte insita profectus, ut puta, si quis à veritatis professione & ecclesia contra conscientiam recedat, propter opum, honorum, voluptatum cupiditatem, Esau illi simillimus, vel potius eo multo deterior, præsertim si etiam veritatem blasphemet, aut ejus professores insectetur, ut tanto magis fidem simulationi suæ adstruat. Hoc enim si à sciente & prudente fiat, gravissimum crimen est, & valde vicinum blasphemie Spiritus Sancti. Ideo & Christus, cum interfectores suos culpam remitti petit, hanc causam adfert, quod nesciant quid faciant, & Apostolus sese misericordiam consecutus dicit, quod ignorans ecclesiam sit persecutus. Uterque & Christus & Apostolus significans, si peccato isti scientia vel conscientia adfuisset, nullum futurum fuisse veniæ & misericordiæ locum. Huc pertinet & id quod Paulus dixit Act. XIII. 27. Tertio, si quis pro fratre se gerens, pretii causa fratrem, aut quod majus est, ecclesiæ ministrum in manus hostium tradat, Judam proditorem imitatus, qui Christum prodidit, idque illi exitiosum plane fuit. Quarto, si quis hæreseos aut perniciosi dogmatis, ex mera ambitione, aut ob quæstum auctor sit, & propugnator, vel sectator. Ideo Apostolus hæreticum, si semel atque iterum admonitus non respiciat, vitari præcepit, monens hunc perversum esse, & peccare *ἀντιπαρὰ τὸν Θεόν*, id est à seipso damnatum; scit se peccare, & ipse se damnat, nililo secus tamen peccat, & peccatum suum defendit. Frustra igitur fit, si eum tanquam ignorantem coneris in viam revocare & reducere, cum ipse forte melius quam tu & errare se sciat & viam norit, quam sciens prudens deseruit. Quinto, si in aliquo fratre sint habitus peccatorum gravium, puta avaritiæ, ambitionis, fastus, vitæ voluptariæ & impuræ, valde inveterati & inoliti, qui jam veluti in naturam abierint. Quibus habitibus merito accenseri debent & alii actus, qui si à fratre committantur, sicut nullam excusationem & commiserationem habent, sic & omni venia videntur prorsus indigni, parricidium puta, fratricidium, & alii his similes nimium graves & foedi actus, ut si quis frater latrocinia exerceat & homines occidat spoliis & lucri gratia, aut si Dei metu plane excusso, peccatis totum se dedat, inque iis non exiguo tempore volutetur, cujus conscientia callum ob-

duxit, & multis cauteriis est inusta; aut doctorem vel ministrum ecclesiæ agens, aliosque pietatem docens, ipse interea clam peccatis per longum tempus indulgeat, & postea detecto furo & larva detracta turpis appareat, magno cum ecclesiæ scandalo, aut sese irrisoribus Christianæ veritatis & pietatis associet, eamque ludibriis & dictis procacibus incessat. Possent & alia hujusmodi plura peccata colligi, sed ex his facile est judicium ferre de cæteris. Breviter, peccatum ad mortem illud est, cujus remissionem Deus non admittit, seu non permittit, vel ob nimiam & omni venia indignam gravitatem, præsertim in homine Christi cognitionem adepti, vel quod præstitutum à Deo poenitentiae tempus jam effluxerit, quæ diu multumque expectata, nihil aliud profectum sit, quam ut peccata in cumulum tanto majorem excrescerent. Quo pertinet locus Pauli Rom. 2. 4, 5. Sic Esau, homo profanus, revocare benedictionem non valuit, quamvis patrem lachrymis & ejulatu ad poenitentiam flectere conatus sit Hebr. XII. 17. Sic Israëlites in deserto frustra poenitentiam agebant & Deo obtemperare volebant, postquam Deum, toties tentatum & indignissimis modis habitum, implacabilem sibi reddidissent. Sic & Prophetas vetat Deus pro populo orare, quod jam amplius exorari & ad misericordiam flecti nolle. Nimirum Deus noster non frustra ignis consumens dicitur Hebr. XII. 29, cui propterea non cum pudore tantum, sed etiam cum tremore serviendum sit. Nunc ad peccatum non ad mortem veniamus: cujus ratio ex peccato ad mortem facile intelligitur. Illud nimirum peccatum non ad mortem Joanni elie, in quo veniæ & poenitentiae locus adhuc relictus est, quamvis, nisi vera poenitentia consequeretur, mortem & damnationem haud dubiam allaturum esset: quales in fratribus sunt enormiores actus, qui tamen aliquam habere possunt excusationem & commiserationem: ut verbi causa, apostasia per seductionem erroris, aut juvenilis & immaturæ ætatis, mundi illecebris captæ, veritatis item abnegatio, metu mortis & tormentorum expressa, alique similes actus; qui etsi hominis Christi spiritu carnem edomitam habentis, naturam & rationem tollunt; humani tamen sunt, & si poenitentia seria ac tempestiva accedat, venia & misericordia non indigni. Ad idem peccatum referendi sunt & peccatorum habitus nondum plane inveterati; præsertim in iis quorum aliqui egregia exstiterunt facta & opera in fide erga Deum, & charitate erga fratres; qua de re loquitur Auctor ad Hebræos cap. VI. 9, 10. Istitis igitur qui his & similibus modis peccant, non simpliciter vita exoranda est, sed vitæ emendatio; quam exorando, vitam iis exoramus. Exoramus vero illis vitæ emendationem, cum ad preces nostras Deus illis concedit & spacium, & peculiare ac efficaces causas ad poenitendum; etiam si forte eorum pertinacia effectus non consequatur: cum Deus vim nemini hac in parte afferat, ut virtuti & vitio, præmio & poenæ locus sit. Celebria illa Auctoris ad Hebræos VI. 3, 4, 5, 6, & X. 26, 27 & seqq. & 2 Petr. 2. 20, & sequentibus dicta, quia de iis agunt, qui vel

vel à veritate, vel à pietate Christiana deficient; quatenus peccatum ad mortem, & peccatum non ad mortem, seu peccatum in quo venia adhuc locus sit, & in quo non sit, designent, ex iis quæ diximus non difficile est intelligere. Illud notandum est, non negare auctorem ad Hebr. cap. x. 26. omni qui post acceptam veritatis cognitionem, voluntarie, id est ultro & dedita opera peccet, restare poenitentiae locum; sed tantum restare negat victimam. Sensus est, Christi sanguine purgatum non iri voluntaria peccata post veritatis notitiam admissa, sicut purgata sunt ante veritatis cognitionem perpetrata: sed oportere omnino peccata ista deponere, idque quam primum antequam tempus gratiae & poenitentiae præterfluat. Nam qui ad Christum convertebantur, protinus per Christi victimam ab omnibus antea actis purgabantur peccatis, id est eorum reatu, iisque iustitia imputabatur, ut si eos illo temporis articulo vita defecisset, gloria illa caelesti non exciderent. Sed alia ratio est eorum quorum post conversionem vita producit, & spacium peccata deponendi datur. Isti nisi peccata exuant, nullum ex victima & sanguine Christi fructum & solatium polliceri sibi debent; qui morte sua pro peccatis nostris, non licentiam peccandi induxit, sed nos ad moriendum peccatis & vivendum iustitiae penitus obligavit. Sunt & alii quidam vitiosi habitus, non ex vitiis illis gravioribus, sed ex levioribus & magis innocuis, quique alicui innati, & ab ipsa stirpe tracti esse videntur, semper oppugnati, nunquam tamen penitus expugnati, quorum reatus, etiamsi ordinaria Novi Foederis gratia, nisi plane excutiantur, tolli nequeat, nihil tamen impedit quominus in tali fratris periculo extraordinariam Dei gratiam imploremus, precibusque ardentibus ambiamus, saltem ut Deus temporaria aliqua poena contentus, à vita hominem non arceat sempiterna, praesertim si magnarum compensatione virtutum, vitium hoc minuatur. Solet enim Deus Heroicis virtutibus, qualis est mortem pro Christo & iustitia oppetere, omnia delicta condonare. Solet etiam aeternam poenam, quæ vitae immortalis privatio est, in temporariam aliquam commutare. Quo spectant illa Apostoli verba: Multi ex vobis obdormiverunt, ne cum mundo damnarentur I Cor. xi. 30, 31, 32: quasi dicat, vita hac ante tempus privati sunt, ut hac poena peccata sua expiarent, ne aeterna vita privarentur. Ideo idem Apostolus, nullam damnationem iis esse dicit, qui in Christo Jesu non secundum carnem, sed secundum spiritum ambulant Rom. viii. 1, significans, iis qui aliqua ex parte secundum carnem, non secundum spiritum ambulant, aliquam, etiamsi non aeternam damnationem metuendam esse. Omnes per fidem in Christum facti sumus Dei Filii & à Deo adoptati. Pater vero etiamsi potestatem habeat ut filium, si mereatur, ab hereditate arceat; liberum illi tamen est clementius ac benignius agere, praesertim si pro tali filio aliorum in omnibus patri obsequentium filiorum sollicitæ preces & supplicationes accedant. Inde etiam pro talibus jam vita unctis orare charitati consentaneum est, quam

non vivis tantum, sed & mortuis fratribus exhiberi convenit. Necdum enim Judex vivorum & mortuorum venit, proinde necdum sententiam decretoriam de quolibet tulit, saltem nondum eam executus est, adhuc intercessionibus locus relinquitur apud eum cui omnes vivunt, etiam mortui, id est, qui mortuos in vitam revocat, & ea quæ non sunt appellat tanquam ea quæ sunt Rom. iv. 17. Preces tamen istæ, divinæ subjiciendæ sunt voluntati, nec pro medio salutis, quod tollere nequeat, arripiendæ. Tutissima ad salutem est via, non secundum carnem, sed secundum spiritum ambulare. His quæ diximus de peccato ad mortem, cuius nec venia datur ulla, nec recipitur poenitentia, (nam Deus etiam pessimos & induratissimos, si velint bene agere, proprie loquendo non prohibet, nec ut in peccatis perseverent, proprie loquendo unquam facit) contraria non sunt illa verba Dei apud Prophetas, quibus jurat se nolle mortem peccatoris, eumque poenitentem & conversum sese velle in gratiam recipere. Nam primum, recte dicitur nullam esse regulam, quæ non exceptionem admittat. Hic sane, vel sola Spiritus Sancti blasphemia, Christo auctore, excipienda foret. Deinde, sicut omnia, sic & Dei gratia istis verbis declarata, suis temporibus, suis limitibus definita est. Tempore accepto, inquit ipse Deus, exaudi vi te, & in die salutis auxiliatus sum tibi. Et Propheta. Querite Dominum, inquit, dum inveniri potest, invocate eum dum prope est: Nec frustra Psaltes Psal. lv. 6, & ex eo auctor ad Hebræos cap. iii. 15: Hodie, inquit, cum audiveritis vocem Dei, ne induretis corda vestra, significans non semper huic rei tempus opportunum fore. Non semper est tempus acceptum, non semper dies salutis, non semper Deus inveniri potest, non semper prope est, non semper dici poterit, hodie non indurate corda vestra, cum dies aderit poenæ, & dies præterierit obedientiæ. Quod & Israëlitarum tandem maximo suo malo in deserto experti sunt. Venit enim & dies iræ ac iusti iudicii Dei, quo frustra peccatores gratiam implorant, & poenitentiam circumspiciunt, quod & Deus sæpe Prophetarum oraculis testatus est. Invocabitis, inquit, & ego non exaudiam &c. & effectu comprobavit; maxime vero in ultimi iudicii die comprobaturus est. Peccata quæ tam enormia sint, in iis qui Dei & Christi cognitionem fuerant adepti; ut divina sanctitate & iustitia sit indignum eorum patratores regni sui hæredes facere, intra limites illius gratiæ à Prophetis celebratæ, multo vero clarius Novo Foedere sancitæ, recipi non debent. Peccata quæ ab iis fiunt qui à Deo indurari dicuntur, si solam attendas indurationem, huc non pertinent: cum videamus Apostolum pro induratis Judæis diligenter orasse, & omnia conatum esse ut eos ad Christum converteret; & Deus indurare dicatur, cum homines ea quæ suæ saluti inferviunt, si probitas adsit, in alimentum & occasionem contumaciæ suæ trahunt & arripiunt. Quibus certe Deus proprie & per se neutiquam ad conversionem & poenitentiam obstat; sed illi obstant sibi met

sibi metipsum & proprie ac per se semetipsum indurant.

Petet, & vitam ipsi dabit. *Petet*, id est si petet. Vel etiam asserit, quod cuiusque officium est, ut fratrem de salute periclitantem juvet, præsertim si precibus eum juvare possit: quarum profecto non magnum impendium est. *Et dabit ipsi vitam.* Effectum precum exprimit, docens non fore preces irritas. *Dabit ipsi vitam*, id est causa erit per suas preces & intercessionem, ut ei vita æterna, res omnium præstantissima, detur. Similem loquendi modum vide I Tim. iv. 16. Jac. v. 15, 20. Sic & Christus Luc. xvi. 9, *ut cum defeceritis recipiant vos in æterna tabernacula.* Pauperes proprie loquendo hoc non facient, sed causa erunt ut Deus id faciat. Pauperum enim sunt illa tabernacula. Ergo si cum pauperibus partem habere volumus in illis tabernaculis futuri seculi, habeant & illi nobiscum partem in hujus seculi opibus.

Peccantibus non ad mortem. Hoc addit ut doceat se non de aliis fratribus loqui, sed de iis solis qui peccent non ad mortem: ne quis in omnibus fratribus peccantibus, sine ulla distinctione, preces suas valituras putet. Loquitur nunc in plurali, cum antea loqueretur in singulari; ut ostendat se non unum aliquem; sed quemlibet fratrem, quamvis plures sint, dummodo non ad mortem peccent, intelligere.

Est peccatum ad mortem. Causam exprimit cur distincte de peccato non ad mortem loquatur, quia etiam est peccatum ad mortem.

Non de illo dico ut roget. Non loquor de peccato ad mortem, ut scilicet quispiam roget illius remissionem ac veniam. Significat se nolle verba sua de peccato ad mortem intelligi; neque se vel monere, ut quis pro peccante ad mortem oret, vel polliceri fore ut exaudiatur. Voces *καὶ ἐκείνους* ad verbum *λέγω*, referendæ sunt, *ut roget*, intellige aliquis.

Verf. 17. *Omnis iniquitas peccatum est, & est peccatum non ad mortem.* Quasi dicat, peccatum latius patet quam ut solum peccatum ad mortem significet. Latius vero patet, quia *omnis iniquitas*, id est, quicquid non sit ex æquo & iusto, quicquid in se iniquitatem aliquam habet, *peccatum est*. At vero non omne quod tale est, peccatum ad mortem est, id est nullam veniam habet, nulla pœnitentia elui potest. Ideo addit Apostolus quod ex priore consequitur.

Et est peccatum non ad mortem. Quasi dicat, & est consequenter peccatum non ad mortem, quia & iniquitas datur, quæ non est ad mortem, id est cui adhuc locus pœnitentiæ & veniæ relictus est.

Verf. 18. *Scimus quod omnis qui genitus est ex Deo, non peccat &c.* Addit hæc verba Apostolus ne quis ex superius dictis licentiam aliquam peccandi sibi usurpet, cogitans, quia non omne peccatum sit ad mortem, posse se tali peccato indulgere. Docet ergo tales cogitationes, multo vero magis actiones ipsas, in hominem ex Deo genitum non cadere. *Scimus*, inquit, *quod omnis qui ex Deo*

genitus est non peccat. Merito dicit nos hoc scire, quia hoc res ipsa per se docet. Nam ex Deo genitum esse, est per fidem in Christum sanctitate & iustitia similem esse factum. At qui tales sunt, certe non peccant, id est ultro & dedita opera, proinde nec graviter, nec ex consuetudine, qua de re actum est superius cap. iii. 6, 9.

Sed qui genitus est ex Deo, custodit seipsum. Ex contrario rem illustrat, seu rem contrariam de genito ex Deo affirmat.

Custodit seipsum. Id est diligenter & summa cura sibi ab omni peccato caver, assiduus est sui ipsius custos & observator, ne unquam peccet, aut aliquid divinæ voluntati contrarium admittat. Cui profecto homini non eveniet ut vel in vitio aliquo hæreat ejusque consuetudine teneatur, vel enorme aliquod factum perpetret.

Et ille malus non tangit ipsum. Occurrit objectioni Apostolus. Poterat aliquis dicere, homini ex Deo nato non tantum luctam & certamen esse cum ipso peccato, & peccati promotrice & adjutrice carne; sed etiam cum Diabolo ipso, quem superare difficile sit, & humanis viribus impar. Respondet Apostolus, hominem ex Deo natum tantis instructum esse à Deo viribus & tanta resistendi Diabolo facultate, ut Diabolus non tantum vulnus aliquod, præsertim lethale, ei infligere, sed ne tangere quidem eum possit, id est ad peccatum aliquod levius eum adducere, dummodo ipse diligenter sibi caveat, & suis utatur recte viribus & armis ad evitandos omnes ictus. Alludit Apostolus ad certamina athletarum aut inter se depugnantium. *Resistite Diabolo*, inquit Jacobus, *& fugiet à vobis* cap. iv. 7. Diabolum nomine *mali*, adjecto articulo emphatico designat, quod sit insigniter malus & malorum, seu potius pessimorum omnium pessimus, & omnis malitiæ auctor.

Verf. 19. *Scimus quod ex Deo sumus, & mundus totus in malo jacet.* Addit & hæc verba Apostolus, ne nos mundi exempla corrumpant, ostendens diversissimam esse inter nos & mundum rationem, eamque nos optime scire. *Scimus*, inquit, *quod ex Deo sumus*, id est ex Deo geniti per semen & sermonem ejus. Deum igitur Patrem & auctorem nostrum imitari debemus.

Et mundus totus in malo jacet. Id est, & hoc scimus quod totus mundus in malo jaceat, ideoque ne totius quidem mundi exemplum movere nos debet, ut quidquam veritati & pietati Christianæ adversum faciamus. Multitudo malorum nobis curanda non est. *Mali* nomine peccatum designari, & mundum in peccato jacere, id est in peccato voluntari, eique plane esse deditum, illi tanquam strato mollissimo incubare. Sed quia eadem voce paulo ante Diabolum designavit, & Deo, cujus modo mentionem fecit, aptius opponatur diabolus, quam peccatum; excusanda videtur hæc loquendi ratio, qua mundus in Diabolo jacere dicatur. Nam & is in aliquo jacere dicitur, qui alicui incumbit totus, ut mundus totus Diabolo, cui sese totum permittit. Diabolus eum fert, agit, rapit quo vult. Sic dicimur alicui incumbere, quod nihil aliud est quam

in aliquo cubare. Mundus igitur totus diabolo incumbit, eo sensu quo diximus.

Verf. 20. *Scimus vero quod Filius Dei venit & dedit nobis mentem &c.* Docet Apostolus, mundum non habere ullam excusationem quod in malo jaceat, eique totum sese permiserit, & unde factum sit, ut nos non jaceamus in malo, idque sciamus. *Scimus autem*: quasi dicat, mundus quidem in malo jacet; nos autem scimus, quod Filius Dei venerit & dederit nobis mentem &c. Iterum dicit *scimus*, quia Christiani optime sciunt Jesum esse Dei Filium illum, certissimis argumentis & rationibus edocti.

Dei Filius ille. Id est Christus ille, articulus singularem illum Dei Filium & Christum declarat.

Venit. Id est ad mundum, seu homines in mundo degentes. Quid vero sit venire ad homines, supra jam dictum est cap. iv. 1.

Et dedit nobis mentem. Nobis qui ipsi credimus, tam ex Gentibus, quam ex Judæis, quam dare vellet & toti mundo, si mundus eam vellet accipere. Græcus textus habet *διανοίαν*, quæ vox non mentem & rationem, sed ratiocinationem significat, quia ratiocinatione devenimus in rerum notitiam, & sensus est quod nos Dei Filius deduxerit ad cognitionem veri Dei. Dedit autem nobis hanc *διανοίαν* per sermonem & spiritum suum.

Ut cognoscamus illum verum. Intellige Deum: qui *verus* dicitur, quatenus idolis & falsis Diis, & ipsi diabolo mundi Deo opponitur. *Ille verus*, seu verus cum articulo excellentiæ indice dicitur, quatenus etiam veris Diis, tanquam eorum auctor & altissimus opponitur: quo sensu solus verus Deus appellatur inter alia Joan. xvij. 3. Cognoscere autem illum verum Deum, est à diabolo & idolis ac falsis Diis eorumque cultu ad veri Dei cultum conversum esse, ejus notitiam habere, ejus voluntatem plenam & perfectam scire. Cognitio enim ista veri Dei, respectu eorum qui ex Gentibus sunt conversi, latius extendenda est, quam respectu Judæorum: quatenus etiam illorum ignorantia latius patuit quam istorum. Judæi enim verum Deum colebant, Gentes veri Dei ignorantia, idolis & in illis diabolo serviebant. Cæterum tam Judæis quam Gentibus plenæ & perfectæ voluntatis divinæ notitia defuit, quam per Dei Filium omnes sunt adepti. Ad gentes ad Christum conversas pertinent illa Apostoli verba I Thess. j. 9: *Conversi estis ad Deum ab idolis, ut serviatis Deo viventi & vero, & expectetis Filium ipsius ex calis, quem suscitavit ex mortuis, Jesum, aripientem nos ab ira illa ventura.* Ex verbis Apostoli manifestum est, Filium illum Dei, distingui ab illo vero Deo, imo ei tanquam Filium Patri opponi.

Et sumus in illo vero. Id est Deo: quasi dicat, non tantum illum verum Deum cognoscimus, sed etiam *in illo sumus*, id est ei sumus infiti per fidem qua sermoni ejus credimus, proinde non jacemus amplius in illo malo, quod facit culpa sua totus mundus.

In filio ipsius Jesu Christo. Hæc verba non sunt appositio ad illum verum Deum declarandum. Nam si per illum verum Deum Filius intelligeretur, Filius diceretur esse sui ipsius Filius, quod contradictionem implicat. Verbis istis declarat Apostolus, eum

per quem in illo vero Deo sumus, hunc nimirum esse Filium ipsius Jesum Christum: siquidem sermo Filii, est Patris sermo: & qui credit sermoni Filii, credit Patris sermoni. Unde & Filius dixit: *Qui in me credit, non credit in me, sed in eum qui misit me*, id est Patrem meum. Sumus autem in vero illo Deo, per Filium ejus Jesum Christum, tum quatenus Jesus Christus effecit ut in illo vero Deo essemus, tum quatenus dum in Filio ejus Jesu Christo sumus, in vero illo Deo sumus. Sic dicimur per Christum credere in Deum, quod credendo in Christum credamus in ipsum Deum. Porro in Dei Filio Jesu Christo sumus, dum ei inserimur credendo ipsius sermoni: & ita simul inserimur Patri. Particula *in* ponitur pro *per*. Neque novum est, ut in eodem orationis complexu particula *in*, nunc propriam habeat significationem, nunc accipiat pro *per*, inter alia Rom. x. 8. 9: *Prope te est verbum in ore tuo*, & mox: *Si confitearis in ore tuo*, ubi priore loco *in* accipitur proprie, postiori significat *per*. Similiter Ephes. iij. 21: *Ipsi gloria in ecclesia in Christo Jesu*: quibus in verbis prius *in* propriam habet significationem, posterius significat *per*. Vide & Rom. xv. 13. Ephes. j. 3 & 6. Col. j. 16. ij. 7.

Hic est ille verus Deus, & vita æterna. Mirum est Christianos accepisse mentem ut cognoscant illum verum Deum, & tamen adeo amantes esse, ut pronomen *hic*, ad Jesum Christum, Filium illius veri Dei, referendum putent, idque etiam atque etiam prætendant. Atqui vidimus Joannem, semel iterumque Jesum Christum ab illo vero, scilicet Deo, aperte distinxisse, & tanquam Filium Patri opposuisse! Ajunt, verum illum Deum, & Patrem simul esse & Filium. At cum verus ille Deus unus tantum sit, profecto si simul sit & Pater & Filius, sui ipsius erit Pater & sui ipsius Filius. Negant hoc sequi, & ajunt, quamvis ille verus Deus unus tantum sit, eum nihilominus plures esse personas, earumque unam esse Patrem, alteram Filium. Hæc qui dicunt, manifeste sibi ipsis contradicunt. Et frustra cum iis disputes, qui omnis intellectus principium tollunt. Itaque his saniores à Deo mentem precari malim quam cum iis disputare. Sed quid eos tandem cogit ut pronomen *hic*, ad Jesum Christum Filium illius veri Dei tam absurde referant? quia, inquit, Jesus Christus proximè ante pronomen istud nominatur. Hoc argumentum si firmum est, profecto ex Jesu Christo seductorem & Antichristum facient. Idem enim Joannes, sequente epist. v. 7, *Multi, inquit, seductores ingressi sunt in mundum, qui non confitentur Jesum Christum venientem in carne.* *Hic est ille seductor & ille Antichristus.* Ubi non tantum Jesus Christus ante seductorem illum & Antichristum proximè nominatur, sed etiam nullum aliud nomen in singulari sibi respondens habet. Sunt & alia plura huic similia loca Act. vij. 19. x. 6. Sed & Paulus de eodem Antichristo agens postquam dixisset, *quem*, id est Antichristum, *Dominus consumet spiritu oris sui & destruet apparitione adventus sui*; protinus addit; *cujus est adventus secundum efficaciam Satane* 2 Thess. ij. 8. 9. Ubi similiter non tantum Domini, id est Jesu Christi, sed etiam adventus ejus proximè fecit mentionem. Non hoc spectandum est in talibus, quis proximè nominatus sit; sed de quo (Ggg) princi-

principaliter agatur. At Joannes hic principaliter agit de illo vero Deo, cujus Filius est Jesus Christus, & Jesu Christi hætenus tantum facit mentionem, quatenus illius veri Dei Filius est, & quatenus nos ad veri Dei cognitionem deduxit, & quatenus per eum, & in eo, Deo illi vero sumus infiti. Ideoque pronomen *hic*, non ad alium quam ad illum, cujus Filius est Jesus Christus, id est ad Jesu Christi Patrem referendum est, vel ipso Jesu Christo auctore, (cujus vestigia hic legisse videtur Joannes) qui Patrem suum solum verum Deum esse dixit, & sese ab illo tanquam ejus Legatum distinxit Joannes xvij. 3. Ne quis putet, quod & illi objiciunt, propositionem fore tautologicam, quasi dictum sit, *hic verus Deus, est verus Deus*, nisi verba ista ad Jesum Christum referantur. Nihil minus, ut dictum est: quanquam & repetitio ac asseveratio ejusdem sententiæ posset esse, quasi dictum sit: *Hic, inquam, est verus ille Deus &c.* Jam monuimus voces *veri Dei*, hic *ὁ αὐτὸς θεὸς* accipi, quod & articulus additus in Græco docet, pro supremo illo rerum omnium ipsiusque Christi auctore & Domino, qui Jesum Christum, ejus filium declarare non potest; quamvis alioquin & ipse Jesus Christus Dei Filius, verus Deus sit, significatione vocum *veri Dei*, latiore; cum scilicet verum opponitur falso, non cum opponitur non summo. Illo enim significato, veram divinitatem habet cæli & terræ & rerum omnium Dominus, à Deo Patre suo effectus.

Et vita æterna. Hoc quoque movit eos de quibus agimus, ut locum hunc de Jesu Christo intelligerent, quod is vita æterna appelletur. Existimant enim hanc appellationem Jesu Christo propriam esse, quasi vero cum Jesus Christus vita æterna vocetur, quod vitæ æternæ dandæ potestatem habeat; non multo magis vita æterna appellari possit is qui Jesu Christo hanc potestatem contulit! Jesus Christus etiam vocatur Servator, quasi proprio quodam nomine: quid vero impedit quominus & Deus ipse Servator, qui Jesu Christo omnem servandi potestatem dedit, appelletur? ut sane ab Apostolo appellatur 1 Tim. ij. 3. Tit. iij. 4. An quia Christus semel atque iterum appellatur vita, idque etiam sine adjectione vocis *æterna*, ideo cum verus ille Deus vita æterna appellatur, Jesus Christus intelligendus erit? Deut. xxx. 20. Deus ille unus dicitur esse vita Israël, an propterea Christus istic intelligi debet? Nimium profecto fallacibus conjecturis res tantas superstructum eunt! Cæterum, Deus ille verus, Christi Pater, vita æterna dicitur per metonymiam effecti, quod sit primus vitæ æternæ fons & auctor. Cujus cognitionem qui habet, ab ipsius Filio traditam, hic & vitam æternam habet: qui vero non habet, nec ad vitam æternam aspirare potest, & ad vitæ æternæ adeptionem & Filii Dei cognitio, hætenus est necessaria, quatenus Filii Dei cognitio, est ipsius Dei Patris cognitio. Sed quia Joannes ad ipsius Christi verba haud dubie respexit, quæ retulit in historia Evangelii cap. xvij. 3, *vita æterna* poni videtur pro ratione ac modo consequendæ vitæ æternæ, per metonymiam, sicut & Evangelium dicto loco ponitur: quasi dicat Joannes, & hæc est ratio consequendæ vitæ æternæ, nempe ut cogno-

scamus illum verum Deum, & simus in illo vero Deo, per filium ejus Jesum Christum. Nam ipse Christus Dei Filius, verbis memoratis Joan. xvij. 3, idem eodem plane modo dixit, *hæc est vita æterna*, id est vitæ æternæ consequendæ unica ratio, *ut te (Pater) cognoscant, qui solus es verus Deus, &c.* (ut cognoscant) *quem misisti Jesum Christum*: significans Jesu Christi cognitionem ideo esse necessarium, quod à Deo sit missus, & quod aliter Deus cognosci non possit, quam cognito Jesu Christo, quippe Dei summo ac præcipuo legato. At si Joannis in verbis vita æterna ponitur pro vitæ æternæ causa seu ratione ac modo illius consequendæ, consentaneum est ut itidem per metonymiam Deus ille verus positus intelligatur pro cognitione illius veri Dei, cui rectissime subjicitur suus effectus vita æterna. Sic vox Dei, ut & Christi accipitur, cum dicitur Deus vel Christus doceri ac prædicari Col. 1. 28.

Verf. 21. *Filioli custodite vosmet ab idolis.* Postquam de vero illo Deo, & filio ejus Jesu Christo egit, finit epistolam paterna admonitione, ut sibi diligenter caveant ab idolis, quippe quæ Deo vero, & filio ejus Jesu Christo plane sunt adversa. In ipso fine hanc admonitionem posuit, ut tanto magis memoriæ eorum insingeretur. Abiens scrupulum reliquit. Erat vero hæc admonitio illo tempore valde necessaria, cum totus mundus idolis esset deditus, eaque coleret, & Christianos quod ea fugerent odisset & persequeretur. Idolum, proprie loquendo, simulachrum seu speciem & formam omnem alicujus rei effectam significat. Sed ex Scripturæ usu, generalis ista & propria significatio, restringitur ad significandas formas & species ab hominibus factas eorum qui per illas pro Diis coluntur. Quia vero per ejusmodi formas ac simulachra falsi Dii coli fuerunt soliti; idcirco etiam ipsi Dii falsi hoc nomine denotantur. Quia denique verus ille Deus, & una cum Deo Filius ejus Jesus Christus, specie aliqua hominum manibus efficta & efformata repræsentari & per eam coli nec vult, nec debet, nec potest, & quia solus tantum cum filio suo cælesti cultu afficiendus est; idcirco omnis forma & species, hominum manibus facta, ad Deum vel ejus filium repræsentandum, & quisquis præter Deum & Christum religiose colatur, pro idolo, hætenus saltem quatenus religiose colitur, reputari debet. Monet igitur, blandum filiorum nomen suo more usurpans, ut seipso ab idolis custodiant, id est diligenter sibi caveant ne idolorum aliquo cultu sese polluant, aut sese pollui patiantur, & hac quoque in parte mundi victores, sese ex Deo genitos esse ostendant. Ipsa idola ponit pro idolorum aliquo cultu, per metonymiam subjecti pro adjuncto. Non frustra vero hac loquendi ratione usus est. Videtur enim monere voluisse ut etiam loca illa in quibus idola posita sint vitemus, operamque demus ut si fieri possit, ne aspectu quidem eorum oculos polluamus. Quod monitum nobis quoque, magna Christiani orbis parte in idolatriam prolapsa, diligenter observandum est. Quid enim idololatria Christianorum, ab idololatria Ethnicorum differt, nisi quod in locum Deorum falsorum & iis efformatarum imaginum, alii homines mortui, sive sancti

sancti, sive pro sanctis, ab hominibus declarati: imo quidam plane ficti, qui nunquam in rerum natura fuerunt (qualem Christophorum & Georgium fuisse saniorum nemo dubitat) & formæ iis dicatæ successerunt. Figura etiam sive Dei, sive Christi, si religiose colatur, inter idola referri debet, cum nec Deus, nec Christus ulla forma ab hominibus efficta repræsentari queat, proinde nec debeat. Vereque dictum est, omne idolum esse mendacium. Neque enim ex vero quidquam exhibet. De pane eucharistico non dicam, qui in ipsum Christum transmutari creditur, & pro ipso Christo colitur & adoratur. Res enim ipsa docet, quid hac de re iis qui verum Deum & Filium ejus Jesum Christum cognoverunt, statuendum sit;

cum neque inter Gentes prophanas ullus tam amens fuerit, ut eo quo vesceretur Deum esse crederet. Res item inanimæ & reliquæ, quas vocant (quæ vix unquam eorum sunt quorum esse dicuntur, nisi forte quorundam, quibus non ita pridem hominum opinio sanctitatem affinxit) & earum imagines ac repræsentationes, quatenus iis occulta quædam & divina virtus tribuitur in tollendis peccatis & servandis hominibus, cum idolis; eorumque cultus & veneratio; cum idololatria affine aliquid habent, quatenus utrobique falsus isque religiosus est cultus. Papa denique Romanus talis qualis à suis esse creditur, & quatenus eo modo colitur quo colitur, idolum quoddam est.

A M E N.

C O M M E N T A R I U S

I N

Secundam Epistolam

S. J O A N N I S

A P O S T O L I.

Vers. 1.

Enior, electa Domina, & natis ejus, quos ego diligo. Epistola hæc male inscribitur Catholica. Nam privatim ad certam quandam Dominam & ejus liberos est. Sed

recte Joanni Apostolo tribuitur, nam & Spiritus, & stylus idem plane est qui superioris Epistolæ; quam Joannis Apostoli esse, à nemine dubitatur. Nec refert, quod se non Apostolum, sed senioremem inscribat; cum & Apostoli vel maxime seniores essent 1 Petr. v. 1 &. Dum se absolute senioremem vocat, vel hoc ipso satis ostendit, se Apostolum esse, & cum privatim ad unam Dominam & natos ejus scriberet, quid opus erat ut expresse promeret titulum Apostolicum, quem & in superiori Epistola, licet ad Ecclesiam scripta, præfermisit, quod eam ab Apostolo scribi omnibus notum esset. Etiam Paulus, cum ad Philemonem scriberet, titulum Apostoli ponere, necessarium esse non duxit; vinctum tantum Jesu Christi sese vocat.

Electa Domina. Dominam vocat propter dignitatem & dignitati suæ convenientes facultates. *Electam,* propter fidem in Dominum Jesum.

Et liberos ejus. Matri liberos adjungit eadem fide præditos.

Quos ego diligo. Pronomen *ἐγώ* ponitur *ἐγὼ* & *ἐμὸν*. Unde apparet *πῶς* *πῶς* nomine, filios significari.

In veritate. Id est vere, sincere, Hebraica loquendi ratione in adverbiiis describendis.

Sed non ego solus; sed & omnes qui cognoverunt veritatem. Nempe eam quam Jesus docuit, cujus præcipua pars, imo summa quædam est, Jesum esse Christum illum, Filium illum Dei.

Vers. 2. *Propter veritatem manentem in nobis.* Causam addit istius dilectionis, nempe veritatem omnibus communem, cui scilicet omnes adhærent.

Nihil enim magis animos amore conjungit, quam Christianæ veritatis communitas.

Et vobiscum erit in seculum. Ellipsis hic est pronominis *quæ*: quasi dicat, cui sicut nunc adhæremus, sic & constanter adhærebimus. *In seculum.* Id est quamdiu vixerimus, ut si vel in seculum vivamus, in seculum quoque ei adhæsurus simus. Sic Psalter non semel Deum sese in seculum laudibus celebraturum canit. Quia vero communis veritas causa erat dilectionis istius, & quia proficisceretur ab iis qui veritatem habebant cognitam, ideo & Apostolus non simpliciter dixit, *quos ego diligo*, sed addit, *in veritate*, ut veritas veritati respondeat.

Vers. 3. *Erit vobiscum gratia, misericordia, pax à Deo Patre:* *Erit pro sit*, Hebraico more: *Non erit tibi Deus alius.* Id est non sit tibi Deus alius.

Gratia, misericordia, pax. Vovet & precatur eis *gratiam*, id est favorem & amorem, *misericordiam* quæ movet ad aliquem in calamitate & necessitate juvandum. *Pacem*, id est omnium bonorum copiam & affluentiam, quæ Hebraico usu pacis nomine significatur.

A Deo Patre. Dixit quid voveat & precetur, nunc addit à quo. *A Deo*, inquit, unum illum & altissimum intelligens, qui absolute seu cum articulo emphatico Deus appellatur, & unicus bonorum omnium fons est: qui quis sit, addita voce *Patris* declarat, Patris nimirum Jesu Christi, ut statim additur, & consequenter omnium in Jesum Christum credentium. Unde constat secundum Apostolorum institutionem, neminem alium esse unum illum altissimum Deum, quantum qui Jesu Christi Pater appellatur.

Et à Domino Jesu Christo. Uni illi Deo Patri adjungit Jesum Christum, à quo illa ipsa quæ

(G gg 3)

ab uno

ab uno illo Deo precatur. Quod cur faciat, appo-
sito *Domini* titulo docet, quod scilicet Iesus Chri-
stus sit unus ille Dominus, nobis ab uno illo Deo
datus, per quem Deus omnia nobis largitur,
qua de re vide 1 Cor. viij. 5, 6. Ita inter Apostolos
Christi egregius est ubique consensus.

Filio Patris. Relatum & correlatum exprimit;
& docet Deum illum unum, esse Jesu Christi Pa-
trem, & Jesum Christum esse illius unius Dei Fi-
lium; nempe *ὁ υἱος* dictum, & sic unicum Chri-
stum nimirum illum, hoc ipso docens, Jesum, sicut
vocetur & appelletur Christus; sic vere esse Chri-
stum Dei, nempe illum singularem & eximium.
Vide inter unum illum Deum, & inter Chri-
stum, discrimen esse, sicut inter Patrem & Fi-
lium. Tertiæ, quam dicunt, personæ in hoc voto
nullam facit mentionem Apostolus. Nec mi-
rum. Unam enim tantum unius Dei personam
noverat, & Spiritum Sanctum haud dubie in
præcipuis effectis gratiæ Dei & Christi inclusit.
Filio Patris dicit, per Hebraismum nominis pro
pronome, id est Filio ejus.

In veritate & charitate. In positum est pro *cum*,
sueti Hebræis more. Vide 1 Joh. v. 6. Voverat illis
ea quæ ad ipsorum beatitatem pertinerent; conjun-
git huic voto & ea quæ pertinerent ad illorum offi-
cium, nempe ut veritati constanter adhærerent, &
sefe invicem diligerent; significans non aliter nec
alia conditione eos gratiæ & misericordiæ & pa-
cis à Deo Patre & à Domino Jesu Christo Filio
ipsius compotes fore, quam si iis veritas &
charitas adsit, quod etiam si ab eorum diligenti
cura & studio penderet, tamen & à Deo voven-
dum erat, quia illius auxilium ad id obtinendum
requiritur.

Verf. 4. *Gavisus sum valde, quod inveni ex li-
beris tuis ambulantes in veritate.* Ex liberis tuis.
Istos quibus Epistolam hanc una cum matre inscrip-
psit, invenit alibi locorum, quam istic ubi tunc ma-
ter erat.

Inveni, deprehendi, incidi in illos, *ambulantes
in veritate.* Id est secundum veritatem, seu ut ver-
itati convenit. Sic *in luce ambulare*, *in tenebris
ambulare*, id est luci, tenebris, convenienter.

Sicut mandatum accepimus à Patre. Nempe ut
non tantum veritatem profiteamur, sed etiam secun-
dum eam ambulemus, id est omnes vitæ nostræ
actiones instituamus. Ambulatio enim ponitur pro
actionibus vitæ.

Verf. 5. *Et nunc rogo te Domina, non tanquam man-
datum scribens tibi novum.* Et nunc. Scilicet post-
quam veritatem constanter profiteris cum liberis
tuis, postquam & ex liberis tuis sunt qui congruen-
ter veritati sese gerunt.

Rogo te Domina. Solemus ea rogare quæ officii
sunt aliorum, quæ rogatio vim habet admonitionis,
& nihil aliud est quam blandior quædam admonendi
ratio. Non exprimit quid roget; sed per ea quæ ad-
dit, satis declarat.

*Non tanquam mandatum scribens tibi novum;
sed quod habuimus à principio.* Commemorat man-
datum mutæ dilectionis, quod ait scribere, non
tanquam novum: ne quis causetur illud ab ini-

tio non fuisse traditum; sed tanquam mandatum
quod ab ipso principio, intellige Euangelii, habe-
rent Christiani, proinde observatu prorsus necessa-
rium, ut sine quo Christiana pietas nullo modo pos-
sit consistere.

Ut diligamus alii alios. De dilectione mutua, seu
aliorum erga alios, in superiore Epistola satis actum
est.

Verf. 6. *Et hæc est charitas, ut ambulemus secun-
dum mandata ejus.* Commendat Apostolus dile-
ctionem mutuam. Docet enim in hoc consistere
ipsam erga Deum charitatem: quasi dicat, & hæc
mutua aliorum erga alios charitas, est etiam ipsa erga
Deum charitas.

Hæc est charitas. Intellige erga Deum, de cui-
us mandatis agitur. *Hæc est*, id est in hoc con-
sistit, seu hic illius certissimus est effectus.

Ut ambulemus secundum mandata ejus, ut &
hic pro *cum*. Unde consequitur, cum mandatum
Dei sit ut alii alios diligamus, dum alii alios diligi-
mus, nos ipsum Deum diligere. Ambulare secun-
dum mandata Dei, est secundum illa omnes vitæ
actiones obire.

*Hoc est mandatum sicut audivistis à principio, ut
in illo ambuletis.* Mentione facta mandatorum
Dei, commemorat insigne & singulare manda-
tum, ut sicut à principio audivimus, sic in illo, id
est mandato ambulemus. Id vult Apostolos, ut
Jesum constanter confiteamur esse Christum illum.
Hoc enim ab ipso principio Euangelii audive-
rant. Ambulare in mandato est nusquam à man-
dato Dei recedere, semper illud exequi. Cum
igitur inter illa quæ ab initio audivimus, man-
datum sit, ut credamus & confiteamur Jesum esse
Christum illum, semper in hujus mandati executio-
ne versetur.

Verf. 7. *Quia multi seductores intraverunt in
mundum, qui non consentunt Jesum Christum ve-
nientem in carne.* Causam & occasionem cur man-
datum illud comemoret exponit. *Quia*, inquit,
multi seductores intraverunt in mundum, id est
venerunt ad homines. Notetur phrasis hæc, in-
trare in mundum, non significare nasci, sed ad
homines venire, postquam jam pridem natus sis.

Qui non consentunt Jesum Christum. Id est Jesum
esse Christum. *Venientem in carne.* In Græco est
ἐρχόμενον, quod etiam est temporis præteriti, quam-
quam imperfecti, id est cujus adventus erat in carne,
quod quid sit, in superiore Epistola explicatum est
1 Joan. iv. 2, 3.

Hic est ille seductor, & ille Antichristus. Hic, nem-
pe qui non confitetur Jesum esse Christum, *ille
seductor, & ille Antichristus*, esse subjectum: quasi
dicat: ille seductor & ille Antichristus magnus & in-
signis, hic est qui scilicet non confitetur Jesum esse
Christum. Docet quam scæde seductores illi errent,
& homines decipiant, dum illis errorem cum Anti-
christo illo insigni communem obtrudunt. Quod
vero fuerit inter ipsos, & Antichristum illum ma-
gnum, hac in re discrimen, in superiore Epistola ex-
plicatum est cap. iv. 3. Exemplum hic habemus,
pronomen relativum non semper referendum esse
ad nomen proxime positum, sed rem de qua princi-
paliter

paliter agitur spectandam esse, etiamsi nomen cui pronomen istud respondeat non sit expressum, quod hoc loco evenit. Nomen enim cui pronomen *hic* respondeat, ex re subiecta intelligendum venit: quod de re dictum est ad locum 1 Joan. v. 20.

Verf. 8. *Videte vos ipsos, ne perdamus quæ operati sumus.* Admonitio est ut sibi caveant à seductori- bus. Causam addit, *ne perdamus quæ operati sumus.* Se quoque adjungit, in prima persona loquens, communicationis figura: quanquam & illi ipsi item cavendum erat, cujus rei exemplum & in Apostolo Paulo videmus 1 Cor. ix. 27.

Quæ operati sumus. Perdendo nimirum eorum fructum, qui vita æterna est, ne quæ adhuc operati sumus constanti veritatis professione, & in illa ambulatione, in cassum & irritum cadant. Hoc autem fieret si Christiani vel à veritate seduci sese paterentur, vel non secundum veritatem sese gererent. Ille enim demum qui constans permanferit ad extremum in veritate & sanctitate, vitam æternam accipiet. Hinc oleum & operam perdere dicuntur qui frustra laborant & impensas faciunt.

Sed mercedem plenam recipiamus. Plena merces est æterna vita, quæ merces dicitur quod labore Christianæ pietatis comparetur, etiamsi sine ulla comparatione major sit omni nostro labore. Quo respectu etiam Dei gratia & donum appellatur. Plena autem merces dicitur, quod & aliæ sint mercedes, quibus Deus opera bona remuneratur, sed quæ citra vitam æternam sunt, plenæ non sunt. Significat Apostolus fieri posse ut pro antea actis mercedem à Deo recipiant sed si plenam & perfectam mercedem, id est vitam æternam consequi velint, oportere ut constanter in recte factis permaneant. Non solet Deus ullum bonum opus sine mercede transmittere; etiamsi qui à pietate & justitia recedit, mortem tandem & exitium non effugiat: quo pertinent dicta illa apud Prophetam Ezech. xviij. 24. xxxij. 12.

Verf. 9. *Omnis qui transgreditur, & non manet in doctrina Christi, Deum non habet.* Ostendit qua ratione quisque possit perdere ea quæ operatus est, & mercede plena excidere.

Omnis qui transgreditur. Nempe Christi leges & præscripta.

Et non manet in doctrina Christi. Aliis verbis idem dicit, & prius explicat. Doctrina Christi tam late hic accipi debet, ut includat omnia quæ Christus docuit & credenda & confitenda & facienda. Non manere in hac doctrina, est ab ea deficere, vel aliquid eorum quæ Christus docuit, vel non credere, vel non confiteri, vel non facere: quanquam maxime & præcipue eam Christi doctrinæ partem significet Apostolus, quæ est de Christo, id est de eo quod Jesus sit Christus ille Dei. Quo sensu vox *Christi*, per genitivum ob- jecti ad vocem doctrinæ foret addita; in qua doctrina non manere, est Jesum negare, vel non confiteri esse Christum illum, proinde & Christum illum simpliciter negare. Si enim Jesus non est Christus ille, ne Christus quidem adhuc est ille.

Deum non habet. Ostendit quid mali consequatur ex eo si quis non maneat in doctrina Christi, quod scilicet is Deum non habeat, id est non habeat Dei gratiam & favorem. Nam qui Dei gratiam & favo-

rem non habet, perinde est atque si Deum non haberet, quatenus scilicet ex Deo bona ad homines deveniunt. Hoc respectu Deus illi nullus est, quia nulla bona præsertim vera & æterna ab eo expectare potest. Christus enim ad Deum refertur, & Deus ad Christum. Christus est Dei Christus, & Deus est Christi Deus. Quocirca cum Jesus sit Dei Christus, qui id non agnoscit, nec confitetur, in Deum & ejus gloriam maxime est injurius, & contumelia, qua Christum Dei afficit, in ipsum Deum redundat.

Qui manet in doctrina Christi, & Patrem & Filium habet. E contrario docet Apostolus quid boni & commodi consequatur is qui manet in doctrina Christi, quod scilicet hic & Patrem & Filium habeat, id est & Patris & Filii favorem. Manifeste Apostolus quem Deum dixerat, nunc Patrem dicit, & quem dixerat Christum, nunc dicit Filium, eo ipso ostendens non alia ratione Jesum esse Patris Filium, quam quatenus est Christus Dei: nec Patrem alia ratione esse Filii Patrem quam quatenus est Deus Christi. Oppositio relativa est inter Deum & Christum, inter Patrem & Filium.

Verf. 10. *Si quis venit ad vos, & hanc doctrinam non fert, ne recipite ipsum.* Docet quo pacto se gerere debeant adversus istos qui hanc doctrinam, nempe Jesum esse Christum Dei Filium, non ferant, id est non doceant vel etiam non profiteantur, cum antehac eam docerent & confiterentur. Nam eos qui extra sunt, Ecclesia non judicat, & superiora docent Apostolum loqui de transgredientibus & non manentibus in doctrina Christi.

Si quis, inquit, talis veniat ad vos, ne recipite ipsum in domum, & ave ipsi ne dicite. Id est habete ipsum pro anathemate. Tales enim non licebat in domum ultro recipere, nec salutare: non charitatis quam omnibus hominibus debemus defectu; sed ne eorum impietati ulla ex parte favere videremur. In Græco est *χαίρειν*, quod significat *gaudere*, nempe effectus ita ponitur ut & causa simul intelligatur, quæ est propere & ex voto agere.

Verf. 11. *Qui enim dicit ipsi ave, communicat ipsius operibus malis.* Causam addit cur talis ne salutari quidem debeat, quod qui eum salutet, & ei fausta prece- tur, operibus ejus malis communicet, id est partem quandam & societatem in iis habeat. Cur enim fausta quæque precemur iis qui male faciunt, & imprimis qui à confessione Christi defecerunt, si eorum male- facta & defectionem detestamur? Precari illis potius debemus pœnitentiam, imo si aliter converti non possint, pœnam aliquam & flagellum à Deo: quales etiam Apostolus Satanæ tradere solebat, ut castigati discerent non blasphemare. Tradebat, inquam, in afflictionem carnis, ut postquam emendati essent, spi- ritus eorum servaretur in die Christi. Docet Apo- stolus, quæ sit vis ac ratio & esse debeat excommu- nicationis seu anathematis, nempe hæc, ut omni ra- tione testemur quantopere ab excommunicatis (ad quos vel maxime apostatæ pertinent) & eorum factis ac moribus abhorreamus: adeo ut si qua in re eos juvemus, hoc necessitas & indigentia eorum extor- quere à nobis debeat, non animi aliqua erga eos propensio, & familiaritatis & amicitiae alicujus studium. Viderint quam merito nos qui Jesum esse Christum illum

illum Dei credimus ; hoc anathemate impetant qui Jesum credunt esse unum illum Deum : ipsi potius illo impetendi , hactenus enim Jesum negant esse Christum illum , quatenus eum Deum illum unum esse affirmant : cum inter unum illum Deum & Christum ejus , contradictoria sit oppositio.

Verf. 12. *Multa habens vobis scribere, nolui per chartam & atramentum, sed spero venire ad vos & os ad os loqui, ut gaudium nostrum,* id est commune no-

strum tam meum quam vestrum, *sit plenum.* Plenius enim gaudent amici, cum coram inter se colloquuntur, quam cum per literas.

Verf. 13. *Salutant te liberi sororis tue electæ.* Id est itidem Christianæ. Christiani enim omnes fiunt electi Dei per fidem in Christum, sed & liberos electos fuisse apparet, matre vel tum absente, vel jam fato suo functa. Cur enim non etiam à sorore sororem salutaret ? Forte Joannes liberorum istorum patrocinio utebatur.

COMMEN-

C O M M E N T A R I U S

I N

*Tertiam Epistolam*S. J O A N N I S
A P O S T O L I

C A P U T I.

Verf. 1. *Enior*, vide 2 Joan. v. 1, *Gajo dilecto, quem ego diligo in veritate.* Gajus latinè Cajus.

Declarat cur eum dilectum vocaverit; quod scilicet eum vere, sincere & ex animo diligeret. Diligebat autem, ut ex sequentibus apparet, propter ipsius pietatem. Est oratio ut in inscriptionibus epistolarum solet, imperfecta. Non exprimitur enim salutatio: quasi dicat, Senior Gajo &c salutem, aut aliquid simile. Quod mirum non est ab Apostolo non exprimi, quia statim addit vorum.

Verf. 2. *Dilecte, circa omnia precor te prospere agere & valere, quemadmodum prospere agit anima tua.* Votum est initio epistolæ, ut solet. Precatur illi ut omnibus in rebus prospere agat, & bene valeat. Nam sine bona valetudine, insuavis est cæteris in rebus prosperitas.

Circa omnia. Id est in omnibus. Voces istæ referuntur ad verbum *ἐν παντί*: quasi dicat, opto te circa omnia *ἐν παντί*, *prospere agere.* Græcè est *ἐν παντί*, quod proprie significat iter habere prosperum; sed per metaphoram ad omnes vitæ actiones transfertur.

Quemadmodum prospere agit anima tua. Significat animæ ejus prosperum & beatum statum. Cui similem optat esse statum ejusdem Gaji secundum corpus & ea quæ ad corpus & vitam hanc pertinent.

Verf. 3. *Gavisus sum enim valde, venientibus fratribus, & testantibus tuæ veritati.* Causam declarat cur animam ejus prospere agere dixerit,

quæ simul & gaudium magnum in Apostoli animo excitaverit. Hæc vero est, quod is in veritate ambularet, id est veritati, quæ sermo Christi, convenienter, eam scilicet & constanter proficendo, & secundum eam agendo. Eandem phrasin habuimus & 2 Epistola v. 4. Unde autem hoc sciret, significat, *venientibus fratribus & testantibus tuæ veritati.* Fratres fide digni venerant à Gajo & ecclesia in qua Cajus erat, & testati sunt de Caji veritate, id est, ut statim explicat, quomodo is in veritate ambularet.

Quomodo, id est quam omni ex parte, *tu in veritate ambules.* Veritatem Caji appellat veritatis professionem, & veritati conformem vitam, per metonymiam. Hæ Caji virtutes simul gaudio magno & vehementi affecerunt Apostolum, ut mirum non sit eidem Apostolum vicissim omnia fausta precatum esse, ex quibus & ipse gaudio afficiatur maximo.

Verf. 4. *Majus his non habeo gaudium ut audiam meos liberos in veritate ambulantes.* Rationem addit cur vehementi gaudio per virtutes illas Caji sit affectus: quia, inquit, *majus gaudium*, id est majores gaudii causas, per metonymiam effecti, *his*, id est his rebus, *non habeo ut audiam*, pro *quam ut audiam*, per ellipsin particulæ quam.

Liberos meos. Nempe secundum spiritum, quos genui per Euangelium, quos ad fidem in Christum & ad veritatem amplectendam adduxi. Vide 1 Joan. 2. 1.

In veritate ambulantes. Id est & veritatem constanter retinentes, & secundum eam viventes. Ex maximis autem gaudii causis nonnisi maximum gaudium oriri potest. Docemur exemplo Joannis, piis hominibus maxime gaudendum esse, cum & alios veritati & pietati deditos esse vident,

(Hhh)

præferæ

præsertim si etiam aliqua sua opera ad hanc rem accesserint.

Verf. 5. *Dilecte, fidum facis quicquid operaris in fratres & in peregrinos.* Subinde repetit titulum dilecti, ut appareat quam alte in animo ejus Gajus iste propter virtutes suas fedit. Laudat Gaji omnia officia quæ præstabat fratribus & peregrinis.

Fidum facis, id est rem fideli homine dignam, quicquid operaris in fratres & in peregrinos. Id est ad eos juvandos. Ex addita *peregrinorum* voce, apparet eos maxime fratres intelligi qui peregrini erant & advenæ ad Gaji ecclesiam. Nam isti maxime officiis indigebant, quos vel necessitas, vel justa aliqua causa patriis exegerat sedibus, & ad ecclesiam illam in qua Gajus erat, detulerat. Discamus & nos omnem hospitalitatem exhibere fratribus, præsertim peregrinis.

Verf. 6. *Qui testati sunt tuæ veritati coram ecclesia.* Docet quem fructum tulerit suæ istius hospitalitatis Gajus, nempe testimonium fratrum istorum luculentum coram tota ecclesia. Ecclesiam intelligit eam cui præerat Apostolus. *Testati sunt tuæ charitati*, id est testimonium reddiderunt tuæ isti charitati, erga se per effecta insignia conspectæ. Causa ponitur pro effectis.

Quos benefacies si deduxeris digne Deo. Excitat Gajum ut eosdem fratres ulterius profecturos deducat & prosequatur, idque non vulgari aliquâ humanitate utens, sed *digne Deo*. Apparet fratres istos, cum apud Joannem & in ejus ecclesia fuissent, iterum ad Gajum & ecclesiam ejus remeasse.

Recte facies. Egregie, pulchre, plane convenienter Christianæ pietati.

Si deduxeris, vel prosecutus fueris. Nempe ut etiam in itinere, tuâ operâ, tuâ curâ & præsidio utantur, & sic longius sese tua humanitas extendat quam domus tuæ patent limina.

Digne Deo. Id est ea humanitate & studio, ut cogites te ea non hominibus præstare, sed ipsi Deo, in hominum istorum persona, iis inquam officiis atque si Deum ipsum deduceres. Quæ verba ut sic interpretemur sequentia faciunt.

Verf. 7. *Pro nomine enim ipsius exiverunt.* Quasi dicat, personam enim Dei quodammodo sustinent, rem Dei agunt. Alioqui, *digne Deo*, significare potest, digne eo homine qui Deum colit & proficitur, à tali enim homine nihil vulgare, sed omnia eximia merito expectantur.

Pro nomine ipsius. Nempe Dei, id est pro gloria nominis Dei, per metonymiam subjecti pro adjuncto. Similem locutionem habuimus I Joan. 2. 12. Nomen Dei ponitur pro ipso Deo, consueta phrasi I Joan. 1. 11. 23. v. 13.

Exiverunt. Quatenus exiverant propter veritatis annuntiationem, ut ex versu sequenti apparet. In annuntiatione enim veritatis, quæ sermo Christi est, maxime gloria Dei promovetur. *Exiverunt*, vel ab ecclesia & senioribus missi, vel etiam sponte sua, Seniorum tamen & ecclesiæ consensu. Ecclesia enim constituta, nihil tale fieri debet, sine ipsius scitu & consensu. Et consensum ipsius Apo-

stoli accessisse, vel hæc ipsa Epistola argumento est, qua illos commendat Apostolus.

Nihil accipientes à Gentibus. Causam exprimit propter quam juvari deberent à Gajo & ejus similibus, quod scilicet nullum vivendi subsidium acciperent à gentibus. *À gentibus*, videlicet quibus Evangelium prædicarunt, non solum quod multi ex gentibus averfi essent ab Evangelio, sed etiam quod fratrum istorum consilium & propositum esset nihil à gentibus accipere, ne viderentur per Evangelii prædicationem panem & lucrum quærere, & sic prædicationis suæ auctoritatem & fidem imminuere: imitantes exemplum Pauli, qui similiter Evangelium prædicando multis in locis nihil accipiebat ab iis quibus Evangelium prædicabat.

Verf. 8. *Nos igitur debemus recipere tales, ut cooperarii fiamus veritati.* Ex superioribus infert Apostolus, nos, id est Christianos, quibus jam certo constat de Evangelii veritate, debere *tales suscipere*, id est, omni hospitalitate & beneficentia juvare.

Ut cooperarii fiamus veritati. Causam finalem exprimit. Veritati operari est operam impendere ut veritas promoveatur, & ab hominibus cognoscatur ac recipiatur. Cooperarium esse veritati, est operam jungere iis qui veritati operantur; quod faciunt omnes, qui quamvis ipsi veritatem non annunciant; tamen eos qui veritatem annuntiant omnibus officiis adjuvant. Sic sanctæ illæ mulieres quæ Domino nostro Jesu Christo Evangelium prædicanti inserviebant, & earum similes, cooperatrices erant veritati. Nam qui inserviunt iis qui veritatem annunciant, ita ut ipsi necesse non habeant ea quæ sibi sint ad vitæ usus necessaria, procurare, partem habent in eorum prædicatione, quatenus & plus temporis habent, & minus impediti sunt ad Evangelii prædicationem.

Verf. 9. *Scripti Ecclesia.* Nimirum illi cujus pars erat Gajus, eadem scilicet de re, ut ecclesia id ipsum faceret quod faciebat Gajus.

Sed qui primatum amat inter ipsos Diotrophes, non recipit nos. Conqueritur de Diotrophe quodam quod non reciperet Apostolum, id est, ea quæ Apostolus scribebat ad ecclesiam, contradicebat iis. *Qui recipit vos*, inquit Christus, *me recipit*, id est qui sermonem vestrum recipit, meum sermonem recipit. Loquitur Apostolus de se in plurali numero, ut Apostolum decebat, auctoritatis causa. Personam enim ipsius gerebat Christi, & consequenter Dei. Istius Diotrophis contradictione fiebat, ut ea quæ scriberet Apostolus, effectum non haberent, id est ut fratres illi non reciperentur, nec ea humanitate & hospitalitate qua par erat juvarentur. Dum describit istum Diotrophem, appellans eum amantem primatus inter fratres seu in Ecclesia, causam exprimit cur Apostolum non reciperet. Nolebat ullum se superiorem habere, ne Apostolum quidem: & volebat ut omnes à se penderent, & suo nutu regerentur. Hominem ambitiosum notat, quod in ecclesiastico viro est detestabile. Non reprehendit Apostolus *πρωτεύειν*, nam absque hoc ecclesia

ecclesia regi non potest, sed φιλοφρονέειν, id est id amare, id cupere, ut primum in ecclesia teneas. Hoc est quod Apostolus reprehendit, ipso Christo magistro ac duce, qui aliorum servos & ministros fieri jubet qui magni & primi esse velint. Quisque seipsum quam maxime deprimere debet, nec à seipso sed ab aliis extolli, si id è re divinæ gloriæ & ecclesiæ sit.

Verf. 10. *Propter hoc si veniam, commemorabo ipsius opera quæ facit.* Minatur illi Apostolus se velle propter hanc causam ipsius opera quæ faciat commemorare: proinde eum graviter oburgare & pro merito castigare. Antecedens ponit ita ut & consequens includat & simul significet. Non dicit opera quæ antehac fecit, quorum forte jam pœnitentiam potuerat egisse, sed quæ faciat, quamvis Christianum sese profiteatur, imo & primus esse velit in ecclesia, ecclesiæ rector & dux.

Si veniam, id est. Videtur positum esse pro ὅταν, quando veniam. Venturum enim sese, idque brevi, sperabat Apostolus, ut vs. 14 constat.

Sermonibus malis deblaterans in nos. Exprimit quæ sint ista ipsius opera, quod scilicet garrirer adversus Apostolum sermonibus malis, id est Apostolum traduceret, & blateraret contra Apostoli famam. Id nimirum agebat, ut Apostolo auctoritatem & existimationem demeret, ne suæ obstatet ambitioni. Supra omnes sese efferebat: idcirco omnibus & ipsi Apostolo detractum ibat. Sic & Apostoli Pauli famam ardebat multi qui sibi ab ejus auctoritate metuebant. Ut certe nullam causam habuerint qui Epistolam hanc ideo Joannis esse negaverunt, quod Diotrophes iste contra Epistolæ istius auctorem ausus fuerit insurgere, quasi hoc non aliis Apostolis factum fuerit ab istius hominis similibus. Facile enim erat Apostolis absentibus tale aliquid contra ipsos audere, quod iis præsentibus, eadem facilitate poterat contundi, idque etiam Apostolus isti homini minatur.

Et his non contentus, neque ipse recipit fratres, & volentes prohibet, & ex ecclesia ejicit. Quasi dicat Apostolus; poteram huic homini injuriam meam condonare, etsi gravem, contra Christi Apostolum, non tantum contra hominem innocentem, sed ea contentus non est: in fratres etiam graviter peccat, qui eum Dei agunt, & gloriam ejus promovent: non tantum ipse eos non recipit in suam domum, quemadmodum ecclesiæ ministrum & primatem decebat, sed & fratres alios volentes eos recipere & hospitalitate juvare, prohibet. Malum est, ipsum recte non facere, sed pejus est recte facere volentes prohibere. Nimirum ne sit qui recte faciendo, culpam exprobet.

Et ex ecclesia ejicit. Exprimit quo pacto prohibebat, & quam longe in hac prohibitionem progredere: nempe non tantum verbis & comminationibus obfistendo; sed etiam qui ejus verba hac in parte non curarent, ex ecclesia ejiciendo, id est sacra cum ecclesia communione privando. Habebat scilicet qui ipsi suffragarentur, homo dominationis cupidus; ita ut nemo auderet resistere. Homo inhumanus, hospitalitatis & charitatis Christianæ expers, multa huic facto suo poterat, & imprimis quod

fratrum istorum adventum periculosum esse diceret ecclesiæ, & facile per eum persecutionem aliquam contra ecclesiam concitari posse: vel etiam quod eos erroneos & homines vagabundos esse diceret, qui suas res non curarent, sed aliis oneri essent, & quæ his similia esse solent. Facile enim est recte facere nolentibus, varia in speciem prætere.

Verf. 11. *Dilecte, ne imitere malum, sed bonum.* Monet dilectum suum Gajum, ne malum imitetur, id est malefacta, mala opera, quamvis in homine conspicuo & primat; sed ut imitetur bonum, id est ea quæ bene & recte fiunt.

Causam addit, *qui benefacit ex Deo est, qui autem male facit, non vidit Deum.* *Qui bene facit*, qui in omnibus actionibus, semper & ubique sectatur id quod bonum & rectum est. *Ex Deo est.* Id est Dei filius est, ex Dei semine, id est Christi sermone natus est, quod quia maximæ dignitatis ac præstantiæ & felicitatis est, idcirco omnibus eo annitendum est.

Qui vero male facit, non vidit Deum. Ex contrario ostendit quam nihil cum Deo commune habeant qui ulla in re malefaciunt. *Non vidit Deum*, oculis animi scilicet, nam oculis corporis nemo Deum videre potest.

Non cognovit Deum. Id est Dei sermonem & veritatem per Christum traditam; cujus cognitio non permetteret ei ut malefaceret. Diversa est ratio malefaciendi & benefaciendi. Ut quis ex Deo sit necesse est omnibus in rebus benefacere: ut quis negetur Deum cognoscere, sufficit ulla in re malefacere, id est malefactis deditum esse, seu de industria, & data opera malefacere.

Verf. 12. *Demetrio datum est testimonium ab omnibus, & ab ipsa veritate.* Commendat Demetrium quendam, forte unum ex fratribus istis, cui *ab omnibus*, scilicet fratribus, testimonium vitæ piæ & sanctæ dari asserit.

Et ab ipsa veritate. Quasi dicat, si ipsa veritas loqui posset, homini isti testimonium perhiberet virtutis & probitatis.

Et nos vero testamur. Quasi dicat, si nostrum quoque testimonium requiratur, & nos, vel maxime testamur, quo pertinet particula & vero, quæ hanc vim hoc loco habere videtur.

Et scitis quod testimonium nostrum verum est. Conscientiam eorum appellat, testimonium suum verum esse. *Scitis*, inquit, multis & certissimis argumentis id compertum habetis, adeo ut nullam hac in parte habeatis dubitationem: *Testimonium nostrum verum esse*, id est vera esse quæ testamur. Hæc verba omnino significant auctorem istius Epistolæ Apostolum esse. Ideo & in plurali numero loquitur, quod & supra fecit convenienter auctoritati Apostolicæ.

Verf. 13. *Multa habui scribere, sed nolui per atramentum & calamum scribere.* Nimirum quia atramento & calamo male secreta committuntur.

Verf. 14. *Pax tibi.* Scilicet sit: quasi dicat, pacem tibi precor à Deo & Christo.

Salutant te omnes amici, saluta amicos de nomine. Secundum nomen, nominatim singulos. Amicorum nomine, fratres intelligit in Christo, qui veri sunt amici.

JONÆ SLICHTINGII

A

B U K O W I E K,

Fragmentum in Epistola Judæ versum 7.

Locus apud Judam vs. 7 sic habet; Sicut Sodomæ & Gomorrhæ & vicinæ civitates &c, propositæ sunt exemplum ignis æterni pœnam sustinentes. Ubi per ignis æterni pœnam alia pœna non potest intelligi, quam quæ Gen. xix describitur. Ad hanc enim historiam Judas respicit, & ibi dicuntur, quod civitates illæ igne cælitus misso penitus everfæ sint. Unde Petrus loco parallelo pœnam eandem describens 2 Petr. 2. 6: Civitates, inquit, Sodomorum & Gomorrhæ in cineres redigens subversione damnavit, exemplum qui futuri essent impii ponens. Et sane exemplaris pœna visibilis esse

debit. Nam quæ non cadunt nec ceciderunt unquam in sensum, cadere etiam non possunt in exemplum. Sensus ergo verborum Judæ est, quod civitates illæ subversionem patiantur æternam, quæ illis in pœnam per ignem irrogata est, qui æternus dicitur ab effectu subversionis æternæ, per usitatam mathefin. Sic mors dicitur pallida, quod pallentes efficiat homines, sic dicitur & mors æterna quæ hominibus æternum adfert interitum, sic & judicium illud impiorum dicitur æternum Hebr. v. 1. 2, quod per illud afficiendi sint non resipiscences ab operibus malis exitio, & multa alia similia.

INDEX

INDEX LOCORUM

Sacræ Scripturæ in hoc opere,
vel breviter vel prolixius expli-
catorum.

*Literæ a. b. primam vel secundam pa-
gina columnam, numeri I. II. priorem
vel posteriorem tomum designant.*

GENESIS.

Cap.	vers.	pag.	col.	tom.
I.	26.	8.	a.	I.
IV.	23.	268.	b.	II.
V.	27.	3.	a.	I.
VI.	9.	30.	b.	I.
XVII.	5.	194.	a.	I.
	101. coll. cū	15. b. 192.	a.	I.
XVIII.	2. d.	70.	a.	I.
	12.	322.	a.	II.
XIX.	11.	75.	a.	I.
XXXVIII.	6.	161.	a.	II.
XLV.	5.	19.	a.	I.
XLVIII.	20.	12.	a.	I.
L.	ibid.	19.	a.	I.

EXODUS.

VIII.	15.	259.	a.	I.
	32.	ibid.	a.	I.
IX.	16.	258.	a.	I.
X.	11.	268.	b.	II.
XIII.	41.	44.	b.	II.
XIV.	31.	23, 64.	a.	I.
		44.	b.	II.
	34.	32.	b.	I.
	ult.	105.	b.	I.
XXIII.	20, 21.	1.	b.	I.
XXXII.	6.	46.	a.	II.

LEVITICUS.

X.	9.	46.	a.	II.
----	----	-----	----	-----

NUMERI.

XI.	25.	91.	b.	I.
XXII.	28.	35.	b.	II.

DEUTERONOMIUM.

Cap.	vers.	pag.	col.	tom.
XVIII.	15.	17.	a.	I.
	20, 21.	108.	a.	I.
XXX.	12, 13, 14.	265.	b.	I.
XXXI.	32.	274.	a.	I.
XXXII.	38.	46.	a.	II.

JOSUA.

VII.	19.	77.	b.	I.
------	-----	-----	----	----

1. SAMUELIS.

XIX.	24.	147.	a.	I.
------	-----	------	----	----

2. SAMUELIS.

XV.	23.	128.	b.	I.
-----	-----	------	----	----

1. REGUM.

X.	11.	161.	b.	II.
----	-----	------	----	-----

2. REGUM.

III.	15.	108.	a.	I.
VI.	17.	21.	b.	I.

1. CHRONICORUM.

XIX.	1.	12.	a.	I.
------	----	-----	----	----

ESTHERA.

XIV.	18.	46.	a.	II.
------	-----	-----	----	-----

(Hhh 3) JOBUS

INDEX LOCORUM.

J O B U S.

Cap.	verf.	pag.	col.	tom.
XXXVII.	8.	27.	a.	I.

P S A L M I.				
I.	ult.	80.	a.	I.
V.	10.	184.	b.	II.
VIII.	8.	82.	b.	II.
X.	7.	184.	b.	I.
XIII.	6.	268.	b.	II.
XIV.	1, 2.	32.	a.	I.
	3.	184.	b.	I.
	7.	286.	a.	I.
XV.	2.	184.	b.	I.
XVIII.	50.	316.	a.	I.
XXII.	12.	78.	a.	I.
	21.	12.	a.	I.
XXIV.	5.	276.	b.	II.
	21.	138.	a,b.	I.
XXXIII.	21.	156.	b.	I.
XXXIV.	13.	324.	a.	II.
XXXVI.	2.	184.	b.	I.
XLV.	7.	254.	a.	I.
XLVI.	22.	249.	b.	I.
XLVII.	9.	156.	b.	I.
XLVIII.	2.	ibid.	b.	I.
LI.	1.	204.	a.	I.
	6.	163.	a.	I.
	7.	78.	b.	I.
	12.	154.	a.	II.
	13.	156.	b.	I.
LIII.	4.	184.	a.	I.
LVIII.	4.	78.	b.	I.
LXVIII.	19.	161.	a.	II.
LXIX.	23.	280.	a.	I.
LXXI.	6.	78.	b.	I.
LXXVIII.	33.	237.	a.	I.
LXXXIX.	21.	156.	b.	I.
C.	3.	9.	b.	I.
CV.	30.	181.	a.	II.
CX.		82.	a.	II.
	1.	247.	b.	I.
	4.	ibid.	a.	I.
CXVII.	1.	316.	b.	I.
CXVIII.	22.	312.	b.	II.
CXXXIV.	3.	72.	b.	I.
CXXXIX.	13.	161.	b.	II.
CXL.	4.	184.	b.	I.

PROVERBIA SALOMONIS.

I.	6.	184.	b.	I.
----	----	------	----	----

Cap.	verf.	pag.	cap.	tom.
IV.	3.	12.	a.	I.
VIII.	22.d.	73.	b.	I.
X.	12.	332.b.333.	a.	II.

E S A I A S.				
II.	3.	35.	b.	I.
VI.	9.	279.	b.	I.
	10.	79.	a.	I.
VIII.	6.	76.	a.	I.
	14.	264.	a.	I.
IX.	7.	50.	b.	I.
X.	22.	262.	a.	I.
XI.	5.d.	59.	b.	I.
	12.	316.	a.	I.
XX.	2,3.	147.	a.	I.
XXV.	8.	91.	a.	II.
XXVI.	19.	168.	a.	II.
XXVII.	9.	286.	b.	I.
XXVIII.	6.	311.b.312.	a.	II.
	11.	74.	a.	II.
	16.	264.	a.	I.
		311.	b.	II.
XXIX.	10.	279.	b.	I.
XXXVII.	22.d.	82.	a.	I.
XLIV.	2.	61.	b.	I.
	15.d.	168.	b.	I.
XLIX.	8.	120.	a.	II.
LI.	17.	168.	a.	II.
LII.	7.	272.	a.	I.
	10.d.	98.	a,b.	I.
	11.	123.	a.	II.
	15.	318.	b.	I.
LIII.	1.	98.a.272.	b.	I.
	4.	59.	b.	I.
	5.	19.	a.	I.
	13.d.	38.	b.	I.
LV.	6,7.	120.	b.	II.
LIX.	7.	184.	b.	I.
	20.	286.	a.	I.
LX.	1,2,3.	168.	a.	II.
LXV.	1.	275.	a.	I.
LXVI.	6.	94.	a.	I.
	17.	9.	b.	I.
	22.	ibid.	b.	I.

J E R E M I A S.

II.	12.	81.	b.	I.
XIII.	31.	51.	a.	I.
XIV.	14,15.	107.	a.	I.
XV.	3.	63.	a.	I.

XXXIII.

I N D E X L O C O R U M.

Cap.	vers.	pag.	col.	tom.
XXIII.	25.	107.	a.	l.
XXVIII.	6.	242.	a.	ll.
LI.	16.	27.	a.	l.

E Z E C H I E L.

XVII.	24.	212.	b.	ll.
XXXVI.	24.	61.	b.	l.

D A N I E L.

II.	8.	168.	a.	ll.
	23, 24.	261.	b.	l.
III.	12.	75.	a.	l.
VI.	3.	238.	b.	l.

H O S E A S.

I.	10.	262.	a.	l.
XIII.	14.	91.	a.	ll.
XIV.	2.	161.	a.	ll.

J O E L.

II.	28.	61.	b.	l.
	23.	269.	a.	l.

J O N A S.

III.	1.	133.	a.	ll.
------	----	------	----	-----

N A H U M U S.

I.	25.	272.	a.	l.
----	-----	------	----	----

H A B A C U C U S.

II.	4.	42.	b.	l.
-----	----	-----	----	----

Z A C H A R I A S.

IX.	9.	94.	b.	l.
XII.	10.	138.	b.	l.

M A L A C H I A S.

I.	2.	257.	a.	l.
IV.	5.	16.	b.	l.

M A T T H E U S.

I.	19.	324.	b.	ll.
	20.	275.	a.	ll.
	25.	23.	a.	ll.
III.	2.	3.	a.	l.

Cap.	vers.	pag.	col.	tom.
	9	53.	a.	ll.
	11	13.	a.	ll.
	14, 15	101.	a.	l.
IV.	3	125.	b.	l.
	11	147.	b. 148	b. l.
	16	7.	a.	l.
	17	112.	b.	l.
V.	16.	180.	a.	l.
	17, 21	155.	b.	ll.
	17, 20	13.	a.	l.
	20	26 a. l. 198.	a.	ll.
	21	155.	b.	II.
	34, 37	103.	b.	II.
	39	130.	b.	l.
	32	29	b.	ll.
VI.	7	269	b.	ll.
	11	31	a.	l.
VII.	I	173	a.	I.
	14	143	b.	II.
	23	80	a.	I.
	26	71	a.	I.
IX.	6	24	b.	I.
X.	16	168	b.	II.
	20	63 a. II. 241	a.	I.
	23	112	a.	II.
	28	176 a. I. 326	a.	II.
	34	267	b.	ll.
	38	82	b.	I.
XI.	2	86	b.	I.
	14	16	b.	I.
XII.	18	41	b.	I.
	31	71	b.	I.
	36	18	b.	I.
	39	24	b.	I.
XIII.	17	73	a.	I.
	21	313	a.	I.
	55	40	a.	ll.
XIV.	2.	17	a.	I.
	10	86	b.	I.
XV.	4, 5, 6	255	a.	ll.
	17	53	b.	l.
	24	95	b.	l.
XVI.	22	120	a.	l.
	22, 23	401	b.	l.
	25	82	b.	l.
	64	21	b.	l.
XVII.	10, 11, 12	16	b.	l.
XVIII.	7	54	a.	ll.
	23, d.	165	b.	ll.
XIX.	9	28	a.	ll.
		29	b.	ll.
	11, 12	28	a.	ll.
	21	68	b.	ll.

XX.

I N D E X L O C O R U M.

Cap.	verf.	pag.	col.	tom.
	27.	146.	b.	l.
XXI.	12.	23.	b.	l.
	41.	18.	b.	I.
XXII.	4.	280.	a.	l.
	42.	21.	a.	l.
XXIII.	9.	18.	a.	ll.
XXIV.	31.	89.	b.	ll.
		90.	b.	I.
XXV.	34.	128.	a.	I.
XXVI.	6.	77.	a.	I.
	13.	8.	a.	I.
	17, 19.	102.	a.	I.
	29.	111.	a.	I.
	36.	128.	b.	I.
	39, 42.	129.	b.	I.
	41.	125.	b.	I.
	43.	18.	a.	I.
	61.	24.	b.	I.
	64.	21.	b.	I.
	67.	130.	b.	I.
XXVII.	19.	210.	a.	I.
	43.	18.	b.	I.
	44.	93. a. I. 354.	b.	II.
	46.	144.	b.	I.
	56.	4.	a.	II.
XXVIII.	19.	33.	a.	I.

M A R C U S.

I.	I & d.	3.	a.	I.
	7	13.	b.	I.
	27.	7.	b.	II.
II.	8.	33.	a.	I.
III.	21.	57.	b.	I.
	25.	220.	a.	ll.
IV.	7.	230.	b.	II.
	30.	62.	b.	II.
VII.	4.	18.	a.	I.
VIII.	35.	82.	b.	I.
IX.	15.	32.	b.	I.
	23.	240.	a.	I.
XI.	I	218	b	ll
	15	23	b	l
	22. d.	62	a	ll
XIII.	44	379	a	ll
XIV.	9	87.	a	l
	12, 15	102	a	l
	32	128	b	l
	36	148	b	ll
	58	24	b	l
	62	21	b	l
XV.	14	275	a	ll
	34, 37, 39	55. a. 144	b	l

Cap.	verf.	pag.	col.	tom.
	40	40	a	ll
XVI.	17, 18	62	a	ll

L U C A S.

I.	6	105	b.	l.
	29	154	a.	II.
	32	247	b.	I.
	33	81	b.	II.
	35	12	b.	I.
	69	86	b.	II.
	77	32	b.	l.
II.	30	174	a.	ll.
	51	53	a.	l.
III.	15	16	b.	l.
	16	13	b.	l.
		18	a.	l.
IV.	18	69	a.	l.
	19	32	b.	l.
	23, 24, & 16	coll. cum		
	Joh. iv. 44	.	b.	I.
VI.	9	62.	b.	II.
VIII.	44	379	a.	ll.
IX.	24	82	b.	l.
X.	18	362	a.	ll.
XII.	4	176	a.	l.
	15	220	a.	ll.
	33	68	b.	ll.
	42	149	b.	ll.
XV.	30	379.	a.	ll.
	31	119.	a.	l.
XVI.	9	83. 96.	a.	l.
	22, 23	16.	a.	l.
	31	90.	b.	l.
XVII.	I.	54.	a.	ll.
	33.	82.	b.	l.
XIX.	42.	73.	a.	l.
XX.	36.	387.	b.	ll.
	38.	90.	b.	l.
	69.	21.	b.	l.
XXII.	6.	131.	a.	l.
	8, 9, 12	102.	a.	l.
	18.	111.	a.	l.
	20, 21	104.	a.	l.
	49.	129.	b.	l.
	69.	21.	b.	l.
XXIII.	16, 22	133.	b.	l.
	39.	93.	a.	l.
	40, 42.	13, 61.	b.	l.
	43.	140.	a.	ll.
	46.	84.	a.	l.
XXIV.	25.	120.	a.	l.
	40.	142.	b.	l.

J O A N N.

INDEX LOCORUM.

J O A N N E S.

Cap.	verf.	pag.	col.	tom.
I.	6	2.	b	l
	12	82	b	ll
		387	b	ll
	17	3	a	l.
	29.	126	a.	l.
	42.	13.	b.	l.
II.	3, 29.	38.	a.	l.
	II.	88.	a.	l.
		121.	a.	l.
III.	2	25.	a.	l.
	8	63	a.	ll.
	16	77	b.	ll.
	18	25	a.	l.
		42	b.	l.
		9	a.	l.
	19	121	b.	l.
	21	242	b.	ll.
	24	38	a.	l.
IV.	20, 21.	3	a.	l.
	29	121	a.	l.
	34	112	b.	l.
	45.	25	a.	l.
V.	4	32	b.	l.
	5	88	a.	l.
	19	31 a. ll. 311.	a.	ll.
	25	107	a.	l.
	27	41	b.	l.
	27, 28, 29	173	b.	l.
	35	8	b.	l.
	36	83	b.	l.
	41, 42	44	b.	l.
VI.	6.	26	b.	I.
	14.	9	a.	l.
		52	a.	l.
	24, 25	52	b.	II.
	29, 40	52	a.	I.
	33, 50, 51	51	b.	l.
	40.	72	a.	l.
	41	51	a.	l.
	51	34	b.	l.
		56 a. ll. 345.	a.	ll.
	54, 56, 58.	58	a.	ll.
	63	52. a. I. 193	b.	I.
VII.	34	28	a.	I.
	35	295	b.	II.
	36	28	a	l
	38, 39, 40	34	b	l
		45	a	ll bis
	52	86	b	ll
VIII.	7	241	b	II
	24, 28	74	a	l

		120	a	11
	26.	235	b	1
		218	b	11
	46.	72	b	1
	48.			
	56.	99.	a	1
		37	b	1
	56, 58.	120	a	11
	58	235	b	1
IX.	3.	73	b	1
	11	85	b	1
	39	9	a	1
	41 col.			
	cum 39, 41	74	b	1
X.	29.	44	b	1
	33.	120	a	11
	34	74.	a	11
	36.	126.	b	1
		120	a	11
XI.	9.	90.	a	1
	15.	88.	b	11
	27.	145.	b	1
	57.	82.	b	1
XII.	3.	87.	a	1
	7.	93.	b	1
	26.	28.	a	1
	32.	68.	a	1
	46.	9.	a	1
		90.	a	1
		101.	a	1
XIII.	6, 11.	21.	b	1
	19.	67. b. 68. 74.	a	1
	23.	16.	a	1
	38, 39.	98.	a	1
XIV.	2.	41.	a	1
	3.	28.	a	1
	5.	117.	b	1
	6.	106.	a	1
	9 col.			
	cum 2, 10.	179.	b	11
	17.	116.	b	1
	29.	21. b. 74. a.	b	1
XV.	4.	86.	a	1
	5.	6. 107.	a	1
	10.	68.	a	1
	13.	57.	a	1
	27.	2.	b	1
		117.	b	1
XVI.	7.	62.	b	1
	7, 8, 13, 14.	108.	b	1
	11, 12.	120.	a	1
	12, 13.	27. 68.	b	1
	20.	114.	a	1
	28.	9.	a	1

(Iii)

I N D E X L O C O R U M.

Cap.	vers.	pag.	col.	tom.	Cap.	vers.	pag.	col.	tom.
	30	126	b	1	X.	36	254	a.	1.
		149	b	11		37	31	a.	1.
XVII.		3	a	11	XI.	16	18	a.	1.
	3	30. a. l. 24.	b	11		20, d.	84	b.	1.
	6	25	a	1	XII.	10	142	a.	1.
	7	120	b	1		12	195	a.	11.
	6, II	146	a	1		17	40	a.	11.
	12	82. a. I. 129	a	1	XIII.	13	195	a.	11.
	19	9.	a	1		32, 33, 34	157	a.	1.
	21, 23	86. b. 107	a	1		33	182	a.	11.
		128	b	1	XIV.	9	211	a.	1.
	24	28	a.	1.	XV.	10, II	155	a.	11.
		142	a.	1.		13	40	a.	11.
XVIII.	5	73	b.	1.		29	310	b.	1.
	8, 9	82	a.	I.	XVI.	15, 33	39	a.	1.
	33	120	b.	I.		37, d	191	a.	11.
XIX.	25	40	a.	11.	XVII.	29	13	a.	I.
XX.	3, 6	85	b.	I.	XVIII.	5	103	a.	11.
	16	110	a.	I.		8	39	a.	1.
	17	28	a.	I.		17	1	a.	11.
	22	62	b.	I.		18	43	a.	11.
	28	233	b.	I.	XIX.	3	33	b	I.
	31	1	a.	I. &c		3 &c.	31	a	I.
		37	b.	I.	XX.	5	158	b.	11.
		2	b.	I.		22	111	a.	I.
XXI.	3	139	b.	I.		28	254	b.	I.
	20, 24	103	b.	I.		35	131	b.	11.
					XXI.	2	11		

Acta APOSTOLORUM.

I.	I	101	a.	l.
	3	24	b.	l.
	5	18	a.	l.
	21	80	b.	l.
II.	23	45	a.	11.
	24	63	b.	11.
	33	107.b.1.118	a.	l.
	36	63. a. I. 37.	a.	11.
	38	62.a.1.11.139	a.	11.
	45	126	b.	11.
	44, 47	127	a.	l.
III.	22	17	a.	l.
IV.	24, 35	126	b.	II.
	32 seqq.	127	a.	l.
V.	19, 23	142	a.	l.
VI.	2, 3, 4	197	a.	11.
	3, 5	67	a.	11.
VII.	2	133	a.	11.
	37	17	a.	l.
	48, 49	94	a.	l.
VIII.	53	192	a.	11.
IX.	totum	78	b.	11.
	7	9	b.	l.

Ad ROMANOS.

I.	4.	72.	b.	I.
	6.	4.	a.	II.
	12.	375.	b.	II.
	16.	341.	b.	II.
	17.	42.	b.	I.
	21, 32.	115.	b.	I.
II.	4.	260.	b.	I.
	5.	32.	b.	I.
		256.	b.	I.
	7.	256.	b.	I.
	12	185.	a.	I.
	26.	172.	a I. 19.	b. I.
III.	2.	158.	b.	I.
	7.	221.	b.	I.

I N D E X L O C O R U M.

Cap.	verf.	pag.	col.	tom.
	10.	191.	b	1
	13.	155	b	11
	26.	189	b	1
	30.	191	b	1
IV.	17.	128	a	1
	18.	198	a	1
		239	b	1
	21.	285	a	1
V.	8, 9, 10.	119	a	11
	11	223	a	1
	18, 19.	211	a	1
VI.	34.	3	b	11
VII.	totum.	69	a	1
	15.	80	a	1
	23	212.	a	1
VIII.	1.	69.	b	1
	2.	91. a. 11. 231	b	1
	6, 7	241	a	1
	9, 15.	62.	a	1
	11.	25	a	1
	15, 16.	156. b. 1. 241.	b	1
	18, 19	73	a	11
	24	195. a. 1. 174	a	11
		177:	b	11
	15, 26, 27.	63. a. I. 73.	b	1
		238	b	11
	29	110	b	1
	32.	20	b	11
	34.	242	b	1
IX.	1.	233	a	1
	2	238	a	1
	26	75	a	1
X.	5	193	b	1
	9	35, 315	a	11
	12	1	b	11
XI.	2	242. a. I. 267	b	1
	6	188	a	11
	22	283	b	1
XII.	10	102	b	1
	21. d	24	b	11
XIII.	19	149	a	1
	48	82	a	1
XIV.	3	307	b	1
	4	20	a	1
		81	a	1
	9	117. b. 11. 285	b	11
	15, 19, 20.	35	a	11
	19	185	b	11
	22	7	a	1
XV.	7	307	b	1
	8, 9	161	b	1
XVI.	25	178	a	1

I. ad CORINTHIOS.

Cap.	verf.	pag.	col.	tom.
I.	2	213.	b	1
	12	75	a	11
	17	134	a	11
	21	263	a	1
	24.	267	b.	11.
	31.	102.	b.	1.
II.	I.	22. b. 134.	a.	11.
	4, 13.	134.	a.	11.
	15.	121.	a.	1.
	20.	212.	b.	1.
III.	1, 2	7	b.	11.
	3	354	b.	11.
	14, 15	37	a.	1.
IV.	8	108	b.	1.
	9	18	a.	11.
	8. & d.	8	a.	11.
	10	18	a.	11.
	12	22	a.	11.
	15	108. b. 11. 122	a.	11.
	21	113. a. 133.	a.	11.
V.	8.	69	b.	11.
	10, 11	245	a, b	11.
	17	31	a.	11.
VI.	2	22	b.	11.
	11	24	a.	11.
	12, 13, d.	310	b.	1.
	18	123	b.	11.
VII.	14	22	a.	11.
VIII.	2, d	108	b.	11.
	3, 4	59	b.	11.
	5, 6	61	a.	11.
	6.	144	b.	11.
	9, d.	108	b.	11.
	9, 10	310	a.	1.
IX.	5	29	a.	11.
X.	ult.	84	a.	1.
	9	35	a.	1.
	12	104	a.	11.
	17	58	b.	11.
	22	280	a.	1.
	33	51	b.	11.
XI.	6	134	a.	11.
	30, 31, 32	20	b.	11.
		205	a.	1.
XII.	3	74	b.	11.
	9	120	a	1
	21	104	b	11
	31	71	b	11
XIII.	6	30	b	1
		21	b	11
	9, 10, 11, 12	36	a	11
		(1112)		XIV.

INDEX LOCORUM.

Cap.	verf.	pag.	col.	tom.
XIV.	24, 30.	108.	a	1
	32.	61.a.11.138.	b	1
	35.	34.	a	1
	37.	59.	b	11
XV.	20.	22.	a	11
	23.	104.	b	1
	24, 28.	51	b	11
	25.	247	a	1
	36	95	b	1
	37.	73	a	11
	40, 50.	11	b	1
		25	b	11
	42.	191	b	11
	50.	26	b	1
		20, 25.	b	11
	52, 53, 54.	ibid.		
	52.	230. a. I. 9.	b	1
XVI.		140.	b	11
	11.	31	a	11
	22.	281	a	1

II. ad CORINTHIOS.

III.	5	16	a.b	11
	6	53	a	1
IV.	16	15	b	11
V.	1, 2.	88	b	11
	1, 2, 3.	239	a	1
	2, 3, 4.	20	b	11
	6, 8.	199	b	11
	10	149. b. 194.	a	11
	10, 11	173	b	1
	14, 15	213	b	1
	17, 18	37	a	11
	19, 20	120	b	11
	20	118	a	11
VI.	2	73	a	1
	6, 7	8	a	11
VIII.	7	130	a	11
	16	32	b	1
IX.	2	127	b	11
X.	5	171	a	1
	10	19	a	11
	16	134	b	11
XI.	6	4	a	11
		19	a	11
	10	41	b	11
	16, 17	133	a	11
XII.	4	67	b	11
	6	135. a. 171.	a	11
	11, 12, 13.	2	b	11
	18	129	b	11
XIII.	10	283	a	11

Cap.	verf.	pag.	col.	tom.
	13	158	a	1

G A L A T A S.

I.	1	1. a. 172.	a	11
		58	b	1
	8, 9	167	a	1
	12	58	b	1
II.	14.	149	b.	11
		211.	b.	1.
	18. d.	221.	b.	1.
	19.	40.	a.	11.
	20.	117.	a.	11.
III.	3.	117.	b.	11.
	10, 12	193	a.	1.
	13, 14	119.	a.	11.
	19	108.	b.	11.
	21	108	b.	11.
	25	108	b.	11.
	27.	306	b.	1.
IV.	6	63	a.	11.
		180	b.	11.
	8	155	a.	11.
	10	306	a.	1.
	16.	239	a.	1.
V.	1	289. a. 1. 308	a.	1.
	2, 3, 4	308	a.	1.
	5	159, 195	a.	1.
	8	108	b.	11.
	16, 17, 18	15	a.	1.
	18, 23	108	b.	11.
	22, 23	108	b.	11.
VI.	6	93	a.	I.
	15	236	a.	I.
	16	41	b.	11.

E P H E S I O S.

I.	4.	218.	a.	11.
	10, 11, 14	158	a.	11.
	10	162	a.	11.
	13	62	a.	1.
	14	62. a. I. 165	a.	11.
		154	b.	11.
	18	183	b.	11.
	19, d.	104	a.	I.
	20, 21	211	a.	I.
	22	254	b.	I.
	23	161	a.	11.
		182	b.	11.
	31	62	a.	11.
II.	2	173	a.	11.
				10.

INDEX LOCORUM.

Cap.	verf.	pag.	col.	tom.
	10	211.	a.b	1.
		149.	a.b	11.
	11	270.	a.	11.
		119.	b.	11.
	14.	162.	a.	11.
	15.	154.	a.	11.
	20	20.	b.	1.
III.	4	149	b.	11.
	7	157	a.	11.
	9	149	a.	11.
		155	b.	11.
		161	a.	II.
	16	149	b.	II.
	19	149	b.	II.
		154	a.	II.
IV.	1	169	b.	II.
	4	127	b.	I.
	7	32	a.	I.
	10	128	a.	I.
	11	67	a.	11.
	24	13	a.	1.
V.	5	379	a.	11.
	18, 19	240	a.	1.
VI.	12	152	b.	11.
	14	326	b.	11.
	18	241	a.	1.

PHILIPPENSES.

I.	3	102	b.	1.
	5	195	a.	1.
	7, 8, & d.	82	a, b	1.
	30	267	b.	11.
II.	6	318	a.	1.
	16	80	b.	1.
III.	3	40	a.	11.
	12	203	b.	1.
	21	91	a.	11.
IV.	3	29	a.	11.
	7	110	a.	1.
	10	203	b.	1.
	19	250	b.	11.

COLOSSENSES.

I.	2	149	b.	11.
	5	174	a.	11.
	7	315	b.	11.
	9	106	b.	1.
	11	211. a. I. 213.	a.	1.
	15, 16	155	b.	11.
	16, 20	118	a.	11.

Cap.	verf.	pag.	col.	tom.
		149	b	11
	18	80. b. 162	a	11
	19	3. 35 a. I. 162	a	11
	20	18. a. 11. 149.	b	11
	23, 24	126. b. I. 115	b	11.
II.	2	149	b	11.
	12	3	b	I.
	14	155	a	11.
	16, 17	308	a	I.
III.	2	268	b	I.
	3, 4	237	a	I.
	10	181	a	11.
IV.	18	165	b	11.

1. THESSALONICENSES.

I.	7, 8	268	b	11
	10	163	a	1
II.	14	215	a	11
	18	160	a	1
III.	5	28	b	11
		125	b	1
	8	109	a	1
IV.	18	89	b	1
		230	a	1
V.	21	74.	b	11

2. THESSALONICENSES.

II.	7	100.	b.	II.
	8.	73.	b.	I.
	11, 12, 13	127.	b.	I.
	17.	263.	a.	I.
III.	12.	131.	a.	II.

1. TIMOTHEUM.

II.	12	32.	b.	11.
III.	1.	302.	b.	I.
	5, 6.	11. 51. 51.	b.	I.
	7.	191. b. 202.	a.	II.
		228.	b.	II.
III.	12.	76.	b.	II.
III.	15.	311.	a.	II.
	16.	254.	b.	I.
IV.	3.	46.	b.	I.
	12.	166. b. 191.	a.	II.
VI.	13.	132.	b.	I.
	16.	15.	b.	I.

(Iii 3)

2. TI

I N D E X L O C O R U M.

2. Ad TIMOTHEUM.

Cap.	verf.	pag.	col.	tom.
I.	2.	2.	a.	11.
	9.	147.b. 281.	a.	11.
	10.	45.	a.	I.
		73.	b.	1.
	8.	178.	b.	1.
	19.	22.	b.	11.
		80.	a.	1.
III.	5.	179.	b.	1.
IV.	8.	80.	b.	1.
	18.	126.	b.	1.

Ad T I T U M.

I.	1.	265.	a.	11.
	2.	73.	b.	1.
	4.	2.	a.	11.
	16.	72.	b.	1.
II.	11, 12, 13	26.	b.	1.
	13.	195.	a.	1.
		174.a. 11 177	a.	11.
III.	6.	45.	a.	11.bis
	5, 6, 7.	26.	b.	1.
		108.	b.	11.
	10, 11.	65.	a.	1.

Ad H E B R Œ O S.

I.	2.	9.	b.	1.
	3.	111.	b.	11.
	5.	41.	b.	1.
	8.	247.b. 1. 275	b.	1.
II.	4.	2.	b.	II.
		61.a. 11. 238.	b.	I.
	5, 6.	110.	a.	II.
	10. & d.	5.	a.	11.
	14, 15.	81.	b.	I.
	17.	133.	b.	I.
III.	12, 13, 11	84.	b.	I.
IV.	11.	242.	b.	11.
	15.	84.b. 133.	b.	I.
V.	13, 14.	8.	b.	11.
VI.	6.	212.	a.	I.
VII.	9.	203.	b.	I.
	17, 21, 24, 25	247.	b.	I.
VIII.	11.	111.	a.	1.
	4.	127.	a.	1.
	8.	51.	a.	1.
	9.d.	108.	b.	II.
	10.	183.	b.	II.

Cap.	verf.	pag.	col.	tom.
X.	1	179.	b.	1.
	6	227	b.	1.
	31	176.	a.	1.
	22	68.	a.	1.
	29	212.	a.	1.
XI.	1	130.	b.	11.
	2.	189.	b.	11.
	14.	397.	a.	11.
	14, 15.	189.	a.b	11.
	14, 15, 16	192.	b.	1.
	16.	22.	a.	11.
	19.	83.a. 289	a.	1.
	26.	112.	b.	11.
XII.	2.	82.	b.	1.
XIII.	2.	70.	a.	1.
	20.	247.	b.	1.

J A C O B I.

I.	13	125	b.	1.
	18, 181.a. 11.	236	a.	1.
II.	13, 14, 15	19	a.	11.
III.	2	188	b.	1.
	4	63	a.	11.
V.	18	62.	b.	1.

I. P E T R I.

I.	5	73	b	1
	10.d.	73	a	1
	11	79	b	11
		112	b	11
	13	183	b	11
	14	239	b	1
	19	118	a	11
	20	73	b	1
		147	b	11
		242	a	1
	24	126	a	1
	25	235	b	1
		266	a	1
II.	12	73	a	1
		112	b	1
	13	181	a	11
	17	341	a	11
	20	262	a	1
	21	80	a	1
III.	1	31	a	11
	6	171	a	11
	9	30	b	11
	10	26	a	1

I N D E X L O C O R U M.

Cap.	verf.	pag.	col.	tom.
	14.	116.	b.	11.
	17.	63.	a.	11.
	18.	24.	b.	I.
	21.	26.	b.	I.
IV.	1.	213.	a.	1.
	7	254.	a.	11.
	12.	117.	a,b	I.
		198.	b.	I.
	16.	189.	b.	11.
V.	12.	15	a.	1.

Cap.	verf.	pag.	col.	tom.
	2	60	b	11
		61	a	11
	3	112	b	11
	9	128	b	1
	13	86	b	1
	16	128	b	1
	17	112	b	1
	18	171	a	11
V.	1	2	a	1
	6,8	71	a	1

II. P E T R I.

I.	3.	30.	b.	11.
	9, 10.	112.	b.	11.
	10, 12.	84.	b.	1.
	17.	13. a. 1.	b.	11.
II.	1.	72.	b.	1.
	10.	1	b.	1.
III.	1.	183	b.	11.
	7, 10, 11, 12, 13	81	b.	11.
	8	81	a.	11.
	13.	47	a.	11.
		276	b.	11.
	19, 20.	110	a.	11.

II. J O A N N I S.

I.	1	35	b	1
	4	72	b	1
	7, 24	2	b	1

III. J O A N N I S.

14	70	b	11
----	----	---	----

J U D Æ.

I.	14	70	b	11
----	----	----	---	----

I. J O A N N I S.

I.	1, 3.	2.	b.	1.
	2.	3.	b.	1.
		73.	b.	1.
	3.	345.	a.	11.
	7, 8.	126.	a.	1.
II.	1.	105.	a.	11.
	2.	72.	b.	I.
	1, 2	126.	a.	1.
	7, 24.	2.	b.	1.
	20, 27.	121.	a.	1.
	25.	128	b.	1.
	28	149	b.	11.
III.	8, 9	69	b.	1.
	9	209	b.	1.
		309	b.	1.
	12	70, 71	a.	1.
	14	71	a.	11.
	16	105	a.	1.
	17	379	a.	11.
	24	86	b.	1.
IV.	1	9. a. 75. b. I.		
		238	b.	1.
		127	a.	I.
	2, 3	2	a.	I.

A P O C A L Y P S I S.

I.	4.	97. a. I. 158	a.	1.
	7.	138	a.	1.
	10.	90.	b.	1.
II.	6.	140.	a.	11.
	14, 15.	351 a. 11. 357	a.	11.
	23.	9.	b.	11.
	24, 25.	121	a.	1.
III.	1.	158.	a.	1.
	10	353.	b.	11.
	12	151.	a.	11.
	14	155.	b.	11.
IV.	5	153.	a.	1.
V.	6	156.	a.	1.
VI.	4	18.	b.	1.
VII.	16, 17	80.	b.	1.
XII.	10.	90.	b.	1.
XXII.	2.	293	b.	11.
	20.	242	a.	11.

IN-

INDEX RERUM

Maxime' memorabilium.

In quo numerus Latinus I. & II. primum secundumque Tomum, vulgaris vero additus, aut sequens, Tomi indicati paginam, & a. b. primam, aut secundam paginæ indicatæ columnam denotat.

A.

Abstinenti dicebantur senatorum minimi, quod qui per abortum projiciuntur, minores aliis esse soleant. Quin & Paulus se abortui comparat, & minimum Apostolorum appellat II. 78. b.

Abrahamus quomodo diem Christi vidisse dicatur.

I. 72. b. 73. a. potestatem habuit offerendi Isaaci, & potestatem habuit ejus iterum recipiendi. 82. b. est justificatus ex operibus, quatenus fides ejus in Deum neutiquam fuit otiosa, sed operum ferax, quæ acceptam per fidem justificationem fidei conjuncta perficiebant. 191. a. hæres fiet mundi alterius per justitiam fidei 192. b. 193. a. pater multarum gentium dicitur secundum spiritum, quia multæ gentes Evangelio crediderunt, quæ ad hæreditatem ejus pertinent: cum contra gentes, quæ secundum carnem ex ipso ortæ sunt, pauciores sint. 194. a. b.

Abstinentia à carnibus aliisque cibis à tot seculis in ecclesia recepta, quia ex hominum instituto, non ex divina lege originem habuit, non male per primos ecclesiæ reformatores ex ecclesia eliminata est. Nam si Christianæ libertati cesserunt instituta divinæ legis, quanto magis conveniebat ut eidem cederent instituta hominum. Tanto vero magis, quod obsessent veræ sanctitati & pietati, dum in externis istis homines hærent, inque iis partem sanctitatis collocant, & compensationem quandam ac ablationem vitiorum, quibus dediti sunt. I. 314. a.

Abstinerere à cibis dicitur *ἀπορρηγναι*, seu propter abominationem, ut loquitur canon Apostolicus quinquagesimus primus, Christianæ disciplinæ contrarium est. II. 191. a. Vetus ecclesia ab omni delicatiori cibo & potu, jejumum cum die claudens, abstinuit. ibid.

Absurda credere, salutis consequendæ compendium nunc putatur. I. 54. b.

Angustus, & ab omni noxa ac fraude alienum esse, non sufficit, etiam prudentem & circumspectum esse requiritur, ne decipiaris aut seducaris. I. 323. a.

Actiones personarum, rebus tribuuntur, quæ personæ non sunt. I. 44. b. II. 79. a.

Adam per metaphoram à Deo genitus Deique Filius dicitur. I. 12. b. an mortalis creatus fuerit, vide homo. Ex ejus posteris si quis sese à peccato tenuisset, eum potuisse non mori, ex Apostolo colligitur 203. a. ejus peccatum posteros minimè peccati reos facit, eo quod nulli adhuc fuerint liberi

aut posterius, adeoque partem in peccato Adami habere nequiverint, cum peccatum & culpa auctorem suum non egrediat, nec egredi possit, & ad illud voluntas & factum cujusque requiratur. 203. b. nihilominus tamen, postquam Adamus contra datam sibi à Deo legem mortis pœna proposita peccavit, & peccato suo mortem incurrit, omnes illius posterius, quia & ipsi peccarunt, quamvis non contra datam sibi à Deo expressam legem, eadem mortis pœna una cum patre suo involuti sunt. Quod si tamen peccata illorum non accessissent, Adami peccatum in illis morte plectendis vires habiturum non fuisset. 204. b.

Adoratio & cultus Christo debetur, cum aperte dicatur Phil. 2. omne genu ei flectendum esse. II. 203. b. 204. a.

Adventus. Solet Paulus de se & aliis sui temporis loqui tanquam ad Christi adventum victuris, non quod id opinaretur, quum Christi ecclesiam multa per secula duraturam esse nosset Ephes. iij. 21, sed ut doceret, nos in adventum Christi semper debere esse intentos, & sic vivere, tanquam si hodie Christus venturus esset. II. 90. a. confer 233. b. maluitque ita loqui quam mortis meminisse, quod Christi adventus seu apparitio certior sit, quam mors cujusque nostri. 260. b.

Aequalem quomodo se Christus fecerit Deo? I. 40. b.

Aequalitas in dando unice spectanda est, Apostolo monente, ne aliis multum desit, aliis multum super sit: non quidem, ut omnes facultatibus sint pares, sed ne aliis abundantibus ullus sit, qui rebus necessariis egeat. II. 128. b. Christiani enim in colligendis hujus vitæ bonis ita comparati esse debent, ut qui multum ex eis collegit non abundet, sed ea in beneficentiam exhauriat, & qui parum collegit, minus quam opus est, non habeat, aliorum qui opulentiores sint, liberalitate sublevatus. ibid.

In Afflictionibus gloriari, paradoxum erat mundis I. 198. a. b. 199. a. Afflictiones toleratæ salutem afferunt. II. 100. b. pro iis, tanquam pro maximo beneficio, quibus scilicet & Paulus, ne supra modum efferretur, intra modum contineri habuit opus, gratiæ sunt agendæ Deo. 141. a.

Affligere. Gaudens se affligi cum Christo, haut dubiè magnam habet & constantem in Christum fidem. II. 334. b. Christiani Dei judicio ac pœna non raro propter Christum ab adversariis affliguntur. Hac enim de re loquitur Petrus, dicens, tempus esse, ut incipiat judicium à domo Dei. Et sæpe

(K k k)

Christiani

A.

Christiani ejusmodi vexationes merentur, iisque indigent, ut meliores fiant: quæ tamen ita sunt comparatæ, ut quia propter Christum & justitiam inferuntur, maxima præmia secum ferant.

336. *a.*

Agapas Christiani vocabant cœnas, ubi simul cœnabant, ad imitationem illius cœnæ, quam Christus cum suis celebravit Discipulis, illa nocte qua traditus fuit, quæque simul contestandæ & exercendæ charitatis causa fiebant. II. 54. *a.* Quia vero Christus ad cœnam illam suam, fractionis panis & calicis ritum in corporis & sanguinis sui sacrauit memoriam, idem etiam Christiani Dominum suum imitati ad cœnas istas ritum hunc sacrum obibant. *ibid.*

Ἀλαζονεία ἢ βίη, est gloriatio & ostentatio ex victu, & iis quæ ad vitæ usus spectant; seu gloriæ & laudis in talibus & ex talibus captatio, quod fit per fastum & luxum. II. 379. *a.*

Alexander Magnus olim, cum corpus suum vulneribus patere, & sanguinem ex se fluere vidisset, hominem se mortalem esse agnovit: & nos ex vulneribus, & sanguine, & morte Filii Dei, idipsum nolumus agnoscere? II. 372. *a.*

Alexander faber ærarius, alius fuisse videtur ab eo qui Satanæ traditus fuerat à Paulo I Timoth. 6. 20. Nam quæ de eo dicuntur 2 Timoth. 4. 14, 15, quod scilicet Paulo multa mala exhibuerit, & vehementer resisterit sermonibus ejus, hominem Satanæ traditum, à quo flagellatur assidue, non argunt. II. 277. *b.* 278. *a.*

Ambusio sancta Apostoli Pauli in Euangelio ibi prædicando, ubi nomen Christi necdum auditum fuerat. I. 318. *a.* Alioquin ambitio honorum & dignitatum ad fastum vitæ pertinet. II. 379. *a. b.*

Ambulare in vitio, significat aliquando, non quasi nolentem & invitum cespitare, seu vitiose, aliquid agere, sed prava aliqua consuetudine agendi teneri. II. 371. *a.*

Amici Regum dici solent ministri honoratiores. I. 135. *a.*

Ἀνακεφαλαιώσις illa omnium quæ sunt in cælo, & quæ sunt in terra, quam per Christum factam esse celebrat Apostolus Ephes. 1. 10, est ipsa creatio nova, seu compositio & pacificatio omnis creaturæ novæ. Non enim Apostolus veterem creationem omisisset, si ea per Christum, jam tum in alia natura existentem non minus facta esset quam nova. II. 183. *b.*

Anathema mara-natha, non vulgare erat anathema, quo ecclesia seriebat minora delicta, sed quod cum invocatione Dei erat conjunctum, ut judiciis & poenis suis firmet ac sanciat ecclesiæ decretum ad nominis sui gloriam, ecclesiæ conservationem, & hominis istius, qui hoc anathemate percutiebatur, emendationem & conversionem. Voces autem istæ Syræ mara-natha, quarum significatio est, *dominus venit*, appellationem induerunt anathematis, quod execratio, quæ in hoc anathemate fiebat, voces easdem contineret. Anathematis enim usus à Judæorum Synagoga ad ecclesiam Christianorum traductus est. II. 96. *a. b.*

A.

Angeli propriè super Christum ascenderunt & descenderunt, etiam si ejus rei historia non sit annotata. I. 21. *b.* eorum invocatio & adoratio, ex appreciatione gratiæ & pacis à spiritibus septem, colligenda non est, cum votum ad ipsum Deum & Christum dirigatur ab Apocalypseos auctore. 158. *a.* quomodo renovati aut pacificati sint tum inter sese, tum cum hominibus, vide, pacificatio.

Anima non est tota in qualibet corporis parte, cum portio ejus quæ in pede est, non sit simul in capite. I. 238. *b.* anima vivens Hebræis animal significat. Anima enim per se non vivit, sed animal. II. 87. *b.* Una homini rationalis inest anima, quæ omnes animæ facultates habet, & sentiendi, & appetendi, & loco movendi, & quod supra brutorum animam est, intelligendi & loquendi. 229. *b.*

Animam ponere & ille dicitur qui etiam ejus amittendæ periculum addit. I. 81. *a.*

Anima. Animarum beatitas in cælestium gaudiorum censu posita, post mortem ante resurrectionem non datur, cum nullam Paulus ex laboribus suis exantlatis noverit utilitatem, si mortui non resurgerent. II. 84. *b.* Vide etiam *mortui*, & 277. *a.*

Animalis homo est, qui nullo Dei spiritu afflatus est; sic enim Judas I. 19 animales homines definit. II. 20. *a.*

Anti-Christus, vide, homo peccati: post universalem & Catholicam à pura veritate defectionem exoriturus erat. II. 233. *b.* Quia Joannes I Epist. 2 in idem tempus ultimum Antichristos & magnum illum Antichristum contulit, apparet, Antichristum magnum consummata serie Antichristis istis succedere debuisse, & si Antichristus magnus ante mundi ultimum diem aliquot tantum annos venire deberet, falso Johannes ex Antichristorum istorum exortu ultimam esse horam mundi collegisset, tanto temporum & seculorum intervallo iis ab invicem disjunctis. 380. *b.* Antichristus tollit Christum simplicitur, pseudo-Christus autem ponit Christum, sed falso. 381. *a.* confer 398. *a. b.*

Anti-Christi, tempore Johannis Apostoli, Johannem Baptistam Jesu præstantiorem dicebant. I. 7. *a.* & quo argumento nixi fuerunt. *ibid.* credebant Jesum, & fatebantur à Deo missum, & resuscitatum ex mortuis, & in cælos receptum ad capefenda pro laboribus suis cælestia præmia; sed eum negabant esse Christum, id est Regem cælestium, qui ecclesiam suam gubernaret, & cui propterea divini deberentur honores. II. 381. *a.* Hos vero Antichristos secuti deinde sunt alii, qui, quod Jesus in carne venisset, hanc ipsam majestatem Christi cælestem oppugnabant, docereque incipiebant, Jesum fuisse Deum, qui hominem induerit, & tandem procedente errore, ne plures Deos inducerent, Jesum esse unum illum & altissimum Deum, quod Magni illius Antichristi exortu maximè stabilitum est. Nam & ante hoc tempus Ignatius in epistola ad Tarsenses, recenset inter hæreses à ministris Satanæ dissiminas, quod Christus sit ille qui est supra omnia Deus. *ibid.* &

A.

382. a. sed & Mahometani ad Antichristos istos pertinent. Nam & ex Christianis exiverunt, & hominem Jesum à Christo persona distinguunt, & negant esse cælestem Regem à Deo factum. Unde nec mirum quod auctor eorum Mahometes lege Christi abolita, novam condere sit ausus. 382. a.

Anti-Christi sanguinem Jesu arripiunt ad negandum, quod sit Christus ille Dei, cum eo niti deberent ad credendum, idque Johanne Apostolo 1 epist. 5. 6, authore. 408. b.

Antitytron, vide pretium. Accepit quidem Deus in antitytro sanguinis Christi perfectissimam Filii hujus sui obedientiam, sed eam etiam citra antitytron Filius Patri debebat, si eam postularet Pater, & præter id immensis præmiis Pater eam remuneratus est, etiam hoc ipso, quod eam tanti ducat, ut præter eam omnibus peccatoribus, dummodo in Christum credant, justitiam ex gratia velit imputare, & vitam æternam donare. II. 245. a.

Antiochica persecutionis causa unica fuit, quod Judæi idola ac ritus gentium, quæque alia Legi contrariabantur, averfarentur. I. 250. a.

Antiquitas quid de loco Johan. 1 senserit? I. 1. b.

Τὸ Ἀρχαῖον τοῦ ἀντίχριστου, etiam Petrus 2 Epist. 1. 6 inculcat. II. 345. b.

Apocalypsis Johannis, per visiones & simulacra rerum prodita est, non tam ut Christiani distinctè cognoscerent, quid futurum esset, id enim nec ecclesiæ nec divinis consiliis ex pediebat, quam potius ut ex eventu, præsignificatum id esse, quod evenit, intelligerent. II. 350. a. Vide etiam, Prophetæ.

Apostata non facilè revertuntur ad veritatem. I. 55. b. II. 242. b. ejicique ab ecclesia debent. 112. a. b. II. 96. a.

Apostoli. Eorum fides & confessio de Jesu. I. 56. a. an labi & errare potuerint, & in quibus rebus? 108. a. eis plus in eo commodi fuit, ut Spiritum Sanctum acciperent, quam ut semper Christus cum illis in terris corporaliter maneret. 118. a. eorum infirmitas quod Christum instante passione solum reliquerunt excusatur. 121. a. propria sua habuerunt, quamvis iis affixi non essent. 137. a. Christo mortuo nondum sciebant aut credebant, cum ex mortuis resurrecturum, sed tum demum eum suscitatum credebant, cum oculis & sensibus suis convincerentur. 140. a. b. 141. a. hinc non credulitate ad ducti sunt ut crederent Christum resurrexisse, sed nimia veritatis evidentia, quam deinde vita etiam & sanguine suo propugnare non dubitarunt. 142. a. remittebant peccata iis omnibus, qui credebant in Jesum Christum, & ex hac fide vitam instituebant: eorum autem peccata retinebant, qui credere volebant, vel à Christo deficiebant, vel secundum hanc fidem mores non componebant. 143. a. b. eorum placita, si Dominum non simul habeant autorem, non præcise Christianos obstringunt. Vide, Conjunct. Non tantum uxores habuere, sed etiam secum circumduxere, & ecclesiarum stipendiis & se, & uxores, familiamque suam sustentavere. II. 40. a. quod Anti-Christum venturum prædixerint per

A.

spiritum Propheticum, eo se divinos fuisse viros testati sunt. 233. b. nulla ratione fuerunt aut esse potuerunt seductores, cum incredibile sit tot homines solam pietatem suadentes & spectantes, sine spe ullius terreni commodi, & inter quotidianas easque gravissimas persecutiones & tormenta, id quod falsum esse sciant pertinaciter & ad acerbissimam usque mortem testaturos esse, imo tantam hominum multitudinem sine certissimis divinisque argumentis in sententiam suam, & ad similia secum tormenta perferenda, pertrahere posse. I. 270. b. 271. a. b. Apostoli in concilio Hierosolymitano scandali tantum causa idolothytis, sanguine, & suffocato, interdixerunt: cum ipsa ab idolothytis abstinencia, hic interdicta, monere possit, scandali causa ista vetari. Idolothytis enim citra scandalum, & extra fana vesci licitum erat. 310. b.

Apotheosin hominum mortuorum Vespasianus Cæsar irrisit, cum moriturus diceret: ego jam, ut puto, Deus fio. 167. b.

Apparitiones Christi tres à Johanne memoratæ, antecesserunt plures alias sequentes. I. 148. a.

Apparuisse dicitur Christus, quia præcognitus & prædestinatus à Deo erat: sicut & gratia in effectum deducta & exhibita, dicitur eandem ob causam manifesta & apparuisse. II. 267. a.

Aqua pro spiritu. I. 26. b. 34. b. pro aquæ effectu, & puritate, quæ ad spiritum & animum relata, consistit in sanctitate & innocentia. II. 408. b.

Arbitrium, vide, liberum arbitrium.

Arius. Si quis Alexandrum & Arium consideret, videbit, quæstionem inter ipsos excitatam fuisse, nihil ad pios ac sanctos mores pertinentem, videbit meram, & ab Apostolo 1. Tim. 6, 4 prohibitam, inter eos fuisse logomachiam, quod & Imperator ipse Constantinus animadvertit, & utrumque literis suis ad concordiam & pacem hortatus est. Quid enim refert, five Christum factum dicas ante creaturas omnes, five genitum? Et hæc disputatio in quantum etiam odium, (prout Apostolus loco citato subdit) invidiam, contentionem, in quas blasphemias & suspiciones malas, imo persecutiones & cædes, & ecclesiarum divulsiones ac mutuas damnationes abierit, quis ignorat? II. 258. b.

Arianorum, sicut & *Homosianorum* error, dum Christo divinitatem quandam tribuere videtur, tendit ad veræ divinitatis & majestatis Christi, & quæ huic innixa est fidei & spei nostræ destructionem, omnemque salutis nostræ rationem immutat, & omnis fere depravationis in ecclesia fons & principium est. II. 364. b.

Ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ dari hominibus in cælis, locus 2 Cor. xij, 4 docet. II. 67. b.

Articulus voci appositus subjectum indicat. I. 36. a. eum Græci sæpè negligunt, præsertim in aperto rerum ipsarum discrimine. II. 351. a.

Athei & increduli miracula frustra poscunt fieri ut credant. I. 90. b. 91. a. Athei cogi possunt à magistratu, neque hac ratione vis conscientie

A.

tiis eorum infertur, quippe quas nullo timore numinis habeant obstrictas. I. 302. *a.* in adventu Christi inprimis judicabuntur & perdentur. II. 361. *a.*
Ex Atomorum concursu mundus ortus non est, non magis quam ex multarum literarum in aërem dispersarum concursu aliquis Virgilii versus factus est. I. 164. *b.*
Avarus. Nihil injustius est quam alterius necessitati denegare, quod superest tuæ, neque enim jam tuum est illud, quo alter indigeat, cum tu eo non indiges. Egenus enim suo juro id sibi vindicat, ut non tam peccet qui ex necessitate furetur, quam qui necessitati alterius non subveniat cum possit, illum enim necessitas agit, ut furetur suum, hunc avaritia & malitia, ut retineat alienum, sitque causa furti. II. 131. *a.* dicitur idololatra per metaphoram, ob similitudinem avari cum idololatra. Quod enim est idolum idololatræ, hoc est aurum avaro. 166. *b.*
Avaritia quid auctori sit? II. 192. *a.* Est enim ipsi cupiditas opum congerendarum, ab animo sua sorta rebusque ad vitam necessariis non contento: ita, ut si volentes ditescere, non tamen detestant, æquo animo id non ferant. 378. *b.* 379. *a.* Vide etiam pconexia.
Augustus Caesar Christo præludens, omnia fecit nova, & secula nova. II. 180. *a. b.*
Avidua ambitionis fons est. I. 296. *b.*
Avidua quis sit? I. 65. *a.*
Avidua quomodo Aristoteli dicta sit? I. 56. *b.* cur apud Christianos pro infami habeatur. 57. *a.*
Autor suæ proscriptionis sui que exilii meminit. I. 133. *b.* II. 33. *a.* Cracoviæ aliquos suos Commentarios confecit. I. 159. *b.* inque itinere Stetinenſi sese scripsisse aliquos ait. II. 33. *a.* ut & Zeliſchoviæ. 294. *b.* Meminit suæ captivitatis. 157. *a.* 212. *a.*

B.

B *Alaam*, quid Balaacum Regem docuerit, quo populum Israëliticum iræ divinæ faceret obnoxium II. 357. *a.*
Baptismus in aqua vel aqua, magis ex usu Scripturæ dicitur, quam baptismus aquæ. I. 18. *a.* baptismus credentium per quos sit sublatuſ? ibid. Tertulliani temporibus adhuc fiebat per merſationem. ibid. Nunc factus est rhanſimus. 32. *b.* baptismitus sic celebrandus est, ut in illo sepulturæ quædam imago exſtet. Quod si factum non est, violatores sumus sacramenti Christo dicati, nec fideles sumus sed perfidi. 210. *b.* confer II. 188. *b.* Interrogatio in baptismo fieri solebat, qua baptizandi interrogabantur, an peccatis omnibus in perpetuum renuntiarent: quod cum se facturos affirmassent, baptismum inibant istius in rei tesseram ac signum: simulque in baptizatorum animis excitabatur interrogatio, qua Deum libere de sua interrogabant salute, & sic inter Deum & ipsos stipu-

B.

latio quædam mutua fiebat. Unde & Deus pro pignore & arrhabone salutis Spiritum Sanctum dare solebat baptizatis. 329. *a. b.* Hactenus igitur baptismus servat, quatenus id continet, cujus externa carnis ablutio signum & sacramentum est, nempe bonæ conscientiæ interrogationem in Deum. Unde quoque apparet, baptismum totius corporis ablutione, nec partis tantum alicujus adſperſione, aut levi aliqua perſuſione conſtare: & ab illis tantum istum ſuſcipi, qui conscientiæ bonæ interrogationem in Deum habere poſſunt, non vero ab infantibus, qui quid rerum ſecum geratur, plane non intelligunt. 329. *b.*
Baptizabant Judæi proſelytos, ſed in legem Moſaicam. I. 17. *b.* Baptizare in aqua, ſeu baptizari aqua, ſignificat immerſionem in aquam. 18. *a.* Diſcipuli præſente Chriſto baptizabant in nomen Jeſu. 31. *a.* baptizati dicuntur Chriſtiani in unum corpus, adeoque, baptizari aliquis poteſt in id quod perſona non eſt. II. 64. *b.* baptizabantur olim quidam pro mortuis, qui fide in Chriſtum ſuſcepta morte præventi baptismum ipſi ſuſcipere non poterant. 83. *b.* quod factum Apoſtolus ſupervacaneum eſſe ſignificat, cum credentes in Chriſtum per ſola fidem ſerventur, ſi quominus baptizarentur, per ipſos non ſteterit. 84. *a.*
Barbari Græcis dicti ſunt omnes alii populi. I. 160. *b.*
Barchochebas pseudo-Chriſtus, prædicatur. I. 45. *b.*
Bella ad homicidia referri debent, cum vix unquam juſtè gerantur. I. 170. *b.* ab iis Chriſtiani abhorre debent, ſicut & à cædibus, eo quod omnia ſua in charitate agere jubeantur. Vide milites.
Benjamini tribus cum tribu Judæ ex Babylonica captivitate in Judæam reducta eſt, & Regibus Judæ adhæſit, ex Davide prognatis, cæteris tribubus à Davidis ſtirpe avulſis, & in captivitate ac ſervitute in quam abductæ fuerunt relictis. I. 277. *a.* Ex hac ergo tribu Apoſtolus Rom. x. 1 ſeſe Iſraëlitam eſſe ait. ibid.
Bethſaida, cui alias væ dictum eſt, tres nobis dedit Apoſtolos. I. 21. *a.*
Beza notatur, quod Apoſtoli verba: *In quod eſt poſiti ſunt*, ita converterit: *Ad quod etiam conditi fuerunt*. II. 313. *a.*
Blasphemos Lex lapidibus obruere jubebat. I. 131. *b.*
Blasphemiam ſibi à Judæis imputatum quomodo Chriſtus reſellat? I. 85. *b.* 86. *a.*
Bonum abſolute eſt cœlibatus, propter puritatis & ſanctitatis perfectionem, qualis & in Chriſto ipſo fuit, quæque habet peculiare apud Deum præmium, & propter multo minora in matrimonio incommoda. Et hinc bonum ſecundum quid eſt matrimonium, ſi cum caſto cœlibatu comparetur, ceu quod tanquam remedium mali eſt, ſed ipſum per ſe peculiare in cælis non habet præmium. II. 28. *a.*
Boves etiam eatenus curat Deus, quatenus & pro iis pabulum producit, ſed ut pabulum præbeatur bobus, hominum eſt cura, non Dei. II. 40. *b.*
Brachium Domini pro Chriſto, ejuſque operibus divinis. I. 98. *a.*

Cæci fiebant aliqui videntium Judæorum per adventum Christi, idque in pertinaciæ suæ pœnam, propriaque culpa. I. 79. a.

Cælum primum Hebræis dicitur æther usque ad sydera, secundum cælum, in quo sunt omnia sydera: tertium cælum, quod est supra omnia sydera, in quo Deus est & sancti spiritus Angelici, quod & Paradisus dicitur per metaphoram. II. 140. a.

Caiphas quomodo prophetaverit? & num successor habet sacerdotes Novi Testamenti? I. 91. b.

Calamitas non protinus in homine est improbitatis indicium. I. 75. a.

Calicis ex ritu Sacræ Cœnæ ablatio sacrilegium est II. 56. b. Nam secundum Apostolum I Cor. xi. 28. non tantum cuique Christiano ex pane manducandum, sed etiam ex poculo bibendum est. 58. b.

Calvinus immerito occidit fratrem suum Servetum, occiditque fratrem in Christo. Occidit enim hominem ex Deo natum, qui credebatur, Jesum esse Christum, Dei Filium. II. 392. a.

Canere gratiose, seu in corde, jubet Apostolus Col. iij. 16, etiamsi vocis absit modulatio. Nam & Eph. v. 11 ait: *Loquentes vobis mutuo*. II. 193. b.

Capita aperire aut *inclinare ad nomen Jesu*, ex loco Phil. 2 præter omnem Apostoli mentem promanavit. Est enim illud nomen multis commune. Nec ulla causa est, ut ad nomen Jesu honoris edentur signa, & ad nomen unius illius Dei non edantur. II. 103. b.

Captivanda non est ratio recta, sed intellectus deceptus & vanus intellectu vero & solido captivus ducendus est. II. 133. b.

Carcer spirituum, quibus Christus suscitatus per spiritum prædicasse dicitur I Petr. iij. 19, spiritualis est, nimirum peccatum, & peccatum sequens damnatio. Quo peccati & damnationis carcere sic conclusi erant spiritus, ut ab eo nulla alia ratione, quam divina ac cælesti, idque Christo ex mortuis suscitato, ad pœnitentiam & remissionem peccatorum vocatione liberari possint. II. 327. b.

Carnales homines sunt inter animales & spirituales medii, quia jam divini spiritus participes sunt facti per fidem, nec tamen spiritus ductum in omnibus sequuntur. II. 10. b.

Caro quomodo non profit quicquam? I. 53. a. b.

Carnem Filii hominis comedere quid sit? I. 51. b. 52. a. 54. a.

Catachrestici sermonis Christi exempla I. 24. b.

Catholicum non est id, quo ecclesiæ ab ecclesiis, Christiani à Christianis discrepant, sed hoc solum, in quo omnes & singuli omnium temporum Christiani, facto ab Apostolis initio, conveniunt & concordant. Et sic intelligenda est sancta illa catholica ecclesia in symbolo, in quam credere, inter articulos fidei reponitur. II. 249. b. 250. a.

Caupones multi fuere temporibus Apostolorum, qui sermonem Dei adulterabant. II. 107. a.

Cenchree, Corinthiorum portu nobiles, adjacebant Corintho. I. 320. a.

Cerintus quid docuerit. I. 1. a.

Charitas. Charitatis opera omnibus miraculis Apo-

stolus I Cor. xij. 2 præstare ait. II. 68. b. Miracula enim Dei sunt opera: at Deus ad obtinendam à se salutem requirit à nobis nostra. Ibid. Suam peculiarem vim habet efficiendæ salutis: quod ex Jacobo ostenditur. 71. a. quia Christianis semper commendata esse debet, ideoque hi à bellis & cædibus abhorere etiam debent. Vide milites. Nunquam charitas ita extendenda est, ut non relinquatur locus & pœnis meritis. I. 281. a. charitas dicitur tegere peccata, per metaphoram, quod in causa sit, ne Deus illa videat, id est videre & in ea animadvertere velit. II. 333. a.

Chorea sine dubio interdictæ sunt quoque, si Apostolus & jocosos sermones Christianis interdicat. II. 166. a.

Christus pro fide ac pietate quam tradidit. I. 321. b. an metaphoricus Filius Dei dicendus sit? I. 12. b. cur Agnus Dei dicatur à Johanne Baptista. 19. a. Vir dicitur, & proinde Deus ille unus non est, cum vir & unus ille Deus contradictorie tanquam disparata inter se opponantur. 19. b. confer. 205. a. II. 51. b. Miracula domestica & privata edidisse creditur. 22. a. b. Cur in Cana tempus miraculorum anticipavit, cum Hierosolymis prædicationis faciendum fuisset initium. 22. b. quali flagello vendentes è Templo ejecerit? 23. b. per eundem spiritum suscitatus à Deo fuisse creditur, qui antea in ipso operabatur. 24. b. ante prædicationem suam in cælum ascenderat. 28. a. cur ipsemet non baptizaverit, sed discipuli ejus nomine? 33. b. ejus prædicationis duplex est. Ibid. Quomodo verus sit Deus? 35. b. cur Messiae appellationem vitaverit? 36. a. 83. b. unde Samaritani nomen accepisse credatur? 37. b. si unus ille Deus fuisset, multa falsa de se locutus esset. 44. a. 58. b. 109. b. 110. a. b. 141. b. habuit in sermone suo divinum quidpiam. 55. a. non vulgaris erat homo. 58. b. cur post resurrectionem non omnibus à Deo sit exhibitus? 61. a. Deus ille unus non est, cum glorificatione ejus opus fuerit ad dandum Spiritum Sanctum. 63. a. ex Bethlethemo venire non debebat in exorsu muneris sui. 63. b. ad peccatores in vita servandos, non judicio capitali damnandos venerat. 65. b. hominem ipse se dicit, & ab uno illo Deo distinguit. 69. b. generationem suam ex Virgine per Spiritus Sancti virtutem, cur non expresse negat. 71. b. 72. a. mire declinat invidiam Judæorum, deflexione vocis cœcitat, in alium sensum 76. b. omnes bonos pastores, proprie dictos, fidelitate superavit. 82. a. potestatem habuit animam suam rursus accipiendi, per promissionem. 82. b. 83. a. non vero quod seipsum ex mortuis suscitaverit. 83. a. Filium Dei se dixit, & unum cum Patre, tanquam hominem à Patre sanctificatum & in mundum missum. 86. a. non facit sine commotionibus animiq; affectibus, sed turbatus nonnunquam est & lachrymavit. 89. b. 103. a. sustulit sursum oculos, Lazarum suscitaturus, Patrique pro exauditione gratias egit. 90. a. ex suis divinis operibus se missum a Deo esse colligi vult: adeoque non propria virtute & a seipso hæc opera

C.

patravit. 90. *b.* vixit ex Evangelio, cum scandalum, quod Paulus subinde metuebat, in ipso vix locum habuerit. 93. *a.* ex seipso locutus non est, & hinc Deus ille unus esse nequit. 100. *a.* cenam Paschæ solennam & Lege imperatam, Legi potius quam Judæorum mori obsecutus, præcepit. 100. *b.* discipulis suis ministrat, surgendo à mensa, eorumque pedes lavando. Ibid. Verus Messias ex eo agnoscitur, quod quæ prædixit, facta sunt. 103. *a.* manet in discipulis per sermonem suum ac doctrinam. 112. *a.* an pro discipulis nunc etiam roget Patrem? 120. *a. b.* non simpliciter omnia scivit. 121. *a.* gloriam ante mundum conditura apud Patrem habuit, ex destinatione ejus. 123. *b.* 124. *a.* pro discipulis oravit, ut æternum animi sui pignus ac monumentum exstaret, & ut humilitatem suam coram Patre testaretur. 125. *a.* etiam cum capitur, hostibus suis benefacit. 129. *b.* Discipulos suos post mortem fratres vocat, ceu etiam ex Deo genitos, & in filios Dei adoptatos. 141. *b.* aperte negat se unum illum Deum esse, dum Deum, & Patrem & Deum suum nominat, qui nec Patrem, nec Deum habet ullum. *ibid.* insufflav-
vit in discipulos, ut scilicet eos ad legationem pro temporis illius ratione & usu præpararet, dando eis Spiritum Sanctum. 142. *b.* quo ipso tamen Christo nihil decessit. *ibid.* ex semine Davidis nasci omnino debuit, idque propter promissiones de eo factos. 155. *b.* religiose coli potest & debet, eo quod Deus hunc cultum ei dederit & concesserit, ut ipsemet in eo colatur & adoretur, prout olim & arca cum Cherubinibus adorari poterat, etiam si præceptum esset, ne ullum simulacrum adoraretur. 167. *b.* 169. *a.* & hinc multo etiam minus idolum esse aut vocari potest, quam sancti alii à Christianis culti invocatique. *ibid.* nulla forma & specie proponi potest & debet, in qua colatur: nam nunc in cælis vivens nullam cum corpore mortali similitudinem habet, adeoque ejus divinissimæ ac cælestissimæ naturæ & majestati maxima injuria infertur. 168. *b.* obedientiam Deo per se debuit, & pro ea maximum præmium tulit, & ipse pro se meritis suis, quantumvis maximis, mercedis sibi pro iis datæ magnitudinem nullo modo assecutus est: quæ quia prorsus in comparabilis est, donata ei gratis pro obedientia ab Apostolo Phil. 2. 9, dicitur. Hanc tamen obedientiam Deus tanti prætii duxit, ut non solum ipsi Christo maximam gloriam donaverit, sed etiam omnibus in ipsum credentibus peccatorum omnium veniam dare, justitiam gratis imputare, & vitam æternam largiri velit. 186. *b.* Christus si à seipso suscitatus esset, omnis nostra fides turbaretur & everteretur. Quomodo enim sequeretur, si is à mortuis resurrexit, qui seipsum suscitare potuit, etiam nos illius exemplo resurrecturos esse, qui bona fide morimur, nec ullam in nobis ex morte in vitam redeundi vim & facultatem habemus? 197. *a.* Non sane apparet, quo fine Christus simul unus ille Deus credatur esse, nisi ad obscurandam, aut potius elidendam veritatem de Christo vero homine, vera illius morte, resurrectione, exaltatione, in Sacerdo-

C.

tem, Regem, judicem unctione, & ad Christi sanctissimam religionem multis contradictionibus involvendam, & omnem lucem ex sacris literis tollendam: ita ut mirum non sit exinde omnes errores in ecclesia profectos, & tandem etiam religionem omnem ex multorum animis pullam, & atheismum invecturn esse. II. 77. *b.* dicitur 1 Cor. xv. 47 Dominus ex cælo, habens corpus, spirituale scilicet, post glorificationem suam, cum antea animale habuerit corpus. 88. *b.* opponitur hominibus Ephes. vj. 7. sicut & Gal. i. 1, quia ita homo est, ut simul sit rerum omnium cælestis Dominus à Deo effectus. 172. *a.* quia respectu resurrectionis suæ à Deo genitus dicitur, etiam ejusdem respectu Filius Dei dicitur: & hæc etiam unigenitus, quatenus nullus adhuc præter Christum ipsum ex mortuis ad vitam æternam resuscitatus est. 182. *a.* Eodem modo Deus super omnes benedictus in secula dicitur, dicere potest, quo alibi de ipso dicitur: Unxit te, ô Deus, Deus tuus, oleo exultationis præter aut super participes tuos: & Thronus tuus, ô Deus, in seculum seculi. I. 254. *a.* tempore Prophetarum Veteris Testamenti nondum re ipsa fuit, etiam si spiritus ipse in illis fuisse dicatur. Hi ipsi enim Prophetæ de Christo, tanquam multis post sua tempora seculis adhuc exorituro, vaticinabantur. II. 302. *a.* Deus non fuit, antequam homo nasceretur: alioquin nihil opus fuisset ipsum & mori, & resurgere, quo mortuis & vivis dominaretur. I. 309. *a.* Non dicitur 2 Petr. i. 1. Deus noster & Servator, etiam si novus articulus non præfigatur voci Servatoris: cum aperta sit distinctio rerum, & compluribus exemplis argumentum hoc redargui possit, imò etiam ex sequente versu. II. 343. *b.* ab ipso ortu semper fuit Dei Filius, ideoque non adoptatus sed natus. Nos vero quia ab ipso ortu non Dei, sed hominum sumus filii, non aliter quam per spirituales generationem & adoptionem Dei filii effecimur. 387. *a.*

Christi auctoritas apud discipulos quanta fuerit? I. 36. b. humilis conditio offendit multos, quominus divinis ejus miraculis ad fidem adducerentur 50. *a.* corpus, non est corporaliter in pane, cum pane, aut sub pane. 93. *b.* corpus, post resurrectionem nondum fuit spirituale, quia vere comedere non potuisset. 148. *a.* resurrectio multis argumentis adstruitur. 148. *a. b.* providentia unde pateat, vide providentia. Christi invocati exemplum est in Paulo, ter dominum rogante, ut Angelus Satan ab ipso discederet. II. 141. *a.* Vide etiam fervire, & invocatio. Christi mentionem non facit Apostolus in loco Rom. xi. 36, quia de prima ac vetere creatione loquitur, cujus respectu, ita soli Deo gloria divina competit, ut illius nulla alia persona sit particeps, cum nec creationis particeps ulla fuerit. At ubi de rebus agitur ad novam creationem spectantibus, cujus Christus Jesus causa est intermedia, istic Deo per Christum Jesum gloria tribuenda esse docetur I. 289. *b.* Christi spiritus in Prophetis Veteris Testamenti fuisse dicitur, quia is qui in prophetis erat spiritus, de Christo agebat, testa-

C.

testanturque ; vel quia spiritus prophetarum idem erat cum Spiritu Christi, eademque nuntiabat eventura, quæ Christus nuntiabat jam evenire, fierique : prout scilicet in re contraria, spiritus Antichristi venturi 1 Joh. 4, 3, jam in ejus prodromis & præcursoribus fuisse dicitur. II. 302. a.

Ante Christum quoniam venisse intelligantur. I. 80. b.

Christum Dominum pro idolo habentes, neque ulla ratione invocandum censentes, nisi summus simul Deus sit, Christum minime amant, & proinde anathema maranatha merentur. II. 96. b. Per Christum quomodo gratiæ aguntur Deo, vide, *per*. Christum esse unum illum Deum, jam Ignatii tempore dicebatur, at ab ipso hæresis vocatur, à Satana disseminata, Epist. ad Tarsenses. 273. b. Judæos ad lapidem Christum offendisse non mirum est, cum Christiani ipsi non multo post prædicationem Apostolicam tam graviter ad eum offenderint. Nam Christi hominis, ejusque crucifixi, confessionem ac cultum dedignati, Christum non colunt ut hominem à Deo ex mortuis suscitatum, & Dominum ac Christum factum, sed ut eundem cum Patre Deum, ex illius substantia ab æterno genitum, quem nisi Christum esse crederent, eodem loci Christum haberent, quo Judæi, id est idolum & falsum Deum, divino cultu & honore indignum Christum esse dicerent, cum eos qui Christum ut Christum colunt & colendum dicunt, Christiano nomine indignos & idololatrias pronuntiant, patriaque proscribant. I. 264. a.

Christiani ea quæ olim pro absurdis & falsis habebantur, pro veris receperunt. I. 54. b. quæ Christus non dixit, credunt, quæ vero dixit ac docuit, damnant ac rejiciunt. Ibid. Cum Judæis blasphemiam damnant, quod Christus de se dixit, ac docuit, & pro vero agnoscunt illud, quo Judæi Christum injuriose onerabant. 86. a. priorum temporum, sperabant ac persuasum habebant, fore ut ipsorum seculo Christus veniret, & mundo finem imponeret. Quod & Apostolus ipse unice cupiebat, & de se aliisque Christianis tunc viventibus sic loquebatur, tanquam ad Christi adventum victuris. 230. a. b. soli, ecclesia Dei sunt, & subinde ecclesiam, id est concionem & congregationem facere debent, quo tanto melius divinæ gloriæ, & sibi invicem possint consulere, & mutuo amoris vinculo tanto fortius constringi. II. 1. a. Christiani hodierni, prorsus immemores moniti Apostolici, idolis eorumque cultibus omnia sua templa replevere : & tamen se idololatrias esse negant. 46. a. abhorreere debent à bellis & cædibus. Vide milites. Christiani, nisi ambulent & omnia agant secundum præscriptum Apostolicum, & in hoc magis magisque abundant, Deo placere non possunt, Apostolo 1 Thess. 4. 1 teste. II. 222. b. per dogma suum de applicatione meriti Christi aliaque similia, cum omnium mortalium esse deberent sanctissimi, facti sunt omnium vitiosissimi. 223. b. Vide pœnitentia, & vani sermones. Christiani pereunt, quia veritatis amorem, cum scilicet pura & casta esset, recipere noluerunt ut servarentur. 235. b. Christiani esse possunt, qui publica civita-

C.

tismunna tractant, eo quod Erastus, qui Rom. 16 Romanos per Paulum salutabat, œconomus civitatis fuisse dicatur. I. 342. a.

Christiani veteres non aliam in Christo naturam divinam agnovere, quam Spiritum Sanctum : posteriores vero, ut fieri solet, in devia sunt prolapsi. I. 156. b. veteres crediderunt, unum esse Deum, absolute & *καὶ ἕκαστος* dictum, eumque Patrem esse Jesu Christi, & Jesum Christum esse Dominum omnium ab ipso factum, cui cultus & honor debeat ab omnibus, ad Dei Patris gloriam. Et hoc ceu Apostolicum credendum retinendumque est. II. 204. a.

Christiana opera, veretalia, non inveniuntur nisi in solis Christianis, & quænam illa sint ? I. 112. a.

Minus Christiane agunt, qui eos qui fidem hanc & confessionem habent cui Apostolus salutem attribuit, (puta qui confitentur Dominum Jesum, & credunt quod Deus eum suscitaverit ex mortuis :) hæreseos damnant, & Regno Dei, imo & à regnis hujus mundi proscribunt. I. 276. b.

Cibus. Cibo ullo uti fas non est Christianis, non præmissa oratione & gratiarum actione, qua scilicet sanctificatur. II. 252. b.

Clemens Alexandrinus scribit Petrum, Paulum, & Philippum fuisse uxoratos. II. 40. a. b.

Cleri appellatio omnibus Christianis est communis 1 Petr. iij. 5. quam tamen sibi tanquam propriam arrogarunt iidem illi, qui & vetitum dominatum in ecclesiam. II. 338. a.

Coactio omnis ad fidem, exemplo Christi contrariatur. I. 55. b.

Cœna & nocturna celebratio mortis Dominicæ ad lumina & candelas apud veteres primosque Christianos fiebat. II. 55. a. à Sacra Cœna nolle author quenquam abstinere, etiamsi indignum, cum fas non sit quenquam prohibere, ne rem obeat à Christo omnibus mandatam, neque in Apostolorum scriptis quicquam de eo legatur. 58. b.

Cœna in Judæa lautiores esse solebant prandiis. I. 92. b.

Cognitio Christi ex perfectiore ejus statu est intelligenda perfectior. I. 84. a. Mente hominum in cognitione Dei & Filii ejus tantopere in Christianis obtenebrata, ut longe aliam rationem & Dei, & Christi, & Patris, & Filii & Spiritus Sancti concipiant, quam revera est, necesse est in cæteris omnibus, quæ ad Dei cultum & religionem pertinent, caligare, & tot contradictionibus mente implicari, ubique hæreere, aut contradictiones ubique conferere. Nec sperandum est unquam, ut in cæteris fidei Christianæ articulis, veritatis divinæ cognitio Ecclesiæ restituatur, hoc Antichristorum errore non penitus ex animis hominum evulso & extirpato. II. 382. b.

Cognoscere verum Deum, (respectu eorum qui ex gentibus sunt conversi) est à Diabolo & idolis ac falsis Diis eorumque cultu ad veri Dei cultum conversum esse, ejus notitiam habere, ejusque voluntatem plenam ac perfectam scire. II. 417. a.

Colaphi, quibus Angelus Satan Paulum cædebat, erant infirmitates & afflictiones, eo quod Christus Paulo

C.

Paulo respondeat, se velle, ut maneat in infirmitate, & Paulus sese etiam in eo submittat voluntati Christi. II. 141. *b.*

Colossenses Spiritum Sanctum, qui visibiliter & miraculose dabatur per impositionem manuum Apostolicarum, non acceperant, quia Apostolum non viderant cap. 2. 1, & Epaphras illis erat pro Apostolo. II. 178. *a.*

Comam alentes populi naturam consuetudine vicere, & turpitudinem istam sexusque sui virilis dedecus & contumeliam non agnoscunt. II. 53. *a.*

Communicatur nobis Spiritus Sanctus, quatenus quisque nostrum portionem aliquam illius accipit, ut ex historiis communicati Spiritus Sancti patet. II. 145. *b.*

Communio bonorum, an à Christo instituta sit? I. 104. *a.* est inter Patrem & Filium. 119. *a.* II. 370. *b.* olim primi Christianorum Hierosolymis in commune contulerunt omnes suas facultates, quamquam non omnes forte, sed voluntaria pietate & incredibili quodam animi ardore, citra Christi & Apostolorum præceptum: cui facto nec semper nec ubique locus est. II. 131. *a.* nam etiam ad communionem bonorum, si nimirum sit opus, pauperes admittere debemus, & non tantam ad imperitendum faciles esse. 262. *a.* quo pertinet, ut confessiones quoque vendamas, & demus eleemosynam, quoties nimirum opus fuerit: quin si quis id etiam faciat citra necessitatem, ardore quodam mentis & gaudio, ut olim tempore Apostolorum, haut dubie etiam singulare in cælis habiturus est præmium &c. 262. *b.* Vide etiam vendere omnia, & I. 291. *a.*

Concilia etiam homines erant, qui si tradiderunt ab Apostolis tradita, cur ea non discamus ab Apostolis? Si nova, nec ab Apostolis tradita, hominum sunt mandata & doctrinæ. Neque etiam Apostoli in rebus ad salutem necessariis ita obscure locuti sunt, ut id aliis in locis clarissime non prodiderint. Imo multo satius est, obscuriora non intelligere, quam quæ nusquam ab Apostolis clarissime sint prodita, pro fidei articulis statuere, tanto vero magis, si etiam clarissime proditis sint contraria. II. 190. *b.*

Concupiscentia ad omnia quæ in Lege negantur, & quatenus negantur; sese extendit, & vitiosa est, si ab animo comprobetur, etiamsi non veniat ad effectum. I. 222. *a.*

Conditio. Cum conditione sanguis Christi nos munda ab omni peccato. Vide sanguis.

Confessio Christiana Catholica, in furorem egit adversarios, quod eam blasphemiam aut erroris damnare nequiverint. II. 284. *b.* Confessio oris, primus fidei fructus & effectus est, quem jure ac merito Deus à nobis exigit. Per fidem enim cordi inclusam, & sese per confessionem in apertum non exferentem, nec Deus habet gloriam, ac nominis sui, quæ ore fit, celebrationem, nec alii ædificationem, cum ad alios fides propagari nequeat, nisi per illius confessionem. Quod ipsum & in aliis fidei fructibus locum habet, sine quibus & fides &

C.

confessio, nec in Dei gloriam ac laudes, nec in aliorum ædificationem ac salutem exire potest. I. 268. *a.*

Confiteri etiam principes Christum noluere, cum iisdem quoque à Phariseis & à Synagoga metuentum fuerit. I. 99. *a.*

Congregationes propter metum hominum non sunt negligendæ. I. 142. *a.* 144. *a.* eis octavum diem dedicarunt Christiani, & appellaverunt Dominicum. 144. *a.*

Conjunct fidelis potest infidelem dimittere, eo quod non Dominus, sed Apostolus, dimissioni intercedat, & alias etiam sequeretur, fidelem cum infideli conjugium inire posse: quod tamen in Christianorum ecclesiis merito inhibita fuit hætenus, II. 29. *b.* 30. *a.*

Conscientia pessima est, quæ male facere jubet, hominesque conscientiam lædere nolentes occidi postulat. I. 117. *a.* Conscientia mala, & fides non possunt diu secum consistere; vel enim mala conscientia pellenda est per fidem, vel fidem tandem pelli necesse est per malam conscientiam. Nisi forte falsa sit fides, qua nobis certo despondemus & pollicemur salutem, etiamsi nobis pessime simus conscii. II. 242. *b.* Conscientiæ civiles potestates dominari nulla ratione debent. Nam si quibusdam in rebus sub Lege olim dominatæ sunt, id cum Judæorum republica & carnali illo religionis statu antiquatum est: & dum id affectant potestates, sæpe opinionis errore, non in errantes, sed in veritatis professores grassantur: imo nunquam fit aliter. Neque enim unquam Christiana veritas gladio aut coactione aliqua civili sese armat contra errores, civili societati minime noxios. Hæreses extirpandæ sunt, sed non homines sub hæreseos sive vero, sive falso nomine. Angelorum hoc officium erit, non hominum, qui dum conscientias dominari volunt, jura majestatis divinæ invadunt. I. 300. *b.* 301. *a.* Quisquis contra conscientiam aliquid facit, criminis & peccati contra Deum hoc ipso tenetur: & minus quodammodo peccat, qui malum facit, cum id malum esse non videat, imo bonum putet, quam qui vel bonum faciat, cum id malum esse existimet: quicquid enim ex fide non est, peccatum est. 303. *a.*

Consilium tantum est, non præceptum, in aliqua collecta abundare, tantum abest, ut præceptum sit, omnia in commune conferre, ita ut nihil pro te tuisque privatim retineas & reserves. II. 128. *a.* Vide æqualitas, & liberalis, & communio bonorum.

Constantinus Magnus sub exitum vitæ baptizatus est. I. 32. *b.* atque ita ad veram penitentiam nunquam pervenit. 33. *a.*

Consuetudini Ecclesiarum cedendum est, si rationibus quis non satis moveatur. II. 53. *a.* *b.*

Contradições in Scriptura vitandæ. I. 53. *b.* 54. *a.* non enim locum habent in ea. II. 103. *a.* & proinde nec doctrina de tribus personis unaque Deitate. *ibid.* Vide etiam, naturarum duarum distinctio.

Conveni

C.

Conventus, vide congregationis.

Cooperarii Pauli dicuntur Priscilla & Aquila, quod Paulo, Euangelii curis occupato, ipsi prospicerent de rebus necessariis. Idem enim eolgium tribuitur etiam quibusdam mulieribus Phil. iv. 3. Quatenus enim faciebant, ut Apostolus vacaret Euangelio, hæc & partem in opere ipsius habebant. Sic & Johannes Epist. iij. v. 8 συνεργῶς cooperarios esse dicit veritati qui præcones veritatis hospitalitate & officiis juvant. l. 320. b. Priscilla sane Euangelium non prædicavit. ibid.

Corinthii. Inter Corinthios Christianos fuisse adhuc, qui idololatriam nondum penitus excussissent, locus I Cor. v. 11 docet. ll. 45. b. Corinthii fratres extra tentationem non fuere, idolorum causa, quam ut aliquo modo declinarent, nunc hoc nunc illud in gratiam idololatrarum faciebant, & ad epulas & sacrificia invitati, in idolis accumbere solebant. 47. b. eorum ecclesiam id ausam esse apparet, ut permitteret & linguis loqui absque interprete, & Prophetas ordine non observato, & mulieres etiam in ecclesia loqui. 76. b.

Corona. Etsi quilibet Christianorum qui vicerit, coronam gloriæ sit accepturus, peculiaris tamen & immarcescibilis, ut Petrus ait I Petr. v. 4, gloriæ corona manet eos, qui non tantum ipsi Christiane & sancte vixerunt, sed alios etiam ad sanctitatem erudierunt. ll. 338. b.

Corpus. Et corpore Deo serviendum est, non solo spiritu, cum utrumque Dei esse dicatur. ll. 27. b. Sive quis dicat, corpus spirituale ex corpore fieri animali, addita cælesti materia, (cælestem enim materiam adfuturam Apostolus I Cor. xv. 47 docet) sive corpori animali succedendum spirituale corpus, ex sola cælesti constans materia, quod ad corporum istorum unitatem attinet, perinde est, aut exiguum refert. Neque enim solius materiæ unitas, multo vero minus unius ejusdemque materiæ ad aliam & novam admixtio, aliter quam successione idem cum priore corpus facit. 88. a. 89. a. corpus integrum servatur, cum nec se nec ullum sui membrum præbet spiritui & animæ ad operationem peccati, contra vero & se & omnia sua membra præbet ad operationem virtutis. 230. a. Corpus nostrum flagris concidere, peccatum & à Deo vetitum est, quippe naturæ ipsi contrarium, & ab idolorum cultoribus factitatum, non à servis Dei veris. l. 291. b.

Corpora resurgentium, etiam si spiritualia, eadem tamen erunt cum hisce nostris, cum & seminum excrescentium corpora ex alia & nova fiant materia, & nihilominus semina resurrexisse revixisseque dici possunt. Nec propterea mox alius numero resurget homo, cum unum & eundem hominem constituat non corporis eadem materia, proinde nec illud quod interierat corpus; sed unus idemque intelligens spiritus, licet corporis habitaculum & instrumentum diversum nactus. l. 230. b. ll. 88. a. Deus rationem & modum inveniet, quo & impiis sua det corpora ad ignis æterni supplicium. 90. a. Nam quod Deus in visione repræsentavit Ezechieli cap. xxxvij. 53, poterit etiam repræsentari

C.

re in re ipsa, non tantum in sensu locutionis tropicæ, sed etiam in sensu locutionis propriæ. 90. a.

Creare. Creata dicuntur omnia per Jesum Christum, Ephef. iv. 9. puta homines, per Christum renovati ac restaurati. ll. 158. a. conf. 181. a. Confusa enim in ordinem reducere, dissidentia componere, inimica pacare, & sic omnia novum in statum reducere, quid aliud est quam creare? cum & ipsa vetus creatio ordinatione, dispositione, & contrariorum inter sese compositione ac pacificatione perfectæ est. 183. b. Vide etiam, κεφαλαιωσις.

Creatio non vetus sed nova apud Johannem intelligitur. l. 6. a. & c. 9. b. Hanc quia non observarunt Christiani sicut oportuit, in has de Christo opiniones inciderunt, ut eum, non contenti homine Jesu, personam fecerint, quæ ante veterem creationem re ipsa extiterit, & per quam vetus creatio perfecta sit; ulteriusque etiam progressi, ex Christo fecerunt unum illum Deum, & hunc rursus numero unicum in plures personas, Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum, aperta contradictione distinxerunt. ll. 180. b.

Creatura (nova) dicuntur Christiani & Angeli, cum Christus omnis creaturæ primogenitus dicatur, & Christiani tantum, non vero cælum & terra, ceu creatura vetus, revelationem filiorum Dei expectant. l. 235. b. 236. a. b.

Credemes in Christum mundo sunt antiquiores, ceu electi in Christo ante foundationem mundi. ll. 147. b.

Credere, pro magis vel perfecte credere. l. 88. a. item; pro, plane certum esse. 140. a. Credere in Christum, est præceptum Evangelicum & novum. 105. b. proprie non credimus quæ videmus. 140. a. credere in Deum, plus est quam credere Deo. Nam hoc est, ei assensum præbere, illud vero addit adhuc desiderium & spem certam, à Deo aliquid accipiendi. 196. b. credere resurrectionem nostram ex mortuis, est res magis ardua, quam fides Abrahami erat. ibid. & 197. a. credere Christum, ut hominem mortuum, semet resuscitasse ex mortuis. ut eundem cum Patre Deum, Apostolus non jubet, ubi ait: si credas in corde tuo, quod Deus ipsum suscitavit ex mortuis, salvaberis: qui tamen id iussurus aut dicturus omnino fuisset, si verum esset. 267. b.

Crucifigere Judæis usitatum non erat, sed Romanorum hæc erat pœna in servos, adeoque & in Judæos, ceu quos pro servis habebant. 131. b.

Crux. Ad crucem damnatis sua cuique crux imponi solebat, quam portaret ad locum supplicii. Unde & Christiani crucem suam quotidie portare jubentur à Christo. l. 136. a.

Cultus religiosus & soli Deo creatori debitus, est eum omnium rerum conscium credere, & tanquam ubivis præsentem, omnibusque opem ferre potentem, colere. l. 166. b. 167. a.

Cyrum Persarum Regem, Deus multis annis hoc ipso nomine vocavit, antequam in rerum natura esset, l. 195. a.

D.

D*Are*, pro permittere ut tradatur seu detur. I. 29. a.

Defensionem à Magistratu petere, Christianis licitum esse censetur. I. 298. Vide, *vis*.

Definitione seu designatione constituebantur magistratus. I. 156. a.

Demas Col. iv. 14, est qui postea Paulum Romæ captivum reliquit, diligens hoc seculum 2 Tim. iv. 10. verebatur nimirum, ne sibi moriendum esset cum Paulo. II. 195. b. 277. a. erat autem Pauli cooperarius Philem. 24. Col. 4. 14. Eum tamen pœnitentia ductum ad Paulum rediisse, iisdem ex locis colligitur. Discessit autem à Paulo ante Marci adventum, ut patet ex 2 Tim. iv. 10. At Marco postmodum præsentem iterum adest, ut ex Col. iv. 10, 14. Philem. 23, 24. apparet. 277. a.

Dei voluntatem facere nolens veritatem non agnoscit. 59. a. cognitio de illis negatur, qui præcepta Dei non servant. 72. b. invisibilia, operibus Dei intellecta conspiciuntur, & quomodo? 164. b. 165. a. Dei vox in loca Rom. ix. 5. 1 Tim. iii. 16. & Actor. xx. 28 inserta esse videtur, sed irritò conatu, cum in promptu sit divinitas, quæ Christo ut Christo, seu quatenus Christus est, id est quatenus omnium à Deo constitutus est Dominus & iudex, competat. 254. a. b.

Deo Apostolus etiam illa tribuit, quæ instinctu naturæ & per artem fiunt, quale est, inhonestiores corporis partes contegere, quia & ars à Deo est, & materia, in qua exercetur ars. II. 66. b.

Deus an in creatione rerum loquutus sit. I. 3. b. quomodo generare dicatur? 12. b. metaphoricus Pater non dicendus est? ibid. nullo modo jus suum in puniendis peccatis mundi executus est, sed potius ius & pignus mundo dedit remissionis peccatorum. 19. a. Deus iusto iudicio divinis suis operibus in Christo semper aliquid adesse voluit, quod improbos homines præcipites daret. 40. b. 50. a. 75. b. Deus ille unus & homo, valde sunt disparata, & inter se opponuntur. 86. a. Deus in eo glorificatur, si Christiani fructum copiosum ferant. 112. b. an persona sua ubique sit? 122. a. quomodo in loco sit? ibid. ex operibus suis, mundique & hominis formatione, clarissime cognoscitur. 164. b. 165. a. Pro ineffabili sua gratia & misericordia non tantum omnia nobis debita liberalissime condonavit, non tantum iustitiam gratuito imputavit, & vitam æternam nobis largiri constituit, non tantum debita sua non recepit, sed insuper etiam de suo proprio id quod sibi erat charissimum & pretiosissimum, ut sese nobis penitus obstringeret, Filium suum proprium, eumque unicum, pro peccatis nostris victimam in cruce fieri voluit. Unde apparet, Christi mortem non esse proprie dictam persolutionem pro debitis & peccatis nostris, neque huic gratia Dei quicquam præjudicare posse. 187. a. Neque verum est, Deum humano generi iratum à Christo fuisse placatum & hominibus reconciliatum: cum con-

D.

tra se res habeat, nempe, Deum homines sibi iratos placasse & reconciliare per Christum & Apostolos omnibus modis conatum fuisse. Et verum quidem est, Deum non remittere pœnam antequam homines ad ipsum convertantur; sed eum hominibus irasci, & reconciliatione opus habere, cum ipsemet illorum conversionem & reconciliationem omnibus modis quærit, adeo ut etiam unicum Filium suum eorum conversioni ac salutis impendat, manifestæ contradictionis est. Sic enim Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret, &c. In qua charitate quis, quæso, iram quæstiverit? II. 118. b. Porro Deus, Filium suum unicum victimam dans pro peccatis nostris, eo ipso sese nobis inæstimabili pigrore obstringit, fore ut nos non tantum impunitos dimittat ac iustificet, sed etiam vitam æternam nobis donet, qua simul tanta nostri, idque cum adhuc inimici essemus, dilectione, nos efficaciter ad se traxit, sibi que reconciliavit. Dum etiam non aliter nobis peccata vult remittere, quam ut Filius suus pro iis se victimam præbeat, eo ipso nos Filio suo, id in se suscipienti, penitus obstringit & mancipat, simulque declarat, quantopere peccata aversetur, quippe quæ Filii sui sanguine duxerit expianda, & quantopere nos eadem in posterum averfari debeamus. 148. b.

Apud Deum esse dicuntur, quæ à Deo destinata & constituta sunt, antequam rebus & factis ipsis exhibeantur. I. 73. b. II. 370. a.

Deus Pater, quomodo Filio det discipulos? I. 50. a. videbatur in Christo per opera divina. 106. b. estque in Christo, prout Christus in discipulis. 109. a. major est Filio, secundum Filii magnitudinem ac divinitatem. 110. b. solus est unus ille Deus, eo quod Filius ad eum preces fundat. 122. a. & præterea ab eodem Filio solus verus Deus dicatur. 122. b. 123. a. solus ab Apostolo pro uno illo Deo agnitus & cultus fuit, eo quod Christum aperte ab eodem distinguat. 158. b. imo quod eum expresse unum Deum esse describat, à quo omnia sint, & ab uno Domino Jesu Christo, per quem omnia sint, protinus distinguat & separat. II. 36. b. 37. a. Deus & Pater Domini nostri Jesu Christi, est descriptio illius unius Dei, à quo Jesus Christus, tanquam Filius à Patre distinguitur. 147. a. Conf. 151. a. Erat quidem & antea Pater hominum piorum, sed non ita Pater esse apparebat. Unde & raro in Veteri Testamento Pater appellatur, nec eo respectu, quod nobis dare velit vitam æternam; sed eo respectu quod nos creaverit, & nos curet, & temporariis bonis afficiat. 370. a.

Dii negantur ab Apostolo per metaphoram aut æquivoce tales dici, & solum tantum Deorum & Dominorum nomen habere, non etiam rem ipsam conveniente sibi sensu. Et qui contra tendunt, in Deum ipsum unum injurii sunt, quasi is Deorum non verorum & auctor & Deus sit: cum tamen appelleretur Deus Deorum, & Deus altissimus: imo cum multi etiam veri suo sensu sint Domini. II. 36. b.

Deitas. Deitatis nomine Apostolus Col. 2. 9 intelligit

D.

telligit ea quæ Deum habent authorem, & ad salutem nostram pertinent. Ideoque in Epistola parallela ad Ephesios cap. iij. 19 pro voce Deitatis, ponit vocem Dei. II. 187. a. b.

à *Dextris Dei* sedere dicitur Christus, quia honoratissimo apud Deum est loco, regno ac dominatione in omnes & omnia à Deo accepta. I. 247. a. b.

Diabolus pro eo qui summe malus est. I. 56. b.

Diabolus quomodo in veritate non steterit? I. 70. a. Judæ Iscariotæ suggessit proditorias cogitationes. 100. b. mundi princeps dicitur, quod homines hujus mundi ei se subjiciant. III. a. Merito communis Theologorum omnium est sententia, (præunte scilicet Juda in Epistola sua) Diabolum cum Angelis suis superbia, id est altiorum affectatione peccasse. II. 352. a. Vide etiam, *Tartarus*.

Diaconus. Nulli magis quam Ecclesiæ Diacono, prout Apostolicis temporibus erant Diaconi, uxor est necessaria. An ergo priore defuncta, fas non fuerit aliam ducere, nisi simul decedat, vel deturbetur officio? cum dicatur unius uxoris vir? II. 249. a.

Diaconi peculiariter dicebantur, qui Christianorum simul convivantium mensas curabant. I. 92. b. Vide etiam, *Ministri*, & 293. b.

Dies Dominicus. Vide *Sabbatum*. Eo die Christiani sacros conventus agere solebant, quod hoc die Christus ex mortuis suscitatus esset, & primam cum suis redivivus congregationem celebraret Dominus. II. 92. b.

Dilectio aliorum summa est, si quis animam suam ponat pro amicis, eorumque vita, etiam temporaria. 113. a. b.

Diligere alios, quomodo novum dicatur præceptum in Novo Testamento? I. 105. a.

Disparata contradictorie inter se opponuntur. I. 19. b. 80. a. II. 81. a.

Disputationes frivolas Christianorum vide enumeratas in titulo, veritas.

Distinctio duarum in Christo naturarum, vana est. Vide, *natura*.

Ditescere qui volunt, ita tamen, ut etiam si non ditescant, æquo animo id ferant, & qui ita divites sunt, ut etiam pauperes esse parati sint, & divitiis suis recte utuntur, inter avaros numerandi non sunt. II. 379. a.

Divitie per se malæ non sunt, cum alioquin Apostolus eas Corinthiis precaturus non fuisset. II. 131. b. & nisi divites essent, quis juvaret pauperes? unde & Christus ipse beatus esse dixit dare quam accipere; & datio præmium à Deo habet, acceptio non habet. ibid.

Docti à Deo quomodo omnes fore dicantur? I. 50. b. Confer. II. 224. a.

Doctrina. Quicquid cum doctrina, quæ secundum pietatem est, non congruit, aliud est & diversum ab eo quod Apostoli docuerunt. II. 239. a. Doctrina Pauli, prout ipsemet prædicebat 2 Tim. 1. 12, custodita est hucusque & custodietur ad illum ultimum diem. 267. b.

Dominatu Christi ministri alii in alios præditi non sunt. I. 91. b. dominatum Christianorum in Chri-

E.

stianos, qua tales, nomen fratrum, quod charitatis & æqualitatis symbolum est, vetat. II. 32. a. neque Apostolus Corinthiorum fidei, puniendi potestatem carnalem in eos usurpando, dominari volebat. 104. a. quod notare debent, qui dominium in fidem & conscientias affectant. ibid. Imo non tantum dominatus in cleris vetatur 1. Petr. v. 3. sed etiam dominatus similitudo ac species, quod fit ubi ecclesiæ Seniores non ipsi faciunt quæ ecclesiæ præcipiunt: sicut Domini solent, servis aliqua imperantes, ipsi vero interea quiescentes. 338. a.

Domus tota dicitur credidisse, credendi scilicet capax: sic & baptizata esse. I. 39. a.

Etiam in privatis domibus Christianorum ecclesiæ peragi possunt, & solitæ fuere, cum non licet domus publicas eum in finem habere. I. 321. a.

Dormire dicuntur suscitandi. I. 87. b.

Dubitante conscientia qui edit, etsi rem facit per se & natura sua non malam, quia tamen eam facit dubitans an mala non sit, eo ipso rem facit malam, & ejusdem criminis tenetur, quo teneretur, si rem per se malam secisset. I. 313. b. Contra fides quidem hic juvat, sed non in illis etiam, quæ per se mala & vitiosa sunt. Alioquin & qui veritatis divinæ professores persequuntur & occidunt, beati forent, cum multi eorum firmiter credant, se rem optimam Deoque gratissimam facere. ibid.

Dulia an à *latria* differat, vide *Latria*.

E.

E Brii an fuerint convivæ in nuptiis in Cana Galileæ, & an Christus eis vinum suppeditaverit? I. 23. a.

Ecclesia errare potest, etiam si promissionem Spiritus Sancti habeat. I. 107. b. Vide etiam Prophetæ. Ecclesia quomodo peccata remittat aut retineat, vide *peccata*. Ecclesiam Christiani facere debent. Vide *Christiani*. Dicuntur enim Christiani ecclesia, quod evocari & convenire soleant ac debeant ad sermonem divinum audiendum, & omnia alia peragenda, quæ in sacris istis conventibus Christus fieri præcepit. II. 51. a. 152. a. Ecclesiam Dei contemnere & despiciari, qua nihil in terris majus & augustius, & in qua contemnitur ac despicitur ipse Deus, ingens est crimen. 54. b. In ecclesia omnia fieri debent non tantum ad Dei & Christi gloriam, sed etiam ad hominum omnium ædificationem: adeoque lingua utendum est omnibus communi & vulgari. 74. a. Ecclesiam Christi per secula multa duraturam novit Paulus. 90. a. 159. b. ecclesia est corpus Christi, singulari & magis propria ratione quam Angeli, quorum etiam caput est Christus. Nam cum ecclesia Christus communionem habet generis, & ecclesia est os ex ossibus, & caro ex carne ejus, non tantum ejusdem generis respectu, sed etiam quatenus originem suam ratione fidei & conversationis suæ ex illo traxit. 152. a. 170. b. in ecclesia nemini regnare & dominari

E.

fas, præter solum Deum & Christum ejus. 234.

a. Quæcunque tandem fuerit ecclesiæ depravatio, mansit tamen in ea, & manet, & manebit Apostolica & Catholica veritas ac fides; (quæ Symbolum etiam dicitur Apostolicum) mansit Scriptura Sacra, per quæ semper, tanquam per ignem cælestem, falsæ opiniones, sicut ab auro scorix depelli possint, à quibus quæ repurgatur ecclesia, ea demum in solidum veritatis columna & stabilimentum est. 249. *b.* licet enim separatis & immerito ex ecclesia ejectis, ecclesiam & communionem sanctam instituere, & si quæ hoc nomine persecutiones ingruant, omnes pro veritate ac pietate patienter sustinendæ sunt. 259. *a.* Nam si ecclesia concidat, etiam veritatem divinam, quatenus est in ore & publica professione hominum, concidere necesse est. 311. *a.* Ecclesia est augustissimus locus offerendi victimas Deo, dum hostiæ Deo offeruntur ab integro Sacerdotio, id est à Christianis in unam ecclesiam congregatis: prout 1 Petr. 2. 5 indicatur. 311. *b.*

Ecclesia doctrina hodierna, corruptis ecclesiæ moribus plane est attemperata, cum æternam promittat salutem, citra vitæ, quam Christus discipulis suis præcepit, sanctitatem. I. 108. *a.* Vide etiam, *mundus*.

Ecclesia ministris prospiciendum de rebus necessariis. I. 93. *a.* Solebant in illis ecclesiæ primordiis, cum Prophetiæ donum vigeret, à Prophetis non raro nominari, qui ministerio ecclesiæ admovendi essent, prout de Timotheo Prophetiæ præcesserant 1 Tim. 1. 18, idemque evenit in Paulo & Barnaba, ut legimus Act. xij. 1, 2, 3, & Senioribus Ephesinis, quos Spiritus Sanctus dicitur Episcopos constituisse. II. 242. *a. b.* Ecclesiæ ministros quinam se dixerint, & quare? Vide *ministri*.

Ecclesia Polonica, quæ sola solam vere catholicam amplectitur veritatem, hoc inter cætera veritatis argumento gaudet, quod ad eam accedant homines virtute ac probitate semper laudati, & qua suscepta longe fiant meliores. II. 265. *b.*

Exilis, pro erat. I. 11. *a.*

Electi possunt fieri reprobi, quia ex propria confirmatione excidere possunt, unde & vigilantix admonentur. I. 245. *b.* 246. *a.* 283. *b.* 284. *a. b.* 285. *a.* II. 38. *b.*

Elementa mundi, quibus omnis plenitudo Deitatis opponitur Col. 2. 8, 9, etiam Deitas erant, & Deum habebant auctorem; sed longe aberant ab omni plenitudine Deitatis, quam in Christo & ejus disciplina corporaliter habitare dicit Apostolus, quod in Lege magna Deitatis pars per umbram habitaret, non per corpus. II. 187. *b.* Neque est quod quis dicat, Deum illum unum in corpore Christi habitasse: cum unus ille Deus, qui infinitis partibus major est quam homo, in corpore hominis contineri nulla ratione queat. *ibid.*

Elias à Judæis falso credebatur venturus. I. 16. *b.* Eliæ exemplum Apostoli imitaturi objurgantur à Christo. 24. *a.*

Elohim dicitur Christus I. 5. *a. b.* & vere etiam propterea ita dicitur, quod judex summus à Patre constitutus sit. 41. *b.*

Εμπροσθὶν μου, quid sit apud Johannem? I. 13. *b.*

E.

Encenia, quale festum? I. 83. *b.*

Encratite olim nuptias simpliciter damnabant, sed & illi partem habent in eorum doctrina, qui secundas, multo vero magis, qui etiam primas damnant nuptias in Episcopis, & Presbyteris, & Diaconis, aliisque in sacro versantibus ministerio, qui votis obstringuntur ad ejurandas omnes nuptias. Vere autem hanc doctrinam Dæmoniorum esse dixit Apostolus. II. 251. *a. b.* Nam remedium quod Deus dedit adversus scortationes, ipsi tollunt, & sub specie majoris sanctitatis omni impuritati latam portam aperiunt. Ita evenit, ut qui nuptias prohibent, non castitatis, sed impuritatis patroni, & hætenus etiam à fide ac pietate Christiana apostatæ fiant. Verborum hic argumentis opus non est, cum rerum adsint documenta. II. 251. *a. b.* Sed & Encratarum doctrinæ pars est prohibitio ciborum, quæ in ecclesia remansit. Nam ne nunc dicam de iis, qui voto se obligarunt ad carnes tota vita non gustandas, lex sane in ecclesia facta est, qua carniæ usus interdicitur certis diebus, quorum in anno certus est numerus. Contra cum jejunium sit sacrificium voluntarium, contra Christi fidem faciunt, qui lege conscientias obligant ad jejunia & certorum ciborum abstinentioniam. Facile enim per talia hominum animi avertuntur ab iis quæ necessaria sunt, & quæ sola Christus præcepit, eoque rem etiam devenisse videmus, ut talium fiduciæ nemo de Christi mandatis sollicitus sit, ita ut homicidia omnisque generis peccata patrari quotidie videantur, at qui carnibus vetito die vescatur, nemo conspiciatur. Justissime igitur Apostolus hoc quoque dogma de abstinentia à cibis, ad spiritus seductores & Dæmones refert. 251. *b.* 252. *a.*

Ενταφιασμός est præparatio corporis ad sepulturam. I. 93. *b.*

Epictetus Stoicus Philosophus, increpatur, quod sapientem ex animo lacrymare in amici fletu & luctu nolit. I. 296. *a.*

Epicurus etiam vidit, quod ipsa ratio dicat, ut levem & momentaneam voluptatem maximi & æterni mali evitandi causa fugiamus, & exiguam brevemque molestiam maximæ & æternæ voluptatis consequendæ causa subeamus. I. 232. *b.* moderate ac citra neglectum temperantiæ edendum ac bibendum esse docuit. II. 84. *b.*

Epiphanius existimat a Marcionitis in locum 1 Cor. x. 9, pro *Deo Christum* insertum esse. II. 46. *a.*

Episcopus. Nuptiæ secundæ Episcopo prohibitæ non sunt, nisi dicere velimus, easdem toti etiam ecclesiæ prohibitæ esse; cum, quæ ad mores spectant, non tantum Episcopo, sed omnibus etiam præcepta sint: & quæ ratio impedit, quo minus secundæ nuptiæ damnentur in aliis? cum eadem faciat, ne & in Episcopo damnentur. II. 247. *a.* 248. *b.*

Episcopi præire, & exemplum præbere, Christiani alii sequi, & ad exemplum Episcopi sese conformare debent. Nam nisi & alii tales essent, quales Episcopos oportet esse, unde Episcopi sumerentur? Hinc quicquid ad mores spectans reprehendendum est in Episcopis, reprehendendum quoque est in quovis Christiano: & hoc tantum interest, quod

E.

quod in aliis Christianis vitia non tam incurrant in oculos, quam in Episcopis, ideo in aliis aliquouſque ſaltem tolerari poſſint, at in Episcopis nullo modo. II. 248. b. de Episcopis, gradu differentibus à Presbyteris, de Archi-Episcopis, de Patriachis, de Papis, nihil Apoſtolus ad Timotheum ſcribit, quia omnes hos gradus non Apoſtolica inſtitutio, ſed Apoſtoliſ amotis, honorum ambitio inuexit.

249. a.

Epistola ad Romanos Corintho ſcripta eſt, cum Romanos ab Eraſto, Corinthiacæ civitatis œconoſmo, (vide 2 Tim. 1v. 20) ſulutet Paulus. I. 324. a.

Epistola I. ad Corinthios, Epheso ſcripta eſt, non Philippiſ. II. 93. a. b. 95. b. neque per Timotheum, ſed per alium. 93. b. 95. a.

Epistola ad Colloſſenſes parallela eſt *Epistolæ ad Ephesios*. II. 177. a. ſcripta vero eſt poſt conciliatum Onefimo Philemonem, prout ex verſu 9 iſtius ad Philemonem *Epistolæ* colligitur. 195. b.

Epistola I. ad Theſſalonicenſes, an Athenis ſcripta ſit, quemadmodum quidem ſubſcriptio vult, incertum eſt valde, imo prope certum eſt, aliter ſe rem habere, ut colligi poteſt ex cap. 1. 8, 9. Hæc enim docent, Paulum hanc *Epistolam* ſcripſiſſe poſt multa loca paragrata, ex quo Theſſalonica diſceſſerat: at Athenas venerat cito poſt diſceſſum Theſſalonica, ex qua deductus eſt Berceam, Berceæ Athenas. II. 230. b.

Epistola II. ad Theſſalonicenſes, quia eandem inſcriptionem & ſalutationem cum prima habet, docet, unam poſt aliam recenti ſtylo, nec longo tempore interpoſito ſcriptam eſſe, Silvano & Timotheo adhuc cum Paulo hærentibus. II. 231. a. Nam & quædam uberius daclarat, quorum in priore mentionem fecerat, accepto forte de iis poſt priorem *Epistolam* nuntio. ibid. Non ante priorem, ut Grotius vult, ſed poſt eam, ſcripta eſt, cum in poſteriore cap. 2. 15 non obſcurè citetur. 236. b.

Epistola I. ad Timotheum, Laodicæa ſcripta non eſt, prout quidem ſubſcriptio habet. II. 263. b. Nam ſcripta eſt antequam Paulus Hieroſolymis Romam captivus duceretur, is vero Romæ jam captivus, Laodicenſes inter eos ponit, qui faciem ſuam in carne non viderunt Colloſſ. 2. 1. quomodo ergo Laodicææ *Epistolam* hanc ſcribere potuit? II. 263. b.

Epistola II. ad Timotheum, ſcripta eſt non ita multo poſt Pauli adventum Romam, eo quod penulam Troadè relictam, ſibi adferri poſtulet. II. 277. b.

Epistola ad Titum, Nicopoli ſcripta non eſt, prout quidem ſubſcripto habet. Nam Nicopolim nondum venerat Paulus, cum *Epistolam* hanc ſcriberet, ſed dicit cap. iij. 13, ibi conſtituiſſe hyemare. II. 290. b.

Epistola I. Petri per Sylvanum ſcripta eſt. II. 341. b. & quidem Babylone. Nam nulla cauſa eſt, ut cap. v. 3 pro Roma Babylonem dicere putetur Apoſtolus, præſertim cum apertè nomen ſuum *Epistolæ* præſcribat. II. 342. a.

Epistola II. Petri verè Catholica dicitur, eo quod omnibus Chriſtianis inſcripta ſit. II. 343. a. quan-

E.

quam ad eoſdem directæ & miſſa videatur, quibus prior ſpeciatiſ fuit inſcripta, id vero per Pontum, Galatiam, Cappadociam, Aſiam, Bithyniam diſperſis Judæis, Chriſti fidem profitentibus. Unde conjeſtari licet, *Epistolam* hanc, uti priorem, Babylone quoque miſſam eſſe, cui regiones iſtæ vicinioreſ ſunt quam Romæ, quippe eadem in Orbis parte poſitæ. 359. b.

Epistola I. Johannis, Catholica dicitur, quia continet generalia præcepta: etiamſi vero ſimile ſit, eam ad eccleſias à Johanne plantatas ſcriptam eſſe. II. 373. a.

Epistola II. Johannis, malè inſcribitur Catholica, cum privatim ad certam quandam Dominam & ejusliberos ſcripta ſit. Sed rectè Johanni Apoſtolo tribuitur. Nam & ſpiritus, & ſtylus idem plane eſt qui ſuperioris *Epistolæ* &c. II. 421.

Epistola III. Johannis, quod Apoſtoli ſit, verba ejus omnino ſignificant verſu 12. Et ſciſtis, quod teſtimonium noſtrum verum eſt. Nam & in plurali loquitur, ut alias, convenienter ſcilicet auctoritati Apoſtolicæ. II. 427. b.

Eraſtus quis fuerit, vide, *Epistola ad Romanos*.

Errare. Errans in dogmate de homine Chriſto, cumque ſummum Deum dicens, ſi id doceat animo ſimplici, nec habeat à quo revocetur in viam, nec damnet eos qui præter fundamentum ab Apoſtoliſ poſitum aliud non ponant, nec ipſe illud expreſſe tollat, quinimo verum agnoſcat, & contradiſtionem non videat, & vir præterea pius ſit, damnandus eſſe minime videtur. II. 13. b.

Eſaias vidit gloriam Chriſti, ſpiritu Prophetico. I. 98. b.

Evangelistæ à mandacio abhorrent. I. 34. a.

Evangelii principium quodnam fuerit? I. 3. a. Evangelium non nova res erat reſpectu conſilii & decreti ac promiſſionis divinæ, licet noviter ab Apoſtoliſ afferretur. 155. b. quid contineat? ibid. Evangelium ad omnes mundi hujus generationes, indè ab Apoſtoliſ pertinet, eo quod Apoſtolus Deum celebrari velit in eccleſia in omnes generationes ſeculi ſeculorum. II. 160. a. Vide etiam prædicatio. Evangelii prædicationem, Colloſſenſibus, licet ab aliis factam, Paulus ad ſe revocat, ſibiſque tribuit, ne quid prædicationis iſtius auctoritati apud ipſos deeſſet. 184. b.

De Eucharistico pane errores refutati. I. 53. b. 54. a.

Exaltatio Chriſti, pro ſublatione ejus in crucem. I. 97. a.

Excacatio Judæorum, Chriſti adventu promota eſt, ſed propria illorum culpa. I. 79. a. 98. a. b.

Excommunicatio qualis hodie in uſu eſſe poſſit aut debeat? vide, *Tradere Satana*. Eſt vero omnis familiaris converſationis & conviſtus cum aliquo averſatio. II. 22. b. confer 423. b.

Exemplum. Exemplo Chriſti non ſatiſſit per factum ſpecie diverſum. I. 102. a.

Exempla pietatis Apoſtolicæ omnes imitari debent. Vide, *imitatio*.

Ab uno extremo ad alterum facilè delabuntur homines pertinaces. I. 101. b.

F.

Fides libera esse, neque ad eam quis cogi debet. I. 55. *b.* est credere quod non vides: est enim argumentum eorum quæ non videntur. 145. *a.* non tamen est credere id quod quid sit planè nescias. Est enim iustis de causis credere, scientia quædam. Et Apostolus Corinthios vult scire, laborem suum non esse inanem in Domino. Unde credere & scire etiam alibi ab eodem Apostolo permutantur. Et verum quidem est, ad fidem non requiri Mathematicam demonstrationem, requiruntur tamen persuadentes, seu iustæ & graves credendi causæ, ne temeraria sit fides & viro prudente ac sapiente indigna, requiritur præterea, ut intelligas quid sit id quod credas. Credere enim quod non aliter quam contradictorium intelligas, & intelligere possis, nulla ratione est fides. II. 92. *a.* confer. 413. *a.*

Fides salvifica. Fidei in Christum fructus. I. 29. *a.* Fides in Christum observationem mandatorum ejus includit. 42. *b.* qualem justitiam requirat, vide *Justitia*, & 162. *b.* longè efficacior est ad justitiam in hominibus efficiendam, peccatumque omne penitus excindendum, quam Lex. Vide, *Lex.* *Fidem* qui apprehensione & applicatione meritorum Christi definiunt, non mirum est, quod charitatem & omnem in vita moribusque sanctitatem à causis salutis arceant, & inter fidem & charitatem aliaque bona opera, nullum aliud, nisi fortè solius grati animi vinculum relinquunt. Quod quam infirmum sit ac debile satis patet: præsertim si etiam citra gratia, animi officium salus possit consistere, & applicatio meriti Christi non minus hanc labem, quam omnes alias possit eluere. II. 71. *a.* Fides est Dei donum, quia est ex auditu verbi Dei, multis divinitatis argumentis confirmati, & cui homines assensum præbent. 153. *b.* 154. *a.* cum ex fide justificari dicimur, & non ex operibus, sensus est, nos operibus non mereri justificationem; cum nemo sit sine crimine, sed fidem ac fiduciam in Deum, imputari nobis ejus gratia ad justitiam. Hoc ergo sensu non justificamur ex operibus, sed ex fide tantum, at fide, à suis fructibus & operibus distincta, justificamur etiam ex operibus, & non ex fide tantum. Et hunc sensum in Epistola sua spectavit Jacobus. 253. *b.* Vide etiam, opera Legis. Fides, qua creditur, Jesum esse Christum, quomodo salvet, aut aliquem ex Deo genitum esse ostendat? 406. *a. b.* Vide etiam, vani sermones.

Filius hominis cur se Christus dicat? I. 53. *a.*

Filium Dei, & Rex ille Israël, idem significant. I. 21. *a.* 145. *a. b.* semper adhuc patitur. 30. *b.* quibus de causis ita dicatur? 32. *a. b.* 145. *b.* rejicitur ab omnibus, & in sui nominis cultoribus damnatur & persecutionem patitur. 42. *a.* si Filius hominis non esset, potestatem judicium faciendi non esset habiturus. 43. *a.* non se dicit illum Filium hominis, à Davide prædictum. *ibid.* per Patrem vivit. 52. *b.* non alius est quam homo Jesus, Nazaræus dictus. 82. *a.* nunc non est subjectus Pa-

F.

tri, quatenus summam ad salutis humanæ peragendum & perficiendum opus, potestatem in omnia obtinet & exercet, quam opere illo perfecto deponet, & Deo ac Patri tradet. Quatenus vero ex Patre & ipse est, & ex gratia illius omnia habet, & secundum voluntatem ejus potestatem suam omnem exercet, & non ultra quam ad tempus à Patre definitum exerciturus est, & Patris majestatem supra se agnoscit, & illius nomine regnum suum administrat, hætenus etiam nunc subjectus est Patri. II. 83. *a.* quia tandem subjicietur Patri, Deus ille unus esse prorsus nequit. *ibid.* *a. b.*

Filii hominum quinam dicantur? I. 53. *a.*

Finis mundi veniet Christianorum temporibus & seculis, cui succedet novus ille mundus, novum cælum, nova terra, in quibus justitia habitat. II. 47. *a.*

Forma. In forma Dei erat Christus, in terris agens, cum divina opera & miracula solo jussu & nutu suo ederet, & ab hominibus eo nomine adoraretur. II. 201. *b.* Contra, formam servi sumpsit Christus, quamvis nihil minus esset quam servus, cum se tractari serviliter permisit ac sustinuit. 202. *a.* Nam & *μορφῇ* formam significat externam, non internam aliquam rationem essentiae, quæ *μορφῇ* non dicitur, ne Philosophis quidem ipsis. *ibid.*

Fortitudinis Stoicæ exempla. I. 56. *b.*

Fraçtio panis in ritu Sacræ Ccenæ necessaria est ad representandam corporis Christi fractionem. II. 55. *b.*

Frater pro fratre mori jubetur. Vide, *dilectio*. Per fratrem cujus laus esse dicitur in Evangelio per omnes ecclesias, frater germanus Pauli intelligitur, non Lucas, eo quod alioquin Paulus non minus Lucam quam Titum expresse nominaturus fuisset, nec eum, qui Tito par esset officii dignitate, communi fratris nomine nuncupaturus, & cum alio fratre magis conjuncturus quam Titum 2 Cor. viij. 23. & Legatum privatim ecclesiarum facturum Macedonicarum *ibidem* esset. II. 129. *a. b.* confer 142. *b.*

Fratres Jesu quinam dicantur, & an ex eadem matre fuerint? I. 23. *a. b.* Fratrum appellatio charitatis, non aliorum in alios dominatus tessera est. II. 51. *b.*

Fuga in persecutione aliquando licita est pastoribus. II. 81. *a. b.*

Fustuarium Judaicum Paulus pro Christo se quinques perpeßum esse dicit. II. 138. *a.*

G.

Gajus. Hunc Paulus suis ipse manibus baptizavit, hospitioque ejus usus est. I. 324. *a.*

Galileos Judæi præ se contemnebant. I. 64. *b.*

Gaudium Christi erat ex certissima spe vitæ æternæ. I. 113. *a.*

Genealogiis Judæi gentis suæ nobilitatem extollebant: at Christianorum gens multo nobilior est, quippe quæ, ut Johannes Apostolus loquitur, non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nata sit, & jure filiorum Dei gaudeat. II. 239. *b.*

M E M O R A B I L I U M.

G.

Ἰννοκέντιος quid indicet? I. 26. b.

Gentes etiam quærebant cælestia præmia post mortem capeffenda, & non tantum Judæi. I. 175. a. eorum quidem vocatio & salus per Prophetas prædicta est, sed non ideo eis promissa, cum Deo integrum esset mutare consilium, & prædictionum eventum retrahere. 182. b. *Gentes*, ad quas non penetrarunt Evangelii præcones, vel plane tum erant incognitæ, & immenso Oceano abditæ, ideoque in censu Gentium poni tum non potuere; vel erant inmanitate barbaræ, & feris potius quam hominibus similiores, ideoque inter homines vix numerandæ, donec tempore mitescerent; vel si quæ non incapaces Evangelii restabant, ab Evangelii præconibus non aditæ, hoc ex accidenti factum est, quod aliqua de causa impediti eas adire non possent: vix tamen ulla gens erat, ad quam si non ipsi Evangelii præcones, tamen prædicationis illorum fama & verba non pervenissent. In omnem enim terram dicitur Rom. x, 18 exivisse sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum. 274. a.

Genua Christo flectent inferi seu mortui, post resurrectionem suam, tanquam cælesti judici, & in sua majestate conspicuo, eumque proni seu supplices adorabunt. Omne enim genu Deo per Christum flectetur. II. 203. b.

Gloria Christianorum, maximè in perpeffionibus consistit. I. 104. a.

Gloria Dei in eo maxima est, si Christiani fructum copiosum ferant. I. 112. b. item, si mente sola intelligatur, ejusque majestas & gloria omni visibili specie major & augustior, nec ulla hominis arte imitabilis esse cogitur, atque ita colatur. 166. a. Gloria Deo per Christum tribuenda est, non Deo & virgini matri, quod fando in ecclesia Apostolica auditum non fuit. I. 325. b.

Glorificatio Spiritus Sancti, convenienter spiritui Dei intelligenda est. Nam & Gentes Act. xiiij. 48 sermonem Domini glorificasse dicuntur. II. 335. a.

Gnostici sibi nomen hoc indiderant, majorem præcæteris scientiam, & mysteriorum divinorum cognitionem jactantes. II. 262. b. resurrectionem mortuorum, agnitionem dicebant esse veritatis suæ. 270. b.

Gratia divina opponitur Legi. I. 14. a. b. gratiam pro gratia accipere quid sit? 14. a. 15. a. gratiam vocat Paulus Phil. i. 7, 29, nempe Dei & Christi, in vinculis & certaminibus esse pro veritate Christi. II. 197. b. Salvamur gratia Dei, non ex operibus; sed cognitionem Dei, gratiam & fidem antecedentibus. Nam quod ad sequens tempus attinet, vitæ æternæ nemo potiri debet, nisi se totum virtutibus ac sanctis moribus dedat. 286. b. gratia excludit opera, nempe talia, quibus aliquis justificari ad salutis & vitæ æternæ adeptionem, & sic ad eandem eligi ex Legge mereatur. I. 278. b.

Grotius notatur, quod scripserit, Christianos secundo Decalogi præcepto non obligari. II. 21. b. & quod Simonem Magum Antichristum fecerit. 235. a. quodque proposito suo serviens, posteriorem

G.

Epistolam ad Thessalonicenses, ante priorem, scriptam esse velit. 236. b.

Gymnosophista corpus tradiderunt affligendum. II. 69. a.

H.

Hæresis *ἡ ἑρῆσις*, ubi Collossæ & Laodicea erant, continebat Pythagorica & Judaica dogmata. II. 187. a.

Hæreses civili magistratui puniendas subjicere, sævissima est hæresis. I. 55. b. Vide etiam conscientia. Hæreses sunt dogmata, quæ Deum auctorem non habent, nec per Christum & Apostolos sunt tradita, sed hominum sponte & arbitratu electa. Hæresis enim ab electione dicitur. II. 350. b. Ad evitandas hæreses unicum remedium est, ea tantum dogmata amplecti, quæ claris & apertis Scripturæ Sacræ testimoniis confirmari possunt, rejicere illis non consentanea, & obscuriora Scripturæ loca ex dilucidis interpretari, non his ex illis tenebras offundere. ibid.

Hæretici sunt ipsimet illi, qui sola inani opinione alios pro hæreticis habent, eosque persequuntur. I. 34. a. II. 289. b. 290. a. Hæretici, etiam si animas occidant, quod multo pejus est quam occidere corpora, à magistratu tamen plectendi non sunt, sed docendi, & si contumaces sint, Deo relinquendi. Nam si semel permissum fuerit, gladio civili hæreses ulcisci, nullus finis erit sæviendi sub hæreseos & impietatis crimine, etiam in sanctissimos homines & veritatis divinæ professores. Ita pro lolio evelletur triticum; quod Dominus prohibet. I. 302. a. Non Paulus jubet hæreticum occidi, aut armis persequi, quod Christi ecclesia nunquam fecit, nisi postquam ipsa in hæreses prolapsa est, quæ persecutionem hæreticorum arripuit ut hæreses protegeret. Nam veritas Christiana armis carnalibus minime æget, ipsa se suis armis contra hæreses satis superque sustentat, nec curat, si ab ea deficiant, quibus erare placet, & qui sibi non ea qua per est diligentia cavent, nec ut ab errore liberentur, multum curant, imo liberari ab ea nolunt. 322. b.

Hebræi verba præsentis temporis non habent. I. 106. a. & cum neutra non habeant, scæminino utuntur. 248. b.

Helvidii causam agentes quinam sint? I. 23. b.

Hierosolymis fieri debuit prædicationis Christi initium. I. 22. b. 33. b. Ex Hierusalem Evangelium profectum est, & ad Gentes quoque venit. 319. a.

Hispania. An Paulus Rôma ex vinculis dimissus in Hispaniam iverit, incertum est, imo multo certius videtur id factum haud esse. Neque enim verisimile est, Paulum ex Hispania iterum Romam eundem ad scopulum revertisse, ubi eum propter Evangelium occisum fuisse posterior ad Timotheum Epistola cap. iv docet. Et vix credibile est, de Hispanico Pauli itinere, etiam Hispanis prædicatione non aliquem commentarium existitum fuisse. II. 318. b.

Hodô

H.

Hodie factus sum Rex Israël, dicebat David, post devictum Absolonem in regnum reversus. I. 157. a.

Homo Deum creatorem suum exhibet, esseque sua mirabili & ingeniosissima seu sapientissima structura docet. I. 164. b. natura quidem mortalis à Deo est creatus, [nam cibus indigebat, &c.] sed Dei beneficio, si non peccasset, nunquam fuisset moriturus. Aderat enim & arbor vitæ, cujus fructu mortalis naturæ vires semper refici ac reparari potuissent, & peculiaris Dei cura ac providentia, sed post transgressionem & arbor vitæ ei adempta est, ipseque ex paradiso pulsus, & Deus ipsum mortalis naturæ sorti ac conditioni reliquit, unde mortem consequi necessarium fuit. 202. b. Homo ille peccati, qui ab Apostolo ante diem Domini venturus dicitur 2 Thess. 2, est Antichristus. II. 233. b. 234. a. & etiam si plures successores peccati sui habeat, omnes tamen unum hoc habent nomen, prout omnes Babyloniarum Reges unum Regis Babyloniarum Esa. xiv. 4 nomen habebant. 234. a. Omnis homo singularis & individuus per se persona est, itemque natura humana singularis & individua sine sua personalitate ne cogitari quidem potest. II. 372. a.

Homines. Quomodo Christus in similitudine, aut similis hominum, itemque figura repertus ut homo dicatur, vide, *Similis*.

Homomissionum error quam periculosus & noxius sit, vide, *Ariani*.

Honorum ambitio ad fastum vitæ pertinet. II. 379. a. b.

Non singularum horarum signum dabatur apud Judæos, sed tantum secundum vigilas singulis ternis horis tuba sonabat. I. 135. b.

Hosanna significat, *serva quæso ô Deus*. I. 94. b.

Humilitas prohibet alta sapere Rom. xij. 16. Humilia ergo cogitare debemus, jussu Apostoli, nempe quo pacto alii aliis inserviamus, non quo pacto alii in alios dominemur: cum indignum sit ad cæleste regnum vocatis ulla rerum terrenarum ambitione vexari. II. 160. a. Non minor est humilitas admittere humilitatis ministeria quam exhibere. I. 101. a. Humilitas animi demissionem significat, qua quis alta & sublimia non spectat, honores non ambit, nec ut aliis præferatur quærit, vanam laudam & gloriam non affectat, modeste agit, omnibus honore decedit, non ipse se effert, nec se contemni ac despici indignè fert. II. 339. a.

Hussus quid dixerit, cum sibi corona papyracea imponeretur? I. 133. b.

Hymnus post cibum sumptum cani solitus est. I. 46. b.

I.

Iacobus Alphaei, insignis vir & Apostolus fuisse, eique Christus post resurrectionem apparuisse dicitur. II. 78. a. quomodo cum Paulo concilietur? vide, *Fides*, & *opera Legis*.

Janitor pastori ovium aperiens, quis sit? I. 80. a.

Idololatria etiam tenentur, qui cultui ac servitio Dei adjungunt cultum ac servitium creaturarum,

I.

I. 167. b. quod à Prophetis reprehensum legitur, hodieque tamen à Christianis quoque fit. Qui eo se excusare non possunt, quod sanctis suis Deorum nomen & appellationem non tribuant. Nam eos nihilominus religiose colunt & invocant: quod sufficit, imo quod pejus est, quam Dei nomen alicui tribuere.

Idolum Christus multo minus esse potest quam sancti à Christianis culti & invocati, eo quod his minime, Christo vero cultus religiosus datus & concessus sit. I. 168. a. idolum est omne quoque simulacrum, quod alicui sive vero, sive falso cælitati, sive is vocetur Deus, sive sanctus, sive Angelus, sive alio quocunq; nomine ponitur, ut in illo colatur. Et consequenter, idolum dicitur etiam omne id cui falso divina aliqua & humana major juvandi nos nostrasque res intelligendi & cognoscendi facultas tribuitur. 277. b. 278. a.

Apud *idola* miracula quædam fiebant, à malis illis spiritibus eorum auctoribus, quo tanto magis auctoratas sibi gentes, justo Dei judicio permittente, tenerent. II. 49. a.

Idolothytorum esum reipsi nihil differre ab esu aliarum quarumvis carniarum, & consequenter per se licitum & indifferentem esse, ex eo consequitur, quod idolum nihil sit in mundo. II. 36. a.

Jejunium nunc factum est in Christianismo, quod olim erat finis jejunii, & cum sese piscium carnibus aliisque etiam delicatissimis cibus, dummodo extra carnes terrestrium animantium, & vino & potu replevere, jejunare & jejunasse dicuntur. II. 50. a. Etiam si jejunium humiliatio quædam & contritio sit coram Deo, & ad impetranda quædam necessarium fuerit, & multis profuerit, nullum tamen jejunii præceptum Christus in sanctissima & planè spirituali disciplina dedit, aut exemplum ejus nobis imitandum reliquit: idque ne juniorum fiducia, in veræ sanctitatis præceptis remissiores, imo eorum prorsus incurii fieremus: quod, postquam jejunia, eaque etiam falsa, in leges abiverunt, in ecclesia evenisse videmus. 191. a. vide etiam, *Ancratia*.

Ignatius est pseudo-Ignatius. I. 1. b. ejus tempore jam erumpebat opinio hæc, Jesum esse unum illum Deum, at hæresis vocatur, à Satana disseminata, Epistola ad Tarsenses. II. 273. b.

Ignorantes facile judicant alios, etiam si magis scientes & doctiores. I. 307. a. Ignorantes dicuntur à Petro 2 Epist. 2. 12 blasphemare, non ut eos excusaret, sed potius ut tanto magis redargueret, quod ignorarent quæ maximè scire & intelligere ipsa ratione duce deberent. II. 356. a.

Ignorantia Pauli & incredulitas, nullam jure potuisset habere excusationem, præsertim in tantis ab ipso commissis criminibus, nisi gratia Christi erga ipsum superabundasset. Debuisset enim & scire & credere, cum tantas haberet & sciendi & credendi causas.

In *Illyrico* & aliis finitimis regionibus Paulus non prædicavit, haud dubie, quod aliæ gentes essent minus barbaræ, & suscipiendo Evangelio magis maturæ, præsertim in Hispania, cujus adeundæ propositum animo versabat. I. 318. a. b.

Imago quidem Dei inconspicui erat Christus in terris versans & Evangelium prædicans, etiam quatenus illius divinam sapientiam & potentiam, & bonitatem ac maiestatem factis & operibus divinis referbat, sed hæcenus jam ex oculis nostris sublatus est; se tamen nobis reliquit in Evangelio, & hæcenus etiam imaginem Dei inconspicui II. 179. b.

Imaginum ac simulacrorum auctores & defensores Legem Dei de non faciendis simulacris, in Catechismis eximere Decalogo per summum nefas sunt ausi II. 60. a.

Imitatio Christi mandatur, & ejusdem imitator honorandus dicitur à Deo I. 96. a. conf. II. 51. a. b. ubi imitatio sanctitatis Christi necessaria esse statuitur, si servari velimus. Et exempla pietatis dicuntur non debere in solis ecclesiæ ministris consistere, sed oportere, ut omnes ea imitentur, cum Paulus dicat 2 Theff. iij. 7, *ipsi scitis quomodo oporteat imitari nos* 237. b. conf. 248. b. I. 306. a.

Impii dicuntur à Deo justificari, Christusque pro impiis mortuus esse I. 190. b. 199. a. b, sed ea conditione, ut si post fidem tempus habeant justè & piè vivendi, justè & piè & sanctè per fidem illam suam vivant, & ex impiis fiant pii, & iusti ex iniustis II. 223. a. cum vocati simus ad vitæ novitatem & bona opera ibid. & b. impii etiam resurgent, cum omnes dicantur coram tribunali Christi statuendi I. 309. a. b. Vide etiam *resurrectio*. Deus etiam iniustos & impios pro iustis censet, propter fidem in Christum: quia fidei istius ea est vis & efficacia, & iustos faciat, & à peccatis homines abducit. Ideo nisi effectus iste consequatur in iis, quibus vita post fidem suppetit, sicut fides nulla est, vel pro nulla reputatur, sic & imputationem illam iustitiæ in nihilum recidere necesse est II. 390. a.

Imprecationes. Non omnes imprecationes cum Christi lege & christiana charitate pugnant, sed inconsultæ ac indebitæ. Nam & Apostolus Alexandro illi fabro ærario imprecatur, ut ipsi Dominus reddat secundum opera ejus: & anathema illud Maran-atha dictum, quod ipse Apostolus strinxit in illos, qui Dominum Jesum Christum non diligunt, divinæ ultionis iustissimam imprecationem continet I. 280. b. 281. a. Alioquin imprecationes prohibentur 295. b. 296. a.

Impuri cibi dicebantur, quibus uti fas non erat: homines autem impuri dicuntur, quibus, ut cibis, aliisve Dei creaturis utantur, fas non est, quales sunt omnes idololatæ & infideles II. 30. a.

Imputatio iustitiæ per fidem, a continuatione & consummatione fidei & obedientiæ Christianæ adhuc pendet I. 196. b.

In aliquo Deum esse, & vicissim aliquem esse in Deo, non significat unitatem essentiæ, sed consensum qualis inter hominem & Deum dari queat: quo sensu & Christus Joh. x. 38. xiv. 10, se esse in Patre, & Patrem in se dixit II. 396. a.

Induratio in eo consistit, ut malis & improbis non defuit occasio peccandi I. 98. b. Nam putandum non est, Deum idcirco peccatorem indurare,

quod absolute & simpliciter nolit, ut ipsi peccatori aliquid imperanti obediat; sed quod nolit, nisi animum mutet, & ea omnia excutiat, quæ illi jam antea ad parendum Deo obstabant. Neminem, inquam, Deus sic indurat, ut simpliciter non possit Deo jubenti obedire, atque adeo non debeat, si animum improbum exuat 258. b. Nam Deum velle, ut à se indurati convertantur, res ipsa docet, cum hoc facere Dei nomine jubeantur, & efficacissimis (nisi improbitas ipsorum obstaret,) causis ad conversionem invitentur 259. b. conf. 263. b. 265. a. 282. a. 285. a. Quomodo Judæi indurati sint, vide *Judæi*.

Infantes. In infantibus mors non habet rationem ullam pænæ, & si quæ sit, non infantum est pœna, sed potius parentum, cum quibus alioquin etiam infantes pro uno veluti homine censendi sunt, & quasi agnata quædam parentibus membra, surculorum instar, antequam & ipsi peculiariter fiant arbores I. 203. a. Sicut in aliorum hominum infantibus mors accessio est ad pœnam parentum, sic in Christianorum infantibus vita accessio est ad parentum præmium. Et si enim infantes piorum ex Christo nati non sint, tamen nati sunt ex piis & ad Christum pertinentibus parentibus: ut ipsa nascendi sorte in jura parentum veniant 206. a.

Infernus statum mortuorum significat, qui est, non esse amplius I. 251. b. Vide etiam *mori*. Ita inferiores terræ partes cum descensu conjunctæ, semper infernum, in quem mortui descendere dicuntur, denotant II. 161. b.

Infirmi etiam perire possunt in infirmitate suâ, nisi sibi caveant II. 38. b.

Infirmittatum voce intelliguntur afflictiones & perpeffiones variæ, præsertim Christi causa: quia infirmitas nostra, & ob naturam mortalem, & maxime ob conditionem vilem, si cum principibus hujus seculi comparetur, & sic omni carnali potentia destitutam, illarum est causa ac fundamentum I. 240. a.

Ingressi & *egredi*, totam vitæ conversationem designat I. 80. b.

Injuriam & detrimentum, ab alio Christiano sibi illatum, ut Christianus ferat, satius est, quam ut eum hoc nomine ad judicem infidelem trahat, & coram illo litiget. Nam injuria affici peccatum non est, at publica ista accusatio & litigatio, quia sine Christianæ religionis summo opprobrio fieri non potest, magnum in se crimen habet II. 23. b.

Interpellat Christus in cælo pro nobis, non verbis aut orationibus & precibus: eas enim Dei amor non exspectat, nec potestas Christo data requirit: sed interpellat rebus ipsis ac factis, sua nimirum morte, suo sanguine, sua coram Deo apparitione I. 248. a. Ipsa enim crux Christi loquitur, & Deum ad dandum omnibus in Christum credentibus veniam penitus obstringit. Unde & auctor Epistolæ ad Hebræos Christi sanguinem meliora loqui dicit, quam Abelem II. 374. a.

Interpretatio vitiosa altas potest figere radices in animi

I N D E X R E R U M

I.

mis hominum I. 16. *b.* cuius rei exemplum quoque præbet exordium Euangelii Johannis 17. *a.*
Invisibilis, quam dicunt, *ecclesia*, nusquam est, nec mirum, quod à nemine videri queat II. 172. *a.*

Invocatio Christo competit, eo quod Dominus noster sit, preces nostras audiat, omnem in cælo & terra potestatem habeat, divesque sit in omnes qui ipsum invocent I. 213. *b.* II. 1. *b.* conf. 194. *a.* 221. *b.* 222. *a.* 237. *a.* 268. *a.* 271. *b.* I. 268. *b.* 269. *a.* 366. *a.* eam impugnantes refelluntur II. 2. *a.* 265. *a.* reponitur ab Apostolo Rom. x. 12. pro fide, tanquam effectum & consequens fidei I. 268. *b.* 269. *a.* Unde & Christiani ab invocatione Jesu Christi passim describuntur 269. *a.* Est autem invocatio Christi vel aperta & directa, ubi ad ipsum Christum nominatim dirigitur, prout & Stephanus proto-martyr fecit, & ecclesia primitiva Plinio teste in more habuit, carmen Christo, ut Deo, dicere solita: vel tacita, & ad Deum in Christi nomine directa, quæ communiter in Christi ecclesia fieri solet ibid. Est quoque invocatio Christi non minus ad salutem consequendam necessaria, quam fides in eum, quandoquidem non minus illi, quam huic, salus tribuitur, Apostolo dicente: omnis qui invocaverit nomen Domini, salvabitur. At in omnibus enuntiationibus, quibus alicui actioni vel operi salus tribuitur, semper significatur, absque hac actione vel opere salutem non dari 269. *b.*

Johannes Evangelista quem scopum scribendi Evangelii, Epistolæque suæ habuerit? I. I. *a.* & an contra Cerinthum scripserit ibid. quomodo lux dicatur? 8. *b.* non frustra post alios Evangelii scriptores scribere in animum induxit 24. *b.* 25. *a.* ob mores amabiles à Christo præ reliquis discipulis amatus est 103. *b.* ejus Evangelii caput vigesimum primum, ipsum Johannem autorem habet 146. *a.* ejus, ceu qui Petro supervixisse videtur, nullus Linus aut Cletus, qui Petro in Romanæ ecclesiæ Episcopatu successisse dicitur, principem vel pastorem egit. Nam nec Petrus se principem pastorem pastorum fecit, sed 1 Petr. v. 4 Christum pastorum principem dixit II. 338. *b.* Evangelii Johannis scopus si attendatur, nil attinet ad mundi, aut absolutum principium recurrere, & verbi seu sermonis Philosophicas nescio quas interpretationes quærere, cum res subjecta Evangelium sit, & per Jesum vita æterna prolata sit, & rerum omnium ac mundi nova creatio peracta. Ex quibus eum Christum illum Dei esse, qui unicuique Evangelii scopus est, rite colligitur II. 365. *a.*

Johannes, vide *Joannes*.

Josephus Mariæ sponfus quo tempore jam mortuus putetur I. 22. *a.* 30. *a.*

Josephus Historiarum scriptor, cum honorum & Johannis Baptistæ & Jacobi Apostoli mentionem faciat, frustra sunt, qui putant, testimonium ejus de Jesu, à Christianorum aliquo insertum fuisse. Nam & hæc multorum illius temporis Judæorum opinio erat, Jesum fuisse Christum II. 381. *b.*

I.

Ira per se peccatum non est. Est enim affectus naturæ nostræ ab ipso Deo inditus, proinde & utilis, dummodo à recta ratione regatur. Hinc & Christus ipse iræ non fuit exfors I. 164. *b.* 393. *b.*

Israelis veri posterii non ex carnali profapia, sed ex animi probitate æstimandi sunt I. 21. *a.*

Israelita nube contexti, & mare divisum ingressi, penitus auctorati sunt Moysi, eumque pro duce sibi divinitus dato suscipere II. 44. *b.* Christum in deserto non tentarunt, sed Deum suum, qui unus ille Deus est, nec ullum alium tentarunt, & se tentare sciverunt, Scripturâ teste, ad quam sese refert Apostolus 46. *b.*

Judæa æquales fere habet dies & noctes, cum non longe absit ab æquatore I. 87. *b.*

Judæi. Eorum olim interpretationes nunc abiære in fidei articulos I. 43. *a.* Inter Græcos dispersi, Græcos etiam docebant 61. *a.* cum articulo addito, denotant Judæorum seniores 83. *b.* falso opinantur, Judæum omnem, quæcunque tandem illius sint peccata, partem habiturum in futuro seculo, dummodo non deficiat à confessione Legis. Dei enim judicium est super male agentes 173. *a.* imo eo magis etiam poenæ divinæ obnoxii erant quam Gentes, quo clariùs sese eis Deus manifestavit 176. *b.* Apostolis objiciebant, quod docerent, homines malefacere, ut evenirent bona, cum scilicet docerent nulla peccata hominibus ob stare ad Dei gratiam consequendam, cum Dei gratia tantò sit major & abundantior, quanto majora & abundantiora sint hominum peccata 183. *b.* quod Judæis in Mose summum videbatur, id Apostolus in argumentum capit imperfectionis Legis Mosaicæ: nempe Legem ipsam tandem etiam aboleri debuisse, sicut gloria illa in facie Moysi sensim evanuit & abolita est II. 109. *b.* Habebant suas fabulas de generationibus in Deo, quarum una ex alia manare fingebatur, & quas recensere magnæ apud Judæos ducebatur sapientiæ, nec ullus earum certus terminus constitui poterat, cum semper plures pari jure possent addi 239. *b.* indurati sunt Christi humilitate, paupertate, sermone, qui cum ipsorum opinionibus, affectibus, moribus, non conveniebat; indurati sunt Christi perpeffionibus, & ipsa tam infami morte; indurati sunt ipsis Christi divinissimis operibus, quæ eos in livorem ac invidiam, proinde in odium erga Christum capitale agebant: indurati denique sunt ipsa Dei summa longanimitate ac patientia: per quæ omnia tamen ad meliorem mentem ac frugem revocari debuerant I. 279. *a.*

Judas Iscariotes. Eo quomodo Deus usus sit? I. 55. *a.* Christum etiam tacite reprehendit, quod sumptuosam unctionem admisisset 93. *a.*

Judices summi in Scripturâ Deorum titulo Elohim appellantur. Nam & Psalmo xlv de Christo sensu mystico, de Salomone Christi typo sensu literali canitur: Thronus tuus, ô Deus! in seculum seculi &c: Unxit te, ô Deus, Deus tuus I. 266. *b.*

Ju-

I.

Judicium mundi quale fuerit, quod Christus ante mortem suam prædixit? l. 97. a, *judicium* i Petr. iv. 17, merito à domo Dei incipiendum esse dicitur. Primum, quia Dei domus, id est Dei liberi, propinquiore sunt Deo, multòque majores causas habent sancte vivendi quam cæteri homines, propiores igitur sunt & Dei iudicio. Secundò, quia Deus majorem curam habet liberorum suorum, ut eos ad sanctitatem omnem erudiat, quam hominum aliorum. Tertio, quia cum liberos castigat, terrorem mittit ad alios homines, quo permoti poenitentiam agant & exitium evitent. Quartò, quia Deus domum suam castigare solet per eos, qui extra Dei domum sunt, id est, per veritatis Christianæ adversarios, quorum contumaces animi constantia Christianorum expugnari debent, aut, si id non succedat, adversarii tamen mensuram improbitatis suæ impleant, & ad exitium plane maturi fiant. Unde fere factum est, ut sanctorum persecutiones consecutæ sint gravissimæ poenæ persecutoribus à Deo immixtæ: inter quos quamdiu sunt pii, poenas divinas ab illis arcent, sed pii ex medio eorum per varias persecutiones sublatis, tum demum iudicia divina absque ullo obstaculo irrumpunt, & longe lateque in impios grassantur ll. 336. a. b.

Judicium extremum, vide *Adventus*.

Fuga, quæ animalia diversi generis conjungunt & confociant, Lex olim vetebat, sensu mystico ad hoc respiciens, ne fideles & Deo sacri homines cum profanis sese jungant in rebus & actionibus à sancta sua vocatione prorsus alienis ll. 122. b.

Jurare sanctis licet, si ex vero sit usu, idque exemplo Pauli l. 159. a. jurat Apostolus per suam gloriationem, quam habebat in Christo Jesu ll. 84. a. jurare quatenus illicitum sit? 103. b.

Justificatio, vide *Justificare*, & *Justitia*.

Justificare latius patet, quam justitiam imputare. Justificare enim est, justum pronuntiare ac declarare, quod etiam in vere justo fieri potest, ut ita declaratur: at justitia imputatur ex fide etiam iis qui imperfectè justi sunt l. 88. b. Justificamur per mortem & sanguinem Christi, quatenus Christus pro peccatis nostris ex Dei voluntate mortuus est. Hac enim ratione nobis jus quæsitum est ad peccatorum remissionem, & justitiæ imputationem ac justificationem, & Deus semetipsum adeam nobis conferendam, ipsamque consequenter æternam vitam dandam obstringit, nosque de ea plane certos reddidit, non solum tanto pignore charitatis suæ, sed etiam quod damnationi nullus sit locus, postquam Christus pro peccatis nostris ex Dei voluntate mortuus est, eaque sanguine suo expiavit ll. 119. a.

Justinus Martyr fatetur, fuisse suo tempore inter Christianos, qui minime credebant Christum fuisse Deum, antequam homo fieret l. 1. b, per ignorantiam phrasos Hebrææ, duos asseruit Deos ac Dominos, unumque altero majorem ll. 222. a. 268. b.

K & L.

Justitia non est ipsa justificatio, sed justificatio nis causa l. 162. a, peccatori a Deo imputari dicitur, quatenus illi jus ad eam a Deo tribuitur ibid. & quia ex fide imputatur, apparet, in fide non requiri, ut quispiam omni delicto vacet, sed sufficere, si sese totum Deo & Christo tradat, & in eo sit, ne eum ulla in re offendant 162. b, etiamsi enim justitiæ veræ justificatio deberetur, tamen & vita æterna, & vera illa animarum salus neutiquam deberetur, nisi & hic accederet ingens & immensa Dei gratia. Est enim sine ulla comparatione majus bonum vita æterna, quam ulla potest esse hominum justitia ll. 154. a. justitiam protinus quis adipiscitur, quamprimum ore confitetur & credit corde, Rom x. 9. ut si eum contingat statim post hanc fidem & confessionem migrare è vita, habiturus sit salutem æternam. At si supervivat, ut communiter fieri solet, requiruntur & opera, ceu quæ fidem veram suâ sponte sequuntur, non minus quam fructus nascuntur ex arbore bona ac fructuosa: cum non tantum expressum Dei verbum, sed etiam ipsa ratio doceat, impuris cum Deo puro nullum esse posse consortium, vita autem æterna incomparabile sit purificationis & pietatis præmium l. 267. a. b.

Justus in Scriptura non dicitur, qui in exigendis poenis severus est, sed contra potius, qui jus poenæ sæpe remittit. Sic enim & Matth. i. 19. Josephus justus fuisse dicitur, & Deus ipse plerumque justus dicitur, quod bonus sit, quod clemens, quodque poenitentibus peccata remittat ll. 324. b. Justus vix servatur, quatenus multa mala prius ex Dei consilio justissimo & sapientissimo sustinere, & maximis laboribus conflictari cogitur, antequam ad salutem æternam perveniat 336. b. 337. a.

K.

K *Ατλαβω* quid apud Johannem? l. 7. b.
Kedron torrens à nigritia dictus est. l. 128. b.

L.

L *Aicis & mulieribus* male prohibentur colloquia & meditationes de rebus sacris, & Sacra Scripturæ lectiones l. 34. a.

Latvia & dulia distinctio, est tantum vocabulorum in lingua Græca distinctio, non rerum, neque in aliis linguis locum habet, & præterea in ipsa Græca lingua utraque vox sua natura, & ex profano usu idem significat l. 167. b.

I N D E X R E R U M

L.

Latronis fides nulli nunc contingere potest l. 10. *b.* fuit enim admirabilis & singularissima, eo quod tum inceperit, cum Apostolorum & discipulorum Christi omnium fides mortua esset 205. *b.*

Laudibus Deo dicendis maxime locus est in ecclesia & piorum congregatione l. 316. *a.*

Lazarus jam supra quatuor dies, antequam Christus in Bethaniam veniret, mortem oppetierat l. 88. *a.*

Legati Regum ac Principum hujus seculi, catenis aureis ornati incedunt, ut se magnorum Principum Legatos ostendant: at Paulus Legatus Christi, Regum omnium Regis, legatione sua, ut ipse fatetur,ungebatur in catena ferrea, ut se à Christo missum esse testaretur ll. 174. *b.*

Λειτουργός significat ministrum publicum l. 317. *a.*

Lex regia quæ dicatur? l. 15. *a.* ll. 389. *a.*

Lex Moysi opponitur gratiæ l. 14. *a. b.* 15. *a.* eam servantes quomodo à Deo justificati sint? 15. *a.* a nemine exacte servata est, Christo solo excepto. Nam non sufficiebat eam servare vulgari & populari sensu acceptam, sed ut quispiam coram Deo justus ex Legis operibus pronuntiaretur, opus erat omnia facere & exequi, quæ Lex non tantum expresse & in specie præcipiebat, sed etiam quæ in generali sensu & implicite continebat. Multa præterea vitiosa erant, quæ Lex aperte & ad literam non vetabat 185. *b.* Lex minus valida & efficax est ad justitiam in hominibus efficiendam & peccatum omne penitus excindendum, quam fides. Primum enim Lex severe agit, & hinc nihil ultra servilis conditionis honestatem præcipit: at fides perfectiora postulat. Deinde Lex ad desperationem veræ coram Deo justificationis adigit, fides autem remissione peccatorum solatur, & ad gratitudinem instigat. Tertio Lex expressa vitæ æternæ promissione destituta, spiritu illo caret, qui carnem cum affectibus domat, at fides illam & istum habet, nosque erigit. Quarto Lex ritibus & ceremoniis & rerum per se licitarum abstinencia homines derinet, at fides nihil aliud requirit, nisi quod ipsa honestas suadet 189. *a.* Lex tria illa quæ servis secundum Siracidem debentur, hominibus tribuebat, opus scilicet, cibum, & disciplinam 189. *a. b.* Legem igitur stabiliabant Apostoli per fidem, quatenus nimirum Lex justitiam præcipit & ab omni peccato arcet: cum fides hæc omnia validius & perfectius exequatur ibid. literaliter & externo sensu servata, (quod tamen a paucis fiebat) vitam temporariam adfert, sed non æternam: mystico autem & interiore sensu qui eam servet, etiam post spiritum adoptionis acceptum, ut extra omne peccatum sit, nullus est. Unde qui hoc sensu per Legem servari velit, ipse sibi damnationis causa sit. Lex data erat, ut transgressionem & facta enormia coerceret, donec veniret semen, cui hæreditas æternæ vitæ promissa erat, nempe Christus & credentes in Christum, qui spiritu reguntur divino, nec ulla Lege opus habent ll. 108. *b.* Legem moralem non tantum non solvit, sed maxime stabilivit & implevit

M.

Christus, quatenus multo uberiores ac pleniores discipulis suis justitiam præcepit, & in iis per fidem in se ac spiritum suum effecit, quam Lex exterior & literaliter sensu præcipiebat aut præstare poterat: etsi suos hæcenus prorsus Lege solvit, quatenus ei omnem vim damnandi suos ademit. Justo enim lex posita non est, nec contra fructus spiritus Lex est 155. *b.*

Libatio erat vini super terram in sacrificiis effusio, fiebatque in honorem Dei ll. 206. *a.*

Liberalis. Apostolus exemplo seminantium docet unumquemque in benefaciendo largum ac liberalem esse debere ll. 130. *b.*

Liberalitatem hominum Christus non respuit, sed grato animo accepit l. 93. *b.* Liberalitas simplicitatem adjunctam habet. Vide simplicitas.

Libertas, vide *Seniores*. Libertati Christianorum in sanguine & suffocato edendo, frænum injiciendum est in præsentia infirmorum, qui se decreto Apostolorum Act. xv facto, simpliciter & absolute obligari putant l. 310. *b.*

Libera arbitrium datur in hominibus ad bene agendum in negotio salutis. Alioquin frustra nos hortaretur Apostolus Petrus 2 Epist. 1. 5, ut omne studium conferremus ad conservationem justitiæ & fugam vitiorum, si hoc nostræ libertatis ac potestatis non esset, postquam ad Dei & Christi cognitionem pervenimus ll. 345. *a.*

Litera dicitur Lex, quod solis literis descripta esset, spiritu autem illo careret, qui eam hominum mentibus inscriberet, & ad eam servandam mortificata carne homines adduceret l. 221. *a.* ll. 108. *a. b.*

Locus. Locum 1 Joh. v, 7 supposititium esse, prolixè probatur ll. 409. *a. b.* 410. *a. b.*

Λόγος Judæi Græcizantes appellare solebant Angelos l. 3. *a.* Λόγος rectius vertitur sermo quam verbum 4. *b.*

Lucas Evangelista an per eum fratrem à Paulo intelligatur, cujus laus in Evangelio esse dicitur per omnes Ecclesias? vide *Frater*. Eum Paulus ad Philemonem versu 24 suum cooperarium vocat, & solus cum Paulo remanserat Romæ 2 Tim. iv. 11. Unde non sine causa is esse putatur, qui scripsit Evangelium & Apostolorum Acta ll. 195. *b.*

Luctus, in luctu esse solebat Ecclesia, quoties aliquem excommunicabat ll. 19. *b.*

Lupi dicuntur persecutores & Diabolus l. 81. *a.*

Lux quid Johanni dicatur l. 7. *a. b.* 8. *a.*

Luxus in sepeliendis cadaveribus vitandus est l. 93. *b.* 94. *a.*

M.

Machometes, Orientis seductor, id suæ præfatus est disciplinæ, quod à Deo missus esset, hominesque aliam legem docuit, cum legem à Jesu Christo traditam servare nollent. Et vera locutus est, nolens

M E M O R A B I L I U M.

M.

nolens, non secus ac olim Cajaphas, Deo linguam ejus sic dirigente. Nam omnino Deus per eum misit efficaciam erroris ll. 235. *b.*

Magistratus, vide *militēs*. Magistratui nullum est jus pœnæ in eos qui Christianæ veritati sese nolunt subicere, cum hæc subiectio voluntaria prorsus esse debeat. Christiana enim pietas omni civili conversatione multo sanctior est & perfectior, ideoque civilis & carnalis potestas nullum jus habet ad eam cogendam: quod si sibi sumat, multo sæpius sub pietatis & veritatis Christianæ nomine veritas & pietas Christiana patietur ll. 133. *b.* conf. l. 300. *b.* & vide conscientia. Magistratus intra civilis honestatis metas manere debet, ubi nullus erroris locus est, conscientiarum judicium ac pœnam Deo, qui errare non potest, relinquat. Quod si observatum fuisset à potestatibus civilibus, tot sanctissimi viri, tot innocentissimi martyres occisi non fuissent 301. *a.* Magistratui Romano Zelotæ Judæorum subiecti esse noluere. Vide Zelotæ. Et ex his blasphemantes, de quibus Petrus agit 2 Epist. 2. 12, ortum duxisse creduntur ll. 355. *b.*

Mahometes, vide Antichristi.

Malachia locum de venturo Elia Judæi perperam intellexere l. 16. *b.*

Maledicti sæpe dicuntur, qui sunt benedicti l. 64. *a.*

Malum multo majori malo comparatum, boni quandam rationem habet. Et hinc a Petro 2 Epist. 2. 21, melius dicitur, quod minus malum est. Quo pacto & Christus Marc. ix. 42 loquitur ll. 358. *b.*

Mala faciunt, non tantum qui inferunt mala, sed etiam qui referunt, id est, qui malum pro malo reddunt. Nam dum ipsi suas ulciscuntur injurias, Dei adversum se iram & ultionem provocant ll. 325. *a.*

Mandatum. Unius mandati observatio ad vitæ æternæ præmium non sufficit, sed unius desertio, prout Petrus 2 Epist. 2. 21 indicat, ad mortis æternæ pœnam sufficiens est ll. 358. *b.*

Maran-atha, qualis execratio sit, & quid significet, vide anathema.

Maria Virgo, mater Christi non esset facta, nisi desponsata Filio Davidis fuisset l. 21. *a.* eam invocantes notantur 22. *b.* mulier dicitur a Christo in cruce pendente & jamjam morituro 137. *a.*

Maria, Martha soror, non fuit peccatrix illa, quæ in domo Simonis Pharisei Christi pedes unxerat l. 92. *b.*

Martha, Marthæ & Lazari soror, nequaquam credidit Christum esse unum illum Deum: quod ignorare non potuisset, si verum fuisset l. 88. *b.* & nihilominus tamen credidit, Jesum esse Christum, & Filium illum Dei singularissimum 89. *a.*

Martyr. Martyrem non pœna facit, sed causa, quæ Christus est ll. 141. *b.*

Martyrius pro divina veritate & justitia proprie & singulariter glorificatur Deus l. 150. *a.*

Matrimoniales copula cum solemnitate ineundæ l. 22. *a.*

M.

Mediator unus Dei & hominum dicitur esse homo Jesus Christus, non unus ille Deus ll. 144. *b.*

Mom-rah seu sermonem, Dei nimirum, Thargum & Onkelos usurpant pro ipso Deo l. 277. *b.*

Mendacium est peccatorum velum l. 71. *a.*

Mercēs dicitur vita æterna, quod labore Christianæ pietatis comparetur, etiam si sine ulla comparatione major sit omni nostro labore l. 423. *a.*

Mereri. Meritus sibi ipsi non est Christus proprie loquendo, exaltationis & gloriæ præmium, sed hoc ipsum ei gratis datum aut donatum a Deo esse dicitur Phil. 2. 9, tantum abest, ut præmium istud aliis meruerit, proprie loquendo, ideo nec usquam in Sacris Literis meriti aut merendi voces magis de Christo quam de nobis, respectu Dei usurpantur: ut longe præstet cum Scriptura loqui, & Christi obedientiæ potius ac morti salutem nostram tribuere quam meritis, cum gratia Dei per meritum proprie dictum imminuatur & tollatur ll. 203. *a.*

Meritum, vide mereri.

Messias Hebræis vocabatur Filius Dei, quamvis de generatione æterna ex essentia Dei nihil cogitarent l. 21. *a.* Fuit Abrahami diebus, imo ante Abrahamum, & ante secula, Dei destinatione & constitutione 73. *a.* & hinc de eo ejusque rebus sæpe tanquam de jam præsentibus ac præteritis loquuntur Prophetæ ibid. & præterea Judæi ipsi dicunt, Legem ac Messiam longe ante mundum conditum fuisse 73. *b.*

Metaphoricus Pater an Deus dicendus sit? l. 12. *b.* 111. *a. b.*

Μητις Judæorum non faciebat eundem hominem, sed resurrectionem l. 17. *a.*

Metus dum in charitate non esse dicitur 1 Joh. iv. 18, intelligendus est, qui ex mala oritur conscientia, non qui causa est bonæ conscientiæ. Nam huic cum charitate, præsertim erga Deum, optime convenit ll. 404. *a.*

Michaëlis Archangeli cum diabolo de Moysi corpore concertatio, qualis fuerit, vide ll. 355. *a.*

Militēs sunt Christiani (unde & vigilare jubentur,) sed sancti non profani, spirituales non carnales, Christo militant non mundo. ll. 94. *b.*

Minister bonus Jesu Christi dicitur Timotheus à Paulo ll. 252. *b.*

Ministri. Ministrorum nomen Latinum nunc in ecclesiis, ab ecclesia Romana separatis, qui olim Episcopi & Presbyteri dicebantur, speciatim sibi delegerunt, Diaconorum Græco nomine Diaconis relicto, instituto laudabili post ejectam Episcoporum & Presbyterorum ex ecclesia Latina dominationem. Nam & Apostoli ipsi ministrorum seu Diaconorum nomen sæpe usurparunt ll. 248. *b.* Vide Minister.

Miracula hodie postulantis quid cogitandum sit? l. 24. *a.* pseudoprophetarum qualia? 26. *a.* perennantia apud Judæos, magnæ in fide imbecillitatis & imperfectionis Judæorum erant documenta 39. *a.* Cur & quomodo cessaverint? 62. *a.* ex miraculis Christi neque pii (M m m 3) inter

M.

inter Judæos mox colligebant, eum esse unum illum Deum 78. *a.* miracula pertinaces & improbos non commovent 90. *b.* à Christo & Apostolis patrata, Mosaica longissime supergrediuntur 115. *b.* Apostoli non semper patrabant, præsertim inter credentes II. 258. *a.* 279. *a.* Miracula Apostolorum ad dæmones referri non possunt: cum dæmones ac mali spiritus eam fidem confirmaturi non essent, quæ tota in dæmonum destructionem tenderet I. 271. *b.*

Missio. Missionem semper exigentes, eo refutantur, quod Paulus Phil. I. 15 doceat, Christum etiam propter beneplacitum prædicari posse, idque singulari cum laude fieri II. 198. *a.* Missio ad nullos alios spectat, nisi ad Apostolos, eosque qui rem aliquam novam, nec antea publicatam, nuntiare hominibus debent. Reliqui ordinatione tantum ecclesiastica, propter ordinem in Ecclesia conservandum, & confusionem vitandam, opus habent; imo nulla, si Ecclesia sit dissipata & dispersa: idque Philippi Diaconi exemplo I. 271. *b.* 272. *a.*

Missi sunt Apostoli jam pridem nati: ita igitur & Dei Filius missus est, cum Apostolos se mittere dicat, sicut Pater ipsum miserit I. 142. *b.*

Mitti in mundum, est mitti ad homines tanquam legatum & prædicatorem I. 127. *a.* II. 400. *b.* 401. *a.*

Moyſes an Deum viderit? I. 15. *b.* de ejus corpore Michaëlis Archangeli cum Diabolo concertatio qualis fuerit? II. 355. *a.*

Morbi non protinus sunt indicia improbitatis I. 75. *a.*

Mori. Qui moriuntur, descendere dicuntur in infernum, in locum infimum & immensæ voraginis ac tenebrosissimum, (unde & ᾗδης Græcis dicitur,) in terram oblivionis & silentii, unde nullus ad vitam & superos naturæ viribus pateat reditus II. 91. *b.*

Mors resuscitandorum, somnus verius est quam mors I. 88. *b.* temporaria, pœnæ rationem adeo in piis & sanctis non habet, ut neque in malis & impiis admodum habeat, quippe quod Deus, sicut piis secundam & vere vitam, sic impiis secundam & vere mortem paraverit 203. *a.* & hinc cum & justos Deus mori permittat, non mors simpliciter peccati pœna dicitur, sed mors æterna. *ibid.* Mors via est ad vitam, & corpus solvitur prius, ut locum det sequenti meliori II. 85. *a.* Mors morientibus diem Jesu Christi, ad quem Philippenſes quasi victuri innuuntur cap. I. 6, protinus exhibet. Neque enim mortuis ullus est intermedii sensus temporis 197. *a.* Mors semper est lucrum iis, quibus vivere Christus est, etiam si non ex Christi causa moriantur. Jam enim requiescunt a laboribus suis, & opera eorum sequuntur eos. Tanto vero magis mors est lucrum iis, qui eam propter Christum patiuntur, quia per, & propter eam eximium æternæ gloriæ decus, in immortalī vita & Regno Christi consequuntur. Ideo Christus Luc. vj. 23 exultare jubet præ gaudio in illa die, qua propter ipsum patimur 199. *a.* Mors piorum momenti tantum rationem in ipsis habet, & in eo sunt statu,

M.

ut amplius a Christo separari non possint. Unde Paulus Phil. I. 23 cum Christo esse cupiebat 199. *a. b.*

Mortem sibi ipsis quinam consciverint? I. 56. *b.* mortem & Christus suis inferre dicitur, ut temporariâ morte peccata sua expient, neve longius viventes plura peccent, & in æternam mortem sese una cum mundo præcipitent II. 59. *b.*

Mortis Christi meditatio an manducatio sit carnis Christi? I. 54. *a. b.* per mortem Christi facta non est debitorum nostrorum per solutio, cum reatus maneat, nisi credamus in Christum, & peccatis moriamur: at contra, debito per soluto tollitur omnis debitoris obligatio. Præterea Deus ipse Christum pro peccatis nostris dedit, adeoque sibi ipsi de suo debita nostra persolvere non potuit. Imo Filium suum unicum dando longe majorem pro nobis impensam fecit, quam est debitorum nostrorum omnium condonatio 187. *a.* Vide porro, sanguis Christi, & propitiare, & justificare. Mortuus tamen est Christus in peccatorum nostrorum remissionem, quæ ex conditione fidei in Christum & pœnitentiæ ac emendationis vitæ merito suspendi potest, & suspensa est. Neque etiam Christus innocentissimus proprie loquendo à Deo punitus est, sed mors ejus potius ingentis opus obedientiæ fuit, quod etiam Deus immenso præmio est remuneratus. At remuneratio contra naturam & rationem est proprie dictæ pœnæ. Cujus quidem similitudinem quandam mors Christi habet, quatenus per illam impunitas nobis quæſita est, sed neutiquam veram pœnæ rationem, quæ in victimis nullum locum habet II. 119. *b.* conf. 401. *b.* ubi ostenditur, Deum non propterea Filium suum propitiationem fieri voluisse pro peccatis nostris, ut se iratum placaret, aut ut debita nostra dissolveret, aut ut Legi divinæ satisfaceret, denique, ut justitiæ Dei satisficeret; sed ut (si propitiatio respiciatur,) Deus nobis certissimum pignus daret remissionis peccatorum & vitæ æternæ, si in Filium suum crederemus, & sic immensam suam erga nos testaretur charitatem, qua nos vicissim ad se converteret & sibi reconciliaret, utque nos Filio suo, in tantum de nobis meritò, penitus manciparet, simulque ne ad peccata, tam sacramento sanguine piata, relabi unquam auderemus efficeret.

Non *Mortalitas* hominum, sed mors, per peccatum ingressa est in mundum. Vide *Homo*.

Mortale aut *immortale* dicitur corpus, quatenus mortalitatis aut immortalitatis est causa. Nam alioquin mortalitas & immortalitas proprie competit toti subjecto II. 91. *a.*

Mortui extra urbem sepeliebantur apud Judæos, non ut apud Christianos, in cœmeteriis aut templis I. 139. *a.* ubi & quo loco nonnulli mortui sint, non constat, verbi causa, de Scipione Africano majore, secundum Livium 150. *a.* nulli adorari & invocari possunt absque idololatriæ crimine 248. *b.* Vide etiam idololatria, & II. 36. *a.* 60. *a.* citra resuscitationem non vivunt, nec cælestibus fruuntur voluptatibus, cum coronam justitiæ

M.

justitiæ sibi repositam, datam iri dicat Apostolus in illo die à judice Christo, simulque omnibus apparitionem ejus diligentibus: & Christus aliquin male argumentatus fuisset, resurrectionem exinde sequi, quod Deus sese Deum Abrahami, Isaaci, & Jacobi appellasset; eo quod Deus etiam esse posset tam suaviter viventium citra resurrectionem in morte: imo cum mortui non sentiant, & interstitium mortis, mortuorum respectu, nihil sit 80. *b.* 81. *a.* quod natura non potest in mortuis, quorum spiritus separatur a corpore, hoc Deus naturæ auctor & natura major potest, ut spiritum a corpore separatum, sua divina conservet potentia, eumque per resurrectionem seu vivificationem futuram novo conjungat corpori. Nam & in mortuis qui revixerunt, spiritus reversus est ad pristinum corpus 85. *a. b.*, nondum ita sunt cum Christo & apud Christum, ut vivificandi & coram tribunali Christi statuendi ac judicandi non sint. Manifestandos enim nos omnes esse coram tribunali Christi, ait Apostolus, ut quisque reportet ea quæ per corpus egit 116. *a.* pro mortuis Christianis recte faciunt Christiani vivi quod orent 268. *b.* 415. *b.* Mortui sancti sunt in Paradiso, in sinu Abrahami, & cum Christo; eo tamen pacto, quo id mortuis & necdum ex morte suscitatis, & effectui ipso servatis, conveniat. Dicitur enim 1 Petr. 1. 5, salus parata revelari in tempore ultimo. Nimirum Deus alios sine aliis servari non vult Hebr. xi. 39, 40. ut frustra sint, qui mortuos cælestibus religionibus colunt & invocant 299. *b.* Mortui, quibus Christus redi-vivus per Spiritum Sanctum prædicasse dicitur 1 Petr. iii, dicuntur perditæ & damnati peccatores, quatenus scilicet morti jam destinati erant, & tam inhabiles ac inepti ad vitam sanctam, quam mortui ad vitam naturalem 328. *a.*

Mores. Quæ ad mores spectant omnia, non tantum Episcopo, sed etiam toti Ecclesiæ præcepta sunt II. 247. *a.* 248. *b.*

Moses, vide Moyses.

Mulieris unius testimonium Samaritanos permovit, ut in Jesum crederent, cum tot divina miracula Judæos commovere non possent, etiam oculis propriis usurpata 1. 37. *b.*

Mulieres à colloquiis & meditationibus sacris, sacrarumque Scripturarum lectione, arceri non debent 1. 34. *a.* Vide etiam, *Prophetides.* Mulierum testimonium de resurrectione Christi, non meminit Apostolus, quod illarum in testimonio non soleat haberi ratio II. 78. *a.* Plurimum merentur de humano genere, quod procreationem liberorum, etsi tantis cum doloribus & molestiis conjunctam, non defugiant. Itaque habent secundum Apostolum 1 Tim. 2. 15, magnam incommodi sui compensationem, habent quo se solentur in hac muliebris sexus ad virilem inæqualitate. Nec refert, quod etiam ex altera parte virginitatis extollatur decus, hoc enim fit propter voluptatis, illud propter doloris contemptum 246. *b.*

N.

Mundus quid Johanni dicatur? I. 9. *a. b.*, quomodo per Christum factus asseratur? ibid. *b.* pro plerisque hominibus 10. *a.* hodiernus quoque veris Christi discipulis opponitur, etiam si ad Christi nomen conversus: cum non ante converti voluerit, quam veritas Christiana per varias corruptelas ad mundi sensum & gustum attemperaretur 108. *b.* Vide etiam, *Ecclesiæ doctrina.* Præceptum de mundo, & iis quæ sunt in mundo non diligendis, sanctius & perfectius est in Novo Testamento, quam pro ratione Legis Mosaicæ, quæ sensu illo externo & literali, vitæ æternæ promissione, & paternæ Dei gratiæ revelatione destituta, multa servis indulgit, quæ nunc liberis, & ad cælestem hæreditatem vocatis, concessa non sunt. Multæ enim voluptates carnis, quæ olim Israëlitis erant licitæ, Christianis nunc sunt vitæ. Etiam opibus ac divitiis acquirendis ac retinendis longe magis intenti esse poterant Israëlitiæ, quam nunc Christianis fas est. II. 379. *b.*

Musica instrumenta Deus & Christus à nobis non requirit, nec iis quidquam delectatur, sed hominum hæc inserviunt delectationi, solum cor Dei & Christi II. 193. *b.*

Mysterium nullum fidei potest esse contrarium, aut non satis conveniens illis quæ sunt ad salutem necessaria, & quæ fundamenti locum obtinent in religione Christiana: prout ex 1 Cor. 11. 11, 12 &c patet II. 221. *b.* Mysterii voce Apostolus semper arcana Dei, in quorum cognitione voluntatis ejus continetur cognitio, intelligit 250. *b.*

Mysteria Dei non sunt, quæ quid sint intelligi non possint, seu quæ non aliter quam tanquam contradictoria, proinde tanquam falsa possunt intelligi: sed quæ sciri non possunt, nisi revelentur & nobis dicantur, at revelata & enuntiata sciri & intelligi possunt. Qualia ista sunt, quæ nobis Apostoli exponunt II. 89. *b.*

Mysticus sensus de Deo in altum ascendente, magis proprie Christo quam Deo convenit II. 161. *a.*

N.

N *Amanis fides* exploratur ab Elisæo, sicut cæci nati à Christo 1. 76. *a.*

Narcissus, cujus Rom. xvi. 11 mentio fit, Claudii Cæsaris fuit libertus, in flagranti gratia: opibus ac potentia pollens, ideò nec Christianus ipse I. 321. *b.*

Natura, quæ omnia tam sapienter formavit, Deus est 1. 164. *b.* 265. *a.*

Naturarum duarum in Christo distinctio tam inepte ad unum idemque subjectum ostendendum abhibetur, quam si dicas, Angelum esse hominem, vel equum leonem, dummodo naturas dicas esse distinctas. Sane distinctæ sunt ac disparatæ naturæ, contradictorièque inter se oppositæ: ideoque qui unus ille Deus est, homo non est, & qui homo est, unus ille Deus haudquaquam esse potest II. 303.

I N D E X R E R U M

N.

11. 303. *a.* 406. *a.* Conciliatio contradictionis per humanæ & divinæ naturæ distinctionem, ejusmodi est, ac si quis album dicat esse nigrum, album quidem secundum albedinem, seu quatenus est album, nigrum vero secundum nigredinem, seu quatenus est nigrum, & diem esse noctem, noctem diem, diem quatenus est dies, noctem quatenus est nox. Hoc vero non est contradictionem tollere, sed repetere, & in idem revolvī. Quo sane pacto nulla est tam aperta contradictio, quæ conciliari non possit. Sic dicerem, hominem esse leonem, & leonem hominem, & quid non? hominem quidem, quatenus est homo, leonem vero quatenus est leo 406. *a.*

Nazarai cur dicti sint discipuli Christi I. 64. *b.*

Necessarium non est ad salutem, quod non ubique nec in omni ecclesia semper fuit prædicatum, si vero etiam iis, quæ semper & ubique prædicata fuerunt, adversetur, hæreticum est I. 18. *b.*

Negare Patrem, Johanni non est, Deum simpliciter negare, sed negare, Deum habere relationem Patris ad Filium suum singularissimum, qui Christus ille est: sicut negare Filium vel Christum, non est simpliciter negare Jesum, sed est negare in Jesu relationem Filii illius Dei ad Deum. Hoc verò negato, simul etiam negatur, Deum habere ad nos relationem Patris, & nos vicissim ad Deum relationem filiorum per Christum futuram. Unde perit omnis nostra spes cælestis hæreditatis, omneque nostrum gaudium & solatium II. 384. *a.*

Nemo, pro, plerique non I. 32. *a.*

Nero caesar Armeniæ Regi sellam poni iussit a parte sua dextra, sicque cum illo confedit in publico I. 247. *a.*

Nicodemita quinam sint? I. 25. *b.* Ecclesiæ sæpe profunt, sibi vero non 64. *b.*

Nicolaitarum mores & doctrina II. 351. *a.* 354. *b.* 359. *a.* quibus & alii successerunt Doctores in ecclesia hodierna 359. *a.*

Nobiles. Pauci ex nobilibus credebant in Christum, quamdiu veritas erat pura II. 213. *b.*

Nomen pro re. I. 10. *b.* pro nominis gloria II. 376. *b.*

Nosse pro approbare & amare I. 80. *a.*

Notificari preces nostras coram Deo jubet Apostolus, gloriæ divinæ causa, quas si non adhibeamus, nihil Deus vult scire de necessitatibus nostris II. 211. *b.*

Novatores non sunt, qui solius Dei Patris nomine unum illum Deum intelligunt, & præterea solum Dominum Jesum Christum colunt: id enim & Paulus fecit I Thess. 1. 1; sed ii potius, qui unum illum Deum tres personas faciunt; quod Paulus non fecit II. 215. *a.*

Novus homo, Christianus est, creatus scilicet secundum Deum in justitia & sanctitate veritatis. II. 164. *a. b.*

Nova facta esse omnia dicuntur, non ratione effecti, multi enim sunt qui contumaciam suam opponunt, sed ratione efficaciz: prout per Christum mundus factus dicitur, quamvis eum non cognoverit II. 118. *a.*

O.

Nudus etiam dicitur, qui solo indusio tectus est I. 147. *a.*

Nuptia. Secundas nuptias aut etiam primas in Episcopo prohibentes, quo loco habeantur, vide, *Episcopus*, & *Encratite*.

O.

O *Bedientia*, præcipua dilectionis paternæ erga Filium est causa I. 82. *a.*

Objurgationes acres non semper repugnant modestiæ ac mansuetudini I. 70. *b.*

Oblatio & victima dicitur Christus à Paulo Eph. v. 2. sed non, qua sese Christus in cælis offert Deo, de qua Auctor Epistolæ ad Hebræos agit II. 165. *b.*

Occidit, qui cædis auctor est & impulsor I. 134. *a.*

Oculus quid Philippovio dixerit, postquam ab eo omnibus officiis adjutus in peste fuerat? II. 213. *a.*

Odium mundi magis experiuntur veritatis Christianæ professores, quam Judæi extorres I. 114. *b.* 115. *a.* justum est adversus injustos, improbos, ingratos, facinorosos, infautores, impios, persecutores piorum, apostatas, hæreticos, scandala facientes, Antichristos, quos omnes impœnitentes odisse & averfari, zelus ac pietas erga Deum jubet, & ut Deus, si pœnitere nolint, eos irrogatione pœnarum vindicet, pium est cupere, imo & votis à Deo expetere, idque si faciat, gloriâ ipsum afficere. Id quod potissimum exemplo Apostoli Pauli, amputationem turbatorum optantis, Alexandroque ærario imprecantis, affirmatur, Christi que præceptum de diligendis omnibus hominibus, etiam inimicis, cum limitatione accipiendum esse putatur II. 393. *a.* prout scilicet præceptum de non irascendo, iram justam non excludat 393. *b.*

Offendiculum omne Deus non tollit. Vide *Deus*, & *Scandalum*.

Officium. Sæpe de Christianis affirmatur, quod illorum est officii ac professionis, etiam si non semper facta respondeant II. 377. *a.*

Omnia, ex subjecta materia intelligi debet I. 6. *a.* 36. *a.* II. 143. *a.* Vide etiam *Præcepta*.

Omnia quomodo per Christum facta dicantur? I. 6. *a.* II. 143. *a.* & creata. 158. *a.*

Onesimus Col. iv. 9 haud dubie jam Philemoni per Epistolam illam Pauli fuerat reconciliatus II. 195. *a.*

Opera Legis excluduntur à justificatione, quatenus imperfecta sunt, & gratiæ opponuntur, fideque antecedunt, non quatenus fidei fructus & effectus sunt, prout ea Jacobus intelligit: qui proinde cum Paulo, priorem sensum sequente, optime conciliari potest, prorsusque consentit I. 188. *a. b.*

Opera Christi divina non probant, eum esse Deum illum unum, sed hoc solum, eum esse à Deo missum & non à seipso loqui I. 106. *b.*

Operari. Deus ita operatur in nobis, ut nemini vim faciat, nec quisquam culpam aut causam in Deum conferre possit; cum alias nulla foret in volentibus & operantibus virtus, in nolentibus & non operantibus culpa. Et frustra nos mone-

O.

ret Apostolus, ut cum metu ac tremore ipsi etiam salutem nostram operaremur & perficeremus. II. 204. b.

Ὁ ψαλμὸς propisce. I. 147. b.

Ordnatio in ministerium non semper ab aliis expectanda est, si res & tempus præsentem requirat opem. II. 95. a.

Originale peccatum Christo non fuit notum. I. 75. a. notatur & refellitur. 78. b.

Ὁ ἐκδιδόν vox pro nuda manifestatione nusquam accipitur. I. 156. a. b.

Osculari. Solebant sese mutuo osculari Christiani, & osculo testari, quam sese amarent invicem, quamq; alii aliis bene vellent ac cuperent. I. 322. a.

Ostium ovium quomodo Christus dicatur? I. 80. a. b.

Oves Christi, sua propria culpa salute sua excidere possunt. I. 84. b.

P.

Pacificatio hominum & Angelorum, per Christum facta, tres in se partes habet. Prima est hominum cum hominibus, dum nimirum omnium Gentium homines, Judæos, Græcos & Barbaros, Deo reconciliat, & unam Gentem, unam ecclesiam Christianam facit. Secunda est Angelorum cum hominibus, qui videntes, homines esse Deo reconciliatos, omnes inimicitias deposuerunt adversus homines, etsi diversi Angelici principatus, diversarum Gentium erant principes ac patroni, ut legimus apud Daniëlem, tamen aliarum erant inimici. At nunc omnes Angeli omnium Gentium ex æquo facti sunt amici. Unde tertia pacificationis pars exoritur, Angelorum nimirum cum Angelis: inter quos cum antea diversa essent studia pro diversis gentibus, nunc idem studium pro quibusvis gentibus. II. 183. a. b.

Palæstina, vide *Judea*.

Panis vitæ seu *vivens* cur Christus dicatur? I. 51. a. eucharisticus Johan. 6, minimè intelligitur. 51. b. 52. a. b. eucharisticus est signum memoriale, non vivi corporis Christi, sed per crucis mortem exanimis & exsanguis facti, eo quod ritus sacræ cœnæ in commemorationem mortis Christi sit institutus. Unde sequitur, calicem ab hoc ritu amovendum non esse, qui sanguinis Christi effusi signum est memoriale seorsim. Imò docemur, in hoc ritu panem manere panem, & quemlibet illius partem capere, non totum, cum omnes ex uno pane participare dicantur, & proinde panem illum non aliter esse corpus Christi, quam quatenus illius est memoriale signum. II. 48. b. Panem accepit Christus & fregit in ultima cœna, antiquo Judæorum more ac ritu in festis solennibus, in quibus paterfamilias ad finem solennis cœnæ cum gratiarum actione pro pane ac vino, & cum commemoratione divini beneficii, cujus celebratione solennis ille dies institutus esset, de communi pane decernebat & distribuerebat convivis: deinde & calicem cum vino

P.

porrigebat, ut omnes ex illo biberent. Hunc igitur morem imitatus est Christus, sed ad commemorationem sui convenientissimè convertit. 55. a.

Parabolani dicuntur, qui cum vitæ periculo ægrotis adsunt. II. 207. a.

Paradisus. Paulus dubitans, an in corpore raptus sit in Paradisum, hac sua dubitatione significat, aliquem etiam reipsa & in mortali corpore in Paradisum rapi posse, quod haud dubiè Christo, Dei Filio, evenit Johan. iii. 13. ceu qui hac in parte inferior non fuit Paulo suo servo. II. 140. a.

Parentes non semper in culpa sunt, ubi liberis malè est. I. 75. a.

Parrhesia locus est in publico. I. 57. b. quid sit, vide porro. II. 413. a.

Pascere. Pascendi metaphora omnis gregis conservandi & augendi cura designatur, imprimis verò ut verbi divini pastu grex abundet. Pascere enim pastum præcipue notat. II. 337. b.

Pascha. Paschatis esum & festum differebant Judæi in Sabbatum, si proximè sequeretur. I. 100. a.

Pastores ovium, quam curam ovium in persecutione habere debeant? I. 81. a. b.

Pater. Patrem se esse Corinthiorum, Paulus ex occasione tantum, & certo quodam respectu dicit, non verò (quod Christus vetat) semper & absolutè Pater vult appellari à Christianis, aut ab illis appellatus est. II. 18. a. b. Ita & Johannes eos quibus scribit, filios appellat, nec tamen propterea patris titulum & appellationem affectavit aut usurpavit. Patri enim sese respectu discipulorum Christi qua talium, comparare aliquando & ex occasione licet, ac hoc respectu titulum & appellationem patris alicui imponere & gerere non licet, existente Christi præcepto, sicut nec titulum magistri, doctoris, Domini. Unus enim est hoc respectu Pater noster, Deus, unus magister, Doctor, Dominus, Christus: prout Matth. xxij. 8, 9, 10 legitur. 373. a.

Patres & Propheta Veteris Testamenti, in Christum minimè crediderunt. Vide, *Propheta*.

Patientia. Deus patientiæ dicitur Rom. xv. 5. qui cultoribus suis est auctor patientiæ, dum non tantum permittit, ut adversis impetantur, in quibus patientiam suam exerceant & ostendant, sed etiam facit, ne adversis cedant, eaque constanter perferant. I. 315. a.

Patria. Omnis illa *οἰκία*, seu familia in cælis & in terris, quæ communem habet Patrem Deum, est ipsa nova per Christum creatio, Angelis & hominibus in unam familiam per Christum reductis. II. 183. b.

Patripassianorum sententia antiquissima fuit, & quid docuerint? I. 2. a.

Paulus Apostolus, quia fuit in cælum raptus à Christo, & ex cælo venit, hoc nomine superior est omnibus Apostolis. I. 31. b. Paulus, etiamsi noluerit ædificare in alieno fundamento, metebat tamen cum omnibus aliis Apostolis, quæ Christus & Propheta maximo labore conseve-

P.

runt. 37. *b.* Evangelium suum id dicebat, quod ubique prædicabat. 178. *b.* ejus cum Jacobo conciliatio, quomodo commodè fiat, vide, *Opera Legis*. Carnalis non erat, neque venundatus sub peccatum, cum Corinthios objurgat, quod adhuc carnales essent, Christique discipulos omnes neget esse in carne, aut sub peccati servitute, sed contra asserat, eos non secundum carnem, sed secundum spiritum ambulare. 223. *b.* non negat, se missum à Christo, ut baptismi curam habeat: ducit enim argumentum à baptismo, & omnes baptizati fuere: sed negat se missum esse, ut tam propriis manibus baptizaret, quam missus erat ut proprio ore Evangelium prædicaret. II. 3. *b.* in Paulo duo desiderabantur apud Corinthios, unum, quod sermone uteretur indocto, alterum, quod illis principia tantum & elementa Christianæ veritatis tradidisset, cum alii sublimiora quædam mysteria, & sermone doctiore, illos docuissent. 7. *b.* ei uxorem fuisse, sed quæ una cum ipso, ex quo factus esset Apostolus, consenserit in mutuam castitatem, locus 1 Cor. ix. 5. & Phil. iv. 3 arguit 28. *b.* 29. *a.* neque sequitur, viduum fuisse aut cælibem, quod se viduis & cælibibus pro exemplo castitatis & continentiae exhibeat, cum hoc tantò magis facere potuerit, quanto magis arduum est, conjugem habenti re conjugali abstinere, quam non habenti, 29. *a.* dum suam profitetur culpam & indignitatem respectu muneris Apostolici, eo ipso tanto magis asserit testimonii sui de Christi resurrectione veritatem. Quomodo namque ex tanto persecutore factus esset non solum Christianus, sed etiam Apostolus, nisi Christum vidisset, & ab ipso munus Apostolicum accipisset? 78. *b.* Evangelium suum nominabat, quod prædicabat de Christo ejusque gratia sine Lege & Legis ritibus. 111. *a.* sese Petro aliisque Apostolis nihilo dicit & ducit inferiorem; adeo ut Petrustum nondum Papa esse potuerit. 136. *a.* ejus admirabilis sapientia, quam scilicet & Petrus admirabatur & celebrabat 2 Pet. 111. 15, 16. elucet in omnibus ejus scriptis, & imprimis in cognitione mysterii de vocatione & salute gentium, deque Legis Mosaicæ antiquatione, de gratia Dei & justificatione per fidem, &c. 136. *a.* Conf. 185. *b.* ne supra modum efferretur, afflictionibus & colaphis intra modum contineri habuit opus. 141. *a.* per Paulum demum cognitum & intellectum est, quæ sit communio istius in Deo à seculis absconditi mysterii de gentium vocatione. 158. *a.* id quod afflictionibus Christi defuit, (quatenus scilicet, quia Gentibus Christus non prædicavit, idcirco nec afflictionibus suis prædicationem, quæ Gentibus fiat, confirmavit) vicem Christi subiens, adimplevit, ne quidquam ad faciendam Gentibus fidem deesset. 184. *b.* quamvis se dicat inculpatum fuisse secundum justitiam Legis Phil. iij. 6, indicat tamen Tit. iij. 3 vitam hominum, sub Lege agentium, adeoque & suam olim, longe à justitia Christianorum abuisse, & odio erga alios flagrasse. 287. *a.* frustra aliquando sperabat,

P.

sibi que aliqua proponebat. Vide, *Spes*. Ejus Epistolæ quomodo ab indoctis detorqueantur ad proprium ipsorum interitum, Vide 364. *a. b.*

Pauper. Christus nisi pauperem egisset vitam, perfectionibus ac morti, unde nobis maximæ divitiæ accesserunt, obnoxius non fuisset. II. 127. *b.* Pauper fuit Christus, sed mendicus non fuit, quin potius in pauperes fuit beneficus. 238. *a.*

Pauperes. Pauperum pudefactio non est charitatis contestatio. II. 54. *b.*

Pacem precari, mos erat Hebræorum. I. 110. *a.*

Peccare possunt Christiani, & *ἀνομίαν*, seu à Lege discrepantiam committere, Legem vero propriè loquendo transgredi non possunt. Christiani enim secundum Paulum Rom. vj. 15, non sunt sub Lege, sed sub gratia. II. 389. *a.* quod si tamen peccent, Legi divinæ ejusque damnationi sese nihilominus reddunt obnoxios. 389. *b.*

Peccator. Peccatoris mortem Deus non vult, sed 1. non Spiritum Sanctum blasphemantis. 2. si se convertat peccator, dum adhuc gratiæ tempus est. II. 415. *b.*

Peccatum Adam an posteros involvat, vide *Adam*.

Proprium cujusque, pœnæ reddit obnoxium, non vero, originem ducere ex peccatore, quod nulla ratio, nulla honestas, nulla quoque Lex prohibet, aut prohibere potest. I. 203. *b.* 204. *a.* ubi originale peccatum porro refellitur. Christus non venit, ut esset peccati minister, quod fieret, si manentes in peccatis servaret, sed ut peccatores à peccatis efficacissimo Evangelii sui spiritu retraheret, & sic servaret: quorum utrumque Legi defuit. II. 241. *b.* Deus non est peccati autor, (quæ enim esset ista misericordia, in fontem aliquem præcipientem in barathrum agere, ut illius postmodum miserearis, eumque inde extrahi cures?) sed permittit passusque est & gentes & Judæos, sic volentes, omni fræno, quo à Deo continebantur excusso, ire ac ruere quo vellent præcipientes, & in omnem inobedientiam effundi, adhibens etiam eos cum ipsis agendi modos, quos alendæ contumaciæ injusto arriperent, & in sua inobedientia animum obstinarent: ex qua inobedientia non magis sese eximere poterunt quam profundo aliquo carcere demersi & clausi in libertatem, nisi dimittantur, evadunt: hi quidem, quod non possint, illi vero quod id facere nihil curent, nihil cogitent, & ita quidem, ut, nisi Deus ipse hunc inobedientiæ carcerem aperiat, & homines ex illo educat, actum prorsus sit de eorum salute. I. 288. *a. b.* Peccatum ad mortem, in fratre esse dicitur. 1. si is qui frater sit, sciens prudens Spiritum Sanctum blasphemet & diabolum vel diaboli spiritum appellet. 2. actus aliquis valde enormis, puta, si quis à veritatis professione & ecclesia contra conscientiam recedat, propter opum, honorum, voluptatum cupiditatem, præsertim si etiam veritatem blasphemet, aut ejus professores infectetur, ut tantò magis fidem suæ simulationi adstruat. 3. si quis pro fratre se gerens, pretii causa fratrem, aut quod majus est, ecclesiæ ministrum, in manus hostium tradat. 4. si quis hæreseos aut perniciosi dogmatis, ex mera ambitione, aut ob quæstum

auctor

P.

auctor sit, & propugnator, vel sectator. 5. si in aliquo fratre sint habitus peccatorum gravium. Breviter, peccatum ad mortem illud esse dicitur, cujus poenitudinem Deus non admittat, seu non permittat, vel ob nimiam & omni venia indignam gravitatem, praesertim in homine Christi cognitionem adepto, vel quod praestitutum illud à Deo poenitentiae tempus jam effluxerit. &c. II. 414. a. b. Peccatum verò non ad mortem esse dicitur, in quo veniae & poenitentiae locus adhuc relictus est, quamvis nisi vera poenitentia consequeretur, mortem & damnationem haut dubiam allaturum esset. 414. b.

Peccata Ecclesia remittit aut retinet secundum normam ab Apostolis usurpatam & traditam; & si ab ista norma recedat, nec absolutiones nec damnationes quidquam curandae sunt. I. 143. b. quænam carnis aut spiritus inquinamentum sint, vide, *Scottatio*. Peccatis etiam enormibus Joannes I Epist. 2. I spem facere videtur remissionis peccatorum, dummodo ita peccantes veram poenitentiam agant, & à peccando desistant: iis tantum peccatis exclusis, quæ infra idem Apostolus dicit esse ad mortem. Aequum enim est, ut vox peccandi apud Johannem utrobique eodem modo accipiatur, & in verbis, *ne peccetis*, & in verbis, *si quis peccet*. Proinde in posteriori membro non minus quam in priori, etiam graviora peccata significat, uti & versu 9 capitis praecedentis. Ipsæ etiam peccati & peccandi voces; graviore sensu accipi solent, & consolatio, quam Johannes hic addit, longe est augustior, quam ut ad ignorantias tantum & infirmitates referenda sit, quibus & in lego venia concessa erat. II. 373. b. Porro, verum quidem est, & à secundis peccatis, in Christianismo commissis, patere Dei gratiam, & peccatorum veniam maturè reverlis ad viam justitiæ, & in ea ad extremum perseverantibus; sed id difficulter admodum fit, & non nisi extraordinaria quadam Dei gratia. Unde Petrus 2 Ep. 2. 21 hujus extraordinariæ gratiæ rationem non habet, sed ad hoc tantum respicit quod ordinarium est. Quem sensum & Autor Epistolæ ad Hebræos cap. vj. 4, 5, 6. & x. 26, 27 exprimit. II. 358. b. 359. a.

Per Christum Deo Patri gratias agere jubemur: quod fit, cum in gratiis Deo agendis Christi Domini nostri, tanquam ejus, per quem nobis omnia à Deo conferantur, meminimus, aut etiam ipsi Christo, tanquam tali, gratias agimus. Talis enim gratiarum actio non terminatur in Christo, sed per Christum tendit & refertur ad Deum. II. 193. b.

Perfectio. An ad perfectionem Christianorum requiritur, ut bona vendantur, & pauperibus distribuuntur? I. 290. b. 291. a. Quicquid usquam perfectionis est, id omne à Christo vel præceptum, vel commendatum est. 291. b.

Perfecti. Qui veram habent sententiam, contemnere non debent alios diversum sentientes, nec hi illos condemnare. Deus enim, manente

P.

mutua tolerantia, revelabit quæ imperfectos adhuc latent. II. 210. a.

Persecutio, vide, *Afflictio* & *Affligere*, & *Judicium*.

Quomodo vitari debeat? I. 58. a. noxia est infirmioribus, à quibus Deus rogandus, ne ipsos in tentationes inducat. 125. b. in persecutione Polonica hodierna reperti sunt quidam, iique ex piis etiam parentibus orti, qui divitiarum & possessionum amore, ne eas relinquere, & ex patria excedere cogerentur, veritatem & baptismum sanctissimum, quem in Christi nomen susceperant, abnegarunt. II. 260. a. Polonia nunc testatur, semper veræ pietatis in Christo Jesu comitem esse persecutionem, Regni civibus expulsis, tantum ob id, quod solam Catholicam & communem omnium Christianorum fidem amplectantur, & secundum eam vivant. 274. a.

Persecutiones in Christo Jesu piè vivere volentibus nunquam desunt. II. 32. b. 33. a. Qui igitur in Christo Jesu piè vivere volunt, mirari non debent, quod persecutionem patiantur, nec persecutionibus à Christo depelli, quin hoc ipsum pro argumento certissimo, se veros esse Christi discipulos, & pro pignore Regni cælestis capere debent. 274. a.

Persecutores, Christi exemplo abutentes, refelluntur. I. 23. b.

Personam Filii qui dicunt generari, non essentiam, id dicunt, quod verborum tantum sonum habet, vim autem & sensum nullum: dicunt enim, quæ sese mutuo evertunt. Nam Filius nihil aliud esse aut fingi potest, quam sua ipsius essentia: nec Pater & Filius una numero potest esse essentia, cum Pater & Filius relata sint, adeoque opposita, oppositorum verò una numero essentia non fit. I. 233. a. personam non esse singularem hominis naturam, manifestam involvit contradictionem. 244. a. Vide etiam, *Homo*.

Pertinacium mos est, omnia etiam apertissima in dubium vocare, & in scirpo nodum quærere. I. 77. a. Vide etiam, *Extremum*.

Pedes. Pedum lotionem exemplum Christi à Christianis exigit. I. 102. a. est enim pars hospitalitatis, erga sanctos exercenda. II. 256. a.

Pestis, vide, *Pios Deus ex tentatione liberare novit*.

Petere in nomine Christi, quid sit? I. 107. a. estque novum præceptum. ibid.

Petra in deserto sequebatur Israëlitas, quatenus iis per desertum vadentibus profluentes ex se suppedita-
bat aquas, non secus atque si ipsa eos sequeretur, & illis ubique præsens adesset. Erat verò Christus, seu Christi figura, qui spiritualis est petra. II. 45. a.

Petrus Apostolus superavit alios Apostolos miraculis. I. 20. b. aliquid singulare præ reliquis habuit. 101. a. dum humilis esse vult, elatum se ostendit, Domino resistens, summo consilio cuncta facienti, ibid. etiam si ei ter à Christo dicatur, pasce oves meas, non tamen propterea mox universalis ecclesiæ pastor præ aliis Apostolis constituitur, cum id ex verbis ipsis colligi nequeat. 149. b. ei mors crucis à Christo prædicatur. ibid. Romæ tamen eum mortuum esse, (N n n 2) credi-

P.

credibile non est. 150. *a.* nam nec adhuc Romæ fuit, cum Paulus epistolam ad Romanos scriberet: adeoque hinc fundamentum sedis Romanæ collabitur. 159. *b.* 160. *a.* quo pacto enim fieri potuisset, ut Paulus tot fideles Romæ degentes tam diligenter salutans Rom. xiv. Petrum in salutatum dimitteret, & non potius primo omnium loco salutaret? jam enim in hoc tempus habitationem ejus Romæ conjiciunt, qui eum Romæ fuisse dicunt. Imò nec Epistola hac ad Romanos quidquam fuisset opus, Petro Ecclesiam illam regente. 322. *a.* In eo lapsus est, ut, dum aliquos offendere veritus est, multo plures offenderit, Christianamque præterea prodiderit libertatem. ll. 43. *b.* Romæ non fuit, cum Paulus Epistolam ad Colossenses scriberet, cum duo tantum Pauli cooperari ex circumcisus Romæ fuisse dicantur, Marcus scilicet & Jesus seu Justus, Petrusque minime commemoratur. 195. *a.* conf. 279. *a. b.* Ecclesia super Petrum ædificata est, quatenus Christo in cælum profecto ædificata est super illius prædicatione & testimonio. 295. *a.* conf. 279. *a. b.* Ecclesia super Petrum ædificata est quatenus Christo in cælum profecto, ædificata est super illius prædicatione & testimonio. 295. *a.* munus & officium ejus non magis ad successores transire potuit, quam munus & officium Apostolicum. Quisquis enim Petro defuncto successit, ipse super petra ædificatus est. ibid. Petrus 2 Epist. 111. 16, omnes Epistolas Pauli, de Christiana religione scriptas, approbat. 364. *a.*

Philemon Colossensis Ecclesiæ præcipuum membrum, Archippus autem minister fuisse videtur, eo quod Onesimus, pro quo ad Philemonem scripserat Paulus, Colossensis fuerit, vers. 9, & Paulus ad Colossenses scribens, Archippum ministerii sui implendi admoneri velit. ll. 195. *b.*

Philippenses. Apud Philippensem ecclesiam Paulus uxorem suam reliquisse censetur ex mutuo consensu, quod ita magis expediret promotioni Evangelii: cum verisimile sit, mulierem rogatam à Paulo Phil. iv. 3. ut mulieres alias adjuvaret, Pauli fuisse uxorem. ll. 211. *a.*

Philo quem dixerit λόγος? l. 3. *a.*

Pietas, quia promissionem habet æternæ vitæ, necessaria omnino est ad hanc promissionem obtinendam. ll. 253. *b.* complectitur & fidem, & omnia fidei effecta seu opera: & hinc sermo, qui pietatis operibus nihil promissum esse, qui ea ad salutem necessaria non esse dicit, & à causis æternæ salutis excludit, infidus est & fallax, & omni repudiatione dignissimus. Nihil enim aliud Deus in universa religione Christiana egit, quam ut nos vel maximè pios in hac mortali vita redderet, & tales redditos, postmodum immortalis vitæ in pietatis præmium hæredes efficeret. Huc omnis Dei gratia, huc ipsa Christi mors tam acerba pro peccatis nostris unice spectat ac tendit. 253. *b.* 254. *a.*

Pilatus. Eum Judæi ex judice volunt facere carnificem. I. 131. *b.*

Pios Deus ad fidei experimentum mori vult. I. 136. *a.* & ut impii suæ contumaciæ exercendæ, nullum hac in parte discrimen inter se & pios videntes, latif-

P.

simum campum habeant. 202. *b.* Pios Deus ex tentatione, seu publicis sævientis belli, pestis, famis, calamitatibus, liberare novit; & si aliqui non sunt conservati, vel ipsorum culpa ac temeritate id factum est, quod sibi cum possent ac deberent, non caverint, vel peculiari aliquo Dei judicio, cujus ipsi rationes constant. Hoc satis est, quod pii, quamvis perisse videantur, non pereant, quippe ex interitu in vitam immortalem à Deo vindicandi. ll. 353. *b.* 354. *a.*

Placare, vide *Propitiare*.

Plenitudo Christi quæ? l. 14. *a.* omnis etiam plenitudo Dei, Christianis tribuitur Eph. 111. 19, adeoque Deitatis. ll. 159. *b.* plenitudo Deitatis quomodo corporaliter in Christo habitare dicatur? Vide, *Elementa mundi*.

Pleonexia dicitur cupiditas, quæ in commutationibus plus æquo habere studet, nimiaque ad rem attentio, & de rebus hujus vitæ sollicitudo, nimia item parcitas & sordities, & opum accumulatio propter ipsas opes, non propter illarum usum, quod avari proprium est. ll. 379. *a.* conf. 357. *a.*

Plinius scribit, nocturnos conventus à Christianis in persecutione haberi solitos. I. 142. *a.* additque in eadem ad Trajanum epistola, Christianos in conventibus suis Christo hymnum canere solitos fuisse, ut Deo. ll. 193. *b.*

Poculum cur Deus à Christo non transfulerit, etiam si id Christus suppliciter petierit. I. 95. *b.*

Pœna. Pœnæ propriè dictæ rationem mors Christi non habet, neque habere potest. Vide. *Mors Christi*. Pœnam infligere meritam, & eo quo par est fine, non est contra charitatem Christianam, dummodo is infligat, qui infligendi jus & potestatem habet, qualis Paulus erat, Satanæ tradens Hymenæum & Alexandrum. ll. 243. *a.* conf. I. 304. *b.*

Pœnitentia vera esse nequit, ubi firmiter creditur, peccata etiam si nunquam recte relicta, nihil ad salutem obfutura esse, quippe jam satis superque ab ipso Christo persoluta: adeoque Dominum, contra quam Apostolus 1 Thess. iv. 6 docet, eadem vindicatura non esse. ll. 223. *b.*

Polygamiam Christiana perfectio & sanctitas, si à Christiano jam facto fiat, adulteriis Matth. xix. 9 annumerat. ll. 28. *a.* & non magis viro licet plures habere uxores, quam uxori plures viros, cum vir proprio corpori non dominetur, sed uxor, & servo plures habere dominos minime liceat. 28. *b.*

Populus. Ejus salus quomodo suprema lex esse debeat, vide, *Salus*.

Potestatem quomodo Christus habeat animam suam rursus accipiendi? I. 82. *b.*

Præceptum Apostoli de eligenda vidua unius viri, cæteris, ut ajunt, paribus intelligendum esse dicitur, eo quod fieri posset, ut nulla talis esset, aut ut ab aliis vinceretur pietate & virtutibus. ll. 247. *b.* Vide etiam, *Nuptia*, & 255. *b.* 256. *a.*

Præcepta jubentia semper hominem obligant, quotiescunque illorum exequendorum facultas datur: I. 269. *b.* præcepta pietatis solet Scriptura Sacra generalibus verbis & sine ulla exceptione tradere,

P.

dere, quod & in omnibus legibus observatur: quarum tamen executio ex rerum circumstantiis & singulari materia pendet, quæ non semper recipiendæ universali legis formæ apta nata est. II. 326. a. Præcepta Novi Fœderis multo perfectiora sunt Mosaicis. Vide *Mundus*.

Præcognitus dicitur Christus ante constitutionem mundi. II. 306. a.

Præcognosci dicuntur ea quæ nondum existunt. I. 128. a.

Prædestinatio Dei suum effectum non minus necessario habitura est in Christi fratribus, quam habuit in ipso Christo. Alioquin enim Christus non esset primogenitus inter multos fratres. I. 242. b. nec tamen hinc sequitur, Deum ex universo hominum genere certa quædam individua nominatim ad fidem prædestinasse, cætera vero omnia à fide & salute rejecisse. Deus enim omnes ad fidem invitat, & si qui indurantur, peccatis suis id sunt commeriti, & à propria improbitate indurantur. 243. a. II. 271. b. prædestinationis tres sunt actus: vocare, justificare, & glorificare. 243. a. b. Prædestinatio Reformatorum, paulo ante descripta, eo quoque refellitur, quod Paulus etiam pro induratis Deum oret. 265. a. conf. 283. b. 284. a. 285. a.

Prædicare. Prædicatio Evangelii quæ tam brevi temporis spatio, tam longe lateque & in omnes mundi plagas diffusa est, nullisque humanæ potentiae viribus suffulta fuit, maximum continet divinitatis argumentum. II. 184. b. Deus enim id curabat per Christum, ut per eum omnia reconciliaret erga se, nec quisquam esset, qui sibi causam & occasionem reconciliationis istius defuisse prætexeret. ibid.

Prædicere. Non quia Deus prædicat homines malè acturos, ideo male agunt, sed quia male acturi sunt, ideo Deus id prædicat. II. 9. a.

Prædictionem suam non impleri gaudet Deus, si homines pœnitentiam agunt. I. 126. a. conf. 276. b.

Prædictiones Scripturæ de Christi cruce & morte non eam vim habuerunt, ut homines ad Christum crucifigendum adigerent, aut illis arbitrium id facienda vel non facienda adimerent. Hoc enim si verum foret, quamvis Jesum, Christum Dei esse cognovissent, tamen eum necessario crucifixissent. Quod tamen Apostolus negat. II. 9. a.

Præscientia nullam infert rebus præcitis necessitatem. I. 56. b. 102. b. est etiam contingenter futurorum. 105. a. b. 126. a. 136. b. 149. a. b. præscientia Dei non falleretur, si homines aliter, nec male agerent; cum Deus hæc non ita præsciat & prædicat, ut homines male non agere posse nesciat, imo non malit. II. 9. a.

Pretium pro nobis datum, metaphorice dicitur. Nam nemo nos Deo vendidit, & vita ac sanguis Filii Dei omne pretium superat, quem Deus effundi passus est, non ut sibi debita nostra, quæ condonavit omnia, solvi faceret, sed ut remissionem peccatorum sanciret, & ex morte Filii gloriam consequeretur maximam. II. 27. b.

Primogenitus semper est ex eorum numero quorum dicitur primogenitus, ut primogenitus filiorum,

P.

fratrum, Regum, mortuorum, nec ullum dari potest dissimile exemplum, ipsaque ratio ac relatio manifesta id requirit. Primogenitus autem omnis creaturæ dicitur Christus à Paulo, ut ostendat, Christum ita à Deo creatum esse, ut ejus creatio fuerit ejus generatio, quatenus eum Deus sic creavit, ut illum sibi similem, id est Regem ac Dominum omnium fecerit. Deus enim per metaphoram ab hominibus generare dicitur. Sed & hoc ostendit Paulus voce primogeniti, Christum cæteros dignitate antecellere. Antecellit vero non fratres tantum, sed omnem, prout additur, creaturam; puta & Angelos, quorum creatio, quatenus per Christum facta est, ad filiationem non pertinet. II. 179. b. 180. a.

Principes. Principibus hujus seculi curæ non est, ut veritatem cognoscant. 133. a.

Principii voce quid apud Johannem intelligendum sit? I. 2. a. b. cur principium Evangelii intelligitur, variis rationibus docetur. ibid. b. & 3. a. sed & quomodo ad principium mundi referri, deque eo intelligi possit, ostenditur. 73. b. & II. 306. a. cujus rei principium etiam in prima Johannis Epistola intelligatur, ex materia subjecta facile intelligitur, nimirum itidem principium Evangelii, & ex eo quod protinus adjicitur, *quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod spectavimus, & manus nostra contræxerunt*. Hinc enim apparet principium designari, in quo Johannes & alii primi præcones Evangelii, hoc quod annuntiabant, audiverunt, viderunt &c. Nisi enim hoc à principio audivissent, vidissent &c. quo pacto id à principio fuisse tam certo possent asserere? Unde & Christus ipse ait Joh. xv. 27, quia à principio mecum estis &c. 369. a.

In principio, & à principio esse, habet aliquam differentiam, quod in principio esse non tam includat continuationem, quàm à principio esse. II. 369. a.

Priscilla tanto nobilior fuit, quod in nominatione Rom. xvj. 3, etiam viro sit anteposita. I. 320. b.

Probare debemus quid Domino placeat, & non semper expressum expectare mandatum. II. 167. b. probanda & examinanda sunt omnia ad Christianæ religionis principia, & quæ iis respondent retinenda, quæ vero secus habent, rejicienda. 229. b.

Promissio. Promissionis Abrahamo datæ, effectum denegare quidem potest Deus multis ex semine Abrahami ortis; qui scilicet paternæ fidei & virtuti non respondeant, & tanta Dei gratia indigne se gerant; sed promissio ac jus regni promissi Abrahamico semini semper apud Deum manet integrum ac illibatum, ejusque Deum pœnitere nequit: cujus vi tandem etiam fiet, ut Deus universum Abrahami semen tandem ad se convertat, & in regnum promissum asserat, ne reliquias tantum solas servasse videatur, exceptis forte paucis extreme contumacibus & improbis. 287. a. Cujus rei illustris fuit Israëlitarum universalis in deserto cla-

P.

des, filiorumque tandem universalis rerum conservatio, & in terram promissam introductio. 287. a. b.

Propheta pro insigni illo, de quo Moses vaticinatus erat, & quem Judæi à Messia perperam distinguebant. I. 17. a. 46. b. 63. a.

Propheta semper fuerunt in statu secundum carnem humili, pauperes, & contemptui obnoxii. I. 38. a. 50. b, errare & peccare possunt, etiam si Spiritu Sancto præditi. 107. b. 108. a. II. 13. a. recentes, in magno sunt errore, dum Deum unum & trinum esse dicunt, qui spiritus ex Deo non est, eo quod non dicat, Jesum esse Dominum à Deo factum, inducatque nobis Deum Spiritui Sancto, Prophetis & Apostolis incognitum. 61. a. Prophetis Veteris Testamenti mysterium de gentium vocatione non fuit ita notificatum, ut illud cognitum haberent, sed tantum per eorum scripturas ita fuit notificatum & proditum, ut nobis nunc rem tantam in effectu videntibus, ea notificatio plurimum esset ad fidem usui. 157. b. Prophetæ in Ecclesia erant, qui ea quæ sibi per spiritum revelata essent, exponebant in Ecclesia. 229. b. Prophetæ Veteris Testamenti in Christum minime crediderunt. Nam quia de Christo ceu adhuc venturo locuti sunt 1 Petr. I. 12, non potuerunt in eum credere, quem ipsimet olim demum futurum credidere. 303. a. In Ecclesia donum Prophetarum erat, non tantum futura prædicere, sed quod majus erat, arcana Christianæ fidei dogmata revelare, inprimis vero Veterum Prophetarum abditos & latentes sensus in apertum producere, ad fidei Christianæ confirmationem & Ecclesiæ institutionem ac ædificationem. Cujus doni insigne specimen in auctore Epistolæ ad Hebræos apparci. I. 293. a. Prophetæ Novi Testamenti, etsi Spiritu Sancto loquerentur, tamen loquebantur & mente 1 Cor. XIV. 5, 15, 22, 24, 29, 31. & non sicut Prophetæ Veteris Testamenti, quorum mens, dum à Spiritu Sancto acti loquebantur, quiescebat. Nam illi Christo jam exorto arcana Dei explicabant, ut ab omnibus intelligi possent, & quæ extant in Novo Testamento scriptæ futurorum prædictiones, clavis verbis conceptæ sunt; sola excepta Apocalypsi, quæ id præsignificatum esse quod evenit, ex eventu intelligi vult. II. 350. a.

Prophetides mulieres in Ecclesiis tacere jubentur ab Apostolo 1 Cor. XIV. 34. Nam si linguam habens cum nullus est interpres, in Ecclesia tacere jubetur 1 Cor. 28, nulla causa est, ut & mulier in Ecclesia prophetet, cum id extra Ecclesiam facere possit, nec Deus ipse adstruat quod indecorum sit. Præterea cum subjectionem Apostolus mox opponat locutioni in Ecclesia, & Prophetides non minus subijci debeant maritis aut viris quam aliæ mulieres, consequitur, neque prophetides jus habere loquendi in ecclesia. II. 76. b.

Prophetia. Quod Petrus 2 Epist. I. 20 omnem Prophetiam Scripturæ propriæ explicationis non esse dicit, trahi non debet ad omnem Scripturam Sacram, in qua non vaticinia aliqua traduntur, sed vel res præteritæ, vel præsentis & ad officium no-

P.

strum pertinentes proponuntur, eo fine ut ab omnibus intelligantur. In tali enim Scriptura intelligenda nullis aliis Prophetis est opus. Nam vel ipsa per se unicuique clarum & apertum, nisi quis cum ratione insanire velit, sensum tradit: vel si quid habet obscuritatis, ex aliis per se clavis Scripturæ dictis intelligi potest ac debet. II. 350. a.

Propitiabatur Deus in Veteri Testamento, non quia semper ex irato reddebatur placatus, sed quia efficiebatur, ut propitius porro maneret. aut si forte iratus esset, propitiabatur, quatenus se ad dimittendam iram obstrinxerat. I. 187. b. Ita & propter sanguinem Christi Deus iram nonnunquam dimittet, non quod Christi sanguine placetur, ceu quem ipse fundi fecerit ex immenso erga mundum amore, sed quod tanto charitatis pignore ad id faciendum sese obstrinxerit. 200. b. conf. 374. a. b. & II. 401. b.

Propitiatio dicitur Christus pro peccatis nostris, id est victima pro peccatis nostris, per metonymiam effecti pro causa. Per victimam enim pro peccatis fiebat propitiatio, id est efficiebatur, ut Deus esset propitius peccatori pro sua clementia & misericordia. II. 401. a.

Propria Christi pro Judæis. I. 10. a.

Proprius Dei Filius dici potest Christus, quamvis non proprie dictus, seu proprie loquendo ex Dei essentia generatus, quamvis, inquam, non quidem in re, sed in voce Filii, sit metaphora ac improprietas. I. 245. a.

Παῖς, pro patrona. I. 320. b.

Πρωτότοκος, recte vertitur primogenitus Col. I. 15, licet derivetur à verbo *ἔκω*, quod significat pario. Nam non matres tantum, quæ proprie loquendo pariunt, sed & patres dicuntur *ἑκός*, parentes. II. 180. a.

Πρωτόγενετος, quid apud Johannem? I. 13. b.

Providentiæ Christi argumentum est, quod Apostolus dicat; si Dominus voluerit, veniam. II. 18. b. 19. a. 93. b. quodque potentiam Christi in congregatione Corinthiorum adfuturum dicat. 20. a. conf. 105. b. 106. a. 116. a. 206. a. b. 221. b. 236. b. 237. a.

Πρόνοια, quid? I. 1. a.

Prudentia in persecutionibus uti, Christi exemplo licet. I. 92. a.

Psalmi inde sunt dicti, quod olim instrumentis musicis accini solerent. II. 193. b.

Pulvis es & in pulverem reverteris, dici sibi auditur Adam, postquam peccaverat, eo quod terreus, *χῆνς*, esset, à *χῶ* pulvis. II. 88. b.

Purgatorii defensores refelluntur. II. 13. b.

Pythagoræi à carnium esu abstinebant. I. 307. a.

Q.

Qualitates à corruptibili & mortali corpore indui non possunt, nisi simul induatur ipsum qualitibus istis præditum corpus. Qualitates enim supponunt corpus. II. 90. b.

R.

Ratio. Rationi Scriptura opponenda non est, cum hæc eam semper supponat, neque brutis sed foliis

M E M O R A B I L I U M

R.

solis hominibus data sit judicanda & examinanda, aque falsis dogmatibus discernenda. I. 171. a. b. Ejus abusus est, contradictionis conciliandæ modos quærere, rationisque usum in Scripturæ intelligence oppugnare. 171. b. Rationis & judicii humani examen non defugiebat Apostolus, cum diceret I Corinth. xi. 13: *In vobis ipsis judicate.* Veritas enim examinari cupit, & quanto magis examinatur, tanto solidior apparet. II. 53. a.

Rationalis. In Christiana religione nihil esse debet, quod rationale non sit, (jubetur enim cultus rationalis Rom. xij. 1.) & proinde, quod cum manifestis rationis principiis non congruat. Omnes contradictiones & opiniones, adversa fronte in seipsas incurrentes, procul ex Christiana religione facessant. Omnes item externi ritus & regulæ ab hominibus repertæ, ab eadem exulcent. I. 290. b.

Reconciliatus non est Deus mundo per mortem Christi, sed mundus Deo, cui qui eo tempore mundum dilexit. I. 201. a.

Redemptio talis per Christum facta est, quæ gratuitam justificationem & Dei in ea conferenda gratiam, & sic liberalissimam debitorum remissionem ac condonationem neutiquam tollit, vel ulla ex parte imminuit. I. 186. b. 187. a.

Regnare. Regnaturus dicitur Christus super domum Jacob in secula, quamdiu scilicet hæc secula erunt, & prout etiam Christus Sacerdos in secula esse dicitur. II. 81. b. 82. a.

Regnum Christi non habet splendorem regni mundani. I. 132. a. Regnum quod Christus ut homo per sessionem à dextris Dei accepit, post resurrectionem ex mortuis, & in cælos assumptionem demum, universa Scriptura teste accepit. 248. b.

Regula, ad quam exigenda sunt omnia quæ afferuntur dogmata, est autore Paulo Rom. xvj. 17, doctrina primitus in ecclesia tradita, & quicquid præter illam est, scandalum & vitandum est. I. 322. b.

Religio. Religionis Christianæ veritas etiam ex prædicationibus Apostolorum colligi potest. Vide, *Doctrina Pauli*, & II. 275. b.

Religionem unam tantum fore, abolitis aliis, pravum interpretamentum est. I. 82. a.

Reliquiæ. Ex eo, quod Diabolus Moïsi corpus ad cultum supersticiosum in populo introducendum expetiverit, Angeli vero ei resisterint, apparet, quam gratam rem Deo faciant & sibi salutarem, qui sanctis, quas vocant, reliquiis tantam religionem ac venerationem impendunt, in quibus, etiam si multiplex & aperta non esset deceptio, quia tamen hæc religio Deum non habet ducem & autorem, non tantum eam vanam ac supersticiosam, sed etiam Deo adversam & idololatriæ affinem esse necesse est. II. 355. b.

Remissio peccatorum, eorundemque persolutio, adversa fronte inter se pugnant. II. 148. b.

Repleti Spiritu Sancto Apostoli alique viri divini dicuntur, cum aliquid eximium dicturi facturi que

R.

erant, & Spiritum Sanctum in se concutiebant & commovebant, adque usum revocabant. II. 266. a.

Reprobatio æterna falso asseritur, cum homines in Christum peccantes, uti & quorum conscientia infirma verberatur I Cor. viij. 12, non pereant propter æternam aliquam reprobationem aut rejectionem suam nominatim, sed propter suam propriam culpam, quin imo Christum pro iis mortuum esse ut servarentur. II. 38. b.

Res. Qui res suas Christi rebus comparant, adeoque & præferunt, merito ab Apostolo Phil. 2. 20, negantur curare res Christi. II. 206. a.

Resurgere. Resurrexisse dicitur Christus, Dei virtute suscitatus. Nam & nos resurrecturi dicimur, quod Dei virtute simus resuscitandi. I. 157. a. Resuscitati dicimur cum Christo, non ipso facto, sed jure haut dubio ad vitam immortalem cum Christo in cælis agendam: imo ipso etiam facto, ex morte spiritali peccati. II. 191. b.

Resurrectio Christi multis & variis argumentis adstruitur. I. 148. a. b.

Resurrectio mortuorum, tum bonorum, tum malorum, probatur. I. 43. b. impiorum resurrectionem ad pœnam qui non credunt, dimidium tantum fidei Christianæ habent, non totam & integram fidem. 173. b. Resurrectionem mortuorum non dari, & Christum ex mortuis excitatum esse, contradictoria sunt. II. 79. b. resurrectione piorum stabilita ad capeffenda cælestis vitæ præmia, sua sponte consequitur & resurrectio impiorum, ad subeundas æterni pœnas ignis: cum Christus vitam post mortem prædicaverit, non tantum iustis ad beatitudinis æternæ perfruitionem, sed etiam iniustis ad punitionis æternæ perpersionem. 87. a. conf. 232. a. resurrectionem mortuorum metaphorice exposuerunt Gnostici, uti & Corinthiorum aliqui. 270. b.

Resurrectio spiritalis in capite v Johannis minime intelligitur. I. 43. b.

Resuscitatio ex mortuis est generatio. II. 182. a. I. 156. b. 157. a. Unde & Christus constitutus Dei Filius dicitur. 157. a. conf. II. 184. a.

Rex. Regem ubi se esse confessus est Christus coram Pilato, præclaram illam confessionem, cujus Paulus I Tim. vj. 13 meminit, edidit. I. 132. b. Regem esse & Christianum esse, non esse *deusum* putatur. II. 243. b. (cum tamen, persecutiones piorum cessare debere aut posse aliquando, quod hac opinione fore speratur, ei è diametro contrarietur, quod Apostolus habet; omnes qui pie vivere velint in Christo Jesu, persecutionem esse passuros: contrarietur item Christi exemplo &c.)

Rhapisma distinguitur à colaphis, & est ictus bacillo inflictus. I. 130. b.

Romani. Eos frustra metuebant Judæi, si populus Christum recepisset. I. 91. a. Romanorum Christianorum conversio ubique celebrabatur, eo quod Romani per totum orbem terrarum fama differrentur. 158. b. Qui vero Romanos converterant, forte ex Apostoli comitatu fuere, illius cooperarii administri. 317. b.

Roma-

S.

Romanus Papa, qui se Petri successorem esse dicit, immerito sibi majestatem arrogat, quæ in Petro nequaquam fuit, nec esse debuit, cum se Corinthii Cephæ esse dicere prohibiti sint. II. 14. *b.* est Antichristus, in templo seu Ecclesia Dei sedens ut Deus, quem omnes venerabundi adorent, cujusque pedes osculentur etiam summi Reges & Imperatores: unde quam sese efferat supra omne quod dicitur Deus, seu supra omnes Reges & summas in terris potestates, quibus Deorum nomen Scriptura tribuit, patet. 234. *a.*

S.

S *Abbatum.* Ejus festivitatem in diem Dominicum ab Apostolis esse translatam falsum est; uti & illud, fas non esse operari etiam die Dominico, si sit opus. I. 139. *b.* Sabbati jejunium à mundo condito nullis piorum in usu fuisse certum est, nec primis Christianis & Apostolicæ Ecclesiæ. Roma primum prodiit, & Orientis Ecclesiis occasionem dedit cum Romano Episcopo hac de re graviter contendendi. Et Christianis quidem, si res postulet, etiam Sabbato jejunare licet, cum Filius hominis etiam Sabbati sit Dominus, sed cum alios habeamus ad jejunandum dies, quid attinet diem septimum memoriæ quietis ab ipso Deo sacratum, jejniis, iisque etiam falsis, destinare? II. 252. *a.*

Sacerdos summus erat Caiphas, & annuus, idque ex Judæorum ambitione & Romanorum avaritia, cum ex Lege munus hoc non annuum sed ad mortem perpetuum fuerit. I. 91. *a.*

Sacerdotes Aaronici, summi dicebantur tempore Christi, quod plures essent, & summum Sacerdotium annuis vicibus obirent. I. 92. *a.*

Salus ex Jerusalem per Messiam promulgari debuit. I. 35. *b.* populi, suprema quidem Lex est, sed ea per nefas minime procurari debet. 91. *a.* confessioni peccatorum, fidei, charitati, invocationi nominis Domini, & cuique virtuti, seorsim aliquando tribuitur, sed per synecdochen, inclusis scilicet eorum adnexis. II. 372. *b.*

Samaritanorum nomen ex Judæorum odio notius erat quam Sicharitarum, etiam si Sicharitæ fuerint. I. 34. *a.* cum Samaritanis cibum capere discipuli noluere. Ibid. Samaritani habitu distincti fuere à Judæis. ibid.

Sanctificare. Sanctificabantur in Spiritu Sancto fideles, cum Spiritum Sanctum cælitus accipiebant, quem nonnisi per manuum Apostolicarum impositionem, aut nonnisi Apostoli alicujus interveniente prædicatione poterant accipere. I. 317. *b.*

Sancti. Sanctorum vita functorum intercessionem pro nobis ambiendæ non sunt, fusis ad mortuos precibus, quod sine gravi peccato & idololatria fieri nequit, sed cum sanctis habenda nobis est sanctæ vitæ communitas, quæ propterea etiam inter fidei

S.

Christianæ articulos ab antiquis & sanctitati adhuc deditis Christianis est relata. I. 218. *a.* Sancti cum judice Christo in summa gloria erunt, & unum cum ipso reputabuntur; mundus autem universus stabit coram iis judicandus. II. 23. *a.*

Sanguis. Sanguine Christi Deus sese ad remissionem peccatorum nostrorum nobis obstringere voluit. I. 197. *a.* Sanguine vilissimorum hominum urbes & populi lustrabantur. II. 18. *a.* Sanguis & suffocatum comedi potest, si scandalum ablit. Non enim à cibis, cum gratiarum actione sumendis, ab Apostolo excipitur. 252. *b.* Sanguis Christi, incorruptibilibus rebus à Petro cap. 1. *vs.* 18, 19, opponitur, quatenus Christi sanguis & caro incorruptibili corpore transmutanda erant, adeoque & transmutata sunt; propter quam transmutationem etiam Christus corruptionem vidisse negatur. Quæ enim in præstantiorem naturam mutantur, corrumpi minime dicuntur, sed ea tantum, quæ in deteriore. 305. *b.* Sanguis victimarum non habebat vim purgandi omne peccatum, solas tantum ignorantias & infirmitates purgabat, ut legere est in Lege. At Filii Dei sanguis omne peccatum purgat, nam & pro omnibus omnium peccatis, ex Dei voluntate & mandato susus est. Ideoque Deum movet & penitus obstringit, ut omnibus in Christum credentibus, & in luce ambulantibus, peccata condonet, & eorum reatu ac pœna solvat, tanto magis, quod hæc Christi obedientia, qua se victimam dedit pro mundi peccatis, & se demisit ad mortem, eamque crucis, Deo fuerit omnium gratissima. Ita igitur Christi sanguis non tantum peccata nostra emundat, sed etiam emundata esse ostendit, tanquam certissimum pignus remissionis peccatorum, nobis à Deo datum. 371. *b.* Mundat vero nos sanguis Christi ab omni peccato, non simpliciter, sed cum hac conditione, si in luce ambulamus. Ex qua conditione apparet, sanguinem Christi non esse susum, ut peccata seu debita nostra Deo proprie loquendo exsolveret, sed ut ea Deus ex decreto voluntatis suæ, nobis remitteret & condonaret. Nam si prius illud verum esset, nulla conditio à nobis posset requiri. Quando enim creditor debitum suum plenissime recepit, nullum amplius debiti à debitore exigendi jus habet. Unde & redemptio, quæ facta est in Christo Jesu, dicitur Coloss. 1. 14. Ephes. 1. 7 remissio transgressionum. 372. *a.*

Ex *Sanguinibus* quomodo Johannes hominem natum dicat? I. 10. *b.*

Sapientia Pauli quanta fuerit, vide *Paulus*.

Satanas quomodo dictus sit Petrus à Christo? I. 56. *b.*

Scandalum multis præbet Scriptura, Christi que sermo, & quibus? I. 52. *b.* 53. *a.* dicitur esse lignum in decipula, cui esca alligata est, ut illius tactione mures capiantur. 280. *a.* cum voce offendiculi conjunctum, graviorem offensam & læsionem designat, quam offendiculum. Unde etiam Matth. xiii. 21, ab ipso Christo de iis qui deficiunt à fide, usurpatur. 313. *a.*

Sceno-

S.

Scenopegia, vide, *Tabernaculorum festum*.

Scientiam appellat Paulus fidei nostræ persuasione.

Unde apparet, ex rebus fidei, rationem & intellectum, sine quo nulla datur scientia, tolli non debere. II. 114. a. Vide etiam *Fides*.

Scipio Africanus major ubi mortuus & sepultus sit ignoratur, secundum Livium. I. 150. a.

Scire dicuntur, quod scientia & aliis Dei donis præcellant, qui ob scientiam istam aut alia Dei dona superbiunt: qui vero modeste agunt, & scientia aliisque donis non efferuntur, videntur quasi dignitatem suam nescire. II. 35. b.

Scortatio & carnis & spiritus inquinamentum est I Cor. vj. 18. Alia enim peccata omnia spiritus tantum sunt inquinamentum, qui non solum ipsis pravis factis inquinatur, sed etiam pravis propositis & cogitationibus. II. 123. b.

Scriptura Sacra ita prædita est, ut eâ homines ad errorem quoque abuti possint. I. 53. a. 54. b. etiam à rudibus & indoctis legi potest. 160. b. est lapis lydius, ad quem omnia dogmata examinanda sunt. Vide, *Traditiones*, & *Probare*. Omnibus legenda est, & non tantum Senioribus ecclesiæ: adjurat enim Apostolus Seniores Ecclesiæ Thessalonicensium, ut epistolam suam legi faciant omnibus sanctis fratribus II. 230. b. conf. 274. b. Non protinus imperfecta est ad salutem, etiam si forte aliqua per sermonem Apostolorum ecclesiis tradita sint. Nam ex iis quæ ab Apostolis prædicata sunt, non esse omnia ad salutem necessaria, sacris quæ exstant literis mandata, ex loco 2 Thess. 2. 15, minime colligitur; cum non sequatur: Si una Epistola ad Thessalonicenses non complectatur omnia ad salutem necessaria, nec omnes quæ habentur, sanctas epistolas simul conjunctas, cum Evangelistarum scriptis, & Apostolorum Actis, adjuncta etiam universa veteri Scripturâ, eadem complecti. (Adde quod, posito aliquo defectu Scripturæ, quam habemus, Deus defectum istum à nobis minime sit requisiturus, cum is in potestate nostra non fuerit, & Traditiones Pontificiorum, ceu incertissimæ & falsæ, in locum istius suffici haut mereantur.) 236. b. Scriptura sæpe unum expresse ponit, sed simul includit & intelligit omne quod cum illo connexum est. I. 268. b. 269. b. 270. a. quomodo exponenda sit? vide, *hæreses*, & *Propheta*. Deus nullo alio fine Sacrarum Literarum monumenta exstare voluit, nisi ut ex illis doctrinam salutis peteremus, & judicium ferremus de iis quæ ab illa dissonant. Unde latebras tantum quærunt hæresibus & falsis dogmatis, qui dicunt in Scripturis non omnia ad salutem necessaria contineri. II. 350. b.

Seculum aliud erit finito hoc seculo. I. 52. b.

Secundum carnem non protinus ambulat, qui imprudens aut affectu aliquo seu infirmitate abreptus delinquit, protinusque sese recolligit: sicut neque secundum spiritum ambulare dicendus est, qui aliquando spiritui obsequitur, spiritusque viam mox relinquit? I. 226. b. Verba, *secundum carnem*, vocibus *secundum spiritum*, perpetuo in Scriptura opponuntur. 253. a. b.

S.

Sedere in terra, Orientalium mos est. I. 65. a. Sedere à dextris Dei, Apostolus pro regnare accipit. Nam sedere, idque tam honorato loco, quo nullus esse possit honoratior apud Deum, non otium aliquod significat, sed summam dignitatem ac thronum vere regalem, quod & scabellum pedum evincit, thronis Regum apponi solitum. II. 82. a.

Seniores dicti sunt ecclesiarum rectores, quia plerumque ex ætate provectioribus sumebantur. II. 282. a. iidemque sunt cum Episcopis. 337. b. Senioribus quidem peculiaris à junioribus debetur subiectio ex peculiari officio, sed ita tamen, ut cuilibet in ecclesia jus fasque sit quemlibet meliora admonere, & ut quisque teneatur meliora monentibus sese subjicere illisque parere. Petrus enim I Petr. v. 5 omnes alios aliis sese subjicere jubet. Unde videmus summam Christianæ libertatis æqualitatem in Ecclesia esse, neque ulla ecclesiastica munera ullum libertati præjudicium ac detrimentum asferre. 339. a.

Ad *Sepulchra* mortuorum flere solebant lugentes. I. 89. b.

Sermo quomodo Christus dicatur? I. 3. a. b. 4. a. b. Chaldaio Paraphrasti ipse Deus est, nec unquam à Dei persona distinguitur. ibid. b. quomodo in principio fuisse dicatur? 4. a. b. Sermonem Christi quia Apostolus abundanter in nobis habitare vult, multum huic Apostolico præcepto derogant, qui Sacram Scripturam, qua Christi sermo continetur abundanter, paucis, iisque sibi tantum auctoratis, legere permittunt. Imo quia pauci sunt, qui serio dent operam, ut in se sermo Christi habitet abundanter, hinc fit, ut tot errores, & omnis generis vitia, & sæva inter ipsos bella, Christianum orbem continuo inundent. II. 193. a. Sermo vitæ appellatur Christus, quod primus vitæ æternæ nuntium clarissimum & certissimum attulerit, seu, ut Paulus Apostolus loquitur, vitam illuminaverit, & omnibus in se credentibus daturum se pollicitus sit. 369. b. Hinc & Johannes in Evangelio cap. 1. 4 docet, vitam in sermone, nec in ullo alio ante ipsum fuisse. 370. a.

Serveto, cum ad ignem duceretur, corona fuit imposita, pice ac sulphure illita. I. 133. b.

Servia ad libertatem aspirare, eaque magis uti, si possunt, debent. II. 31. b. 32. a.

Servilis. Sine servili & herili statu humanam societatem consistere posse, docuit experientia, abrogato inter populos plerosque Christianos servili illo & herili, qualis olim fuit, & qualem Apostolus intelligit, statu. II. 172. a. b.

Servire Christo Christiani dicuntur Col. iij. 25. quod servitium & fidem in ipsum, & obedientiam, & cultum, adorationem, honorem ei convenientem, & invocationem complectitur. II. 194. a.

Signa memorialia nominibus appellantur earum rerum quarum sunt signa: quomodo agnus paschalis dicitur Pascha seu transitus, & signum crucis Christi, crux Christi. II. 55. a.

Silas, vide *Silvanus*.

S.

Silvanus est Silas, qui Philippis cum Paulo virgis est cæsus & in carcerem coniectus. At hoc ipsum Paulus 1 Thess. 2. 1, 2, de se & Silvano narrat. II. 215. a. an vero is sit per quem Petrus epistolam suam priorem misit, vide 341. b.

Similis hominum factus dicitur Christus Phil. 2. 7, quasi scilicet non posset adversariis resistere, qui virtute similis erat Deo, & adversarios suos nullo negotio posset prosternere: idemque mox repertus esse figura ut homo, puta simplex, & qui nullas in se vires habeat divinas, aut humanis multo majores, dicitur: cum alioquin Christus non figura tantum fuerit ut homo, sed vere homo fuerit. II. 202. a.

Simon Magus à Grotio Antichristus dicitur; nulla vel occasione, vel textus coherentia, imo contra contextum omnem 2 Thess. 2, & extra rem de qua Apostolus agebat. II. 235. a.

Simplices esse debemus, ita tamen ut simul simus sapientes. I. 323. a.

Simplicitas. In simplicitate dandum esse monet Apostolus Rom. xij. 8, id est liberaliter & sine exprobratione: conf. Jac. 1. 4. & 2 Cor. viij. 2. &c. ix. 13. Et merito. Nam qui vere liberales sunt, minime sunt in dando scrupulosi ac difficiles: & nisi simplicitate animum muniamus, nunquam nobis non dandi causæ deerunt. Sancta ergo simplicitate in dando opus est. I. 294. a.

In *sinu Patris* Christus nunc non est. I. 16. a.

Societas. Societatis Jesu nomen usurpantes, fastidita communi & vulgata Christianorum appellatione, notantur. II. 3. a.

Sodomitica impuritas vix cognosci meretur. I. 169. b. II. 192. a.

Solus sapiens dicitur Deus, quod *ὁ μόνος σοφός* sapiens sit: sicut dicitur & solus Deus, & solus verus Deus, solus bonus, & solus potens &c. II. 242. a. diciturque talis Rom. xvj. 27, quatenus à Christo distinguitur, ceu mox addito, & tanquam causa media descripto. I. 325. a. b.

Speculum sanctorum, liber est plenus fabularum. II. 253. a.

Sperare, vide *Spes*.

Spes Pauli an semper effectum sortita sit, dubitatur. II. 293. b. Nam & speravit quidem Rom. xv. 24, se transeuntem Italiam, Romanos vidit, verum vidit eos, at non transiens in Hispaniam. Deo enim aliter visum erat. I. 318. b. & prorsus adhuc ignorabat Paulus, se Hierosolymis vinculum iri, & inde non ita cito Romam in vinculis mittendum esse. ibid. & 319. a. *Spes* & mater ac genitrix est puritatis, & vicissim puritatis filia. Illud, quod is qui spem habet, videat, se tanti boni, quod præstantia sua omnem purificationis laborem longissime exsuperat, non aliter fieri posse compotem, quam si sese purificet. Hoc vero, quod quanto quisque purior est, tanto magis speret cælestia bona. II. 388. a. b. 389. a.

Spiritualia corporalibus anteferenda, & cibus ac potus nonnunquam propter divina non curandus. I. 36. b. 37. a.

S.

Spiritualis dicitur, homo divino spiritu non tantum præditus, sed illi etiam totus deditus. II. 10. a.

Spiritus, qui per impositionem manuum Apostolicarum credentibus dabatur, illius, quem omnes ex fide in Christum hauriunt, (ortum scilicet in animis hominum ex consideratione immensæ gratiæ & charitatis divinæ erga seipsos,) perfectio quædam est, majore & ulteriore arcanorum Dei scientia animos hominum imbuens, & admirabilem in illis lætitiā & ardorem excitans, robore invicto adversus omnia carnis & mundi & Diaboli tentamina implens, aliosque divinos effectus in hominibus & per homines perficiens: cujus spiritu semper, quoties opus est, & quantum opus est, Christus discipulos suos, qui spiritu illo aguntur, quem ex Evangelio hauserunt, participes facit. I. 221. a. Est porro spiritus Evangelicus affectio seu qualitas quædam à Deo profecta, sive per Dei sermonem, sive per divinum aliquem afflatum animis nostris cælitus allabentem, diciturque Dei virtus. 233. b. Spiritus Dei essentialis non magis cuiquam communicari potest, quam ipsa Dei essentia: at spiritum, id est afflatum, ex Deo profectum accipimus, per quem Deus & arcaua sua revelat, & omnia quæ vult, in nobis efficit. II. 9. b. Spiritus mundi est animi affectio hominibus mundanis propria. ibid. Spiritus enim appellatio per metaphoram convenienter tribuitur iis rebus, quibus quasi afflati dici possumus. Ut cum dicitur spiritus mansuetudinis, timoris &c. 19. a. spiritus hominis interger servatur, cum nullæ sunt in intellectu prævæ cogitationes, prava consilia ac proposita, prævæ ac pietati noxiæ opiniones, sed omnia ei insunt his contraria. 230. a.

Spiritus Sanctus quomodo non fuisse dicatur? I. 62. b. quando dari cœperit? ibid. & cur Deus ille unus esse nequeat? ibid. & 63. a. tanquam persona nonnunquam introducit. 108. b. 241. a. non loquitur à seipso, & hinc Deus ille unus non est. 118. b. non est persona, sed afflatus Dei & virtus divinißima, eo quod Patri & Filio non adjungatur in expositione salutiferæ cognitionis. 123. a. qui Apostolis à Christo post resurrectionem datus est, spiritus & afflatus fuit Christi, divina virtute imbutus: unde & ille qui de cælo venit, similitudinem cum spiritu & afflatu proprie dicto habet, & ideo spiritus ac afflatus dicitur. 143. a. in omnibus salutationibus Apostolorum omittitur, non omittendus, si unius illius Dei persona non minus quam Pater foret. 158. a. persona divina non est, cum alias in partes divideretur, divisusque esset in Petro, Paulo, aliisque. 238. b. neque totus etiam in quolibet homine esse potest, cum id contra omnem sensum & intellectum dicatur, & proinde nihil sit. ibid. ei tanquam personæ, improprie tribuuntur suspiria, interpellatio, & clamor ad Deum &c: cum id personæ alicui summæ Deitatis minime competat. 251. a. non est tertia unius Dei persona, eo quod unus ille Deus una tantum persona sit, nempe Pater, & Apostolus Spiritum Sanctum in descriptione unius Dei plane reticeat.

S.

teat. II. 37. *b.* Confer quæ prolixè de eo dicuntur. 62. *b.* 63. *a. b.* & 64. *a. b.* Apostoli etiam non à Spiritu Sancti gratia vel charitate quidquam petierunt, sed à Christi gratia & Dei charitate, ut Spiritus Sanctus omnibus Christianis communicaretur, voverunt & precati sunt. 145. *b.* donum Christi vocatur, & secundum mensuram dari dicitur. 161. *a.* omittitur in obtestatione Pauli I Tim. v. 21, non omittendus alias, si persona aliqua esset proprie dicta, à Deo & Christo distincta. Alioquin eam potius nominasset quam Angelos, Deo & Christo adjunctos, tantum abest ut Angelos nominaret, & illam reticeret. 257. *a.* Spiritus Sanctus non in omnes Christianos visibiliter effusus est, & forte nec in Creteneses, aut alios ad quos Apostoli non venerunt, (quales fuere Colossenses, Laodicensenses, &c.) 288. *a. b.* Hactenus tamen in omnes etiam alios effusus est, quatenus ejus effectus, seu confirmatio veritatis Christianæ de gratia Dei, omnibus hominibus salutaris, per istam in aliquos effusionem visibilem, in animis aliorum producta est. 288. *b.* Omittitur à Johanne, ubi communionem nostram esse dicit cum Patre & Filio ejus Jesu Christo: non omittendus, si tertia unius Dei persona foret. 370. *b.* non is dicitur, qui homines ungit, sed quo homines unguntur à Deo & Christo. 383. *a.*

Spiritus (plural.) Spirituum voce I Cor. xiv. 12, dona sola intelligi nequeunt. Nemo enim Deos dicit, dona significans. At æque fuerit absurdum, spiritus dicere, cum velis sola spiritualia dona designare, si Spiritus Sanctus divina persona seu Deus ipse sit. II. 33. *a.* Spiritibus in inferno Christus, cum in morte versaretur, non prædicavit. Dicitur enim prædicasse, *postquam* mortificatus fuit carne, & vivificatus spiritu: quo ipso illustris prædicatio Evangelii per Spiritum Sanctum in Apostolos effusum, intelligitur. Et præterea, probatum nondum est, mortuum posse prædicare, & mortuos prædicationem posse audire, illorumque animas non periisse, qui tempore Noë diluvio perierant: & cur non aliis etiam, qui vel ante illud tempus, quo Arca ædificabatur, vel post diluvium non obediverant, prædicatum fuisset, nisi solis illis, qui temporibus Noë inobedientes fuerant. Prædicavit igitur Christus iis, qui genere, & respectu damnationis suæ, iidem etiam cum inobedientibus tempore Noë, non vero iidem numero: prout scilicet alias quoque dici posset, Romanos nunc servire Papæ, qui aliquando Regibus servire noluerint. 328. *b.*

Sponsæ lavacris aquæ ab omnibus sordibus purificari solent. II. 169. *b.*

Subjicere. Subjici laborantibus jubentur Corinthii, obtemperando scilicet eorum sermonibus & admonitionibus, iis honorem exhibendo, & omnibus officiis inserviando. II. 95. *a.*

Superbos Græci *υπερηφάνους* dicunt, quæ vox eos proprie significat, qui supra alios apparere & conspici amant, inprimis in iis quæ ad vitæ cultum pertinent. I. 170. *b.* Superbi namque sunt, qui ipsimet sese supra alios extollunt, & quibus Petrus Deum

S.

resistere ait, cum contra humilibus gratiam det I Petr. v. 5. Sic enim & Christus ipse dictum hoc explicat, qui sese extollit, inquit, humiliabitur, qui vero se humiliat, extolletur Luc. xiv. 11. Hinc in vestitu luxuriosi merito pro superbis habentur. Quorsum enim hic luxus, nisi sese cæteris eminentiores & conspectiores faciant, aut saltem aliis nihilo videantur inferiores? II. 339. *a. b.*

Superbia ex Græcis vocibus, *ὑπερηφάνεια*, & *ἰσχυρία*, descendit, quasi modum excedens, & supereminens in victu, & rebus ad vitæ usus pertinentibus, quo & ipsa vox Græca, *ὑπερηφάνεια*, qua superbia notatur, collimat: superbi enim nimium videri & apparere volunt. II. 379. *a.*

Superstitionem vitandam esse in externis, (ut in habitu Monachorum, &c) exemplo Christi docemur. I. 94. *a.*

T.

T *Abernaculorum* in Feste Judæi aquam bibebant ex fontibus. I. 61. *b.*

Tartarus 2 Petr. 2. 4, veluti carcer profundissimus, proinde tenebris obsitus, per metaphoram à rebus corporeis dicitur, in quem Angeli peccantes detrusi sint. Et sensus est, quod Deus Diabolum & Angelos ejus ex sublimi præcipientes dederit in hæc inferiora, quæ etsi Apostolus Paulus appellet nostri respectu supercælestia Ephes. vj. 12, tamen tantum distant à priori Angelorum istorum domicilio, ut illius respectu merito in tartara dejecti dicantur. II. 352. *b.*

Tempus opportunum bene agendi negligi non debet. I. 87. *b.* Tempus etiam erat antequam essent secula, quod durationem distinguebat secundum prius & posterius, seu secundum præsens, præteritum & futurum. II. 267. *a.*

Tempora mundi quæ post Christum manifestatum restant, quia ultima dicuntur I Petr. i. 20, tam longa non fore intelliguntur, quam quæ fuere ante Christum. Et quia tot jam secula effluerunt post Christi manifestationem, apparet, non adeo multa secula adhuc restare ad mundi finem. Hinc & Auctor ad Hebræos cap. ix. 26. Christum in consummatione seculorum apparuisse dixit. II. 306. *b.*

Tenebræ quid apud Johannem dicantur. I. 7. *b.*

Tentare. Tentatur Christus, sicut & Deus, ubi divina ejus potentia, vel diffidentia, vel temeritate, vel indigno aliquo & contumelioso in ipsum facto provocatur. II. 46. *b.*

Tentatio. Orandum est ne inducamur in tentationem, si scilicet tentatio viribus nostris major sit, & nos infirmi adhuc simus. I. 125. *b.*

Ter Christus Petrum interrogavit, an se amaret, eo quod ter ipsum negasset. I. 149. *b.*

Tertullianus Filium non semper fuisse scribit. I. 2. *a.*

Testatio operibus tribuitur, quæ personæ non sunt. I. 44. *b.*

T.

Testis. Testem advocare Deum rebus in magnis, & ad ædificationem spectantibus, peccatum non est, exemplo Pauli. II. 197. *b.*

Τετραγεγραφο nomen, Deo proprium, quod pronuntiare, aut, quid proprie sonat interpretari, Judæis religio erat, Græci Veteris Testamenti interpretes voce Domini reddere solent. I. 277. *a.*

Thalmudici libri pleni sunt fabularum. II. 253. *a.*

Theodosius Magnus sub exitum vitæ baptizatus est demum, atque ita ad veram poenitentiam non pervenit. I. 32. *b.* 33. *a.*

Theologia scholastica disputationibus tantum est referta, & ædificationem nullam habet. II. 239. *b.*

Θεός cum articulo, unum illum Deum significat. I. 4. *b.* 5. *a. b.*

Thesaurizare parentes liberis possunt, iisque opes recondere, dummodo citra omnem injustitiam, & beneficentia erga omnes salva. II. 142. *b.* Vide, *Vendere.*

Thomas Apostolus mortuus forte jam erat, cum Johannes Euangelium scriberet. I. 88. *a.* Spiritum Sanctum accepisse creditur, postquam credidit Christum resuscitatum fuisse. 143. *a.* dum dixit, Dominus meus & Deus meus, Christum ita appellavit. 144. *b.* ejus ad credendum difficultas nobis plurimum profuit. *ibid.*

Thorax justitia, quo pectora Christianorum munita esse debent, est conscientia bona. II. 326. *b.*

Tiberius Cæsar erat homo valde suspicax & crudelis. I. 135. *a.* *ἀνεργός* notatur, quod nepotes suos miserrabiliter necaverit. 171. *b.*

Timor subjectionis & obedientiæ custos est. II. 320. *b.*

Timotheus. Apparet ex verbis 1 Cor. xvj. 10, Timotheo peculiariter infensos & insidiari solitos fuisse Judæos ob Evangelii prædicationem, quod scirent ejus patrem fuisse Græcum; quæ causa etiam erat Paulo, ut eum, quippe matre natum Judæa, circumcidi curaverit. II. 93. *b.* 94. *a.* Timotheum Paulo vivente, Ephesinæ ecclesiæ affixum fuisse, non est verisimile, Paulo magis affixus fuit, quam ulli ecclesiæ speciatim, nunc huc nunc illuc à Paulo missus; nec mirum, cum non Episcopus, sed major Episcopo, id est Evangelista esset. 249. *b.* conf. 277. *b.* Timotheum ad Paulum Romam venisse, prout scilicet Paulus ab ipso postulaverat 2 Tim. iv. 9, ex Epistola ad Col. i. 1. Philem. vers. 1. Phil. 2. 19 patet. 277. *a.*

Tolerantia. Illi soli Dei spiritu aguntur qui pacis auctores sunt, proinde tolerant & tolerandos esse docent errantes, (citra errorem tamen, quo Jesus negatur esse Christus, aut præceptum ejus aliquod tollitur aut violatur:) & sola catholica temporum & locorum omnium proponunt dogmata, quæ Christiani omnes vera esse judicant, quæque disertis Scripturæ verbis tradita sunt: difficiliora loca vel secundum clarissima Christianæ religionis principia clarissimis Scripturæ verbis prodita interpretantur, vel si cui hæc interpretatio non sufficiat, Deo id relinquunt, qui suo tempore revelabit omnia. Ut autem illorum in-

T.

terpretationem recipiant, quæ nullis apertis Scripturæ verbis firmetur, imo illis contraire videatur, nullo se jure cogi posse putant. II. 76. *a.*

Translatio Dei quomodo fiat? I. 50. *b.*

Tradere aliquam Satana, pertinet ad miracula, ideo Ecclesia id sibi arrogare non debet, cui nihil amplius juris est, quam Christiano nomine indignos excommunicare, & ab apostatis sese separare, imo & ad Christum preces fundere, ut quosdam, præsertim apostatas, blasphemos, & persecutores, Satana tradat, si id expedire videat, quæ excommunicatio vocabatur anathema maran-atha. II. 20. *a.*

Translatio de Messia non cognoscendo qualis fuerit? I. 60. *a.* de Michaële Archangelo, cum Diabolo de Mosis corpore contendente, quæ sit, & quomodo sese habeat? Vide II. 355. *a.*

Traditionibus Patrum non multum fidendum. I. 35. *a.* Conf. 151. *a.* II. 97. *b.* etiam si quoque Scripturæ auctoritatem præferant: cum subscriptio prioris Epistolæ ad Corinthios sumpta quidem sit ex ipsis Apostoli verbis, sed non bene confideratis & expensis: adeo ut contrarium potius ex Apostoli verbis colligendum esset. Et proinde, si Traditiones, quæ Scripturam præferunt, falsæ possunt esse, ob non expensam aut intellectam probe Scripturam, quid de illis censendum est, quæ nullam præferunt Scripturam, imo quæ Scripturæ contradicunt? Non igitur ex Traditionibus Scriptura interpretanda est, sed ex Scriptura de Traditionibus judicandum est. Hæc lapis est Lydius, ad quem omnia dogmata examinanda sunt. 97. *b.* Conf. 145. *b.* 231. *a.* & *Scriptura Sacra.* Item 263. *b.* 279. *b.* 290. *b.*

Transgressionum nomine intelliguntur etiam gravissima peccata, à quibus nulla erat in Lege justificatio. II. 148. *b.*

Transsubstantiatio Pontificiorum contradictionis arguitur. I. 23. *a.*

Trinitatis vulgare dogma perperam inter ea numeratur, quæ Christus discipulis suis dicere habuit, quæque tunc portare nondum poterant: nam id ne nunc quidem à quoquam potest portari & intelligi. I. 118. *b.*

Tu dicis, Hebræa phrasi est, sic se res habet, ita est. I. 132. *b.*

Tuba. Tubæ proprie dictus clangor non erit vox illa divina & Archangelica 1 Thess. iv. 16, sed quidam omnium clangore tubarum multo magis sonorum. Unde & Christus Matth. xxiv. 31, tubam hanc dicit vocis magnæ. II. 89. *b.*

V.

V*Ani sermones* sunt, quibus homines dicipiuntur, ac si liceret vitiis per veram vitæ emendationem non depositis, Regni cælestis hare-

V.

hæreditatem adire. Huc enim spectat justificatio ex Dei gratia, non ex operibus, huc pœnitentia & remissio peccatorum, huc Christi obedientia & meritum, huc fides ipsa in Christum, huc confessio peccatorum & à peccatis absolutio, huc baptis-
mi & eucharistiæ sacri-ritus, huc unctio ægrotis olim adhiberi solita, huc Adami lapsus, huc divina prædestinatio & electio, huc latronis in cruce morientis, huc publicani peccata sua deprecantis exemplum, huic fini reperta sunt sanctorum merita, & opera quæ dicuntur supererogationis & satisfactoria, item quod nemo etiam ex illis, qui Christi spiritu sunt præditi, Legem Dei servare possit eo modo quo Deus eam servari velit, hinc invocationes potius quam imitationes sanctorum, hinc imaginum & reliquiarum adorationes, hinc sacrificium quod vocant Missæ, pro vivis & mortuis, hinc purgatorium post mortem, hinc & falsæ de Deo, de Christo, de Spiritu Sancto opiniones, quin & piorum persecutiones & cedes, & his similia. II. 166. b. 167. a. confer 405. b. 406. a. Et qui ejusmodi opiniones animo hauserunt, quid mirum, quod quamvis fidem hanc Christianorum, Jesum scilicet esse Christum, verbis jactent, nihil tamen minus sint quam ex Deo nati, id est Deo justitia, charitate, & sanctitate similes? Fides enim illa, quia pura non est, quia per affusas opiniones, tota diluta est, vim suam omnem in regenerandis hominibus amisit. 406. a.

Ubiquitarii refelluntur. I. 110. b.

Vendere omnia, eleemosynamque dare, Christus justificat. II. 68. b. 69. a. Vide etiam, communio bonorum, & I. 290. b. 291. a. Vendere omnia & dare pauperibus, præceptum est, quatenus hoc ad eximiam quandam pietatis perfectionem & peculiarem in cælo mercedem pertinet: quamvis etiam citra id aditus in cælum hominibus divina benignitate pateat. 291. a.

Venire in mundum, quid Johanni dicatur. I. 8. b. confer 45. b.

Verbum, vide, *Sermo*.

Veritas opponitur umbris & imperfectioni. I. 13. a. 14. a. cur Legi opponatur? 15. a. est congruentia dictorum cum rebus. 252. b. cupit examinari. Vide *Ratio*. Veritatis manifestatione commendare se debent Christi servi, ad omnem conscientiam hominum coram Deo, non ad hominum placita loqui, cum jactura salutaris veritatis, idque exemplo Pauli. II. 111. a.

Veritatem quinam optimè cognoscant? I. 59. a. 64. a. 68. b. ejus adversarii non tam sunt terribiles in congressu, quam primo adspectu. 78. a. Veritate privata sunt Christianorum disputationes, de tribus unius illius Dei personis, de persona ab essentia sua distincta, de Christo homine uno illo Deo, de homine singulari & individuo, qui ipse per se non sit persona, sed in aliena persona subsistat, de προσηγορίᾳ τοῦ λόγου, de transsubstantiatione panis & vini in corpus & sanguinem Christi, de corporis Christi corporali ubi-quitate, de mortuorum adoratione & invocatione, de cultu imaginum, de exclusionem bonorum operum à causis salutis, de

V.

fide in meritum Christi apprehensione & applicatione consistente, de servo arbitrio, de prædestinatione æterna cujusque nominatim ad salutem vel damnationem, deque aliis multis, ipso dictu dissonis & discrepantibus. II. 258. b. 259. a. Vide etiam. *Vani sermones*. Veritatis via in medio est, puta, inter invocationem Christi negantes, eo quod Christus homo sit, & inter eos, qui cum Christo videant invocationem & adorationem in Scriptura tribui, eum protinus Deum illum unum faciunt. Christus enim pro Domino; nobis ab uno illo Deo dato, agnoscendus, & tanquam talis adorandus invocandusque est, cum in eo adoretur & invocetur ipse unus ille Deus. 265. a.

Vera lux quomodo Christus dicatur? I. 8. b.

Verum pro perfecto. I. 35. b.

Vespasianus Casar quomodo apotheosin hominum mortuorum irriserit? Vide *Apotheosis*.

Vestes. Vestium splendor & luxur junioribus delectat, manifesto argumento, animos illorum humilitate (quod Petrus 1 Pet. v. 5 requirit,) haudquaquam vestitos & exornatos esse. II. 339. a. Vide etiam, *Superbi*.

Vestitum honestiorem recusare, superstitionis est non perfectionis ullius. I. 291. a. Episcopi ornantur gravi ac muneri suo convenienti vestitu, quique ipsis reverentiam quandam conciliet, sed nisi simul & animi humilitatem, prout Petrus 1 Epist. v. 5 vult, induerint, externo corporis vestitu ad superbiam & contemptum aliorum abutentur. II. 339. a.

Veteres omnes, quorum monumenta exstant, locum Apostoli Pauli Coloss. 1. 16, initio Evangelii Johannis planè parallelum, de nova creatione interpretati non sunt, & tamen veritatis evidentia evicit, ut multo posteriores reperti sint, qui id animadverterent. (Adeò scilicet curandum non est, quid veterum multi viderint aut non viderint.) II. 365. a.

Victime anniversaria à Deo datæ fuere, & quomodo? I. 19. a. expiatoriæ λαομολοι dicebantur, non quod Deum iratum placarent ac mitigarent, sed quod ex gratia ejus ac clementia facerent, ne Deus irasceretur & pœnam irrogaret. Ipse enim Deus illas instituerat, & hunc modum expiandi peccata illa, quibus remissio sub Lege indulgebatur, præscripserat. II. 183. a.

Victoria ponitur pro æternitate, per metonymiam effecti, quod æternitas omnia vincat. II. 91. a.

Vitium emendicare, vel vitium est, si manuum labore vitium querere nolis, ne aliis sis oneri 2 Thess. iij. 10, 11, 12, vel miseria, si id facere non possis. Beatius enim esse dare quam accipere dixit Christus Act. xx. 35. Nam dationi remuneratio in cælis est, acceptioni nulla. I. 291. a.

Videntes cur dicti sint Prophetæ? I. 73. a.

Virginus civis Romanus, morte filiam in libertatem vendicat. I. 56. b.

I N D E X R E R U M

V.

Virtutes cardinales sunt : Fides, spes, & charitas. *II. 71. a.* Alias autem fides prima est, charitas, quia oritur ex fide, secunda, & spes salutis, quia oritur ex fide & charitate simul, tertia. *227. b.*

Vim vi repellere veruit Christus. *I. 297. b.* tantam vim sanguis Christi coram Deo habet, ut etiam totius mundi peccata delere & expiare possit, dummodo mundus in Christum credat, peccatis valedicat, & ad Deum Creatorum suum se convertat. *II. 374. a.*

Vna quæ & quo modo in sermone fuisse dicatur. *I. 6. b. 7. a.* quomodo lux fuerit hominum. *7. a.*

Vita æterna ante Sermonem clarè non fuit annuntiata. *I. 7. a. II. 281. b.* quomodo tamen Veteres ejus spem conceperint. *ibid. 7. a.* consideratur ut locus aliquis. *37. a.* est donum, tum quod illius dignitatem & præstantiam, quæ infinita est, nulla nostra opera aut merita, etiamsi perfectissima essent, & omni defectu carerent, assequi & æquare possent, cum finiti ad finitum nulla sit proportio, tum quod opera nostra multis ex partibus sint imperfecta, adeo ut omnes homines necesse habeant ipsam justitiam sibi à Deo donari, id est ex gratia per fidem imputari. *219. a.* dicitur tamen etiam merces, quod non detur nisi merentibus, aut strenuè laborantibus & certantibus. Unde & brabeum, corona, & præmium quoque nominatur. *ib.* quærenda enim est omni contentione, & perpeffionum Christi communionem, & mortis ejus conformationem, si non semper ut occidamur pro Christo, at semper, ut occidi pro Christo parati simus, utque peccato moriamur. *II. 209. a.*

Vitem veram se dicit Christus, per metaphoram quidem, sed non metaphoricam. *I. 111. a. b.*

Unigenitus cur Christus dicatur? *I. 12. a. b.* non tamen semper unigenitus erit aut manebit, quia multos aliquando habebit fratres, qui ipsi & Deo similes natura immortalis fient: sed tantum erit primogenitus. Unigenitus autem, quatenus solus divino spiritu ex Virgine est genitus, cæterisque

V.

Dei filiis Deo charior & præstantior mansurus est. *242. b.*

Unus Deus, est solus Pater, ex Pauli sententia. *II. 160. b.*

Unum sunt Pater & Filius consensu, non essentia, quia nec personis. *I. 84. b.* & ita unum quoque esse debent Christiani. *127. a. b.*

Unius viri uxor quæ dicatur? Vide *II. 255. b. 256. a. b.* & *Præceptum Pauli.*

Unius uxoris vir, quomodo de Episcopo intellectum fuerit. *I. 2. a.* an Episcopus esse debeat? vide, *Episcopus.*

Voluntatem Dei qui facere voluerit, cognoscat veritatem. *I. 59. a.*

Vox clamantis pro clamans. *I. 17. a.*

Uxor viro convenientem subjectionem præstare debet, non minus quam convenientem præstat Christo, sciens, quod in eo ipso sese etiam subijciat Domino, cum sese subijcit viro. Hæc enim etiam est voluntas Domini. *II. 169. a.*

Z.

Z *Acharias & Elisabeth* justii dicuntur communi quædam ratione: quod justitiæ toti dediti fuerint, non vero quod omni culpa & delicto caruerint. *I. 185. b.*

De Zelotis Judæorum, qui Romanum Imperatorem & Romanos Magistratus dedignati, solum Deum dixerunt esse suum Dominum, idque etiam armis, quoad potuere, vindicarunt, & cum armis non possent, invicta patiendi pertinacia: citatur locus aliquis Josephi ex libro 7. de bello Judaico, capite vigesimo nono. *II. 355. b.*

Zelus vitiosus quis sit? *I. 23. b. 24. a.* Sine cognitione zelus cæcus est, & plus gloriæ Dei officit, quam prodest. Hinc Paulus Judæis cognitionem à Deo impetrare voluit Rom. x. 2, quæ Zelum ipsorum dirigeret. *265. a.*

I N D E X

INDEX TERTIUS,

Phrasium ex Vetere & Novo Testamento
in hoc opere indicatarum.

*Litera A. priorem, B. posteriorem columnæ paginam,
numerus posterior I. vel II. totum priorem vel
alterum significat.*

A.

Abstractum pro concreto 1 Petr. v. 4. 340. b. 341. a. 11.
Abuti pro uti 1 Cor. ix. 18. p. 42. b. 11.
Accipere pro ad dandum accipere Gen. xxxvii. 6. 1 Reg. x. 11. Os. xiv. 20. Eph. iv. 8. p. 161. a. 11.
Accusativus pro ablativo Joan. xvij. 26. 1 Joan. 2. 25 in Græco p. 128. b. 1.
Actio pro desiderio & conatu aliquid agendi Joh. vi. 44. p. 50. b. 1. cap. xiii. 6. 11. p. 101. 21. 2 Cor. v. 17. p. 118. a. 11.
Pro potentia ad agendum aliquid 1 Cor. vij. 9. p. 29. a. 1.
Ad pro de Rom. x. 21. p. 275. b. 1.
Adjectivum pro substantivo 1 Cor. i. 25. p. 5. b. 11. ibid. vers. 27. p. 6. a. 11.
Edificari pro confirmari, erigi 1 Cor. viii. 10. p. 38. a. 11.
Emulamini ἑαυτοὺς pro quarite 1 Cor. xiii. 31. xiv. 1. 2. p. 71. b. 11. 72. a. 11.
Ἐξαρκεῖ etiam pro viduis utriusque sexus 1 Cor. vii. 8. p. 29. a. 11.
Aliquid pro eo quod magnum & eximium est 1 Cor. iii. 7. p. 11. b. 11. cap. iv. 5. p. 16. a. 11. 2 Cor. iii. 5. ibid. Joh. vii. 4. p. 57. b. 1.
Ambulare pro ratione agendi 1 Cor. i. 3. p. 11. a. 11. cap. vii. 17. p. 31. a. 11.
Pro versari Joh. vii. 1. p. 57. a. 1.
Ἀνακλινέσθαι oratio 2 Cor. iii. 13. p. 109. b. 11.
Antanaclassis, seu ejusdem vocis in eadem sententia diversa significatio Joh. 2. 24. p. 25. a. 1. cap. 11. 10. 11, 12, 13, 14, 15. p. 34. b. 1. cap. iv. 34. p. 36. b. 37. a. 1.
Anima pro vita Joh. xv. 13. p. 113. a. 1.
Ante, ἔμπροσθεν, pro excellentia Joh. i. 15, 27, 30 coll. cum Gen. xlvij. 20. p. 13. b. 1.
Antonomasia Joh. vii. 11. p. 58. a. 1. 1 Cor. ix. 8. p. 40. b. 11.
Ἀποστολὴ reticentia Joh. vii. 11. p. 58. a. 1. cap. vii. 24, 28. p. 67. b. 68. a. 1. Joh. viij. 19. p. 103. a. 1.
Ἀποτομία pro severitate Tit. i. 13. p. 283. a. 11.
Aqua pro puritate 1 Joh. v. 8. p. 397. b. 11. 408. b. Pro spiritu p. 26. b. 1.
Aspersio sanguinis Jesu Christi, pro remissione peccatorum per fidem in Jesum crucifixum 1 Petr. i. 2. p. 296. a. 11.
Assidere pro perpetuo alicui rei incumbere 1 Cor. vii. 35. cap. ix. 13. p. 41. b. 11.
Audire pro exaudire Joh. ix. 31. 1 Joh. v. 14, 15. p. 78. a. 1. Pro nosse, intelligere Joh. x. 3. p. 80. a. 1.
Auditus pro prædicatione Rom. x. 16. p. 273. a. 1.
Aurum, argentum pro doctrinis salutaribus 1 Cor. iii. 12. p. 12. b. 11.

B.

Baptizare, & **baptizare in aqua** vel **aqua** est mersare Joh. i. 27. Marc. vii. 4. Luc. iii. 16. Act. x. 48. xi. 16. pag. 17. b. 18. a. 1. Joh. iii. 23. p. 31. a. 1.
Baptizare pro initiare in disciplinam alicujus 1 Cor. x. 2. p. 44. b. 11.
Benedicere aliquid, pro Deum pro eo laudare eique gratias agere 1 Cor. x. 16. p. 48. a. 11.
Beatus pro victu Marc. xii. 44. Luc. viii. 43. xv. 30. 1 Joh. 2. 16. 111. 17.
Donum pro utile 1 Cor. vii. 26. p. 32. b. 11.

Pro bono civili Rom. xii. 1. 3. p. 300. a. b. 1.
Brachium Domini pro Christo ejusque operibus p. 98. a. 1.

C.

Caro pro hominibus infirmis 1 Cor. i. 29. p. 6. b. 11.
Pro consanguineis Rom. xi. 14. p. 282. a. 1.
Pro carnalibus prærogativis 2 Cor. v. 16. p. 117. b. 11.
Pro infirmitate carnali Hebr. xi. 14. 1 Joh. iv. 2. p. 397. a. 11.
Causa pro effecto 1 Cor. i. 18. p. 4. a. 11. cap. i. 24. p. 5. a. 11. cap. iii. 10. p. 12. a. 11. 1 Cor. 3. 10. p. 12. a. 11. cap. iv. 15. p. 18. a. 11. cap. 8. 2. p. 35. b. 11. Eph. iii. 2. p. 157. a. 11. 1 Petr. iv. 10. 333. a. 11.
Pro effectu simul cum causa Joh. vi. 26. p. 47. b. 1. 1 Cor. iv. 5. p. 16. a. 11.
Christus, pro ejus doctrina 1 Cor. iii. 11. p. 12. b. 11. cap. iv. 15. p. 18. a. 11. cap. v. 10. p. 17. b. 11. Eph. iv. 20. p. 163. b. 11. Col. 2. 6. p. 186. b. 11.
Christi pro de Christo 1 Cor. ix. 12. p. 41. a. 11.
Cibus solidus pro sublimioribus fidei Christianæ dogmatibus 1 Cor. iii. 2. p. 11. a. 11.
Circumcisio & præputium pro circumcisis & præputiatis Rom. iii. 29 & alibi p. 188. b. 1.
Cæcus, pro eo qui talis fuit Joh. ix. 16. p. 77. a. 1.
Cognoscere pro recipere, approbare 1 Cor. 2. 14. p. 103. a. 11.
Pro colere, amare, observare 1 Cor. xvi. 18. p. 95. b. 11.
Communicatio, cum nos ipsos includimus rei quæ minime in nos quadrat 2 Cor. vii. 11 p. 123. b. 11. Rom. xiv. 13. 310. a. 1.
Comparativus pro superlativo 1 Cor. ix. 15. p. 41. b. 11.
Convivium pro agapis 2 Petr. 2. 14. coll. cum Judæ vers. 12 p. 356. b. 11.
Corruptio pro moribus corruptis 2 Petr. 2. 12. p. 356. a. 11.
Creare, creatura pro regenerare vel nova creatura Gal. vi. 15. Eph. iv. 9, 24. p. 158. a. 11. Col. 2. 10, 15. 111. 24. p. 164. a. b. 11. Col. i. 16. 11. 10. Eph. 111. 9, 10. 2 Cor. 5. 17. Tit. iii. 5. p. 281. b. 11. Jac. i. 10. p. 181. a. 11. Rom. viii. 19. Eph. 2. 10, 15. 111. 9. Col. 1. 16. 20. Apoc. iii. 14. Jac. i. 18. Gal. vi. 15. Marc. xvi. 15. Col. i. 23. p. 235. b. 236. a. 1.
Pro ordinare Psal. civ. 30. 1 Petr. 2. 13. p. 181. a. 11. Col. 2. 7. 1 Petr. 213. p. 315. b. 11.
Credere, pro firmius credere Joh. 2. 10. vi. 11. 32. Exod. xiv. 3. pag. 23. a. 1. Joh. xi. 15. p. 88. a. 1.
Pro distincte credere ante non intellecta Joh. 2. 22. p. 25. a. 1.
Credere alicui rei, pro credere propter rem aliquam Joh. x. 38. p. 86. a. 1.
Credere pro magis vel perfecte credere 88. a. 1.
Pro plane certum esse 140. a. 1.

D.

Da gloriam Deo, pro fatere tuum peccatum vel mendacium Jos. vii. 19. Joh. ix. 24. p. 77. b. 1.
Dare pro decernere dationem Joh. xvii. 22, 24. p. 127. b. 1.
Dare

I N D E X T E R T I U S.

Dare pro exhibere 1 Ioh. iij. 1. p. 386. b. 11.
 Propermittere ut detur 2. a. 1.
Δε pro *αλλ* 1 Cor. v. 3. p. 19. b. 11.
Deus pro voluntate Dei per Christum patefacta Ioh. xvij. 3. p. 117. a. 1.
Dei pro eo quod Deus dat Ioh. vj. 33. p. 44. b. 1. Col. 2. 19. p. 190. a. 11.
Deo vel *Dei* dicitur, quicquid in suo genere est excellens, ut *arma potentia Deo*, pro potentissimis 2 Cor. x. 4. Act. vij. 2. Ion. iij. 1. p. 133. a. 11. Col. ij. 19. p. 190. a. 11. Phil. iv. 7. p. 211. b. 11. 1 Theff. iv. 16. p. 225. b. 11.
Deitatis plenitudo, quare plenitudo Deitatis.
Destructa est, *κατήργηται*, pro soluta Rom. vij. 2. p. 219. b. 1. cap. vii. 6. p. 220. b. 1.
Diabolus sive *Satan*, pro impio vel calumniatore Matth. xvj. 20. Ioh. vj. 70. p. 56. b. 1.
Dies singulare pro iudicio 1 Cor. iij. 13. p. 13. a. 11. cap. iv. 3. p. 15. b. 11.
 Pro tempore 2 Cor. vj. 2. p. 120. a. 11.
Δεξι, quare *Videri*.
Dominus absolute & cum articulo emphatico, pro Christo 2 Cor. xij. 8 collato cum 9. p. 141. a. 11.
Dominus, pro disciplina Domini 1 Cor. vij. 39. p. 35. a. 11.
Domini, *Dei*, vel *Christi opus*, *Spiritus &c.*, quare *Genitivus*.
Domus tota, sive familia, pro adultis solis in familia Ioh. iv. 53. p. 38. b. 1. Act. xvj. 15. 33. xvi. 11. 8. p. 39. a. 1.
Dorsi incurvatio, pro servitute dura Rom. xi. 10. Psal. Lxix. 23. p. 280. a. 1. b. 1.

E.

Εάν μὴ, pro *αλλ* *et*, nisi non, pro sed si Ioh. v. 19. p. 41. a. 1. Rom. xiv. 14. p. 311. a. 1.
Ebrius, pro saturo 1 Cor. xi. 21. p. 54. b. 11.
Edere & bibere, pro gratis edere & bibere 1 Cor. ix. 4. p. 39. b. 11.
Edere Christi carnem vel panem, & *hibere ejus sanguinem*, pro in eum crucifixum credere Ioh. vj. 52, 53, 54, 55. &c. p. 51. b. 52. a. 1. cap. vj. 52. p. 51. b. 1.
Effectum pro causa 1 Cor. i. 19. p. 4. a. 11. *ibid* 30. p. 7. a. 11. cap. 2. 3. p. 8. a. 11. cap. v. 10. p. 17. b. 11. Ioh. vj. 63. p. 53. b. 1. cap. vij. 22. p. 59. b. 1. 1 Cor. vij. 9. p. 29. a. 11. cap. viij. 8. p. 38. a. 11. cap. ix. 16. p. 42. a. 11. Ioh. xi. 25. p. 88. b. 1. cap. xi. 40. p. 90. a. 1. Ioh. xiv. 6. p. 106. a. 1. 2 Cor. iv. 3. p. 111. a. 11. cap. v. 11. p. 116. b. 11. cap. vii. 16. p. 126. b. 11. Rom. vij. 7. p. 221. b. 1.
Εἴπω pro erat p. 11. a. 1.
Εἰ μὴ, quare *nisi*.
Εἰ pro *et* Ioh. ix. 7. p. 75. b. 1. cap. xx. 19. 142. a. 1. Phil. 1. 5. p. 197. a. 11.
 Pro *ad* Ioh. ix. 21. x. 36. xx. 3. 6. p. 85. b. 1. xi. 9. 111. 19. vi. 14. ix. 11. 39. xi. 27. 38. xii. 46. xxi. 28. p. 90. a. 1.
 Pro *propter* 1 Tim. iv. 10. p. 254.
 Nota eventus 1 Cor. xi. 17. p. 53. b. 11.
 Pro *per* Col. iij. 10. p. 192. a. 11. Act. vij. 53.
Electio pro electis Rom. xi. 7. p. 279. a. 1.
Elementa mundi pro Legis Mosaeicæ ritibus Col. 2. 20. p. 190. a. ij.
Ellipsis substantivi Ioh. i. 1. iv. 20. 21. Col. i. 19. p. 3. a. 1. Ioh. iv. 20. 1 Cor. x. 9. Coloss. i. 29. p. 35. a. 1. 1 Cor. i. 11. p. 3. a. 11.
Adjectivi 1 Cor. xi. 27. p. 57. b. 11.
Εἰς 1 Cor. xv. 2. p. 77. b. 11.
Verbi 1 Cor. i. 9. p. 2. b. 11. cap. i. 24. p. 5. a. 11. *ibid*. cap. i. 26. p. 6. b. 11. 1 Cor. iv. 17. p. 18. b. 11. cap. viij. 6. 7. p. 37. a. 11.
Conjunctionis Ioh. vj. 40. p. 50. a. 1.
Adverbi Ioh. vj. 57. p. 52. b. 1.
Sicut 1 Cor. xij. 11. 12. p. 68. a. 11 & p. 70. b. 11.
Træpositionis Ioh. viij. 25. xv. 10. Hebr. x. 22. p. 68. a. 1. & p.
Particulæ distributivæ 1 Cor. xiv. 26. p. 75. a. 11.
Περί Rom. x. 14. p. 20. a. 1.
Emerere pro liberare 1 Cor. vj. 20. p. 27. a. b. 11.
Εἰ pro *si* Ioh. iij. 35. v. 4. xii. 3. Marc. ix. 15. Luc. i. 77. 14. 19. Rom. 2. 5. 2 Cor. viij. 16. Exod. xiv. 34. p. 32. b. 1.

Εἰ pro *in* Rom. i. 10. p. 259. b. 1. 1 Petr. i. 13. p. 504. a. 11. 1 Petr. i. 20. p. 306. b. 11.
Επιβασις pro bestiariis 1 Cor. v. 9. p. 17. a. 11.
Εφ pro quoniam Rom. v. 12. Phil. iij. 12. 14. 10. p. 203. b. 1.
Esse pro apparere 2 Cor. xij. 9. p. 144. b. 11.
Esse pro aliquid eximium esse 1 Cor. i. 27. p. 6. b. 11.
 Pro ab aliis immerito existimari 1 Cor. v. 10. p. 17. b. 11. lin. 3.
Esse pro significare vel figurare 1 Cor. x. 3. p. 45. a. 11. cap. xi. 25. p. 56. b. 11.
 Pro apparere Rom. iij. 26. p. 188. a. 1.
Esse ex fide &c. pro credere Rom. iij. 26. p. 188. a. 1.
Et, quare *ergo*.

F.

Facere sive *creare* pro renovare Ioh. i. 10, 12. 2 Cor. v. 17. Eph. 2. 10. 11. 9. Col. 1. 20. coll. cum *vers*. 16. Hebr. 1. 2. Psal. c. 3. Esa. Lxv. 17. Lxvi. 23.
 Pro declarare 1 Cor. i. 4. p. 15. b. 16. a. 11.
 Pro deliberato animo vel ex consuetudine facere Ioh. viij. 34. 1 Ioh. iij. 8. 9. p. 69. a. 1.
Facta pro annunciata, stabilita Ioh. i. 17. 15. a. i.
Facere quis dicitur ad finem aliquem quem non is qui id facit, sed Deus intendit Ioh. xij. 7. p. 93. b. 1.
Factum dicitur aliquid ut prophetia quædam impleatur, non quod aliquis id intendat, sed quod ita Deo dirigente eveniat Ioh. xij. 38, 39. p. 58. a. 1.
Facere propositum, pro ad effectum perducere decretum aliquod Eph. iv. 11. p. 158. a. 11.
Fermentum pro doctrina vel moribus pravis 1 Cor. v. 7, 8, 9. p. 21. a. 11.
Fides pro fide in Christum Rom. iij. 22 & passim in Novo Testamento p. 186. a. 1.
Fides Dei vel Christi pro fide in Deum vel Christum Eph. iv. 12. p. 158. b. 11.
 Pro fidelitate in servandis promissis Rom. iij. 3. p. 182. b. 1.
Filius dicitur alicujus rei cui destinatus est, sic filius perditionis pro eo qui exitio est devotus Ioh. xvij. 12. p. 126. a. 1.
 Pro eo qui natura alicui similis est Ioh. i. 12. Luc. xx. 36. 1 Ioh. iij. 2. p. 387. b. 11.
Filii promissionis pro iis qui vi promissionis sunt nati Rom. ix. 8. p. 255. b. 1.
Fratres pro consanguineis Ioh. vj. 3. xix. 25. Matth. iij. 55. xxvii. 56. Marc. iiii. 21. vi. 45. coll. cum *vers*. 31, 32. Gal. i. 19. Iud. *vers*. 1. p. 57. b. 1.
Frater Pauli pro fratre ejus Germano 2 Cor. viij. 22. xii. 18. p. 142. b. 11.
 Futurum pro præfenti Ioh. iij. ult. p. 33. a. 1.
 Pro imperativo 1 Cor. v. 13. p. 22. b. 11.

G.

Genitivus pro causa 1 Cor. 2. 12, 13. p. 10. a. 11. Ioh. vj. 45. Esa. liij. 4. p. 50. b. 11. 1 Cor. viij. 7. p. 30. a. 11. Rom. iv. 13. p. 193. a. 1.
 Pro accusativo Ioh. xxi. 10. p. 147. b. 1.
Genitivus substantivi pro objecto, ut *Christi* pro *de Christo* 1 Cor. i. 6. p. 2. a. 11. 1 Cor. i. 18. p. 4. a. 11. cap. ix. 12. p. 41. a. 11. cap. xv. 11. 1 Petr. i. p. 302. a. 11. p. 79. b. 11. 1 Cor. xv. 58. p. 92. a. 11. cap. xvj. 10. p. 94. a. 11. Rom. viij. 35. p. 249. a. 1.
 Pro effecto Ioh. vi. 48. p. 51. a. 1. cap. viij. 12. p. 66. a. 1. 2 Cor. i. 22. Philem. 1. 9. p. 99. b. 1. 100. a. 11. Rom. vi. 13. p. 214. a. b. 1. Rom. xi. 8. p. 279. b. 1.
 Pro adjuncto 2 Cor. i. 2. p. 99. b. 11.
 Pro specie vel rei differentia 2 Cor. i. 22. p. 103. b. 11.
 Pro contento Ioh. xx. 8. p. 147. b. 1.
Genus pro specie Ioh. xxi. 5. 9. 10. p. 146. b. 157. b. 1.
Gerundium in do, vel substantivum ablativi casus, verbo additum, rei certitudinem vel intensionem significat. Quare *Substantivum*.

I N D E X T E R T I U S.

Gloria Dei pro gloriandi apud Deum materia Rom. iij. 13. p. 186. b. 1. Dei magnifica pro ipso Deo 2 Petr. i. 17. 334. b. 11. 348. b. 11.
Gratia pro Eleémofyna 1 Cor. xvi. 3. p. 93. a. 11.
 Pro munere Apostolico Rom. xv. 15. p. 317. a. 1.
Gratis pro sine iusta causa Ioh. xv. 25. p. 16 a. 1.

H.

Hen dia duoin Ioh. i. 14. 17. pag. 15. a. 1.
Homo internus pro animo & mente hominis Rom. vij. 22. p. 224. b. 1.
Honor pro sumtibus ad victum necessariis 1 Tim. v. 17. 257. a. 11.
Hora pro tempore Ioh. iv. 21. 23. p. 35. a. 1. cap. v. 25. p. 42. b. 1. cap. vj. 30. p. 60. b. 1. Ioh. xvij. 2. 30. p. 117. a. 1. Rom. xij. 11. p. 304. b. 1.
 Pro brevi tempore 2 Cor. vij. 8. p. 124. b. 11. 1 Thef. i. 17. p. 220 a. 11.
Humiles pro afflictis 2 Cor. vi. 5. p. 124. a. 11.
Hypallage Rom. xiv. 19. Col. 2. 25. p. 185. a. 11. Rom. xv. 19. 318. a. 1.
Hyperbole Ioh. iv. 29. p. 36. b. 1. cap. ix. 34. Psal. xxij. 11. 11. 7. LVIII. 4. LXXI. 6. p. 78. b. 1. 1 Cor. xi. 21. p. 54. b. 11. Ioh. 12. 19. p. 95. a. 1. cap. XXI. 25. p. 151. b. 1.
Hysteron proteron Ioh. xij. 3. p. 92. b. 1. cap. xxi. 11. p. 149. b. 1.

I.

Idiotæ quasi dicas *propriarii*, pro eo qui nullam nisi vernaculam suam linguam callet 1 Cor. xiv. 16. p. 73. b. 11.
 Pro eo qui præterea incredulus est 1 Cor. xiv. 23. p. 74. b. 11.
Iehova pro eo in quo Deus nomen suum cum vult ponit Exod. xxij. 20. 21. pag. 1. b. 1.
Iesus vel *Iesus Christus*, quare *Christus*.
Ignis pro extremo iudicio 1 Cor. iij. 13. 14. p. 13. a. b. 11.
Imperativus pro subunctivo 1 Cor. vij. 7. p. 28. b. 11.
Impii pro iis qui tales fuerunt Rom. iv. 5. p. 190. b. 1.
Impuritas pro marium inter se commixtione Col. iij. 5. p. 192. a. 11.
In pro per vel *cum* Ioh. iij. 21. p. 30. b. 1. 1 Cor. i. 5. 2. a. 11. 1 Cor. i. 24. p. 2. b. 11. 1 Cor. 2. 13. p. 10. a. 11. 1 Cor. iv. 21. p. 19. a. 11. 1 Cor. xi. 25. p. 56. b. 11. Ioh. xij. 31. 32. Eph. i. 19. 20. d. p. 104. a. 1. 2 Cor. xx. 1. p. 104. a. 11. cap. vi. 4. 5. 6. 7 &c. p. 121. a. b. 11.
 Pro *cum* Phil. i. 9. p. 197. b. 11.
 Cum verbo *venire* pro *cum* Rom. xv. 32. 1 Cor. iv. 21. 2 Cor. 2. 1. 1 Ioh. 4. 2. cap. v. 6. p. 397. a. 11.
 Pro *de* 1 Cor. i. 31. p. 7. a. 11. cap. iij. 21. p. 14. b. 11. 2 Cor. x. 17. p. 135. a. 11. 2 Tim. i. 13. p. 207. b. 11.
 Pro *sub* Rom. 2. 12. 111. 19. p. 185. a. 1.
 Pro *apud* 1 Ioh. 2. 8. 375. b. 11.
 Pro *inter* 1 Cor. 2. 2. p. 7. b. 11; & 6. p. 8. b. 11. Ioh. 9. 16. p. 77. a. 1. cap. x. 19. p. 83. a. 1. 1 Petr. iv. 12. 334. a. 11.
 Pro *propter* Philem. xxij. p. 294. a. 11. 1 Petr. iv. 16. 336. a. 11.
 Pro *ad* 1 Cor. vij. 15. xvi. 11. p. 31. a. 11.
 Pro *erga* Ioh. xij. 35. p. 105. a. 1.
Incepere aliquid pro illud facere Ioh. xij. 5. Act. i. 1. p. 101. a. 1.
Indicativus pro subunctivo Ioh. xvij. 14. p. 49. b. 128. a. 1. 1 Cor. 71. 32. p. 33. b. 11.
Induere Iesum pro mores ejus imitari Rom. xij. 14. p. 306. a. 1.
Induti pro iis qui vivunt corpore induti 2 Cor. v. 14. p. 114. b. 11.
Infernus pro sepulcro vel statu mortuorum Ezech. xxvj. 20.

xxx i. 14. xxxij. 10. Eph. vi. 9. p. 161. b. 11.
Infirmities pro afflictionibus 1 Cor. 2. 3. p. 8. a. 11. Rom. 8. 26. p. 240. a. 1.
Infirmi pro peccatoribus Rom. v. 6. 8. p. 199. b. 1.
Ingressi & egredi pro vitæ conversatione Ioh. x. 7. Act. i. 21. p. 80. b. 1.
Inimicitias pro afflictionibus 2 Cor. xi. 9. 10. p. 141. a. 11.
Iniquitas sive *injustitia* pro mendacio vel seductione Ioh. vij. 18. p. 59. a. 1.
Interiora terræ pro utero materno Psal. cxxxix. 13. p. 161. b. 11.
Israël pro spiritualibus Judæis, id est Christianis Rom. ix. 6. p. 255. a. 1.
Ira pro pœna Rom. iij. 5. 183. a. 1. cap. v. 9. p. 200. b. 1. xii. 11. 4. 301. b. 1.
Ironia 1 Cor. iv. 8. & d. p. 16. b. 17. a. 11.
Judeus, pro spirituali Dei cultore Rom. 2. 28. p. 181. b. 1.
Judicare pro decernere, constituere 2 Cor. 201. p. 104. a. 11.
 Pro damnare Rom. 2. 1. Matth. vij. 1 p. 173. a. 1.
 Pro causa damnationis existere alicui Rom. 2. 27. p. 181. a. 1.
Judicium pro pœna vel damnatione Ioh. v. 29. p. 43. b. 1. Rom. 2. 2. p. 17. 3. a. 1. 1 Cor. xi. 29. p. 58. b. 11.
Justificare pro iustum declarare 1 Cor. vj. 11. p. 24. b. 11. Rom. 2. 13. p. 177. b. 1. cap. v. 18. p. 208. a. 1. Rom. viij. 30. p. 243. a. b. 1.
Justitia pro iustis 2 Cor. v. 21. p. 119. a. 11.
 Pro justitiæ perfectæ imputatione Rom. vi. 21. p. 209. a. 1.

K.

Kai & explicativum Ioh. 111. 5. p. 26. b. 1.
 Pro *igitur* 1 Cor. xi. 5. 13. p. 22. b. 11. cap. vj. 2. p. 23. a. 11.
Destribuendi vim habens 1 Cor. vij. 29. 30. 31. p. 33. a. b. 11.
 Pro *sed* 1 Cor. xvj. 12. p. 94. a. 11.
Vim vovendi vel asseverandi habens Philem. 20. Apoc. 22. 10. p. 293. b. 11.
Kata pro cum 1 Cor. 2. 1. p. 7. b. 11. Marc. i. 27. Rom. xiv. 22.
 Pro *2us* per 1 Cor. vij. 6. p. 28. b. 11. Rom. 2. 7. p. 175. a. 1. Eph. iij. 3. p. 157. a. 11.
Koinosis quare, *communicatio*.

L.

Lac pro principiis doctrinæ Christi 1 Cor. iij. 2. p. 11. a. 11. Hebr.
Lex operum, pro Lege Moïsi, quatenus exactam sui observationem, sine ullo delicto, ad justificandum hominem exigit Rom. iij. 27. coll. cum *vers.* 28. p. 188. a. 1. coll. cum 181. a. 1.
Lex justitiæ pro justitia legali Rom. ix. 31. p. 283. a. 1.
Lapides pro doctrinis futilibus 1 Cor. iij. 12. p. 12. b. 11.
 Pretiosi pro doctrinis salutaribus ibid.
Lascivia *ἀσέβεια* pro concubitu virorum inter se 2 Cor. 12. 21. p. 143. b. 11.
Lex pro Sacris Libris omnibus Veteris instrumenti 1 Cor. xiv. 20. 34. p. 24. a. 11. p. 76. b. 11.
Legem perficere, pro literali sensu secundum ejus præscripto vivere Rom. iij. 31.
Leo pro principe 2 Tim. iv. 17. p. 278. a. 11.
Leprosus pro eo qui talis fuit Ioh. viij. 16. Matth. xxvj. 6. p. 77. a. 1.
Liberi à justitia pro injustis, sive iis qui justitiæ studium in se dominare non sinunt Rom. vi. 20. p. 218. a. 1.
Ligua & scipulæ pro doctrinis futilibus vel etiam noxiis 1 Cor. iij. 12. p. 12. b. 11.
Litera pro Lege Moïsaica 2 Cor. iij. 6. p. 11. Rom. 2. 29. 181. b. 1.
Λόγος pro sermone sive ore sive scripto prolato Ioh. x. 35. p. 85. b. 1.

I N D E X P H R A S I U M.

Pro Euangelii præcone Iesu Christo Ioh. 1. 1. p. 2. b. 3. a. 1.
 Pro Deo ipso à Chaldaeo Paraphraſte & Ionathane Onkelos ſumitur p. 3. b. 1. & quidem oppoſite ad Meſſiam.
Lux pro doctrinâ Euangelii Ioh. 1. 2. 4. Matth. iv. 16. pag. 7. a. 1. Ioh. iij. 19. pag. 30 a. 1. Ioh. xij. 46. p. 99. a. b. 1.
 Pro doctrinâ iſtius prædicatore Ioh. 1. 7, 8, 9. p. 8. b. 1

M.

Major pro præſtantiori 1 Cor. xij. 1, 5, p. 7. b. 72. a. 11.
Malum pro malo civili Rom. xij. 4 p. 301. b. 1.
Manere pro habitare Ioh. 1. 39. pag. 20. a. 1.
 Pro vivere, ſuperſitem eſſe 1 Cor. xv. 6. p. 78. a. 11.
Manere in Chriſto pro fidei in eum conſtanter adhærere Ioh. xv. 4, 7. p. 112. a. b. 1.
Maſculinum pro neutro 1 Cor. iij. 17. p. 14. a. 11.
Meſaſis minus dicere quam reſ eſt 1 Cor. xi. 17, 22. p. 53. b. 11. Ioh. xij. 16. p. 102. b. 1. Philem. 2. p. 292. a. 11.
 1 Petr. 1. 18. p. 305. b. 11.
Mimicus Ioh. iv. 1. p. 33. a. 1. cap. iij. 17. p. 35. a. 1. cap. v. 18. p. 40. b. 1. 1 Cor. 1. 21. p. 4. b. 11. *ibid.* verſ. 25. p. 5. b. 11. cap. xi. 23. p. 49. b. 11. Ioh. x. 36. p. 85. b. 1. 2 Cor. xij. 16. p. 142. b. 11.
Miniſterium mortis vel condemnationis pro Lege Moſaica quæ ſua natura mortem æternam hominibus affert 2 Cor. iij. 7, 8, 9. p. 101 b. 109. a. 11.
Juſtitia, pro lege Euangelica juſtitiam miniſtrante 2 Cor. iij. 9. p. 109. a. 11.
Mori ſive animam ponere, pro mortis periculum adire Ioh. x. 11. Rom. xvi. 4. 1 Cor. xv. 31. p. 84. a. 11.
Mors pro periculû mortis 2 Cor. 1. 10. p. 101. a. 11. cap. iv. 12. p. 112. b. 11. cap. vi. 9. p. 121. b. 11.
 Pro morte metaphorica, id eſt pro juris deſiſtione vel privatione 2 Cor. v. 15. p. 117. a. 11.
 Pro cauſa damnationis æternæ Rom. vij. 13. p. 222. b. 1.
Mori pro damnationis reum fieri Rom. vij. 10, 11. p. 222. b. 1.
Mortui pro ſpiritualiter mortuis 1 Petr. ij. 6. p. 331. b. 332. a. 11.
Mulier pro uxore 1 Cor. ix. 6. p. 40. a. 11.
Mundus, pro plerique, qui ſemper impii ſunt, hominibus Ioh. 1. 10. p. 9. b. 1. Ioh. 3. 16. p. 29. a. 1. cap. viii. 23. p. 67. b. 1. cap. xiv. 17. p. 108. b. 1. 1 Ioh. 2. 15. p. 377. b. 11.
Mundi Elementa, quære *Elementa mundi*.
 Pro omnibus mundi incolis, tam hominibus quam Angelis, bonis & malis 1 Cor. v. 9. p. 17. a. 11.
 Pro hominibus Ioh. x. 36. p. 85. b. 1.

N.

Nefcire aliquid, pro rei cauſam & finem ignorare Ioh. xij. 7. p. 101. a. 1.
 Pro rei qualitatem neſcire, ut *neſciebam concupiſcentiam*, pro neſciebam eam eſſe peccatum Rom. vij. 7. p. 221. b. 1.
Neutrum pro communi 1 Cor. vj. 8, 11. p. 24. a. b. 11. Ioh. vj. 37. p. 49. b. 1. cap. x. 14. p. 81. b. 1.
 Pro adverbio Ioh. x. 10. p. 80. b. 1.
Niſi pro ſi Ioh. v. 19. p. 40. b. 1.
 Pro ſed 1 Cor. vij. 17. Ioh. v. 19. xv. 4. p. 31. a. 11.
Nomen pro re vel perſona Ioh. 2. 23. iij. 18. xvij. 6, 26. p. 25. a. 1. 1 Cor. 1. 2. p. 1. b. 11. Ioh. x. 25. p. 83. b. 1.
 Pro potentia Ioh. xvij. 6, 11, 26. p. 125. a. 1.
 Pro dignitate Phil. 2. 9. p. 203. a. 11.
 Pro pronomine 2 Tim. 1. 18. p. 268. b. 11.
In nomine pro poteſtate ab aliquo accepta Ioh. x. 29. p. 83. b. 1.
 Pro tanquam alicujus diſcipulus Ioh. xiv. 13. Ierem. xiv. 14, 15. xxij. 25. p. 107. a. 1.
Non pro non ſolum 1 Cor. x. 24, 33. p. 51. a. 11.
Nominativus pro vocativo Ioh. xx. 28. Marc. xv. 34. coll. cum Matth. xxvij. 46. p. 144. a. b. 1. p. 233. b. 1. Rom. vij. 15. p. 235. b. 1.
Nen omnis pro nullo Rom. iij. 20. p. 185. b. 1.

Noſſe pro reſſe & perfectè noſſe Ioh. viij. 19. p. 67. a. 1.
 Pro obedire Ioh. viij. 55. p. 72. b. 1.
 Pro approbare, curare Matth. vij. 23 Ioh. x. 4, 5, 27. Pſal. 1. ult. Rom. vij. 15. 1 Cor. 2. 14, 15. 2 Tim. 2. 19. p. 80. a. 1. 1 Cor. v. 16. p. 117. b. 11. Rom. iij. 17. p. 185. a. 1.
 Pro *patrare* 2 Cor. v. 21. p. 118. b. 11.
Nudi pro mortuis qui corpore nudati ſunt 2 Cor. v. 4. p. 114. b. 115. a. 11.
 Pro iis qui ſolo induſio, vel interioribus veſtibus ſunt induti 1 Sam. xx. 24. Eſa. xx. 2, 3. Ioh. xxi. 7. p. 147. a. 1.
Numerus pluralis pro ſingulari Ioh. iij. 11, 27. b. 1.
Nunc vero pro atqui 2 Cor. v. 11. p. 22. a. 11.

O.

Obnoxius Deo, pro obnoxio poenæ divinæ Rom. iij. 19. p. 185. a. 1.
Obſignare pro confirmare Ioh. iij. 33. coll. cum 1 Ioh. v. 12. p. 32. a. 1.
Occupatio, id eſt reſponſio ad id quod objici poteſt Ioh. v. 46. p. 46. a. 1.
Offendere, quære *Scandalizare*.
Omnia, omnes &c. reſtrictive, pro iis omnibus de quibus ſermo eſt Ioh. 1. 1. pag. 5. b. 1. v. 20. p. 41. a. 1. xiv. 12. *ibid.* 1 Cor. vj. 12. p. 25. a. 11. cap. viij. 1 p. 35. b. 11. 1 Cor. viij. 6. p. 37. a. 11. 2 Cor. v. 17, 18. *ibid.* 1 Cor. ix. 22, 25. p. 43. b. 11. cap. x. 23. p. 49. b. 11. cap. xj. 2. p. 51. b. 11. Ioh. x. 8. p. 80. b. 1. 1 Cor. xj. 12. p. 53. a. 11. cap. xij. 5, 6, 7. Ioh. xiv. 12. cap. v. 25. p. 107. a. 1. cap. xvij. 15. coll. cum Luc. xv. 31. p. 119. a. 1. præcipue vero Pſal. viij. 8. coll. cum 1 Cor. xv. 27. p. 82. b. 11.
Omnies, pro plerique Ioh. iij. 26. p. 31. a. 1.
Omnia pro omnibus hominibus Eph. iv. 9. p. 158. a. 11.
Operari pro ſponte & volentem agere Rom. vij. 17. p. 224. a. 1.
Oportet pro neceſſario fiet Matth. xvij. 7. Luc. xvij. 1. 1 Cor. xi. 19. p. 54. a. 11.
Opus, *opera*, vel *opera Legis* pro operibus Legis ſine ulla tranſgreſſione præſtitis Rom. iij. 28, & paſſim in Epiſtola ad Romanos p. 188. a. b. 1. cap. iv. 6. p. 191. a. 1.
Ex operibus Legis juſtificari pro ob omnium Legis mandatorum, ſine ulla tranſgreſſione obſervationem, juſtificari Rom. iij. 20. p. 185 b. 186. a. 1. & alibi paſſim Rom. iv. 2. p. 190. a. 1.
Operari pro ita operari ut divina gratia ad juſtificationem non indigeas Rom. iv. 4. 5. p. 190. b. 1.
Ὡς tanquam, vim cauſæ habens 1 Cor. vij. 25. p. 32. b. 11. 2 Cor. vi. 4. p. 120. b. 11.
 Modum ac rationem ſignificans 1 Cor. vij. 31. p. 33. b. 11.
 Pro *quippe* 2 Cor. v. 19, 20. 1 Petr. 1. 19. p. 118. a. 11.
 Pro *quia* 2 Theſſ. iij. 10. p. 237. b. 11.

P.

Panis pro cibo Ioh. vj. 50, 51, 52 &c p. 51. a. b. 1.
Παροργισία 1 Cor. vi. 12. p. 25. a. 11 a. cap. vij. 20. p. 31. b. 11.
Παύρησία pro audacia 1 Ioh. 2. 28, 111. 21. p. 385. b. 395. a. 11.
Pars pro toto 1 Cor. 1. 21. p. 4. b. 11.
Participium pro verbo Rom. v. 11. vij. 13. p. 223. a. 1.
Pater pro eo quem quis moribus refert Ioh. viij. 38. &c p. 69. b. 1.
Παθὼς πάθος pro maribus qui corpore ſuo fœminæ more abuti ſiunt Col. iij. 5. p. 192. a. 11.
Peccator pro inſigni peccatore Ioh. ix. 24, 25, 31. p. 77. b. 1.
Per pro in vel cum Rom. iv. 11. p. 192. a. 1. cap. vj. 4. p. 211. a. 1.
 Pro cum Rom. vj. 4. xiv. 20. 2 Cor. 2. 4. 1 Ioh. v. 6. p. 409. a. 11.
 Pro *propter* Rom. iv. 13. p. 193. a. 1. cap. viij. 11. p. 231. b. 1.
Percu

I N D E X P H R A S I U M.

Percutere *πληκτείν* pro aspere objurgare 1 Tim. v. 1. p. 255. a. 1.
Περαι pro propter Joh. x. 33. p. 85. a. 1.
Περανθόμενα ἱέσματα, mundi purgantia, pro iis quorum capite scelera totius populi luebantur 1 Cor. v. 12. p. 18. a. 11.
Per pro cum 2 Cor. 2. 4. p. 104. b. 11. Rom. 2. 27. p. 181. a. 1. Rom. vj. 4. 1 Joh. v. 6. p. 408. b. 11.
Placere alicui pro ei se accommodare 1 Cor. x. 33. p. 51. a. 11.
Plonasmus pronomini *αὐτῶ* Matth. xij. 36. xxi. 41. xxvj. 24. xxvij. 43. Joh. i. 27. xvij. 12. Act. 2. 36. Apoc. vj. 4.
Præpositionis in Rom. 1. 9. xv. 16. p. 315. b. 1. Et 1 Joh. 1. 3. Joh. vj. 51. p. 370. b. 1.
Plenitudo Deitatis pro plena divinæ voluntatis cognitione Col. 2. 9. p.
Pluralis pro singulari Gen. 1. 26. Joh. xj. 15. p. 88. a. 1. 187. a. 11. Matth. xxvij. 4. 2 Petr. 2. 11. p. 354. b. 11.
Præpositionis in Joh. 1. 33. pag. 20. a. 1. lin. 2. 1 Cor. 2. 13. p. 10. a. 11.
Nominis Joh. vij. 24. p. 6 a. 1.
Populus aliquis una cum progenitoribus & posteris, in una persona consideratur, & quod in posteros quadrat vel in antecessores, toti populo simpliciter tribuitur 2 Cor. iij. 14. 2 Petr. iij. 19. p. 129. b. 130. a. 11.
Possesse pro licere vel jure posse 1 Cor. x. 21. p. 49. a. 11. cap. xii. 20. p. 65. b. 65. a. 11.
Positivus pro comparativo Joh. 1. 15. 42. xv. 18 coll. cum cap. v. 27. Matth. iij. 11. Marc. 1. 7. Luc. iij. 16. pag. 13. b. 1. Joh. xx. 29. p. 145. a. 1.
Præputium pro præputiatis Rom. 2. 26. iij. 30. iv. 9. p. 191. b. 1.
Præsens pro præterito imperfecto.
Pro omni tempore 1 Cor. iij. 11. p. 109. a. 11. Rom. v. 15. p. 207. a. 1.
Pro præterito perfecto Joh. v. 30. p. 44. a. 1.
Pro futuro Joh. iij. 13. 2. b. 1. vij. 34. 36. xij. 26. xiv. 3. xvij. 24. xx. 17. Joh. iv. 25. 36. a. 1. 1 Cor. 2. 6. p. 8. b. 11. Joh. v. 21. 22. p. 41. b. 1. ibid. vers. 24. 25. p. 42. b. 1. 1 Cor. iv. 18. p. 18. b. 11. Joh. vij. 27. p. 60. a. 1. cap. x. 15. p. 81. b. 1. cap. xvij. 11. p. 125. a. 1. 2 Cor. iij. 9. coll. cum vers. 8. 12. p. 109. a. 11. 1 Petr. 1. 13. p. 304. a. 1.
Pro rei futuræ decreto Joh. v. 22. p. 41. b. 1.
Præteritum pro omni tempore Joh. xvij. 11. p. 125. a. 1. Rom. v. 15. p. 207. a. 1.
Pro futuro Joh. iij. 18. p. 30. a. 1. Joh. iij. 34. p. 32. b. 1.
Pro præsentis 1 Cor. v. 8. p. 17. a. 11. cap. vij. 37. p. 34. b. 11. cap. viij. 3. p. 36. b. 11. Joh. ix. 37. p. 79. a. 1. Joh. xix. 35. p. 138. a. 1. Rom. xi. 19. p. 283. b. 1. 1 Tim. iv. 10. p. 254. a. 11.
Primus pro præcipuo Rom. iij. 2. p. 382. a. 1. 1 Tim. 1. 15. p. 241. b. 11.
P ingenuus pro præcipuo Col. 1. 15. p. 179. b. 180. a. 11.
Principium absolute positum, pro principio Euangelii Joh. 1 coll. cum Marc. 1. 10. xv. 27. 1 Joh. 1. 1. 3. II. 7. 24. pag. 2. b. 1. Joh. vi. 65. p. 54. b. 55. a. 1. cap. viij. 25. p. 68. a. 1. cap. viij. 44. p. 70. b. 1. 1 Joh. 1. 1. p. 369. a. 11.
Peg' ante pro dignitatis prærogativa Col. 1. 17. 18. Jac. v. 12. p. 181. b. 11.
Proleptis, quare *ὀκρυάτιο*.
Propheta pro insigni illo Propheta, nempe Messia Joh. 1. 21. coll. cum Act. iij. 22. vij. 37. Deut. xviii. 15. pag. 17. a. 1.
Protopopos, cum rebus inanimatis vel quæ personæ non sunt, actiones personales tribuuntur Joh. iij. 8. Jac. iij. 4. 1 Petr. iij. 17. Joh. xiv. 16. xvi. 13. Matth. x. 20. Rom. viij. 15. 26. 27. Gal. iv. 6. Act. 2. 4. 1 Cor. xij. 11. p. 63. a. b. 11. cap. xij. 4. 5. 6. 7.
Pugnare pro verbis contendere Joh. vj. 52. p. 52. b. 1.
Purgamenta mundi, quare *περανθόμενα*.
Purificatio pro baptismo Joh. iij. 25. 26. p. 31. a. 1.

Q.

Quidam pro plurimis Rom. iij. 3. p. 182. b. 1.

R.

Reddere rationem Deo est ab eo damnari 1 Petr. iij. 5. p. 331. b. 11.
Remittere peccata pro remissa esse Dei nomine declarare Joh. xx. 23. p. 143. a. 1. Matth. xvi. 11. 18 ibid. b.
Regare pro deprecari 1 Cor. v. 13. p. 18. a. 11.

S.

Sabbata pro quovis septimanæ die 1 Cor. xvi. 2. Joh. xx. 1. p. 139. b. 1. cap. xx. 19. p. 142. a. 1.
Sacerdotium pro collegio sacerdotum 1 Petr. 2. 5. p. 311. a. 11. ibid. vers. 9. p. 211. b. 11.
Sanctificare pro segregare in victimam piacularem Joh. xv. 19. p. 127. a. 1.
Sanctificari, pro purum & legitimum, ratione conjugii & hæreditatis censei 1 Cor. vij. 14. p. 30 a. b. 11.
Sanguis pro carne 1 Joh. iv. 2. 3. v. 6. p. 409. a. 11.
Sapientia carnalis, pro ea sapientia quæ carnalia commoda spectat 2 Cor. 1. 12. p. 101. b. 11.
Scandalizare pro ad peccatum adducere 1 Cor. viij. 13. p. 39. a. 11.
Pro in causa esse quod quis a fide deficiat Matth. xij. 21. Rom. xiv. 21. p. 313. a. 1.
Scandalizare pro a fide deficere Joh. xvij. 1. p. 117. a. 1.
Scire pro intelligere Joh. xx. 9. p. 140. a. b. 1.
Pro credere 2 Cor. v. 1. p. 114. a. 11.
Scortatio pro quovis illicito concubitu 1 Cor. v. 1. p. 19. b. 11.
Scrutari pro cognoscere 1 Cor. 2. 10. p. 9. b. 11.
Secundum, quare *κατά*.
In Seculum pro toto vitæ tempore 1 Cor. viij. 13. p. 39. a. 11.
In secula pro tota hujus mundi duratione 1 Cor. xv. 24. Hebr. v. 6. p. 81. b. 82. a. 11.
Sed pro tamen 1 Cor. iv. 4. 2 Cor. iv. 16. p. 15. b. 11. 1 Cor. viij. 6. p. 36. b. 11.
Sermo pro re 1 Cor. xv. 2. p. 77. b. 11.
Sermo vitæ, pro Jesu, sermonis vivifici primo annunciatore Joh. 1. 1. 1 Joh. 1. 2. p. 3. b. 1.
Si pro siquidem Col. iij. 1. p. 191. b. 11. Phil. 2. 1. p. 300. b. 11.
Pro quando 1 Joh. 2. 29. iij. 2. Joh. xiii. 20. p. 387. b. 11.
Sicut pro quia 1 Joh. iii. 3 coll. cum 1 Petr. 1. 16. p. 388. b. 11.
Signaculum pro argumento, confirmatione 1 Cor. ix. 2. p. 39. b. 11.
Simplex pro composito Joh. xj. 31. p. 85. a. 1. cap. xx. 2. p. 139. b. 1. 1 Petr. 1. 13. p. 304. a. 11.
Simplicitas ἀπλότης pro liberalitate 2 Cor. ix. 11. p. 131. b. 11.
Singularis pro plurali 1 Cor. 2. 6. p. 8. b. 11.
Solvere Scripturam pro eam redarguere vel irritam facere Joh. x. 35. p. 85. b. 1.
Spes pro re sperata 1 Cor. ix. 10. p. 40. b. 11. Rom. viii. 24. Gal. iv. 5. Tit. 2. 13. Col. 1. 5. p. 195. a. 1. 239. b. 1.
Spiritus pro vento Joh. iii. 8. 27. a. 1.
Pro animo 1 Cor. vii. 34. p. 34. a. 11. Joh. xi. 33. xiii. 21. p. 89. b. 1. Rom. x. p. 219. b. 1.
Pro donis spiritualibus 1 Cor. xiv. 12. p. 73. a. 11.
Pro Evangelica doctrina gratiæ 2 Cor. iii. 6. p. 108. b. 11. Rom. 2. 29. p. 181. b. 1.
Pro datore Spiritus Sancti 2 Cor. iii. 17. p. 110. a. 11.
Spiritus mansuetudinis pro mansuetudine 1 Cor. iv. 21. p. 19. a. 11.
Spiritus in carcere pro hominibus peccato mancipatis 1 Petr. iii. 19. p. 327. b. 11.
Spirituale pro eo quod figura est rei spiritualis 1 Cor. x. 3. p. 45. a. 11.
Solutio ἐπίλυσις pro explicatione 2 Petr. 1. 20. p. 349. b. 11. Marc. iv. 34. p. 350. a. 11.
Stultitia, pro divina sapientia, quæ ab impiis rejicitur 1 Cor. 1. 27. 2 Cor. xii. 11. p. 142. a. 11.

(Ppp 2) Subjectum

I N D E X T E R T I U S.

Subjunctum pro adjuncto Rom. i. 8. i Tim. 2. i. p. 158. b. i.
 Substantivum ablativi casus; vel gerundium in do, verbo
 additum, rei vehementiam, certitudinem vel inten-
 sionem denotat Joh. iij. 29. p. 31. b. i.
 Substantivum pro adjectivo Joh. iij. 21. i Cor. xiii. 6. p. 30.
 b. i. Joh. xiv. 17. p. 108. b. i. Rom. vii. 6. p. 221. a. i.
 i Petr. i. 7. p. 300. a. i. i Petr. i. 14. p. 304. a. i.
 Duo substantiva, pro substantivo cum adjectivo i Cor.
 xii. 8. i. o. p. 62. a. b. i. Rom. 2. 27. p. 181. a. i.
Subterranei ~~regni~~ *pro mortuis Phil.* 2. 10. p. 203. b. i. i.
Super pro de Rom. iv. 8. v. 2. p. 198. a. i.
 Superlativus pro comparativo Joh. 1. 15. 30. 42. p. 20. b. i.
 cap. xx. 4. p. 140. a. i.
Suscipere pro fraterna charitate complecti Rom. 134. 2. 3.
 xv. 7. p. 307. a. i.
Ζύγος pro conjuge Phil. iv. 3. i Cor. ix. 5. p. 29. a. i. p. 211.
 a. i.

T.

Tangere mulierem pro cum ea commisceri i Cor. vii. 1. p. 28.
 a. i.
Tanquam pro quia i Cor. iv. 14. p. 18. a. i.
Tempus præsens, præteritum, futurum, quare præsens, præ-
 teritum, futurum.
Tenebræ pro ignorantia divinæ veritatis Joh. 1. 5. pag. 7. b. i.
 Joh. iij. 19. p. 30. a. i.
 Pro impiis hominibus Eph. v. 8. p. 167. a. i.
Tentare pro tentando seducere i Cor. vii. 5. i Theff. iij. 5. p.
 28. b. i. Matth. iv. 3. i Theff. iij. 5. p. 125. b. i.
Tentatio pro afflictione i Cor. x. 13. p. 47. b. i. i. 2 Petr. 2. 2.
 9. Apoc. iij. 10. p. 353. b. i.
Testimonium Dei pro Evangelio i Cor. a. i. p. 7. b. i.
Totum pro parte Joh. xiii. 8. p. 101. a. i.
Transpositionis exempla i Cor. vii. 15. 17. p. 31. a. i. i. Joh.
 vii. 25. p. 68. a. i. i Cor. ix. 10. p. 41. a. i. cap. xv. 2.
 p. 77. b. i. Rom. iv. 1. p. 189. b. i.

V.

Vanitas pro corruptione, morte & afflictionibus Rom. viii.
 20. 21. p. 237. a. i.

Vasa misericordie pro peccatoribus respicientibus, quibus
 Deus misericordem se exhibet Rom. ix. 23. p. 261. a. i.
 Iræ sunt peccatores impenitentes, quos Deus damnat ibid
ὅτι *pro cum* i Cor. iij. 3. 2 Petr. 2. 11. p. 354. b. i.
Venire, pro a Deo missum esse Joh. 1. 7. pag. 8. a. i. Joh. 1.
 9. p. 8. b. i.
 Pro ire Joh. iv. 30. p. 36. b. i. cap. xx. 3. p. 140. a. i. cap.
 xxi. 3. p. 146. b. i.
Verbum passivum pro reciproco Tit. iij. 1. p. 286. b. i.
 Activum pro passivo i Petr. 2. 6. p. 311. b. i.
Verus, pro perfecto Joh. iv. 23. xvii. 30. p. 45. b. i. cap. xv.
 i Hebr. viii. 2. p. 111. a. i.
Veritas pro iustitia i Cor. xiii. 6. p. 69. b. i.
Via pro actionibus i Cor. iv. 17. p. 18. b. i.
Videre pro frui Joh. iij. 5. p. 26. a. i. i Joh. iij. ult. p. 33. a.
 Joh. xvii. 4. a. i.
Videri pro velle vel esse i Cor. xi. 16. Matth. iij. 9. p. 53.
 a. i.
Virga pro afflictionibus i Cor. iv. 21. p. 19. a. i.
Viscera Jesu Christi pro intimo amore quem Jesu Christi re-
 ligio in corde alicujus effecit i Hil. 1. 8. p. 197. b. i.
Vita, absolute, pro vita æterna seu ejusdem promissione
 Joh. 1. 4. i Tim. 1. 10. i Joh. 1. 2. pag. vi. b. i. Joh. vi.
 33. p. 52. a. i. cap. vi. 33. p. 49. a. i. i Joh. 1. 2. p. 370.
 b. i.
 Pro corpore immortalis quopii in resurrectione mortuo-
 rum superinduentur i Cor. xv. 53. p. 90. b. i.
Vita æterna pro annunciatione vitæ æternæ Joh. 14. xii. 50.
 p. 100. a. i.
Vita Jesu pro vita æterna quam Jesus piis dabit 2 Cor. iv. 10.
 p. 112. b. i.
Vivens pro vivifico Joh. iv. 10. 33. vi. 51. p. 34. b. i.
Vocatio pro statu & conditione in qua quis existens vocatus
 est ad fidem i Cor. vii. 2. p. 31. b. i.
Unus pro primo i Cor. xvi. 2. p. 92. b. i. Joh. xx. 1. p. 139.
 b. i.
Unum esse pro concordem & unanimes esse Joh. xvii. 11. 21.
 22 coll. cum Act. iv. 32. p. 125. b. i.
Uri pro vehementer a cupiditate ad concubitum cum mu-
 liere sollicitari i Cor. vii. 9. p. 29. a. i.
Ut pro ita ut Joh. xii. 38. 39. p. 58. a. i. cap. xvii. 12. p. 126.
 a. i. xix. b. 25. 36. p. 136. b. i. p. 138. b. i.
 Pro si Joh. iv. 3. xv. 8. i Joh. iv. 17. p. 112. b. i.
Ab utero pro a juventute Psal. xxii. 2. l. i. Lviii. 4. Lxxi. 6.
 p. 108. b. i.

Prior numerus paginam, secundus lineam, a, b co-
 lumnas denotat.

Errata in priori Tomo.

Pag. 3. 32. a. Evangelicium, Evangelii. 5. 33. a. 313. 13. 11. 47. a. po-
 test est, potest esse. 11. 56. a. desinit, Quod si, desinit. Quod si.
 20. b. a. priorum, priorem. 25. 8. b. qua-rè, quare. 31. 11.
 b. Deum, cum. 31. 14. habebat, habeat. 34. 51. fueret, fici-
 rer. 44. 45. testatio operibus, testatio operibus. 51. 49. impe-
 rior, imprior. 53. 28. a. sanaver, sanaret. 56. 53. b. vii. xiv.
 61. 2. a. miserat, missi erant. 61. 35. colloqui, colloqui male-
 bant. 76. 9. a. fine b. aperte, à parte. 98. 26. a. Exponi tunc,
 Exponit hunc. 108. 17. a. fine, & in. & si in. 131. 25. in vires,
 in viros. 133. 14. a. fine. modo, mundo. 150. 13. b. eundem,
 eundem. 178. 14. autum, tanum. 201. 2. a. clavius esse potest,
 nervosius & clavius esse potest, & nervosius. 210. 24. b.
 absolutione, ablutione. 222. 36. mandatum, non mandatum.
 286. 2. a. fine a. & b. 1. 2. 3. à voce quod usque ad vocem perfectio-
 nem, deleantur omnia. 300. 23. b. constitis, constitutis.

Errata in altero tomo.

1. 12. a. intrasum, intrasum. 2. 17. a. à Domino, à Domina. 4.
 39. a. rei illam, illam. 4. 17. b. qu, quz. 7. 1. a. tanqua in ex
 ula prima, tanquam ex causa prima. 7. 43. a. Hebrais intelligi,
 Hebraisum. Intelligi. 11. 17. degavant, depravant. 11. 24. b.
 id, id sibi. 23. 13. a. nedum, ne dum. 40. 7. 15. b. pietatem,
 potestatem. 58. 30. ipsi, ipse. 68. 13. a. fine, *ψαυίξας, ψαυίξας*
 76. 3. a. omnem, omnes. 83. 33. a. quantus, quatenus. 89. 37.
 b. In. 52. In. 90. 44. a. Oportet, 53. Oportet. 109. 11. a. fine
 judicium, indicium. 121. 9. a. fine b. promiserat, permiserat.
 127. 2. a. fine quomodo non, quomodo. 152. 19. a. scilicet. sub-
 jecit. 205. 11. a. fine, hinc, huc. 266. 48. a. suscitatur, ut, su-
 scita, ne. 274. ult. b. abundantur, abutuntur. 329. 8. a.
 aquam, quam. 334. 19. 20. a. particulæ, quod particula, & con-
 jungantur hæ duæ lineæ.

F I N I S.